

33

Р-16

ՐԱԼԱԲԱՏԱՆՍՏԱՆԻ ԴՅՈՒՆ

ԴԱՍԱԳԻՐԸ

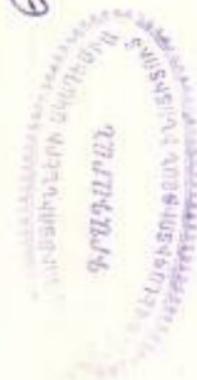
33
Ժ-16

ՔԱՂԱՔԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ԵՂԱՆԱԿ

Թույլատրված է ՍՍՀՄ բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական կրթության մինիստրության կողմից որպես դասագիրք տնտեսագիտական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ու ֆակուլտետների համար:

655

Պատգարբի պիտավոր խմբագիր՝
ՍՍՄՄ ԳԱ ակադեմիկոս Թուվյանցե Ա. Մ.

606 00(947)67
701(01)75 75 ռՏ:

Պատգարբի խմբագրական կոլեկտիվ՝ ակադ. Թուվյանցե Ա. Մ., ՍՍՄՄ ԳԱ քաղա-
կից ակադեմիկոս Վաղվադ Գ. Ա., պրոֆ. Վաղվադ Մ. Ի., պրոֆ. Մախոպ Ն. Ի., պրոֆ. Բորի-
սապ Ս. Յ.:

Պատգարբի այդ հատորի հեղինակային կոլեկտիվը՝ ՍՍՄՄ ԳԱ ակադեմիկոս
Թուվյանցե Ա. Մ., ՍՍՄՄ ԳԱ թղթակից-ակադեմներ Վաղվադ Գ. Ա., Միլեկովսկի Ա. Գ.,
սեռուսական գիտությունների պրոֆեսորներ, զոկտորներ Աֆանասև Լ. Ա., Բորիսով Ս. Յ.,
Բյեկե Է. Յա., Գուրյերիչի Ի. Ս., Գրադիլով Մ. Մ., Միլեկով Մ. Մ., Մախոպ Ն. Ի., Մա-
շենկո Մ. Գ., Ռուզնիկ Գ. Յ., Ռիսկին Մ. Ն., Տրյակովսկի Ս. Ի., Չեդրակով Վ. Ա.,
զոցնետներ, տեխնական գիտությունների բնկանաժողովուրդներ Ազարովա Մ. Մ., Մանյե Վ. Ի.,
Մորզով Ա. Վ., Շեխնի Վ. Լ., Յամաև Ա. Ի.:

Մի շարք գլուխների էջաթիվերը և առանձին գլուխների մասեր գրել են՝ պրոֆ. Բեկյա-
և, Ջ. Ն., պատմական գիտությունների զոկտոր Գերշից Ա. Ի., պատմական գիտություն-
ների բնկանաժողովուրդ Ա. Մ.:

Պատգարբը հրատարակման են պատրաստել՝ Սմիռնովա Ն. Ա., Կազակով Է. Յա.,
Ալեքսև Ա. Ի.:

Պատգարբի խմբագրական կոլեկտիվն ու հեղինակային կոլեկտիվը խորին երախտա-
գիտություն են հայտնում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների բազմաթիվ
սեռուսական ամբիոններին և ՍՍՄՄ ԳԱ ինստիտուտների կոլեկտիվներին՝ գառադրել յա-
կեակը քննարկելիս նրանց արժեքավոր դիտարկումներին համար:

**«ՐԱՂԱՔԱՏՆՏՍՈՒԹՅՈՒՆ: Արտագրության կապիտալիստական
էպոսիկ: Գասագիրք բունների համար (զլի. խմբագիր՝ ակադեմիկոս
Ա. Մ. Թուվյանցե):**

Այդ գասագրքում շարադրվում են կապիտալիստական արտադրանքանակի օրինա-
չափաթյուններն ու կատեգորիաները (միևմտեղալիստական և մեծպայծառական կա-
պիտալիզմի): Պատգարբը ՍՍՄՄ բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական կրթու-
թյան միևնույնության կողմից հանձնարարված է տնտեսագիտական բարձրագույն հաս-
տատություններն ու Գաղափարների համար Այն կարող է օգտագործվել նաև տնտես-
գիտական տեսությունը ինքնուրույն ուսումնասիրողներին կողմից:

Ամեն մի գիտություն ունի ուսումնասիրության իր հատուկ օրյակ-
առ, այսինքն՝ առարկան: Քաղաքանտեսությանը հասարակական գի-
տություն է և իրենից ներկայացնում է մարքոզիզմ-լենինիզմի բաղկացու-
ցիչ մասերից մեկը: Նա ուսումնասիրում է կենսական բարբերների ար-
տադրման պրոցեսում կազմավորվող մարդկանց հասարակական հարա-
բերությունները, արտադրության հասարակական կարգը:

**§ 1. Հասարակական արտադրությունը և ճրա դերը մարդկային
հասարակության զարգացման գործում**

2

Նյութական արտադրու- 4. Մարքոզ և Յ. Լենինը, հենվելով իրենց մշա-
րանը մարդկային հա- կած դիալեկտիկական մատերիալիզմի և գրան
արտադրության կյանքի համապատասխանող իմացության գիտական մե-
հիմքն է: Աշխատանքի պրոցեսը և ճրա հիմ- նական մտնեսները
կազմում են արտադրության մեջ: Հետև-
յալանքորեն տարածելով դիալեկտիկական մատերիալիզմը հասարակա-
կան երևույթներն ու պրոցեսներն զրա, նրանք ստեղծեցին նոր գիտու-
թյուն՝ պատմական մատերիալիզմը, զրանով իսկ հայտնագործելով
մարդկանց կենսագործունենության օրյակավի հիմքը:

Հասարակական արտադրությունը մարդկանց կյանքի հիմքն է
և կարելու համար մարդկի պետք է ունենան սնունդ, բնակարան, հա-
լուստ և այլն: Այդ բարբերներն ունենալու համար նրանք պետք է աշպո-
սիք արտադրեն: 4. Մարքոզ և Յ. Լենինը նշում էին, որ առաջին պատ-
մական գործողությունը՝ դա մարդկանց պահանջումները բավարարե-

չու համար անհրաժեշտ առարկաների արտադրությունն էր, հենց նյութական էլյաների արտադրությունը՝

Հասարակական արտադրությունը իր մեջ ընդգրկում է բնության հետ մարդու փոխազդած ներգործության պրոցեսը (որ բնութագրում է արտադրողական օւմերի կացությունը) և այդ պրոցեսում առաջացող սոնանտիկան հարաբերությունների ամբողջությունը (արտադրության պրոցեսի հասարակական կողմը)։ Մարդու և բնության փոխներգործության պրոցեսը աշխատանքի պրոցես է, որ միշտ ընթացում է հասարակական որոշակի ձևով։

Աշխատանքի պրոցեսը ենթադրում է հետևյալ մասնատմանը. 1) մարդու աշխատանքը, 2) աշխատանքի առարկան և 3) աշխատանքի միջոցները։ Այդ պրոցեսն իրենից ներկայացնում է մարդկանց գիտակցական, նպատակահամար գործունեության պրոցես, որի օգնությամբ նրանք ձևափոխում են արտաքին բնության առարկաները և դրանք հարմարեցնում իրենց պահանջմանքները բավարարելու համար։ Աշխատանքը բացառապես մարդու սեփականությունն է։ Մարդն աշխատում է գիտակցորեն, և դա նրա գիտավոր տարրերություններից մեկն է կենդանուց։— Նա միջնորդավորում, կարգավորում ու վերահսկում է նյութափոխանակությունն իր և բնության միջև, արտադրում ու վերարտադրում է գոյություն համար իրեն անհրաժեշտ միջոցները։ Նրա աշխատանքային գործունեության նպատակները իրենց բուն հիմքում օրենկատիվորեն պայմանավորված են։ Արտադրելով իրենց համար անհրաժեշտ առարկաներ, իրիր, մարդիկ ձանաչում են բնության օրենքները և դրանք համապատասխան էլ բնությունը ծառայեցնում են իրենց, ձգտում են հասնել բնության վրա ազելի ու ազելի իշխանուն։

Ներգործելով արտաքին բնության վրա և փոխելով այն, մարդիկ փոխում են նաև սեփական բնությունը. զարգացնում են աշխատանքու բնորենակությունները, հարստացնում են իրենց գիտելիքները, լայնացնում դրանք օգտագործման հնարավորությունները։ Միշտ աճող պահանջմանքներից զրգված՝ մարդիկ շարունակ ընդլայնում են աշխատանքային գործունեության պրոցեսը, կտաստում են արտադրական փորձը և կատարելագործում աշխատանքի պրոցեսը, որը սերնդից-սերունդ անընդհատ փոփոխվում է, դառնում էլլ ազելի բարդ ու բազմապիսի։ Մարդու զարգացման համար աշխատանքի նշանակությունը հստակապես է։ Աշխատանքը, զրկել է Ծ. Լեոնիսը, սմարդկային ամբողջ կյանքի առաջին հիմնական պայմանն է, և այն էլ այն աստիճան, որ

մենք որոշ իմաստով պիտի առնեք՝ հենց աշխատանքն է ստեղծել մարդուն՝

Աշխատանքի առարկան բնության այն նյութն է, որի վրա մարդն ազդում է աշխատանքի պրոցեսում։ Աշխատանքի այն առարկան, որն արդեն ենթարկվել է մարդկային աշխատանքի ներգործությանը, բայց նախատեսված է հետագա վերամշակման համար, կոչվում է հում նյութ, կամ հումք։ Ըստ որում պետք է նկատի ունենալ, որ աշխատանքի ոչ մեկն մի առարկա է հումք. թեև յուրաքանչյուր հում նյութ միշտ էլ աշխատանքի առարկա է Օրինակ, քարածխաշերտը հանցանքում կամ հանքաքարը հանքաքանում աշխատանքի առարկաներ են, բայց հումք չեն, քանի որ դրանք դեռ չեն ենթարկվել մարդկային աշխատանքի ներգործությանը։ Իսկ շնորհից կարված-հանված անօխք կամ հանքաքարը, որոնք հետագա վերամշակման են գնում, հումք դասանված հանդերձ, միաժամանակ աշխատանքի առարկա են։

Աշխատանքի առարկան սպեցիֆիկ պատմական կատեգորիա է այն իմաստով, որ հասարակության զարգացմանը համընթաց աշխատանքի առարկաներ կազմող բնության նյութերի շրջանակը մեծանում է, դառնում է բազմապիսի։ Այսպես, հասարակական զարգացման վաղ ժամանակներում այդ շրջանակը խիստ նեղ էր, իսկ ժամանակակից հասարակությունում այն շափազանց ընդլայնվել է։ Բազմապես է առել, որ մեր ժամանակներում աշխատանքի առարկա են դարձել բնօրինական այնպիսի օտարեր, որոնք բնության մեջ զեռ չեն հայտնարծվել իրենց թևակն վիճակում։

Այն, ինչով մարդը ներգործում է աշխատանքի առարկայի վրա, կոչվում է աշխատանքի միջոցներ։ Դրանցում վճակական դերը պատկանում է աշխատանքի գործիքներին, որոնց մեխանիկական, ֆիզիկական ու բնօրինական հատկությունները մարդի օգտագործում է իր նպատակին համապատասխան։ Տվյալ իրը աշխատանքի գործիք է, թե անօրինակ, յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում կախված է այն բանից, թե ինչպես է դա օգտագործում մարդը։ Աշխատանքի գործիքների պատճառման պլանից էլ ենց սկսվում է մարդու րուն աշխատանքը։

Աշխատանքի միջոցներից, բառի սպելի լայն իմաստով, վերաբերում են աշխատանքի բուր նյութական պայմանները, առանց որոնց չի կարող աշխատանքը կատարվել։ Աշխատանքի համընթացանուր պայմանն է նաև քանի որ տասն դրան արտադրական պրոցեսը ընդհանրապես չի կարող տեղի ունենալ։ Աշխատանքի նյութական պայմաններից են նաև արտադրական շենքերը, երկաթուղիները, ջրանցքները և այլն։ Բնության հասարակական իմացության հետևանքները մարմնավորվում են

1 ՏՊ Կ. Մարտ և Կ. Լեոնիս, Ընտիր Երկեր, Կ. 1, էջ 25—26։

1 Ծ. Լեոնիս, Բնության գիտելիքներ, էջ 167։

աշխատանքի միջոցները ու դրանց արտադրական կիրառման պրոցեսների մեջ, տեխնիկայում ու տեխնոլոգիայում: Տեխնիկայի (ու տեխնոլոգիայի) զարգացման մակարդակը ծառայում է որպես հասարակության կողմից բնության ուժերի տիրապետման, բնության վրա հասարակության իշխման աստիճանի գլխավոր ցուցանիշ:

Աշխատանքի միջոցները և աշխատանքի առարկաները միասին առած կազմում են արտադրության միջոցները: Արտադրության միջոցները և մարդու աշխատանքը անխզելիորեն փոխադարձաբար կապված և պայմանավորված են: Աշխատանքի զործիքները, որպես ամեն մի աշխատանքային պրոցեսի անհրաժեշտ տարր, միշտ հանդիսանում են անցյալ աշխատանքի արդյունք (եթև խոսքը Վերաբերի սկզբում չմշակված քարերին ու ճյուղերին, որ նախնազարյան մարդիկ բնությանեց վերցնում էին պտորաստի): Բայց առանց միայնվելու կենդանի աշխատանքի հետ դրանք չեն կարող կատարել իրեց համար նախանշված գործ, կորցնում են իրենց նշանակությունը: Այլ աշխատանքի տարրիկաբար, ոչ աշխատանքի միջոցները զույլբան չեն ունենում որպես այդպիսիք, եթե չեն ներգրավված կենդանի աշխատանքի պրոցեսի մեջ: Մարդու աշխատանքային զործունեությունը ևս իր հերթին որպես այդպիսին զույլբան չի ունենա առանց արտադրության միջոցների: Հենարան, աշխատանքի պրոցեսը նրա երեք հիմնական մոմենտների մեքենայական միացում չէ: Միմյանի այդ փոխադարձաբար պայմանավորված մոմենտների օրգանական միասնությունը է իրագործվում մարդկային աշխատանքը, որի վճռական գործոնը ինքը՝ մարդն է, նրա նպատակահամար գործունեությունը: Մարդը, որպես առաջատար ուժ է հանդես գալիս իրեն շրջապատող բնության հետ փոխներգործության պրոցեսում: Նա աշխատանքի առարկաները հարմարեցնում է իր պահանջներին: Երբ անհրաժեշտ է նյութական բարիքներ՝ սնունդ, հագուստ, բնակարան ու անձնական սպառման այլ առարկաներ, ինչպես նաև աշխատանքի զործիքներ, հումք, օժանդակ նյութեր ու արտադրություն այլ միջոցներ, յայտնիք՝ արտադրական սպառման առարկաներ: Աշխատանքի պրոցեսի հետևանքը միշտ աշխատանքի արդյունքն է: Այդպիսով, նրա վերջնական հետևանքների տեսանկյունով դիմադր աշխատանքը հանդես է գալիս որպես արտադրողական աշխատանք, իսկ աշխատանքի պրոցեսը՝ որպես արտադրության պրոցես:

Այսպիսին են աշխատանքի էությունը և նրա բնգհանուր հատկանիշները առհասարակ՝ անկասա ան հասարակական մեկից, որով կատարվում է աշխատանքը:

1
Հասարակական արտադրությունը և նրա երկու կողմերը՝ արտադրողական ուժերը և արտադրական մարտերությունները

Աշխատանքի պրոցեսը միշտ իրականացնում են անհատները, բայց, ինչպես նշում էր Կ. Մարքսը այն անհատները, որոնք արտադրում են հասարակ ուժերը և արտադրական մարտերությունները: Միայն կոլեկտիվում կարող են զարգանալ մարդու ստեղծագործական բնորոնակությունները և նրա անհատականությունը: Կոլեկտիվի շրջանակներում են ստեղծվել կատարելագործվել ու է՛լ ավելի տարբերակվել աշխատանքների գործիքները, հայտնաբերվել աշխատանքի նոր առարկաներ: Արտադրության զարգացումով մարդկանց փոխադարձ կախվածությունը չի փոքրանում, այլ բազմապատկելի ուժեղանում է: Իրոք, մամանակակից մարդը ի վիճակի չէ մենակ ստեղծել բոլորը, ինչ անհրաժեշտ է իրեն՝ բնուկարան, սնունդ, հագուստ, գրքեր և սպառման օրիշ շատ առարկաներ, ինչպես և աշխատանքի միջոցներ: Գրա հետ միասին արտադրության առարկանց շարժման շնորհիվ անշափ աճում է մարդկանց գիտելիքների ու փորձի նշանակությունը: Հասարակության արտադրողական ուժերի զարգացման գործում: Այդ բոլորը նշանակում է, որ որպես աշխատանքի պրոցեսի անկախում նախադրյալ, միշտ հանդես է գալիս հասարակությունը, այլ ոչ թե նրանից մեկուսացած անհատը: Արտադրությունը միշտ էլ հասարակական արտադրություն է:

Կ. Մարքսը հայտնաբերվելով հասարակական արտադրության միմյանայնց հետ անխզելիորեն կապված երկու կողմերը՝ արտադրողական ուժերը և արտադրական մարտերությունները: Արտադրողական ուժերին են վերաբերում արտադրության միջոցները և մարդիկ, որոնք ունեն արտադրական որոշակի փորձ, հմտություններ և գործողության մեջ են գիտն արտադրության այլ միջոցները: Մարդիկ հասարակության արտադրողական ուժերի հիմնական տարրն են: Արտադրողական ուժերը հանդես են գալիս որպես հասարակական արտադրության առաջատար կողմը: Արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակը բնորոշվում է աշխատանքի հասարակական բաժանման աստիճանով և աշխատանքի միջոցների, ամենից առաջ տեխնիկայի համապատասխան զարգացումով, ինչպես նաև մարդկանց արտադրողական հմտությունների ու գիտական գիտելիքների զարգացման աստիճանով: Ուստի արտադրողական ուժերը տեխնիկայի կամ բնության տարրերի հետ նույնացնելը ճիշտ չէ: Արտադրողական ուժերը զույլբան ունեն միայն որպես հասարակության արտադրողական ուժեր: Արտադրությունը, ինչպես արդեն նշեցվել է, միշտ հասարակական բնույթ է կրում: Մարդիկ, կախով փոխերգործության մեջ մտնելով բնության հետ, միաժամանակ նաև հասարակական հարաբերությունների մեջ են մտնում իրար հետ, որի միջոցով

էլ Հենց հնարավոր էր րուն այդ փոփոխեցործովքունը Այն որոշ կապերն ու հարաբերութիւնները, որոնց մեջ մարդիկ, անկախ իրենց կամբից ու գիտակցութիւնից, մտնում են նյութական արտադրութեան պրոցեսում, կոչվում են հասարակական-արտադրական, կամ տնտեսական հարաբերութիւններ:

Արտադրական հարաբերութիւնների էությունը

Հարաբերութիւնները հարաբերութիւններ են մարդկանց միջև, որոնք պայմանաւորված են արտադրութեան մեջ նրանց տեղաբաշխումով, որը որոշվում է միայն տեխնոլոգիայով կամ տեխնիկայով, արտադրական պրոցեսների կազմակերպումով: Քայց արտադրութիւնում մարդկանց ամեն մի գիտակցական տեղաբաշխում արդէն նմաբարում է, որ մարդիկ որոշակի հասարակական հարաբերութիւնների մեջ են, որոնք հնարավորութիւն են տալիս իրացրոծիկ աշխատանքի պրոցեսը:

Մարդկանց միջև տնտեսական հարաբերութիւնները իրենցից ներկայացնում են անհնից սուսց Հենց արտադրութեան պրոցեսով թելադրվող սեփականատիրական հարաբերութիւններ: Արտադրված նյութական բարիքները պետք է սպաւմեն Քայց որնէլ արջուլը սպաւելու համար մեարդիկ պետք է նախապես յուրացնեն այն Առանց յուրացնեն չկա սակ արտադրութիւնը Վեմեն մի արտադրութիւնը, — զրիկ է Կ. Մարքսը, — անհատի կողմից բնութեան աւարկաների յուրացումն է հասարակական որոշակի ձևի սահմաններում և նրա միջոցով: Այդ առումով արտադրողին կրիսի առէլ, թէ սեփականութիւնը (յուրացումը) արտադրութեան պայմանն է՝ 1:

Արտադրամիջոցների յուրացումը ձնում է մարդկանց միջև առանձնահատուկ հասարակական փոխհարաբերութիւնները: Մարդկանց այդ փոխհարաբերութիւնները, որոնք համապատասխանում են նրանց վերաբերմունքին արտադրութեան միջոցների նկատմամբ և ինչպես իրենց, այնպես էլ ուրիշների աշխատանքի արդյունքների նկատմամբ, կոչվում են սեփականատիրական հարաբերութիւնները: Նշյալ հարաբերութիւնները կենսամիջոցների ամբողջական արտադրումնր և դրանց օգտագործմանը մարդկանց մասնակցութեան անհրաժեշտ պայմանն են:

Սեփականատիրական հարաբերութիւնները մշտ կապված են իրերի հետ, այսինքն՝ աշխատանքի միջոցների ու առարկաների հետ, այլև աշխատանքի արդէնքի՝ արտադրանքի հետ: Դա նշանակում է, որ սեփականատիրական հարաբերութիւնը մարդու վերաբերմունքն է մի այլ

մարդու նկատմամբ իրի միջոցով: Սեփականատիրական հարաբերութիւնները իրենցից ներկայացնում են արտադրութեան պրոցեսում մարդկանց նյութական, տնտեսական օրլիկտիվ հարաբերութիւններ միմյանց հետ, որոնք արտահայտվում են արտադրամիջոցների և ինչպես իրենց, այնպես էլ ուրիշների աշխատանքի հետանքների նկատմամբ եղած նրանց վերաբերմունքում: Յ. Հնգելսը նշում էր, որ քաղաքականատնտեսութիւնը գործ ունի ոչ թէ իրերի հետ, այլ մարդկանց միջև եղած հարաբերութիւնների հետ՝ 1, թէն այդ հարաբերութիւնները անպայման կապի մեջ են իրերի հետ, իսկ որոշ պայմաններում նույնիսկ Հնգելսն են զայիս առարկայացված ձևով:

Սեփականատիրական հարաբերութիւնները կազմում են արտադրական հարաբերութիւնների էութիւնը և տարբերում են իրենց տիպով, եթէ հասարակութիւնը ամբողջութեամբ վերացած աշխատանքի միջոցների, առարկաների ու հետանքների հետ վերաբերվում է ինչպես իր սեփականի հետ, սակայ ակաւ է հասարակական սեփականութիւն տիպը: Իսկ եթէ հասարակական արտադրութեան ավյալ պայմանների (այսինքն՝ աշխատանքի միջոցների ու առարկաների) նկատմամբ, ինչպես իր սեփականի նկատմամբ փաստորեն վերաբերվում է հասարակութեան միայն մի մասը, նրա առանկին խմբերը կամ նույնիսկ առանկին անմիք, իսկ հասարակութեան մնացած մասը իրականում հեռացված է արտադրութեան այդ պայմանները յուրացնելուց, ապա ակաւ է մասնավոր սեփականութեան տիպը:

Քուրծումակն տեսարանները սեփականատիրական հարաբերութիւնները սովորաբար հանգիսնում են իրավական հարաբերութիւնների, զույլի նկատմամբ մարդկանց կամային հարաբերութիւններին, ամուցեկիով սեփականութեան սոցիալ-տնտեսական բովանդակութիւնը: Այդ հիման վրա նրանք սեփականութեան մէկ որոշակի տիպը, այն է՝ մասնավոր սեփականութիւնը, ակզարարում են որպէս մարդու բնական իրավութիւն, ուստի և զա համարում են սրբազան և անձեռնմխելի:

Բեղիքիտեսները սեփականութիւնը դիտում են որպէս միայն արտադրական հարաբերութիւնների որոշ տիպի արտաբին, իրավական արտահայտութիւն, այլ ոչ թէ որպէս դրանց էութիւն: Ընդ որում նրանցիկ շատերը ճիշտ չեն մեկնում Կ. Մարքսի հայտնի կարծիքն այն մասին, որ սեփականատիրական հարաբերութիւնները արտադրական հարաբերութիւնների իրավական արտահայտութիւնն են: Կ. Մարքսը և Յ. Հնգելսը, քննարկելով սեփականատիրական հարաբերութիւնները, բուսիլիքս բնագծի են, որ իրավական հարաբերութիւնները այն տնտեսական օրլիկտիվ հարաբերութիւններն արտացոլում են միայն, որոնք

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 12, стр. 713.

1 Կ. Մարքս և Յ. Հնգելս, Ըտիր երկր, Կ. 1, էջ 704:

Հատուկ են արտադրության ամեն մի տվյալ եղանակին: Միմիայն այս առումով կարելի է ամբողջ Կ. Մարքսի այն գիտադրվյալներ, որ սեփականատիրական հարաբերությունը (որպես սեփականության իրավունք) արտադրական հարաբերությունների իրավական արտահայտությունն է՝:

Արտադրական հարաբերությունները, կամ, որ միևնույն է, լայն առումով սեփականատիրական հարաբերությունները, ամբողջ սիստեմի հիմք կազմում են արտադրության միջոցների սեփականության հարաբերությունները: Արտադրամիջոցների սեփականության տիպից են կախված հասարակության անդամների ընդհանուր և մասնավոր տնտեսական շահերի բավանդակությունը և կոնկրետ գոյացություններ, հասարակության սոցիալական կառուցվածքը, մարդկանց տեղն ու դիրքը հասարակական արտադրության մեջ:

§ 2. Հարաբերակցությունը արտադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառման միջև

Տնտեսական հարաբերությունները չեն սպառվում արտադրության անմիջական բուն պրոցեսում կազմ հասարակական հարաբերություններով, որոնք թևակալեն ամենակարևորներին են, լայն և աշխպես արտադրական հարաբերությունների ամբողջ սիստեմի մի կողմն են միայն: Ամենակարևոր լինելով, հարաբերությունները արտադրության պրոցեսում օբյեկտիվորեն արտահայտում են մարդկանց և արտադրության նյութական պայմանների (արտադրամիջոցների) միավորման այս կամ այն եղանակը, իսկ դրա շնորհիվ էլ արտադրության անմիջական պրոցեսում մարդկանց հարաբերությունները որոշում են մարդկանց միջև կատարվող գործունեության փոխանակումը և տնտեսական այլ հարաբերությունները:

Եթե հասարակության մեջ իշխում է արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականությունը, ապա նրանում էկոնոմիկան զարգանում է տարերային անտնտեսական օրենքների ազդեցությամբ, գործունեության փոխանակումը անխտանափելիորեն կատարվում է մարդկանց միջև սրբ-ցակցության տարրեր ձևերով և մարդու կողմից մարդու շահագործման զանազան ձևերով: Իսկ եթե հասարակության մեջ իշխում է արտադրության միջոցների հասարակական սեփականությունը, ապա նրանում բաշխակալում է մարդու կողմից մարդու շահագործումը, տնտեսությունը զարգանում է պլանաչափորեն, հասարակական արտադրությունը ենթարկվում է մարդկանց անող պահանջունքների բավարարմանը, աշխատանքային գործունեության փոխանակությունը կատարվում է մարդկանց ընկերական համագործակցության, բարեկամական մրցու-

թյան ու փոխադարձ օգնության ձևով: Մարդկանց և արտադրության միջոցների միացման եղանակը, որոշելով նրանց միջև գործունեության փոխանակման ձևը, սակայն կերպով արտահայտում է մարդկանց ենթարկումը տվյալ արտադրական հարաբերություններին: Սեփականատիրության տիպը որոշում է գործունեության փոխանակման բնույթը, նրանցից է կախված, թե այս փոխանակությունն արդյոք գիտակցաբար կարգավորվի, պլանայի կիսին, թե՛ տարերային:

Անմիջական արտադրության հարաբերությունները որոշում են նաև հասարակության կողմից ստեղծվող նյութական կենսամիջոցների հետագա օգտագործման բնույթը, այսինքն՝ բաշխման կամ պատասխան հարաբերությունները: Եթե արտադրության վնասական միջոցները կենսաբնույթված են ամբողջ հասարակության ձեռքում (ինչպես այդ տեղի է անկում սոցիալիզմի ժամանակ), և մարդկանց միջև կատարվող գործունեության փոխանակումը ընթանում է ընկերական համագործակցության ու փոխօգնության ձևով, ապա ստեղծված նյութական բարիքները պատկանում են ամբողջ հասարակությանը: Այդ դեպքում դրանք բաշխվում են հօգուտ ամբողջ հասարակության՝ յուրաքանչյուր աշխատավորի պահանջունքների ավելի լրիվ բավարարման և նրա բազմակողմանի զարգացման նպատակով: Իսկ եթե արտադրության միջոցները մոնոպոլացված են ատանձին անձանց կամ խմբերի կողմից, իսկ գործունեության փոխանակումը կատարվում է մարդու կողմից մարդու շահագործման ձևով, ապա այդ արտադրության արդյունքները յուրացվում են ատանձին անձանց կամ խմբերի կողմից՝ հարստանալու նպատակով: Այդպիսի հասարակության մեջ անխտանափելի են հարստության և աղքատության, շահյույթունների և կարիքի ցայտուն հակադրությունները, աշխատավորները հարկադրված են լինում մշտապես դժման պայթաբ մեղ իրենց կենսագործունեության պահպանման ամենաանհրաժեշտ պայմանների ապահովելու համար: Աշխատավորը մարդու անձնավորությունը այդ հասարակության մեջ ձեռք է:

Անմիջական պարաարտադրության վերաբերող գործունեության փոխանակումից պետք է տարբերել արդյունքների փոխանակումը: Բայց դա էլ է որոշվում արտադրության բնույթով: Նայած արտադրության հարաբերություններին՝ փոխանակությունը կարող է կամ սլանալուսով, կամ տարերային բնույթ ունենալ: Դրա հետ միասին բաշխումը կարող է լինել կամ որպես անմիջական բաշխում, կամ անպիսին, երբ աբզյունքն ստեղծվում է որպես արքանք, ուստի և բաշխվում ու վերարաշխվում է ապրանքային փոխանակության այս կամ այն ձևի միջոցով: Հասարակական զարգացման որոշ փուլերում արդյունքի փոխանակում

Վ ՏՊ ՝ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 16, стр. 26

հատարվում է՝ անուծախի ձևով՝ փողի միջոցով՝ Բայց ապրանքային փոխանակությունը մշտապես երևում է։ Մարքեթ-լենինիզմի կասկեկները բազմիցս նշել են, որ հասարակության զարգացման որոշ փուլում այն կվերանա։

Տնտեսական հարաբերությունների կարևորագույն ձևերից մեկը սպառման բնագավառի հարաբերություններն են։ 4. Մարքեթ սպառուցել է, որ արտադրությունը և սպառումը, թեև դրանք իրենցից ներկայացնում են հակադիր պրոցեսներ, միմյանց չեն բացառում, այլ ավելին, փոխադարձաբար թափանցում են մեկը մյուսի մեջ և մեկը առանց մյուսի գոյություն չունեն։ Իհարկե, սպառումը որպես կենսաբանական կամ տեխնոլոգիական պրոցես քաղաքատնտեսությունը ըրենություն չի անում։ Դա այլ գիտությունների խնդիր է։ Բայց, որպես արտադրության նպատակ, որպես ռազմ վերարտադրության շղթայում, սպառումը միշտ մտել է և մտնում է անտեսական ուսումնասիրությունների մեջ։ Այսպիսով, արտադրությունը, բաշխումը, փոխանակումը և սպառումը սերտորեն միահյուսվում են իրար, ներկայացնելով վերաաղարկյալ միասնական պրոցես։

Մարդկանց հարաբերությունները արտադրության անմիջական պրոցեսում, ինչպես արդեն նշվել է, որոշում են մյուս բոլոր տնտեսական կապերը և հարաբերությունները հասարակության մեջ։ Արտադրական հարաբերությունների տարրեր կողմեր իրենցից ներկայացնում են կուտամբոզություն, որի բոլոր մասերը փոխներկայացնում են մեջ են զտելվում։ Այսպես, սեփականատիրական հարաբերությունները, կամ աշխատուժի և արտադրամիջոցների միավորման եղանակը, կրում են գործունեության փոխանակման հարաբերությունների ազդեցությունը, վերջինները նպաստում են սեփականատիրական հարաբերությունների ստեղծմանը և մերթապանեցմանը կամ թուլացմանը, արտադրության միջոցների սեփականատիրերի հարստության աճմանը կամ նվազմանը և այլն։

Արտադրության և բաշխման հարաբերությունները նույնպես փոխադարձ ներգործության մեջ են, ազդելով միմյանց վրա։ Օրինակ, բաշխումը աշխատավարձի, պարգևների և այլ վճարումների ձևով անմիջականորեն հանդես է գալիս որպես աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման միջոց։ Բաշխման հարաբերությունները ոչ միայն փոխազդում են արտադրության հարաբերությունների հետ, այլև թափանցում են նրանց մեջ։

Բաշխումը, ինչպես ցույց է տրվել վերևում, հանդիսանում է էկոնոմիկայի հարաբերականորեն ինքնուրույն ոլորտ։ Բաշխման հարաբերությունները արտադրության հարաբերությունների հակառակ կողմն են իրենցով արտադրության հետևանք, բաշխումը միևնույն ժամանակ հենց արտադրության տարր է։ Այն անխելեխորեն կապված է արտա-

դրության միջոցների սեփականության և դրան համապատասխան՝ մարդկանց միջև տեղի ունեցող գործունեության փոխանակման եղանակի հետ։ Այն իրացվում է նաև սահմանակա սպառման համար աշխատանքի արդյունքների փոխանակման մեջ։ Փանի որ քաղաքում արդյունքների բաշխում լինելուց առաջ, — նույն էր 4. Մարքեթ, — այն՝ 1) արտադրության գործիքների բաշխում է և 2) — որ իրենից ներկայացնում է նույն հարաբերության հետագա սահմանումը — հասարակության անզամաների բաշխումն ըստ արտադրության տարրեր տեսակների...»։

Մակալն փոխներգործող ռազմերի, կամ արտադրական հարաբերությունների կողմերի, միասնության մեջ, ինչպես նաև տարբերությունների յուրաքանչյուր միասնության մեջ, կա այնպիսի կողմ, որը ապահովում է հենց այդ միասնությունը։ Արտադրական հարաբերություններում որպես այդպիսի կողմ հանդես են գալիս արտադրամիջոցների սեփականատիրական հարաբերությունները։ Ահա ինչու այս կամ այն պրոցեսների ու երևույթների ուսումնասիրելու զեպում քաղաքատնտեսությունը էլ նույն է առաջին հերթին արտադրամիջոցների սեփականությունից։ Փաղաքատնտեսությունը շաղկապում է բոլոր տնտեսական հարաբերությունները մի միասնական ամբողջության մեջ և դրանով բնորոշում հասարակական կապի բնույթը։

Այսպիսով, արտադրական հարաբերությունները ամենաընդհանուր գծերով բնորոշվում են նրանով, թե ով է իրականում յուրացնում արտադրության միջոցները, ով է հանդիսանում դրանց սեփականատերը, ով է որչիկտիվորեն արտադրության միջոցների այնպես վերաբերվում, ինչպես իր միջոցներին։ Արտադրամիջոցների վերաբերյալ հարաբերությունների որոշում են հարաբերությունների ամբողջ սխեմայի արտադրության բաշխման, փոխանակման ու սպառման ոլորտներում։

Արտադրական հարաբերությունների զարգացման ու փոփոխման գործում վճռական գեր է խաղում արտադրողական ուժերի զարգացումը։ Արտադրական հարաբերությունները որոշվում են հասարակական արտադրողական ուժերի մակարդակով ու բնույթով։ Երկու փոխադարձաբար պայմանավորված կողմերի՝ արտադրողական ուժերի ու արտադրական հարաբերությունների միասնությունը կազմում է արտադրության եզրանքը։

§ 3. «Տնտեսական հարաբերություններ» հասկացության բնութագրում և ունիզոնիստական աղավաղումների ճշնադատությունը

4. Մարքեթ տեսականորեն արտադրական հարաբերությունները ստանձնացրեց մյուս բոլոր հասարակական հարաբերություններից,

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 12, стр. 722.

ցույց տվեց, որ նրանց հիմքում ընկած է արտագրամիջոցների սեփականության որոշ ձևը, որ արտագրական հարաբերությունների սխառմամբ վճռական տեղը պատկանում է արտագրության պրոցեսում գոյություն ունեցող հասարակական հարաբերություններին, որոնք առաջնային են մյուս բոլոր հարաբերությունների համեմատությամբ: Հենց այդ իմաստով էլ սովոր է, որ արտագրական հարաբերությունների սխառմամբ ստանալով իր ստիճանը արտագրության հարաբերություններին է պատկանում:

4. Մարքոից առաջ տեսնապետները լչփտեին այնպիսի կատեգորիայի մասին, ինչպես արտագրական հարաբերությունները: Բուրժուական տեսնապետները ամեն կերպ ձգտում էին իրարից անջատել տնտեսական այնպիսի ուսույթողները, ինչպիսիք են նյութական քարտիքների արտադրումը, դրանք բաշխումը, փոխանակումն ու սպառումը: Նրանք գտնում էին, որ հասարակական այդ բոլոր պրոցեսները ինքնուրույն են և իրար հետ առնչված են միայն արտաքինային, արտագրանքի շարժման հաջորդականությամբ: Ընդ որում սպառումը նրանք մեկնաբանում էին միայն որպես արդյունքի ունեցում և այն հակադրում էին արտադրությանը, որպես արդյունքի ստեղծման պրոցեսի, նրանց կարծիքով՝ անփոփոխ պրոցեսի, որ որոշվում է բնության համընդհանուր օրենքներով: Այստեղից բուրժուական տեսնապետները հետևություն էին անում, թե ոչ արտագրությունը, ոչ սպառումը քաղաքատնտեսության կողմից ուսումնասիրության ենթակա չեն, որ նրա առարկան կարող է լինել կամ բաշխումը, կամ արդյունքի շրջանառությունը: Այդպիսով բաշխումը նրանց կողմից վերածվում էր ինքնարժեքի պրոցեսի, կարվում էր հիքից, որի հետևանքով լայն ապարքվ էր բացվում կապիտալիզմի ամենամեծ հայտ շատազգույնության համար: 4. Մարքսը բացահայտեց բուրժուական տեսնապետների պնդումների գիտական սեռակությունը, ցույց տալով, որ նրանք բոլորը, տեսնելով արտագրության, բաշխման, փոխանակման ու սպառման տարբերությունները, չեն տեսնում և չեն ուզում տեսնել դրանց միասնությունը և փոխադարձ կապը:

Ապրանքային արտագրության երևան գալու հետևանքով ապրանքների փոխանակումը մշակական միջանկյալ օղակ դարձավ արտագրության, բաշխման ու սպառման միջև և մեծ նշանակություն ստացավ ժարդկանց տնտեսական հարաբերությունների գործում: Բուրժուական քաղաքատնտեսությունը հաճախ ձգտում էր մարդկանց միջև բոլոր արտագրական հարաբերությունները հանգեցնել ապրանքային փոխանակության հարաբերություններին: Մերիանադիխսաները, որոնք թքաղաքատնտեսություն տերմինը առաջինն են դրածուել, գտնում էին, որ հասարակության մեջ տնտեսական հարաբերությունների հիմնական ար-

տահայտությունը շրջանառությունն է: Այդ միակողմանիությունից բխելով լուրջան շխարհացան խուսափել նաև բուրժուական քաղաքատնտեսության կապիկներ Ազամ Սմիթը և Դավիդ Ռիկարդոն Թեյնսն նրանք սահմանել էին, որ հասարակության հարստության աղբյուրը ապրանքներն արտադրող աշխատանքն է, բայց արտագրությունը բերնելու անսակեղից շխարհացան զուր գալ նրա թեղանուր, ապապատմական բնորոշումներից և մարդկանց տնտեսական բոլոր հարաբերություններ վերջին հաշվով հանգեցրին ստարկանելի, ապրանքների հարաբերություններին: Բուրժուական կապիկ քաղաքատնտեսության հենց այդ սխալ հետևությունն էլ կապիկից զուհիկ (վուլգար) տնտեսագետները:

Տարբերաշեռնի գործող շուկայում ապրանքների շրջանառությունը վուլգար տնտեսագետները հուշակեցին որպես առաջնային, որպես ապրանքների արտագրությունը որոշող, իսկ քաղաքատնտեսության ստարկան՝ որպես զնադրացման, արդյունքների բաշխման կամ ապրանքների՝ տնտեսադար սուրբիկի կողմից իրագործվող փոխանակման վերածությունը:

Բուրժուական վուլգար տնտեսագետների պնդումները արտագրության հանդեպ շրջանառության առաջնության՝ մասին և այն մասին, թե միայն բաշխումն է իրենից ներկայացնում քաղաքատնտեսության ստարկա, կրկնում էին մարքսիզմի սեղիցնիխսաներ՝ սեֆորմիստներ Ո. Զիլֆերդինգը, Յ. Բաուերը, Կ. Ռենները և ուրիշներ: Հենկելով նրանց կեցեղեցիայի վրա, այժմյան աշ սոցիալ-դեմոկրատները պաշտպանում են արտագրամիջոցների կապիտալիստական սեփականության գոյությունը, կոչ անելով սահմանափակել նրա վրա ներդրումը բուրժուական պետության հարկային քաղաքականությունը նրանց նկատմամբ լիսվին կիրառելի է 4. Մարքսը առանձն այն մասին, որ վուլգար սոցիալիզմը... բուրժուական տնտեսագետներից ընդօրինակել է բաշխումը որպես արտագրության եղանակից անկախ մի բան գիտելու և մեկնաբանելու ձևը և այդտեղից էլ դործն այնպիսի պատմաբանություն, իր սոցիալիզմը պատվում է զեբազեբապակե բաշխման հարցերի շուրջը²:

4. Ապրանքային շատագրություններ մասնատում են տնտեսական հարաբերությունների կողմերի միասնությունը և տնտեսական հարաբերությունները հակադրում արտագրական հարաբերություններին: Արտագրական հարաբերությունները նույնացնելով սեղիցնիխսան պրոցեսների հետ, նրանք միայն շուկայական հարաբերություններն են համարում տնտեսական հարաբերություններ:

¹ Գիտական գրականության մեջ զա հայտնի է սեփականային կեցեղեցիայ սեկցիա:

² 4. Մարքսը, Գոթայի ծրագրի բենեգոտությունը, 1848, էջ 21.

Դուրծուական որոշ հեղինակներ պնդում են, թե ստեղծագիտական և օճաարական-արտադրական հարաբերություններ տերմինների բաժանակցությունը բոլորովին տարբեր է, թե ստեղծություն (ЭКОНОМИЯ) բառի իմաստային կոդը հասարակագրորդ է խնայողություն՝ հասկացողությունը։ Ուստի, նրանք կարծիքով, ստեղծողության (ЭКОНОМИЧНОСТЬ) լսականը կարող է լինել միայն խնայողական վերաբերմունքը մարդու պահանջմունքների համեմատությամբ սահմանափակ բարբեղների նկատմամբ, աշխատանքի սահմանափակությունը և զրա օգտագործման հրկքնարական բնույթը։ Ընդ որում այդ խնայողությունը գրանցվում է իբր թե արտադրության պրոցեսում և զրանց զուրա, հասարակության մեջ և հասարակությունից զուրա, արտահայտվելով ոչ թե մարդկանց հասարակական հարաբերությունները միմյանց նկատմամբ, այլ մարդու հարաբերությունը բնության նկատմամբ։ Իսկ հասարակական հարաբերությունները մարդկանց միջև հաստատվում են իբր թե նրանց ամեն մի գործունեության պրոցեսում։ Այդ հարաբերությունները բազմազան են և խնայողության հասկացությունը չեն ներառում։ Այսպիսից հասարակական-արտադրական հարաբերությունները հայտարարվում են ոչ-ստեղծական և պնդում, թե քաղաքատնտեսության օրյեկտ կարող է լինել մարդկանց հարաբերությունը բնության նկատմամբ, և ոչ թե հասարակական-արտադրական հարաբերությունները։ «Տնտեսություն» (ЭКОНОМИЯ) բառի հասկացության նկատմամբ այդ էքսպոսիտիաների օրյեկտիվ իմաստն է՝ ձգտել քաղաքատնտեսությունը օրյեկտ կարող կանց ստեղծական գործունեության հիմքերի հիմքի — սեփականատիրական հարաբերությունների և զրանց համապատասխանող գործունեության փոխանակության ու բաշխման հարաբերությունները — ուսումնասիրությունը։

Բուրծուական ստեղծագիտությունն ու ընդգնխտանքը խզում են արտադրական հարաբերությունների օգակների միասնությունը, անշատում են շրջանառության պրոցեսը նրան կանխորոշող արտադրության պրոցեսից, հեմմացնում են արտադրական հարաբերությունների պետականում սեփականության հարաբերությունների հիմնարական նշանակությունը և այդպիսով ազավազում իրականությունը։ Արտադրության կապիտալիստական նշանակումը ստաբազող հակամարտությունները բողաքվում են, որի նկանաքում բուրծուական հասարակության զարգացման օրյեկտիվ պատկերը աշավազվում է։

1 Ի դեպ, կհատենք, որ ստեղծություն (ЭКОНОМИЯ) կամ օկոնոմիա բառը նշանակում է ոչ միայն խնայողություն, այլև ստեղծության (ХОЗЯЙСТВО) հիմունքը և նրա կառավարումը։ Նենց այդ իմաստով էլ այս տերմինը հաճախվել է իր ծագման պահին։ Այսպես, Արխանգելսկը գրել է. թե կոնոմիային պետք է վերաբերեն երկու ֆունկցիաներ էլ՝ ստեղծության (ХОЗЯЙСТВО) հիմունքը և նրա կառավարումը։

Բուրծուական վուզար ստեղծագիտությունն ու ընդգնխտանքի կազմից բազաքատնտեսության ստարգային սրբող բերողունները կամավական են, կեղծ-գիտական, կպատակ ունենալով պաշտպանելու արտադրության միջոցների կապիտալիստական սեփականությունը, սասի և ժամանակակից բուրծուական հասարակության ստաշաղթմական ուժերին խանկարում են ճանաչելու կապիտալիզմի զարգացման իսկական սնեղեցները։

§ 4. Արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների օրյեկտիվական միասնությունը։ Հասարակական-տնտեսական ֆորմացիա

Արտադրողական ուժերի 4. Մարքսը նշում էր, որ քաղաքատնտեսություն և արտադրական հարաբերությունների միասնությունը միասնականությունն է արտադրողական մեջ 4. Ի. բյուրեղ — կենիեր գրել է. «Քաղաքատնտեսությունը ամենեկին արտադրությունը» չի զբաղվում, այլ զբաղվում է արտադրության մեջ մարդկանց ունեցած հասարակական հարաբերություններով, արտադրության հասարակական կարողով, Միսթամանակ մարքազմ-լեկեիքի կլասիկները մեծ ուշադրություն էին զարձնում արտադրողական ուժերին, որոնց կորեորապոյն բաղկացուցիչ մասը աշխատավորներն են։

Արտադրական հարաբերությունները հանգիստում են արտադրողական ուժերի զարգացման հասարակական ձևը։ Այդ պատճառով էլ քաղաքատնտեսությունը ստամնաբերում է արտադրական հարաբերությունները արտադրողական ուժերի հետ փոխազարծ կապի մեջ։ Ձեր միշտ անդիպելուրեն կապված է բուրծուականության հետ, կախված է նրանից։

Արտադրողական ուժերը, նրանց զարգացման բնույթն ու մակարգուր արում են մարդկանց ստեղծական հարաբերությունները՝ արտադրության միջոցների սեփականության ձևը, իսկ դրանով էլ՝ արտադրողական հարաբերությունների բուրջ հաշորդող օգակները։ Իսկ վերջիններս հեղափոխական հակառակ ներդրություն են անում արտադրողական ուժերի վրա։ Նրանք կամ սպահնվում են արտադրողական ուժերի ստաշրեկաց հզոր շարժումը, կամ զանգաղեցնում, արգելակում են այն, իսկ որոշ պայմաններում նույնիսկ ավերման են մատուցում արտադրողական ուժերին։ Տեսական խոշոր սխալներ է հաղցնում արտադրա-

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 12, стр. 712.
2 Կ. Ի. Անկե, երկեր, Ե. Հ. էջ 57.

կան հարաբերությունների այն ակտիվ դերի մտացույթյան մասունքը, որ նրանք կատարում են արտադրողական ուժերի զարգացման գործում: Այդպիսի սխալ է, օրինակ, տարբերացումն ու ինքնահաստատությունը, որ իր ժամանակին պտույտաբանական էին բուսաբանականները, որոնք հանդես էին գալիս կոնկրետիվացման դեմ՝ հանուն այն բանի, որ պայուցողական տեսնաստիություններին հնարավորություն տրվեր զեպի կոնկրետիվ տեսնաստիության զեպ տարբերացումը, ինքնահաստատությունը:

Քաղաքատնտեսությունը ուսումնասիրում է, թե տվյալ արտադրական հարաբերությունները պայմաններում ինչպես են օգտագործվում արտադրողական ուժերը: Դրա հետ միասին հասարակության արտադրողական ուժերը այն օրյակտիվ պայմաններն են, առանց որոնց կոնկրետ հաշվառման հնարավոր չէ ուսումնասիրել արտադրողական հարաբերությունները: Մարդկանց կողմից արտադրամիջոցների գործադրումը, որը պայմանավորված է այդ միջոցների սեփականատիրական հարաբերություններով, ինքնըստինքյան դառնում է տնտեսական հարաբերությունների և որպես այդպիսին մտնում է քաղաքատնտեսության անարդիվ մեջ: Այս մտնելու ամենայն որոշակիությունը բնօրգծում էր Կ. Մարքսը՝ «Մեքենան», — գրել է նա, — նույնքան թիչ է տնտեսական կատեգորիան, ինչպես երբ, որը թաշում է գոյթանը: Մեքենաների ժամանակակից գործադրումը մեր արդի տնտեսակարգի հարաբերություններին մեկն է, բայց մեքենաների շահագործման եղանակը ամենևին էլ այն չէ, ինչ իրենք՝ մեքենաները¹:

Քաղաքատնտեսությունը, արտադրական հարաբերությունները ուսումնասիրելով որպես արտադրողական ուժերի զարգացման ձև (կամ, այլ կերպ ասած, արտադրամիջոցների օգտագործման հասարակական եղանակ), որանով իսկ հաշվի է առնում տեխնիկական առաջընթացի ուղղություններն ու տեխնոլոգիան, այդ առաջընթացի վրա արտադրական հարաբերությունների ներգործությունը և զրա ստիպալուրենական հետևանքները:

Արտադրական հարաբերությունները որոշում են հասարակության ստիպալական կառուցվածքը: Արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականությունը առաջացնում է հասարակության բաժանումը հակադիր դասակարգերի: Դասակարգերի գիտական խորիմաստ բնորոշումը տվել է Կ. Ի. Լենինը՝ «Դասակարգերի կազմում են մարդկանց մեծ խմբերը», — գրել է նա, — որոնք տարբերվում են հասարակական արտադրության պատմականորեն որոշ սխեմանում իրենց զբաղված տեղով, արտադրության միջոցների նկատմամբ

իրենց ունեցած (մեծ մասամբ օրենքներով ամրապնդված և ձևակերպված) վերաբերմունքով, աշխատանքի հասարակական կազմակերպման մեջ իրենց ունեցած դերով և, հետևաբար, հասարակական հարստության այն բաժնի ստացման եղանակներով ու շարժիներով, որ իրենց տրամադրության տակ ունեն: Դասակարգերը մարդկանց այնպիսի խմբերն են, որոնցին մեկը կարող է չուրացնել մյուսի աշխատանքը, հասարակական տնտեսության որոշ կացութթաման մեջ նրանց առել տարբերություններով²:

Շահագործվող դասակարգի աշխատանքի արդյունքները միշտ չուրացվում են շահագործողների դասակարգի կողմից: Անմիջական արտադրողները շահագործվող աշխատավորները, իրենց ստեղծած հարստությունից ստանում են իրենց աշխատանակությունը պահպանելու համար հատկացվող մասը միայն: Ընդ որում այդ մասը ոչ միշտ է բավարար աշխատավորի և նրա ընտանիքի նույնիսկ նորմալ կենսապայմանների պահպանման համար:

Սակայն դասակարգերը հավերժական երևույթ չեն: Մարդկային հասարակությունը իր ուլին սկսել է անդատակարգ ստիպալական կառուցվածքից: Դասակարգեր չի ունենալու նաև կոմունիստական հասարակությունը: Կոմունիզմի ժամանակ դասակարգային տարբերությունների մնացորդները կանհետանան:

Դասակարգային հասարակության մեջ մարդկանց տնտեսական հարաբերությունները քաղաքատնտեսության ուսումնասիրում է ամենինց առաջ որպես դասակարգի հարաբերությունները: Այդ պատճառով քաղաքատնտեսությունը չի կարող չուսումնասիրել դասակարգային հարաբերությունների նաև այնպիսի ձևեր, ինչպիսին է պետությունը: «... Պետությունը մտնողությունը վերցրած», — բնօրգծում էր Ց. Ընգելը, — հանդիսանում է արտադրության իշխող դասակարգի տնտեսական պահանջմունքների խտացված արտահայտությունը միայն...»³:

Արդի պայմաններում կապիտալ լայնորեն օգտագործվել է պետությունը, նպատակ ունենալով պաշտպանել կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները և ամրապնդել իր տնտեսական դիրքերը: մոնոպոլիստական կապիտալիզմը ավելի ու ավելի է փոխարկվում պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի:

Բուրժուական պետության ներգործությունը Լենինի կալի վրա ներկայումս լայն ծավալ է բնորոշում: Այն իրագործվում է մոնոպոլիստա-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 27, стр. 405.

¹ Կ. Ի. Լենին, Ցրվեր, է. 29, էջ 515.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, стр. 310.

կան կապիտալի պահանջով և նրա շահերի համար: Կապիտալիստական երկրներում հասարակության տնտեսական կյանքին միջամտելը, պետական սեփականության ընդլայնումը, բուրժուական պետության ուժի հետ մոնոպոլիաների ուժի միացումը լին վերացնում, սակայն, կապիտալի տիրապետությունը, ինչպես այդ պնդում են այ սոցիալիստներն ու սեփականիտները: Պետական սեփականությունը բնույթը պարզելու համար անհրաժեշտ է պարզել, թե մարզկանց ինչպիսի՞ն խմբեր, ինչպիսի՞ դասակարգերն են ինչպիսի դեր խաղում պետության մեջ: Բնորոշելով բուրժուական պետական սեփականության բնույթը, Ֆ. Էնկելը գրել է, որ բուրժուական պետությունը հանդիսանալով արտադրության մեջ ընկերի սեփականատեր, աստարգ է գալիս որպես կոլեկտիվ կապիտալիստ, այսինքն՝ ներկայացնում է կապիտալիստների դասակարգը ամբողջությամբ առած:

Սոցիալիստական հեղափոխությունը և պրոլետարիատի ղեկավարության հաստատումը ստեղծում են պետության սկզբունքորեն նոր տիպ, որը դառնում է մոնոպոլիա՝ բանվոր դասակարգի կողմից գլխավորվող սոցիալիզմի ճնշող մեծամասնության գործիքը, իսկ ապա, շահագործող դասակարգերի լիկվիդացման հետևանքով՝ ամբողջ սոցիալիզմի գործիքը: Որքան ավելի աշխատավոր մասսաներ են ներգրավվում պետության կառավարման գործում, այնքան ավելի լրիվ է ծավալվում իսկոպիսի գեմալիստները: Ջարդացած սոցիալիստական հասարակության կառուցման պրոցեսում տեղի է ունենում պրոլետարիատի ղեկավարության պետության վերածումը համաժողովրդական պետության, իսկ կոմունիզմի բարձրագույն փուլում այդ պետությունը փոխարինելու կցա կոմունիստական հասարակական ինքնավարությունը:

Պետությունը որպես բազաբական վերնաշերքի հիմնական մեծ ուսումնասիրվում է իրավաբանական և այլ գիտությունների կողմից: Բազաբատենությունը պետությունը դիտում է որպես բազիսի միացնող տնտեսական գործուն ուժ: Պրա հետ մեկտեղ մարդկանց տնտեսական շարաբրությունների ուսումնասիրությունը հնարավոր է անտեսական բազիսի վրա պետության ներգործությունը հաշվի առնելով միայն: Կ. Մարքսը բազիսից նշել է, որ բազաբատենությունը պրոլետներից է: Այսպիսով այդ պետությունը արտադրական շարաբրությունների վրա: Արտադրության պատմականորեն որոշակի եղանակը իրեն համա-

պատասխանող վերնաշերքի հետ կոչվում է սոցիալ-տնտեսական ֆորմացիա:

§ 5. Քաղաքատնտեսության մեթոդը

Մատերիալիստական գիտելիության մեթոդի կիրառման բազաբատենությունը մեջ

Հասարակական կյանքի ուսումնասիրությունը բարդ պրոցես է: Պա ընթանում է «Էկոնոմիկի հայեցողությունից դեպի արտաբան մասնորոշությունը և դրանից դեպի պրակտիկան»: Կոնկրետ տնտեսական կյանքի կենդանի հայեցողությունը ծանոթացնում է տնտեսական կյանքի լուր արտաքին կազմին: Բայց բազաբատենությունը չի նկարագրում սոսկ տնտեսական երկվույթներն ու պրոցեսներն արտաքին կողմը նրա բոլոր պատճանակներով անհերքելի ու մասնավորություններով: Այն թափանցում է խորը՝ ուսումնասիրվող երևույթի լուրջան մեջ: Այսպիսին է, գրել է Վ. Ի. Լենինը, և՛ ընդգիտություն, և՛ բազաբատենություն, և՛ պատմության ընթացքը:

Սարդկանց անմիջակամորեն ընկալվող պրակտիկ գործունեությունը գիտական իմացություն միայն նշակում է, Այն սալի է փաստը, որոնց կուտակումով իր ուղին է սկսում յուրաքանչյուր գիտություն: Ասկայն փաստերի ամեն մի կուտակում չէ, որ պիտան է գիտական հետազոտման համար: Էմպիրիզմի մեջ լրինվելու համար պետք է վերցնել ոչ թե պատճանակներին մեղքը ընկած առանձին փաստեր, այլ փաստերի ամբողջությունը, որոնք վերաբերում են ուսումնասիրվող երևույթին և համակողմանի ու սերտորեն փոխադարձ կապի մեջ են միմյանց հետ: Իրականությունը գիտականորեն փոխադրվելու այդ պահանջը այնքան շատ է անհրաժեշտ, որքան ավելի բարձր է հասարակության գործացման ստաբիլիտետ, որքան ավելի բարդ ու բազմապիսի են տնտեսական կյանքի պրոցեսներն ու երևույթները, որքան ավելի լայն են տնտեսական կապերի տեղիտարբայ մասշտաբները:

Բայց փաստերի իմանքը ինքնարտինքյան նշանակում է միայն իրականություն գիտական ճանաչման սկզբը՝ անհրաժեշտ է քրոնոլոգիա աշխատանք կատարել հավաքված փաստերի վրա, որպեսզի հայտնի ընդունելու հետևում թարմված էությունը, կարգավորվի ու սխտեմավորվի պատմական նյութը, նրանում գտնվի զիխավոր օգակը, որից կուտակվող կարելի է դուրս բաշել հասարակության տնտեսական կյանքին վերաբերող հարցերի ամբողջ շղթան: Իսկ այդ կարելի է անել միայն բարձրանալով մինչև գիտական մասնադրության աստիճանը, որը, ինչ-

¹ Բազաբական վերնաշերքը չի սպասում բազիսի ամբողջ վերնաշերքը վերնաշերքի կազմի մեջ մտնում են հասարակական գիտաբանության բոլոր մեթոդը՝ գաղափարախոսությունը, բազաբականությունը և հասարակության՝ դրանց համապատասխանող բազաբատենությունը ու այլ հիմնարկությունները:

² Վ. Ի. Լենին, Երկեր, Կ. 30, էջ 205:

պես նշում է Վ. Ի. Լենինը, իրենից ներկայացնում է ամի շարք արտարակցականների, հասկացությունների, օրենքների ձևավորման, գոյացման պրոցես...»¹։

Գիտական արտարակցականը

Գիտական արտարակցիաները ընդհանրացված հասկացություններն են, որ մարդիկ մշակում են ուսումնասիրվող երևույթի անմիջական կոնկրետությունից վերացյալ մտածողությամբ, Գիտական իմացությունն էլակետոր օրջկետիվ իրականությունն է։ Բայց արտարակցիան դա արտացոլում է ոչ այնպես, ինչպես կենդանի հանրությունը, ոչ անմիջականորեն, ոչ սուղակի կերպով։ Մտածողության արտարահող զործանունությունը նշանակում է զննվող երևույթի մեջ ոչ-էականից վերանալու բարդ պրոցես, որպեսզի նրանում երեսն բերվի էականը։ Մշակելով արտարակտ հասկացություններ, մտածողությունը դրանով իսկ մշակում է իրականությունն ընդհանրացված արամարանական արտահայտություններ։ Օրինակ, վերանալով մարդկանց ստեղծած բազմազան առարկաներից, և, հետևապես, նաև այդ առարկաները արտադրող աշխատանքի բազմազան կոնկրետ ձևերից, մարդը մտածողության օգնությամբ մշակում է այդ առարկաների ընդհանրացված արամարանական արտահայտությունը՝ արդյունքը, որպես առարկայացված աշխատանքի մարմնացում ընդհանրապես։ Բայց դրանից սովյալ արտարակտ հասկացությունը չի դառնում իրականությունից կտրված մի բան։ Արտարահման պրոցեսում մտածողությունը չի կտրվում իրականությունից, այլ թափանցանում է նրա ներքո, նրևույթից ընթանալով դեպի էությունը։ Հակառակ դեպքում մտածողությունը կարող է մարցուն տանել նրա կողմից ճանաչվող իրականությունից մի կողմ և նույնիսկ խնդրալից զիտակցությունն ու կենսական իրական հարաբերությունները, գիտակցությունը պատկերացնել որպես զուի սուբստանցիա։ Դա բնորոշ է, օրինակ, իդեալիզմի համար, ինչպես «սուբյեկտիզմ», այնպես էլ «օբյեկտիվ» իդեալիզմի ֆազրատանստության մեջ արտարակտ հասկացություններին մերթնդմեք սուղ սուղ ունեցող կտրվելը իրականությունից արտահայտվում է նրանում, որ առանձնացվում ու բացարձակ են դարձվում տնտեսական կյանքի առանձին երևույթներ, խզվում են տնտեսական պրոցեսների որակական և քանակական կողմերը, խիստ շափազանցվում է գրանցից մեկը և այլն։

Հասարակության տնտեսական կյանքը՝ դա մարդկանց կամբից ու գիտակցությունից անկախ օբյեկտիվ իրականությունն է, թեպետև կազմավորվում, ձևավորվում է անհատների գիտակցված գործողություններով։ Արտադրական հարաբերությունները յուրաքանչյուր հասարակու-

թյան մեջ, իրենցից ներկայացնելով միասնական անխզելի ամբողջություն, կազմված են շատ կողմերից՝ իրենց հատուկ կապերի, անցումների, միջնորդությունների ամբողջ բազմապատկառությամբ։ Գրանց ներհասուկ են առարկություններ միասնության մեջ, հակադրություններ, օրոք փոխկերպրում, ծավալվում են։ Համապատասխանաբար լուծվում են նաև հակասությունները, Արտադրական հարաբերություններում են անմիջապես տեսանելի մակերևույթ, ձև է տեսանելիության ետեղվում թափված նրան բնորոշող բովանդակություն։

Ուսումնասիրվող տնտեսական երևույթներում գտնել էական կողմերը, կանկրետի ամբողջ բազմազանության մեջ հայտնաբերել զրանց կապերը, բացահայտել կողմերի փոխերգործությունը, նրանց միջև տեղի ունեցող սպալարը և այգպիսով ճանաչել կոնոմիկան ամբողջությամբ վերցրած, տիրապետել նրա զարգացման օրենքներին—բազաբանտեսության խնդիրն է։

Բայց գիտությունների համար գիտական մեթոդը, որպես ճետագրությունների գիտակրիկ-մատերիալաական սկզբունքների, գործեղանակների ու միջոցների—օրգանական ամբողջություն, միասնակ է։ Գի կարելի գիտելիքների մեկ ասպարեզում ձևավորված որոշակի առարկայի համապատասխանող հասկացությունները մեքենայացար փոխադրի գիտելիքների այլ ասպարեզներ։ Գի կարելի, օրինակ, հետազոտության միայն իրական գիտությունների հատուկ մի շարք հասկացությունների, գործնականներ ու միջոցների կիրառել հասարակական պրոցեսներին ու երևույթներին ուսումնասիրման մեջ։ Իսկապես, մի՞թե կարելի է, սանցը, արտադրական հարաբերությունները ղեկ մանրագիտականի տեսապակիների տակ, անել թրքանությունից մեջ կամ մերենայական ուժերի ենթարկել հասոոցի վրա։ Անչամ բնագիտության ասպարեզում տարածված այնպիսի գործնականը, ինչդիպել է նրա սովորական բովանդակության մեջ փարձարիումը, էկունտիկայում կարող է օգտագործվել համեմատաբար շափալոր սահմաններում (արտադրության կազմակերպման կոնկրետ հարցերը ուսումնասիրելու, ճյուղային էկունտիկաներում)։ Իհարկե, սոցիալիզմի ժամանակ էկունտիկայի ասպարեզում փարձարություն հնարագործությունները զգալիորեն ավելի լայն են լինում, քան հասարակական տարերային զարգացման պայմաններում։ Փարձարությունները լայնորեն կիրառվում են առանձին ձևերակությունների, արտադրության ճյուղերի, ամբողջությամբ վերցրած ժողովրդական տնտեսություն կառավարման մեթոդները սուղպես համար։ Բայց այդ դեպքում սեփականության հարաբերությունների՝ հասարակության մեջ տիրապետող տիպը չի փոխվում։

Արտադրական հարաբերությունների բազաբանտեսական իմացություն կարեորագույն միջոց է հանդիսանում արտարակտ մտածողու-

¹ Վ. Ի. Լենին, երկեր, Վ. 38, էջ 220.

Քյունը՝ իրեն հատուկ գիտելիտիկական տրամաբանության մտածելաձևով, առաջին հերթին վերլուծումով և սինթեզով:

Վերլուծություն (անալիզ)
զուքյունը բնթանում է տեսանկից, կոնկրետից և սինթեզ

կոնկրետը նրա բաղկացուցիչ մասերի ու կողմերի Մինքնզը համասեռ տարրերը միացնում է միմյանց հետ, մասերից վերստեղծում է ամբողջություն: Մինքնից պրոցեսում ճանաչման ենթակա երևույթը ուսումնասիրվում է այն կազմող կողմերի փոխադարձ կապի միջ. ամբողջականության ու միասնության մեջ, հակասությունների շարժման մեջ, որի հետևանքով հայտնի են դասնում դրանց լուծման ուղիներն ու ձևերը: Ընթանալով արտարկաից զեպի կոնկրետը, մենք հարաբերությունների էությունը հասկանալու ենք բնթանում ենք զեպի նրա դրսևորմանը կոնկրետ իրականության ամբողջ բազմազանության մեջ:

Կապիտալիստական էկոնոմիկայի վերլուծությունը, օրինակ, թույլ է տալիս առանձնացնել այն կաղմով էակայն մոտենումներ՝ արտադրության միջոցների կապիտալիստական սեփականությունը և վարձու աշխատանքը: Կողմերից յուրաքանչյուրը նախ դիտվում է ինքնին՝ առանձին-առանձին (կապիտալիստական սեփականության էությունը, կապիտալի հիմնական շահը և այլն, մի կողմից, և վարձու աշխատուժի էությունը, բանվոր դասակարգի հիմնական տնտեսական շահը և այլն, մյուս կողմից): Այնուհետև կողմերը ուսումնասիրվում են փոխերկրորդություններից (կապիտալի կողմից վարձու աշխատանքի շահագործման հակամարտ հարաբերությունը, արտադրության հասարակական բնույթի որոշիչ նշանակությունը, բանվոր դասակարգի ճամաշխարհային պատմական դերը կապիտալիզմի առաջամասն գործում): Այդ կողմերի միջև եղած հակամարտ հակասությունը լուծվում է պրոլետարական հեղափոխություններից:

Կապիտալիստական էկոնոմիկայի կողմերի միջև հակամարտ հակասության լուծումը հասնում է արտադրության հասարակական բնույթի փոփոխմանը, սոցիալիստական հասարակական արտադրության առաջացմանը, որտեղ արտադրության միջոցների սեփականատերերի և աշխատանքի միջև հակամարտ հակասություն չկա:

Վերլուծության պրոցեսում տեղի է ունենում առարկայի մասնատում: Դա կարելի է նրա հաջորդ խնդր՝ այն բուր սուսանձահաստիությունների տեսական բացատրման համար, որոնցից վերանում են սկզբում: Միայն այդպիսի վերլուծության հետևանքով կարելի է ստանալ առավել բնզհանուր արտաբանցիկանք, որոնք պիտանի են հետազոտող ամբողջական օբյեկտի, նրա շարժման և նրան հատուկ հակասությունների լուծման ուսումնասիրության համար:

Մինքնից ավարտում է էությունը բացահայտումը, ենթ վերլուծության օգնությամբ հայտնաբերվում է էականը երևույթի մեջ, սպա սինթեզը հնարավորություն է տալիս ցույց տալ, թե ինչ ձևերով է աղջ էականը երևան զայի տնտեսական իրականության մակերևույթի վրա: Վերլուծությունը և սինթեզը հանդիսանում են իրականության գիտական իմացության միևնույն պրոցեսի երկու կողմերի օրգանական միասնությունը: Միայն իմացության երկմիասնական անալիտիկ-սինթետիկ պրոցեսում, կոնկրետից զեպի արտարկա և արտարկաից զեպի կոնկրետ շարժման մեջ է բացահայտվում ուսումնասիրվող երևույթին ներհատուկ բազմազանության միասնությունը: Իմացության այդպիսի պրոցեսում միայն կարելի է բարձրանալ երևույթի առանձին պարզազույն էական տարրերից զեպի նրա էությունը ամբողջությանը վերցրած, զեպի նրա ինքնաշարժման բացահայտումը:

Ցուրբանչյուր տնտեսական պրոցեսին ու երկիրավական և քանակավորյին ներհատուկ են որակական և քանակական վերլուծություն կան կողմերը: Այդ պատճառով քաղաքատնտեսությունը լայնորեն օգտագործում է հետազոտության մաթեմատիկական և իրենկազգական գործելալեւերն ու միջոցները: Մասնամատիկական ու վիճակագրական վերլուծությունը օգնում է բացահայտելու երևույթների բանական կողմը, տնտեսական փոփոխականների օբյեկտիվ բանական կապը: Ըստ որում որքան ավելի բարձր լինի ժամանակակից տնտեսության նամրայնացման մակարդակը, այնքան ավելի անհրաժեշտ կլինի էկոնոմիկայի բանական մեծությունների անալիզին ու ավելի բազմակողմանի հաշվառումը, էլիկարենա-հաշվողական տեխնիկայի լայն կիրառումը: Իր հերթին, հաշվարկման-հաշվողական տեխնիկան որքան ավելի կատարելագործված է, այնքան ավելի հնարավորություն է լինում միլիոնավոր տնտեսական փաստերի (ինքնորմացիայի) օպերատիվ մշակման հնարավորությունն ամբողջ ժողովրդական տնտեսության մասշտաբով, որին լիաժամպ կերպով կաշի էի է հասնել միայն արտադրության միջոցների հասարակական սեփականության տիրապետման պայմաններում:

Բացահայտելով տնտեսական կյանքի պրոցեսների բանական փոփոխությունները, բաղաբատնատությունը հետազոտում է նաև բանակալության անցումը տնտեսական նոր որակի: Ըստ որում հարկավոր է քննզծել, որ յուրաքանչյուր երևույթ, յուրաքանչյուր պրոցես պետք է ուսումնասիրվի համակողմանի, նրանց որակական ու քանակական սահմանումների անիզոլել կապի մեջ: Զի կարելի տնտեսական երևույթներն ուսումնասիրել միայն բանակի կամ օրակի կողմից: Այդպիսի իրզումը ազդադակող հակասության մեջ է գտնվում Հենց կյանքի դիալեկտիկայի վրա:

Ահա թե ինչու մաթեմատիկական և փճահագրական վերլուծությունը միայն այն զեպրում է համապատասխանում իրականությանը, երբ սերտորեն կապված է վերլուծման ենթարկվող առարկայի որակական բովանդակության հետ:

Տրամաբանական և պատմական մեթոդների միասնությունը

Կան պատմական մեթոդ է: Սակայն, ուսումնասիրության մեջ ընդհանուր ամամեր է ամբողջությամբ է թեև իրականությունը՝ իրեն հատուկ պատմական հետեղականությունը: Ուստի քաղաքատնտեսության մեթոդը երևի պատմական մեթոդ է: Սակայն, ուսումնասիրության մեջ ընդհանուր ամամեր է ամբողջությամբ հետևելով պատմական պրոցեսին, քաղաքատնտեսությունը վերցնում է հասարակական կյանքի շատ բարդ զարգացման պատմական մոտեմենտից ազատված գլխավոր ուղղությունը: Հակուսակ դեպքում հարկ կլինի որպեսզի պատմական առևել շատ ավելի նվազ արժեքավոր չլինի և մինչև իսկ հաճախ ընդհատել մտքի տես ընթացքը, որպեսզի ելք գտնվի երևույթների պատմական պրոցեսով ստեղծված լարիթմիկայից դուրս գալու համար: Ուստի քաղաքատնտեսության մեթոդը նաև առամաբանական մեթոդ է:

Տրամաբանական մեթոդը, որն է Ֆ. Էնգելը, սրտա էություն այլ բան չէ, քան եթե նույն պատմական եղանակը, միայն ազատված է պատմական ձևից և նրան խանդարող պատմականություններից: Ինչից որ սկսվում է պատմությունը, նրանից էլ պետք է սկսվի և մաքրելի ընթացքը, և նրա հետագա շարժումը այլ բան չի լինի, քան պատմական պրոցեսի արտացոլումը արտարակա և տեսական հետեղական ձևով, ուղղված արտացոլում, բայց ուղղված այն օրենքներին համապատասխան, որոնց իսկական պատմական պրոցեսն ինքն է տալիս, ըստ որում մտնել մի մտնելու կարելի է քննել նրա զարգացման այն կետում, որտեղ պրոցեսը հասնում է լիակատար հասունության, իր զատական ձևին¹⁾:

Որպես մարքս-լենինյան քաղաքատնտեսության մեթոդի ավարտական օրակ, ճշմարտության շարժանքը հանդես է գալիս հասարակական պրակտիկան: Միայն պրակտիկայի պրոցեսում կարող է որոշվել գիտական մտածողության մշակված տեսական արտարակների ճշմարտությունը կամ կեղծությունը: Իրականության իմացության պրոցեսը սկսվում է պրակտիկայից՝ այս կամ այն կոնկրետ առարկայի ուսումնասիրությունից և ավարտվում է պրակտիկայով, որը հաստատում կամ բացառում է գիտական ընդհանրացումների համապատասխանությունը տեղի իրականությանը: Իմացության և գործողության, տեսության և պրակտիկայի մշտագնա միահյուսվելը սպառնում է հասկացություն-

ների օրյեկտիվությունը, հետևապես նաև դրանց ճշտությունը, որը հենց պրակտիկային վստահորեն առաջ մղվելու հետարտություն է տալիս: Հասարակական պրակտիկան տեսական իմացության ճշտության հիմք է ու շարժանիչը:

Այսպիսով, մարքս-լենինյան քաղաքատնտեսության մեթոդը հենվում է դիալեկտիկա-մատերիալիստական աշխարհայացքի վրա և իրենից ներկայացնում դիալեկտիկական տրամաբանություն, որը կիրառվում է տեսական պրոցեսները իրենց միասնության ու տարբերության մեջ, իրենց պատմական զարգացման մեջ ուսումնասիրելու համար: Այլ մեթոդը արտացոլում է բուն արտադրական հարաբերությունների դիալեկտիկան, ինչ հակադրվում նրանց, այլ անբաժանելի է նրանցից: Այլ հատկությունը այն կարող է ծառայել որպես մարդկանց կողմից ճշմարտությունը ճանաչելու գործուն միջոց: Այլ հիմքի վրա քաղաքատնտեսությունը մարդկությանը ի սպաս է դնում իր հետևությունները, որոնց ճշտությունը ստեղծվում է հասարակության անտեսական պրակտիկայով:

§ 6. Տեսական կատեգորիաներ և տնտեսական օրենքներ

4

Տեսական կատեգորիաներ

Քաղաքատնտեսությունը ուսումնասիրում է արտադրական, կամ տնտեսական, հարաբերությունները նրանց պատմական շարժման, գարգացման մեջ, նրանց անխզելի կապի մեջ ինչպես արտադրողական ուժերի հետ, այնպես էլ տնտեսական բազմով առաջացած վերաշինների հետ: Արտադրական հարաբերությունները վերաբաղվում են մշտագնա ու մասնագնա մասշտաբով, ամենարագմասն ձևերով և զուգորդում են իրար: Մարքս-լենինյան քաղաքատնտեսությունը արտադրական հարաբերությունները ուսումնասիրելիս իր առաջ խնդր է դնում թափանցել ուսումնասիրվող առարկայի խորքը, նրա էությունը մեջ:

Արտադրական մտածողության օգնությամբ քաղ առ բալը տեղի է առնում տնտեսական հրևույթների էությունը բացահայտումը: Այլ էությունների վերլուծման և սինթեզի պրոցեսում ձևավորվում են տրամաբանական հասկացությունները, որոնք ավելի կամ պակաս լրիվաբար արտացոլում են ինչ տնտեսական իրականությունը նրա զարգացման և փոփոխման մեջ: Տրամաբանական հասկացությունները, որ ընդհանրացված ձևով արտացոլում են հասարակության տնտեսական կյանքի պայմանները, կոչվում են քաղաքատնտեսության կատեգորիաներ: ...կատեգորիաները արտահայտում են... — որն է Կ. Մարքսը — կեցության ձևերը, գոյության պայմանները, հաճախ այդ որոշակի հա-

1) Ֆ. Էնգել, Ընտր զրկեր, Ե. 1, էջ 703:

աքրակոթիցան միայն առանձին կործները... Ի՞նչ Քաղաքատնտեսության կատեգորիաները կամայական չեն: Գրանք Ջյուդարական են, քանի որ իրականության մեջ գոյություն ունեն այն Հարաբերությունները, որոնց արատակցիաները (վերացական, ընդհանուր Հասկացությունները) իրենք են հանդիսանում:

Տնտեսական կատեգորիաները պատմական են: Ճիշտ է, քաղաքատնտեսությունում կան այնպիսի կատեգորիաներ ևս, որոնք արտահայտում են տնտեսական բոլոր ֆորմայիններից հատուկ հատկանիշներ: Դրանցից է, որինձակ, ընդհանրապես արտադրության կատեգորիան, թեև այդպիսին իրականության մեջ գոյություն չունի, որովհետև արտադրությունը միշտ հանդես է գալիս այս կամ այն հասարակական ձևով: Արտադրությունը աճաճարակ— գրել է Կ. Մարքսը,— արտադրելի է. Արայք բանական արտադրելի, քանի որ ընդգծում է ընդհանուրը և մեզ ազատում կրկնությունից անհրաժեշտությունից:

Պատմական տնտեսական կատեգորիաների տարբերումը շատ կարևոր է. Հավելյալ արժեքը, կապիտալը և այլն իրենցից ենթարկացնում են կապիտալիզմի քաղաքատնտեսության կատեգորիաներ, որոնք արտահայտում են այն, թե ինչով է կապիտալիզմը տարբերվում մյուս տնտեսայում են այն, թե ինչով է կապիտալիզմը տարբերվում մյուս տնտեսական ֆորմացիաներից: Այսպիսի կատեգորիաները, ինչպես սոցիալիստական հավելյալ արդյունքը, մտզովրդատնտեսական պես սոցիալիստական մրցությունը, տնտեսական հաշվարկը, հիմնապլանը, սոցիալիստական մրցությունը, տնտեսական հաշվարկը, հիմնական և շրջանառու ֆոնդերը և ուրիշ շատերը, արտացոլում են միայն սոցիալիզմի համար բնորոշ տնտեսական պրոբլեմներ:

Կապիտալիզմի քաղաքատնտեսության մեջ և սոցիալիզմի քաղաքատնտեսության մեջ տնտեսական մի քանի կատեգորիաներ իրենց անվանումը միտնունակ են: Դրանցից է, մասնավորապես, աշխատանքի վարձի կատեգորիան: Քայքայ սոցիալիստական հասարակության մեջ այդ վարձի կատեգորիան, այլ արտաստանում է ոչ թե կապիտալիստի և վարձու աշխատանքողի արաբերության մրցումը, այլ արտաստանում է մասնավորապես վճարվող միջոցների տոկոսը: Հարաբերությունները, այլ արտաստանում են նոր սոցիալ-տնտեսական պայմաններում, դառնում են նոր սոցիալ-տնտեսական պայմաններում, դառնում են թափարկելով, իհարկե, որոշ փոփոխական պայմաններում, դառնում են նախապայմանում է նաև սոցիալիզմի որով, քանի որ սոցիալիստական հասարակությունում ևս սոցիալիզմի որով, քանի որ սոցիալիստական հասարակությունում են սոցիալիզմի որով, քանի որ սոցիալիստական հասարակության մեջ այդ կատեգորիան ունի արտաստանում փոխանակման համար: Քայքայ այդ կատեգորիան սոցիալիզմի պայմաններում սկզբունքորեն տարբերվում է կապիտալիզմի պայմաններում գոյություն ունեցող նույն կատեգորիանից:

Ի՞նչ, որովհետև քաղաքատնտեսության արտադրումը սոցիալիզմի մասնակ համարակարգում ընդունելի է որպես հիմնական արտադրողներ հանդես են գալիս արտադրության միջոցների միասնաբար փրոջ միավորված արտադրողներ, և ոչ թե մասնավոր սեփականատերեր և այլն:

Մասնավոր օրենքները Քաղաքատնտեսության պարզում է Հայկանը, և կրանց օրենքով մշտական տնտեսական հարաբերություններում ընդունելի է որպես բնութագրում է ամբողջականության, միասնության, զարգացման մեջ: Դա նշանակում է, որ քաղաքատնտեսության հետադրում է կարևորագույն պատմական կապերը և փոխադրակ կախվածությունները, որոնք բացահայտում են արտադրական հարաբերությունների զարգացման բնույթը: Տնտեսական օրենքներ են կոչվում տնտեսական պրոբլեմներում ու կրկնությունում ճանաչողական կրկնությունը, որոնք ինչպիսի փոխկախվածությունները և պատմա-տնտեսական կապերը, առանց որոնց հնարավոր չէ խոսել որչափի արտադրական հարաբերությունների մասին՝ դրանց ամբողջականության ու զարգացման մեջ:

Հասարակության տնտեսական զարգացման օրենքների ուսումնասիրումը խղիմաճանապարհային կարևորագույն խնդիր է: Թ. Հենցիցը գրել է, որ քաղաքատնտեսության պատմություն է այն օրենքների մասին, որոնք կառավարում են նյութական կենսական բարիքների արտադրությունն ու փոխանակությունը մարդկային հասարակության մեջ:

Տնտեսական օրենքները արտադրության, բաշխման, փոխանակման ու սպառման հարաբերությունների զարգացման օրենքներն են: Դրանում է կրանց գիտավոր տարբերություն բնութագրում օրենքներից, որոնք գործում են առանց մարդու մասնակցության: Իսկ տնտեսական օրենքները մտադրում են մարդկանց արտադրական գործունեության պրոբլեմում, ուստի և առանց նրանց չեն կարող գործել: Այդ կապակցությունում հարց է մտադրում. կենսական օրենքները կախում ունեն, թե՞ չունեն մարդկանց գիտակցությունից ու կամքից, կամ այլ խոսքով, ինչ բնույթի են այդ օրենքները: Տնտեսական օրենքների բնույթի հարցը բազմաթիվ տնտեսական հիմնական մեթոդոլոգիական հարցն է, որի լուծումը էլ կախված, ըստ գործի էությունից, քաղաքատնտեսության որպես գիտության բնույթից:

Մարքս-լենինյան տեսությունը սովորեցնում է, որ տնտեսական օրենքները այնպես օրենքավոր են, ինչպես որ օրենքավոր են նաև արտադրական հարաբերությունները, այսինքն՝ կախված չեն մարդկանց գիտակցությունից և կամքից:

Հարարերութեանն քի միջև Ընդհանուր տնտեսական օրենքներին է վերաբերում նաև աշխատանքի տնտեսման օրենքը, թեև տարբեր սովորույտ-տնտեսական ֆորմացիաներում այն երևան է գալիս պատմական տարրեր ձևերով:

Առանձնահատուկ (սպեցիֆիկ) և ընդհանուր տնտեսական օրենքներից բացի, գոյություն ունեն այնպիսի օրենքներ էլ, որոնք հատուկ են միայն հասարակական արտադրության զարգացման որոշ աստիճանների ամբողջականությանը: Այդ օրենքներից է, օրինակ, արժեքի օրենքը, որը գործում է միայն այնտեղ, որտեղ գոյություն ունի ապրանքների արտադրություն:

Յուրաքանչյուր ֆորմացիայի զարգացումը կատարվում է ինչպես առանձնահատուկ (սպեցիֆիկ), այնպես էլ ընդհանուր տնտեսական օրենքներով: Գրանց սերտորեն կապված են միմյանց հետ: Առանձնահատուկ (սպեցիֆիկ) օրենքները գործում են տնտեսական զարգացման այս կամ այն աստիճանում և որոշում այդ զարգացումը ընդհուպ մինչև արտադրանքի անցնելը: Ընդհանուր օրենքները կապակցում են ֆորմացիաների զարգացումը մի միասնական պրոցեսում:

Թեև տնտեսական օրենքները կախված չեն մարդկանց գիտակցությունից ու կամքից, բայց մարդիկ էլ անզոր չեն երանց առաջ: Մարդիկ կարող են որոշ պայմաններում օգտագործել այդ օրենքները իրենց օգտին: Սուբյեկտիվ գործոնը հատուկ նշանակություն է ստանում սոցիալիստական հասարակության մեջ: Օրենքները ի շահ ամբողջ հասարակության պլանային օգտագործելը պարտադր պայման է նրա տրեքտական գործունեության ու զարգացման համար: Գիտակցական, հասանելիցված տնտեսավարումը անհնարին է առանց տնտեսական օրենքների իմացության և դրանք համապատասխանաբար օգտագործելու:

Վեր բոլոր ասվածները թույլ են տալիս տալու քաղաքատնտեսության առարկայի ավելի լրիվ բնորոշումը: Քաղաքատնտեսությունը ուսումնասիրում է արտադրական հարաբերությունները (որպես արտադրողական ուժերի զարգացման ձև ու, հետևապես, դրանց հետ փոխադրական կապի մեջ) և նրանց հատուկ տնտեսական օրենքները, դրանք սերտ կապի մեջ) և նրանց հատուկ տնտեսական օրենքները, որոնք արտադրության գործողության, բաշխման, փոխանակության ու սպասման օրենքները մարդկային հասարակության զարգացման տարբեր աստիճաններում:

Քաղաքատնտեսությունը խոր ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ է նախապես տիրապետել մի շարք կից գիտելիքների: Ե. Քաղաքատնտեսությունը, — գրել է Կ. Ի. Լենինը, — չի կարելի ուսումնասիրել մի կերպ, ուր nichts dir nichts, առանց որևէ նախնական գիտելիքների:

առանց ժանդիմանալու պատմության, վիճակագրության և այլ խիստ, յառ խիստ կարևոր հարցերին¹⁾:

§ 7. Քաղաքատնտեսության դասակարգային և կուսակցական բնույթը

Քաղաքատնտեսությունը որպես գիտություն ծագել է արտադրության կապիտալիստական եղանակի ծագման հետ միասին: Այն պայմաններում, երբ բուրժուազիան նոր էր միայն իշխանության գլուխ ասցնում, ներկայացնելով ֆեոդալիզմին զեմ կանգնող, ամբողջ աշխարհում երրորդ դասին և նրա տիրապետության առաջին շրջանում բուրժուական քաղաքատնտեսությունը հիմնականում գիտական էր Ռուսական քաղաքատնտեսություն կառուցողը, քննության աննելով կապիտալիստական հարարերություններից, որոշ չափով շոշափում էին դրանց էությունը: Նրանք օշոշափում էին և շոշափեցին կապիտալիզմի մի ամբողջ շարք օրենքներ օրենքներ, լքմբանելով կապիտալիզմի անսրգի ընտելը, չտեսնելով նրա մեջի գառակարգային պայթյալը²⁾:

Բանվոր դասակարգի հանդես գալը ինքնաբերական դասակարգային պայթյալի ապարեզում նոր ձևով դրեց տնտեսական հարաբերությունների հիմնական հարցերը: Ընթացիկ բուրժուական քաղաքատնտեսության զիտավոր գոյվթը՝ կապիտալիստական հարարերությունների հավերժության մասին: Բանվոր դասակարգի պայքարը մերկացրեց այդ հարաբերությունների էությունը և ցույց տվեց, որ դրանք արգելակում են հասարակական արտադրության զարգացումը: Բանվոր դասակարգի պայքարի պատմությունը սպառազն կապիտալիզմի կործանման և սոցիալիզմի հաղթանակի անխուսափելիությունը: Ուստի բուրժուազիան սկսեց շահագրգռված լինել այնպիսի տնտեսական գիտության նկատմամբ, որը նպաստեր նրա տիրապետությունը պահպանելուն ու ամրապրկելուն:

Կյասիկ բուրժուական քաղաքատնտեսությանը փոխարինելու եկավ վոլգար բուրժուական քաղաքատնտեսությունը, որը ներկայացնում է կապիտալիստների դասակարգի օտեսական պահանջները և պատկերացումները: Եվսուհան արդեն հարցը վերաբերում էր ոչ այն բանին, — գրել է Կ. Մարքսը, — թե արդյոք ճիշտ է այս կամ այն թեորհան, այլ այն բանին, թե այդ թեորհման կապիտալի օգտակար է, թե՞ նեոսակար, հարմար է, թե՞ անհարմար, համապատասխանո՞ւմ է

1. Կ. Ի. Լենին, երկեր, Կ. 4, էջ 52:

2. Կ. Ի. Լենին, երկեր, Կ. 20, էջ 236:

տոճճի մեջ գործում էր տարամտանություն (էկզզամիա) կանոնը, որը արգելում էր մտտիկ ազգայնամեծի ամառանությունը իրար հետ:

Վաղ տոճճական համայնքները մայրական էին: ազգայնական հանգրվանը տարվում էր կանանց, մայրական գծով: Կա բացատրվում է նրանով, որ տնտեսական կյանքում զննական դերը պատկանում էր կնոջը:

Նման տոճճական համայնքում արտագրման ու բաշխման գործում նախնազարյան կոլեկտիվիզմը իր ամենաբարձր զարգացմանը հասավ: Մասնավոր սեփականությունը, շահագործումը, դասակարգերը և պետությունը, բացակայում էին: Տոճճի առաջնորդը, համայնքների տոճճավայրերի իշխանությունը կազմում էր բառ հարգանքի ու հեղինակության, այլ ոչ թե բռնությունը ու հարկազրմամբ:

Տոճճական կազմակերպության ծագումը նպաստում էր մարդկանց կոլեկտիվների մեջ տնտեսական կապերի արտազնայնացմանը: Ազգայնական տոճճահամայնքները միասին կազմում էին ցեղ: Արգեն ծնունդ էր առել դեռևս ոչ-կանոնավոր փոխանակությունը: Տարբեր ցեղերի միև հաստատվում էին կապեր, որոնք նպաստում էին առանձին դուռերի կամ արտագրական ունակությունների տարածմանը ավելի կամ պակաս մեծություն տերիտորիաներում:

Արտագրական ուժերի ծայրահեղ ցածր զարգացման պայմաններում կոլեկտիվ աշխատանքը տանում էր դեպի այն, որ հնարուն մարդկանքն խմբերը իրենց արամագրության տակ գտնելով որտաղորտության հիմնական միջոցների հետ վերաբերվում էին ինչպես իրենց կոլեկտիվ սեփականությանը: Սեփականության այդ ձևը էլիտը գարձավ տոճճական համայնքում: Ետբարձր կամ հայտնաբերված կատարվող որսը, ջրապատեման կամ ցանցերի միջոցով ձկնորսությունը, կապարանների ու մայրույկների կառուցումը պահանջում էին համատեղ ցանցեր, հետևապես՝ առաջացնում էին համայնական-տոճճական սեփականություն:

Տոճճահամայնքի կոլեկտիվ սեփականություն էր կազմում ամենից առաջ արտագրության գլխավոր միջոցը՝ հողը, արդյունագործական տեխնոլոգիան՝ նրա սահմաններում եղած՝ որսորդական, ձկնորսական ու հավաքչական բոլոր օբյեկտներով, աշխատանքի գործիքների պատասխանական հումքով և այլն: Կոլեկտիվ սեփականության մեջ էին գտնվում նաև արտագրության շատ գործիքներ, մանավանդ անյուխիները, որոնք պատարասումը, պահպանումը և գործողությունը կոլեկտիվ աշխատանք էր պահանջում (կրակը, ձկնորսական ցանցերը, կացարանները, մեծ մայրույկները և այլն):

Արտագրության հիմնական միջոցների կոլեկտիվ սեփականություն

ներսում ինչպես մինչևտոճճական, այնպես էլ տոճճական կոլեկտիվներում գոյություն ուներ աշխատանքի գործիքների անձնակազմ սեփականացումը (բարի հատիչներ, հողափորիչներ, դանակներ, աղղղներ ևն)։ Երբ էլ այն, որ սովորաբար պատրաստում էին իրենք՝ տերերը) Այդպիսի անձնական սեփականությունը հասնապատասխանում էր արտագրական կարիքներին և կոլեկտիվի շահերին, որովհետև աշխատանքի գործիքները ավելի արդյունավետ էին օգտագործվում այն դեպքում, երբ համապատասխանում էին տիրոջ անձնական առանձնահատկություններին և մշտապես կցված էին նրան:

Բայց, ինչպես վկայում են ազգագրական տվյալները, անձնական սեփականությունը սահմանափակված է եղել նախնազարյան հասարակության մեջ տիրապետող կոլեկտիվիստական կարգուկանոններով և կրել է ենթակա, երկրորդական բնույթ:

Աշխատանքի գործիքները անձնական որամագրության տակ ունենալը չէր վերացնում համայնական սեփականությունը: Այդ գործիքների միջոցով իրագործված աշխատանքը մասնավոր աշխատանքի չէր փոխարկվում: Կ. Մարքսը նշում էր, որ «Համայնքը (gemeinwesen), որը արտագրության նախադրյալ է, թույլ չի տալիս, որ առանձին անհատի աշխատանքը լինի մասնավոր աշխատանք և նրա արդյունքը՝ մասնավոր արդյունք...»: Եվ թե՛ համայնքում տեղի է ունեցել առանձին անհատի մեկուսի աշխատանք, այսպես և հանձնել էր դալիս, ասնիցսականների իրեն հասարակական կազմակերպության անդամի ֆունկցիան:

Անձնական սեփականությունը տոճճական համայնքներում արմատականորեն տարբերվում է հետագայում առաջացած մասնավոր սեփականություններից: Հավելյալ արդյունքի կանոնավոր արտագրման բացակայության պայմաններում աշխատանքի բավականին պլանիտիվ գործիքները և զենքեր, կոլեկտիվի յուրաքանչյուր անդամին գործնականորեն մատչելի լինելով, չէին կարող հասցնել մարդու շահագործմանը մարդու կողմից:

Բուրժուական մի շարք տնտեսագետներ ու պատմաբաններ, նույնացնելով անձնական սեփականությունը և մասնավոր սեփականությունը, պնդում են, թե պատմության մեջ սկզբից ի վեր տիրապետել է մասնավոր սեփականության սկզբունքը: Բուրժուական այլ գիտնականներ գտնում են, որ նախնազարյան հասարակության անձնական սեփականությունը ծնել է մասնավոր սեփականությունը: Բայց դիտական պատմությունը և ազգագրությունը սպառնում են, որ անձնական սեփականության հրեան գալուց հետո շատ ժամանակ անց, միայն, նախնազարյան համայնակարգի քայքայման ժամանակաշրջանում, մասնավոր

1 K. Маркс и Ф. Энгельс, Сов. т. 13, стр. 20.

սեփականությունն առաջանալու և ամբողջը իր ժամանակ անձնական սեփականությունը փոխադրվել է մասնավոր սեփականության:

Բաշխման հարաբերություններ

«...Հասարակական կյանքի սկզբնական շրջանում արդյունքները սպառում են իրենք արտադրողները: ... այդ արտադրողները տարերայնորեն միավորված են ավելի կամ պակաս կոոնեխատրեն կազմակերպված համայնքներում՝, — գրել է Ֆ. էնգելսը: Արտադրողական ուժերի պրիմիտիվ մակարդակի և աշխատանքի ցածր արտադրողականության պայմաններում սպուրտահ համար անհրաժեշտ բանականությունն աննշի ձևաբերումը զվար գործ էր եռյակի սոցիալական ամբողջ համայնքի համար, իսկ միայնակի համար ուղղակի անհնարին է եղել: Հանդի որսը կարող էր աննշի ավելցուղներ տալ, բայց դրա պակասը համար էր զգալի լինում: Այդ պայմաններում կոլեկտիվները պահպանում էր հայրավայրի անհրաժեշտ սեփականությունը, բանի որ դրանց ձևաբերումը խմբովին էր կատարվում և քանի որ պետք էր պահպանել դրանց բաշխումն ամբողջ կոլեկտիվի օգտին, Այդ պատճառով եռյակի անհատական որսի կամ հավաքության արդյունքները անհրաժեշտության գեպում վերաբաշխվում էին նրանց միջև, ովքեր դրանց հայրավայրի անմիջապես չէին մասնակցել:

Նախնադարյան հասարակության մեջ տեղի է ունեցել անտեսական կյանքի կարգավորման պրիմիտիվ ձևը: Մեչպես գրել է Ֆ. էնգելսը, մարդիկ անտեսորտ դիտելին, թե ինչի վրա կարող էին հույս գնել սպուրտայր ձև-բ բերելու համար իրենց գործարդականակցի: Այդ գործարդականակցը պետք է ապահովի սպուրտայր կրթման ուղղությամբ, կրթման էլ ավելի առատ միջոցներ... Արտադրությունը վարվում էր ամենանեղ շրջանակներում, բայց արդյունքն ամբողջովին գտնվում էր արտադրողների արտադրության սակով:

Բաշխումը սոցիալահամայնքում իր հիմքում եղել է հավասարական: Դրա հետ միասին սեփի և ստրիքի տարբերությունները անհրաժեշտորեն սպառվող աննշի քանակի հարցում տարբերություններ էին առաջացնում: Մտնողը նաև բաշխվում էր նաև՝ կոլեկտիվի այս կամ այն անդամի գործունեության կարևորությանն ու անհրաժեշտությանը ամբողջ սոցիալահամայնքի համար: Ստեղծվում էին այնպիսի իրադրություններ, կոր աննշի պակասության պայմաններում որտեղ սպումարդիկ որոնցք կախված էր համայնքի հնց բախտը, աննշի ավելի մեծ քանակը ստանում էին իրենք, քան թե երկխաները կամ ծերերը: Հա-

մայնքի շահերը ամբողջությամբ առած ավելի բարձր էին դասվում, քան առանձին անհատների շահերը:

Ի վերջույ յուրացող անտեսության ժամանակաշրջանի ընդհանուր տեսական բնութագրությունը կարելի է հանդեպնել հետևյալ հատկանիշներին: 1) արտադրամիջոցների, այդ թվում նաև քնակության ախրատրիայի (աննշի բազա) սեփականությունը պատկանում էր նախնադարյան կոլեկտիվներին համասուր, որը բնական անհրաժեշտություն էր, 2) կոլեկտիվի աշխատանքը նվազ արտադրողական էր և ուղղված էր յուրացնելու բնության պատրաստի միջոցները, 3) զբյուրի միջոցների բաշխումը իր հիմքում հավասարական էր, 4) նախնադարյան հասարակությունն իր պահանջները բավարարում էր իր աշխատանքային գործունեությունը անմիջականորեն փոխանակելով բնության արդյունքներով, 5) այդպիսի արտադրության նպատակն էր՝ բավարարել կենսականորեն անհրաժեշտ պահանջները, իսկ զրա միջոցն էր կոլեկտիվ աշխատանքը:

Արտադրողական ուժերի շափազանց ցածր մակարդակի և համայնական սեփականության տիրապետության պայմաններում արտադրությունը օրյկվովորեն ենթարկվում է համայնքի բուր անգամների պահանջներին ապահովմանը, կոլեկտիվի յուրաքանչյուր անգամի կենտոնակությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ՝ կոլեկտիվորեն ձևով բերվող արդյունքների հավասարակա բաշխման հիման վրա: Այս է, ըստ էության, նախնադարյան հասարակության հիմնական տեսական օրենքի՝ համայնական արտադրության շարժման և նրա զարգացման օրենքի բովանդակությունը:

Նախնադարյան հասարակության գոյության ամբողջ ժամանակամիջոցում հակամարտ հակասություններ չեն եղել: Կ. Մարքսը նշում էր, որ արտադրության նախնադարյան համայնական կառուցը, որը կազմում էր հին հասարակության հիմքը, որոշվում էր աշխատավորների և նրանց արտադրամիջոցների միասնությունը:

Ոչ-հակամարտ հակասությունների մեջ պետք է գատել հիմնական, առաջատար հակասությունը, որը առաջ էր մղում արտադրությունը Դա կարելի է ձևակերպել այսպես. հակասություն, եախնադարյան մարդկանց կենսականորեն անհրաժեշտ պահանջներին և արտադրողական ուժերի զարգացման ցածր մակարդակի միջև: Այդ հակասության լուծման շնորհիվ զարգանում էին նախնադարյան հասարակության արտադրողական ուժերը: Դրանց զարգացումը հասցրեց անտեսական նոր տիպի՝ վերարտադրող տեսակության:

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. II, стр. 471.

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, стр. 112.

1 St'w K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 26, ч. III, стр. 439.

§ 3. Վերարտադրող տնտեսության գոյացման ժամանակաշրջանը

Վերարտադրող տնտեսության ժամանակաշրջանը սկսվում է հողագործության մեջ անասնապահության զբաղվելու պահից, որը նշանավորեց այն, որ բնության պատրաստի արդյունքների յուրացումից տեղում կատարվեց դրանց արտադրմանը՝ մարդկային գործունեության միջոցով: Այդ տեղումը երկարատև պրոցես էր և միաժամանակյա էր ամբողջ մարդկության համար:

Անցումը դեպի վերարտադրող տնտեսություն կատարվում էր այն համայնքներում, որտեղ նախնադարյան մարդիկ զբաղվում էին հատկապես անձեցնելով և միաժամանակ ընտանի անասուններ էին պահում: Արտադրության զարգացման համընթաց տեղի էր ունենում անասնական գործունեության մասնագիտացումը՝ բնակլիմայական և այլ պայմանների համապատասխան. որոշ համայնքներ կենտրոնանում էին բուսաբուծության բնագավառում, ուրիշները՝ անասնաբուծության նման միջամայնական մասնագիտացումը քույլ էր տալիս արտադրական կուլիվարիվ շաների կենտրոնացնել տնտեսության այնպիսի ճյուղերի գծով, որը ավելի շատ միջրեքներ էր տալիս և նպաստում հասարակության արտադրողական ուժերի հետագա անմանը:

Այնպիսի առաջին հասարակական խորը բաժանման առաջատար ձևը սկզբում եղել է տնամերձ անասնապահությունը, իսկ հետագայում՝ բույրացիկ անասնապահությունը: Խաշնարած ցեղերը զատվում էին հողագործների և անասնապահների ընդհանուր մասսայից: Հողագործների և անասնապահների, ձկնորսների և բուսորների և այլն աշխատանքի միջև առաջին խոշոր հասարակական բաժանումը ունեւորւեալ կերտով էր մարդկության պատմության մեջ, որը որոշվում էր փոխազդարար կապված համայնքների տնտեսական գործունեության գիֆերենցացումով աշխատանքի աճած արտադրողականության հիման վրա: Միջհամայնական մասնագիտացումը հասցրեց այն բանին, որ համայնքների սկսեցին իրենց արտադրության ապի ունենալ արտադրող միջրեքների որոշ ավելցուկ, ուստի և կարող էին զա փոխանակել երանցով, որոնց կտրիքն ունեին: Այդպիսով, աշխատանքի արդեն առաջին հասարակական խորը բաժանման հետևանքով սկսվեց կանոնավոր փոխանակում ավելի կամ պակաս շաբաթվա ներս արտադրյալ համայնքները իրենց շրջապատող բնության մեջ գտնում են արտադրության և գոյության գնահատան միջոցներ, որում էր Կ. Մարքսը, նրանք իրարից տարրերվում են արտադրող արդյունքների արտադրման և բնորոշման բնությունով: Գրանք այն բնականաբար աճած տարրերություններն են, որոնք համայնքները միմյանց հետ անշփելիս առաջացնում են ար-

դյունքների փոխազդար փոխանակություն, որոնք վերջին հաշվով աստիճանաբար փոխարկվում են ապրանքների:

Հողագործությունը և անասնապահությունը մարդու համար ապահովեցին անկախություն բնության պատրաստի արդյունքների անկախությունից և հետագայում դարձրին արտադրողական ուժերի հետագա զգալի աճումը, հավելյալ արդյունքի կանոնավոր ստացումը, մարդկանց կուլիվարիների թվի էական ավելացումը:

Սկի յուրացնող տնտեսության նախնադարյան մարդկանց յուրաքանչյուր կուլիվարի ավելանքի իր բոլոր միջոցներով իրենից ներկայացնում էր համեմատաբար ինքնուրույն տնտեսական միավոր, որը իր պահանջները բավարարում է իր կերային բազայի սահմաններում բնության պատրաստի արդյունքների հավաքություն (այդ թվում նաև որսորդության) հաշվի, այսպիսով վերարտադրող տնտեսության կազմավորման պայմաններում առանձին համայնքի կենտրոնիկ կորցնում է իր համեմատաբար ինքնամոտիվ բնույթը: Առաջանում է միջհամայնական արտադրական մասնագիտացում, որը պահանջում է համայնքների մշտական տնտեսական կապեր իրար հետ: Այդ է նախնադարյան համայնքների զարգացման երկրորդ փուլի էական տարրերություններից մեկը: Վերարտադրող տնտեսության կազմավորման դարաշրջանում արտադրամիջոցների նախնադարյան համայնական սեփականության տիպը էականորեն չփոխվեց: Բայց տեղի ունեցող աշխատանքի հասարակական բաժանման ազդեցությունն ապի արտադրական հարաբերություններում որոշ փոփոխություններ կատարվեցին:

Վերարտադրող տնտեսության սկզբնավորման հետագա զարգացումը գրեզական ուժերը սկսեցին զարգանալ ավելի արագ տեմպերով, քան առաջինում: Ամենից առաջ զարգանում էր գործիքների պատրաստման, դրանց հզվման, որոշվման, շաղպիման և քարի սղոցման տեխնիկան: Տարածվեցին աշխատանքի այնպիսի գործիքներ, ինչպես հզված կացիների, հողորագների, երկանքները, սանդաղները և այլն: Հնարվեց կալի անասնիցները խնցղործությունը, որը հնարավորություն ավելց լավացնել սննդի պատրաստման ու պահպանման եղանակները և ընդլայնել անդամներների տեսակայնությունը: Հնարվեցին մանուսն ու բույհակագործությունը, զգալի առաջընթացի հասցվեց փոխադրամիջոցների զարգացումը:

Է՛լ ավելի մեծ նշանակություն ունեցավ մետաղների, նախ՝ պղնձի, իսկ այսպիսի էր նաև երկաթի և դրանց օգտակար հատկությունները

1 Տե՛ս Կ. Մարքս և Փ. Էնգելս, Սուլ., է. 23, ժող. 364.

Տաշտանարևումն ու յուրացումն: Մետաղների կիրառումը հզոր զարկ ավելցն արհեստագործական գործունեությանը: Մետաղներից սկսեցին պատրաստել աշխատանքի զանազան գործիքներ, զենք, անալին գործածության իրեր, զարդեր: Դեռ բրոնզեկ դարում հայտնվեցին արտագործական այնպիսի կորերը միջոցներ, ինչպիսիք են սալյուրը և խոփը: Սերտագրության լայնացումը բուրբ ճշտվեցրեւում,— նշում էր Ֆ. Լենգելը,— մարդու աշխատանքային ուժին ունակություն ավելցն ավելի մեծ քանակությամբ արդյունքներ արտադրելու, քան այն, ինչ որ պահանջվում էր այդ ուժը պահպանելու համար: Պատմություն մեզ առաջին անգամ արտադրված արդյունքը սկսվեց բաժանվել անհրաժեշտ ու հավելյալ արդյունքի: Ի տարբերություն անհրաժեշտ արդյունքի, հավելյալ արդյունքը կարելի էր կուտակել ու վերաբաշխել:

Փոխանակության զարգացումը

Ինչպես վկայում է հնագիտությունը, առանձին համայնքների բնակության տարբեր պայմաններին վրա հիմնված փոխանակությունը ստացացել է զինու հին քարե դարում (պալեոլիտում): Բայց արտադրողական ուժերի ցածր մակարդակը այն դարձնում էր որպես պատահական, անկանոն երևույթ: Միայն կանոնավոր հավելյալ արդյունքի երևան գալը և աշխատանքի հասարակական բաժանումը փոխանակությունը դարձրին անհրաժեշտ ու սխառմատիկ պրոցես:

Միջհամայնական փոխանակությունը զարգանում էր արդեն սպառման տարրեր առարկաների նկատմամբ փոխադարձ պահանջումների հիման վրա, քանի որ յուրաքանչյուր համայնք ուներ որոշ արդյունքների մշտական ավելցուկ: Համայնքները իրար հետ փոխանակություն էին կատարում ու միայն աննդի ավելցուկներով, այլ նաև հումքով, աշխատանքի գործիքներով, զենքերով ու զարդերով, սրովճետե քեականաշխարհագրական տարբերությունների, տրոպիկաների ու արտադրական տարբեր փորձի բերումով նրանք մասնագիտանում էին արտադրության զանազան տեսակների գծով:

Փոխանակությունը հետզհետե դառնում էր կանոնավոր հասարակական երևույթ: Փոխանակության միջոցով կապ էր հաստատվում արտադրության առանձին տեսակների միջև, որոնք դառնում էին հասարակական տնտեսության մեկը մյուսից կախում ունեցող ճյուղեր: Դրա հետ միասին փոխանակությունը զարգամ արտադրության նախնադարյան համայնական կոմունալի քայքայման կական պոտենալը:

§ 4. Նախնադարյան համայնական արտադրական թաքսյաման և կործանման պատճառները

4. Մարքսը և Ֆ. Լենգելը նշում էին, որ աշխատանքի հասարակական բաժանման գործում ձեռք բերված ամեն մի նոր աստիճան փոփոխություններ է առաջ բերում արտադրական հարաբերությունների մեջ: Աշխատանքի առաջին խոշոր բաժանման հիմքի վրա նախնադարյան հասարակության մեջ առաջացան մարդկանց հարաբերությունների նոր տիպի տարրեր, որոնք հակասում էին սեփականության և աշխատանքի կոլեկտիվ ձևերին:

Տոմահամայնքում ընտանիքի իշխող ձևը սկզբում զուգավոր ընտանիքն է եղել: Նրա գործունեության շրջանը սահմանափակ էր, դա ավելի շուտ՝ սպասողական բջիջ էր, քան արտադրական: Հետագայում զուգավոր ընտանիքին փոխարինելու եկավ մեծ ընտանիքը, որը սովորաբար բնօրգրվում էր մերձավոր ազգականների մի քանի սերունդ: Մեծ ընտանիքների ներսում զիտ հավասարության ու կոլեկտիվիզմի հարաբերություններն էին իշխում արտադրության ու բաշխման գործում: Բայց առանձին ընտանիքներ մեկուսանում էին և հակադրվում համայնքին: Ռուսի դրանց ծագումը, նշանավորում է նախնադարյան համայնակարգի քայքայման սկիզբը:

Աշխատանքի արտադրողականության աճը տասնամյակը համայնքի նում էր զեպի արտադրական պրոցեսի անհատականացում: Որքան ավելի էր բարձրանում մարդու տեխնիկական զինվածությունը, որքան ավելի էր նա կարողանում արտադրել, այնքան ավելի էր ուժեղանում անհամապատասխանությունը աշխատանքի համայնական ձևի և արտադրողական ուժերի անձամ մակարդակի միջև: Հավելյալ արդյունքը, մասնագիտացումն ու փոխանակությունը խթաններ էին ստեղծում մանրատված աշխատանքի, որպես մասնավոր յուրացման աղբյուրի, զարգացման հումար: Տեսնումահամայնքի անդամների խմբովի աշխատանքը չէր առաջացնում նրանք բավականաչափ շահագրգռվածությունը հավելյալ արդյունք թողարկելու հոգրում: Մինչդեռ համայնքների միջև ավելի ու ավելի էին հաստատվում նոր, զուտ տնտեսական կապեր, նրանց ներսում սեղի էր ունենում առանձին ընտանիքների անջատման ու մեկուսացման պրոցես: Այդպիսի մեկուսացման հիմք է հանդիսանել անհատական աշխատանքի նույն բարձրացող արտադրողականությունը: Աշխատանքի ավելի կատարելագործված գործիքների և արտադրության նոր կղանկները

1 Ֆ. Լենգել, Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը, էջ 212:

1 Տե՛ս K. Маркс + Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 20.
2 Տե՛ս K. Маркс + Ф. Энгельс, Соч., т. 19, стр. 413:

Քույլ էին տալիս, որպեսզի առանձին ընտանիքներ հրաժարվեն կոլեկտիվ համայնական աշխատանքից: Օրինակ, Հողագործության մեջ արտերևան գալուց հետո, որ քաշում էին երկու-երեք աշխատողներով կտավարվող լճկան անասունները, վերանում էր հողի կոլեկտիվ մշակման անհրաժեշտությունը: Նույնը տեղի ունեցավ մեղհեն սննդի հայ-Քայլման գործում: Եթի առաջնորդում պահանջվում էր մեծ խմբով որսորդների աշխատանք, ապա զարգացած անասնապահության պայմաններում կենդանուն հոտում պարտավոր ընելու համար համայնքի բոլոր անգամների ընդհանուր աշխատանքի կարիքը լիար:

Ինչնուրոյն տեսնություն վարելու համար մեկուսացված ընտանիքները համայնքից կամ մեծ ընտանիքից օգտագործման իրավունքով առանձին էին արտագրության զանազան միջոցներ, այդ թվում նաև լճկան անասուններ, իսկ հետագայում նաև մի փոքր հողամաս: Այդպիսի ինքնուրույն գործող ընտանիքի արտագրած արդյունքները արդեն ամբողջովին պատկանում էին իրեն, և ոչ թե համայնքին:

Տոհմական համայնքում պրոխորով արտագրության խմբային սեփականության հավասարարական բաշխման վրա հիմնված արտագրական հարաբերությունները զարգացրին համապատասխանել զարգացած արտագրողական ունեւորին: Այդ է պատճառը, որ տոհմահամայնքը զարգացրեց գոյություն ունենալուց:

Նախնադարյան դրացիական (սոխիստորիալ) համայնք

Տոհմական համայնքին փոխարինելու եկավ նախնադարյան դրացիական համայնքը: Բանն այն է, որ աշխատանքային շատ գործողություններ, ինչպես օրինակ, անասնապահումը, որսորդումը, տափաստանային ջրավազանների ստեղծումը շարունակում էին պահանջել մեծ թվով ընտանիքների կոոպերացում, ուստի և համայնական աշխատանքի կարիքը մնում էր: Ի տարբերություն տոհմահամայնքների, դրացիական համայնքները կազմված էին ոչ միայն ազգակցական, այլև ոչ-ազգակցական ընտանիքներից, որոնք ինքնուրույն անասնություն էին վարում և միմյանց փոխօգնություն էին ցույց տալիս միայն ըստ անհրաժեշտության: Գրագիտական համայնքները հիմնըվել էին ոչ թե ազգակցական, այլ անխորտրիալ կապերի վրա և, ապա ավելիով համայնքի որոշ արտագրության պահանջները, դրա միասին անասնական ինքնուրույնություն և առանձին ընտանիքների համար հարստություն կուտակելու հնարավորություն էին տալիս: Ընթաց է, հողը զեռ մնում էր որպես կոլեկտիվ սեփականություն, բայց արդեն երևան եկավ պլուրալիտետական մասի, արտագրության նրա բոլոր գործիքների, անասունների և այլ ունեցվածքի սեփականության: Այս հանգամանքը սուսը ընթաց դրացիական համայնքին հատուկ երկ-

վություն՝ կոլեկտիվ և մասնավոր սեփականության միահյուսում և սկզբունքների պայքար:

Մասնավոր սեփականություն և գույքային անհավասարության գերզգացումը

Աշխատանքի անած արտագրողականությունը և հասարակական բաժանումը հնարավոր դարձրին արտագրանքի թողարկումը հատկապես փոխանակության համար: Առաջ էր գալիս ապրանքային արտագրությունը, իսկ դրա հետ միասին նաև հարստությունների բանվածքների, անասունների, սննդամթերքների, արտագրության գործիքների և այլ գույքի կուտակում: Քանի որ արտագրությունը արդեն վարվում էր ղեկավարապես առանձին ընտանիքների ուժերով, հավիլյալ արդյունքը, բացառությամբ համայնական կարիքների համար հատկացվող բաժնի, մնում էր նրանց արամագրության տակ: Բնական էր նրանց ձգտումը՝ ավելցուկներ կուտակել ոչ միայն ընամթերային ձևով, այլ նաև զանձների՝ հարստությունների բուլտի կողմից ընդունված համարժեքների ձևով: Այդպիսի էր ծագում մասնավոր սեփականությունը, որը տոհմայնքի դարձրեց ինքնուրույն սեփականությունից: Երբ համայնքի արտագրանքի արտագրում էր նրանով, որ ուղի էր բացում մարդու կողմից մարդու շահագործման հարաբերությունների առաջացման համար:

Մասնավոր սեփականության գոյացումը սեղի էր ունենում կոլեկտիվ սեփականության տրոպիցիաների, արտագրված արդյունքի հավասարաբաշխման զեռ սուր պայքարի իրագրություն մեկ: Գրա հետևանքով կոնֆլիկտ էր ծագում առանձին ընտանիքների միջև: Ընթաց է, միևնույն այն մասնակց, բանի զեռ աշխատանքի հիմնական պարամք և համընդհանուր միջոցը՝ հողը՝ համայնքի կոլեկտիվ սեփականությունը էր, մասնավոր սեփականության ծավալումը որոշակի սահման ունեւորեց: Մասնավոր սեփականությունը, որպես հասարակական, կոլեկտիվ սեփականության հակադրություն, — զրեւ է 4. Մարքսը. — գոյություն է ունենում միայն այնպեղ, որպեղ... աշխատանքի արտախել պայմանները պատկանում են մասնավոր անձանցը՝, Բայց աշխատանքի մասնատումը ըստ առանձին մեկուսացված ընտանիքների վերջ ի վերջո պետք է հասցնել և հասցրեց նաև հողի մասնավոր սեփականության երևան գալու:

Մասնավոր սեփականության և գույքային անհավասարության սուսը գալու չի կարելի պատկերել որպես նախնադարյան մարդկանց ինչ-որ անզգացարծություն, ինչպես այդ հասկանում էին որոշ սոցիալիստ-դասակարգային: Իրականում մասնավոր սեփականությունը

¹ ՏՆ՝ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 19, стр. 411.

փոխանակութիւնը և գոյլբային անհավասարութիւնը նախնազարյան համայնական արտադրութեան զարգացման հետևանքն էին և իրենցով նշանավորում էին արտադրութեան զուր ցայր նախնազարյան պրիմիթիվ տնտեսութեան շրջանակներից: Այդ առթիվ Ֆ. Էնգելսը որով էլ Ամենուրեք մասնավոր սեփականութիւնն առաջ է գալիս արտադրութեան և փոխանակութեան փոփոխված հարաբերութիւնների հետևանքով՝ որպէս արտադրութեան բարձրագման և փոխանակութեան գարշացման պահանջները բավարարելու միջոց: Հետևաբար, այն բխում է տնտեսական պատճառներից»¹:

Աշխատանքի հասարակական բաժանումը նաև այն հետևանքն օրենցով, որ աստիճանաբար առանձնացավ համայնական տնտեսութեան կառավարման գործունեությունը: Այդպիսի առանձնացման անհրաժեշտությունը թելադրվում էր արտադրութեան բարդացած պրոցեսներով: Տնտեսական ու հասարակական կյանքի կազմակերպումը ու ղեկավարումը դրազված անձինք պէտքեցին, նախ մասնակիւրեն, իսկ հետո լիովին ազատվել իրենց համար անմիջականորեն սնունդ համալրելու հոգիքից, որովհետև նրանց գործունեությունը շահագրգռված էր ամբողջ կուլիտիվը, որն արգին ընդունակ էր նրանց կերակրելու: Այդ անձինք արտադրիչներից մեկն էին, որ սկսեցին յուրացնել հավելյալ արդյունքը:

Նախնազարյան համայնակարգի մտարեց անտեսալան թույլ զարգացած երկրներում

Արդևատիրական, ֆեոդալական և կապիտալիստական գարշաչրոններն ազատական զարգացման անհամաշխարհային հետևանքով զիտ շարունակում էին գոյություն ունենալ բազմաթիվ ցեղեր, որոնք ապրում էին նախնազարյան պայմանաբարներից: Այդպիսի ոչ մեծ թվով ցեղեր, որոնք համայնակարգի պայմաններում էին բրազիլիայի, Նոր Գվինեայի ու Ավստրալիայի զովարամատչիլի շրջաններում, գոյություն ունեն ներկայումս էլ: Նախնազարյան-համայնական հարաբերութիւնների ավելի շատ մնացուկներ գոյություն ունեն Աֆրիկայի, Ասիայի, Օվկինանիայի և Ատլանտիկան Ամերիկայի մի քանի երկրներում, որոնք այդ կամ այն օբյեկտիվ պատճառներով ետ են մնացել իրենց զարգացման մեջ և այդ պատճառով համեմատաբար վերջոր են միայն թեակոխիկ դասակարգային հասարակութեան շեմը: Այստեղ շարունակում են որպէս մնացուկ գոյություն ունենալ մանր բնամթերային տնտեսությունը, մեծ քանակներից ու որպէս նախնազարյան-համայնական հարաբերությունները, տեղական կապերի մնացուկները, տեղացիային համեմատելիությունը և ցեղային առաջնորդների արգելքի ու իշխանությունը (այսպէս կոչ-

ված արարալիզմը անգլերեն [tribe—ցեղ բառից]: Նախնազարյան-համայնական շատ կարգեր գիտակցորեն պահպանվում են հասարակութեան տիրող վերնախաւի կողմից, որը այդպիսիք օգտագործում է շահագործումը բողաբիչու համար: Տրայբալիզմը երկար ժամանակ արհեստականորեն պահպանվել է զազուկարարների կողմից, որոնք իրենց ադմինիստրատիվ գործունեության ընթացքում համախ հնկվում էին ցեղային ու տոհմական առաջնորդների վրա:

Ներկայումս զարգացող երկրներում, մասնավոր զրանցից այն երկրներում, որոնք ձգտում են արագորեն հազարամերկ իրենց հետամընացությունը զարգացման ոչ-կապիտալիստական ուղու վրա, ավելի ու ավելի որոշակի է դառնում բուցասական վերաբերմունքը արարալիզմի նկատմամբ: Միեւնույն ժամանակ այդ երկրներում նախնազարյան համայնակարգի այնպիսի մնացուկներ, ինչպէս, օրինակ, համայնական սեփականությունը և փոշոգնությունը, որոշ կոնկրետ-պատմական պայմաններում կարող են օգտագործվել հասարակութեան սոցիալական մերափոխման ընթացքում:

Ժամանակակից բուրժուական սոցիոլոգների, տնտեսագետների ու պատմաբանների մեծամասնությունը փորձում է ժխտել նախնազարյան համայնակարգի ամենատական հատկությունը՝ արտադրութեան միջոցների ընդհանուր սեփականությունը: Բուրժուազիայի զազափորտիտներին այդ դիրքը լիովին շացատրելի է: Համայնական սեփականությունը ջույց տալ որպէս տնտեսակարգի հիմք՝ նշանակում է ընդունել մասնավոր սեփականություն, իսկ զրա հետ միասին նաև կապիտալիզմի պատմականորեն անջուղիկ բնույթը:

Բուրժուական գիտնականները պնդում են, թի մարդկության պատմութեան սեղբը դրեցին մեկուսի անհատները, որոնք մասնավոր սեփականատիրեր էին և սկսեցին միջանց հետ փոխանակային հարաբերութեան մեջ մտնել: Չնայած այդ կարծիքին՝ անցյալի անպիսի բուրժուական դատաբաններ, ինչպէս, օրինակ՝ Ա. Հակոտաճաուկեը և Ք. Մարտիբը, պատմական փաստաթղթերի հիման վրա ապացուցեցին, որ, օրինակ՝ սլովենական և գերմանական ցեղերի մեջ էկոնոմիկայի հիմքը համայնական սեփականությունն էր:

Որպէս այն քանի հաստատումներից մեկը, որ անցյալում բուրժուազիոլոգների մեջ սեփականութեան իշխող ձևը եղել է համայնական սեփականությունը, կարող է ծառայել բուրժուազիայի պայքարը զազուկացվող երկրներում մասնավոր սեփականատիրական կարգեր մտցնելու համար: Այսպէս, ամերիկյան մայր ցամաքի եկլոպական զազու-

1 Ֆ. Էնգելս, Անտի-Պոպոթից, 1867, էջ 215:

Քարտրեները բռնի կերպով ավերում էին հնդիկների համայնակարգը, փորձելով արմատավորելու մասնավոր սեփականությունը: Տրանսխական իմպերիալիզմը 1873 թ. Ալժիրի արարների վզին փաթեթից օրհնք՝ բռնի կերպով մասնավոր սեփականության ինստիտուտ ստեղծելու մասին: Անդրիական իմպերիալիստները երկար ժամանակ միջոցներ էին ձևանորկում իրենց զաղումը Հնդկաստանում համայնական սեփականության մեջ: Գաղութները վերացնելու համար:

Մարդկության պատմության մեջ ստրկատիրական կարգը արտադրության առաջին հասարակական եղանակն էր, որը հիմնված էր զասակարգի հակամարտության և մարդու կողմից մարդու շահագործման վրա:

Ստրկության ծագումը նախնազարյան հասարակության արտադրության ուժերի բռն զարգացման մեջ ունեւր արմատավորված նախադրյալներ, որոնցից առաջինը մարդկանց աշխատանքի արտադրական ուժի բարձրացումն էր մինչև այն աստիճան, որ սկսվեց ստեղծվել հավելյալ արդյունք, երկրորդ՝ արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականության և զուրքի անհավասարության տարածումն ու ամրապնդումն էին:

§ 1. Ստրկատիրական արտադրանքանակի ծագումը

Նահապետական տոհմը իր քայքայված ժամանակաշրջանում իր մեջ ազատ մարդկանց հետ միասին ներառնում էր նաև անազատներին: Այդպես ընտանիքի անազատ անդամները, այն է՝ նախկին ռազմագերիները, օգտագործվում էին որպես օգնականներ տնային աշխատանքներում, որպես անասուններին խնամողներ և մասամբ էլ գաշտային աշխատանքներում: Նահապետական ընտանիքի ստրուկների գրությունը երկակի էր՝ լինելով անազատ աշխատավորներ, նրանք միևնույն ժամանակ հանդիսանում էին այդ ընտանիքի՝ անդամներ:

Ստրուկների, որպես տոհմահամայնքի կրտսեր, անազատ անդամների, օգտագործումը կազմում է երկարատև դարաշրջան՝ նահապետական ստրկության դարաշրջանը, որ նշված է շատ ժողովուրդների, այդ

¹ Լատիներեն familia տերմինը ավելի ուշ ժամանակաշրջանում եւ նաեւ կել է ընտանիք, որի կազմի մեջ մտնում էին ստրուկները:

Քվում նաև այն ժողովուրդների պատմությունների մեջ, որոնց մաս հասա-
կայում արտագրություններն ստորկառնական եղանակ չի առաջացել:

Նաճապետական ստրկությունը սահմանափակ բնույթ ունենալիս այն պատճառով որ, առաջինը, ստրուկների աշխատութեւր համայնքների արեւ-
ստեանայան մեջ հիմունքն ու գերակշռող չի եղել, երկրորդ՝ ստրուկ-
ները սիրազանցապէս այլ ցեղերից էին լինում՝ ազգագրիկներ էին, ներք
սիրազանցապէս այլ ցեղերից էին լինում, որպէս կանոն, և ոչ թէ ազգակիցներ, երրորդ՝ այդ ստրկությունը, որպէս կանոն,
էր զուգորդվում ստրուկների վաճառման հետ, և թէև որոշ ժողովուրդ-
ների մեջ վաճառման զիպերը լինում էլ էին, ապա անասական ընդ-
հանուր գործունեության մեջ դրանք նախանշանային չունեին:

Նաճապետական ստրկությունը հնարարյան որոշ ժողովուրդների
մեջ փոխարկվեց լիակատար (կլասիկ) ստրկության, որը կազմում էր
արտագրության ստրկատիրական եղանակի հիմունքը: Փոխարկման այդ
ստրկութեւր տեղի էր ունենում տոհմական համայնքներում գոյացալիս
անհամարութեւր անմահ վճռական ազդեցութեւր ասի, որը պայմա-
նակաբարձ էր արտագրողական ուժերի զարգացման բարձրացող մա-
կարգակով:

Ստրկատիրական հասարակության մեջ նյութա-
կան արտագրության զիպութեւր մշտնջերն էին հո-
ղագործությունը, անասնապահությունը և ար-
հեստը: Այդ հասարակության սկզբնական շրջ-
շառում գոյությունը սոխնական ծայր ստեղծան
սիրախիվ բնույթ ունենալու հիմունքն ու բարե գործիքները:
Հողագործության և անասնապահության միջև հետզհետեւ առաջ
մտական պայմանները թույլ էին տալիս անասուններ պահել առանց
կենդանի պաշար ստեղծելու, անհրաժեշտություն էր ծագում արտագրիկ
հիմքերի պաշար ստեղծելու, հետագային՝ զարգացնել հողագործու-
թեւր: Իր հերթին զարգացող անասնաբուծությունը նպաստում էր հո-
ղագործության վերկիլի, երբ որոշ անասունների սկսեցին օգտագործել
որպէս բաշար:

Արհեստավորական արտագրությունը սկզբնական շրջանում առա-
վելապէս զբաղվում էին ազատ մանր ապրանքարտադրողները: Բավա-
կանին ուղ ստեղծվեցին արհեստավորների խոշոր արհեստանոցներ,
լեռնագործական հանքարաններ և այլ ձևերակոթություններ, որոնք պատ-
կանում էին առանձին ստրկատիրերի կամ նրանց պետությունը, որ-
տեղ շահագործվում էին մեծ թվով ստրուկներ:

Նախնադարյան հասարակությունից զիպի ստրկատիրական հասար-
ակություն անցման դարաշրջանը նշանավորվել է որպէս աշխատանքի
գործիքների և արտագրության կատարելագործման ուղղությունը: Ընդ

բերված խոշոր հաջողությունների զարաշրջան: Սկսել են կանոնավոր
կերպով արդյունահանել, մշակել մետաղներ և որպէս կոյտք կիրառել
աշխատանքի գործիքների համար: Սկզբում դրանք պղինձ ու բրոնզե
էին, հետո՝ նաև երկաթը: Դա հաջորցր աշխատանքի արտագրողական
նութեւր բարձրացմանը և յալնացրեց աշխատանքային գործունեու-
թեւր ստրուկ:

Աշխատանքի սովորական և ամենատարածված գործիքներն էին՝
արըրը, կոցինը, քուհը, թոխը, տափանը, եղանակը, ունիքը, ման-
գաղը և նմանները: Ձեռքի ամենապարզ գործիքների հետ մեկտեղ սկզ-
նեցին պատրաստել և հետզհետեւ կիրառել ավելի բարդ գործիքներ՝
չուլակի դաղաճ, ձեռնասայակ ձանրություններ փոխադրելու համար,
զարբոցի փուլա, երկանը, բրուտագործական բուրակ և այլն: Այդ
գործիքները ընդհանրապէս կոպիտ էին ու ծանր, բայց դրանք էլ էին
պայահովում աշխատանքի արտագրողականութեւր ավելի բարձր մա-
կարգակ, քան նախնադարյան հասարակութեւր մեջ գործածված ավելի
ծանր ու նվազ աճություն ունեցող քարե գործիքները:

Աշխատանքի գործիքների զարգացման հետ միասին կատարելա-
գործում էին մարդանց աշխատանքային ընտելությունները: Արհես-
տի ստացարկում երկան կան մասնագիտություններ և պրոֆեսիաներ:
Արդեն նաճապետական ստրկության զարաշրջանում Հունաստանում
կային որմնաղիները, աստղագործները, բրուտները, լծասարքագործները,
մետաղամշակման վարպետները:

Ինչպէս հողագործության մեջ, այնպէս էլ սարը
Պարզ կոտակացիա և կատերերի անասնութեւր այլ մշտնջերում աշ-
աշխատանքի բաժանում խտտանքի կազմակերպման զերակշռող ձևը եղել
է աշխատանքի պարզ կոտակացիան՝ ժառանգած նախնադարյան հա-
սարակությունից: Ստրկատիրական պարզ կոտակացիայի առանձնա-
հատկությունների լուծումը այն էր, որ երբ շրջանակները զապիտե-
լայն էին նախնադարյան կոտակացիայի շրջանակներից և հիմնված էր
աշխատավորների անմիջական բռնադատման վրա:

Ստրկատիրական զարաշրջանում արտագրողական ուժերի զար-
գացման գործում մեծ նպաստ էին աշխատանքի բաժանումը, մասնա-
գիտացման սպովըր անասնական գործունեության տարբեր ձևերի
մեջ: Հին աշխարհը արհեստագրական արտագրության պարզ տեսակ-
ների հետ միասին գիտեւր նաև զրա բավական բարդ տեսակները՝ եր-
կաթի, պղնձի, արծաթի հանքարարի հանույթը, մետաղների ձուլու-
մը, գործիքների ու զիպի մշակումը, մանրագործությունը և չուլա-
կագործությունը, հարուստները, զարգարաները, զանազան տեսակի իրե-
ղներ արտագրումը և այլն: Այդ կարգի ստրկատիրերի պատրաստումը
այն ժամանակներին բարդ գործ էր և պահանջում էր միատմանակ

մէկ վայրում կենտրոնացված դործադրել մեծ քվով աշխատողներ։ Հունական արհեստանոցներում (էրզաստերիաներում) աշխատում էին տասնչափ ու հարյուրավոր, իսկ հանքարաններում՝ հազարավոր ու տասնյակ հազարավոր ստրուկներ։

Ստրկատիրական դարաշրջանից պահպանվել են ստրկական աշխատանքի կոտլայրացիայի հուշարձաններ. հնագաբայան վիթխարի կառույցների՝ եգիպտական բուրգերի ու սֆինքսների, հունական ու հնդգիական տաճարների և պալատների, հռոմեական թատրոնները, ջրանցքների ու ջրուղիների, լինական սահմանախիչ պատենշների և մինչև մեզ հասած այլ կառույցների ձևերով։

Հողագործական արտադրությունում նույնպես, թեպետ փոքր շափերով, սկսեցին զտովել ու մեկուսանալ նրա տարրեր ճյուղերը՝ հասցնառիկի մշակումից առիճանաբար զատվում էին բանջարաբուծությունը, խաղողագործությունը, անասնապահությունը ընդամենը զատվում էին կաթնատու անասուններ պահելը, սլխարաբուծությունը և սուրճ ճյուղերը։

Բայց, շնայած աշխատանքի բազմակիսին ճյուղավորված հասարակական բաժանմանը, ստրկատիրական արտադրությունը իր հիմքում բնածնվորային էր՝ սպառման համար անհրաժեշտ արդյունքներ ստեղծվում էին յուրաքանչյուր տնտեսության ներքում։

Ստրկատիրական արտադրականակին անցնելու պայմանները

խոշոր հասարակական բաժանման՝ հողագործությունից առնեստի բաժանման հետևանքով, և որը զգալիորեն ավելացրեց նյութական հարստությունը։

Ստրկատիրական արտադրանքանակին հասարակության անցնելու օրյնկախիլ պայմանն էր արտադրողական ուժերի մեջ նոր առաիճանի հասնելը, որը ձևոր բերվեց աշխատանքի եղիւրդը

Արհեստը հողագործությունից բաժանելու հետևանքով ավելացավ մտաւեւորից պատրաստվող՝ աշխատանքի գործիքների արտադրումը, որը թույլ տվեց խոշոր մասշտաբներով կիրառել ստրուկների աշխատանքը։ Փոքրթիվ շարտու ընտանիքների ձևըսում հարտությունների (հողի և արտադրության ուրիշ միջոցների) կուտակումը հանդիսացավ բտրուկների աշխատանքի սիստեմատիկ ու մասսայական կիրառման նյութական անհրաժեշտ պայմանը։ Հարտուս ընտանիքները սկսեցին ավելի լայն մասշտաբներով կիրառել ստրուկների աշխատանքը, որոնք արտադրում էին ինչպես պարտատի բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, այնպես էլ պերճանքի առարկաներ իրենց տերերի համար։ Ստրուկների աշխատանքը զանոսում էր աշխատանքի այն հիմնական, տիրապետող ձևը, որը գոյու էր մղում ազատ մարդկանց աշխատանքը։

Մասնավոր սեփականության, գույքային շերտավորումը և ստրկուկության ամրապնդումը տարածելու գործում մեծ գեր խաղաց փոխանակուկները։ Փոխանակության զարգացումը, որը արդեն կատարվում էր մասնավոր սեփականության հիմքի վրա, որպես իր անմիջական հետևանք ունեցավ անազատ աշխատավորների՝ ստրուկների, փոխարկումը արարանքի սկսողիկ հազիվ էին սկսել փոխանակությունը, կրք նրանք իրենք էլ փոխանակման առարկա դարձան՝, — գրել է Ց. Էնգելը։

Հասարակության մեջ տիրապետող գույքային անհավասարությունը, մի կողմից, զարգացող առևտուրը և ստանձնապես արտուկ-սպաղմուկների ատուժախը, մյուս կողմից, լայն հնարավորություն ստեղծեցին պարտային (պարտապանական) ստրկության համար։ Սկսեցին ստրուկներ դարձնել ոչ միայն ուղածարկորներին, այլև սոսմի նախկին անդամներին։ Աղքատացած համայնիկները, ընկնելով պարտախի խոր կախելու վիճակի մեջ, զանոսում էին հարտուս ազգականների բտրուկներ կամ ստրկության էին ծախվում իրենց պարտատերերի կողմից։ Քայքայված ազատ աշխատավորները իրենց կրիտաներին վաճառում էին ստրկության։

Ստրկատերերի տիրապետության ամրապնդման հետևանքով ստրկուկները սկսեցին բոլոր նյութական բարիքները արտադրել տիրող դասակարգի համար։ Ֆիզիկական աշխատանքը ավելի ու ավելի մեծ շափով էր զանոսում ստրուկների ու ազքատ մարդկանց ֆունկցիան և հարտուսների կողմից համարվում էր անպատիվ գրաղմուներ սկրտությունը ու շքեղություն մեջ աղբիւր ազատների հտականիչ է, պատանջում, արտաչղում է հոյիկները, իսկ աշխատանքը ստրուկների և սակավազորների բախտալիճակ է, ուստի նրանք իրենց բնավորությամբ ևս զանոսում են ստրկացվածը, — այսպես էին մտածում ու խոսում ստրկատերերը։

Ստրկատիրական արտադրանքանակը իր պատրաստվածություն և պատրաստ համեմատելու պայմանում սկսեց այն ժամանակակիցից, կրք ստրուկների շահագործումը տիրապետող դասական տեսակը, իսկ ինքը՝ հասարակությունը բաժանվեց հակամարտ գասակարգերի՝ ստրկատերերի և արտուկների։ Այդ գասակարգից բաղի ստրկատիրական հասարակության մեջ գոյություն ունեին բաղմաբանակ ազատ բաղաբացիներ՝ բաղաբ արհեստավորներ ու մանր գյու-

¹ Ց. Էնգել, Ընտանիք, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը, էջ 232.

² Տե՛ս՝ Ա. Վալլոն, *История рабства в античном мире*, Госполитиздат, 1941, стр. 263.

զացիներ, ատկարականներ ու վաշխատուներ, որոնք ունենին որոշ իրավունքներ:

Հասարակության մեջ ստրուկների շահագործումը ամբապղծելուց հետո առաջացավ գասակարգային պետություն, հաստատվեց ստրկատերերի գասակարգի իշխումը ստրուկների գասակարգի վրա: Բացահայտելով մարդկության պատմության մեջ առաջին պետության էությունը, Վ. Ի. Լենինը գրել է. «...կեր երևան եկավ հասարակության գասակարգային բաժանման առաջին ձևը, երբ երևան եկավ ստրկությունը... ամբապղծվեց... ստրկատերերի այդ գասակարգի զոտությունը, և որպեսզի դա ամբապղծվեր—միմիայն այն ժամանակ անհրաժեշտ էր, որ հանգիստ գար պետությունը»:

Եվ այն հանգիստ եկավ—ստրկատիրական պետությունը—մի ապարտոս, որն ստրկատերերի ձեռքն էր տալիս իշխանությունը, բոլոր ստրուկներին կառավարելու հնարավորությունը»:

Այսպիսով, արտադրության ստրկատիրական եղանակը կազմավորվեց այն ժամանակ, երբ, առաջինը, նյութական արտադրության գործում սկսեցին օգտագործել ստրուկներին, որպես հիմնական, մասնատյական արտադրողական ուժ, երկրորդ, տեղի ունեցավ հասարակության պատմական ստրուկների և ստրկատերերի գասակարգերի, երրորդ, հանգիստ եկավ պետությունը, որպես իշխման օրգան ստրկատերերի ձեռքին, որը նրանք օգտագործում էին հօգուտ տիրող դասակարգի:

§ 2. Ստրկատիրական հասարակության արտադրական հարաբերությունները

Ստրկատիրական հասարակության տնտեսու-
մանը թյան հիմնական ձևը հողագործությունն էր: Հարկազրական աշխատանքի սրբաշնչների յուրացման ստրկատիրական ձևը նախորդում էր նաև բնամթերային տնտեսության տիրապետումը: Նշելով արտադրության եղանակների պատմական տարբերությունները, Կ. Մարքսը մատնանշում էր, որ մինչևպապիրտալիտական հասարակություններում, որտեղ հողագործությունը գերակշռող տեղ է զբաղեցնում, հենց հողատերն է հանգիստ գալիս որպես շահագործող և որ այդ պայմաններում «...հավելյալ աշխատանքի յուրացումը փոխանակությանը չի միջնորդավորվում, այլ իր հիմքում ունի հասարակության մեկ մասի բանի տիրապետությունը մյուս մասի վրա» (Այս-

տեղից էլ անմիջական ստրկությունը, ճորտությունը կամ քաղաքական կախվածության հարաբերությունները)»:

Ստրկատերերի սեփականության կարևորագույն օրինկներից մեկը եղել է հողը, որը բնույթով զավթվել է կամ տոհմական հասանելիներից, կամ քայքայված ազատ գյուղացիներից: Ստրկատիրական հասարակության զարգացման առանձին ստադիաներում հողային սեփականությունը տարբեր պետություններում ներկայանում է զանազան կոնկրետ ձևերով՝ համայնական, տանտարական, պետական և անհատական-մասնավոր:

Բայց ստրկատիրական հասարակության մեջ հողի՝ որպես արտադրության բնական պայմանի սեփականությունը, ըստ Մարքսի, հանգիստանում է քանիզական արտադրողների անձի նկատմամբ որոշ անձանց սեփականության բաղկացուցիչ մասը միայն...»¹ Գա նշանակում է, որ հողի սեփականությունը այդ հասարակության մեջ լական նշանակություն է ունեցել միայն այն պատճառով, որ հողի խոշոր սեփականատերը իր տրամադրության տակ ունեցել է հավելյալ արդյունք ստեղծող անաղամա՝ հարկադրաբար աշխատողներ՝ ստրուկներ:

Ստրուկների շահագործումը

Ստրկատիրական հասարակության մեջ աշխատուժի և արտադրամիջոցների միացումը այն առանձնահատկությունն է ունեցել, որ աշխատավոր մարդը՝ ստրուկը, ոչ միայն զրկված է եղել արտադրության որևէ սեփականությունից, այլև հենց ինքը հանդիսանցել է ստրկատիրոջ սեփականության օբյեկտ, ինչպես որ արտադրության իրային միջոցները: Ստրուկները դարձել էին մարդկային անասուններ, որոնց վրա էր ընկած ֆիզիկական հուծիչ ու իրավաբար աշխատանքի ամբողջ ժանրությունը:

Ձեռ ներտառելը՝ չին աշխարհի այդ հանրազան գյուղը, բավականին նշքրտ արտահայտել է ստրուկի միանր արտադրության և հասարակության մեջ ստրուկը—գրել է նա— որոշ չափով հանդիսանում է սեփականության շեշավոր մասը...»² կամ, ստրուկը—շեշավոր գործիչ է, ինչ գործիչը՝ անշունչ ստրուկը:

Ձեռ նման ստրուկին անվանում էին խոտորայինը օժտված գործիչ (instrumentum vocale), ի տարբերություն քարոջ անասունի՝ քառալոջ գործիչի (instrumentum semivocale) և աշխատանքի անշունչ, անկենդան գործիչի (instrumentum mutum), ինչպես որ եղել է ավել մի աշխատանքվեանար:

Ստրկատիրական հասարակության մեջ աշխատանքի հարկադրումը բացահայտորեն բանի էր Ստրուկների աշխատանքային գործունեության մեջ որևէ անձնական նյութական շահագրգռվածություն մասին խոսք անգամ չէր կարող լինել: Ստրկատիրոջ խնդիրը շատ պարզ է

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 28, էջ 590.

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 26, с. 111, стр. 415.

2 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, с. 11, стр. 154.

եղել՝ և... մարդկային անատոմիք (human cattle) կորզել հնարավորին շահ ավելի շատ աշխատանք՝ հնարավորին շահ քիչ ժամանակահատվածում՝

Ստրուկներին կողմից ստեղծվող նյութական բարեբեքները լիովին գանձվում էին սարկատիրոջ արձանագրության տակ: Դրանց որոշ մասը վերաբարձվում էր ստրուկին որպես գրուսիցյան միջոց, որպես այն անհրաժեշտ արդյունք, որով ապահովվում էր ստրուկի աշխատելու ընդհանուր արդյունքը, որով ապահովվում էր ստրուկի աշխատելու ընդհանուր արդյունքը: Մյուս մասը, որը անհրաժեշտ գանձակության վերաբաղակցությունը: Մյուս մասը, որը անհրաժեշտ գանձակության վերաբաղակցությունը:

Ստրուկի աշխատանքի և աշխատանքի արդյունքի արժեքում անհրաժեշտ ու հավելյալ՝ ծածկված ու բողբոջված էր սարկատիրական հրահրման սպեցիֆիկ արտադրական հարաբերություններով: Հենց շահագործման սպեցիֆիկ արտադրական հարաբերություններով: Հենց շահագործման սպեցիֆիկ արտադրական հարաբերություններով: Հենց շահագործման սպեցիֆիկ արտադրական հարաբերություններով:

Ստրուկի ստեղծած հավելյալ արդյունքը աշխատանքի հարկազարակյան բնույթի և հենց արտադրության պրիմիտիվության պատճառով քանակական առումով շատ շեշտ է կցել:

Ցուրբանվուր սարկատիրոջ հնաբրբերում էր իր կողմից գնվող ստրուկի աշխատունակությունը, մանսպիտությունն ու որակը, որոնք լայն կախված էր այդ կենդանի ապրանքի գինը: Արքան ավելի հավելյալ արդյունք էր արտադրում ստրուկը, այնքան ավելի բարձր էր նրա գինը:

Նյութական բարեբեքի բաշխումը

Ստրուկներին արտադրած արդյունքների ամբողջ քանակը սարկատիրոջի սեփականությունն էր, քանի որ նրանց էին պատկանում արտադրության բոլոր միջոցները և իրենք՝ ստրուկները:

Ստրուկներին ստեղծած հավելյալ արդյունքի մի որոշ մասը ստորկատները զինում էին ուրիշ շահագործողների՝ առևտրային և վաճառական կապիտալի ներկայացուցիչներին, որոնք սարկատիրոջի խառնակապիտալի մատակարարում էին աշխատանքի գործիքներ, ճոխողական առարկաներ կամ փող: Առևտրականներն ու վաճառատները հավելյալ արդյունքի իրենց բաժինն ստանում էին կապիտալի շահույթի և

ստուկներին ձեռք բացի հաջ, որպես հարկ՝ հավելյալ արդյունքի մի մաս բաժինն էլ վերցնում էր սարկատիրական պետությունը, որը կատարում էր իշխող դասակարգի շահերի պահպանման ծախսերը:

Ստրուկներին հասնող ազդեցությունը և շատ կոպիտ սննդամիջոցները, որպես կանոն, արվում էին աշխատանքի ծանրությունն անտիանի և նրանց կատարած աշխատանքի բնույթին համապատասխան: Այսպես, ստրուկներից նշանակված վերականգնողները և տնային ստրուկների մեծամասնությունը ավելի քիչ սնունդ էին ստանում, քան ֆիզիկական ծանր աշխատանք կատարող ստրուկները: Այսպիսի բաշխումը աշխատողի նյութական շահագործվածությունը չէր առաջացնում, ինչպես դա կարող է լիվալ առաջին հայացքից: Դա լոկ մտոնցման մի ձև էր, որ ավելի կամ պակաս փութաշնան տերեր կիրառում էին աշխատող անտանի վերաբերմամբ: Հայտնի է, որ հատկապես ծանր աշխատանքներին ժամանակ նրան ավելի լավ էն կերակրում:

Ստրուկատիրական հասարակության բնույթը և ստրուկների անտեսական օրենքը

Սարկատիրական կարգի համար տիպական էր ամեն ինչ սեփական պահանջարկների համար արտադրող անտեսականություն: Այսպիսի տեսակետությունն կցել է առավելագույն հողագործական, որի ժամանակ իրականացվում էր արհեստավորական արտադրությունը (գործվածքների պատրաստումը հազարավոր համար, կաշվի պատրաստումը՝ ստանանների համար, տնային գործածության սարկատիրական, աշխատանքի որոշ գործիքների և այլնի արտադրությունը):

Արքան կանոն, սարկատիրոջը հավելյալ արդյունքը օգտագործում էին անարտադրողները, իսկ որոշ արտադրանքն ապրանքի վերածելու տեղի էր ունենում ամենից հաճախ նրանց սեփական տնտեսություններում շարքազրվող առարկաներ ձեռք բերելու անհրաժեշտության դեպքում:

Ստրուկատիրական հասարակության մեջ գանձերի կուտակման բաղձաբիծ օրինակները վկայում են, որ զգալի շահով հավելյալ արդյունք բաժին էր քնկնում իշխող դասակարգի անդամների անձնական սպասմանն ու սպասարկմանը: Դա ծախսվում էր ամեն անակ ճարտարապետական կառույցներ (առևտրային, կոմերցիոն և այլն) ստեղծելու համար, որոնց կառուցման համար կենտրոնացվում էր հսկայական քանակությամբ օտարված ու յուրացված մարդկային աշխատանք, ինչպես նաև կրոնական ժխակատարությունների, հանդիսախաղերի համար և այլն: Մի խոսքով, սարկատիրական տնտեսությունը սահմանա-

1 Անտառային արդյունքի փոշային հարաբերությունները սարկատիրական հասարակության մեջ ավելի լայն շափեր են ընդգրկում:

փակվում էր շահագործողների ստամոքսին ու ֆանտազիային՝ գոհացնում ապա խնդրով:

Ստրկատիրական արտադրության նպատակը հենց այդ է՝ զոհանքում ապ ստեղծելու ավելի ու ավելի մեծ շահերով աճող պահանջարկը բավարարելու: Այդ նպատակին հասնելու միջոցը ստրկուկների գիշապահանջը շահագործակն էր: Հենց այդ է ստրկատիրական հասարակության հիմնական տնտեսական օրենքը էությունը:

§ 3. Ստրկատիրական կարգի սահմանափակությունը և հակասությունները

Ստրկատիրական արտադրության սահմանափակությունը

Ստրկատիրական արտադրության սահմանափակ բնույթը ամենից առաջ արտահայտվում էր նրանում, որ այն կատարվում էր միևնույն ժամկետով, այսինքն՝ ըստ էության պարզ վերարտադրության միջոցով:

Այսինքն էր նաև արտադրության ժամաչի ընդլայնում էլ էր լինում, սպա դա սովոր էր օժանդակելու հորինել, որ բացատրվում էր արտադրության առավելագույն քանակության բնույթով:

Ստրկուկների ճնշող սեփականությունն աշխատանքը գործազրկում էր արտադրողաբար, սեփականությունը արդյունքներ, որոնք բավարարում էին անդին, հագուստի, բնակարանի, աշխատանքի գործիքների, հումքի և այլնի նկատմամբ պահանջումները: Ավելի մեծ քանակությամբ ստրկուկներ շահագործվում էին բացառապես ծանր ֆիզիկական աշխատանք պահանջող քանակությանը: Հանքարաններում, հանքահորերում, զանազան կառույցների շինարարությունում, դաշտերում, տնտեսագործական տնտեսություններում, գյուղատնտեսական մեքենաների վերամշակման օգնությամբ, միայն նրա հետ մեկտեղ մեծ քանակությամբ ստրկուկներ օգտագործվում էին ստրկատիրների կենդանավարությունը պայտասկելու (որպես տնային սպասարկուհիներ), հանձնի ստրկատիրների քանակությունից բխած պահանջումները բավարարելու համար:

Ստրկուկի աշխատանքը պահպանվում էր բնույթի ուժով, իսկ ստրկուկները իրենց գոյությունը պայմանների պատճառով իրենց աշխատանքի արդյունքներով շահագրավված էին:

Ինչպես էլ գործազրկելիս լինե՞ր ստրկուկների արտադրողական աշխատանքը՝ մեծակ թե կոտորածով աշխատանքի մեծով, այդ աշխատանքը առանձին ֆունկցիաների բաժանումով թե առանց այդպիսի բաժանման, միևնույն է, դա եղել է ամենապարզունակ գործիքներ բանեցնող, մկաններ, ձեռքի աշխատանք: Օրինակ, հանքահորերի խորհրդից գիտնի երես հանքաբար զուրա բերելու կատարվում էր այդ հանքաբար ստրկուկների ուսերի վրա կրելու հասցնելով: Նրա հետ միա-

սին տեխնիկայում արդեն կային որոշ նվաճումներ. շինարարական արվեստում հայտնի էին ամենահասարակ լծակներ, ուղղանկյուն գործում՝ նետման մեքենաներ:

Ստրկատիրերը արտադրողական աշխատանքով անմիջապես չէին զբաղվում, նրանք պարագիտային կյանք էին վարում: Նրա հետ միասին ստրկատիրների դասակարգի առանձին ներկայացուցիչներ զբաղվում էին մթնեմատիկայով, աստղագիտությամբ և այլ գիտություններով, որոնց զարմանակն կիրառումը որոշ չափով նպաստում էր արտադրության զարգացմանը:

Արտադրության գործիքների և մեքենաների կատարելագործման ուղղությամբ կարևոր դեր էին խաղում ազատ աշխատավորները՝ գյուղացիներն ու արհեստավորները: Նրանք նախընտրեցին ընդհանրապես դադարել, դարբնացիին փոխել, լծելու աշխատելու:

Մյուսը նե ստրկատիրական արտադրության սահմանափակության մի բանի հասկանիչները: Բայց և այնպես ստրկատիրական արտադրողականը հասարակական պարզեցման առաջընթացին ապահովում էր նախնադարյան արտադրողականի համեմատությամբ: Այն սպասողից աշխատանքի երբ կազմակերպվում, որոշ առաջընթացություն աշխատանքի երբ գործիքների արտադրման գործում, հետևապես՝ արտադրողական ուժերի հետագա զարգացում: Ստրկատիրական հասարակության մեջ զրկից գիտության ու արվեստի՝ որպես ազատ զարմունությունն զարգացման սկիզբը:

Աշխատանքի կոտորածից ընդլայնումը երկուսն էլ արտադրության երբ եղանակի խոշոր նվաճումն էր նախնադարյան դարաշրջանի հետ համեմատած, որտեղ կոտորածից հանձնափակվում էր մարդկանց փոքր խմբի՝ համարյա կուլիտիկով:

Նրա հետ միասին արտադրության այդ եղանակը իրենում բացընթացում ունեցնի խոր հակասություններ, որոնք կանխազույգակում էին նրա անխուսափելի կործանումը:

Ստրկատիրական արտադրողականի հիմնական հակասությունը

Ստրկատիրական հասարակության հակասություններն է վերաբերում առաջին հերթին հարկադրված աշխատանքը: Ստրկուկների աշխատանքի բացահայտորեն հարկադրական բնույթը՝ արտադրության և նրա գործիքների կատարելագործման նկատմամբ նրանց կողմից որևէ շահագրավվածության բացակայության պայմաններում՝ աճակ էին ինչը վերջ է վերջ ստրկատիրական տնտեսությունը հասցնել լանջման ու քայքայման:

«Մտերկությունը — այնտեղ, որտեղ այն արտագրությունը տիրացանալու անն է, — աշխատանքը դարձնում է ստրուկի գործունեությունը, այսինքն՝ ազատ մարդկանց պատմազգիկող գրազդուներ: Հենց դրանով էլ փակվում է արտագրության այդպիսի եղանակից զուրա գալու ելքը, մինչդեռ, մյուս կողմից, ավելի զարգացած արտագրություն համար ստրուկությունը խոչընդոտ է, որի վերացումը հրամայական անհրաժեշտություն է զանոնում: Մտրկության վրա հիմնված ամեն մի արտագրություն և նրա վրա հիմնվող ամեն մի հասարակություն խորտակվում են այդ հակասությունից» — գրել է Յ. Էնդելսը: «Աշխատանքի ստեղծականը և նրա սեփականությունը ստրուկությանն ենք, ստրուկի և ստրկապետի միանկյունի տրամաբանից հակադրությունը՝ ստրկապետի և ստրկապետի միանկյունի հակադրությունն է, որն էլ հենց հասցնում է նրան անխուսափելի կործանման:»

Արտագրության ստրկատիրական եղանակի հիմնական հակասության հետ միասին հայտնաբերվում էին նաև դրա հետ կապված ուրիշ հակասություններ՝ ստրկատիրերի խոշոր արտագրության և ազատ աշխատավորների մանր ստեղծությունների միջև, մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի միջև, քաղաքի և գյուղի միջև:

Մտրկության սխտամբը հանդիսացավ հասարակության մեջ աշխատանքի բաժանման յուրահատուկ և՛ ֆիզիկական աշխատանք, որ կատարում էին ստրուկները, և մտավոր աշխատանք, որով զբաղվում էին ստրկատիրերը: Այդպիսի բաժանումը կյանքի չի կորչվել մարդկանց աշխատանքի արտագրողականության ցածր մասնաբաժանով: մարդիկ, որ հենց նոր էին զուրա եկել նախնադարյան կենսակազմից, մարդիկ, որ հասարակության աշխատանքի ճշդ մասը ստիպված էր ֆիզիկական աշխատանք կատարել՝ ամենից առաջ նյութական արտագրությունում:

Փաստական զարգացման այդ գնդ կտալու ամ ֆիզիկական և մտավոր աշխատանքի հակադրության առաջ գալը նպաստում էր աշխատանքի արտագրողականության բարձրացմանը, իհարկե, ստրկատիրերի օգուխը: Քանի որ ֆիզիկական աշխատանքի ծանրության բևեռ կրում էին ստրուկները, ստրկատիրերը զբաղվում էին պետության կառավարմամբ, քաղաքականությունում, ուսմանական գործերով և կարող էին մասնակց հատկացնել պետության ու արվեստի զարգացմանը:

Մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի հակադրության բացասական կողմը այն էր, որ ստրուկներին ամբակցվում էին ուրիշի կամքը մերենայություն կատարողների ֆունկցիաները, մի հանցամասն, որը բխցնում

էր աշխատավորներին, նրանց իրենցնելով մինչև կենդանիների մակարակը:

Այսպիսով, մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի հակադրությունը ստրկատիրական հասարակության մեջ ուներ երկակի նշանակություն. մի կողմից՝ դա ինչ որ շարժում ապահովում էր արտագրության տեր, իսկ մյուս կողմից՝ իրենում պարունակում էր նրա սահմանափակման միջոցները:

Մտրկատիրական հասարակության անհատների հակասությունների գրեթե ամեն մյուս կողմերն ավելի քաղաքի և գյուղի միջև հակադրությունն էր, որի նախադրյալները երևան եկան աշխատանքի երկրորդ խոշոր հասարակական բաժանման սկզբից՝ արհեստի, որպես հատուկ արդյունաբերական գործունեության, անհրաժեշտ սկզբից:

Մտրկատիրական գորաջրանում շատ զնայելու արհեստի անտիկ Հուստանում, քաղաքները իրենց գյուղական շրջակայքով իրենցից կերկայացնում էին ստրկատիրական մեկուսացված քաղաքագիտությունների՝ պոլիսների: Արդեն այն ժամանակ քաղաքները եկել էին արհեստավորական արտագրության, ատուրի ու կուլտուրայի կենտրոններ, որտեղ համեմատաբար արագորեն տեղի էր ունենում նյութական հարստության և բնակչության աճը:

Քաղաքներ-պետությունների շարքը ավելի կամ պակաս հեռու տարածություններում դրսևում էին նվաճված, բուսությանը ենթարկված սերիտորիաներ՝ ծայրագավառներ, օրինակ՝ դաշնակից համայնքները Աթենքում, իտալական համայնքները Հին Հռոմում, այլև Հռոմի նվաճած արտագրության պետությունները, որոնք ծայրագավառների էին վերաբաժնի: Փա և գյուղի էր արտագրության իր հնամենայն մեղքով, որը հաճախ պահպանում էր նախնադարյան համայնակարգի շատ հատկանիշները:

Մտրկատիրայի քաղաքներում կենտրոնացված արհեստի և գյուղական մայրագավառներում տիրացիտող Նոգադորության միջև աշխատանքի բաժանումով առաջ եկած յուրատեսակ մասնագիտացման շնորհիվ այդ մայրագավառներում հողի մշակման եղանակները կատարելազորվեցին, երևան եկան գյուղատնտեսական նոր կուլտուրաներ, սկիզբ դրվեց պրոտոնոթական գիտության կիրառմանը: Միաժամանակ երևան էր գալիս քաղաքի և գյուղի միջև եղած հակադրության բացասական նշանակությունը: Քաղաքը գուտ տնտեսական միջոցներով շահագործում էր գյուղից, քաղաքի արտագրության սպարները ծայրագավառներում վաճառվում էին արժեքից բարձր գներով և գյուղացիներին արդյունքները գնվում էին արժեքից ցածր գներով: Առանց որևէ

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 20, стр. 643.

հանձնի ու սահմանափակման՝ ծայրագավաններից գանձվող հարկերը և ամեն տեսակի այլ պարահանրակի դուրիք բայթայման բացահայտ միջոցներն էին: Մտրուկներին զավթին ու ապամիջուկների հավաքագրելու ամբողջ շրջանների հասցնում էին անմարդարենակ վիճակի, ամայացման:

Մայրագավանների զավթումը, դրանց վրա իշխումը ոչ այլ ինչ էին, քան ստրկատիրական պետությունների գաղութային բաղաբաղկանություն, որի ազդի վ. Ի. Լենինը գրել է. «Փառուլթային բաղաբաղկանությունն ու իմպերիալիզմը գոյություն ունենին կապիտալիզմի նորագույն աստիճանից էլ առաջ և նույնպիսի կապիտալիզմից էլ առաջ: Մտրուկություն վրա հիմնված Հռոմը գաղութային բաղաբաղկանություն էր վարում և իմպերիալիզմ էր իրականացնում»:

Այսպիսով, ստրկատիրական շահագործման հարաբերությունները առաջադրելի բաղաբաղի և գյուղի հակադրությունը, բաղաբաղի կողմից գյուղի հրամանուն շահագործումը, գյուղի մշտական բաղաբաղումն ու աղքատացումը, և դրա հետ միասին նաև ստրկատիրական պետությունների գաղութային բաղաբաղկանությունը:

Հակասությունը ստրկատիրական խոշոր արտադրության և ազատ աշխատավորների ճանր տնտեսության միջև

Արտադրության ստրկատիրական սխտեմին հետիվաներից մեկը՝ դա ազատ մանր արտադրողների՝ արհեստավորների և գյուղացիների քայքայումն ու զուրս մղումն էր: Այնինչ նրանք իրենցից ներկայացնում էին ստրկատիրական կարգի էական կողմերից մեկը. այդ աշխատավորների վրա էր քնկած պետությունը պահպանելու համար գանձվող հարկը, կրանք էին ստրկատիրական բանակների համար զինվորների հիմնական բանակահազմը որով: Բացի դրանից, ազատ աշխատավորները, որպես մարդիկ, որսնք տանտնային շահագրգռված էին կենտական բարիքների արտադրումը ավելացնելու նկատմամբ և անմիջապես մասնակցում էին արտադրության պրոցեսին, մշտապես կատարելագործում էին աշխատանքի գործիքները:

Ազատ մանր սեփականատերերի մասսայական սեփականազրկումը սեզի էր ունենում ամենից առաջ մրցակցության հետևանքով: Ստրկատիրական տնտեսություններում արտադրվող նույնանուն արտադրանքը սովորաբար էժան էր վաճառվում, որովհետև դրա արտադրման վրա կատարված ծախսերը անհամեմատ քիչ էին այն պատճառով, որ ստրկուկին պահելը անշան ծախսեր էր պահանջում, նաև այն պատճառով, որ ստրկատիրերի տնտեսություններում աշխատանքի կրպակբան թույլ էր տալիս ավելի խնայողաբար օգտագործել արտադրության միջոցները:

Վ. Ի. Լենին, նրբեր, 5, 20, 19 344—345:

Մանր սեփականատերերի քայքայումն ու նրանց զուրս մղելուն օժանդակած ուրիշ փաստեր էին՝ վաշխատուական ստրկացումը և դուրագրիական հողերի բացահայտ զավթումը ստրկատերերի կողմից: Մանր տնտեսության սեփականազրկումը ստրկատիրական տարրեր պետություններում ի վերջո հասցրեց հակայական բաժանուրկումը աղքատացած բնակչության կրեան պայտե, իսկ Հին Հռոմում արտադրության հետ ամեն մի կարգ կորցրած մարդկանց լայն խավերի կրեան դալուն:

Այդպիսով, ստրկությունը սրպես ուշխատանքի տիրապետող ևև, խախտում էր ազատ բնակչության արտադրողական աշխատանքը և դրանով նեղ դաժնեում այդ հասարակության արտադրողական ուժերի զարգացման հնարավորությունները: Հունական ստրկատիրական հասարակության նպատակում առիթվ Ց. Էնգելսը գրել է. «Սկները կործանման դուռը հասցրեց ոչ թե դեմոկրատիան, ինչպես այդ պնդում էին միպպիաների առաջ թնդել կելոգրական զայրույթական պեղզիաները, այլ ստրկությունը, որը ազատ քողորացու ուշխատանքը անարգ բան դարձրեց»:

Առևտրային և վաշխատուական ստրկատիրական հասարակության ընդերքում տնտեսական կապիտալիզմը

Ստրկատիրական հասարակության ընդերքում հանդես եկան և համեմատաբար լայն տարածում ստացան կապիտալի պատմականորեն

առաջին, 4. Մարքսի արտահայտությանը բանգրքը՝ հեղեղյան» ևները՝ առևտրային և վաշխատուական կապիտալը:

Առևտրային կապիտալի ծագումը, մետաղե դրամների երևան գալը՝ այն նշանակալի իրագործությունն էր պատմության մեջ, որ նշանակում էր աշխատանքի երուրդ խոշոր ճատարակական բաժանումը՝ վաճառականների դասակարգի առաջացումը:

Վաճառականների դասակարգը և միջնորդական առևտուրը սկիզբ առան այն ժամանակ, երբ փոխանակությունը ծավալվել էր միջև այն աստիճան, որ, առաջինը, հայտնվեց փողը, երկրորդ՝ հակասության ծագեց առանձին շուկաների գոյացմամբ շուկայական կապերի լայնացման և անմիջականորեն աղբյուր արտադրողների կողմից շուկաները ավարաններ հասցնելու դժվարությունների միջև:

Ստրկատիրական հասարակության մեջ առևտրային կապիտալի պատմությունը լի է ստրկատերերի հետ կապված կոպիտ բռնության և անմարդկային դատախազությունների պատկերներով: Հին դարերի խոշոր վաճառականները ամենից առաջ ստրկավաճառներ էին, որոնք զենում էին ստրկատիրական պետություն սահմաններից զուրս հողեր

1 Ց. Էնգելս, Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը, էջ 158:

քնակեցրած գարբարոսներին, ցեղերին ու ժողովուրդներին հպատակեցնող հայկական բանակների նուիրք: Մտրկատիրական տեսանկյան վրա առևտրի ներդրծութիւնը որոշվում էր ամենեց առաջ երանով, որ նրա վարման անհրաժեշտ պայմանը ստրուկներ գնելն էր:

Առևտրի ներդրծութիւն տակ հասարակութեան մեջ տեղի էր ունենում աշխատանքի հետագա բաժանում: Վաճառականները ոչ միայն միջնորդներ էին արտադրողների և սպառողների միջև, այլև հաճախ ապրանքարտադրողներին վաճառելու համար ապրանքներ էին պատվիրում: Գրա հետևանքով երևան էին զաւիտ արդուներերական ու հոգադրծական արտադրութեան նոր ճյուղեր, ավելի ու ավելի նեղ մասնագիտացում էր առաջանում: Այս բոլորը ամբողջում էին առևտրային կապիտալի դիրքերը, հեշտացնում նրա թափանցումը ստրկատերերի տնտեսութիւնները և վաճառականների պաշտօնում ստրուկների հավելյալ աշխատանքի զգալի բաժնի ստացումը, բարձրացնելով նրանց շահագործման աստիճանը:

Ազատ դուրացիների մասը, կիսարանամիրային տնտեսութիւնների և արհեստավորների մանրավաճառային արտադրութեան վրա առևտրային կապիտալը երկակի ազդեցութիւն էր ունենում: Մի կողմից՝ նա նրանց դրդում էր լաշեացնելու արտադրութիւնը, մյուս կողմից՝ քայքայում էր նրանց, կորչելով առևտրային ավելի ու ավելի մեծ շահույթ: Զարգացող առևտրի անմիջական ներդրծութեամբ մանր արհեստիւնները ինտենսիվորեն շերտավորվում էր:

Նույնքան էլ հակասական էր ստրկատիրական հասարակութեան մեջ վաշխատական կապիտալի ներդրծութիւնը տնտեսական գործունէութեան վրա: Վաշխատական կապիտալը՝ տոկոսներ բերող ազգ կապիտալը, չէր կարող հասարակութեան մեջ հանդես գալ ավելի շուտ, քան մինչև որ ապրանքային շրջանառութիւնը լայն տարածում չունենար և փողը երևան չլարս: Մետաղի փողի՝ որպէս շրջանառութեան միջոցի արարծումը, դրա որպէս վճարման միջոցի ֆունկցիայի զարգացումը և հարստութեան համընդհանուր ձևը փողին ամբողջովին տալիս էր, այս բոլորը որոշեց վաշխատական կապիտալի ասպարէզ դալը ու գործունէութիւնը¹:

Վաշխատուների փոխառութիւնները տարբեր նպատակներ ունէին և արտահայտում էին վաշխատուների հարաբերութիւններ ինչպէս ըս-

տրկատերերի նկատմամբ, այնպէս էլ ինքնուրույն մասը արտադրողի նկատմամբ: Վաշխատական կապիտալը նպաստում էր ստրկատերերի պիւնձութեան ու պարազիտիւնի անմասն և քայքայում մասը ազրանքարտադրողներին, նվաստացնելով նրանց մինչև ստրուկների վիճակը:

Վաշխատու, փող մատակարարելով ստրկատերերին, նրանց ստիպում էր արդուներին ավելի ու ավելի մեծ մասը ապրանք դործելն և, հետևապէս, նրա տնտեսութիւնը վերածնել ապրանքային տնտեսութեան: Բայց վաշխատութիւնը առանձնապէս խորխում էր մանրդուրացիական ու մանրարհեստավորական արտադրութիւնը, որոնցում արտադրողը զոտ աշխատանքի միջոցների սեփականատերն էր:

Ստրկատիրական հասարակութեան մեջ առևտրային կապիտալի ու վաշխատութեան ծավալման կարևորագույն հետևանքներից մեկը հանդիսացն է հողը առուծարի առաջին գարնելը և իրտոնկալին պարտեցն առաջացումը, այլինքն՝ քայքայվող աշխատավորների կողմից հողը գրավ գնելը: Փանի զոտ հողը համայնքի սեփականութիւնն էր, այն չէր կարելի ոչ ծախել, ոչ էլ գրավ գնել, հողի մասնավոր սեփականութեան երևան գալը այն վաճառելու և գրավ գնելու հետարվորութիւն տուծեց: Այդ հետարվորութիւնը իրացվել սկսեց, երբ տնտեսական գործուեութեան ասպարիզում առաջ եկավ վաշխատական ու վաճառականական կապիտալը:

Այսպիսով, առևտրային ու վաճառականական կապիտալի զարգացումը սրեց ստրկատիրական հասարակութեան հակասութիւնները, որագացնելով նրա քայքայումը և խորտակումը:

§ 4. Ստրկատիրական հասարակութեան հակասութիւնների պրումը, ստրկատիրական արտադրաւաճականի քայքայման և կործանման պատճառները

Համեմատելով ստրկատիրական հասարակութեան գոյութեան սկզբնական շրջանում և վերջում արտադրողական ուժերի ու արտադրական հարաբերութիւնների վիճակը, կարելի է ամենայն ճշտութեամբ հետամտա լինել նրա կործանման պայմանների զարգացմանը:

Չափազանց զանգաւր, բայց և այնպէս աճում էին արտադրողական ուժերը, և ստրկատիրական կարգի մտաւորապէս մ հազ. տարիների ընթացքում նրանք համեմատարար բարձր մակարդակի հասան, Արտադրութեան մեջ ավելի ու ավելի լաշեան էր արմատավորվում երկալը, որը պատծութեան մեջ, ինչպէս Յ. Էնգելսն էր ասում, հեղափոխական դեր խաղաց:

¹ Փող մատակարարելով ստրկատերերին, վաշխատու բարձր տոկոսներ պոկելու միջոցով իր գոյանն էր ցելում ստրկուների ձեռքերով առկովմա հարստութիւնները: Օրինակ, էին հետաստանում ու էին չտումս փոխառութեան դիմաց 20-ից մինչև 50 % ասուելով սովորական էր համարում:

Ստրկատիրական արտադրական հարաբերությունները գնալով աճելի կազմակերպում էին համապատասխանում դեպի վեր ընթացող արտադրողական ուժերի մակարդակին: Նոր, աճելի կատարելագործված գործիքների օգտագործման համար անհրաժեշտ էին իրենց պրոֆեսիոնալ վարպետությունը բարձրացնող ձեռները աշխատավորներ: Միևնույն ժամանակ ստրուկները, որպես արտադրությանը չհասցրած մարդիկ, մեծամասնությամբ գործակալան անհրաժեշտ պատրաստություն չունեին, չէին ուզում և չէին կարող բարձրացնել իրենց որակագրությունը:

Ստրուկների աշխատանքի արտադրողականությունը ոչ միայն չէր բարձրանում, այլ ընդհանրապես, նվազում էր: Հայտնի դարձավ, որ աշխատանքի ստրկային ձևը արտադրական գործունեության խիստ սահմանափակ ձև է, և որ արտադրողական ուժերի զարգացմանը համընթաց ստրկատիրական շահագործման ձևը զգալիորեն էր ապահովելու նույնիսկ պարզ վերարտադրություն:

Ստրուկներին աշխատանքի արտադրողականության աստիճանական անկման հետ միասին սրվում էր պայքարը շահագործողների և շահագործվողների միջև, ստրկատիրական լատիֆունդիաները դառնում էին աճելի ու աճելի բեշ օգտավետ: Հողագործական պայմանները վատանալուց հետո վատանում էին նաև ստրկական աշխատանքի վրա հիմնված արհեստավորական արտադրության պայմանները: Ահա ինչու Ֆ. Էնգելսը գրել է՝ «Անտիկ ստրկության դարն անցել էր: Այլ խոշոր հողատերություններ մեզ, ոչ էլ քաղաքային մանուֆակտուրաներում հա այլևս անկախ կեանքում չէր բերում, որ գործումները աշխատանքի արդարանքներ—նրա արդյունքների վաճառման շուկան անհետացավ: Իսկ մանր հողագործությունն ու մանր արհեստներին մեզ... չէին կարող գործադրվել մեծ թվով ստրուկներ»¹:

Կազմատի սխտեմի ծագումը

Կազմավածները մասնատել մանր հողատերերի և մշակելու առև ստրուկներին ու աղքատացած, իրենց հողից զրկված աղատ գյուղացիներին: Թե՛ առաջինները, Թե՛ երկրորդները մեծաթիվ անաղատ աշխատավորներ էին՝ կոլոններ, որոնք պարտավոր էին աշխատել և հողատերերին առև հողից ստացվող արդյունքի զգալի մասը: Դա կոլոնատի սխտեմն էր:

Կոլոնատի սխտեմը հայտնի է եղել ստրկատիրական Հռոմի պատմության մեջ ոչ միայն նրա գոյության վերջին հարյուրամյակներում, այլև Բյուզանդիայի պատմության մեջ: Կոլոնատին որչա՛ չափով նմանվող թաև եղել է նաև Հին Չինաստանում, երբ սառը-

կատերը, բախվելով ստրուկների սարսափին, դիմում էին իրենց հողերը վարակալության ապու մեղքին:

Կոլոնատի սխտեմի ծագումը ցուցանելիչն էր այն բանի, որ շահագործման ստրկատիրական ձևը իր դարն ապրել էր: Դա վկայում էր այն մասին, որ անհրաժեշտ էր անցնում դեպի այն ժամանակվա համար աճելի առաջադեմական ֆեոդալական, նորատիրական արտադրողականին, որի նախատիպը հունդիստրալ կոլոնատը Ֆ. Էնգելսը գրել է. «...ստրկությունն անկարելի էր դարձնի տնտեսապես, իսկ ազատների աշխատանքը համարվում էր արհամարհված բարոյական անսովորական նրանցից առաջինը չէր կարող այլևս, իսկ երկրորդը չէր կարող զին ես հասարակական արտադրության հիմնական ձևը դառնալ: Այդ գրությունից հանկ կարող էր միայն արմատական հեղափոխությունը»²:

Գասակորպային պայքար ստրկատիրական ճանապարհային մեջ

Ստրկատիրական արտադրանքանակի հակասությունների այտուցայտման ցայտուն ձև հանդիսացավ դասակարգային պայքարը ստրուկների և ստրկատերերի միջև, աշխատավորների և շահագործողների միջև, որ և խորտակման հասցրեց այդ արտադրական եղանակին:

Ստրուկներին շահագործելը կոզպատչական բնույթ էր կրում: Բռնության մեթոդը միակ մեթոդն էր, որով կարելի էր ստրուկներին աշխատեցնել: Ստրուկների շահագործման աստիճանը բունի միջոցներով բարձրացնելու ուղղությամբ ստրկատերերի մշտական փորձերը սովորաբար ողբերգորեն էին ավարտվում շատ ստրուկների համար, տեղի էր ունենում նրանց մասնաշխկան մահացումը: Փրկություն որոնելով զսման շահագործումից և ոչնչացման սպանալիքից, շատ ստրուկներ փախելում էին իրենց աերկրից:

Ստրուկները եղել են ստրկատերերի համար անհույս և ետիմիտ վառագործ սեփականություն, նրանց կարող էին ապստամբել և ոչ միայն լին իրենց տիրոջ, այլ նաև ոտակել նրան: Այդպիսի միջոցով ստրուկները պայքարում էին, որ իրենց ամենին էլ աշխատող անասուն լին և ոչ էլ արտադրության հասարակ գործիքներ, ինչպես որ փորձում էին նրանց որակել պետական ստրկատերերը:

Ստրկատիրական հասարակության պատմությունը գիտի ստրուկների շատ ապստամբություններ: Դրանց աճելի հայտնիներից են՝ Միցիլիա կղզում ծագած ապստամբությունը եվեոսի ու Կլեոնի ղեկավարությամբ: Փոքր Ասիայում՝ Արիստոնիկի ղեկավարությամբ, Չինաստանում՝ Եկարտահոններին՝ ապստամբությունը, Բուսփորի թագավորությունում՝ Սոլմակի ապստամբությունը: Խոշորագույնի էր ստրուկների ապստ-

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, стр. 159.

ասարթությունը իտալիացում՝ Սպարտակի ղեկավարութեամբ, որը սասանեց չուսի ստրկատիրական պետութեան հիմքերը:

Ստրկուների պատասխանությունների պատմական նշանակությունն այն էր, որ նրանք բացահայտորեն բողոք էին արտահայտում ստրկութեան հարաբերությունների դեմ, քաջացում էին ստրկատիրական կարգը և բնձնուսմ ալիքի առաջադիմական հասարակական հարաբերությունների սկզբնելու հնարավորություն:

Ստրկատիրական կարգի ճգնաժամը հին աշխարհի տարրեր մասերում ծավալվում էր ամենեին ոչ միասնամանակ: Նրա զոյությունն ալիքի քան յուր հազար տարվա ժամանակաշրջանի ընթացքում տեղի էին ունեցել տարրեր ստրկատիրական պետությունների կազմավորման, զարգացման ու անկման պրոցեսներ: Անկման հասած պետությունները նվաճվում էին ուրիշ այն ստրկատիրական պետությունների կողմից, որոնք այդ ժամանակ բարեփոխման վիճակում էին, Քայց թիւ չեն եղել ղեպքեր, երբ այս կամ այն ստրկատիրական պետության մեջ դասակարգային հակասությունների օրվեր օգտագործել են նստամտաց քաղաք քեղերը և նվաճել այդ պետությունները, օրինակ, հերսանները նվաճել են Նիդիպոսի Սիջին Քեպուպոլոսությունը, քասիդները՝ հին Բաբելոնական պետությունը և այլն:

Իր բարձր զարգացմանը ստրկատիրական արտադրանեղանակը հասավ չուսի պետությունն մեջ, որը իր զոյության վերջին հարուրամակներում ներկայացնում էր այդ կարգի վերջնական կազմավորմանն ու կործանման պրոցեսի ամենազոր պատկերը: Եվ ի՞նչ ալիքն ուշ ժամանակներում պահպանվել են ստրկատիրական արտադրական հարաբերությունները, սպա դրանք մեծ մասամբ այլևս ոչ տիրուպետող էին, ոչ էլ տրիպական:

Ստրկատիրական տնտեսության ճգնաժամը պարզորոշ կերպով գրեթեբոլեց տնտեսության բնամիջավայրացման մեջ, որ նշանակում էր, թե սեփական պահանջումները բավարարելու համար աշխատող մանր տնտեսությունը այն ժամանակվա էկոնոմիկայում նորից զոնոմում է տիրուպետող տնտեսություն:

Մ. Թ. 478 թվականին քարաբարոներին կողմից չուսի նվաճումը, որ հայտնի է պատմության մեջ, կարող էր կատարվել այն պատճառով, որ ստրկատիրական արտադրանեղանակը աղքատներին կործանված էր նկատվում: Այսպես արտաքին կարգի իրադարձություն՝ միայն արագացրեց ստրկատիրական հասարակության վերջնական կործանումը:

Ստրկատիրական արտադրանեղանակը կործանվեց ոչ վաղ, քան երբ սպառված էին նրա բոլոր հնարավորությունները և քանի դեռ ծայր աստիճան էին սրվել նրան ներհատուկ բոլոր հակասությունները: Այդ

արտադրանեղանակի կործանումը նշանակում էր իրար դեմ պայքարող երկու դասակարգերի՝ ստրկուների և ստրկատիրների վերացում:

Քայց ստրկատիրական արտադրանեղանակի կործանումը չէր նշանակում մարդու կողմից մարդու շահագործման ուշացում: Սակ մարդու կողմից մյուսի աշխատանքի արդյունքների անհասույց յուրացումը մնում էր այլ, ալիքի անկման անկում՝ ֆեոդալական և կապիտալիստական զարաշրջաններում:

Ստրկության ուղղակի ժառանգություն են նանդիսանում կապիտալիզմի օրով պահպանվող ու զարգացող հակադրությունները մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի միջև, զուտի և քաղաքի միջև: Ստրկության ժառանգություն է նաև այն արհամարհական վերաբերմանը ֆիզիկական աշխատանքի նկատմամբ, որ շահագործողները արմատավորում էին մարդկության՝ սոցիալիզմի նախորդած ամբողջ պատմության ընթացում:

Ստրկատիրական հասարակության շատ ժամադրական և նրա ծոգման բուրժուական տնտեսությունից քննդատությունը, Պլատոնը, Արիստոտելը, Սոկրատեսը, Գենտիլի, Վարրոնը և ուրիշ շատերը համոզված էին, որ որոշ մարդկանց տիրապետությունը և ուրիշների ստրկությունը հասարակության նորմալ կազմությունն է: Այդ պատկերացման մեջ անհիթեթ կամ պատահական բան չկա: «Ամեն մի ժամանակի տիրուպետող զաղափարները, — գրել են Վ. Մարքսը և Գ. Էնգելսը, — միշտ եղել են իշխող դասակարգի զաղափարները միայն»:

Բուրժուական գիտնականների միջավայրում լայնորեն տարածված է այն կարծիքը, թե ստրկությունը ոչ միայն չէր ուղեկցվում բռնությամբ, այլ չենց բռնությունը նրա էությունն էր: Այդ տեսակետը առանձնապես պարզորոշ արտահայտել է Ն. Գյուրինգը, որի հայացքները իր ժամանակին սուր քննադատության ենթարկեց Գ. Էնգելսը:

Իհարկե, ստրկությունն ու ստրկական աշխատանքը պահում էին բացահայտ բռնությունը և առանց դրան աներակալի էին Քայց նշանակում էր զո արդյուք, որ բռնությունը աշխատանքի ստրկական ձևի պատճառ է: Բուն բռնությունը որպես աշխատելու, հարկադրելու միջոց, որն է Մ. Էնգելսը, կյանքի է կոչվել արտադրողական ուժերի գրագրման որոշակի մակարդակով, հետևապես՝ զուտ տնտեսական պատճառներով: Ստրկության էությունը՝ ուրիշի աշխատանքի արդյունքի յուրացման հատուկ ձևն է՝ պայմանավորված արտադրողական ուժերի վիճակով:

Մ. Թ. 478 թվականին քարաբարոներին կողմից չուսի նվաճումը, որ հայտնի է պատմության մեջ, կարող էր կատարվել այն պատճառով, որ ստրկատիրական արտադրանեղանակը աղքատներին կործանված էր նկատվում: Այսպես արտաքին կարգի իրադարձություն՝ միայն արագացրեց ստրկատիրական հասարակության վերջնական կործանումը:

ՖԵՌՄԱԿԱԿԱՆ ԱՐՏԱԳՐԱՆԳԱՆԱԿ

7.

Սարկատիրական էութեան՝ որպէս բնութիւն բացատրութիւնը բարձրագոյն որոշ գիտնականներ զանազան տարբերակներով կրկնում էին նաև Յ. Էնգելսի կողմից Գյուրիդին ըննադատելուց հետո՝ Այսպիսև, զի Գրեկիք պիտոյւմ էր, թէ սարկութիւնը առաջացել է այն պատճառով, որ նախնադարյան սրտորգներին հենց հողագործներից առանձնացումը իրր առաջիններին՝ որպիս առգծասեր մարդկանց, բարձրացել է կրկնորգներին՝ որպիս խաղաղասեր մարդկանց հանդեպ: Գծվար չէ տեսնել, որ այդպիսի բացատրութիւն մեջ ոչ մի ազատույց չկա, այլ միմիայն միամիտ ենթադրութիւն է: Բայց պատմութիւնը անհերքելիութիւն ապացուցում է, որ նախնայական զարգացման ժամանակաշրջանում սարկները եղել են ինչպիս անասնապահական, այնպիս էլ հողագործական տոհմաճամայններում:

Բուրժուական որոշ պատմաբաններ, օրինակ՝ Ա. Վալլոնը, փորձում էին սարկութիւնը ծագումը, հետեցնել ծնողական իշխանութիւն լափից դուրս շարաշահումից, նկատի ունենալով մանկավաճաճական հնադարյան իրողութիւնը: Բայց ազատ մարդկանց կողմից սեփական երեխաներին վաճառելը, որ տեղի էր ունենում լինական, հնդկական և անտիկ հասարակութիւնների մեջ, կարող էր բացատրվել ոչ այլ կերպ, քան անտեսական պատճառներով: Մերիւսների վաճառքը ծագել է այն ժամանակ, երբ նրանց աշխատանքը կարող էր հավիլալ արդուներ արտադրել, իսկ հասարակութիւն մեջ արդեն լայնորեն կիրառվում էր մեծահասակ բնակիչների սարկական աշխատանքը, ըստ որում ոչ միայն առգծագրիչներին, այլև պարտապահներին աշխատանքը:

Բուրժուական գիտնականների մեջ փորձեր են արվում մոռնաճացնելու պատմական սրտքներ: Գրա օրինակ կարող են ծառայել հասարակութիւն զարգացման մեջ ցիկլերի աեսութիւնը: Բուրժուական այնպիսի պատմաբաններ, ինչպիսիք են Է. Միլերը, Ի. Պիմանը, Տ. Մոմմզենը, փորձում են սարկական արտադրանքանտիկ ներկայացնել որպիս հին աշխարհի կայսրաւորգով, իսկ սարկութիւնը որպիս պատահական երևույթ: Գծվար չէ որոշել այդպիսի աեսութիւնների գոսակարգային իմաստը՝ քանի որ մշտական ու անաւերջողի է կապիտալիստական արտադրանքանակը, ապա անիմաստ է ամեն մի պայքար մասնավոր սեփականութիւն և մարդու կողմից մարդու շահագործման վրա հիմնված հասարակարդը փոխելու համար:

Այսօրինակ աեսութիւնները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ պատմութիւնը աղավաղելու, կապիտալիզմի հիմունքները պաշտպանելու փորձ, կապիտալիզմ, որը անբասնելիորեն անկանում է պատմութիւն ասպարեզի, ինչպիս որ իրենից առաջ անէացան արտադրութիւն սարկատիրական և ֆեոդալական կղանակները:

§ 1. Ֆեոդալիզմի ծագումը

Ճեոդալական արտադրանքանակը օրինալափ աատհան է կղի մարդկային հասարակութիւն առաջընթաց զարգացման մեջ: Գնպի ֆեոդալիզմ անցման ձևերը միատեսակ չէին, որանց զանազանակերպ լինելը որոշվում էր կոնկրետ-պատմական տարրեր պայմաններով:

Շատ ժողովուրդներ մոտ ֆեոդալիզմի տարրերը առաջացել են սարկատիրական արտադրանքանակի ընդերքում: Ֆեոդալիզմի ամենացաւտուն նախատիպը սարկատիրական հասարակութիւն պայմաններում հանդիսանում էր կոլոնատի սխտեմը հոմնական կայսրութիւն մեջ, որը առանձնապիս լայն տարածում ուներ սարկութիւն ըստբայման ժամանակաշրջանում: Նոր ֆեոդալական արտադրական հարաբերութիւնների առաջացումը տեղի էր ունենում նաև ազատ մարդկանց-գյուղացիներին՝ խտրել հողանեփականատերերի հովանավորութիւն ասկ հարկադրական անցման ձևով: Սարկատիրական պետութիւն կողմից ուժեղացված հարկային ձևումը, հողի մագնետների կամայականութիւնը և այդ կապակցութիւնը լիակատար քայքայման սպառնալիքը սանում էին

¹ Արեւմտյան եւրոպայի երկրներում ֆեոդալիզմ սկսել հաստատվել V դարի և իշում էր ընդհուպ մինչև XVI ու XVII դդ., բուրժուական հեղափոխութիւնները, մաստատումով՝ IX դարից մինչև XIX դ. երկրորդ կեսը, Միջին Ասիայի մուղղալուրդներ մոտ՝ VII—VIII դարերից ընդհուպ մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխութիւն հաղթանակը Ռուսաստանում: Չինաստանում ֆեոդալիզմը կնավորվել էր անստալիզի ժամանակաշրջանում (մ. թ. առաջ 206-ից մինչև 220 թ. մ. թ.) և դուրսիւնում ունեցող մտա երկու հազար տարի:

գիպի գյուղացիները հողային սեփականությունից զրկվելը, գնալի նրանց կախյալ բնակիչներ գարձվելը հողի սեփականատերերի կողմից:

Մտրվատիրական հնացած արտադրական հարաբերությունները վերացումը և հասարակության մեջ սոցիալ-անտեսական նոր կացություններ արտադրական հարաբերությունների իշխող վեր վերածվելը արա-պացվեց գիրմանացիների, սլավոնների և այլ ժողովուրդների ցեղերի կողմից Հռոմեական կայսրության նվաճվելու հետևանքով: Առաջացավ խոշոր հողատիրությունը, որը գույրորդում էր հողատեսու ռենկերը և հողատերից կախյալ գյուղացիների մանր տնտեսությունների հետ:

Բայց բոլոր ժողովուրդները չէ, որ ֆեոդալիզմի վեպիտիցինն աղբր-կատիրական կարգի միջով նրանցից շատերը ֆեոդալիզմին անցան անմիջապես նախնադարյան համայնական կարգից, շրջանցվելով ստրկա-տիրական կարգը: Ֆեոդալիզմի ծագման այդ ուղու առանձնահատկու-թյունները առավել պարզորոշությամբ զրուսեորդյանի Ռուսիայում և Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայի երկրներում:

Ռուսիայում և սլավոնական մի քանի այլ երկրներում ստրկությունը հոտով միայն միջև սերտական, հարազատական ձևերը: Մասնավոր սեփականության ծագման և դե-տակտորգրի կազմավորման պրոցեսը այդ երկրներում կատարվում էր այն ժամանակ, երբ Առեմոյան եվրոպայում ստրկատիրական արտադրականը փլուզվեց և այնպիսի ան-բազկվեց ֆեոդալիզմը: Մշակույթի երկրներում նախնադարյան համայնակարգի բաշ-բայումը, որը կատարվում էր արտադրական ուժերի հետագա զարգացման ազդեցու-թյան տակ, հանդիսեց ֆեոդալիզմի անմիջականորեն ծագմանը: Բայց ֆեոդալացման պրոցեսը զանազակ էր բնիվորում: Համայնքի այնպիսի ավելի կայուն էր, քանի որ ի վրա ավելի շնչ էր կրել ստրկատիրական ազդեցությունը և զիտ ուժով էր իր տնտեսական հա-զմերով: Վարկաշուկերի պարբերական վերաբաժանումները, որ համարյա անհաս լին Արեմոստում, համատեղ են պահպանում էին Ռուսիայում ու մի քանի սլավոնական եր-կրներում և դրանով իսկ ձգված համայնքի բայությամբ: Մեծարանակ ազատ հողերի սեփականությունը և համայնքի գյուղացիների կողմից դրանց գաղութացման պրոցեսը Ռու-սիայում էին տանական ապագան պրոցեսը գյուղացիների նորոգման գործում, որոնց տեսից այն էլ համատեղ և երկարատև գիմաղզություն էին ցույց տալիս նորոգումներ:

Այն ուղիները տարբերությունն պայմաններում, որոնցով ժողովուրդ-ները ընթանում էին դեպի ֆեոդալիզմ, այս կամ այն կոնկրետ-պատ-մական պայմաններից կախված՝ ֆեոդալական հասարակության կազ-մավորման պրոցեսի բոլոր առանձնահատկությունները պայմաններում այդ պրոցեսի հիմնական բովանդակությունը միևնույնն էր՝ ֆեոդալիզ-մի հողի սեփականատերերի դասակարգի և այն կախյալ ու շահագործ-վող գյուղացիների դասակարգի առաջացումը, որումը հող շրջանցվեց և իրենց անհատական մանր տնտեսությունները վառում էին ֆեոդալների հողում:

Ֆեոդալիզմի արտադր-ական ուժերը

Ֆեոդալիզմի պայմաններում կենսամիջավայր վեպական նշանակություն ունեց գյուղատնտե-սությունը: Ռուսադարձության հիմնական միջոցը հողն էր: Ֆեոդալիզմի զարգացման վաղ շրջանում հողատիրության մեջ գերակշռում էր երկրաշուտությունը, սեղ-տեղ էլ տարածված էր հողի մշակման հարուստի սիստեմը: Հետագայում սկսվեց լայնորեն կիրառ-վել եռադաշտությունը, այսինքն՝ հողի մշակման այն սիստեմը, որի գեպկում հերթով մեկ գաշտ զբաղեցնում է աշխատանքային կուլտուրաների համար, մյուսը՝ գարնանացան, երրորդ գաշտը մնում է հարուսի համատե-սաբաշտը զարգացած ֆեոդալիզմի ամբողջ ժամանակաբնիվացումը: Տաստասակեց որպես հողագործության իշխող սիստեմ: Երկավի զուխ-եթ, տափանի և գյուղատնտեսական մյուս մեծաղբ գործիքների աստի-ճանական կիրառումը բարձրացնում էր հողագործական սեփականայի մակարդակը: Ֆեոդալական տնտեսության տիրանիական նվաճումները մարմնավորող բնորոշ հատկանիշ էին քամու, իսկ հետագայում նաև ջրի աղացները:

Ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում հետագա զարգացում ունեցան բանադարձությունը, մարգարձությունը, իսաղողագործությունը և հողագործության ուրիշ նյութերը: Բարձրացավ անասնաբուծության, մա-նակվանդ ձիաբուծության նշանակությունը, որը նախորդում էր կենտ-միկայի ագրարային բնույթով ու ֆեոդալների ապավանհ կարիքներից: Գյուղատնտեսական արտադրության գործիքների կառարելագոր-ծումը, մեծաղբների ձուլման ու մշակման մեթոդների լավացումը նույնատում էին արհեստի վերականգնմանը, որը սկսվեց էր հասել ստրկատիրական կարգերի բայության ժամանակաշրջանում: Արեմոստի զարգացման և նրա աճող մասնագիտացման շնորհիվ այն ի վերջո գար-ծավ մարդկանց արտադրական գործունեության հաստիկ բնագավառու ներհատի առանձնացումը խորացրեց այնատեսերի հասարակական բա-մանումը և նպաստեց ֆեոդալական հասարակության արտադրողական ուժերի զարգացմանը, պայմանավորեց ֆեոդալական բաղաքների ծա-զումն ու զարգացումը:

Ֆեոդալական հասարակության արտադրողական ուժերը ստրկատի-րության դարաշրջանի համեմատությամբ իրենցից ներկայացնում են տնտեսական առաջընթացի ավելի բարձր աստիճանը: Բայց տիրանիկա-յում փոփոխությունները զանազակ էին կատարվում: Ֆեոդալական ար-տադրությունը ամբողջությամբ առած հիմնվում էր գյուղացիների և արհեստավորների ձեռքի աշխատանքի վրա:

Ֆեոդալիզմի պայմաններում կազմավորված արտադրողական ուժերի ընդլայնումը և նրանց զարգացման մակարդակին համապատասխանում էին որոշակի արտադրական հարաբերություններ՝ սեփականության հարաբերությունները, արտադրության միջոցների և անմիջական արտադրողների միացման եղանակը, բաշխման հարաբերությունները և այլն:

Հողի ֆեոդալական սեփականությունը

Սեփականության ֆեոդալական ձևը ստրկատիրական ձևերից տարրերվում է նրանով, որ ֆեոդալիզմի ժամանակ արտադրության ոչ բոլոր միջոցներն են սեփականում աշխատավորներին: Սակայն արտադրության հիմնական միջոցը՝ հողը աշխատավորին չէր պատկանում, դա ֆեոդալների դասակարգի սեփականությունն էր: Հողի ֆեոդալական սեփականությունը ֆեոդալական հասարակության հիմքն էր: Այն որոշում էր նաև ստրկական գրույթները հասարակական արտադրության պրոցեսում, և՛ ֆեոդալական հասարակության գասակարգային կառուցվածքը, և՛ արտադրված արդյունքների բաշխման ձևերը:

Հողի դյուդայեիական սեփականությունը ֆեոդալիզմի զարգացմանում հայտնվեց երեսույթ էր: Իսկ կանոնն էր՝ «սառնց անյուրի հող չկա» սկզբունքը, այսինքն՝ ֆեոդալիչն չպատկանող հող չկա: Հողը պատկանում էր ինչպես աշխարհիկ, այնպես էլ հոգևոր ֆեոդալներին: Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում ամբողջ հողի զգալի մասը պատկանում էր եկեղեցուն:

Իրականում անակախից Եվրոպայի երկրներում հողի ֆեոդալական սեփականությունը հատուկ է եղել խիստ հիերարխիան: Սովորաբար ամեն մի ֆեոդալ հողը ստանում էր որևէ վերագրյալ ֆեոդալից և այդ պատճառով նրանից կախում ուներ: Հողային սեփականությունը հիմքի վրա առաջանում էր ֆեոդալիզմի մեկը մյուսին կախում ունեցող սանտուարի օտարաշուրջ ֆեոդալ հողը որևէ ֆեոդալից ստանում էր պայմանով, որ կոտարեր որոշակի պարտավորություններ (հավատարիմ ու նվիրված լինել վերագրյալ ֆեոդալին, երբ համար զինվորական ծառայություն կրել, օգնություն ցույց տալ խորհուրդներով, իսկ որոշ դեպքերում նաև դրամական օժանդակությամբ և այլն):

Փեոդալիզմն բուն անվանումը ծագել է հողի սեփականության նրա համար բնորոշ ձևից՝ կեն (ավաա), կամ ֆեոդ (ավաա) — սրանք հողահանդեր են, որ իրեն ժառանգական տիրակալություն, մեկ ֆեոդալ (անյուր) հանձնում է մի որևէ ֆեոդալի (վասալի)՝ որոշակի պարտավորություններ կատարելու պայմանով: Այն հասարակական կարգը, որի հիմքը կազմում էր հողային սեփականությունը ֆեոդի ձևով, սկսեց այդպես էլ կոչվել ֆեոդալիզմ:

Ֆեոդալական հողային սեփականությունը (սկսեց առանձնահատկություններ է սեփական սեփականությունը: Ֆեոդալական սեփականության սխեմի զարգացումը այսպես ընթացել է ոչ թե հողային սեփականությունը ֆեոդալների մեջ ժառանգում միջոցով, այլ հողի և քաղաքի ևստրուկների ստավիզակոս սկսական ֆեոդալական սեփականությունը ամբողջորդում միջոցով: Դա առաջին հերթին պայմանավորվում էր խոշոր մասշտաբներով ստացվող հողագործության վերելու անհրաժեշտությամբ, որը անտեսական վնասներ կրող ֆեոդալական սեփականությունը ֆեոդալական սեփականության փոխարինում էր: Նույնպես սեփականությունը ժառանգելու դեպքում: Բացի դրանից, ֆեոդալական հողային կալուցիությունները (որին՝ Աբադական խալիֆայից, Սելջուկյան կալուցիություն) նվաճում ժողովուրդների շահագործումը անտեսական մեծ արդյունք էր տալիս հասկային արտադրության դյուդայե միջոցը՝ հողը ֆեոդալական բարձրակարգ սեփականության ձևերով կենտրոնացնելու դեպքում: Այդ կալուցիություններում շրջաբարձի կենտրոնացումը ուղեկցվում էր անտեսական կենտրոնացման նեա, այսինքն՝ հողային սեփականությունը ֆեոդալական սեփականության մեջում կենտրոնացնելու նեա վերջապես, չի կարելի մտանալ և ան, որ արտեղ հողի սեփական սեփականությունը ֆեոդալիզմի կողմից այս կամ այն չափով ժառանգվում է եղել արտադրության ստրկատիրական եղանակից և բազմապատկվել է ֆեոդալական դատությունների կողմից: Հարևան ժողովուրդների բազմաթիվ սեղան նվաճելու հաշվին:

Իհարկե, պետական ձևում ես հողի ֆեոդալական սեփականությունը նստադատության փորձառնականության՝ ֆեոդալիզմի մեծողական էր: Այդ մասին պերճաբան կերպով ասում է այն փաստը, որ վաղ ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում պետությունը գյուղացիներից հավաքած միջոցներ մեծ մասը հանձնում էր ֆեոդալներին որպես օժնիկ:

Հողի մեծապիսան ծառայում էր նաև որպես այսպես կոչված քաղաքական ֆեոդալիզմի հիմք, որով անտեսական հիմնական սեփական հողագործությունը չէր, այլ քաղաքական անտեսականությունը: Հողը ստավիզակոս օտարործում էր որպես արտավայրեր, իսկ անտեսական համայն իտյալիս օտեսական զեր էին կատարում, ինչպես հողը, երկալայնելով արտադրության քնական պայման, որը չափով որպես քնական պարզե:

Արտադրության միջոցների սեփականությունը ֆեոդալական ձևի կոմունան այն է, որ ամենիցական արտադրողները՝ գյուղացիները, հող ունեն, այսինքն՝ չունեն գյուղատնտեսական արտադրության դյուդայե հիջոցը: Հողը նրանք սեփականատիրոջից՝ ֆեոդալից ստանում են ոչ ին որպես սեփականություն, այլ օրտադրություն համար: Հողից օգտվելու համար գյուղացիները պետք է միջոց կրեն զանազան ֆեոդալական պարճակներ: Հողի ֆեոդալական սեփականությունը դյուդայեիներից շահագործելու տնտեսական հիմքն էր, ֆեոդալների կողմից գյուղացիների կրո իշխելու հիմքը:

Գյուղացիական Շոթոգատագործումը

Ֆեոդալիզմի զարգացման համար հատկանշական է ֆեոդալների դասակարգին պատկանող հողի բաժանումը տերունականի և գյուղացիականի: Գյուղացիները իրենց անտեսությունը վարկիս համար ֆեոդալից ստանում էին հողամաս՝ բաժանհող (ավաա), որնց չափերը նախորդ-

չամ էին ֆեոդալական պարհակների ծավալը: Հողօգտագործման բաժնե-
հողային սխեմներ համապատասխանում էր գյուղացիների ֆեոդալա-
կան շահագործման բնույթին և ֆեոդալիզմի հողային հարաբերություն-
ների կարևորագույն ձևերից մեկն էր:

Այդ սխեմներ իր հիմքում ֆեոդալիզմը ժառանգել էր եսխենադար-
յան հասարակության ազատ համայնքից: Եսխենադարյան համայնա-
կարգի քայքայման ժամանակաշրջանում համայնական հողը հողարա-
մբնեցումով տրվում էր առանձին ընտանիքների օգտագործման համար՝
այդ հողի պարբերաբար վերաբաժանումով: Գյուղական համայնք
պահպանվել է նաև ֆեոդալիզմի դարաշրջանում, բայց նա այսուհզ աբ-
զնե հողի սեփականատեր չէր, այլ իրենից ներկայացնում էր ֆեոդալի-
զմի պատկանող բաժնեհողում աշխատող ֆեոդալիզմի կախում ունեցող
գյուղացիների միավորություն: Համայնքը ֆեոդալի սուռչ պատասխա-
նատու էր գյուղացիների բոլոր ժեխեր կողմից պարհակներ կրելու հա-
մար և ներկայացնում էր համերաշխիկ երաշխավորության սխեմներ:

Քանի որ հողը ֆեոդալիզմի սեփականությունն էր, վերջիններիս կա-
րող էին պաշտոնապես ամեն մի սյու՝ գյուղացիներից բաժնեհողը նա
վերջին, իսկ իրենց էլ հողից վնդդել: Բայց այդպիսի գրությունը բա-
ցառություն էր, իսկ սկզբունքը, ընդհակառակն, գյուղացիներին հողին
ամբաստան էր: սՄիջին դարերում ֆեոդալական շահագործման աղբյու-
րը ոչ թե ժողովրդին հողից ազատելն էր, այլ, ընդհակառակն, նրան
հողին ամբաստան էր¹:

Գյուղացիների բաժնեհողեր ֆեոդալներին ձրի աշխատուժով ազա-
նագիտու միջոց էին: Բաժնեհողերի ձևով գյուղացիների հողօգտագործու-
մը սովորաբար ժառանգական էր: Գյուղացու մահից հետո բաժնեհողը
ժառանգում էին նրա բոլոր որդիները՝ կամ ամպո որդին, կամ կրտսերը՝
ֆեոդալի ընտրությամբ:

Գյուղացիական հողօգտագործման ձևը նաև բաժնեհողին ցժա՛
տրիին էր՝ առանց դա վաճառելու կամ բոտ ժառանգության հանձնե-
լու իրավունքի: Գյուղացու մահանալուց հետո նրա ժառանգները, կամ
օգտագործման համար բաժնեհող առանձի ցանկացած մյուս անձինք,
ֆեոդալին տալիս էին որչա՛նք քանակությամբ միերքներ, կամ փող,
կամ նրա համար լրացուցիչ: աշխատանք էին կատարում: Գյուղացիա-
կան հողօգտագործման այդ ձևը ֆեոդալի համար միջոց է եղել գյու-
ղացիներից հավելյալ եկամտանիս ստանալու համար: Այդ ձևը որոշ
բացասություններ ապարեղ է կելի ֆեոդալիզմի զարգացման ավելի բար-
ձրը աստիճանում:

**Ֆեոդալական հասարա-
կության աշխատակրնե-
րի սեփականությունը և
արտատնտեսական հար-
կադրանքը**

Ֆեոդալների սեփականությունից բացի, դրու-
կության աշխատակրնե-
րի սեփականությունը և
արտատնտեսական հար-
կադրանքը
Ֆեոդալների սեփականությունից բացի, դրու-
կության աշխատակրնե-
րի սեփականությունը և
արտատնտեսական հար-
կադրանքը
Ֆեոդալների սեփականությունից բացի, դրու-
կության աշխատակրնե-
րի սեփականությունը և
արտատնտեսական հար-
կադրանքը

Արտագրության ամենակարևոր միջոցի՝ հողի ֆեոդալական մոն-
ոպոլիան ստեղծում էր գյուղացու տնտեսական կախվածությունը ֆեոդա-
լից: Պրա հետ միասին ֆեոդալիզմին ներհատուկ է արտատնտեսական
հարկադրանքը ևս, առանց որի ֆեոդալական արտագրությունը հնարա-
վոր չէր լինել: Ե՛թե՛ն կալվածատերը, — դրել է Վ. Ի. Լենինը, — անմիջա-
կան իշխանություն չունենար գյուղացու անձի վրա, այպա նա չէր կարող
հարկադրել իրեն համար աշխատելու այն մարզում, որը հողարածի-
ռե՛նի է սեփական տնտեսություն և վարում: Հետևաբար անհրաժեշտ է
օտարատնտեսական հարկադրանք, ինչպես ասում է Մարքսն այս տրե-
սեժով: Այդպիսով, արտատնտեսական հարկադրանքը՝ ֆեոդալիզմի ան-
բաժանելի հատկանիշն է, որը բխում է այն բանից, որ տնտեսավար-
ման գրեթե բոլոր տարրերը գյուղացիների անձնական սեփականություն
էին, բացի ֆեոդալների կողմից մոնոպոլացված հողից:

Արտագրության միջոցներից արտագրողների ոչ լրիվ անըառումն էլ
հենց պայմանավորեց գյուղացիների ամբակցումը հողին և նրանց ոչ
լրիբավ վիճակը, որի պայմաններում համառ պահպանվում էր նաև
ֆեոդալի իրավունքը՝ վաճառել գյուղացիներին: Ֆեոդալիզմի զարգաց-
ման տարրեր աստիճաններում ֆեոդալներից գյուղացիների անձնական
կախվածությունը հանգեւ էր դալիս տարրեր ձևերով:

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, стр. 349.

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 2, էջ 224—225.

Հետևաբար բնածնական բնույթը ֆեոդալիզմի պայմաններում

կշռերով, Ֆեոդալի, երա բնասիրի ու բազմաթիվ սպասավորների պահանջները բավարարվում էին այն արդյունքներով, որ արտադրվում էին ազալի (ծարս) տնտեսությունում կամ ասիա էին կախյալ գյուղացիները Ֆեոդալի կալվածքում արձեար լրացնում էր հողագործությունը Այդ միջոցով ֆեոդալները բիրենց ապահովում էին բազմազան միջրենդով և լուծում բնամիջրային հիմքի վրա դրված վերաբարտությունը արտերկրները

Գյուղացիների տնտեսությունը եռյակայն բնամիջրային էր: Գյուղացիները գրավում էին ոչ միայն գյուղատնտեսությունը, այլև իրենց պտուղը և լուծում վերահազմում, մանածագործությունը, զույգահալը րոծությունը, կոշիկներ, տնտեսական կահ-կարասի պատրաստելով և այլն:

Ֆեոդալական տնտեսության համար ընդհանրապես բերող է եղել հողագործությունը, որպես տնտեսության հիմնական էլուրի, զուգակցումը օժանդակ եղանակություն ունեցող տնային արհեստի հետ: Արտադրությունը երկար ժամանակ կրել է ինքնամիտի, օտնիվերալ և ինքնաբավ բնույթ: Արտադրար օտար կրկրներ չըրող վաճառականներ էին, որ բրեում-հասցնում էին միայն կենսականորեն անհրաժեշտ փոքրահասակ արտադրանքներ, առանց որոնց չէր կարելի լուս դնալ, օրհնակ ազ, երկաթի բանվածքներ:

Բնամիջրային տնտեսության տիրապետության և ապրանք-փոխարկի հարստությունների սահմանափակումն պատճառները ֆեոդալական արտադրանքային օտանձնատնտեսություններն էին՝ արտադրողական ուժերի զարգացման և աշխատանքի հասարակական բաժանման ջանք մակարդակը, գյուղատնտեսության տիրապետումը և արտադրության անմիջական սպասողական բնույթը:

Ֆեոդալիզմի զարգացման սկզբնական շրջանում կախյալ գյուղացու աշխատածամանակը շուտփոխորեն ու անսահելորեն բաժանում էր անհրաժեշտ և հավելյալ աշխատածամանակի: Անհրաժեշտ աշխատածամանակի բնիցքում գյուղացին իր տնտեսության մեջ սակզում էր արդյունք, որը միջրդներ էր ապրել իր սեփական գյուղական և իր ընտանիքի գոյությունը համար: Հավելյալ աշխատածամանակի ընթացքում գյուղացին առավելապես ֆեոդալի հողում սակզում էր հավելյալ արդյունք, որը ֆեոդալը յուրացնում էր անհատույց կերպով:

Ֆեոդալական տնտեսության համար ընդհանրապես բերող է եղել հողագործությունը, որպես տնտեսության հիմնական էլուրի, զուգակցումը օժանդակ եղանակություն ունեցող տնային արհեստի հետ: Արտադրությունը երկար ժամանակ կրել է ինքնամիտի, օտնիվերալ և ինքնաբավ բնույթ: Արտադրար օտար կրկրներ չըրող վաճառականներ էին, որ բրեում-հասցնում էին միայն կենսականորեն անհրաժեշտ փոքրահասակ արտադրանքներ, առանց որոնց չէր կարելի լուս դնալ, օրհնակ ազ, երկաթի բանվածքներ:

Ֆեոդալիզմի զարգացման սկզբնական շրջանում կախյալ գյուղացու աշխատածամանակը շուտփոխորեն ու անսահելորեն բաժանում էր անհրաժեշտ և հավելյալ աշխատածամանակի: Անհրաժեշտ աշխատածամանակի բնիցքում գյուղացին իր տնտեսության մեջ սակզում էր արդյունք, որը միջրդներ էր ապրել իր սեփական գյուղական և իր ընտանիքի գոյությունը համար: Հավելյալ աշխատածամանակի ընթացքում գյուղացին առավելապես ֆեոդալի հողում սակզում էր հավելյալ արդյունք, որը ֆեոդալը յուրացնում էր անհատույց կերպով:

Ֆեոդալիզմի զարգացման սկզբնական շրջանում կախյալ գյուղացու աշխատածամանակը շուտփոխորեն ու անսահելորեն բաժանում էր անհրաժեշտ և հավելյալ աշխատածամանակի: Անհրաժեշտ աշխատածամանակի բնիցքում գյուղացին իր տնտեսության մեջ սակզում էր արդյունք, որը միջրդներ էր ապրել իր սեփական գյուղական և իր ընտանիքի գոյությունը համար: Հավելյալ աշխատածամանակի ընթացքում գյուղացին առավելապես ֆեոդալի հողում սակզում էր հավելյալ արդյունք, որը ֆեոդալը յուրացնում էր անհատույց կերպով:

Մտրիոլիան ժամանակ շահագործողների դասակարգը յուրացնում էր արդյունք արտադրում ամբողջ արդյունքը, իսկ հետո վերադարձնում երան անհրաժեշտ արդյունքը՝ որպես գյուղական միջրդ: Իսկ ֆեոդալական հասարակության մեջ կախյալ գյուղացին իր աշխատումը վերաբարտում է անմիջական իր հողարժեքում ստացված արդյունքով: Հետևապես, աշխատումի վերաբարտման հոգաբարտությունը ֆեոդալը դնում էր հենց գյուղացու վրա: Հենց այդ է աշխատումի վերաբարտման եղանակի առանձնահատկությունը ֆեոդալիզմի պայմաններում:

Անմիջական արտադրողների հավելյալ աշխատանքով սակզված հավելյալ արդյունքը ֆեոդալը յուրացնում էր ֆեոդալական հողային սեփականության և սեփականության իրացման ձևով: Ֆեոդալական հողային սեփականության տնտեսական իրացման ձևով, ֆեոդալական հողային սեփականության տարբերիչ հատկանիշն այն է, որ ներստնում է գյուղացու սեփական ամբողջ հավելյալ արդյունքը, իսկ հաճախ էլ անհրաժեշտ արդյունքի մի մասը: Այսպիսով, ֆեոդալիզմի էկզիստենտ տնտեսական օրենքը հավելյալ արդյունքի արտադրումի է, որն սակզվում էր կախյալ գյուղացինների շանագործման միջոցով և յուրացվում ֆեոդալի կողմից՝ ֆեոդալական եղային սեփականության ձևով:

Ֆեոդալական արտադրանքային զարգացման հետ միասին զարգանում և իր մեկը փոփոխում էր հողային սեփականությունը:

Ֆեոդալական հողային սեփականության նախակարգնական և առավել պարզ մեկ աշխատավանդային սեփականություն էր: Դրա ժամանակ գյուղացին անհրաժեշտ արդյունքը արտադրում էր իր տնտեսությունում, իսկ հավելյալ արդյունքը՝ տիրույթական կալվածքում: Տնտեսության այդ սխեմանը ստացավ կոս անվանումը: Սեփական աշխատավանդային մեկ ժամանակ հավելյալ աշխատանքը և՛ արտադրության, և՛ ժամանակի մեջ գտնված է անհրաժեշտ աշխատանքից: Գյուղացին շարավալ որոշակի մասը—երեք օր և ավելի— աշխատանքը էր տիրող կալվածքում, իսկ շարավալ մնացած օրերը՝ իր տնտեսությունում: Նա պետք է տիրող հողը մշակեր սեփական ինվենտարով ու իր լծական ուժի օգնությամբ, կտտարեր զանազան շինարարական աշխատանքներ և այլ պարհակներ: Հասկանալի է, գյուղացին շահագործված չէր տիրող կալվածքի մեջ բարձրացնելու աշխատանքի արտադրողականությունն ու ինտենսիվությունը: Այդ պատճառով գյուղացու հավելյալ աշխատանքը ֆեոդալի համար հանդիս էր դալիս հարկազուրար կտտարված աշխատանքի կոպես ձևով և իրազորվում էր հողի սեփականատիրոջ կամ նրա ներկայացուցչի՝ վերակազմի, անմիջական հիզորության սակ:

Աշխատանքի կտտ-ճարային կազմակերպումը պահպանվում էր մահակի կարգավանդային: Արտատնտեսական հորիզոնները այստեղ դրսևորվում էր անմիջականորեն:

Տյուրացցին շահագրգռված էր միայն իր տնտեսության մեջ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմամբ, բանի որ դա իր գոյության միջոցն էր։ Անհրաժեշտ արդյունքից բացի, որոշ ավելցուկ արտադրելու և աշգրիտով իր տնտեսական դրույթունը բարելավելու հնարավորություններ արտադրողական ուժերի զարգացման որոշ հնարակար էր բացում։ Ֆեոդալական հասարակության մեջ։

Ֆեոդալական սենտալի էրկորդը ձևը մերեավճարային սենտան (բնամթերային բաճրակ) առաջինի ձևափոխությունն է, թեև նրա տնտեսական էությունը նույնն է։ Մթերավճարային սենտան իրենից ներկայացնում է ֆեոդալական հողային սենտայի ավելի զարգացած ձևը, որը մեծ մասամբ զուգակցվում էր սենտայի նախասկզբնական ձևի՝ աշխատավճարային ձևի հետ։

Մթերավճարային սենտան երևան է եկել ֆեոդալիզմի զարգացման ավելի ուշ շրջանում և անմիջական արտադրողների աշխատանքի արտադրողականության ավելի բարձր մակարդակի ժամանակ։ Ֆեոդալների հողի մեծ մասը սենտայի այդ ձևի ժամանակ հանձնվում էր գյուղացիներին որպես բաժնեհոլդ։ Մթերավճարային սենտան աշխատավճարային սենտայից տարբերվում է նրանով, որ գյուղացին հավելյալ աշխատանքը կատարում է արդեն ոչ թե որպես առանձին, հատուկ աշխատանք տիրոջ տնտեսությունում, այլ իր անձնական տնտեսությունում կատարվող անհրաժեշտ աշխատանքի հետ միասին։ Կախյալ գյուղացին պարտավոր էր ֆեոդալին տալ սննդամթերքների, գյուղատնտեսական հումքի, դրա մշակման արդյունքների մի մասը և այլն՝ նա աշխատում է ոչ թե անմիջապես հողի սեփականատիրոջ կամ նրա ներկայացուցիչի՝ հնդկության տակ, այլ իր պատասխանատվության, քիչ թե ցուցիչ՝ հնդկության տակ, այլ իր պատասխանատվության, քիչ թե նաև լափով իր աշխատանքի ժամանակի տեղերը լինելով իր հաճատ լափով իր աշխատանքը և ֆեոդալի համար աշխատանքը այնու չի տարբերվում ոչ ժամանակով, ոչ տարածությամբ։ Կախյալ գյուղացին իր տնտեսությունում է արտադրում և անհրաժեշտ է հավելյալ արդյունքը, իսկ հետո հավելյալ արդյունքը բնամթերային բաճրակի ձևով հանձնում ֆեոդալին։

Տնտեսության բնամթերային-բաճրակի սխեմայի որոշ լափով մեծացնում էր գյուղացու և շահագրգռվածությունը իր աշխատանքի արդյունքների նկատմամբ և բարձրացնում էր անմիջական արտադրողների տնտեսական նախաձեռնությունը։

Տնտեսության բնամթերային-բաճրակին սխեմայի լայն ապարեզ էր ստեղծում ֆեոդալական բոլոր պարտականորից դուրս գյուղացու ավելցուկային աշխատանքի համար, հնարավորություն բացելով գյուղացիության որոշ մասի առաջ լավացնել իր տնտեսությունն ու հարստանալ, այն ժամանակ, երբ գյուղացիության մյուս մասը աղքատանում և թուլ-

ջավում էր։ Այդ պատճառով մթերավճարային սենտան նշանավորում էր գոյության անհավասարության աճ աշխատավորների մեջ։

Ֆեոդալական սենտայի էրկորդը ձևը փոզային սենտան էր։ Այն հանդիսանում է արդյունքներով սենտայի փոխարկված ձևը և նշանավորում է ֆեոդալիզմի տնտեսական հարաբերությունների հետագա զարգացումը։ Արդյունքներով սենտայից փոզային սենտայի տարբերությունն այն է, որ գյուղացին հավելյալ արդյունքը ֆեոդալին է տալիս ոչ թե բնամթերային ձևով, այլ փողային ձևով։ Իր տնտեսությունում հավելյալ արդյունքի միայն արտադրելը գյուղացու համար այն բավական չէ։ Այն պետք է վաճառել, վերածել փողի։

Ֆեոդալական փողային սենտայի հիմքը նույնն է, ինչ որ մթերավճարային սենտային։ Անմիջական արտադրողը՝ գյուղացին, առաջը պետ հանդիսանում է հողի ժառանգական մշակողը, որը պետք է հողի սեփականատիրոջը տրամադրի հավելյալ աշխատանք, այսինքն՝ շահարձատրված, առանց համարժեքի կատարվող աշխատանք՝ փողի վերածված հավելյալ արդյունքի ձևով։ Մթերավճարային սենտան փողային սենտայի վերածելը պայմանավորված էր աշխատանքի բաժանման զարգացմամբ, գյուղատնտեսությունից արհեստի հոսող առանձնացմամբ, ապրանքա-փողային հարաբերությունների զարգացմամբ։

Փողային սենտան ֆեոդալական հողային սենտայի վերջին ձևն էր, այն իրենով նշանավորում էր ֆեոդալիզմի քայքայման և նրա ընդերքում կապիտալիստական տնտեսական կացութանի աստիճանական զարգացման ժամանակաշրջանը։ Սենտայի այդ ձևի ժամանակ տնտեսային գործույթ գյուղացին կարողանում էր ձեռք բերել արտադրության ավելի շատ միջոցներ։ Արտադրության գործիքների նրա սեփականությունը ընդլայնվում է։ Ֆեոդալի և կախյալ գյուղացու հարաբերությունները սկսում են ավելի ու ավելի փոխարկվել պայմանագրային ու բաճրակ-փողային հարաբերությունների։ Կախյալ գյուղացու հողը մշակողի դրույթունը հնդկանու կարող էր հասնել հասարակ վարակալի դրույթյան, իսկ դա իր հերթին տանում է դեպի այն, որ գյուղացին կարող էր ևս գնել իր բաճրակի արտադրությունը և դառնալ անկախ գյուղացի՝ իր կողմից մշակվող հողի լիակատար սեփականությունը։ Հողն սկսում է առևտրային շրջանառության մեջ մտնել, դառնում է առևտրային առարկա։ Ոչ միայն նախկին բաճրակալ գյուղացիները, այլ նաև քաղաքի մարդիկ արդեն կարող են հողանալ գնել։ Ապրանքա-փողային հարաբերությունների ծավալումը խորացնում է գյուղացիության շերտավորման սրտցեսը։ Հանդես են գալիս քայքայված գյուղացիներ, որոնք փողով աշխատանքի են փորձվում։

Ֆեոդալական հողային սենտայի ձևերի հարողական փոփոխումը արտացոլում է ֆեոդալական արտադրության առաջընթաց շարժումը։

հենաշախ մեկ ձևից մյուսին անցնելը, լինելով արտադրողական ուժերի անձան արտահայտումը, կատարվում էր գյուղացիների և ֆեոդալների շահերի բախմամբ ու պայքարով, խորացնելով ֆեոդալական հասարակության արտադրական հարաբերությունների հակամարտ բնույթը: Ես-պողոզված լինելով հավելյալ արդյունքի ավելացմամբ, ֆեոդալները շարունակ ուժեղացնում էին անմիջական արտադրողների շահագործումը:

Գրա հետ միասին ֆեոդալիզմի սոցիալ-տնտեսական սիտուեմը ավելի ստացադիտական էր ստրկատիրական սիտուեմի համեմատությամբ: Ատրուկների գիշատչարար շահագործումը հանգեցնում էր նրանց արարքին մասսայաբար մահանալուն, իսկ աշխատուժը համարվում էր զբլ-լավորագուստ պատերազմների միջոցով: Ֆեոդալիզմի ժամանակ գյուղա-լիների հողօգտագործման բաժնեհողային սիտուեմը եղել է ֆեոդալիս-լչության աշխատուժով պայմանավորված մեծ ինքը գյուղացին հող էր տա-լում իր գոյության միջոցների համար, որոնք անհրաժեշտ էին աշխա-լուժի վերաբրտագրելու համար: Նա ինքն էր վերաբրտագրում նաև ար-լագրության գործիքները:

Եթև ստրկության սիտուեմը բնատեք ու անասություն շունեցող անմիջական արտադրողի մեջ սպանում էր արտադրելու, աշխատանքի արտադրողականությանը բարձրացնելու ամեն մի խթանումը, սպա շա-լագործման ֆեոդալական սիտուեմը սանեղում էր ճորտ գյուղացուն որոշ շահագործվածությունը աշխատանքի արտադրողականությունը իր տե-լանությունում բարձրացնելու գործում: Բաժնեհողում ժամանակի մի մասը իր օգտին ավելի արտադրողաբար աշխատելու գյուղացուն հնարա-լորությունն էլ հենց ֆեոդալիզմի կարևորագույն առավելությունն էր ստրկության հանգեպ:

Արտադրության գործիքները ավելի լավ օգտագործելու նկատմամբ անմիջական արտադրողների շահագործված լինելը, որ ներհատուկ էր ստրկությանը, ֆեոդալիզմի ժամանակ որոշ լավում հողթխաղվեց ի տարբերություն ստրկի, ֆեոդալիզմի կախյալ գյուղացին խնայողաբար էր վերաբրտվում ինվենտարին, անասուններին և աշխատանքի մյուս րործիքներին այն պարզ պատճառով, որ դրանք պատկանում էին հենց իրեն: Ավելին, գյուղացին ձգտում էր լավացնել, կատարելագործել իրեն պատկանող արտադրամիջոցները: Գրա շնորհիվ ֆեոդալական հասարա-կության արտադրողական ուժերը հնուագու զարգացում ստացան:

Մեքնառը և առատը ֆեոդալիզմի արտադրական հարաբերություն-ների սիտուեմը նկատմամ է ոչ միայն գյուղա-լիների և ֆեոդալների հարաբերությունները, այլև քաղաքում արհես-ավորական արտադրության պրոցեսում առաջացող՝ մարդկանց անտե-ախան հարաբերությունները:

Արհեստը սկզբում զարգանում էր ֆեոդալական կալվածքի սահ-մաններում: Գյուղացիների միջից դատվում էին արհեստավորներ, որոնք սպասարկում էին իրենց ֆեոդալին և իրենց գյուղի բնակչությանը:

Ժամանակի ընթացքում ավելի ու ավելի էին կատարելագործվում ձեռքի տեխնիկան և արհեստավորների վարպետությունը: Արհեստի զարգացումը արտահայտվեց նրանով, որ ավելանում էր արհեստավո-րական մասնագիտությունների թիվը, առաջ էին դալիս արհեստի նոր տեսակները, կատարելագործվում էին արհեստավորական արտադրանքի թողարկման մեթոդները: Արհեստավորները սկսեցին թողարկել շատ ավելի արտադրանք, քան անհրաժեշտ էր ֆեոդալին ու իրենց գյուղի գյուղացիներին:

Տնտեսական հնուագու զարգացումը պահանջում էր արհեստավորա-կան արտադրանքը տարածել ֆեոդալական կալվածքի սահմաններից դուրս: Արհեստավորների մի մասը ֆեոդալի թուլությունությամբ գնում էր աշխատելու տարագնաց արհեստագործություններում, իսկ վերադառ-նալով իր ֆեոդալին որոշակի տուրք էր ապալս: Արհեստական արհեստա-վորները ֆեոդալի թուլությունությամբ բնակվում էին նրա գյուղի շուրջը կամ վանքերի պատերի մոտ, եթև եկեղեցին էր ֆեոդալը լինում: Այդ բնակավայրերն անուն և անտրձանաբար քաղաքներ էին դառնում: Բայց քաղաշի բնակիչները երկար ժամանակ իրենց կաղերք զեռ չէին խզում գյուղատնտեսության հետ և գտնվում էին ֆեոդալների սխեմա-կալությունն առկ:

Շարունակելով զարգանալ, արհեստը դարձավ շուկայի համար աշ-խատող արտադրություն: Ավելի զարգացած արհեստը վերջնականապես անջատվեց հողագործությունից:

Արհեստավորների արտադրությունը քաղաքներում յուրատեսակ կառուցվածք ուներ: Արհեստավորները միավորված էին համարու-թյուններում: Համարությունը իրենից ներկայացնում էր մի միություն, որի մեջ մտնում էին մեկ կամ միմյանց հետ առնչվող ևր քանի ար-հեստների վարպետները: Համարություն մեջ լստեղ անձինք էին կա-րող զբաղվել ավյալ արհեստով: Մտրաքանչյուր համարություն ուներ իր բնարտի ադմինիստրացիան (ավուղները) և իր կանոնադրությունը: Տեղական սահմանափակ շուկայի պահանջմունքներին հարմարվելու, այլև համարային վարպետների միջև մրցակցությունը ու նրանց գույ-քային շիրտավորմանը վերջ տալու համար, համարությունը խստորեն կարգավորում էր արտադրության անխելուցիան ու ժամվալ, սահմա-նում էր աշխատողների թիվը արհեստանոցում, ապրանքի գինն ու որու-կը, աշխատանքային օրվա տևողությունը: Արհեստի համարային կա-ռուցվածքը հնարավորություն էր տալիս, որպես կանոն, իրականացնել միայն պարզ վերաբրտագրություն, այսինքն՝ անփոփոխ մատչաբներով

արտադրության կրկնությունը Արհեստավորական արտադրությունը մանր արտադրությունն էր:

Համար վարպետը սեփական արհեստանոց ուներ և աշխատում էր գլխավորապես պատվերով սեփական սուղական շուկայի համար: Վարպետի արտադրամիջոցների սեփականությունը հիմնված էր նրա անձնական աշխատանքի վրա: Քայքայ նա որչէ կհամոզու էր ատանում նաև իր մոտ աշխատող մի քանի ենթավարպետներից: Ընթացվարպետների ու աշակերտների համեմատությամբ վարպետի բարձր դիրքը որոշվում էր ոչ այնքան արտադրամիջոցների սեփականությամբ, որքան նրա պրոֆեսիոնալ վարպետությամբ: Աշխատանքի բաժանումը արհեստանոցում համարյա գոյություն չուներ: Այդ պայմաններում պրոֆեսիոնալ վարպետությունը տիրույթներու համար պահանջվում էր երկար ժամանակ, իսկ արհեստավորի վարպետությունը առաջնակարգ նշանակություն ուներ:

Վարպետի անասական գործունեության նպատակը այնքան փոքր վաստակն էր ու հարատևալը չէր, որքան իր՝ համբարության կողմից սահմանված գիրքին «արժանավայել» գոյությունը: Վարպետի մոտ աշակերտների ու ենթավարպետների աշխատելը՝ նրանց համար վարպետություն սովորելու շարժը էր: Մի քանի տարի աշխատելով, աշակերտը զատում էր ենթավարպետ, որից հետո էլի մի քանի տարվա աշխատանքը նրան թույլ էր տալիս բարելու առանձին ինքնուրույն արհեստանոց: Այդ էր պատճառը, որ քաղաքի արհեստի զարգացման վաղ փուլերում, թեև աշակերտների ու ենթավարպետների շահագործումն արդեն տեղի ուներ, այնուհանդերձ վարպետի և նրա ենթակայի միջև հարաբերությունները գաղափարներով զարգացման համեմատ համբարաբա-փողային հարաբերությունների զարգացման համեմատ համբարային վարպետների գոյության ու արտադրական դիրքը՝ մի կողմից, և աշակերտների ու ենթավարպետների դիրքը՝ մյուս կողմից, իրեն տարբերվում էր. առաջինները երկրորդներին շահագործելու հաջողության հարցատանում էին: Աշակերտներն ու ենթավարպետները ստիպված էին լինում անցնել վարձով աշխատող բանվորների շարքը: Վարպետների և աշակերտների ու ենթավարպետների միջև հակասությունները դառնում էին անհաշտելի, հակամարտ:

Ֆեոդալական զարաշրջանում քաղաքները ոչ միայն արհեստի, այլև առևտրի կենտրոններ էին: Քաղաքի բնակչության ամենահարուստ մասը կազմում էին վաճառականներն ու վաշխատանքները: Արհեստի համարական կադրավորությունը համապատասխանում էր գիլդիաների կադրակազմությունը. առևտրում՝ վաճառականների գիլդիաներ գոյություն ունեին համարյա ամենուրեք: Գիլդիաների հիմնական խնդիրն էր՝ պայքար որչէր վաճառականների մրցակցությունը դեմ, չափ ու կշիռի,

դեմի, ապրանքների որակի կարգավորում, վաճառականական իրավունքների պաշտպանումը ֆեոդալների սոնձագրություններից:

Առևտրային կապիտալը ֆեոդալիզմի պայմաններում հանգեւ էր գալիս սրպես միջնորդ ֆեոդալների կողմից յուրացված հավելյալ արգելիչը շրջությունն և ստանալու այլ հավելյալում առարկաներով փոխանակելու գործում, ինչպես և ֆեոդալական գյուղացու և համբարական արհեստավորի արդյունքների փոխանակման գործում: Առևտրային շահույթը գոչանում էր ոչ համարձեցության փոխանակման՝ այսինքն աշխատանքները իրենց արժեքից քարձր գներով վաճառելու հետևանքով: Առևտրային շահույթի աղբյուր է եղել անմիջական արտադրողների՝ գյուղացիների ու արհեստավորների ստեղծած հավելյալ արդյունքի մի մասը, իսկ հետագայի կը նրանց անհրաժեշտ արդյունքի մի մասը: Առևտրականները, վաշխատուները, հարուստ վարպետները կազմում էին քաղաքի բնակչության ուները վերնախավը:

Աշխատանքի հասարակական բաժանման ստորնանական զարգացումը, արտադրողական ուժերի աճը հասցրին այն բանին, որ ֆեոդալական հասարակությունը սկսեց կազմվել արհեստավորա-առևտրական քաղաքից և հողագործական գյուղից: Քաղաքների գոյանալը, արհեստի ու առևտրի հետագա զարգացումը անմիջականորեն օժանդակում էին ապրանքային արտադրության ընդարձակմանը, որը բնավորային արհեստության պայմաններում սահմանափակ բնույթ ուներ: «Աղարնբալին արտադրությունն ու ապրանքային շրջանառությունը.— գրել է Կ. Մարքսը.— կարող են գոյություն ունենալ, չնայած որ արդյունքների ենչող մասնա, որ հասանցված է անմիջական սեփական սպասման համար, ազրանքի չի փոխարկվում...»¹: Արտադրողական ուժերի զարգացման գործում առաջատար դիրքը աստիճանաբար անցնում էր քաղաքներին:

Քաղաքի և գյուղի միջև ֆեոդալիզմի պայմաններում առաջացող հարաբերությունների առանձնահատկությունը այն էր, որ քաղաքականապես գյուղը իշխում էր քաղաքի վրա, իսկ տնտեսապես քաղաքը շահագործում էր պոլովին: «Եթե միջին դարերում.— գրել է Կ. Մարքսը.— գյուղը քաղաքականապես շահագործում էր քաղաքին ամենուրեք, որտեղ ֆեոդալիզմը չէր ընկնված քաղաքների բացառիկ զարգացմամբ, ինչպես Իտալիայում, ապա քաղաքը ամենուրեք և ասանց բացառությունների տնտեսապես շահագործում էր գյուղին իր մենայու գներով, հարկերի իր սխառնով, իր համբարական կարգով, իր վաճառականական անհատական խարժուրությամբ և իր վաշխատուությամբ»²:

¹ Կ. Մարքս, Կապիտալ, Կ. 3, 1654, էջ 180:
² Կ. Մարքս և Փ. Զյուդեմ, Կոլ., Դ. 25, Կ. II, Եր. 365

Քաղաքի անշատուճը գյուղից, քաղաքների ծավալումն ու անը հասցրին Ֆեոդալական հասարակության մեջ առևտրի հետագա ծավալմանը: Ընդլայնվում էր առևտուրը արհեստավորների և գյուղացիների միջև, արհեստավորների և ֆեոդալների միջև: Ստեղծվեցին տեղական ներքին շուկաներ, որոնք առևտրական կապերով ընդգրկում էին կալվածքներ, գյուղեր, քաղաքներ, Առևտրի միջոցով ստեղծվում էր կանոնավոր կապ գյուղատնտեսության և քաղաքի արհեստի միջև:

Արհեստն ու առևտուրը ուսել գաղթելուց ևս էին դորձում Ֆեոդալական գյուղի մյուս Ֆեոդալների տնտեսությունը ավելի ու ավելի էր ներքաշում շուկայական շրջապատուտի մեջ: Ընդլայնվում և քաղաքի արհեստավորների բանվածքները դեռևս Ֆեոդալներից փոզ էր պահանջում: Գյուղացիներից կառ ու բեզարից և ընտանիքային բաճախի փոզային բաճախի փորձադրել նույնպես գյուղացիների տնտեսությունը ներքաշում էր շուկայական հարաբերությունների մեջ:

Ֆեոդալական կոնտրակայի ընդհանրում ապրանքա-փոզային հարաբերությունների զարգացմանը նպաստում էր արտաքին առևտուրը:

§ 2. Ֆեոդալիզմի բարձրումը: Կապիտալիստական արտադրության սկզբնավորումը ֆեոդալական կարգի ընդերքում

Ֆեոդալիզմի արտադրական ուժերի հետագա զարգացումը

Մտրկատիրական տնտեսական սխեմայի հանդեպ ֆեոդալիզմի տնտեսական սխեմայի առավելությունների շնորհիվ կյանքի էին կոչվել նոր, ավելի բարձր արտադրողական ուժեր: Գյուղատնտեսությունն անհատական ընտանիքային կյանքով ևս արտադրողական կարգից անցնում էր շուկայական կարգի: Առևտրի զարգացումը նպաստում էր արտաքին առևտուրը:

Արհեստավորական արտադրությունը նույնպես էական փոփոխություններ կրեց: Աշխատանքի դրձիքների կատարելագործման համար առաջնակարգ նշանակություն ունեցավ մետաղի ձուլման ու մշակման պրոցեսների բարելավումը: Սրանու կհան կորզանման ու զանան պարզագույն հաստոցներ՝ թիթիավոր երկաթ ու մետաղալար արտադրելու համար: Արդեն XV դարում սկսեցին կիրառել խոտանային, հզվման,

պտտուական հաստոցներ, թևկտես խիստ պրիմիտիվներ: Ասպարեզ կհան բրաշարձ անիվով շարժման զրվող շաղափահաստոցներ: Վիսահար շրաշարձ անիվը սկսեցին օգտագործել որպես էներգիայի աղբյուր լեռնագործական ու փայտաղտոցման գործում, թղթի, վառոցի արտադրության մեջ: Հարգանում էր շինարարական գործը:

Տեխնիկական որոշակի տեղաշարձեր տեղի ունեցան տեքստիլ արտադրությունում: Լայնուրեն տարածվում են ջուլհակային հաստոցները: XIV—XV դդ. անցում է կատարվում զեղի հորիզոնական հաստոցները: 1600 թ. հնարվեց ջուլհակային ժայռավեղահաստոցը: XVI դ. վերջերին տարծում ստացավ ուսնաձախարակը: Մահուղադրծության բնագավառում սկսում են կիրառել թճրհագլաններ, մահուղալանման աղացներ:

Ֆեոդալական դարաշրջանի արտադրության տեխնիկայում կատարված զգալի փոփոխությունների մասին է վկայում ժամացույցի, թղթի, սպառության գյուղեր: Նաղնալույցի գյուղը փոփոխվում էր նավագրանցության ու ծովադեղացության հետագա զարգացմանը: Ստեղծվեց ծավալին նավի նոր տիպ (կարավելա՝ առագաստանավ), որը աչքի էր ընկնում մեծ շարժունակությամբ ու մաներալիստությամբ:

Առաջընթացը արտադրության տեխնիկայում, աշխատավորների պրոֆեսիոնալ վարպետության բարձրացումը վկայում էին ֆեոդալական հասարակության արտադրողական ուժերի անհի մասին, աշխատանքի հասարակական բաժանման զգալի զարգացման մասին: Գրա հետ միասին արտադրության զարգացումը ավելի ու ավելի էր դեմ ստեղծ ֆեոդալական արտադրական հարաբերությունների նեղ շրջանակներին, որոնք արգելակում էին նրա հետագա աճին: Անձամ արտադրողական ուժերի և նա մնացող արտադրական հարաբերությունների միջև եղած անհամապատասխանությունը օրելակալներին առնում էր զեղի ֆեոդալիզմին ներհատակ բուրջ: Հակասությունների սրումը՝ աշխատավորների (գյուղացիների, արհեստավորների) և ֆեոդալիզմի ընդերքում առաջացած բուրժուակային միջև, մի կողմից, ֆեոդալների և ֆեոդալական կարգի դեմ, մյուս կողմից, քաղաքի և գյուղի միջև, մասվոր և ֆիզիկական աշխատանքի միջև, ֆեոդալական արտադրության բնավեղային բնույթի և ապրանքային անող տնտեսության միջև և այլն: Այդ պատճառով արտադրողական ուժերի զարգացումը անդրավելիորեն պահանջում էր արտադրության անման ու կատարելագործմանը նպաստող նոր արտադրական հարաբերություններ:

Ֆեոդալիզմի բարձրումը Արհեստավորների ու գյուղացիների արտադրականակության համար, ապրանքների արտադրություն էր, իսկ վաճառման համար պատրաստվող արդյունքը՝ ապրանք էր: Արհեստավորների

ու գյուղացիների պարզ ապրանքային անտեսությունը ֆեոդալիզմի ընդհարում էրևելից ներկայացնում էր այն բազան, որի վրա որոշ պաշտաններում հասնումում էին կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները:

Տնտեսական զիջերևնեցիացիայի և արտադրողների շերտավորման պրոցեսը ֆեոդալիզմի ընդհարում էրևելից քանակապես զանազա էր ընթացում: Դա բացատրվում էր ֆեոդալական տնտեսությունում քանակապես անհնար ստեակարար կշռով: Գյուղատնտեսական ու արհեստագործական արտադրության արտադրողական ուժերի աճը, բաղաժիքի և գյուղի միջև խախտանքի հասարակական բաժանման խորացումը հասցրին առանձին անտեսությունների միջև շուկայական կապերի ուժեղացմանն ու տեղական շուկաների գոյացմանը, իսկ այնուհետև՝ ապրանքա-տնտեսական կապերի աշխուժացմանը երկրի տնտեսական շրջանների ու քաղաքների միջև և ազգային շուկայի ստեղծմանը:

Արտադրության նոր գործիքների և ֆեոդալական կոնոմիկայի նոր ճյուղերի երևան գալը նախորդում էր արտադրության առանձին անտեսանելի ալիքի ու ալիքի մեծ մասնազրկացումն ու առանձնացում: Աշխատանքի հասարակական բաժանման խորացումն և ապրանքա-փոխառանքի հասարակական բնույթի արտադրության մասնում: Չնայած արտադրության արտադրողների արտադրման վրա Գա կախված էր աշխատանքի գործիքային հարաբերությունների ընդլայնման շնորհիվ արտադրությունը էլ ալիքի հասարակական բնույթ էր ստանում: Չնայած ապրանքարտադրողներ ասրերի անողությունը մասնակ էին ծախում միևնույն ապրանքների արտադրման վրա Գա կախված էր աշխատանքի գործիքների, արտադրության աշխատողների ուժի, ճարտարական, վարպետության ասարերություններից: Ապրանքարտադրողները, որոնք արտադրության վառախոր պայմանների պատճառով շատ աշխատանք էին դրսևագրում, վաճառման փամանակ աշխատանքի ծախսերը փոխառացում էին միայն մասնակիորեն և վերջի վերջը քայքայվում էին: Այսուհանդերձ հարստանում էին իրենց աշխատանքի լավ պայմանների և որիքների աշխատանքի արդյունքների չուրացման հաշվին: Արտադրա-փոխառանքի հարակուսությունների հետագա զարգացումը արագացնում էր աշխատանքարտադրողների տնտեսական շերտավորման պրոցեսը, այսինչըն, մի կողմից՝ արտադրության միջոցներից ու գյուղական միջոցներից զրկված մարդկանց համ բազմությունների և, մյուս կողմից՝ հարստացող մարդկանց մի փոքր խմբի առանձնառալը:

Տնտեսության կապիտալիստական կացումնաձևի առաջանալու համար կարևոր նշանակություն ունեցավ շուկայի լայնացումը ազգային շրջանակներից դուրս, համաշխարհային շուկայի կազմավորումը: Այդ շուկան ապրանքների նկատմամբ հակալական պահանջարկ ներկայացրեց: Մենչզնո համաբարային արհեստը արտադրում էր զգալիորեն ահհհ

մանափակ քանակությամբ ապրանքներ: Համաբարային արհեստը կարող էր գոյություն ունենալ ապրանքա-փոխառանքի հարաբերությունների աննշան զարգացման պայմաններում, երբ արհեստավորները աշխատում էին առավելապես ըստ պատվերի կամ տեղական նեղ շուկայի համար: Մանր արհեստագործական արտադրությունն սահմանափակ հնարավորությունների և շուկայի խիստ աճած պահանջմանների միջև հակասությունը պահանջում էր անցնել խոշոր, մասսայական արտադրության:

Ներքին առևտրի ընդլայնումը և արտաքին առևտրական կապերի ուժեղացումը պահանջում էին արտադրության կազմակերպման նոր ձևեր, հասարակական հարաբերությունների փոփոխություններ: Համաբարային կարգը իր ինքնավարությունով, հաստատվածությամբ, արտադրության տեխնոլոգիայի ու ծավալի խիստ կանոնակարգվով, տեխնիկական նորությունների նկատմամբ ինքնավարությամբ, անհշտեղի հակասության մեջ մտավ հասարակության տնտեսական զարգացման պահանջների հետ: Այդ պայմաններում որոշ համաբարային վարպետներ, շրջանցելով համաբարային կանոնակարգությունը, սկսեցին ընդլայնել արտադրությունը, ավելացնում էին արհեստանոցում աշխատողներ թիվը և աշխատանքի օրվա տևողությունը: Առանձին վարպետներ արտադրությունը փոխադրում էին գյուղ, որտեղ համաբարային վերահսկողություն չկար, և ենթավարպետներին ստեղծ աշխատելու պատվերներ էին տալիս: Համաբարայինների մեծապիղ զորությունը խախտվում էր: Տնտեսական նոր պահանջների զարգացման տակ սեղի էր ունենում արհեստավորների գոյության ու սեղանակական շերտավորման պրոցեսը: Առավել հարուստ էր հասարակ վարպետները զարգանում էին վարձու աշխատողներ շահագործող կապիտալիստներ, իսկ կարիքի տակ ճշմոքը ենթավարպետների ու աշակերտների մեծ բազմությունների՝ պրոլետարիտի՝ զրկված արտադրության միջոցներից և ստիպված ծախելու իրենց աշխատումը:

Տնտեսության բուրժուական ձևերի ծագման գործում մեծ դեր խաղաց առևտրային կապիտալը, որը ապրանքա-գրամական հարաբերությունների զարգացման շնորհիվ աճում էր: Առևտրային կապիտալիցներ երկակի էր: Մի կողմից՝ վաճառականը կարող էր իրեն ենթարկել մանրաարտադրողների (արհեստավորների կամ գյուղացուհու) և նրան աշխատանքել իր համար: Այստեղ արտադրության մեջ նա ոչ մի տեխնիկական ու կազմակերպական նորություն չէր մտցնում, բայց մանրաարտադրողների փաստորեն դարձնում էր վարձու աշխատող, պահանջելով սակայն, նրա արտաքին ինքնուրույնությունը: Մյուս կողմից, ինքը՝ անմիջական ապրանքարտադրողը երբմե դառնում էր արդյունաբերական կապիտալիստ կամ վաճառական: Այդպիսով, առևտրա-

ինն կապիտալը արագացնում էր արհեստավորների պրոլետարացման պրոցեսը, օժանդակում էր անհրաժեշտ դրամական միջոցներ կուտակելուն, որոնք կարող էին օգտագործվել կապիտալիստական ձեռնարկությունների կազմակերպման համար:

Ֆեոդալական հարաբերությունների կազմալուծման և կապիտալիստական հարաբերությունների կազմավորման պրոցեսը կատարվում էր ոչ միայն բազաում, այլև գլոբալում: Վաղ միջնադարի ժամանակաշրջանում, բնամթերքային անբաղանման ժամանակ ֆեոդալի գրեթե բոլոր պահանջները բավարարվում էին ֆեոդալական կալվածքում արտադրվող արդյունքներով: Փողը աննշան զեղ էր կատարում: Ավելի ուշ ժամանակաշրջանում ապրանքային արտադրության տարածումը նպաստում էր ապրանք-փոխային շրջանառության ծավալմանը, փողը հասարակական զեղի բարձրացմանը, «Գիւն այն բանից շատ առաջ, — գրել է Ֆ. Էնգելսը, — երբ սոսկապետական զգլանիների պատերը ծակոտվել էին Նոր հրանոթների ուժի գեղերով, զրանց հիմքը խարխուլվել էր փողով: Վատոքն էր, փաստորեն, այսպես ասած, շարժային դատական կատարածուի պես փողին ծառայություն մատուցողը»¹:

Ֆեոդալի անասնությունը ավելի ու ավելի էր ներքաշվում շուկայի շրջանառության մեջ ու ենթարկվում փողի իշխանությանը: Փողոխվում էր ֆեոդալների և կախյալ գյուղացիների հարաբերությունների բնույթը: Եթե առաջներում կոտ ու բնագործ ու բահրայի լափերը սահմանափակվում էին ֆեոդալի ու նրա սպասավորների պահանջներին ծավալում, ապա արդեն փողային ռենտային անցնելու հետևանքով գյուղացիների պահանջների ծավալը մեծանում էր: Գյուղացիների համար ծայր առավ փողի մշտական կարիքը: Վաճառականները ոչ-հասարակական փոխակալության միջոցով և վաշխառուները ստրկական բնույթի փոխապատվությունների հասկացումով էլ՝ ավելի էին օժնդրացնում գյուղացիների շահագործումը:

Ապրանք-փողային հարաբերությունների դարգացումը արագացնում էր գյուղացիության դիֆերենցիացիան, շերտավորումը տարբեր սոցիալական խմբերի: Միևնույն գյուղացիների մեծամասնությունը աղքատանում, շեշտեղծ էր լինում օւմից վեր աշխատանքից և քայքայվում էր, աճում էր գյուղի կուլակը, որը փոխանով ապաստվելով ֆեոդալից, իր հերթին զառնում էր չբավոր գյուղացիների շահագործող:

Կապիտալիստական արտադրանքների կազմավորումը արագացվել էր բուրժուականացմով հողատերերի, քաղաքային բուրժուականի և պետական իշխանության կողմից բանության ամենակապիտալ մեթոդների զործադրությամբ: Բանությունը, գրում էր Կ. Մարքսը, տատմելի

զեր խաղաց, որը արագացրեց արտադրության նոր, կապիտալիստական եղանակի ծնունդը:

Կապիտալի ապսիս կողմով նախակարգահամարումը կուտակումը տարագրության միջոցների կենտրոնացումը բլեբի ձեռքում և նրանց վերածումը կապիտալի, — աճա կապիտալի նախակարգական կուտակման պրոցեսի բովանդակությունը: Գա նախակարգական է կոչվում այն պատճառով, որ անհրաժեշտ պայմանների կուտակում է հանդիսացել արտադրության կապիտալիստական եղանակի տառաջման համար:

Նախակարգական կուտակման պրոցեսը ամենից առաջ սկսվեց Անգլիայում և տեղե երկրորդ ժամանակաշրջան՝ XV դ. վերջի երրորդից մինչև XVІІІ դ. վերջը: Ֆեոդալական կախվածությունից ազատ և միևնույն ժամանակ արտադրության միջոցներից ու գործյան միջոցներից զրկված մարդկանց դասակարգի ստեղծումը այստեղ իրականանում էր բուրժուականացման լեգիտիմիզի կողմից գյուղացիների անասնությունները բանությանը սեփականազրկման ենթարկելու սղիով: Մահադի մանուֆակտուրաների բազմազանումը առաջացրեց արտադրության բարձրացումը և զարգացումը: Լողրակները զավթում, «ցանկապատում» էին գյուղացիների հողերը, իսկ իրենց գյուղացիների բանությանը զուրա ըլում հողից: Լողրա ծնունդ անող բուրժուակալի՝ պետությունը հրատարակում էր այսպես կոչված «ցանկապատման բրիլեր» (բրեններ), որոնք վավերացնում էին գյուղացիներին կողողալը և աշակցում նրանց վարձու բանվորների զարմեկուն:

Անգլիայում գյուղացիներին լախորեն սեփականազրկելը կազմված էր նաև վաճառապատան հողերի բնագործման և այնտեղից գյուղացիների վաճառման հետ:

Պրոլետարների դասակարգի բանի ստեղծման ուղու ավարտի կտայ էր գյուղատնտեսական աշխատողներից այսպես կոչված «կալվածքների մարումը», որ կիրառվում էր արդեն XIX դ. սկզբին: Քայքայված ու թաղանձմած՝ այդ աշխատողները կազմում էին մարդկանց հոծ բաղմություններ, որոնք սեփական աշխատանքից բացի ուրեշ չուսեին:

Նախակարգական կուտակման պրոցեսի մյուս կողմն այն էր, որ փոքրաթիվ մարդկանց ձեռքում կենտրոնանում էին դրամական խոշոր հարստություններ, որոնք անհրաժեշտ էին կապիտալիստական ձեռնարկություններ կազմակերպելու համար: Անգլիայիները ստեղծելու համար Անգլիայում մեծ զեր խաղացին վաճառականների, վաշխառուների, հարստացած արհեստավորների դրամական կուտակումները: Մրեղող բուրժուակալի կողմից հարստությունների կուտակման կարևոր

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, стр. 408.

աղբյուր էր զաղութային ժողովուրդներին զինատարն կողպագեսը, ոչ համարվեալսն անևտորը, ծովային ավազակութունը, սարուկ-նեղոսներն շատ շահավետ կերպով անել-ծախելը: Կրամական հարստության դոյաջուրը արագացվում էր Անլիլայի կողմից կիրտովոզ հովանավորման և այլ մեթոդների քաղաքականոյթյամբ: Հարստութունների կուսակցումը հենվում էր երկրի ներսում աշխատավոր մասսաների լայն սեփականացրկման վրա:

Կապիտալի նախազրկեական կուտակման պրոցեսը այն կամ այն ասանանհատկություններով տեղի ուներ նաև այլ երկրներում:

Ռուսաստանում, որը կապիտալիստական զարգացման ուղին էր մտել եվրոպական մի շարք այլ երկրներից ավելի ուշ, արտադրամիջոցներից արտադրողների սեղատման պրոցեսը առավել ինտենսիվությամբ տեղի ունեցավ ճորտատիրական իրավունքի վերացումից հետո 1861 թ. սեփորը նշանակալից գյուղացիների վիթխարի շափերով կողպատումը: Կալվածատերերը խլեցին գյուղացիների օրտագործման տակ գտնվող ամենահարմար հողերը կորվածքատնոցերը («отрести»), կալվածատերերի ձեռքին դարձան գյուղացիների ստրկացնելու միջոց, որոնք ստիպված էին կալվածատերերից այդ հողերը վարձակալել ամենամանր պայմաններով: Գյուղացիներին ազատելով ճորտական կալվածությունից, սեփորը փաստորեն երկար ժամանակ պահեց կոտ սեբզարն ու բուհրան:

Իր ստացած կրճատված բաժնեհողի զինաց գյուղացին պարտավոր էր կալվածատերերի օգտին կոտ ու բեզար կրել մինչև այն ժամանակ, երբ հողը ետ կհաներ: Բուխարայի 1861 թ. «գյուղացիական ուսուցում», Վ. Ի. Անինը գրել է. «Այս առաջին մասնալական բռնությունն էլ գյուղացիության վրա՝ հողագործության մեջ ձեռնող կապիտալիզմի օգտին: Այս՝ «հողերի» կալվածատիրական «զտումն» է կապիտալիզմի համար»:

Այդպիսով, կապիտալիստական արտադրականակի արմատավորումն արագացվեց աշխատավոր մասսաների բռնի բռնաբանման դաժան մեթոդներով, ժողովուրդների բացահայտ կողպուտով:

Ֆեոդալիզմի բեղերում սկիզբ առած կապիտալիստական ձեռնարկությունները սկզբում արհեստավորների արհեստանոցներից տարրիքվում էին միայն աշխատողների թվով: Արտադրության տեխնիկան այստեղ մնում էր ձեռքի պրիմիտիվ տեխնիկան: Բայց արդեն այն ճանաչանակներ, որ կապիտալիստական ձեռնարկությունն առաջ էր դրելով մեծ թվով բանվորներ, թույլ էր տալիս արտադրության պրոցեսը կառավարելու ավելի ուժեղնալ կերպով և պայմաններ ստեղծել նրա ստորնաշխատան վերափոխման համար: Արդեն կապիտալիստական պարզ

կողպեացրկման, այսինքն՝ շատ վարձու բանվորների միատեղ մասնակցությունը աշխատանքի պրոցեսին, որը դեռ բաժանված էր մի շարք փոխազարդորեն կապված օպերացիաների, մեծ առավելություն ուներ արհեստավորական արհեստանոցի ճանգից: Դա նշանակում էր աշխատանքի արտադրողականության զգալի բարձրացում ապահովող նոր, հասարակական արտադրողական ուժերի ստեղծում, որից ստացվող բոլոր օգուտները անհատույց կերպով օգտագործում է կապիտալիստը:

Փորձի հիման վրա հետզհետե հայտնաբերվում էր, որ ամենամեծ տեսակական արդյունք ստացվում էր այն զեպրում, երբ շատ բանվորների միատեղ աշխատանքը բաժանված էր լինում արտադրական մի շարք օպերացիաների: Մտնեղ է անուում մանուֆակտուրան, որն իրենից ներկայացնում է աշխատանքի բաժանման վրա հիմնված՝ ձեռքով աշխատող բանվորների օգտագործման ձեռնարկություն: Դա կոպիտացիա է՝ հիմնված աշխատանքի բաժանման վրա:

Մանուֆակտուրան սկզբնավորվեց XIV—XV դդ., բայց կապիտալիստական արտադրությունը բերելով ձեռքով XVI դ. կեսերին ու իշխեց բավականին երկարատև ժամանակաշրջանում: Այդ պատճառով ֆեոդալիզմի քայքայման դարաշրջանը անվանում են նաև կապիտալիզմի զարգացման մանուֆակտուրային ժամանակաշրջան:

Մանուֆակտուրան հետագայում վերածվեց կապիտալիստական մեթոդական խոշոր արտադրության, որի շնորհիվ կապիտալիզմը իր համար ստեղծում է համապատասխան նյութատեխնիկական բազա, վերջնականապես հաղթում է ֆեոդալիզմին, դառնում արտադրության տիրող նշանակել:

Ֆեոդալիզմից կապիտալիզմին անցյումը կատարվեց բուրժուական հեղափոխությունների միջոցով: Ֆեոդալիզմի դեմ պայքարող գյուղացիները, այլև արհեստավորները հեղափոխական զխավոր ուժերն էին բուրժուական հեղափոխությունների մեջ: Բուրժուական հեղափոխությունները ավարտեցին ֆեոդալական կարգի խորտակումը և հաստատեցին կապիտալիզմի տիրապետությունը:

Ֆեոդալիզմի մնացուկները ժամանակակից պայմաններում

Բուրժուական հեղափոխությունների պրոցեսում ֆեոդալական հարարերությունները լիովին լճին ոչնչացվել: Ֆեոդալիզմի մնացուկները մինչև օրս էլ գտնվում են կապիտալիստական աշխարհի նուշինիկ տեսնապես զարգացած շատ երկրներում, Օրինակ, Իտալիայում, շեյաձ կապիտալիզմի տիրապետությունը, ինչպես քաղաքում, այնպես էլ գյուղում, պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զգալի զարգացման հետ միասին, երկրի հարավում պահպանվել են ֆեոդալիզմի էական մնացուկներ: Բավական լայնորեն տարածված է ընտ-

1 Վ. Ի. Անին, Օրին, է. 12, էջ 348.

մասնատրման սխառմեր, այսինքն՝ Նոդի վարձակալման այն ձևը, որի զեպքում Նոդի սեփականատիրոջը Նոդային սեփական ձևով տրվում է բերքի մի մասը Առանձնապես տրվալու է կիրարարվելու, որի զեպքում Նոդից օգտվելու համար զբուրացիները սեննայի ձևով հանձնելու են բերքի մոտավորապես կեսը: Լողակները ավելի զեպքում ստանում է ոչ միայն ամբողջ հավելյալ արդյունքը, այլև անհրաժեշտ արդյունքի զգալի մասը: Ազդարային հարաբերություններում ֆեոդալիզմի տարրերի գոյություն հիմքը ազնվականական խոշոր Նոդատիրությունն է:

Գյուղատնտեսության մեջ ֆեոդալիզմի զգալի մնացուկներ կան նաև եվրոպայի այլ կապիտալիստական երկրներում, օրինակ՝ Իսպանիայում, Լուսանաանում:

Ժամանակակից պայմաններում ֆեոդալական հարաբերությունների առանձնապես խոր մնացուկներ տարածված են Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի տնտեսապես թույլ զարգացած, կոմպլա՝ ու գազուլային երկրներում: Լատինական Ամերիկայի երկրներում խոշորագույն Նոդային սեփականատերերին՝ լատիֆունդիստներին բաժին է ընկնում Նոդահանդերի գրեթե 9/10-ը: Լողի գյուղացիական վարձակալության տիրապետող ձևը կիսաֆեոդալական բնամասնատրումն է: Լայնորեն տարածված են աշխատավճարումները (կոոբեր), որ կատարվում են ոչ միայն վարելահողի վարձակալման համար, այլև արոտատեղերից, կալվածատերերի գյուղատնտեսական ինվենտարից, աշխատող անասուններից օգտվելու համար և այլն: Ազդարային հարաբերությունների նման բնույթը տրվական է լատինամերիկյան երկրների մեծամասնության համար:

Ֆեոդալական հարաբերությունների մնացուկները խոչընդոտում են զարգացող երկրների առաջընթացին, խանգարում են ազգային վերածնության ու անտեսական անկախության համար նրանց կողմից մղվող պայքարին: Ֆեոդալական մնացուկները զարգացող երկրներում, պարզվելու են կիսագազուլներում կարող են վերացվել ազգային-ազատագրական շարժման հաղթանակի շեղումով կատարվող սոցիալատնտեսական արժատական բարեփոխումների հիման վրա: Քանի որ ֆեոդալական ճնշումը այդ երկրներում սեղսորեն միահյուսվում է իմպերիալիստական ճնշման հետ, ֆեոդալական կարգերի դեմ անտեսապես թույլ զարգացած մոլոլորդների պայքարը անխուսափելիորեն միահյուսվում է իմպերիալիզմի դեմ, ճնշման ու շահագործման սխառմեր վերացնելու համար մղվող պայքարի հետ:

Ֆեոդալիզմի բուրժուազան տնտեսապետները

Բուրժուական տնտեսագետները սժառյլ միջնագործի՝ հիմնական գրոցեներն ու երևույթները բնորոշում են որպես մարդկային հասարակության պատմական զարգացման անսովախ (անկանոնություն) ու ձախողում: Իսկ կապիտալիզմը նրանք դնահաստում են որպես բնական, մարդկանց էությունը ներհատուկ հասարակական կարգ: Կապիտալիզմի հավերժության գաղափարը հանդեսնում է այն բանի, որ բուրժուական տնտեսագետները չենում են պատմական բոլոր տարրերությունները մարդկային հասարակության զարգացման մեջ և տեսնում միայն կապիտալիստական հարաբերությունների ձևերը: Կապիտալիզմին հատուկ օրենքներն ու կատեգորիաները բուրժուական քաղաքատնտեսությունը մեքենարար սիտագրում է ֆեոդալական զարաչրչան, իսկ ֆեոդալիզմին արհեստականորեն վերագրում է կապիտալիստական էություն:

Բուրժուական տնտեսագետական մտածողության այդպիսի սխեմաների տիպիկ օրինակ էր ավստրիական տնտեսագետ Ա. Գուզի Նեպրենսժանոսից կապիտալիզմի՝ գոյությունն: Այդ գրվածքն անսովել ժամայուն կեղծով հեղինակը շարադրում է «Բնատնտեսությունը և դրամական տնտեսությունը համաշխարհային պատմության մեջ՝ զորքում (1830 թ.): Այդ գոյությունի կույթները հանգում է հետևել այ բնույթի. կապիտալիզմը հավերժ է, անվերանայի և դա բնավ էլ միայն XVI—XV զգ. երևույթ է: «Նեպրենսժանոսից կապիտալիզմը՝ Գուզի կարծիքով եղել է միջնադարյան էկոնոմիկայի հասկանչական երևույթ: Միջնադարի դեմ մեզ ժամանակաշրջանում միտուպյում (ֆորմակների քննադատության մեղովիզներին ժամանակաշրջան) իբր գոյություն է ունեցել ժաղկող կապիտալիստական անտեսություն: Ինչ վերաբերում է միջնադարի ավելի ուշ ժամանակաշրջանին (կարոլինգների ժամանակաշրջան), այպա դրա կապիտալիստական բնույթը Գուզը բուրժուական անվիճելի է համարում: Ըստ էության այդ գոյությունի հեղինակը պարզ ապրանքային տնտեսությունը շփոթում է կապիտալիստական անտեսության հետ, շտեմելով որանց միջև Լակոն տարբերություններ նրա, ինչպես էլ կապիտալիզմի շատագույներ բուրժուական շատ այն անվիճելի է համարում: Ըստ էության այդ գոյությունի հեղինակը պարզ բողբոջները պատկերացվում են որպես կապիտալիզմ, իսկ կապիտալի «անդրըհեղադան ձևերը՝ վաշխատական ու անտարային կապիտալներ, որոնք անխուսափելիորեն գոյություն են ունեցել և սարկության զարաչրչանում, և ֆեոդալիզմի զարաչրչանում... իսկական ժաղկող կապիտալիզմ:

Գուզիականությունը բավականաչափ լայնորեն տարածվել է բուրժուական դիտության մեջ: Անտիկ աշխարհի ու միջնադարի կապիտալիզմի

լիտական մողեռնացմամբ հանդես են եկել եսև Ա. Պիրինը, Ա. Օզնև, և որիչ շատ բուրժուական գիտնականներ:

Ֆեոդալիզմի վերաբերյալ բուրժուական գաղափարախոսների պատկերացումները աղավաղում են ֆեոդալիզմի էությունը: Որպես ֆեոդալիզմի բնորոշ հատկանիշներ վերցվում են նրա մակերեսային, ոչ էական գծերը: Այսպես, բուրժուական գիտնականները ֆեոդալիզմի տարրերիչ հատկանիշներ են համարում, օրինակ, հողին պայմանակա- նորեն տիրելը հողի սեփականության փոխարեն, մարդկանց ենթարկու- մը սենյորին՝ թագավորին ենթարկվելու փոխարեն, սենյորների միջև հերքարիման, քաղաքական մասնատվածությունը: Ֆեոդալիզմը, նրանց կարծիքով, դասերի համաստորագասություն է: Այլու կողմից, նրանք շինծուարար որոնում, միջնագարի դարաշրջանում գտնում են կապիտա- լիզմի այնքան «սաղմեր», որ «ֆեոդալիզմ» բուն հասկացությունը տաանց այդ «սաղմերի» դանում է բովանդակազուրի: Այնինչ իրականում կապիտալիզմի իսկական սաղմերը եվրոպայում սեալ կերպով հայտնվում են միայն ֆեոդալիզմի քայքայման դարաշրջանում՝ սկսած XV դ. վերջից—XVI դ. սկզբից (XIV և XV դդ. ոչ շատ բացառությամբ)՝ տանը կատարվող կապիտալիստական աշխատանքի, կապիտալիստա- կան կուպիտացիայի և մանուֆակտուրայի ձևով:

Ֆեոդալական արտադրանուկի մարքսիստական հետազոտու- թյունների երևան գալուց հետո բուրժուական գիտնականները կամ բացահայտորեն պաշարում են մարքսիզմի դեմ, կամ նմանակվելով մարքսիզմին՝ կեղծում են այն, փորձելով ապացուցելու կապիտալիստա- կան արտադրական հարաբերությունների հավերժականությունը:

Ժամանակակից ամեն գույնի ու տեսակի շատ օպորտունիստներ բացահայտորեն պաշտպանում են կապիտալիզմի հավերժության նույն գաղափարը, դիտավորյալ շնչելով այն խոր տարրերությունները, որ պայթյուն ունեն պարզ ապրանքային արտադրություն և կապիտալիս- տական արտադրության միջև:

Հատված II

ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԵՂԱՆԱԿ:

ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԵՂԱՆԱԿԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԻՄՈՒՆԸՆԵՐԸ

Կապիտալիզմը իրենից ներկայացնում է սոցիալ-տնտեսական կարգ, որը արտադրողական ուժերի նոր, ազնի բարձր (ֆեոդալիզմի համեմատությամբ) մակադրակով խորխուլում է մասնավոր սեփակա- նության հետագա զարգացման վրա: Կապիտալիստական հարաբերու- թյունների էությունն այն է, որ արտադրության վճարական միջոցները պատկանում են կապիտալիստներին, իսկ բանվորները զրկված են ար- տադրամիջոցներից և իրավաբանորեն ազատ են: Իրենց սպորտափ միջոցները ապահովելու համար նրանք հարկազրկված են իրենց աշխա- տածը վաճառել կապիտալիստներին: Այդպիսով, կապիտալիզմը ար- տադրամիջոցների մասնավոր սեփականության և վարձու աշխատանքի շահագործման վրա հիմնված տնտեսակարգ է:

Իր զարգացման մեջ կապիտալիզմը անցնում է մի շարք հաջորդա- կան ստադիաներ: Գիտական խոր հետազոտության հիման վրա Կ. Մարքսը հանդես այն հետևություն, որ կապիտալիզմը պատմակա- նորեն անցողիկ հասարակական կարգ է: Ինչպես և զրան նախորդած բոլոր հասարակական-տնտեսական ֆորմացիաները, կապիտալիզմը ծնվում, զարգանում և մահանում է: Կապիտալիզմը սոցիալիզմով փո- խարինվելու անխուսափելիություն վերաբերյալ Կ. Մարքսի կանխատես- սումը, որի մասին ես ասել է դեռ կապիտալիստական հարաբերու- թյունների ծագման ժամանակներում, լիովին հաստատվեցին պատ- մական զարգացման բնիցջրում: Հաստատվեցին նաև Վ. Ի. Լենինի ստաց բաշած այն դրույթները, որ մտնողութեսական կապիտալիզմը՝ կապիտալիզմի վերջին ստադիան է, սոցիալիստական հեղափոխության նախորդակը:

Ժամանակակից կապիտալիզմը՝ կապիտալիզմի բնղհանուր ճգնա- ժամի ժամանակաշրջանի (տես XIV—XXIII գլուխները) մտնողութե-

սական կապիտալիզմն է, որը գոյություն ունի երկու համաշխարհային սխեմաների պայթյաբի պայմաններում: Նրա հիմունքները մեծապես են նախկինները՝ մասնավոր կապիտալիստական սեփականատերական հայաբերությունները, վարձու աշխատանքի շահագործումը շարունակում են իշխել, ընդունելով արտադրության պրոցեսի հասարակական բնույթի զարգացման ավելի բարձր աստիճանին համապատասխանող ձևեր:

Կապիտալիզմի տնտեսական օրինաչափությունների վերաբերյալ ուսմանը հիմնել են Կ. Մարքսը, Ֆ. Էնգելսը և հետագայում զարգացրել է Վ. Ի. Լենինը: Կապիտալիստական արտադրանքային օրենքների ուսումնասիրությանն է նվիրված Կ. Մարքսի գլխավոր աշխատությունը՝ «Կապիտալ»-ը: Կապիտալիզմի բարձրագույն ու վերջին ստացիայի՝ մոնոպոլիզմի վերլուծությունը ավել է Վ. Ի. Լենինը «Իմպերիալիզմը որպես կապիտալիզմի բարձրագույն աստիճան» կիրառության մեջ և այլ աշխատություններում: Կապիտալիզմի զարգացման ժամանակակից փուլի առանձնահատկությունները լուսաբանված են Սոցիալական կրթության կոմսոնիստական կուսակցության և մյուս երկրների մարքս-լենինյան կուսակցությունների պատասխովներում:

Բոլոր փոփոխություններով հանդերձ, որ սենցել է կապիտալիզմը, պահպանվում են այն օրինաչափությունները, որոնք արտահայտում են նրա ընդհանուր հիմունքները և բնորոշում կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների էությունը: Կապիտալիզմի օրինաչափությունները ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է, հենվելով Կ. Մարքսի տնտեսական ուսմունքի վրա, ամենից առաջ սենցելել կապիտալիստական արտադրանքային հիմունքները, որոնք սերտորեն կապված են զարգացման, աշխարհի՝ միջմասնիկալիստական կապիտալիզմի զարգացման հետ: Դրա համար պետք է բացահայտել կապիտալիստական արտադրության պրոցեսի գլխավոր առանձնահատկությունները, հետո անցնել կապիտալիստական շրջանառության պրոցեսի օրինաչափությունների ուսումնասիրմանը և, վերջապես, կապիտալիստական արտադրության ու շրջանառության պրոցեսներն ամբողջությամբ առած դիտել իրենց միասնության մեջ, բացահայտել կապիտալի շարժման կոնկրետ ձևերը, հասկանալ կապիտալիզմի հարցը էությանի՝ նրա իմպերիալիստական ստադիայի ծնունդն ու զարգացումը, ստադիա, որին ներհատուկ են կապիտալիստական հասարակության տնտեսական կյանքի էական փոփոխությունների պայմաններում ծագած իր սպեցիֆիկ օրինաչափությունները:

§ 1. Ապրանքային արտադրության համընդհանուր բնույթը կապիտալիզմի ժամանակ

Կապիտալիզմի ժամանակ ապրանքների արտադրությունը համընդհանուր բնույթ է ստանում: Ապրանք է դառնում ոչ միայն մարդու արտադրած իրը, այլ նաև մարդու հենց աշխատանքը: Կապիտալիստական հասարակության հարստությունը կազմվում է թաղմազան մեծաթիվ ապրանքներից, Յուրօրանչափ ապրանք իրենից ներկայացնում է այդ հարստության մի մասնիկը:

Ապրանքային հարստությունները, առուժալը իրենց կենթեն են դեռևս բուրժուական հասարակության ամբողջ կյանքի վրա: Ամեն ինչ գնվում և վաճառվում է: Փողի իշխանությունը իրենում մարմնավորում է մասնավոր սեփականության վրա հիմնված ապրանքային հարաբերությունների տիրապետությունը:

Ապրանքային արտադրության սաղմնը, ինչպես որպիսյան ճիմնակն իշխել է վերևում, ծագել են դեռ նախնազարյան համայնակարգի թայրայնման ժամանակ: Մինչև կապիտալիստական Ֆորմացիաների ժամանակներում այդ արտադրությունը թեպետև որոշ զորացում ունեցավ, բայց մարդկանց տնտեսական կապերի հիմնական ձևը չէր: Այն պայմաններում գերակշռում էր բնամեթոդային տնտեսությունը: Աշխատանքի հասարակական բաժանումը սույն կր, սարկոնները արտադրվում էին հենց տնտեսության ներսում սպասելու համար և անմիջապես բռնիվում էին սեփականության սրբություն ունեցող ձևերին համապատասխան: Հասարակական կապերի այդպիսի ձևերը հասկանչական էին նախնազարյան համայնքի համար, գերակշռում էին օտարտիրոսական ու Ֆեոդալական էկոնոմիկայում:

Ի տարբերություն բնամեթոդային տնտեսության, ապրանքային տնտեսությունը ենթադրում է աշխատանքի հասարակական բաժանում, արդյունքներ արտադրողների ու սպառողների կապ շուկայի միջոցով, ապրանքների առուժախ:

Աշխատանքի հասարակական բաժանման պայմաններում մասնավոր սեփականատերերի միջև տնտեսական կապը իրագործվում է ապրանքների փոխանակության միջոցով: Յուրօրանչափ մասնավոր սեփականատեր հետապնդում է իր մասնավոր շահերը, ուստի և մասնավոր սեփականության վրա հիմնված հասարակության արտադրության,

փոխանակության և բաշխման պրոցեսը ստանում է տարբերակ, անարխիական բնույթ:

Ապրանքային արտադրությունը, գրեթե Վ. Ի. Լենինը, իրենից ներկայացնում է տնտեսության այնպիսի սխառնում, երբ «պրոդուկտներն արտադրում են առանձին, սնցատ-անջատ արտադրողները: քստ որում յուրաքանչյուրը մասնագիտանում է մեկ որևէ պրոդուկտ մշակելու մեջ, այնպես որ հասարակական պահանջներինը բավարարում համար անհրաժեշտ է պրոդուկտների առուժախ (որոնք շուկայում գրա հետևանքով ապրանք են դառնում)»:

Պարզ և կապիտալիստական ապրանքային արտադրություն

Կապիտալիզմի առաջացումը կենտրոնում է աշխատանքի հասարակական բաժանման և ապրանքային շրջանառության զարգացման համեմատաբար բարձր աստիճան:

Աշխատանքի հասարակական բաժանման զարգացումը առանձնապես ուժեղացավ մեքենայական արտադրության հրաժանման և ապրանքային շրջանառության արտադրության հրաժանման շնորհիվ, որի ազդեցության տակ խորանում է աշխատանքի բաժանումը արդյունահանողության և գյուղատնտեսության միջև, առաջանում են արդյունաբերական արտադրության նոր էությունը: Գրա հետ միասին աշխատավորների ավելի ու ավելի մեծ մասը զրկվում է արտադրամիջոցներից, որոնք կենտրոնացվում են մասնավոր սեփականատերի-կապիտալիստների մի աննշան խմբի ձեռքում: Բնակչության պրոլետարացվող խավերի աշխատուժը դառնում է ապրանք:

Մարդու աշխատուժի ստուժվող այն բանի զարգացման էլակետն էր, որը մասնավոր սեփականատերական ապրանքային արտադրությունը զարգացրեց տնտեսական հարաբերությունների արխայանող մե: Կապիտալիզմի որով հասարակության պատմության մեջ առաջին անգամ դրամաբիզնեսից զրկված ու վարձու աշխատողներ զարձեռ բնակչության հակալական խավեր ստիպված էին սպառման քոյուր առարկաները շուկայում գնել իրենց ունեցած միակ ապրանքի՝ աշխատուժի վաճառումից: ստացվող միջոցների հաշվին Աշխատանքի հասարակական բաժանման հետագա խորացումը հասցնում է նաև արտադրության միջոցների շուկայի բնագործակմանը: Այդ տեսակետից առանձնապես մեծ նշանակություն ունի մեքենայական արտադրության տարածումը, որը հարաձուռն պահանջարկ է ներկայացնում սարքավորման, հումքի և նյութերի նկատմամբ: Արտադրության միջոցների ու սպառման առարկաների ներքին լայն շուկայի և աշխատանքի շուկայի կապավորման հետեվանքով մարդկանց միջև ապրանքային կապի ձևը համընդհանուր է դառնում:

Կապիտալիստական ապրանքային արտադրությունը էսպես տարբերվում է մեկապիտալիստական ֆորմացիաների ժամանակավա ապրանքային արտադրությունից: Վերջիններիս համար սեփական է պարապրանքային արտադրությունը: Պարզ ապրանքային տնտեսության և ապրանքա-կապիտալիստական տնտեսության տարբերությունները հետևյալներն են:

1. Պարզ ապրանքարտադրողները—մար մասնավոր սեփականատերերը—գործադրում են անձամբ իրենց պատկանող արտադրամիջոցները: Կապիտալիստական ձևերարկություններում արտադրամիջոցները պատկանում են կապիտալիստներին, իսկ բանվորները զրկված են արտադրամիջոցներից:

2. Պարզ ապրանքարտադրողները իրենց տնտեսությունում աշխատում են անձամբ, և նրանց աշխատանքի արդյունքը պատկանում է իրենց: Կապիտալիստը շահագործում է վարձու աշխատանքը և անհատայն յուրացնում ուրիշ աշխատանքի արդյունքի զգալի մասը:

3. Պարզ ապրանքային արտադրությունը իրենից ներկայացնում է արհեստավորների ու գյուղացիների անհատական արտադրություն, որ նրանց իրագործում են անձնական պահանջներինը բավարարելու նպատակով: Կապիտալիստական ձևերարկությունում շատ բանվորների համատեղ աշխատանքը կապիտալիստի հրամանատարության տակ օչտգործովում է այն նպատակով, որ կապիտալիստը շահույթ ստանա:

Այսպիսով, պարզ ապրանքային արտադրության և կապիտալիստական ապրանքային արտադրության միջև էական տարբերություններ կան: Իսկ ընդհանուրը նրանց միջև այն է, որ թե՛ առաջինը, թե՛ երկրորդը հենվում է արտադրամիջոցների մասնավոր սեփականության վրա: Այլ կերպ ասած, զրանք իրենց հիմքում միատիպ են: Մասնավոր սեփականությունը մասնատում է տնտեսությունը առանձին բջիջների, մեկուսացնում է արտադրողներին: Այդ պատճառով մասնավոր սեփականությունը մեկուսացված արտադրողների միջև տնտեսական կապի միակ ձև են ծառայում ապրանքային հարաբերությունները, ապրանքների արտադրությունը և դրանց փոխանակությունը առուժախի միջոցով:

Պարզ ապրանքարտադրողի երկակի բնույթը

Պարզ ապրանքարտադրողները՝ ամենից առաջ աշխատավորներ են, որոնք ապրուստի միջոցները ձեռք են բերում անձնական աշխատանքով: Թայց դրա հետ միասին պարզ ապրանքարտադրողները մասնավոր սեփականատերեր են, որոնք իրենց աշխատանքի արդյունքները վաճառում են շուկայում և չանում հնարավորին շափ աչդ վաճառք իրենց համար շահավետ դարձնել ի հաշիվ ապրանքների այլ վաճառողների և գնողների: Մրանց շահերը ամեն օր գրեհորվում են որպես մանք

1 Վ. Ի. Լենին, երկեր, հ. 7, էջ 289:

անփականատերերի շահեր: Եուկայական մրցակցության պրոցեսում տեղի է ունենում պարզ ապրանքաբարտադրողների դիֆերենցիացիա, շերտավորում: Դրանցից մի փոքր մասը դառնում են կապիտալիստներ, իսկ զերակշռող մասը, ենթարկվելով շահագործման զանազան ձևերի, բաշխվում է և տեղում պրոլետարիատի շարքերը: Պարզ ապրանքաբարտադրողները մշտապես առաջացնում է կապիտալիստական հարաբերություններ:

Պարզ ապրանքաբարտադրողները որպես մեծամասնությամբ շահագործումից առեւտղ աշխատավորներ, շահագործողների դեմ մղվող պայքարում վարձու բանվորների հետ ընդհանուր շահեր ունեն: Պարզ ապրանքաբարտադրողների ամենամեծ մասը կազմում են աշխատավոր գյուղացիները: Սրանք բանվոր դասակարգի հետ դաշնակցած և նրա ղեկավարությամբ պայքարում են կապիտալիստական կարգի դեմ:

9 § 2. Ապրանքը և նրա հատկությունները

Կապիտալիստական հարաբերությունների վերլուծումը 4. Մարքը սկսում է արարանքից: Գա բայաբովում է հետևյալ պատճառներով: Առաջինը, պատմականորեն կապիտալիզմը վերաճել է պարզ ապրանքային անստատիստից: Երկրորդ, ապրանքների ամբողջությունը կազմում է կապիտալիստական հասարակության հարստությունը, իսկ ապրանքը ենթկայանում է կապիտալիստական անտեսության բարդ օրգանիզմի պարզագույն բյուր, որը սաղմուային վիճակում պարունակում է նրա բոլոր առանձնահատկությունները, հակասությունները և որից մշտապես առաջանում են կապիտալիստական հարաբերություններ: Երրորդ, կապիտալիզմի պայմաններում ապրանք է նաև աշխատուժը, որը ապրանքային հարաբերություններին համընդհանուր բնույթ է տալիս: Այդուհանդերձ հարաբերությունները կապիտալիզմի իյակնան են և նրա ամենաչնցճանուր հատկանիշը:

Իսկ ի՞նչ բան է ապրանքը: Ապրանքը աշխատանքի արդյունք է՝ խառնակամ առումայի միջոցով փոխանակելու համար: Ապրանքն ունի երկու հատկություն. առաջինը, այն բավարարում է մարդու որևէ պահանջներ, երկրորդ, գա մի իր է, որը ունակություն ունի փոխանակվելու այլ իրի հետ: Այլ կերպ ասած, ապրանքը ունի սպառողական արժեք և փոխանակային արժեք:

Իրի սպառողական արժեքն այն է, որ օգտակար է մարդկանց համար, բավարարում է նրանց այս կամ այն պահանջումներ կամ որպես անձնական սպառման առարկա, կամ որպես արտադրության միջոց: Արտադրությունը կոչված է ստացվելու սպառողական արժեքներ, նրան վերա-

նանք աշխատանքի արդյունքի այն կոնկրետ անուսական ձևերից, որ հասարակական որոշ պայմաններում ընդունում են աշխատանքի արդյունքները, այսպես հասարակության հարստությունը միշտ կազմվում է սպառողական արժեքներից: Աշխատանքի արդյունքի սպառողական արժեքը անհրապեհ հասարակական հարաբերություններից չի արտահայտում, բայց պատմական բնույթ ունի, բանի որ նրա դերն ու նշանակությունը փոխվում են հասարակական պայմանների փոփոխությունից կախված: Նրան արտադրողը արդյունքը ստեղծում է իր համար, այսպես արդյունքը իրենից սպառողական արժեք է ներկայացնում արտադրողի համար: Իսկ էթի աշխատանքի հասարակական բաժանման բերումով արդյունքը նախատեսվում է ոչ թե իր՝ արտադրողի, այլ ուրիշ անձի համար, այսպես դառնում է հասարակական սպառողական արժեք, սպառողական արժեք ուրիշների համար: Այդուհանդերձ արտադրության պայմաններում սպառողական արժեքը պետք է բավարարի ոչ թե իր՝ արտադրողի, այլ այն անձանց պահանջումները, որոնք զենում են սովյալ ապրանքը: Հետևապես, ապրանքի արտադրման պրոցեսում պետք է ստեղծվի հասարակական սպառողական արժեք: Բայց ոչ ամեն մի հասարակական սպառողական արժեք է ապրանք, բանի որ ապրանքը, ինչպես արդեն ասվել է, պետք է ունենա նա մի հատկություն՝ ուրիշ ապրանքի հետ փոխանակվելու հատկություն: Ուրեմն՝ ապրանքի սպառողական արժեքի պատմական անանձնահատկությունն այն է, որ հանդիսանում է փոխանակային արժեքի կրող:

Իրերի սպառողական արժեքը, մարդկանց համար դրանց օգտակարությունը պատմականորեն բացահայտվում է գիտության ու անխելիկայ առաջընթացի համընթաց, Այսպես, երկաթի օգտակարությունը հայտնի դարձավ միայն այն ժամանակ, երբ մարդիկ սովորեցին հանրապետք երկաթ լույզ և դրանից օգտորտակ աշխատանքի գործիքներ ու առարկաներ: Գիտատեխնիկական հետագա առաջընթացի, արտադրության մեջ գիտության ու անխելիկայի նվաճումների արտառվորման շնորհիվ շարունակ բացահայտվում են երկաթի և մյուս մետաղների հրաճանակ նոր հարաբերություններ, հասարակության համար դրանց օգտակար նոր հատկություններ:

Քաղաքատնտեսությունը չի ուսումնասիրում իրերի որպես սպառողական արժեքների ֆիզիկա-քիմիական հատկությունները, դրանք ուսումնասիրվում են ուրիշ գիտությունների կողմից: Քաղաքատնտեսությունը ուսումնասիրում է արտադրության, բաշխման, փոխանակման ու սպառման պրոցեսում առաջացող հասարակական հարաբերությունների սխեմանում սպառողական արժեքի դերը:

Ապրանքի փոխանակային արժեքը և արժեքը

Փոխանակային արժեքը՝ ապրանքի այն հաս-
կարյունն է, որ որչազ համամասնորյուններով
փոխանակվում է այլ ապրանքների հետ: Թեև

փոխանակության առանձին գործողությունների ղեկավարում այդ համա-
մասնությունները կարող են պատահական ընդլիկ կերև, բայց ամբող-
ջությամբ առած դրանք թելադրվում են որոշ օրինակափոխություններով:
Տնտեսական գիտությունը փոխանակության զարգացման բազմազար-
յա փորձը ուսումնասիրել և ընդհանրացրել է արժեքի աշխատանքային
տեսության մեջ:

Միուս ապրանքների փոխանակումը նշանակում է, որ դրանք հա-
վասարեցվում են մեկը մյուսի նկատմամբ: Բայց այդ հավասարեցումը
կարող է անցի ունենալ միայն այն պատճառով, որ փոխանակվող ապ-
րանքներին ներհատում են օբյեկտիվ ինչ-որ միատեսակ, ընդհանուր
հատկություններ, որոնք այդ ապրանքների մեջ արմատավորված են
զրանց ղեկ փոխանակման պրոցեսի մեջ մտնելուց առաջ: Իսկ ի՞նչ հատ-
կություններ են դրանք: Ակնհայտ է, որ փոխանակվող ապրանքները որ-
պես սպառողական արժեքներ միջանցիկ տարբերվում են, որովհետև
այլ կերպ փոխանակման պրոցեսը իմաստ ու անհրաժեշտություն չէր
սեւենաւ: Իսկ այդ ապրանքների ընդհանուր օբյեկտիվ հատկությունը
միայն այն է, որ զրանց արտադրման վրա ծախսվել է հասարակական
աշխատանք: Որպես սպառողական արժեքներ ապրանքները միջանցիկ
տարբեր են, որպես հասարակական աշխատանքի մարմնացում՝ միա-
տեսակ են:

Ապրանքի մեջ առարկայացած հատուկական աշխատանքը կազ-
մում է ապրանքի արժեքը: Արժեքը ապրանքի մեջ բովանդակվող աշխ-
տանքի թանկությունն է: Ապրանքի փոխանակային արժեքը, այսինքն՝ հա-
մամասնությունը, բոտ որի մեկ ապրանք փոխանակվում է մեկ ուրիշով,
որոշվում է զրանց արժեքով: Փոխանակային արժեքը դա արժեքի ձևն է,
եթա արտաքին դրսևորումն է փոխանակման գործողությունում:

Արժեքի աշխատանքային տեսության սկիզբը գրվել է բուրժուա-
կան կլասիկ բողաքատնտեսության ներկայացուցիչների (Վ. Պետտի,
Կ. Մակի, Գ. Ռիկարդո) աշխատություններում: Բայց հետադականորեն,
համակողմանիորեն, նրանից բխող սոցիալական ու դասակարգային
բուր ճանտություններով քաղաքատնտեսությունը մշակել է Կ. Մարքսը:

Բուրժուական վուլգար քաղաքատնտեսությունը փորձել և փորձում
է հերքել արժեքի աշխատանքային տեսությունը, հակադրելով նրան դի-
տական օրեն հիմք շունեցող դուրյթներ: Այսպես, օրինակ, բուրժուական
գիտության մեջ լայն տարածում է ստաղել փոխանակային արժեքի՝ որ-
պես սպառողական արժեքի արտահայտություն մեկնաբանությունը: Այդ
տեսությունա համաձայն փոխանակային համամասնությունները որոշ-

վում են ոչ թե գործադրված հասարակական աշխատանքով, այլ իբր թե
ապրանքի սպառողական արժեքով: Բայց ապրանքները որպես սպառ-
չական արժեքներ, անհամեմատելի են, որանք փոխանակվում են մի-
այն այն պատճառով, որ ունեն սարբեր սպառողական արժեք: Հենց
սպառողական արժեքով է մեկ ապրանք տարբերվում մյուսից: Հետևա-
պես, հասարակական աշխատանքն է որոշում ապրանքի արժեքը և այն
համամասնությունները, որանցով մեկ ապրանք փոխանակվում է մեկ
ուրիշով:

Աշխատանքը հասարակության կյանքի հիմքն է, և այդ հանգա-
մանքը չի կարող մարդկանց տնտեսական կապերի մեջ շարսերովել
նաև այն ղեկարում, երբ այդ կապերը ապրանքային հարաբերություն-
ների ձև ունեն: Աշխատանքի բուն հասարակական բաժանումը այն պայ-
մաններում, երբ որպես արտադրողներ հանդես են գալիս տարբեր սե-
փականատերեր, չէր կարող զարգանալ, եթե փոխանակային համամաս-
նությունները շրոշվեին աշխատանքի ծախսումներով, այսինքն՝ եթե
փոխանակային արժեքը շրոշվեր արժեքով:

Արժեք կարող է ունենալ միայն սպառողական արժեք ներկայաց-
նող իբր: Մյուս կողմից, ամեն մի օգտակար իր չէ, յուրաքանչյուր սպա-
ռողական արժեք չէ, որ արժեք է ունենում. այն առարկաները, որոնց
վրա մարդու աշխատանք չի գործադրվել, արժեք չեն ունենում (օրինակ՝
լժակված հողը, գետերի ու ծովերի ջրը, վայրի անող պտուղները և
այլն): Դրա հետ միասին աշխատանքի ծախսումները ինքնին արդյունք
ղեկ արժեք չեն դարձնում: Օրինակ, գյուղատնտեսական բնամթերալին
տնտեսությունում այն արդյունքները, որ արտադրվում են սեփական
պատման համար, արժեքի հատկություն չեն ստանում: Աշխատանքի
արդյունքը արժեք է դառնում միայն հասարակական որոշ պայմաննե-
րում՝ ապրանքային արտադրության անդամություն ղեկարում: Արժեքը
պատմական կատեղորիս է: Այդ հասկանալու համար անհրաժեշտ է
վերլուծել ապրանքի մեջ մարմնավորված աշխատանքի բնույթը:

Աշխատանքի պրոցեսում ապրանքարտադրողը
Ապրանքի մեջ մարմնա-
նեղծում է սպառողական արժեք և արժեք: Այդ
ցած աշխատանքի եր-
կանի բնույթը: Կունկ-
րես աշխատանքն
արտադրող աշխատանք
բնույթ է կրում: Մի կողմից, դա մարդկանց այս
կամ այն պահանջմունքները բավարարող իրեր
ստեղծող օգտակար աշխատանք է: Որոշակորեն
օգտակար աշխատանքը մարդկանց դուրյթյան հափտնեապես բնական
անհրաժեշտությունն է՝ անկախ հասարակական պայմաններից: Մյուս
կողմից, յուրաքանչյուր ապրանքարտադրողի աշխատանքը հանդիսա-
նում է ամբողջ հասարակական աշխատանքի մի մասնիկը, ընդհանրա-

պէս մարդկային աշխատութի ժախտումը անկախ նրա կոնկրետ ձևերից։ Աշխատանքի առաջին տեսակը կուլում է կոնկրետ աշխատանք, երկրորդը՝ արտաբերական աշխատանք։ Կոնկրետ աշխատանքը՝ որոշակի օգտակար ձևով ժախտված աշխատանք է, որ ստեղծում է որոշակի սպառողական արժեք (բարձրագույն, մեծագույն, հասցեային)։ Սպառողական արժեքների տարբերությունը պայմանավորվում է նրանով, որ այդ արժեքները կոնկրետ աշխատանքի տարբեր տեսակների արդյունքներն են (ճանաչափորի, դոմեսայի բանվորի, հացբլուխի, ջուլահակի և ուրիշների աշխատանքը)։ Հինց յուրաքանչյուր արտաբերարտադրողի կոնկրետ աշխատանքի սպեցիֆիկ բնույթն էլ առաջացնում է նրա տարբերությունը ուրիշ արտաբերարտադրողի աշխատանքից։ Այդ տարբերությունը անխուսափելիորեն առաջանում է այն տարբերություններով, որ սովա են աշխատանքի առարկաներում, աշխատանքի դրժիքներում, արտադրական գործառնությունների բնույթում, վերջին հաշվով՝ աշխատանքի արգասիքում։ Պետք է նկատի ունենալ, որ կոնկրետ աշխատանքը՝ արտադրվող սպառողական արժեքներէ, իրենին հարստություն միակ աղբյուրը չէ։ Մարդը միայն վերամշակում է այն նյութական օտարարակը, որը բնութայն մեջ արդեն գոյություն ունի։ Սպառողական արժեքը հանդիսանում է երկու տարբերի՝ բնութայն նյութի և աշխատանքի միացման հետևանքը։

Բայց կոնկրետ աշխատանքի որ ձևն էլ վերցնենք, այն իրենից ներկայացնում է նաև մարդկային կներդրանքի կոնսում (միկանների, ուղեղի, ներվերի և այլն), համամարդկային հասարակական աշխատանքի ամբողջական ծախսերի մի մասնիկը։ Այն փաստը, որ սպրանքը օտմով է ոչ միայն սպառողական արժեքով, այլև արժեքով, սպրանքը բային արտադրության պայմաններում ինչ-որ ընդհանուր բան է արտահայտում տարբեր մարդկանց աշխատանքի մեջ՝ հասարակական աշխատանք առճասարակ՝ անկախ նրա կոնկրետ ձևից։— արտարակա աշխատանքը։

Արտարակա աշխատանքը սպրանքային արտադրության բնորոշ առանձնահատկությունն է։ Այն արտահայտում է սպրանք արտադրողների հարստությունները, ուստի և պատմական կատարողի և։ Ի՛նչպիսի, բնամեկույն տնտեսության պայմաններում էլ մարդկանց աշխատանքն ինչ-որ ընդհանուր բան է կղել։ Բայց բնամեկույն տնտեսության մեջ աշխատանքի այց ընդհանուր կողմը հայտնաբերվել է անմիջականորեն, և ոչ թե փոխանակման պրոցեսում իրերի համեմատման միջոցով։

Օրինակ, նախնադարյան համայնքում, կրք սպրանքների արտադրություն դեռ չկար, յուրաքանչյուր արտադրողի աշխատանքը անմիջական հասարակական աշխատանք է կղել, որովհետև յուրաքանչյուր արտադրող համայնքի առաջադրությամբ նյութական արտադրության

պրոցեսում կատարում էր այս կամ այն օգտակար ֆունկցիան։ Նրա անձնական, կոնկրետ աշխատանքը երկան էր գալիս անմիջականորեն՝ որպես համայնքի ամբողջական աշխատանքի մի մասնիկը։

Սրք մասնավոր սեփականությունը հանդեպընց արտադրողների անջատմանը, նրանցից ամեն մեկը սկսեց զբաղվել աշխատանքի որոշակի ձևով՝ ինչպես իր մասնավոր գործով։ Աշխատանքը դարձրեց անմիջական հասարակական լինելուց, նրա հասարակական էությունը դարձավ իրանքված վիճակում։ Այժմ արդեն միայն սպրանքների փոխանակություն էր թույլ տալիս որոշելու, որ տվյալ արտադրողի աշխատանքը հասարակությանը անհրաժեշտ է և կազմում է հասարակական աշխատանքի մի մասնիկը։ Համեմատելով մեկը մյուսի նկատմամբ իրենց աշխատանքի տարբեր արդյունքները, մարդիկ փոխանակման պրոցեսում համեմատում են այդ արդյունքների արտադրության վրա ծախսված աշխատանքը։ Այդպես արտադրողների աշխատանքի հասարակական ծախսերի հաշվառումը մասնավոր սեփականության պայմաններում կատարվում է փոխանակության միջոցով, տարեկանորեն։

Արտարակա աշխատանքի կատարողի արտահայտում է աշխատանքի տարբեր տեսակների հավասարեցման փոխանակության, դրանց կոնկրետ ձևերից վերանալու միջոցով կատարվող իրական օրինակով պրոցեսը։ Դա արտահայտում է այն ընդհանուրը, որ հատուկ է օրինակով իրականության մեջ սպրանք արտադրողների աշխատանքին։ Որքան ազլին բազմազան են աշխատանքի կոնկրետ ձևերը, այսինքն՝ որքան ազլին է զարգացած աշխատանքի հասարակական բաժանումը, այնքան ազլին է մեծ ափով է զբաղվում աշխատանքի ամենաբազմազան տեսակների ընդհանրությունը, այնքան մեծ նշանակություն է ստանում դրանց հավասարեցման պրոցեսը և ազլին զարգացած է լինում արտարակա աշխատանքի կատարողին։

Այսպիսով, արտարակա աշխատանքը իրենից ներկայացնում է համամարդկային աշխատանք, որի հասարակական բնույթը արտահայտվում է սպրանքային փոխանակության պրոցեսում։ Իսկ արժեքը՝ սպրանքի մեջ բյուրեղացված արտարակա աշխատանքն է։ Արտարակա աշխատանքը արտահայտում է արտադրական որոշակի հարստերությունները՝ սպրանք արտադրողների հարստությունները։ Դա նշանակում է, որ արժեքն իրի հատկությունը չէ, այլ արտահայտում է սպրանքաբազմազանների արտադրական հարստությունները։

Ապրանքների արտադրող աշխատանքի երկակի բնույթը հայտնաբերվել է Կ. Մարքսը։ Այդ հայտնաբերությունը կապիտալիզմի բազմաբաժանության դիտական մշակման համար բացատրիկ կարևոր նշանակություն ունեցավ, քանի որ թույլ տվեց առեղծված արժեքի իսկական գիտական՝ աշխատանքային տեսությունը, բացահայտել սպրանքային

տնտեսության հակասությունները, իսկ հետո նաև կապիտալիստական արտադրության հակասությունները, նրա զարգացման օրինաչափությունները և կործանման անխուսափելիությունը:

Այդպես ընդհին արտադրությունը՝ յուրաքանչյուր մասնավոր ապրանքարտադրողի անձնական գործն է: Մասնավոր սեփականությունը ապրանքարտադրողներին միմյանցից անբաժանում է: Դրա հետ միասին աշխատանքի հասարակական բաժանումը նաարակական բնույթ է առյիս աշխատանքին, անկախ մասնավոր ապրանքարտադրողների կազմում է իրար հետ: Դրա հետևանքով առաջանում ու զարգանում է խոր հակասություն մասնավոր և հասարակական աշխատանքի միջև: Մասնավոր սեփականությունը անխուսափելիորեն հարուցում է ապրանքային արտադրության տարերային զարգացում, մրցակցություն է առաջացնում ապրանքարտադրողների միջև մեծ միայն շուկայում, ապրանքների տարերային փոխանակության և շուկայի մրցակցության պրոցեսում արտահայտվում է արտադրողների աշխատանքի հասարակական բնույթը, նրանց կախվածությունը մեկը մյուսից: Միայն փոխանակությունն է սահմանում, թե որքան է հասարակությանը անհրաժեշտ տվյալ ապրանքը, ինչ հասարակությանը պետք է տվյալ տեսակի կոնկրետ աշխատանքի արդյունքը, ապա հասարակությունը այդ արդյունքը չի ընդունի անզամ որպես հասարակական աշխատանքի մասնիկ:

Քանի որ արդյունքները արտադրվում են որպես ապրանքներ, առաջանում է դրանց արժեքը իրացնելու՝ դրանց փոխարեն ուրիշ ապրանք ստանալու անհրաժեշտությունը: Բայց, ինչ արտադրված է այնպիսի սպառողական արժեք, որը չի համապատասխանում հասարակության պահանջներին, զնարուհակ պահանջարկին, ապա ապրանքը չի ծախվի և դրա արտադրման վրա ծախսված աշխատանքը հասարակությունը չի ընդունի: Ետևելուց ամերկայներին կատարվում է աշխատանքի հասարակական հաշվառման պրոցես: Ապրանք արտադրողներին մի մասն կողմից ապրանքների հաջող իրացումը ամեն քայլափոխի խախտում է ուրիշների շահերը, որոնք բավականաչափ հարմարված չեն հասարակության պահանջմաններին և շուկայի պայմաններին: Մրցակցությունը պրոցեսում ապրանք արտադրողները ոմանք հրատառանում են, իսկ ուրիշները թախքսվում ու կործանվում են:

Մասնավոր և հասարակական աշխատանքի միջև եղած հակասությունը արտայայտվում է կոնկրետ և արտադրում աշխատանքի միջև եղած հակասության մեջ: Ապրանքը, լինելով սպառողական արժեք և արժեք է միտանալու, միևնույն ժամանակ իր մեջ պարունակում է դրանք միջև առկա հակասությունը: Մասնավոր և հասարակական աշխատանքի

միջև եղած այդ հակասությունը հակամարտ բնույթ է կրում, իրենից ենթակայացնում է պարզ ապրանքային տնտեսության հիմնական հակասությունը: Կապիտալիզմի պայմաններում այդ հակասությունը էլ ալեկալ է սրվում և զարգանալով դառնում հակասություն արտադրության հասարակական բնույթի և յուրաքան մասնավոր-կապիտալիստական ձևի միջև, որի մասին խոսք կլինի ստորև:

Աշխատանքի մասնավոր և հասարակական բնույթի հակասությունը՝ մասնավոր ապրանքային արտադրության բոլոր հակասությունների կախեալային մոմենտն է: Վելլզար բարբարոստնտեսությունը մասնավոր սեփականատիրական տնտեսությունը պատկերացնում է որպես մի ենթադրանակ տնտեսություն, որտեղ ապրանք արտադրողները իրր սուկ սպասարկումներ են փոխանակում: Իսկ գործակաճում մասնավոր սեփականատիրական ապրանքային տնտեսությունը պատկերվում է անհաշտիկ, հակամարտ հակասություններով, որոնք զարգացման տարերային բնույթի և մրցակցայարի պայմաններում հասցնում են փոքրամիջ սեփականատիրերի հարստացմանը և հաշիվ պարզ ապրանքարտադրողների հակայաքանակ բազմության քայքայմանն ու կործանմանը:

Ապրանքի արժեքի և հարստացման հարաբերակցությունը

Ապրանքի արժեքի մեծությունը որոշվում է նրա արտադրության համար հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքի քանակով և չափվում է աշխատանքային ժամանակով: Չանաչան ապրանքարտադրողներ միևնույն ժամանակի արտադրության համար ծախսում են ոչ միևնույն քանակի ժամանակ, որի հետևանքով ապրանքները տարբեր անհատական արժեք են ունենում: Քանի որ արժեքը իրենում պարունակում է հասարակական աշխատանք, ապա հասարակական արժեքի մեծությունը չի կարող որոշվել աշխատանքի անհատական ծախսմաներով: Ապրանքի հասարակական արժեքը՝ արժեք է, որը որոշվում է ապրանքի արտադրության համար պահանջվող հասարակական անհրաժեշտ ժամանակով: Հասարակական անհրաժեշտ աշխատանքամասնակը այն ժամանակն է, որը ծախսվում է որևէ ապրանք պատրաստելու համար՝ արտադրության տվյալ հասարակականորեն նորմալ պայմաններում և տվյալ հասարակությունում աշխատանքի ունակության ու ինտենսիվության միջին մակարդակի դեպքում:

Մասնավոր սեփականությունը պայմաններում ապրանքների փոխանակման գործում համատանությունները տարերայնորեն կորզվողովում են աշխատանքամասնակի ընթացքում աշխատանքի հասարակականորեն անհրաժեշտ ծախսումներով: Աշխատանքի հասարակականորեն անհրաժեշտ ծախսումների կարգավորիչ դերը ցայտունորեն դրսևորվում է ապրանք արտադրողների մրցակցությունում: Ապրանք արտադրողը, որը արտադրանքի մեկ միավորի վրա ծախսել է ավելի պակաս աշխատանք

մանակ, քան ուրիշները, շահեկան գործից մեջ է գտնվում: Ավելի կատարելագործված տեխնիկա և արտադրության ու աշխատանքի կազմակերպվածություն ունեցող խոշոր ձեռնարկությունները տվյալ ապրանքի արտադրման վրա ավելի քիչ աշխատածաժանակ են ծախսում, քան այդպիսի առավելություններ չունեցող ձեռնարկությունները: Հենց այդ առավելություններն էլ պայմանավորում են մասն ու միջակ ձեռնարկությունների զուրա մղումը խոշոր ձեռնարկությունների կողմից:

Մասնավոր ապրանքարտադրողները շուկայում ձևականորեն հաճախորդներ են գրավում, որովհետև ապրանքները ծախում են միեռնույն հասարակական արժեքով: Բայց իրականում այդ ձևական հաճախությունն ետևում թաքնվում է մասնավոր ապրանքարտադրողների փաստական անհավասարությունը: Բանն այն է, որ խոշոր և մասն ապրանքարտադրողները միևնույն ապրանքների արտադրության վրա տարբեր շահերի աշխատանք են գործադրում, իսկ այդ ապրանքները ծախվում են հավասարաչափ արժեքով:

Աշխատանքի արտադրողականությունը և ինտենսիվությունը: Պարզ և բարդ աշխատանք:

Մասնակի մեկ միավորի ընթացում արտադրված արդյունքների քանակությունը: Աշխատանքի արտադրողականությունը փոփոխում է արտադրողականության բարձրացման հետևանքով ապրանքի միավորի արժեքը իջնում է:

Աշխատանքի արտադրողականությունը կախված է մի շարք գործոններից և ամենից առաջ՝ աշխատանքի գործիքների զարգացման մակարդակից, որանց արդյունավետությունից: Նշակալան հշխատողություն ունեն աշխատողի որակավորման աստիճանը, գիտության ու տեխնիկայի զարգացման և արտադրության մեջ զորանց կիրառման մակարդակը, արտադրության համակենտրոնացման աստիճանը, բնական պայմանները:

Քանի որ աշխատանքի արտադրողականությունը չափվում է աշխատանքային ժամանակի մեկ միավորի ընթացքում սպառողական արժեքների քանակով, այն վիրարեքում է աշխատանքային ժամանակի կակերտ կողմին՝ կոնկրետ աշխատանքին: Կ. Մարքսը գրել է, որ կոնկրետ աշխատանքը կարող է լինել արդյունքների ստեղծման մերթ ավելի հարուստ, մերթ ավելի աղքատ արդյունք: Իսկ արտադրված աշխատանքը (էր բարդությամբ ու ինտենսիվությամբ միատեսակ)՝ ժամանակի մեկ միավորի ընթացքում արտադրում է միևնույն արժեքը:

ՍՅԵ աշխատանքային ժամանակի 8 ժամվա ընթացքում 100 մ գործվածքի քանակը Թագուրի 200 մ, ապա ավել 200 մ գործվածքի արժեքը կազմի աշխատանքի նույն 8 ժամով, թեև այս դեպքում աշխատանքի արտադրողականությունը կրկնակի կավելանա, իսկ յուրաքանչյուր մասը գործվածքի արժեքը համապատասխանաբար կիջնի:

Աշխատանքը կարող է լինել ավելի ինտենսիվ և նվազ ինտենսիվ: Աշխատանքի ինտենսիվությունն ասելով հասկանում ենք աշխատուժի ծախսումը ժամանակի մեկ միավորի ընթացքում: Ավելի ինտենսիվ աշխատանքը հավասար ժամանակամիջոցում ավելի մեծ արժեք է ստեղծում նվազ ինտենսիվ աշխատանքի համեմատությամբ:

Այսպես, եթե հիշյալ գործվածքի արտադրման առը մերթ ինտենսիվության հետ համեմատած կազմված լինի աշխատանքի ինտենսիվությունը 2 անգամ բարձրացման հետ, ապա աշխատանքի 8 ժամը փաստորեն հավասար կլինի աշխատանքի 16 ժամվա, իսկ ամեն մեկ մասը գործվածքի արժեքը կհասնա Նախկինը (այլ հավասար պայմանների դեպքում):

Այդպիսով, ապրանքի արժեքի մեծությունը ուղիղ համեմատական է ծախսված հասարակական աշխատանքի քանակին և հեղակալքած համեմատական՝ աշխատանքի արտադրողական ուժին:

Ապրանքի արտադրող աշխատանքը պարզ աշխատանք է, եթե հաստի վարժեցում չի պահանջում, և բարդ աշխատանք է, եթե պահանջում է հաստի պատրաստություն, վարժեցում: Պարզ աշխատանքը՝ որակյալ աշխատանք է, բարդ աշխատանքը՝ որակյալ աշխատանք է: Ամեն մի բարդ աշխատանքը բազմապատկված պարզ աշխատանք է:

§ 3. Արժեքի մեք: Փողի ծագումը

Արժեքը իրերի հասարակական հատկությունն է: Ապրանքի մեջ գտնվող ապրանքային հայտնաբերել ֆիզիկական կամ քիմիական որևէ վերլուծության օգնությամբ անկարելի է: Այն գրանցվում է միայն ապրանք արտադրողների հարաբերություններում, երբ նրանք փոխանակման պրոցեսում տվյալ ապրանքը համեմատում են ուրիշ ապրանքների հետ:

Արժեքի մեք զարգացման ուսումնասիրությունը
Արժեքի մեք զարգացումը: Արժեքի մեք զարգացումը առաջին անգամ կատարել է Կ. Մարքսը: Լեյպցիգի կամ պատասխանակալ կամ մեք

Հանկան բնույթ է կրել: Փոխանակության այդ ստացիային համապատասխանում էր արժեքի պարզ, եզակի, կամ պատահական մեք, իսկ հի՛նչ էր իրենից ներկայացնում այն:

Նախնադարյան համայնակարգի պայմաններում յուրաքանչյուր համայնք սեփական սպառման համար իրեն անհրաժեշտ ամեն ինչ արտադրում էր իր ուժերով, Աշխատանքի արդյունքները համայնքների միջև փոխանակվում էին միայն բացառիկ դեպքերում: Ասանների ապրանքների արժեքը միայն պատահականորեն էր արտահայտվում որևէ ուրիշ ապրանքում: Այդ է պատճառը, որ արժեքի պարզ, կարգի կամ պատահական ձևը իրենից ներկայացնում է արժեքի ամենատարրական ձևը:

1 կացինը=1 ուշաբթի

Այս հավասարության մեջ մեկ ապրանքը (կացինը) իր արժեքը արտահայտում է մի ուրիշ ապրանքի մեջ (ուշաբթի): Իսկ երկրորդ ապրանքը (ուշաբթի) ասպին ապրանքի (կացինի) արժեքի արտահայտություն է, որպես նյութ է ծառայում նրա արժեքի արտահայտման համար: Իր արժեքն ուրիշ ապրանքի մեջ արտահայտող ապրանքը գտնվում է արժեքի նադարեական ձևի մեջ: Ուրիշ ապրանքի արժեքն արտահայտող ապրանքը գտնվում է արժեքի համարժեքային ձևի մեջ, նրա համարժեքն է:

Արժեքի հարաբերական և համարժեքային ձևերը անխզելիորեն կապված են միմյանց հետ և իրենցից ներկայացնում են արժեքի միևնույն արտահայտության հակադիր կողմերը: Ըստ որում արժեքի հարաբերական ձևը ակտիվ դեր է կատարում, իսկ համարժեքայինը՝ պասիվ, որովհետև ապրանք-համարժեքը ծառայում է ուրիշ ապրանքի արժեքի արտահայտման համար: Արժեքի հարաբերական ձևը ամենից առաջ արտահայտում է փոխանակելի ապրանքների որակական միասնակությունը, այն, որ դրանք համարանրկալին աշխատանքի արդյունքներ են: Մեր օրինակում կացինի փոխանակման ուշաբթով նշանակում է, որ կացինն պատրաստողը և անսանսպահը համապատասխան արդյունքների արտադրման համար աշխատանք են ծախսել, և այդ հանգամանքը թույլ է տալիս նշյալ ապրանքները իրար հետ հավասարելուն: Բայց ապրանք արտադրողները փոխանակման պրոցեսում պետք է հաշվի առնեն նաև իրենց զործադրած աշխատանքի քանակը: 10 ժամում ստեղծված արդյունքը ոչ որ չի փոխանակում այնպիսի ապրանքի հետ, որը կարելի է պատրաստել 5 ժամվա ընթացքում: Հետևապես, արժեքի հարաբերական ձևը քանակական որոշակիություն ունի:

Արժեքի համարժեքային ձևը բնահայելու դեպքում հարկավոր է հաշվի առնել նրա հետևյալ առանձնահատկությունները: Ապրանք-համարժեքի սպառողական արժեքը ծառայում է ուրիշ ապրանքի արժեքի արտահայտման համար: Եթե կացինը հավասարեցվում է ուշաբթի, զա նշանակում է, որ կացինի արժեքն իր արտահայտությունը ստանում է ուրիշ սպառողական արժեքի՝ ուշաբթի միջոցով, այսինքն՝ համարժեքի դեր կատարող ապրանքի միջոցով: Ուշաբթը կարող է համարվել լինել այն պատճառով, որ ես ներկայացնում է ուրիշ սպառողական արժեք, քան կացինը: Ապրանքների այդ փոխանակման մեջ սպառողական արժեքը՝ ուշաբթը, լինելով համարժեք, վկայում է, որ կացինը արժեքի կրող է: Այդպիսով, մեկ ապրանքի արժեքը կարող է արտահայտվել միայն ուրիշ ապրանքի սպառողական արժեքի մեջ: Պատահական փոխանակումն ստացված համարժեքի դերը չի ամբակցվում որևէ մեկ ապրանքի: Այդ դերը պատահաբար կատարում են տարբի ապրանքները:

Արժեքի արժեքի պարզ ձևի վերլուծությունը, մի ձև, որ բնորոշ է պատահական փոխանակության համար, ցույց է տալիս, որ զանազան սեփականատերերի, մեկուսացված արտադրողների միջև գոյություն ունեցող կապը զրևերվում է միայն փոխանակման պրոցեսում, նրանց աշխատանքը չի կարող արտահայտվել այլ կերպ, քան մեկ ապրանք մյուս ապրանքի հետ համամասնելու միջոցով: Կոնկրետ աշխատանքը փոխանակության պրոցեսում գտնում է արտադրված աշխատանքի զրևվորման ձև: Մեր օրինակում անսանսպահի կոնկրետ աշխատանքը համամարդկային արտադրված աշխատանքի արտահայտության միջոց է:

Կացինն պատրաստողի աշխատանքը և անսանսպահի աշխատանքը իրենցից ներկայացնում են մասնավոր արտադրողների, մեկուսացված սեփականատերերի աշխատանք: Սակայն փոխանակության պրոցեսում անսանսպահի մասնավոր աշխատանքի արդյունքը կատարել է համարժեքի դեր, այսինքն՝ անդրես է եկել անմիջականորեն որպես հասարակական աշխատանքի արդյունք: Փայն և փոխանակությունը կատարվել է, անսանսպահի մասնավոր աշխատանքը «վավերացրեց», որ կացինն արտադրման համար զործադրված է հասարակական աշխատանք: Հետևապես, մասնավոր աշխատանքը փոխանակության պրոցեսում հանդես է դալիս որպես հասարակական աշխատանքի մարմնավորում:

Այդպիսով, ապրանքում և ապրանք արտադրող աշխատանքում պարունակվող ներքին հակասությունները փոխանակման պրոցեսում գտնում են իրենց արտաքին արտահայտությունը: Այդ պրոցեսում ապրանքի և ապրանք արտադրողի աշխատանքի կրկն ապրանքի հասակությունները ստան թև մեկը մյուսից բաժանվում են և գտնվում տարբեր բևեռներում: Ապրանքը արժեքի հարաբերական ձևում հանդես է գալիս որպես սպառողական արժեք՝ կոնկրետ, մասնավոր աշխատանքի ար-

3. Այդպիսի դեր է... միջնադարյան դրոշագրանի քաղաքակրթական ստեղծ հայտնի է եղել փոխանակման միջոցով իր ստացած ապրանքների արտահայտման համար անհրաժեշտ աշխատանքային ժամանակի քանակը: Գյուղական զարբեր և սոցիալորդը նրա այդ ստաց աշխատում էին նույնպես, ինչպես դերձանը կամ կոշիկագոր... K. Маркс в Ф. Энгельс. Соч., т. 25, ч. II, стр. 472):

դուներ, իսկ ապրանքը, որ համարժեքի դեր է խաղում,— որպես արժեքի, արտարկատ աշխատանքի արտահայտություն, հասարակական աշխատանքի մարմնացում:

Արժեքի լրիվ, կամ ծավալումը ձևը

Աշխատանքի հասարակական բաժանման զարգացումը և արտադրության շարունակվող աճումը պայմանավորեցին փոխանակության հետագա զարգացումը: Ավելի ու ավելի, մեծ քանակությամբ արդյունքներ էին ներքաշվում փոխանակության պրոցեսի մեջ, որը ավելի էր կանոնավոր դառնում: Աշխատանքի առաջին խոշոր հասարակական բաժանման (Նոգադրժույունից անասնապահության բաժանման) շնորհիվ անասունները սկսեցին արդեն ոչ թե պատահանալ, այլ սխտանատիկորեն փոխանակվել այլ ապրանքներով: Իսկ մյուս ապրանքները (հացահատիկ, կապիկներ և այլն) հանդես էին գալիս որպես համարժեքներ անասունների նկատմամբ, իսկ անասունները առավելապես արժեքի հարաբերական ձևում էին:

Քանի որ փոխանակությունն այդպես պատահական բնույթ չէր կրում, համարժեքի ֆունկցիան կատարող բոլոր ապրանքները արդեն հանդես են գալիս ոչ թե որպես պատահական, այլ որպես առանձնահատուկ համարժեքներ: Պրանցից յուրաքանչյուրը մեկն էլ շատ համարժեքներից, որոնց հավասարեցվում են անասունները: Փոխանակությունն այժմ հետևյալ տեսքն է ստանում.

$$1 \text{ սլաքար} \begin{cases} = 4 \text{ սոսիսի հացահատիկ} \\ = 1 \text{ կապիկ} \\ \text{և այլն} \end{cases}$$

Փոխանակության այս ձևը, որը արտահայտում է փոխանակության նոր աստիճանը, կրում է արժեքի լրիվ, կամ ծավալում, ձևը: Սա բնորոշում է արտադրական կապերի յուրացումն ու ամրապնդումը: Այդ պայմաններում աճում է նաև փոխանակվող ապրանքների միջև քանակական հարաբերակցությունների ճշտության նշանակությունը, քանի որ գործադրված աշխատանքի փոխհատուցման մեջ փոխանակությունն սկսում է ավելի մեծ դեր խաղալ:

Արժեքի համընդհանուր ձևը

Փայրանքային արտադրության ծավալի աճման, փոխանակության պրոցեսի և աշխատանքի հասարակական-բաժանման զարգացման հետևանքով ապրանքների աշխարհից առանձնանում է մի ապրանք, որը մյուս բոլոր ապրանքների համար դառնում է համարժեք՝ համընդհանուր համարժեք: Արժեքի ծավալումն ձևն հետզհետե դառնում է արժեքի համընդհանուր ձև:

4 սոսիսի հացահատիկ
1 կապիկ
և այլն

$$= 1 \text{ սլաքար}$$

Փոխանակության զարգացման նախորդ ստադիաներում համարժեքի ֆունկցիան կարող էր կատարել ամեն մի ապրանք: Իսկ համընդհանուր համարժեքի դերը կատարում է ապրանքներից միայն մեկը: Բոլոր ապրանքների արժեքը արդեն արտահայտվում է մեկ ապրանքի մեջ, որը հանդես է գալիս որպես հասարակական աշխատանքի անմիջական մարմնացում: Համընդհանուր համարժեքի դեր կատարող ապրանքի փոխարեն կարելի է ստանալ ցանկացած ապրանքը: Համընդհանուր համարժեքը օժտված է համընդհանուր փոխանակման ունակության հատկությամբ:

Համընդհանուր համարժեքի անհրաժեշտությունը բացատրվում է նրանով, որ արտադրողական ուժերի զարգացման որոշ էտապում փոխանակությունը դարձել էր կանոնավոր երևույթ, կենսականորեն կարևոր նշանակություն էր ստացել, սկսել էր որոշել արտադրողների որոշ մասի ապրուստի պայմանները: Արդյունքների՝ որպես ապրանքների արտադրման տարերային զարգացումը, սրում է հակասությունները մասնավոր և հասարակական աշխատանքի միջև, որը և հարուցում է համընդհանուր համարժեքի առաջատան անհրաժեշտությունը:

Արժեքի պարզ և ծավալուն ձևերի պայմաններում ապրանքների անմիջական փոխանակությունը նույնպես որոշ դժվարություններ էր պարունակում իրենում: Բայց այդ դժվարությունները մեծ նշանակություն չունեին, քանի որ ինքը փոխանակությունը պատահական, անկանոն բնույթ էր կրում: Իսկ արտադրության ու փոխանակության զարգացման հետևանքով ապրանքով ապրանքի անմիջական փոխանակության դժվարությունները չէին նվազում, այլ, ընդհակառակն, աճում էին: Պրակտում արտահայտվում էր ապրանքային արտադրության հակասությունների խորացումը նրա զարգացման հետևանքով, այն րանից հետևանքով, որ ավելի շատ տեսակի արդյունքներ էին արտադրվում փոխանակման համար: Քանի որ փոխանակությունը դարձել էր մշտական կենսական անհրաժեշտություն, նրա իրագործման դժվարությունները անմիջականորեն ազդում էին ապրանքարտադրողների բախտի վրա: Իրենց գոյության համար նրանք պետք է իրենց ապրանքը փոխանակեին իրենց համար անհրաժեշտ ապրանքով կամ նրա դիմաց ստանալին ախպիտ ապրանք, որը կարելի լիներ փոխանակել այլ գտնազան ապրանքների հետ: Մտադեց համընդհանուր համարժեքի անհրաժեշտությունը:

Համընդամենու համարժեքի հայտնվելը՝ փոխանակության զարգացման տարերային պրոցեսի արդարև էր Դրա հայտնվելը մարդկանց միջև ինչ-որ գիտակցական համառոտացման հետևանք չէ։ Նեղ այն արդյունք էլ, որը հանդես էր գալիս առավելագույն իրեն ապրանք, այսինքն արտադրվում էր գլխավորապես փոխանակության համար. սկսեց համընդհանուր համարժեքի դեր խաղալ։ Համընդհանուր համարժեքի ֆունկցիան նայած արտադրության կոնկրետ սլաշմաներին կապարտվում էին տարբեր ապրանքներ՝ անասունները, վայրի գազանները մորթիները, ձուկը, խնցրաբերը և այլն։

Արժեքի փողային մեջ Երբ փոխանակությունը ընդլայնվեց, գուրս եկավ տեղական շուկայի սահմաններից, անհրաժեշտություն ծագեց համընդհանուր համարժեք ֆունկցիան ամրակցել միայն մեկ ապրանքի. այդպիսին էլ Նեղը գործնավոր փոքր։ Փողը իրենից ներկայացնում է համընդամենու համարժեքի ավարտուն ձևը՝ մի հատուկ ապրանք, որի սպառողական արժեքի հետ հաստատունն սերտանել է արժեքի համարժեքային ձևը։

Փոխանակության, արժեքի ձևի վերլուծությունը ներառվորություն է առկա պարզել փողի էությունը։ Արժեքի ձևի զարգացումը, որ հարուցեց փողի անհրաժեշտությունը, արդեն պարունակվում էր արժեքի պարզ ձևի մեջ։ Կ. Մարքսը առաջինը վերլուծեց արժեքի ձևի զարգացման պրոցեսը, ընդհանրացնելով փոխանակման պատմության վերաբերյալ հակալական նյութերը։ Արժեքի ձևի զարգացման արամարանական հանրորակականությունը համապատասխանում է փոխանակության զարգացման պատմական պրոցեսին։ Այն արտացոլում է փոխանակության և ապրանքային արտադրության սեռյալ հակասությունների զարգացումը, որոնց մասին ազդեց վերևում։

Փողի զեղը կապարտվում էին տարբեր ապրանքներ։ Բայց արտադրության զարգացման պրոցեսում աստիճանաբար այդ զեղը ամրակցվեց սակուն։ Կա բացատրվում է ոչ ոսկու ինչ-որ դերակրան հատկություններով ֆեուկությունը, գրել է Կ. Մարքսը, փող չի ստեղծում, ինչպես որ բանկիր էլ չի ստեղծում։ Բանն այն է, որ արժեատի զարգացումը հասցրեց մետաղների հանույթի ու մշակման աճին, մետաղն փողերի տարածմանը։ Մետաղն փողերի ասպարեզ գալը կապված է աշխատանքի երկրորդ խոշոր հասարակական բաժանման՝ Նողադրությունների արժեատի անշատման հետ։ Մետաղն փողի համար սկզբում օգտագործվում էին պղինձը, բրոնզը, արծաթը և միայն հետագայում ոսկին։

Ազնիվ մետաղները ըստ իրենց բնական հատկությունների (միասնականության, բաժանելիության, պահպանելիության) առավել չափով հարմարեցված են փողի հասարակական զեղին։ Բայց ոսկի արդյունահանելու համար շատ մեծ աշխատանք էր պահանջվում։ Այդ պատճա-

ռով նրան փողի զեղ ամրակցելու պրոցեսը երկար տևեց։ Որպես փող ոսկին լիակատար տիրապետում ստացավ միայն XIX դարում, երբ հայտնաբերվեցին նրա հարուստ պաշարները և երբ ծավալվեց համաշխարհային շուկան։

Արժեք և գին

Փողի ծագումը հասցնում է ապրանքային փոխանակության ձևերի հետագա զարգացմանը։ Փողի ասպարեզ գալուց հետո բոլոր ապրանքները հավասարեցվում են փողին, յուրաքանչյուր ապրանքի արժեքը արտահայտվում է փողով, Դրանով իսկ ապրանքները օժտվում են գինով։ Գինը ապրանքի արժեքի փողային արտահայտությունն է։

Քանի որ ապրանքների արժեքը փոխանակության պրոցեսում արտահայտվում է ապրանքների հավասարեցման միջոցով, արժեքի ձևի զարգացման բոլոր ստորադասներում փոխանակության համեմատությունների փոփոխումը կարող է առաջացնել շեղումներ ապրանքների արժեքի իրական ընթացքից։ Ի՞նչ որ փոխանակության համեմատությունները կախված են նաև հարաբերական ձևում գանձող ապրանքների արժեքից և ապրանք-համարժեքի արժեքից։

Գին երևան գալը արտահայտում է դրա հետ կապված հակասությունների հետագա զարգացումը։

Մինչև համընդհանուր համարժեքի երևան գալը յուրաքանչյուր ապրանքի փոխանակման պայմանները ամբողջովին կախված էին տվյալ ապրանքային զործարքը որոշող հանգամանքներից։ Փողի և գնի իր երևան գալուց հետո ապրանքների փոխանակային արժեքի վրա սկսեցին ազդել ոչ միայն տվյալ կոնկրետ զործարքն առաջացրած հանգամանքները, այլև արտադրության և շուկայի ընդհանուր վիճակը։ Պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցության ազդեցության տակ փոխանակվող ապրանքների գների՝ իրենց արժեքից շեղումը ընդհանուր ընույթ է ստանում և զրևեղծվում ոչ միայն առումայի յուրաքանչյուր առանձին զործողության մեջ, այլ նաև տվյալ ապրանքների ամբողջ շուկայում։

Գին կարող են ունենալ նաև արժեք չունեցող իրերը, օրինակ՝ շմբչակված Նողամասերը, որոնք մարդու աշխատանքի չեն ենթարկվել, աչսինքն՝ Շնարավոր է արժեք չարտահայտող գների գոյություն։ Հետևապես, գին երևան գալը արտացոլում է ապրանքային տնտեսության հակասությունների խորացումը։

Ապրանքի ու փողի սխառնությունը և տարբերությունը

Արժեքի ձևի զարգացման օրինակաբանությունների ընտանիքում բնույթ է տալիս հետևություն անել, որ փողի ծագումը պատմական պրոցես է, որի հիմքում ընկած է ապրանքային փոխանակու-

թյան զարգացումը: Փողի ծագման պատճառը ապրանքային արտադրության հակասությունների ծավալումն է և Փողը, ինչպես արդեն ասվել է, ապրանք է, որը համընդհանուր համարժեքի հատուկ զեք է կատարում, ինչ փողը, թե՛ ապրանքների իրենցից ներկայացնում են հասարակական աշխատանքի արդյունքները: Բայց արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականության պայմաններում բոլոր ապրանքները շուկայում անմիջականորեն հանգեն են զույգն որպես մասնավոր աշխատանքի արդյունքներ, իսկ փողը՝ որպես հասարակական աշխատանքի անմիջական մարմնացում (համընդհանուր համարժեք): Միայն փողով փոխանակելով կարելի է որոշել, որ ապրանքները շուտ էություն հասարակական աշխատանքի արդյունքներ են: Այլ կերպ ասած, շուկայում հասարակական աշխատանքի հաշվառում է կատարվում քանակական ու որակական տեսակետից, որի համար միջոց է ծառայում փողը: Մասնավոր սեփականության տիրապետման ժամանակ այդ հաշվառումը կատարվում է տարերայնորեն, ապրանք արտադրողների թիկունքում, զենքի տարերային տատանումների միջոցով:

Փոխանակման պրոցեսում իրացվում է կտրը արտաքնադատ անկախ մասնավոր ապրանքարտադրողների միջև Փողը, լուծելով ապրանքների անմիջական փոխանակության հակասությունները, դրա հետ միասին պայմաններ է ստեղծում ապրանքային տնտեսության հակասությունների հետագա զարգացման համար: Փողի առաջին զայլ ամենևին հասարակական շեղողանկա հարաբերություններ չի ստեղծում, ինչպես այդ պատկերում են բուրժուական անասագիտները: Իհարկե, որպես համընդհանուր համարժեք, փողը պատմականորեն ամենից ասոց պատկերվում էր ապրանքափոխանակությանը պարզ ապրանքարտադրողների միջև, փոխանակություն, որը կապված էր մարդու կողմից մարդու շահագործման հետ: Բայց արտադրամիջոցների մասնավոր սեփականության պայմաններում փողի ֆունկցիան անխուսափելիորեն նրան զարկնում է շահագործման գործիք:

Փողը որպես շահագործման գործիք

Փողը ապրանքային փոխանակության ժամանակ (Ա—Ա) առանց փողի մասնակցության ապրանքների տուտանք միշտ համընկնում էր ժամանակի մեջ: Փողի ծագման հետևանքով փոխանակությունը բաժանվել էր երկու հակադիր և միմյանց լրացնող գործողության՝ վաճառքի և զեման:

Նախքան ապրանք զեկը ամեն մի մասնավոր սեփականատեր պետք է վաճառքի իր ապրանքը: Դա ստեղծում է պայմաններ, որոնք միջնորդ-վաճառականին թույլ են տալիս ներքաշվել փոխանակության մեջ: Վաճառականը առուձախ է տեսնում ոչ թե անմիջականորեն սպառողական արժեք ձևից բերելու նպատակով, այլ իր արժանագրության տակ կցած փողի քանակին ավելացնելու համար, հարստանալու համար: Արիշ խոսքով, փողային շրջանառությունը նախադրյալներ է ստեղծում, որպեսզի առաջինը դա վաճառականական կապիտալը: Փողային հարստությունների մեծացումը խոշոր սեփականատերերի ձեռքին և մանր ապրանքարտադրողների քայքայումը պայմաններ ստեղծեցին նաև վաշխատական կապիտալի առաջինը զայլու համար:

Փողային տնտեսության զարգացումը մասնավոր սեփականատերության պայմաններում ունեցանում է հասարակական տարերքը և դրա իշխումը մարդկանց վրա: Դա աստիճանաբար քայքայում է քնամիթրային տնտեսությունը, օժանդակում արտադրողներից ոճանց քայքայմանը և մշուտների հարստացմանը, դրանով իսկ ուժեղացնելով շեղողությունը: Փողն սկսում է գործել նաև ապրանքային շրջանառության ոլորտից դուրս. ծնունդ են առնում փողային ռենտան ու փողային հարկեր, բնամիթրային պարհակները փոխարինվում են փողայինի:

Ապրանքային արտադրության, փողային տնտեսության տարերային զարգացումը հասցնում է այնտեղ, որ փողի մեջ ավելի ու ավելի է մարմնանում հասարակական տարերային ուժի իշխանությունը: Փողի հասարակական ուժը, քանի որ այն կուտակվում է հարուստների ձեռքին, դառնում է մասնավոր անձի ուժ: Հարուստների իրենց մտա կուտակում են հակալական փողային հարստություններ, իսկ աշխատավոր մասաների փողի կարիքը շարունակ աճում է: Մասնավոր սեփականությունը պայմաններում փողը անխուսափելիորեն դառնում է շահագործման միջոց: Վաճառականների ու վաշխատողները իրենց մտա կուտակված փողը օգտագործում էին մանր արտադրողների ստրկացնելու համար, լուրացնելով նրանց աշխատանքի զգալի մասը: Փողը շահագործման միջոց էր դառնում զեռ արտադրության կապիտալիստական նշանակից էլ առաջ:

Փողի շրջանառությունը ինքնին չի կարող կյանքի կոչել կապիտալիստական արտադրանքալուծանակը, որովհետև դրա համար անհրաժեշտ է արտադրողական ուժերի զարգացման որոշակի մակարդակ: Բայց փողի շրջանառությունը մեծապես նպաստում էր պարզ ապրանքային տնտեսության կապիտալիստականի փոխակերպվելու պրոցեսին: Փողային տարերային շրջանառությունը պայմաններ է ստեղծում անմիջական արտադրողներին սեփականազրկելու նրանց աշխատումը՝ ապրանքի փոխարկվելու, վարձու աշխատանքի սխտանի առաջանալու համար:

Կապիտալիզմի որով փողը դառնում է կապիտալիստական շահագործման համընդհանուր գործիք, վարձու աշխատանքի գնման և նրա ստեղծած հավելյալ արժեքի անհատույց յուրացման միջոց, Փողը ինքնին կապիտալ չէ՝ Այն կապիտալ է դառնում միայն այն դեպքում, երբ կիրառվում է մարդու կողմից մարդու շահագործման համար:

Փողի ֆունկցիաները: Փողի նւթյունը արտահայտվում է այն ֆունկցիաներում, որ փողը կատարում է ապրանքային արտադրության և շրջանառության պրոցեսում:

Փողը որպես արժեքի չափ
Զարգացած ապրանքային տնտեսության մեջ փողը կատարում է 1) արժեքի չափի, 2) շրջանառության միջոցի, 3) գանձերի գոյացման միջոցի, 4) վճարման էֆիցիենտի և 5) համաշխարհային փողի ֆունկցիաները:

Փողի ֆունկցիաների զարգացումը առաջանում է ապրանքային տնտեսության և նրա հակասությունների աճով: Ուստի փողի այս կամ այն ֆունկցիայի զարգացման աստիճանը իրենով արտացոլում է բուն ապրանքային արտադրության էվոլյուցիայի տարբեր կտակները:

Նախքան ապրանքի շրջանառության մեջ մտնի նրա արժեքը պետք է արդեն չափված լինի: Քանի որ բոլոր ապրանքների արժեքը փողով է չափվում, ապա փողի առաջին ֆունկցիան արժեքի չափի ֆունկցիանն է, Տարբեր ապրանքների արժեքի համաչափվելն է, բանակախոս՝ հարաբերակցելի: Բայց փողը չէ, որ ապրանքները համաչափելի է դարձնում, այլ այն, որ դրանք բոլորը, ներառյալ նաև ոսկին, հասարակական աշխատանքի արդյունք են: Ապրանքների արժեքը ոսկով է չափվում Տենց այն պատճառով, որ թե՛ ապրանքները, թե՛ ոսկու վրա ծախված է հասարակական աշխատանքը:

Ապրանքի արժեքը արտահայտելու, այն չափելու համար ձևաբանում կանխելի փող՝ ոսկի, ունենալու անհրաժեշտություն չկա: Արժեքի չափի ֆունկցիան փողը կատարում է որպես մտովի պատկերացում, իդեալական կամ փողը Սահմանելով ապրանքի որոշակի զին, նրա տեղը մտովի, կամ, 4. Մարքսի բաներով սասած, իդեալապես, այդ ապրանքի արժեքը արտահայտում է փողով՝ ոսկով: Բայց ապրանքի արժեքը ոսկով իդեալական չափելը հնարավոր է միայն այն պատճառով, որ փողը իրական գոյություն ունի որպես համընդհանուր համարժեք: Մարդկանց կողմից փողի և ապրանքի միջև մտովի պատկերացվող հարաբերությունը առաջանում է ապրանքի արժեքի ու ոսկու արժեքի միջև իրականում գոյություն ունեցող հարաբերությունը:

Ապրանքի արժեքի չափումը կատարվում է ոսկու՝ որպես փողային ապրանքի, որոշակի բանակությանը այն հավասարեցնելու միջոցով: Ապրանքի արժեքը արտահայտվում՝ ապրանքի գինն է: Ապրանքի գինը նշանակում է ոսկու որոշակի մասային արժեքի համարժեքությունը որոշակի բանակությանը ապրանքի արժեքի նկատմամբ:

Բայց ապրանքի զինը իր արժեքին համապատասխանում է միայն պահանջարկի ու առաջարկի համընդհանուր զեպքում: Իսկ եթե այդ չէ, ապա անխուսափելիորեն առաջանում են զիների շեղումներ արժեքից: Այսպիսով, ապրանքների զինը կախված էն չենց ապրանքների արժեքից, փողի (ոսկու) արժեքից, պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցությունից:

Ապրանքների գինը արտահայտվում են փողային ապրանքի՝ ոսկու որոշ բանակության մեջ: Ոսկու քանակը, նրա մասան չափվում է նրա կշռով: Ոսկու որոշակի կշռային քանակությունը ընդունվում է որպես նրա մասային չափման միավոր: Այդ միավորը, որը սահմանում է պետությունը որպես փողային միավոր, կոչվում է գների մասշտաբ: Գների մասշտաբը ծառայում է ոսկու մասային չափման համար: Ապրանքների բոլոր գները արտահայտվում են փողային միավորների որոշակի քանակության մեջ, կամ, այլ կերպ սասած, ոսկու կշռային միավորների որոշակի քանակության մեջ: Նախահղափոխական Ռուսաստանում XIX հարյուրամյակի վերջերին փողային միավորը ոսկու էր, որը հավասարեցված էր 0,7742 գ մարդու ոսկու ճես:

Չի կարելի շփոթել արժեքի չափը որպես փողի ֆունկցիան և գների մասշտաբը: Փողը արժեքի չափի ֆունկցիան է կատարում այն պատճառով, որ փողը հասարակական աշխատանքի մարմնավորումն է: Իրր գների մասշտաբ փողը հանդես է գալիս որպես ոսկու հաստատված կին և ծառայում է նրա մասան չափելու համար անկախ այն բանից, թե ինչ քանակության հասարակական աշխատանք է պարունակվում մեկ գրամ ոսկու մեջ:

Ոսկու արժեքի և ապրանքների նախկին արժեքի փոփոխության զեպքում ապրանքների գները կփոփոխվեն: Բայց մի ապրանք, որի արժեքը 10 անգամ գերազանցում է ուրիշ ապրանքի արժեքից, համարժեք կլինի ոսկու 10 անգամ մեծ քանակին: Հաս որում գների մասշտաբը չի փոփոխվի:

Իսկ եթե գները մասշտաբը, այսինքն՝ փողային միավոր կազմող ոսկու քանակը մոտփոխվի, ապա առանց ապրանքի ու ոսկու արժեքների փոփոխման անխուսափելիորեն տեղի կունենան գների փոփոխությունը: Նրանք կահմանվեն այլ մակարդակի վրա, քանի որ յուրաքանչյուր փողային միավոր այն ժամանակ կներկայացնի հասարակական աշխատանքի որոշ քանակություն:

Փողը որպես շրջանառության միջոց
Որպես արժեքի չափ փողի մեջ կարելի է մտածել արտահայտել ամբողջ տնտեսության արտատալը և առանձին մարդկանց հարստությունները: Իսկ ապրանքների շրջանառության պրոցեսում փողը պետք է անպայման առկա լինի:

որովհետեւ այդանքները տուածախի զեպրում զրանց իրեցալական զները պետք է վերածվեն ռեալ փողի: Այդ պրոցեսում փողը կատարում է շրջանառության միջոցի ֆունկցիա: Ապրանքը փողի փոխարկվելը նշանակում է այն փաստի հաստատական ճանաչումը, որ ապրանքը պատրաստելու համար ապրանք արտադրողի աշխատանքը իսկապես պետք է հասարակությանը: Մասնավոր սեփականության վրա հիմնված տնտեսությունում ապրանք արտադրողների համար առանձնակապ թարր է ապրանքը փողի փոխարկվելու գործողությունը: Այստեղ դրսևորվում է հակասությունը մասնավոր և հասարակական աշխատանքի միջև, մասնավոր արտադրողների կախվածությունը շուկայի տարրերից:

Փողի՝ որպես շրջանառության միջոցի գործողությունը արտահայտում է ապրանք արտադրողների միջև արտադրական կապերի հետազգա զարգացումն ու բարդացումը: Պողը ապրանքափոխանակության ժամանակ ապրանքի վաճառումը միաժամանակ նշանակում էր ուրիշ ապրանքի գնում: Իսկ ապրանքային շրջանառության պրոցեսում ապրանք արտադրողի կողմից իր ապրանքը վաճառումը զեն չի պայմանավորում նրա կողմից միաժամանակ ուրիշ ապրանքի գնում: Ապրանքի վաճառումը և գնումը կարող են խախտվել ժամանակի ու տարածության մեջ: Եթե ապրանք արտադրող մեկը իր ապրանքը վաճառում է, ուրիշ ապրանք շնչելով, այսպ, հետևապես, ինչ-որ ապրանքարտադրողներ չեն կարող վաճառել իրենց ապրանքները, որի հետևանքով խափանում է ստեղծվում այդ ապրանքների վաճառահանելու գործում: Այդպես՝ ապրանքա-փողային շրջանառությունը իր մեջ ներթափանցում է ապրանքների վաճառման ու գնման իզման հնարավորություն, կնշանակել՝ նաև զերարտադրության անտեսական ճգնաժամերի հնարավորություն: Սակայն պարզ ապրանքային տնտեսությունում այդ հնարավորությունը իրականություն չի դառնում, քանի որ աշխատանքի հասարակական բաժանումն այստեղ համեմատաբար թույլ է զարգացած, անբավարար է զարգացած նաև արտադրության պրոցեսի հասարակական բնույթը, իսկ շուկան հիմնականում սեզական է:

Այդպես շրջանառության միջոց փողը նախակցում հանդես էր գալիս մետաղե ձուլակտորներով: Բայց ձուլակտորներով ապրանքների փոխանակումը մի շարք գեվառություններ էր ստադացնում. պետք էր կշռել մետաղը, որոշել նրա հարցանելը, մետաղածույլերը կտորների բաժանել և այլն: Սրկկտիվորեն ծաղեց ձուլակտորների մեջ մետաղի բավանգակությունը հեղինակավոր կերպով վավերացնելու անհրաժեշտություն: Դրանք (МОНЕТА) հենց իրենց ներկայացնում է սահմանված ձևի ձուլակտոր, որը բառ կշռի ու հարցանելի պարունակում է որոշ քանակությամբ մետաղ, և զա դրանի վրա վավերացված է պետության հատուկ դրոշմով:

Փողը շրջանառության միջոցի ֆունկցիան կատարում է անցողիկ կերպով: Ապարանքներով մեկ ապրանքային գործարքը, ախոհետև նա սպասարկում է հաջորդ գործարքը և այլն: Այդ ֆունկցիայի անցողիկ իննչը թույլ է տալիս լիարժեք փողը փոխարինել նրա արտահայտչին՝ որի թիրախը փողով (օրինակ՝ պղնձի) կամ արժեքի թղթանշաններով: Անկեղծամբ շրջանառության սրբակրկան ցույց է տվել, որ անբեղձատ շրջանառության հետևանքով դրամները մաշվում են, կորցնում են իրենց մաստայի մի մասը և վերածվում ոչ լիարժեք փողի: Դրամների անվասական արժեքը և դրանց սեալ քաճանդակությունը միջանցից սեզատվում, տարբերվում են, ու այդ հանգամանքները օգտագործել է պետական իշխանությունը: Արպես ոսկու փոխարինիչներ սկսեցին շրջանառության համար թողարկել արժեքի թիրախները:

Փողը որպես գանձերի գույացման միջոց

Տարբեր հանգամանքների բերումով շրջանառության պրոցեսը կարող է ընդհատվել, որի հետևանքով փողը գաղաթում է շրջանառություն կատարելու և մնում է անշարժ: Այս դեպքում փողը սկսում է կատարել նոր ֆունկցիա՝ գանձերի գույացման միջոցի ֆունկցիա:

Ապրանքային արտադրության տարիքային զարգացումը առաջացնում է փողի կուտակման օբյեկտիվ անհրաժեշտություն: Շուկայի պատահականություններից պայահվազարկելու համար յուրաքանչյուր ապրանքարտադրող պետք է իրեն ապահովի փողի որոշ սեղելով և հնարավորություն ունենա ուրիշ ապրանքներ գնել անկախ այն բանից, թե կհաջողվի՞ արդյոք իրացնել սեփական ապրանքները: Վաճառականական էր ու վաշխատական կապիտալի զարգացման հետևանքով, փողը պահելու ձգտումը, աստիճանաբար, որոշ չափով դառնում է ինքնանպատակ գործ:

Բնամթերային անտեսություն քայքայման ու ապրանքային հարսբերությունների զարգացման համեմատ փողը ավելի ու ավելի է իրեն դնետրում որպես հասարակական հարստության մարմնացում: Բնագրթերային տնտեսության պայմաններում հարստության կուտակումը իրականացվում էր արդյունքների կուտակման ձևով: Ապրանքային տնտեսության զարգացումը առաջացնում է հարստության կուտակման այլ ձև՝ փողի կուտակման ձևը: Անսահմանափակ քանակությամբ ապրանքներ չի կարելի պահել, մինչդեռ փողային ապրանքը, համընդհանուր հարստության գեր կատարելով, միշտ կարող է կատարել իր ֆունկցիան:

Այդպես գանձ փողը հարստության արտահայտիչ է ընդհանրապես. Գանձի ֆունկցիան կարող են կատարել ոչ միայն ոսկե դրամները, այլև հենց փողային էությունը նրա անմիջական բնամթերային ձևով՝ ոսկե ձուլակտորները, ոսկուց պատրաստված բանվածքները և այլն:

Փողը գտնվի ֆունկցիայում տարևաշնորհն կարգավորում է զբա-
մական շրջանառությունը: Այսպես, ապրանքների արտադրության եվա-
զելու և ապրանքաշրջանառության կենսակիզու գեպրում սակու մի մասը
շրջանառությունից զուրս է մնում և փոխարկվում գտնվի: Իսկ երբ արտա-
դրությունը ընդարձակում և ապրանքաշրջանառությունը աճում է, այդ
սուկին ներքի շրջանառության մեջ է մտնում:

Ապրանքային տնտեսության զարգացման վաղ աստիճաններում
փողի կուտակումը կատարվում էր փողը շրջանառությունից զուրս հա-
նելու միջոցով: Իսկ կապիտալիստական արտադրանքանակի ժամանակ
տիրացվածը եշանակություն է ստանում շահույթի հետևից ընկնելը, բայց
քանի որ անշարժ փողը շահույթ չի բերում, կապիտալիստները
ձգտում են շրջանառության մեջ դնել այն, գտնել նրա համար շահավետ
կիրառում: Իստի և կապիտալիզմի պայմաններում գտնվեց սովորա-
բար հանձնում են բանկերին՝ պահելու համար: Բանկերը փողը համա-
կենարանացնում են և վարկի միջոցով գտնում նրա շահութաբեր կիրա-
րումը:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճշմամբ կապիտալիստական զրամ-
կան շրջանառությունը հասցրեց քառասյին վիճակի: Գրա հետևանքով
վերածնվեց կանխիկ սուկի ձևը բերելու ուղղությամբ կապիտալիստնե-
րի ձգտումը: Բուրժուական տնտեսագետների հաշվարկումների համա-
ձայն զանազան երկրների կապիտալիստներ իրենց անձնական սնչյին-
րում պահում են ավելի քան 15 միլիարդ զոլար սուկի, որը շատ անգա-
մով գեպրանցնում է բոլոր կապիտալիստական երկրներում մեկ տար-
վա ընթացքում արդյունահանվող սուկու քանակը:

Կապիտալիստական երկրների միջև պայքար է մղվում ուժու ու-
ղիվների համար, պայքար, որը հանդիսանում է միջմուպերիալիստա-
կան սակնասուր հակասությունների բաղադրուցի մասը: Բանն այն է,
որ ուժու ուղիվները իմպերիալիստական պետությունները օտապոր-
ծում են որպես իրենց միջև տնտեսական պայքարի կարևորագույն զին-
բերից մեկը և որպես տնտեսական թույլ զարգացած երկրների վաշխա-
տական շահարժում միջոց:

**Փողը որպես վճարման
միջոց**

Վճարման հետաձգումով ապրանքների վաճառ-
ման զեպերում փողն սուկե վճարման միջոցի
ֆունկցիա կատարելու Երբ ապրանքները ծախվում
են վճարման հետաձգումով, փողը գները որոշելիս գործում է իրական-
պես, իբրև արժեքի չափ, բայց շրջանառության միջոցի դեր չի կատարում:
Փողը կարող է ապրանքների համար փող վճարում են միայն վճարման
ժամկետը հասնելու ժամանակ: Հետևապես, այս դեպքում փողը շրջա-
նառության պրոցեսում ապրանքներին անմիջապես չի հակադրվում, այլ
շրջանառություն է մտնում միայն որոշ ժամանակ անց, վճարման մի-

ջոցի ֆունկցիան արտացոլում է մարդկանց միջև արտադրական ու առ-
տրական կապերի հետագա զարգացումը:

Որպես վճարման միջոց փողի ֆունկցիան ենթադրում է փողի ու
միայն որպես զեպրական միջոցի, այլ նաև որպես հասարակական հա-
րատության, այսինքն՝ ընդհանրապես գտնվի մարմնացման զարգացու-
մը: Փողի որպես վճարման միջոցի գործողությունը չի սահմանափակ-
վում ապրանքային շրջանառության ոլորտի սահմաններով: Պարտաճե-
րի և պարտագանի հարաբերությունը տեղի է ունենում, օրինակ, փո-
ղի փոխառվության, փոխառվություններով գործարքների զեպրելում:
Վճարման միջոցի ֆունկցիան փողը կատարում է նաև տնտային, հար-
կերի վճարման զեպրելում:

Փողի որպես վճարման միջոցի կիրառման ասպարեզը զգայուն
ընդարձակվում է վարկի ու վարկային սխեմայի զարգացման կազմակցու-
թյամբ, որնք միտմամանակ սահմանափակում են փողի որպես շրջա-
նառության միջոցի կիրառումը: Հարցադած կապիտալիզմի պայմաննե-
րում փողը հանգես է դաշխ առավելագույն որպես վճարման միջոց: Իսկ
որպես շրջանառության միջոց փողը գործում է զխաճորտայն մանր
սուկերի շրջանում:

Վարկային հարաբերություններին և փողի որպես վճարման միջոցի
ֆունկցիայի զարգացումը հանդիսանում է վարկային փողի առաջանա-
լում: Մեկ կապիտալիստի կողմից մի ուրիշ կապիտալիստի արամա-
ղվող վարկը առաջացնում է պարտքային պարտավորադրեր՝ մուրհակ-
ներ: Այդ պարտքային պարտավորադրեր, մասնակցելով առևտրային
շրջանառությանը, ձևերից ձևը անցնելով մինչև վճարման ժամկետի
հասնելը, քաս էություն փողի դեր են կատարում: Բայց մուրհակների
շրջանառությունը սահմանափակ է, քանի որ զրանք ունենում են միայն
մասնավոր անձի երաշխավորություն: Այդ նկատառումով օրյնկախվորեն
ձագում է ավելի կալում երաշխիքի պահանջումներ, որ նախորդում է
բանկնտաների երևան պալը: Բանկնտը, իրենից ներկայացնում է մուր-
հակ, որ բանկը առաջ է մասնավոր անձի մուրհակի փոխարեն: Բանկ-
նտաների կմիտան կատարվում է ապրանքային շրջանառության վար-
կավորման կարգով: Այսպիսով բանկնտը ձագում է փողի որպես
վճարման միջոցի ֆունկցիայից: Բանկնտաների հետ միտային շրջանա-
ռությանը մասնակցում է վարկային միջոցների մի ուրիշ ձև՝ նկերը:
Չեկն իրենից ներկայացնում է ավանդատիրոջ զրամ հրաման բանկին՝
իր հաշվին փող տալ չկելով նշված անձավորությունը: Չեկերը շրջանա-
ռության կարճ ժամկետ ունեն:

Վարկային հարաբերությունների զարգացումը հետարավորություն է

ստեղծում պարտերը մարչ պարտային պարտավորությունների փոխադարձ հաշվանցումների միջոցով՝ առանց կանխիկ փողի:

Արտադրամիջոցների մասնավոր սեփականություն պայմաններում փոխադարձ հաշվանցումների փոխումը պարունակում է հակասություններ՝ արմատավորված մասնավոր ապրանքարտադրողների բուն բնույթի մեջ: Եթե պարտապանը չկարողանա ժամանակին ծածկել իր ապրանքը կամ դեղերը իջեկու հետևանքով իր ապրանքի գինաարժեք ստանա իր նախատեսածից ավելի բիչ: դումար, այս նա ի վիճակի չի լինի պարտը վճարել: Դրա հետևանքը կլինի չվճարում ու միայն ավելի ապրանքարտադրողի կողմից, այլ այն անձնավորության կողմից, որին նա պարտ է: Եղթնական ռեակցիայի կարգով ավելի հանգամանքը կդիպչի իրենց՝ ապրանքները վարկով վճարումս միևնախփ վարկանքարտադրողների շահերին և կանգորդառու նրանց վիճակի վրա: Փանի զեռ վճարումները փոխադարձաբար մարվում են, կանխիկ փող չի պահանջվում: Բայց հենց որ փոխադարձ պարտի շղթայում որևէ վճարում չմարվի, փոխադարձ հաշվանցումների շղթան կկորվի և կանխիկ փողը անհրաժեշտ կլինի:

Այդ հակասությունը հատուկ սրությամբ դրսևորվում է գերարտադրության տնտեսական նշանավոր ամանակաշրջանում: Մի շարք գործարքների չվճարումները խախտում են ապրանքարտադրողների մեկը մյուսի նկատմամբ վստահությունը, սկսվում է վազքը կանխիկ փողի համար: Հայտնաբերվում է, որ կապիտալիստական տնտեսությունում խանկան փողը ոչ թե պարտային պարտավորադրերն են, այլ սեռյ փողային ապրանքի՝ ոսկիի, Բուրյո ուղում են իրենց ապրանքը ծածկել սեռյ փող ստանալու համար, բայց ամենևին էլ ոչ բոլորն են կարող ապրանք դնել, քանի որ կանխիկ փողը այդ ժամանակ ձեռք են բերում պարտերը վճարելու համար: Հետևապես, արտադրամիջոցների մասնավոր սեփականության պայմաններում փողի որպես վճարում մեջլոցի զարգացումը արտաջրում է առումսիի գործողությունների հետագա խզման հարավորությունը, նոր պայմաններ է ստեղծում կապիտալիստական կոնսոլիդացի հակասությունների հետագա զարգացման համար:

Համաշխարհային փող Տվյալ երկրի ներսում, ինչպես արդեն առկա է, փողային ապրանքը իր կողմից որոշակի ֆունկցիաներ կատարելիս կարող է փոխարինվել արժեքի ներկրով: Իսկ միջազգային վճարային շրջանառության բնույթին համապատասխանում է փողի գործողությունը նրա քնակային ձևում՝ աշխիվ միազգի ձույլերի ձևում: Համաշխարհային փող է հանդիսանում ոսկին:

Ոսկին համաշխարհային շուկայում օգտագործվում է որպես վճարման համարեղանուր միջոց: Համաշխարհային տնտեսի գործում հաշ-

վարկումները կատարվում են առավելագույն պարտերի պարտավորությունների հաշվանցումների ուղիով՝ քանկիի միջոցով: Կանխիկ ոսկին մեկ երկրից մի այլ երկիր փոխադրելու անհրաժեշտությունը ծագում է միայն այն դեպքում, եթե պարտային պարտավորություններ փոխադարձ հաշվանցումներով չեն մարվում: Այդ դեպքում փողը համաշխարհային շուկայում հանդիս է զարիս որպես վճարման համարեղանուր միջոց:

Նրբ տնտեսական հարաբերությունների խանգարվածությունը կամ տնտեսական որևէ ցնցում հասցնում է վճարումների նորմալ ընթացքի խախտանք, ծագում է յուրաքանչյուր ապրանքային գործարք կանխիկ փողով վճարելու անհրաժեշտություն: Այդ դեպքում համաշխարհային փողը կատարում է համարեղանուր զնոպական միջոցի դեր:

Մեկ երկրից մի այլ երկիր փողի շարժումը տեղի է ունենում և այն դեպքում, երբ կապիտալիստները իրենց կապիտալի մի մասը փոխադրում են արտասահման՝ այնտեղ պահելու նպատակով: Այդ դեպքում փողը գործում է քրեդիտարական իրրե հարստության բացարձակ հասարակական նյութականացում...¹⁾

Համաշխարհային տնտեսի և վարկային հարաբերությունների զարգացման շնորհիվ այն երկրի վալյուտան, որը բարձր տեսակարար կշիռ ունի այդ տնտեսում և զգալի վարկեր է հատկացնում ուրիշ երկրներին, որոշ առավելություններ է ստանում, քանի որ երկրների միջև հաշվարկումները կատարվում են հենց այն երկրի վալյուտայով, որը որոշ մեծությունիս ունի համաշխարհային վճարային շրջանառությունում: Ըստ որում ենթադրվում է, որ ավելի վալյուտային միավորը ներկայացնում է որոշակի քանակություն ոսկի և կարող է սահմանված կրտսով նրանով փոխանակվել վալյուտայինորոշ պահանջած պահելու: Փանի որ համաշխարհային փողը ըստ իր բուն էության պետ է հանդիս գա անմիջապես իրրե ոսկի, այսպ որպես համաշխարհային փող կարող է գործել միայն այնպիսի վալյուտան, որը ազատորեն փոխարկվում է ոսկու, և միայն այն երկրները, որը ընդունակ է ուրիշ երկրներին իր պարտքը վճարել ոսկով:

Միևն ասալին համաշխարհային պատերազմը համաշխարհային տնտեսում մտնող դերը էր զրավում անդրական ֆունտ ստեյնլը: Տարրի երկրների միջև հաշվարկումները կատարվում էին անգլիական քանկիի միջոցով և ֆունտ ստեյնլիզով:

Միջովորիտառական հակասությունների սրվելը, բրիտանական իմպերիալիզմի չզիսմամբ թուլացրին Անգլիայի գրքերը համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության և խորվովցին ֆունտ ստեյնլիզի՝ որպես համաշխարհային վալյուտայի դերը: Այդ ֆունկցիան սեղեն առավելագույն կատարել ԱՄՆ-ի գրալուր: Կապիտալիզմի ընդհանուր

1 Ա. Մարխ, Կապիտալ, Կ. 1, էջ 154:

կենսամեր հետագա արվելը հասցրեց անտեղ, որ կապիտալիստական աշխարհում (այդ թվում նաև ԱՄՆ-ում) սկսեցին գործառնալիստական անկենսա արժեքազրկված թղթադրամները ԱՄՆ-ի ինվերսիոնիստական բազմազանությունը որսեր հասցրեց ֆինանսական անսովորական, զուարթ երկրի կ' ներուժ, կ' դրսում սովոր անփոխարկելի զարժակ, գտահանվելուք նրա կենսամեր խախտվելը: Ահա թե ինչու այժմ երբեք ու երբեք հայր է բարձրացվում կապիտալիստական երկրների միջև հարշակարժանները առաջնա պես կատարել սպիտակ պետությունը:

Շրջանառության ամսաքանակը և **ֆողի քանակը**

Ապրանքների շրջանառությունը որոշում է ֆողի շրջանառությունը: Քանի որ ֆողի որպես շրջանառության միջոցի մեջ իրացվում են ապրանքների գները, ապա շրջանառության համար անհրաժեշտ ֆողի քանակը կախված է անկենց առաջ ապրանքների գների գումարից: Ապա, պետք է հաշվի առնել, որ շտրաբանչյուր դրամ տվյալ ժամանակաշրջանի ընթացքում կարող է մի քանի անգամ ձևափոխվել անցնել, կատարելով մի քանի շրջապտույտ: Արքան ավելի արագ շրջանառության կատարի ֆողը, այնքան ավելի այն թիվ կպահանջվի շրջանառության համար: Այստեղից հետևում է, որ շրջանառության համար անհրաժեշտ ֆողի քանակը հավասար է ապրանքների գների գումարին՝ բաժանած նույնատն ժողային միավորների (սուրբիների, մարկների, զուլանների և այլն) շրջապտույտի արագությանը: Այդպիսով, ֆողի այն քանակը, որ անհրաժեշտ է շրջանառության համար (Ք), որոշվում է երեք գործոններով՝ 1) ապրանքների քանակով (Ա), 2) ապրանքների գների շարժումով (Ք), 3) ֆողի շրջանառության արագությամբ (ՇԱ): Այս կախվածությունը կարող է արտահայտվել հետևյալ ֆորմուլայով.

$$\Phi = \frac{AK}{\text{ՇԱ}}$$

Փողային շրջանառության վիճակը արտացոլում է մի շարք գործոնների ազդեցությունը, որոնք գտնվում են փողային շրջանառության սուբյեկտի գույր և օբյեկտիվ են նրա համար: Ապրանքների առումով սուբյեկտը, զբաղ արագությունը, ինչպես և մեղքի պատույտի արագությունը կախված են արտադրության պայմաններից, տրանսպորտի զարգացումից, քաղաքի և գյուղի տնտեսական կապերից, վարկային սխեմաների վիճակից և այլն:

Երբ որպես շրջանառության միջոց հանդես է գալիս ֆողային ապրանքի սակից, շրջանառության մեջ մշտապես գտնվում է այնքան քանակություն ֆող, որքան իսկապես անհրաժեշտ է շրջանառությանը: Քանի որ լիարժեք ֆողը, եթե չի մասնակցում շրջանառությանը, դառնում է պակե, շրջանառության մեջ գտնվող ֆողի քանակը ամբողջությամբ

կախված է ապրանքների կոչմը գտնվող հանգամանքներից: Փողը կատարում է ոչ միայն շրջանառության միջոցի, այլև վճարման միջոցի ֆունկցիան, ուստի և վարկային հարաբերությունների զարգացման հետևանքով փողային շրջանառության օրենքի ֆորմուլան ստանում է հետևյալ ձևը.

$$\Phi = \frac{AK - V_1 + V_2 - \Phi V}{\text{ՇԱ}}$$

Շրջանառության մեջ գտնվող ֆողի քանակը համարաբար կլինի իրացման ենթակա ապրանքների գների գումարին (ԱՔ), հանած վարկով վճարված ապրանքների գների գումարին (Վ₁), գումարած վճարումները (Վ₂), որոնց վճարման ժամկետը հասել է, հանած փոխադարձաբար մարվող վճարումների (ՓՎ) գումարը և այդ բոլորը բաժանած նույնատն ժողային միավորների շրջապտույտների թվին (ՇԱ):

Փողապահում

Ինչպես ասվել է վերևում, ֆողային շրջանառության զարգացումը երևան է հանում ինքնուրույն արժեք լուծեցող նիշերով ֆողի փոխարինման հնարավորություն: Թղթադրամները, ինչպես և թերթերը դրամները շրջանառության մեջ փոխարինում են ֆողային ապրանքի սակից: Բայց արժեքի լավի ֆունկցիան թղթադրամային շրջանառության դեպքում ևս կատարում է սակից, քանի որ թղթադրամները սեփական արժեք չունեն և միայն սպիտակ են: Թղթադրամները շրջանառության մեջ է մտցնում պետությունը, որը սահմանում է դրանց պարտագիր կուրսը: Թղթադրամների պարտագիր կուրսը ուժ ունի միայն տվյալ պետության սահմաններում: Ենակ արժեքը, որ ներկայացնում են թղթադրամները, պետական իշխանությունից չի կախված: Այստեղ գործում է ֆողային շրջանառության օբյեկտիվ օրենքը: Երբ թղթադրամները շրջանառության մեջ են մտցնում շրջանառության համար անհրաժեշտ սակի ֆողի քանակությունը համապատասխան նրանք շրջանառությունը կատարում են իրենցով փոխարինվող սակի գումարների արժեքով: Իսկ երբ թղթադրամների քանակը գազաբում է համապատասխանել ապրանքային շրջանառության սակի ֆողի պահանջներին, ապա սակու այն քանակը, որ ներկայացնում է շտրաբանչյուր թղթադրամային միավոր, կշիղկի նրա վրա ելված անվանական արժեքից, եթե թղթադրամները թողարկվեն, դեցուր, կրկնակի ավելի, քան անհրաժեշտ է համապատասխան սակի գումարների շրջանառության համար, սպա յուրաքանչյուր թղթադրամային միավոր կներկայացնի համապատասխան սակի միավորի արժեքի կեսը միայն: Դրա հետևանքով ապրանքների գների գումարը կկենսակ կավելանա:

կապիտալիստական պետությունը կարող է շրջանառության մեջ մտցնել առնչաբ քանակությամբ թղթանշաններ: Բայց այդ քանակությունը չի կարող սրտել նրանց «արժեքը»: Գների փոփոխության միջոցով ապրանքային շուկայի տարերբը բռնի կերպով թղթագրամները հավասարեցնում է ուկու այն քանակին, որը նրանք ռեալ կերպով ներկայացնում են:

Թղթագրամների շափեց դուրս թողարկումը և դրանց արժեքազրկվելը կապիտալիստական աշխատում ծառայում են որպես բուրժուազիայի շահույթների ավելացման և աշխատավորների ռեալ նկատմանների իջեցման միջոցներից մեկը: Խոշոր կապիտալ թղթագրամների թողարկումը օգտագործում է, որպեսզի աշխատավորների վրա զնի բյուրյուստային զեֆիցիտի ծանրությունները, որոնք ստաշանում են իմպերիալիստական պետությունների կողմից օպտապահման մրցույթազրով և նրանց արդեւիվ թաղաքականությանը: Ժամանակակից պայմաններում զեմբլ որդը կապիտալիստական երկրներում ավելանում է փողի էմիսիան, որը զերազանցում է շրջանառության իրական պահանջարկները: Գրանով է բացատրվում ապրանքների գների աճը, թղթագրամների զեոդունակության անկումը:

§ 5. Արժեքի օրենքը

Արժեքի օրենքի էությունը նրա դերը որպես ապրանքային արտադրության տարեքային կարգավորիչ:

Արժեքի օրենքը՝ ապրանքային արտադրության անուստական օրվեկալի օրենքն է: Այն պայմաններում, երբ ազդեցությունը արտադրում են որպես ապրանքները, հասարակական աշխատանքի ծախսումները անխտապահիլորեն արժեքի ձև են ընդգծում: Ապրանքների արտադրումը անհրաժեշտ է դարձնում նրանց փոխանակությունը

իրենց վրա ծախսված հասարակական աշխատանքի քանակին համապատասխան, այսինքն՝ նրանց արտադրման համար հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքային ծախսակից համապատասխան: Այլ կերպ ասած, ապրանքների փոխանակությունը պետք է կոտարվի քառ նրանց հասարակական արժեքի: Ապրանքները հասարակական արժեքով փոխանակելու զեպրում այն ապրանքարտադրողները, որոնց աշխատանքի անհատական ծախսումները ավել ապրանքի արտադրության վրա ավելի թի: Ան ինժում հասարակականորեն անհրաժեշտ ծախսների, շահում են: Իսկ նրանք, որոնց մաս աչդ ծախսումները հասարակալներին անհրաժեշտից բարձր են լինում՝ ստուժում են: Արժեքի օրենքի էությունը ապ-

րանքները հասարակական արժեքին համապատասխան փոխանակելու անհրաժեշտությունն է, որը ապրանքարտադրողներին հարկադրում է հետնել, որ ապրանքների արտադրման վրա կատարվող ծախսումները լզերապանցեն հասարակականորեն անհրաժեշտ ծախսումները:

Մասնավոր սեփականության պայմաններում արժեքի օրենքը գործում է որպես ապրանքային արտադրության տարեքային կարգավորիչ: Ամեն տեսակ հասարակական պայմաններում անհրաժեշտ է աշխատանքի համամասնական բաշխում քառ արտադրության տարրեր ոլորտների: Արտադրումից չնցնելի մասնավոր սեփականության պայմաններում ապրանք արտադրողները զեկավարվում են իրենց մասնավոր շահույթով: Հասարակության մեջ իշխում են անարիսիա և մրցայալքար, արտադրության ճյուղերի միջև աշխատանքի բաշխման պրոժեկը կարգավորում է արժեքի տարեքային գործող օրենքով:

Արժեքի օրենքի կարգավորող մեխանիզմը շուկայի գների տարեքային տատանումներն են, մրցայալքարի հետևանքով դրանց շեղումներն են հասարակական արժեքից: Գներ ապրանքի արժեքի հետ համընդհանր են միասն պահանջարկ ու առաջարկի հավասարության զեպրում, այսինքն՝ երբ ավել ապրանքի արտադրումը համապատասխանում է նրա նկատմամբ վճարունակ պահանջարկին: Իսկ եթե աչդարի հավասարություն չկա, ապրանքի գները շեղվում է նրա արժեքից: Արժեքից զնի շեղումը համապատասխանաբար ազդում է պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցության փոփոխման վրա և աչդարից՝ տարրեր ճյուղերի միջև աշխատանքի ու արտադրումից չնցնելի վերաբաշխման վրա: Արժեքի հանդեպ շուկայական զեի գերազանցումը խթանում է առաջարկի աճմանը, ապրանքների արտադրման ավելացմանը: Իսկ շուկայական գների արժեքից ցած մակարդակի վրա սահմանվելը առաջ է բերում ապրանքների արտադրության կրճատում:

Արժեքի շուրջը գների տատանումները պայմանավորվում են ոչ միայն շրջանառության ոլորտում, շուկայում սեղիբ ունեցող տարեքային տատանումներով, այլև արտադրության ոլորտում կատարվող փոփոխություններով: Աշխատանքի արտադրողականության փոփոխությունները, որոնք որոշում են արդյունքի միավորի արժեքի մեծության փոփոխությունները, գների տատանումների միջոցով աշխատանքի վերաբաշխում են առաջացնում արտադրության ճյուղերի միջև: Տվյալ ապրանքի արժեքի փոքրացումը, օրինակ, կարող է առաջացնել ավելա ճյուղում ծախսվող աշխատանքի քանակի փոքրացնելու անհրաժեշտություն: Բայց միևնույն ժամանակ այդ հանդեպները կարող է մեծացնել ավելա ապրանքի կամ ուրիշ ապրանքների նկատմամբ վճարունակ պահանջարկը: Այստեղ անխուսափելի են գների տատանումները, մի կողմից՝ կապված արժեքի փոքրացման հետ, և, մյուս կողմից՝ կապված պա-

¹ Ինչպեսզայի օպիդալ-տեսակական հետևանքների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս XI դիւմում:

Հանցարկի մեծացման հետև Հեռակապիտալ, արդյունքի հասարակական արժեքի մեծությունը հենց ազդեցություն է գործում տնտեսության ճյուղերի միջև աշխատանքի բաշխման վրա:

Երբ արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականության վրա հիմնված ապրանքային արտադրությունը ընդգրկում է ամբողջ հասարակական արտադրությունը (ինչպես զա տեղի ունի կապիտալիզմի օրով), այն ժամանակ արժեքի օրենքը դառնում է ամբողջ հասարակական արտադրության անհրաժեշտ կարգավորիչը:

Այսպիսով, իրենց արժեքներից ապրանքների գների շեղվելը տեղի է ունենում ոչ թե ապրանքարտադրողների ցանկությանը, այլ կարգավորվում է արժեքի օրենքով օրենքի գործողությամբ: Արտադրողներին մասնավոր սեփականության պայմաններում արժեքի շուրջը գների տարեբային տատանումները հանդիսանում են արժեքի օրենքի գործողության միակ հետևանքը և նա առաջին հերթին արտադրության կարգավորման միակ հնարավոր մեխանիզմը:

Արժեքի օրենքի գերընդհանուր կապիտալիստական հասարակարգային անարդարության և անարդարության արտադրողների մեջ: Նրա ազդեցությունը արտադրողական ուժերի աճի վրա

Արժեքի օրենքի գերընդհանուր կապիտալիստական հասարակարգային անարդարության և անարդարության արտադրողների մեջ: Նրա ազդեցությունը արտադրողական ուժերի աճի վրա

Արժեքի օրենքի գերընդհանուր կապիտալիստական հասարակարգային անարդարության և անարդարության արտադրողների մեջ: Նրա ազդեցությունը արտադրողական ուժերի աճի վրա

քի գործողությունը հասցնում է պարզ ապրանքարտադրողների շերտավորմանը, նրանց զիջելով արտադրողական ուժերին:

Տարեբային ապրանքային տնտեսության պայմաններում արժեքի օրենքը մեծ դեր է խաղում արտադրության աճի ու կատարելագործման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման և ապրանքների արժեքի իջեցնելու գործում, բանի որ այդ օրենքի գործողությունը ապրանք արտադրողներին դրդում է իջեցնել աշխատանքի անհատական ծախսումները հասարակականորեն անհրաժեշտ ծախսումների համեմատությամբ:

Ապրանքներ արտադրելիս աշխատանքի անհատական ծախսումները պահպանելու համար մղվող պայքարում ամենանպատակալից պայմաններն ունենում է խոշոր ապրանքային արտադրությունը, որը աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացնելու և ապրանքների արժեքը իջեցնելու համար ավելի մեծ հնարավորություններ ունի: Արժեքի օրենքը խթանում է արտադրողական ուժերի զարգացմանը, բայց արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականության պայմաններում զա սույն է շերտում հասարակական աշխատանքի վիժվառնություններ: Գների շուկայական տատանումները որոշում են արտադրության շահերը, որոնք կարող են չհամապատասխանել ոչ ընթացիկ պահանջարկին, ոչ էլ ավելի երկարատև զարգացման պահանջներին:

Այսպիսով, արժեքի օրենքի տարեբային գործողությունը, կարգավորելով արտադրության պրոցեսը և խթանելով աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը, դրա հետ միասին հասցնում է արտադրողականության մասնավոր սեփականության վրա հիմնված ապրանքային տնտեսության հավանաբար հակասությունների օրմանը:

§ 6. Ապրանքային ֆեոդալիզմ

Արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականության փոխակապության մասնակցի ապրանք արտադրողների միջև, բուն արտադրության պրոցեսում, աշխատանքի հասարակական բաժանումը պայմանավորված կապերը դրանքովում են այդ արտադրողների աշխատանքի արդյունքների փոխանակման մեջ ապրանքների շարժման միջոցով: Արդ խոսքով, ապրանքների, առարկաների շարժումը փոխանակության պրոցեսում արտահայտում է արտադրողական կապերը, մարդկանց միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները: Միայն ապրանքների շարժման մեջ է բացահայտվում նաև մասնավոր աշխատանքի հասարակական էությունը, որովհետև դրա հասարակական էության հետևանքն է ունենում միայն փոխանակության տարիքային պրոցեսում: Այսպիսով, ապրանք արտադրողների միջև հասարակական հարաբերությունները միանգամայն օրինակաբար են ընդունում են իրերի միջև տեղի ունեցող

Հարաբերությունների ձև ու դրսևորվում երանց շարժման մեջ: Այլ խոսքով, արտադրական Հարաբերությունները ստարկաբանում են Հասարակական Հարաբերությունների՝ մարդկանց վրա իշխող տարերբը արտաքանակա հանդիս էլ կալին դրանց վրա որոշ առարկաների արխապետման ձևով: Եսկանց արարանք արտադրողների կալվածությունը արտահայտվում է որպես երանց վրա առարկաների (ապրանքների ու փողի) ինչ-որ գերբնական ուժի իշխում: Արտադրական Հարաբերությունների այդ առարկայացումը, այսինքն՝ առարկաների միջև Հարաբերությունների ձևով մարդկանց միջև Հարաբերությունների դրսևորումը, Կ. Մարքսը անվանել է ապրանքային ֆեախիզմ:

Ապրանքային ֆեախիզմի մեջ անհրաժեշտ է տարբերել երա օրյեկտիվ էլ սուրյեկտիվ կողմերը: Ապրանքա-փողային Հարաբերությունները, լինելով ապրանք արտադրողների միջև Հարաբերությունների արտահայտման ձև, երանց գիտակցության մեջ սուրյեկտիվորեն արտացոլվում են որդես պատկերացումներ առարկաների իբր թև գերբնական հատկությունների մասին: Եման եման թանի, ինչպես կրոնական մարդիկ գերբնական ուժ են վերագրում առածած՝ իրենց իսկ պատարաստած պատկերումին, այնպես էլ ապրանքարտադրողները արտադրամիջոցների մաստավոր սեփականության պայմաններում գերբնական հատկություններ են վերագրում ապրանքներին ու փողին: Ապրանք արտադրողների միջև առարկաների շարժման միջոցով իրազորովող օրյեկտիվ կապերը երանց մեջ պատրանք են ստեղծում, թև իբր մարդկանց հարաբերությունները իրականում իրենցից ներկայացնում են Հարաբերություններ առարկաների միջև:

Փողը պաշտամունքը, որ իշխում է կապիտալիստական աշխարհում, ապրանքային ֆեախիզմի ամենաբարձր դրսևորում է: Փողային ապրանքը՝ ոսկին, ինչպես և մյուս բոլոր ապրանքները, մարդկային աշխատանքի սոսկ արդյունք են, բայց որպես փող կապիտալիզմի պայմաններում այն ստանում է հասարակական ուժ, դառնում է մարդկանց վրա իշխելու միջոց: Ապրանքային ֆեախիզմի էություն գիտական հայտնագործությունը ինքնին դեռ չի հանդիսանում և չի կարող հանդիսանել երա սլեշացումների: Քանի գեա դրություն ունի արտադրամիջոցների մասնավոր սեփականություն, մարդկանց միջև հասարակական կապերը իրականացվում են միայն առարկաների շարժման միջոցով: Ապրանքային ֆեախիզմը պատմական կատեղորիս է, ծաղում է մասնավոր սեփականատիրական ապրանքային արտադրության առաջանալու հետևանքով: Իսկ արտադրամիջոցների հասարակական սեփականության տիրապետման պայմաններում այն դրություն լուծելու Այսանդ արտադրության պրոցեսը դառնում է մարդկանց գիտակից հակողության տան, մարդկանց էիջև հարաբերությունները պրանաշափ բնույթ են կրում:

Ապրանքային արտադրության տեսությունը և արժեքի աշխատանքային տեսությունը մշակել է Կ. Մարքսը: Բացահայտելով մասնավոր սեփականության վրա հիմնված ապրանքային արտադրության հակասությունների իսկական էությունը, Կ. Մարքսը պարզել է երա՝ կապիտալիստական արտադրության փոխարկվելու պայմանները և ցույց տվել, որ ապրանքային Հարաբերությունները կապես են կապիտալիստական շահագործման զարգացման համար: Արժեքի աշխատանքային տեսության հիմքի վրա եա ստեղծեց հավելյալ արժեքի տեսությունը, որը մարքսիստական տեսողական ուսմունքի անկյունաքարն է: Ապրանքային արտադրության և արժեքի օրենքի տեսությունը պատմական եոր պայմաններում զարգացրեց Վ. Ի. Լենինը: Ելնելով Կ. Մարքսի տեսական ուսմունքից, Վ. Ի. Լենինը ցույց տվեց, որ պարզ արտադրային արտադրությունը իրենից ներկայացնում է կապիտալիզմի ամենաշայն ու խոր քաղան: Ապրանքային արտադրության զարգացման պրոցեսների ու կապիտալիզմի զարգացման օրենքների, դրուում դասակարգային շերտավորման ու դրուացության ղիֆերիցիցիալիստական ուսմունքայինությունը կարևորագույն նախադրյալ հակոխասցան կապիտալիզմի դեմ պայքարում պրոլետարիատի և աշխատավոր դրուացիության յայն մասնաների ամուր գաշխիքի անհրաժեշտությունը Վ. Ի. Լենինի կողմից հիմնավորելու համար:

§ 7. Արժեքի և փողի բուրժուական տեսությունների բնագագառությունը

Արժեքի բուրժուական տեսությունների բնագագառությունը

Արժեքի աշխատանքային տեսության սկիզբը դրեցին բուրժուական կրտիկ քաղաքատեսուության ներկայացուցիչները (Վ. Պետտին, Ա. Մեյքել և Գ. Ռիկարդս): Ասկայն բուրժուական քաղաքատեսուության կրտիկները չկարողացան հետևողականորեն զարգացնել այդ տեսությունը, քանի որ երանք մարդկանց միջև դրություն ունեցող Հարաբերությունները շփումում լին առարկաների միջև հարաբերությունների հետ: Մի շարք դեպքերում՝ երանք նահանդեցին արժեքի աշխատանքային տեսությունից, հետևողական լին և շարգեցին կապիտալիզմի էությունը:

Կ. Մարքսը հետևողականորեն զարգացրեց արժեքի տեսությունը, բացահայտեց ապրանք արտադրող աշխատանքի կրտիկ բնույթը և այդ հիմքի վրա վերջին հաշվով բացահայտեց կապիտալիստական շահագործման իսկական էությունը, երա մեխանիզմը, կապիտալիստական

տեսնություն չարժան օրերը: Կ. Մարբը ցույց տվեց, որ ապրանքի տեսությունը և արժեքի աշխատանքային տեսությունը կարևորալիզմի զարգացման օրենքների բմբռնման բանալին են: Գեո մինչև արժեքի աշխատանքային տեսության ծագումը բուրժուական տնտեսագետները փորձում էին գտնել զեկերի շարժումը կառավարող օրենքները, բայց լիաբողջապես միախառնել կրեդիտների խորքը: Ուստի նրանք զեկեր բացատրում էին մերթ պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցությամբ, մերթ առարկաների օգտակարությունը: Հետագայում այդ գաղափարները վերցրեց բուրժուական վուլգար բաղաբառնետեսությունը, որը նպատակ դրեց գիտավորյալ կերպով պահպանել կապիտալիզմը: Այդ բաղաբառնետեսությունը հանգեց եկավ արժեքի աշխատանքային մարբայան տեսության դեմ, փորձելով նրան հակադրել իր տեսությունները:

Այդպիսի տեսություններից մեկն է «պեմանգարկի և առաջարկի» տեսությունը, որի կողմնակիները, որպես կանոն, ծխում են արժեքի ներքին ամեն մի բովանդակություն, այն հանգեցնում են զուտ քանակական հարաբերություն: Այդ տեսության համաձայն զեկը, ըստ զորժի էությունը, համընկնում է արժեքի հետ, իսկ արժեքը բնորոշվում է որպես պահանջարկի ու առաջարկի տասանամենների հետեաներ ճվայ կոնցնացիայի ներկայացուցիչները չեն կարողանում բացատրել արժեքի էությունը, պատասխան չեն տալիս այն հարցին, թե ի՞նչն է կազմում զեկ բովանդակությունը պահանջարկի ու առաջարկի հավասարության գեկը: Գրեցնում նրանք պետքն են արտասովոր քանակական, զեկերի տասանամենների բացատրելով պահանջարկի ու առաջարկի տասանամբ, իսկ պահանջարկի ու առաջարկի տասանամենները՝ զեկերի տասանամբ:

Արժեքի մի այլ վուլգար տեսություն պարանջեքի զեկեր բացատրում է ապրանքների առաջարկման ծախսերով: Բայց արտագրության ծախսերը բուրժուական հարաբերությունների պայմաններում հանգեց են զույն որպես զեկեր որոշ գումար: Ստացվում է, որ ապրանքների զեկեր որոշվում են զրանց արտագրության ծախսերով, իսկ արտագրության ծախսերը՝ ապրանքների զեկերով: Եվ այդ տեսությունն էլ կազմում է փակ շրջանակի մեջ, զեկեր բացատրելով չենց զեկերով:

Այժմյան բուրժուական տնտեսագետները լայնորեն սրբապանգում են իր ժամանակ զեո Մարբի կողմից խիստ թեկադրական է այն տեսությունը, որի համաձայն արժեքի իրենց ներկայացվում է առաջարկության երեկ գործունեների՝ աշխատանքի, կապիտալի (արտագրության միջոցների) մեջ մարմնավորված: և ճողի գործողության արգասիք: Այդ տեսությունն ներկայացուցիչները փորձում են մարդկանց հասարակական հարաբերությունները նեկագափուկ արտագրության գործունեների միջև հարաբերություններով: Բայց զիտական մտացույժը պահանջում է ապրերել արտագրության տնտեսական և տեխնիկական կողմերը:

Իհարկե, սպտողական արժեքի արտագրմանը մասնակցում են արտագրության բոլոր երեք գործունեները: Բայց այժայ զեկերում մեզ հետաքրքրում է ապրանքների ոչ թե սպտողական արժեքի ինքնին, այլ արժեքը, այսինքն՝ այն հարաբերությունները, որոնք մարդկանց մեջ առաջանում են ապրանքների արտագրման պրոցեսում: Արժեքը ոչ թե ընդհանրական աշխատանքի ծախսումների արգասիք է, այլ հասարակական աշխատանքի ծախսումների արգասիք է: Ոմանք ծախսում են շատ աշխատանք, ուրիշները՝ թիչ, ոմանք աշխատում են, ուրիշները բուրժուիկն չեն աշխատում և այնուամենայնիվ յուրաքանչև են արտագրության անշափ այժևի արդյունքներ, քան աշխատողները: Քաղաքատնտեսության խեղդին է՝ բացահայտել արտագրության, փոխանակման և առարկաների սպտումն առթիվ մարդկանց միջև առաջացող հարաբերությունների էությունը:

Մարբը-լենինյան բաղաբառնետեսությունը արժեքը զիտում է որպես աշխատանքի պրոցեսում մարդկանց միջև առաջացող հասարակական օրեխիզիվ հարաբերությունների արտահայտություն: Իսկ արտագրության երեք գործունեներն տեսությունը բացահայտանքն ըստագրական, տեխնիկական նպատակ ունեք, բանի որ փորձում է սպացուցել կապիտալիզմի պայմաններում շահագործման բացակայությունը: Այդ տեսության համաձայն յուրաքանչևյուր գործունի տերը իրը թե ստանում է իր ստեղծած լրիվ համարյալը, իրը բանվորն ստանում է իր աշխատանքի համարժեքը՝ աշխատավարձը, ճողի ու կապիտալի տերերը՝ այն, ինչ արտագրում են կապիտալն ու ճողը (շահույթ ու սեկեսա): Ելնելով օարտագրության երեք գործունեների տեսությունից, երա ներկայացուցիչները բարոզում են կապիտալիզմի օրով դասակարգային շահերի ներդաշնակություն:

Բուրժուական ժամանակակից քաղաքատնտեսությունում շատ տարածված է սահմանային օգտակարությանն տեսությունը, որի հիմքում բեկած է արժեքի սուբյեկտիվիտատական զեպատումը: Վուլգար քաղաքատնտեսական այս ուղղության համաձայն արժեքը զուտ նոգեբանական երևույթ է, իրենից ներկայացնում է ապրանքի սուբյեկտիվ զեպատումը, որը իր հերթին որոշվում է նրա օգտակարությամբ: Իսկ այդ օգտակարության շափք իրը թե կախված է ապրանքների քանակությունից՝ որքան թիչ լինեն ապրանքները, այնքան շատ կլինի զրանց օգտակարությունը և, ընդհակառակն, որքան շատ լինեն ապրանքները, այնքան թիչ կլինի զրանց օգտակարությունը: Իսկ ապրանքների արժեքայնությունը, պեղում են տվյալ տեսության հեղինակները, որոշվում է զրանց սահմանային (նվազագույն) օգտակարությամբ: Այդ տեսությունը հուշվի չի առնում արտագրության հասարակական բնույթը, մարդկանց միջև հասարակական հարաբերությունները:

Արժեքը օրյկետիվ տնտեսական հարաբերությունն է, և ոչ թե հոգե-
բանական գիտնատուների արգասիքը: Ինչպիսին էլ լինեն այդ տեսակ
գիտնատուները, օրինակ մի փոքր կտոր գործվածքի գնահատու՞մը,
այդ գործվածքի կտորը ափլին թէ՛ կարծենա, քան ավտոմոբիլը, քանի
որ վերջինիս արտադրման վրա ծախսվել է զգալիորեն շատ ավելի ար-
արտական աշխատանք: Արժեքի ստրեյնիֆիկատական տեսությունը
փորձում է հերքել հասարակական արտադրության զարգացումը որոշող
օրյկետիվ տնտեսական օրենքների առկայությունը վերաբերյալ գրույվր:
Այդ տեսությունը երևույթների ուսումնասիրման օրյկետիվ մոտեցում
փոխարինում է ստրեյնիֆի մոտեցումը, արտադրական հարաբերու-
թյունների ուսումնասիրությունը՝ մեկնացված մարզու հոգեբանության
վերջումամար, պատմական մոտեցումը՝ սպալագամական մոտեցումը:

Արժեքի ժամանակակից բուրժուական տեսությունները, որպես
կանոն, իրենցից ներկայացնում են «պահանջարկի ու առաջարկի», «ար-
տադրության ծախսերի» և արժեքի ստրեյնիֆիկատական տեսության
վերջ բնույթի տեսակ տեսությունների խառնուրդներ:

Բուրժուական տնտեսագիտիկից ոմանք մեղադրում են Վ. Մարք-
սին այն բանում, թե իբր նա տնտեսական երևույթներին մոտեցել է
էտիկայի տեսակետից, դրանով իսկ նրան մեղադրում են օրյկետիվ, դի-
տակական մոտեցման իբր թե բացակայություն մեջ: Իրականում Վ. Մարք-
սը և Ֆ. Էնգելսը բազմիցս ընդգծել են, որ իրենք կնւում են ոչ թե քաղա-
շական նկատառումներից, այլ թե աշխատանքի նշանակության բարոյա-
կան գիտնատուությունից, այլ այն պարզ օրյկետիվ փաստերից, որ ամեն մի
ազգ կմտնանար բողոքից, եթե արտադրության պրոցեսը դադարեցնու՞մ:
Մարքսը և Ֆ. Էնգելսը միշտ էլ կնւում էին հասարակության կայունում
աշխատանքի նշանակության օրյկետիվ գնահատությունից, որ արտա-
հայտվում է ամեն տեսակ հասարակական պայմաններում:

Ինֆորմիստներն ու սեկցիոնիստները, գիտով բուրժուական տնտե-
սագիտիկի հեռույ՛, նույնպես բարոյում են արժեքի զանազան կարգի
հակադիտակական տեսություններ և, հենվելով դրանց վրա, փորձում են
հերքել արժեքի Վ. Մարքսի աշխատանքային տեսությունը: Նրանք պըն-
դում են, թե «բացարձակ արժեքը» (այսինքն՝ արժեք որպես աշխատանքի
ծախսումների մարմնացում՝ արժեքի սուբստանցիա) գոյություն
չունի, թե զ՛. Մարքսի ըլաֆազանցրած արտապայգիան է, թե սպ-
քանքի և աշխատանքի հակասությունները, որանց մասին նա գրել է,
իրենցից ներկայացնում են զուտ արամարտական հակասություններ: Այ-
նինչ, ամենօրյա փորձը արագուցում է, որ հասարակական աշխա-
տանքային արժեքը միանգամայն սեղ էլ Հայտնի է, որ այն ձևաբա-
կությունները, որոնք արդյունքի մեկ միաժողի արտադրման վրա ավելի
կենդանի ու առարկայացված աշխատանք են ծախսում, քան մյուս ձևա-

նարկությունները, մրցակցության պայմաններում քայքայվում են և
կործանվում: Քանի որ սեղ կերպով, օրյկետիվորեն գոյություն ունի
հակասություն կենդանու և արտադրակ աշխատանքի միջև, ուրեմն քա-
ղական չէ ապրանք արտադրել միայն որպես սպառողական արժեք, աե-
հրածնչւ է նաև այն իրացնել որպես արժեք: Փոխանակության օրինա-
չափությունների գիտությունները ցույց են տալիս, և այն հարկադրված են
նըղունելու սեղում բուրժուական տնտեսագիտիկի, որ փոխանակության
գործում համամասնությունները վերջին հաշվով կախված են աշխա-
տանքի ծախսումների մեծությունից:

Փողի բուրժուական
տեսությունների բճճա-
դատությունը

Չբացահայտելով ապրանքի և արժեքի լուրջան
իրական բնույթը, բուրժուական տնտեսագիտիկե-
րը չկարողացան հասկանալ նաև փողի լուրջու-
նը: Կապիտալիզմի զարգացման զեռ վաղ ստա-
դիաներում ծագից այսպես կոչված փողի մետաղի տեսությունը, որը
նըղունում են բուրժուական մի շարք անտեսագիտներ ներկայումս էլ
Այդ տեսության համաձայն սակե՛ն և արժանք իրենց իսկ բնույթով,
իրենց բնական հատկություններով փող են հանդիսանում: Բայց ինչ-
պես հայտնի է, բնությունը փող չի ստեղծում: Այս կամ այն առարկա-
ները փող են դառնում միայն այն դեպքում, երբ հասարակական հարա-
բերությունները առաջ են բերում փողի անհրաժեշտություն: Ասկին փողի
է փոխարկվում և համարժեշտոր համարժեքի զեր կատարում միայն
հասարակական որոշ պայմաններում:

Բուրժուական քաղաքատնտեսության կլասիկները թեպետև սահ-
մանել են, որ փողը ապրանք է, բայց չկարողացան հասկանալ նրանում
պարզամեղից հասարակական հարաբերությունների լուրջույնը: Չհաս-
կանալով ապրանք արտադրող աշխատանքի երկակի բնույթը, նրանք
չկարողացան բացահայտել ապրանքային արտադրության հակասու-
թյունները: Այդ պատճառով բուրժուական տնտեսագիտիկի փողը դի-
տում էին որպես փոխանակության տեխնիկական միջոց: Մինչդեռ փողը
արտահայտում է մարդկանց միջև որոշակի արտադրական հարաբերու-
թյուններ և բնավ իրենց չի ներկայացնում շրջանառության տեխնիկա-
կան միջոց: Փողային շրջանառությունը ոչ թե տեխնիկական, այլ հասա-
րակական պրոցես է: Իհարկե, փողը ապրանք է, բայց հատուկ ապրանք
է և կատարում է հասարակական հատուկ ֆունկցիա: Հետևապես, փողի
լուրջույնը հասկանալ կարելի է միայն այն դեպքում, եթե բացահայտվի
համարժեշտոր համարժեքի լուրջույնը, նրա անհրաժեշտությունը:

Բուրժուական տեսաբանների միջավայրում շատ տարածված է փո-
ղի մի ուրիշ տեսություն էլ՝ նոմինալիստական տեսությունը, որը նույն-
պես ծագել է կապիտալիզմի հենց սկզբին: Նրա ներկայացուցիչները
մեկնաբանում են փողը որպես նյութական ամեն տեսակ բովանդակու-

Քյունից զուրկ անվանական (նոմինալ) հաշվարկային միավոր Փողի նոմինալարտական տեսության կողմնակիցները պնդում են, թե փողը ներքին արժեք չունեցող լոկ պայմանական նիշ է, պարզապես հաշվարկային միավոր Փողի նոմինալիտետական տեսությունը զեռ XVII դ. վերջում նրա ասպարեզ պալտ ժամանակ օգտագործվում էր հիմնադրելու համար փողի միավորի արժեքի նվազեցման նպատակով պետության կողմից կատարվող զանազան մեթոդներով ներկայումս այդ տեսության ներկայացուցիչները փորձում են ապացուցել, թե իբր թղթադրամային շրջանառությունը կատարապիզմի պայմաններում լիովին կարող է փոխարինել փողի սակյա շրջանառությանը, և այդպիսով շատում են հիմնադրել փողի չափից զուրս էմիսիան (թղթարկումը)։ Նոմինալիտետները պնդում են, թե փողը պետական իշխանության օտեղծագործությունն է և թե նրա արժեքը ամբողջապես որոշում է պետությունը։ Նրանք տեսնում են միայն արտաքին ձևերը, որոնցում գրետրվում է փողը, պնդել մասշտաբները շփոթում են արժեքի չափի հետ։ Պետությունը կարող է սահմանել զեների ամեն չափի մասշտաբ, որոշելով, թե ինչ քանակությամբ մետաղ է ընդունվում որպես փողի միավոր։ Բայց պետությունը չի կարող որոշել փողային ապրանքի արժեքը։ Փողային շրջանառությունը կարող են, իհարկե, սպասարկել նաև թղթադրամները, որոնք, սակայն, արժեք չունեն։ Հաշվարկային իդեալական փողի նստում թաքնվում է սեալ փողը։

Փողի բուրժուական ամենատարածված տեսություններից մեկը փողի ֆանկցիոնալ անսուրյունն է, որի համաձայն փողի արժեքը որոշվում է շրջանառության մեջ նրա քանակով։ Այդ տեսության կողմնակիցները պնդում են, թե ապրանքները շրջանառության մեջ են մտնում առանց զեի, իսկ փողը՝ առանց արժեքի, թե զինը կազմվում, լիովին գոյանում է միայն շրջանառության ընթացքում։ Փողի զանգվածը պարզապես փոխանակվում է ապրանքների զանգվածի հետ։ Երականում փողը, փողային ապրանքը, ինչպես և բոլոր ապրանքները, ունեն ինքնուրույն արժեք, որը գոյանում է զեռ շրջանառությունից էլ առաջ, արտագրության պրոցեսում։ Ավելին, յուրաքանչյուր ապրանքի արժեքը չափվում է փողով զեռ մինչև շրջանառության պրոցեսը։ Հետևապես, փողը արժեքի չափի իր ֆունկցիոնալ կատարում է զեռ առուժարի անմիջական գործողությունից առաջ։

Շրջանառության մեջ գտնվող լիարժեք փողի քանակը կախված է փողային ապրանքի արժեքից և փողային շրջանառությունից զուրս զրտեղծող գործոններից։ Լիարժեք փողի շրջանառության ժամանակ ավելուրդ փողը փոխարկվում է գանձի, իսկ իր նկատմամբ պահանջումներ մեծանալիս նորից գանձերից հոսում է զեպի շրջանառություն։ Ապ-

րանքների զեները տվյալ դեպքում չեն տատանվում շրջանառության միջոցների քանակից կախված, որովհետև շրջանառության միջոցների քանակը միշտ համապատասխանում է զրտ նկատմամբ պահանջումներին։ Փողի քանակական տեսությունը նույնքան էլ ճիշտ չէ թղթադրամների շրջանառության նկատմամբ, որովհետև թղթադրամների վրա նըշված արժեքը որոշվում է նրանով, թե ինչ հարաբերության մեջ է գտ շրջանառության համար անհրաժեշտ ոսկե փողի քանակի հետ։ Թղթադրամների շրջանառության զեպքում ոսկին առաջվա պես կատարում է արժեքի չափի ֆունկցիոնալ։

ԿԱՊԻՏԱԼԸ ԵՎ ՀԱՎԵԼՅԱԼ ԱՐԺԵՔԸ: ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔԸ

Նախորդ գլխում քննության ամփոփ արժեքի աշխատանքային տեսությունը, որը որպես բանալի ծառայել կապիտալիստական արտադրանքանակի օրենքները նայումարիչու համար: Տվյալ գլխում քննության կանգնելն արտադրության կապիտալիստական արդյունքի էությունը, նրա բաղկացուցիչ տարրերի միջև ներքին պատճառ-հետևանքային կապերը, կապիտալիզմի հիմնական նստեղանակ օրենքի բովանդակությունն ու զորոգության մեխանիզմը:

13. § 1. Փողի փոխարկումը կապիտալի

Կապիտալի համարը- Կապիտալի ծագման օրինակով նախորդայիներն համար ֆորմուլան էն՝ ապրանքային արտադրության որոշ մակարդակի անկախությունը և ապրանքա-փողային շրջանառության գարազայում: Պատմականորեն կապիտալը, որպես վաճառանկանական ու վախճառանկան կապիտալ, իր կյանքն սկսում էր փողի ձևով: Ամեն մի նոր կապիտալ ապրանքային շուկայում, աշխատանքի շուկայում կամ փողի շուկայում նույնպես հանդես է գալիս փողի ձևով, որը միայն որոշ պրոցեսների միջոցով կարող է փոխարկվել կապիտալի:

Փողը որպես փող և որպես կապիտալ, նշում էր Կ. Մաքսը, սկզբում մեկը մյուսից տարրերում են միայն շրջանառության տարրեր ձևով: Ապրանքային շրջանառության ձևը ունի հետևյալ տեսքը. Ա (ապրանք)—Փ (փող)—Ա (ապրանք): Այդ ձևի զեպչում ապրանքի վաճառքը կատարվում է ուրիշ ապրանք զեպիչու համար: Իսկ փողի որպես կապիտալի շրջանառության ձևը ունի այլ տեսք. Փ—Ա—Փ, այսինքն՝ զեպումը կատարվում է վաճառման համար:

Ապրանքային շրջանառության Ա—Փ—Ա ձևի և փողի որպես կապիտալի շրջանառության Փ—Ա—Փ ձևի միջև կա նմանություն և տարրերություն: Այդ երկու ձևերի նմանությունը հետևյալն է. առաջինը,

Ա—Փ—Ա և Փ—Ա—Փ շրջապտույտները տարբարվում են միևնույն հակադիր փուլերի՝ զեման և վաճառման, երկրորդ, Ա—Փ—Ա և Փ—Ա—Փ ձևերի մեջ մեկը մյուսին հակադրվում են միևնույն կոմպակտ տարրերը՝ ապրանքը և փողը, երրորդ, այդ շրջապտույտներից յուրաքանչյուրը իրագործվում է երեք անձանց մասնակցությամբ, որոնցից մեկը միայն վաճառում է, մյուսը միայն զեմում է, իսկ երրորդը կամ վաճառում է, կամ զեմում:

Ա—Փ—Ա և Փ—Ա—Փ շրջապտույտների միջև տարբերությունը արտահայտվում է ամենից առաջ միևնույն հակադիր պրոցեսների՝ զեման և վաճառման հակառակ հաջորդակցության մեջ, որ արտացոլում է յուրաքանչյուր շրջապտույտի նպատակի և բովանդակության կանխատարբերությունները: Ա—Փ—Ա ձևի մեջ շարժումը սկսվում է ապրանքի վաճառումից և վերջանում ուրիշ ապրանքի զեմամբ, որը զուրո է գալիս շրջանառությունից և մտնում ապառան մեջ: Գեշանակի այստեղ փողը նրա տերը ծախսում է վերջնականապես: Ապառում, պատճենակցությունից բաժանարարում,— այս է Ա—Փ—Ա շրջապտույտի վերջնական նպատակը: Այդ շարժման բովանդակությունը որպեսզայն տարբեր ապառողական արժեքների փոխանակություն է, սպառողական արժեքներ, որոնց մեջ ասարկայացված է նստարկական աշխատանք:

Փ—Ա—Փ ձևի մեջ շարժումն սկսվում է ապրանքի զեմումից և վերջանում նրա վաճառքով: Տվյալ պրոցեսի կյանքն ու վերջնականը փողն է: Այստեղ փողը չի ծախսվում, այլ միայն ավանսավորվում է: Այս ձևի մեջ փողի ծախսման բուն բնույթը պայմանավորում է նրա հակադարձ ներհումը, քանի որ ստանց փողը հակադարձ ներհումն ապրանքն ղեկավար պրոցեսը անվարար կլինի: Փողի, որպես կապիտալի, շարժումը անվիչը է: Մեկ շրջապտույտի ավարտը կազմում է մյուս շրջապտույտի սկիզբը և այլն: Փ—Ա—Փ շրջապտույտի նպատակը որոշող շարժիչը զրոպատճառը փոխանակային արժեքն է: Այդ պրոցեսի երկու ծախսակետեր—փողը—իրենցից ներկայացնում են որակապես նույն սպառողական արժեքները, ուստի և նրա բովանդակությունը կարող է լինել միայն քանակական տարբերությունը՝ ստացված փողի զեմարի գերազանցումը նախանկարում ավանսավորված նրա զեմարի, ձեռնապահ, Փ—Ա—Փ շրջապտույտի բովանդակությունը՝ արժեքի աճումն է և շրջանառությունից ավելի շատ փողի ստացումը, քան նրա մեջ զբջված է կղի սկզբում: Փողի՝ որպես կապիտալի, շարժման լրակատար ձևը արտահայտվում է հետևյալ կերպ. Փ—Ա—Փ, որտեղ Փ՝—Փ+ΔՓ, այսինքն՝ հակասար է սկզբում ավանսավորված փողի զեմարին ավելացրած որոշ աճում: Այդ աճումը, կամ սկզբնապես ավանսավորված արժե-

քին ազնվացածք, Կ. Մարտը անվանեց հազիլայ արժեք՝ ֆ—Ա—Փ՝ շարժումն էլ հենց սկզբնական ավանսավորված արժեքը փոխարկում է կապիտալի սկզբնական ավանսավորված այդ արժեքը շրջանառության մեջ ոչ միայն պահպանվում է, այլ նաև աճում է հազիլայ արժեքի իրեն միանալու հաշվին Այդպիսով, կապիտալը ինքնաճող աճում է, կամ հազիլայ արժեք ընդդեմն է:

Եթե փողը պարզ ապրանքա-փողային շրջանառության մեջ նպատակ է պահանջմունքների բավարարելուն, ապա փողի որպես կապիտալի շրջանառությունը հետապնդում է այլ նպատակ՝ կապիտալի ավելացում: Երբ անույր տեղի է ունենում փողի անընդհատ վերահավող շարժման պրոցեսում:

Փ—Ա—Փ՝ շարժումը կատարող փողի տեղը զբոսում է ինչպես կապիտալիստ, ինչպես կամեղով ու գիտակցությունում անվավեր կապիտալ Արժեքի աճումը դառնում է կապիտալի ինքնանպատակը, կապիտալիստի ստրեյկվալով նպատակը: Կապիտալիստները փողը օգտագործում են ոչ թե սոսկ որպես միջնորդ ապրանքների շրջանառության մեջ, այլ որպես շահի, հարստության բազմապատկման միջոց: Կապիտալիստը պահպանն ապաման համար չէ, որ զնում է ապրանքը, այլ նորից այն վաճառելու է հազիլայ արժեք ստանալու համար: Ետևելով փողը, նա նորից շրջապտույտի մեջ է մտցնում դա: Կապիտալի շարժումը սահման չի նաեւում:

Փ—Ա—Փ՝ ֆորմուլան կապիտալի համընդհանուր ֆորմուլան է՝ աշխտան, ինչպես որ այն անմիջականորեն դրսևորվում է շրջանառության ոլորտում: Այն վերաբերում է կապիտալի ընդ որ մեկին՝ վաճառականական, վաշխատական և արդյունաբերական (կապիտալի տիրույթնող ձևը կապիտալիզմի որով):

Փ—Ա—Փ՝ կապիտալի շարժման ձևը հակասում է արժեքի օրենքին և անմիջականորեն պատասխան չի տալիս այն հարցին, թե ո՞րտեղ և ո՞վ է ստեղծում հազիլայ արժեքը: Փ—Ա—Փ՝ պրոցեսը՝ ապրանքի գնումը վաճառելու համար, տեղի է ունենում շրջանառության ոլորտում, որտեղ փոխվում է միայն արժեքի ձևը՝ փողային ձևը փոխարկվում է ապրանքային ձևի, իսկ ապրանքայինը՝ փողային ձևի: Արժեքի օրենքի համաձայն, ապրանքների փոխանակումը կատարվում է որանց արտադրման համար հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքային մասնաձևերն համապատասխան: Մեկ տեսակի որոշ քանա-

կույթյան անարկալացված աշխատանք փոխարկվում է այլ տեսակի ետյն քանակությամբ անարկալացված աշխատանքով, Հետևապես, շրջանառության ոլորտում արժեքի աճ չի կարող տեղի ունենալ:

Այն ենթադրությունը, թե փոխանակության ասանկին գործողությունների մասնակի ապրանքները զնում է վաճառվում են արժեքից շեղվող զներով, նույնպես չի պատասխանում վերը դրված հարցին: Եթե ապրանքի գինը մեծ լինի նրա արժեքից, ապա ապրանքի վաճառողը կշահի և գնողը տանուլ կտա: Եվ, ընդհակառակն, եթե ապրանքի գինը նրա արժեքից ցած լինի, ապա կշահի ապրանքի գնողը և տանուլ կտա վաճառողը: Բայց կապիտալիստը հերթականորեն հանգես է դալիս մերժ վաճառողի գերում, մերժ գնողի: Կենսակնի՞ իրենց արժեքներից ապրանքների գների շեղումների զեպում, նա, շահելով որպես վաճառող, տանուլ կտա որպես գնող: Ենթադրենք, որ ապրանքների գնի և արժեքի համընդհանուր շեղումով ասանկին կապիտալիստներ կամ մի խումբ կապիտալիստներ ավելի մեծ գումար փող են տանում, քան իրենց սկզբում ավանսավորել են: Այդպիսի փաստի սեպ իրականությունում լինում են: Բայց դրանց կարող են բացառել միայն ասանկին կապիտալիստների հարստացումը, որը տեղի է ունենում արժեքի ստեղծող արժեքի վերաբաշխման հաշվին: Մակայն կապիտալիստների ամբողջ առավարգ չի կարող մեծ հարստություն մեծը բերել հենց իր հաշվին, որովհետև շրջանառության մեջ ոչ մի արժեք չի ստեղծվում: Հետևապես, իրենց արժեքից ապրանքների գների շեղումը չի բացառում արժեքի գոյացման ու աճման պրոցեսը, ստաի և փողի փոխարկումը կապիտալի: Երջանառության ոլորտի վերլուծումը ցույց է տալիս, որ հազիլայ արժեքը չի կարող առաջանալ շրջանառությունից, որը իրենից ներկայացնում է ապրանքատեղի ընդ որ փոխանակային հարաբերությունների գումարը:

Բայց լստեղծվող շրջանառության պրոցեսի մեջ, ապրանքատեղը նույնպես չի կարող հազիլայ արժեք ստանալ: Արովհետև շրջանառությունից գուրու նա հարստություն է պահպանում միայն սեփական ապրանքի նկատմամբ: Այդ ապրանքը պարունակում է արժեքի որոշ մեծություն, որը մարմնավորում է ապրանք արտադրողի որոշ քանակության աշխատանք: Ապրանքարտադրողը կարող է իր աշխատանքով ստեղծել արժեքներ, բայց ոչ անող արժեքի: Նա կարող է բարձրացնել ապրանքի արժեքը, դրան կցելով լրացուցիչ աշխատանքի շնորհիվ նոր արժեք, օրինակ, բրդից կոտայում պատրաստելով: Նոր աշխատանքի շնորհիվ կոտայում արժեքը բրդի արժեքից բարձր է: Բայց այս զեպում բրդի արժեքը ոչ մի հազիլայ արժեք չի միակցել: Հետևապես, ապրանքատեղը չի կարող փողը կամ ապրանքը վերածել կապիտալի, անող արժեքի, եթե լստեղծի որչի ապրանքատեղերի հետ: Սեպայս ուրմն,

1 Գ. Մարտը հազիլայ արժեքը նշում է m անող (Mehrwert բառի սկզբի ստորադր նշանակում է հազիլայ արժեքը):

կապիտալը չի կարող շրջանառությունից ծագել և նույնքան էլ չի կարող շրջանառությունից դուրս ծագել: Նա պետք է ծագի շրջանառության մեջ և միտմանակն ոչ շրջանառության մեջ¹:

Արժեքի աման աղբյուրը գտնվում էամար քննության առևևեր Փ—Ա—Փ՝ պրոցեսի նյութական տարրերը՝ փողը և ապրանքը, Միզուցի գրանց մե՛ջ է թարնված հավելչյալ արժեքի գաղտնիքը: Փողը, որ պետք է փոխարկվի կապիտալի, ինքնին չի կարող հավելչյալ՝ արժեքի աղբյուրը լինել: Փողը ապարեղ է գալիս որպես գնման և վճարման միջոց և իրացնում իրենով գնվող կամ վճարվող ապրանքների գինը: Փ—Ա առաջին գործողությունը ևևքը բերվող ապրանքի գինը նույնպես չի կարող հավելչյալ արժեք ստեղծող լինել, բանի որ փոխանակվում ևև էամարժեքները: Հետևապես, արժեքի փոփոխումը, նրա ամուսն կարող է առաջնեալ միայն ապրանքի սպառողական արժեքից, նրա ապառումից, Կապիտալիստը շուկայում, շրջանառության ոլորտում գտնում է աշխարհն ապրանք, որի սպառողական արժեքը հասկոնթյուն ունի ստեղծել արժեք, այն էլ ապիկի մեծ արժեք, բան իրենն է: Աղբյուրի սպեցիֆիկ ապրանք է աշխատելու ընդունակությունը կամ աշխատուժը:

14

§ 2. Աշխատուժը որպես ապրանք

Աշխատուժի փոխարկումը ապրանքի

Աշխատուժը սֆիզիկական ու հոգևոր ընդունակությունների ամբողջությունն է, որնեղով օժտված է մարդու օրգանիզմը, փնդանի անձնագործությունը, և որանք նա գործադրում է ամեն անգամ, երբ ինքը օրտագրում է տարբեր սպառողական արժեքները², Աշխատուժը որպես մարդու՝ աշխատելու ընդունակություն, գոյություն ունի ամեն մի հասարակության մեջ անկախ նրա պատմական ևևքից, Բայց միայն կապիտալիզմի պայմաններում է, որ այն գտնում է ապրանք:

Բնկ ե՛րբ, ի՛նչ պայմաններում է աշխատուժը հանդես գալիս որպես ապրանք: Առաջինը, երբ աշխատուժի տեղը անձնապես ազատ է Շուկայում աշխատուժի տեղը որպես վաճառող կանգնում է փողատիրոջ որպես գնորդի գնմանեղիման: Աշխատուժի առումախի հարաբերությունները պայմանելու համար նրա տեղը պետք է իր աշխատելու ընդունակությունը վաճառի միայն որոշ ժամկետով և ոչ թե ընդմիշտ: Եթև այն վաճառող ընդմիշտ լիներ, ապա նա տգտտ մարդ լինելուց կդանար ստորուկ, ապրանքատեր լինելուց՝ սովորական ապրանք:

Երկրորդ, աշխատուժը ապրանք է դառնում, եթև նրա տեղը գուրկ

է արտադրամիջոցներից և գոյության միջոցներից: Եթև նա արտադրամիջոցներ ունևար, ապա շուկայում կձախեր տվեղիսի ապրանքներ, որնեղում առարկայացված կլիներ իր աշխատանքը, ինչպես այդ անում ևև մանր ապրանքարտադրողները՝ գյուղացիներն ու արհեստավորները:

Աշխատուժը ապրանքի փոխարկման պրոցեսը սկսվել է դես Ֆենդալիմի ընդներում, նրա քաջայուման ժամանակաշրջանում և սարգացվել է կապիտալի ալուգես կոչված նախաուկերական կոտակոնոսով: Շուկայում աշխատում ապրանքի երևան գալը նշանակում էր հասարակության գաղղացման մեջ պատմական նոր դարաշրջանի՝ կապիտալիզմի դարաշրջանի գալուստը: Կապիտալի օրով աշխատուժը, լինելով ապրանք, ունի ապրանքին ներհատուկ երկու հատկություն՝ սպառողական արժեք և արժեք:

Աշխատում ապրանքի արժեքը

Աշխատուժի, ինչպես և ամեն մի այլ ապրանքի արժեքը որոշվում է այդ սպեցիֆիկ ապրանքի արազարման ու վերարտադրման համար անհրաժեշտ տախառնների ժամանակով: Աշխատուժի որպես արժեքի մեջ պարունակվում է որոշ քանակում հասարակակալ որևև անհրաժեշտ աշխատանք, ի՛նչ է նշանակում աշխատում ապրանքի արտադրություն, անբաժանելի է մարդուց՝ իրենից: նրա արտադրումն ու վերարտադրումը նշանակում է ամենից առաջ հևնց մարդու վերարտադրումը, նրա նորմալ կենսադրծունեության պահպանումը, որ հնարավոր է միայն նրա պահանջումեղների բավարարման միջոցով:

Աշխատողի պահանջումները բավարարելու համար անհրաժեշտ կենսամիջոցներ որոշ արժեք ունևն: Իրենև, աշխատուժը վերարտադրելու համար անհրաժեշտ աշխատածանաների հանգում է այլ կենսամիջոցների ստեղծման համար անհրաժեշտ աշխատանքանկին, իսկ աշխատուժի արժեքը՝ գոյության այն միջոցների արժեքն է, որոնք պահանջվում ևև աշխատուժի տիրող կյանքը պահելու համար: Բնական պահանջումներին ծավալի և կոտուղվածքի վրա սղղեղություն ևև գործում այն կամ այն երկրի կլիմայական և այլ բնական պայմանները: Օրինակ, Կապիտալի և Իսպանիայի բանվորների պահանջումները վառեղանութի, տաք հողատաի և այլ պեւերի նկատմամբ տարբեր ևև:

Աշխատուժի վերարտադրման համար անհրաժեշտ կենսամիջոցները չևև սահմանափակվում միայն այնպիսի միջոցներով, որոնք բավարարում ևև մարդու բնական պահանջումները սևների, հագուստի, բնակատեղի կուլտուրական պահանջումները բավարարող միջոցները: Այսպես, կապիտալիստական զարգացում երկրներում ժամանակակից բանվորի պահանջումները ներառնում ևև պահանջումները թեղիները,

¹ Գ. Մաքս, Կապիտալ, հ. 1, 1954, էջ 176:

² K. Մարքս և Փ. Զոլաուս, Կոչ., տ. 23, օր. 178.

ասպիտի, հետադարձութիւն, կրնոյի նկատմամբ և այլն Այդ կուր-տուրական պահանջներէնք չեա կապում ծախսերը նուրիպս մրա-նում են աշխատութի արժեքի մէջ:

Մարզկանց բնական և կուրտուրական պահանջներէնքը բնածին շէն, ոչ բնութիւնից արված Գրանք հասարակական զարգացման արգ-տունքն են Կյանքի պահանջներէնքի ծախան ու կառուցվածքը, ինչ-պէս նաև դրանք բավարարելու եղանակները կախված են ավելայ երկրի զարգացման անսահման և կուրտուրական մակարդակից և զգալի շա-փով այն բանից, թի ինչ պայմաններում և կենսական ինչպիսի պա-հանջներէնքով է կազմավորվել այդ երկրի բանվոր դասակարգը: Այս-պէս, զարգացած կապիտալիստական երկրների բանվորների պահանջ-ներէնքի ծավալը զգալիորեն զերպակցում է անտեսական անսակի-սից հետամնաց երկրների բանվորների պահանջներէնքերի ծավալից: «Այսպէս, ուրմն, մյուս ապրանքների հակադիր» — գրել է Կ. Մարք-սը: — աշխատութի արժեքի որոշումը պարունակում է պատմական ու բարոյական ասարը: Սակայն որոշ երկրի համար և որոշ ժամանակաշրջ-նան ու համար բանվորին անհրաժեշտ կենսամիջոցների ծավալն են կազ-մը միջին հաշվով արված մեծութիւն է¹:

Փողի անընդհատորեն կապիտալի փոխարկվելը պահանջում է մշտապէս փոխարինել աշխատող ուժերին, որոնք շուկայից անհետա-նում են աշխատողների օրգանիզմի քայքայման և նրանց մասվածան հետևանքով: Աշխատանքի շուկայի համալրումը կարող է տեղի ունենալ ամենից առաջ աշխատավորների երիտանիքի հաշվին²: Այդ է պատ-ճառը, որ աշխատութի վերականգնման համար անհրաժեշտ կենսամի-ջոցների արժեքի մեջ մտցվում է նաև աշխատավորների երիտանիքի գո-յութի միջոցների արժեքը: Հետևապէս, աշխատողի ընտանիքի պահ-պանումը նախորդում է նրա աշխատութի արժեքի ավելացում:

Անուստեան, աշխատողը պիտք է ունենա փորձ, ընտանիքուններ, գիտելիքներ աշխատանքի այս կամ այն մշտորի: Ուստի, այդ բնույնու-թյուններն ու գիտելիքները ձեռք բերելու, այսինքն՝ կրթութիւն, ուսում-նասութիւն համար կատարվող ծախսերը նույնպէս մտնում են նրա աշ-խատութի արժեքի մեջ: Որքան բարձր է բանվորի որակավորումը, ան-բան էլ մեծ է նրա աշխատութի արժեքը:

Այսպիսով, աշխատութի արժեքը՝ դա նրա վերաբաղման, ընդ օրում նորմալ օրակի, վերաբաղման համար անհրաժեշտ կենսամի-ջոցների արժեքն է: Արտադրութիւն զարգացման, արտադրամիջոցների

առաջգիծման շնորհիվ փոխվում է նաև աշխատութի: Բարձրանում է աշխատողի վարպետութիւնը, ունակութիւնը, փորձը: Անում են մարդկանց պահանջները: Արտադրութիւն զարգացման յուրա-քանչյուր էտապին համապատասխանում է աշխատութի կր հասարակա-կանորեն նորմալ օրակի: Աշխատութի արժեքի ստորին կամ նվազագոյնը սահմանը կազմում է այն կենսամիջոցների արժեքը, որոնք ֆիզիկական անհրաժեշտ են աշխատողի գոյութիւնը և նրա աշխատելու բնորոնակու-թիւնը պահպանելու համար:

Կապիտալիզմի զարգացման ընթացքում աշխատութի արժեքը փո-փոխութիւններ է ենթարկվում այն պատճառով, որ միամասնաւի գործում են նրա ինչպէս իջնելը, այնպէս էլ բարձրանալը պայմանադո-րող գործոնները: Գնայի աշխատութի արժեքի իջնելու կողմը գործող գործոններն է վերաբերում ամենից առաջ հասարակական աշ-խատանքի արտադրողականութիւնն աւելը: Բանն այն է, որ աշխատանքի արտադրողականութիւնն աւելում է հետևանքով աշխատողների գո-յութիւն միջոցների արժեքը և դրանով իսկ նաև աշխատութի արժեքը իջնում է: Աշխատութի արժեքի իջնմանը նպաստում է նաև աշխատողի բնույնի անդամներին՝ կանանց ու երեխաներին, արտադրութիւն մեջ ներգրկումը: Բանն որ այդ դիպքում ընտանիքի պահպանման ապա-հովում է արգեն ոչ միայն նրա զխավորի աշխատութի արժեքի հաշ-վին, այլև ընտանիքի բոլոր աշխատող անդամների հաշվին:

Գնայի աշխատութի արժեքի բարձրացման կողմը գործող գործոննե-րին են վերաբերում աշխատողի որակավորման բարձրացումը և նրա պահանջներէնքի ու նրա ընտանիքի անդամների պահանջներէնքի շքեանակի մեջ նոր ապրանքների ու սպասարկումների բնագործում: Ժա-մանակակից դիտա-տեսիւնիկական հեղափոխութիւնը նոր բարձր պա-հանջներ է ներկայացնում բանվորների հանրագիտական ու մասնագի-տական պատրաստութիւնն նկատմամբ, որի հետևանքով, նրանց ուսուց-ման վրա արվող ծախսերը մեծանում են: Գրա հետ միասին արտադրու-թիւն անմանը համընթաց փոփոխվում է բանվորների կողմից սպառող արդույնների կազմը, աճում են արանպարտալին ծախսերը, անհրա-ժեշտ է իրենով ծախսումներ անել կենցաղային նոր սպասարկումների վրա (օրինակ, զապի, էլեկտրականութիւն), առաջանում են սոցիալա-կան ու հոգիոր նոր պահանջներէնքնը: Բանվորի և նրա ընտանիքի պա-հանջներէնքների աճումը և կառուցվածքի փոփոխութիւնները բարձրաց-նում են աշխատութի արժեքը:

Աշխատութի արժեքի բարձրացումը պայմանավորվում է նաև բան-վորի աշխատանքի ինտենսիվութիւնն բարձրացմամբ: Ընտանիքիւնիւն

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, 5: 1, 1824, էջ 182:
2 Աշխատանքի շուկան համալրում են նաև քայքայված մանրպատկարադրողներէնքը՝ արհեստագործների ու գյուղացիների:

բարձրացման ժամանակ բանվորը ավելի շատ էներգիա է ծախսում և, հետևաբար, գոյություն մեծ քանակությամբ միջոցների կարիք է ունենում: Նշանակում է՝ որքան ավելի բարձր է լինում աշխատանքի ինտենսիվությունը, այնքան էլ բարձր է լինում աշխատուժի արժեքը:

Այսպես արվում, աշխատուժի արժեքի շարժման մեջ դիտվում են միաժամանակ երկու հակադիր տեղեկանքներ՝ դեպի նրա բարձրացումը և դեպի նրա իջեցումը: Կապիտալիստական արտադրականակի զարգացման տարրեր էտանդներում և տարրեր երկրներում՝ դերակշռում է մեկ կամ մյուս տեղեկանքը: Այսպես, կապիտալիզմի զարգացում երկրների ժամանակակից պայմաններում աշխատուժի արժեքը աճում է: Կապիտալիստական արտադրականակի ընդլայն պայմանավորում է տեներգիցք դեպի աշխատուժի արժեքի իջեցումը, մինչդեռ արտադրողական ուժերի զարգացումը, կյուլիսկան արտադրությունում աճումը առաջացնում է աշխատուժի արժեքի բարձրացման տեղեկանքը: Միաժամանակ գործում է այդ արտադրանքանակով ծնվող՝ աշխատուժի գեի իջեցման տեղեկանքը նրա արժեքի համեմատությամբ, և միայն բանվորների դիմադրությունն ու պայքարն են արդեպևում այդ տեղեկանքի իրագործումը:

Աշխատուժի արժեքի մեջ արտահայտվում են կապիտալիստական արտադրանակի արտադրական հարաբերությունները՝ աշխատուժի առուժախը և արտադրամիջոցների սեփականատերերի կողմից նրա օգտագործումը՝ հավելյալ արժեք կորզելու համար:

Աշխատում ապրանքի սպառողական արժեքը

Անհրաժեշտ է տարբերել աշխատելու ընդունակությունը և բուն աշխատանքը: Վաշխատելու ընդունակությունը.— դրել է Կ. Մարքսը.— դեռ չի նշանակում աշխատանք, նման այն բանի, ինչպես որ կերակուրը մարմնու ընդունակությունը դեռ չի նշանակում կերակրի փաստացի մարմնում: Կապիտալիստը ոչ թե աշխատանք է զնում, այլ աշխատելու ընդունակությունը: Իսկ աշխատանքը իրենից ներկայացնում է աշխատուժի սպառման պրոցեսը: Աշխատուժի սպառողական արժեքը հենց գրանդրվում է նրա օգտագործման, սպառման պրոցեսում: Աշխատում ապրանքի սպառման պրոցեսը՝ ապրանքների, ածծեի և հավելյալ արծծեի արտադրության պրոցեսն է: Ի տարբերություն մյուս սպառանքների, աշխատուժը իր սպառման պրոցեսում ստեղծում է արժեքը, ընդ որում ավելի մեծ արժեք, քան ինքն ունի: Բանվորի աշխատանքով նրա աշխատուժի արժեքից ավելի ստեղծված ավելցուկը կազմում է հավելյալ ար-

ժեքը: Հավելյալ արժեքը ստեղծելու ընդունակությունն էլ հենց աշխատում ապրանքի սպառողական արժեքն է: Աշխատուժի այդ առանձնահատուկ սպառողական արժեքն է հենց հետաքրքրում կապիտալիստին:

Աշխատուժը միշտ վաճառվում է ապառիկ, այսինքն՝ վճարվում է կապիտալիստի կորմից այն օգտագործելուց հետո: Բանվորը իր աշխատուժի սպառողական արժեքը ավանսավորում է կապիտալիստին: Աշխատուժի արժեքը վճարվում է նրա զնման պահից որոշ ժամանակ անց: Ինչուց հետո, օրինակ, մեկ, երկու շաբաթ անց, և այն, այսինքն՝ այն բանից հետո, երբ կապիտալիստը ինչ-որ ժամանակընթացքում արգեն օգտագործած է լինում աշխատուժը:

Այսպիսով, կապիտալիստը աշխատանքի շուկայում աշխատում ապրանքը ձևը է բերում դրա սպառման պրոցեսում: Հավելյալ արժեք ստանալու համար: Աշխատում սպառողական արժեքի օգտագործումը իրականացվում է շուկայի սամանանից, շրջանառության սյուրտից դուրս, արտադրության պրոցեսում: Հենց այստեղ է, որ կապիտալիստը բանվորին ստիպում է գործադրել ավելի շատ աշխատանք, քան նրան պետք է գոյության անհրաժեշտ միջոցներ վերարտադրելու համար:

Այն հարաբերությունները, որ փոխանակության սյուրտում առաջանում են կապիտալիստների և վարձա բանվորների միջև, ստեղծում են կեղծ, խաբուսիկ պատկերացումներ այդ երկու դասակարգերի միջև իրական փոխհարաբերությունների մասին: Եուրեւեւ կապիտալիստը և բանվորը արտաբուսա հանդես են գալիս որպես հավասար սպառնքատերեր՝ մեկը որպես զնող, մյուսը որպես վաճառող: Բուրժուական տնտեսագետները վաղուց ձգտում են այդ խաբուսիկությունը ներկայացնել որպես իրականություն, փորձելով ապագացնել հակասությունների բուցակայությունը աշխատանքի և կապիտալի միջև:

Արտադրության կապիտալիստական պրոցեսի որպես կապիտալիստների կողմից վարձու բանվորների վճարված աշխատանքի յուրացման պրոցեսի վերլուծությունը, որ ավել է Կ. Մարքսը, բացահայտել է բուրժուազիայի և պրոլետարիատի միջև հարաբերությունների իրական էությունը: Կ. Մարքսը ցույց տվեց, որ չի կարող շահերը հավասարություն, միասնություն լինել կապիտալիստական հասարակության մեջ, որտեղ բուրժուազիան արտադրամիջոցները մոնոպոլացրել է, իսկ արտադրամիջոցներից զուրկ բանվորները սովամահ լինելու համար ստիպված են իրենց աշխատելու ընդունակությունը վաճառել կապիտալիստներին ու հարստացնել շահագործողների դասակարգը:

* К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 23, стр. 181.

Կապիտալիստական արտադրության բնույթը, աշխատանքի պրոցեսը և աշխատանքի անձանց պարգևները

Աշխատանքի պրոցեսը՝ զա բնութան հետ մարզու փոխհերթորոշման պրոցես է, նպատակահարմար գործունեություն է սպտառական արժեքներ ստեղծելու համար, մարդկային կյանքի մշտական, բնական պայմաններ: Մարդու նպատակահարմար գործունեությունը կամ աշխատանքը

և արտադրամիջոցները աշխատանքի պրոցեսի անհրաժեշտ գործոններն են: Յուրաքանչյուր հատարակական-անտեսական ֆորմացիայում աշխատանքի պրոցեսին հասու է իր ստեղծած անտեսական տանձնակի բովանդակությունը, որը որոշվում է արտադրամիջոցների սեփականության տվյալ ֆորմացիայում իշխող կնով:

Կապիտալիստական հասարակությունում արտադրամիջոցների և աշխատանքի միացումը իրապարզվում է ատմամիկ միջոցով, շուկայի միջոցով, որտեղ կապիտալիստը ձեռք է բերում աշխատում ու արտադրամիջոցներ: Այդ պատճառով այստեղ աշխատանքի պրոցեսը հանդիս է զայիս որպես կապիտալիստի կողմից վարձու բանվորի աշխատանքի սպառման պրոցես և բնորոշվում է երկու տանձնահատկություններով: Առաջինը, այն կատարվում է կապիտալիստի համար և կապիտալիստի հեղուկության տակ: Կապիտալիստը մոնոպոլիստորեն տիրում է արտադրամիջոցներին և աշխատանքային ժամանակախաբայում սպառ տնօրինում է աշխատանքը, որը նա ձեռք է բերել որպես ազրանք: Երկրորդը, արտադրության պրոցեսում ստեղծված արդյունքը պատկանում է ու՛ր թե նրա անմեջական արտադրողին՝ մարդու բանվորին, այլ կապիտալիստին: Կապիտալիստի օրով աշխատանքի պրոցեսը իրենից ներկայացնում է կապիտալիստի դեմ և իրեն պատկանող աշխատանքի և արտադրամիջոցների փոխգործողության պրոցես, այդ պատճառով էլ այդ պրոցեսին արդյունքը պատկանում է կապիտալիստին:

Փնկյով արտադրամիջոցներ և աշխատում, կապիտալիստը հոգ է տանում երկակի կերպի բաների մասին: Առաջինը, նա ուզում է արտադրամիջոցները այնպես սպառողական արժեքը, որը փոխանակային արժեք ունենա, այսինքն՝ ապրանք: Երկրորդը, նա ուզում է արտադրել այնպիսի ապրանք, որի արժեքը ավելի մեծ լինի աշխատանքի պրոցեսի համար իր ձեռք բերած գործունեների արժեքից, այն հաշվով, որ հավելյալ արժեք ստանա: Սպառողական արժեքը ինքնին չի հետաքրքրում կապիտալիստին, նրա համար միևնույն է ինչ արտադրել՝ ֆեղանոթներ, թե յուզը: Սպառողական արժեքի արտադրումը նրան անհրաժեշտ է այնքանով, որքանով որ նա հանդիսանում է արժեքի նյութական կրողը:

Ապրանքի ստեղծման պրոցեսում կապիտալիստի համար կարևորը հավելյալ արժեք ստանալն է:

Նախորդ գլխում արդեն ցույց է արվել, որ ապրանքների արտադրությունը՝ աշխատանքի պրոցեսի և արժեքի ստեղծման պրոցեսի միասնությունն է: Հիմա արտադրության պրոցեսը բնարկինք նաև որպես արժեքի ավելացման՝ հավելյալ արժեքի ստեղծման, պրոցես: Այդ պրոցեսի լուծումը ստեղծվելի պարանք՝ աշխատանքի սպառումն է կապիտալիստի կողմից:

Ոնկարները թե կապիտալիստը կազմակերպում է կարի մեքենաների արտադրություն և 8 ժամյա աշխատանքային օրվա բեթացումը նրա ձեռնարկությունը թողարկում է 100 մեքենա, որոնց պատրաստմանը մասնակցում են 50 բանվոր:

Իցիուր կապիտալիստը արտադրամիջոցներ գնելու համար ծախսել է հետևյալ դրամական գումարները.

Ներքե և կառույցներ (մեկ օրվա ծաշվածք)	50 դր.
Մեքենաներ և աշխատանքի այլ միջոցներ (մեկ օրվա ծաշվածք)	50 դր.
Հումք, նյութեր և վաճառանք	2000 դր.
Ընդամենը	2100 դր.

Իցիուր նաև, որ աշխատանքի դեմնա համար (պայմանով, որ մեկ աշխատողի աշխատանքի օրվա արժեքը հավասար է 8 դր.) կապիտալիստը ծախսել է 300 դրուր:

Այսպիսով, 100 մեքենայի արտադրության համար բոլոր ծախսերը կկազմեն 2400 դրուր:

Արտադրելով կարի մեքենաներ, բանվորները ծախսում են որոշ քանակությամբ կենդանի աշխատանք՝ նրանց աշխատանքը, ինչպես արդեն ստվել է V գլխում, երկակի բնութ է կրում. մի կողմից՝ զա կոնկրետ աշխատանք է, մյուս կողմից՝ արտադրակ աշխատանք: Արտադրության պրոցեսում բանվորները իրենց կոնկրետ աշխատանքով փոփոխում են հումքի ու օժանդակ նյութերի սպառողական արժեքները և ստեղծում նոր սպառողական արժեքներ: Սախաված արտադրամիջոցների արժեքը պահպանվում է և փոխանցվում պատրաստվող արդյունքին: Արտադրամիջոցները արժեքի փոխանցումը նոր ստեղծվող ապրանքին կատարվում է բանվորի կոնկրետ աշխատանքով: Մեր օրինակում այդ արժեքը կկազմի 2100 դր. (զա հավասար է արտադրամիջոցների ձեռքբերման համար կապիտալիստի արած ծախսերին):

Միևնույն ժամանակ բանվորները իրենց արտադրակ աշխատանքով նոր արժեք են ստեղծում: Նենթադրեք ամեն մի բանվոր մեկ ժամվա բեթացում ստեղծում է 1,5 դրուրի հավասար արժեք: Այդ զեպում 50

բանվոր 8 ժամյա աշխատանքային օրվա ընթացքում կատարվեն 600 զուլարի հավասար նոր արժեք¹։

Այսպիսով, 100 մեքենայի արժեքը ներառում է՝

Կապիտալի արտադրանքների՝ սակզմած արժույթի մեկ փոխացված արժեքը	8 ժամյա աշխատանքային օրվա ընթացքում	50 բանվորների	2100 զուլ.
սակզմած նոր արժեքը			600 զուլ.
	Ընդամենը		2700 զուլ.

Այդ մեքենաները իրացնելով ըստ արժեքի, կապիտալիստը ավելի շատ փող է ստանում, քան ավանսավորել էր։ Տարբերությունը 100 մեքենայի արժեքի և դրանց արտադրության վրա ավանսավորված արժեքի միջև հավասար է 300 զուլ. (Փ՝—Փ—2700—2400)։ Մյուս 300 զուլարն էլ չենց հավելյալ արժեքն է։

Կապիտալիստի ավանսավորած արժեքը մեծացել է, որովհետև քանվորները աշխատել են ավելի ժամանակ, քան պահանջում էր իրենց աշխատածի արժեքի համարժեքը վերարտադրելու համար։ Աշխատածի արժեքը և նրա սպասման պրոցեսում ստեղծվող արժեքը նրանք տարբեր մեծություններ են։

Մեր օրինակում իրենց աշխատանքի համարժեքը վերարտադրելու համար բանվորները պետք է աշխատեն 4 ժամ, իսկ նրանք աշխատել են աշխատանքային օրվա ընթացքում, որը տևել է 8 ժամ։ Այդ պատճառով նրանք ստեղծել են ավելի մեծ արժեք, քան իրենց աշխատածի արժեքն է։ Վերջից աշխատած արժեքը պատահորեն ամբողջ աշխատանքային իրավունք է ստանում նրա արտադրական արժեքը պատահորեն ամբողջ աշխատանքային օրվա ընթացքում և բանվորներին աշխատեցնել ոչ թե 4, այլ 8 ժամ։

Աշխատածի արժեքի համարժեքը վերարտադրելու համար անհրաժեշտ ժամանակի ընթացքում աշխատածի սպասումը արժեքի զույգացման պրոցեսն է։ Իսկ այդ ժամանակից դուրս աշխատածի ծախսումը իրենցից արգելն են իրադրացնում է արժեքի մեծացման պրոցեսն։ Աշխատածի որպես ապրանքի սպասումը արժեքի զույգացման պրոցեսը վերածում է նրա

¹ Աշխատած վարձելու համար կապիտալիստի ավանսավորած փողը դրժարգրվում է բանվորների գնեատարժեքներով։ Երբ ցանցից համար, այսինքն՝ նրանցով սպասման ստորվանք ենք ընելու, ծառայությունների դիմաց վճարելու համար և այլն։ Արտադրության պրոցեսում դրժում է քան աշխատածը և ոչ թե նրա արժեքը։ Այդ պատճառով աշխատածը աշխատանքի պրոցեսում իր արժեքը չի փոխանցում և չի կարող փոխանցել ստեղծվող ապրանքին, այլ վերարտադրում է այն։

մեծացման պրոցեսի։ Աշխատածի արժեքի համարժեքը վերարտադրելու համար անհրաժեշտ սահմանից դուրս աշխատանքային ժամանակի ծախսումը հավելյալ արժեքի աղբյուր է։ Կապիտալիստական արտադրության պրոցեսը աշխատանքի պրոցեսի և արժեքի ավելացման պրոցեսի միասնությունն է։ յնրպես աշխատանքի պրոցեսի և արժեքի զույգացման պրոցեսի միասնություն,— դրել է Կ. Մարքսը.— արտադրական պրոցեսը ապրանքների արտադրության պրոցեսն է, որպես աշխատանքի պրոցեսի և արժեքի մեծացման պրոցեսի միասնություն այն հանդիսանում է կապիտալիստական արտադրության պրոցեսն, ապրանքային արտադրության կապիտալիստական ձևն է։

Հավելյալ արժեքի արտադրությունը և յուրացումը իրագործվում է արժեքի օրենքի հիման վրա։ Կապիտալիստները աշխատանքի դրժանները արտադրանքից են ու աշխատածը, զնում են բառ նրանց արժեքի և ստեղծված արժեքների զանազան նույնպես բառ նրանց արժեքի։ Մարքսը ցույց է տվել, որ նույնիսկ երբ կապիտալիստները վճարում են աշխատածի լրիվ արժեքը, նրանք միևնույն է քանվորների աշխատանքից կորցում են հավելյալ արժեքը։ Նա սպառնացել է, որ հավելյալ արժեքի ստացումը պատահական կերտվի չի, այլ կապիտալիստական արտադրության օրենքիով օրինապի պրոցեսն։

Հավելյալ արժեքի արտադրության և յուրացման պրոցեսը ենթադրում է շրջանառության ոլորտի ու արտադրության ոլորտի միասնություն։ Շրջանառության ոլորտում կապիտալիստը ձեռք է բերում աշխատած արժեքներ և արտադրանքից ենք, չենց այդ ոլորտում էլ նա ապրանքների վաճառման ուղիով իրացնում է ստեղծված հավելյալ արժեքը, որը նա կապիտալիստից վերադրում է իր ձեռքը։ Արտադրության ոլորտում վաճառք բանվորների աշխատանքի հետեանքով ավանսավորված արժեքը անում է, ստեղծվում է հավելյալ արժեքը։ Կապիտալիստի փողը կապիտալի փոխարկման այդ ամբողջ պրոցեսը, դրել է Կ. Մարքսը, «կատարվում է շրջանառության ոլորտում և կատարվում է ոչ նրա մեջ։ Շրջանառության միջոցով՝ որովհետև այն պայմանավորվում է ապրանքային շուկայում աշխատածի գնումով։ Ոչ շրջանառության մեջ՝ որովհետև վերջինս միայն նախապատրաստում է արժեքի մեծացման պրոցեսը, իսկ դա կատարվում է արտադրության ոլորտում»։ Այս-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 23 стр. 208.

² Там же, стр. 206.

պն է լուծվում կապիտալի համընդհանուր ֆորմուլայի ներքին հակա-
սովյունը:

Աճորածեղտ և ճավելյալ Աշխատանքային օրը բաժանվում է երկու մասի:
աշխատանքանա-
նակը մասնակեր, որի ընթացքում բանվորը արտա-
հանում է աշխատուժի արժեքի համարժեքը: Այդ
ժամանակը է. մարքայ անվանել է անհրաժեշտ աշխատանքամասնակ,
իսկ այդ ժամանակահատվածը՝ ծախսվող աշխատանքը՝ անհրաժեշտ
աշխատանք:

Աշխատանքային օրվա մյուս մասը կազմում է հավելյալ աշխա-
տանքամասնակը. այսինքն՝ անհրաժեշտ աշխատանքային ժամանա-
կից դուրս շարունակված աշխատանքամասնակը: Հավելյալ աշխա-
տանքամասնակի ընթացքում ծախսվող աշխատանքը հավելյալ աշխա-
տանք է: Կապիտալիզմի պայմաններում այդ աշխատանքով ստեղծ-
վում է հավելյալ արժեք: Հավելյալ աշխատանքը և նրանով ստեղծվող
հավելյալ արդյունքը (այսինքն՝ աշխատողի գոյության համար անհրա-
ժեշտից դուրս արտադրվող արդյունքը) ներհատուկ է հարստացման
գագած հասարակության, իսկ հավելյալ արժեքը՝ միայն կապիտալիզմին
է ներհատուկ: Միայն կապիտալիզմի օրով է, որ հավելյալ արդյունքը
գանձում է հավելյալ արժեքի նյութական կրողը: Գա բացատրվում է
և նրանով, որ կապիտալիզմը իրենից ներկայացնում է ապրանքային ար-
տադրության համընդհանուր ձև, աշխատուժը կապիտալիզմի օրով գա-
նաձև է ապրանք: Աստի կապիտալիզմի պայմաններում անհրաժեշտ
արդյունքը գանձում է արժեքի նյութական կրողը, աշխատուժի համար-
ժեքը, իսկ հավելյալ արդյունքը՝ հավելյալ արժեքի նյութական կրողը:
Հավելյալ արժեքը՝ վարձու բանվորների աշխատանքով ստեղծվող և
կապիտալիստների կողմից անհատուց կերպով յուրացվող հավելյալ
կապիտալիստների կողմից անհատուց կերպով յուրացվող հավելյալ
և արդյունքի սպեցիֆիկ ձևն է: Այն իրենով բնորոշում է բուրժուազիայի
և արդյունաբերության միջև արտադրական հարաբերությունները, որոնք ար-
տաշույնում են կապիտալիստների կողմից վարձու բանվորների շահա-
ցործումը:

Հավելյալ արժեքը հանդիսանում է բուրժուական հասարակության
շահագործող դասակարգի՝ կապիտալիստների՝ կապիտալիստների և հողի խոշոր սեփա-
կանատերերի նկատմաների արդյունք: Կապիտալիստական կարգը հեն-
վում է վարձու բանվորների հավելյալ աշխատանքի վրա:

Մարդու կողմից մարդու շահագործումը կապիտալիստական արտա-
դրականականի ձևերից է, դա գոյություն է ունենել նաև նախկինում՝ ստոր-
կարգիական կարգի և ֆեոդալիզմի պայմաններում: Բայց արտադրամի-
ջոցների մասնավոր սեփականության և մարդու կողմից մարդու շահա-
ցործման վրա հիմնված յուրացանկային հասարակական-անտեսական

Ֆորմացիայի ներհատուկ է անմիջական արտադրողից հավելյալ աշխա-
տանք քանակու իր յարդիւլ-անտեսական սպեցիֆիկ ձևը և այդ աշխա-
տանքի արդյունքը յուրացնելու ու օգտագործելու իր սպեցիֆիկ ձևը: Այս-
պես, նորս գյուղացիների շահագործումը հիմնված է եղել անտեսական
և արտաանտեսական հարկազրանքով աշխատեցնելը զուգակցելու վրա:
Իսկ կապիտալիզմի պայմաններում իշխում է արտադրողին անտեսական
հարկազրանքով աշխատեցնելը: Վարձու բանվորները ազատ են անձ-
նական կախում ունենալուց: Բայց զրկված լինելով արտադրամիջոցնե-
րից և գոյության միջոցներից, նրանք ստիպված են իրենց աշխատելու
ընդունակությունը ծախել կապիտալիստին: Նրի վարձու բանվորը կա-
պիտալիստի համար աշխատի, հավելյալ արժեք չստեղծի, չի կարող
գոյություն ունենալ, որովհետև իր պահանջները բավարարելու մի-
ջոցներ չունի: Այդպիսով, վարձու բանվորը, լինելով այս կամ այն
առանձին կապիտալիստի սեփականությունը, պատկանում է կապիտա-
լիստների ամբողջ դասակարգին և, ըստ իսկյան, նրա աշխատանքը
հարկազրանքի բնույթ է կրում: Վարձու աշխատանքի սխտանք վարձու
ստրկության սխտան է:

Կապիտալիստական շահագործման տարրերի՝ հատկանիշը՝ վար-
ձու բանվորի հարկազրանքի աշխատանքի դիմակալվող ըղարկված
բնույթն է: Բանվորի անձնական ազատությունը և նրա կողմից իր աշ-
խատանքի վաճառումը քողարկում են նրա աշխատանքի հարկազրանքի
բնույթը, բանվորի կախվածությունը կապիտալիստի, վերջինիս կողմից
բանվորի հավելյալ աշխատանքի անհատուց յուրացումը:

Կապիտալիստական շահագործման շտանձնահատկությունը, որ
բխում է հենց կապիտալիստական արտադրության բնույթից, — ան-
համեմտեղեն հավելյալ աշխատանքի հետևից ընկնել է: Այսպես անկըչ-
տում է հավելյալ աշխատանքի, հավելյալ արժեքի ծախսը, որը ըն-
դունում է փողի համընդհանուր ձև, և կարող է կուտակվել ուղած քա-
նակությանը: Հավելյալ աշխատանքի արդյունքները յուրացնելու անսահ-
ման ձգտումը առաջացնում է կապիտալի կողմից աշխատանքի շահա-
ցործման նոր, նախկինում չտեսնված մեթոդներ:

§ 4. Կապիտալի էությունը Հաստատում և փոփոխում կապիտալ

Կապիտալը որպես
նապաստակական հարա-
բերություն

Ինչ ձևով էլ հանդես գա կապիտալը, որտեղ էլ
կիրառվի, այն միշտ իրենից ներկայացնում է
շահագործման միջոց, ուրիշի աշխատանքի յու-
րացման միջոց: Այդ գիծը հատկանշական է
ինչպես արդյունաբերական կապիտալի համար, այնպես էլ վաճառա-

կանական ու վաշխատական կապիտալների համար, որոնք գոյություն են ունեցել դեռ մինչևկապիտալիստական ֆորմացիաներում՝ ստրկատիրական կարգի ու ֆեոդալիզմի մամանակներում:

Բայց արդյունաբերական կապիտալը որպես ինքնաճող արժեք, ունի իր սպեցիֆիկ առանձնատվությունները, Առաջինը, այն տարբերվում է վաճառականական ու վաշխատական կապիտալներից իր ծագման պայմաններով: «Կապիտալն առաջ է գալիս միայն այնտեղ, — գրել է Կ. Մարքսը, — որտեղ արտադրության միջոցների ու կենսամիջոցների տերը չուկայում գտնում է ազատ բանվորի՝ որպես իր աշխատանքի ծախսողի, ու հենց այս մեկ պատմական պայմանն է իր մեջ մի ամբողջ համաշխարհային պատմություն է կրում: Ահա ինչու կապիտալը հենց իր ծագման պահից ազդարարում է արտադրության հասարակական պրոցեսի մի առանձին դարաշրջանի գոյությունը»¹: Իսկ վաճառականական ու վաշխատական կապիտալների ծագման համար բավական է պարզ ապրանքային արտադրության և զարգացած շրջանառության սրտիկ առկայությունը:

Երկրորդ, կապիտալը որպես ինքնաճող արժեք, վաճառականական ու վաշխատական կապիտալներից տարբերվում է նրանով, որ իր տիրոջ կողմից օգտագործվում է աշխատուժի սուղանքի գնելու համար, նպատակ ունենալով այդ սուղանքը արտադրության պրոցեսում սպառելու հետևանքով յուրացնել հավելյալ աշխատանք: Վաճառականական կապիտալը սպասարկում է ապրանքների շրջանառությունը, իսկ վաշխատական կապիտալի ֆունկցիան փոխառություններ արամարդելն է:

Երրորդ, կապիտալը որպես ինքնաճող արժեք վաճառականական ու վաշխատական կապիտալներից տարբերվում է եկամտի ազդեցությամբ, նրա արտադրման ու կապիտալի տիրոջ կողմից յուրացման մեթոդներով: Կապիտալիստի եկամտի աղբյուրը հավելյալ արժեքն է, որ ստեղծվում է վարձու բանվորների հավելյալ աշխատանքով կապիտալիստների պատկանող ձեռնարկություններում: Վաճառականների ու վաշխատողների եկամուտների աղբյուր են եղել ամենից առաջ մանրարտադրողների հավելյալ արդյունքը և անհրաժեշտ արդյունքի մի մասը, ինչպես նաև ստրուկների ու ճորտ գյուղացիների աշխատանքով ստեղծված հավելյալ արդյունքի մի մասը: Լուծախ վաշխատունքը յուրացնում էին մանր արտադրողների ամբողջ ունեցվածքը:

Վաճառականները իրենց հարստացման համար օգտագործում էին աշխատի միջոց, ինչպիսին է ոչ-համարժեքների փոխանակությունը: Նրանք սպրանքները վաճառում էին մանր արտադրողներին բարձր գնեքով, իսկ նրանցից սպրանքները գնում էին ցածր գնելով: Վաճառա-

կանները նաև բարձր գներով պերճանքի առարկաներ էին իրացնում ստրկատիրերին ու ֆեոդալներին, որոնք դրա դիմաց վճարում էին ըստ-րուկների ու ճորտ գյուղացիների աշխատանքով ստեղծվող արդյունքի հաշվին:

Վաշխատունքը հարստացնում էին իրենց փոխառությունների գրեթե ինչպես մանր արտադրողներից, այնպես էլ ստրկատիրերից ու ֆեոդալներից գանձվող բարձր տոկոսներով: Ընդ որում շահագործողները բարձր տոկոսները վճարում էին դարձյալ շահագործվողների կողմից ստեղծվող հավելյալ արդյունքի հաշվին:

Չորրորդ, կապիտալիստների ամբողջ դասակարգի հարստացումը սեղի է ունենում հավելյալ արժեքի արտադրության ու յուրացման հետևանքով: Վաճառականների ու վաշխատունքների կողմից ուրիշների աշխատանքի արդյունքների չտրցացումը կազմված է եղել արդեն ստեղծված արդյունքի, ստեղծված արժեքի վերաբաշխման հետ: Նյութական արժեքների, արժեքի ամբողջ ժառանգ հասարակության մեջ չէր սնում այն պատճառով, որ դրանց ինչ-որ մասը մանր արտադրողների, ստրկատիրերի ու ֆեոդալների ձեռքից անցնում էր վաճառականների ու վաշխատունքի ձեռքը:

Այսպես ուրեմն, կապիտալը որպես ինքնաճող արժեք իրենից ներկայացնում է բուրժուական հասարակության արտադրական հարաբերությունը, հարաբերությունն նրա երկու հիմնական դասակարգերի՝ կապիտալիստների դասակարգի և վարձու բանվորների դասակարգի միջև: Այդ հարաբերությունը արտահայտում է վարձու բանվորների շահագործումը կապիտալիստների՝ արտադրամիջոցների մենոպոլիստական սեփականատիրերի կողմից: Ե. Ապրիտալը իր չէ, — գրել է Կ. Մարքսը, — այլ հասարակության պատմական որոշակի ֆորմացիայի պատկանող որոշակի հասարակական արտադրական հարաբերություն, որը ներկայացված է իրի մեջ և այդ իրեն առկա է հասարակական օպեցիֆիկ բնույթով»²:

Նյութական բովանդակության տեսակետից քննարկելով կապիտալը գոյություն ունի կապիտալիստի ձեռքին փողի որոշ գումարի ձևով, նրա գնած արտադրամիջոցների ձևով, ինչպես նաև կապիտալիստական ձեռնարկությունում արտադրված պատրաստի սպրանքների ձևով: Կապիտալը շարունակ փոխում է իր նյութական ձևը: Բայց ինչ ձևով էլ հասնողիս գու, նրա էությունը անփոփոխ է մնում. կապիտալը միշտ արտահայտում է շահագործման, իր տիրոջ կողմից վարձու բանվորների հովելյալ աշխատանքի յուրացման հարաբերությունները:

Քվե փողը, ոչ արտադրության միջոցները, ոչ կենսական բարիքները ինքնբուրժուական կապիտալ չեն: Այսպես, բանվորի աշխատավարձը և

1) K. Маркс, Капитал, т. 1, 1954, էջ 181:

2) K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. II, стр. 380—381.

երա կողմից ձեռք բերվող կենսական բարեքնները կապիտալ չեն: Աշխատակարար բանվորը օգտագործում է իր կենսագործունեությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ նյութական բարիքներ գնելու նպատակով: Կենսական բարիքները անմիջականորեն սպառվում են բանվորի ու նրա ընտանիքի կողմից: Կապիտալ չեն նաև մասը արտադրողների արտադրամիջոցները և նրանց աշխատանքի արգելանքները: Փողը, արտադրամիջոցները, կենսական բարիքները կապիտալ են փոխարկվում միայն այն դեպքում, երբ դրանք գործադրվում են հավելյալ արժեքի ստանալու համար, երբ դրանք օգտագործում են որպես շահագործման միջոց:

Բուրժուական տնտեսագետները կապիտալը բնորոշելիս ամբլայնում են նրա սոցիալական, դասակարգային էությունը, կապիտալը նույնացնում են փողի կամ արտադրամիջոցների՝ որպես ամեն տեսակ արտադրության նյութական գործոնների հետ: Այսպես, XIX դ. առաջին կեսի ֆրանսիացի վուլգար տնտեսագետ Յ. Բաստիան գրել է. «Բորժիքներ, նյութի, պաշարների՝ ահա թե ինչը Ռորինգոնը, անկասկած, կհամարի իր կապիտալը... Այժմ դիտարկենք հասարակական կարգի կենտրոնը: Կապիտալը այստեղ նույնպես կազմված է աշխատանքի գործիքներից, նյութից և պաշարներից, առանց որոնց ոչ որ՝ ոչ մենակ, ոչ հասարակության մեջ չի կարող ձևանալիս որևէ տեղական աշխատանք: Ամերիկյան ժամանակակից տնտեսագետ Պ. Սամուելսոնը իր «Էկոնոմիկա» դասագրքում կապիտալը դիտում է ընդամենը միայն որպես «սարատագրության միջնորդող գործոն», այսինքն՝ որպես «հենց տնտեսական սխեմանով արտադրվող կապիտալին բարիքներ»: Ամերիկյան մի ուրիշ տնտեսագետ՝ Դ. Դյուլին կապիտալի կազմի մեջ մտցնում է ամեն բան, ինչը օգտակար դեր է խաղում արտադրության մեջ: Նրա մեկնաբանության համաձայն կապիտալ են հանդիսանում արտադրամիջոցները, հողը, օգտակար հանածոները, սպանան անարկաները, աշխատուժը, Գյուին հնարավոր է ճամբարում, որ կապիտալի մեջ նույնպիսի մտցրվի գործանություններում ցուցաբերվող անձնական ազնվությունը:

Այսպիսով, բուրժուական տնտեսագետները կապիտալը դիտում են որպես հավիտենական, պատմականությունից դուրս կատարողի, բանի որ իբրև, արտադրության միջոցների ամեն մի հասարակության մեջ պոչություն ունեն անկախ նրա ձևից: Կապիտալի նատուրալիստական մեկնաբանումը զրկում է նրան սոցիալական բովանդակությունից: «Բուրժուական փիլիսոփաների ամենարժեքը զինն է այդ,— գրել է Գ. Ի. Լենինը.— բուրժուական ուժիմի կատեգորիաներն ընդունել իբրև հավիտենական ու բնական կատեգորիաներ. ուստի նրանք կապիտալի համար էլ վերցնում են այնպիսի սահմանումներ, ինչպես, օրինակ, արտադրության շարունակությունը ժառանգող կուտակված աշխատանք, այսինքն՝ սահմանում են այն իբրև մարդկային հասարակության համար

հավիտենական մի կատեգորիա, այսպիսով կոծկելով այն առանձնահատուկ, պատմականորեն որոշ տնտեսական ֆորմացիան, երբ ապրանքային տնտեսության կազմակերպած այս «կուտակված աշխատանք» ընկնում է նրա ձեռքը, ով չի աշխատել, և միջոց է ծառայում ուրիշ աշխատանքի շահագործման»:

Փամանակակից բուրժուական տնտեսագետները փորձում են կապիտալի նատուրալիստական բնորոշումը օգտագործել միտակու համար այն սարբերությունները, որ գոյություն ունեն երկու հակադիր սոցիալատնտեսական սխեմաների՝ կապիտալիզմի և սոցիալիզմի միջև, որովհետև և՛ կապիտալիստական հասարակության մեջ, և՛ սոցիալիստական հասարակության մեջ նյութական բարիքներ ստեղծվում համար անհրաժեշտ են արտադրամիջոցները: Բայց, ինչպես դեռ Սարգսն է ցույց տվել, արտադրամիջոցները, լինելով աշխատանքի ամեն մի պրոցեսի նյութական գործոնը, միմիայն բուրժուական հասարակության պայմաններում է, որ փոխարկվում են կապիտալի, վարձու բանվորների հավելյալ աշխատանքի յուրաքանչյուր գործիքի:

Հաստատուն և փոփոխություն, իր կապիտալը (որ սկզբնապես հանդես է գալիս փողի ձևով) գործնում է աշխատանքի պրոցեսի գործոն՝ արտադրության միջոցների և աշխատում: Այդպիսով, կապիտալիստի ձեռք բերած արտադրամիջոցները և աշխատումը սկզբնական կապիտալ արժեքի գոյության լոկ ուրիշ ձևն են:

Արտադրամիջոցների և աշխատումը հանդիսանում են աշխատանքի պրոցեսի արարիչ գործոնները, ուստի և միասնակ դեր չեն կատարում արգյունի արժեքի գոյացման գործում: Աշխատանքի պրոցեսում աշխատումը սպառում է արտադրամիջոցները և ստեղծում նոր արգյունը: Օրինակ, օգտագործելով մանածահաստացը և բամբակը, բամբուրը արտադրում է նոր սպառողական արժեք՝ մանվածք: Արտադրամիջոցները հանդես են գալիս որպես նոր արգյունի, նոր սպառողական արժեքի արտադրության պրոցեսի անհրաժեշտ տարր: Արտադրության պրոցեսում բանվորը աշխատանքի անարկային ավելացնում է նոր արժեք: Իսկ արտադրամիջոցների արժեքը աշխատանքի պրոցեսում պահպանվում, պատրաստի արգյունքին է անցնում: Դա կատարվում է այն պատճառով, որ արտադրամիջոցների օպատողական արժեքը ծախսվում է ուրիշ սպառողական արժեքներ տրտադրելու համար: Օրինակ, բամբակի վեճաձևվման պրոցեսում նրա սպառողական արժեքը անհետանում է և գոյանում է մանվածքի սպառողական արժեքը: Այդ պատճառով բամբակի արժեքը պահպանվում է մանվածքի սպառողական արժեքում:

1 Վ. Ի. Լենին, Երկր, հ. 1, էջ 261:

Այսպիսով, արտադրամիջոցները, կորցնելով իրենց սպառողական արժեքի նախնական անը, պահպանում են իրենց արժեքը, որը փոխանցվում է նոր արդյունքին: Իհարկե, նոր արդյունքին կարող է փոխանցվել արտադրամիջոցների միայն այն արժեքը, որ ունեն իրենք:

Նախկին արժեքի պահպանումը, այսինքն՝ արտադրամիջոցների արժեքի փոխանցումը նոր արդյունքին, իրագործվում է բանվորի կողմից աշխատանքի առարկային նոր արժեքի միացման հետ միաժամանակ: Արտադրության այդ երկակի արդյունքին՝ հին արժեքի փոխանցմանը և նոր արժեքի ստեղծմանը, բանվորը հասնում է հենց իր աշխատանքի կրկնակի բնույթի շնորհիվ: Միևնույն ժամանակ նա իր կոնկրետ աշխատանքով ստեղծում է սպառողական արժեք և նրա վրա փոխանցում արտադրամիջոցներին արժեքը, իսկ արտարակ աշխատանքով ստեղծում է նոր արժեք, միացնելով դա նախկին արժեքին:

Միանակաճ աշխատանքային պրոցեսի երկու կողմերի—նախկին արժեքի փոխանցման և նորի ստեղծման—միջև տարբերությունը ակնառու կերպով դրսևորվում է աշխատանքի արտադրողականության ամձան գնալում: Ենթադրենք, որ բանվորի աշխատանքի արտադրողականությունը անել է 2 անգամ, որի հետևանքով նա նույն ժամանակամիջոցում արտադրել է 2 անգամ ավելի արդյունքներ, քան առաջ և կրկնակի ավելի հումք է մշակել, ուստի և կրկնակի ավելի է փոխանցել հին արժեքը: Բայց նոր արժեքի մեծությունը (ամբողջ արտադրանքի մասապի), որ նա ստեղծել է նույն նախկին ժամանակաբնիվացքում, չի փոխվել, և այդ պատճառով արտադրանքի յուրաքանչյուր միավորին այժմ նոր արժեք է միացել 2 անգամ քիչ: Հետևապես, ինչպես էլ փոխվի աշխատանքի արտադրողականությունը, միևնույն աշխատանքը հավասար ժամանակամիջոցում ստեղծում է հավասար արժեքներ: Դրա հետ միասին արտադրողականության փոփոխման կապակցությամբ միևնույն աշխատանքը հավասար ժամանակամիջոցում արդյունքին է փոխանցում իր մեծությունը տարբեր արժեքներ:

Վարձու բանվորի աշխատանքով ստեղծվող նոր արժեքը պարունակում է նրա աշխատուժի արժեքի համարժեքը և հավելյալ արժեքը: Բանվորը չի փոխանցում, այլ արտադրում է իր աշխատուժի արժեքի համարժեքը: Աշխատանքի պրոցեսում օգտագործվում է աշխատուժի ոչ թե արժեքը, այլ սպառողական արժեքը: Աշխատուժի գնելու համար կապիտալիստի ավանսավորած փողը բանվորը ծախսում է իր համար անհրաժեշտ կենսամիջոցներ ձեռք բերելու վրա: Արտադրելով իր աշխատուժի արժեքի համարժեքը, բանվորը զրանով պայման է ստեղծում իր զոյության համար:

Կապիտալի այն մասը, որը փոխարկվում է արտադրամիջոցների և աշխատանքի պրոցեսում չի փոփոխում իր արժեքի մեծությունը, 4. Մարքսը անվանել է նստատուն կապիտալ:

Կապիտալի այն մասը, որը փոխարկվում է աշխատուժի և արտադրության պրոցեսում փոփոխում է իր արժեքը (քանի որ աշխատուժի վերաբարձրում է իր արժեքի համարժեքը և զրանից բացի հավելյալ արժեք է ստեղծում), 4. Մարքսը անվանել է փոփոխուն կապիտալ:¹ Աշխատանքի պրոցեսի տեսակետից կապիտալի բաղկացուցիչ մասերը զանազանվում են որպես օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններ, որպես արտադրամիջոցներ ու աշխատուժ, իսկ արժեքի մեծացման պրոցեսի տեսակետից դրանք զանազանվում են որպես հաստատուն և փոփոխուն կապիտալ: Հաստատուն կապիտալի, այսինքն՝ արտադրությանում սպառված արտադրամիջոցների արժեքը միայն նորից արտահայտվում է պատրաստի արդյունքի մեջ: Փոփոխուն կապիտալի արժեքը, որը հավասար է կապիտալիստի կողմից գնված աշխատուժի արժեքին, ծախսվում է սկզբնապես ավանսավորված արժեքի մեծացման նպատակով: Աշխատանքի պրոցեսում բանվորը արտադրում է փոփոխուն կապիտալի մեծությունը հավասար արժեք և հավելյալ արժեք: Հավելյալ արժեքը, որնե՛ն, միայն փոփոխուն կապիտալի հավելանձն է՝ նոր քանակությամբ արժեքի մեծությունը կարող է արտահայտվել $W + m$ ֆորմուլայով, որտեղ W -ն՝ աշխատուժի վերաբարձրված արժեքն է, իսկ m -ն՝ հավելյալ արժեքը:

Այսպիսով, կապիտալիստական ձեռնարկություններում ստեղծվող արժեքների արժեքի ֆորմուլան (W) ունի հետևյալ ձևը՝ $W = C + W + m$, Այդ արժեքը արտադրում է բուրժուական հասարակության արտադրական հարաբերությունները: Վարձու բանվորների շահագործումը կապիտալիստների կողմից:

1/6 Հավելյալ արժեքի արժեքն և նստանձն Կապիտալիստի կողմից յուրացվող հավելյալ արժեքի մասան հավելյալ արժեքի քայքայման մեծությունն է: Հավելյալ արժեքի հարաբերական մեծությունը, կամ փոփոխուն կապիտալի ամձան աստիճանը որոշվում է փոփոխուն կապիտալի եկամտամբ հավելյալ արժեքի հարաբերությամբ ($\frac{m}{C}$): Տոկոսներով արտահայտված

¹ Հաստատուն կապիտալը 4. Մարքսը եղել է C աստով (constant բառի սկզբնառաջ, որը նշանակում է հաստատուն), փոփոխուն կապիտալը՝ v աստով (variable, որ նշանակում է փոփոխվող):

այդ հարաբերությունը Կ. Մարքսը անվանել է հավելյալ արժեքի նորմա և նշանակել m' նիշով:

Փոփոխուն կապիտալի արժեքը հավասար է կապիտալիստի կողմից գնված աշխատուժի արժեքին, իսկ վերջինիս արժեքը որոշում է բանվորի անհրաժեշտ աշխատանքի չափերը: Այլ կերպ ասած, փոփոխուն կապիտալը վերարտադրվում է անհրաժեշտ աշխատանքային ժամանակի ընթացքում բանվորի անհրաժեշտ աշխատանքով: Հավելյալ արժեքը ստեղծվում է հավելյալ ժամանակում բանվորի հավելյալ աշխատանքով: Ուստի հավելյալ արժեքը հարաբերվում է փոփոխուն կապիտալին, ինչպես հավելյալ աշխատանքը՝ անհրաժեշտ աշխատանքին, կամ՝

$$m' = \left(\frac{m}{v} \right) = \frac{\text{հավելյալ աշխատանք}}{\text{անհրաժեշտ աշխատանք}}$$

Առաջին դեպքում $\left(\frac{m}{v} \right)$ հավելյալ արժեքի նորման արտահայտվում է առարկայացված աշխատանքի ձևով, երկրորդ դեպքում $\left(\frac{\text{հավելյալ աշխատանք}}{\text{անհրաժեշտ աշխատանք}} \right)$ հոտուն աշխատանքի ձևով: Հավելյալ աշխատանքի հարաբերությունը անհրաժեշտ աշխատանքին $\left(\frac{\text{հավելյալ աշխատանք}}{\text{անհրաժեշտ աշխատանք}} \right)$ արտահայտվում է արտադրամիջոցների սեփականատիրոջ կողմից արտադրողի շահագործման աստիճանը ամեն մի հավանարտ հասարակության մեջ, իսկ փոփոխուն կապիտալի նկատմամբ հավելյալ արժեքի հարաբերությունը $\left(\frac{m}{v} \right)$ կապիտալիստների կողմից վարձու բանվորներին շահագործման աստիճանի արտահայտման օպերիֆիկ ձևն է: Ե... Հավելյալ արժեքի նորման, — գրել է Մարքսը, — կապիտալի կողմից՝ աշխատուժի կամ կապիտալիստի կողմից՝ բանվորի շահագործման աստիճանի ճշգրիտ արտահայտությունն է՝:

Հավելյալ արժեքի նորման ցույց է տալիս, քն նոր ստեղծված արժեքը $(v+m)$ ինչպես է բաշխվում կապիտալիստի և վարձու բանվորի

միջև, այլև աշխատանքային օրվա որ մասն է բանվորը աշխատում իր համար և որը՝ կապիտալիստի համար: Եթե բանվորը աշխատանքային օրվա կեսը աշխատում է իր համար, իսկ կեսը՝ կապիտալիստի համար, շահագործման աստիճանը հավասար կլինի 100% -ի:

Վ. Բ. Անկեր Ժնևիցիների վաստակներ և կապիտալիստների շահույթը Ռուսաստանում իր հոգվածում բերել է սվյալներ, որոնք քնորոշում են մինչև 1840-ական թվականներին Ռուսաստանում բանվորների շահագործման աստիճանը: Վ. Բ. Անկերը ցույց է տվել, որ բանվորը ստեղծում էր տարեկան 498 ուրյու նոր արժեքներ: Այդ զամարից 246 ու կապիտալիստը ստանալ էր բանվորին որպես աշխատավարձ, իսկ 252 ուրյու կազմում էին կապիտալիստը շահույթը: Համեմատելով բանվորի վաստակը և կապիտալիստի շահույթը, Վ. Բ. Անկերը նշում էր, որ բանվորը իր համար աշխատում էր օրվա կեսից օրվա մեծ մասը՝ կապիտալիստի համար: Բանվորների շահագործման աստիճանը նախահարաբերված Ռուսաստանում, այդպիսով, անցնում էր 100% -ից:

Աշխատուժի սվյալ արժեքի դեպքում հավելյալ արժեքի նորման ընդորոշում է առանձին բանվորի կողմից արտադրվող հավելյալ արժեքի մասանուն Որքան սվյալի բարձր է շահագործման աստիճանը, այնքան սվյալի է վիճում հավելյալ արժեքի մասանուն: Ետնագործման աստիճանից հավելյալ արժեքի մասանունի կախվածությունը արտացոլում է $m' = \frac{m}{v} \cdot 100\%$ ֆորմուլան: Այստեղից՝ $m = v \cdot m'$: Հետևապես, հավելյալ արժեքի մասանուն հավասար է սվանսավորված փոփոխուն կապիտալի մեծությանը, բարձրագույնում հավելյալ արժեքի նորման:

Կապիտալիզմի զարգացման համընթաց հավելյալ արժեքի նորման բարձրանում է, 9-ս նշանակում է, որ բանվորների շահագործումը ուժեղանում է: Այսպես, ԱՄՆ-ի վերամշակող արդյունաբերությունում հավելյալ արժեքի նորման 1909 թվականին հավասար էր 12% -ի, 1929 թ. այն կազմում էր 158—188%, 1953 թ.՝ 240%, իսկ 1966 թ.՝ 314%:

Բանվորների շահագործման աստիճանի աճը զրայմանավորված է կապիտալիստների կողմից հավելյալ արժեքի յուրացման անհարգող ծարավով, նաև նրանց միջև մղվող մրցակցային արտոլ: Հավելյալ արժեքի նորմայի բարձրացմանը կապիտալիստները հասնում են երկու ուղիով՝ բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրությունը և հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը:

77 § 5. Բանվոր դասակարգի շահագործման աստիճանի բարձրացման երկու եղանակը

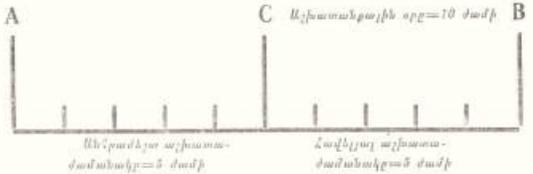
Բացարձակ հավելյալ արժեքը Ետնագործման աստիճանի բարձրացման ու հավելյալ արժեքի մասանունի մեծացման եղանակներից մեկը աշխատանքա-

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, Գ. 3, 1954, էջ 329:

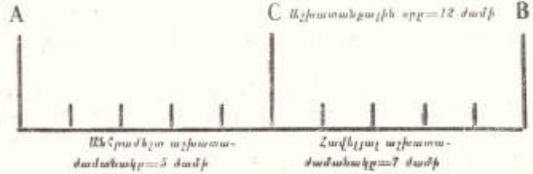
յին օրվա երկարացումն է: Քնշված հայտնի է, կապիտալիզմի ժամանակ աշխատանքային օրը իրենից ներկայացնում է անհրաժեշտ և հավելյալ աշխատանքային ժամանակի կամ, այլ խոսքով, ժամանակահատվածների գումարը, որոնց բնիվացումը բանվորը վերաբաղարում է իր աշխատուժի արժեքի համարժեքը և ստեղծում հավելյալ արժեք:

Աշխատանքի օրվա այն մասը, որի ընթացքում վերաբաղարվում է աշխատուժի արժեքի համարժեքը, արտադրության ավյալ պայմաններում և հասարակության անսեռական զարգացման ավյալ աստիճանում հանդիսանում է հաստատուն մեծություն: Եթե անհրաժեշտ աշխատանքային ժամանակը արված է, ապա հավելյալ ժամանակը և, ուրեմն, հավելյալ արժեքի նորման կախված են անհրաժեշտ աշխատա-
 ժամանակի սահմաններից զուրա աշխատանքային օրվա երկարացման շափարից:

Ենթադրենք աշխատանքային օրը հավասար է 10 ժամի, որոնցից 5 ժամը կազմում են անհրաժեշտ աշխատաժամանակը և 5 ժամը՝ հավելյալ ժամանակը: Աշխատանքային օրը պատկերենք որպես մի գիծ, օրի վրա յուրաքանչյուր բաժանում կհամապատասխանի մեկ ժամի:

Եթե աշխատանքային օրը աշխատուժի անփոփոխ արժեքի դեպքում ավելանա 10-ից մինչև 12 ժամ, ապա հավելյալ ժամանակը կաճի 5-ից մինչև 7 ժամ: Այս դեպքում աշխատանքային օրը կարելի է ներկայացնել այսպես.

Որչափ որ աճում է հավելյալ ժամանակը, այնչափ էլ մեծանում է շահագործման աստիճանը և աճում է հավելյալ արժեքի մասսան: Աշխատանքային օրը 10 ժամ սեկելու դեպքում շահագործման աստիճանը

$$\left(\frac{5 \text{ ժամ}}{5 \text{ ժամ}} \times 100 \right) \text{ կազմում է } 100\%, \text{ իսկ } 12 \text{ ժամյա աշխատանքային}$$

$$\text{օրվա դեպքում } \left(\frac{7 \text{ ժամ}}{5 \text{ ժամ}} \times 100 \right) 140\%:$$

Աշխատանքային օրվա բացարձակ երկարացմամբ ստացվող հավելյալ արժեքը 4. Մարքսը անվանել է բացարձակ հավելյալ արժեք: Աշխատանքային օրվա երկարացում այն սահմաններից զուրա, որոնց շրջանակներում բանվորն ի վիճակի կլինի միայն իր աշխատուժի արժեքի համարժեքն արտադրելու, — որք է նա, — և տվյալ հավելյալ աշխատանքի յուրացում կապիտալի կողմից, — աճա ինչ է բացարձակ հավելյալ աշխատանքի արտադրությունը:

Բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրությունը կազմում է կապիտալիստական շահագործման համընդհանուր հիմքը, բայց դա գերակշռում էր կապիտալիզմի զարգացման վաղ էտապներում՝ մինչև խոշոր մեքենայական արտադրության հաղթանակը: Բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրության համար կապիտալը օրտագործել է աշխատանքի պրոցեսի պատմականորեն ժառանգված ձևը և լուկ ավելացրել է նրա սևողությունը:

Աշխատանքային օրվա երկարացումը առնչվում է իր սահմանների նեւա: Աշխատանքային օրը ունի իր սահմանները, որոնց շրջանակներում էլ հնց կարող է փոփոխվել: Բայց նրա մինիմալ սահմանները չեն կարող որոշվել: Ընշտ է, հիմն ենթադրվի, որ հավելյալ ժամանակը գրոյի է հավասար, ապա այդ դեպքում կարելի է ստանալ աշխատանքային օրվա մինիմալ սահմանը: Գա այս դեպքում կորոշվի աշխատանքային օրվա այն մասով, որի ընթացքում բանվորը պետք է աշխատի իր գոյությունը պահպանելու համար: Բայց աշխատանքային օրվա մեծությունը չի կարող որոշվել միայն անհրաժեշտ աշխատաժամանակով, որի ընթացքում վերաբաղարվում է աշխատուժի արժեքի համարժեքը, քանի որ կապիտալիզմի գոյությունը հնարավոր չէ առանց հավելյալ աշխատանքի, առանց հավելյալ արժեքի արտադրման և յուրացման:

Միևեույն ժամանակ աշխատանքային օրը ունի սուսփելագույն սահման: Գա որոշվում է երկակի: Առաջինը, աշխատուժի ֆիզիկական

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, Է. 1, 1954, էջ 532:

սահմանով, Մարդը կարող է օրվա ընթացքում ծախսել կենսական էներգիայի միայն որոշ մասը: Նա պետք է ժամանակ ունենա հանգստի և ֆիզիկական այլ պահանջումներն ընդհատելու համար, որպեսզի վերականգնի ծախսված կենսական ուժը, Գրանտվ է որոշվում աշխատանքային օրվա ֆիզիկական սահմանը:

Երկրորդ, աշխատանքային օրվա առավելագույն ակտիվությունը սահմանափակվում է սոցիալական բնույթի սահմաններով: Անհրաժեշտ է, որ բանվորը ժամանակ ունենա ոչ միայն հանգստի և ֆիզիկական մշտապես պահանջումները բավարարելու համար, նրան ժամանակ է պետք նաև մտավոր, սոցիալական պահանջումները բավարարելու համար: Բանվորի այդ պահանջումներն են բավարարման ծավալն ու եղանակները կախված են երկրի զարգացման մակարդակից, կուլտուրայի ընդհանուր իրավիճակից, բանվորի դասակարգի կազմավորման պատմական պայմաններից: Ուրեմն, աշխատանքային օրը ունի նաև սոցիալական սահման: Այն փոփոխությունները, որոնց ենթակա է աշխատանքային օրը, կատարվում են նրա ֆիզիկական և սոցիոլոգիական սահմանների միջև:

Հավելյալ աշխատանքի նկատմամբ դալիի ազահոթմամբ կապիտալը ձգտում է խախտել աշխատանքային օրվա ինչպես սոցիալական, բարոյական, այնպես էլ զուտ ֆիզիկական սահմանները: Իսկ բանվորը շահագործված է, որ աշխատանքային օրը սահմանափակվի որոշ նորմով մեծությամբ: Բանվոր դասակարգի և կապիտալիստների զստակարգի միջև պայքար է մղվում աշխատանքային օրվա մեծությամբ համար: Ուժերի հարարերակցությունը այդ պայքարում ազդում է աշխատանքային օրվա սեղողության վրա: Կապիտալիստական երկրներում ներկայումս զբաղվելու ունեցող աշխատանքային օրը կապիտալիստների և բանվորների միջև բազմազարդյան զստակարգային պայքարի արդյունքն է:

Կապիտալիզմի զարգացման սկզբնական (տասներորդ (XIV) դ. մինչև XVIII դ. կեսը) քայրժամային լայնորեն օրացողում էր պետական իշխանությունը օրենսդրական կարգով շատ երկարաժամ աշխատանքային օր սահմանելու համար: Աշխատանքային օրը այն ժամանակ կազմում էր 16—18 ժամ:

Խոչոր Ֆենեանյական արտադրության հաղթանակի շնորհիվ աշխատանքային օրը երկարացնելու վերաբերյալ պետական օրենքների անհրաժեշտությունը վերացավ: Մեքենաների լայն կիրառումը ուղեկցվում էր արտադրության մեջ առաջներում զբաղված բանվորների մի ժտախ ազատմանը: Արագացավ նաև մանր արտադրողների՝ գյուղացիների ու արհեստավորների, քայքայման պրոցեսը: Այդ պատճառով արագորեն աճում էր այն անձանց թիվը, որոնք հարկազրկված էին ծա-

խել իրենց աշխատանքը: Առաջացավ աշխատուժի ավելցուկ: Այդ պայմաններում բուրժուազիան օգտագործում էր անտեսական մեթոդները՝ երկարատև աշխատանքային օր հաստատելու համար:

Բանվոր դասակարգի կազմակերպվածության, նրա համախմբվածության աճի, քաղաքացիական դիմադրության բարձրացման շնորհիվ ծավալվում էր պրոլետարիատի ակտիվ պայքարը աշխատանքային օրը կրճատելու համար: Այդ պայքարի արդյունքը եղավ աշխատանքային օրվա սահմանափակման վերաբերյալ օրենքի ընդունում բուրժուական կառավարությունների կողմից:

XV դարի սկզբի զարգացած երկրները մեծամասնությամբ աշխատանքային օրը տևում էր 10 ժամ: Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո պրոլետարիատի զստակարգային համա պայքարի շնորհիվ և Հեկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության արդյունքում կապիտալիստական զարգացած շատ երկրներում օրենսդրական կարգով սահմանվեց 8-ժամյա աշխատանքային օրը: Ներկայումս այդ երկրներից մի քանիսում զբաղվելու ունի 40-ժամյա աշխատանքային շաբաթ: Բայց օրակես 8 ժամից ավել աշխատանք երկրպետ և էլ սովորական երեւոյթ է կառոյտայի երկրներում: Աշխատանքային օրվա սեղողութանը մեծ է մանական զրոյթներում և կայտաւ երկրներում: Գրեց մեծամասնութունում աշխատանքային օրվա տեղոյթնութը օրենսդրական սահմանափակում չունի:

Աշխատանքային օրվա կրճատման համար մղվող պայքարը պրոլետարիատի զստակարգային պայքարի անբաժանելի մասն է: Մակայն այդ պայքարը կարող է առաջացնել աշխատուժի զործադրման պայմանների բարենպաստում միայն, բայց չի կարող վերացնել պրոլետարիատի կողմից իրենց աշխատուժի վաճառումը կապիտալիստներին: Միայն սոցիալիստական հեղափոխությունն է աշխատավորներիին ազատում անհն տեսակ շահագործումից և ապահովում նրանց զրոյթնյան արմատական լավացումը:

Բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրումը ձեռք է բերվում ոչ միայն աշխատանքային օրվա սեղողության ավելացումով: Կապիտալիստների օգտագործում են անլիստի միջոց էլ, ինչպիսին է աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացումը: Աշխատանքի ինտենսիվությունն ուժեղացնելով նրանք ձգտում են փոխառուցել աշխատանքային օրվա սեղողության կրճատումը: Աշխատանքի ինտենսիվության աճման դեպքում բանվորը նույն ժամանակամիջոցում կյանքի ավելի շատ էներգիա է ծախսում, ուստի և սեղողում ավելի մեծ արժեք է ավելի մեծ հավելյալ արժեք:

Աշխատանքային օրվա երկարացումը, աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացումը, արտաժամյա աշխատանքները, աշխատուժի վաճառումը եր արժեքից ցած,— այս բոլորը ծառայում են բնագործակ

Հավելյալ արժեքի արտադրությանը, բանվոր դասակարգի շահագործման աստիճանի անձանք:

Հարարերակց Շահագործման աստիճանի բարձրացման և հա-
նավելյալ արժեք վելյալ արժեքի ավելացման երկրորդ նշանակը
կապված է կապիտալիստների կողմից իրենց օգտակարգային շահերի
համար դիտարկման և տեխնիկայի նվաճումների զգալիորոժման, աշխա-
տանքի հասարակական արտադրողականության ամձան հետ: Այդ դեպ-
քում հավելյալ արժեքի աճը ձեռք է բերվում անհրաժեշտ աշխատամա-
մանակի կրճատման և հավելյալ աշխատածանակի համապատաս-
խան ավելացման հաշվին:

Ենթադրենք, որ աշխատանքային օրը առաջվա պես հավասար է
10 ժամի, որոնցից 5 ժամը կազմում են անհրաժեշտ աշխատամա-
մանակը և 5 ժամը՝ հավելյալ ժամանակը: Գրեթե անհրաժեշտ աշխա-
տամանակի կերճատվի 1 ժամով և կկազմի 4 ժամ: Այդ դեպքում
հավելյալ աշխատամանակը 1 ժամով և անհրաժեշտ ժամանակի կրճատման
հաշվին կաճի 5-ից մինչև 6 ժամ: Դրա հետևանքով կավելանա նաև հա-
վելյալ արժեքը: Անհրաժեշտ և հավելյալ ժամանակի միջև հարաբերակե-
ցության փոփոխման հետևանքով շահագործման նորման մեք օրինա-
կառ անձում է 100-ից մինչև 150%: Ավելանում է նաև հավելյալ արժեքի
մասսան:

Անհրաժեշտ աշխատամանակի կրճատման և հավելյալ աշ-
խատամանակի համապատասխան ավելացման միջոցով ստաց-
վող հավելյալ արժեքը Կ. Մարքսը անվանել է հարարերակցան հավելյալ
արժեք: Հարարերակցան հավելյալ արժեքի արտադրությունը տեղի կու-
նենա նաև աշխատանքի օրվա կրճատման դեպքում: Այն պահի, երբ ամ-
բողջությանը վերցրած աշխատանքային օրվա ընդհանուր տևողու-
թյունը:

Իսկ ինչ կերպ կարելի է հասնել անհրաժեշտ աշխատամանակ-
կի կրճատմանը և հավելյալ աշխատամանակի համապատասխան
ավելացմանը: Անհրաժեշտ աշխատամանակը կրճատվում է աշ-
խատուժի արժեքի փոքրացման հետևանքով: Իր հերթին, աշխատուժի
արժեքի իջնումը ապահովվում է բանվորների զոյության միջոցների
էժանացումով: Իսկ կենսամիջոցների էժանացումը պայմանավոր-
վում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմամբ այն ճյու-
ղերում, որտեղ ստեղծվում են բանվորների սպառման առարկաներ, և
այն ճյուղերում, որտեղ այդ սպառման առարկաները ստեղծելու համար
թողարկում են արտադրամիջոցներ: Այդպիսով, աշխատանքի արտա-
դրողականության աճին համընթաց նվազում է անհրաժեշտ աշխատա-
ծամանակը և ավելանում հավելյալ աշխատամանակը: Աշխատուժ

ապրանքի արժեքի իջնումը տանում է դեպի կապիտալիստների դաս-
կարգի կողմից անհատույց կերպով յուրացվող հավելյալ արժեքի ար-
տադրության մեծացում:

Ավելցուկային նոր տեխնիկայի, արտադրության առավել կա-
նախալից արժեք արտադրողականության մեթոդների կիրառման շնորհիվ
ստանձին ձեռնարկություններում աշխատանքի անհատական արտադրո-
ղականությունը գերազանցում է նրա հասարակական մակարդակը և
կապիտալիստների՝ այդ ձեռնարկությունների տերերի, համար ապահո-
վում ավելցուկային հավելյալ արժեքը:

Ենթադրենք, թե աշխատանքի արտադրողականության հասարակա-
կան մակարդակի դեպքում բանվորը 10-ժամյա աշխատանքային օրվա
ընթացքում պատրաստում է 10 միավոր ապրանք: Ընդունենք, որ յու-
րազանքում միավոր ապրանքի վրա զործադրված արտադրամիջոցների
արժեքը 1 դրար է: Վերանշահման ժամանակի դրան նոր միացված ար-
ժեքը եռույնյակ հավասար է 1 դրարի: Այդ դեպքում ապրանքի միա-
վոր արժեքը կկազմի 2 դրար: Ընդունենք, այնուհետև, որ կապիտա-
լիստին հաջողվել է իր ձեռնարկությունում աշխատանքի արտադրող-
ականությունը կրկնապատկել: Այժմ արժեքը 10-ժամյա աշխատանքա-
յին օրվա ընթացքում պատրաստում է ոչ թե 10, այլ 20 միավոր ապ-
րանք: Հետևապես, արտադրամիջոցների արժեքի անփոփոխ լինելու
դեպքում ապրանքի միավորի արժեքը կիջնի մինչև 1,5 դր., քանի որ
արտադրամիջոցներից փոխանցված արժեքը առաջվա պես հավասար
կլինի 1 դրարի, իսկ նոր միացված արժեքը կկազմի 0,5 դրար:

Թեև աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացել է 2 ան-
գամ, այնուամենայնիվ միևնույն ժամանակամիջոցում բանվորն ստեղ-
ծում է եռույնյակի նոր արժեք, ինչպիսին առաջ էր՝ 10 դրարի հակա-
սար: Միայն հիմա այդ արժեքը բաշխվում է ավելի մեծ քանակությամբ
արտադրված արդյունքների՝ 20 միավորի վրա: Այդ պատճառով ամեն
մի միավորի ընկնում է նոր արժեքի արդեն ոչ թե 1/10 մասը, այլ 1/30
մասը: Առաջներում ապրանքի միավորի արտադրման վրա բանվորը
ծախսում էր 1 ժամ, իսկ աշխատանքի արտադրողականությունը բարձ-
րանալուց հետո նա սկսեց ծախսել զրա վրա միայն 30 րոպե: Այդ պատ-
ճառով ապրանքի միավորի անհատական արժեքը հասարակական ար-
ժեքի համեմատությամբ իջել է: Այնինչ կապիտալիստը ապրանքը ձա-
խելու է հասարակական արժեքով: Ապրանքը ծախելով հասարակական
արժեքով, նա իրացնելու է ավելցուկային հավելյալ արժեքը, որը հա-
վանում է 0,5 դրար:

Ավելցուկային հավելյալ արժեք ստանում են այն կապիտալիստնե-
րը, որոնք իրենց ձեռնարկություններում կիրառում են նոր տեխնիկա և
արտադրության առավել կատարելագործված մեթոդներ: Բարձր ար-

տարողական աշխատանքով ստեղծված ապրանքի տերը առավելու-
թյուններ ունի մրցակիցներին հետ իր պայքարում: Եւ կարող է իր ապ-
րանքները իրացնել հասարակական արժեքից ցած արժեքով և մինեւոյն
ժամանակ կորզել ավելցուկային հավելյալ արժեք:

Աշխատանքի անհատական արտադրողականութեան բարձրացումը
և ապրանքի անհատական արժեքի իջեցումը կարող են տեղի ունենալ
ամեն տեսակ ապրանքի ստեղծման պրոցեսում: Այդ է պատճառը, որ
ավելցուկային հավելյալ արժեքի արտադրումը և յուրացումը չի կապ-
ված աշխատուժի արժեքի իջեցման հետ: Բայց ավելցուկային հավելյալ
արժեքի արտադրութունը ձեռք է բերվում անհրաժեշտ աշխատածա-
մանկի փոքրացումով և համապատասխանաբար հավելյալ ժամանակի
մեծացումով:

Ենթադրենք մեր օրինակում անհրաժեշտ աշխատածաժանակը
կազմում է 5 ժամ, իսկ նրա փողային արտահանութունը՝ 5 դրար: Բարձր
արտադրողական աշխատանքով պարտադրված 20 միավոր ապ-
րանքի հասարակական արժեքով իրացման դեպքում կապիտալիստը կըս-
տանա 40 դրար: Այդ դումարից 20 դրարը փոխհատուցում է այդ
ապրանքները պատրաստելիս սպառված արտադրամիջոցների արժեքը:
Մյուս 40 դրարը 10-ժամյա աշխատանքային օրվա ընթացքում նոր
ստեղծված արժեքի փողային արտահանութունն է: Այդ 20 դրարից
բանվորին արվելու են 5 դր.: (Նրա աշխատուժի օրվա արժեքի համար-
ժեքը), իսկ 15 դրարը կապիտալիստը կյուրացնի անհատույց: Հետևա-
պես, շահագործման աստիճանը կազմի 100%-ից մինչև 300%: Աշխա-
տանքի անհատական արտադրողականութեան՝ բարձրացման դեպքում
մեր օրինակում բանվորը իր աշխատուժի համաժողովրդ վերադարձում է
արդեն ոչ թե 5, այլ 2,5 ժամվա ընթացքում: Իսկ հավելյալ ժամանակի
համապատասխանաբար ավելանում է մինչև 7,5 ժամ: Եւ... Արտադրու-
թեան բարելավված եղանակ կիրառող կապիտալիստը,— գրել է
Կ. Մարքսը,— հավելյալ արժեք արտադրելու համար աշխատանքային օր-
վա ավելի մեծ մասն է յուրացնում, քան արտադրութեան նույն ճյուղի
մնացած կապիտալիստները: Եւ ասանձին դեպքում նույնն է անում ինչ
որ ընդհանուր առմամբ անում է կապիտալը հարաբերական հավելյալ
արժեք արտադրելիս:

Անհրաժեշտ աշխատանքային ժամանակի փոքրացումը և համա-
պատասխանաբար հավելյալ ժամանակի, հետևապես նաև հավելյալ ար-
ժեքի մեծացումը ավելի դեպքում պայմանավորված է առավել արտա-
դրողական աշխատանքի կիրառումով: Առավել արտադրողական աշխա-
տանքը գործում է որպես բազմապատկված աշխատանք, այսինքն՝ հա-

վասար ժամանակամիջոցներում ստեղծում է ավելի մեծ հասարակական
արժեք, քան հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքը: Այսպիսով,
ավելցուկային հավելյալ արժեքի արդյուր է ծառայում այն ձեռնարկու-
թյունների բանվորների ավելի արտադրողական աշխատանքը, որտեղ
կիրառվում են նոր տեխնիկան և արտադրութեան առավել կատարե-
լագործված մեթոդները:

Սակայն ավելցուկային հավելյալ արժեքը չըսնում է հենց որ տեխ-
նիկական կատարելագործութունները դասնում են ավելի ճյուղի ձեռ-
նարկութունների մեծամասնութեան սեփականութեւնը: Որքան որ աշ-
խատանքի առավել կատարելագործված գործիքները և արտադրութեան
մեթոդները այս կամ այն ճյուղում ընդհանուր տարածում են ստանում,
ապրանքի հասարակական արժեքը իջնում է մինչև նրա անհատական
արժեքի մակարդակը: Գրա հետևանքով վերանում է տարբերութեւնը
ապրանքի հատարակական և անհատական արժեքի միջև, և զրանով իսկ
ավելցուկային հավելյալ արժեքը ստանձին կապիտալիստի կամ մի
խումբ կապիտալիստների համար: Նրբ աշխատանքի արտադրողակա-
նութեան բարձրացումը տարածվում է նաև այն ճյուղերի վրա, որոնց
ապրանքները մտնում են բանվորների անհրաժեշտ կենսամիջոցների
չըսնանկի մեջ, հավելյալ արժեքի ընդհանուր նորման սճում է:

Ավելցուկային հավելյալ արժեքը՝ կապիտալիստական հասարակու-
թեան մշակման, օրինաչափ երևույթ է: Վերանալով որոշ ձեռնարկու-
թյուններում, այն ստացնում է գոյութեւն է ունենում ուրիշ ձեռնար-
կութուններում: Ավելցուկային հավելյալ արժեքի հետեից ընկնելով, կա-
պիտալիստները նոր տեխնիկա են մտցնում և կիրառում արտադրու-
թեան առավել կատարելագործված մեթոդներ, որը ամբողջութեամբ վեր-
ցրում առանձն է ղեկի հասարակութեան արտադրողական ուժերի զար-
գացումը: Բայց, մյուս կողմից, կապիտալիստներից ամեն մեկը ձրտում է
մյուս ձեռնարկատերերից թացցնել, ժամկի տեխնիկական նորութեւնե-
րը, բանի որ սրբան ավելի տեական լինի այն ժամանակը, որի ընթաց-
քում առանձին կապիտալիստը կամ մի խումբ կապիտալիստները մո-
նոպոլիտարորեն օգտագործում են արտադրութեան նոր մեթոդները,
ներքը այնքան ավելի ժամանակ են կորզում ավելցուկային հավելյալ
արժեք: Տեխնիկական նորութեւնները թացցնել-գաղտնի դարձնելը
հանգեցնում է տեխնիկական առաջադիմութեան արգելափակման: Այդպի-
սով, կապիտալիզմի պայմաններում արտադրողական ուժերի զարգա-
ցումը հակասական, հակամարա բնույթ է կրում: Տեխնիկական առաջըն-
թացի հետևանքով բուլժոնապետան հարտաանում է և բանվոր դասակարգի
դրութեւնը՝ վատանում:

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, Ե. 1, 1954, էջ 336:

4. Մարքը, վերլուծելով հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը, հայտնաբերեց կապիտալիզմի կողմից աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման երեք հիմնական պատմական ստադիա, որոնք տանում են դեպի հարաբերական հավելյալ արժեքի աճումը: 1) աշխատանքի կապիտալիստական պարզ կոպերացիա, 2) աշխատանքի բաժանումը և մանուֆակտուրա, 3) մեքենաները և խոշոր արդյունաբերությունը: Այդ երեք ստադիաները արտացոլում են արտադրության կապիտալիստական եղանակի զարգացման ու հաստատման պրոցեսը:

Պարզ կոպերացիա

Կապիտալիստական արտադրությունը սկսվում է այն պահից, երբ մի կապիտալ միասնականացնում է շատ բանվորների նախակերպի կապիտալիստական ձևնաբերությունները ծեռող առան որպես աշխատանքի կապիտալիստական պարզ կոպերացիա: Աշխատանքի կոպերացիան իրենից ենթակայացնում է աշխատանքի կապիտալիզմի այնպիսի մե սորի մասնանակ արտադրության միևնույն պրոցեսում կամ արտադրության տարբեր բայց իրար հետ կապված պրոցեսներում կողք-կողքի ու միմյանց հետ փոխզբոժանվումը պլանայինպոնեն աշխատում են շատ անկնիքեր: Աշխատանքի կոպերացիան հայտնի է եղել դեռ ստրկատիրական և ֆեոդալական հասարակություններում, բայց անտեղ դա կանոնավոր չէր կիրառվում: Բուրժուական հասարակության մեջ աշխատանքի կոպերացիան միանեղ աշխատանքի իշխող ձևը դարձավ և համապատասխան օտքիչ-տնտեսական բովանդակությունը ստացավ:

Նյութական բովանդակության տեսակետից աշխատանքի պրոցեսը կապիտալիստական կոպերացիայում արհեստավորական ու գյուղապիական տնտեսությունների աշխատանքի պրոցեսից տարբերվում էր միայն նրա շահերի բնագրանումով, միաժամանակ գործազրկող աշխատանքի մաստալով, արտադրամիջոցների համակենտրոնացման աստիճանով և քաղաքակրթ արտադրանքի ծավալով: Աշխատանքի կապիտալիստական կոպերացիան մասշտաբները որոշվում էին անհատական կապիտալիստների շահերով:

Սոցիալ-տնտեսական բովանդակության տեսակետից աշխատանքի կապիտալիստական կոպերացիան բնութագրվում է երանով, որ այն հիմնվում է զարժու բանվորների աշխատանքի կիրառման վրա, արտադրությունը նրանում իրագործվում է կապիտալիստի հսկողությամբ և հավելյալ արժեք ստանալու համար աշխատանքի արդյունքը յուրացնում է կապիտալիստը:

Կապիտալիստի հրամանատարության սակ շատ բանվորների պարզ միավորումն արդեն պայմանավորեց որակական փոփոխություններ աշխատանքի պրոցեսում, ապահովեց նրա առավելությունները արհեստավորների ու գյուղացիների անհատական աշխատանքի հանդեպ: Շատ բանվորների միասեղ գործունեությունը հասցրեց նրանց աշխատանքի անհատական ստրկերությունների փոխադարձ վերացմանը, իսկ յուրաքանչյուրի անհատական աշխատանքը հանդես եկավ որպես ամբողջական աշխատանքի մասնիկ, որպես միջին հասարակական աշխատանք: Միատեղ աշխատանքի պրոցեսում ծագում էր մրցակցություն՝ յուրաքանակ մրցություն բանվորների միջև, որի շնորհիվ աճում էր առանձին բանվորների անհատական աշխատանքի արտադրողականությունը: Աշխատանքի կոպերացիան առաջացրեց աշխատանքի նոր արտադրողական ուժ՝ համատեղ աշխատանքի արտադրողական ուժ, աշխատանքի կոպերացիա, որի գործազրման բուրժուազաները պատկանում են կապիտալիստին:

Աշխատանքի կոպերացումը պայմանավորում է արտադրության միջոցների մի մասի՝ արտադրական շենքերի, հումքի ու պատրաստի ապրանքների պահեստների, գործիքների և այլն միատեղ պատումը, որ իրենցում է դրանց արժեքը թողարկվող արտադրանքի միավորի հաշվով: Այսպես, 20 մարդը համար մի շինության կառուցման, զրտ ստանալով և ու շինության համար այլեի բիւ միջոցներ են պահանջվում, քան յուրաքանչյուր աշխատողի համար 20 առանձին արհեստանոցների կառուցման համար: Ընդ որում պետք է հաշվի առնել, որ արտադրության կենտրոնացված միջոցների արժեքը աճում է արտադրանքի թողարկմանը ոչ-համամասնական չափով:

Աշխատանքի կոպերացման կապիտալիստական աշխատանքի պրոցեսում առաջացած որակական փոփոխությունները նախորդեցին աշխատանքի հասարակական արտադրողականության աճը, ապրանքների արտադրության էժանացումը: Նվազեցին արտադրանքի միավորի ստեղծման համար կենդանի և աճցյալ աշխատանքի ծախսումները, ինչով աշխատուժի արժեքը, կրճատվեց անհրաժեշտ աշխատատեղանակը: Աշխատանքի կապիտալիստական կոպերացիան հանդիսացավ հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրության առաջին պատմական ստադիան:

Մանուֆակտուրա

Կապիտալիստական արտադրության զարգացմամբ կատարյալագործվում էր նաև նրա ձևը: Կապիտալիստական պարզ կոպերացիան կոպերիկելու ենավ մանուֆակտուրան: Արհամայան նվթրպայի երկրներում այն իշխում էր մոտավորապես XVI դ. կեսերից մինչև XVIII դ. վերջին նորոգրը: Մանուֆակտուրան իրենից ենթակայացնում է աշխատանքի կապիտալիստական կոպերացիա, որը միև-

1 К. Маркс и Ф. Энгельс. Сов., т. 23, стр. 337.

նույն ապրանքը ստեղծելիս ձևնեարկության ներսում հիմնվում էր աշխատանքի բաժանման վրա:

Մանուֆակտուրան առաջացավ երկալի ուղիով: Առաջին զնայում մեկ կապիտալիստի հրամանատարության առկա միավորվում էին ինքնուրույն տարրեր արհեստների բանվորները, որոնց ամբողջակամեծությունը ապահովում էր որոշ սեռակի սպորանքի արտադրությունը: Այդ արհեստներից յուրաքանչյուրը կորցնում էր իր ինքնուրույնությունը և արդյունքի ստեղծման պրոցեսում դառնում առանձին զետայների արտադրություն:

Մանուֆակտուրայի այդպիսի ծագման օրինակ կարող է ծառայել ծածկագործների արտադրությունը: Ծածկագործի մանուֆակտուրան մեկ արհեստանոցում միավորում էր առանձին ինքնուրույնարք ամուսնաբեր արտադրանք մասնակցող արհեստագործների՝ սալազորիներ, դերձակներ, փակտակարներ, պղնձգործներ, ներկաբաններ, լաբրաններ, սովիզոսողներ և այլն: Աշխատանքի բաժանումը, որ Նախկինում զբաղվում էին երանց մեղ, փոխարդվեց արհեստանոց և արհեստակցի զարգացում:

Մանուֆակտուրայի առաջացման երկրորդ ուղին՝ դա միևնույն մասնագիտության արհեստավորների միավորումն ու նրանց մեջ աշխատանքի բաժանում մտցնելն էր, նրանց սակն մեկին արտադրական որևէ մասնական ֆունկցիայի ամբակցումը:

Իր ներքին կոտրվածքից կախված՝ մանուֆակտուրան բաժանվում է երկու հիմնական ձևերի՝ ճեմերգունների (տարբերատեսակի) և օրգանականի: Մանուֆակտուրայի երկակի բնույթը պայմանավորվում է արտադրվող արդյունքի բնույթով: Հետերոգեն մանուֆակտուրայում արդյունքը ստեղծվում է նրա զետայների կամ տարրերի մեքենայական միացման միջոցով:

Մանուֆակտուրայի այդ ներքին կարող է ծառայել ժամացույցների արտադրությանը (պտտանոց, թվահարթակներ, օլաքները և այլն արտադրում են առանձին բանվորներ, իսկ հետո հատուկ բանվորները այդ մասերից արդեն հավաքում են պտտանոց արդյունքը՝ մասնացույցը):

Օրգանական մանուֆակտուրայում արդյունքը իրենից ներկայացնում է հաջորդական մի շարք գործողությունների արդյունքը:

Մանուֆակտուրայի այդ ներքին է առնուկ է առնելի արտադրությունը, որոնց պտտատուտն պրոցեսում մասաշաքար անցել է 22 և 23 շրջանի 22 մասնագիտացված մասակար աշխատողների ձեռքով:

Մանուֆակտուրան, որ կապիտալիստական պարզ կոտորացիային փոխարինելու եկավ աշխատանքի հասարակական բաժանման հետևանքով, որակական նոր փոփոխություններ մտցրեց արտադրության պրոցեսի մեջ, հանդիսացավ աշխատանքի հասարակական արտադրողական

նախյան, հարաբերական հասկնլյալ արժեքի արտադրության աճի նոր ստադիա:

Մանուֆակտուրայում յուրաքանչյուր բանվոր մասնագիտանում էր որոշ գործողությունների կատարման կամ արդյունքի որոշ զետայի պատրաստման ուղղությամբ: Աշխատողը դառնում էր միայն բանվորական բանվոր առանձին ֆունկցիաներ կատարող մասնակց բանվոր, ուստի և զրկվում էր ինքնուրույնարք արդյունք արտադրելու հնարավորությունից: Մանուֆակտուրային բանվորի աշխատանքի կիրառումն ու օգտագործումը կարող է իրավորվել միայն այլ բանվորների աշխատանքի հետ միասնաժ և աշխատուժ կապիտալիստիկ վաճառելու միջոցով: Նախկին ինքնուրույն բանվորին այժմ զեմ-հանդիման կանգնած էր կապիտալը, որ իր մեջ մարմնավորել էր հասարակական աշխատանքային պրոցեսի միասնությունն ու դիմում: Մանուֆակտուրային ստանդարտում ուժեղացավ բանվորի անհատական կալվածափոխությունը կապիտալիստից, կապիտալի իշխումը աշխատանքի վրա:

Աշխատողների մասնագիտացումը նպաստում էր նրանց վարպետությանը զարգացմանը, աշխատանքային օրվա խոսացմանը, աշխատուժի անարագադրողական ծախսումների նվազեցմանը (մեկ գործողությունից մյուսը միևնույն աշխատողի տեղեկը վերացնելու և այլ միջոցով), ամենաբարձր Ժախերով օգտակար արդյունքների հասնելու: Մանուֆակտուրային բանվորների մասնագիտացումը զգալի ծախսումներ չէր պահանջում պրոֆեսիոնալ հմտություններ, վարպետություն ևն որ րեկուրս համար: Արակավորված բանվորների կողքին օգտագործվում էր ամենահասարակ գործողություններ կատարող, չվարձաված բանվորների աշխատանքը: Արտվճեան արևոյալ բանվորների սովորեցնելու ծախսերը նրանց ֆունկցիաների պարզեցման պատճառով քիչ էին, քան արհեստավորներինը, իսկ չվարձված բանվորների համար այդպիսի ծախսերը բոլորովին չկային, աշխատուժի արժեքն իշխում էր:

Մեակողմանի հմտությունը պարզապես, մանուֆակտուրային բանվորի միակերպ, հոգեկենդան աշխատանքը աղքատացնում էին նրան հոգեպես ու ալլունգակում ֆիզիկապես: Եսրունակվում էր մտավոր աշխատանքի հետագա բաժանումը ֆիզիկականից: Դրա հետ մեկտեղ բանվորների դիֆերենցիալ մասնագիտությունը արտադրությունում բնա նրանց զրազեցրած սեղի ու զերի, նաև բնա աշխատավարձի շափերի չէր կարող բացառաբար շարդիլ նրանց գործողությունների միասնություն վրա կապիտալիստների զեմպայքարում:

Մանուֆակտուրան զեֆերենցիացրեց, պարզեցրեց ու լավացրեց աշխատանքի գործիքները, զրանք ավելի բազմապիսի գարձեր, հորմարցրեց արտադրական մասնակց գործողությունների կատարմանը: Արտադրության գործիքների մասնագիտացումը բարձրացրեց դրանց

օգտագործման արդյունավետությունը, պայմանավորեց ստեղծվող արդյունքի միավորին փոխանցվող արժեքի մեծության փոքրացումը:

Մանուֆակտուրայի ժամանակ որպես նրա կցուկ լայն զարգացում ստացավ կապիտալիզմի աշխատանքը: Իսանք, որը հետևանք էր անտերային կապիտալի թափանցման մանր արտադրողների անտեսության մեջ և նրա վերադարձմանը՝ կապիտալիզմի ստեղծմանը: Տանը չնչին վարձատրությունը աշխատողները կապիտալիզմի ստեղծմանը էին կատարում: Այդ աշխատանքին մասնակցում էին նաև բանվորի բնույթի անզամաները: Աշխատանքային օրը, որպես կանոն, 16—18 ժամ էր տևում: Տանն աշխատողները հաճախ անձնական ստրկացման էին ենթարկվում տիրոջ կողմից:

Մանուֆակտուրայում աշխատանքի բաժանումը կապիտալիզմի արտադրանքային սպեկտրիկ ծնունդն է: Լինելով հասարակության մեջ աշխատանքի բաժանման հատուկ այլադասակը, աշխատանքի բաժանումը մանուֆակտուրայում ունի իր տարրերը՝ առանձնահատկությունները: Աշխատանքի հասարակական բաժանման ստորագրում—հասարակական արտադրության բաժանումը հողագործության, արդյունաբերության և այլն—իմյանց հակադրվում են անկախ արտաբերող-ադրողները՝ կապիտալիզմի ստեղծմանը: Այդ պատճառով նրանց միջև կապը, գործունեության փոխանակությունը անզի է ունենում ստուսաբի, շուկայի միջոցով: Իսկ մանուֆակտուրայում մասնակի բանվորը ապրանքի ստեղծումը նա պատրաստում է որոշ դեռալ կամ որոշ գործողություն է կատարում: Այդ է պատճառը, որ մանուֆակտուրայում մասնակի բանվորների միջև կապը ատուսաբով չէ որ միջոցավորվում է, այլ իրականացվում է աշխատանքի արդյունքում կապիտալիստի կողմից նրանց աշխատանքը որպես կամրակցված աշխատում օգտագործելու միջոցով:

Մանուֆակտուրայում բանվորների տարբեր ֆունկցիաների ամբողջումը բխում է հենց արտադրության ատանձնահատկություններից ու նրա զարգացման մակարդակից:

Մանուֆակտուրան պայմանավորեց աշխատանքի հասարակական բաժանման հետագա զարգացումը: Առաջնում էին արդյունաբերական արտադրության նոր էլուզիոն Հողագործությունից մեկը մյուսի հետևից գյուղատնտեսական հումքի արդյունաբերական դիմադրական տարբեր առանձներ էին առանձնանում: Ներքին շուկան ընդլայնվում էր: Անում էր բարձրագույն պահանջարկը արտադրամիջոցների ու սպասման տարրերի նկատմամբ: Պրոլետարիատի շարքերի անը ուղեկցվում էր նաև բանվորների ու նրանց բնտանիքների գոյության միջոցների նկատմամբ պահանջարկի բարձրացումով: Մինչդեռ մանուֆակտուրան, հենվելով արհեստավորական սեխիսիակի ու ձեռքի աշխատանքի վրա, չէր կարող բավարարել արդյունաբերական ապրանքների նկատմամբ

անոջ պահանջարկին: «...Մանուֆակտուրան, — գրել է Կ. Մորսը, — ի վիճակի չէր ոչ ընդգրկելու հասարակական արտադրությունը նրա ամբողջ ծավալով, ոչ էլ այն հեղաշրջելու բուն հիմքից: Որպես մի ճարտարապետական զարդ նա բարձրանում էր այն անասական շենքի վրա, որի լայն հիմքը բազալային արհեստն ու գյուղական կողմնակի զբաղմունքներն էին: Նրա սեփական տեխնիկական եղջ բազիսը զարգացման մի որոշ աստիճանում հակասություն մեջ մտավ արտադրության հենց իր ստեղծած պահանջարկի հետ»:

Մանուֆակտուրան պայմանների նախապատրաստեց կապիտալիզմի արտադրության անցնելու համար: Աշխատանքային գործիքների դիֆերենցիացիան, պարզեցումը և բազմաստեսությունը ծառայեցին որպես մեքենայի ստեղծման նյութական նախադրյալներից մեկը: Աշխատանքի խտությունը բաժանումը, որոշ դեռալի պատրաստման կամ որոշ գործողության կատարման ուղղությամբ աշխատանքի կրկարատես մասնագիտացումը օժանդակեցին խոշոր արդյունաբերության համար ինչպես հմուտ, որակավոր աշխատողներ պատրաստելուն, այնպես էլ հատուկ նախապատրաստություն չպահանջող աշխատավորների հանդես գալուն: Մանուֆակտուրայի ժամանակաշրջանում զարգանում էին մեքենայական արտադրության զբաղմունքն ու տեխնիկական առաջին տարրերը:

Մերենամունք ու խոշոր արդյունաբերությունը *խոշոր մեքենայական արտադրությունը կապիտալիզմի կողմից աշխատանքի հասարակական արտադրողականության բարձրացման կորոշող ստացիան է: Մանուֆակտուրայից խոշոր արդյունաբերության անցնելու տեղի ունենալով ամենից առաջ մանուֆակտուրային բանվորի արհեստավորական գործիքների բանող մեքենայով փոխարինելու միջոցով: Հետևյալն է, նրան մանուֆակտուրայում ապրանքների արտադրության կեսակի մեջ հեղաշրջման կյանքում աշխատում էր, ապա խոշոր արդյունաբերության մեջ՝ աշխատանքի միջոցն էր: Աշխատանքի մեքենայական միջոցը, նշում էր Մարսը, կազմված է երեք մասից՝ շարժիչ մեխանիզմից, հողորդիչ մեխանիզմից և գործադիր մեխանիզմից կամ բուն բանող մեքենայից: Աշխատանքի միջոցների կազմը մասը բանող մեքենան է: Գա իրենից ներկայացնում է այն գործիքների ամբողջականությունը, որոնցով առանցքներում աշխատում էին արհեստավորները և մանուֆակտուրայի բանվորները: Մերենամ փոխարինում է մարդու արտադրական ֆունկցիաները: Այդպիսով գործիքները աշխատողից անցնում էին մեխանիզմին: Նրե արհեստավորական գործիքները մարդու գործիքներ են, ապա բանող մեքենան մեխանիզմի գործիք է, մեխանիկական*

1 Կ. Մորս, Կապիտալ, հ. 1, 1954, էջ 359:

գործիք, որը կարող է միաժամանակ բազմաթիվ գործիքների գործողությունն կատարել:

Մեքենաների կիրառման վրա հիմնված աշխատանքի պրոցեսում բանվորի դերը հանդում է մեքենային հակելու, այն կառավարելուն, որը օժանդակ գործողությունների կատարելուն, նրա սխալները սեփական ձեռքով շտկելուն: Մեքենայական արտադրության մեջ աշխատանքի բաժանումը կախված է զլխավորապես արտադրության գործիքներից, որոնք նաև թելագրում են համատեղ աշխատանքի անհրաժեշտություն: Իսկ վարձու բանվորը դառնում է կցորդ մեքենային: Կապիտալիստական Ֆարքիկայում ոչ թե բանվորներն են գործադրում աշխատանքի պահանջները, այլ պայմաններն են գործադրում բանվորին: «Մանուֆակտուրայի մեջ, — գրել է Կ. Մարքսը — բանվորները կազմում են մեկ կենդանի մեխանիզմի անդամներ: Կործարանում մեղալ մեխանիզմը գոյություն ունի նրանցից անկախ, և նրանք միացված են մեխանիզմին որպես կենդանի կցորդներ»:

Մեքենայական տեխնիկայի վրա հիմնված կապիտալիստական ձեռնարկությունները իրենցից ներկայացնում են մեքենաների պարզ կամ բարդ կոպիերացիան և կոչվում են Ֆարքիկա: Մեքենաների պարզ կոպիերացիան՝ դա միացում է միասնակ և միաժամանակ համատեղ գործող բանվորական շատ մեքենաների, որոնցից յուրաքանչյուրը կատարում է արդյունքի սկզբից մինչև վերջ պատրաստման գործողությունները: Մեքենաների պարզ կոպիերացիայի օրինակ կարող է լինել կարի Ֆարքիկան: Մեքենաների բարդ կոպիերացիան՝ դա ամբողջականություն է, աշխատանքի, բայց միմյանց լրացնող այնպիսի մեքենաների սխեման, որոնցից յուրաքանչյուրը կատարում է արդյունքի պատրաստման փոխարժեքը կապված գործողություններից միայն մեկը: Մեքենաների սխեման օրտադրվելիս աշխատանքի առարկան անցնում է փոխադարձ կապակցություն ունեցող մասնակի գործողությունների հաջորդական շարքը: Մեքենաների սխեման կիրառվում էր, օրինակ, բրդի արդյունաբերությունում, որտեղ բարդ գզողների, խավ ավելցիների, բարդ մանողների և այլ աշխատանքի մանուֆակտուրային գործիքները դարձել են բունղ տարբեր մասնակի մեքենաներ:

Սկզբում մեքենաները արտադրվում էին մեղքի աշխատանքի օգնությամբ, հետո դրանք սկսեցին արտադրվել մեքենաների օգնությամբ: Ընդ միայն էրը հենց մեքենաներն էլ սկսեցին արտադրվել մեքենաների օգնությամբ, խոշոր արդյունաբերությունն ստացավ իրեն համապատասխան տեխնիկական բազա: XVIII դ. վերջի—XIX դ. սկզբի արդյունաբերական հեղափոխությունը սկսվեց բանղը: Մեքենաների կիրառումից

և ավարտվեց այն ժամանակ, երբ մեքենաները սկսեցին արտադրվել մեքենաների օգնությամբ, խոշոր մեքենայական արտադրության ստեղծմից:

Արդյունաբերական հեղափոխությունը նշանակում էր արմատական փոփոխություններ արտադրության պրոցեսում, նրա նյութա-տեխնիկական բաշխում և խոր փոփոխություններ արտադրական հարաբերություններում: Արհեստագրական տեխնիկային ու ձեռքի աշխատանքին փոխարինելու եկավ խոշոր մեքենայական արտադրությունը: Մեքենան գարձավ աշխատանքի հատկանշական միջոցը:

Աշխատանքի գործիքների հեղափոխականացումը պայմանավորեց արտադրության պրոցեսում բանվորի դերի փոփոխվելը: Մեքենաների կիրառումով աշխատանքի պրոցեսի հասարակական բնույթը ամենից ստաղ պայմանավորված է տեխնիկական անհրաժեշտությամբ: Մեքենաները սովորաբար կարող են գործել միայն համառոտ, կոնկրետ մշակատանքի դեպքում, որանց արտադրական ֆունկցիաները այժմ որոշում էին աշխատանքի բաժանումը կապիտալիստական ձեռնարկության ներսում աշխատող բանվորների միջև: Բանվորը դարձավ մեքենայի կենդանի կցորդը: Կապիտալիստական ձեռնարկությունից զրուր բանվորը արդեն չէր կարող ջուցարեել աշխատելու իր ընդունակությունը, չէր կարող ապրանքներ ստեղծել:

Արդյունաբերական հեղաշրջման հետևանքով կազմավորվեցին բուրժուական հասարակության հիմնական դասակարգերը՝ բանվորների դասակարգը, որոնք աղքատ են միայն իրենց աշխատումը ծախելու հաշվով, և կապիտալիստների արտադրամիջոցների մենադուր սեփականատերերի, վարձու աշխատանք շահագործողների դասակարգը:

Արդյունաբերական հեղաշրջման հետևանքով կապիտալիզմը վերջնական հաղթանակ տարավ իրեն նախորդած արտադրանդանակների հանդեպ և հաստատվեց որպես արտադրության պատմական հաստիկ ձև: Հասարակության մեջ ստեղծանվեց կապիտալիզմի՝ որպես արտադրության եղանակի, տիրապետությունը, մինչդեռ արդյունաբերական հեղաշրջումից ստաղ կապիտալիստական արտադրությունը իրենից ներկայացնում էր կացության ֆեոդալիզմի էկզոտիկայում:

Մեքենաների կիրառման կապակցությամբ աշխատանքի արտադրողականությունը շեշտակիրրեն անցի: Այդ պայմաններում հավելյալ արժեքի արտադրության հիմնական մեթոդ դարձավ Հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը:

Մանուֆակտուրայից մեքենայական ինդուստրիային անցումը ստաղին անգամ ունեցավ նկատելում, որ սկսվեց XVIII դ. երկրորդ կեսի և ավարտվեց XIX դ. ստաղին յառողում: Արհեստյան երկրպայի մյուս երկրներում, այն ԱՄՆ-ում արդյունաբերական հեղաշրջում ավարտվեց XIX դ. ստաղին կեսի վերջում և երկրորդ կեսի սկզբում:

Ռուսաստանում ժանդարմությունը ֆաբրիկային անցնելու առաջին քայլերը որ-
վեցին XXVII դ. վերջերին, բայց այդ քայլերը Եղիզգովի էին, կառավրում էին գեղերը
ցնդը: Արտագրության մեջ մեքենաների մասնաշաղկան արձատարումը սկսվեց XIX դ.
20—40-ական թվականներին, իսկ խոշոր մեքենայական արտադրությունը Ռուսաստանում
վերջնականապես ստեղծվեց աճելու շարժումների 30-ական թվականներին ժամանակը:
Ռուսաստանում արդյունաբերական Նեղաշրջանն չարտառանջվեցրեց այն էլ, որ
զու սկզբից էր գնես նրկում նորաստեղծված կարգի տիրակալանան է Արձատարում
(Անդրիստում) արդեն կառավրված արդյունաբերական Նեղաշրջանն պայմաններում: Օու-
սական արդյունաբերությունը արդյունաբերական Նեղաշրջանն իրականացրեց ավելի
ուշ, քան արձատարվողականը, բայց ավելի բարձր անձրվրով:

**Մեքենաների կապի-
տալիստական կիրա-
սման սահմաններն ու
նպատակությունները**

Մեքենան որպես արտադրության պրոցեսի
առարկայական գործոն նանդիսանում է աշխա-
տանքի արտադրողականության բարձրացման,
արդյունների էժանացման հոր միջոց, աշխա-
տանքի պայմանները լավացնող և աշխատանքը
Նեղացացող միջոց: Մեքենան լայն հասարակ-
քություններ է ստեղծում բնութայն ուժերին տիրակալանելու համար, պի-
տական հարյանագործութունները աշխատանքի պրոցեսում կիրառելու
համար:

Բայց կապիտալիստաները կիրառում են մեքենաները բացառապես
հավելյալ արժեքի արտադրության ու մեծացման համար: Եթև մեքենա-
ները զիտվին միայն որպես արդյունքի էժանացման միջոց, ապա զրանց
կիրառուման նպատակահարմարությունը սեղանով է որոշվում, որ նրանց
արտադրության վրա ծախսվող աշխատանքը պետք է պակաս լինի այն
աշխատանքից, որը փոխարինվում է մեքենաների կիրառումով:

Ենթադրենք, որ մեքենայի ստեղծման վրա կատարվող աշխատանքի ծախսումը
կազմում է հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքային ժամանակի 50 հազ. ժամ:
Այդ մեքենան աշխատանքի պրոցեսում ստացործվելու է պայմանով, որ իր ծառայության
ժամանակ ընթացքում կիրառի 50 հազ. ժամից ցածր ցածր կենդանի աշխատանք: Այդ
կերպ ստան, մեքենան կտատարվի այն զիտքում, ինչ քան կիրառումը կազմավուն ար-
տադրության ախրան աշխատանքի, որնք աշխատանքի ծախսումները նույնչափ մեծու-
քանակ արտադրանքի ստեղծման վրա, որ ստեղծվում էր մեքենայի օգնությամբ, ցածր-
ագացում են 50 հազ. ժամից:

Կապիտալիզմի ժամանակ մեքենաների կիրառման սահմանները
ավելի ենդ են որվազովում: Կապիտալիստը կործարկի մեքենան այն
ժամանակ, երբ նրա արժեքը պակաս լինի իրենով զուրս մղվող աշխատ-
անքի արժեքից: Քանի որ կապիտալիստը ստատուցում է ոչ ինչ կիրառվող

աշխատանքը, այլ կիրառվող աշխատանքի ուժի արժեքը, ուստի մեքե-
նաների գործադրության սահմանը կապիտալի համար նպատակահար-
մար է միայն այն արտադրության սահմաններում, որ կա մեքենայի ար-
ժեքի ու նրա փոխարինման աշխատանքի արժեքի միջև:

Պանանք մեք օրինակին: Ենթադրենք, որ մեքենայի օգտագործումը, որն արտա-
գրման համար կատարվում աշխատանքի ծախսումները կազմում են 50 հազ. ժամ, պու-
ժանավորում է արտադրությունից բանվորների զուրս մղումը, որնք կենդանի աշխա-
տանքի ծախսումները հավասար են 60 հազ. ժամի: Կապիտալիստը վարձատրում է վար-
ձու բանվորներին միայն աշխատանքի արժեքը, որի համարները ստեղծվում է, զիտքը,
20 հազ. ժամով ընթացքում: Իսկ մեծացմ 30 հազ. ժամով ընթացքում ստեղծված ար-
տադրանքի արժեքը նա անհասույց չարանքում է: Տվյալ զիտքում կապիտալիստը մեքենան
չի գործարկի, քանի որ այն չի ապահովի իր համար կապիտալի սեղանում և հավելյալ
արժեքի ան: Աշխատանքի (20 հազ. ժամ) արժեքի հասույցման համար նա ավելի է մե-
քենան է ծախսում, քան մեքենայի մեղքերման համար (50 հազ. ժամ): Իսկ մեքենայի
որդես արդյունքի էժանացման միջոցի կիրառումը կապահովի 10 հազ. ժամի շափով
հասարակական աշխատանքի ինտելեկտի (կենդանի աշխատանքի 60 հազ. ժամի)
կիրառելի է մեքենայի մեջ տարեկանացված աշխատանքի 50 հազ. ժամով):

**§ 7. Կապիտալիստական մեքենայական արտադրությունը
և բանվորների շահագործման ուժեղացումը**

Ճարրիկային անցնելը պայմանավորեց կապի-
տալի կողմից աշխատանքի շահագործման
կապիտալիստական արտադր-
ության ազդեցությունը
բանվոր դասակարգի
զրույան վրա

Ճարրիկային ու աշխատանքի վերահսկիչների, արդյունաբերակա-
ն շար-
քայինների ու արդյունաբերական ենթասպաների: շահիչի սուպաների
գիբը կապիտալիստական ձեռնարկություններում փոխարինում է
սարուկների վերահսկիչի տարակին:

Մեքենաների կիրառման նեղանքով խորանում է հակադրությունը
մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի միջև: Բանվորին բաժին է բեկնում
գերազանցապես ֆիզիկական աշխատանքը: Իսկ մտավոր աշխատանքի
ֆունկցիաները կատարում են ինժեներա-տեխնիկական աշխատողները,
որնք իրագործում են արտադրության արժեքը պրոցեսի կառավարումը
և վերահսկումը: Մեքենայական աշխատանքը,— զրկ է Կ. Մարքսը,—
ծայրահեղ շափով բեղգգեկնով ներպային սխառնը, ճեղում է մկաններին

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, հ. 1, 1954, էջ 412:

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, հ. 1, էջ 412:

բազմադրամների խաղը ու մարդուց խլում է մարմնական ու հոգեկան ազատ գործունեության ամեն մի հնարավորությունը: Մինչև անգամ աշխատանքի թեթևացումը զուտում է տանջանքի աղբյուր, որովհետև մեքենան ոչ թե բանվորին է ազատում աշխատանքից, այլ նրա աշխատանքը ամեն մի բովանդակությունից»¹:

Մեքենան պարզեցնում է արտադրական գործողությունները և հնարավոր դարձնում ֆիզիկական ուժի ուժ չունեցող բանվորների օգտագործումը: Մեքենաների կիրառման հետևանքով կապիտալիստները սկզբնային լայնորեն օգտագործել կանանց ու երեխաների աշխատանքը, նրանց ներուժնեղյով կտրմանցով բանվորաբան անձնակազմի մեջ: Մեքենան կապիտալիստի ձեռքում հանդիսացավ առանց սևեր ու տարիքի խտրության բանվորի բնույթների բոլոր անդամներին կապիտալի անմիջական տիրապետությանը ենթարկելու միջոց, մանուֆակտուրային բանվորի կողմից կապիտալի բռնակալությունը դիմադրելը հավիճաբերելու գործիք:

Կանանց ու երեխաների աշխատանքի կիրառումը, ինչպես արդեն ասվել է վերևում, հանգեցնում է աշխատուժի ապրանքի արժեքի նվազեցմանը, որովհետև այդ ժամանակ բանվորի բնույթների աշխատանակ անդամները ստեղծում են աշխատուժի արժեքի համարժեքը: Կանանց ու երեխաների աշխատանքի օգտագործումը մեծացնում է հավելյալ արժեքի արտադրությունը: Կանանց ու երեխաների աշխատանքի կիրառման հետևանքով կապիտալիստների շահույթները աճում են նաև այն պատճառով, որ աշխատուժի առաջարկի ավելացման հետևանքով նրա գինը ընկնում է: Բայցի դրանից, կանանց ու երեխաների աշխատանքը վաճառարվում է աղամարդկանց աշխատանքից շատ ավելի պակաս:

Մեքենան ինքնբերական հանդիսանում է աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացման, այսինքն՝ արդյունքների արտադրության համար անհրաժեշտ աշխատատեղանակի կրճատման հողը գործիք: Բայց որպես կապիտալի կողմ այն իրենից ներկայացնում է աշխատանքային օրվա նրկարացման հողը միջոց: Որքան ավելի ժամանակ է մեքենան գտնվում արտադրության պրոցեսում, այնքան ավելի է այն ներծծում կենդանի աշխատանք, այնքան ավելի է ստեղծվում հավելյալ արժեք:

Բայցի այդ կիրառելով մեքենան, կապիտալիստը ձգտում է որքան է առօրին է արագորեն փոխանցել նրա արժեքը արտադրող ապրանքներին: Մեքենան իր արժեքը կորցնում է ոչ միայն արտադրության պրոցեսում նրա օգտագործման համեմատ, այլև այն բանի համեմատ, երբ նույնպիսի կառուցվածքի մեքենաները սխալում են արտադրվել ավելի

էժան կամ սկսվում են թողարկվել ավելի մեքենայի հետ մրցակցության մեջ մանող ավելի լավ մեքենաներ: Երկու դեպքում էլ դործող մեքենայի արժեքը կորոշվի ոչ թե այն աշխատանքի ժամանակով, որ փաստորեն նրա մեջ ստարկայացված էր այն ստեղծելիս, այլ այն ժամանակով, որը այժմ ծախվում է նրա արտադրության վրա կամ ավելի կատարելագործված կառուցվածքի մեքենայի արտադրության վրա: Նույն կառուցվածքի մեքենայի արտադրության էժանացման, կամ ավելի ժամանակակից մեքենաների կիրառման կապակցությամբ մեքենայի արժեքի մի մասի կորուստը նշանակում է ավանտադրյալ հաստատուն կապիտալի մի մասի կորուստ: Ավելի ու ավելի հավելյալ արժեք ստանալու և ավանտադրված կապիտալի կորստից խուսափելու անհայտնակալությունը կապիտալիստին զրգում է երկարացնել աշխատանքային օրը:

Աշխատանքային օրվա երկարացումը պայմանավորում է աշխատուժի նկատմամբ պահանջմունքի նվազեցում և զրանով իսկ հասցնում է մեքենայի կիրառման հետևանքով զուրա մղվող բանվորների թվի ավելացմանը: Կապիտալիզմի ժամանակ մեքենաների կիրառման գործում ներքին հակասություն է ընկած: Ընչպես նայանք է, կապիտալիստի կողմից յուրացվող հավելյալ արժեքի մեծությունը կախված է երկու գործոններից՝ հավելյալ արժեքի նորմայից և զբաղված բանվորների թվից: Մեքենաների կիրառումը առաջացնում է հավելյալ արժեքի նորմայի աճում, բայց կրճատում է զբաղված բանվորների թիվը: Այդ հանցանակները նույնպես կապիտալիստներին զրգում է երկարացնել աշխատանքային օրը: Հավելյալ ժամանակի բացարձակ ավելացումով նա ձգտում է փոխհատուցել բանվորների թվի հարաբերական նվազումը:

Աշխատանքային օրվա երկարացման նկատմամբ կապիտալիստի ձգտումը բախվում է բանվորների դիմադրության հետ, որը վերջին հաշվով հասցնում է օրենսդրական կարգով սահմանափակ աշխատանքային օր հաստատելուն: Օրենքով աշխատանքային օրվա ցածրմանակալումը կապիտալիստը փոխհատուցում է բանվորի աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացմամբ, որ ձեռք է բերվում ինչպես մեքենայի աշխատանքի արագության ավելացումով, այնպես էլ միևնույն բանվորի հսկողության տակ զտնվող մեքենաների թվի աճով: Մեքենան որպես կապիտալի կողմ՝ բանվորների աշխատանքի ինտենսիվացման միջոց է:

Կապիտալիզմի պայմաններում մեքենան բանվորի մրցակիցն է, բանի որ ձեռքի աշխատանքի փոխարինումը մեքենայով տանում է զեպի բանվորների զուստղումը արտադրությունից, զեպի գործարկության աճում: Մեքենան ծառայում է նաև որպես մանրարտադրողների բարձրացման միջոց, արտադրողներ, որոնց ձեռքի աշխատանքի օգնությամբ ստեղծված արտադրանքը չի դիմանում մեքենայական արտադրու-

1 Ա. Մարտ, Կապիտալ, 5, 1, էջ 444:

Քյան ապրանքների հետ մրցելու, և որոնք, քայքայվելով, լրացնում են որդիւնտարխաւի շարքերը, ավելացնում գործադրութիւնը:

XX գ. կրթորդ կենց սկսվաց գիտատեխնիկական հեղափոխութիւնը, որը աստիճանաբար քնդգրկում է բոլոր զարգացած երկրները: «Մարդկութիւնը թևակոխում է գիտատեխնիկական հեղաշրջում ժամանակաշրջանը,— ասվում է ՄԻԿԿ ծրագրում,— որը կապված է միջուկային էներգիային տիրապետելու, տիեզերքի յուրացման, քիմիայի զարգացման, արտադրութիւն ավտոմատացման և գիտութիւն ու տեխնիկայի մյուս խոշորացումն նվաճումների հետ»¹:

Ժամանակակից գիտատեխնիկական հեղափոխութիւնը կայանում է արմատական, որակական փոփոխութիւնների մեջ արտադրողական ուժերի զարգացման, արտադրութիւն նյութամասնիկական բազայի, աշխատողների ֆունկցիաների մեջ: Այն քնդգրկում է հասարակական արտադրութիւն, գիտութիւն ու տեխնիկայի բոլոր ոլորտները: Սակայն առայ բերելով որոշ սոցիալ-տնտեսական փոփոխութիւններ, գիտատեխնիկական հեղափոխութիւնը չի փոխում կապիտալիստական արտադրական հարաբերութիւնների հիմքերը:

Աշխատանքի գործիքներում կատարվող հեղափոխութիւնը արտահայտվում է արտադրութիւն ավտոմատացման մեջ, որը իրենից ներկայացնում է որակապես նոր աստիճան տեխնիկայի զարգացման մեջ: Արտադրութիւն ավտոմատացմանն անցնելը նշանակում է արտադրական պրոցեսների կառավարման ու վերահսկման միջոցով մարդու ֆունկցիաների փոխարինում մեխանիկական հարմարանքներով, կերտակառավարվող մեքենաների օգտագործում: Այդ մեքենաները կազմված են շուր տարրերից՝ գործարք մեխանիզմից, շարժիչ մեխանիզմից, հաղորդիչ մեխանիզմից և վերահսկող-կառավարող հարմարանքից:

Ներկայիս գիտատեխնիկական հեղափոխութիւնը բնութագրվում է նաև աշխատանքի առարկաներում կատարվող արմատական փոփոխութիւններով, մանավանդ քիմիայի զարգացման շնորհիվ: Ներկայումս Շտարվոր զարթած ատոմայ բնական նյութերից ալիլի լավ հատկութիւններով օժտված արհեստական բարձրակա նյութեր, արտադրել հարտապես արժան հատկութիւններով և զրանց պատրաստելու համար ավելի քի: ծախսերով նյութեր: Քիմիան լայնորեն արմատավորվում է արտադրութիւն մեջ, ծնունդ են առնում տեխնոլոգիական նոր պրոցեսներ:

ներ, արագանում է զրանց բնթացքը: Հեղափոխական փոփոխութիւններ են կատարվում նաև էներգետիկայի բնագավառում: Դրանք կապված են արտադրական կարիքների համար ատոմային ու շերտամիջուկային էներգիայի օգտագործման հետ:

Ժամանակակից գիտատեխնիկական հեղափոխութիւնն ասարբերի: առանձնահատկութիւն է հանդիսանում գիտութիւնը արտադրողական ուժերի զարգացման վճռական գործնիք փոխարկվելը: Գիտութիւնը այժմ հանդես է գալիս որպես նյութական արտադրութիւն պրոցեսի նախապատրաստման ստացիա: Գիտութիւնը արտադրութիւնն առայ ավելի ու ավելի բարդ խնդիրներ է դնում և միևնույն ժամանակ մշակում զրանց լուծման մեթոդները:

Փոփոխութիւններ են տեղի ունենում վարձու աշխատողների թվի մեջ, տեղաբարձեր՝ աշխատուժի առաջնորմ կազմավորված ճյուղային, պրոֆեսիոնալ և որակավորման կառուցվածքի մեջ: Մերենների ավտոմատ սթատիսները սպասարկելու համար պահանջվում է աշխատողի նոր տիպ, որը տիրապետում է մի շարք գիտելիքների հիմունքներին և բարձր որակավորում ունի: Ձեռքի աշխատանքի հմտութիւններ և ֆիզիկական դիմացկունութիւնը հեղաշրջան կորցնում են իրենց նշանակութիւնը: Առաջանում են նոր պրոֆեսիաներ ու մասնագիտութիւններ, աճում է որակյալ բանվորների թիվը: Բանվորների որակավորման բարձրացման պրոցեսը բուրժուական երկրներում հակասական բնույթ է կրում: Նրանում քնդգրկվում են աշխատողների ոչ-բոլոր կատեգորիաները և կապիտալի պահանջներնորով որոշվող մասշտաբներով:

«Գիտատեխնիկական հեղափոխութիւնը մարդկութիւնն առջև բացում է բնութիւնը վերափոխելու նյութական հակապահես հարստութիւններ ստեղծելու, մարդու ստեղծարարական ունակութիւնները բազմապատկելու սենսյազգայ հնարավորութիւններ: Այն ժամանակ, երբ այդ հնարավորութիւնները պետք է ծառային ամենքի բարօրութեանը, կապիտալիզմը գիտատեխնիկական հեղափոխութիւնը օգտագործում է շահութիւնը ավելացնելու և աշխատավորների շահագործման ուժեղացնելու համար»¹: Արտադրութիւն ավտոմատացումը, աշխատանքի բարձր արտադրողական գործիքների կիրառումը պայմանավորում են աշխատանքի արտադրողականութիւնն արագ աճը, արտադրանքի թափարկման էժանացումը: Բայց կապիտալիզմը պայմանավորում դա նշանակում է բանվորների շահագործման բարձրացում, հավելյալ արժեքի արտադրութիւնն մեծացում: Արտադրութիւն ավտոմատացումը կապի-

¹ «Սովետական Միութիւն կոմունիստական կուսակցութիւնն Ժրգիքը», 1961 թ., էջ 28:

¹ «Ենդեղիտիզմի դմ մղող պայքարի խնդիրները արդի (սասցում և կոմունիստական ու բանվորական կուսակցութիւնների, բոլոր հակամոլիթայիտական ուժերի պրոպագանդաների միասութիւնը, «Նաշառանա հրատարակութիւն, 1-68, էջ 18—20»:

տախիզմի ժամանակ առաջացնում է աշխատանքի լավից անց ինտենսիվությունը, աշխատողի մտավոր ու ներքնային կենդանի շաղկապը հրուս ծախսում: Դրա հետևանքը ինչն էլ զորքային Ներքինյալի լավից հրուս ծախսում մեջ, պրոֆեսիոնալ հիվանդությունների ազնվացումը, աշխատունակության վաղահաս կորուստ:

Բարձրակարգ ներքինում պայման տեխնիկայի օգտագործումը ուժեղացնում է նրանով փոխարինվող բանվորներին արտադրությունից հրուս մղումը: Գործազուրկների թիվը և զործազրկության տևողությունը աճելանում է: Պրոֆեսիոնալի արագ արարողական ձեռքացման հետևանքով այս կամ այն արտադրությունից հրուս ցցվող բանվորները չեն կարող օգտագործվել աշխատողի որակավորման նկատմամբ բարձր պահանջներ ներկայացնող նոր ճյուղերում: Կապիտալի ներկերում նույնիսկ զործազուրկների սովորական պայմաններում գոյություն ունի որակյալ բանվորների պակաս Այդ բոլորը նշանակում է, որ «կապիտալիզմի տեխնիկան օրեցօր աճելի ու աճելի է զերանում այն հասարակական պայմաններից, որոնք աշխատավորներին դատապարտում են վարձու ստրկության»¹:

§ 8. Բացարձակ և հարաբերական հավելյալ արժեքի միասնությունն ու տարբերությունը

Բացարձակ և հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը, ինչպես ցույց է տրվել վերևում, — դրանք արտադրամիջոցների սեփականատերերի կողմից հավելյալ աշխատանքի քամելու երկու եղանակներ են աշխատողներին տեսնապակ հարադարձում միջոցով վարձու բանվորների շահագործման աստիճանը բարձրացնելու երկու եղանակ:

Հավելյալ արժեքի արտադրության երկու եղանակներն էլ ենթադրում են աշխատանքի հասարակական արտադրողականության որոշ մակարդակ, որը թույլ է տալիս անհրաժեշտ աշխատանքային ժամանակը, այսինքն՝ այն ժամանակը, որի ընթացքում վերարտադրվում է աշխատուժի արժեքի համարժեքը, սահմանափակել աշխատանքային օրվա մի մասով նմի արտադրողի տրամադրության տակ եղած աշխատանքային ժամանակը ծախսվել նրա և իր ընտանիքի գոյության անհրաժեշտ միջոցների արտադրման համար, ապա նրա մոտ ժամանակ չէր մնա շահագործողի օգտին անհատույց աշխատանքի համար: Այդ պատճառով բացարձակ հավելյալ արժեքը, ինչպես զրեւ է Կ. Մարքսը, հարաբերական է: Հարաբերական է այն պատճառով, որ նրա արտադրողականությունը վերջին հարվով կապված է աշխատանքի արտադրողականության որոշ

մակարդակի հետ, որ հնարավորություն է տալիս անհրաժեշտ աշխատամասնակը սահմանափակել աշխատանքային օրվա մի մասով: Իսկ հարաբերական հավելյալ արժեքը բացարձակ է այն պայմանագով, որ նրա արտադրությունը ենթադրում է աշխատանքային օրվա բացարձակ երկարացման անհրաժեշտ աշխատամասնակի սահմաններից հրուս: Անհրաժեշտ աշխատանքային օրվա շրջանակներում հավելյալ ժամանակի այդ աճելացումը տեղի է ունենում անհրաժեշտ աշխատանքային ժամանակվա պայտանցման հաշվին՝ աշխատանքի արտադրողականության անձան կապակցությամբ:

Բացարձակ և հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրության եղանակների միասնությունը արտահայտվում է նաև այն բանում, որ ինչպես բացարձակ, այնպես էլ հարաբերական հավելյալ արժեքի ստացման միջոց է ծառայում շահագործումը և աշխատանքի ինտենսիվությունը բարձրացումը: Աշխատանքի ինտենսիվությունը անը ժամանակում է բանվորի կենսական էներգիայի ծախսման աճելացումը մասնակի մեկ միավորում: Անհրաժեշտ է տարբերել աշխատանքի անհատական ինտենսիվության բարձրացումը, այսինքն՝ նրա ուժեղացումը ստանձին Անտարկություններում, և աշխատանքի ինտենսիվության հասարակականորին նորույ մակարդակի բարձրացումը:

Ծննդորեն, որ աշխատանքի անհատական ինտենսիվությունը աճելացել է 1,5 տեղում, եթե միևնույն ժամանակընթացքում բանվորը արտադրում է 1,5 անգամ աճելի միավոր արտադր: Այս դեպքում ապրանքի յուրաքանչյուր միավորի արժեքը անփոփո է մնում: Ինչպես ցույց է տրվել հարեթաց դիմում, առավել ինտենսիվ աշխատանքը հավասար ժամանակընթացքում ստեղծում է ոչ միայն աճելի քանակությամբ արտադրանք, այն մեծ որովք միջին ինտենսիվության հասարակական աշխատանքի համեմատությամբ: Իսկ այդպիսի միավորի արժեքը մնում է նախկինը: Մեր օրինակում (բոտ ժամանակը Նեյպիայի քանակի) աշխատանքի ինտենսիվության մի մասը հավասար զինի հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքի 1,5 մասի: Այժմ աշխատուժի արժեքի համարժեքը վերարտադրելու համար աշխատանքի ինտենսիվության աճելացման հետևանքով օգտահանվում է բանվորին ոչ թե 6 մաս, այլ 4, Բայց այդ 4 ժամվա ընթացքում նա կենսական էներգիա է ծախսում այնքան, որքան աղբյուրին առաջներում ծախսել է 6 ժամվա ընթացքում:

Աշխատանքի բարձր ինտենսիվությամբ աշխատող բանվորների շահագործման աստիճանը աճում է, որովհետև անհրաժեշտ աշխատամասնակի այս զեպքում փորձանում է, իսկ հավելյալ ժամանակը համապատասխանաբար մեծանում: Աշխատանքի ինտենսիվության անը զեպքում անհրաժեշտ և հավելյալ աշխատամասնակի հարաբերակցության մեջ կատարվող փոփոխությունը տեղի է ունենում աշխատանքային օրվա խտացման հետևանքով: Այսպիսով, աշխատանքի անհատա-

1 Վ. Ի. Լենին, Սովետ, հ. 19, էջ 52:

կան ինտենսիվության բարձրացումը հանդես է գալիս որպես աշխատանքային օրվա թարմացման երկարացում (ներառառաջում) և այդ պատճառով հանդիսանում է բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրության եղանակ:

Աշխատանքի միջին ինտենսիվության ավելացումը նշանակում է, որ արտադրության հասարակականորեն նորմալ պայմաններին փոփոխվել են, աշխատանքի հասարակական արտադրողականությունը աճել է: Տվյալ զեղքում աշխատանքային օրը խտացնելիս արտադրանքի միավորի հասարակական արժեքը նվազում է: Արտադրության պայմանների փոփոխությունը տարածվում է նաև այն նշուղների վրա, որտեղ ստեղծվում են բանվորների գոյության միջոցներ և գոյության այդ միջոցների ստեղծման համար արտադրության միջոցներ: Դրա հետևանքով աշխատուժի արժեքը իջնում է և անհրաժեշտ աշխատատեմանակը կրճատվում, որից շահում է կապիտալիստների ամբողջ զատակալը: որոնք սկսում են հարսբերական հավելյալ արժեք ստանալ: Հետևապես, աշխատանքի ինտենսիվության հասարակականորեն նորմալ մակարդակի բարձրացումը հանդես է գալիս որպես հարսբերական հավելյալ արժեքի արտադրության միջոց:

Սակայն բացարձակ և հարսբերական հավելյալ արժեքի արտադրության միջև տարբերություն կա: Դա ամենայն ակնհերտություն արտահայտվում է այն դեպքում, երբ խոսքը վերաբերում է ավելի կոնկրետ պայմաններում շահագործման նորմալի բարձրացման կոնկրետ ուղուն: Բացարձակ և հարսբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը տարբերվում է ինչպես ըստ մեթոդների, միջոցների ու հավելյալ ժամանակի ավելացման պայմանների, այնպես էլ ըստ նրա հասարակական հետեվանքների: Աշխատանքային օրվա բացարձակ երկարացման միջոցով իրագործվող բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրությունը ակներախտն են ցույց է տալիս կապիտալիստների կողմից բանվորների շահագործման ուժեղացումը, բուրժուազիայի հարսնակումը պրոլետարիատի կենսական շահերի վրա:

Հոյսբերական հավելյալ արժեքի ստացումը բանվորների շահագործման ավելի նուրբ եղանակ է, քանի որ դա չի շեղվում աշխատանքային օրվա ընդհանուր տևողությունը և դրանով իսկ դիմակալվորում է շահագործման ապահովման բարձրացումը: Հարսբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը կապված է աշխատանքի արտադրողականության աճման հետ, աշխատանքի պրոցեսի տեխնիկական հիմքի կատարելագործման հետ: Բայց աշխատանքի կատարելագործված գործիքների արժանավորումը, արտադրության կատարելակրպման փոփոխումը կապիտալիզմի պայմաններում անխտափելիորեն տանում է դեպի աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացում, դեպի բանվորներին արտադրու-

թյունից զուր մղելուն և այլ հետևանքների, որոնք ընտրվազրում են բանվոր գրասկարդի գրության վատթարացման պրոցեսը:

Պատմականորեն բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրությունը գերակշռել է կապիտալիզմի զարգացման վաղ ստադիաներում՝ պարզ կոոպերացիայի և մանուֆակտուրայի ժամանակ, երբ արտադրությունը հենվում էր ձեռքի աշխատանքի վրա և հավելյալ արժեք ստեղծելու համար կապիտալը օգտագործում էր պահեստավորական արհեստանոցներ և գյուղացիական տնտեսությունները արտադրության մեթոդները, միջոցները և պայմանները: Պարզ կոոպերացիայի ու մանուֆակտուրայի ժամանակ աշխատանքային օրվա երկարացումը հավելյալ արժեքի արտադրության հիմնական եղանակն էր: Իհարկե, կապիտալիզմի զարգացման այդ ստադիաներում տեղի ուներ նաև հարսբերական հավելյալ արժեքի արտադրություն, քանի որ կոոպերացիան ու մանուֆակտուրան կարիտալիզմի օրով հանդիսանում են աշխատանքի հասարակական արտադրողականության, հետևապես, նաև հարսբերական հավելյալ արժեքի արտադրության մեծացման պատմական ստադիաները:

Հավելյալ արժեքի արտադրությունը ենթադրում է աշխատանքի ենթարկումը կապիտալին: Աշխատանքի ենթարկումը կապիտալին նշանակում է, որ վարձու բանվորը իր աշխատուժը ծախում է կապիտալիստին, աշխատում է նրա հսկողության տակ և կապիտալիստի համար ստեղծում հավելյալ արժեք: Բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրության գերակշռությունը արտացոլում էր աշխատանքի ձեռնարկ ենթարկումը կապիտալին: Մանուֆակտուրայի ժամանակաշրջանում վարձու բանվորները դեռևս վերջնականապես դամբված չէին կապիտալիստական ձեռնարկություններին: Նախկին գյուղացիները դեռ կապը չէին կորցրել հողի հետ, ունեին իրենց տնտեսությունը: Նախկին արհեստավորները, վարժված բանվորները կարող էին հնանալ՝ կապիտալիստի ձեռնարկությունից և դառնալ ինքնուրույն արտադրողներ: Արտադրանքի թողարկման վրա կատարվող աշխատանքային ծախսումների տարբերությունը կապիտալիստական ձեռնարկություններում և արհեստավորական արհեստանոցներում մեծ էր: Արհեստավորների արտադրանքը կարող էր դիմանալ կապիտալիստական ձեռնարկությունների արտադրանքի հետ տեղի ունեցող մրցակցությանը: Մանուֆակտուրայի ժամանակաշրջանում բանվորի ընտանիքը դեռ ներթուրված չէր կապիտալիստական արտադրության պրոցեսի մեջ: Այդ ժամանակաշրջանում կապիտալը դեռ լիովին իրեն չէր ենթարկել աշխատանքը: Աշխատանքի ենթարկումը կապիտալին դեռևս ձևական էր:

Մեքենայական ինդուստրիային ահջանելու հետևանքով հավելյալ աղ-
ժեքի արտադրության հիմնական եղանակը դարձավ հարաբերական հա-
վելյալ արժեքի արտադրությունը: Բայց կապիտալիստները շարունա-
կում էին և շարունակում են օգտագործել նաև բացարձակ հավելյալ ար-
ժեքի արտադրության մեթոդները՝ աշխատանքային օրվա երկարացու-
մը, աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացումը:

Լարյորերական հավելյալ արժեքի արտադրության գերակշռումը
նշանակում է, որ կապիտալը այդպիսին ստեղծելու համար կիրառում է
իրեն հատուկ սպիցիֆիկ կապիտալիստական մեթոդները, արտադրու-
թյան միջոցներն ու պայմանները: Լարյորերական հավելյալ արժեքի
արտադրության գերակշռումը արտահայտում է աշխատանքի ռեալ էն-
թաբիզումը կապիտալին, կապիտալիստական արտադրանքանվորի տիրա-
պետությունը: Այժմ մեքենան կատարում է բանվորի արտադրական
ֆունկցիաները, որոշում է աշխատանքի բաժանումը՝ ձեռնարկության
ներսում, անկող և օրիմ է հաղորդում աշխատանքին: Բանվորը դառնում
է մեքենայի կցորդ և կապիտալիստական ձեռնարկությունում աշխատե-
լուց զուտը չի կարող ցուցաբերել իր աշխատելու ընդունակությունը, չի
կարող ակնաչափեր ստեղծել, հետևապես, ստանալ զույլության միջոց-
ներս: Մեքենայական ժամանակաշրջանում կապիտալն իրեն է ենթարկում
նաև բանվորի ընտանքին, արտադրության պրոցեսի մեջ ներքաշելով
նրա կնոջն ու երեխաներին: Աշխատանքի երարկումը կապիտալին
իրական դարձավ:

Ներկայումս կապիտալի երկրներում լայնորեն օգտագործվում են
հավելյալ արժեքի արտադրության երկու եղանակներն էլ, բայց առաջնա-
պես գերակշռում է հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը:
Բանվորների շահագործման ստորկանի անձանք մտառյում են կապի-
տալիստների կողմից դիտառախնիկական առաջընթացի օգտագործումը
և աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացումը:

§ 9. Կապիտալիզմի հիմնական տեղեկական հակասությունը: Կապիտալիզմի հիմնական տնտեսական օրենքը

Կապիտալիզմի հիմնա-
կան տնտեսական
հակասությունը

Կապիտալիստական արտադրության զարգաց-
մանն համընթաց աշխատանքի պրոցեսը ավելի
ու ավելի է հասարակական բնույթ ստանում:
Աշխատանքի պրոցեսի հասարակական բնույթը գրեթեղրվում է ամենից
առաջ խոշոր ձեռնարկություններում արտադրամիջոցների և աշխատանքի
կուտակման մեջ՝ կապիտալի հրամանատարությանը:

Կապիտալիզմը իր զարգացման արդեն վաղ ստորդաններում — կու-
պիլաբցիայի ու մտնուֆակտուրայի ժամանակաշրջանում — խոշորացրեց

արտադրության մասշտաբները, ձեռնարկությունները շափերը, գրան-
ցում կենտրոնացրեց մեծավիճ բանվորների: Կապիտալիստական ար-
տադրության պրոցեսի հասարակական բնույթը զգալիորեն ուժեղացրեց
մեքենայական արտադրությունը: Այստեղ արդեն աշխատանքի բուն գոր-
ծիչները՝ խոշոր, հումյուր սարքավորումը, մեքենաները, և զրանց օգտա-
գործումը անմիջականորեն պահանջում են հսկայական թվով աշխատանք-
ների կենտրոնացում ձեռնարկություններում: Դրա հետ միասին մեքե-
նայական արտադրության զարգացման հետևանքով զգալիորեն ուժեղա-
նում է աշխատանքի հասարակական բաժանումը: Առաջանում են տնտե-
սավյան նոր ճյուղեր՝ տեղափոխվող հնրից, տառանկացվում են նաև ար-
ագարական առանձին գործողություններ: Այդ բոլորը պայմանավորում
են ճյուղերի, ձեռնարկությունների, այս կամ երկրի շրջանների միևնույն
ունեցող փոխադարձ կապի և փոխադարձ կախվածության ուժեղացումը:

Այսպիսով, կապիտալիստական ձեռնարկություններում արտադրվող
ապրանքները հանդիսանում են շատ հարյուրավոր ու հազարավոր բան-
վորների կոլեկտիվ, համատեղ աշխատանքի արդյունք: Բայց աշխա-
տանքի այդ հասարակական պրոցեսի արդյունքները յուրացնում են
կապիտալիստները՝ արտադրության միջոցների մոնոպոլ սեփականա-
տերները:

Արտադրության պրոցեսի հասարակական բնույթը առաջացնում է
արտադրության վրա հասարակական վերահսկողության օրչկեկտիվ ան-
հրաժեշտություն հօգուտ նյութական բարիքերի ստեղծողների: Բայց
զրան հակասում, արգելակում է արտադրության միջոցների կապիտա-
լիստական մասնավոր սեփականությունը: Արտոդրության պրոցեսի
հասարակական բնույթի և նրա արդյունքների յուրացման մասնավա-
ր կապիտալիստական ձևի միջև հակասությունն էլ ենեց հանդիսանում է
կապիտալիզմի հիմնական տնտեսական հակասությունը: Այդ հակասու-
թյունը գրեթեղրվում է ամենից առաջ բուրժուական հասարակության եր-
կուր զասակարգերի՝ բանվոր զասակարգի և կապիտալիստների զաս-
ակարգի միջև դրսևլթյուն ունեցող հակասության մեջ:

Կապիտալիստական արտադրության զարգացումը, նրա խոշորա-
ցումը ուղեկցվում է պրոլետարիատի թվի և միաժամանակ նրա շահա-
գործման աստիճանի մեծացումով, իսկ զրա հետ միասին աճում է
բանվոր զասակարգի կազմակերպվածությունը, նրա համախմբվածու-
թյունը, զասակարգային ինքնպիտակցությունը: Այս բոլորը արտա-
հայտվում են զասակարգային պայքարի անման մեջ: Դասակարգային
մարտերի ընթացքում պրոլետարիատը կազմակերպվում է, ստեղծում
է իր արձնություններն ու քաղաքական կուսակցությունները, տնտե-
սական, քաղաքական և դադափարական պայքար է մղում կապիտալիզ-
մի դեմ:

Աշխատավորների կենսական շահերի վրա հարձակվելու և նրանց դատակարգային կույրները ճնշելու համար կապիտալիստները յայնչեմբե օգտագործում են բուրժուական պետությունը, որը հանդիսանում է կապիտալի բազմաբան կենտրոնացման գործիքը: Բուրժուական կառավարությունը բնորոշում է հակաբանվորական օրենսդրություն, որի նպատակն է սահմանափակել արհմիությունների իրավունքները և ճնշել պրոլետարիատի դատակարգային պայքարը:

Արտադրության կապիտալիստական եղանակը իր զարգացման ամբողջ բնթացքով ծնունդ է տալիս և խորացնում իրեն հատուկ ներքին հակամարտ հակասությունները, որոնց խորացումն ու արմատացումն է դեպի նրա կործանումը: Կապիտալիզմի գերեզմանափորը և նոր, կոմունիստական հասարակության ստեղծողը բանվոր դասակարգն է: Թանկոր դասակարգը գրավում է մենեմայական խոշոր արտադրության մեջ: Ուստի նա իրենից ներկայացնում է ամենակազմակերպված ու անաշարժմական դասակարգը: Նրա արժանատիական շահերը-կապիտալիզմի ոչնչացումը և կոմունիզմի կառուցումը—միասնաբան են բոլոր աշխատավորների շահերի հետ և համընկնում են պատմական զարգացման ընթացքի հետ: Իրականացնելով բուրժուական կարգի հեղափոխական վերափոխման և նոր կարգի ստեղծման պատմական միսիան, բանվոր դասակարգը դառնում է ոչ միայն իր դասակարգային շահերի, այլև բոլոր աշխատավորների շահերի արտահայտիչը: Նա, բնականաբար, հանդես է գալիս որպես կապիտալիզմի դեմ պայքարող բոլոր սեփերի հեղինակ:

19
Կապիտալիզմի ճիմնական տեսնական օրենքը

Աշխատանքի և կապիտալի միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունը բնութանցում է բուրժուական հասարակության բոլոր արտադրական հարաբերությունների նյութական բարիքների արտադրության, բաշխման, փոխանակման ու սպառման հարաբերությունների մեջ: Կապիտալիստական մասնավոր սեփականության տիրապետության պայմաններում արտադրողական ուժերը, արտադրամիջոցները և անմիջական արտադրողների աշխատանքը օգտագործվում են միայն հավելյալ արժեքի ստեղծման ու աման համար, բուրժուազիայի հարստացման համար: Այս է կապիտալիստական արտադրության, որպես հավելյալ արժեքի արտադրության, պրոցեսի ներքին տնտեսական բովանդակությունը:

Առավելագույն հավելյալ արժեքի արտադրությունը և վաճառ աշխատողների քվի ալելացման ու երանց շահագործման ուժեղացման միջոցով կապիտալիստների կողմից դրա յուրացումը՝ այս է կապիտալիստական արտադրանքանակի ճիմնական տեսնական օրենքի բովան-

դակությունը: ...Արտադրության կապիտալիստական պրոցեսի շարժիչ մոտիվն ու որոշիչ նպատակն,— գրել է Կ. Մարքսը,— ամենից առաջ կապիտալի արժեքի ըստ կարևորյուն մեծ ինքնահաճումն է, այսինքն՝ հավելյալ արժեքի ըստ կարևորյուն մեծ արտադրությունը և, հետևաբար, աշխատուժի ըստ կարևորյուն մեծ շահագործումը կապիտալիստի կողմից»:

Կապիտալիստական արտադրությունը չի կարող զարգանալ անմեջ-չականորեն հենց իրենց՝ արտադրողների պահանջներով: Բանվորը գոյություն ունի արդեն եղած արժեքները մեծացնելու համար:

Կապիտալիզմի, Կ. Մարքսի հայտնագործած, հիմնական տեսնական օրենքը՝ հավելյալ արժեքի օրենքը, հնարավորություն է տալիս հասկանալ ու բացատրել բուրժուական հասարակության մեջ կատարվող բոլոր պրոցեսներն ու երևույթները: Կապիտալիզմի հիմնական տեսնական օրենքը արտահայտում է արտադրության կապիտալիստական եղանակի կոլեկտիվն ու որոշում նրա տնտեսական զարգացման բոլոր զիտավոր պրոցեսները: Հավելյալ արժեքի օրենքը կապիտալիզմի շարժման ու զարգացման օրենքն է:

Արտադրության միջոցների և աշխատուժի բաշխումը տնտեսության տարրեր ուրբաների միջև, համամասնությունները նրանց միջև, արտադրության զարգացման մասշտաբներն ու անմպերը, նրա կառուցվածքի փոփոխումը, տնտեսության նոր ճյուղերի և գործունեության ոլորտների ստեղծումը, արտադրության մեջ գիտական հայտնագործությունների կիրառումը, տեխնիկայի կատարելագործումը և նրա օգտագործման ստիզուկությունները, վարձու աշխատանքի աշխատողների գրավվածության ստիզուկանը՝ այս բոլորը որոշվում է հավելյալ արժեքի օրենքով:

Կապիտալի երկրներում հասարակական արտադրության զարգացումը, նրա արտադրողական ուժերի աճումը կենսագործվում է հանուն հավելյալ արժեքի մեծացման: Վարձու բանվորների շվարժարժված աշխատանքով ստեղծվող հավելյալ արժեքի վրա է հանդուժում կապիտալիստական հասարակության ամբողջ գոյությունը:

Հավելյալ արժեքի օրենքի գործողության բերումով կապիտալիստական արտադրության զարգացումը հակամարտ ձևով է ստեղծում և հետևում Կապիտալիզմի հիմնական տնտեսական օրենքը տանում է դեպի արտադրության այդ եղանակի հակասությունների խորացումն ու

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, 4. 1, էջ 313—315,

արուժք, պայմանավորում է կապիտալիստական կարգի ոչ միայն զարգացումը, այլև կործանումը:

Հավելյալ արժեքի տեսության ստեղծողը
Վ. Մարքսի տնտեսագիտական ուսմունքում

Հավելյալ արժեքի տեսությունը Վ. Մ. Լենինի բնորոշումը Կ. Մարքսի տնտեսագիտական ուսմունքի անկյունաքարն է: Այն ճարավորություն ավելի բացահայտել կապիտալիստական արտադրության ամենախորհիմքերը, նրա շահագործական էությունը, բանալի հանդիսացավ բուրժուական հասարակության բոլոր երևույթներին, անասական օրենքների ու կառուցողիաների բովանդակության իսկական գիտական բացատրության համար:

Յուրյց առյուժ պրոլետարիատի և բուրժուազիայի տնտեսական դրություն արամագծային հակադրությունը, Կ. Մարքսը բացահայտեց բուրժուական հասարակության հիմնական դասակարգերի միջև գոյություն ունեցող հակամարտ հակասությունների պատճառը: Բուրժուազիայի դեմ պրոլետարիատի դասակարգային պայքարը կապիտալիզմի անբռնանելի հատկանիշն է: Իրա պատճառների արմատները արտադրության բուն կզանակի, կապիտալիստների կողմից վարձու բանվորների շահագործման մեջ է: Կ. Մարքսը ցույց է տվել, որ վարձու բանվորների շահագործման անհ ճեռ միասին զարդանում ու խորանում են դասակարգային հակասությունները: Բանվորների դասակարգային պայքարի ուժեղացումը հասցնում է բուրժուական կարգի հիմքերի սասանմանը, պրոլետարական հեղափոխության հազիանակին և կապիտալիզմի խորանկմանը:

Ստեղծելով հավելյալ արժեքի մասին ուսմունքը, Կարլ Մարքսը գիտականորեն հիմնավորեց սոցիալիստական հեղափոխության և պրոլետարիատի գիկտատարային անխուսափելիությունը: Վ. Մ. Լենինը «Կարլ Մարքս» աշխատության մեջ նշում էր, որ «Կապիտալիստական հասարակությունը սոցիալիստականի փոխարկման անխուսափելիությունը Մարքսն ամբողջապես ու բացառապես հետևեցնում է ժամանակակից հասարակության շարժման տնտեսական օրենքից», այսինքն՝ հավելյալ արժեքի օրենքից:

Պրոլետարիատի, որպես բուրժուական կարգի գերեզմանափորի, և նոր, կոմունիստական հասարակության ստեղծողի պատմական գերի գիտական հիմնավորումը Կ. Մարքսը տվել է «Կապիտալ»-ում:

«Կարելի է ասել, — գրել է Վ. Մ. Լենինը, — որ Մարքսի ամբողջ «Կապիտալը» նվիրված է այն ճշմարտության պարզարանմանը, թե կապիտալիստական հասարակության ճիմնական ուժերն են հանդիսանում և կարող են հանդիսանալ միայն բուրժուազիան ու պրոլետարիատը, — բուրժուազիան, որպես այդ կապիտալիստական հասարակության կա-

ռուցողը, որպես նրա ղեկավարը, որպես նրա շարժիչը, պրոլետարիատը, որպես նրա գերեզմանափորը, որպես միակ ուժը, որն բնգունակ է նրան փոխարինելու»:

Հավելյալ արժեքի մասին Կ. Մարքսի ուսմունքը պրոլետարիատին հոգևոր զենք է տալիս կապիտալիզմի դեմ, իր կենսական իրավունքների համար, նոր հասարակակարգ հաստատելու համար մղվող պայքարում:

ԱՇԽԱՏԱՎԱՐՁԸ ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

քանակությամբ աշխատանքը Այդուխով, բուրժուական հասարակության մակերևութում աշխատավարձը հանդես է դալիս աշխատանքի գին տեսքով, այնինքն՝ բանվորի աշխատանքի որոշակի քանակության համար կապիտալիստի կողմից նրան վճարվող փողի որոշակի քանակության տեսքով:

Իսկ իրականում աշխատանքը բուն իր էությունամբ չի կարող ապրանք լինել, ուստի և չի կարող ծառայել որպես ստուծարի առարկա: Արդեանքի շուկայում վաճառվելը որպես ապրանք, աշխատանքը պետք է դրսևանում ունենաք մինչև այդ վաճառքի պահը: Բայց էթև բանվորը հարավորություն ունենաք իր աշխատանքին ինքնուրույն դրսևանում ապ, նա կվճռուել իր աշխատանքով ստեղծված ապրանքը և ոչ թև աշխատանքը: Հետո, էթև աշխատանքը ապրանք լինելը, ապա դա, ինչպես և որչիք ամեն մի ապրանք, պետք է արժեք ունենաք: Բայց հենց աշխատանքն է արժեքների աղբյուրն ու շահվանիչը: Հենց այդ պատճառով է, որ աշխատանքը արժեք չունի, նման այն բանին, ինչպես, օրինակ, ծանրությունը, որը լինելով ֆիզիկական մարմինների հասկություն, սեփական կշիռ չունի:

Եվ իսկպես, էթև, հենարդենք, որ աշխատանքը արժեք ունի, ապա հարց է ծագում՝ ինչով կարելի է դա չափել: Գուցե արդյունքի արժեքով, որի մեջ առարկայացված է աշխատանքը: Բայց ինչպես ցույց է տրվել V գլխում, ինքը՝ ապրանքի արժեքը չափում է նրա արտադրության վրա ծախսված աշխատանքի քանակությամբ: Մտացվում է, որ աշխատանքի արժեքը չափում է աշխատանքով, իսկ դա ոչ այլ ինչ է, քան դատարկ տավոյություն: Բացի այդ, էթև աշխատանքի արժեքը իսկպես չափվել նրա ստեղծած արդյունքի արժեքով, բանվորը պետք է իր աշխատանքի համար աշխատավարձի ձևով ստանաք իր ստեղծած ամբողջ արժեքը: Բայց այն զեպքում բանվորին վճարված աշխատավարձից դուրս կապիտալիստին արժեքն ու մի ավելցուկ չէք մնա, և կապիտալիստական արտադրությունը զբիկելով իր զրդիլ մասիվից հավելյալ արժեք քանկելու հարսովորությունից, անիմաստ ու անհարին կդառնաք: Իսկ էթևիպարել, որ թևպետև աշխատանքը ապրանք է, բայց, ի տարբերություն մյուս բոլոր ապրանքների, վաճառվում է արժեքից ցած, կենսական հակասության մեջ ընկնել արժեքի աշխատանքային տեսություն հետ: Հետևապես, այն պնդումը, թև աշխատանքը ապրանք է, հակասում է արժեքի օրենքին և հավելյալ արժեքի օրենքին:

Փաստորեն ապրանքների շուկայում փողատիրոջը անմիջականորեն դիմակայում է ոչ թև աշխատանքը, այլ արտադրության միջոցներից զբիկված, ուստի և իր միակ սեփականությունը՝ աշխատուժը, վաճառելու ստիպված բանվորը: Երբ նրա աշխատանքը արդեն սկսված է լի-

Աշխատավարձի տեսությունը, որ հավելյալ արժեքի վերաբերյալ Կ. Մարքսի ստեղծած ուսմունքի օրգանական բաղկացուցիչ մասն է, բացահայտում է աշխատուժի արժեքն ու ցիի՝ աշխատավարձի ձևի փոխարկման գաղտնիքը: Այդ տեսությունը բացատրում է ոչ միայն այդ փոխարկման օրենքները, այլև աշխատավարձի շարժման օրենքները, կապիտալիստական արտադրության պրոցեսում նրա կողմից կատարվող սպեցիֆիկ ֆունկցիաները, նրա զերբ օրպես բանվոր զատարարի շահագործման ուժեղացման և միաժամանակ որպես այդ շահագործման դիմակավորման միջոց:

Ձ 1. Աշխատավարձի էությունը կապիտալիստական հասարակությունում

Աշխատավարձի բնույթը Իշխող գուտակարգերի կողմից աշխատավորների կապիտալիզմի շահագործումը ստրկատիրական ու ֆեոդալական ժամանակ հասարակության պայմաններում շրջադրված բնույթ էր կրում: Արդիատիրոջ կամ ֆեոդալի կողմից սիրիչի աշխատանքի արդյունքի յուրացումը կատարվում էր առավել բացահայտ ձևով՝ արտադրողից արդյունքի անմիջական կերպում ձեռք: Այլ բան է կապիտալիստական հասարակությունը: Այստեղ կապիտալիստների կողմից բանվորը գտատարողի շահագործումը հիմնովին բողարկված է: Կապիտալիստի կողմից բանվորի վարձատրված աշխատանքի չուրացումը դիմակավորվում է աշխատավարձի խարսոսիկ ձևով: Արտադրուտ բանն աշպես է երևում, որ իբր թև բանվորի աշխատանքը կապիտալիստական ձեռնարկությունում լիովին վաճառվում է Այդպիսի պարանքը ստեղծվում է ամենից առաջ այն պատճառով, որ կապիտալիստը բանվորին աշխատատեղիք վճարում է ոչ թև նրա վարձման պահին, այլ միայն այն ժամանակ, էրբ նա զբոծադրած կլինի որոշակի

հում, այն այլևս զաղարում է պատկանել իրեն և, կենանակի, չի կարող վաճառել:

Աշխատուժի արժեքի 4 գծի փոխարկումը աշխատավարձի

Ինչպես ցույց է տրվել VI գլխում, Վրանվորը աշխատանքի պրոցեսում վերարտադրում է իր աշխատուժի արժեքը և բացի դրանից, ստեղծում հավելյալ արժեք, որը անհատույց յուրացնում է կապիտալիստը: Կապիտալիստը աշխատավարձի ձևով փոխհատուցում է բանվորի ստեղծած արժեքի միայն մի մասը, այն է՝ այն մասը, որը համարժեք է նրա աշխատուժի արժեքին: Նոր ստեղծված արժեքի մնացած մասը կազմում է հավելյալ արժեք: Հետևապես, բանի որ կապիտալիստը աշխատավարձի ձևով հատուցում է աշխատանքի պրոցեսում բանվորի ծախսված աշխատուժի արժեքը, աշխատավարձ իրենից ներկայացնում է աշխատուժի արժեքի այլ մարմնավորումը, զրա այլ ձևը:

Փողով արտահանյալում աշխատուժի արժեքը աշխատումի զինն է: Վերջինս կարող է զանազան գործունեների ազդեցությամբ շնչվել իր արժեքից: Արտադրնագին այն հանդես է գալիս որպես աշխատանքի գին: Կենանակի, կապիտալիզմի ժամանակ աշխատանքի գինը, աշխատավարձը արժեքի փոխարկված ձևն է, ուրբեմն նաև աշխատուժի սպեցիֆիկ պարսպին փոխարկված ձևը՝ Վ

Ինչպես արդեն սպվել է, Վ կապիտալիստը բանվորին վարձատրում է նրա աշխատուժի արժեքը ոչ թե մինչև աշխատանքի պրոցեսի սկզբը, այլ զա կատարվելուց հետո: Այդպիսով բանվորը իր աշխատանքով փաստորեն ավանսավորում է կապիտալիստին: Նույնքան աշխատավարձի ձևով իր աշխատուժի արժեքն ստանալը, բանվորը պետք է կապիտալիստին տրամադրի որոշ քանակությամբ աշխատանք, ներառյալ հավելյալ աշխատանքը: Իսկ աշխատանքի ծախսումները չարժեքում են, ինչպես արդեն հայտնի է, աշխատանքային ժամանակով: Հետևապես, աշխատուժի արտադրողական գործողության որոշակի ժամանակը զուտնում է նրա արժեքի վարձատրման պայման: Այդ պատճառով ժամերով արտահանյալում և տվյալ պայմաններում աշխատանքային օրվա միջին մեծությամբ համապատասխանող աշխատանքի որոշակի ժամանակը փաստորեն հավասարվում է այդ ժամանակակերթացքում գործող աշխատուժի արժեքին: Ուրիշակ, աշխատուժի՝ 6 ժողարի հավասար օրական արժեքը հավասարվում է աշխատանքի՝ 8 ժամին: Այդպիսով, աշխատանքը, այսինքն 8 ժամվա ընթացքում աշխատուժի ծախսումները, գնահատվում է 6 ժողար:

Այսպիսով, աշխատուժի արժեքը և գինը բուրժուական հասարակության երևույթների մակերևույթին ընդունում են նրա ֆունկցիոնի գնի ձև, այսինքն՝ աշխատանքի գնի ձև: Իսկ աշխատանքի գինը դառնում է աշխատավարձի հավարկման հիմք: ✓

Աշխատանքի գինը նույնպիսի կարծեցյալ, իտաքինեալ տրտահայտություն է, ինչպես որ մարդու աշխատանքի արդյունքը չհանդիսացող ամեն մի ապրանքի գին, օրինակ, հողի գինը: Գինը, ինչպես հայտնի է, ապրանքի արժեքի փոցային արտահայտությունն է, իսկ աշխատանքը արժեք չունի, հետևապես, այն չի կարող նաև գին ունենալ: Բայց այնպիսի իտաքինեալ կատարելաներ, ինչպիսին է աշխատանքի գինը, հողի գինը և այլն, հենց, բխում են, ինչպես նշում էր Կ. Մարքսը, բուրժուական հասարակության արտադրական հարաբերություններից: Այն, ինչ որ իրականում թաքնվում է աշխատանքի գնի իտաքինեալ ձևի թիկունքում՝ աշխատուժի արժեքն ու գինն է: Հենց այդ պատճառով էլ աշխատանքի գինը միշտ ցածր է բանվորի աշխատանքով ստեղծված արժեքից:

Իր աշխատուժի օրական արժեքը ստանալու համար բանվորը ստիպված է աշխատել լրիվ աշխատանքային օրը: Այդպիսով, աշխատավարձի ձևը թաքցնում է աշխատանքային օրվա բաժանումը անհրաժեշտ և հավելյալ ժամանակի: Աշխատուժի ընթացքում, այդ թվում նաև հավելյալ ժամանակում, բանվորի ամբողջ աշխատանքը հանդես է գալիս որպես վարձատրված աշխատանք, իսկ աշխատանքը ամբողջ ժամանակը թվում է որպես անհրաժեշտ աշխատանքային ժամանակ: Այսպիսով, աշխատավարձի ձևը թաքցնում է կապիտալիստների դասակարգի կողմից բանվորների գնակարգի շահագործման հարաբերությունները: Այդ ձևը առաջացնում է բանվորի և կապիտալիստի հավասարության պատրանք, գիմնակվորում է արտադրամիջոցների տերերից վարձու աշխատավորների տնտեսական կախվածությունը, աշխատանքի փաստորեն հարկադրական բնույթը կապիտալիզմի ժամանակ: Շուտի հասկանալի է, — զրել է Կ. Մարքսը, — թե ինչպիսի վճարողական նշանակություն ունի աշխատուժի արժեքի ու գնի փոխարկումը աշխատավարձի ձևի, այսինքն՝ բուն իսկ աշխատանքի արժեքի ու գնի ձևի: Իսկական հարաբերությունը բողբաբող և ուղղակի հակադիր հարաբերություն են երևույթականություն ստեղծող գրավորման այդ ձևի վրա են հանգում ինչպես բանվորի, այնպես էլ կապիտալիստի իրավական բոլոր պատկերացումները, արտադրության կապիտալիստական եղանակի բոլոր միտումնադրականները, ազատության նկատմամբ նրա մնացած բոլոր պատրանքները՝ վոլգար տնտեսագիտության չստատիկական բոլոր հնարանները:՝

1 Կ. Մարքս, Կոլդաու, հ. 1, էջ 564.

Վերաբերյալուն ունեն աշխատավարձի երկու հիմնական ձևեր՝ ժամանակավարձային և գործավարձային: Առաջին դեպքում աշխատավարձի մեծությունը կախված է աշխատած ժամանակի տեղորոշումից, երկրորդ դեպքում՝ պտուտատված արտադրանքի քանակից: Աշխատավարձի կրկու հիմնական ձևերից յուրաքանչյուրում կան աշխատավարձի առանձին հիմնականներ կամ սխեմաներ: Այդ սխեմաները մեկը մյուսից տարբերվում են պիտավորապես աշխատած ժամանակի կամ արտադրանքի ծավալի ֆունկցիոնալ կախվածությունից: Աշխատավարձի մեջ, մի կողմից, և աշխատավորձի մակարդակի մեջ՝ մյուս կողմից:

Աշխատավարձի այս կամ այն ձևերի ու սխեմաների կիրառման հիմնական նպատակն է՝ բանվորների տնտեսական զրկի բարձրացնելու աշխատանքի ինտենսիվությունն ու արտադրողականությունը և այդպիսով իջեցնել աշխատուժի վրա կատարված ծախսերը, ինչպես և արտադրանքի մեկ միավորի վրա կատարված ընդհանուր ծախսերը: Դրա հետևանքը հանդիսանում է հավելյալ արժեքի աճը, շահագործման նորմալի բարձրացումը:

Աշխատավարձի ժամանակավարձային ձևը
Վերաբերյալուն միշտ վաճառվում է որոշ ժամանակաշրջանի համար: Այդ պատճառով այն փոխարկված ձևը, որի մեջ անմիջականորեն արտահայտվում է աշխատուժի արժեքը, ժամանակավարձային աշխատավարձն է: Այն կարող է լինել ժամավարձային, օրավարձային, շաբաթավարձային և ամսավարձային:

Ժամանակավարձային աշխատավարձը հաշվարկելու համար պետք է որոշել աշխատանքի զեկ չափման միավորը: Այդպիսի միավոր, ինչպես ցույց է տվել 4. Մարքսը, հանդիսանում է աշխատանքային ժամի զինը, որից կենդավ հաշվարկվում է աշխատանքի ամեն քանակության ժամերի աշխատավարձը: Մեկ ժամ աշխատանքի զինը որոշվում է որպես աշխատանքային օրվա ժամերի թվի վրա աշխատուժի մեկ օրվա արժեքը բաժանելուց առացվող բանորդ: Եթե աշխատուժի օրական արժեքը հավասար է 6 զուլայի, իսկ աշխատանքային օրվա տեղորոշումը կազմում է 8 ժամ, ապա մեկ օրվա աշխատանքի զինը, ինչպես ցույց է տրվել վերևում, կհազմի 6 զուլ.: Իսկ աշխատանքային ժամի զինը 0,75 զուլ. (6/8): Գիցուք այդ դեպքում անհրաժեշտ աշխատածամանակը հավասար է 4 ժամի և հավելյալ ժամանակը՝ համապատասխանաբար նույնպես 4 ժամի: Քանի որ անհրաժեշտ աշխատածամանակի ընթացքում վերադարձվում է աշխատուժի օրական արժեքը, որը մեր օրինակում ընդհանրվում է 6 զուլայի հավասար, անհրաժեշտ ժամանակի ընթացքում աշխատանքի ամեն մի ժամում բանվորի կողմից ստեղծվող

արժեքը կհազմի 1,5 զուլ. (6/4): Քայց բանվորը միևնույն ինտենսիվությամբ ու արտադրողականությամբ աշխատում է ամբողջ աշխատանքային օրվա ընթացքում: Առաջ 1,5 զուլայի հավասար արժեքը բանվորը ստեղծում է ամբողջ աշխատանքային օրվա յուրաքանչյուր ժամվա զինաց վճարում է նրա զեկ համապատասխան՝ 0,75 զուլայի չափով 0,75 զուլ. տարբերությունը, որ բանվորը ստեղծում է աշխատանքային օրվա ամեն մեկ ժամվա ընթացքում, կապիտալիստը անվարձահատույց կենթյղ յուրացնում է որպես հավելյալ արժեք: 8-ժամյա աշխատանքային օրվա ընթացքում վարձու բանվորի ստեղծած ամբողջ արժեքը այդ դեպքում հավասար կլինի 12 զուլայի (1,5x8), որոնցից 6 զուլ.- որպես աշխատավարձ կվերադարձվի բանվորին՝ նրա աշխատուժի արժեքը փոխհատուցելու համար, իսկ մնացած 6 զուլ. կապիտալիստը յուրացնում է որպես հավելյալ արժեք: Այսպիսով, մեկ ժամվա աշխատանքի զինը փաստորեն բանվորի ամեն մի ժամվա աշխատանքով ստեղծված արժեքից թիլ է աշխատանքի ամեն մի ժամվա ընթացքում բանվորի կապիտալիստին հասցնում է որոշ քանակությամբ հավելյալ արժեք: Ըստ սրում որքան թիլ է աշխատանքի զինը, այնքան էլ, այլ հավասար պայմանների դեպքում, շատ է հավելյալ արժեքի մասանե ու նորման, այսինքն՝ աշխատանքի և շահագործման աստիճանը:

Աշխատավարձի ժամանակավարձային ձևի դեպքում կապիտալիստը հարավորություն ունի, աշխատանքի զինը իջեցնելով, բանվորին հարկադրել ավելացնելու աշխատանքի ժամանակը: Ես կարող է նաև աշխատանքի ժամանակը ավելացնել առանց աշխատավարձի համապատասխան բարձրացման և դրանով կա իջեցնել աշխատանքի զինը: Ե՛վ մեկ կ՝ մյուս դեպքում նա մեծացնում է բանվորի աշխատանքից կորզվող հավելյալ արժեքը: Ժամանակավարձային վարձատրման դեպքում կիրառվում են բանվորների շահագործման այլ նպանակներ էլ:

Կապիտալիստը կարող է աշխատանքային օրը չերկարացնելով, բանվորին հարկադրել աշխատելու բարձր ինտենսիվությամբ: Դա սովորաբար ձևեր է բերվում մեքենաների, կոնվեյերի, հոսքային զծի սիթմի ավելացման և այլ մեթոդներով: Անսխիտոյ աշխատանքային օրվա պայմաններում աշխատանքի ինտենսիվության ուժեղացումը, ինչպես օրդեն ցույց է տրվել VI գլխում, հավասարազոր է աշխատանքային օրվա երկարացմանը: Աշխատանքի ինտենսիվության աման դեպքում նախկին տեղություն աշխատանքային օրը փաստորեն իր մեջ ընդգրկում է աշխատանքի մեծ թվով ժամեր: Այսպես, աշխատանքի բարձրացված ինտենսիվության 8-ժամյա աշխատանքային օրը կարող է

փաստորեն իր մեջ առարկայացնել նախկին ինտենսիվության աշխատանքի 10 ժամ: Դա առնում է արժեքի ճանճանը և համապատասխանաբար աշխատուժի զեի աճմանը, քանի որ առավել ինտենսիվ աշխատանքի պրոցեսում բանվորի ծախսած կենսական ուժերի վերականգրման համար նրան արդեն անհրաժեշտ են ավելի արդյունքներ ու ավելի լավ որակի, քան առաջնկրում է Այնի՛ն, տվյալ բանվորի աշխատանքի զինք, անվանակազմ մեղով անփոփոխ, փաստորեն ընկնում է աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացման համեմատ: Մեր օրինակում աշխատանքի զինք մեկ ժամում կկազմի արդեն ոչ թե 0,75 դրպար, այլ 0,8 դր. (6:10), քանի որ այժմ դա հանդիսանում է փաստորեն կրկնապատկա աշխատորի (10 ժամ) վրա աշխատանքի օրվա նախկին զեի բաժանման հետևանք:

Անփոփոխ (իսկ երբեմն էլ որոշ շափով բարձր) օրավարձային կամ շարաքաղաքային վարձատրման դեպքում աշխատանքի ինտենսիվությունը սովորապես միջոցով աշխատանքի զեի իջեցումը՝ դա բանվորների շահագործումը ուժեղացնելու ամենատարածված մեթոդներից մեկըն է, որ կապիտալիստական երկրներում կիրառվում է ժամանակակից պայմաններում:

Ներկայումս արդյունաբերական զարգացած կապիտալիստական երկրներում բանվորների վարձատրումը կատարվում է աշխատանքի զեի հաստատված ժամանակավարձային դրույթների հիման վրա, որը թույլ է ապիրա բանվորների շահագործումն ուժեղացնելու Բանն այն է, որ աշխատավորների զգալի մասը կապիտալիստական երկրներում պատկանում է մասնակի գործազուրկների կառուցվածքին: Նրանք աշխատանքով ապահովվում են ոչ լրիվ աշխատանքային օրվա կամ ոչ լրիվ աշխատանքային շարաքովա ընթացքում: Ըստ որում կապիտալիստները մասնակի գրառվածներին վճարելով միայն աշխատանքային օրվա կամ աշխատանքային շարաքովա ընթացքում նրանց փաստացի աշխատած ժամերի համար, բանվորների աշխատանքից կորզում են հավելյալ արժեք, չհասցնելով նրանց աշխատավարձը մինչև այն մակարդակը, որը ապահովի նրանց աշխատուժի նորմալ վերարտադրման հնարավորություն:

Աշխատավարձի ժամանակավարձային ձևը կենթարկվում է հետագա վերափոխումների: Գրա վերափոխված ձևը գործավարձային աշխատավարձն է:

Աշխատավարձի գործավարձային ձևը
✓ Աշխատավարձի գործավարձային ձևի ավելի վաղ տարածեաակն է հանդիսանում հատավարձային աշխատավարձը, կամ աշխատավարձի ուղիղ գործավարձային սխեմներ: Այդ սխեմներ նախատեսվում է ուղիղ

համամասնական կախվածություն արտադրանքի ծավալի աճման և աշխատավարձի ավելացման միջև:

Գործի հիման վրա կամ բանվորի աշխատանքի խրոնամետրաժային դիտարկումների օգնությամբ սահմանվում է բանվորների արտադրանքի նորմա: Դա սովորաբար իրենից ներկայացնում է արտադրանքի այն քանակությունը, որ բանվորը աշխատանքի միջին աստիճանի ինտենսիվությամբ ու հմտությամբ պատրաստում է մեկ ժամում կամ մեկ օրում: Սահմանվում է նաև այդտեղի յուրաքանչյուր միավորի պատրաստման գնահատումը բանվորների վարձատրման համար, Այդ գնահատումը ստացվում է որպես մեկ ժամվա (կամ մեկ աշխատանքային օրվա) աշխատանքի ընթացքում թողարկված արտադրանքի միավորների թվի վրա մեկ ժամվա (կամ օրվա) աշխատանքի զեի բաժանումից ստացվող քանորը: Դիցուք, բանվորի մեկ ժամվա աշխատանքի զինք, ինչպես և առաջնկրում էր, կազմում է 0,75 դրպար և բանվորը հասարակահանրեն անհրաժեշտ ժամանակ ծախսելով որոշ արդյունք արտադրելու համար, մեկ ժամվա ընթացքում պատրաստում է այդ արդյունքի 5 միավոր: Այս զեիցում արտադրանքի յուրաքանչյուր միավորի պատրաստման համար հատավարձային գնահատումը կկազմի 0,15 դր. (0,75:5): Արտադրանքի միևնույն տեսակը պատրաստող՝ գործավարձով աշխատող բանվորի աշխատավարձը հաշվարկվում է մեկ օրվա ընթացքում նրա թողարկած արտադրանքի թվը հատավարձային գնահատումով բազմապատկելու միջոցով: Ուստի պարզ է, որ միջին աստիճանի ինտենսիվությանը ու հմտությամբ աշխատող բանվորի ժամանակավարձային աշխատավարձը հավասար է նրա աշխատանքի մեկ ժամվա զեին (մեր օրինակում 0,15×5=0,75 դրպար), իսկ նրա օրական աշխատավարձը վերջին հաշվով հանդու է նրա աշխատուժի օրական արժեքին (մեր օրինակում 0,15×5×8=6 դր.): Դրանով էլ հենց արտասահմանվում է գործավարձային աշխատավարձի՝ որպես ժամանակավարձային աշխատավարձի փոխակերպված ձևի իսկական էությունը: ✓

Գործավարձային աշխատավարձը առաջացնում է երևութականություն, թե իբր վարձատրվում է բանվորի արդյունքի մեջ առարկայացրված ամբողջ աշխատանքը, իբր բանվորի գործազրած աշխատանքը չափվում է նրա արտադրած ապրանքների հատերի թվով և լիովին վարձատրվում է: Դրանով իսկ կապիտալիստական շահագործման հարաբերությունները էլ ավելի են բողբոխվում: Գործավարձային աշխատավարձը, ի տարբերություն ժամանակավարձայինի, աշխատավարձը, ի տարբերություն ժամանակավարձայինի, կապիտալիստին հնարավորություն է ապրեա աշխատանքի ինտենսիվությունը բարձրացնելու ուղղությամբ կիրառել ավելի գործուն միջոցներ:

Աշխատավարձի գործավարձային ձևի գործունեության գարատարի պայմանը արտադրական նորմայի սահմանումն է: Արտադրական նոր-

ձայն հաստատակ մեծությունը արտադրանքի միավորի կամ խմբի պատրաստման ժամանակի նորման է։ Այդ նորմաների համաձայն որոշվում է աշխատանքային ժամանակի ծախսումների մեծությունը, որն ընդգծված է որպես հասարակականորեն անհրաժեշտ և ենթակա է վարձատրման՝ օսմանոված չափով։ Արտադրական նորման զերիակառուցումն է աշխատավորի իր աշխատավորի բարձրացնելու համար բանվորը ստիպված է աշխատել բարձր ինտենսիվությամբ։ Այդ հանգամանքը կապիտալիստի համար հեշտացնում է աշխատանքի ինտենսիվության մակարդակի բարձրացումը իր ձեռնարկությունում և աշխատող ուժիկացնում բանվորների շահագործման ատարիները։ Գործավարձային վարձատրությունը որոշ չափով բանվորին զրզում է պահպանել նաև արտադրանքի որակի նկատմամբ սահմանված պահանջները, քանի որ այդ վարձատրությունը բանվորին ստիպում է այն զննելու, եթե նրա Եղարկած արտադրանքը միշտև լավորակության ունի։

Կապիտալիստական գործավարձային անարդարացիությունը մրցակցություն բանվորների միջև, հանգեցնում է նրանց աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացմանը, նրանց կենսական մակարդակի իջեցմանը, գործազրկության աճմանը։ Գործավարձային օգնությունը կապիտալիստները ձգտում են ժամանակի միավորն ընթացում բանվորների արտադրանքի աճ ձևերը բերելու։ Միաժամանակ նրանք բարձրացնում են արտադրական նորմաները և իջեցնում հատավարձային գնահատումները։ Այս բոլորը հանցնում են արտադրանքի մեկ միավորի հաշվով արտադրումն օգնության ձևերի նվազեցմանը։

Բվարկված անանձնատրությունների բերումով աշխատավարձի գործավարձային ձևը շատ տասնամյակների ընթացքում կապիտալիստների համար աճելի շահավետ է եղել, քան ժամանակավարձայինը։ Կ, Մարքսը նշում էր, որ հատավարձային, այսինքն՝ գործավարձային ձևը աշխատելի է հասարակատեսակում կապիտալիստական արտադրանքի անհանգիստ, Վ, Ի, Լենինը նշում էր, որ սթամանակավարձը հատավարձով փոխարինելը զարգացող կապիտալիստական անտեսությունում աճեցնում և արտադրանքի մեկն է, որով նա հասնում է աշխատանքի ինտենսիվացումն ուժեղացնելուն և զերարժեքի նորման մեծացնելուն¹⁾։ Մարքսի օրինակներով կապիտալիստի այդ գրությունը պատմական յուրատեսակ հաստատումն է գտնում նաև մեր օրերում, երբ բուրժուազիան գործավարձային մի բանի տարիներ փոխադրում է աշխատավարձի մասնաձևավարձային ձևին։

§ 3. Աշխատավարձի ձևերի ու սխառնների էվոլյուցիան

Արտադրության կապիտալիստական եղանակի զարգացման ընթացքում աշխատավարձի ձևերն ու սխառնները սոցիալ-տնտեսական ու տեխնիկական գիտական տեսակ գործոնների ազդեցությամբ փոփոխությունների են ենթարկվում։ Տեխնիկայի զարգացումը պայմանավորում է փոփոխություններ արտադրության տեխնոլոգիայում ու նրա կազմակերպման մեջ, աշխատանքի բուհանգիտության և քնույթի մեջ, աշխատուժի պրոֆեսիոնալ որակական կառուցվածքում։ Այդ բոլորը ներգործում են աշխատավարձի կիրառվող ձևերի ու սխառնների բնույթի վրա։

Աշխատավարձի ձևերի ու սխառնների էվոլյուցիայի վրա նակալական ազդեցություն է գործում իր իրավունքների համար պրոդուստիան կողմից մղվող պայքարը։ Բանվոր դասակարգի ձեռնման առկա բուհանգիտական հարկազանքը է հրաժարվել բանվորների հատուկ զարգացման ստացանքի շահագործման հիմնի մեկողներից, կիրառել նոր, ավելի քաղարկված ու խորամանկ մեկողները։

XIX և XX դդ. սահմանագծում ի լրացումն աշխատավարձի վերստի նկարարված հատավարձային սխառնի, երևան կկան գործավարձային-անդրաբով և զիֆերիներյալ կամ սուպերյալն սխառնները։ Աշխատավարձի այդ սխառնների զլխավոր նպատակն է առավելագույն հավելելու արժեք օտանալ բանվորների շահագործումն ուժեղացնելու միջոցով։

Աշխատավարձի գործավարձային-անդրաբով և սուպերյալն սխառնները։ Կապիտալիստական գործավարձային նորագույն սխառններ

Աշխատավարձի գործավարձային-անդրաբով սխառնների օգնությամբ բուրժուազիան նպահում է բանվորների աշխատավարձերի աճման հարթերիական ազդեցումը նրանց թողարկած արտադրանքի ավելացման համեմատ, շղիներով հատավարձային գնահատումների ուղիղ կամ բացահայտ իջեցմանը։ Իս ձևեր է բերվում այսպես կոչված անտեսված աշխատանքային ժամանակի ցածր վարձատրությունը։

Իս բացատրեն կոնկրետ օրինակով։ Ենթադրենք, որ օրվ աշխատանքի համար ժամանակի նորման կազմում է 5 ժամ, իսկ բանվորը այդ աշխատանքը կատարում է 4 ժամը ընթացքում, անտեսելով աշխատանքային ժամանակի 1 ժամ։ Այ խոսքով ասած, նա շքո ժամվա ընթացքում ֆոգարկում է նույն քանակությամբ արտադրանք, որ պետք է ֆոգարկվեր 5 ժամվա ընթացքում։ Աշխատավարձի ուղիղ գործավարձային սխառնի զնցում բանվորը լրիվ կատարելու իր փաստորեն ծախված ժամանակի համար՝ ինչպես ժամավարձային գրաչի հաշվարկով, այնպես էլ անտեսված ժամանակի համար։ Եթե բանվորի ժամավարձային գրաչը հավասար է 1 դր., ապա, որքան ժամանակ էլ նա ծախելով այդ աշխատանքի վրա, նրա աշխատավարձը կկազմի 5 դրոս։

¹⁾ Տե՛ս Կ. Մարքս և Փ. Զադեն. Կոլ., Ե, 23, գրք. 566.
²⁾ Վ. Լ. Լենին, Երկեր, Կ, 2, էջ 853։

Որքիչ բան է գործավարձային-նեղրեսիվ սխառնների զեղբունը: Այսպիսի լրիվ դրույթով վարձարձվում է միայն փաստորեն ծախված ժամանակը, իսկ անտեսված ժամերը վարձարձվում են ինչպիսիք գրույթով: Ընչո՞ք սխառնում ժամավարձային գրույթի այլ ինչպիսի ստանդինջը հավասար է հիմնական գրույթի 0,33-ի, Ուելչի սխառնում՝ 0,50, Տաստի սխառնում՝ 0,66: Թուսի սխառնում այդ գործակիցը հաստատուն չէ, այլ փոփոխուն է և որպիսով է որոշեն աշխատանքային ժամանակի քանակացի ամբողջ ծախման հարաբերական նորմայով սահմանված ժամանակի նկատմամբ: Այսպիսով մեր օրինակում բանկերը, 4 ժամվա ընթացքով կատարելով աշխատանք, որի համար նորմայով հաստատվում է 3 ժամ, կտեսնան ընչո՞ք սխառնում՝ 4/3 զուլ: Ուելչի սխառնով՝ 4/5, Տաստի սխառնով՝ 4/6, Թուսի սխառնով՝ 4/8 զուլ: Երևի նույն աշխատանքը կատարելով 3 ժամում և անտեսելով 2 ժամ, նա համապատասխանաբար կտեսնե՞ր 3,66 զուլ, 4 զուլ, 4,32 զուլ, 4,8 զուլ:

Հատկանշական է, որ գործավարձային-նեղրեսիվ սխառններում անտեսված ժամանակի համար ինչպիսիք վարձարձայինը բուրժուական անվանումն է իբր բանկերին տրվող «պարզեցնելու» իսկ իրականում այդ «պարզեցնել» իրենից ներկայացնում է բանկերի աշխատավարձիչ հանվածի հետևանք, որը նա կատանար նույն աշխատանքի համար աշխատավարձի ուղիղ գործավարձային սխառնի դիպրում: Հեռուսպակ, այլ հավասար պայմաններում այդ սխառնները է՛լ ավելի, քան ուղիղ գործավարձայինը, նպաստում են հավելյալ արժեքի մեծացմանը՝ բանկերին որևէ հարցումն ուժեղացնելու հանվելին:

Աշխատավարձի տուգանքային (զիֆերենցիալ) սխառնները նպաստում ունեն բանկերին շահագործումն ուժեղացնել աշխատավարձի մեկ կամ մի քանի դրույթների և համապատասխանաբար հատուկարձակային գնահատումների կիրառման միջոցով: Արտադրանքի թողարկման քարձի մակարդակ ապահովող բանկերները վարձարձվում են արտադրանքի անվանի համամասնորեն, կենկով որոշ շահով քանրացված գնահատումներին: Իսկ նորման նկատելով բանկերները վարձարձվում են ցածր գնահատումներով և աշխատով տուգանվում: Տուգանքային սխառնների տիպիկ ալյատուսակներ են Քելլորի, Մերրիի, Հանտոի սխառնները:

Ըստ Քելլորի սխառնի՝ արտադրանքի միավորի պտորատման վրա ձախված ժամանակից կտրված սահմանվում է ժամավարձային տարիֆային գրույթի փոփոխության արժեքը գործակից: Միավորից պակաս (ավորաբար 0,8) մինչև 100 և ավելի միավոր (ավորաբար 1,1—1,3) նորման կատարելու և գերակատարելու դեպքում Համապատասխանաբար այդ գրույթների հիման վրա հավաքվում են հատավարձային գնահատումները:

Մերրիի սխառնում 2 տարիֆային գրույթների ու գնահատումների քաղաքին կիրառվում են երեք: Ամենակարգ գրույթ պտուղործում է նորման մինչև 33% կատարելու դեպքում, երկրորդ՝ նորմայի 33-ից մինչև 100% -ի սահմաններում կատարելու դեպքում, երրորդ՝ նորմայի 100%-ը և ավելի կատարելու դեպքում:

Հանտոի սխառնը իրենից կերպարանում է աշխատավարձի ժամանակավորության ու գործավարձային կամրեացիոն, որ կիրառվում են արտադրանքի թողարկման հետքերում մակարդակից կտրված: Մինչև 100% քարձի նորմայի արտադրանքի դեպքում վարձարձային ժամանակավարձային է ցանրացված տարիֆային գրույթով: Բայց նորմայի, 100%-ին հավասար արտադրանքի թողարկման մակարդակի վարձարձային է որոշ շահով բարեբաղված տարիֆային գրույթով:

Այդ սխառնների կիրառաբազույն հատկանիշն է հանդիսանում անիրկիան ինժեների: Քելլորի մշակումն սկզբունքների հիման վրա արտադրանքի թողարկման շատ քարձի նորմաների կիրառումը:

Քելլորը ընտրում էր ստանդ մեկը ու ճնտան բանկեր, որը նախպես սպորեցվել էր աշխատանքը ուղեղնակ (ժամանակի տեսանքն անտեսելով) մեթոդներին և դրանիցված էր կարճ ժամկետում աշխատանքի կատարելու համար լրացուցիչ վարձարձակ հատմամբ: Բելլորը խրեանմանում էր նմանաբան այդ բանկերի կողմից կատարվող աշխատանքը քստ արժեքի և, կենկով ստանդով ավելանքի, սահմանում էր բոլոր բանկերին համար ժամանակի պտուղաբեր նորման Ա. Ի. Անիերը, բերելով «նկարի սխառնը, զու անվանից քարձի քանույն» գնահատելու սխառնը:

Ներկայումս կատարողական մեանքայիններում արտադրանքի թողարկման նորմաները սահմանվում են այդպես կապում «երկու» բանկերի նկատմամբ խրեանմանումային գնատների հիման վրա: Ըստ որում կատարվում է նաև նրա աշխատանքի անվից գնահատումը: Երև նորմավորողը, աշխատանքը նկատմամբ խրեանմանային գնատների հետևանքով զույգ է այն կերպացության, որ նրա աշխատանքի տեղը ստորագրված ցածր է, այսու ժամանակ նորմայի հիմանը նա զնում է ոչ թե խրեանմանային գնատների հետևանքի ավելանքը, այլ «խրեանմանային» սահմանի լուծանքը հայտնաբերում:

Կապողական կերկրվում աշխատանքի ընտրված տեղով լայնորեն տարածված շահմանում է համարվում հարթավայրով ստանց բնի մինչև Ֆիդիկանս ավելանքով հետևանքի շարժման արտադրանքը, որ հավասար է 1 ժամում 4,8 կմ, Բայց շատ հաճախ, որպես շահմանից վերջում է 1 ժամում 5,6 կմ-ին հավասար քաղի արտադրանքը: Իսկ գործավարձով աշխատող բանկերինց պահանջում են նորման մինչև հարցով 25—30%ով գերակատարել: Գա նշանակում է, որ նրանց աշխատանքի տեղը համարելի է հետևանքի 1 ժամում 6—7 կմ-ին հավասար շարժման արտադրանքը:

Աշխատավարձի վերոհիշյալ սխառնները կիրառվում են հետքի աշխատանքի քարձի տեսակաբար կշռով աշխատանքներում և խիստում են զիջավորապես թողարկվող արտադրանքի քանակի ավելացումը: Բայց արտադրության մեքենայացման մակարդակի բարձրացման և կտրի գործողությունների տեսակաբար կշռի նվազեցման հետևանքով բանկերի շահները ավելի ու ավելի նվազ ազդեցություն են գործում արտադրանքի ծավալի անման վրա: Բացի դրանից, աշխատավարձի տրեստաները կապիտալիզացիան արտադրված արդյունավետության բարձրացման ամենինքն էլ միակ և համապի վճարակ գործումը չէ: Ահա ինչ ինչու մի շարք կապիտալիստական կերպներում գործավարձային վարձարձային տրադիցիոն սխառնների կիրառման ոլորտը կհամարվել է: Դրանց փոխարեն ասպարեկ են կկել աշխատավարձի նոր սխա-

սեմերը՝ գործավարձային-պարզաևտրական և բազմագործն սխառմաները: Այդ սխառմաները բանվորների աշխատավարձը կախման մեջ են գնում աշխատանքի արդյունավետությունը բնորոշող մի բանի գործոններից: Գրանք կատուցված են բանվորներին զրգելու ոչ միայն ալիկացանկ արտադրությունը, այլև բարձրացնել արտադրանքի որակը, խնայողաբար ծախել հումքը, օժանդակ նյութերը, ալիքի լավ օգտագործել թանկարժեք սարքավորումը: Գրտեով իսկ այդ սխառմաները բանվորներին հարկադրում են ծախսել ոչ միայն ֆիզիկական էներգիան, այլև շատ ալիքի մեծ շափով մտավոր ու ներվային էներգիա: Մինչդեռ այդ սխառմաների ղեկգրում հավելավածատակի սոկոսը մնում է նույնը, ինչպես որ եղել է վերջ քննարկված գործավարձային աշխատավարձի սխառմաներում (25—30%): Ավելին, տարբեր գործունեություն սահմանվող շահագրգիզ մեծ նորոշադրվելու շխատարման համար որոշ սխառմաներ նախատեսում են աշխատավարձերի համապատասխան իջեցում:

Այսպիսով, գործավարձային նորացումն սխառմաների շահագրգիզական բնույթը զգալիորեն ուժեղացնել է նույնիսկ այնպիսի բրտեսաթոր սխառմաների համեմատությամբ, ինչպես գործավարձային-տեղերով է գիֆերենցիայի սխառմաները:

Ժամանակավարձային աշխատավարձի բնույթի փոփոխումը վերջին տասնամյակները բնութագրվում են աշխատավարձի գործավարձում ձևի կիրառման ոլորտի հարաբերական կրճատումով: Արդյունաբերական զարգացած երկրներին մեծամասնությունում օկակ է գերակառնել աշխատավարձի ժամանակավարձային ձևը: Դա ընդգրկում է ԱՄՆ-ի վերստին արդյունաբերության բանվորների մտավորապես 70%-ը, Յրանիայի և ԳՅԷ-ի արդյունաբերական բանվորների մոտ 80%-ը և Անգլիայի արդյունաբերության բանվորներին մինչև 60%-ը:

Դրա կարևորագույն պատճառներից մեկը փոփոխություններն են արտադրության տեխնիկայում և նրա կազմակերպման մեջ կայտնաբերական երկրներում, ժամանակակից մասնայական-հոսքային արտադրության պայմաններում, երբ բանվորների արտադրանքը և նրանց աշխատանքի տեմպը հարկադրաբար թելադրվում են կոնվեյերի շարժման արագությամբ ու հոսքային ղզի հիմքով, աշխատավարձի գործավարձային սխառմաների կիրառումը կապիտալիստների համար ստեղծած անչլատակահարմար է դառնում: Դա էլ ալիքի մեծ շափով է վերաբերում ավտոմատացված արտադրությանը: Այդպիսի արտադրություններում աշխատավարձի հիմնական ձևը ներկայումս ժամանակավարձային աշխատավարձն է:

Աշխատավարձի ժամանակավարձային ձևի կիրառման ոլորտի ընդլայնման մյուս պատճառը այն է, որ շատ դեպքերում այն կիրառում են աշխատանքի նորավարձման հետ զուգակցված: Աշխատանքի նորմա-

վարձան ժամանակակից մեթոդների օգնությամբ կայտնաբերված աշխատանքի ինտենսիվության շափք սահմանում են ոչ միայն գործավարձով, այլ նաև ժամանակավարձով աշխատողների համար, նրանց աշխատանքիով պահանջվող տեմպով առանց աշխատավարձին խիստաց հավելումների կիրառման:

Այս բոլորի հետևանքով աշխատավարձի ժամանակավարձային ձևի կիրառման գործում ներկայումս գիտվում են էական փոփոխություններ: Այդ ձևը այժմ զուգակցվում է սարքավորում աշխատանքի արագությամբ կամ տեխնոլոգիական պրոցեսի ունեմով որոշվող աշխատանքի հարկադրական տեմպի հետ, աշխատանքի նորմավարձման հետ, իսկ երբեմն էլ արտադրանքի ալիկացման և նրա որակի բարձրացման համար պարգևատրման թացցույցով ստանկները: Նույն Այդ բոլոր աշխատավարձի այժմյան ժամանակավարձային ձևին հաղորդում են շատ աշխարհի բնորոշ հատկանիշներ, որոնք հատուկ են աշխատավարձի գործավարձային ձևին:

Կայտնաբերական երկրներում ներկայումս կիրառվում են ժամանակավարձային աշխատավարձի խիստաբարձր արտադրանքները: Գրանքից են երկու կամ մի քանի գույնների ու օրվա (ներքաթիսի) վերահավող արտադրանքի սխառմաները: Այդ սխառմաները նախատեսում են բանվորների ժամանակավարձային վարձատրումը, բայց աշխատավարձի գույնները ղիֆերենցացվում են նրանք բանվորների կողմից արտադրանքի նորմայով ժամակահատարման կամ գերակատարման օտարհանելի: Այսպես կրճված գործավարձային պարզաևտրման սխառման հիմնված է ժամանակավարձային վարձատրության զուգակցման վրա՝ այն պարզելների վարձատրությամբ, որոնց շափք կախված է արտադրանքի նորմաների գերակատարման աստիճանից: Բացի այդ, գրտություն սուկն ժամանակավարձային վարձատրության հետևանքով էլ, որոնցում ժամանակավարձային վարձատրության զուգակցվում է արտադրանքի որակի սահմանված նորմատիվների պահպանման ու բարելավման համար սովորող պարզելների վարձատրման հետ:

«Մանույլներին մաս» վերջին տարիներ կայտնաբերական երկրներում սխառմաները ներում սկսել են արմ ստավորել աշխատավարձի «կոնվեյերի պարզաևտրման», «շաշույններին», «կայտնային», «աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հետևանքներին» բանվորների սահմանկցություն և այլ տարբեր սխառմաներ: Մտցնելով այդ սխառմաները, բուրժուազիան ձգտում է բանվորներին շահագրգիզ աշխատանքի արտադրողականությունը և ինտենսիվությունը մեծացնելու և այլ ուղղով կայտնաբերական ձևերակրությունների գործունեություն արդյունավետություն բարձրացնելու և միտմանակ պատրաստեղծել, որ իբր նա բանվորների հետ կհսում է իր շահույնների մի

մասը Այդ սխեմաները բուրժուական պրոպագանդան օգտագործում է այն նպատակով, որ բանվոր դասակարգի շարքերում տարածի բուրժուա-դեմոկրատիկ հետ համագործակցության, կապիտալիստական հասարակության դասակարգային ներդաշնակության գաղափարախոսությունը:

Իրականում «շահույթների մասնակցելու» ձևով բանվորների մեջ բաշխվող միջոցները իրենցից ներկայացնում են ոչ թե շահույթ, այլ բանվորների աշխատավարձի մի մասը: Ի տարբերություն հիմնական աշխատավարձի, վերջինիս այդ մասը անկասկած է վարձատրվում և կախումս մեջ զբվում ձեռնարկատերերի շահույթի մակարդակից: Քանի որ այդ գումարները ազատվում են ճարկիկից և նպաստում կապիտալիստական արտադրության շահութաբերության բարձրացմանը, զրանք վերջին հաշիվով տանում են դեպի կապիտալիստական շահույթների ոչ թե նվազեցում, այլ ավելացում:

§ 4. Գիֆերենցիայի և խորակախուրդում աշխատուժի վարձարման գործում

Աշխատավարձի գիֆերենցիայի և խորակախուրդի

Ժամանակակից արդյունաբերական ձեռնարկու-թյուններում աշխատում են տարբեր որակավոր-ման բանվորներ, որոնք կատարում են տարբեր առանձին բարդության աշխատանքներ: Ուստի զրանց աշխատավարձը հավասար չէ, 4. Մարքսը գրել է. «Այն աշխատանքը, որը հասարակա-կան միջին աշխատանքի համեմատությամբ ավելի բարձր, ավելի բարդ աշխատանքի նշանակություն ունի, այնպիսի աշխատուժի արտահայ-տությունն է, որի գոյացումը ավելի բարձր ծախքեր է պահանջում, որի արտադրությունը ավելի շատ աշխատաժամանակ է նստում և որը այդ պատճառով ավելի բարձր արժեք ունի, քան հասարակ աշխատուժի էջի այդ ուժի արժեքն ավելի բարձր է, այսպե՛ս զրաներվում է նաև ավելի բարձր աշխատանքի մեջ, ուստի և հավասար ժամանակամիջոց-ներում առարկայանում է համեմատաբար ավելի բարձր արժեքների մեջ»: 4. Մարքսի այդ դրույթը բանալի է տալիս կապիտալիստական ձեռնարկություններում աշխատուժի վարձատրման գիֆերենցիայի պատճառները հասկանալու համար:

Պարզ և բարդ աշխատանքի զինք մեջ, ուրեմն նաև տարբեր պրոֆե-սիաների և տարբեր որակավորման բանվորների աշխատավարձի մեջ տարբերությունը նախորդում է ամենից առաջ նրանց աշխատուժի արժեքի և համապատասխանաբար գեի անհավասար մեծությունը: Այս հանգամանքը առաջ է բերում նրանց աշխատավարձի գիֆերենցիայի

անհրաժեշտությունը, իսկ այդպիսի գիֆերենցիայի մասնակցության և սեղծվում նրանով, որ միևնույն ժամանակում տարբեր բարդության աշխատանքի ծախսումը սեղծում է տարբեր մեծությունը արժեքները: Առավել բարդ աշխատանքը, ամեն մի ժամվա ընթացքում ավելի մեծ արժեք ստեղծելով, բան պարզ աշխատանքը, անհրաժեշտ աշխատա-ժամանակում վերաբերում է աշխատուժի — բարդ աշխատանքի — ավելի բարձր արժեք, իսկ հավելյալ ժամանակաընթացքում սեղծում է ավելի մեծ հավելյալ արժեք կապիտալիստի համար:

Տարբեր պրոֆեսիաներում — Տարբեր պրոֆեսիաներում աշ-խատանքի, այսինքն՝ որոշ պրոֆեսիայի ու սրա-կի բանվորի այն աշխատանքի զինք չափն է, որ ծախսվում է որոշ ժամանակի՝ ժամվա, օրվա, շաբաթվա ընթացքում: Բոլոր զեպերում տարբերային պրոֆեսիաներում ընկած է մեկ ժամվա աշխատանքի զինքը, որովհետև այն իրենից ներկայացնում է աշխատանքի զինքի միավորը, ներկայումս կապիտալիստական երկրներում տարածված են, համեմատելի զեպը մասնաշաղկապ պրոֆեսիա-ների բանվորների համար, ժամավարձային տարբերային գոյացները:

Տարբեր որակավորման բանվորների համար կամ տարբեր բար-դության աշխատանքների կատարման համար սահմանված տարբերային գոյացների մարդույթունը կազմում է տարբերային ցանց: Տարբերային գոյացների մեծամասնության, հետևապես նաև տարբերային համաձայ-նագրերի մեջ մտցվող կամ կողմնորոշ պայմանագրերին կցվող տարբե-րային ցանցերի հիմքում ընկած է բանվորների իրեն հիմնական որա-կական կատեգորիաների (խմբերի)՝ որակյալ, կրտսրակալ և ոչ որակ-յալ (սեպեր) և արտադրանքները) արտադրիչի բաժանումը: Դեռ ար-հեստավորական արտադրությունից մասնազգված այդ բաժանումը հիմնը-վում է դիֆերենցիայի պրոֆեսիոնալ կրթության մակարդակի վրա:

Աշխատանքի հասարակական բաժանման զարգացման համեմատ առջ խմբերի ներսում գոյանում էին ենթախմբեր: Ուստի ներկայումս տարբերային ցանցերը կապիտալիստական տարբեր երկրներում պարու-նակում են տարբեր թվով որակական կատեգորիաներ: Իտալիայում դրանք, որպես կանոն, 4 են, Ֆրանսիայի մետաղադրույթներում աշխատանքի մեջ՝ 7 և այլն: Բանվորին որոշակի որակական կատեգորիայի դասելիս հաշվի է առնվում ամենից առաջ նրա պրոֆեսիոնալ պատրաստության մակարդակը (պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական կրթության և գործնական հմտությունների անկախությունը), որը չափվում է դիֆերենցիայի պատրաստության ժամանակով:

Կապիտալիստական արտադրության զարգացման ժամանակակից էտապի համար բնորոշ է տարբերային գոյացների և զրանց հարաբերակ-ցությունների մակարդակը սահմանելու սեղծելը՝ կախված ոչ միայն

1 Մ. Մարքս, Կապիտալ, 3, էջ 268:

բանվորի քնդանուր ու պրոֆեսիոնալ կրթությունից, այլև այն պահանջները, որ ներկայացվում են, օրինակ, նրա ֆիզիկական ուժի ու ցիմենտացիայի նկատմամբ, մտավոր ընդունակությունների, պատասխանատվության աստիճանի նկատմամբ և այլն) Այդ տեղեկացրեալապարզում է զուկ տարիֆային զրույթների զիճերնցացման նոր մեթոդների կիրառման մեջ, մասնավորապես աշխատանքների վերլուծական գնահատությունների միջոցի մեջ:

Աշխատանքների վերլուծական գնահատումը

Աշխատանքների վերլուծական գնահատման զեպքում կազմվում են այն աշխատանքների բարդությունը բնութագրող գործոնների ցուցակը, որ կատարվում են արդյունաբերության այս կամ այն ճյուղում կամ նաեւնիկ առանձին ձեռնարկություններում: Ավելի ճանաչ բարդությունը գործոններ են հանդիսանում կատարողի օրականորումը (կրթությունը, աշխատանքի փորձը և այլն), մտավոր ու ֆիզիկական բաները, օր ծախվում են այնաշխատանքը կատարելու, կատարողի պատասխանատվությունը (նյութերի, սարքավորման, տեխնոլոգիական սրբոցի համար և այլն), աշխատանքի պայմանները: Այնուհետև կատարվում է աշխատանքի բարդությանը շնտախական գնահատում (սովորաբար բաշխում) ըստ յուրաքանչյուր գործոնի առանձին, որից հետո աշխատանքը գնահատվում է ամբողջությամբ վերցրած ըստ բոլոր գործոնների զրված բաշխի գումարի հիման վրա: Բաշխի նվազագույն գումար ստացած աշխատանքները վարձատրվում են տարիֆային նվազագույն զրույթով: Բաշխի մեծ գումար ստացած աշխատանքների համար զրույթները մեծապատասխանաբար բարձրանում են:

Աշխատանքների վերլուծական գնահատանք կիրառելը հանդիցնում է աշխատավարձի էլ՝ ալելի մեծ տեխնոլոգիան, ալելացնում է նրա մանրատվածությունը և նպատակում բանվորների շահագործման հետագա ուժեղացումը: Բանվորը վարձատրվում է արդեն ոչ թե իր օրական արժանի համապատասխան կարգով, այլ այս կամ այն աշխատանքը կատարելու համար: Աշխատանքի առաջադրված ինտենսիվությունը և այլ պարամետրերի պահանջները գառնում է բանվորին հիմնական տարիֆային զրույթի վնասումն պայման, համար առանց որևէ հավելումի: Արտադրության ու աշխատանքի կազմակերպման նույնիսկ աննշան փոփոխությունը կարող է հասցնել աշխատանքների վերադնահատման, զրանց վարձատրության զրույթների փոփոխություն: Բանվորին մեկ աշխատանքից մի աշխատանքի տեղափոխելը նույնպես կարող է ստաշ բերել նրա վարձատրության փոփոխություն: Կապիտալիստները ձգտում են աշխատանքների վերլուծական գնահատումը օգտագործել բանվոր գնահատարի միասնությունը խախտելու նպատակով, զրան հակառակմիտիվնական ուղղվածություն տալ, բանվորներին հետ կերպով կողմն-

տիվ պայմանագրերի միջոցով տարիֆային զրույթներ սահմանելու մեթոդին հակադրել աշխատանքի վերլուծական գնահատման հիման վրա զրանց միակողմանի սահմանման մեթոդը:

«Գնահատում ըստ արժանիքների»

Համար աշխատանքների վերլուծական գնահատումը կիրառվում է աշխատողի անձնական հատկությունների գնահատման հետ՝ սաշային կողմը ըստ արժանիքների գնահատման հետ կամրիկացված: Այն ցուցանիշների թվի մեջ, ըստ որոնց գնահատվում է բանվորը, մտնում են այնպիսիները, ինչպես որոշ ժամանակաբնիցքում արտադրանքի թողարկման արված մակարդակի ապահովումը, աշխատանքի պատշաճ որակ, նյութերի տեսեսումը, սարքավորման նկատմամբ հոգսաւար խնամքը, աշխատանքային ժամանակի տապալկացումը օգտագործումը: Աշխատավարձի գործավարձային ու պարգևատրական տարրեր սիտեսնելով այդ ցուցանիշներին համար համար սովորաբար նախատեսվում է բանվորներին որոշ լուցողիկ վնասումներ: Ըսկ օգնահատում ըստ արժանիքների սխառնով բանվորը շտանալով այդպիսի հավելում, սկսք է առավելագույն միգեր թափել իր տարիֆային զրույթը որոշ մակարդակի վրա պահելու համար, թույլ շտա զրա իշեցումը: Դա գործավարձային տարրեր վրա հիմնական տարիֆային զրույթ է զնում և այն գործոնների հետ միասին, որոնց մասին խոսվից վերևում, գործավարձային բնորոշ գծեր է հաղորդում աշխատավարձի ժամանակավարձային ձեկի: «Գնահատում ըստ արժանիքների» սիտեսը օգտագործվում է նաև կոլեկտիվ պարգևների բաշխման զեպքում:

Այն ցուցանիշների թվի մեջ, որոնց համաձայն բանվորը գնահատվում է օգնահատում ըստ արժանիքների սխառնով, մտնում են և նախպիսիները, ինչպիսիք են՝ րնցհանուր հուսալիությունը, սձպում զեկի համապօրծակելությունը, րնցհանուր վարքալիք, «ստացբաշխման հնարավորությունը և այլն, որոնք բնույթապես են բանվորի նվիրվածությունը կապիտալիստական ֆիրմային: Արույթնով, այդ սխառնող ուղղված է ոչ միայն ուժեղացնելու բանվորների շահագործումը, այլև սլաակտելու բանվոր գաստակարգի շարքերը՝ նրա անկալուն տարրերին կաշառելու միջոցով:

Խտրականությունը աշխատանքի վարձատրման մեջ

Մի շարք կապիտալիստական երկրների արշտանքներությունում տարիֆային զրույթները ամբարանում են աշխատավորների ատանձին կատեգորիաների, սահմանապես կանանց, երիտասարդների, ազգային փոքրամասնությունների վարձատրման մեջ կիրառվող խտրականությունը: Հուվաբար աշխատանքի համար կանայք և զենահանները ալելի ցածր աշխատավարձ են ստանում, բան տղամարդիկ: Տարիֆային զրույթներ սահմանելու, պարգևների և այլ վարձատրու-

Քյուենների դեպքում կանանց խտրականությունը հասցնում է այնտեղ, որ ԱՄՆ-ում և Անդիյալում, որինակ, կանանց միջին տարեկան աշխատավարձը աղամարդկանց աշխատավարձից ցածր է մոտավորապես 40%-ով, ԳՖՆ-ում՝ 30%-ով, Ֆրանսիայում՝ 15%-ով, ԱՄՆ-ում նեգր բանվորների, այլև պոլսոտրիկոյացիների և մյուս ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների աշխատավարձը զգալիորեն ցածր է սպիտակամորթ բանվորների աշխատավարձից: Այս բոլորը Կարավորություն են տալիս կապիտալիստներին լրացուցիչ շահույթներ կորզել աշխատավորների հիշյալ կատեգորիաներին զերշահագործելու համար:

22. § 5. Անվանական և ռեալ աշխատավարձ

Անվանական աշխատավարձ

Անվանական աշխատավարձը այն աշխատավարձն է, որ բանվորն ստանում է վաղի ձևով: Այն փոփոխվում է, որ բանվորն ստանում է որպես աշխատավարձ, եւս պետք է ձեռք բերի անդրափոխները, հաջուստ և այլ ապրանքներ, որոնք անհրաժեշտ են իր՝ բանվորի և նրա ընտանիքի գոյության համար, վճարի բնակարանի, երեխաների ուսման, արանսպորտից օգտվելու համար և այլն: Ես պետք է վճարի որոշ հարկեր, մի հանգամանք, որ էսպես կրճատում է փողի այն զույմարքը, որ բանվորը կարող է ծախսել իր ապրուստի և իր ընտանիքի ապրուստի համար:

Նմի բանվորի և նրա ընտանիքի կողմից սպասվող ապրանքների ու սպասարկումների գները մնային հաստատուն, սպա նրա անվանական աշխատավարձի մեծությամբ փոփոխումով կարելի է գնահատել այն բարեբանի ռեալ ծավալի մեծացման կամ փոքրացման մասին, որոնք բանվորը կարող է ձեռք բերել իր աշխատավարձով: Բայց շուկայի գները, մասնավոր ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում, զգալի աստատունների են ենթարկվում: Իրա հետևանքով անվանական աշխատավարձի միևնույն մեծությունը տարբեր ժամանակաշրջաններում և տարբեր պայմաններում արտահայտում է կենսական այն միջոցների տարբեր ծավալը, որոնցով անվանական աշխատավարձը կարող է փոխարինվել շուկայում: Այդ անհամաստված անհրաժեշտ է տարբերել անվանական աշխատավարձը և այն կենսամիջոցների մասսայի մեջ արտահայտվող աշխատավարձը, որոնց փոխարկվում է աշխատավարձը, այսինքն՝ ռեալ աշխատավարձը:

Ռեալ աշխատավարձը իրենից ներկայացնում է սպառողական առժեքների զույմարք (ապրանքների ու սպասարկումների), որոնք բանվորը կարող է գների ավյալ մակարդակի պայմաններում իր անվանական

աշխատավարձով ձեռք բերել՝ վերջինից հարկեր և այլ հատկացումներ հանելուց հետո:

Ինչպիսիք աշխատավարձը փոփոխվում է անվանական աշխատավարձի փոփոխմանը ուղիղ համեմատականորեն և բանվոր զասակարդի սպասման մեջ մտնող ապրանքների ու սպասարկումների գներին հակառակ համեմատական կերպով: Ըստ որում որոշ գործոններ կարող են գործել ռեալ աշխատավարձի իջեցման ուղղությամբ, այլ գործոններ՝ նրա բարձրացման ուղղությամբ:

Գործազուրկների խորնիկական բանակի աճը և նրա ճնշումը աշխատանքի շուկայի վրա, աշխատուժի նկատմամբ պահանջարկի նվազումը աննպաստ տեղեկական կոնյուկտուրայի ժամանակակաշրջաններում, աշխատուժի կազմի մեջ աշխատավորների ցածր վարձատրվող խավերի տեսակարար կշիռ բարձրացումը (կիստարակալ բանվորների, կանանց, երիտասարդների, խտրականության ենթարկվող ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների) և այլն առաջ են բերում անվանական աշխատավարձի անկում և աշխույժով օժանդակում ռեալ աշխատատավարձի անկմանը:

Բանվոր զասակարդի լրացուցիչ շահագործման տարածված մեթոդներից մեկն է ռեալ աշխատավարձի իջեցումը՝ սպասման ատարկաների գների, բնակարանային վարձի բարձրացման ուղիով, կոմունալ ծառայություններից, հասարակական արանսպորտից և այլ սպասարկումներից օգտվելու համար առիթների բարձրացման ուղիով, ինչպես նաև աշխատավորների հարկման ուժեղացման միջոցով: Պայտարկելով դրս գնել, բանվորները ձգտում են հասնել անվանական աշխատավարձի բարձրացմանը, մասնակցորակա պնդում են կոլեկտիվ պայմանագրերի մեջ աշխատավարձի սշարժական սանդղակիս սկզբունքի կիրառման վրա:

Աշխատավարձի սշարժական սանդղակիս սկզբունքը այն է, որ հիմնական առիթային դրույթները ժամանակ առ ժամանակ վերանայվում են նախած ապրուստի արժեքի պայտանակա ինդեքսի գինամիջոցին: Այդ ինդեքսը բնութագրում է աշխատավորների կողմից սպասվող ապրանքների ու սպասարկումների գների գումարի որոշ ժամանակաշրջանում տեղի ունեցող փոփոխությունը՝ իսկ կապիտալիստները, ձգտելով թուլացնել սշարժական սանդղակիս սկզբունքի գործողությունը, կեղծում են ապրուստի արժեքի պայտանակա ինդեքսը, ամեն կերպ արգելակում են գների անման հեռ կապված աշխատավարձի ավելացմանը, ինչպես և այլ մեթոդներով իջեցնում են թանկության նկատմամբ տրվող հավելումները:

Զրպտիվ առավելագույն շահով օժանդակելու մտնուպիտաների շահ-

Հայկերի անհն, բութօտական կատավարությունները ինՖլյացիայի դեմ պայքարի պարտվակող հաճախ դիմում են աշխատավարձի աստիճանային բաղադրականությանը, օրենսդրական կարգով արգելում են աշխատավարձի բարձրացումը որչա՞րք ժամանակաշրջանում կամ որոշում են ավելա՞յ ժամանակաշրջանի ընթացքում նրա բարձրացման օտճամանները: Ինչպե՞ս աշխատավարձի անկումը գնեիր ու հարկերի ամճան հետևանքով կարող է սեղի ունենալ անփոփոխ կամ նույնիսկ բարձրացող անփանական աշխատավարձի ղեկավարում:

Ինչպե՞ս աշխատավարձի մակարդակի բարձրացման կողմը գործող գործոնների մեջ պետք է ամենից առաջ նշել բանօրը դասակարգի պատճեններին ծավալի մեծացումը, որը սեղի է ունենում արտադրողական օճերի զարգացման, հասարակության անտեսական ու կուլտուրական մակարդակի ամճում, բանօրը դասակարգի սոցիալական պատճեններին ծավալման համեմատա՞վ: Ի. Լենինը անդ պարզօք անփան է պահանջվումների բարձրացման օրենք: Կապիտալիզմի պայճամաններում այդ օրենքի իրացումը սեղի է ունենում ամենին ոչ թե ավտոմատիկորեն, այլ բանօրը դասակարգի սուր ու լարված պայքարի ընթացքում անփանական աշխատավարձի անյոխի բարձրացման հատճառ, որը ապահովը աշխատավորների՞ աշխատուճի արժեքի պատճական ու սոցիալական տարրերի ընդլայնմամբ պայճանավորված նոր պատճեններին: Մեր օրերում այդ նոր հասարակական պատճեններին շրջանակի մեջ հաճախ մտնում են անկան օգտագործման անյոխի արտկանք, ինչպե՞ս են ստանարանները, ուղիորդողունները, հետաուսացույցները, բնակարանները, որոնք ունեն որոշ կոմֆորտ, իսկ աշխատավորների մի մասը համար՞ նաև ավտոմեքենաները:

Այսպե՞սով, ռեալ աշխատավարձը ենթարկվելով բաղճամթիվ, հաճախ հակադիր ուղղությամբ ունենող պրոպոնդի ներգործությանը, պատմական որոշ ժամանակաշրջաններում որոտորում է տեղեկաց ղեկի իջցում, այլ ժամանակաշրջաններում՞ ղեկի բարձրացում: Որոշ ժամանակաշրջաններում, ղլխավորապես անտեսական ճգնաճամիերի և պատերազմների ժամանակ, տեղի է ունենում ռեալ աշխատավարձի խիստ անկումը, որը շեշտվում է բոլոր աշխատավորների շահերը: Բայց անգամ անտեսական նպատավոր կոնյուկտուրայի ժամանակաշրջաններում հաճախ սեղի է ունենում աշխատավորների և ամենից առաջ ցածր վարճատվող խավերի ռեալ աշխատավարձի անկում: Իսկ կրք բութօտադրման բանօրը դասակարգի ճնշմամբ հարկադրվում է ինճում ընդառաջել ռեալ աշխատավարձի որոշ բարձրացմանը, նա ձգտում է գափոխատուցել բանօրների շահագործման ուճեղացմամբ անփոխապես արտադրության պրոցեսում:

Արցախ, ԱՄՆ-ում 1960-1968 թթ. վերալայող արդյուտարության մեջ բանօրը սեալ շարժական աշխատավարձը անց միջին համարձի 34%-ով, իսկ կոտորարանների շահույթները նույնիսկ հարկերի հետո՞ւյց ճեալ 31%-ով: Ըարող մի քանի տարվա ընթացքում Հնդկաստանի պատերազմի անտերմական օւճեղացման, վայտասային կոտոմաճի սրման և ինֆլացիայի հետագա սրման Հետևանքով ռեալ աշխատավարձի սեր ԱՄՆ-ում զգալիորք միջին մոտողյութների շահույթների շարունակում էին անել:

Ինչպե՞ս աշխատավարձի ղինամեխկան կապիտալիզմի ժամանակ անվոր դասակարգի դրուվյան կարևորագույն ցուցանիշներից մեկն է: Մի ուրիշ այդպիսի ցուցանիշ է ճաուայն ճարարական աշխատավարձը, այսինքն՞ կապիտալիստների կողղում մեծ շահույթի մատասի նկատմամբ բանօրներին տրված աշխատավարձի դուստքի հարաբերակցումը: Քանի որ կապիտալիստների շահույթը, որպես կանոն, ավելի արագ անմկերվո է անում, քան անվանական աշխատավարձը, հարաբերական աշխատավարձի անկումը, ինչպե՞ս և հավելալ արժեքի նորճայի բարձրացումը, վկայում է կապիտալիզմի օրով պրոնտարիստի դրուվյան վատացման մասին:

Ազգայնօ տարրերու ներկերում աշխատավարձում

Աշխատավարձի մակարդակը և ղինամեխկան տարրերի ներկերում միտանակ չեն: Աշխատավարձում աղղային տարրերությունները արտատատվում են ամենից առաջ այն կենտալիցոցների տարրեր ծավալի մեջ, որ այս կոմ այն ներկի բանօրների կարող են ձևոր բերել իրենց անփանական աշխատավարձով: Դա նշանակում է, որ խոսքը վերաբերում է ամենից առաջ ռեալ աշխատավարձի տարրերություններին: Դրանք որոշվում են անտեսական ու պատմական պայճանների հետ կապված մի շարք մոճեններով, որոնցում սեղի է ունեցել բանօրը դասակարգի զարգացումը և կազմավորումը առանձին ներկերում, առաջին հերթին աշխատուճի արժեքի և ղեի մեջ առաջանած տարրերություններով:

Աշխատուճի արժեքը տարրերի ներկերում միտանակ չէ ամենից առաջ բանօրների բնականորեն ու պատմականորեն առաջացած կենտական պատճեններին, աշխատուճի պատրաստման ծախսերի, աշխատանքի արտադրողականության ու ինտենսիվության, գոյության միջոցների ղեներ մակարդակի ու ղինամեխկան, կանանց ու ներխաների աշխատանքի օգտագործման, էճան աշխատուճի սեղերվների անկայության տարրերությունների հետևանքով և այլն: Աշխատավարձի աղղային տարրերությունների ձևավորման գործում հոտայական ղեի է խաղում բանօրը դասակարգի կազմակերպության ստոտեանը և դասակարգային պայքարի զարգացման մակարդակը: Այս բոլոր գործոնների գործողությունը հաճախ հասցնում է տարրերի ներկերի բանօրների ռեալ աշխատավարձի մեջ ղղալի տարրերություններին:

Աշխատավարձի ամենաբարձր մակարդակն պատմականորեն գոչացել է ԱՄՆ-ում, որ գրավել չափով կապված է եղել այդ երկրում բանվոր դասակարգի կարգավորման ավելի երատատվոր պայմաններով, արագ զարգացող աղքատաբարձրության համար աշխատող ձեռքերի ներկրուտան սուր պահանջարկի (ամբողջ XIX դ. ընթացքում), ինչպես նաև մի շարք երկրամասերի հետ: Կապիտալիստական մյուս երկրներում աշխատավարձի մակարդակը գրգռվորեն ցածր է, քան ԱՄՆ-ում: Ոչ գրգռատեսակական նշուշներով լանվորների սեկտորային աշխատավարձը՝ ԱՄՆ-ում նրա մակարդակի հարաբերությունը 1970 թ. կազմել է. Կանադայում՝ 86%, ԳՅՁ-ում՝ 74, Ավստրալիայում՝ 65, Ֆրանսիայում՝ 55, Իտալիայում՝ 43, Ժապոնիայում՝ 38%:

Ուստի աշխատավարձի էլ ավելի ցածր մակարդակի գոյացավ Կապիտալիստական Ամերիկայի երկրներում և Ասիայի ու Աֆրիկայի տարածնապես այն երկրներում, որտեղ շատ աստատանյակների ընթացքում եղել են ինդուստրիալիզացիայի սերտությունների կողմից գրգռված զուտան շահագործման արդևու: Այդ երկրներում աշխատուժի արժեքը պատմականորեն հաստատվել է ծայրահեղ ցածր մակարդակի վրա, որը սերտանալու է միայն բանվորի ֆիզիկական գոյություն համար: Նրա մեջ չեն մտել գրգռվում միացած քանակների պահպանման ծախսերը, կրթությունը, որակավորման և ուրիշ շատ եղատակների ծախսերը:

Կապիտալիստական մանուգործիաները աշխատավարձում ազդեցիկ տարբերությունները օգտագործում են շահույթների հետագա բարձրացման նպատակով, իրենց կապիտալները փոխազրկելով արաղիցիտե կերպով կրանքի ցածր մակարդակի վրա գտնվող երկրները:

Ձգտելով ապահովել աշխատուժի առավել արտադրողական սպասումը և համապատասխանա-

Բանվոր դասակարգի պայքարը աշխատավարձի բար բարձրացնելի հավելյալ արժեքի մասան ու նորման, կապիտալիստները միջոցներ են ձեռնարկում արտադրության ծախսերը առավել չափով նվազեցնելու ուղղությամբ: Աշխատուժի վրա կատարվող ծախսերը իրանց դրուում են որպես այդ ծախսերի հիմնական նողմաններինց մեկը: Այդ հանգամանքն էլ հենց պայմանավորում է կապիտալիստների մշտական ձգտումը՝ ինչնչնել աշխատավարձը, որի հետևումնրով այն ցուցաբերում է աշխատուժի արժեքից ցածրակարգու տեղեկնը:

Բայց բանվորների համար աշխատավարձը նրանց գոյության միակ աղբյուրն է, նրանց աշխատելու քնգուսակությունը սանեն օր վերականգնելու միջոց: Ուստի նրանք կապիտալիստների դեմ պայքարում են աշխատավարձը բարձրացնելու համար, օբյեկտիվորեն ձգտելով նրա մակարդակը առավելագույն չափով մտանցնելու աշխատուժի արժեքի մակարդակին: Այդ պայքարի հետևանքները վերջին հաշվով որոշվում են գրասակարգային ուժերի հարաբերակցությունը:

Աշխատավարձը դասակարգային սուր պայքարի գլխավոր տնտեսական օբյեկտներից մեկն է կապիտալիստական երկրներում: Աշխատավարձի մակարդակը ու նրա հաշվարկյան եղանակները, աշխատանքների տարիֆիկացման և բանվորների համար տարիֆային գրույք-

ներ սահմանելու մեթոդները, աշխատանքի նորմավորման մեթոդները և արտադրանքի ու ցեահատանքի նորմաների մեծությունը, հանդսարի համար արվող ընդմիջումների, արտամամյա աշխատանքի, հանգստյան ու տոնական օրերի վարձատրումն ու կարգավորումը՝ այս բոլոր և ուրիշ հարցեր իրենցից ամենօրյա կատարի ընդհարումների առարկա են բանվորների ու կապիտալիստների միջև, որտեղ վերահում են տևական գործադուլների: ԱՄՆ-ում, օրինակ, որպես կանոն, բոլոր գործադուլների կենց ազվելին առաջնում են բանվորների և ձեռնարկատերերի միջև հենց այդ հարցերով ծագող կոնֆլիկտներով: Գրասակարգային համապայքարում, զոհաբերությունների ու զրկանքների դեմով կապիտալիստական երկրների բանվոր դասակարգին հարկ է լինում ձգտել հասնելու աշխատավարձի բարձրացմանը, որպեսզի հողախհարվի աշխատուժի արժեքից նրա ցածրացման տեղեկնը:

§ 6. Աշխատավարձի բուրժուական տեսությունների բնագատությունը

Բուրժուական գաղափարախոսների ճիգերը միշտ ուղղված են եղել դեպի այն, որպեսզի թաքցնեն կապիտալիզմի օրով աշխատավարձի իսկական էությունը, քողարկեն նրա շահագործական էությունը: Նրանք փորձում էին և փորձում են ապացուցել աշխատավարձի գոյություն ունեցող մակարդակի շարդարացիությունը և դրա բարձրացման համար բանվորների պայքարի անհեռանկարային լինելը: Բուրժուական տնտեսագետները աշխատավարձը մեկնարարում են կամ որպես աշխատանքի դին, կամ որպես աշխատանքի սպասարկումների դին, կամ որպես աշխատանքի արդյունքի դին: Գրանով իսկ դիմակավորվում է աշխատում ապարանքի սպեցիֆիկ էությունը, քողարկվում է կապիտալիստների կողմից հավելյալ արժեքի անհատայց յուրացումը, այսինքն՝ կապիտալի կողմից աշխատանքի շահագործումը:

Կապիտալիստական արտադրանգանակի զարգացման համընթաց աշխատավարձի բուրժուական տեսությունները ձևափոխվում էին: Գրանց էվոլյուցիան արտացույտ է կապիտալիստական կարգի հակա-

տութիւններէ իտրացումն ու արումը, նրա զարգացման ասորիքի էտապ-ներէ պիտի ֆիկ հասկանալը նրանք ու առանձնահատկութիւնները:

«Գոյութեան միջոցների միմիումն» տեսությունը (աշխատավարձի սերկուսի օրենքը)

Մինչև տնտեսաբանական կապիտալիզմի, մանա-վանդ նրա զարգացման վաղ էտապներում, աշխատավարձի բուրժուական տեսություններէ բնօրհանուր հասկանալի էր՝ ձգտել հիմնավորել ու արդարացնել աշխատավարձի ազատտիկ մակարդակը՝ աշխատավարձի ինչ-որ սերկալին օրենքով, որը իրը թէ պայմանավորում է նրա ցածր մակարդակի անփոփոխութիւնը: Աշխատավարձի սերկալին օրենքն տեսությունը անցյալ դարի 60-ական թվականներին ակտիվորեն բարդում էր շեմանական մանր բուրժուական սոցիալիստ Յ. Լասալը: Սակայն աշխատի մոտեցումը որոշ շահով բնորոշ էր նաև Բոլշևիկական բազմաբանտեսութեան կառուցիչներէ համար: Ի. Ռիկարդոն, օրինակ, պնտում էր, որ աշխատավարձի մակարդակը նրա բոլոր տատանումներով հանդերձ վերջին հաշվով պետ է մոտենա ապրտանքի համար անհրաժեշտ ծախարհեղ աղբատիկ միեմումի, որը որոշվում է բանվորների ֆիզիկական դոյութեան համար անհրաժեշտ միջոցներէ արժեքուն նա շտեում էր, որ ինքն աշխատավարձը զերազանցի այդ միեմումը, այպ բանվորների բարեկեցութեան բարձրացումը կնպաստի ձենզարեւորութեան ավելացմանը, հետևապես, բանվորների միջև տեղի ունեցող մրցակցութեան ուժեղացմանը աշխատուժի առաջարկի աճման պատճառով և վերջին հաշվով անխտուստփոխութիւն կհասցնի աշխատավարձի իջեցմանը մինչև ապրտանքի համար անհրաժեշտ միեմումի: Իսկ աշխատավարձի շահից անց իջեցման զեպրում՝ ծննդաբերութեանը կկրճատի, աշխատուժի նկատմամբ պահանջարկը կբարձրանա, որը աշխատատիրոն աշխատավարձը կբարձրացնի մինչև քանական նրաժան, այսինքն՝ մինչև ապրտանքի համար անհրաժեշտ միեմում: Այսպիսով, Ռիկարդոն բացահայտումն թեկուժում էր զիպի Տ. Մայրտուսի՝ ազգաբնակչութեան ռեակցիոն օրենքը: Բայց ինքն Ռիկարդոն աշխատութեաններում, որն քնդունում էր ժողովրդի բարբրի ու սովորութիւնն ազդեցութիւնը աշխատավարձի մակարդակի վրա, արտահայտում էր ձրդուցում՝ մի կերպ հազիմահարու սերկալին օրենքին՝ Նեղ շրջանակները, այպ «աշխատավարձի ֆոնդին» տեսությունը և բուրժուական վուչար բաղաբանտեսութեան հետապայում ստեղծած մյուս տեսությունները լիովին ու ամբողջովին երևում են ազգաբնակչութեան մայրութեան քիչ:

«Աշխատավարձի ֆոնդին» տեսությունը

«Աշխատավարձի ֆոնդին» տեսությունը, որ XIX դ. երկրորդ կեսին առաջ բաշեցին Ջ. Միլլը, Մակ-Կուլլերիք և բուրժուական այլ տեսուականներ, երևում է այն բանից, որ աշխատավարձի մակարդակը կախված է իրը թէ անփոփոխ ու մշշտական մեծութեամբ ինչ-որ աշխատավարձի ֆոնդին և բանվորների թվին: Եթէ բանվորների աշխատավարձը, պնդում էին այդ կոնցեպցիայի կողմնակիցները, զերազանցի աշխատավարձի ֆոնդով և բանվոր բնակչութեան թվով որոշվող մակարդակը, այպ անխտուստփոխ կլինի զարժագրկութեան անը նրանք զա բացատրում էին նրանում, որ եթէ բանվորների մի մասը հասնի աշխատավարձի բարձրացմանը, այպ աշխատավարձի մնացած ֆոնդը կնվազի: Հետևապես, մնացած բանվորները հարկազրված կլինեն բավարարել նվազ աշխատավարձով կամ կրթանեն աշխատանքի շուկան: Իսկ բանվորների յուրաքանչյուր խմբի աշխատավարձի պակասումը կնշանակի զբաղվածութեան ընդայնում, որովհետև այս դեպքում աշխատավարձի ավելայ ֆոնդի պայմաններում կարող են աշխատանքի ընդունվել ավելի մեծ թվով բանվորներ: Կապիտալիստական շահույթների հաշվին աշխատավարձի ֆոնդի ավելացումը, այդ տեսութեան ներկայացուցիչների տեսակետով, հնարավոր է, որովհետև այն ժամանակ կապիտալիստները կկորցնեն շահագրքութեան իրարարութեան նկատմամբ, կանց կառնի կապիտալի կուժանումը, մի հանգամանք, որը հասարակութեանը սպանում է կրք՝ ծանւամբ:

«Աշխատավարձի ֆոնդին» տեսությունը հիմնված է կնցձ զոգմայի վրա, թէ իրը հասարակական կապիտալը հաստատուն մեծութեան է, իսկ կենսավիչոցների մասան, որի մեջ առարկայացածն է փոփոխուն կապիտալը, իրենից ներկայացնում է բնութեան ուժեղով որոշվող հասարակական հարտութեան առանձնացած մասը: Իրկ կապիտալում կապիտալիզմի զարգացման համեմատ անընդհատ աճում է հասարակական կապիտալի ինչպես մեծութեանը, այնպես էլ նրա այն մասը, որ ծախսվում է աշխատում գնելու համար: «Աշխատավարձի ֆոնդին» տեսությունը, թերկալին օրենքին՝ կոնցեպցիայի վրա հիմնված մյուս տեսությունների հման ուղղված է զազափարապան պինափոխութեան բանվոր դասակարգին, նրան դազափար ներշնչելու՝ աշխատավարձը բարձրացնելու համար իր դասակարգային պայքարի անհետանկարային լինելու մասին:

XIX դ. վերջին—XX դ. առաջին բուրժուոյում քահմանապին արտադրողականութեան տեսությունը ամենահանրաժանեկերից մեկն էր, նրա կարեւորագոյն ասորիքը մտան աշխատավարձի

1 Այդ օրենքի բնագատութեան տրվում է VIII գլխում

բութութեան ժամանակակից համարյա բոլոր տեսութունները մեզ Այդ տեսութեան հիմքում ընկած է Փրանսիական վոլգար բուժօժանական տնտեսագետ Ժ. Բ. Սևիի սեմիսանական ֆորմուլան: Այդ ֆորմուլայի լուծույթնն այն է, որ բութութեան հասարակության հիմնական դասակարգերի կամասաների աղբյուրներ են շանդհանում իր արտադրության երեք գործոնները՝ աշխատանքը, որը ստեղծում է աշխատավարձ, հողը, որը ստեղծում է սենյա և կապիտալը, որը ստեղծում է շահույթը: «Սասնամանային արտադրողականության» սեևությունը աշխատավարձի նկատմամբ նրա կիրառմամբ ձևակերպել էին անդլիացի տնտեսագետ Ա. Մարշալը և ամերիկյան տնտեսագետ Զ. Կարկը: Այդ կոնցեպցիայի համաձայն արտադրութանը մասնակցող աշխատանքը (աշխատույթ) և արտադրության միջոցների մեջ առարկայացված կապիտալը ենթարկվում են «մվազող արտադրողականության» օրենքին: Տվյալ Օրենքի դործողությունը արտահայտվում է իրր այն բանում, որ աշխատանքի յուրաքանչյուր լրացուցիչ աճում, այսինքն՝ բանվորների թվի ավելացումը, կապիտալի անփոփոխ ծավալի զեպում որոշ պահից սույը սահմանվելից ցածր արտադրողականություն է առիխ, բան նախընթաց աճումը, որովհետև բանվորների թվի աճման հետևանքով կրճատվում է յուրաքանչյուր բանվորին ընկնող կապիտալի մեծությունը, ուրեմն նաև իշուն է աշխատանքի արտադրողականությունը:

Աշխատավարձի մակարդակը որոշվում է աշխատանքի վերջին, ավելի ցածր արտադրողական անման արդյունքով, կամ այսպես կոչված աշխատանքի սահմանային արտադրողականությունը: Կրացուցիչ բանվորների վարձելիս (նրանց «սահմանային» թվից դուրս) նրանց կողմից արտադրվող աղծերը քիչ կլինի իրենց աշխատանքի վարձատրման ծախսերից: Այդ պատճառով այդպիսի բանվորների վարձումը կապիտալիստների համար ձեռնաստու չէ:

Բանվորների աշխատավարձը «սահմանային» բանվորի վարձատրման մակարդակով պայմանավորվածությունը ապացուցելու համար գործի է զրվում «սահմանային օգտակարություն» սուբյեկտիվիստական տեսությունը, որի համաձայն հավասար օգտակարության ապրանքի մի քանի միավորների առկայության զեպումը յուրաքանչյուր միավորը արժեք է կարող ավելի լինել այն արժեքից, որը բավարարում է ամենանվազ հրամայական պահանջարկը: «Սասնամանային» բանվորը ներկայացնում է աշխատանքի միավոր, որի նկատմամբ զոյություն ունի ամենանախորք պահանջարկ: Այստեղից՝ նրա վարձատրումը որոշում է բոլոր բանվորների աշխատավարձը:

Քանի որ, բացի «սահմանայինից», բանվորներից յուրաքանչյուրի աշխատանքի արտադրած արդյունքի արժեքը գերազանցում է «սահմանային» բանվորի կողմից ստեղծվող արժեքը, իսկ բանվորներից յու-

րաքանչյուրի վարձատրությունը համապատասխանում է «սահմանային» բանվորի աշխատանքի արդյունքի տնեեսցածր արժեքին, բնականաբար զրգալի տարբերություն է գոյանում բոլոր բանվորների կողմից արտադրված ամբողջական արդյունքի արժեքի և նրանց միաբուժար աշխատավարձի միջև: Այդ տարբերությունը «սահմանային արտադրողականության» տեսության համաձայն կապիտալիստի է հասնում որպես «վարձատրություն կապիտալի համար»: Այսպիսով, «սահմանային արտադրողականության» տեսությունը կոչված է արդարացնելու կապիտալիստների շահույթի բարձր մակարդակը և բանվորների աշխատավարձից ցածր մակարդակը: Յուձր աշխատավարձի համար պատասխանավությունը այդ տեսությունը փորձում է զցել բանվորների վրա, քանի որ բանվոր բնակչության անը իրր թիլ ինքնցում է «սահմանային» բանվորի աշխատավարձի մակարդակը:

«Սահմանային արտադրողականության» տեսության հիմքում ընկած կապիտալիստի դրույթները սենեկ են և չեն դիմաուում իրականության հետ: Նեա ամենափոքր անգամ աննչություն ունենալուն: Ամենից առաջ ճիշտ է, թի արտադրամիջոցների մեջ առարկայացված կապիտալը ինքնին ստեղծում է արժեք: Արժեքի, հետևանքս նեա շահույթի մեակ սղըյուրը աշխատանքն է: Բովանդակազուրկ է նեա այդ տեսության մյուս գրույթը՝ բանվորների լրացուցիչ վարձման համեմատ աշխատանքի նվազող արտադրողականության մասին: Այդ գրույթը անտնում է արտադրողական ուժերի զարգացումը և տնկնիկական տուայնթալը, որի պայմաններում, որպես կանոն, տեղի է ունենում լրացուցիչ աշխատանքի ներգրտվում արտադրության մեջ: Տեխնիկական առաջընթացի հետևանքը լինում է աշխատանքի արտադրողականության ոչ թի անկումը, այլ նրա աճը: Թշնով չի ապացուցված նեա այն գրույթը, բուս որի բոլոր բանվորների աշխատավարձը հավասար է «սահմանային» բանվորի աշխատանքի ամենաքիչ արդյունքին: Վերջապես «կուստարյալ» կամ «զուտ» մրցակցության պայմանները, որոնց նկատմամբ վերլուծություն է կատարվում «սահմանային արտադրողականության» տեսության մեջ, հակասում են խոշոր կապիտալիստական միավորումների սերուպիտությունը բնորոշող ժամանակակից իրականությունը:

Այսպես կոչված աշխատավարձի «տողիլայական» տեսությունը XX դ. սկզբին առաջ քաշել ոուս բուրժուական տնտեսագետ Մ. Ի. Տուգան-Բարանովսկին: Այդ տեսությունը համաձայն աշխատավարձի մակարդակը կապիտալիստական հասարակության մեջ կախում է կրկն գործոններից՝ հասարակական աշխատանքի արտադրողականությունից, որը որոշում է դասակարգերի միջև բաժանման ենթակա հասարակական արդյունքի մեծությունը, և բանվոր դասակարգի ուժից,

որից կարված է բանվորների արժանազանության ասիլ ընկնող Հասարակական արդյունքի բաժնի: Աշխատանքի արտադրողականությունից աշխատավարձի ուղղակի կախվածության թեզով Տոպյան-Քարանձավկին և նրա Հետևորդները միայն կրկին են ամերիկյան բուրժուական անտեսանելի գեղեցիկ գրույթը, որը նա առաջ է քաշել XIX դ. առաջին կեսում: Իսկ իրականում աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը կապիտալիզմի պայմաններում հասցնում է ոչ թե աշխատավարձի բարձրացման, այլ աշխատուժի արժեքի իջեցման, հավելյալ արժեքի սեփականում:

Աշխատավարձի «սոցիալական» տեսությունը, չնայած դասակարգային պայքարի անհրաժեշտության վերաբերյալ նրա ազդարարած թեզը, ըսելի, իրականում օբյեկտիվորեն ամբողջում է բուրժուազիայի դիրքը, բանի որ կաժմում է կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը և դասակարգային պայքարի ծանրության կենտրոնը արտադրության միջոցների սեփականության ոլորտից փոխադրում է նոր ստեղծված արդյունքի բաշխման ոլորտը: Այդ տեսությունը բանվոր դասակարգի պայքարի շրջանակները սահմանափակում է նեղ-տնտեսական խնդիրներով (հասարակական արդյունքի մեջ բանվորների բաժնի ավելացման համար): Հենց այդ պատճառով էլ աշխատավարձի «սոցիալական» տեսության գրույթները փոխ առան բանվորական շարժման մեջ ռեֆորմիզմի զաղամիարարությունները:

Աշխատավարձի մասնակցող մարտի-նախապայտեան կոնցեպցիաները

Ժամանակակից մարքիտալիստները¹ փորձում են «սահմանային արտադրողականության» տեսությունը համաձայնեցնել ժամանակակից կապիտալիզմի էկոնոմիկայում առաջացած պայմանների հետ, և ամենից առաջ հասարակական արտադրության տարբեր ոլորտներում կապիտալիստական խառը միավորումների տիրապետության հետ: Մարքիտալիստների կարծիքով այդ պայմաններում աշխատավարձը պետք է ավելի ցածր մակարդակ ունենա, քան ազատ մրցակցության դեպքում: Այդ սպառնուցիլու և բանվորների կենսական մակարդակի վրա կապիտալիստների հարձակումը արգրացնելու համար, մարքիտալիստները «սահմանային արտադրողականության» հակացույցներ հարմարեցնում են ժամանակակից պայմաններին համեմատ: Նրանք պնդում են, թե ներկայումս կապիտալիստ, արտադրությունը ընդլայնելու նպատակով վարձելով նոր բանվորներ, կարող է նախապես հաշվել, թե սպառանքի ինչ թվով նոր միավոր-

ներ կմտնեն շուկա (ինչը կապիտալիստը չէր կարող սեղծ ազատ մրցակցության պայմաններում) և այդ դեպքում որքանով կընկնեն գները սպառանքների առաջարկի մեծացման հետևանքով: Այդ պատճառով «սահմանային բանվորի» աշխատավարձը չի կարելի որոշել, էլ ինչով այն գներից, որ շուկայում իշխում էին բանվորի վարձելու պահին:

Պարզելու համար, թե որքան ձևոտում է լրացուցիչ բանվորների վարձելու միջոցով սպառանքների թողարկման ընդլայնումը, կապիտալիստը պետք է սկզբում հաշվի այն վիճակները, որ նա կունենա ավելի ցածր գներով սպառանքների վաճառելու հետևանքով: Ընդ որում աշխատավարձը պետք է որոշվի կապիտալիստի սպառելու համար «սահմանային» եկամտով, այսինքն՝ այն եկամտով, որը մնում է այն գների տնկման հետ կապված վնասները հանելուց հետո, որոնք վերաբերում են արտադրանքի ոչ միայն լրացուցիչ, այլև ֆիրմայի կողմից նախկինում ամբողջ թողարկվածին: Եթե բանվորների կապիտալիստին հարկադրանք աշխատավարձը բարձրացնել «սահմանային» եկամտով՝ որոշվող մակարդակից բարձր, նա կկրճատի արտադրության ծավալը և աշխատանքից կհեռանալ բանվորների մի մասին, որոնք կցված են ճյուղերը, որտեղ տեղի ունի մրցակցություն, այնտեղ ճեղքում կգործադրեն աշխատանքի շուկայի վրա և կիջեցնեն զբաղված բանվորների աշխատավարձը:

«Սահմանային արտադրողականության» տեսության մեջ մարքիտալիզմի ժամանակակից տեսարանների կողմից մտցված լրացումները ամենևին էլ չբարձրացրին նրա տեսական արժեքը:

Այդ լրացումները ամենևին չխախտեցին «սահմանային արտադրողականության», «կապիտալ» տեսության մեթոդաբանական հիմքերը և, հետևապես, վերջերյալ արժանապատիվ արտադրող լիովին հատուկ են նաև դրա ժամանակակից մոդիֆիկացմանը: Մասնավորապես, ժամանակակից մարքիտալիստների, ինչպես և նրանց նախորդների գաղափարները, հիմնված են տեխնիկական զարգացման անփոփոխ մակարդակի վերաբերյալ գրույթի վրա, որը ոչ մի ընդհանուր բան չունի կապիտալիստական մրցակցության օբիեկտիվությունների հետ, այդ թվում նաև ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում:

«Սահմանային արտադրողականության» «կապիտալ» տեսության մեջ ժամանակակից մարքիտալիստների մտցրած միակ նոր տարրը «սահմանային եկամտի» կոնցեպցիան է, որ հիմնված է այն գրույթի վրա, թե ֆիրմայի կողմից արտադրության և սպառանքների վաճառահանման ընդլայնման դեպքում գների անկումն կապիտալիզմում արտադրանքի մեկ միավորի կապիտալիստական եկամուտը իջնում է, Բայց նույնիսկ այն դեպքերում, երբ ռեալ իրականության մեջ այդպիսի իջեցում նկատվում է, դա, որպես կանոն, փոխհատուցվում է այդպիսի եկամտի մասայի աճով՝ արտադրության և սպառանքների վաճառահանման մեծաց-

¹ «Սահմանային արտադրողականության» տեսության ժամանակակից տարբերակների փոփոխությունները: Այդ ուղղության անվանումը ծագում է անգլերեն «marginal» բառից, որ նշանակում է «սահմանային»:

ման կապակցութիւնը: Այդ երևույթը, որ վճռական նշանադրութիւն ունի կապիտալիստական խոշոր միավորումները մրցակցային պայքարում, հիմնապէսով է տնտւ մամանեակից պայմաններում բանվորների աշխատակարարի ինքնաման անհրաժեշտութիւն պարզերջուլ մարմնակախաների պնդումը: Թեպէտ ինքնիկ կարելի է մեզան վերջնականը, որ սեւլ իրականութիւն մեզ կապիտալիստները, նույնիսկ ընդլայնելով արտարութիւնը, գնելը չեն իշխնում, այլ, որպէս կանոն, բարձրացնում են, զրանով իսկ մեծացնում իրենց կեանքները:

Ժամանակակից մարմնակախաների, ինչպիսի են նրանց նախորդների տեսական կառուցումները հիմնված են արհեստակներին հորինված մոդելների վրա, որոնք չեն արտայայտում կապիտալիստական էկոնոմիկայում տեղի ունեցող սեւլ պրոցեսները: Այդ մոդելները, ըստ էութեան, սահմանափակվում են առանձին ֆիրմայի վարքագծի բնութագրումը և չեն շրջափում հասարակական տնտեսական կապերի ամբողջ միասնութիւնը: Այդ պատճառով էլ այն հեռուցվում են, որ այդ մոդելների վերլուծման հետո մեզ անում է ժամանակակից մարմնակախան կողմնակիցները բացարձակ մեծամասնութիւնը, հետո են սեւլ իրականութիւնը: Դրանք բացահայտորեն շատագրվական բնութիւն են կրում: Փրեքի բոլոր ժամանակակից մարմնակախանները ձրոտում են աշխատակողմնորին համոզել, թէ նրանց աշխատավարձի բարձր մակարդակը, ինչպիսի են կապիտալիստական ֆիրմաների եկամտուների բարձր մակարդակը, օրէկիտիքներն պայմանավորված էլ Ըստ որում ձրոտում են աշխատավորներին գաղափար ներշնչել աշխատավարձի բարձրացումը համար պայքարելու անկուսակահարմարութիւն մտտին: Այդ պայքարը իբր թէ կարող է մի փոքր խումբ բանվորների համար միայն կարճատե օգուտ բերել, որը հետագայում առ ունչի կհանարովի կապիտալիստական մրցակցութիւն օրենքներով պայմանավորվող դիմադրի ուժերի ազդեցութիւնը: Բայց նույնիսկ բանվոր զատակարգի աշխատավարձի բարձրացմանը հասած առանձին խմբերի կարճատե օգուտը նրանք ձեռք կրեն են աշխատավորների մեացած մասի զրութիւն վատթարացման գնով: Որովհետե կապիտալիստական ֆիրման աշխատավարձի բարձրացումը փոհհատուցում է գների բարձրացմամբ, զրանով իսկ օժանդակելով ինֆլացիայի ուժեղացմանը, մի հանգամանք, որը հարվածում է աշխատավորներին որպէս գնորդներին, շահերին Ըստ որում տեղի է ունենում արտագրութիւն կրճատում, կնշանակի նաև գործազրկութիւն աճ և զրտ հետ կապված աշխատավարձի կրճատում էկոնոմիկայի մյուս ճշուղերում: Այսպիսով, կապիտալիստները փորձում են աշխատակողմնորին մեկ խմբի շահերը հակադրել ուրիշ խմբի շահերի հետ: Բանվոր զատակարգի տեսական հաների պաշտպանութիւն ուղղութիւնը արհմիութիւնների գործունեութիւնը մարմնակախան կոն-

ցնայիաների կողմնակիցները հայտարարում են ավելորդ և նույնիսկ տեսազար: Գա, նրանք սահվող, կարող է կապիտալիստներին միայն մեղի արհեստակներին կրճատելու արտագրութիւնը՝ պատահից ինող բոլոր բացասական հետեաներերով: Այսպիսով, արհմիութիւնները, որոնք պայքար են մղում բանվոր զատակարգի տեսեսական շահեր համար, հայտարարվում են համարյա թէ կապիտալիստական ֆիրմաների զաշխակիցներ գների բարձրացման նրանց թաղարականութիւն մեզ, գործազրկութիւն և կապիտալիստական սխտեմին օրգանապես ներհատուկ մյուս բացասական երևույթների մեղավորները:

«Մահմանային արտագրողականութիւն» տեսութիւնը ընկած է անգլիացի տնտեսագետ Զ. Մ. Քելնսի «Կարգավորող աշխատավարձի կոնկրետացմանը»

ցնայիայի հիմքում, կոնցեցցիա, որ նա ստալ է քաշել 1936 թ. հրատարակված «Ըբաղվածութիւն, սոկիտ և փողը ընդհատոր տեսութիւն» աշխատութիւն մեզ: Արտագրութիւն ծավալ և զրազվածութիւնը Քելնսը կոտում էր աշխատավարձի որոշ մակարդակի հետ: Քելնսյան տեսութիւն կարևորագույն զրութիւնից մեկն այն է, թէ արտագրութիւն սովալ կարգավարկութիւն ու մրջոցների պայմաններում տեխնիկայի անփոփոխ մակարդակի զեպրում արտագրութիւն ծավալը (իսկ այստեղից էլ զրազվածութիւն ծավալը) գտնելվում է սեւլ աշխատավարձին հակադրած հարաբերութիւն մեզ Քելնսի կարծիքով զրազվածութիւն աճին կարելի է հասնել միայն սեւլ աշխատավարձի ինքնման գնով: Այդ պատճառով քելնսականները գտնում են, որ զրազվածութիւն աճին նպատող միջոցներից մեկը ճշափաճըն է «Կարգավորվող» ինֆլացիայի միջոցով բանվորների սեւլ աշխատավարձի անկումը: Առանց միքեաների ու սարքավորման ավելացման, զրազվածութիւն աճը Քելնսի կարծիքով հասցնում է սահմանալին» բանվորի աշխատանքի արտագրողականութիւն անկմանը, իսկ այստեղից էլ՝ սեւլ աշխատավարձի ինքնմանը: Ուտի քելնսականները գտնում են, որ սեւլ աշխատավարձի ինքնմանը, զրազվածութիւն աճին նպատող միջոցներից մեկն էլ է ժամանակակից քելնսականները առաջարկում են կիրառել անվանական աշխատավարձի աճի զպուման թաղարականութիւն, դա հիմնավորելով այն բանով, թէ աշխատավարձի բարձրացումը կհանգեցնի կապիտալիստների շահութիւնների կրճատմանը, հետեապես նաև ինվեստիցիաների խթանման թուլացմանը: Գա առաջարկում են արտագրութիւն անկում, զրազվածութիւն կրճատում և զրճազրկութիւն աճ: Իժովալ չէ տեսնել, որ Քելնսի տեսութիւն կողմնակիցները բանվորներին առաջարկում են հանուն զրազվածութիւն ավելացման հաշվել իրենց աշխատավարձի սահմանափակման հետ և զրա ինֆլացիոն զնազրկման հետ:

Շատ հասկանելի է աշխատավարձի բուրժուական տեսությունների կոլոկուցիան բուրժուական քաղաքատնտեսության կրասիկ զարգացի ալն, թեպետ և անհաղթ, փորձերից՝ բացահայտել աշխատավարձի էությունը և նրա շարժման օրենքները մինչև վուլգարիզատորական կոնցեպցիաները, որոնցում տնտեսության անվան սակ հրամցվում են դիտականակերպ տախտիկություններ, որոնք զուգակցվում են ամեն կարգի տնտեսական վերլուծությունից բացահայտորեն հրամարվելու հետ: Տնտեսական տեսությունների ենթարկումը իմպերիալիստական պետությունների հակաբանվորական բողաքականությանը և մոնոպոլիաների զործնական կարիքներին, կոպիտալիզմի անպատկառ շատազորությունը՝ այս է այն անփառունակ վերջնավարը, որին այժմ հասել են աշխատավարձի բուրժուական կոնցեպցիաների ներկայացուցիչները:

§ 1. Կապիտալիստական վերարտադրություն

Արտադրություն և վերարտադրություն

Հասարակության կյանքի հիմքը սոցիալ-տնտեսական բոլոր ֆորմացիաներում հանդիսանում է մարդկանց գոյության համար անհրաժեշտ նյութական բարիքների արտադրությունը: Մարդիկ չեն կարող թեկուզ և ամենակարճ ժամանակամիջոցով զազարեցնել նյութական բարիքների արտադրությունը, քանի որ նրանց ամեն օր անհրաժեշտ են այդ բարիքների նորանոր քանակություններ՝ սննդամթերքների, անձնական օգտագործման այլ առարկաների, ինչպես նաև զանազան սպասարկումների ձևով: Այնպես ինչպես հասարակությունը չի կարող զազարել սպառելուց, այդպես էլ այն չի կարող զազարել արտադրելուց: Հետևաբար, որպեսզի հասարակությունը կարողանա գոյություն ունենալ, արտադրությունը պետք է լինի անընդհատ:

Բայց որպեսզի նյութական արտադրությունը լինի անընդհատ, և առնվազն շփոթանա նրա ծավալը, անհրաժեշտ է հասարակական արդյունքի որոշ մասը վերաձել արտադրության միջոցների, այսինքն արտադրության նոր ցիկլի տարրերի: Իսկ այդ նշանակում է, որ հասարակական արդյունքը բաղկացած է ոչ միայն անձնական օգտագործման տարկաներից, — նրա մի մասը կազմում են արտադրության միջոցները, որոնք օգտագործվում են արտադրական նպատակներով: Արդյունաբերության մեջ, օրինակ, արտադրվող արդյունքի որոշակի մասը վերացարժվում է արտադրություն՝ մեքենաների, հումքի, վառելիքի և այլնի ձևերով: Հասարակական արդյունքի այդ մասը չի կարող կիրառվել այլ ձևով, քան արտադրողաբար, այսինքն նոր արդյունքների թողարկելու համար:

Այնուհետև նյութական արտադրությունը կարող է իրականանալ միայն արտադրության միջոցների վրա կենդանի աշխատանքի ներդրություններով: Այդ պատճառով էլ այն ենթադրում է աշխատուժի՝ իրրև լուրբաբանչյուր հասարակության մեջ արտադրողական ուժերի զլխավոր

աարքի, մշտական վերարտադրություն 4. Մարքը ընդգծել է, որ արան-վոր դասակարգի... պահպանումն ու վերարտադրումը միշտ մնում է կապիտալի վերարտադրության անհրաժեշտ պայմանը»¹։

Արտադրությունն իրենից ներկայացնում է ինչպես անձնական օգտագործման առարկաներ, այնպես էլ արտադրության միջոցներ ներկայացնող նյութական բարիքներ ստեղծելու անընդհատ կրկնվող պրոցես։ Այդ անընդհատ պրոցեսի բնկացում որոշ արտադրողներ կամ օգտատիրական ամբողջ ձևանարկություններ և նշույթի իրենց արդյունքները մատակարարում են ուրիշ արտադրողների, որոնք սպասում են այդ արդյունքները և իրենց հերթին երրորդ արտադրողներին ևն ուլարկում իրենց թողարկած արդյունքը և այլն։ Չարգացած հասարակական աշխատանքի բաժանում ունեցող հասարակության մեջ մեկ ձևանարկության արտադրության պրոցեսը մշտապես պայմանավորված է սովյալ ձևանարկության համար անհրաժեշտ արտադրության միջոցների զուգահեռ արտադրությամբ այլ ձևանարկություններում։

Այդ մշտական կապերի և իր վերակածան անընդհատ հոսքի մեջ դիտարկվող արտադրական պրոցեսը կոչվում է վերարտադրության պրոցես։ Արտադրությունը, այնպես ինչպես և արտադրությունը, միշտ էլ հասարակական բնույթ ունի, քանի որ մարդիկ արդյունահանում են արտադրում և նյութական բարիքներ, պայքարում են բնության տարբերակի ուժերի դեմ և գրանք օգտագործում են միասին, և ոչ թե առանձին-առանձին։

Նյութական բարիքների արտադրության և վերարտադրության պրոցեսում, ինչպես մենք արդեն այդ պիտեմք, մարդիկ իրար հետ մասնում են այս կամ այն փոխհարաբերությունների մեջ, որոնք կոչվում են արտադրական հարաբերություններ։ Այդ պատճառով էլ յուրաքանչյուր հասարակական-տնտեսական ֆորմացիայում արտադրության միջոցների և սպասումն առարկաների վերարտադրության հետ միամասնական կրականացվում է նաև որոշակի, սովյալ ֆորմացիային յուրահատուկ արտադրական հարաբերությունների վերարտադրություն։ Այդ հարաբերությունների վերարտադրությունը միշտ էլ կազմում է ամբողջ կապիտալի վերարտադրության անհրաժեշտ բաղադրուցիչ մասը։

Կապիտալիզմի օրոք վերարտադրվում են կապիտալիստական հասարակական-արտադրական հարաբերությունները, կապիտալի կողմից աշխատանքի շահագործման հարաբերությունները։ Այդ պատճառով էլ աշխատանքի գործիքները, հումքը և մյուս արտադրական նյութերը պարտավորվում են կապիտալի սպեցիֆիկ ձևի մեջ, իսկ կապիտալիստի դեկամպրությամբ իրականացող արտադրական պրոցեսը հանդիսանում է

սույի հավելյալ արժեքի կրողման, կապիտալի մեծացման միջոց։ Այդ կապակցությամբ յուրաքանչյուր կապիտալիստական նրկրում հասարակական վերարտադրությունը հանդես է գալիս իբրև կապիտալիստների զասակարգիչ պատկանող ամբողջական կապիտալի վերարտադրություն։

Պատմությանը հայտնի են հասարակական վերարտադրության երկու փուլեր՝ պարզը և ընդլայնվածը։ Մինչևկապիտալիստական ֆորմացիաներում սովորական էր պարզ վերարտադրությունը, իսկ անբարենբր պատտ պայմաններում՝ նույնիսկ ոչ լրիվ վերարտադրությունը։ Բայց առանձին ժամանակաշրջաններում, հատկապես հեղափոխական անցումներից հետո, արտադրության նոր եղանակներին անցնելու ժամանակաշրջաններում, այն փոխակիցվում էր ընդլայնված վերարտադրությամբ։ Կապիտալիզմի մեծար հասակաշրջանի և տնտեսական ճգնաժամով ժամանակ առ ժամանակ ընդհատվող ընդլայնված վերարտադրությունը։

Ինչ կապիտալիզմին հատուկ է ընդլայնված վերարտադրությունը, կապիտալի կուտակման վերլուծությունը 4. Մարքը սկսում է պարզ վերարտադրությունից, բանի որ պարզ վերարտադրությունը միշտ էլ կազմում է ընդլայնված վերարտադրության հիմքը։

Կապիտալիստական պարզ վերարտադրություն	Կապիտալիստական պարզ վերարտադրությունը նշանակում է, որ փորձու բանվորների կողմից ստեղծված ամբողջ հավելյալ արժեքը գնում է կապիտալիստների անձնական սպասումներ և արտադրության պրոցեսն ամեն անգամ վերսկսվում է անփոփոխ մասշտաբով։
--------------------------------------	---

Կապիտալիստների անձնական սպասումը ներառում է ինչպես անհրաժեշտ կենսական միջոցների, այն է սննդի, հագուստի, կրկնների և այլ բաների, այնպես էլ ճոխության առարկաների, այն է, բազմաբանակ ժառանգելիք ունեցող ստանձնատերի, որսովյալների, իրախաների համար գրեթեապիքերի և այլ բաների պահումը։ Կապիտալիստի անձնական սպասումները գնացող հավելյալ արժեքը չի վերածվում լրացուցիչ կապիտալի և գործող կապիտալը մնում է անփոփոխ։

Պարզ վերարտադրության պրոցեսն վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները սպեցիֆիկ դեմքը։ Այնատուփի առջ ու վանաքի առանձին դեպքի դիտումն ամենակապիտալիստական կապիտալի հանդես է գալիս իբրև կապիտալիստի սեփական ֆունդից ավանսավորված արժեքը կապիտալիստն իր զանձնակրկից փողային ձևով բանվորներին վճարում է աշխատավարձ։ Իրա հետևանքով կիզդ պատկերացում է ստեղծվում, թե կապիտալիստը վարձակալորոջ է դառնում, իսկ բանվորը նրա պարտա-

1 4. Մարք, Կապիտալ, հատ. 1, Հարյուհերրորդ, 1934, էջ 699.

ուսնն է, Իրականում, սակայն, եթե քննարկենք վերարտադրության պոստը, բանն այլ կերպ է լինում. ոչ թե կապիտալիստն է վարկավորում բանվորին, այլ բանվորը՝ կապիտալիստին:

Սակայն այդ բոլորի ր հայտ է գալիս միայն այն ժամանակ, երբ աշխատում է առք ու վաճառքը դիտարկելում է ոչ թե իբրև առանձին դեպք, այլ իբրև մշտապես կրկնվող երևույթ: Այդ ժամանակ պարզվում է նաև, որ փոփոխուն կապիտալն իրենց ներկայացնում է միայն առանձնահատուկ պատմական ձև, որում հանգես է դալիս բանվորների գոյության պահպանման միջոցների ֆոնդը: Իր ստեղծած նոր արժեքից բանվորը ստեղծ ստանում է սեփական աշխատուժի արժեքը, որը նա ծախսում է կապիտալիստների դասակարգին իր իսկ պտուղը՝ գոյության միջոցների գնման համար: «Աշխատանքի ֆոնդը,— գրել է Կ. Մարքսը,— շարունակ գնորի բանվորն է հստում նրա աշխատանքի վճարովի շրջանների ձևով, որովհետև բանվորի սեփական արդյունքը շարունակ հեռանում է նրանցից կապիտալի ձևով»: Կանոնավոր ձևով գոյության միջոցներ ձեռք բերելու համար բանվորը կրկին ու կրկին հարկադրված է կապիտալիստին վաճառելու իր աշխատուժը: Հետևաբար, կապիտալիզմի վերարտադրությունը նշանակում է նաև աշխատուժի իբրև ապրանքի վերարտադրությունը, որը կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների հիմքն է:

Պարզ կապիտալիստական վերարտադրության քննարկումը թույլ է տալիս նկատելու նրա մեջ մեկ այլ էական գիծ: Արտադրական պրոցեսի կրկնությունն արդեն անփոփոխ մասնավորաբար կամ պարզ վերարտադրությունը, որոշակի ժամանակամիջոցից հետո ամեն մի նախապես ֆինանսավորված արժեք, ինչպիսին էլ որ լինի նրա ծագումը, անհուսափելիորեն վերածում է կուտակված կապիտալի կամ կապիտալիստական հավելչույթի արժեքի: Այդ պատճառով էլ, երբ բանվոր դասակարգը ստեղծարարական հեղափոխության ընթացքում սեփականացրելում է կապիտալիստներին, նա միայն իրեն է վերադարձնում այն, ինչը ստեղծվել է ինչև իր աշխատանքով:

Ենթադրենք, որ սեփական կապիտալիստն ունի 100 հազ. դոլար: Ընդունենք նաև, որ նրա կողմից այդ փողերով կազմակերպած արտադրությունը առճակն նրան բերում է 20 հազ. դոլարի հավելյալ արժեք: Տարեկան անձնական սպասման համար ծախսելով 20 հազ. դոլար, իբրև կապիտալ հանդես եկող 100 հազ. դոլարը կապիտալիստը կփոխի հին տարվա ընթացքում: Բայց այդ նույն ժամանակով նրանք լրովին կվերականգնվեն ի հաշիվ բանվորների շահագործման ճեղքանքով կապիտալիստի ստացած հավելյալ արժեքի:

Վերջապես, մեկ այլ կարևոր հանգամանք է: Կապիտալիստական արտադրության ընթացքում բանվորն իր աշխատանքով սպասում է արտադրության միջոցները և դրանք վերածում է ավանսավորված կապիտալի արժեքից ավելի բարձր արժեք ունեցող արդյունքների: Այդպիսի սպասումը արտադրական սպասում է:

Բայց բանվորի սպասումը կրկնվել է: Արտադրական սպասումից բացի դեռևս գոյություն ունի նաև անհատական սպասում: Բանվորն իր աշխատավարձը ծախսում է իրեն անհրաժեշտ սպասման առարկաներ ձեռք բերելու համար: Դրանց օգտագործումը իրենց ներկայացնում է բանվորի անհատական սպասում: Կապիտալիստի տեսանկյունից դա ինքնահնչապատկ չէ: Հանձնիս բանվորի կապիտալիստը իր տեսնում իրեն հատուկ ցանկություններ ու կենսական կարիքներ ունեցող մարդու նրա տեսանկյունով, բանվորը պետք է հերթական հերթափոխում աշխատելու պատրաստ լինի և, բացի այդ, պետք է սերունդ՝ ապագա վարձու բանվորների վերարտադրի: Կապիտալիստը շահնպագրված է նրանում, որ բանվորը սպասի իր աշխատուժը վերականգնելու անհրաժեշտության սահմաններում, որպեսզի նա շահույթ ստեղծի ավանսավորված կապիտալի նվազագույն ծախսումով:

Դրա հետ մեկտեղ հարկ է նշել, որ արդի պայմաններում, երբ գիտությունն ավելի ու ավելի անմիջականորեն արտադրողական ուժ է դառնում, վերարտադրության պրոցեսում կարևոր տեղ է դրավում գիտատեխնիկական գիտելիքների վերարտադրությունը: «Բանվոր դասակարգի վերարտադրություն,— գրել է Կ. Մարքսը,— իր մեջ պարունակում է նաև հմտության կուտակումն ու ավանզումը մեկ սերունդից մյուսին»:

Ներկայումս ավելի ու ավելի մեծ նշանակություն է ստանում նոր, բարձր որակավորում ունեցող աշխատուժի վերարտադրությունը: Աշխատում, որի կրողներն իրենց կուլտուրական և հանրակրթական մակարդակով, ինչպես նաև մասնագիտական պատրաստակետությունը մտանում են տեխնիկական ինտելիգենցիային: Բայց պրոլետարիատի, որպես շահագործվող դասակարգի, հասարակական-դասակարգային վիճակը դրանից չի փոխվում:

Բանվորներն իրենցից ներկայացնում են կապիտալի նույնպիսի պահպանելություն, ինչպես մենած գործիքն է, իսկ բանվորների անձնական սպասումը կապիտալիստական արտադրության բազկացուցիչ մասն է: Վարձու բանվորը զամված է կապիտալիստների դասակարգին անհրելույթ, բայց ամուր շղթաներով: «Իրավես,— գրել է Կ. Մարքսը,—

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, հ. 1, Հայտնահրատ, 1954, էջ 595:

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, հ. 1, Հայտնահրատ, 1954, էջ 501:

բանվորը կապիտալին է պատկանում, նախքան նա իրեն վաճառում է կապիտալիստին¹։

Այգյախով, կապիտալիստական վերարտադրությունը նյութական բարիքներ, աշխատուժի և կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների վերարտադրությունն է, երբ հասարակության մի կողմում կանգնած է կապիտալիստը, մյուսում՝ վարձու բանվորը։

**Կապիտալիստական
ընդլայնված
վերարտադրություն**

Կապիտալիզմի համար, որին հատուկ է վաղըը հանուն հավելյալ արժեքի, հատկանշական է ընդլայնված վերարտադրությունը՝ Վ. Բ. Անինը գրել է, որ կապիտալիզմի օրոք սպարզ վերարտադրություն չի կարող լինել, որովհետև ամբողջ հասարակության արտադրությունը չի կարող ամեն ասքի նախկին շահիրով մնալ, և որովհետև կուտակումը կապիտալիստական կարգերի օրհնքն է²։

Կապիտալիստական ընդլայնված վերարտադրությունը ամբողջում է կապիտալիստական պարզ վերարտադրությունից նրանով, որ այն ենթադրում է սխեմանապես արժեքի հավելյալ արժեքի որոշ մասը գործարարության մեջ զրված կապիտալին միակցում՝ արտադրության լրացուցիչ միջոցների դեման, լրացուցիչ արտատու վարձելու միջոցով՝ շահվելու արժեքի՝ որպես կապիտալի կիրառումը — գրել է Կ. Մարքսը, — կամ հավելյալ արժեքի հակադարձ փոխարկումը կապիտալի կողմում է կապիտալի կուտակում³։

Սթե հավելյալ արժեքի մասին ուսմունքում Կ. Մարքսը պարզել է, թե ինչպես է կապիտալը ձեռնում հավելյալ արժեք, ապա կուտակման մասին ուսմունքում նա ցույց է տվել, թե ինչպես է հավելյալ արժեքից առաջանում ինքը կապիտալը։

Ինչպես ամբողջական, այնպես էլ անհատական կապիտալի ընդլայնված վերարտադրությունը կարող է իրականանալ (աշխատանքի արտադրականության անփոփոխ պայմանում), եթե շուկայում առկա են. ա) արտադրության լրացուցիչ միջոցներ. բ) գոյության պահպանման լրացուցիչ միջոցներ, գ) անհրաժեշտ քանակի ազատ բանվորական ձեռքեր։ Սթե, օրինակ, աշխատանքի շուկայում կան ազատ բանվորական ձեռքեր, բայց չկան ընդլայնված վերարտադրության մյուս երկու պայմանները՝ լրացուցիչ արտադրության միջոցները և բանվորների գոյության պահպանման միջոցները, ապա ընդլայնված վերարտադրությունը իրագործվել չի կարող։ Իսկ եթե անփոփոխ տեխնիկայի զեպրում առկա են արտադրությունն ընդլայնելու համար անհրաժեշտ արտադրու-

թյան միջոցները և գոյության պահպանման համար լրացուցիչ միջոցները, բայց բացակայում են արտադրության միջոցները գործի զեռու ընդունակ լրացուցիչ բանվորական ձեռքերը, ապա նոր կապիտալը չի կարող գործել և, հետևաբար, արտադրության ժամալը նույնպես չի ավելանալ։ Այգյախով, արտադրության ընդլայնման, կապիտալի կուտակման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի առկա լինեն բոլոր երեք պայմանները։

Ընդլայնված վերարտադրությունն իրականացնելու համար հավելյալ արդյունքի որոշ մասը պետք է արտադրվի համբի, մեքենաների, էլեկտրակիրքիայի և արտադրության համար անհրաժեշտ այլ իրաչին ապրանքի ձևով, ինչպես նաև լրացուցիչ վարձու բանվորների գոյության պահպանման համար անհրաժեշտ սպառման ապրանքների ձևով։

Պարզ վերարտադրությունից ընդլայնված վերարտադրությանն անցումը ուղեկցվում է կապիտալի վերարտադրության պրոցեսում կապարժող էական փոփոխություններով։ Հավելյալ արժեքից զույգը նոր կապիտալը սկզբից եկել հանդիսանում է ուրիշի շահարժում աշխատանքի յուրացման հետևանք։ Կապիտալիստական օգուում է բանվորների այդ շահարժում իրաչեսցված աշխատանքից այն բանի համար, որպեսզի էլ ավելի մեծ կենդանի շահարժում աշխատանք կորսի նրանից։ Այստեղ անհետանում է նույնիսկ այն անանելությունը, թե բանվորն իրեն թե իր աշխատուժի վաճառքի ժամանակ ավանանվորվում է կապիտալի կողմից։

Հավելյալ արժեքի կապիտալի փոխակերպման պարտադիր պայմանը աշխատուժի առք ու վաճառքի մեջ է, որոնք իրականացվում են, ինչպես առաջ ենթադրվում էր, ապրանքների համարժեքային փոխանակման հիման վրա։ Բայց այդ զեպրում թե՛ կապիտալիստն է թե՛ բանվորի Անական հավասարությունը իրեն գործարար մեջ մասնող անարտադրողի, միայն մթաղնում է իրական հարաբերությունը։ Իրականում կապիտալիստը փոխանակում է իր կողմից ավելի մաղ յուրացրած շահարժում իրանցացված աշխատանքը ուրիշի էլ ավելի մեծ շահի կենդանի աշխատանքի հետ։

Կապիտալիստական հասարակության մեջ համարժեքային փոխանակման արտաքին ձևը պահպանվում է նաև աշխատուժի ապրանքի նկատմամբ, սակայն, բութ էություն, այն այստեղ հանդես է գալիս իր հակադրությանը՝ որպես կապիտալիստական յուրացման օրենք։ Դա անվիճելի փաստ է, որովհետև բանվորի արտադրած ամբողջ արդյունքը պատկանում է կապիտալիստին։ Այդ արդյունքի արժեքի մեջ է մտնում նաև հավելյալ արժեքը, որն անկողմել է բանվորի աշխատանքով և անվճար յուրացվում է կապիտալիստի կողմից։

Պարզ ապրանքարտադրողը ոչ բարդ գործիքների միջոցով, որն ինքը ձեռք է բերել իր փողով, պարտադրում է ապրանքներ շուկայի հա-

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, Կ. Ի, Շապտհարտ, 1954, էջ 605։
2 Կ. Բ. Անին, Երկեր, Կ. Ի, էջ 84։
3 Կ. Մարքս, Կապիտալ, Կ. Ի, Շապտհարտ, 1954, էջ 607։

Ճար: Պարզ պարանբային արտադրության պայմաններում մասնավոր սեփականությունը հիմնվում է արտադրողի անձնական աշխատանքի վրա: Նրա արտադրած պարանբների արժեքների մեջ չկա հավելյալ արժեք: Մեկ այլ պարզ պարանբարտադրողի զրանց վաճառման ժամանակ տեղի է բերում համարների, այսինքն՝ հավասար արժեքների ոչ միայն ձեռք, այլև ըստ էության (եթև վերանանք զևերի տասանունները) փոխանակություն: Սակայն պարզ պարանբային սեռեստությունը, ինչպես այդ պարզվեց վերևում, ծնում է կապիտալիստական արտադրություն: Եվ պարզ պարանբային հարաբերությունները կապիտալիստական վերաժամանն համընթաց, արժեքի օրենքի հետ միասին սկսում է դործել նաև հավելյալ արժեքի օրենքը:

Այսպիսով, կապիտալիստական ընդլայնված արտադրությունը նյութական բարիքների, պիտանուսի և կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների վերարտադրություն է մեծացվող մասշտաբներով: Դա նշանակում է, որ կապիտալիստների ձեռքում կենտրոնացվող արժեքների և սպառարժեքների քանակությունը դառնում է էլ ավելի մեծ և դրա հետ մեկտեղ մեծանում է պրոլետարիների թիվը, որոնք կապիտալիստական արտադրության մեջ իրենց միտակի շեղծիվ հարկադրված են հարստացնել կապիտալիստների դասակարգը:

Հավելյալ արժեքի բաժանումը կապիտալի և եկամտի

Ինչպես նախորդ բաժնում նշվել է, ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ կապիտալիստի անձնական սպառման վրա ծախսվում է ոչ ամբողջ հավելյալ արժեքը, այն արճճվում է կուտակման ֆոնդի և կապիտալիստի սպառման ֆոնդի: Եվ հավելյալ արժեքի մի մասը գրել է Կ. Մարքսը, կապիտալիստը սպառում է որպես եկամուտ, նրա մյուս մասը կիրառվում է որպես կապիտալ կամ կուտակվում է՝ Ընդ որում կուտակվող հավելյալ արժեքը ծախսվում է արտադրության լրացուցիչ միջոցներ գնելու և լրացուցիչ աշխատուժ վարձելու համար, այսինքն կուտակման ֆոնդը բաշխվում է հաստատուն և փոփոխուն կապիտալի:

Օրինակ համար վերջինք մի կապիտալ, որում հաստատուն կապիտալի (C) հարաբերությունը փոփոխուն կապիտալին (V) 2: 1 է, իսկ հավելյալ արժեքի օտերկաճ նորման հավասար է 100 %-ի: Ձևակերպելով, թե ինչպես կանի այդ կապիտալը, ենթադրենք, որ սպառում, պայմանով, որ հավելյալ արժեքի նորման և C-ի ու V-ի հարաբերությունը ինչպես նախնական կապիտալում, այնպես էլ լրացուցիչ կապիտալ հավաքումներում մնում են անփոփոխ, իսկ կուտակման ֆոնդին ամեն անգամ հասելովում է ավելի օտերկաճ արտադրված հավելյալ արժեքի 3/8-ը:

- I օտերկ. 200 000C+100 000V+100 000M=400 000
- II օտերկ. 240 000C+120 000V+120 000M=480 000
- III օտերկ. 288 000C+144 000V+144 000M=576 000

Այս օրինակը ցույցում կիրառվ գույց է սայլիս, թե ինչպես է կուտակման ֆոնդը ամեն օտերկ բաշխվում հաստատուն և փոփոխուն կապիտալների միջև: Չնայած հավելյալ արժեքի կուտակման այդպիսի բաշխման ակնհայտ անհրճելիությանը, Ա. Մարքսը հաստատում էր, թե իրը այն ամբողջությամբ ծախսվում է միայն լրացուցիչ աշխատուժ գնելու համար: Ուշադրություն դարձնելով այդ հաստատումը վրա, Կ. Մարքսը գրել է, որ կապիտալի բուրժուական քաղաքականությունը ճիշտ էր, երբ, ի հակակշիռ դանձերի կուտակումը կապիտալի կուտակման հետ նույնացնող նախապաշարմունքի, նա շեղանում էր, որ հավելյալ արժեքները կապիտալից մի օտը սպառվում է, ոչ թե հեռագրված շուտվման սկզբնական, այլ արտադրողարար Սակայն, նշում էր Կ. Մարքսը, կապիտալի կուտակումը չի կարող տեղի ունենալ, եթե հավելյալ արժեքը ծախսվում է միայն լրացուցիչ աշխատուժ գնելու համար, քանի որ դրա համար անհրճելիա էն լրացուցիչ արտադրության միջոցներ, այսինքն հաստատուն կապիտալիստ սարքեր: Ամիթի նշված զոգան լայնորեն օգտագործվել է կապիտալիզմի պաշտպանության և արդարացման համար: Բուրժուական կարգերի շատ պաշտպաններ այսօր էլ փորձում են աղապստել, իրեն թե կուտակման նպատակով օտարադրվող հավելյալ արժեքը բանվոր դասակարգին է սպառում և այդ պատճառով էլ բանվորներն իրեն շահաբերված են կապիտալիստական կուտակման ուժեղացումով:

Իսկ իրականում կապիտալի կուտակման մեջ շահաբերված է նրա սեփականատերը՝ կապիտալիստը: Առավելագույն հավելյալ արժեքի համար վազքում կապիտալիստը մեծացնում է իր կապիտալը: Բացի այդ, կուտակվող մրցակցային պայքարը արտադրության կապիտալիստական եղանակի օրենքները յուրաքանչյուր կապիտալիստի վրին է փաթկում: Իրեն արտաթին հարկադրական օրենքներ Ուրիշ կապիտալիստների հետ պայքարում կապիտալիստը չի կարողանա պահպանել իր կապիտալը, եթե անհրճելիա լավելացնի այն, իսկ ավելացնել կապիտալը նա կարող է միայն ավելի ու ավելի անոդ կուտակման միջոցով, ավելի ու ավելի շահաբերված բանվորներին:

Փոփոխի քաղաքականությունը կապիտալի կուտակումը բացառում է կապիտալիստների խնայողությամբ, որոնք իրեն առըրված են ամբողջ հասարակության շահերի համար և հանում արտադրության մեծացման սահմանափակում են իրենց սպառումը: Իրենց անձնական սպառման ընագուժառում կապիտալիստների այսպես կոչված օտերկալության տեսությունը առավել լիարժեք ձևակերպվել է դեռևս անցյալ

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, Գ. 1, Հայտնահրատ, 1954, էջ 619:

դարձում գոեհիկ բաղաբառատեսության հերկայացուցիչներին մեկի՝ Անհիտրի կողմից: Անհիտրը առկառնաբանի բուրբ պրոցեսները վերածել է կապիտալիստական ավելալուծության գործողությունների և կարելուում էր, թե հացը ցանում են այն պատճառով, որ կապիտալիստը զըսպեղ է իրեն, չի կերել անբներ, որ նա իրեն զրկում է հանույրներից և զպտում է >պատուից, երբ բանվորին զվարկավորում է՝ աշխատանքի դործիրենքով: Ակնհայտաբար, էթն կապիտալիստը շատամեծապակվեր, Հնգնաբար եկանել է Գ. Մարքսը, նա կհարողանար խժռել զոգեմեքենաները, բամբակը, բանող ձիերին և այլ բաներ:

Արդի բուրժուական անտեսողանները և սոցիոլոգները կապիտալիզմի շահագործողական էթիկայի բողաբիկնու համար հաճախ օգտագործում են, քստ էություն, նույն այն գործելանները որոնք ազիլի քսն 100 տարի առաջ կիրառել է Անհիտրը:

Կապիտալիզմի օրենքները բուրժուակալին մզում են հավելյալ արժեքի մեծացման բուրբ միջոցների օգտագործմանը, աշխատավորությանը շահագործելու ամենանոզկալի մեթոդների կիրառմանը: Ոչ մի կտոր հացից և նույնիսկ օթևանից զրկված գործազուրկների ու նրանց ընտանիքների աղքատությունը, ոչ էլ կապիտալիստական խոշոր արտադրության կողմից նվազած միլիոնավոր սնանկացած արհեստավորների ու դյուրացիների բնաջնջը չեն հուզում կապիտալի տերերին: Նույնիսկ պատերազմը նրանք դիտում են իրեն կուտակման ամենալավ մեթոդներից մեկը:

Ներկայումս բուրժուակալի ամենազրեւել շրջանները, իրենց ձեռքում կենտրոնացնելով հսկայական հարստություններ, կուտակումները զգույն շափերով օգտագործում են ռազմական նպատակներով: Ինպիսիստական պետությունների կողմից սպառազինության, ռազմական բազաների կառուցմանն ու պահպանման, պատերազմների նախապատրաստման ու վարման համար կատարվող հսկայական ծախսումները խոշորագույն մոնոպոլիաների տերերի համար ծառայում են որպես միջոց էլ ազիլի մեծ կուտակումների համար:

Կապիտալի կուտակման եթե կուտակման ֆոնդի և կապիտալիստի անձնազիւրի վրա նախկին սպառման ֆոնդի հարաբերությունը ազդող գործոնները հայտնի է, ապա կուտակման ֆոնդի մեծություններ կախված է հավելյալ արժեքի ընդհանուր դուրսորդ որոշող մի շարք գործոններից: Գիտարկենք այդ գործոնները:

Նախ կուտակման շափը կախված է աշխատուժի շահագործման աստիճանից: Կապիտալիստների շահագործման աստիճանը մեծացնում են աշխատանքային օրվա տեղումները երկարացնելով, բանվորների վնասական ուժերը մաշող աշխատանքի ինտենսիվությունը բարձրացնելով միջոցով, նրկարացնելով աշխատանքային օրը կամ բարձրացնելով

աշխատանքի ինտենսիվությունը, կապիտալիստները ազիլի շատ հավելյալ արժեք են կորզում և մեծացնում կուտակումը առանց հաստատուն կապիտալի համապատասխան ավելացման: Ընդ որում աշխատանքի միջոցները (շենքեր, մեքենաները, սարքավորումները), կիրառվում են նույն ժամկետով, աճում են միայն հումքի, վտակի, որոշ օժանդակ նյութերի և աշխատավորների ծախսումները:

Բանվորների շահագործման աստիճանը մեծանում է նաև բանվորների աշխատավորը նրանց աշխատանքի արժեքից նվազեցնելու հաշվին: Պար հետևանքով, բանվորի անձնական սպառման անհրաժեշտ ֆոնդը, եչել է Գ. Մարքսը, որոշ շափով դառնում է կապիտալի կուտակման ֆոնդ: Արդի կապիտալիզմի պայմաններում աշխատուժի արժեքի և ռեսու աշխատավորների միջև ճեղքվածքը մեծանում է, որը նշանակում է, մի կողմից բանվոր դասակարգի դրուկյան վատթարացում, իսկ մյուս կողմից՝ կուտակումների մեծացում կապիտալիստների մոտ:

Հավելյալ արժեքի կուտակվող մասը գործողության մեջ է զննում այնքան ազիլի շատ կենդանի աշխատանք, որքան ցածր է բանվորների կենսամեակագրգալը: Յնի աշխատուժը էժան լինի, ապա կապիտալիստը միննույն դրամարով կարող է ազիլի շատ բանվորների վարձել: Ահա թե ինչու են կապիտալիստները մշտապես ձգտում բանվոր դասակարգի կենսամեակագրգալի նվազեցման: Շենց սրանում է կապիտալիստական կուտակման օրենքի կարևորագույն դրսերումներից մեկը:

Երկրորդ, կապիտալիստական կուտակման անը կախված է աշխատանքի օրտադրողական ուժի բարձրացումից: Փանի որ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը հացնում է աշխատուժի էժանացման, միննույն մեծության փոփոխուն կապիտալը կարող է շարժման մեջ ղնել կենդանի աշխատանքի ազիլի մեծ զանգված: Ընդ որում, կապիտալիստի անձնական սպառումը կարող է նույնպես մեծանալ առանց նրա անձնական սպառման ֆոնդի համապատասխան մեծացման, քանի որ սպառման միջոցների և պերճանքի առարկաների արժեքը աշխատանքի արտադրողականության անի հետևանքով նվազում է:

Րուցի այդ, արտադրության միջոցների թուղիվող ճյուղերում աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը նվազում է մեքենաների, հումքի և այլ նյութերի արժեքը: Այդ կապակցությունը, նախ կին արժեքն ունեցող նոր հաստատուն կապիտալը կարող է բազկացած լինել ազիլի մեծ քանակի արտադրության միջոցներից և ժառանգ ազիլի մեծ շափի աշխատուժի կիրառման ու հովելյալ արժեքի ազիլի մեծ քանակի կորզմանը, քան նախկինում: Շեանաբար կուտակումը կարող է աճել ազիլի արտադրողական աշխատանքով տեղգծված հավելյալ կապիտալի տարրերի անփոփոխ և նույնիսկ նվազող արժեքի գնալում էլ: Աշխատանքի արտադրողականության անը ներգործում է ոչ միայն

23

ներ, լրացուցիչ կապիտալի, այլ նաև նախկան, արդեն արտադրության ոլորտում գտնվող կապիտալի վրա են: Բանն այն է, որ աշխատանքի գործող միջոցների մի մասը մշտապես կատարելագործվում է: Նրանք սովորաբար փոխարինվում են առավել արդյունավետ և միաժամանակ հարաբերականորեն ավելի էժանադրին մեքենաներով, գործիքներով և այլ բաներով, ինչն արագացնում է կուտակման տեմպը:

Գիտություն և տեխնիկայի առաջընթացի հետ անշեղորեն կապված աշխատանքի արտադրականության բարձրացումը հնարավորություն է բնձնում շարժման մեջ դնել ավելի մեծ քանակի արտադրության միջոցներ և պատրաստ արդյունքի փոխանցվող նախկին արժեքի էլ ավելի մեծ մասը: Այդ նշանակում է, որ, նոր արժեք ստեղծելու, կենդանի աշխատանքը միաժամանակ արդյունքի նորտեր զանգվածներում պահպանում է մշտապես հարստան կապիտալային արժեքը:

Նորորդ, կապիտալի կուտակումը կախված է այն տարբերությունից, որը գոյանում է կիրառվող և սպառվող կապիտալների մեջ՝ աշխատանքի արտադրողական ուժի զարգացման կապակցությամբ: Հաստատուն կապիտալի հիմնական մասի, այսինքն աշխատանքի միջոցների մեջ պարզակված արժեքը փոխանցվում է արտադրվող արդյունքին ոչ միանգամայն, այլ մաս մաս: Բայց աշխատանքի միջոցները, որոնք կորցնում են իրենց արժեքը աստիճանաբար, արտադրության պրոցեսում կիրառվում են ամբողջությամբ, լրիվ ծափալով: Այդ պատճառով էլ գործման ամբողջ ժամանակաշրջանում նրանք կապիտալիստին գրեթե ձրի ծառայություն են մատուցում: Եթե մի կողմ թողնենք մեքենայի արժեքի այն մասը, որը միջին հաշվով օրեկան միանում է արտադրվող արդյունքին, ապա կատարվի, որ մեքենան գործում է ձրի, ինչպես ջրվեժը կամ արեղակային շինությունը: Այդ պատճառով էլ նրանք թիչ է մեքենաների կողմից արդյունքին փոխանցվող արժեքը, որպես թրիքնց մատուցած ծառայությամբ այնքան ավելի են մտահեռում բնական ուժերին¹:

Կիրառվող և սպառվող կապիտալների մեջ եղած տարբերությունը կապիտալիստին հնարավորություն է առնել ընդլայնելու շահագործման բազան տասն լրացուցիչ ծախսումների կուտակման ուղղակի ֆոնդից՝ այսինքն հավելյալ արժեքից:

Ինչքան հետևյալ օրինակը: Սեդաններ, որ կապիտալիստ իր քարիչկայում սպասարժում է 100 շահահավելի հաստոց, որոնց ամբարիչացիի ժամանակավերջը հավասար է տաս արժույթ: Էինն տարի անց այդ հաստոցների Անոլ սրտագործվող կապիտալ կհավ շափ սպառված կլինի: Բայց բոլոր 100 հաստոցներն էլ առայժմ նման գործելիս կլինեն արտադրության պրոցեսում: Ամբարիչացիին հատկացումների հաշվին կապիտալիստը կկրն ես 50 հաստոց և արդյունավ գործող կապիտալ փաստորեն կլնծացի 1,5 անգամ:

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, հ. 1, 2-րդ գրք, 1904, էջ 409:

Կիրառվող և սպառվող կապիտալների տարբերության մեծացումով փաստորեն կուտակվում են և անցյալ աշխատանքի ձրի սպասարկումները: Կ. Մարքսը նշում էր, որ բուրժուական անհասակների կողմից օաշխատանքի կենդանի արդյունում արտադրության միջոցների ձևով ժամանկողը անցյալ աշխատանքի անընդհատ աճող նշանակությունը վերագրվում է ոչ թե հինց իրեն՝ բանվորին, որի անցյալ ու լվճարված աշխատանքը գործում է առտեղ, այլ այդ աշխատանքի մարմնացմանը, որը բանվորից օտարված է, նրա մարմնացմանը կապիտալի մեջ²:

Որքան մեծ է հաստատուն կապիտալի այն մասը, որը մարմնավորված է աշխատանքի միջոցների մեջ, այնքան ավելի նշանակալի է կիրառվող և սպառվող կապիտալների տարբերությունը և էլ ավելի մեծ են կուտակելու հնարավորությունները:

Հարգացնելով այս դրույթները ուշադրելով արժեքի թեթևանմանքում Կ. Մարքսը նշել է, որ... Սրտեղ կիրառվում է շատ հիմնական կապիտալ, հեռեհարք, նաև շատ հաստատուն կապիտալ, արդյունքի արժեքի այն մասը, որը հատուցում է հիմնական կապիտալի մաշվածքը, իրենից ներկայացնում է կուտակված ֆոնդ, որը կործան է օպտագործվել նրա կողմից, ով այն կիրառում է գործի մեջ նոր հիմնական կապիտալ (կամ շրջանառու կապիտալ) ներգնելու համար, ընդարձակ կուտակման այդ մասի համար հավելյալ արժեքից ոչ մի պահում չի կատարվում... Կուտակման այդպիսի ֆոնդ գոյություն չունի արտադրության այն աստիճաններում և այն ազդերի մոտ, որտեղ չկա մեծ հիմնական կապիտալ³: Կ. Մարքսի այլալ գրույթը իր լիակատար հաստատուն է զբաղում նաև արդի կապիտալիստական անտեսության մեջ: Եթե անտեսապես թույլ գարգացած երկրներում ամբողջացիոն միջոցները: շափագանց աննշան են, ապա արդյունաբերական գործարած կապիտալիստական երկրներում դրանք հասնում են հսկայական շափերի, դրանց տեսակարար կշիռը նոր շինարարության ֆինանսավորման արդյունքներում շափագանց բարձր է:

Չորրորդ, կուտակման շափերի վրա ներդրում է գործող կապիտալի մեծությունը: Եահագործման միևնույն աստիճանի դեպքում հավելյալ արժեքի ծախվող կախված է միաժամանակ շահագործվող բանվորների թվից, իսկ բանվորների թվից, առաջին հերթին գործող կապիտալի մեծությունից: Հետևապես, կուտակումն անում է կապիտալի անհին համեմատու:

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, հ. 1, 2-րդ գրք, 1904, էջ 637:

2 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 26, ч. II стр. 594:

§ 2. Տեխնիկական առաջընթացը և կապիտալի կուտակումը

24

Կապիտալի օրգանական կազմը

Կապիտալն ունի իրային և արժեքային մեկեր: Այդ պատճառով էլ կապիտալի կազմությունը պետք է դիտել երկու կողմից: Կապիտալն իր բնա-իրական մեծով բաղկացած է արտադրության միջոցների (մեքենաներ, սարքավորումներ, հումք, օժանդակ նյութեր և այլ բաներ) որոշ քանակից և որոշ թվով զբաղված բանվորներից: Արտադրության միջոցների մասառարկ և զբաղված բանվորների թվի հարաբերությունը կախված է արտադրության տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի զարգացման մակարդակից, արտադրության յուրաքանչյուր աճյալ նյութի առնձնահատկությունից:

Արտադրության միջոցների մասառարկի հարաբերությունը զբաղված բանվորների մեծ զեղծ զբաղված բանվորների քվին, կոչվում է կապիտալի տեխնիկական կազմը: Կապիտալիզմի զարգացման համեմատ, առավել կատարյալ մեքենաների և արտադրության մեքենաների կիրառման համապատասխան աճում է կապիտալի այն մասը, որը ծախսվում է արտադրության միջոցների վրա: Ավելանում է մեկ բանվորին ընկնող մեքենաների, մեխանիկական էներգիայի, վերամշակվող հումքի քանակը: Այդ պայմանը նշանակում է կապիտալի տեխնիկական կազմի աճ:

Արտադրության մեջ զործող կապիտալի արժեքը բաժանվում է արտադրության միջոցների (հաստատուն կապիտալ) արժեքի և աշխատուժի (փոփոխուն կապիտալ) արժեքի: Հաստատուն կապիտալի հարաբերությունը փոփոխուն կապիտալին կոչվում է կապիտալի կազմ բառաբանքով, կամ կապիտալի արժեքային կազմ: Կապիտալի արժեքային կազմայինը կարող է փոխվել, եթև առել է ունենում հաստատուն կապիտալի արժեքի փոփոխություն, փոփոխուն կապիտալի արժեքի փոփոխություն, նրանց հարաբերության փոփոխություն:

Կապիտալի տեխնիկական կազմի և կապիտալի արժեքային կազմի միջև գոյություն ունի սերտ փոխադարձ կապ: Որպես կանոն, կապիտալի տեխնիկական կազմի փոփոխությունը հանգեցնում է կապիտալի արժեքային կազմի փոփոխության: Հաստատուն և փոփոխուն կապիտալի հարաբերությունը ($\frac{C}{V}$), այսինքն կապիտալի արժեքային կազմը, որ-չափ այն առջվում է նրա տեխնիկական կազմով և արտադրում է վերջինիս փոփոխությունները, կոչվում է կապիտալի օրգանական կազմ: Եթև կապիտալի արժեքային կազմի փոփոխությունները ստացանում են ազդի արժեքավոր հումքի կիրառումից, հումքի, աշխատուժի գների մասնակցությամբ ստանաումներից, այլ ոչ թև արտադրության տեխնիկայի առաջընթացից, այսպիսով կապիտալի օրգանական կազմը:

Վեջենից հետևյալ որինքան է կոչվում, որ սերտորէ մեծարեթմայն մեջ ենթադրվում կապիտալի իր տեխնիկական կազմով բաղկացած է հետևյալ տարրերից: մի կողմից, արտադրության միջոցների՝ 1,5 հազ. թա. մ. արտադրության արտադրական շինարար, 200 միամտ հզորության շարժիչ, 300 շահահանային հաստաց, 1500 ու. մանվածք, 50 ու. վանդիկ, մյուս կողմից, 200 մարդու բաղկացած, երկու հնյափոխում զբաղված 6 կապիտալի իրական առերկր շարժման մեջ զեղծ աշխատուժի ներառելը, որ ըստ ծախսերի ընդհանուր արժեքը կազմում է 560 հազ. դոլար, այդ թվում արտադրության միջոցների (շինարար, մեքենաներ, հումք, վանդիկ) արժեքը՝ 480 հազ. դոլար և աշխատուժի արժեքը՝ 80 հազ. դոլար: Կապիտալի արժեքային, իսկ հետևաբար նաև օրգանական կազմը այժալ զիջործող կապիտալի հետևյալ հարաբերությունում:

$$\frac{C}{V} = \frac{480 \text{ հազ. դոլար}}{80 \text{ հազ. դոլար}} = \frac{6}{1}$$

Պատկերացնելը, որ մեծարեթմայնում զարգացրծող մեկ տունան 40 դոլար արտադրական մանվածքը փոխարինված է տունան 60 դոլար արտադրական ազդի բարձր տեսակի մանվածքով, մվալ զեղծող զործող կապիտալի արժեքային կազմը կփոխվի, քան իր նրա հաստատուն մասի ծախսերը կեննանես: Բայց կապիտալի օրգանական կազմը կփոխ չուրի:

Իսկ եթև զործող շուշահային զև հաստացները փոխարինվեն կապիտալիզմից, այս 200 բանվորի փոխարեն կազմանայի, մեքացներ, 100 բանվոր: Այդ զեղծող կապիտալի փոփոխում մասի ծախսերը կփոխվեն, իսկ հնյափոխների՝ կազմային, որովհետև նոր հաստացները ազդի թանկ արժեն, և բացի այդ դրանք ազդի մեծ քանակի մանվածք կվերամշակվեն, քանի որ դրանք արտադրագրականությունը զգալիորեն բարձր է Կապիտալի արժեքային կազմի փոփոխությունները, որոնք առաջ են կել կես տեխնիկական կազմի բարձրացումով: Հանցեցնում են համապատասխան փոփոխությունների կապիտալի օրգանական կազմի մեր:

Արտադրողական ուժերի զարգացման համեմատ փոփոխվում են ինչպես կապիտալի տեխնիկական, այնպես էլ արժեքային կազմը:

Կապիտալի օրգանական կազմի փոփոխությունը բնութագրում է այն պատմական աստիճանները, որոնք իր զարգացման ընթացքում առցանց են արտադրության կապիտալիտալական կազմից: Կապիտալի օրգանական կազմը մարդուցությունը վերցնում առնչ ունում է ինչպես արդյունաբերության, այնպես էլ զուգադաստեղծության մեջ: Կապիտալիզմի զարգացման ժամանակակից ըստպում զրիսա-տեխնիկական հեղափոխության ազդեցության տակ զարգանում են կապիտալի կազմի հակասական տեղեկանքները: Մի կողմից՝ հեղափոխական վերափոխումները արտադրության տեխնիկայում ու տեխնոլոգիայում առաջ են բերում հնյափոխական կապիտալի արագ աճ, իսկ մյուս կողմից՝ կապիտալի կազմի վրա ներգործում է կապիտալի փոփոխուն մասի ծախսումների բարձրացումը՝ աշխատուժի կառուցվածքի մեջ բարձր որակավորում ունեցող և ինժեներական աշխատանքի տեսակարար կշիռի աճի կապակցությամբ: Կապիտալի օրգանական կազմի վրա առանձնակի

ճերգործություն է ունենում նաև հիմնական կապիտալի գծով ազդելիքի օտարազգի պահանջող արտադրողի թողարկման ավելացումը:

Կապիտալի օրգանական կազմի աճը կապիտալիզմի պայմաններում ընթանում է հակամարտ ձևով և կապված է աշխատանքի շահագործման աստիճանի բարձրացման, բանվորներին արտադրությունից զուրա մղելու, գործազուրկների բանակը մեծացնելու, պրոլետարիատի զրույթունը վաստակալու ձևով:

Կուտակումը կապիտալի օրգանական կազմի անփոփոխ և անսանց պայմաններում

Միևնև արդյունաբերական հնդաշրջումը կապիտալիստական վերարտադրությունն իրականացվում էր տեխնիկայի զանազո գաղափարման պայմաններում: Այդ պատճառով էլ կապիտալի օրգանական կազմը մնում էր գրեթե անփոփոխ կամ աճում էր միայն ժամանակ առ ժամանակ և անշնչան շափերով: Ընդդառնված վերարտադրությունն իրականացվում էր արտադրական հզորությունների և օրգանավորվող վարձու բանվորների թվի ավելացման հաշվին՝ արտադրության միջոցների և աշխատուժի նախկին քանակային հարաբերությամբ: Այդ պայմաններում աշխատուժի պահանջարկն աճում էր, որը, իր հերթին, կարող էր առաջ բերել և երբեմն տառչ էր բերում բանվորների աշխատավարձի բարձրացում: Կ. Մարքսը «Հավելյալ արժեքի թևորիաներ»-ում քննադատելով Գ. Ռեկադոչին և Զ. Բարտոնին կապիտալի օրգանական կազմի աճի և աշխատանքի նկատմամբ կապիտալի սոբրակատություն միջև ներքին կապը շնտկանալու համար, յուրյ էր տիրապետության աստիճանական բարձրացման իրական պատճաններն Անգլիայում XVIII դ. առաջին կեսում և դրա անկումը՝ երկրորդ կեսում:

XVIII դ. առաջին կեսում Անգլիայի արդյունաբերությունը գտնվում էր զարգացման մեծագույն արագության փուլում և կապիտալ մեծ մասը ծախվում էր աշխատուժի գնելու համար: Այդ պատճառով էլ աշխատանքի պահանջարկը և աշխատավարձը աճում էին սկստաբար կուտակման նա միտակն և գրեթե ուղ կուտակմանը համասեմակարգով, XVIII դ. երկրորդ կես Անգլիայի համար հատկանշական էր խոշոր մեքենայական արդյունաբերության զարգացմամբ և, ի հետևանք դրա, կապիտալի օրգանական կազմի արագ բարձրացմամբ: Մեքենաների կապիտալիստական կիրառումը բանվորական բնակչության զգալի մասին արժեքից հավելաբար էր նվազեց աշխատավարձը: Այնուհետև համաշխարհային շուկայի արագ աճը արտադրության քանակում առաջացրեց, որը բարձրացրեց աշխատանքի պահանջարկը՝ գաղափարի կանխով հավելաբար էր թևակոխվում: Բայց արդյունաբերական տեխնիկայի հետագա զարգացումը կորեց մեկ այն:

Այդպիսով, աշխատուժի պահանջարկի բարձրացումը չի առաջացնում բանվոր դասակարգի զրույթյան կաշտն բարելավում: Կուտակման

աճը միայն մեծացնում է շահագործման մասշտաբները և շահագործվողների թիվը: Իսկ աշխատուժի զին բարձրացումը, որը մշտապես ունեցել է և ունի ժամանակակից բնույթ, նշանակում է միայն, որ այն ունի շղթայի շափերն ու ծանրությունը, որ ինքը՝ վարձու բանվորի արդեն կոնկ է իրեն համար, թույլ էն տալիս այդ շղթայի լարումը մի քիչ թուլացնել¹⁾:

Վերջում լիով այդ բոլոր հանգամանքները, Կ. Մարքսը ընդգծում էր, որ աշխատուժի պահանջարկի բարձրացմամբ առաջացած աշխատավարձի աճն իր սահմաններն ունի: Եթե աշխատավարձի մեծացումը հասնում է ավելի շափերի, որ այն փորձաքննում է կապիտալիստի կողմից յուրացվող հավելյալ արժեքի ծախվելը, ապա դա անհնդեցում է կապիտալի կուտակման կրճատման, իսկ այնուհետև նաև աշխատուժի նկատմամբ պահանջարկի կրճատման: Հետևանքը լինում է աշխատավարձի կրճատում: Այդպիսով, մեղա մեղա աշխատավարձի բարձրացումը ին անցնում այն սահմաններին, որոնց մեջ ոչ միայն անձեռնմխելի են մնում կապիտալիստական շահագործման հիմքերը, այլև սպասվում է դրանց վերարտադրությունը քնդալյնված մասշտաբներով:

Բանվոր դասակարգի զրույթյան մեջ փոփոխություններն արժատացած են ոչ թե նրա թվական կազմի մեծացման կամ փոքրացման մեջ, այլ կապիտալի կուտակման մեջ: Աշխատուժը կապիտալիստների կողմից զնվում է ոչ թե անձնական սպասարկման համար, այլ հավելյալ արժեքի արտադրելու, այսինքն կապիտալը մեծացնելու նպատակով: Բանվորը հարուստացնում է կապիտալիստին, մեծացնելով նրա կապիտալը, իսկ ինքը վերարտադրում է իրեն իրեն պրոլետարի, որը միայն աշխատավարձ է ստանում, եթե նա նախկին մակարդակի համեմատությամբ բարձրացել է նույնիսկ:

Նույնիսկ²⁾ է կուտակման պրոցեսի բնույթը կապիտալի օրգանական կազմի փոփոխության պայմաններում: Կապիտալն իր գործունեությունն սկսում է զեռ այն ժամանակներում, երբ դերակալում էր ֆեոդալական արտադրությունը և պարզ արարներին անտեսությունը: Այդ պայմաններում անհատական կապիտալիստի շափերը, իրեն կանոն, մեծ չէին: Մակայն կուտակման պրոցեսը, որը հատկապես արագացավ արդյունաբերական հնդաշրջման ժամանակաշրջանում, տառչ բերեց անհատական կապիտալիստի շափերի արագ աճ: Բայց որքան մեծ է կապիտալը, այն այնքան ավելի հաճախ կարող է ձեռք բերել նոր, լավ մեքենաներ: Զարգացած կապիտալիստական անտեսությունը, իրեն համապատասխան տեխնիկական բաղաժով՝ խոշոր մեքենայական ինդուստրիալով, համապատասխանում են կապիտալի օրգանական կազ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сов., т. 26, ч. II, стр. 646.

¹ К. Маркс, Капитал, т. 3, 2-й изд., 1954, т. 648.

մտայնան անք, արտագրության տեխնիկայում ու տեխնոլոգիայում մըշտական հեղաշրջումները, ընթացիկ և ապագա հետազոտությունները և կապիտալիզմի սեփական ընդհանուր հիմքերը, — ցրել է Կ. Մարքսը, — արտակազմական ընթացքում միշտ հասնում է մի այնպիսի մոմենտ, երբ հասարակական աշխատանքի արտագրողականության զարգացումը զանազան է կուտակման ամենահզոր լուծույթը»¹:

Կապիտալի օրգանական կազմի անձի և հասարակական աշխատանքի արտագրողականության բարձրացման մյուս պատճառը նոր տեխնիկայի, արդյունաբերության որոշ ճյուղերում կիրառվող արտագրության տեխնոլոգիայի նոր ելուստակների՝ այլ էություններում գործադրման հեղափոխականացվող գործողությունն է:

Կ. Մարքսը դա ցույց է տվել պոզիտիվիզմի օրինակի վրա: Չօրոհելից դուրս, կոտ կոմպոն ստանալու կառուցել, որը փորձարկելու էր նկել կրկաթահանգանի արտադրել, իր մասնակցի միտակցվող բարձրացրեց աշխատանքի արտագրողականությունը սե մտազարգացում և նրկաբց դարձրեց լայնորեն տարածված էլյուստակներ: Գա, իր հերթին, իրենց մեքենայիության արտադրողությունում: Համանուն արդյունաբերում էր ունենում նաև արդյունաբերության այլ բնագավառներում:

XXI Գ. վերջերին և հատկապես XX Գ. սկզբից ներքին աշխատանքի լայնորեն տարածումը Առաջացան արտագրության ավտոմատիզացիան և օդային տիպերը Առաջ կեղծ վտակների և քուտակային լուծակի բարձրացարտ անասունների պահանջարկը: Նախի հատկությունների և բազալությունների հետազոտությունը, որը առաջացել էր այդ պահանջարկից, իրենց նկել կազմաշակման արդյունաբերության անկողնում: Երբ իր հերթին պայմանավորեց նախնական գործարանների համար լավագույն բարձր արտադրությունը արտագրող մեքենայիության նոր ճյուղի առաջացումը: Այդ քուտակ խոտում են այն մտախն, որ տեխնիկական հեղաշրջում մեկ բնագավառում կանխորոշում է համանուն փոփոխությունները արտագրության այլ, երան հարակից նյութերում:

Նոր, առավել կառարկալարծրված մեքենաների, տեխնոլոգիական արդյունաբերության կիրառման և իրրի զրա հետևանք կապիտալի օրգանական կազմի մշտական անձի լավագույն կարերը պատճառ է կապիտալիզմի անհատական մեղելու բանավորների զիմարտությունը շահագործումը ունեղացնելու զան, նրանց աշխատանքը մեքենաներով փոխարինելով: Մեքենան, գրել է Կ. Մարքսը, օգտանում է մի ամենահզոր մարտական միջոց մեղելու համար բանավորների պարբերական խոտությունները, գործազուկները և այլն, որոնք ուղղված են կապիտալի ինքնակալության զանում:

Ի՞նչ հետևություն կարելի է անել կապիտալի կուտակման վերլուծությունից նրա օրգանական կազմի անձի այդպիսիներում:

Կապիտալի օրգանական կազմի և աշխատանքի արտագրողականության բարձրացումը դրսևորվում է կապիտալի կողմից օգտագործվող կենդանի աշխատանքի մասսայի հարաբերական փոքրացմամբ արտագրության միջոցների մասսայի համեմատությամբ: Դա հանգեցնում է արտագրության մեղ գրաղված բանավորների շահագործման ուժեղացմանը, բանավոր դասակարգի գործազուկների բանակը կազմող մասի ավելացմանը: Սեման մի կապիտալիզմի բացարձակ շահն այն է, — նշել է Կ. Մարքսը, — որ որոշ բանակությամբ աշխատանք շահի ավելի փոքր թվով բանավորներից և ոչ թե ավելի մեծ թվով բանավորներից, թեև կուտակվող նույնքան էժան կամ նույնիսկ ավելի էժան լինի»²:

28
Մեքենաների լայնորեն տարածումը, արտագրության պիտական մեթոդների կիրառումը արդյունապահանջարկի և կենտրոնացումը անարժեքի և կենտրոնացումը տանքի խոշոր մասշտաբներով կուտակացման բոլոր առավելությունների օգտագործումը հնարավոր դարձավ միայն արտագրության միջոցների մասսայական համակենտրոնացման շնորհիվ:

Անձնական աշխատանքի կիրառման վրա հիմնված պարզ ապրանքային անտանկության շրջանակներում նման համակենտրոնացումն անհնարին էր: Բայց հենց պարզ ապրանքային արտագրության բազայի վրա տեղի էր ունենում արտագրության միջոցների և փողի աստիճանական կուտակումն առանձին ապրանքարտագրողների ձեռքում, որը կապիտալիզմի հարաբերությունների և խոշոր կապիտալի առաջացման նախադրյալ հանդիսացավ:

Ցուրաբանչուր անհատական կապիտալ հետևանք է արտագրության որոշ համակենտրոնացման մեկ սեփականատիրոջ ձեռքում և մի շարք այլ սեփականատերերի աշխատանքի միջոցների ունեղրկման, որի պատճառով մեքենաները դառնում են վարձու բանավորներ, որոնց վրա խոշոր է կապիտալը:

Կապիտալի անձի պրոցեսը շատ բարձր է: Ամբողջ հասարակական կապիտալը ամբողջովին աճում է, որովհետև կապիտալացվող հավելյալ արժեքի հաշվին աճում են անհատական կապիտալները: Բացի այց, մշտապես տեղի է ունենում նոր կապիտալների, նոր ձեռնարկությունների առաջացման արդյունաբերության մեղ, տանտում, բանկային գործում:

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, Գ. 1, Հայտնահրատ, 1954, էջ 557.

2 Նույն տեղը, էջ 437.

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, Գ. 1, Հայտնահրատ, 1954, էջ 665—666.

Կապիտալի ճամակներունացումը կապիտալի մեծացումն է հա-
վելլայ արժեքի մի մասի կապիտալացման միջոցով, կամ այլ խոսքով,
կապիտալի վերարտադրությունը ընդարձակում մատչարարով՝

Հարկ է նշել, որ անհատական կապիտալները ոչ միայն մեծանում
են, այլ տրոհվում են՝ բազմաթիվ նոր ինքնուրույն կապիտալներով։
Մարքսը նշել է, որ այդ սեպակետից զգալի զորն է խաղում ճարտար-
ֆյան բամանումը կապիտալիստների ընտանիքներում։ Կապիտալի կու-
տակում է տեղի ունենում նաև կապիտալիստների թվի ավելացման
ոգնություն (հետագայում մենք կտեսնենք, որ միաժամանակ զարգանում
են նաև հակադարձ պրոցեսները)։

Կապիտալի ճամակներունացումն անխզելիորեն կապված է արտա-
դրության ճամակներունացման հետ։ Կապիտալիզմի զարգացմանն
ճամբնֆաց արտադրությունն ալիել ու ավելի է կենարենանում ճամե-
տատարար ոչ մեծ թվով խոշոր և խոշորագույն ձևերակրություններում։
ԵԱրդունարերությունը հակադասական աճը,— գրել է Վ. Ի. Լենինը,—
և ավելի ու ավելի խոշոր ձևերակրությունների մեջ արտադրության կենտ-
րոնացման հիանալի արագ պրոցեսը կապիտալիզմի ամենարժեքող
առանձնահատկություններից մեկն է հանդիսանում¹։

Արտադրության ճամակներունացման պրոցեսն աչքի է ընկնում
անճամաշարիումար։ Սանր արդյունաբերության մեջ (լինարդյունա-
հանություն, մետաղաձուլման և այլն) այն ծավալվում է ավելի արագ,
քան այլ ճյուղերում։ Իսկ նոր ճյուղերը (քիմիական, ավտոտրեյլային,
ավիացիոն և այլն) միանգամից ծնվում են իբրև բարձր ճամակներու-
նացված արտադրություններ, որովհետև գրանք ասպարեզ են եկել և
սպասարկել են գալիս կապիտալիզմի զարգացման այն ատիհանում, երբ
այն գարծալ էր սեպետության ճամաշխարհային սեպետն է ճամաշ-
խարհային շուկայի ճամար մասսայական արտադրության հիմք էր
ստնղծել։ Բացի այդ, այդ ճյուղերում հենց արտադրության քնույթը պա-
հանումն է խոշոր կապիտալ ներդրումներ։ Բաց և այնպես հին ճյուղերը
ինչպիսին տնքստիլ արդյունաբերությունն է, ճամեմատարար վաղ զգա-
ցին արտադրության ճամակներունացման օրենքի գործողությունը։

Արդյունաբերական ձևերակրությունների շարիերի աճը, իբրև կա-
նոն, ուղիղցում է տեխնիկայում, արտադրության կազմակերպման մեջ,
հումքի օգտագործման և այլ պրոցեսներում որակական փոփոխություն-
ներով։ Կ. Մարքսը գրել է, որ արդյունաբերական ձևերակրությունների
շարիերի մեծացումն ամենուրեք կապիտո է հանդիսանում քայն բանի հա-
մար, որ արտադրության բաման-բաման ու հնավանդ պրոցեսները

ավելի ու ավելի ուժեղ թարիվ փոխարկվեն արտադրության հասարա-
կականորեն կոմերիանցված ու գիտականորեն զեկավարող պրոցես-
ներին²։

Մանր, հետամնաց արտադրության խոշորի փոխարկման մեջ որոշ
զոր է խաղացել ֆարերիկային օրենսդրությունը, որը նպաստել է կապի-
տալի ճամակներունացման արագացմանը։ Այն անրպանդիլ է կապի-
տալիստական վարակարգի ուղղակի, անքող, դեպպոտիզմը։ Խոշոր ձևե-
նարկությունները ծածկում էին սահմանարկավորող աշխատանքային օրով
պամանավորված լրացուցիլ ծախերեր աշխատանքի ինտենսիվության
և արտադրողականության բարձրացման միջոցով։ Իսկ մանր ձևերակ-
րությունները այդ պամաններում լինե դիմանում խոշոր արտադրու-
թյան հետ մրցակցությունը և քայլարկում էին։

Սակայն, եթև խոշոր կապիտալների կազմավորումը տեղի ունենար
միայն գրանք ճամակներունացման միջոցով, ապա հարկ կլիներ եր-
կար սպասելու, մինչև անհասական կապիտալների շարիերը բավարար
կրումներ, անենք, երկավալիներին և այլ ժամանակակից հակա ձևերակ-
րությունների կոտորման համար։

Հասարակական կապիտալի կենտրոնացման պրոցեսը³ անքնդհատ
եկվազող թվով ինքնուրույն գործող կապիտալիստների ձևերում տեղի է
ունենում գլխավորապես կապիտալի կենտրոնացման ուղիով։ Եթև կա-
պիտալի ճամակներունացումն իրենից ներկայացնում է կապիտալի լա-
փերի խոշորացում ճավելլայ արժեքի կապիտալացման ճաշվին, ապա
կապիտալի կենտրոնացումը հանդիսանում է արդեն ձևավորված կապի-
տալների կենտրոնացման պրոցես մեկ կապիտալիստի կամ խոշոր կա-
պիտալիստների խմբի ձևերում։ Այդ տեղի է ունենում մանր և միջին
կապիտալիստների ունեղրկման հիման վրա խոշոր կապիտալների կող-
մանը՝ նրանց անհասական ինքնուրույնության ունչացման, մեծաթիվ
մանր և միջակ կապիտալների մեկ, կամ մի քանի խոշոր կապիտալների
վերածման միջոցով։

Կենտրոնացումը հակադրում է անհատական կապիտալների կոտո-
րակմանը և երկու հզոր լծակների մրցակցությունն ու վարկի միջոցով
զանուում է հակայական ուժ։

Առաշավոր տեխնիկայով հաղնցված և աշխատանքի բարձր արտա-
դրողականությամբ աչքի ընկնող խոշոր ձևերակրություններում արտա-
ղրող էմանպիե սպրանքներով խոշոր կապիտալը մրցակցային պայ-
քարում հաղթում է իր հակաակորցներին և կուզ է տալիս սեպակացած
ձևերակրությունները։ Ընդ որում, մանր կապիտալիստների մի մասը
փրկություն է փետրում սեպետության այն ճյուղերում, որտեղ խոշոր

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 29, էջ 252.

2 Կ. Մարքս, Կապիտալ, հ. 1, Հայպետհատ, 1954, էջ 658.

կապիտալը զեռ չի հասցրել հիմնավորվել (մանրամասն առևտուր, անեղամթերքների արտադրություն, զանազան տեսակի օպառարկումներ և այլն):

Կապիտալիզմի զարգացման համընթաց ավելի շատ տարածում է առանում կապիտալի կենտրոնացման ուժեղման նոր միջոցը՝ վարկը: Ինչպես վարկը ստորգրվում է որպես կուտակման համեստ գործակից, հասարակության մակերեսի վրա ավելի մեծ կամ ավելի փոքր մասսաներով սրված փողային միջոցներն անտեսանելի ֆեկերով հավաքում է անհատական կամ ասոցիացված կապիտալիստների ձեռքը: Բայց շուտով նա դանձում է մի նոր արտադրելի զինք մրցապայքարում և, վերջի վերջը, փոխարկվում է կապիտալիստների կենտրոնացման մի փիթիսորի ասոցիացված միխանիզմի¹: Վարկը և բամբակորական քնկերությունների ստեղծումը հասցրեցին կենտրոնացման այնպիսի թափի, որը թույլ տվեց համեմատաբար կարճ ժամանակաշրջաններում ստեղծել խոշորագույն ձեռնարկություններ:

Եվ այդպես, կապիտալի կենտրոնացումը տեղի է ունենում երկակի ուղիով: Ենթա, ավելի թույլ, անանկացման եզրին կանգնած ձեռնարկությունների բռնի հափշտակման միջոցով առավել ուժեղ և ճարպիկ գիշարակների կողմից: Երկրորդ, շատ առանձին կապիտալիստի միաձուլման ճանապարհով՝ բաժանախրական քնկերությունների կազմավորման միջոցով: Վ. Ի. Լենինը գիպիտալիստական հարստության անույնը՝ Նոգլվածում շեշտել է որ խոշոր կապիտալը, «քիչ-քիչ իրեն միացնելով... ոչ մեծ կապիտալիստին», զանում է էլ ավելի Նորը: «Ակցիոներական քնկերությունների միջոցով միլիոնատերը այժմ անօրինակ է ոչ միայն իր միլիոնը, այլև հազվեյալ կապիտալը, ասենք, 800 հարյուրաչա կապիտալը, որը զույգ հազարվել է 8000 մանր անունատերերից»²:

Արդ կապիտալիստական աշխարհում զործում են կապիտալի կենտրոնացման երկու եղանակ և էլ Այդ պրոցեսի մասշտաբները վաղուց արդեն XIX դ. վերջերից զուրա են եկել ազգային սահմաններից: Տնտեսական Նորություն կենտրոնացումը զերմանտարիստների ոչ մեծ խմբի ձեռքում առանում է կատարի պայքարի իմպերիալիստների միջև կապիտալիստների կիրառման ոլորտների, հումքի շուկաների, աղբյուրների վաճառահանման շուկաների նոր վերարտադրման համար և հանդիսանում է մոնոպոլիստական կապիտալի ազդեցիվ ձեռնարկների տեսանական հիմքը:

Այդպիսով, համակենտրոնացումն ու կենտրոնացումն իրենցից ներկայացնում են ձևեր, որոնցում իրականացվում է կապիտալի կուտակման միլենոյն պրոցեսը: Կապիտալի կուտակման այդ ձևերի զարգացումը հասցրել է մոնոպոլիստների առաջացմանը, իսկ որոշակի փուլում՝ մոնոպոլիստական կապիտալի տիրապետությանը, իմպերիալիզմին:

Յ 3. Կապիտալիստական կուտակման պրոցեսը և աշխատանքի ռեզերվային բանակի կազմավորումը

26

Աշխատանքի արդյունաբերական ռեզերվային բանակի կազմավորումը ու աղբյուրները

Ամբողջ կապիտալի մասշտաբների մեծացմամբ մեծանում են նաև փոփոխում կապիտալի բացարձակ շահիբը: Բայց կապիտալի օրգանական կազմավորման անը տառչ է բերում փոփոխում կապիտալի տեսակարար կշռի անկում կապիտալի ամբողջ մասսայում: Քանի որ աշխատանքի պահանջարկը որոշվում է փոփոխում կապիտալի մեծությամբ, այսպես նրա տեսակարար կշռի նվազումը առաջացնում է աշխատանքի պահանջարկի հարաբերական փոքրացում: Գրա պահանջարկը անում է ավելի դանդաղ, քան հասարակական ամբողջական կապիտալի և արտադրության շահիբը: Միաժամանակ աշխատանքի առաջարկն աշխատանքի շուկայում մեծանում է: Կապիտալիստների մրցակցությունը հասցնում է մանր արտադրողների անանկացման: Սեփական արտադրական միջոցներից զրկված մանր անտեսանելի հարկադրված են վարձու աշխատանքի որոնելու: Բայց այդ, մեքենայական արտադրության զարգացումը կանանց և կրիստների վարձում աշխատանքի պայմաններ է ստեղծում: Աշխատանքի առաջարկը մեծանում է նաև բանվորական բնակչության բնական աճման շնորհիվ:

Գրա նեա մեկտեղ ավելի արտադրողական տեխնիկայի կիրառումը, աշխատանքի ինտենսիֆիկացումը, ինչպես նաև աշխատանքային ջրվա երկարացումը, որը հաճախ անդի է անենում, այն բանին են հասցնում, որ կապիտալիստները արտադրության նույն շահիբի զննցում ազանում են բանվորների մի մասին, որոնք լրացնում են աշխատանքի ռեզերվային բանակի շարքերը: Հետևաբար, ձյտուկով բանվոր դասակարգի դրսևղված մասին ուժից վեր աշխատանքել, կապիտալիստները հարկադրված անգործության են դատապարտում նրա մյուս մասին՝ հարյուր հազարավոր ու միլիոնավոր գործազուրկներին:

Այդպիսով, կապիտալիստական կուտակման մեխանիզմը և կապիտալիստական արտադրության զարգացման ընդհանուր պայմանները բանվոր դասակարգի համար անբարենպաստ հարաբերակցություն են

¹ Գ. Մարեո, Կապիտալ, 5, 1, Հապիտալիստ, 1954, էջ 857:

² Վ. Ի. Լենին, Երկր, 5, 19, էջ 240:

անկեղծում աշխատուժի առաջարկի և նրա պահանջարկի միջև Բանվոր դասակարգի որոշ մասը զստապարզված է գործազրկություն: Գործազուրկները կազմում են կապիտալիստական արդյունաբերության աշխատանքի ունեցիկների բանակը: Տնտեսական ճնշածամերկի ժամանակ, երբ արտադրությունը կրճատվում է, գործազրկությունը խիստ աճում է և երբ տնտեսությունը վերելքի փուլում է գտնվում և ձեռնարկություններին անհրաժեշտ են լրացուցիչ քանակի բանվորներ, կապիտալիստները նրանց վերցնում են գործազուրկների թվից, որի հետևանքով գործազրկությունը նվազում է և Արդյունաբերական ունեցիկների բանակը, այդպիսով, հանդիսանում է, ոչ միայն կապիտալիստական կուտակման հետևանքը, այլև պայմանը: Այն «կողմում է կապիտալիստական սրնտեսության անհրաժեշտ պատկանելիությունը, առանց որի նա չէր կարող ո՛ր գոյություն ունենալ, ո՛չ էլ գոյգտնալը»:

28
**Ազգայնականության
կապիտալիստական
օրենքը**

և աստիճանը ու բնակչության աճի սպիցեֆիկ պայմանները արտադրության ավելի եղանակի ժամանակի կապիտալիզմին հատուկ ազգայնականության տնտեսական օրենքը աշխատանքի արդյունաբերական ունեցիկների բանակի կազմավորման և մեծացման մեջ է: ...Բանվոր բնակչությունը կապիտալի կուտակում առաջ բերելով՝ հենց զրանով էլ ինքր—զրել է Կ. Մարքսը,— աճող շահիբրով արտադրում է այն միջոցները, որոնք նրան դարձնում են հարաբերականորեն ավելցուկ բնակչություն:

4. Մարքսի կողմից ազգայնակալության կապիտալիստական օրենքի հայտնագործումն ակնհայտ դարձրեց ամեն մի հասարակական-տնտեսական Ֆորմացիայում իբր թե գործող ազգայնակալության ինչ որ սեփականացման օրենք նույնպես փորձերի նախադրականությունն ու կանխամտավածությունը: Այդպիսի փորձ է արել XVІІІ դ. վերջերին անգլիական բահանա Մալթուսը, որը պնդում էր, թե բնակչությունն իբրև աճում է երկրամասիական պրոդրեսիայով, իսկ գոյության միջոցների բանակը՝ միայն ավազանի պրոդրեսիայով: Այստեղից էլ նա հետևություն էր անում, որ բանվոր դասակարգի գրությունը կապիտալիզմի օրոք գործազրկությունը և ցածր կենսամակարդակով է բնորոշվում այն պատճառով, որ շահագրեց արագ է աճում նրա թիվը:

Մալթուսի այդ թեզի լիակատար անհիմնությունն ու բացարձակ անհիմնությունը ամենայն համազրկությամբ ցույց տվեց Կ. Մարքսը, բացահայտելով կապիտալիզմի օրոք հարաբերական գերբնակչության իրական պատճառները:

Իրօք, գոյության միջոցների բանակը աճում է ոչ թե ինչ-որ մի ճանաչանական, օրգանական կամ այլ պրոդրեսիայով, այլ հարաբերական արտադրական ունեցիկ զարգացման համեմատ: Թեև կապիտալիզմը կարող այդ զարգացման համար լիակատար ապարդի չի ստեղծել, բայց նույնիսկ բարձրագույն կարգից գոյության միջոցների բանակը կարող է մեծանալ ավելի արագ, քան բնակչությունը: ԱՄՆ-ում, օրինակ, 1950-ից մինչև 1970 թ. բնակչությունն աճել է 29%, միջոցաւ արդյունաբերական արտադրանքի ավելացել է կրկնակի, իսկ գյուղատնտեսական արտադրանքը՝ 31 %,-ով:

Մալթուսի նախադրական տեսությունը հասարակչության զարգացման ասպարեզ է փոխադրում բնության օրենքները: Մինչդեռ, ի տարբերություն կենդանական աշխարհի, մարդիկ ոչ միայն սպառում, այլև ստեղծում են գոյության միջոցներ, արտադրողական ուժերի զարգացմանը համեմատ իրենց կարիքներին և նախախելով բնությունը: Մարդկային հասարակությունը զարգանում է ոչ թե բնության բնական օրենքներով, այլ ուրիշ՝ սոցիալական օրենքներով, որոնք առանձնահատուկ են ամեն մի հասարակարգի համար: Սակայն Մալթուսը դռնում էր, թե գոյություն ունի ազգայնակալության համարը՝ ստոր բնական օրենք:

Մալթուսի տեսության սեփականությունը այն է, որ նա փորձում է գունդադրել կապիտալիզմը, նրա վրայից վերցնել բնակչության լայն գանձվածների աղքատության պատասխանավորություն: Ժամանակակից մալթուսականները փորձում են տնտեսապես թույլ զարգացած երկրների ժողովուրդների ցածր կենսամակարդակը բացատրել իբր թե գոյություն ունեցող բնակչության բացարձակ սովիցուկով, այն զեպրում, երբ բնակչության հարաբերական ավելցուկը (արտադրության մեջ աշխատուժի պահանջարկի համեմատ) իրենից ներկայացնում է իմպերիալիստական տերությունների կողմից նրանց երկարատև դաժան շահագործման հետևանք: Աղքատությունից ազատվելու ուղին բնկած է ոչ թե սովիցուկային բնակչությունը բարարտաբար վերացնելու մեջ, ինչպես այդ առաջարկում են մալթուսականները, այլ կապիտալիզմը վերացնելու մեջ:

Գործազուրկների բանակի գոյությունը նշանակում է հարաբերական գերբնակչության գերբնակչության օրենքի իրականացումը: Բնակչության բացարձակ ավելցուկ գոյություն չունի: Արդի արտադրողական ուժերը հնարավորություն են բնձնում ամբողջ բնակչությանը քաղցից և հանրապետ գործունեություն մեջ և նրան ապահովել կենսամիջոցներով:

1 Վ. Ի. Կենե, Երկեր, Հ. 2, էջ 259:
2 Վ. Մալթու, Կապիտալ, Հ. 1, 2-րդ գրք, 1854, էջ 661:

Գերբնակությունը հենց հարաբերական է, այսինքն իրենից ներկայաց-
նում է աշխատուժի ավելցուկի կապիտալի կողմից նրա նկատմամբ եղած
պահանջարկի համեմատությամբ:

Հարաբերական գերբնակությունը գոյություն ունի երեք հիմնական
ձևերով:

1. Հստակ գերբնակություն: Գործազրկության այդ ձևն ընդգրկում
է այն բանվորներին, որոնք մեկից զուրս են մղվում կապիտալիստական
արտադրությունից, մեկից կրկին ընդգրկվում նրա մեջ: Հստակ գերբնակ-
ության հիմքում ընկած է կապիտալիստական արտադրության, կապի-
տալի կուտակման անհամաչափ զարգացումը և կապիտալի օրգանական
կազմավորման փոփոխությունները տարրեր ճյուղերում, կապիտալիզմին
հաստիկ բարձր տնտեսական կոնյուկտուրային ժամանակաշրջանների
փոխարինումը ճնշմամբերով և անկուսմանով:

2. Քաֆեկած գերբնակություն: Գործազրկության այդ ձևը հիմնա-
կանում կապված է ազդարարին գերբնակության հետ: Կապիտալի օր-
գանական կազմության քարկնացումը զյուզատեսություն մեջ առա-
ջացնում է սովյալ հուշամասի մշակման համար անհրաժեշտ աշխատուժի
պահանջարկի քայքայված կրճատում: Միաժամանակ սեղի է օժենում
մանր գյուղատնտեսական արտադրության արտաձյուղում կապիտալիստա-
կան խոշոր արտադրության կողմից, մանր գյուղացիների մասսայական
քայքայում: Այդ պրոցեսները մշտապես մծում են ազդարարին գերբնակ-
ություն: Այն Քաֆեկած է համարվում այն պատճառով, որ գյուղատեղե-
տեսական արտադրությունից զուրս մնացած աշխատողների զգալի մա-
սը իր համար կիրառություն չի գտնում քաղաքում, մեծում է գոյություն
Քաֆեկած գերբնակություն մեծ լավերով գոյություն ունի նաև քաղաք-
ներում (աղքատացած մանր արհեստավորներ, մանր առևտրականներ
և այլն):

3. Լնացած գերբնակություն: Մրան 4, Մարքսը դասել է բանվոր
զատակարգի այն մասը, որի համար հասկանալի է գրավումների ծայ-
քահեղ օ: Կանոնավորությունը և, մասնավորապես, տանը աշխատանքով
զբաղված բանվորներին: Շատ բանվորներ զնայրից զնայր են աշխատանք
ստանալու: Նհարավորություն ունենում, և նրանց գործազրկության տե-
ղությունն այնքան նշանակալի է, որ նրանք ընդգրկված են լինում հա-
րաբերական գերբնակության լնացած ձևով:

Գոծազրկուկների ստորին խավը բաղկացած է երեք կատեգորիայից
(և՛ի մի կողմ թողնելն լլումպեն-պրոլետարիատին, այսինքն՝ շրջուղիկ-
ներին, հանցագործներին, պոռնիկուսներին և պարզ անձանց, և այլն),
ա) գործուակ անձինք, որոնք կրկար ժամանակ աշխատանք չեն ունե-
նում և ապրում են աղքատների օգտին տրվող զոհարերություններով:
բ) որբերը և պատուիր-աղքատների երիտաները, որոնք չունեն որևէ

կազմուանը ու գոյություն միջոցներ, գ) Նաշանցածները, հիվանդնե-
րը, զատանյալ տարիքի հասած պրոլետարիները: Այդ խավը օրանվորա-
կան ակոխիվ բանակի Նաշանցածներին հարյուրամեծներին հետ կապված
արտադրական հզորությունների խրոնիկական թերբնակություն
հետևանքով:

Արդի կապիտալիզմին հատուկ է նաև մասնակի գործազրկությունը,
որը կապված է մեծ թվով բանվորների ու լլիզիվ գրավածություն հետ,
կապիտալիստական զարգացման ներկայիս պայմանների հետ կապված
արտադրական հզորությունների խրոնիկական թերբնակություն
հետևանքով:

Կապիտալիստները գործազրկության բուրս անակներն օգտագոր-
ծում են զբաղված բանվորների շահագործումն ուժեղացնելու համար:

§ 4. Կապիտալիստական կուտակման ընդհանրական օրենքը: Բանվոր դասակարգի դրության հարաբերական և բացարձակ վատթարացումը

Կապիտալիստական
կուտակման ընդհան-
րական օրենքը

Հետազոտելով Նավելյալ արժեքը կապիտալի փո-
խարկվելու պրոցեսը, այդ պրոցեսի վրա ներգոր-
ծող բուրս էական գործոնները, և առաջին հեր-
թին տեխնիկական առաջադիմությունը, կապի-
տալի օրգանական կազմության աճը, նրա հա-
մակենտրոնացումն ու կենտրոնականացումը, բանվոր դասակարգի շա-
հագործման ուժեղացումը, նրա թվի ավելացումը, 4. Մարքսը բացահայ-
տեց կապիտալիստական կուտակման ընդհանրական օրենքը: Նա այն
ձևակերպեց հետևյալ կերպ. «Որքան ավելի մեծ են հասարակական հա-
րաբախությունը, գործող կապիտալը, նրա ամեն լավերին ու թափը, և
հետևապես, որքան ավելի մեծ են պրոլետարիատի քայքայման մեծու-
թյունն ու նրա աշխատանքի արտադրողական տվը, այնքան ավելի մեծ
է աղքատներական ռեզերվային բանակը... Բայց որքան ավելի մեծ
է այդ ռեզերվային բանակը բանվորական ակտիվ բանակի համեմա-
տությամբ, այնքան ավելի մեծ է մշտական գերբնակությունը, որի աղ-
քատությունը ուղիղ համեմատական է բանվորական ակտիվ բանակի
առատպանքներին: Վերջպես, որքան ավելի մեծ են բանվոր դասակար-
գի աղքատ խավերը և աղքատներական ռեզերվային բանակը, այն-
քան ավելի մեծ է պաշտոնական պատուիրիզմը: Գա կապիտալիստա-
կան կուտակման բացարձակ, ընդհանրական օրենքն է՝»:

Կապիտալիստական կուտակման ընդհանրական օրենքը և նրա հետ

1 4. Մարքս, Կապիտալ, Տ. 1, Հայկազգրատ, 1954, էջ 675:
2 Այսին օրենքը:

կապով արդևտարիտի գրութիան վատթարացումը կապատախտա-
կան հասարակության մեջ հանդիսանում է կապիտալիզմի հիմնական
անտեսական օրենքի՝ հավելյալ արժեքի օրենքի կոնկրետացումը: Կա-
պիտալիստական կուսակման ընդհանրական օրենքի գործողությունը
սառչ է բերում հակամարտության խորացում աշխատանքի ու կապի-
տալի միջև, որն անխուսափելիորեն տանում է շեպի կապիտալիստա-
կան սիտեմի հեղափոխական կործանում: Ահա թե ինչու Ց. Էնզելսը
ստանձնահասուկ ուժով ընդգծել է, որ Կ. Մարքսի կուսակման տեսու-
թյան մեջ ամենահիանալի արդևտարիտի ուժերի աճի և կապիտա-
լիզմի կործանման անխուսափելիության հիմնավորումն է:

Կապիտալիստական կուսակման ընդհանրական օրենքը գործում է
կապիտալիստական յուրաքանչյուր երկրում և կապիտալիստական սիս-
տեմի գոյության ամբողջ ընթացքում, և ոչ թե նրա պատմության
ստանձին ժամանակաշրջաններում, ինչպես ձգտում են մեկնարանել
ավյալ օրենքի գործողությունը աշխատանքի տեսուկները, որոնք փորձում
են մարքսիստական անտեսագիտական տեսությունը վերափոխել՝ իրենց
ակնբոխիստական տեսուկներ համապատասխան Մակայն Կ. Մարք-
սը էրսքե շի պնդել, թե անտեսական օրենքները, սերկաթյա են, թե
դրանց գործողության պայմանների փոփոխությունները նրանց վրա և
նրանց գրոտորման ձևերի վրա ոչ մի ազդեցություն չեն գործում: Եվ
կործեն կանխազգուշով կապիտալի կուսակման օրենքի և մասսաների
ազդեցության անհիման հասկացողության հնարավորությունը,
Կ. Մարքսն օրենքի վերը բերված ձևակերպումը ավարտել է հետևյալ
կերպ. «Մյուս բոլոր օրենքների նման սա իր իրականացման ժամանակ
կերպարանափոխվում է ըստճամբով հանգամանքների շնորհիվ»¹:

Այս կամ այն երկրում, ինչպես նաև համաշխարհային կապիտա-
լիստական սիստեմում ամբողջությունը վերցած ձևավորվող կոնկ-
րետ պայմանների համեմատ, պատմության տարբեր ժամանակաշրջ-
աններում կապիտալի կուսակման և բանվոր դասակարգի դրություն
վատթարացման օրենքն արտահայտվում է տարբեր ձևերով և արության
ոչ միառեսակ աստիճանով: Բուրժուազիայի և պրոլետարիատի ուժե-
րի հարաբերակցության մեջ XIX դ. վերջին տասնամյակում Անգլիայում
ստացացած նոր պայմանների վերլուծության հետևանքով Ց. Էնզելսը
հանգեց այն եզրակացության, որ նվազեցնել աշխատավարձն ու երկա-
րացնել աշխատանքային օրը սկապիտալիստի համար վտանգավոր գործ
է դարձնելը²:

Մարքս-լենինյան տեսությունը կապիտալիստական հասարակար-

գում երկու հակամարտող տեղեկեցիների անկայություն է սահմանել.
բանվոր դասակարգի դրության վատթարացման մշտական հիմնական
անեղենը, որը պայմանավորված է կապիտալի կուսակման բուն պրո-
ցեսով, և դրան հակամարտող տեղեկեցի, որը ծնվում է հասարակական
այն ուժերով, որոնք աճում են կապիտալիստական սիտեմի ներ-
սում՝ բանվոր-դասակարգի և նրա դաշնակիցների թվի, կազմակերպվա-
ծության և մարտական քաղաքական գիտակցականության ձևերով: Հա-
մաշխարհային պատմության որոշ փուլում կապիտալիզմի ներքին հա-
կախությունների վրա դրեց ներգործող և բուրժուազիայի դեմ կապի-
տալիստական երկրների բանվոր դասակարգի հաջող պայքարի համար
նպաստավոր պայմաններ ստեղծող ուժը դառնում է համաշխարհային
սոցիալիստական համակարգի անկայությունը: ՍՄԿԿ ծրագրում նշված
է, որ մի շարք երկրներում հաղթանակած սոցիալիզմը նվազական
ստանձնի թիվեղանում է պրոլետարիատի պայքարի պայմանները կա-
պիտալի երկրներում:

Բայց ինչպես էլ որ կերպարանափոխվեն բանվոր դասակարգի
պայքարի պայմանները, որքան էլ որ բարձրանա նրա առանկին չոկտո-
ների ու խմբերի աշխատավարձը առանկին ժամանակամիջոցներում,
կապիտալիզմի անտեսական օրենքները ծնում են բանվոր դասակարգի
դրությունը վատթարացնող հիմնական տեղեկեցի: Այդ վատթարացման
ձևերը չափազանց բազմազան են: Մակայն ամեն մի կապիտալիստա-
կան երկրում և ամբողջ համաշխարհային կապիտալիստական սիս-
տեմում դրանց հանգում են երկու հիմնական ձևերի՝ պրոլետարիատի
դրության հարաբերական և քաղաքական վատթարացման:

30

Պրոլետարիատի հարաբերական ազդեցությունը
դրաբան հարաբերա-
կան վատթարացումը

Պրոլետարիատի հարաբերական ազդեցությունը
նշանակում է նրա դրության վատթարացում
հարաբերակցությամբ բուրժուազիայի համեմատությամբ:
Կ. Մարքսն այդ պրոցեսը բնորոշել է հետևյալ
խոսքերով. «Բանվորի դրությունը հարաբերականորեն վատթարանում է
այն նույն համամասնությամբ, որով որ աճում է հասարակական հա-
րաբերակցությունը, այնինքն տեղի է ունենում կապիտալի կուսակման»:

Բանվոր դասակարգի դրության հարաբերական վատթարացման
կոնկրետ ցուցանիշներն են.

1) բանվոր դասակարգի բաժնի նվազումը երկրի ազգային եկամու-
տի մեջ և հավելյալ արժեքի նորմայի ավելացումը:

2) բանվոր դասակարգի բաժնի նվազումը հասարակական համա-
խան արդյունքի մեջ.

¹ Կ. Մարքս, կապիտալ, Կ. 1, Հայտնահրատ, 1954, էջ 675:

² К. Маркс, II Ф. Энгельс. Соч. Т. I, стр. 264.

¹ К. Маркс II Ф. Энгельс. Соч. Т. 26, в. III, стр. 346.

3) բանվոր դասակարգի բանին նվազումը ազգային հարստության մեջ;

«Աղքատացումը կապիտալիստական հասարակարգում» հոդվածում Վ. Ի. Լենինն ընդգծել է, որ հարաբերական աղքատացումը առավել ակերբայ պրոպեյն է¹:

Վիճակագրության մեջ աշխատանքի ցույց են տարել, որ հարաբերական աղքատացումը տեղի է ունենում նաև արդյունաբերական վերելքի շրջաններում, բանի որ, թեև բանվորների ռեալ աշխատավարձն այդ ժամանակ բարձրանում է, սակայն կապիտալիստների շահույթները մեծանում են ավելի մեծ չափով:

Բարձրագույն վիճակագրությունը կերպ պատկերացում է ստեղծում ազգային կենտրոնի և արտերկրյան շուկայի միջև նրա բաժանման մասին, այնպես որ հարստության բանին նրանում մեծացում է, իսկ շահագործող դասակարգերի բանին՝ փոքրացում: Այնպեսով, վերջինի կենտրոններին գումարվում են հարյուր հազարավոր գյուղերով հայրենի և արտերկրյան ֆաբրիկայ արժեք ներկայացնող՝ խոշորագույն կորորացիաների պրոդուկտների և փոշույթյունների կենտրոնները, բարձրագույնը, բարձրագույնը պաշտպանված են գնեթրայտակի սեղաններով: Բարձրագույնի կենտրոններից այդ գումարները համապատասխանաբար դեռ են նվազում: Յուրաքանչյուր վիճակագրության մասին, որը բարձրագույն տնտեսագիտության հայտնի են ակնույթների համարակցման տեսությամբ: Այսպես, ամերիկյան տնտեսագետ Ս. Կուլինը պնդում է, որ կենտրոնների բաժանումը կապիտալիստական հասարակությունում XX դ. փոփոխվում է «Վաճառքային աղքատացում»:

Սակայն այս տեսությունը մտնում է օրինակի գիտական հետազոտությունների մեջ: Ազգային կենտրոնի մեջ բանվոր դասակարգի բանին նվազում ակնհայտ խիստ աղքատ է ընկնում այն բանում, որ բանվորների աշխատավարձի չորսումը հաճախ կապիտալիստների շահույթների աճից:

ԱՄՆ-ում 1909 ից մինչև 1908 թ. աշխատանքի ժամավաճը վերամշակող արդյունաբերության մեջ աճելացել է 40%-ով, իսկ քամեթրայտակի ընկերությունների շահույթները աճելացել են ութի կրկնակի անգամ: Կապիտալիստական կրթներում կրճատվում է բանվոր դասակարգի բանին խառն ազգային հարստության մեջ: Այսպես, ԱՄՆ-ում բնակչության ¹/₁₀ մասից պակասը իր մեղքով է կենտրոնացրել ազգային հարստության մաս կեսը: Այնպեսով մասնավոր բամբակեղենի ընկերությունների քամեթրայտակի 81%-ը վերաբերացվում է մեծահասակ բնակչության ընդամենը միայն 1%-ի մեղքով: Ցուրաբանաբար այդպիսի քանակությամբ բանվոր բանվում է իր կենտրոնացրողին և բարձրագույնի նոյսության միջև կզան հակադաս անդունդին:

30 Բանվոր դասակարգի դրության բացարձակ վատթարացումը

Քննիչազդեցիվ կապիտալիստական կուտակման ընդհանրական օրենքը, 4. Մարքսը նշել է, որ այդ օրենքը պայմանավորում է աղքատության կուտակումը կապիտալի կուտակմանը համապատասխան: Եվ ինչպիսին էլ որ լինի բանվորի աշխատավարձը, նրա դրությունը կապիտալիզմի օրյակներով օրենքների հետևանքով վատթարանալու տենդենց ունի:

Պրոլետարիատի դրության բացարձակ վատթարացման և նրա արտահայտման զանազան ձևերի հայտնաբերումը յուրաքանչյուր առանձին դեպքում պահանջում են կոնկրետ իրադրության հանգամանակի վերլուծություն: Բարձրագույնի սոցիալիզմի փորձում են մայրի կապիտալիզմի օրոք բանվոր դասակարգի դրության վատթարացման բոլոր ձևերը այն հիման վրա, որ վերջին տարիներին ռեալ աշխատավարձի շարժերը կրկնում որոշ չափով բարձրացել է, պրոլետարիատի որոշ մասի բնակարանային պայմանները բարելավվել են և այլն: Սակայն տեթուլյարի է բանվորների որոշ մասի դրության այս կամ այն ժամանակահատվածում, այս կամ այն կոնկրետ փոփոխությունների մասին հարցը չիփոխվել այն օրինաչափությունների հարցի հետ, որոնք բնորոշում են պրոլետարիատի դրությունը կապիտալիզմի օրոք ամբողջությամբ վերցրած Վ. Ի. Լենինը 1899 թ. 4. Կառուցված գրքի դրախտության մեջ նշել է երկու երևույթ. ա) աղքատության, որը թե ֆիզիկական աղքատությանն աճը և բ) աղքատության, որը թե ֆիզիկական, այլ սոցիալական իմաստով՝ աճը:

Ֆիզիկական աղքատությունը նշանակում է թերաճում և նույնիսկ օրենաչափային մասսաների ուղղակի սովաճարություն², վատ բնակարանային պայմանների, հարուստի և առնային կենցաղավորության տարեկանից արտահան կարիքների կարիքային մայրաքանակի օտարմանակի հետարվորությունները, բարձր մահացությունը, այսինքն՝ բացարձակ աղքատացում այդ խոսքի ուղղակի իմաստով:

Աղքատացումն առավել ընդունակ է ընկնում կապիտալիստական աշխարհի այն երկրներում, որտեղ երկար ժամանակ եմբարգիւն են գաղութարարների թաղանթի և ներկայումս էլ մնում են տարրերից մեծ-պրոլետների շահագործման օրենքներ: Այսպես, բրազիլացի հայտնի հետազոտող Թադուս դը Կաստրոյի տվյալներով, քամեթրայտակի երկրների բնակչության 1/3-ը առատակ է իրենիցական ընդհանրապես կապիտալիզմից: Այս երկրներում հյուսիսային կենտրոնները 100 միլ. մարդու համար բնակարան են հանդեսանում: Բայց ամենահարուստ կապիտալիստական երկրներում էլ կան ընդարձակ շրջաններ, որ սեղաբաշխված են արդյունաբերության հյուսվող բնակավայրեր, իսկ գործարարների թիվը երբեմն հասնում է աշխատանքի բնակչության 15–20%-ին: Այսպես է վիեննայի, օրինակ, ԱՄՆ-ում, Ապալաչյան լեռների շրջանում, որտեղ փակվել են հարյուրավոր ամիստեր, իսկ շահագործման մեջ մնացորդներ մեղմացված են, և այնպես աշխատում են գաղութներն ավելի բիշ բանվորներ, բան առաջերում:

Ֆիզիկական աղքատության վիճակում է գտնվում աշխատավոր բնակչության զգալի մասը, ներառյալ ուսույթական, ազգային հատկանիշով, սևերի ու տարբեր համար աշխատանքի վարձատրման մեջ խոչըն

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկր, հ. 4, էջ 249:
² Սույն տեղը, էջ 250:

¹ ՏՊՎՊՎ, Վ. Լենին, Երկր, հ. 18, էջ 253:

կանոնախնայ և նվաճող, ծանր, ստորջրյան համար վտանգավոր պայմաններով արտադրությունում աշխատող բանվորների տարրեր կառուցողները:

Կապիտալիստական հասարակությունում նկատվում է նաև աճող անհամապատասխանություն բանվոր զստակարգի պահանջմունքների բարձրացող մակարդակի և կենսական բարիքների ռեալ սպասման մակարդակի միջև, այսինքն՝ աղքատության ան սոցիալական իմաստով Այդ անհամապատասխանության մեծացումը նշանակում է, որ բանվորների դրությունը վատանում է բացարձակապես:

Որոշ կապիտալիստական երկրներում աշխատավորների պայտան մակարդակը վերջին 10—15 տարում նախապատկերավոր ժամանակաշրջանի և շեղադասակարգված առաջին տարիների համեմատությունը որոշ չափով բարձրացել է: Բանվոր զստակարգի նշանակությունը, որը սեղծվելով է աշխատավորների կենսամակարդակի անընդ բարձրացումով սոցիալիստական երկրներում, ձեռնարկատերերը հարկադրվում էին գնելու աշխատավորների որչաք բարձրացմանը: Առայժմ բանվորների սպասման մակարդակը բնով էլ չի բուժվում: Նրանց կարիքների մակարդակին համապատասխան Կապիտալիզմը իր իր սահմանով ամենից քիչ է հաշի նստում բանվոր զստակարգի կարիքների շափեր է անի նկատ: Նա բանվորներին իրավունք է վերադառնում միայն կարիքների այն նվազագույն շրջանակը, որոնց բավարարումն անպայմանորեն անհրաժեշտ է աշխատուժի վերարտադրության համար:

Ինչպես արդեն ասվել է VI դիվիզիոնում, աշխատուժի արժեքի մեջ մըտնում են պատմական և բարոյական տարրեր: Այդ նշանակում է, որ աշխատուժի նորմալ վերարտադրության համար անհրաժեշտ սպասուման առարկաների ծավալը անիտոսիոսի մեծությունն է: Վերջին տասնամյակներում այն զգալիորեն բնօրգնվել է Հասարակության, հետևաբար նաև բանվոր զստակարգի, պահանջմունքները որոշվում են արտադրողական ուժերի զարգացմամբ: Արդի գիտա-տեխնիկական առաջընթացը կյանքի է կոչել նոր պահանջմունքներ և դրանք բավարարող արտադրության ճյուղեր: Ասպարակ են եկել ապրանքների նոր տեսակներ, լինչպես լինել է սպասուման առարկաների անսակասին, առաջացել է, մասնավորապես, կյանքի այնպիսի բարիքներից օգտվելու պահանջ, ինչպիսիք են ադիոտեղուհիները, հեռուստացույցները, մոտոցիկլները, կենցաղային էլեկտրասարքեր և այլն: Իսկ վերջինների աշխատավորները, եթե անգամ բարձրացել է, ապա ամբողջությամբ վերցրած այն չի համապատասխանում աշխատուժի արժեքի մեծությունը: Հաճախ նոր ապրանքների սպասումը մեծանում է ի հաշիվ ուրիշ անհրաժեշտ առարկաների սպասուման փոքրանալու:

Աշխատանքի չափից դուրս լարվածությունը ուժասպառ է անում բանվորին, և, դրանց վերականգնման համար նրան անհրաժեշտ են

զգալիորեն ավելի շատ սպասուման առարկաներ: Մասնավորապես, նոր բնակարանային պայմանների և բուժօգնաստիկան բարելավման կարիք է զգում, որը կապիտալիստական երկրներում չափազանց մասն է: Տեխնիկական առաջընթացի հետ անում են նաև բանվորի հանրակրթական մակարդակի բարձրացման պահանջները, որը ձևոց բերելու և պահպանելու համար բանվորը որոշ ծախսումներ պետք է կատարի: Բարձրանում է պրոլետարիատի հասարակական ակտիվության մակարդակը, որի հետևանքով բանվորին անհրաժեշտ են որոշակի միջոցներ, օրինակ, այն արհմիությունները աջակցելու համար, որի անգամն է իրերը:

Աշխատավորների դրությունը բացարձակ վատթարացման գործում մեծ ազդեցություն են թողնում տնտեսական ճգնաժամերը, կր բանվորների հակալիտարիստի հասարակական ակտիվության մակարդակը, մնում են առանց գոյություն միջոցների, գտնում են զորավարներին կապիտալիստներին օգտադրծում են գործազուրկների բազմամիլիոնանոց բանակը այն բանի համար, որպեսզի աշխատողների աշխատավարձը պահեն դարձ մակարդակի վրա և գրանով էլ ավելի վատացնեն ամբողջ բանվոր զստակարգի դրությունը:

Այդպիսով, կապիտալիզմի զարգացումը, մի կողմից, իր հետ բերում է պահանջմունքների աճ, առանց որոնց բավարարման աշխատուժի կարող է վերարտադրվել միայն նվազող վիճակով, իսկ մյուս կողմից, առաջացնում է բանվոր զստակարգի աճող անսպասվություն: Բանվոր զստակարգի զուրկում վատթարացման տեղեկները կապիտալիզմի սոցիալ-տնտեսական օրենքն է:

Բանվորների սոցիալական դրությունը վատթարացմանը հակազդվում է պրոլետարիատի զստակարգային պայքարը բուրժուազիայի դեմ: Եթե բանվոր զստակարգի դիմադրությունը կապիտալիստներին, գրեթե ձգտում են բարձրացնել շահույթներն ի հաշիվ նրա կենսամակարդակի, թուլանում է, ապա պրոլետարիատի դրությունը վատթարացում առաջացնող գործունեների գործողությունն ուժեղանում է: Այդ գնաբում իրատ մեծանում է բանվոր զստակարգի սպասման ետ մնալը նրա պահանջմունքներից, և տեղի է ունենում պրոլետարիատի ազբատացում նույնիսկ Ֆիզիկական իմաստով: Իսկ եթե բանվոր զստակարգը հաջող պայքար է մղում բուրժուազիայի դեմ, թուլանում է նրա դրությունը վատթարացումը պայմանավորող գործունեների դրողությունը, կարող է տեղի ունենալ բանվորների կենսամակարդակի որոշ բարձրացում, բանվոր զստակարգի սպասման և նրա իրավական պահանջմունքների միջև ձեղքվածքի կրճատում:

§ 5. Աշխատավորների պրոլետարացումը և բանվոր դասակարգի կազմության փոփոխությունները ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում

Ներկայումս ֆարրիկա-գործարանային պրոլետարիատը զարգացած կապիտալիստական երկրներում հասել է մոտ 100 միլ. մարդու։ Իսկ բանվորների և ծառայողների ընդհանուր թիվը այդ երկրներում կազմում է 220 միլ. մարդ (ներկա դարակազմի 85 միլիոնի համեմատությամբ), ընդգրկելով ինքնագործ բնակչության 79%-ը։ Սրան պետք է ավելացնել 100 միլիոնից ոչ պակաս պրոլետարներին, որոնք աշխատողներն են կապիտալի կոպիտ զարգացող երկրներում։

Կապիտալիստական բուրձր երկրներում բանվորների և ծառայողների բաժինը ինքնագործ բնակչության մեջ շարունակում է մեծանալ, միաժամանակ փոքրանում է սեփականատերերի, ինքնուրույն անտեսաւարների տեսակարար կշիռը։ ԳՅՁ-ն սահմաններում, օրինակ, բանվորների և ծառայողների բաժինը ինքնագործ բնակչության մեջ եղել է՝ 1925 թ. 52,3 %, 1950 թ.՝ 70,8, 60-ական թվականների վերջերին՝ 83%։ Բանվոր դասակարգի թվական կոպիտ մեծ մասամբ աճում է քաղաքում և գյուղում՝ մանր արտադրողների պրոլետարացման հաշվին։ Նրանց քայքայումը առավել մեծ մասշտաբներով տեղի է ունենում արտադրական ոլորտում։

Կապիտալիզմի զարգացման ընթացքում պրոլետարիատի կազմը փոխվում է սկզբ չափով, ինչ չափով զարգանում է բուրժուազիան, այսինքն՝ կապիտալը, նույն չափով էլ զարգանում է պրոլետարիատը։ Այդ պրոցեսի նյութական հիմքն է հանդիսանում կապիտալիստական հասարակության արտադրողական ուժերի զարգացումը։ Պրոլետարիատի իրրի դասակարգ ձևավորվելիս փոշոր մեքենայական արտադրության քաղաքի հիման վրա Պրոլետարիատի թվի մեծացումը և նրա կազմության փոփոխությունը իրենցից ներկայացնում են գիտության մեջ և արտադրության տեխնիկայում առաջադիմության, աշխատանքի հասարակական բաժանման արդյունք։

Վերջին առանձնակնիքում արդյունաբերական պրոլետարիատի կազմում ամեն նրա այն մասի տեսակարար կշիռը, որը զբաղված է վերամշակող արդյունաբերության մեջ։

Արգենտին, ԱՄՆ-ում արդյունահանող արդյունաբերության և վերամշակող արդյունաբերության, տրանսպորտի և շինարարության բանվորների ընդհանուր թվից վերամշակող արդյունաբերության մեջ 1929 թ. աշխատել է 62%-ը, 1950 թ.՝ 67, իսկ 1965 թ.՝

70%-ը։ Արգենտինում աղյուսաբերության և վերամշակող արդյունաբերության մեջ բանվորների թվի հարաբերությունը կազմել է 1929 թ. 1: 10-ի, 1950 թ. 1: 17-ի, իսկ 1965 թ. 1: 30-ի։

Արդյունաբերական պրոլետարիատի զգալի մասը փոխադրվեց այն էլուղերը, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն արդի արտադրողական ուժերի զարգացման համար։

Աշխատուժի ամենամեծ ճասը ուղղվեց ժամանակակից ինդուստրիայի այնպիսի էլուղեր, ինչպիսիք են ատոմայինը, հիբրոպայինը, էլեկտրոնայինը, նավթաքիմիականը և սինթետիկ բեմախիչներ։ Այդ էլուղերի համար հասակնշական է արտադրության նամակնորոնացման բարձր մակարդակը։

Հետևաբար, գիտա-տեխնիկական հեղափոխության ծավալման համեմատ բանվորների ավելի ու ավելի մեծ մասն է ընդգրկվում համակենտրոնացված խոշորագույն ձեռնարկություններում։ ԳՅՁ-ում վաթսուհակուսակ թվականների սկզբներին հաշվառումներ ընդգրկված բուրձր արտադրական ձեռնարկությունների 1,4 %-ին բաժին էր ընկնում վարձու աշխատուժի մտավորապես 40 %-ը։

Ենթաց փոփոխություններ են տեղի ունեցել բանվոր դասակարգի պրոֆեսիոնալ կազմության մեջ։ Գնեա XX դ. սկզբներին պրոլետարիատը հիմնականում կազմված էր բարձր որակում ունեցող տեխնիկայի օպիսի բանվորներից (հաստացաններ, խառատներ, մեխանիկներ և այլն) և սեւագործ բանվորներից։ Արտադրության հոսքավորումը այդ հարցումայսի 20-ական և 30-ական թվականներին հասցրին այն բանին, որ պրոլետարիատի կազմում երևան եկան բարձր որակավորում ունեցող բանվորների ոչ մեծ խմբեր, որոնք զինվաճարում էին մեքենա-սարքաւներ, մասնագիտացված բանվորներ, որոնք ուսուցված էին կոնվեկտիոններ, հոսքային գծերի վրա և այլն ոչ բարձր օպերացիաներ կատարելու։ Պրոֆեսիոնալ և որակավորման հետագա փոփոխությունների թերեք իր հետ արտադրության ավտոմատացումը նրա ներդրումով որոշ մասնաշական մասնագիտություններ կամ զարման ավելորդ, կամ էլ դրանց նշանակությունը խիտ փոքրացավ (օրինակ, առաջագործների, մոդիլագործների մասնագիտությունը)։ Փոխարենը ասպարեւական այնպիսի մասնագիտություններ, ինչպիսիք են էլեկտրոնային օպերավորման զոմվ մեխանիկները, օպերատորները, ավտոմատների կարգավորիչները և այլն։

Այն բանվորները, որոնց մասնագիտացումն ու որակավորումը չեն համապատասխանում արտադրության փոփոխված տեխնիկական պայմաններին, փաստորեն դառնում են ոչ որակավորվածներ, քանի որ նախկինում նրանց ձեռք բերած որակներում կիրառություն չի գտն-

1 Կ. Մարտ և Ֆ. Կեյզեր, Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստը, «Հայաստան», հրատ., 1973, էջ 82։

եռւմ: Բայց ամբողջութիւնը վերջում արդի ավտոմատացված արտա-
դրութիւնն պահանջները պայմանավորում են բանվորների որակավոր-
ման աճը:

1970 թ. որակավորված բանվորների տեսակարար կշիռը բանվոր զտակարգի ընդ-
հատելով զարգացած կապիտալիստական երկրներում կազմում էր 40—42%, կիսա-
որակավորվածներին՝ 40—50% և ոչ որակավորվածներին՝ 10—20%:

Ինչուստորի՞նչ պրոլետարիատի թիվական աճը, արտադրութիւն
սեխնեկիպակն առավել առաջավոր, համակենտրոնացված նշուղներում
բանվորների տեսակարար կշիռը բարձրացումը վկայում է բանվոր դա-
շակարգի առավել ակտիվ, դիտակից և կազմակերպված շրխատի ճա-
տարակական գերի աճի մասին:

31

**Կապիտալիստական
կուտակման պատմական
սեղանները և պրոլետա-
րիատի ուժերի աճը**

Պարզ պայմանային արտադրութիւնն համար, որը
դատմականորեն նախորդել էր կապիտալիզմին, հասարակական էր պրիմիտիվ, ձևերի տեխնի-
կայով կատարված մանր, բաժան-բաժան արտա-
դրութիւնը: Կապիտալիստական նախասկզբնե-
կան կուտակման մասնանկ սեղի էր ունենում մանր արտադրութիւն
սեղաններում: Անձնական աշխատանքի վրա հիմնված մանր արտադրող-
ների մասնավոր սեփականութիւնը փոխարինելու եկավ կապիտալիս-
տական մասնավոր սեփականութիւնն տիրապետութիւնը՝ վարձու պրո-
լետարներին, աշխիքն՝ արտադրութիւնն միջոցներից զրկված արտադրող-
ների շահագործման հիմքը:

Արդեն ձևավորված կապիտալիզմի պայմաններում սեղի սեղանող
կապիտալի կուտակման պրոցեսում աճում են կապիտալի և արտա-
դրութիւնն համակենտրոնացումն ու կենտրոնացումը: Մրցակցային
պայքարի ընթացքում սեղի է ունենում մանր կապիտալիստների սեղ-
անում խոշորների կողմից: Ամբողջական հասարակական կապիտալի
ավելի ու ավելի մեծ մասն է կենտրոնացվում խոշորագույն կապիտա-
լիստների և նրանց միավորումների ձևերում, իսկ ամբողջական արտա-
դրութիւնն ավելի ու ավելի մեծ մասը համակենտրոնացվում է խոշոր
և խոշորագույն ձեռնարկութիւններում: Միաժամանակ զարգանում է
աշխատանքի հասարակական բաժանումը: Արտադրութիւնն շատ բնագա-
վաններ արտհանում են, կազմավորվում են նոր, նեղ մասնագիտացված
նյութեր: Հասարակական արտադրութիւնն մասնագիտացված մասերի
միջև ավելի ու ավելի սերտ կապեր են հաստատվում շուկայի միջոցով:

Կապիտալի կուտակումն, աշխարհով, ուղեկազմում է արտադրութիւնն
հասարակական բնութիւն ուժեղացումը: Արտադրութիւնն պրոցեսը ավել-
ի ու ավելի է ձևոր բերում հասարակական բնութիւն, իսկ սեփականու-
թիւնը կենտրոնանում է կապիտալիստների համեմատաբար ոչ մեծ

խմբի ձևերում: Գրանով իսկ սրվում է կապիտալիզմի հիմնական հա-
կատարութիւնը՝ արտադրութիւնն պրոցեսի հասարակական բնութիւնի և յու-
լացման մասնավոր կապիտալիստական ձևի միջև եղած հակասութիւնը:
Այդ նշանակում է, որ կապիտալիստական արտադրական հարաբե-
րութիւնները չեն համապատասխանում արտադրողական ուժերի բնույ-
թին: Կապիտալիզմի զարգացմանը, կապիտալի կուտակմանն համըն-
թաց այդ անհամապատասխանութիւնն ավելի ու ավելի է ուժեղանում:
Գրա հետևանքով կապիտալիստական արտադրական հարաբերութիւն-
ները արտադրողական ուժերի զարգացման գործոնից, որպիսիք էին
դրանք կապիտալիզմի դրույթիւնն առաջին շրջանում, ավելի ու ավելի են
փոխարկվում նրանց զարգացմանը խոչընդոտող գործոնի:

Կապիտալիստական արտադրութիւնն և աշխատանքի հանրայնաց-
ման աճը նշանակում է առավել առաջգիծական հասարակարգի՝ սո-
ցիալիզմի անցման համար նյութական նախադրույթների զարգացում:
Կապիտալիստները, գրել է Գ. Մարքսը, անսանձ կիրպով մարդկութիւնը
հարկադրում են արտադրութիւնն անուն արտադրութիւնն և աշխարհով
հասարակական արտադրողական ուժերի զարգացման, աշխիքն, վեր-
ջինն հաշվով հասարակական արտադրութիւնն աշխարհի նյութական պայ-
մանների ստեղծման, որոնք նախապարտաւորում են նոր, ավելի առա-
ջագիծական հասարակարգի հաղթանակը: Կապիտալիստական արտա-
դրական հարաբերութիւնների մեծացող անհամապատասխանութիւնը
արտադրողական ուժերի բնութիւնն զեպի այդ հասարակարգին անցումը
զարմանում է օրյկկախիղճին անհրաժեշտ:

Իր զարգացման պրոցեսում կապիտալիզմն ստեղծում է կոմունիզ-
մի անցման ոչ միայն օրյկկախիղճ, այլև, ինչպես արդեն ասվել է, սուր-
կալիզմի նախադրույթներ: Աճում է պրոլետարիատի թիվը և հասարակա-
կան զեքը, ուժեղանում է կրա կազմակերպվածութիւնը, բարձրանում է
նրա դասակարգային ինքնագիտակցութիւնն մակարդակը: Բանվոր զա-
սակարգին իր կոմունիստական ավանգարդի դիմավորութիւնը, իր շուր-
քը համախմբելով աշխատավորների ոչ-պրոլետարական զանգվածնե-
րին, ավելի ու ավելի վճռակատարուն է հանդես գալիս կապիտալիստա-
կան շահագործման կարգի դեմ, պահանջում է նրա փոխարինումը սո-
ցիալիզմով՝ մի հասարակարգով, որտեղ չկա արտադրութիւնն միջոցների
մասնավոր սեփականութիւնը և մարդու կողմից մարդու շահագործում:

Կապիտալիզմի զարգացմանն համընթաց ուժեղանում է պրոլետա-
րիատի հեղափոխական պայքարը: Կապիտալիզմի գեմ պայքարում պրոլե-
տարիատի ձևոր բերած նվաճումները բարձրացնում են նրա ինքնագի-
տակցութիւնը, ուժեղացնում նրա կազմակերպվածութիւնն ու համա-
խմբվածութիւնը: Տեղական պայքարում ձևոր բերված հարողութիւն-
ները եղպատում են բանվոր դասակարգի թաղաքական անկախութիւն

աճին, իր պատմական մեծ միաբաշխ գիտակցմանը: Արդի պայմաններում, երբ խոշոր կապիտալն ավելի ու ավելի է միահյուսվում բուրժուական պետության ապարատի հետ, բանվորների յուրաքանչյուր կուլյոթ ուղղված է լինում ոչ միայն այս կամ այն կապիտալիստական ձեռնարկատիրոջ հետ, այլև բուրժուական պետության դեմ, արդի կապիտալիստական հասարակության հիմքերի դեմ:

Բանվորների պայքարն իրենց անմիջական շահերի համար, որը չերոտրեն կապված է բանվորական շարժման նպատակի՝ կապիտալիստական շահագործական ուշադանակն հետ, բարձրացնում է մասսաների հեղափոխական գիտակցանությունը:

Կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցման օրնակնալվա և սուբյեկտիվ նախադրյալների նախապատրաստման ու զարգացման մեջ է կայանում կապիտալիստական կուստանական պատմական տենդենցը: Հիանալի պատկերավորությունը է այդ տենդենցը բնութագրել Կ. Մարքսը: Կապիտալիզմի զարգացման հետ, զրոյ է եա, տանում է ազդարանության, ճշման, սուբյեկտման, այլասերման, շահագործման մասան, բայց դրա հետ միասին աճում է նաև բանվոր դասակարգի վրդովմունքը, որը վարժվում, միավորվում ու կողմնակրպվում է հենց արտադրության կապիտալիստական սյրոցնի միխանիզմի միջոցով: Կապիտալի մանուփոխան կապանք է դառնում արտադրության այն եղանակի համար, որն աճել է նրա հետ ու նրա հովանու տակ: Արտադրության միջոցների կենտրոնացումն ու աշխատանքի շանքայնացումը հասնում են այն կետին, երբ նրանք անհամատեղելի են դառնում իրենց կապիտալիստական պատյանի հետ: Վերջինը պայթում է: Էնչում է կապիտալիստական մասնավոր սեփականության մամը: Սեփականազրկողներին սեփականազրկում են՝:

Կուսակամ սոցիալական հետազոտողների բուրժուական տեսությունների բեհնագատությունը

Անդրիական տեսեսաղետ Զ. Քեյնսը, պնդում էր, թե գործազրկությունը ապրանքների նկատմամբ վճարունակ պահանջարկի անբավարարության և աշխատավարձի շահիզանց բարձր լինելու հետևանքն է: Իսկ վճարունակ պահանջարկի անբավարարությունը նա բացատրում էր մարդկանց խնայողություն կատարելու հակումով և կապիտալ ներգրծման կատարելու թուլը խթաններով: Այդ պատճառով էլ, լրիվ զբաղվածության ապահովման նպատակով, ըստ Քեյնսի, անհրաժեշտ է հաղթահարել մարդկանց խնայողության հակումները, ապահովել կապիտալ ներգրծման բարձր մակարդակը, որի համար բանվորներին հարկ է հրամարվել սշահադանք բարձր աշխատավարձի պահանջից:

Իրականում, ինչպես ցույց տրվեց, կապիտալիզմի օրոր գործազրկ-

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, 5, 1, Շախտհրատ, 1954, էջ 756:

կուլյան պատճանները ոչ թե մարդկանց այս կամ այն հակումներն ու պատահական բաշխեր են, այլ արտադրության կապիտալիստական կազմակերպության, մասնավորապես, կապիտալի կուսակման օրենքի գործազրկությունը:

Որը բուրժուական տեսեսաղետներ և սոցիոլոգներ, ի վիճակի լինելով ժխտելու գործազրկությունն ու աշխատազրկության համար նրա կործանարար հետևանքները, գտնում են, որ ինքն գործազրկների թիվը բանվորների ամբողջ թվի 4—5%-ից չի անցնում, ապա նրա վրա պետք է ուշադրություն դարձնել: Այսպես, ԱՄՆ-ի արդյունաբերողների ազգային ասոցիացիայի հրատարակություններից մեկում սպվում է, «Որոշ թվով անձանց ոչ զբաղվածությունն անխուսափելի է ցանկալի է ազատ աշխարհում, որտեղ շահութունակությունն ու ձեռնիրեցությունը նպաստում են առաջընթացին»:

Գիտա-տեխնիկական հեղափոխության պայմաններում գործազրկության սրբորելը կապիտալիզմի համար նորից ընդունում է վտանգավոր բնույթ: «Արդվածություն, Վեյնսական տեսությունն արդեն բավարար չէ կապիտալիզմի պայշուպնության համար: Բուրժուական տեսեսաղետների մի մասը վերադարձնել է սփոխհատուցման հին տեսություններ, որը բառուցում էին XIX դ. գոնհիկ տեսեսաղետները: Ամերիկյան գիտական Գ. Դիրլոյը և ուրիշ տեսեսաղետները մոգեսանագրել են այդ տեսությունը, օգտագործելով անտարի և օպտարիկման ոլորտի զբաղվածության անի մասին տվյալները, և այն զրել են բուրժուական պրտապատկերային ժառայությունը»:

Բայց գործազրկության անի մասին անհերքելի տվյալներն ապացուցում են կապիտալիզմի զոհնազարկման բուրժուական պրտապատկերային փորձերի ողջ ապարդյունությունը: Գործազրկությունը մեծում է որպես շարիք բանվոր դասակարգի համար կապիտալիստական բուրք երկրներում:

Կապիտալիստական երկրների տիրապետող շրջանները փորձում են բանվորներին համոզել այն բանում, որ, ինչպես և կապիտալիստական, բանվորները նույնպես շահագրգռված են արտադրության բնույանման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, իսկ նշելանակում է, նրա կապիտալի կուսակման մեջ: Բայց կապիտալի կուսակմանը խոչընդոտում է աշխատավարձի բարձրացումը, պնդում են բուրժուական տեսեսաղետները, կրկնելով դեռևս Կ. Մարքսի կողմից մեղհացված իրենց նախորդներին: Սակայն վիճակագրական տվյալները համոզելի փաստերով վկայում են այն մասին, որ աշխատանքի արտադրողականությունը և կապիտալիստների շահույթներն աճում են ավելի արագ, քան անվանական աշխատավարձը: Իսկ տուաբին անհրաժեշտության առարկաների գները բարձրացումը, որը հատկապես ուժեղացել է վեր-

ցին տարիներին, և աշխատավորների վրա հարկերի անընդհատ աճը ի չիք են դարձնում աշխատավարձի ավելացումը:

Կապիտալի կուտակման մարքս-լենինյան տեսությունը հնարավորություն է ընձեռում ապացուցելու կապիտալիստների և բանվորների շահերի ընդհանրության մասին շատագոգովական ամեն մի տեսության անհիմնությունը, ինի դա սոցիալական զործընկերությունն տեսությունը, որտեղ կապիտալիստն ու բանվորը ներկայացվում են իբրև ընդհանուր անտեսական շահեր ունեցող հավասար զործընկերներ, ինի դա սեպրգկանի հարաբերությունների տեսությունը, ըստ որի բոլոր մարգիկ եղբայրներ են, որոնք մեկը մյուսի համար միայն բարի գործ են կատարում: Կապիտալիստական երկրներում տիրող ունալ իրականությունն անհերքելի ուժով ապացուցում է, որ բանվորների և կապիտալիստների զսակարգային շահերը ինչպես եղել են տրամագծորեն հակադիր գեռես Կ. Մարքսի ժամանակաշրջանում, աշդպես էլ մեացել են նույնքան հակամարտ, անհաշտելի:

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԵՐԶԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՊՏՈՒՅՑԸ

Վեր շարժման ընթացքում կապիտալն անցնում է արտադրության պրոցեսը և շրջանառության պրոցեսը: Այդ պատճառով էլ կարևոր է կապիտալը գիտարկել շարժման մեջ, վերլուծել շրջանառության ոլորտը և նրա ներգործությունը հավելյալ արժեքի արտադրության վրա:

32 § 1. Կապիտալի շրջապտույտը և նրա երեք փուլերը

Կապիտալի շրջապտույտի երեք փուլերը
Վապիտալի շրջապտույտի առաջին փուլը կարելի է արտահայտել հետևյալ ձևով.

$$\Phi - \text{Ա} \left\langle \begin{array}{l} \text{Ա}_2 \\ \text{Ա}_1 \end{array} \right. \text{Արտադրության մեջ ներդրող ամեն}$$

մի կապիտալի շարժումը սկսվում է նրա դրամական ձևից: Կապիտալի տերը որոշ գումար է ավանսավորում արտադրության գործոններ՝ արտադրամիջոցներ (Ա₁) և աշխատուժ (Ա₂) ձևոք բերելու համար:

Շրջապտույտի այդ փուլում դրամական կապիտալը փոխարկվում է արտադրողականի նախկինում փողի ձևով գոյություն ունեցող կապիտալըն ընդունում է արտադրողական կապիտալի ձև: Դրանից հետո ավանսավորված արժեքի փոխակերպումն ընդհատվում է:

Աշխատանքի շուկայում աշխատուժի ձևաբերումը հանդիսանում է որոշի: պայման ավանսավորված արժեքը, որն առաջ հանդես էր կալիս փողի ձևով, կապիտալի, այսինքն հավելյալ արժեք բերող արժեքի փոխակերպման համար: Աշխատուժի դեումը, այսինքն Փ—Ա₂ գործողությունն արտահայտում է զսակարգային հարաբերությունները կապիտալիստի և վարձու բանվորների միջև: Իսկ արտադրության միջոցների գեումը՝ Փ—Ա₁ արժողությունը արտահայտում է արտադրության միջոցները բաշխելու առևտրային կապիտալիստների միջև տեղի ունեցող հարաբերությունը:

Կապիտալի շրջապտույտի երկրորդ փուլը կապիտալիստի կողմից քնված արտադրամիջոցների և աշխատուժի արտադրողական սպառումն է։ Այն կարող է արտահայտվել հետևյալ կերպ. ...Արտ... Արտ-ից առաջ հարավը կհատկոր նշանակում են, որ կապիտալի փոխակերպումն ընդհատված է, բայց նրա շրջապտույտի պրոցեսը կանգ չի առել, բանի որ ապրանքային շրջանառության ոլորտից այն մտնում է արտադրության ոլորտը։

Դրամական կապիտալի արտադրողականի փոխակերպման հետևանքները արժեքը ձևեր է բերում աշխարհի բնածն, որի միջոցով չի կարող շարունակել շրջանառությունը և պետք է մտնի արտադրողական սպառման ոլորտը։ Արտադրողական կապիտալի գործարկման հետևանքով ստեղծվում է ապրանք, որի մեջ մարմնավորվում է հավելյալ արժեքը։ Ապրանքն ստեղծվելուց հետո արտադրության պրոցեսն ընդհատվում է (որը եղել է կետերով Արտ-ից հետո), իսկ արտադրողական կապիտալը փոխակերպվում է ապրանքայինի։

Կապիտալի շրջապտույտի երրորդ փուլը կարող է արտահայտվել հետևյալ ձևով. Ա՝—Փ՝, որտեղ Ա՝—Փ՝ նշանակում է, որ ստեղծված ապրանքի մեջ պարունակվում է հավելյալ արժեքը։ Այդ փուլում կապիտալիստը հանդես է գալիս որպես իր ձեռնարկությունում ստեղծված ապրանքների վաճառող։ Դրանք վաճառման հետևանքով կապիտալը կրկին ընդունում է իր սկզբնական՝ դրամային ձևը։ Հավելյալ արժեքը ապրանքային ձևից փոխակերպվում է դրամականի, որը նշանակվում է Փ՝ նշանով։

Այսպիսով, իր շարժման ընթացքում կապիտալը հաջորդաբար լուծում է երեք ձև. փողային, արտադրողական և ապրանքային, որոնք համապատասխանում են նրա շրջապտույտի երեք փուլերին։ Այդ փուլերից մեկը վերադառնում է արտադրության ոլորտին, մյուս երկուսը՝ շրջանառության ոլորտին։ Կապիտալի փոխակերպումը արտադրողական ձևից ապրանքային Կ. Մարքսն անվանել է կապիտալի իրական ձևափոխություն, ի տարբերություն նրա ձևական ձևափոխումների, որոնք սեղի են ունենում շրջանառության ոլորտում՝ առաջին և երրորդ փուլերում և որոնց մասնակն առջին է ունենում կապիտալի ձևերի սոսկ պարզ փոխակերպում, այլ ոչ թե նրա մեծացում։

Կապիտալի շարժումը, որի ընթացքում այն հաջորդաբար փոխակերպվում է մի ձևից մյուսին, Կ. Մարքսն անվանել է կապիտալի շրջապտույտ։ Կապիտալի շրջապտույտն ամբողջությամբ արտահայտվում է հետևյալ ֆորմուլայով. Փ—Ա՝ <math>\frac{U_2}{U_1}> ... Արտ... Ա՝—Փ՝, Այս ֆորմուլան

ցայտուն կերպով ցույց է տալիս կապիտալիստական արտադրության նպատակը՝ հավելյալ արժեքի ստեղծումը

Արդյունաբերական կապիտալի երեք ձևերը

Արդյունաբերական կապիտալի շրջապտույտի պրոցեսը արտադրության պրոցեսի և շրջանառության պրոցեսի միասնությունն է։ Շրջապտույտն յուրաքանչյուր փուլում կապիտալը կատարում է հատուկ տնտեսական ֆունկցիան։ Դրամական կապիտալի ֆունկցիան արտադրության միջոցների և աշխատուժի միացումն է կապիտալիստի ձեռքում։ Արտադրողական կապիտալի ֆունկցիան հավելյալ արժեքի ստեղծումն է։ Իսկ ապրանքային կապիտալի ֆունկցիան կապիտալիստի ձեռքի և հավելյալ արժեքի իրացումն է։ Դրամական կապիտալը, արտադրողական կապիտալը և ապրանքային կապիտալը իրենց իրերից ներկայացնում են արդյունաբերական կապիտալի դորժանական ձևերը։ Փայտալիստը, — գրել է Կ. Մարքսը, — որն իր լրիվ շրջապտույտի ընթացքում ընդունում և կրկին դնել է նևտում այդ ձևերը և նրանցից յուրաքանչյուրում կատարում է դրան համապատասխանող ֆունկցիան, արդյունաբերական կապիտալ է, արդյունաբերական բառն այստեղ օգտագործվում է այն նշանակությամբ, որում այն ընդգրկում է արտադրության ամեն մի կապիտալիստի վարժող ճյուղը։

Այնպեսով, որքանով որ կապիտալիստական արտադրության նպատակը հավելյալ արժեքի ստեղծումն է, կապիտալի շարժումը չի սահմանափակվում մի շրջապտույտով, այլ մշտապես վերսկսվում է։ Դրա հետևանքով կապիտալի շրջապտույտի ֆորմուլան ստանում է անվերջ պարունակելու ձև.

$$\Phi - A \left\langle \frac{U_2}{U_1} \right\rangle \dots \text{Արտ...} A' - \Phi' - A' \left\langle \frac{U_2}{U_1} \right\rangle \dots \text{Արտ...} A'' - \Phi'' \text{ և այլն}$$

Շրջապտույտի անընդհատ վերսկսվելու և կրկնվելու պրոցեսում արդյունաբերական կապիտալը ոչ միայն հետևողականորեն ընդունում է երեք ձևեր՝ դրամական, արտադրողական և ապրանքային, այլև յուրաքանչյուր ավելի պահին միաժամանակ գտնվում է բոլոր երեք ձևերում։ Կապիտալիստը մշտապես պետք է կապիտալ ունենա դրամական ձևով, որպեսզի կարողանա աշխատուժի վարձել և արտադրության միջոցներ ձեռք բերել։ Կապիտալի մի մասը պետք է գտնվի և գտնվում է արտադրության ոլորտում։ Պատրաստի արտադրանքը պետք է մշտապես մտադ գործի իրացման ուղի։ Պատրաստի արտադրանքի վաճառքի, այդինքն՝ կապիտալի ապրանքային ձևից դրամականի փոխակերպման խափանումը կարող է կապիտալի դրամական ձևի պակասություն առաջ բերել, որը կհանգեցնի արտադրության տարրերի լրացմանը։ Այսպիսով, յուրաքանչյուր արդյունաբերական կապիտալ միաժամանակ դո-

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 24, стр. 60.

յության ունի բոլոր երեք ձևերով, որը կապիտալիստական արտադրության անընդհատության անհրաժեշտ պայմանն է:

Արդյունաբերական կապիտալի յուրաքանչյուր նսպիտալի շրջապտույտի գործառնական ձևին հասուկ է իր շրջապտույտը երեք ձևերը Դրամական կապիտալի շրջապտույտը պատկեր-

վում է հետևյալ ֆորմուլայով. $\Phi - U \left\langle \frac{U_2}{U_1} \dots \right\rangle$ Արտ...

$\Phi - U$ — Փ-Ս նախընկնում է արդյունաբերական կապիտալի շրջապտույտի ընդհանուր ֆորմուլային Դրամական կապիտալը պատմականորեն և արամաբանորեն արդյունաբերական կապիտալի էլակետային ձևն է հանդիսանում և սկիզբ է դնում կապիտալի ամբողջ շարժմանը: Երջապտույտի ժամանակ նրա հետադարձ հոսքը արտադրության պրոցեսի հետագա վերականգնման պայմանն է հանդիսանում:

Դրամական կապիտալի շրջապտույտի մեջ առավել վառ կերպով է արտահայտված կապիտալիստական արտադրության նպատակը՝ հավելյալ արժեքի անձուր: Սակայն նրա ստեղծման րուն պրոցեսը շրջապտույտի այդ ձևում թաքնված է: Հավելյալ արժեքը ալստեղ հանդես է գալիս իրեն ամբողջ կապիտալի շարժման արդյունը:

Արտադրողական կապիտալի շրջապտույտի ֆորմուլան հետևյալ առևն ունի. Արտ... $U - \Phi' - U \left\langle \frac{U_2}{U_1} \dots \right\rangle$ Արտ: Երջապտույտի այդ ֆորմուլան ընդգծում է արտադրության պրոցեսի անընդմեջությունը, կրկնփոփությունը: Արտադրողական կապիտալը հանդես է գալիս արտադրության տարրերի ձևով, որոնք կարող են սպառվել միայն աշխատանքի պրոցեսում:

Դրամական կապիտալի շրջապտույտում արտադրական պրոցեսը միջանկյալ օղակ է կազմում շրջանառության երկու փուլերի միջև Իսկ արտադրողական կապիտալի շրջապտույտի մեջ շրջանառության այդ փուլերը միջնորդավորող օղակ են հանդիսանում, որն անհրաժեշտ է արտադրության պրոցեսի անընդհատ վերականգնման համար: Հետևաբար, աշխույժ րուն շրջանառությունը միջնորդավորում է պարբերաբար վերականգնող և այդ պատճառով էլ անընդհատ վերարտադրությունը:

Արտադրողական կապիտալի շրջապտույտում արտադրության պրոցեսի որոշիչ դերը կապիտալիստի արժեքի ամբողջ շարժման ընթացքում է հայտ է գալիս առավել ցայտուն: Սակայն այդ շրջապտույտը քողարկում է կապիտալիստական արտադրության շարժիչ առիթը՝ հավելյալ արժեքի ստանալը, ծնում է պատկերացում, իրեն թե կապիտալիզմի օրոք արտադրությունն իրականացվում է հանուն հենց իրեն արտադրության, հանդիսանում է ինքնանպատակ:

Աղյառնվային կապիտալի շրջապտույտի ֆորմուլան այսպիսին է.

$U - \Phi' - U \left\langle \frac{U_2}{U_1} \dots \right\rangle$ Արտ... U' , Ապրանքային կապիտալի շրջապտույտը

վերջանում է աճած կապիտալիստի արժեքով: Նրա բովանդակությունը կապիտալիստի արժեքի և հավելյալ արժեքի իրացման մեջ է:

Կապիտալի երեք ձևերի շրջապտույտի վերլուծությունը բացահայտում է արդյունաբերական կապիտալի շրջապտույտի պրոցեսի բովանդակությունը: Երջապտույտի միայն երեք ձևերի միասնությունն է պայմանավորում կապիտալի շարժման անընդհատությունը, արտադրության պրոցեսի և շրջանառության պրոցեսի միասնությունը: Կապիտալը — գրկ է Կ. Մարքսը — դա շարժում է, շրջապտույտի պրոցես, որն անցնում է զանազան փուլեր, պրոցես, որն իր հերթին իր մեջ ամփոփում է շրջապտույտի պրոցեսի երեք տարբեր ձևերը: Այդ պատճառով էլ կապիտալը կարելի է բնկալել միայն իրեն շարժում, և ոչ թե դադար վիճակում գտնվող իրը:

Կապիտալի շրջապտույտի բոլոր ձևերի համար ընդհանուր հանդիսանում է արժեքի անձուր իրեն կապիտալիստական արտադրության սրշի: Նպատակ և առիթ: Կապիտալի շրջապտույտի բոլոր շարժելիքների միջև ընդհանուր նաև նրանում է, որ բոլոր դեպքերում էլ կապիտալի շարժումն իրականացվում է շրջապտույտի կեղծ, տրոհվում է երեք հետևողական փուլերի և կապված է գործառնող կապիտալի մեկ ձևից մյուսին փոխակերպման հետ: Սակայն կապիտալի շրջապտույտի յուրաքանչյուր շարժելիքն այդ ընդհանուր կապիտալի շարժման մեջ արտադրության և շրջանառության տեղն ու դերը, տարբեր կերպ է բացահայտում կապիտալիստական արտադրության նպատակը:

Արդյունաբերական կապիտալի շրջապտույտի անընդհատությունը պահանջում է նրա ձևերի մշտական և հետևողական փոփոխում, նրանց միջև անհրաժեշտ համաձայնության պահանջում: Սակայն կապիտալի շրջապտույտի այդ անընդհատությունը արտադրության միջոցների կապիտալիստական մասնավոր սեփականության տիրապետության, կապիտալիստական արտադրության հավամարտ բնույթի և տարբերային գաղափարների հետևանքով պարբերաբար խախտվում է:

33
Կապիտալիստական արտադրությունը և շրջանառությունը
Արդյունաբերական կապիտալի շրջապտույտն իրենից ներկայացնում է արտադրության պրոցեսի և շրջանառության պրոցեսի միասնություն: Առանց շրջանառության չի կարող լինել նաև կապիտալիստական արտադրություն: Երջանառության մեջ առկա է ունենում կապիտալի ձևերի փոխակերպում՝ այն ապրանքային ձևից փոխա-

1 K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 24, стр. 121.

հերցովում է դրամականի և դրամականից՝ ապրանքային: Սակայն արտադրության պրոցեսի և շրջանառության պրոցեսի միասնության մեջ առաջնությունը պատկանում է արտադրությանը, քանի որ հենց արտադրության պրոցեսում են ստեղծվում ապրանքը, արժեքը և հավելյալ արժեքը: Միայն արտադրության պրոցեսում է վարձու բանվորների շահագործման հետևանքով առկա ունենում կապիտալի իրական մեծացում, կապիտալիզմի արժեքի փոփոխում: Մինչդեռ շրջանառության պրոցեսում փոխվում է միայն կապիտալի ձևը, բայց ոչ նրա արժեքը:

Շրջանառության պրոցեսի իրականացման համար պահանջվում են լրացուցիչ ծախսումներ: Դրանց կարիքն առաջանում է աշխատուժե վարձելու, արտադրամիջոցների ձեռք բերելու, նյութիկ նսե գնված նյութերի, հումքի, սարքավորման և այլն սեղագիտման համար հատուկ անձնակազմ պահելու անհրաժեշտությանը: Բացի այդ, արտադրված ապրանքների վաճառելու համար անհրաժեշտ են առևտրային բանվորների և ծառայողների հաստիքներ, պահեստային շինություններ և այլն: Զգույթ միջոցներ են ծախսվում սեկյանի համար: Կապիտալի այդ ոլորտ ծախսումները կազմում են շրջանառության ծախսեր:

Շրջանառության ծախսերը բաժանվում են երկու խմբի. շրջանառության զուտ ծախսեր և շրջանառության մեջ արտադրության լրացուցիչ ծախսեր: Շրջանառության մեջ արտադրության լրացուցիչ ծախսեր են դասվում շրջանառության ոլորտում արտադրության պրոցեսի շարունակության հետ կապված ծախսերը: Դրանք կազմված են ապրանքների փոխկիմադրման, կիլոադրաման, պահպանման, դրանք գնահարզին հասցնելու ծախսերից: Նրան այդպիսի դասորդությունը առաջ են գալիս արտադրության կարիքներով, ապա դրանք կատարվում են ծախսված աշխատանքը ստեղծում է արժեք և հավելյալ արժեք, որի հետևանքով նշված գործողությունների կատարման են կերակրված ապրանքների արժեքը բարձրանում է:

Շրջանառության, որպես աշխարհի, պրոցեսով, այսինքն՝ արժեքի ձևերի փոփոխումը պայմանավորված ծախսեր կազմում են շրջանառության զուտ ծախսեր: Դրանք մարվում են հավելյալ արժեքից կատարված հանումների հաշվին: Այդ պրոցեսների վրա ծախսված աշխատանքը չի ստեղծում նոր արժեք և հանդիսանում է ոչ արտադրողական:

Այսպիսով, արտադրությունն ու շրջանառությունը որդանապես փոխադարձաբար կապված են: Առաջնությունն այդ փոխադարձ կապում արտադրությանն է պատկանում: Միևնույն ժամանակ, արտադրության բնութիվով բնորոշվող շրջանառությունը նրա վրա հետադարձ ներգործություն է ունենում: Այն կարող է նպաստել արտադրության անհին, իսկ կարող է նաև այն արգելակել: Շրջանառության նյութական հիմքը աշ-

խատանքի հասարակական բուժանումն է, առանց որի չի կարող գոյություն ունենալ ապրանքային փոխանակություն:

**Քուրծուական և ու-
Փորձուական փոխ-
անկայն կոնցեպցիայի
ընդադասությունը**

Քուրծուական քաղաքատնտեսության մեջ գոյություն ունեն մի շարք տեսություններ, որոնք ստացել են փոխանակային կոնցեպցիա անվանումը: Այդ կոնցեպցիայի համաձայն հասարակության տնտեսական զարգացման վրա վճռական դեր է խաղում շրջանառության պրոցեսը: Իսկ արտադրության պրոցեսը զիտարկվում է նրա ներկայացուցիչների կողմից միայն իբրև մարդու վերաբերման բնության նկատմամբ, հասարակական արտադրական հարաբերությունների հետ որևէ կապից զուրու: «...Քուրծուական մասհորիզոններ,— գրել է Կ. Մարքս,— որում մտքով ուշագրավվածը կանխվում է տնտեսական զործարքներ սարքելով: Տեղյ համապատասխանում է այն մտահայեցելու, որ ոչ թե արտադրության եղանակի բնութիվն է հիմք հանդիսանում իրեն համապատասխանող փոխանակման եղանակին, այլ բնղահկատակն»:

Քուրծուական տնտեսականները հիմնական ուշագրությունը կենտրոնացնում են շրջանառության պրոցեսի վրա: Կապիտալիստների հարաբերությունները վարձու բանվորների հետ նրանց կողմից բնութագրվում են իբրև հավասարության հարաբերություններ, որոնք կապված են փոխադարձ սպասարկումներով: Կապիտալիստն իբր թե վարձատրություն է բանվորների աշխատանքի, իսկ բանվորները կատարում են կապիտալիստի համար օգտակար արտադրական, սեկտիկական ֆունկցիաներ: Դա բացատրվում է նրանով, որ քուրծուական տնտեսականների ղեկավար խնդիրը կապիտալիստական շահագործման բացակայությանն ապացուցելու փորձերն են:

Փոխանակային կոնցեպցիան հատկանշական է բուրժուական ամբողջ քաղաքատնտեսության համար: Այսպես, անգլիական բուրժուական տնտեսական Զ. Քենչը տնտեսության կապիտալիստական սխտան հակացությունը փոխարինել է «քառական տնտեսություն» հակացությունը: Վճռական նշանակությունը նա սովել է շուկային:

Արդի պայմաններում ռեֆորմիստները փորձում են ապացուցել կապիտալիզմի պայմաններում արմատական սոցիալական վերափոխումների հնարավորությունը փոխանակման կատարկազորման միջոցով: Սակայն կապիտալիզմի պայմաններում չեն կարող հաղթահարել նրան հատուկ հակամարտ հակասությունները, բուրժուական կարգերի շահագործողական սխտանը: Փոփոխությունները շրջանառության ոլորտում (օրինակ, բանկերի, պետականացումը) չեն վերացնում կապիտալիզ-

մի հիմքերը՝ արտագրության միջոցների մասնավոր սեփականություն և հրատապանությունը և վարձու աշխատանքի շահագործումը: Կապիտալիստական հարաբերությունների վերացումը միայն կարող է փոխել շրջանառության պրոցեսի բնույթը, այն ենթարկել ամբողջ հասարակության շահերին:

§ 2. Կապիտալի պտույտը: Հիմնական կապիտալ և շրջանառու կապիտալ

34

Կապիտալի պտույտը

Կապիտալի բնույթն ինքն է թևադրում նրա շարժման կրկնողության անհրաժեշտությունը: Ենթակապիտալի շրջանառությունը, որը դիտարկվում է ոչ իբրև առանձին գործառնություն, այլ իբրև պարբերական պրոցես, կոչվում է կապիտալի պտույտ¹:

Իր շարժման մեջ կապիտալն անցնում է արտադրության փուլը և շրջանառության փուլը, որոնք իրականացվում են որոշ ժամանակամիջոցում: Այն ժամանակի գումարը, որի ընթացքում ավանսավորված կապիտալային արժեքն անցնում է արտադրության և շրջանառության փուլերը, կոչվում է կապիտալի պտույտի ժամանակը: Այլ խոսքով, կապիտալի պտույտի ժամանակն իրենից ներկայացնում է արժեքի շարժման պարբերությունը՝ նրա ավանսավորման պահից սկսած, մինչև նրա վերագրվող կապիտալիստի մոտ նստեցնական, զբաղալին ձևով, բայց հավելյալ արժեքի մեծությունը ավելացած:

Գործող կապիտալների պտույտների արագություն համեմատության համար իբրև պտույտի ժամանակի չափման բնական միավոր սովորաբար ծառայում է սարքին իմանալով մեկ տարվա ընթացքում զանազան կապիտալների կատարած պտույտների թիվը, կարելի է որոշել գրանց պտույտի արագությունը:

Կապիտալի պտույտների թվի հաշվարկումը կատարվում է հետևյալ ֆորմուլայով. $n = \frac{O}{O_0}$ -ին, որտեղ n -ը պտույտների թիվն է և, O_0 -ն կապիտալի պտույտի արագության չափման ընդունված միավորը (տարի—12 ամիս), O -ն սովալ կապիտալի պտույտի ժամանակը Այսպիսով, երեք ամսում պտույտ գործող կապիտալը տարվա ընթացքում կգործի 4 պտույտ ($n = \frac{12}{3}$), իսկ 18 ամսվա ընթացքում պտույտ գործող կապիտալը տարվա ընթացքում կգործի միայն իր պտույտի $\frac{1}{3}$ մասը ($n = \frac{12}{18}$):

Միևնույն ճյուղի անհատական կապիտալները և տարբեր ճյուղերի կապիտալները պտույտի տարբեր արագություններ ունեն: Դա բացատրվում է արտադրության և շրջանառության պայմանների տարբերությամբ: Կապիտալի պտույտի արագացումը նաև անհրաժեշտություն է ունենում ավանսավորված կապիտալի մեծության, հավելյալ արժեքի տարեկան մասսայի և նորմալի վրա: Որքան արագ է պտույտ գործում կապիտալը, այնքան շատ հավելյալ արժեք է ստանում կապիտալիստը: Այդ պատճառով էլ կապիտալիստները ձգտում են արագացնել կապիտալի պտույտը:

Կապիտալի պտույտի արագության վրա ազդող կարևորագույն գործոններից մեկը արտադրողական կապիտալի կազմն է, որը բաժանվում է հիմնական և շրջանառու կապիտալի:

Հիմնական կապիտալ և Կապիտալի բաժանումը հիմնականի և շրջանառության կապիտալի պտույտների արագությունների միջև ընկած տարբերությունների փոխարկման եղանակով: Արտադրողական կապիտալի այն տարբերը, որոնք ամբողջությամբ մասնակցում են արտադրության պրոցեսում, բայց իրենց արժեքը փոխանցում են արդյունքին մաս-մաս և կապիտալիստին են վերագրանում գրամի ձևով նույնպես մաս-մաս, կոչվում է հիմնական կապիտալ: Հիմնական կապիտալին զատվում է այն կապիտալը, որն ավանսավորվում է աշխատանքի միջոցների գնման, այսինքն արտադրական շենքեր, կառույցների, մեքենաների, սարքավորում և այլ բաներ ձեռք բերելու համար: Հիմնական կապիտալը կապիտալիստի կողմից ավանսավորվում է միանգամից, նրա գործադրության ամբողջ ժամանակամիջոցի համար, բայց նրա արժեքը շրջանառությունից կարգվում է միայն բաժիններով:

Պտույտի պրոցեսում հիմնական կապիտալի արժեքը ձեռք է բերում երկակի գոյություն: Մի կողմից, քանի որ աշխատանքի միջոցները շարունակում են գործադրվել կապիտալի մի շարք շրջանառությունների ընթացքում, պահպանելով իրենց բնածեղ, ավանսավորված կապիտալի արժեքի մի մասը նշվաբովում է այդ ձևով: Մյուս կողմից, արտադրության պրոցեսում արտադրության միջոցներն աստիճանաբար են մաշվում, և նրանց արժեքի մի մասը որոշ բաժիններով է անցնում ստեղծվող արդյունքին:

Հիմնական կապիտալի կազմում տարբերում են ակտիվ և պասսիվ տարբեր: Ակտիվ տարբերը ներգործում են անշարժանքի առարկայի վրա: Գրանք են մեքենաները, սարքավորումը, շափոշ և կարգավորիչ սարքերն ու հարմարանքները և այլն: Հիմնական կապիտալի պասսիվ տարբերը սպասարկում են արտադրության պրոցեսը: Գրանք կազմված

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 24, стр. 175.

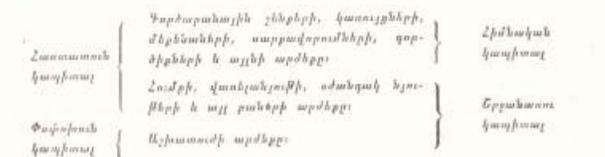
են շննքերից, կատույցներից, փոխանցող հարմարանքներից, տրանսպորտային միջոցներից և այլն:

Երջանառու կապիտալ ինքնից ներկայացնում է արտադրողական կապիտալի մի մասը, որի արժեքը նրա սպառման պրոցեսում արդյունքին է փոխանցվում լրիվ և յուրաքանչյուր շրջապտույտի ընթացքում ամբողջությամբ վերագործվում է կապիտալիստին գրամական ձևով: Երջանառու կապիտալին վերաբերում են աշխատանքի առարկաներ ձևոր բերելու նպատակով կապիտալիստի կատարած ծախսերը: Աշխատանքի առարկաները՝ հումք, օժանդակ նյութերը, վառելիքը և այլն արտադրության պրոցեսում սպառվում են ամբողջությամբ: Նրանք կամ առարկայական մտնում են պատրաստի արդյունքի մեջ, կամ նպատում են նրա ստեղծմանը: Նրանց արժեքը լիովին փոխանցվում է ստեղծվող ապրանքին:

Երջանառու կապիտալին է դասվում կապիտալի այն մասը, որն ավանսավորվում է աշխատում գնելու համար, այսինքն փոփոխուն կապիտալը: Ընչտ է, արտադրության պրոցեսում աշխատումն իր արժեքը չի փոխանցում ստեղծված արդյունքին, այլ ստեղծում է նրա համարձեքը և հավելյալ արժեք: Բայց ըստ շրջանառության եղանակի փոփոխուն կապիտալը չի տարբերվում շրջանառու կապիտալի մնացած տարրերից: Աշխատում ձևոր բերելու նպատակով կապիտալիստի ծախսումներն ամբողջությամբ մտնում են արտադրված ապրանքների արժեքի մեջ և ամբողջությամբ նրան են վերագրանում իրացումից հետո:

Կապիտալի բաժանումը հիմնականի և շրջանառուի ըստ ձևի մասնատրերվում է կապիտալի հաստատունի և փոփոխունի բաժանումից: Կապիտալի բաժանումը հիմնականի և շրջանառուի պայմանավորվում է արտադրության տարբեր պարբերի արժեքների արդյունքին փոխանցելու տարբեր եղանակներով: Կապիտալի բաժանումը հաստատունի և փոփոխունի պայմանավորված է արժեքի և հավելյալ արժեքի ստեղծման պրոցեսում նրանց ոչ միասնական գերակ:

Հիմնական կապիտալի և շրջանառու կապիտալի միջև հարաբերությունը, մի կողմից, և հաստատուն կապիտալի ու փոփոխուն կապիտալի միջև, մյուս կողմից, սխեմատիկորեն կարելի է պատկերել հետևյալ կերպ.

Արտադրողական կապիտալի բաժանումը հիմնականի և շրջանառուի միջակում է հաստատունի և փոփոխունի նրա բաժանումը: Փոփոխուն կապիտալը ավելի զեպրում հանդես է գալիս սուկ իրեն շրջանառու կապիտալի մասերից մեկը: Այդ պատճառով էլ հավելյալ արժեքը թվում է ոչ թե վարձու բանվորների շահագործման արդյունք, այլ ավանսավորված կապիտալի բույր մասերի ծնունդ:

Հիմնական և շրջանառու կապիտալներն իրենց շրջանառությունը կատարում են տարբեր արագությամբ: Այն ժամանակավիշտքում, երբ հիմնական կապիտալը կգործի մեկ պտույտ, շրջանառու կապիտալը կկատարի մի քանի պտույտ: Այդ պատճառով էլ, որքան մեծ է շրջանառու կապիտալի տեսակարար բաժինը ավանսավորված կապիտալում, այնքան փոքր է ամբողջ կապիտալի պտույտի ժամանակը, իսկ հետևաբար, այնքան մեծ է և կապիտալիստի ստացած հավելյալ արժեքը:

Հիմնական և շրջանառու կապիտալների բույր
ժամանակը բնորոշումները
 քանակաբանությունը

Կապիտալի հիմնական և շրջանառու կապիտալներից նայածի էին գնենս մինչև 4, Եվրոպայում Այդ հասկացությունների ինքնատեղ բացատրությունները եղել են Ֆ. Միլերի, Ա. Թյուրոպի, Ա. Սմիթի, Գ. Ռիկարդոյի և այլք արտասպասած մտքերում: Ֆիզիոկրատները (Քլենն, Բյուրդո) նշել են կապիտալի առանձին մասերի պտույտի տարբերությունը: Հիմնական կապիտալի և շրջանառու կապիտալի միջև տարբերությունը նրանք բացատրում էին իրեն նախակերպական ավանսի և ամենամյա ավանսի տարբերությունում: Նրանք ճշտ էին գտնում, որ կապիտալի նման բաժանումը վերաբերվում է միայն արտադրողական կապիտալին: Եվ դրանում է նրանց ծառայությունը: Սակայն նրանք սխալմամբ կարծում էին, թե արտադրողական կապիտալ միայն հողագործության և զջողատեսակության այլ ճյուղերում ներդրած կապիտալն է Այդ կապիտալն էլ նրանք բաժանում էին նախակերպական ավանսներին, այսինքն մի քանի տարում կատարվող ծախսումների (զջողատարնառական գույր, անասուն ձևոր բերելու, կատույցներ և այլ բաներ անելու համար), և տարեկան ավանսների (սերմերի, աշխատումի և այլ բաների համար): Ավանսավորված կապիտալի այդպիսի բաժանումը համապատասխանում էր հիմնական և շրջանառու կապիտալի նրանց հասկացություններին:

Ա. Սմիթը արտադրողական կապիտալ էր համարում արդեն նյութական արտադրության որևէ ճյուղ ներդրված կապիտալը: Սակայն նա ենթադրում էր, որ շրջանառում է միայն շրջանառու կապիտալը: Ըստ որում, նա եննում էր հիմնական և շրջանառու կապիտալի տարբերի բնական հատկանիշներից, այլ ոչ թե կապիտալի շրջապտույտի պրոցեսում նրանց կողմից կատարվող ֆունկցիաներից: Ա. Սմիթը չավելի կա-

պիտանի շարժման տարբեր ձևերի՝ դրամականին, արտադրողականին և ապրանքայինի վերլուծությունը: Նա տարբերություն չէր գտնում արգելափակումների և առևտրային կապիտալների միջև և առևտուրը համարում էր անտեսության արտադրողական ճյուղեր: Հողագործության՝ մեջ կապիտալի կիրառման հարցի սովորված Ամիթը կրկնում էր ֆիզիկո-կրտսեաների տեսանկյունը, կարծելով, որ ոչ միայն աշխատանքը, այլև ինքը հողը, բնությունն էլ է արժեք ստեղծում:

Ի տարբերություն Ա. Ամիթի, Գ. Ռիկարդոն հասկանում էր, որ կապիտալը ինքը ապրանքի արժեք չի ստեղծում, որ այն աշխատանքի միջոցով է միայն փոխանցվում նոր ստեղծված ապրանքին: Սակայն կապիտալը հիմնականի և շրջանառուի տարբերվելու նա ելնում է նրա բաղկացուցիչ մասերի երկարակյանությունից: Շրջանառու կապիտալ նա համարում էր նրա միայն այն մասը, որը ծախսվում էր աշխատուժեի վրա: Կապիտալի այն մասը, որն սովանակություն է համբքի, վառելիս-կյուլի և օժանդակ նյութերի համար, մեկարդոն դասում էր հիմնական կապիտալի շարքը:

Արդի բուրժուական անտեսագետները այս պրոբլեմի մեջ սրել էական նոր բան չեն մտցրել առեկաթի համեմատ, ինչ որ ամսված է եղել բուրժուական կյանիկ ըստգրաստեսություն ներկայացուցիչներին կողմից:

35

Հիմնական կապիտալի ֆիզիկական և բարոյական մաշումը

Փոյություն ունի հիմնական կապիտալի օգտագործման որոշակի միջին տեսողություն, որովհետև զրա օգտագործման ժամանակ այն ֆիզիկական և բարոյական մաշվում է:

Հիմնական կապիտալի ֆիզիկական մաշումը կայանում է նրանում, որ աշխատանքի միջոցները օգտագործման պրոցեսում կորցնում են իրենց սպասողական արժեքը, իսկ նրանց արժեքը փոխանցվում է արդյունքին այն չափով, որչափով դրանք կորցնում են իրենց սպասողական արժեքը: Փոյություն ունի կապիտալի երկու տեսակ ֆիզիկական մաշում: Նախ, աշխատանքի միջոցները ֆիզիկական մաշվածություն են ենթարկվում զրանց կիրառման պրոցեսում՝ դրանց գործածության ինտենսիվությանը համեմատ: Երկրորդ, դրանք կորցնում են իրենց բնորոշ հատկությունները միջոցառային պայմաններին ազդեցության տակ, ինչպես նաև ենթքին պրոցեսների հետևանքով, որոնք տեղի են ունենում նյութի, որից դրանք պատրաստված են, կառուցվածքի մեջ:

Այդպիսով, հիմնական կապիտալի ֆիզիկական մաշվածության աստիճանը կախված է մեքանիկների և տարբերումների օգտագործման տեսողությունից, արտադրական պրոցեսի ինտենսիվությունից, աշխատանքի միջոցների որակից, տեխնոլոգիական պրոցեսների առանձնահատկություններից, որոնցում զրանք իրականացվում են, արտաքին

պայմանների ներգործությունից, վերանորոգման ժամանակին և որակով կատարելուց և մի շարք այլ գործոններից:

Հիմնական կապիտալի արագ մաշվելը կանխելու համար անհրաժեշտ է ծախսել լրացուցիչ կապիտալ ընթացիկ, միջին և հիմնական վերանորոգման համար: Հիմնական վերանորոգման համար միջոցների աղբյուր է հանդիսանում ամորթագանձի ֆոնդը: Հիմնական վերանորոգման (այնպես աշխատանքի միջոցների ամենակարևոր մասերի ու զենաների փոխարինման) հետևանքով վերականգնվում է ոչ միայն հիմնական կապիտալի տարբեր տեսակների գործունեությունը, այլև դրանց արժեքը: Հիմնական վերանորոգման համար ծախսված կապիտալը դասվում է հիմնական կապիտալին: Հիմնական կապիտալի գործելը սպասարկելու համար (զրանք խնամքը, ընթացիկ և կանխիկ վերանորոգում և այլն) ծախսվող կապիտալը չի դասվում ոչ հիմնական, ոչ շրջանառու կապիտալին: Գ. Մարքսն այդ կապիտալն անվանել է հատուկ բնույթի կապիտալ: Բայց գործնականում քանի որ սովորյալ կապիտալը դասվում է ընթացիկ ծախսումների կատեգորիային, այն վերաբերում է շրջանառու կապիտալին:

Հիմնական կապիտալի բարոյական մաշումը տեղի է ունենում կապիտալի արժեքիկման հետևանքով, նրա ֆիզիկական մաշվածության աստիճանից անկախ: Հիմնական կապիտալի բարոյական մաշումը նույնպես, ինչպես և նրա ֆիզիկական մաշումը, իրենից երկարակյան է հիմնական կապիտալի մասնակի արժեքիկման, նրա արժեքի մի մասի կորուստ: Սակայն բարոյական մաշում առաջացնող պատճառները այլ են, քան այն պատճառները, որոնք հասցնում են ֆիզիկական մաշվածության:

Փոյություն ունի բարոյական մաշվածության երկու տեսակ: Նրա առաջին տեսակը պայմանավորված է նախկին կոնսուրուկցիայի մեքանիկների արտադրության էժանացման հետ, որն աշխատանքի արտադրողականությունն ունի շնորհիվ նրանց արժեքի իջնելու հետևանք է: Երկրորդ տեսակի բարոյական մաշվածությունը կապված է նույն նշանակության ավելի կատարելագործված կոնսուրուկցիա ունեցող նոր մեքանիկ ստեղծման հետ, որը պայմաններ է ստեղծում նվազեցնելու արտադրվող արդյունքի միավորի վրա կատարվող ծախսումները (Ընդ որում, հին մեքանիկները մասնակիորեն արժեքիկման են Հիմնական կապիտալի մասատայան բարոյական մաշումը սովորաբար տեղի է ունենում գերարտադրության անտեսական նշանաբանի ժամանակ):

Որքան կարճ է նոր արդյունքին աշխատանքի միջոցների արժեքի փոխանցման ժամանակը, այնքան քիչ են հիմնական կապիտալի բարոյական մաշվածության հետևանքով հնարավոր կորուստները: Բարոյական

Մաշվածութեան հետեւեղով հիմնական կապիտալի արժեզրկման վտանգը ստիպում է կապիտալիստներին միջոցներ ձեռնարկելու այն բանի համար, որպէսզի հիմնական կապիտալի արժեքը փոխհատուցվի նրա ֆիրմիական մաշվածութիւնից դեռ շատ աւաւ: Զգուհով արագացնել հիմնական կապիտալի արժեքի փոխանցումը նոր ստեղծվող ապրանքների և դրանով իսկ հասնել ավանսավորված կապիտալի ավելի արագ վերագործմանը, կապիտալիստները ստիպում են վարձու բանվորներին աշխատել բարձրացած ինտենսիվութեամբ, ուժեղացնում են նրանց շահագործումը:

Ամորտիզացիա

Նոր ստեղծվող ապրանքին փոխանցված և դրամի ձևով նրա իրացումից հետո կապիտալիստին վերագործվող աշխատանքի միջոցների արժեքը կազմում է ամորտիզացիոն ֆոնդ, այսինքն՝ հիմնական կապիտալի փոխհատուցման ֆոնդ: Ամորտիզացիոն ֆոնդի միջոցներն օգտագործվում են հնացած աշխատանքի միջոցները լրիվ նորերով փոխարինելու համար, վերանորոգման, սարքավորման մոդեռնացման համար, ինչպես նաև լրացուցիչ մեքենաներ, հաստոցներ և այլն գնելու նպատակով: Հետեւաբար, ամորտիզացիոն ֆոնդը մասնակիորեն օգտագործվում է նաև արտադրութեան ընդլայնելու համար, ծառայում է իբրև կուտակման լրացուցիչ աղբյուր:

Ամորտիզացիոն ֆոնդը գոյանում է ամորտիզացիոն հատկացումներից, որոնք համապատասխանում են արտադրվող ապրանքների աշխատանքի միջոցների արժեքի փոխանցված մասերին: Ամորտիզացիոն հատկացումների գումարի հարաբերութեանը աշխատանքի միջոցների արժեքին՝ տոկոսներով արտահայտված, իրենից ներկայացնում է ամորտիզացման նորման: Այդ նորման հաշվի է առնում հիմնական կապիտալի ֆիզիկական և բարձրական մաշվածութեանը:

Ամորտիզացիոն նորման կախված է գիտատեխնիկական առաջընթացի տեմպերից, մրցակցային պայքարի սրութեանից, աշխատանքի միջոցների արժեքից և այլնից: Բարոյական մաշվածութեան պրոցեսն արագացնող և հիմնական կապիտալը արագորեն կապիտալիստին փոխհատուցելը հարկադրելու կարևորագույն գործոն է տեխնիկական առաջընթացի ընդլայնումը: Հիմնական կապիտալի բարոյական արագ մաշումը ստանում է ամորտիզացիոն հատկացումների նորման բարձրացման: Որքան բարձր են տեխնիկական առաջընթացի տեմպեր, այնքան շատ են կրքեատվում հիմնական կապիտալի ամորտիզացման ժամկետները:

Մրցակցային պայքարի հարվածի տակ, կապիտալիստները ձգտում են ապահովել կապիտալի ներդրումների զգալի մասի փոխհատուցումը նոր սարքավորման վաղ, առավել ինտենսիվ օգտագործման փուլում:

Կոտլոբյուն ունեն ամորտիզացիոն արագացնող այլ օրինակով գործունեոր Գրանցից առավել կարևորը դա արդի գիտատեխնիկական առաջընթացի պայմաններում մեքենաների և սարքավորումների բարոյական մաշվածութեան ժամկետների խիստ կրճատումն է: Սուր, կատաղի մըքնացումային ազդեցութեան արագութեան հիպոթեզում դա հասցնում է այն բանին, որ դրանից շահում են այն կապիտալիստները ովքեր ավելի շուտ են ազատվում հնացած սարքավորումների բնոյի: Ահա թե ինչու ամորտիզացիոն նորմաները բարձրանում են: Միջինպերիֆարատական մըքնացումային ազդեցութեան ներքո բորժեական պետութեանը օրենսդրական կարգով բարձրացնում են ամորտիզացիոն նորմաները:

ԱՄՆ-ում գոյութեան ունեն արագացված ամորտիզացիայի օրենքեր, որոնք համառոտ կապիտալիստներին թույլ է տրվում մեքենաների և սարքավորումների արժեքի գաղտնի տեղեր գործ գրել որպես ամորտիզացիոն ֆոնդ: Հարկ է նկատի առնելու և այն հակառակն, որ արագացված ամորտիզացիան կապիտալիստներին թույլ է տալիս ամորտիզացիոն ֆոնդը մտցնել շահութեան հոկուսական գումարներ, դրանց թողնել և այդպիսով ապավել մեծ հարկումներից:

Աստիճանաբար աճում է ամորտիզացիոն հատկացումների բաժինը կապիտալ ներդրումներում, որը կապված է հիմնական կապիտալի պտուտի արագացման հետ: Հետեւանք լինում է այն, որ փոփոխվում են աշխատանքի միջոցների փոխարինման և մոդեռնացման ու արտագրական հզորութեաների ընդլայնման համար ծախսումների հարաբերութեանները: Արտագրական հզորութեաների ընդլայնումը նոր շինարարութեան միջոցով ավելի ու ավելի շատ տեղի է ունենում ի հաշիվ ամորտիզացիոն հատկացումների:

Գիտատեխնիկական առաջընթացի պայմաններում հիմնական կապիտալը մեծանում է շքշքանաուից ավելի արագ: Առավել արագ աճում է հիմնական կապիտալի այն մասը, որը վերաբերվում է նրա ակտիվ տարրերին, որի անփոփոխելից հետեւանք բունվոր գտնադրույից շահագործման աստիճանի բարձրացումն է, բանվորների զգալի մասի արտադրութեան ոլորտից արտառիզը:

Հիմնական կապիտալի արագ աճիժացումն ազդում է հասարակական արտադրութեան աճի տեմպերի վրա: Առավել արագ տեմպերով զարգանում են նրա նոր, առաջատար ճյուղերը: Հիմնական կապիտալի չափերի մեծացման համընթաց արդյունաբերական կապիտալը կորցնում է իր մանկայնութեանը, պարաների մեծ տեսակի արտադրութեանից ապրանքների ուրիշ տեսակների արտադրութեան կապիտալի փոխարինելու հնարավորութեանը: Գծվարանում է կապիտալի փոխտրումը մի ճյուղից մյուսը: Այս բուրբ ավելի է սրում արտադրութեան կապիտալիստական լեզանկի հակասութեանները:

կապիտալի պտույտի
ժամանակը և նրա
բազկացուցչի մասերը

Կապիտալի պտույտի ժամանակը, դա այն ժա-
մանակն է, որի ընթացքում ամբողջ ավանսա-
վորված կապիտալն անցնում է արտադրության
պրոցեսը և շրջանառության ոլորտը: Կապիտալի
պտույտի տևականության վրա, բացի արտադրողական կապիտալի կազ-
մից, կապիտալը կազմում են արտադրության ժամանակը և շրջանառության
ժամանակը:

Արտադրության ժամանակը դա այն ժամանակն է, որի ընթացքում
կապիտալը գտնվում է արտադրության ոլորտում: Այն իր մեջ ընդգր-
կում է. նախ, աշխատանքի առարկայի վրա անմիջականորեն ներգոր-
ծության ժամանակը, երկրորդ, աշխատանքի առարկայի վրա քրոնոսյան
ուժերի ներգործության ժամանակը, ինչպես նաև արտադրության պրո-
ցեսում ընդհատումների՝ կապված արտադրության տեխնոլոգիայի հետ
ճրտորդ, արտադրական պայտերների ձևով արտադրողական կապիտալի
գտնվելու ժամանակը:

Այն ժամանակը, որի ընթացքում իրականացվում է բանվորի ան-
միջական ներգործությունը աշխատանքի առարկայի վրա, կազմում է մի
աշխատանքային ժամանակաշրջանը: Այն իրենից ներկայացնում է մի
ժամանակ, պրոկազմված է հաջորդական և միմյանց հետ կապված աշ-
խատանքային օրերից, որոնք սահմանվում են տվյալ էությունում միանգա-
ման պատրաստի արդյունք պատրաստելու համար: Հենց աշխատան-
քային ժամանակաշրջանում են ստեղծվում արժեքը և հավելյալ արժեքը:

Աշխատանքային ժամանակաշրջանի տեղումնումն ազդում է
ավանսավորված կապիտալի պտույտի արագության և մեծության վրա:
Մթաճան փոքր է աշխատանքային ժամանակաշրջանը, այնքան արագ է
պտույտը զործում կապիտալը, հետևաբար, այնքան թիչ կապիտալ պետք
է ծախսվել արտադրությունում: Կապիտալի պտույտն արագացնելու հա-
մար կապիտալիստները ձգտում են կրճատել աշխատանքային ժամա-
նակաշրջանը աշխատանքի ինտենսիվությունը բարձրացնելու, բազմա-
նրթ աշխատանք մտցնելու, զանազան տեսակի տեխնիկական բնույթի
կատարելագործումների կիրառելու և այլն միջոցներով:

Արտադրության ժամանակը կրճատվում է նաև արտադրությունում
քնական պրոցեսների արագացման շնորհիվ: Հաշվեն է, որ քիմիական
արտադրության մեջ, օրինակ, հարկավոր է ժամանակ թիմիական օժան-
ցիաների համար: Փայտամշակման արդյունաբերությունում ժամանակ
է պահանջվում փայտանյութի շրջանում համար, բուսաբանության մեջ
գյուղային ունի երկարատև փոխանցման շրջան: Արտադրության զար-
գացման արդի մակարդակի, քիմիայի, կենսաբանության և այլ առար-
կեղներում ձևեր բերված խոշոր նվաճումները մույլ են առաջ արդյու-
նաբերական արտադրության մեջ խիստ կրճատել քնական պրոցեսների

համար ծախսվող ժամանակը, դրանք ինտենսիֆիկացնել, որն արա-
ցացնում է կապիտալի պտույտը:

Արտադրության ժամանակ է համարվում նաև այն ժամանակը, որի
ընթացքում արտադրության պրոցեսն այս կամ այն պատճառով դադա-
րեցվում է, առաջանում են պարապրոցներ: Այդ պարապրոցները հա-
ճախ առաջ են գալիս ձեռնարկությունների ֆերմաներարներնաժամույ-
նից, իրացման պրոցեսի սրումից, զործադրվելից և այլն: Վերսպան, արտադրության
ժամանակը իր մեջ ընդգրկում է այն ժամանակը, որի
ընթացքում արտադրության միջոցները, իրեն պայար, գտնվում են պա-
հասեցումում, որոնք անհրաժեշտ են վերարտադրության պրոցեսի նոր-
մալ ընթացքն ապահովելու համար: Այդ պայաններն իրենցից ներկա-
յացնում են պատենցիալ արտադրողական կապիտալ:

Կապիտալի պտույտի տեղումնումն պետք է մեծ ներգործություն ունի
շրջանառության ժամանակը, այսինքն այն ժամանակը, որի ընթացքում
կապիտալը գտնվում է շրջանառության ոլորտում: Արտադրության առ-
բեր շուկայում այն առարկա է և կազմվում է սպրանքը արտադրողից
սպասարկի փոխարժեքն ժամանակից, սպասարկային պաշտպանի պահ-
ման ժամանակից, զարտատրի սպրանքների վաճառքի ժամանակից,
արտադրության միջոցների և աշխատանքի գնումն ժամանակից:

Արտադրած սպրանքների իրացումը կապիտալիստների համար
ավելի բարդ զործ է, քան արտադրության միջոցների գնումը: Վաճառքի
ժամանակի տեղումնումն կախված է կապի և արևանպարտի միջոցների
զործացման առարկանից, շուկայական կոնյունկտուրայից, վաճառքի
շուկայի հետազոտությունից, աշխատավորների գեոդակալությունից,
կապիտալիստի մրցունակությունից և այլն:

Կապիտալի մի զարգացմանը համընթաց, շնայած այն բանին, որ
կապիտալիստական շուկայի տարողությունն ընդլայնվում է (պետական
գնումների մեծացման, սպասարկի վաճառքի՝ սպասարկական վարկի մե-
ծացման և այլնի կապակցությամբ), ապրանքների իրացման դժվարու-
թյունները մեծանում են: Կապիտալի պն մասը, որը հանդես է գալիս
սպասարկային ձևով, մեծանում է: Դրա հետ միաժամանակ աճում է նաև
կապիտալի այն մասը, որը ծախսվում է արևանպարտի, կապի միջոց-
ների, պահեստային շինությունների և այլնի օգտագործման համար:

Կապիտալի պտույտի տեղումնումն պետք է նաև այն, որ
կապիտալի ինչ-որ մասը իր շրջապտույտի պրոցեսում պարբերաբար
ազատվում է, գտնվում է ժամանակավորապես ազատ զրամական կա-
պիտալի ձևով, որը կուտակվում է իրեն գնումների կամ վաճառումների
համար նախապես ուղղվելիքին: Փոխարեն երկարացնում է կապիտալի ընդ-
հանուր շրջանառությունը: Վարկային սխառմի զարգացմամբ մի կոն-
կրկությունում ժամանակավորապես ազատվող զրամական կապիտալը

բանկերի միջոցով օգտագործվում է այլ ձևերնապիջուններում:

Շրջանառության ժամանակի կրճատումը պայմանավորում է նրա ոլորտում զբաղված կապիտալի փոքրացումը և նախադրյալներ է ստեղծում արտադրական ոլորտում, կապիտալի մեծացման համար, իսկ հետևաբար, նաև հավելյալ արժեքի սեփական համար:

Ավանսավորված կապիտալի ընդհանուր պտույտը գոյանում է իբրև միջինը՝ հիմնական կապիտալի պտույտներից: Հիմնական կապիտալի զանազան տարրերը տարրեր երկարակեցություն ունեն և այդ պատճառով էլ պտույտ գործում են ու միևնույն ժամանակաշրջանում: Հիմնական կապիտալի պտույտի ժամանակի տևողությունը, կամ նրա վերադարձագրության ժամանակը, պայմանավորում է ամբողջ ավանսավորված կապիտալի պտույտի ցիկլը:

Շրջանառու կապիտալը լրիվ պտույտ է գործում յուրաքանչյուր շրջապտույտում, և նրա պտույտի տևողությունը այլ հավասար պայմաններում որոշվում է արդյունքի արտադրության և իրացման ժամանակի տևողությունը: Տեքստիլ արդյունաբերության մեջ, օրինակ, շրջանառու կապիտալի պտույտի ժամանակը կախված է զյևակորագլան ապրանքային արտադրության իրացման արագությունից: Իսկ նավաշինության մեջ ժամանակը շախազանց երկարատև է համեմատաբար երկարատև աշխատանքային ժամանակաշրջանի հետևանքով:

Կապիտալի իրական պտույտն իրենից ներկայացնում է նրա բոլոր բաղկացուցիչ մասերի փոխճառագույն, ինչպես արժեքի տեսակետից, այնպես էլ, բնա-իրային կազմով: Գործնականում կապիտալի պտույտը արժեքի տեսակետից ավելի արագ է աճիչ ունենում, քան նրա հատուցումը բնա-իրային ձևով: Բնա-իրային ձևով կապիտալի փոխճառագույն ճան համար անհրաժեշտ է կապիտալի մի քանի պտույտ ըստ արժեքի: Այդ պատճառով էլ կապիտալի իրական պտույտը որոշում է կապիտալի պտույտների իրար հետ կապված ցիկլը: Այն արագացվում է արտադրության մեջ գիտական հայտնագործությունների և տեխնիկական գյուտերի կիրառման հետևանքով:

§ 8. Փոփոխում կապիտալի պտույտը և նրա ազդեցությունը հավելյալ արժեքի տարեկան մասսայի և նորմալի վրա

Փոփոխում կապիտալի իր պտույտի եղանակով վերաբերում է շրջանառու կապիտալին: Սակայն փոփոխում կապիտալի պտույտն ունի իր առանձնահատկությունները: Ի տարբերություն շրջանառու կապիտալի մյուս մասերի, աշխատուժի գլխի համար ավանսավորված շրջանառու կապիտալի մի մասը արդյունքին չի փոխանցվում, այլ վերա-

դարձվում է կրկին, անկող հավելյալ արժեքի մեծության շախազ: Այդ պատճառով շրջանառության փոշում իրացվում է ոչ թե ավանսավորված փոփոխում կապիտալը, այլ նոր արժեքը: Արտադրված ապրանքների վաճառքի ժամանակ նախկինում ավանսավորված փոփոխում կապիտալը փոխճառագույն կոր արժեքը փողային ձև է ընդունում և կրկին ավանսավորվում է աշխատուժի գլխի մեծամասնությամբ:

Փոփոխում կապիտալի պտույտի արագությունից կախված են հավելյալ արժեքի տարեկան մասսան և տարեկան նորման: Այն տարվա ընթացքում արտադրված հավելյալ արժեքի գումարը, այս կամ այն փոփոխում կապիտալի զեկպում, կազմում է հավելյալ արժեքի տարեկան մասսան:

Մեկ տարվա ընթացքում ստացված հավելյալ արժեքի մասսայի հարաբերությունը ավանսավորված փոփոխում կապիտալին կազմում է հավելյալ արժեքի տարեկան նորման: Այն հավասար է փոփոխում կապիտալի մեկ պտույտի ժամանակ ստացված հավելյալ արժեքի նորման ընդամաստեղված մեկ տարում նրա գործած պտույտների թվին:

Որքան արագ է շրջանառության կտատումը փոփոխում կապիտալը, այնքան մեծ է կապիտալիտաների կոզիցից յուրացվող հավելյալ արժեքը:

Նկատարենք, որ գոյություն ունեն միևնույն փոփոխում կապիտալ (5 հազարակոտ զրպար) ունեցող երկու մեծարկություն, որոնցում շահագործման նորման 100% է: Բայց սակայն կապիտալիտանի մաս փոփոխում կապիտալը տարեկան գործում է 12 պտույտ, իսկ երկրորդի մաս միայն մեկ պտույտ: Առաջին կապիտալիտար տարվա ընթացքում կտանան 60 հազ. զրպար հավելյալ արժեք (5000×12), իսկ երկրորդը՝ միայն 5 հազ. զրպար: Թա կազդեցություն նաև հավելյալ արժեքի տարեկան նորմալի վրա: Առաջին զեկպում աչե կկազմի 1200%, $\left(\frac{6000}{5000} \times 100\right)$, իսկ երկրորդում՝ 100%, $\left(\frac{5000}{5000} \times 100\right)$: Հավելյալ արժեքի տարեկան մասսայի և տարեկան նորմայի այդ հարաբերությունը բացարձակ է նրանով, որ առաջին մեծարկափորջ ավանսավորված փոփոխում կապիտալը պտույտում է ավելի արագ:

Այն փաստը, որ միևնույն մեծությունն ունեցող ավանսավորված փոփոխական կապիտալները պտույտի տարբեր արագությունների զեկպում բերում են հավելյալ արժեքի տարբեր տարեկան մասսա և տարեկան նորմա, օգտագործվում է բուրժուական անտեսագիտության կողմից պնդելու, թե իբր հավելյալ արժեքը առաջանում է շրջանառությանից, թե իբրև նրա առաջացումը առկա է ունենում շրջանառության ոլորտում: Սակայն նման պնդումների ամբողջ անհեթեթությունը ակնհայտ է գտնում տարվա ընթացքում ավանսավորված և իրքը կիրառված փոփոխում կապիտալի սահմանազատումով:

Ավանսավորված փոփոխում կապիտալը դա այն կապիտալն է, որն օգտագործվում է տարվա ընթացքում բանվորներին աշխատավարձ վճարելու համար: Իրականում կիրառված փոփոխում կապիտալը կարող է գերազանցել ավանսավորված փոփոխում կապիտալը, եթե վերջինս մի քանի պտույտ է գործում տարվա ընթացքում:

Մեր օրինակում առաջին ձևափոխության ավանսավորված կապիտալը տարվա ընթացքում կառաքեց 12 պտույտ: Հետագայում, երբ կողմից իրականում կիրառված փոփոխում կապիտալը տարվա ընթացքում կազմել է 60 հազ. դոլար (5000×12): Այդ պատճառով էլ առաջին կապիտալիստի կողմից լավագործվող բանվորների թիվը 12 անգամ ավելի մեծ է, քան երկրորդ կապիտալիստի կողմից շահագործվող բանվորների թիվը:

Հավելյալ արժեքի շրջանառության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նախապես ավանսավորված անհատական կապիտալի մասան նամբոզը: Մյուսն ավելի արագ է պտույտ գործում հավելյալ արժեքը, այնքան ավելի հաճախ է նոր կապիտալի գոյացում աեղի ուենենում: Քանն այն է, որ կապիտալի պտույտի արագության մեծացումը բարձրացնում է հավելյալ արժեքի տարեկան նորման, արագացնում զրա արտադրության պրոցեսը: Սակայն իրացված ոչ ամբողջ հավելյալ արժեքն է այնուհետև միանգամից վերածվում արտադրողական կապիտալի: Հավելյալ արժեքի մի մասի արտադրողական կապիտալի վերածման հետ մեկտեղ նրա որոշ մասը կուտակվում է իրեն թարմված փողային կապիտալ, որը հետագայում, երբ այն հասնի որոշակի մեծության, կկարողանա գործել որպես լրացուցիչ ակտիվ կապիտալ:

Այսպիսով, կապիտալի շրջանառության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կապիտալի պտույտի արագության վրա ուղղակի կամ անուղղակի կերպով ազդող բոլոր գործոնները միևնույն ժամանակ հանդիսանում են բանվոր դասակարգի շահագործումն ուժեղացնող գործոններ:

Կապիտալի շրջապտույտի և պտույտի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հասկանալու, թե ինչու է բոստոնացիայի գասակարգի կազմում ձևավորվում կապիտալիստների երեք խումբ. արզունաբերական, առևտրական և վարկային: Փողային, արտադրողական և ազդունային կապիտալները արզունաբերական կապիտալի շարժման պրոցեսում կատարելով գլանական ֆունկցիաներ, կարող են առանձնանալ կապիտալի ինքնուրույն աեաակներին: Կապիտալիստական արտադրության զարգացումը, առավելագույն հավելյալ արժեք ստանալու կապիտալիստների Ապտոմեր այգպիտի առանձնացումն աեխուսափելի են զարձնում: Համապատասխանաբար էլ հավելյալ արժեք իրացման պրոցեսում այնպիսի կոնկրետ ձևեր է ընդունում, ինչպես արզունաբերական շահույթն է, առևտրային շահույթը, փոխառվական սուկուրը: Հետևապես, կապիտալիստների բոլոր երեք խմբերն էլ մասնակցում են արտադրության պրոցեսում աեղծվող հավելյալ արժեքի բաշխմանը: Բացի այդ, կապիտալիստները հարկադրված են հավելյալ արժեքի մի մասը դիելու: Տեղի սեփականատերերին հողային սեխուսայի ձևով, հավելյալ արժեքի այդ մասում իրականացվում է նրանց միջև կատաղի մրցակցային պայքարի ընթացքում: Տվյալ դիսում պարզվում են արզունաբերական կապիտալիստների միջև հավելյալ արժեքի բաշխման օրենքներն ու մեխանիզմը:

§ 1. Հավելյալ արժեքի փոխակերպումը շահույթի

36 Արժեքը և արտադրողական կապիտալիստական ծախսերը կապիտալիստական ձևափոխությունում արտադրված յուրաքանչյուր սպրանքի արժեքը (W) բաշկացած է արտադրության միջոցների փոխանցված արժեքից (C), որն իր մեջ մարմնավորում է նախկին աշխատանքի ծախսումները և նոր ստեղծված արժեքից

($V+III$), որի մի մասը աշխատուժի արժեքի (V) վերաբերող լած համարժեքն է կազմում, իսկ մյուս մասը՝ հավելյալ արժեքը (III)։ Ապրանքի արժեքի մեծությունն արտահայտվում է՝ $W=c+v+III$ ֆորմուլայով։ Ապրանքի արժեքի արժեքի արտացոլում է նրա արտադրության համար հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքի ըրտր ծախսումները և դրանով իսկ ցույց է տալիս, թե հասարակությանը ինչ է նստել այդ ապրանքի պատրաստումը։ Սակայն այն, ինչ ապրանքը նստել է կապիտալիստին, չափվում է նրա կապիտալի ծախսումներով։ Ապրանք արտադրելու համար կապիտալիստը պետք է ծախսի հաստատուն և փոփոխուն կապիտալ։ Կապիտալի այդ ծախսումներն էլ հենց կապիտալիստի համար կազմում են արտադրական ծախսերը։ Գրանց մեջ, բնական է, որ չի մտնում հավելյալ արժեքը, որն ստեղծվել է վարձու բանվորների հավելյալ աշխատանքով։ Հետևաբար, կապիտալիստական արտադրական ծախսերն իրենցից ներկայացնում են ապրանքի արժեքի մի մասը, որը հավասար է նրա պտուղատման համար ծախսված հաստատուն և փոփոխուն կապիտալի գումարին։ Եթե արտադրական ծախսերը նշանակել K -ով, ապա $K=c+v+III$ ։

Ապրանքի արժեքը՝ $W=(c+v)+III$ ֆորմուլայով արտահայտված, այժմ կարող է ներկայացվել հետևյալ տեսքով՝ $K+III$, այսինքն ապրանքային արժեքը հավասար է արտադրական ծախսերին պլյուս հավելյալ արժեքը։ Այդպիսով, ապրանքների արտադրության համար հասարակության ծախսերը ($c+v+III$) և կապիտալիստի ծախսերը ($c+v$) իրենց մեծությամբ, տարբեր են։ Այն, ինչ արժե ապրանքը կապիտալիստների համար, և այն ինչ արժե ապրանքի բուն արտադրությունը, դա համեմանի զեպա երկու միասնական տարբեր մեծություններ են։ Այն, ինչ արժե ապրանքը կապիտալիստի համար, սլափվում է կապիտալի ծախսումներով։ Են, ինչ ապրանքն արժե իրականում՝ աշխատանքի ծախսումներով։ Այդ պատճառով էլ ապրանքի կապիտալիստական արտադրական ծախսերը քանակապես տարբերվում են նրա արժեքից, կամ նրա իրական արտադրական ծախսերից...¹։

Կապիտալիստական արտադրական ծախսերի և ապրանքի արժեքի միջև քանակական հարաբերությունը արտացոլում է նաև նրանց միջև դրույթյուն ունեցող որակական տարբերությունները, քանի որ ապրանքի արժեքի բաղկացուցիչ մաս է կազմում հավելյալ արժեքը՝ կապիտալիստական շահագործման արդյունքը, որի ստեղծումը կապիտալիստի համար ոչինչ չի արժենում։ Այն չի մտնում կապիտալիստական արտադրական ծախսերի մեջ և կապիտալիստի կողմից յուրացվում է անհատապես։

Արտադրական ծախսերը չի կարելի նույնացնել ամբողջ ավանսավորված կապիտալի հետ։ Ճիշտ ժամանակաշրջանի ընթացքում ապրանքի արտադրական ծախսերի մեջ մտնում է ավանսավորված կապիտալի միայն այն մասը, որը համապատասխանում է նրա ամորալիզացիայի գումարին տվյալ ժամանակաշրջանում։ Եթե ավանսավորված շրջանառու կապիտալը տվյալ ժամանակաշրջանում (օրինակ, մեկ տարում) կատարում է մի քանի պտույտ, ապա արտադրական ծախսերի մեջ կմտցվի այն գումարը, որը հավասար կլինի այդ կապիտալի մեծության և մեկ տարվա ընթացքում նրա պտույտների թվի արտադրյալին։

Արտադրական ծախսերի և ավանսավորված կապիտալի միջև քանակային տարբերությունը մասնաձևափոխել կարելի է արտահայտել հետևյալ կերպ։

Ավանսավորված կապիտալը (V ավ) հավասար է ավանսավորված հիմնական կապիտալի (H հիմ) և ավանսավորված շրջանառու կապիտալի (U շրջ) գումարին, այսինքն

$$V_{ավ} = H_{հիմ} + U_{շրջ}$$

Իսկ արտադրական ծախսերը (K) կազմվում են, նախ ավանսավորված հիմնական կապիտալի (H հիմ) մեծության և ամորալիզացիայի նորոժոյի ($Ա$) արտադրյալից և երկրորդ, ավանսավորվող շրջանառու կապիտալի (U շրջ) մեծության և տարվա ընթացքում նրա պտույտների ($Ո$) թվի արտադրյալից, այսինքն.

$$K = H_{հիմ} \times Ա + U_{շրջ} \times Ո$$

Ընդունել, որ ավանսավորված կապիտալի ընդհանուր գումարը կազմում է 100 հազ. զրաբ, այդ թվում հիմնականը՝ 70 հազ. զրաբ և շրջանառու՝ 30 հազ. զրաբ, ներառյալ փոփոխուն կապիտալը 10 հազ. զրաբ չափով, 10%-ի ամորալիզացիոն նորոժոյի զեղքում արտադրական ծախսերի մեջ տարվա ընթացքում կմտցվեն հիմնական կապիտալի մաշվածքը 7 հազ. զրաբ չափով $\left(\frac{70000 \cdot 10}{100}\right)$ ։ Տարվա մեջ շրջանառու կապիտալի երեք պտույտի զեղքում այդ ծախսերի մեջ կմտնեն նա 30 հազ. զրաբ (30000×3)։ Այդպիսով, ապրանքների արտադրության տարեկան ծախսերի ընդհանուր գումարը կկազմի 97 հազ. զրաբ։ Պայմանականորեն հավելյալ արժեքի նորման ընդունելը հավասար 100%-ի։ Այդ զեղքում հավելյալ արժեքի տարեկան ժառանգ կկազմի 30 հազ. զրաբ $\left(\frac{100000 \cdot 100 \cdot 3}{100}\right)$ ։ Այդ զեղքում մեկ տարվա ընթացքում արտադրված ապրանքային ժառանգի արժեքը հավասար կլինի 127 հազ. զրաբ ($97000 + 30000$)։

Կապիտալիստական արտադրական ծախսերի կատեգորիան արտահայտում է բուրժուական հասարակության իրական անտեսական հարաբերությունները։ Ապրանքի արժեքի մի մասն առանձնացում է արտադրական ծախսերի մեծով, ապրանքի արտադրության և շրջանառության

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. 1, стр. 30

Ճեղ մշտապես կրկնվող երևույթ է Կապիտալիստի կողմից պարանքների իրացումից ստացված միջոցների մի մասը պարտադիր կերպով զեռում է արտադրական ծախքերի փոխհատուցմանը, քանի որ արտադրության վերականգնման հատարումն ապագա անհրաժեշտ է կրկին ձևաքրեկել արտադրության միջոցների և աշխատուժի:

Կապիտալիստական արտադրական ծախքերի կատեգորիայի իրական ինչևիդ նաև նրանով է արտահայտվում, որ դրանք որոշում են ապրանքի վաճառքային գնի նվազագույն սահմանը: Եթե ապրանքների գները սահմանվում են այդ մակարդակից ցած, ապա չլին հատուցվի նույնիսկ կապիտալի ծախքերը: Սակայն պարանքի արտադրական ծախքերի և նրա արժեքի միջև ընկած սահմանում Շեարափոր են ապրանքը շահույթով իրացնելու տարրեր մակարդակի մի շարք վաճառագներ:

Ենթադրենք, որ ապրանքի արժեքը կազմում է 800 դոլար, իսկ արտադրական ծախքերը՝ 700 դոլար: Ի՞նչ այլ տարբեր գնաձևով 700, 730, 770, 780 դոլարով, սպասել կերպով իր արժեքի համապատասխանար 10, 20, 30, 40 դոլարով ցածը գնում Ապրանքի վաճառքի կտեսցվի շահույթ համապատասխանաբար 20, 30, 70 և 80 դոլարի շտիպ:

Արտադրական ծախքերի անսեական առանձնացումը պայմանավորված է բուրժուական հասարակարգին սպեցիֆիկորեն հատուկ աշխատանքի և կապիտալի միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունների և կարգ պարանքային տնտեսության պայմաններում ապրանքի արժեքը և նրա արտադրական ծախքերը համընկնում են, քանի որ ապրանք արտադրողների բոլոր ծախքերը հանդուժում են նրանց անձնական աշխատանքի ծախսումներին: Ապրանքի արժեքի իրական մեծությունը ստանդ համընկնում է այն արժեքին, որքան որ նրա արտադրությունը կատարում է անմիջական արտադրողներին: Կապիտալիզմի օրոք արտադրության միջոցների նկատմամբ կապիտալիստների սեփականությունը հակադրվում է վարձու բանվորների սեփականությունը կազմող ինքն աշխատուժի: Մրա շնորհիվ արտադրության միջոցների սեփականատերերը ապրանքների արտադրական ծախքերը չափում են ոչ թե աշխատանքի ընդհանուր ծախսումներով, այլ ծախսված կապիտալի մեծությունով:

Կապիտալիստական արտադրական ծախքերը բողբարվում են հաստատուն և փոփոխուն կապիտալների միջև գոյություն ունեցող արժանազան տարբերություններ: Նրանք ծնում են խարտուրիկ պատկերացում, իբր թե կապիտալի կեղծ մասերը համանուն դեր են խաղում արժեքի և հավելյալ արժեքի ստեղծման գործում: Արտադրական ծախքերում անհերի է գալիս աշխատավարձը, որը բուրժուական հասարակության կրկնվողների մակերեսին ներկայանում է իբրև աշխատանքի գին: Մրա

ձեռաններով բանվորների ամբողջ աշխատանքը ներկայացվում է իբրև վարձատրված աշխատանք:

Բացի այդ, հանդես գալով իբրև շրջանառու կապիտալի մի մասը, փոփոխուն կապիտալը գումարվում է հումքի, նյութների և վառելիքի վերք բերման ծախսերին, քանի որ արտադրական ծախքերի այդ բուրք ստանքեր լինվին փոխհատուցվում են արտադրված ապրանքների վաճառքի ժամանակ: Առաջանում է պատկերացում, իբրև փոփոխուն կապիտալի արժեքը փոխանցվում է պատաստի արտադրանքին մերտ ախնայն, ինչպես շրջանառու կապիտալի մյուս մասերի արժեքը: Այդպիսով բողբարվում է պատաստի արդյունքի արժեքին փոխանցված արտադրության միջոցների արժեքի և վարձու բանվորների աշխատանքով ստեղծված արժեքի միջև գոյություն ունեցող սկզբունքային տարբերությունը:

Ապրանքի արժեքի կազմավորումը և արտադրական ծախքերի հարկան ծախքերի ձևավորումը իրենցից ներկայացնում են երկու սերտորեն փոխկապակցված, և ապրանքի արժեքի բաց միասնական միանգամայն տարրի պրոցեսներ:

Ապրանքի արժեքի կազմավորումը և արտադրական ծախքերի ձևավորումը իրենցից ներկայացնում են երկու սերտորեն փոխկապակցված, և ապրանքի արժեքի բաց միասնական միանգամայն տարրի պրոցեսներ:

Կապիտալիստի ծախսերին ապրանքի արտադրության վրա՝ արտադրական ծախքերը, ապրանքի արժեքի կազմավորմանը, կամ կապիտալի արժեքի անձան պրոցեսի հեռու օղջակիորեն կայուն են: Եթե արտադրության միջոցների և բանվորների աշխատանքի գնման համար կապիտալիստի ծախսերի գումարը, այսինքն արտադրական ծախքերի մեծությունը հայտնի է, ապա ազդեցիկ դեռ կարգ չի դառնում, թե ինչպես է անձան սկզբնապես ավանսավորված կապիտալը և ինչու է ապրանքի արժեքը գերազանցում արտադրական ծախքերը: Ապրանքի արժեքի կախվածությունը կապիտալիստի արտադրական ծախքերի տարրի փոփոխությունը գրանցվում է միայն նրանում, որ ապրանքի արժեքի մեծության վրա արտացոլվում է ծախսված հաստատուն կապիտալի չափերի մեծացումը կամ փոքրացումը:

Ավանսավորված հաստատուն կապիտալով ձևաք են բերվում արտադրության միջոցներ, որոնց մեջ մարմնավորված է իրանցաված աշխատանք: Ենթո՞րժ բանվորների կոնկրետ աշխատանքի նպատակահարմար բնույթի, սպասված արտադրության միջոցների արժեքի փոխանցվում է պատաստի արդյունքին: Ահա թե ինչու այդ արժեքը երևան է պալիս արդյունքի արժեքի բաղկացուցիչ մասի տեսքով: Բայց այն չի առաջանում նրա ստեղծման պրոցեսում: Քանի որ ծախսված հաստատուն կապիտալի արժեքը փոխանցվում է ապրանքին, ապա այդ հավասար պայմաններում վերջինիս արժեքը անձան կամ նվազում է արտադրական ծախքերի այդ մասի մեծության փոփոխությանը համեմատ:

Այս դրույթը պահպանվողից հետոյս որինհանով նեթողրենք, թէ ապրանքի արժեքը կազմում է, $400c + 190v + 100m = 690W$: Ընդունենք, որ այդ ապրանքի ստեղծման համար ծախսված արտադրության միջոցների արժեքը կամ հաստատուն կապիտալը մեծացել է 400c-ից մինչև 500c-ի: Այդ դեպքում կհանձն ոչ միայն ապրանքի արտադրական ծախսերը (500c-ից մինչև 600c) այլև կբարձրանան ապրանքի արժեքը (600W-ից մինչև 700W): Իսկ նմի արտադրության միջոցների արժեքի ընկնի 400c-ից մինչև 300c-ի, այդ արտադրական ծախսերը և ապրանքի արժեքը կփոքրանա 100 միավորով:

Ի տարբերություն հաստատուն կապիտալի, ավանսավորված փոփոխուն կապիտալն արդյունքին չի միայնում իր սեփական արժեքը: Կրանով ձևեր բերված աշխատանքը աշխատանքի պրոցեսում ստեղծում է նոր արժեք, իսկ մյուս մասը կազմում է հավելյալ արժեքը: Ապրանքի արժեքի մեջ մտնում է ոչ թե ավանսավորված փոփոխուն կապիտալի արժեքը, այլ վարձու բանվորների աշխատանքով նոր ստեղծված արժեքը: Աշխատուժի զին փոխուման չնա կապված փոփոխուն կապիտալի չափի փոփոխությունը չի ազդում աշխատանքի պրոցեսում նոր ստեղծված արժեքի մեծության վրա: Փոփոխուն կապիտալի չափի մեծացումը կամ փոքրացումը ներթրոծում է (նոր ստեղծված արժեքի անփոփոխ մասայի դեպքում) միայն նոր արժեքի բաղկացուցիչ մասերի հարաբերակցության վրա, մասեր, որոնցից մեկը հավելյալ արժեքն է, իսկ մյուսը փոխհատուցում է փոփոխուն կապիտալը և այդ պատճառով էլ մտնում է ապրանքի արտադրական ծախսերի մեջ:

Այստեղից հետևում է, նախ, որ բանվորների աշխատավարձի մեծացումը կամ փոքրացումը (նոր ստեղծված արժեքի միևնույն մեծության դեպքում) չի ազդում ապրանքների արժեքի վրա: Երկրորդ, փոփոխուն կապիտալի մեծության փոփոխը էական ազդում է նոր ստեղծված արժեքի արտճանալի Վ-ի և M -ի վրա որում, հավելյալ արժեքի մասունի հակադարձ համեմատական կախիտություն մեջ է գտնվում աշխատուժի զինք: Բանվորների աշխատավարձի բարձրացումը առաջացնում է կապիտալիստի կողմից յուրաքանչյուր հավելյալ արժեքի նվազեցում, և ընդհանրապես, աշխատավարձի նվազեցումը տանում է հավելյալ արժեքի մեծացման: Սա ցույց է տալիս, թե ինչու են կապիտալիստները ձգտում կրճատել ապրանքի արտադրական ծախսերը առաջին հերթին թանկությունների աշխատավարձը նվազեցնելու միջոցով:

Այդպիսով, արտադրության պայմանների անփոփոխության դեպքում փոփոխուն կապիտալի (աշխատուժի զին) մեծության փոփոխումը անմիջականորեն ազդում է արտադրական ծախսերի չափերի և հավելյալ արժեքի մասայի վրա, որը կապիտալիստի կողմից յուրաքանչյուր ընդ չի փոխում ապրանքի ընդհանուր արժեքը: Միևնույն բորժուական

տեսեսացեաները պնդում են, իբր թե բանվորների անվանական աշխատավարձի բարձրացումն անուղ է բերում ապրանքների թանկացում և այդպիսով՝ նրանց իրական կիսմուտների անկում: Անշխատավարձի և ապրանքի զին փոխադարձ կապի նման մեկնաբանումը օգտագործվում է կապիտալիստների շահերին համապատասխան՝ աշխատավարձի Եստեցման հակաբանվորական քաղաքականությունը հիմնավորում համար:

Ծանույթը որպես **38**
Ծանույթը արժեքի փոխակերպված ձև

Այն պատճառով, որ արտադրության կապիտալիստական ծախսերում հաստատուն և փոփոխուն կապիտալի միջև տարբերությունը վերանում է, հավելյալ արժեքը հանդես է գալիս իբրև ավանսավորված կապիտալի ոչ թե փոփոխուն, այլ երկու մասերի՝ հաստատունի և փոփոխունի ծնունդ: Կապիտալիստական իրականության մակերևութին հավելյալ արժեքը հանդես է գալիս իբրև արժեքի ավելցուկ, որը ծնունդ է առնում ամբողջ ավանսավորված կապիտալի շարժումից, քանի որ արտադրության պրոցեսին մասնակցում է ամբողջ կապիտալը: Հանդես գալով իբրև ամբողջ կապիտալի ծնունդ, այն փոխակերպվում է շահույթի: Պրոպես ամբողջ ավանսավորված կապիտալի մեծուց ներկայացված հավելյալ արժեքը,— գրել է Կ. Մարքսը,— ձևոր է բերում շահույթի փոխակերպված ձևը:

Նմի շահույթը նշանակենք p տեսով, արտադրական ծախսերը՝ k տեսով, այս ապրանքի արժեքը կարող է արտահայտվել այսպիսի ֆորմուլայով: $W = k + p$, այսինքն՝ ապրանքի արժեքը հավասար է արտադրության կապիտալիստական ծախսերը պլյուս շահույթը: Ապրանքի արժեքի այս ֆորմուլան լիովին թողարկում է ավանսավորված կապիտալի անմաս աղբյուրը, քանի որ շահույթը հանդես է գալիս իբրև ապրանքի վաճառույթի ավելցուկ նրա արտադրական ծախսերից, ընդ որում կապիտալիստական իրականության մակերևութին չի երևում, թե ինչպես է առաջանում այդ ավելցուկը: Ի տարբերություն $W = c + v + m$ ֆորմուլայի, $W = k + p$ ֆորմուլայում հաստատուն և փոփոխուն կապիտալների միջև տարբերությունը թաքցված է, և շահույթի (p) ձևով հավելյալ արժեքի աղբյուր է թվում ամբողջ կապիտալը:

Ծանույթը իրենից ներկայացնում է հավելյալ արժեքի փոխակերպված ձևը: Ծանույթի մեջ միասինֆիկացվում է կապիտալի ինքնաձման ամբողջ պրոցեսը: Այն բանի նման, երբ կապիտալիստական կենտրոնական մի բևեռում աշխատուժի զինը հանդես է գալիս աշխատուժի արժեքի փոխակերպված ձևով՝ աշխատավարձի ձևով, նրա մյուս բևեռում հավելյալ արժեքը փոխակերպված ձևով հանդես է գալիս շահույթի:

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, с. 1, стр. 43.

Այս որոշվող պարամետրներն ճանաչալ որինհավոյ նկարագրենք, թի սարանքի արժեքը կազմում է, $400c + 100v + 100m = 600W$, Ընդունելով, որ այդ սարանքի ստեղծման համար միակամ արտադրության միջոցների արժեքը կամ հաստատուն կապիտալը մեծացել է 400c-ից մինչև 500c-ի Այդ դեպքում կաձեն ոչ միայն սարանքի արտադրական ծախսերը (500c-ից մինչև 600c) այլև կրթործական սարանքի արժեքը (600W-ից մինչև 700W), Իսկ նրա արտադրության միջոցների արժեքն ընկնի 400c-ից մինչև 300c-ի, այս արտադրական ծախսերը և սարանքի արժեքը կիրթրանա 100 միավորով:

Ի տարբերութլուուն հաստատուն կապիտալի, ավանսավորված փոփոխուն կապիտալն արդշունքին չի միացնում իր սեփական արժեքը: Երանով ձևոք բերված աշխատուժը աշխատանքի պրոդուսում ստեղծում է նոր արժեք, իսկ մյուս մասը կազմում է հավելյալ արժեքը: Ապրանքի արժեքի մեջ մտնում է ոչ թե ավանսավորված փոփոխուն կապիտալի կապիտալի արժեքը, այլ վարձու բանվորների աշխատանքով նոր ստեղծված արժեքը: Աշխատուժի գին փոփոխուն չնոս կազմված փոփոխուն կապիտալի նախի փոփոխութլուուն չի ազդում աշխատանքի պրոդուսում նոր ստեղծված արժեքի մեծութլան վրա: Փոփոխուն կապիտալի շափի մեծացումը կամ փոքրացումը ներդրում է (նոր ստեղծված արժեքի անփոփոխ մասայի դեպքում) միայն նոր արժեքի բաղկացուցիչ մասանի հարաբերակցութլան վրա, մասեր, որոնցից մեկը հավելյալ արժեքն է, իսկ մյուսը փոխհաստացում է փոփոխուն կապիտալի և այդ պատճառով էլ մտնում է սարանքի արտադրական ծախսերի մեջ:

Այստեղից հետևում է, նախ, որ բանվորների աշխատավարձի մեծացումը կամ փոքրացումը (նոր ստեղծված արժեքի միեևույն մեծութլան դեպքում) չի ազդում սարանքների արժեքի վրա: Երկրորդ, փոփոխուն կապիտալի մեծութլան փոխվիլը էպիսն ազդում է նոր ստեղծված արժեքի արոճանքը V-ի և M-ի: Ըստ որում, հավելյալ արժեքի մասան հավազարձ համեմատական կախվածութլան մեջ է գտնվում աշխատուժի գինը, բանվորների աշխատավարձի բարձրացումը անաշարքնում է կապիտալիստի կողմից յուրացվող հավելյալ արժեքի նվազեցում, և ընդհանրական, աշխատավարձի նվազեցումը ստանում է հավելյալ արժեքի մեծացման: Աս ցույց է տալիս, թե ինչու են կապիտալիստները ձեռքառում կրճատել սարանքի արտադրական ծախսերը անաշին հերթին բանվորների աշխատավարձի նվազեցնելու միջոցով:

Այդպիսով, արտադրութլան պայմանների անփոփոխութլան դեպքում փոփոխուն կապիտալի (աշխատուժի գին) մեծութլան փոփոխումը անմիջականորեն ազդում է արտադրական ծախսերի շափերի և հավելյալ արժեքի մասայի վրա, որը կապիտալիստի կողմից յուրացվում է, ըստ չի փոխում սարանքի ընդհանուր արժեքը: Միևնույն բուրժուական

սխեսակցաները պնդում են, իրք թե բանվորների անվանական աշխատավարձի բարձրացումն անաղ է բերում ադրանեղների թիանկացում և այդպիսով՝ նրանց իրական նկամութների անկում: Աշխատավարձի և սարանքի գնի փոխադարձ կապի նման մեկնարանումը օգտազորվում է կապիտալիստների շահերին համապատասխան՝ աշխատավարձի օտանցմանն հակարանվորական քաղաքականութլունը հիմնավորելու համար:

Ծանույթ որպես 37
հավելյալ արժեքի
փոխակերպված նե

Այն պատճառով, որ արտադրութլան կապիտալիստական ծախսերում հաստատուն և փոփոխուն կապիտալի միջև տարբերութլունը վերանում է, հավելյալ արժեքը հանդես է գալիս իրքն ավանսավորված կապիտալի ոչ թե փոփոխուն, այլ երկու մասերի՝ հաստատունի և փոփոխունի մեևույն: Կապիտալիստական իրականութլան մակերևութլին հավելյալ արժեքը հանդես է գալիս իրքն արժեքի ավելցուկ, որը մեևուկ է անում ամբողջ ավանսավորված կապիտալի շարժումից, քանի որ արտադրութլան պրոդեկտի մասանկցում է ամբողջ կապիտալը: Հանդես գալով իրքն ամբողջ կապիտալի մեևույն, այն փոխակերպվում է շահութլի: Վերպես ամբողջ ավանսավորված կապիտալի մեևույն ներկայացված հավելյալ արժեքը,— դրել է Կ. Մարքսը,— ձեռք է բերում շահութլի փոխակերպված ձևով:

Եթե շահութլը նշանակենք p աստով, արտադրական ծախսերը՝ k տասով, այս սարանքի արժեքը կարող է արտահայտվել այսպիսի ֆորմուլայով. $W = k + p$, այսինքն՝ սարանքի արժեքը հավասար է արտադրութլան կապիտալիստական ծախսերը պլլուս շահութլը: Ապրանքի արժեքի այս ֆորմուլան լիովին բողոքիում է ավանսավորված կապիտալի աճման ազդուրը, քանի որ շահութլը հանդես է գալիս իրքն սարանքի վաճառանքի ավելցուկ նրա արտադրական ծախսերից, ընդ որում կապիտալիստական իրականութլան մակերևութլին չի երևում, թե ինչպես է անաշանում այդ ավելցուկը: Ի տարբերութլուն $W = c + v + m$ ֆորմուլայի, $W = k + p$ ֆորմուլայում հաստատուն և փոփոխուն կապիտալների միջև տարբերութլունը թարքված է, և շահութլի (p) ձևով հավելյալ արժեքի ադրուր է թվում ամբողջ կապիտալը:

Ծանույթ իրենից ներկայացնում է հավելյալ արժեքի փոխակերպված ձևը: Ծահութլի մեջ միատիթիկացվում է կապիտալի ինքնաճման ամբողջ պրոդեկտը: Այն բանի նման, երբ կապիտալիստական էկստեռիկայի մի բևեևում աշխատուժի գինը հանդես է գալիս աշխատանքի արժեքի փոխակերպված ձևով՝ աշխատավարձի ձևով, նրա մյուս բևեևում հավելյալ արժեքը փոխակերպված ձևով հանդես է գալիս շահութլի

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. 1, стр. 43.

ձևով: Այդ աներևութականությունը օգտագործվում է կապիտալիզմի բնատրոպիկների կողմից այն բանի համար, որպեսզի թաքցնեն պրոլետարիատի իրական դրությունը և փորձեն ապացուցել, իբրև թե շահույթն ամբողջ ավանսավորված կապիտալի ծնունդ է, այլ ոչ թե բանփորձերի աշխատանքի հետևանքը:

Շահույթի մեջ արտացոլվում են ոչ միայն հավելյալ արժեքի արտադրության պայմանները, այլև նրա իրացման պայմանները: Շահույթը իրացված հավելյալ արժեքն է: Այն պահանջում էլ նրա մեծության վրա ազդում է գների մակարդակը, դրանց տատանումները: Գրա հետևյալանքով ստեղծվում է աներևութականություն, իբրև թե շահույթն առաջանում է շրջանառության ոլորտում, ապրանքների վաճառքի մասնակի: Զգուհով ամբարակելի և հիմնավորել այդ պատահանքը, բուրժուական կառուցողականությունը պետք է նաև կապիտալիստի ծախսերը ապրանքի արտադրության վրա իբրև թե կազմում են նրա իսկական արժեքը, իսկ շահույթն առաջանում է ոչ թե արտադրության ոլորտում, այլ շրջանառության ոլորտում: Սակայն շահույթը չի կարող առաջանալ շրջանառության ոլորտում, քանի որ արժեքը, ինչպես պարզվել է վերևում, ապրանքի առք ու վաճառքի պրոցեսում չի գոյանում:

Շահույթը ոչ միայն ձևով, այլ քանակությամբ էլ կարող է տարբերվել հավելյալ արժեքից: Մրցակցային պայքարով և պահանջարկի ու առաջարկի տատանումներով պայմանավորված՝ ապրանքների գների՝ դրանց արժեքից շեղվելու հետևանքով, առանձին կապիտալիստների շահույթի մեծությունը, որպես կանոն, չի համընկնում նրանց գործարաններում վաճառքի քանակության աշխատանքով ստեղծված հավելյալ արժեքի մասնաչափի հետ: Իսկ հասարակության մասշտաբով կապիտալիստների շահույթների գումարը հավասար է արտադրված հավելյալ արժեքի մասնաչափին:

3ժ § 2. Ծանույթի նորման

Ծանույթի նորման և ցրտարբերությունը հավելյալ արժեքի նորմային

Շահույթը կապիտալիստական արտադրության անմիջական նպատակն է, նրա շարժի դրսևապահմանը: Ծրուցանելուը ձևնարկատեր շահագրգռված է այն բանում, որպեսզի ծախսված

կապիտալի դիմաց ստանա արժեքից հետարադրի շափ մեծ ավելյուրել:

Կապիտալի աճման աստիճանը որոշվում է շահույթի նորմայով: Ծանույթի նորման դա հավելյալ արժեքի հարաբերությունն է ամբողջ ավանսավորված կապիտալին (քանի որ արտադրության պրոցեսին մասնակցում է ամբողջ կապիտալը), արտահայտված տոկոսներով:

$$\text{Հեռանական, } p' = \frac{m}{q_{\text{ս}} + i} = \frac{m}{c+v} \times 100 - \text{ի:}$$

$$p' = \frac{m}{q_{\text{ս}} + i} = \frac{m}{c+v} \times 100 - \text{ի:}$$

Սովորաբար, երբ խոսքը շահույթի նորմայի մասին է, նկատի է առնվում շահույթի տարեկան նորման, որն իրենից ներկայացնում է մեկ տարում հավելյալ արժեքի հարաբերությունն ամբողջ ավանսավորված կապիտալին:

Շեղանկեր, որ ավանսավորված կապիտալը կազմում է 10 հազ. դոլար, մեկ տարում ստացված հավելյալ արժեքը՝ 15 հազ. դոլար: Այդ դեպքում շահույթի տարեկան նորման հավասար կլինի 15% - ի $\left(\frac{15000}{100000} \times 100 \right)$:

Հավելյալ արժեքի նորման և շահույթի նորման՝ միևնույն մեծության նրկու տարբեր շափումներն են, եթե հավելյալ արժեքի տարեկան նորման որոշվում է տարվա ընթացքում ստացված հավելյալ արժեքի հաջերթությունը փոփոխուն կապիտալին $\left(\frac{m}{v} \right)$, ապա շահույթի տարեկան նորման՝ հավելյալ արժեքի այդ մասնաչափի հարաբերությամբ ամբողջ ավանսավորված կապիտալին $\left(\frac{m}{c+v} \right)$: Շահույթի նորման փոքր է հավելյալ արժեքի նորմայից այն աստիճանով, ինչ աստիճանով փոփոխուն կապիտալը փոքր է ամբողջ ավանսավորված կապիտալից:

Շահույթի նորման, ինչպես և ինքը շահույթը, քողարկում է շահույթի աղբյուրը, աշխատանքի շահագործումը կապիտալի կողմից: Երևույթի մակերեսին շահույթի նորման աճումը ներկայանում է կապված ոչ թե փոփոխուն կապիտալի հետ, այլ ամբողջ սկզբնական ավանսավորված կապիտալի հետ: Դա աղավաղում է հավելյալ արժեքի նորմայից շահույթի նորմայի ներքին կախվածությունը: Շահույթի նորման հանդես է գալիս իբրև հավելյալ արժեքի հարմայի փոխակերպված մե, որը ստեղծում է այնպիսի աներևութականություն, թե իբր կապիտալի աճումը հանդիսանում է ոչ թե պրոլետարիատի շահագործման ուժեղացման հետևանքը, այլ ամբողջ կապիտալի քրեակտե՝ մեծանքը:

Շահույթի նորման, ինչպես արդեն ասվել է, — կապիտալի ներգրծման օգտավետության վճռական շափանիշն է: Ե՛րբ շահույթի նորման, — գրել է Կ. Մարքսը, — դա կապիտալիստական արտադրության շարժիչ ուժն է, արտադրվում է միայն այն և այնքանով, որքանով որ կարելի է արտադրել շահույթով՝:

Շահույթի համար կապիտալիստների անանձ վազքը սահմանների ունի: Այն պատկերավոր ձևով բնութագրվել է XIX հարյուրամյակի

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. I, стр. 284

անդիական մի հրապարակախոսի կողմից, որի խոսքերը բերում է Կ. Մարքոսը. «Կապիտալը վախճնում է շահույթի բացահայտությունից կամ շատ փոքր շահույթից, ինչպես բնութագրում է դատարար-կուսիցիան, Բայց երբ առկա է քաղկանկանայի շահույթը, կապիտալը համարձակ է դառնում: Տաս տոկոսն սպասովեցեք, և կապիտալը համարձակ է ամեն մի կիրառման. 20 տոկոսի դեպքում նա աշխուժանում է. 50 տոկոսի դեպքում նա դրականացնա պարտաստ է ամեն մի հան-դրվածության, 100 տոկոսի դեպքում նա ստնստակ է տալիս մարդկային բոլոր օրենքները, 300 տոկոսի դեպքում չկա մի ոճիր, որը գործելու դիակ չանի նա, թեև կազմում էր նա կախաղանի վտանգ սպանելիս: Կապիտալիստական կարգերի պատմությունը համոզելի կերպով վկայում է այն մասին, որ հատկապես հարստանալու բուրժուազիան պատերազմի և մարդկության նկատմամբ այլ հանցագործությունների է դնում:

Կապիտալիստական շահաստացության բացարձակ չափերը որոշվում են շահույթի մասսայով: Եաճույթի մասնակի քանակ է ինչպես ավանսավորված կապիտալի չափերից, այնպես էլ շահույթի նորմայից: Այն արտահայտվում է $p = \frac{m}{c+v} \times 100$ ֆորմուլայով:

Եթե ավանսավորված կապիտալի մեծությունը մնում է անփոփոխ, ապա շահույթի ծավալը մեծանում է շահույթի նորմայի անին համեմատական չափով: Դրա կապիտալիստներին շահագրգռում է նրա անհրժեշտների առավել լիակատար օգտագործման մեջ:

Եաճույթի նորման առաջին հերթին կախված է Եաճույթի նորմայի վրա ազդող գործոններից: Եաճույթի նորման առաջին հերթին կախված է նրա մասնակի անուն: Բայց որքան մեծ է հավելյալ արժեքի մասնակի, այնքան բարձր է (անփոփոխ ավանսավորված կապիտալի պայմաններում) և շահույթի նորման: Եաճույթի նորմայի բանական կախվածությունը հավելյալ արժեքի նորմայից կարող է արտահայտվել հետևյալ կերպ.

$$p' = \frac{m}{c+v} \times 100 - nq, \text{ բայց } m = \frac{m' \times v}{100},$$

Հավելյալ արժեքի ծավալի նշանակությունը տեղադրելով շահույթի նորմայի ֆորմուլայում, կտանանք.

$$p' = \frac{m' \times v}{c+v} = m' \times \frac{v}{c+v} :$$

Հետևաբար, շահույթի նորման ուղիղ համեմատական է հավելյալ արժեքի նորմային:

Հավելյալ արժեքի նորմայի մեծացմամբ անում է նաև շահույթի նորման: Օրինակ, կբև ավանսավորված կապիտալը կաղմում է 800c և 200v, ապա հավելյալ արժեքի նորմայի 100% -ի դեպքում շահույթի հաս-վասար կլինի 20% -ի $\left(100 \times \frac{200v}{800c+200v}\right)$: Եթե հավելյալ արժեքի նորման անում է մինև 200% -ի, շահույթի նորման (այլ հավասար պայմանների դեպքում) նույնպես կմեծանա կրկնակի և հավասար կլինի 40% -ի $\left(200 \times \frac{200v}{800c+200v}\right)$:

Եաճույթի նորման մեծացնելու համար կապիտալիստները բարձրացնում են պրոլետարիատի շահագրգռման աստիճանը աշխատանքային օրվա նրկարացման, աշխատանքի ինտենսիվացման և արտադրա-ղականության բարձրացման հաշվին:

Եաճույթի նորման կախված է կապիտալի օրգանական կազմա-րյունից, փոխովելով նրա բարձրությանը հակադրած համեմատական չափով: Կապիտալի օրգանական կազմության անին համեմատ փոփո-խուն կապիտալի տեսակարար կշիռն ավանսավորված կապիտալի ընդհանուր զուվարում եվազում է: Արտադրության մեացած պայման-ների անփոփոխության դեպքում դա հասցնում է հավելյալ արժեքի մասնակի փոքրացման. իսկ հետևաբար նաև, շահույթի նորմայի իջեցման:

Օրինակ, կբև ավանսավորված կապիտալը կազմում է 1000 մեա-վոր, իսկ հավելյալ արժեքի նորման՝ 100% է, ապա կապիտալի օրգա-նական կազմության 4:1-ի դեպքում, այսինքն 800c-ի և 200v-ի դեպ-քում շահույթի նորման հավասար կլինի 20% -ի $\left(100 \times \frac{200v}{800c+200v}\right)$: Կապիտալի օրգանական կազմության 9:1-ի դեպքում, այսինքն՝ 900 c-ի և 100 v-ի դեպքում, շահույթի նորման կկազմի միայն 10 % $\left(100 \times \frac{100v}{900c+100v}\right)$:

Եաճույթի նորմայի վրա ազդում է նաև կապիտալի պտույտի առա-գուրչունը: Ամրող կապիտալի պտույտի ժամանակի կրճատումով արա-գանում է նրա փոփոխուն մասի պտույտը, որի հետևանքով կապիտա-լիստը կարող է ստեղծ ավանսավորված կապիտալի մեծացման ստա-նալ հավելյալ արժեքի մեծ մասա: Եաճույթի նորման փոխվում է կա-պիտալի պտույտների թվի փոփոխմանը ուղիղ համեմատական կերպով և հակադրած համեմատական կերպով՝ նրա պտույտի ժամանակի տե-ղափոխան փոփոխմանը: Եաճույթի նորմայի կախվածությունը կապիտա-

1 Կ. Մարքոս, Կապիտալ, Կ. 1, Հայտնահրատ, 1954, էջ 794:

լի պտույտի արագութիւնն կարելի է արտահայտել հետևյալ ֆորմուլայով:

$$v = m \times n \frac{v}{c + v}$$

Շահույթի նորմալի մեծացման կարևոր գործոն է հաստատուն կապիտալի կիրառման մեջ տեղեկանքը: Արտադրութիւնն այլ անփոփոխ պայմանների դեպքում, այդ տնտեսումը պայմանավորվում է կապիտալի օրգանական կազմութիւնն իջեցում, որը, ինչպես հայտնի է, օւղեկցվում է շահույթի նորմալի աճով: Հաստատուն կապիտալի կիրառման մեջ անտեսումը ձեռք է բերվում հիմնական և շրջանառու կապիտալների աճելի ապիտեղալ օգտագործման միջոցով, արտադրութիւնն իրային տարրերի ժանապարհում, աշխատանքի արտադրողականութիւնն բարձրացման, արտադրութիւնն մեջ պիտութիւնն ու տնտեսական իրականութիւնն լայն օգտագործման, բանվորների աշխատանքի պայմանների հաշիւին տեսանման հետևանքով:

Օստոյթի բուրժուական Բուրժուական տնտեսագետներն ամեն կերպ ձգտելով հասնել իրենց քննադատութեանը

տեսնում են թողարկել շահույթի կազմավորման իսկական աղբյուրները: Դեռևս XIX դ. առաջին կեսերին ֆրանսիական տնտեսագետ Փ. Բ. Սեյըս պնդում էր, թէ արտադրութիւնը միշտ մասնակցում է երեք գործոն. աշխատանքը, կապիտալը և ճողը, որանք իբր թէ ձեռնում են եկամտուտների համապատասխան տեսակները: աշխատավարձը, շահույթը և ճողային ռենտան:

«Արտադրութիւնն երբևէ գործունեիքն տեսութիւնն օգտագործվում է արդի բուրժուական շահ տնտեսագետների կողմից այն բանի համար, որպէսզի կապիտալիստական տնտեսութիւնը ներկայացնեն իբրև հարմաբեկ արտադրութիւն, որտեղ բացակայում է մարդու կողմից մարդու շահագործումը: Համապատասխան «արտադրութիւնն գործոն» օւնեցող յարաբանւելու որ, հաստատում են այդ տնտեսագետները, ստանում է այն, ինչ ստեղծել է սվլալ գործոնը, և այդ պատճառով էլ ոչ մի շահագործում կապիտալիզմի պայմաններում իբր թէ գոյութիւնն չունի:

Այդ տեսութիւնն դիտական անկարողութիւնը պայտցուցվել է դեռևս Կ. Մարքսի կողմից: Նա ցույց է տվել, որ բուրժուական տնտեսագետները նույնացնում են քնդաներատու աշխատանքի պրոցեսը, որի ընթացքում ստեղծվում են սպասողական արժեքները, արժեքի կազմավորման պրոցեսի հետ: Հողը, արտադրութիւնն միջոցները և աշխատանքը հանդիսանում են նյութական բարիքների արտադրութիւնն անհրաժեշտ տարրեր, բայց տարբեր ձևով են մասնակցում արժեքի կազմավորման մեջ: Հողը հսկայական դեր է խաղում աղջուհանանող մշտեղբում, գյուղատնտեսական արդյունքի արտադրութիւնն գործում, բայց, լսունեանյով

արժեք, այն չի ստեղծում այդ արդյունքի արժեքը, ինչպես պարզվել է վերևում, արտադրութիւնն միջոցների արժեքը չի ստեղծվում կրկին արվալ ապրանքի պատրաստման ժամանակ, այլ շնորհիվ բանվորների կոնկրետ աշխատանքի ծախսումների լիտիանցվում է պատրաստի արդյունքին: Իսկ արժեքի անմասն աղջուր է ծառայում միայն վարձու բանվորների աշխատանքը, որը ստեղծում է արժեքը, այդ թվում նաև հափկալ արժեքը, որը հանդես է գալիս շահույթի ձեռք:

Շահույթի մասին լայնորեն տարածված գունհիկ կոնցեպցիան «կապիտալի արտադրողականութիւնն» տեսութիւնն է, Այդ կոնցեպցիայի համաձայն, շահույթը ոչ թէ վարձու աշխատանքի շահագործման հետևանք է, այլ կապիտալի «արտադրողական ուժի» արդյունքը. այն իբրև թէ իրենից ներկայացնում է կապիտալիստների արտադրի պարզապատրուծ այն բանի համար, որ նրանք գործադրում են իրենց պատկանող արտադրութիւնն միջոցները:

«Կապիտալի արտադրողականութիւնն» տեսութիւնն անկարողութիւնը առաջին հերթին կայանում է արտադրութիւնն միջոցների հետ կապիտալի նույնացման մեջ: Մինչդեռ արտադրութիւնն միջոցներն իրենք իրենց կապիտալ չեն հանդիսանում: Նրանք կապիտալ են դառնում միայն բուրժուական հասարակութիւնում: Կապիտալը նույնացնելով արտադրութիւնն միջոցների հետ, «կապիտալի արտադրողականութիւնն» տեսութիւնն ներկայացուցիչները դրանց վերագրում են առանձնահատուկ արտադրողականութիւն, որը տարբերվում է աշխատանքի արտադրողականութիւնից:

Այդ տեսութիւնն կողմնակիցները արտադրութիւնն միջոցներին վերագրում են ստեղծագործական ինքնություն գործունեութիւնն բնորոշանակութիւն, որը կապված էլ աշխատողների կողմից դրանց կիրառման հետ: Սակայն արտադրութիւնն միջոցները՝ աշխատանքային պրոցեսի ստեղծի իրալին գործունեներն են, նրանք չեն ստեղծում ո՛չ արժեք, ո՛չ հափկալ արժեք: Իլ ղրտական և անիրական է նաև աշխատանքի սեփազող արտադրողականութիւնն և բանվորների «սահմանային արտադրողականութիւնն» մասին պնդումը, բանի որ կապիտալի լրացուցիչ ծախսումները ենթադրում են նոր տնտեսական ներդրում, արտադրութիւնն առավել կատարելագործված մեթոդների օգտագործում, որը տանում է աշխատողների աշխատանքի արտադրողականութիւնն բարձրացման:

Բուրժուական որոշ տնտեսագետները շահույթը դիտարկում են իբրև ձեռնարկատեսերի-«աշխատանքային եկամտաւ» Դեռևս XIX դ. կես-

րին գերմանական բուրժուական տնտեսազետ վ. Ռոշերը շահույթը
են գրորոշել է իրրն «ձեռնարկատիրոջ աշխատավարձ», որն իրը թն սա-
բորոշել է իրրն «ձեռնարկատիրոջ աշխատավարձ», որն իրը թն սա-
նուս են կապիտալիստները ձեռնարկութունը կառավարելու իրենց
բորժուանության համար ԿՃ գ. գերմանական մեկ այլ տնտեսազետ,
Ռ. Շտոլցմանը, պնդում էր, որ թն՝ բանվորները, թն՝ կապիտալիստնե-
րը կատարում են սոցիալիստներին անհրաժեշտ ֆունկցիան: Գրան
համաշխարհային աշխատավարձն ու շահույթը նա պատկերել է իրրն
սոցիալիստներին անհրաժեշտ կաձմատները, որոնք ստանում են
քանվորները՝ կատարողական աշխատանքի իրենց ֆունկցիան կատա-
րելու համար, իսկ կապիտալիստները՝ կազմակերպական աշխատանքի
ֆունկցիան կատարելու համար: Մինչդեռ կապիտալիստական խոշոր
ձեռնարկութուններում արտադրության ղեկավարներն ու կազմակեր-
պողներն ֆունկցիաները կատարում են ոչ թն իրենք կապիտալիստները,
այլ այդ նպատակներով վարձակալ վարչական և ինժեներա-տեխնիկա-
կան անձնակազմը. կապիտալիստները, լինելով ձեռնարկութայն սեփա-
կանատերերը, յուրացնում են շահույթը:

Շահույթի, իրրն ձեռնարկատերերի «աշխատանքային կաձմտի»
մեկնարկումը, հակասում է իրականությանը և քննադատության չի
գնում: Շահույթի բուրժուա-շտատրոփական անսություններն ուղղված
են այն բանին, թն ինչպես թաքցնել զրա առաջացման իրական աղբյու-
րը և գրանով իսկ թողարկել կապիտալիստական շահագործումը:

38 § 3. Շահույթի միջին նորմայի կազմավորումը և ապրանքի արժեքի փոխակերպումը արտադրության գնի

Կապիտալիստների միջև կատաղի մրցակցական պայքար է գնում
կապիտալի առավել կաձմտարք կիրառման համար, ապրանքի ար-
տադրության, առք ու վաձառքի ավելի լավ պայմաններ, շահույթի
ավելի մեծ մասսա ու նորա ստանալու համար: «Մրցակցութունը,—
գրում էր Ֆ. Էնգելը.— արդի քաղաքացիական հասարակութունում
առաջատությունն է՝ Այդ պայքարում ամեննպաստավոր դրություն
մեջ նա է գտնվում, ում մոտ ցածր են արտադրական ծախսերը, որով-
հետև արտադրական ավելի ցածր ծախսերը, նույնիսկ ապրանքների վա-
ձառահանման ոչ բուրժուային բարեկյանս պայմաններում էլ շահույթ
ստանալու հարավորություն են տալիս:

Մրցակցային պայքարի բնթագրում կապիտալիստները գործադրում
են բուրժուազանքերը յուրաքանչյուր ապրանքի արտադրողական ծախսերը
նվազեցնելու համար, այն հաշվով, որպեսզի էլ ավելի շատ նարավո-
րություն ունենան առավելագույն շահույթ ստանալու համար, կապիտա-
լիստները կարող են հաջողությամբ մասնակցել այդ պայքարին և շա-
հույթ ստանալ ապրանքների արժեքների համեմատությամբ գնի իջեց-
ման միջոցով միայն այն մասնակի, կր ապրանքների գները բարձր են
կապիտալիստական արտադրական ծախսերից: Կապիտալիստական
մրցակցության օրենքը հիմնվում է, ինչպես գրել է Կ. Մարքսը, «ապ-
րանքի արժեքի ու նրա արտադրական ծախսերի միջև եղած տարբերու-
թյան վրա և սրանից բխող հարավորությամբ՝ շահույթով վաձառել
ապրանքը իր արժեքից ցածր գնով»:

Այսպիսով, մրցակցային պայքարը կապիտալիզմի օրոք գնագո-
յացման ընդհանուր մեխանիզմի կարևոր աղբյուր է հանդիսանում: Գները
փոփոխելու միջոցով մրցակցութունը ներգործում է շահույթի գոյաց-
ման իրական մակարդակի վրա, որ ստանում են առանձին կապիտա-
լիստները:

Շարժել է արարել մրցակցութայն երկու տեսակ՝ ներձուղային և յու-
րինքն մրցակցութուն արտադրության միևնույն ճյուղի կապիտալիստ-
ների միջև, և միջնուղային, կամ մրցակցութուն տնտեսութայն տար-
բեր ճյուղերի կապիտալիստների միջև: Մրցակցային պայքարի այդ եր-
կու տարբեր տեսակները տարբեր ձևով են ազդում գների մակարդակի
և շահույթի նորմայի վրա:

Պայքարը արտադրության միևնույն ճյուղի կա-
պիտալիստների միջև (ներձուղային մրցակցու-
թունը և շուկայական (հա-
սարակված) արժեքի
գոյացումը
արտադրության և ապրանքների վաձա-
ռահանման առավել օգտավետ պայմանների հա-
մար՝ առավել բարձր շահույթ ստանալու նպա-
տակով էլ պահել է հանդիսանում մրցակցութայն և զեադույցման ընդ-
հանուր մեխանիզմում:

Յուրաքանչյուր ճյուղում արդյունքն արտադրվում է իր շափե-
րով, անխնիկական հագեցվածությամբ, արտադրութայն կազմակերպ-
մամբ իրորից տարբերվող ձեռնարկութուններում: Նշանակում է, ապ-
րանքների անհատական արժեքը տարբեր ձեռնարկութուններում նույնը
է: Սակայն ապրանքի արժեքը որոշվում է ոչ թն անհատական, այլ

Կ. Մարքս և Փ. Ենգելս, Սոց., Կ. 2, սր. 311.

Կ. Մարքս և Փ. Ենգելս, Սոց., Կ. 2, սր. 45.

Հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքով: Մշտն էլ որ տարրեր լինեն ապրանքների անհատական արժեքները, մրցակցային պայթաբը յուրաքանչյուր ճյուղի ներսում հասցնում է ապրանքի տվյալ տեսակի համար միատեսական զին տանուման, որը որոշվում է ոչ թե նրա անհատական արժեքով, այլ շուկայական (հասարակական) արժեքով:

Հասարակական արժեքը գոյանում է տարրանորեն և որոշվում է ավյալ ապրանքի արտադրության համար հասարակականորեն անհրաժեշտ մասնակրով: Այդ հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատամասնակը նույնական է ապրանքների այն կամ այն տեսակի հիմնական զանգվածին արտադրող ձեռնարկություններում ծախսված ժամանակին: Հետևաբար, տվյալ տեսակի ապրանքի հասարակական արժեքը որոշվում է զրանց ստավի մեծ թանկությամբ արտադրող ձեռնարկություններում գոյություն ունեցող արտադրության պայմաններով: Ապրանքների հասարակական արժեքը, որը զրանքովում է մրցակցության հետեվաներով շուկայում է, Մարքան անվանել է շուկայական արժեք:

Ազատ մրցակցության պայմաններում ապրանքների ճնշող մեծամասնությունը արդյունաբերության յուրաքանչյուր ճյուղում սովորաբար սեղծվում է կապիտալի միջին օրգանական կազմություն և արտադրության միջին շափեր ունեցող ձեռնարկություններում: Այդ պատճառով էլ հասարակական, կամ շուկայական, արժեքը կարգավորվում է առավելագույն արտադրության միջին պայմաններով և կապիտալի միջին ճյուղային օրգանական կազմությամբ, որոնք արտադրում են արվյալ ճյուղում արտադրության սիրապետող պայմանները և նրա համար աշխատանքի տեխնիկական զինվածության նորմալ մակարդակը:

Շուկայական արժեքի գոյացման պրոցեսը կարելի է պատկերացնել հետևյալ կերպ (ապրանքների վաճառում են որոշակի քանակությամբ զրամական միավորներով):

Ձեռնարկությունների թիվը	Արտադրված ապրանքի քանակը	Անհատական արժեքը		Շուկայական արժեքը		Ապրանքի արժեքը
		ապրանքի միավորի	ապրանքի ներքին արժեքի մասնաբաժնի	ապրանքի միավորի	ապրանքի ներքին արժեքի մասնաբաժնի	
I	20	2	40	3	60	+20
II	70	3	210	3	210	հավասարեցում
III	10	5	50	3	30	-20
	160		300		300	

Աղյուսակում ներկայացված են արդյունաբերության մեկ ճյուղի երեք խումբ ձեռնարկություններ: I խումբը կազմում են արտադրության ամենալավ պայմաններ ունեցող ձեռնարկությունները, II խումբը՝ զրանց միջին պայմաններով և III խումբը՝ արտադրության ամենա վատ պայմաններով: Ապրանքների գերակշռող քանակությունը պատասազվել է արտադրության միջին պայմաններ ունեցող ձեռնարկություններում: Այդ ձեռնարկություններում ստեղծված ապրանքների ամբողջ մասնաբաժնի անհատական և շուկայական արժեքները համընկնում են: Իսկ ինչ վերաբերվում է I և II խումբի ձեռնարկություններում արտադրված ապրանքներին, ապա: ինչպես աղյուսակից երևում է, նրանց անհատական արժեքը շեղվում է միջին, շուկայական արժեքից: Սակայն մրցակցային պայթաբը ահպում է կապիտալիստներին ապրանքները վաճառել միևնույն շուկայական արժեքով, որը շուկայական զինների տատանման կենտրոնն է հանդեսանում և միշտ միատեսակ է տվյալ տեսակի ապրանքների համար:

Քանի որ սովորական պահանջարկը բավարարվում է միջին արժեք ունեցող ապրանքի առաջարկով (մեր օրինակում՝ զրամական 3 միավոր մեկ ապրանքի զինաց), ապա օրչեկտիվ պայմաններ են ստեղծվում միևնույն ճյուղի ձեռնարկությունների միջև հավելյալ արժեքի վերաբաշխման համար: I խմբի ձեռնարկություններում նրանց տեխնիկական ավելի լավ հանցեղվածության շնորհիվ ապրանքների անհատական արժեքը ցածր է հասարակական արժեքից: Երացներով ապրանքները շուկայական արժեքով, այդ ձեռնարկությունները ստանում են ոչ միայն սովորական, այլև չբացուցիչ շահույթ, կամ գերշահույթ՝ շուկայական և անհատական արժեքների տարբերության շարժով: III խմբի տեխնիկապես հետամնաց ձեռնարկությունները, որոնք ապրանքները ստեղծում են ավելի բարձր անհատական արժեքով, չեն կարող իրացնել նրանցում պարփակված հավելյալ արժեքի մի մասը, որի հետևանքով այդ ձեռնարկություններից շատերը քայքայվում են:

Կրացուցիչ շահույթ ստանալու ձգտումով, կապիտալիստները իրենց ձեռնարկություններում ներդրում են նոր տեխնիկա, օգտագործում են արտադրության ավելի կատարելագործված մեթոդներ: Նշանակում է, ներմուծային մրցակցությունը խթանում է տեխնիկական առաջընթացը ու եպաստում տվյալ ճյուղում կապիտալի միջին օրգանական կազմության ամին և զրանով իսկ՝ շահույթի նորմալի իջեցմանը: Գրա հետ միաժամանակ վաղըբ հանում շահույթի օժեղացնում է կապիտալիստական ձեռնարկատերերի շերտավորումը: Մանր և տեխնիկապես հետամնաց ձեռնարկությունները քայքայվում են, խոչոր և տեխնիկական տեսակետից առաջավոր ձեռնարկությունները էլ ավելի են մեծանում:

Միջնուղային օրացուցայուն և շաբաթի միջին (ընդհանուր) նորմայի կազմավորումը

Արտադրության տարրեր ճյուղերում շահույթի նորմայի վրա ազդող հիմնական գործոնները և միասնական են գործում: Եաշույթի նորմայի վրա ընդհանուր և մասնավորապես միասնական ազդող գործոն է հանդիսանում հավելյալ արժեքի նորման, կամ բանավորների շահագործման աստիճանը: Հաշվի առնելով աշխատավարձի և աշխատանքային օրվա տևողության, իսկ հետևաբար, նաև անտեսության տարրեր ճյուղերում հավելյալ արժեքի նորմայի հավասարեցման տեղեկները (գա պայմանավորված է պոլիտարիաթի դասակարգչային պայքարի զարգացմամբ), կարելի է կատարել բավական հիմնովին նեֆազուրկյուն արտադրության բոլոր ճյուղերի բոլոր ձևերովություններում հավելյալ արժեքի նորմայի հավասարումյան մասին:

Այլ կերպ է շահույթի նորմայի վրա ազդող մյուս գործոնների՝ կապիտալի օրգանական կազմության և կապիտալի պուլսյի արագության ազդեցությունը: Այդ գործոնների ազդեցության աստիճանը արտադրության տարրեր ճյուղերում տարրեր է առաջին հերթին արտադրության առանձին ճյուղերի տեխնիկական բազմիս անհամապի զարգացման և այդ կամ այն արդյունքը պատասխելու տեխնոլոգիական ստանձնահատկությունների հետևանքով:

Ճյուղային կապիտալների ոչ միասնական օրգանական կազմություններ իրենեց ներկայացնում է շահույթի նորմայի միջնուղային տարրերովությունների վճռական պատճառ կապիտալի տարրեր օրգանական կազմություն ունեցող ճյուղերում հավելյալ արժեքի միևնույն նորմայի զեղբում հավասար մեծություն ունեցող կապիտալները բերում են հավելյալ արժեքի տարրեր մասաներ, որի հետևանքով դրանում են շահույթի տարրեր նորմաներ:

Վերջիններ կերպ ճյուղերի խումբը ենթադրենք, որ առաջին խմբում ավանսավորված կապիտալը կազմում է 90%, և 10%, երկրորդ խմբում՝ 80% և 20%, երրորդ խմբում՝ 70% և 30%: Հավելյալ արժեքի միևնույն նորմայի դեպքում, որը հավասար է 100%-ի, նրա մասան առաջին խմբում կկազմի 10, երկրորդում՝ 20 և երրորդում՝ 30, իսկ շահույթի նորման՝ համապատասխանաբար 10, 20 և 30%: Տվյալ օրինակից երևում է, որ ստեղծված հավելյալ արժեքի և շահույթի նորմայի մասան տարբան մեծ են, որքան որ այլ հավասար պայմանների զեղբում ցածր է կապիտալի օրգանական կազմությունը:

Այդպիսով, տարրեր ճյուղերում կապիտալի օրգանական կազմության և նրա պուլսյի արագության տարրերովության շեղումով հավասար մեծություն ունեցող կապիտալները տալիս են ոչ միևնույն նորման: Սակայն տեսնում ենք տարրեր ճյուղերի կապիտալիտաների միջև մրցակցային պայքարի հետևանքով շահույթի նորման հավասարեցվում է:

Տեսնանալիս տարրեր ճյուղերի կապիտալիտաների միջև կապիտալի ազդի և կազմատարր ոլորտներում ներգնելու համար պայքարը կոչվում է միջնուղային մրցակցություն: Այն իր արտահայտությունն է գտնում շահույթի ազդի ցածր նորմա ունեցող ճյուղերից կապիտալների արտահայտում զեպի ազդի բարձր նորմա ունեցող ճյուղերը: Կապիտալի արտահայտի հետևանքով աղդի է ունենում տարրեր ճյուղերում ձևավորված շահույթի նորմաների հավասարեցում շահույթի միջին (ընդհանուր) նորմայի: Ըստ սրում պայքարը ձևավորակտներին միջև հասցնում է ոչ թե նրանցից յուրաքանչյուրին պատկանող կապիտալի մեծությունից անկախ շահույթի մասային հավասարեցման, այլ շահույթի նորմայի հավասարեցման, աշխիքն հավասարամեծ կապիտալից միևնույն շահույթը ստանալու նրա կիրառման ոլորտից անկախ:

Շահույթի միջին նորման դա ամբողջ բանվոր զասակարգի կողմից ստեղծված համախառն հավելյալ արժեքի հարաբերությունն է արտադրության բոլոր ճյուղերում ներգծված հասարակական կապիտալին: Եաշույթի միջին (կամ ընդհանուր) նորման համապատասխանում է կապիտալի միջին օրգանական կազմության ունեցող ճյուղերում ստացված շահույթի նորմային: Նրա մեծությունը որոշվում է երկու գործոններով. նախ, արտադրության տարրեր ոլորտներում կապիտալի օրգանական կազմությանը, և, հետևաբար, դրանցում շահույթի տարրեր նորմաներով և, երկրորդ, ամբողջ հասարակական կապիտալի բաշխմամբ այդ ոլորտների միջև: Եաշույթի միջին նորմայի գոյացման հետևանքով աղդի է ունենում հավելյալ արժեքի վերաբաշխում տարրեր ճյուղերի կապիտալիտաների միջև: Այդ ճյուղեր ներդրված հավասարամեծ կապիտալներից նրանք ստանում են միևնույն (միջին) շահույթը: Միջին շահույթն իրենից ներկայացնում է հավելյալ արժեքի այնպիսի փոխակերպված ձև, որն ազդի է մեծ չափով, բան շահույթը, քաղաղում է նրա ստեղծման աղբյուրը, բանի որ որոշվում է հավելյալ արժեքի՝ ավանսավորված կապիտալի մեծությունը համեմատ բաշխման միջոցով:

Շահույթի զանազան նորմաների հավասարեցման պրոցեսը ազատ մրցակցության պայմաններում անընդհատ և Յուրաբանչյուր ժամանակաշրջանում շահույթի զանազան ճյուղային նորմաները գտնում են միջինին, որը գոյություն ունի միայն իբրև ընդհանուր տեղեկեց:

Շահույթի միջին շահույթի փոխակերպելով, արտադրության բոլոր ճյուղերում ստեղծված ապրանքները վաճառվում են ոչ թե բոլոր արժեքի, այլ բոլոր արտադրության զեղբին: Արտադրության գինը կազմված է արտադրական ծախսերից և միջին շահույթից: Քանակային իմաստով արտադրության զեղբը (Z) կարելի է պատկերացնել հետևյալ տեսքով:

$$Z = k + p_{\text{արտ}}$$

Պատկերավորենք շահույթի տարբեր ձևերի հավասարեցումը միջին շահույթի և արտադրության գին զոյացումը հետևելով օրինակով նմա- գրենք, որ արդյունաբերության երեք խումբը էլ ունենալով ներքզված է միևնույն մեծության կապիտալ (զրամական 100-ական միավոր)։ Ընդունենք, որ յուրաքանչյուր կապիտալ տարեկան մեկ պտույտ է գր- դունենք, և այդ պատճառով ավանազորված կապիտալը և արտադրական ծախսերը քանակապես համընկնում են։ Եաճույթի միջին նորմայի և արտադրության գին զոյացման պրոցենտ ներկայացված է ստորև բեր- վող սխեմայում.

Արդյունաբերության էլեմենտները	Արտադրա- կան ծախսերը, ճ	Հավելյալ արժեքի երաժիշտը (%-հարով) մ ¹	Հավելյալ արժեքը, մ	Եաճույթի երաժիշտը (%-հարով) ը ¹	Ապրանքի արժեքը, Վ	Եաճույթի միջին նոր- մայի միջինը, ը ²	Միջին շահույթը ը ³ միջին	Արտադրության գինը Z	Արտադրության գին զոյացված արժեքը
I	90 շ + 10 Վ	100	10	10	110	20	20	120	+10 համընկնում է
II	80 շ + 20 Վ	100	20	20	120	20	20	120	-10
III	70 շ + 30 Վ	100	30	30	130	20	20	120	0
	240 շ + 60 Վ	100	60	20	360	20	60	360	

Բերված օրինակում ամենամեծ օգուտ պետք է ստացած լինեն արդյունաբերության էլեմենտները III խմբի կապիտալիստները, որտեղ կապիտալի օրգանական կազմավորումը բոլորից ցածրն է և որտեղ սկզբնապես կազմավորում է ամենաբարձր շահույթի նորման։ Ամենաբարձր օգուտը պետք է կրողն լինեն էլեմենտները I խմբի կապիտալիստները, որտեղ կապիտալի օրգանական կազմավորումն ամենաբարձրն է, իսկ շահույթները հարման ամենացածրը։ Սակայն կապիտալի ավելի շահույթները ներգծելու ձգտումով տարված էլեմենտները I խմբի ձեռնարկատերերը փոխադրում են իրենց կապիտալիստների մի մասը III խմբի էլեմենտները։ Կապիտալի լրացուցիչ արտահանքը զեպի կապիտալի ավելի ցածր օրգանական կազմ անկող շահույթները այդ էլեմենտում առաջացնում է պատ- բառացիորակ ապրանքների առաջարկի բարձրացում նրանց պահանջարկի նկատմամբ։ Գա առաջ է բերում արդյունաբերության էլեմենտները III խմբի կապիտալիստների մրցակցային պայքարի սրում և նրա ապրանք- ների գների իջեցում։ Հետևանք լինում է շահույթի նորմայի իջեցումը։

Ընդհանրապես, արդյունաբերության էլեմենտների խմբից կապիտալ- ների հոսքի հետևանքով ապրանքների արտադրությունն անսովոր կեր- ճառվում է, քան նրանց նկատմամբ պահանջարկը կարող է մնալ նախ- կին մակարդակին։ Մրցակցային պայքարը էլեմենտների այս խմբում քու- լանում է, նրա ապրանքների գները բարձրանում են, որի հետևանքով շահույթի նորման սնում է։

Այսպեսով, կապիտալի արտահանքը շահույթի ցածր նորմա ունե- ցող էլեմենտներից սնում է նրա բարձրացմանը նրանցում, իսկ կապիտալ- լի ներհոսքը շահույթի բարձր նորմա ունեցող էլեմենտներից սնում է շահույթի նորմայի համապատասխան անկումը։ Արտադրության տարբեր էլեմենտների միջև կապիտալի տարբերային վերաբաշխման հետև- լանքով անհետսության բոլոր էլեմենտներում ստեղծվում է շահույթի միև- նույն, միջին նորմա։ Մեր օրինակում այն հավասար է 20 %-ի

$$\left(\frac{60 \text{ ը}}{300 \text{ Վ}} \times 100 \right)$$

էլեմենտների բոլոր էրներ խմբում պատասխանված ապրանքներն էլ վաճառվելու են արտադրության գնով, այսինքն 120 միավորով։ Գա նշանակում է, որ իրենց բնավածքները վաճառելիս արդյունաբերության էլեմենտները III խմբի կապիտալիստները կորցնում են իրենց մոտ ստեղծ- ված հավելյալ արժեքի 10 միավոր։ Իսկ կապիտալի առավել բարձր օր- ցանական կազմավորում ունեցող էլեմենտներում (էլեմենտները I խումբ) արտա- դրության պինդ կլինի ապրանքի արժեքից բարձր և ստացված շահույթը 10 միավորով կկերպակցեի այստեղ ստեղծված հավելյալ արժեքին։

Կապիտալիստական հասարակությունում գործում է միջին շահույթ- լի օրենքը, բայց որի հավասար մեծության կապիտալները հավասար մասնակազմիցում հավասար շահույթներ են բերում։ Միջին նորմա- լից ցածր շահույթ ստացող կապիտալիստները չեն դիմանում մրցակցա- լին պայքարին և սեանականում են։ Այստեղից էլ կապիտալիստների ձգտ- ումը տեխնիկայի և արտադրության կազմակերպման, այնպես որ արտադրողականության և անձնակազմի շահույթի միջին նորման ապահ- վող այլ պայմանների ապահովում էա շնորհիվ քնդանուր (միջին) մա- կարապիցի։

Հավելյալ արժեքի տարբերությունն վերաբաշխ- ման և շահույթի միջին շահույթի հավասարեց- ուման հետևանքով ապրանքի արժեքը վերածվում է արտադրության գնի։

Ապրանքների արժեքը տարբերվում է արտադրության գնից ինչպես ձեռքով, այնպես էլ մեծությամբ։ Նվ արտադրական ծախսերը, և միջին շահույթը, որոնց գումարը կազմում է արտադրության գնից, արտաբնա-

պիս կազմած են ոչ թե բանվորների աշխատանքի ծախսումների հետ, այլ կիրառվող կապիտալի մեծության հետ: Արտադրության գնի և արժեքի այդ տարբերությունը՝ ըստ ձևի լրացվում է նրանց քանակապես չհամընկնումով: Արտադրության գնի զույգման պրոցեսը պատկերաբանորեն աշխատանքի մասին չի արժամ, որ ապրանքի արտադրության գինը արդյունաբերության էջուղերի I խմբում բարձր է նրա արժեքից 10 միավորով, իսկ էջուղերի III խմբում, ընդհակառակն, ցածր է 10 միավորով: Ապրանքի արտադրության գնի նման շեղումը արժեքից սովորական կրեոլից է տարներաչեղորեն զարգացող կապիտալիստական տընտեսության պայմաններում: Սակայն, դա բնավ էլ չի նշանակում, թե արժեքի օրենքը զաղարում է գործելու:

Նախ՝ բոլոր ապրանքների արտադրության գների զուամբ հավասար է երանք արժեքների զուամբին: Թեև կապիտալիստներից ուժանք ապրանքները վաճառում են նրանց արժեքից բարձր գներով, իսկ մյուսները՝ արժեքից ցածր գներով, ուժանց կորուստները և մյուսների շահույթը փոխադարձաբար հավասարակշռում են իրար, և կապիտալիստների ամբողջ զեպակարգը հասնում է ապրանքների լրիվ արժեքը: Մեր օրինակում ինչպես ապրանքների արտադրության գների զուամբը էջուղերի բոլոր երեք խմբերում, այնպես էլ նրանց արժեքների զուամբը կազմում է 360 զրամական միավոր: Քանի որ արտադրության գնի բոլոր շեղումները արժեքից փոխադարձաբար հավասարակշռում են, ապա ռեաաարակալիստական մասշտաբով, — եթե գիտարկելու լինենք արտադրության բոլոր էջուղերը իրրև մի ամբողջություն, — արտադրված ապրանքների արտադրության գների զուամբը հավասար է նրանց արժեքների զուամբին»¹:

Նրկորոգ, արտադրության միջին պայմաններում և կապիտալի միջին օճաճական կազմության պայմաններում արտադրված ապրանքների արտադրության գները համընկնում են երանք արժեքի հետ: Բերված օրինակում այսպիսի համընկնում տեղի ունի էջուղերի II խմբում, որտեղ արտադրության գները արժեքից տարբերվում է սակ արտադրին ձևով:

Նրկորոգ, ապրանքների արտադրության գների մակարդակի փոփոխությունը առաջվում է երանք արժեքների մեծության փոփոխությամբ: Հայտնի է, որ արտադրության գների բարձրացումը կամ իջեցումը կախված է արտադրական ծախքերի տարբերի փոփոխությունից: Իր հերթին, արտադրական ծախքերը փոփոխվում են արժեքի մեծության

փոփոխման հետևանքով: Աշխատանքի արտադրողականության անձանց ղեկավարում նվազում է ապրանքի արժեքը, իսկ հետևաբար նաև, փոքրահունակ են արտադրական ծախքերը՝ արտադրության գնի էական տարրը: Միաժամանակ աշխատանքի արտադրողականության մեծացումը պայմանավորում է ապրանքի մեջ նոր ստեղծված արժեքի բաժնի փոքրացում և զրանով իսկ նրա գնի մեջ շահույթի բաժնի փոքրացում: «Արժեքի օրենքը» — գրել է Պ. Մարքսը, — գների շարժումն այնպես է կառավարում, որ արտադրության համար անհրաժեշտ աշխատածանակի փոքրացումը կամ մեծացումը ստիպում է արտադրության գներին իջնել կամ բարձրանալը»²:

Ղեկավարելով, շորորոգ, կապիտալիստների ամբողջ զապակարգի կողմից ստացված միջին շահույթի ընդհանուր զուամբը համընկնում է վաճառու բանվորների ամբողջ զապակարգի կողմից արտադրված հավելյալ արժեքի մասապին: Մեր օրինակում էջուղերի բոլոր երեք խմբերում ինչպես հավելյալ արժեքի ընդհանուր ծավալը, այնպես էլ միջին շահույթի ընդհանուր զուամբը կազմում են 60 միավոր: Համարաան հավելյալ արժեքի մասապին և նորմալի անձով համապատասխանաբար ավելանում է շահույթի ընդհանուր (միջին) նորման և կապիտալի միջին շահույթը: «Արտադրության գները որոշող միջին շահույթը պետք է մտաաճարապես հավասար լինի հավելյալ արժեքի այն քանակին, որն ընկնում է սովյալ կապիտալին, իրրև ամբողջ հասարակական կապիտալի համապատասխան մասի»³:

Այդպիսով, հավելյալ արժեքի օրենքը մոդիֆիկացվում է շահույթի միջին նորմալի օրենքի, իսկ արժեքի օրենքը՝ արտադրության գնի օրենքի: «Քանի որ ապրանքների համընդհանուր արժեքը, — գրել է Պ. Մարքսը, — կարգավորում է համընդհանուր հավելյալ արժեքը, իսկ այդ վերջինը՝ իրրև տատանումները կարգավորող կարգավորում է միջին շահույթի բարձրությունը, իսկ հետևանքաա և շահույթի ընդհանուր նորման, ապա, ակնհայտ է, արժեքի օրենքը կարգավորում է արտադրության գները»: Հետևաբար, արտադրության գներն իրենից ներկայացնում է արժեքի փոխակերպված ձևը:

«Կապիտալի III հատորը, որտեղ շարադրված է հասարակների մեջ այսպես Վ. Մարքսի ուսմունքը միջին շահույթի և արտադրված «հասարաանց» գրության գնի մասին, լույս է տեսել 1894 թ., մասին Վ. Մարքսի մահվանից հետո: «Կապիտալի» այց հատորի կրանս գալուց ի վեր բուրժուական տնտեսագետները (Ն. Բեմ-Քավենի, Ա. Լորիս և ուրիշներ) սկսեցին պնդել, իրրև թե Վ. Մարքսի

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, 4. I, стр. 196.
² Նույն տեղը:
³ Նույն տեղը, էջ 187:

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, 4. I, стр. 174.

ուսմունքը միջին շահույթի և արտադրության գնի մասին ժխտում է աշխատանքային արժեքի նրա տեսությունը: Ինկզոնուհետևները և օգորտուհետևները նույնպես հանգևոն եկան Կ. Մարքսի աշխատանքային արժեքի տեսության գեմ: Նրանք փորձում էին այդ տեսությունը ներկայացնել ոչ թե իրեն ունայ իրականության անզրազարձում, այլ իրեն զգիտական հիպոթեզ, սուտական ֆիկցիան, որը պահանջվել է արտադրության գինը բացատրելու համար: Այդ բոլոր պնդումները փորձեր էին ամաչցնելու մարքսիստական տնտեսագիտական տեսության հեղափոխական բովանդակությունը և թաքցնելու կապիտալիզմի շահագործողական էությունը:

Իրականում միջին շահույթը հավելյալ արժեքի սուկ փոխակերպված ձևն է, որը վերարաշխված է կապիտալիստների միջև՝ նրանցից յուրաքանչյուրի կողմից կիրառված կապիտալին համամասնորեն: Հավելյալ արժեքի նման վերարաշխումը չի կարող վերացնել արժեքի օրենքի գործողությունը, քանի որ այն իրականացվում է ապրանքների ամբողջ զանգվածի ամբողջական արժեքի սահմաններում:

Բուրժուական շատագործների և ուղիղուհետևների պնդումները «Կապիտալի» I և III հատորների հրահայտական հակասության մասին մարքսիստների կողմից քաղմակողմորեն բննադատության ենթարկվեցին: Սակայն արդի բուրժուական տնտեսագետները կրկին փորձում են հակասություն գտնել այդ հատորների մեջ, բայց արդեն այլ կարգի: Նրանք հայտարարում են, որ I հատորում Կ. Մարքսը ջրույց է տվել, թե անխնդիրական ատաշաղիմությունն ինչպես է առաջ բերում հավելյալ արժեքի նորմայի աճ և աշխատավրձի փոքրացում աշխատուժի նկատմամբ պահանջարկի կրճատման հետևանքով: Մինչ III հատորում հավելյալ արժեքի նորման մշտական է, իսկ շահույթի նորման ընկնում է: Սակայն Կ. Մարքսը «Կապիտալի» թե I և թե III հատորներում ցույց է տվել, որ կապիտալիզմի պայմաններում տեղի է ունենում պրոլետարիատի շահագործման աճ: Ըստ որում «Կապիտալի» III հատորում հավելյալ արժեքի մասսայի և նորմայի մեծացումը նա զիտարկել է իրեն շահույթի նորմայի մեծությունը որոշող գործոններից մեկը: Բացահայտելով էր նաև շահույթի նորմայի կազմավորման պայմանները, Կ. Մարքսը գրել է, որ նրա մակարդակի վրա ներգործում են մի շարք հանգամանքներ, այդ թվում շահագործման աստիճանի բարձրացումը, աշխատավրձի իրացումը աշխատուժի արժեքից ցած, հարաբերական գերնակալությունը:

Ճանաչող միջին շահույթի և արտադրության գնի մասին ժխտում է աշխատանքային արժեքի նրա համար, որ միայն արժեքի գնման վրա կարելի է հասկանալ արտադրության գնի կազմավորման պրոցեսը, իսկ պատմականորեն նրա համար, որ պարզ ապրանքային տրեստության պայմաններում, որը նախորդել է կապիտալիզմին, ապրանքների փոխանակումը տեղի էր ունենում բոտ արժեքների:

Շահույթը միջին շահույթի և ապրանքի արժեքը արտադրության գնի փոխակերպման պատմական պրոցեսը մանրամասնորեն շարազրկված է Ֆ. Էնգելսի կողմից «Արժեքի օրենքը և շահույթի նորման» հոդվածում: Նա ցույց է տվել, որ արժեքի փոխակերպվելը արտադրության գնի տեղի է ունեցել պարզ ապրանքային արտադրությունը կապիտալիստական փոխակերպման ընթացքում:

Պարզ ապրանքային արտադրության ժամանակ արհեստագործները և զյուզաշինները փոխադարձաբար տեղյակ էին այն աշխատանքի քանակության մասին, որը սովորաբար ծախսվում էր ապրանքների պատրաստման համար: Թնուլիսգրիով պրճեստավորների և զյուզաշինների արտադրության պայմանները միջին դարերում, Ֆ. Էնգելսը գրել է. «Ի՞նչ էին նրանք ծախսում այդ ատարկաները պատրաստելու: Աշխատանք և միայն աշխատանք. աշխատանքի գործիքների փոխհատուցման, հումք արտադրելու, նրա վերամշակման համար նրանք ծախսում էին միայն իրենց սեփական աշխատուժը. կարո՞ղ էին արդյոք նրանք այդ պատճառով իրենց այդ արդյունքները փոխանակել ուրիշ արտադրողների արդյունքի հետ այլ կերպ, քան ծախսված աշխատանքին համամասնորեն: Այդ աղբյուրների համար ծախսված աշխատամասնակը ոչ միայն միակ հարմարավոր շափանիչն էր նրանց մոտ փոխանակման ենթակա մեծությունների քանակական որոշման համար, այլև սակայն մի այլ շափանիչ միանգամայն անխրտակալի էր»:

Կապիտալիստական արդյունաբերության դարգեցման վաղ շրջաններում զյուզություն ունեին միջնուղարյան արտոնություններ, գանգազան ցեխային սահմանափակումներ, որոնք խոչընդոտում էին աշխատուժի և կապիտալների հոսքին մեկ ճյուղից մյուսը և շահույթի նորմայի հավասարեցմանը: Ասեմք, արտադրության սարքեր տնտեսակներն էլ իրարից չէին տարբերվում կապիտալի կազմությանը: Զարգացման այդ շրջանում կապիտալիստների ապրանքները վաճառվում էին շուկայական արժեքով: Բայց նշված սահմանափակումների վերացումով, պատռ մըրցակցությունը և վարկային սիստեմի զարգացումը պայմաններ ստեղծ-

1 К Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, в. 11, стр. 472.

վիճելի անհետության մի ոլորտից մյուսը կապիտալների անխափան միգրացիայի համար: Շահույթը սկսեց փոխակերպվել միջին շահույթի, իսկ ապրանքի արժեքը՝ արտադրության գին: Շահույթի միջին նորմալի և արտադրության գին օրենքների դործունեությունն արտացոլում է զարգացած կապիտալիստական հարաբերությունների տիրապետությունը:

Միջին շահույթը և արտադրության գինը անսակական ձեռնարկի կատեգորիաներ են, որոնք արտահայտում են, նախ, անտեսական հարաբերությունները բանվոր զասակազգի և կապիտալիստների միջև և, երկրորդ, հարաբերությունները բուրժուազիայի դասակարգի նկատմամբ՝ հարաբերություններ Տեղե կապիտալիստների միջև՝ կազմված հավելյալ արժեքի բաշխման հետ:

Միջին շահույթի և արտադրության գին մասին Կ. Մարքսի ուսմունքից բխում են կարևոր հետևություններ: Նախ, տարբեր ճյուղերի կապիտալիստների կողմից ստացվող միջին շահույթը հանդիսանում է վարձու բանվորների ամբողջ դասակարգի կողմից ստեղծված համախառն հավելյալ արժեքի մի մասը: Հետևապես, կապիտալիստների ամբողջ դասակարգը շահագործում է վարձու բանվորների ամբողջ դասակարգին: Միջին շահույթը արտահայտում է բանվոր դասակարգի և բուրժուազիայի դասակարգի միջև գոյություն ունեցող հակամարտ հարաբերությունները:

Երկրորդ, միջին շահույթի մեծությունը կախված է ամբողջ բանվոր դասակարգի շահագործման աստիճանից, նրա կողմից ստեղծված համախառն հավելյալ արժեքի մեծությունից: Այդ պատճառով էլ յուրաքանչյուր ձեռնարկատեր շահագործված է ոչ միայն իրեն պատկանող ձեռնարկությունում աշխատող բանվորների, այլև ամբողջությամբ վերցրած բանվոր դասակարգի, շահագործման ուժեղացմամբ: Որքան բարձր է շահագործման ընդհանուր աստիճանը, այնքան մեծ է համախառն հավելյալ արժեքը և, նշանակում է, այնքան մեծ է շահույթի միջին նորմալը: Բանվոր դասակարգի շահագործման ուժեղացման մեջ և համախառն հավելյալ արժեքի մեծացման մեջ զրահորդում են բուրժուազիայի դասակարգային շահերը, որոնք ուղղակիորեն հակադիր են պրոլետարիատի այժմատեղական շահերին: Ինչպես նշել է Կ. Մարքսը, «Մենք այժմ տեղ ունենք այն բանի մասնամատիկորեն ճշգրիտ բացատրությունը, թե ինչու իրար հետ փոխադարձ մրցակցության ժամանակ այդքան թիչ էղբայրական զգացմունքներ զրահորդ կապիտալիստները, միաժամանակ

անտեսական այս բոլոր հակասությունները կապիտալիզմի շրջանակներում անհնար է: Իրանք կարող են հաղթահարվել միայն կապիտալիստական հասարակարգի հեղափոխականորեն վերափոխման հետևանքով:

Մի շարք արդի բուրժուական տնտեսագետներ ժխտում են շահույթի նորմալի նվազման անհրժեքի օրենքի գործողությունը: Իսկ մյուսներն էլ գտնում են, որ այդ օրենքը իրականացվում է կապիտալիզմի զարգացման սկզբնական փուլում միայն, ազատ մրցակցության ժամանակաշրջանում: XX դարում, պիչում են նրանք, կապիտալի օրգանական հազմությունը իբր թե չի բարձրանում: Բայց, ընդ որում, նրանք օրգանական կազմությունը որչափ են ունենում ևս թե՛ հաստատուն կապիտալի հարաբերության փոփոխունի նկատմամբ, այլ հիմնական կապիտալի հարաբերությամբ շրջանառուի նկատմամբ, որը ճիշտ չէ, Իրականում, արդի կապիտալիզմի պայմաններում տեղի է ունենում կապիտալի օրգանական կազմության աճ:

Բուրժուական տնտեսագետները փորձում են ժխտել շահույթի նորմալի նվազման անհրժեքի օբյեկտիվ օրենքը, որովհետև այն ցույց է տալիս արտադրության կապիտալիստական եղանակի պատմականորեն սահմանափակ և անցումային բնույթը: Փորձելով հաղթահարել շահույթի նորմալի նվազման անհրժեքը, բուրժուազիան օւժեղացնում է բանվոր դասակարգի և աշխատավորների այլ կատեգորիաների շահագործումը, որը տանում է դեպի կապիտալիզմի հակասությունների արտև մտանցնում է նրա անխտուսափելի կործանումը:

ԱՌՆԵՎՏՐԱՍՅՈՒՆ ԿԱՊԻՏԱԿ ԵՎ ԱՌՆԵՎՏՐԱՍՅՈՒՆ ԸՆԴՀԱՆՍՅՈՒՆ:
ՓՈՒՍՏՎԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԿ ԵՎ ՓՈՒՍՏՎԱԿԱՆ ՏՈՎԱԿ

§ 1. Առևտրային կապիտալի էությունն ու դերը կապիտալիստական հասարակությունում

40.

Արտադրության և շուկայի ճամնամտարար աննշան շահերի կա-
կայության պայմաններում արդյունաբերական կապիտալիստները կա-
րող էին արդյունաբերական ձեռնարկությունների կառավարումը զու-
գակցել արտաներքեր սպառողների վաճառելու հետ Սակայն արտա-
դրության մասշտաբների մեծացումը, աշխատանքի հատարական րու-
մանման զարգացումը և շուկայի ընդլայնումը անհրաժեշտ դարձրեցին
առևտրի առանձնացումը իրրկ կապիտալի կիրառման առանձնահատուկ
սլորտ: Մրցակցությունը մղում է արդյունաբերողներին հանուն շահույ-
թի վազումը ընդլայնել արտադրությունը, արագացնել իր կապիտալի
ստույտը և նրա հնարավոր առավել մասը օրտագործել արտադրական
սլորտում: Իսկ ապրանքների վաճառք սպառողներին գտնում է վա-
ճառահանուն ձեռնարկություններ վարելու մեջ մասնագիտացած առև-
տրական կապիտալիստների ֆունկցիան:

Այդպիսի մասնագիտացումը կարևոր նշանակություն ունի կապի-
տալիստական ողջ տնտեսության համար: Այն հնարավորություն է տա-
լիս արդյունաբերական կապիտալիստներին իրենց կապիտալ ներդը-
րումները կենտրոնացնել արտադրական սլորտում: Գրա հետ մեկտեղ
առևտրի առանձնացումը որպես կապիտալիստական ձեռնարկատիրու-
թյան առանձին ընդգտառ, արագացնում է ապրանքների իրացման
պրոցեսը և փոքրացնում է դրա համար անհրաժեշտ կապիտալի ծախ-
սումները, որը նպաստում է կապիտալիստների ամբողջ զստակարգի
շահույթի մեծացմանը:

Երապուտյոի պրոցեսում արդյունաբերական կապիտալը բաժան-
վում է արտադրության պրոցեսում գործող կապիտալի՝ արտադրողա-
կան կապիտալի, շրջանառության պրոցեսում գործող կապիտալի՝ փո-

ղային կապիտալի և ապրանքային կապիտալի, որոնք միասին վերցրած
կազմում են շրջանառության կապիտալ:

Երբ առևտրի առանձնանում է արդյունաբերությունից որպես կա-
պիտալի ներդրման առանձին սլորտ և ապրանքների վաճառքի գործով
մասնագիտանում է կապիտալիստների հատուկ խումբ, այդ ժամանակ
առևտրային կապիտալը բաժանվում է արդյունաբերական կապիտալի:
Հետևաբար, առևտրային կապիտալը իրենից ներկայացնում է արդյու-
նաբերական կապիտալի առանձնացած մաս, որը կիրառվում է կապի-
տալիստների հատուկ խմբի կողմից բազատապես շրջանառության սլոր-
տում: Առևտրային կապիտալը, որի շրջապտույուն արտահայտվում է
Փ—Ա—Փ՝ ֆորմուլայով, իր մեջ ընդգրկում է միայն շրջանառության
փուլերը՝ առև ու վաճառքը: Նա հանդես է գալիս երկու ձևով՝ փոզային
և ապրանքային կապիտալի տեսքով:

Երբ արդյունաբերական կապիտալիստն իր ապրանքները վաճա-
նում է առևտրական կապիտալիստին, ապա նրա համար Ա—Փ՝ գոր-
ծողությունը նշանակում է ապրանքների իրացում: Սակայն ապրանք-
ների թվական իրացումը՝ դրանց գնումը սպառողների կողմից, այստեղ
դեռևս առկա չի ունենում: Միայն այն բանից հետո, երբ առևտրական
կապիտալիստը կվաճառի այդ ապրանքները, դրանք կիրացվեն վերջնա-
կանապես, այսինքն զուրա կզան շրջանառության սլորտից և կանցնեն
սպառողին: Այդպիսով, առևտրային կապիտալի ամբողջ շրջապտույունը՝
Փ—Ա—Փ՝ միջնորդվորում է Ա՝—Փ՝ փուլը արդյունաբերական կապի-
տալի շրջապտույտի մեջ: Առևտրային կապիտալի սպեցիֆիկ ֆունկցիան
կայանում է նրանում, որ այն սպասարկում է արդյունաբերական կա-
պիտալիստների ապահովելու իրացումը:

Որչև չափով առևտրային կապիտալն սպասարկում է նաև արդյու-
նաբերական կապիտալի շրջապտույտի առաջին փուլը (Փ—Ա), բանի որ
արդյունաբերական կապիտալիստները հումքը, օժտելակ նյութերն և
մեքենաները գնում են ոչ թե անմիջականորեն մեկը մյուսից, այլ առև-
տրական կապիտալիստների միջնորդությամբ:

Առևտրային կապիտալը նպաստում է արդյունաբերական կապիտա-
լի շրջապտույտի արագացմանը և դրանով իսկ կապիտալիստական ար-
տադրության աճին: Առևտրային կապիտալի առկայությունը պայմա-
նավորում է շրջանառության կապիտալի հարստերական կրճատումը,
արտադրողական կապիտալի մեծացումը և, հետևապես, կապիտալիս-
տական արտադրության ընդլայնումը: Անմիջականորեն ապրանքների
արտադրությանը և հավելյալ արժեքի ստեղծմանը շմանակցելով,
առևտրային կապիտալն անուղղակի ձևով (հասարակության մասշտա-
բով կապիտալի պտույտի արագացման միջոցով) նպաստում է ինչպես

սպառողական արժեքները, այնպես էլ արժեքը և հավելյալ արժեքի արտադրության անհին:

Դրա հետ միաժամանակ, առևտրային կապիտալի զոլոյթյունը առաջ է բերում կապիտալիզմի հակառակությունների որում: Առևտրային կապիտալի առկայությունը որում է կապիտալիստական արտադրության խզվածությունը սպառումից, քանի որ արդյունաբերական կապիտալիստները սպառողների հետ անմիջականորեն կապված չեն և կողմնորոշվում են առևտրականների պահանջարկով: Իսկ վերջիններս էլ ապրանքները գնում են արդյունաբերողներից զղախորեն ապառիկ, որը նրանց ներառվորություն է տալիս դեմոններ կատարել նաև այն զեպրեում, երբ նախկինում գնված ապրանքները դեռևս չեն վաճառվել սպառողներին: Իրենց ապրանքներն իրացված համարելով դրանք առևտրականներին վաճառելու պահից, արդյունաբերողները ընդհանրում են արտադրությունը նույնիսկ այն ժամանակ, երբ պերտրտարություններ արդեն տակ է. դա էլ սովի է մեծացնում ապրանքների գերտրտարությունը: Այդպիսով, առևտրային կապիտալի առանձնացումը արդյունաբերականից նպաստում է գերտրտարության ծավալմանը, տեղական եզեժամանրի առաջացմանը և սումանը:

Վ Ը 2. Առևտրային շահույթ և շրջանառության ծախսեր

Առևտրային շահույթի աղբյուրը: Նրա մեծությունը:

Առևտրական կապիտալիստները, այնպես ինչպես և արդյունաբերականները, իրենց ձեռնարկությունները վարում են հանուն շահույթի ստացման: Բայց, առևտրային կապիտալի գործունեությունը չի ստեղծում ո՛չ արժեք, ոչ հավելյալ արժեք, ոչ միայն միջնորդում է դրանց իրացումը... Առևտրային շահույթի աղբյուր է ծառայում հավելյալ արժեքը, որն ստեղծվում է վաճառ քանվորների կողմից կապիտալիստական արտադրության պրոցեսում: Առևտրային շահույթը բանվոր դասակարգի կողմից ստեղծված հավելյալ արժեքի փոխկերպրված հատակ ձև է, և նրա հինգ այն մասը, որը յուրացվում է առևտրական կապիտալիստների կողմից: Այդպիսով, առևտրային կապիտալը մասնակցում է շահույթի նորմայի հավասարեցմանը, քանի որ համախառն հավելյալ արժեքը բախվելով է ոչ միայն արտադրության տարրեր ճյուղերի արդյունաբերական կապիտալիստների միջև, այլև արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիստների միջև:

Առևտրական կապիտալիստներն իրենց կապիտալի զիմաց նույնպես միջին շահույթ են ստանում: Շահույթի նորմայի հավասարեցումը

արդյունաբերության մեջ և առևտրում պայմանավորված է միջնույգային մրցակցայինությամբ: Ընթ կապիտալի նորման արդյունաբերությունում կազմը, որին էլ, 25%, իսկ առևտրում՝ միայն 15%, այսպե ասելով զբաղվելը օգտավետ չէր լինի, և կապիտալի կապիտալների հոսք առևտրից դեպի արդյունաբերություն: Դա կհասցնեք արդյունաբերական կապիտալիստների կողմից վաճառվող ապրանքների նկատմամբ առևտրականների պահանջարկի փոքրացման, դրանց գներն անկման և արդյունաբերությունում շահույթի նորմայի իջեման: Հետևապես, շահույթի նորմայի հավասարեցումը արդյունաբերությունում և առևտրում կապիտալիստական տեղանությունն այդ ոլորտների միջև կապիտալների արերաբայն վերարաշխման արդյունքն է:

Սակայն շահույթի նորմայի հավասարեցումը բնավ էլ չի նշանակում զրա մաստանի հավասարեցում: Որքանով որ առևտրական կապիտալիստների կողմից վաճառվող կապիտալիստների ընդհանուր գումարը զգալիորեն քիչ է արդյունաբերական կապիտալիստների կողմից վաճառվող կապիտալիստների ընդհանուր գումարից, այդքանով էլ շահույթի միտեսակ միջին նորմայի դեպքում, առևտրական շահույթի մաստան զգալիորեն ավելի քիչ կլինի արդյունաբերական շահույթի մաստանից:

Առևտրային կապիտալի առանձնացումը արդյունաբերականից տանում է ոչ թե զեպի կապիտալիստների ամբողջ գուտակորդի շահույթի միջին նորմայի իջեցման, այլ, ընդհակառակն, բարձրացման: Առևտրային կապիտալի բացակայության դեպքում արդյունաբերական կապիտալիստները ստիպված կլինեին շրջանառության պրոցեսի սպասարկման համար վաճառվելու ավելի մեծ կապիտալներ, քան առևտրական կապիտալիստների կողմից վաճառվող կապիտալներն են, և շրջանառության ամբողջ պրոցեսը կբնթխնար ավելի զանդաղ: Առևտրային կապիտալի առանձնաաալը արդյունաբերականից միծացնում է կապիտալի շրջանառության արագությունը, որի հետևանքով շրջանառության կապիտալը ամբողջ հասարակության մասաաաբով փոքրանում է:

Այս ամբողջ սասար նշանակում է, որ նախորդ զիտում արված շահույթի միջին նորմայի բնորոշման մեջ անհրաժեշտ է ճշտում մտցնել Անտեղ շահույթի միջին նորման բնորոշվել էր իբրև համախառն հավելյալ արժեքի հարաբերությունն արտադրության բոլոր ճյուղերում ներդրված ամբողջական կապիտալին: Այժմ, հավելի ստնեկով ոչ միայն արդյունաբերական, այլև առևտրական կապիտալը, այն պետք է բնորոշել իբրև համախառն հավելյալ արժեքի հարաբերությունն ավանաաղված արդյունաբերական և առևտրային կապիտալի գումարին: Ընթ, օրինակ, արդյունաբերական կապիտալի ամբողջ հասարակությունում կազմում է 400 մլրդ դրաբ, առևտրային կապիտալը՝ 100 մլրդ դո-

1 K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. I, стр. 309.

լար, իսկ արտադրութեան պրոցեսում բանձրոր դասակարգի կողմից ստեղծված հավելյալ արժեքը 100 մլրդ դոլար, ապա շահույթի միջին

նորման հավասար կլինի ոչ թե 25 տոկոսի ($\frac{100}{400} \times 100$), այլ 20

տոկոսի ($\frac{100}{400+100} \times 100$):

Իրերին մակերեսորեն հայելիս ստեղծվում է պատկերացում, իբր թե անտարալին կապիտալի բացահայտութեան ղեկավարում շահույթի միջին նորման բարձր կլինի, քան նրա անդառնալիս ղեկավարում: Բայց զարգացող ժամանակների և նեթադրենք, որ արդյունաբերական կապիտալիստները արտադրութեան մեջ ներդրել են 300 մլրդ դոլար հաստատուն կապիտալ և 100 մլրդ զոլար փոփոխուն կապիտալ և վերջինս բերում է 100 մլրդ զոլար հավելյալ արժեք: Եթե գոյություն ունենար անտարական հատուկ խումբ, ապա արդյունաբերական կապիտալիստները չէին կարողանա սահմանափակվել կապիտալները միայն արտադրութեան մեջ ներդրելով, այլ պետք է ունենային նաև շրջանառութեան կապիտալ, որն, սակայն, հավասար պետք է լիներ 200 մլրդ դոլարի: Այդ ղեկավարում շահույթի միջին նորման կկազմեր ոչ թե 25 տոկոս ($\frac{100}{400} \times 100$), այլ

16,6 տոկոս ($\frac{100}{400+200} \times 100$): Անտարական կապիտալիստների

անկախութեանը թույլ է տալիս շրջանառութեան կապիտալը փոքրացնել 100 մլրդ դոլարով, որի հետևանքով շահույթի միջին նորման բարձրանում է մինչև 20 տոկոս ($\frac{100}{400+100} \times 100$):

Անտարային շահույթի զույգման մեխանիզմը

Անտարային հայացքից կարող է թվալ, թե անտարական կապիտալիստները շահույթի են ստանում արդյունաբերական կապիտալիստներից զեված ապրանքները իրենց արժեքից բարձր գնելով վաճառելու ճանապարհով: Իրականում անտարական շահույթի գոյացման մեխանիզմն այլ է. ազատ մրցակցութեան պայմաններում անտարական կապիտալիստներն արդյունաբերական կապիտալիստներից ապրանքները գնում են արժեքից ցածր գնելով, իսկ վաճառում են միջին հաշվով քստ արժեքի:

Արդյունաբերողների կողմից անտարականների վաճառվող ապրանքների գնելի մեջ մտնում են արտադրական ծախսերը և արդյունաբերական կապիտալի միջին շահույթը (k+p): Իսկ անտարականների կողմից սպառողներին վաճառվող ապրանքների գնելի մեջ մտնում են նաև անտարական կապիտալի (h) միջին շահույթը: Բայց արդյունաբե-

րական և անտարային շահույթը քստ գումարի հավասար է ապրանքների մեջ մարմնավորված հավելյալ արժեքին (p+h=m): Այդ պատճառով էլ անտարական կապիտալիստների կողմից սպառողներին վաճառվող ապրանքների գինը (k+p+h), միջին հաշվով հավասար է այդ ապրանքների իրական արժեքին:

Անտարային շահույթի կորզելու մեխանիզմը կարելի է պարզել հետևյալ օրինակով: Ենթադրենք, որ արդյունաբերական կապիտալը կազմում է 400 մլրդ դոլար և բաղկացած է 300 Ե-ից և 100 Վ-ից, իսկ անտարային կապիտալը հավասար է 100 մլրդ դոլարի: Եթե արդյունաբերության մեջ գրաված բանվորների շահագործման աստիճանը կազմում է 100 տոկոս, ապա հասարակության մեջ արտադրվող հավելյալ արժեքի մասուն հավասար կլինի 100 մլրդ դոլարի, իսկ ապրանքների արժեքի ընդհանուր գումարը՝ 500 մլրդ դոլարի (300Ե+100Վ+100m):

Այդ ղեկավարում շահույթի միջին նորման կկազմի 20 տոկոս ($\frac{100}{400+100} \times 100$)

×100, կտտարակի հայտարարում արված է արդյունաբերական և անտարային կապիտալի ամբողջ գումարը, արտադրութեան գինը արդյունաբերությունում՝ 450 մլրդ դոլար է (300Ե+100Վ+50Մ), իսկ սպառողների վաճառված ապրանքների գինը՝ 500 մլրդ դոլար (450Ե+20m):

Երջանառութեան պրոցեսի մեջ Երջանառության ծախսերը: Երջանառության զուտ ծախսերի ազդեցությունը շահույթի միջին նորմայի վրա

Երջանառության ծախսերը ստորաբաժանվում են շրջանառության զուտ ծախսերի (Ե) և անտարական կապիտալիստները շրջանառության զուտ ծախսերը փոխհատուցելի անտարական շահույթի հաշվին, ապա շահույթի նորման անտարում կլինի արդյունաբերականից ավելի ցածր, որը, որպես կանոն, չի կարող տեղի ունենալ: Այդ պատճառով էլ ազատ մրցակցության մեջ անտարական շահույթի նորման անտարական կապիտալիստներից զեված ապրանքների վաճառքի պայմաններում շրջանառության զուտ ծախսերը ծածկվում են ոչ թե անտարային շահույթի հաշվին, այլ համախառն հավելյալ արժեքի հաշվին:

Ենթադրենք, որ հասարակությունում արտադրված ամբողջ ապրանքների մասսայի արժեքի և արտադրութեան գների գումարը կազմում է 500 մլրդ դոլար (300Ե+100Վ+100m), իսկ շրջանառության զուտ ծախսերը՝ 20 մլրդ դոլար: Այն ժամանակ 100 մլրդ դոլար համախառն հավելյալ արժեքից 20 մլրդ դոլարը կզեն շրջանառության զուտ ծախսերի փոխհատուցմանը: Իսկ կապիտալիստների միջև բաշխմանը, շահույթի միջին նորմայի օրինակի համաձայն, կմնա 80 մլրդ դոլար:

Արդի կապիտալիզմի պայմաններում եկատվում է շրջանառության ծախսերի, հատկապես զուտ ծախսերի, մեծ աճ: Աշխատավորների վճարունակ պահանջարկի սահմանափակվածությունը դժվարացնում է ապրանքների իրացումը և սահնում է ապրանքների ավելի ու ավելի անող պաշարների կուտակման, իսկ մրցակցությունը սրումը պայմանավորում է անկումի և ուժնայած առևտրական ապարատի պահպանման ծախսերի աճ:

Այսպես, 1950-ից մինչև 1959 թ. քնկած ժամանակամիջոցում առևտրային պաշարների քումարը ԱՄՆ-ի մանրավաճառ առևտրում 19 մլրդ.-ից անել է մինչև 46 մլրդ դոլարի, ընդ որում ապրանքային պաշարների մեծագուրը գերազանցում էր արտադրության սեփականի համար ծախսերը: ԱՄՆ-ում 1935 թ. կազմել էին 1,7 մլրդ դոլար, 1945 թ.՝ 2,9 մլրդ., իսկ 1959 թ. դասեր հասած 19,6 մլրդ. դոլարի:

Կապիտալիստների զուտ ապրուստի միջոցով վերցրած շրջանառության զուտ ծախսերը հանդիսանում են հանում հազվելույ աբ-մեղից: Իսկ առևտրական կապիտալիստների համար շրջանառության բոլոր ծախսերը, այդ թվում նաև զուտ ծախսերը, կազմում են նրանց կողմից ավանսավորված կապիտալի բազկազույցը: մասը: Նյի, օրինակ, առևտրական կապիտալիստը 100 հազ. դոլար ավանսավորում է ապրանքների զննելու համար և 20 հազ. դոլար ծախսում է շրջանառության զանազան տեսակ ծախսերի համար, սպա նրա կողմից ավանսավորված ամբողջ զումարը կկազմի 120 հազ. դոլար: Այդ կապիտալի համար առևտրական կապիտալիստը պետք է ստանա միջին շահույթ: Այդ շահույթի աննկելով, շահույթի միջին ետուման կորուզ է արտասայվել հետևելու ֆորումայլով:

$$p' = \frac{U - v_2}{U_1 + U_2} \times 100,$$

որտեղ U -ն համախառն հազվելույ արժեքն է, v_2 -ն՝ շրջանառության զուտ ծախսերը, U_1 -ն՝ արդյունաբերական կապիտալը, U_2 -ն՝ առևտրական կապիտալը, այլինքն՝ առևտրական կապիտալիստների կողմից ապրանքների զննելու և շրջանառության բոլոր ծախսերը ծածկելու համար ավանսավորված կապիտալը:

Ընդունենք, որ ամբողջ արդյունաբերական կապիտալը կազմում է 300 մլրդ դոլար, ամբողջ առևտրային կապիտալը՝ 100 մլրդ դոլար, բնակիչը զուտ ապրուստի կողմից ստեղծված համախառն հազվելույ արժեքը՝ 100 մլրդ դոլար, իսկ շրջանառության զուտ ծախսերը՝ 20 մլրդ դոլար: Ընդ որում, ենթադրվում է, որ ավելի ծախսերը կազմում են առևտրային կապիտալի մասը և որ ամբողջ ապրանքային ծառայող առևտրական կապիտալիստների կողմից վանսավում է արտադրության գնեղում: Այդ դեպքում շահույթի միջին

եղումն հազատար կլինի 20%-ի $\left(\frac{100 - 20}{300 + 100} \times 100 \right)$:

Այս բոլոր ասվածներինց հետևում է այն կարևոր եզրակացությունը, որ արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիստները հանդիսանում են զորակիցներ բանվոր զուտ ապրուստի շահագործման մեջ: Թն մեկը և թն մյուսը ապրում են պրոլետարիատի շահագործման հետևանքով ստեղծված հազվելույ արժեքով:

Շրջանառության զուտ ծախսերի փոխհատուցման մասին վերը շարադրված դրույթներից հիմնված են ազատ մրցակցության գոյություն հաստատվելու վրա: Իմպրիալիզմի պայմաններում խոչընդոտել կապիտալիստները տիրապետում են ոչ միայն արդյունաբերության մեջ, այլև առևտրում: Ապրանքների բարձր գնելու սահմանումը հնարավորություն է տալիս նրանց շրջանառության զուտ ծախսերի փոխհատուցումը զննկ սպառողների վրա, գլխավորապես աշխատավորների լայն զանգվածներին վրա:

§ 5. Առևտրային կապիտալի կողմից առևտրի աշխատողների, մանր ապրանքարտադրողների և սպառողների շահագործումը

Կապիտալիստական առևտրում գրազված քանակների և ծառայողների շահագործման անհամահարկությունները

Կապիտալիստական առևտրում գրազված վարձու աշխատողների թիվը լավազանց նշանակալի է և անում է արագ անկելով: Այսպես, ԱՄՆ-ում 1940-ից մինչև 1959 թ. մեծածախ և մանրածախ առևտրում գրազված է բանվորների և ծառայողների թիվը աճել է 6,9 միլ. մարդուց մինչև 14,6

միլ. մարդու:

Առևտրի բնագավառի աշխատողների աշխատանքը միատարր չէ: Մասամբ այն ծախվում է շրջանառության ոլորտում արտադրության պրոցեսը շարունակելու և ավարտելու համար: Աշխատանքի այդ անասակների թվին են դասվում, օրինակ, ապրանքների տեսակավորման, կշառաչափման, փաթեթավորման, փոխադրման հետ կապված աշխատանքները: Այդպիսի աշխատանքը ստեղծում է հազվելույ արժեք: Իսկ անմիջականորեն և զուտ շրջանառության հետ կապված աշխատողների աշխատանքը անարտադրողական է, արժեք չի ստեղծում: Այնուամենայնիվ աշխատանքի շահագործում տեղի է ունենում այստեղ ևս, քանի որ առևտրի աշխատողների աշխատանքային օրը նույնպես բաժանվում է անմիջական և հազվելույ աշխատանքային օրվա: Առևտրական կապիտալիստների կողմից առևտրի աշխատողների հազվելույ աշխատանքի անհատույց լուրացումը նշանակում է վերջիններիս շահագործում:

Սակայն աշխատանքի շահագործումը զուտ առևտրի ոլորտում քանցիֆիկ ընույթ է կրում: Եթև արտադրության ոլորտում գրազված բանվորներն անհրաժեշտ աշխատանքով վերաբարտարում են իրենց աշխա-

տուժի արժեքի համարժեքը, իսկ հավելյալ աշխատանքով ստեղծում են հավելյալ արժեք, ապա զուտ շքեանառություն ուրբաում հրազաված աշխատողները չեն ստեղծում ոչ իրենց աշխատուժի արժեքի համարժեքը, ոչ էլ հավելյալ արժեք: Այնուամենայնիվ աշխատանքի բաժանումը անհրաժեշտ է հավելյալի կիրառելի է նաև անևերի աշխատողների նկատմամբ: Աշխատանքային օրվա մի մասի ընթացքում անևերի աշխատողների անևերական կապիտալիստների համար ապրանքների վաճառքի միջոցով իրացնում են հավելյալ արժեքի այն մասը, որը զնում է հատուցելու անևերի բնագավառում զբաղվածների աշխատուժի արժեքը: աշխատանքային օրվա այդ մասը կազմում է անհրաժեշտ-աշխատանքային անևերի: Աշխատանքային օրվա մնացած մասի ընթացքում անևերի աշխատողներն իրացնում են ապրանքներ, որոնք իրենց մեջ մարմնաօրում են հավելյալ արժեքի այն մասը, որը գոյացնում է անևերական կապիտալիստների զուտ շահույթը: անևերի աշխատողների աշխատանքային օրվա այդ մասը կազմում է հավելյալ աշխատանքամասնակը:

Որքան մեծ է անևերի աշխատողների շվարձատրված աշխատանքը, այնքան փոքր են համախառն հավելյալ արժեքի ճանուցները, որոնց հաշվին հատուցվում են նրանց վարձատրման միջևերը, և, հետևաբար, այնքան մեծ է անևերական կապիտալիստների թաժին ընկնող զուտ շահույթը:

Հարկ է նշել, որ անևերի բնագավառի աշխատողների վարձատրությունը, որտեղ շատ թարձր է կանացի էժան աշխատանքի անևակարար կշիռը, ազելի ցածր է, քան արդյունաբերական բանվորների վարձատրությունը: Այսպես, ԱՄՆ-ում 1969 թ. մանրավաճառ անևերում մեկ ժամի միջին աշխատավարձը կազմել է 2,3 դոլար, իսկ վերնաշակուրդ արդյունաբերությունում՝ 3,2 դոլար: Անևերի բնագավառի աշխատողների շահագործման առանձանը կապիտալիզմի զարգացման ընթացքում բարձրանում է:

Բացի կապիտալիստական Անևերիցություններում վարձու բանվորների արտաքանք ասպրանքների զնումից և վերավաճառումից, անևերական կապիտալիստները զբաղվում են մանր արտադրողներից (չգյուղացիների և արհեստավորների) ապրանքների զնումով և զրանք սպառողներին վերավաճառելով: Ընդ որում, անևերականները շահագործման են ենթարկում մանր ապրանքարտադրողներին: Վերջիններս հնարավորություն չունեն ինքնուրույն կերպով իրացնելու իրենց ապրանքները հեռավոր շուկաներում, և զրա համար էլ հարկազրկված են զրանք վաճառելու անևերականներին: Հետևապես, անևերական կապիտալիստների տրվյալ զեկտում հանդես են գալիս իրեն զյուղացիների և արհեստավորների

ի ապրանքային արտադրանքի մենաշնորհային զերդեհեր: Գա հնարազորություն է տալիս անևերականներին ճնշում գործադրելու զների հարցում, զրանք սահմանել մանրապրանքարտադրողների աշխատանքի արդյունքի արժեքից ցածր մակարդակով: Մանր արտադրողների աշխատանքով ստեղծված արժեքի մի մասը նրանցից կորզվում է յուրացվում է անևերական կապիտալիստների կողմից:

Անևերականների կողմից մանր ապրանքարտադրողների շահագործման ցուցանելու կարող է ծառայել նկարագրը այն զների, որով այդ արտադրողները հարկազրկված են զերդեհերի և էժանագր վաճառողներին՝ ծանուցիտներին վաճառելու իրենց ապրանքները, և այն զների միջև մեծ տարբերությունը, որոնցով այդ նույն ապրանքները մանրածախ անևերում վաճառվում են սպառողներին: Օրինակ, ԱՄՆ-ում 1969 թ. սպառողների կողմից վաճառված յուրաքանչյուր զտարից ֆեժներին հասնում էր միջին հաշվով 41 անևեր:

Արդի կապիտալիզմի պայմաններում անևերական խոշոր ֆիրմաները շահագործում են ոչ միայն մանր արտադրողներին, այլև սպառողներին, որպիսիք հիմնականում հանդիսանում են աշխատավորական զանվածները: նրանք այդ ապրանքները վաճառում են սպառողներին այդ ապրանքների արժեքը զերազանցող զներով:

§ 4. Կապիտալիստական անևերի ձևերը և զրանք զարգացումը արդի պայմաններում

43

Մեծածախ և մանրածախ անևեր

Կապիտալիստական անևերը երկու հիմնական ձև ունի. մեծածախ անևերի ձև, այսինքն ասպրանքների վաճառք մեծ մասշտաբներով մի կապիտալիստների կողմից մյուսներին, և մանրածախ անևերի ձև՝ անևերական կապիտալիստների կողմից սպառողներին: Մեծածախ անևերի ժամանակ ապրանքները մնում են շքեանառության ոլորտում, իսկ մանրածախ վաճառքի հետևանքով նրանք զուրս են զալիս այդ ոլորտից և մուտք գործում սպառման ոլորտ:

Կապիտալիստական մեծածախ անևերի կենտրոններ են անևերական բորսաները, որտեղ տեղի են ունենում մասսայական ապրանքների վաճառք նմուշների և ստանդարտների միջոցով: Բորսայում վաճառողները պարավորություններ են ստանձնում զերդեհների մասուկարարել՝ պայմանավորված քանակությամբ որոշ տեսակի ապրանքներ սրբշակի զնով և ժամկետում: Քանի որ բորսայական զորժարքի կնքման և ապրանքի առաքման միջև որոշ ժամանակ է անցնում, որի ընթացքում զներ կարող է փոխվել, ապա բորսայական զորժարքի մասնակից-

ներից մէկը հարտառումով է մշտօր հաշմին: Միտժամանակ մեծածախ առևտրի կենտրոնացումը բարսայում նպաստում է գների հավասարեցմանը տարբեր վայրերում:

Մանրածախ առևտրի իրականացում է հանրախանութների միջոցով, որոնք վաճառում են լայն տեսականիով ապրանքներ և մասնագիտացված խանութներ միջոցով, որոնք վաճառում են միայն ապրանքների որոշակի տեսակներ (օրինակ, մանեղեն, կաթնամթերքներ, գործվածքեղեն, կոշիկեղեն և այլն): Արդի կապիտալիզմի պայմաններում լայն զարգացում են ստացել առևտրական մեկ խոշոր ֆիրմայի պատկանող բազմաթիվ մասնաճյուղեր ունեցող խանութների սխեմաներ: Ժամանակակից մանրածախ առևտրի տարատեսակներ են հանդիսանում նաև սաանդարտ գների և ինքնուսպասարկման խանութները: Առաջիններն իրենցից ներկայացնում են հասուկ ախիկ հանրախանութներ, որոնք տարբերվում են մյուսներից նրանով, որ այնուհ վաճառում են գների մակարդակով բնորոշված ապրանքներ, օրինակ, մի շարք ապրանքներ, որոնցից յուրաքանչյուրը վաճառվում է 1, 3, 5 և այլ զուարով:

Արդի կապիտալիզմի պայմաններում բնակչության լայն խավերի վճարունակության աստճանակվածությունն հետևանքով լայն տարածում է ստացել ապտոնի առևտրը, որում առևտրական ֆիրմաները սպառողներին են տրամադրում վարկեր՝ շափազանց բարձր տոկոսով:

Կոոպերատիվ առևտուր:
Կոոպերատիվ սոցիալիզմի տեսության բճճադատությունը

Առևտուրը կապիտալիստական երկրներում իրականացվում է անձատ առևտրականներին, առևտրական ընկերություններին (այսինքն ֆիրմաներին, որոնցից յուրաքանչյուրը մասնակից է հանդիսանում մի քանի կապիտալիստ), առևտրական ֆիրմաների և կոոպերատիվ կազմակերպությունների միջոցով:

Ամբ.ում 60-ական թթ. կեսերին կային 1,1 միլ. անձատական առևտրական, 211 հազ. առևտրային ընկերություններ, 359 հազ. բաժնեիրական առևտրային ընկերություններ և 16 հազ. կոոպերատիվներ ու այլ առևտրային մեկտեսություններ:

Առևտրին մասնակցող կոոպերատիվ կազմակերպությունները զասվում են սպառողական և վաճառքի կոոպերատիվներին: Սպառողական կոոպերատիվները, որոնք գլխավորապես միավորում են բանվորներին և ծառայողներին, ապրանքները գնում են անմիջականորեն արդյունաբերական կապիտալիստներից և սպառողներին են վաճառում շուկայական գներից փոքր ինչ էժամ, բայց զմեռ գներից ավելի բարձր գներով, որոշ շահույթով: Վաճառահանման կոոպերացիան միավորում է մանր արտադրողներին, գլխավորապես գյուղացիներին, և կազմակերպում է նրանց արդյունքի վաճառք, որը հնարավորություն է տալիս

ապրանքներին իրացնել որոշ շափով շահավետ, քան առևտրական կապիտալիստներին առանձին արտադրողների կողմից, վաճառքի գեպրում: Մանրբուրժուական տեսարանները սկոպերատիվ սոցիալիզմին կոնցեպցիայի ներկայացուցիչները պնդում են, իբր թե սպառողների և մանր արտադրողների կոոպերացումը կարող է ամբողջ տեսնությունյան աստիճանաբար սոցիալիստական վերակառուցման միջոց ծառայել: Սակայն այդպիսի պնդումները բացարձակապես զուրկ են հիմքից:

Նախ, կապիտալիզմի սոցիալիզմին անցման հիմքը մանրբուրժուական կոոպերատիվները տեսնում են միայն առևտրի վերափոխման մեջ, արհամարհելով արտադրության միջոցների սեփականության վերձուցական նշանակությունը:

Երկրորդ, նրանք ճշտ չեն հասկանում կոոպերացիայի սոցիալական բնույթը կապիտալիզմի օրոք, զրան սոցիալիստական բնույթ վերազդելով: Իրականում, կոոպերացիան բուրժուական հասարակության պայմաններում իրենից ներկայացնում է կուլիկտիվ կապիտալիստական հիմնարկություն: Կոոպերացիան անկասկած օրտանել է բերում իր անդամներին, բայց չի կարող սոցիալիստական հիման վրա վերափոխել հասարակությունը:

Երրորդ, կոոպերատիվ առևտրի տեսակարար կշիռը կապիտալիստական երկրներում շատ փոքր է, և, բնականաբար, կոոպերատիվների տեղալությունը էական փոփոխություններ չի բերում զսասկարգերի հարաբերություններում:

Չորրորդ, կոոպերատիվ սոցիալիզմին կոնցեպցիան վտանգավոր է բազաբական տեսկետից: Շեշտը դնելով էվոլյուցիոն ճանապարհով կապիտալիզմը սոցիալիզմի վերածելու վրա, այն աշխատավորության շրջանում տարածում է ռեֆորմիստական պատանքներ և փորձում է նրանց շեղել հեղափոխական զսասկարգչային պայքարից:

Կապիտալի կենտրոնացումը առևտրում

Առևտրական խոշոր ձեռնարկությունները առավելություններ ունեն մանրերի նկատմամբ: Երբ շահուստության ավելի քի: ծախսերը իրացվող ապրանքների մեկ միավորի համար, մասնաճյուղերի առկայությունը զանազան տեղերում, մշտագնորդների ավելի լայն ցանցը ուժեղացնում են խոշոր առևտրականների դիրքերը մրցակցային պայքարում և ասնում են նրանց կողմից մանր առևտրականների արտամղման: Կապիտալիստական ամբողջ առևտրի գույն արդի պայմաններում կանգնած են խոշորագույն կապիտալիստները:

1 Տե՛ս Վ. Բ. Անիճ, Երկր, Ե. 32, էջ 561—562.

ԱՄՆ-ում տարեկան 300 հազ. զույգեր է ավելի վաճառքի զուտ օտնեզոյ խոջար ձկնաբուծությունների օտեսակաբար էջերը ամբողջ մանրածախ առևտրական շրջանառության մեջ 1929 թ. 25%-ից 1969 թ. բարձրացել է մինչև 64%-ի: ԱՄՆ-ի 50 խոջարագույն առևտրային ֆիրմաներում 1969 թ. այնտեսում էր ավելի բան 1,6 միլ. մարդ: Այդ ընկերություններն ունեին 13,6 մլրդ զրպար զուտարի կապիտալ ներդրումներ և ստացել են 1,5 մլրդ զույգեր լավագույն շահույթով:

§ 5. Արտաքին առևտուր

Կապիտալիզմի օրոք արտաքին առևտրի անհրաժեշտությունը պայմանավորող պատճառները հետևյալներն են.

Նախ, աշխատանքի միջազգային բաժանման զարգացումը և համաշխարհային շուկայի կազմավորումը, որոնք հանգիստացել են արտադրության կապիտալիստական եղանակի զարգացման պայմանական նախապայմաններից մեկը:

Երկրորդ, կապիտալիստական արտադրությունը զանազան ճյուղերի անհամաչափ զարգացումով, Արագ զարգացող ճյուղերի ձևանարկատերերը չեն կարողանում վաճառել իրենց ապրանքները ներքին շուկայում և այդ պատճառով էլ ձգում են դեպի արտաքին շուկաներ:

Երրորդ, արտադրությունն անասման շահերով ընդլայնելու կապիտալիզմին հատուկ տենդենցը, այն դեպքում, երբ ներքին շուկայի օտարոտությունը ժողովրդական զանգվածների անբավարար գնողունակության հետևանքով սահմանափակ է: Այդ պատճառով էլ կապիտալիստական արտադրությունն անխուսափելիորեն զերհանում է ներքին շուկայի սահմանները, և յուրաքանչյուր երկիր կապիտալիստները համառ պայքար են մղում արտաքին շուկաների համար:

Կապիտալիզմի զարգացմամբ արտաքին առևտրական շրջանառությունը զգալիորեն մեծացել է XX հարյուրամյակում միջազգային առևտրի ընդհանուր շրջանառությունը (արտահանում և ներմուծում) անկ է ավելի բան 10 անգամ:

Առևտրական բալանս

Արտաքին առևտուրը բաղկացած է ապրանքների արտահանումից և ներմուծումից: Ապրանքների արտահանման արժեքներն և դրանց ներմուծման արժեքներն հաւաքելուսլույնը կոչվում է առևտրական բալանս: Ապրանքների արտահանման գերազանցումը նրանց ներմուծման նկատմամբ կրկին համար ապահովում է ակտիվ առևտրական բալանս. Իսկ եթե ներմուծումն է գերազանցում արտահանմանը, ապա երկիրն ունի պասսիվ առևտրական բալանս: Առևտրական բալանսի բնույթը խիստ կախված է համաշխարհային շուկայում ամյալ երկրի մրցունակությունից:

Արդի կապիտալիզմի պայմաններում պիտի ակտիվական բալանս ունեցող երկրներից մեկը ԱՄՆ-ն է, որի արտադրանքը համաշխարհային կապիտալիստական շուկայում մեծ մրցունակություն ունի, զու բացառությամբ էլ այդ երկրի արդյունաբերության և զուտանուստության բարձր զարգացմամբ: Հնուպատկազմյան ժամանակաշրջանի ընթացքում, մինչև 1971 թ. ապրանքների արտահանումը ԱՄՆ-ից զգալիորեն զերազանցել է ներմուծումը: 1964—1969 թթ. ընթացքում այդ զերազանցումը կազմել է 24,6 մլրդ դոլար, այսինքն՝ մինչև հազվով 4,1 մլրդ. զրպար տարեկան: Ընդհանրապես, Անգլիան, որի զիրքերը համաշխարհային շուկայում կայուն թուլացել են, օտի խորինկ պատճով բալանսը նարվ է եղել, որ պատճով առևտրական բալանսը ակայանաճորեն օրամենաբարձրված էլ համաշխարհային շուկայում ամյալ երկրի ապրանքների ցածր մրցունակությամբ: Անգլիան պատճով առևտրական բալանս ունեն դեռևս այն ժամանակ, երբ նա համաշխարհային շուկայում դիտարդ զեր էր կազմում:

Ազատ առևտուր և պրոտեկցիոնիզմը

Արտաքին առևտրական քաղաքականության մեջ գոյություն ունի երկու սխեմա՝ պրոտեկցիոնիզմը և ազատ առևտուրը: Պրոտեկցիոնիզմն իրենից ներկայացնում է արտասահմանյան ապրանքների վրա բարձր մրցույթային գանձումներն օտմտնելու: Ճանաչարհով հարկերի արտադրության զարգացումը հովանավորելու քաղաքականություն: Ազատ առևտուր ժամանակ թույլ է տրվում առանց մարտերի կամ անշնչան մարտային օտմտնելների նշանակում արտասահմանից ներմուծվող ապրանքների վրա:

Կապիտալիզմի զարգացման վաղ փուլերում արտաքին առևտրական քաղաքականությունը կրել է պրոտեկցիոնիստական բնույթ: Այդ ժամանակաշրջանում պրոտեկցիոնիզմի ինչպիսիք երիտասարդ ազգային արդյունաբերության պաշտպանությունն էր արտասահմանյան մրցակցությունը, որը զգալիորեն աջակցել է կապիտալի նախակզրեական կուտակմանը: Կապիտալիզմի զարգացման և կապիտալիստական արդյունաբերության զիրքերի ամրապնդման ընթացքում այս ու այն երկրներում սկսեցին պրոտեկցիոնիզմից անցնել ազատ առևտրին:

XX դ. սկզբներից բուրժուական պետությունները կրկին սկսեցին ազատ առևտրից անցնել պրոտեկցիոնիզմին, բայց այնպիսիներն, որն էր ազատ տարրերվում է կապիտալի նախակզրեական կուտակման շրջանի պրոտեկցիոնիզմից: Իմպերիալիզմի առաջացմամբ երևան եկավ մոնոպոլիստական պրոտեկցիոնիզմը: Բուրժուական պետությունները սահմանում են ներմուծային բարձր մարքաներ նրա համար, որպեսզի ներքին շուկայում իրենց կրկրի կապիտալները պատեննեն արտասահմանյան ապրանքների մրցակցությունից և առավել նպաստավոր պայմաններ ստեղծեն փերի բարձրացման ու առանձնապես բարձր շահույթների ստանալու համար:

ԿՄ
§ 8. Փոխառվական կապիտալ

Փոխառվական կապիտալը և նրա աղբյուրները

Փոխառվական կապիտալը իրենից ներկայացնում է դամական կապիտալ, որը նրա սեփականատեր-կապիտալիստների կողմից փոխ է առվում, սակայն էլ բերում վաճառ աշխատանքի շահագործման նկատմամբ և նիմնականում սպասարկում է գործող կապիտալի շրջապտույտը:

Փոխառվական կապիտալի աղբյուրներն են. արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիստների ժամանակավորապես ազատ դրամական կապիտալները. ոսանյների կապիտալները. կապիտալիստական հասարակության տարբեր զտասկարզերի ու խավերի դրամական կամ մուտեները և խնայողությունները:

Արդյունաբերական կապիտալի շրջապտույտը պրոցեսում ժամանակավորապես ազատ դրամական կապիտալից դոչանում են ստաշին Վրթին հիմնական կապիտալի ամբողջացման և նրա նորացման անհամապատասխանության հետևանքով: Քանի զոտ հիմնական կապիտալի նախնին տարբերը շարունակում են գործել, արդյունաբերական կապիտալիստները կուտակում են ամբողջացրելու դրամական ֆոնդերը: Ժամանակավորապես ազատ դրամական կապիտալի գոյացման մյուս պատճառը ապրանքի իրացման և հույսի, օժանդակ նյութերի ու Ապխատուծի դեման ժամանակների միջև եղած տարբերությունն է: Ապրանքների վաճառքի ժամանակ շրջանառու կապիտալն ամբողջովին վերադառնում է կապիտալիստին դրամական ձևով, Բայց հույսի և նյութերի դեմամբ հաճախ հարմարեցվում է որոշակի սեղոնանյութային հետ, իսկ բունվարներին աշխատավարձի վճարումը տեղի է սենձում պարբերաբար՝ շարափական կամ էլ ամբողջ 2 անգամ: Այդ պատճառով էլ ապրանքների իրացման և գրանց վաճառքից ձևաք բերված դրամով հույսի, նյութերի դեման ու աշխատավարձի վճարման ծախսերի միջև ընկած ժամանակահատվածում արդյունաբերական կապիտալի մի մասը ազատվում է դրամական ձևով:

Ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների գոյացումը կապված է նաև կապիտալի կուտակման պրոցեսի հետ: Քանի զոտ կուտակման համար նախատեսված հավելյալ արժեքը լի հասնում որոշակի մեծության, այն լի կարող օգտագործվել արտադրության ընդլայնման համար և իրենից ներկայացնում է ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցներ, որոնք հանդիսանում են պոտենցիալ դրամական կապիտալ:

Փոխառվական կապիտալի աղբյուր են հանդիսանում ոսանյների կապիտալները, այսինքն ոչ մի արտադրական կամ առևտրական գործունեությանը չպարզվող դրամական կապիտալիստների կապիտալները,

ինչպես նաև հասարակության տարբեր խավերի դրամական կամ մուտեներ և խնայողությունները, որոնք տեղավորում են վարկային հիմնարկներում՝ բանկերում ու խնայքամարկղներում և կենտրոնացվում են նրանց կողմից:

Ով այսպես, ժամանակավորապես ազատ դրամական կապիտալները գոյացումը ստաշին հերթին պայմանավորված է արդյունաբերական կապիտալի շրջապտույտով: Սակայն, եթե ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցները անգործ պսակնեն, այսպ արժեքի աճում տեղի չի ունենա և նրանք փաստորեն կշանձան մեռած զանձ: Ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների գոյացման և մշտապես հավելյալ արժեքի կորզում պահանջող կապիտալի բնույթի հակասությունը վճարվում է վարկի միջոցով: Որոշ կապիտալիստներ իրենց ժամանակավորապես ազատ դրամական կապիտալը փոխառվությունը տալիս են որիշ կապիտալիստների, որոնք շրջանառության մեջ են գնում դրանք և շահույթ ստանում: Այդ շահույթի մի մասը վճարվում է վարկատուներին տույժի ձևով:

Փոխառվական կապիտալի ստանձնանկարկությունները

Փոխառվական կապիտալն իրենից ներկայացնում է կապիտալի շրջահատուկ տեսակ, որն առանձնանում է արդյունաբերական կապիտալից և առևտրային կապիտալից ու շատ բանով տարբերվում է նրանից: Փոխառվական կապիտալը կապիտալ-սեփականություն է, ի տարբերություն կապիտալ-ֆունկցիայի: Եթե արդյունաբերական կապիտալը և առևտրային կապիտալը գործող կապիտալներն են հանդիսանում, ապա փոխառվական կապիտալը դանվելով դրամական կապիտալիստների ձեռքում, չի գործում: Իրանձնական կապիտալիստները հանդես են գալիս միայն իբրև այդ կապիտալի սեփականատերեր, կապիտալ, որը կիրառվում է ստանում միայն փոխառուների ձեռքում:

Փոխառվական կապիտալը՝ դա կապիտալ-ապրանք է: Ժամանակավորապես օգտագործման համար դրամական միջոցների հանձնումը արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիստներին արտաբնական ընդունում է սպիցիֆիկ ապրանքի՝ կապիտալի վաճառքի ձև: Փողը փոխանուններին հանձնելով, դրամական կապիտալիստները ոչ թե սակ փողն են հանձնում, նրանք օտարում են փողը իբրև կապիտալ, իբրև ինքնանող արժեք: Ըստ որում դրամական կապիտալը հանդես է գալիս իբրև ապրանք, որի սպառողական արժեքը շահույթ բերելու ընդունակության մեջ է: Հասկանալի է, այդ ընդունակությունը լի ծնվում հենց կապիտալից. այն բխում է նրանից, որ փոխառվությունը ստացած դրամական կապիտալով փոխառուն գնում է արտադրության միջոցներ և աշխատուժ, որի շահագործման հետևանքով ստեղծվում է հավելյալ արժեք:

Փոխառավական կապիտալն ունի շարժման գոտեմեծանշանակ **Ա**, որն արտահայտվում է Փ—Փ՝ ֆորմուլայով, իսկ գա նշանակումն է որսմանական կապիտալի հանձնումը փոխառավության և նրա վերադարձը տակոսներով Այդ շարժումը տարրերվում է արդյունաբերական կապիտալի Փ—Ա... Արտ... Ա՝—Փ՝ շրջապտույտից և առևտրային կապիտալի Փ—Ա...Փ՝ շրջապտույտից: Փոխառավական կապիտալն իր սպեցիֆիկ շրջապտույտի մեջ չի ընդունում ո՛չ արտադրողական, ո՛չ ապրանքային ձևեր, այն բոլոր ժամանակի դրամական ձևում է գտնվում:

Փոխառավական կապիտալը օտարվում է փոխառավության դրծարքի միջոցով, որն իրենից ներկայացնում է արժեքի միակնդումնի տեղափոխություն: վարկատուից փոխառուին, որն այդ կապիտալն ստանում է ժամանակավոր օգտագործման համար: Մինչդեռ արդյունաբերական և առևտրային կապիտալների շրջապտույտներում ապրանքներն օտարվում են առք ու վաճառքի գործարքի միջոցով, որը նշանակում է արժեքի ներկայումսի տեղափոխություն:

Փոխառավական կապիտալը կապիտալի առավել ֆեռտիշացված ձևն է, Փ—Փ՝ նրա շարժման ձևում թաքնված է ինչպես արտադրություն պրոդուս, այնպես էլ փողի ապրանքների և ապրանքները փողի փոխակրպման արտոցիտու: Դրա հետևանքով առաջանում է պատկերացում, իբր թե փողը որպես այդպիսին ինքնաձայն ընդունակություն ունի:

Փոխառավական կապիտալն իրենից ներկայացնում է կապիտալի անճնապարտարձային ձևը, քանի որ դրամական կապիտալիսաները ոչ միայն չեն մասնակցում արտադրության մեջ, այլ նույնիսկ գրանցվակավորելու կամ կառավարելու գծով որևէ պարտականություն չեն կատարում:

Փոխառավական կապիտալի շարժումը սերտորեն կապված է արդյունաբերական կապիտալի շրջապտույտի հետ և տեղի է ունենում նրա հիման վրա: Փոխառուի ձեռքում փոխառություն վերցրած կապիտալը դառնում է գործող կապիտալ և վարձու աշխատանքի շահագործման հետևանքով բերում է հավելյալ արժեք: Փոխառավության տրված կապիտալի ամբողջ շարժումը հետևյալ տեսքն ունի Փ—Փ—Ա... Արտ... Ա՝—Փ՝—Փ՝, Առաջին գործողությունը կայանում է գրամական կապիտալը փոխառություն տալու մեջ, վերջին գործողությունը՝ այդ կապիտալի վերադարձնումն է տոկոսներով, իսկ բոլոր միջանկյալ փուլերը կապված են արդյունաբերական կապիտալի շրջապտույտը փոխառուի ձեռքում: Այնքանով որ փոխառուն օգտագործում է փոխառվական կապիտալը հավելյալ արժեք կորզելու համար, նա կարող է այդ կապիտալը վարկառուին վերադարձնել տոկոսներով Այդպիսով, արդյունաբերական կապիտալի նման, փոխառվական կապիտալն իրենից ներկայացնում է հավելյալ արժեք բերող արժեք և արտահայտում է շահա-

գործման հարաբերությունները կապիտալիսաների և վարձու բանվորների միջև:

Փոխառվական կապիտալի մեծությունը կապիտալիզմի զարգացմամբ աճում է իրական կապիտալի կուտակումից արագ: Դա բացատրվում է կապիտալիսաների զգալի մասի ուսնայինը դառնալով և զեպի վարկային հիմնարկները ազատ դրամական միջոցների հոսքի ուժեղացմամբ:

46

§ 7. Փոխառվական տոկոս

Փոխառվական տոկոսի արտահայտումն ենք և էությունը

Արտաքննության փոխառվական կապիտալը հանդես է գալիս կապիտալի զնի ձևով: Դա, Մարքսի արտահայտությամբ, զնի իտացիոնելու ձևն է՝, այն հակառակ է զնի, որպես այդպիսինի, էությունը: Ապրանքի զնիր, ինչպես աղբն հայտնի է, նրա արժեքի դրամական արտահայտությունն է: Մինչդեռ փոխառվական տոկոսը բնավ էլ չի հանդիսանում փոխառվական կապիտալի արժեքի արտահայտությունը, այլ իրենից ներկայացնում է նրա օգտագողական արժեքի շահույթ բերելու ընդունակության վարձագրությունը:

Փոխառվական տոկոսի ազդու է ծառայում հավելյալ արժեք, որը և ետեղիսանում է վերջինիս առանձնահատուկ փոխակերպված ձևը: Սկզբում հավելյալ արժեքը դառնում է շահույթ և միջին շահույթ: Այնուհետև շահույթի մի մասը գործող կապիտալիսաները (արդյունաբերական և առևտրական) տալիս են փոխառվական կապիտալիսաներին իրեն նրանց կապիտալից օգտվելու վճար: Ծառայի մի այդ մասն էլ ճնեց կազմված է փոխառվական տոկոսը: Այդպիսով, տոկոսը հավելյալ արժեքի մի մասն է, որը յուրացվում է փոխառվական կապիտալիսաների կողմից: Այդ նշանակում է, որ տոկոսն ունի նույնպիսի շահագործողական էություն, ինչպիսին որ ունի արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիսաների ստացած շահույթը:

Բուրժուական տնտեսագետները փորձում են թաքնել փոխառվական տոկոսի շահագործողական էությունը: Օրինակ, ամերիկյան տնտեսագետ Բ. Ֆիշերը տոկոսը պատկերում էր իբրև սպասումը հետագիկու համար կապիտալիսաների արգարացի վարձատրություն: Նա գրել է, որ սխալ կլինիք ամեն մի տոկոս դասապարտել իբրև շահագործման վրա հիմնվածի:

4. Մարքսը բացահայտել է տոկոսի շահագործողական բնույթը և ցույց է տվել, որ փոխառվական կապիտալիսաները արդյունաբերական

1 K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. I, стр. 389.

և անևորական կապիտալիստների հետ միասին մասնակցում են վարձու բանվորներին գասակարգի շահագործմանը:

Ճամայրի բաշխումը

Ճեռնարկական կապիտալիստների և սովետի: Կապիտալիստական հարաբերությունների փոփոխությունը
Փոխառուական կապիտալի զիմաց ստացված շահույթը բաժանվում է երկու մասի: փոխառվածական կապիտալիստի կողմից յուրացվող անուսին, և ձեռնարկողական կեամի, որը մտնում է շահույթից տոկոսի հանելուց հետո և յուրացվում է կապիտալիստ-ձեռնարկատիրոջ կողմից (արդյունաբերական կամ անտնտրական): Այնքանով որքանով կապիտալիզմի օրոք վարկային հարաբերությունները ստացել են լայն զարգացում և յուրացանչյուր անուսին կապիտալիստ կարող է կապիտալը ձեռնարկության մեջ ներդնելու փոխարեն այն փոխատվության առ և տոկոս ստանալ, այսպ շահույթի բաժանումը տոկոսի և ձեռնարկողական կեամի մեջ է բերել համընդհանուր նշանակություն: Եսույնիսկ սեփական կապիտալից (և ոչ փոխառուականից) ստացված շահույթի նրկատամար կիրառվում է տոկոսի և ձեռնարկողական կեամի հակառակությունը: Ըստ որում տոկոսի տակ հասկացվում է շահույթի այն մասը, որը կապիտալիստը ստանում է իրեն կապիտալի սեփականատեր, իսկ ձեռնարկողական կեամուտի տակ՝ շահույթի այն մասը, որը նա ստանում է իրեն արդյունաբերական կամ անտնտրական ձեռնարկության գործատու:

Շահույթի բաժանումը տոկոսի և ձեռնարկողական կեամի քաղաքկում է կապիտալիստական շահագործումը: Տոկոսի շահագործողական բնույթը քաղաքկված է, բանի որ փոխառվական կապիտալիստն անմիջակատերն հարաբերությունների մեջ չի մտնում վարձու բանվորների հետ, չի վարում որևէ ձեռնարկություն և չի գնում աշխատուժի ֆ—Փ հարստվայում տոկոսն հանդես է դալիս իրեն հենց բուն կապիտալի պատու, իրեն փողի ինքնանման արդյունը: Այդ մասին Կ. Մարքսը գրել է. «Եսասարակական հարաբերությունը ստացել է ավարտուն տեսք, իրեն ինչ որ իրի, փողի հարաբերություն ինքն իր հետ»:

Միաժամանակ սրողվում է նաև ձեռնարկողական կեամի շահագործողական բնույթը, որովհետև այն դրանում է միայն որևէ ձեռնարկության առկայության դեպքում կապիտալիստի մոտ և այդ պատճառով էլ թվում է այդ ձեռնարկության «վերահսկման ու կառավարման վարկատրություն»: Օգտվելով երևույթի այդ արտաբերությունից, մի շարք բուրժուական անտեսագետներ ձեռնարկողական կեամուց հայտարարում են «ձեռնարկատիրական աշխատավարձ», այսինքն՝ աշխատանքով ձեռք բերված կեամու:

Կ. Մարքսը բացահայտեց կապիտալիստական հարաբերությունների փոփոխությունը և նկատեց տոկոսի ու ձեռնարկողական կեամի, իրեն հավելյալ արժեքի երկու տարրատեսակների, միասնական շահագործողական ելույթները:

Տոկոսի նորման և երա
կեամու անդեմը

Փոխառվական կապիտալի տարեկան կեամուտի գումարի հարաբերությունը այդ կապիտալի զուտ մասին կոչվում է տոկոսի նորմա: Եթե, օրինակ, փոխառվության հանձնված 100 հազ. դրյար կապիտալի զիմաց վարկատուն ստանում է 4 հազ. դրյարի հավասար տարեկան կեամուտ, ապա տոկոսի նորման կկազմի 4 տոկոս

$$\left(\frac{4000}{100000} \times 100 \right)$$

Տոկոսի նորմայի առավելագույն սահմանը հանդիսանում է շահույթի նորման: Այնքանով որքանով որ տոկոսը փոխառության տրված կապիտալի օգտագործումից ստացված շահույթի մի մասն է, ալըբանով էլ տոկոսի նորման, որպես կանոն, չի կարող գերազանցել շահույթի նորման:

Ճիշտ է, այստեղ կարող են լինել բացառություններ: Օրինակ, տրեսեսական ճգնաժամների ժամանակ կապիտալիստները հաճախ են դիմում փոխառություն ոչ թե այդ վերջված կապիտալները կեամուտեր օգտագործելու համար, այլ այն բանի համար, որպեսզի նստուցեկ պարտքերը և խուսափեն սեանկացումից: Եման դեպքերում փողը նրանց պետ է ցանկացած զեմով, և տոկոսի նորման ժամանակավորապես կարող է գերազանցել շահույթի նորման: Այնուամենայնիվ այլ հավասար պայմանների առկայության դեպքում տոկոսի նորման կանման էն է գտնվում շահույթի նորմայից:

Սակայն տոկոսի նորման անմիջականորեն սրողվում է ոչ թե շահույթի նորմայով, այլ փոխառվական կապիտալի առաջարկի և նրա նկատմամբ եղած պահանջարկի հարաբերությամբ: Եթե փոխառվական կապիտալի նկատմամբ պահանջարկը մեծ է, իսկ նրա առաջարկը համեմատաբար աննշան, ապա տոկոսի նորման մեծ կլինի նույնիսկ շահույթի փոքր նորմայի դեպքում: Ենեց այդպես է լինում բանը անտեսական ճգնաժամների բուն շրջանում: Մինչդեռ հանձնաժամային ժամանակաշրջաններում, զեպրեսիաների ընթացքում, շահույթի նորման փոքր ինչ բարձրանում է, բայց այն պատճառով, որ այդ շրջանում փոխառվական կապիտալի պահանջարկը աննշան է լինում, իսկ նրա առաջարկը մեծ (որովհետև գրամական կապիտալի մոտան է լինում, իսկ կարողանում իր համար կիրառություն գտնել արդյունաբերությունում և անտրում), տոկոսի նորման բնկնում և հասնում է նվազագույն մեծության: Այդպիսով, արդյունաբերական ցիկլի ընթացքում տոկոսային գրույթի ստանաձմ-

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. 1, стр. 431.

ներում, ամբողջությամբ վերացած ընթանում է արդյունաբերական կապիտալի շարժման հակառակ ուղղությամբ¹։

Բայց սոկրատի շարժումը կարող է հակադարձ լինել շահույթի նորմալի շարժմանը միայն կարճ ժամանակամիջոցում։ Ինչ վերաբերում է սոկրատի միջին նորմալին առավել կամ պակաս երկարատև ժամանակահատվածում, այս նրա շարժումը համապատասխանում է շահույթի միջին նորմալի շարժմանը։ Շահույթի նորմալի նվազման տևողենցի օրենքը պայմանավորում է նաև սոկրատի նորմալի նվազման տևողենցը։ Փանի որ կապիտալները փոխառության են վերցվում, որպես կանոն, շահույթ կորցնելու համար, այս նրա միջին նորմալի նվազմանը համեմատելի անհարկատերերի փոխառությանը վերցված կապիտալների բիմաջ վճարում են ավելի պակաս տոկոս։

Տոկոսի նորմալի իշխմանը նպաստող սպեցիֆիկ գործոններ են հանդիսանում. ստանդեյնների իսպի աճը, որը հասցնում է փոխառված կապիտալի առաջարկի համապատասխան մեծացման, կապիտալի իրազեակ վարկային սխեմանի զարգացումը, որը կենտրոնացնում է բնաշխարհի զանազան իսպիերի ազատ դրամական միջոցները և գրանցված իսկ նույնպես առաջ է բերում փոխառվական կապիտալի առաջարկի մեծացում։

Գ

§ 8. Կապիտալիստական վարկը և նրա ձևերը։ Բանկերը և նրանց գործառնությունները

Առևտրային բանկային վարկ

Փոխառվական կապիտալի շարժումը կապիտալիզմի օրոք իրականացվում է վարկի ձևով. վարկատուները տրամադրում, իսկ փոխառուները ստանում են կապիտալը փոխառությանը։ Հետևապես, կապիտալիստական վարկը դա փոխառվական կապիտալի շարժումն է։ Կապիտալիստական վարկը գոյություն ունի երկու հիմնական ձևերով. առևտրային վարկի ձևով և բանկիրային վարկի ձևով։

Կապիտալիստական առևտրային վարկը դա գործող կապիտալիստների կողմից մեկը մյուսին ապրանքի ձևով տրամադրվող վարկն է։ Օրինակ, եթե մերենաշինական գործարան ունեցող ապարիկ չլուծակալին մեքենաներ է վաճառում ածքառի ֆաբրիկա ունեցող կապիտալիստին, իսկ վերջինս էլ առևտրական կապիտալիստին ապարիկ վաճառում է, ապա վարկի ձևով վարկ է։ Ապրանքների ապարիկ վաճառքի անհրաժեշտությունը թելադրվում է տարբեր ապրանքների արտադրության և շրջանառության ժամանակների չհամընկ-

նումով, որի հետևանքով որոշ կապիտալիստներ իրենց ապրանքները վաճառքով չուկայում հանդես են գալիս այն ժամանակ, երբ մյուս կապիտալիստները, որոնց պետք են այլ ապրանքները, գիտեա փող չունեն դրանք կանխիկ վճարով գնելու համար։

Առևտրային վարկի գործիքը մուրհակն է՝ սահմանված ձևով գրված պարտավորությունը՝ մեկ անձի կողմից մյուսին, նշված ժամկետում որոշակի գրամական գումար վճարելու մասին։ Մուրհակները կարող ստացողների կողմից կարող են տրվել այլ անձանց, այսինքն՝ կարող են որոշակի շրջանակներում շրջանառություն կատարել։

Կապիտալիստական բանկիրային վարկը՝ դա փողային կապիտալիստների և բանկերի կողմից փողի փոխառվարքան ձևով գործող կապիտալիստներին տրամադրվող վարկն է։ Այն էականորեն տարբերվում է առևտրային վարկից։ Առևտրային վարկի մասնակիցները, թե՛ ինչպես փոխառուները, այնպես էլ նաև վարկատուները, հանդիսանում են գործող կապիտալիստներ։ Մինչդեռ բանկիրային վարկի զեղչում գործող կապիտալիստները կարող են լինել միայն փոխառուներ, իսկ վարկատուները հանդիսանում են միայն փոխառվական կապիտալի սեփականատերեր։

Առևտրային վարկի օրենքները լինում է ապրանքային կապիտալը, ըստ որում առևտրային վարկավորումն ուղեկցում է ապրանքների վաճառքը։ Այստեղ փոխառվական կապիտալը գիտեա ձևով և արդյունաբերական կամ առևտրային կապիտալների հետ, գիտեա չի առանձնացել նրանից։ Ընդհակառակը, բանկիրային վարկի օրենքն առանձնացել է գրամա-փոխառվական կապիտալը, որն առանձնացել է արդյունաբերական և առևտրային կապիտալներից։

Բանկիրային վարկն ավելի լայն հնարավորություններ ունի, քան առևտրայինը, ինչպես արդյունաբեր, այնպես էլ օդապարժման տեսակետից։ Առևտրային վարկը սահմանափակված է գործող կապիտալիստների սեղանային կապիտալների շահերով։ Մինչդեռ բանկիրային վարկի շրջանակի մեջ բեղորվում են ոչ միայն արդյունաբերողների և առևտրականների ապա գրամական կապիտալները, այլև ստանդեյնների կապիտալներն ու հասարակության տարբեր դասակարգերի ու իսպիերի դրամական խնայողությունները։ Առևտրային վարկը սահմանափակված է նաև իր ուղղությամբ. այն կարող է տրամադրվել միայն մեկ ուղղությամբ, սակայն, արտադրության միջոցներ արտադրող շուղեղի ձևառարկատերերի կողմից դրանք սպասող հյուղերի ձևառարկատերերին, կամ մեծածախ առևտրականների կողմից մանրածախներին։ Հակառակ ուղղությամբ այն տրամադրվել չի կարող։ Մինչդեռ բանկիրային վարկի միջոցով ազատ դրամական կապիտալները սեղանափոխություններ են կատարում ցանկացած ուղղությամբ։

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. II, стр. 32.

Սպասողական վարկ

Սպասողական վարկը պարանքների վաճառքի ժամանակ տրվում է ոչ թե արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիստներին, այլ սպասողականներին, որոնց սպասման առարկաները գնում են վճարման հետաձգումով: Սպասողական վարկը ժառանգորդներին տրամադրվում է բանկերի և ուրիշ վարկային հիմնարկների կողմից դրամական փոխառությունների ձևով: որոնք նախատեսվում են անձնական սպասման, այլ ոչ թե ձեռնարկության մեջ ներդրելու համար:

ԱՄՆ-ում սպասողական վարկի քանակը դոմարը մեծացել է 1939 թ. 7,2 միլիարդ դոլարի, մինչև 122,5 միլիարդ 1970 թ., կամ 17 անգամ: Սպասողական վարկի ազդեցիկ մեծ աճը կապված էր սպասողական ապահովման, հատկապես նրաբուսական արտադրության (ավտոմեքենաներ, սառնարաններ, հեռուստոցույցներ և այլն) արտադրության մեծացմամբ, աշխատավորների սահմանափակ վճարումներով: պայմաններով:

Կապիտալիզմի պայմաններում սպասողական վարկը հաճախ կապված է աշխատավորների զբոսային վատթարացման հետ: Նախ, զրա համար վճարում են բարձր տոկոսներ, երկրորդ, վարկով վաճառվող ապրանքների համար սովորաբար սահմանվում են ավելի բարձր գներ, երրորդ, ապրանքները ժամանակին չվաճառելու դեպքում կապիտալիստները կտան վերցնում գնորդներից վարկով նրանց վաճառած ապրանքները՝ չվերագրվելով նախկինում սուծված դրամը:

Պետական վարկ

Քուսակական պետության պետության կողմից փոխառությունների բաց թողնելու միջոցով ստացված վարկը կոչվում է պետական վարկ: Պրա զգալի աճի պատճառը արդի կապիտալիզմի պայմաններում բուրժուական պետությունների բյուրեղների գրեթե խորհրդակցական դիֆֆիցիտի մեջ է, որն առաջանում է գլխավորապես նրանց սեզոնական ծախսերով: Այդ դիֆֆիցիտները մարվում են նորանոր փոխառությունների բաց թողնմամբ:

ԱՄՆ-ում, որինսի, 1914-ից մինչև 1970 թ. պետական պարտքի զուգարը 1,2 միլիարդ դոլարից բարձրացել է մինչև 382,5 միլիարդ:

Կապիտալիստական պետական վարկի հատկանշական դիրքը պետության կողմից փոխառության կարգով ստացված դրամական միջոցների ոչ արտագրողական օգտագործումն է: Այդ միջոցները հիմնականում ծախսվում են լիտովինիկական ապարատի, ստիկանություն պահպանման համար, պատերազմների նախապատրաստելու և վարելու համար և այլն:

Կապիտալիստական պետական վարկը պայմանավորում է աշխատավոր զանգվածներին շահագործման ուժեղացումը հարկային մեխանիզմի միջոցով: Որքան ավելի մեծ է պետական պարտքը, այնքան ավելի

լի մեծ են նրա համար կատարվող սոցիալական վճարումները: Իսկ փոխառությունների տոկոսների վճարման համար պետությունը բարձրացնում է բնակչությանից, առաջին հերթին աշխատավորությանից զանազակ հարկերը:

Պետական պարտքի տոկոսային վճարումները ԱՄՆ-ում աճել են 23 միլ. դոլարից 1913/14 թ. մինչև 17,5 միլիարդ 1969/70 թ. Անգլիայում 1913/14 թ.-ից մինչև 1968/69 թ. այն 16 միլ. ֆունտ-ստեռլինից բարձրացել է մինչև 1210 միլ. ֆունտ ստեռլին:

Պայմանավորելով աշխատավորներին շահագործման ուժեղացումը, կապիտալիստական պետական վարկը միաժամանակ նպաստում է խոշոր բուրժուազիայի հարստացմանը ոչ միայն այն պատճառով, որ նա հանդիսանում է պետական փոխառության պարտատուների ճեղք մեծամասնության սեփականատերը և զգանցով տոկոսներ է ստանում, այն նրա համար, որ փոխառությունների բացթողումից ստացված միջոցների զգալի մասը պետությունը ծախսում է խոշորագույն ֆիրմաներին բարձր շահութաբեր սեզոնական պատվերներ տրամադրելու նպատակին:

Առանձին կապիտալիստների կամ պետության կողմից ուրիշ երկրների կապիտալիստներին կամ արտասահմանյան երկրներին տրամադրված վարկը կոչվում է միջազգային կապիտալիստական վարկ: Նրը կապիտալիստներն իրենց ապրանքը արտասահմանյան երկրներին վաճառում են վճարման հետաձգմամբ, սպա առկա է միջազգային առևտրային վարկը: Իսկ նրա ավելի երկրի բանկերը փոխառական կապիտալ են տրամադրում ուրիշ երկրների կապիտալիստներին, սպա զա միջազգային բանկերային վարկ է:

Միջազգային վարկը ծառայում է իրեն մրցակցային պայքարի գնեց համաշխարհային կապիտալիստական շուկայում: Կապիտալիստներն օգտագործում են արտասահմանյան պայմանագիր կողմերի վարկավորումը նրա համար, որպեսզի իրենց ապրանքները առաջ մղեն արտաքին շուկաներում և զրանք նվաճեն մրցակիցներից:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո հատկապես լայն տարածում է ստացել ԱՄՆ-ի միջազգային պետական վարկը: Նրա օգնությամբ ամերիկյան իմպերիալիզմը իր ազդեցությունն է ենթարկում այն երկրները, որոնց ինքը վարկ է արամադրում, և ստիպում է նրանց մեծացնել ամերիկյան ապրանքների ներմուծումը՝ մեծ օգուտներ բերելով ԱՄՆ-ի խոշորագույն կապիտալին:

Բանկերը և ճրակային ֆունկցիաները: Բանկերի և վարկային ձեռնարկների տեսակները

Կապիտալիստական վարկերի կենտրոնները րանկերն են՝ ձևանարկություններ, որոնց հստակ ֆունկցիաները վարկի և վերամսերի միջնորդությամբ մեջ են, դրամական նկատմունքն ու խնայողությունները կապիտալի փոխակերպելու և շրջանառության վարկային միջոց ստեղծելու մեջ:

Բանկերի միջնորդությունը վարկավորման գործում անհրաժեշտ է նրա համար, որ արդյունաբերողների և առևտրականների ուղղակի վարկավորումը դրամական կապիտալիստների կողմից հանդիպում է մի շարք դժվարությունների (փոխառության համար առաջարկվող կապիտալի գծավարությունների (փոխառության համար նկատմամբ եղած պահանջարկի չափերին, վարկատուի կողմից վարկը արամագրելու ժամկետների չհամընկնելը փոխառուին անհրաժեշտ լինելու ժամկետների, վարկատուի անաղյակությունը փոխառուի վճարունակության մասին): Այդ դժվարությունների կարող են հաղթահարվել բանկերի միջնորդային գործունեության հետևանքով: Բանկեր են հոտում տարբեր շահերի և առարկի մասկետների ազատ գրամական կապիտալներ: Այդ պատճառով բանկերն ավելի հեշտության են կարող բավարարել փոխառուների վարկային պահանջմունքները: Միաժամանակ բանկերը հասուկ բաժիններ ունեն իրենց կլիենտների վճարունակությունը պարզելու համար:

Միջնորդությունը վճարումներում կապում է նրանում, որ բանկերը արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիստների հանձնարարությունները իրականացնում են նրանց գրամական փոխվճարումները և իրանց գրամարկներում պահում են նրանց կանխիկ գումարները:

Գրամական նկատմունքի և խնայողությունների փոխակերպումը կապիտալի՝ բանկերի ինքնուրույն ֆունկցիան է: Նրանք կենտրոնացնում են գրամական նկատմունքը և խնայողությունները, որոնք նրանց բաշակայության ղեկգրում կնիային առգործ պատկան գրամներ, և առջ միջոցները տրամադրվում են փոխառության արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիստներին: Տվյալ ֆունկցիայում բանկերը ոչ թե ստան միջնորդություն են կապիտալի շարժումը: Միայն նրանց կողմից այդ ֆունկցիայի կատարման հետևանքով գրամները փոխարկվում են փոխառական կապիտալի:

Վերջապես, բանկերի կարևոր ֆունկցիան կայանում է արժեքի նշանների փոխարկման մեջ, նշաններ, որոնք ծառայում են իբրև շրջանառության վարկային միջոցներ:

Կապիտալիստական երկրներում գոյություն ունեն բանկերի հետևյալ տեսակներ, էմիսիոն բանկեր, որոնք իրականացնում են բանկային տուսերի (բանկնոտներին) բացթողում և հանդիսանում են վարկային սխառում կենտրոններ, առևտրային բանկեր, որոնք վարկավորում են

արդյունաբերական, առևտրային և այլ ձևանարկությունները դիմավորողն այն գրամական կապիտալի հաշվին, որ իրենց կողմից ավանդների ձևով է ստացվում: Ինվեստիցիոն բանկեր, որոնք զբաղվում են արդյունաբերության և կապիտալիստական անտեսության ուրիշ ճյուղերի ֆինանսավորումով և երկարատև վարկաբաժնորումով: մասնակցացված բանկեր, որոնք իրականացնում են վարկային գործառնությունների որոշակի տեսակներ (օրինակ, Տրյաօնկային բանկերը վարկ են արամագրում անշարժ գույքի գրամագրման դիմաց, արտաքին առևտրային բանկերը մասնագրամում են արտաքին առևտրի վարկավորման գծով):

Բանկերից բացի, կապիտալիստական երկրներում գոյություն ունեն և այնպիսի վարկային հիմնարկներ, ինչպես խնայողական գրամարկներ են և վարկային կոոպերատիվներ: Խնայողական գրամարկները մտրիկիզացում են հասարակության զանազան դասակարգերի և խավերի խնայողությունները, ըստ որում իրենց կողմից հավաքագրված միջոցների զգալի մասը նրանք արամագրում են պետությունը իբրև փոխառություն: Վարկային կոոպերատիվները միավորում են պլանայտուպես մանր՝ ապրանքարտադրողներին և զբաղվում են նրանց վարկավորմամբ:

Բանկերի գործառնությունները վարկային գործառնությունները բաղաձայնում են պատմիկ գործառնություններ, որոնց հետևանքով գոյանում են բանկային սևուրաներ, և ակտիվ գործառնությունների, որոնք միջոցով բանկերը տեղաբաշխում են այդ սևուրաները:

Բանկային սևուրաները բաղկացած են բանկերի սեփական կապիտալներից և ավանդներից, կամ դեպոզիտներից, որոնք պատկանում են նրանց կլիենտներին: Գեպոզիտները, որպես կանոն, կազմում են բանկային սևուրաների ճնշող մասը: Գոյություն ունեն ժամկետային դեպոզիտներ և ցզահանջ դեպոզիտներ: Շտապ դեպոզիտներ կատարվում են նախապես որոշված ժամկետում և կարելի է բանկից վերցնել միայն այն լրանալուց հետո: Ցզահանջ դեպոզիտները ավանդատուները կարող են պահանջել ցանկցած պահին: Այդ դեպոզիտները մեծ մասամբ ընթացիկ հաշվում գտնվող ավանդի ձև ունեն, որոնց սեփականատերերը բանկից ստանում են չեկային գրքուչկ և իրենց ավանդի գումարի սահանքներում ցանկցած գումարի չեկեր դուրս գրելու իրավունք ունեն:

Բանկերի ակտիվ գործառնությունները բաժանվում են մուհակային, ենթապահանային, բարային և բլանկային օպերացիաների: Իրենց մոտ ստորակներ ունեցող կապիտալիստները հանախ ստիպված են լինում գրանջ գումարի վերաժելու մինչև գրանջ վճարման ժամկետի լրացումը:

Կալը, որը և կատարվում է բանկերի միջոցով մուրհակային գործառնությունների միջոցով: Այդ գործառնություններից պիտավորը մուրհակների զեղչումը և մուրհակների դիմաց փոխատվություն տալն է: Առաջին գեպրում բանկը գնում է մուրհակը նրա սեփականատիրոջից, վերջինիս ստացվ մուրհակում նշված դրամական գումարը՝ եւս պահելով այսպես կոչված փելդման տոկոսը: Երկրորդ գեպրում մուրհակն անցնում է բանկի միայն ժամանակավորապես, իբրև բանկի կողմից փոխատվության արագանովիչ նրաշխիք, որի ժամկետը լրանալուց չհետ այն պետք է գրելվի փոխառուի կողմից:

Բանկերի ենթապարաներային օպերացիաները կայանում են նրանց կողմից ապրանքների կամ ապրանքային փաստաթղթերի գրավազման դիմաց փոխատվություն տալու մեջ:

Բանկերի բոթային գործառնությունները իրենցից ներկայացնում են գործառնությունների կապված արժեթղթերի և փոխառության տոմսերի հետ: Այդ գործառնությունների շարքն են զանազան արժեթղթերի և բանկային ինվեստիցիաների դիմաց փոխատվություն տալը, այսինքն՝ բանկերի կողմից արժեթղթերի գնումը:

Ի տարբերություն որոշակի նրաշխիքների՝ մուրհակների, ապրանքների, արժեթղթերի դիմաց փոխատվությունների, բյանկային վարկեր են կոչվում առանց այդպիսի ապահովագրման տրված փոխատվությունները:

Արդունարերական և առևտրային շահույթի նման բանկային շահույթն էլ կազմում է վարձու աշխատանքի հետևանքով ստեղծված հավելյալ արժեքի մի մասը: Բաց բանկային շահույթ ստանալու միջոցներից յուրորդն է: Ավանդներ ընդունելով կիսնետներք, բանկը նրանց տոկոսներ է վճարում, իսկ փոխառուներին փոխատվություն տրամադրելով, նրանցից է գանձում տոկոսներ, ըստ որում ավելի բարձր: Բանկի կողմից գանձվող և վճարվող տոկոսների զուտմաների միջև զոյացած տարբերությունը կազմում է բանկի շահույթը: Այդ շահույթի մի մասը ծախսվում է բանկային գործառնությունների կատարման ծախքերի ծածկման նպատակով, իսկ նրա մնացորդը կազմում է բանկի զուտ շահույթը: Բանկի զուտ շահույթի ճարտարությունը նրա սեփական կապիտալին կազմում է բանկային շահույթի նորման: Միջնուղղային մրցակցության ճեղհանքով բանկային շահույթի նորման միջին հաշվով սահմանվում է այն նույն մակարդակով, որքան որ արդյունաբերության մեջ և առևտրում եղած նորման է: Բանկային շահույթի աղբյուր է ծախսում արտադրության որդրում բանկորների կողմից ստեղծված հավելյալ արժեքը: Միջև բանկային գործում աշխատողների աշխատանքն անարտադրողական է, այն չի

ստեղծում ո՛ր արժեք, ո՛ր հավելյալ արժեք: Սակայն, կուլթական արտադրության որդրող բանկորների նման, այս աշխատողները ևս շահագործման են ենթարկվում, որովհետև նրանք ծախսում են ոչ միայն վճարված, այլև վճարված աշխատանքը:

Մ Ց Թ. Ակցիոներական ընկերություններ: Յիկտիվ կապիտալ

Ակցիոներական ընկերությունը կապիտալիզմի զարգացմամբ առաջանում է անբուրյուն և ակցիոներական կապիտալ համապատասխանության հակայական ձևերարժեքի կապիտալի (արհիակ, նրկաթուղիների, խոշոր ֆաբրիկաների կառուցման, խոշոր բանկերի ստեղծման և այլն) կազմակերպման համար անհրաժեշտ կապիտալի մեծության և տեղան կապիտալիզմի կապիտալի օահմանափակության միջև: Այդ անհամապատասխանությունը հաղթահարվում է բազմաթիվ անհատական կապիտալների միավորման միջոցով մեկ ակցիոներական կապիտալի մեջ՝ ակցիոներական ընկերության ձևով:

Ակցիոներական ընկերությունը իրենից ներկայացնում է մի ընկերություն, որի կապիտալին մասնակցում են ավելի կամ պակաս թվով անձինք, որոնք ձեռք են բերել նրա փայեր՝ ակցիաներ: Ակցիան ակցիոներական ձևերակտվության մեջ ներդրած որոշ զուտարի՝ միջոցների վկայությունն է, որը նրա շահույթի մի մասը պարբերաբար ստանալու իրավունք է տալիս: Ակցիոներական ընկերության զուտ շահույթի մի մասը հատկացվում է ակցիոներական կապիտալի համայնքներ, իսկ մյուս մասը ամեն տարի բաշխվում է ակցիոներների միջև նրանց ունեցած ակցիաների համեմատ: ԅրաբարանչյուր ակցիային բաժին հասած շահույթը կոչվում է դիվիդենդ:

ԱՄՆ-ում 1969 թ. ակցիոներական ընկերությունների զուտ շահույթը (հարկերի վճարումից հետո մնացած շահույթը) կազմել է 50,6 մլրդ դոլար, որոնցից 34,6 մլրդ դոլարը բաշխվել է ակցիոներներին դիվիդենդի ձևով:

Ակցիոներական ընկերության գլուխ է կանգնած ակցիոներների ընդհանուր ժողովում ընտրված վարչությունը: Ընդ որում տարբեր ակցիոներներ ունեն ոչ միաստեղակ թվով ձայն. այդ կապված է այն կամ այն ակցիոներների ունեցած ակցիաների թվից: Ակցիաների այն թիվը, որը հնարավորություն է տալիս սիրապետող դերը գրավել ակցիոներական ընկերությունում, կոչվում է ակցիաների վերահսկիչ ծուր:

Ակցիաների կուրսը: Ակցիաների վրա նշված դրամական գումարը Տարաւոտուները և հրացան կուրսը: Ակցիաների կուրսը կազմում է ակցիայի նոմինալ արժեքը: Իսկ գինը, որով փաստացի վաճառվում են ակցիաները շուկայում, կոչվում է ակցիայի կուրս:

Ակցիայի կուրսը ուղղակի կախվածություն մեջ է գտնվում դիվիդենդից և հակադարձ՝ փոխառված օտոտոսի նորմայից: Քանի որ ակցիաները գնվում են նրանց դիմաց դիվիդենդ ստանալու համար, ուստի, որքան բարձր են ակցիոներական ընկերության կործինց բաշխվող դիվիդենդները, այնքան բարձր է և նրա ակցիայի կուրսը: Միաժամանակ ակցիաների կուրսը այնքան բարձր է, որքան ցածր է տվյալ ժամանակամիջոցում փոխառվական տոկոսի նորման: Դրամական կապիտալի անփականատերեր կարող է կամ այն փոխառությունն ապրուստավորել ձեռով իր կապիտալը տեղավորելով բանկում, կամ դեռևս ակցիաներ: Երկու դեպքում էլ նա կտանա ամենամյա եկամուտ, չվարելով որևէ ձեռնարկություն: Այդ պատճառով էլ գրամական կապիտալի սեփականատերեր, որը մտադրվել է ձեռք բերել ակցիաներ, ակցիաների դիմաց ստացվող դիվիդենդը, համեմատում է այն եկամուտի հետ, որը նա կտանան, եթե իր կապիտալը ավանդի ձևով տեղավորի բանկում, այսինքն՝ տոկոսի հետ:

Եթե, օրինակ, 100 դոլար նամինալ արժեք ունեցող ակցիան բերում է 6 դոլար դիվիդենդ, իսկ փոխառվական տոկոսը հավասար է 3 ½%-ի, ապա դեմքը ակցիայի համար կվճարի 200 դոլար, որովհետև տոկոսի ավելյալ մակարդակի պայմաններում փոխառությունն արված հենց այդ գումարն է տարեկան 6 դոլար եկամուտ բերում: Այդպիսի ակցիայի համար 200 դոլարից ավելի վճարելը նպատակահարմար չէ, քանի որ փոխառությունն արված ավելի մեծ գումարից կարելի է 6 դոլարից ավելի եկամուտ ստանալ:

Այսպիսով, ակցիաների կուրսը կապիտալացված դիվիդենդ է, այսինքն՝ միջին հաշվով նա հավասար է գրամական կապիտալի այնպիսի գումարի, որը, փոխառությունն ապրուստավորելով, դիվիդենդին հավասար եկամուտ կհերի: Հետևաբար:

$$\text{ակցիաների կուրսը} = \frac{\text{դիվիդենդ}}{\text{փոխառվական տոկոսի նորմային}} \times 100\text{-ով: Ասված}$$

ձեք վերաբերում է ակցիայի միջին կուրսին՝ առավել կամ պակաս տեղողություն ժամանակաշրջանի համար: Մինչդեռ ակցիաների փաստական շուկայական կուրսը կարող է յուրաքանչյուր պահ ստատանվել միջինից, նայած այս կամ այն ակցիաների առաջարկի և նրանց նկատմամբ եղած պահանջարկի հարաբերությանը:

Արժեքների առանձնակի տեսակ են հանդիսանում պարտատոմսերը, որոնք թողարկվում են ինչպես ակցիոներական ընկերություններին, որնպեսզի էլ պետություններին (պետական փոխառություններին պարտատոմսեր) կողմից: Պարտատոմսերն իրենցից ներկայացնում են ամենաարի ֆեբրացված տոկոս բերող և որոշակի ժամկետի լրանալուց հետո

հետգրման նմանակ արժեքներով: Պարտատոմսերի թողարկումն ու վաճառքը նշանակում է, ըստ էության, երկարամեկնա փոխառության ստացում: Պարտատոմսերի կուրսը նրանց դիմաց վճարվող կապիտալացված տոկոսն է:

Այն շուկան, ուր տեղի է ունենում արժեքների առք ու վաճառք, կոչվում է ֆոնդային բուրսա:

Ֆիկտիվ կապիտալ

Արժեքների կապիտալ են, որովհետև նրանց կապիտալիստներին հնարավորություն են տալիս դիվիդենդներ կամ տոկոսներ ստանալ: Բայց դա ֆիկտիվ, այլ ոչ թե իրական կապիտալ է: Արժեքները սեփական արժեք չունեն և վերաբրտագրությունն արժեքներում չեն գործում: Այսպես, ակցիոներական ձեռնարկությունների իսկական կապիտալը մարմնավորված է նրանց սարքավորումներին, չուն նյութերին, աշխատուժին, պատրաստի ապրանքների մեջ: Մինչդեռ ակցիաները չեն ավելացնում իրական կապիտալ, այլ միայն հանդեսանում են նրա թղթային կրկնօրինակները: Արժեքների, որպես ֆիկտիվ կապիտալի՝ առավել հստակ բնույթով են պետական փոխառություններին պարտատոմսերի մեջ, որովհետև այդ պարտատոմսերի վաճառքից բուրժուական պետության կողմից ստացված փողը սովորաբար չի օգտագործվում իրեն կապիտալ, այլ ծախսվում է ոչարտագործական նպատակներով: Այսպիսով, ֆիկտիվ կապիտալն իրենից ներկայացնում է սեփականության (արժեքների) տիրույթ, որ դիվիդենդի կամ տոկոսի յուրացման իրավունք է տալիս:

Կապիտալիզմի զարգացմամբ և հատկապես արդի զարաշրջանում ակցիոներական ընկերությունների աճի և նրանց ակցիաների կուրսի փրոնտիսիան հետևանքով, ինչպես նաև պետական պարտքերի մեծացման հետևանքով տեղի է ունենում ֆիկտիվ կապիտալի հսկայական ուժեղացում:

ԱՄՆ-ում մոտավորապես XX դ. առաջին կեսում արժեքների գումարն աճել է 22,3 մլրդ դոլարից մինչև 824 մլրդ դոլարի, այսինքն՝ որևէ 37 անգամ, ազգային հարստության (ներքալ արտաճալախայնում) աճի 16,5 անգամի դիմաց:

Հեծանորական շանոյթ

Ակցիաներից ստացվող եկամուտը, որը վերադրվում է նրանց դիտի, փաստորեն հանցելում է փոխառվական տոկոսի մակարդակին: Սակայն, ակցիոներական ձեռնարկություններում իրօք գործող կապիտալը բերում է ոչ թե տոկոս, այլ շահույթ: Եահույթի և տոկոսի միջև կազմ տարբերությունը, այսինքն ակցիոներական ընկերությունների հիմնադիրների կողմից կապիտալացված ձեռվ յուրացվող, ձեռնարկության եկամուտը, կազմում է հիմնադրական շանոյթ:

Ենթադրենք, թե ակցիոներական ընկերության մեջ հիմնադիրներին կողմից ներգրամ կապիտալը կազմում է 100 միլ. դոլար, շահույթի

ներման՝ 8% է, իսկ տոկոսի նորման՝ 4%: Ընդունենք, որ 100 միլ. դոլարի կապիտալը բաժանված է 1 միլ. ակցիաների, որոնցից շուրաքանչ-շուրի նոմինալ արժեքը հավասար է 100 դոլարի: Եթե մեկ ակցիայի գինիդեղնոց կազմում է 8 դոլար, ապա ակցիայի կուրսը հավասար կլինի 200 դոլարի ($\frac{8}{4} \times 100$): Եթե նեթթրեյ, որ հիմնադիրները վաճառեն բոլոր ակցիաները, ապա նրանք կստանան 200 միլ. դոլար (200 դոլար \times 1 միլ. ակցիա), թեև ներդրել են ձեռնարկության մեջ միայն 100 միլ. դոլար: Այդ դեպքում հիմնադիր շահույթը կկազմի 100 միլ. դոլար: Փաստորեն հիմնադիրները վաճառում են իրենց կողմից հիմնադրված ընկերության ու բոլոր ակցիաները, այլ դրանց մի մասը: Մյուս մասը նրանք պահում են իրենց մտա երկար ժամանակով դիվիդենդներ ստանալու համար:

Գումարներ ունի հիմնադիր շահույթ կորցնելու երկու եղանակ: Առաջին եղանակը կաշանում է նրանում, որ հիմնադիրները ակցիաներ են թողարկում նոմինալ արժեքի ախպիսի գումարով, որը համապատասխանում է ակցիոներական ընկերության իրական կապիտալին, իսկ այնուհետև դրանք վաճառում են նոմինալ արժեքը գերազանցող կուրսով (օրինակ, 100 միլ. դոլար արժեք ունեցող ակցիաները վաճառում են 200 միլ. դոլարով): Երկրորդ եղանակը ակցիոներական կապիտալի աչպիս կոլված նուսրացման մեջ է, երբ թողարկված ակցիաների նոմինալ արժեքը գերազանցում է ձեռնարկության մեջ ներդրված փաստացի կապիտալին (օրինակ, երբ ակցիոներական ձեռնարկության մեջ ներդրված է 100 միլ. դոլարի իրական կապիտալ, իսկ ակցիաներ են բաց թողնված 200 միլ. դոլար գումարով): Այդ դեպքում հիմնադիր շահույթ ստացվում է նույնիսկ ակցիաների կուրսի և նրանց նոմինալ արժեքների համընկնելու դեպքում էլ:

Հիմնադիր շահույթ ստացվելու երկու եղանակի դեպքում էլ այն իրենից ներկայացնում է հիմնադիրների կողմից վաճառված ակցիաների գնի գումարի և ձեռնարկության մեջ նրանց կողմից ներդրված կապիտալի գումարի միջև եղած տարբերությունը:

Վերականգնողական ակցիոնային ընկերությունները

Վերականգնողական ակցիաների մասը ակցիաների բաց թողնելը և դրանք բնակչության աշխատավորական խավերի մեջ տարածելը, բուրժուական շատ տեսետագետների և ակնորմիստների պնդում են, որ դրա հետևանքով իբր թե սեղի է ունենում սկայիտալի ղեկավարատացումն և ժողովրդի ավելի ու ավելի մեծ մասն է դառնում կապիտալիստ: Այդ զարգացումը ընդունեցին նաև «ժողովրդական կապիտալիզմի» արդի տեսարանները, որոնք քարոզում են ժողովրդական լայն զանգվածների մեջ ակցիաների տա-

բաժանում ուղիով կապիտալիստական սեփականության ավերարկման (օգիֆուրիստ) զարգացումը:

Վապիտալի ղեկավարատացման սեփականության և սեփականության վերախոսմանն կոնցեպցիան ինդալիտում են փաստերը բուրժուատացումը ակցիաների նպատակներով: Նախ, իրականում աշխատավորական լայն մասսաները ակցիաների սեփականատերեր չեն: Այսպես, ԱՄՆ-ում 1965 թ. ինքնությունը կապիտալիզմով ապրող ընտանիքների և սնանց ընդհանուր թվի 84%-ը ակցիաներ չունին: Երկրորդ, նույնիսկ այն բանավորները, ծառայողները և ֆերմերները, որոնք ունեն ակցիաներ, բացառությամբ մեծ են բերում շնչի գումարի շահով: Ակցիոներական ամբողջ աշխարհի բաժինը (օրինակ, ԱՄՆ-ում Վլախից ավելին) կենտրոնացված է խոշոր բուրժուական ձեռքում: Երրորդ, մանր ակցիաների սեփականատերերը չեն ճանաչում: ակցիոներական ընկերությունների տերերը նրանց մեծ մասը ընդհանրապես չի կարող ներկայանալ ակցիոներների ժողովներին, իսկ նրանք, ովքեր զգախ են, այնպես չափազանց թիւ ձայնը ունեն ակցիոներական ձեռնարկությունների զործերի վարման վրա որևէ ազդեցություն ունենալու համար:

Վապիտալիզմի ղեկավարատացման ընդհանուր թեմանում թարգմանված է նրա հսկայական կենտրոնացումը: Կապիտալիստական մաշնատերերը մանր ակցիաների թողարկումն օգտագործում են նրա համար, որպեսզի իրենց հսկողության տակ զանազան կապիտալի վերածեն նույնիսկ աշխատավորության խնայողությունները: Ընդ որում, որքան մեծ է մանր ակցիոներների թիվը, խոշոր կապիտալիստները այնքան ակցիաների ավելի փոքր բաժին կարող են ունենալ ակցիոներական ընկերություններում ախրապետող դեր կատարելու համար:

§ 10. Վարկի դերը կապիտալիստական արտադրության զարգացման և նրա հակաարյունների սրման գործում

Վարկի դերը շահույթի հարգանքի հավասարեցման մեջ

Վարկի բացակայության դեպքում կապիտալիստների մի շնչուղից դեպի մյուսը հոսքը հանդիպում է հակալայական դժվարությունների, քանի որ շուրաքանչ-շուր ճնշումն արտադրողական կապիտալը կաշանողոված է որոշակի նատուրալ ձևում (օրինակ, սև մետալուրգիայի հիմնական կապիտալը մարմնավորված է դոմանների, մարտենների և այլի մեջ, իսկ սեղատիլ արդյունաբերության հիմնական կապիտալը՝ մանող մեքենաների և ջուլանակալին հատուցների մեջ) և չի կարող անմիջականորեն սեղափոխվել այլ շնչուղի: Վարկը օգնում է այդ դժվարությունների հաղթահարմանը. կապիտալիստական բանկերն են հոսում դրամական ազատ կապիտալների զանգվածները, որոնք վարկերի միջոցով ուղղվում

են պետավորական արտադրության բարձր շահութեանը նշույզները սկսեցին զոյացումը.— գրել է Կ. Մարքսը,— անհրաժեշտ է նրա համար, որպեսզի միջնորդավորի շահույթի նորմայի համասարեցումը կամ այդ համասարեցման պրոցեսը, որի վրա հենված է ամբողջ կապիտալիստական արտադրությունը¹:

Վարկի դերը շրջանառության ծախսերի տրամադրման գործում

Շրջանառության զուտ ծախսերի կարևոր տարր են հանդիսանում շրջանառության մեջ գործող մետաղա դրամի հայթայթման և կտրելու ծախսերը: Այնինչ վարկը հանդիսանում է դրամի տնտեսման միջոց: Նախ, վարկի հիման վրա առաջանում են զանազան պարտալիք պահանջներ և պարտավորություններ (մուրհակներ, լեկեր և այլն, որոնց մեծ մասը մարվում է առանց կտնտեսիկ դրամի վճարման, հատուկ հիմնարկների միջոցով (հաշվարկային պաշտոններ) փոխադարձ հաշվանցման միջոցով: Երկրորդ, դրամիկը, որ վարկի բացակայության դեպքում մնացել էին պարտապ պակասով, նրա անկայության դեպքում հասում են բանկերը, նրանց կողմից արվում են փոխառության ձևով և մտցվում են շրջանառության մեջ: Հետևաբար, վարկը նպաստում է դրամի շրջանառության արագության գծով մեծացմանը և դրանով իսկ շրջանառության համար անհրաժեշտ նրանց բանակի փոքրացմանը: Երրորդ, մետաղա դրամի տնտեսումը ձևավորվում է բերվում վարկային դրամի, կամ բանկոտների թողարկման միջոցով:

Բացի դրամի տնտեսումից, վարկը պայմանավորում է շրջանառության նաև այլ ծախսերի կրճատում: Մասնավորապես, այն նպաստում է ապրանքների արագացման իրացմանը և դրանով իսկ ասլոնեցային պաշարների պահպանման հետ կապված ծախսերի իջեցմանը: Վարկի, իբրև շրջանառության ծախսերի տնտեսման գործնի, նշանակությունը նրանում է, որ այն թույլ է տալիս փոքրացնել շրջանառության կապիտալի բաժինը ամբողջ կապիտալի մեջ, մեծացնել նրա մեջ արտադրողական կապիտալի տեսակարար կշիռը և, հետևապես, ընդլայնել կապիտալիստական արտադրության շահերը:

Վարկը իբրև կապիտալի արտադրողների դեմ նրա մրցակցային պայքարակենտրոնացման և կոտորածի գործիք

Վարկը խոչըր կապիտալի հզոր զենք է մանր արտադրողների դեմ նրա մրցակցային պայքարակենտրոնացման և կոտորածի գործիք: Կապիտալիստական բանկերը ամենամեծ շահերով և ամենալավ պայմաններով վարկեր են արամագրում հատկապես խոչըր ձևնարկություններին: Միաժամանակ նրանք մերժում են վարկեր արամագրելու մանր ձևնարկություններին, իսկ եթե արամագրում էլ են նրանց վարկեր, սպա զգալիորեն աճելիս վատ պայմաններով, քան խոչըրներին: Վարկերի լայնորեն օգ-

տագրմանն օգնում է խոչըր կապիտալիստական ձևնարկություններին նորացնելու տեխնիկան, նվազեցնելու արտադրական ծախսերը և ցուրտ մրցելու մանր արտադրողներին, ինչպես նաև կապիտալիստական մանր ձևնարկություններին: Գրանով իսկ վարկը ծառայում է որպես կապիտալի կենտրոնացման հզոր միջոց:

Առանձնակի նշանակություն վարկն ունի կապիտալի կենտրոնացման այլ ձևի՝ ակիտիսեռական ընկերությունների զարգացման դեպքում: Առանց վարկի և բանկերի հարավոր չէր լինի ակիտիսեռների բաց թողում և տարածում:

Վարկն ակտիվորեն նպաստում է կապիտալի կենտրոնացմանը: Առանց վարկի կապիտալացման համար նախատեսված հավելյալ արժեքը պետք է երկար ժամանակ կուտակվեր յուրաքանչյուր ձևնարկատիրուց կողմից պոտենցիալ (անգործություն մատնված) դրամական կապիտալի ձևով, մինչև որ հասներ ձևնարկության ընդլայնման համար բավարար շահիերի: Մինչդեռ վարկային սխեմերի օգնությամբ հավելյալ արժեքի ցածր և ցրիվ դրամարները կուտակվում են բանկերում, հասնում կապիտալի լրացուցիչ ներդրումներ իրականացնելու համար բավարար շահիերի, արվում ձևնարկատիրերին և նրանց կողմից օգտագործվում իրենց ձևնարկություններն ընդլայնելու համար: Այդպիսով, վարկը նպաստում է կապիտալի կուտակման պրոցեսի արագացմանը և ուժեղացմանը:

Վարկը մտրիբիլացնում է նաև բնակչության ոչ կապիտալիստական խավերի դրամական խնայողությունները: Այդ խնայողությունները հասում են բանկեր և խնայողական դրամակցներ, փոխառվածության ձևով բնկանում կապիտալիստական ձևնարկատերերի ձեռքը և դառնում կապիտալի կուտակման լրացուցիչ միջոց:

Այդպիսով, վարկը կապիտալիստական տնտեսությունում կատարում է մի շարք կարևոր ֆունկցիաներ և նպաստում է կապիտալիստական արտադրության զարգացմանը:

Արագացնելով կապիտալիստական արտադրության զարգացումը, վարկը միաժամանակ հանդիսանում է կապիտալիզմին հատուկ հակասությունների սրճան մեջ

Արագացնելով կապիտալիստական արտադրության զարգացումը, վարկը միաժամանակ հանդիսանում է կապիտալիզմին հատուկ հակասությունների խորացման գործոն: Պայմանավորելով կապիտալի համակենտրոնացումն ու կենտրոնացումը, վարկը դրանով իսկ ուժեղացնում է արտադրության կապիտալիստական հանրահանցումը և նպաստում է հասարակական հարստության աճին ու ալիքի մեծ մասի յուրաքանչյուր խոչըր կապիտալի կողմից: Հետևապես, վարկը խորացնում է կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը՝ արտադրության պրոցեսի հասարակական բնույթի և յուրացման մասնավոր կապիտալիստական ձևի միջև գոյություն ունեցող հակասությունը:

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25 ч. I, стр. 478.

Չարին առաջ է բերում գաղափարազանին հակասությունների սրում պրոլետարիատի և բուրժուազանի միջև, քանի որ այն ոչ միայն անուղղակիորեն է նպաստում վարձու աշխատավոր շահագործման սահմանների բարձրացմանը (արագացնելով կապիտալի համակենտրոնացումն ու կենտրոնացումը), այլև անմիջականորեն տանում է ղեպի կապիտալիստական շահագործման ուժեղացման կապիտալիստական արտադրության պրոցեսում բանվորների շահագործմանը միանում է սպառողական վարկի մեխանիզմի միջոցով իրականացվող լրացուցիչ շահագործումը:

Արագացնելով կապիտալիստական արտադրության անը, վարկը նպաստում է ժողովրդական մասսաների սահմանափակ վճարումնակ պահանջարկի շրջանակներից նրա զուրս զատելու: Դրանով իսկ վարկը նպաստում է գերտրտադրության տեսակակն մեղմումների հասունացմանն ու խտրացմանը, բայց դրանց պատճառը բնավ էլ չի գտնվում վարկի ոլորտում:

Այդպիսով, կապիտալիստական վարկային սխեմներ կրում է երկակի բնույթ: Մի կողմից, այն պայմանավորում է կապիտալիստական արտադրության զարգացումը, իսկ մյուս կողմից, տանում է ղեպի կապիտալիզմի հակասությունների սրմանը. նպաստում է կապիտալիզմից սոցիալիզմի անցման համար օբյեկտիվ նախադրյալների նախապատրաստմանը: Կ. Մարքսը և Վ. Ի. Լենինը նշել են, որ կապիտալիստական բանկերը ըստ ձևի իրենցից ներկայացնում են հասարակական հաշվառման և արտադրության միջոցների բաշխման ապրատ, բայց բովանդակությամբ այդ բաշխումը մասնավոր է, ծառայում է բուրժուազային հայրատացման շահերին: Սակայն պրոլետարական հեղափոխության հաղթանակից հետո սոցիալիստական պետությունը զբաղվում է բանկերը և զբանք, այլ հրամանադրական բարձրների հետ միասին, օգտագործում է սոցիալիստական էկոնոմիկայի կառուցման համար:

88
§ 11. Դրամական շրջանառությունը կապիտալիստական հասարակությունում

Մետաղա-դրամական շրջանառություն

Երկար ժամանակաշրջանի ընթացքում ապրանքային շրջանառությունը կապիտալիստական երկրներում սպասարկվում էր մետաղյա դրամներով, իբրև դրամական շրջանառության հիմք XVI—XVIII դդ. օգտագործվում էին երկու պղնձով մետաղներն էլ՝ ոսկին և արծաթը: Դրամական այն սխեմներ, որը հիմնվում է երկու մետաղների վրա, կոչվում է բիմետալիզմ (երկու մետաղականություն):

Կապիտալիզմի հետագա զարգացման ընթացքում նկատելի դարձան բիմետալիզմի նական թերությունների նախ, համընդհանուր համարժեքը ավարտուն ձևով իր բուն իսկ բնույթով պետ է լինի միասնական, իսկ դրան հակասում էր դրամի ֆունկցիան միաժամանակ երկու մետաղով կատարումը: Երկրորդ, ոսկու և արծաթի շուկայական արժեքները հարաբերությունը հնթակա է տարբարային փոփոխությունների, և պետությունը հաճախ հարկադրական կոչանկով էր սահմանում երկու մետաղների արժեքների ֆիկսացված հարաբերությունը: Հետևանքը լինում էր այն, որ ստացվում էր այդ մետաղների պետական գնահատման և դրանց արժեքների իսկական հարաբերությունների անհամապատասխանություն (օրինակ, պետությունը օրենսդրական կարգով հավասարեցնում է 1 կգ ոսկին 15 կգ արծաթին, այն զեպքում, երբ 1 կգ ոսկու շուկայական արժեքը հավասար էր լինում ոչ թե 15, այլ 20 կգ արծաթի): Դա հանգեցնում էր նրան, որ արժեզրկվող մետաղից պատրաստված դրամները փաստորեն շրջանառությունից զուրս էին մղում մյուս մետաղից պատրաստված դրամները:

Աճա թև ինչու, նախ Անգլիայում (գեոնա XVIII դ. վերջին), իսկ այժմահան նաև ուրիշ երկրներում բիմետալիզմին փոխարինելու էկավ ոսկու մոնոմետալիզմը (միամետաղականություն): Դրամական այդ սխեմների պայմաններում համընդհանուր համարժեքի դերը սկսեց կատարել միայն ոսկին:

Ոսկու մոնոմետալիզմը չի բացառում այլ մետաղներից դրամների շրջանառությունը, բայց այդպիսի դրամները շրջանառությունում կատարում են միայն օժանդակ դեր և հատվում են սահմանափակ քանակությամբ պետությանը պատկանող արծաթից ու պղնձից: Ընդհակառակը, ոսկին այդ սխեմների պայմաններում ազատ հատում էր ենթակա, այսինքն պետական դրամադատարանը ոսկու մասնավոր սեփականատերերի պահանջով ձուլածո ոսկուց վերահատում է դրամ իրենց ցանկացած քանակությամբ:

Ոսկու մոնոմետալիզմի պայմաններում չի կարող տեղի ունենալ շրջանառության միջոցների ո՛չ ավելացում, ո՛չ պակասում, քանի որ շրջանառության համար անհրաժեշտությունը կորցրած ոսկին գտնվում է գանձ, իսկ շրջանառության միջոցների ավելացման անհրաժեշտության զեպքում, ընդհակառակն, ոսկու մի մասը գանձից հոսում է շրջանառության մեջ: Մետաղական շրջանառության սպեցիֆիկ օրենք նրանում է, որ շրջանառության մեջ գտնվող մետաղյա դրամների քանակությունը տարբարայնորեն համապատասխանեցվում էր ապրանքային և վճարային շրջանառության պահանջներին:

¹ Բացի ոսկու մոնոմետալիզմից գոյություն ունի նաև արծաթի մոնոմետալիզմ, բայց այն լայն տարածում չունի:

Քանկնոսների շրջանառություն

Ապրանքների զննչիս արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիստների կողմից արվող առևտրային մուրճակները կարող էին շրջանառություն կատարել միայն կապիտալիստների սահմանափակ շրջանում, ովքեր ճանաչում էին մուրճակ տվողին և վստահ էին նրա վճարունակությամբ:

Մուրճակային շրջանառության ճամնառաքար նեղ սահմանների հաղթահարման ճամար առևտրային մուրճակների փոխարեն բանկերը սկսեցին բաց թողնել սեփական պարտադրյալ պարտավորությունները՝ բանկիստները: Ընդ որում բանկերը պարտավորվում էին բաց թողած բանկիստները նրանց ունեցողների պահանջով ցանկացած ժամանակ փոխել մետաղով (սովուս մոնոմետալիզմի պայմաններում՝ սեղով): ԵԹևնիստը,— գրել է Կ. Մարքսը.— ոչ այլ ինչ է, քան մուրճակ բանկիր նկատմամբ, որով այն ներկայացնողը ցանկացած ժամանակ կարող է փող ստանալ և որևցեով բանկիրը փոխարինում է մասնավոր մուրճակներով:

Շակնական շրջանում բանկիստների բացթողումը թուլատրվում էր շատ բանկերի, բայց չնուսպայում բանկիստների բացթողման իրավունքը օրենսդրական կարգով արվեց երկրի մեկ կամ մի քանի բանկերի (Անգլիայում, օրինակ, այդ իրավունքը արվեց Անգլիական, Չրանսիայում՝ Չրանսիական օրենական բանկերին, ԱՄՆ-ում՝ 12 ֆեդերալ սեղովային բանկերին): Քանի որ խոշոր էմիսիոն բանկը ճամնեզհանուր ճանաչում ունի, նրա բանկիստները զղայիտեն ավելի լայն շրջանառության ոլորտ ունեն, քան մասնավոր մուրճակները, և ծառայում են որպես վարկային դրամ:

Բանկնոսային շրջանառության օրինաչափություններից մեկը սովուս մոնոմետալիզի պայմաններում բանկիստների էմիսիայի վարկային բնույթն է, բանկիստները բաց էին թողնում էմիսիոն բանկերի կողմից առևտրային մուրճակների զեղման կարգով: Բանկնոսային շրջանառության մյուս օրինաչափությունը, որը կապված է առաջինի չնա, բանկնոսների կանոնավոր վերադարձումն է դրանք բաց թողնող բանկ, վարկի ժամկետը լրացնելուց չնուս կապիտալիստները բանկիստներով մարում էին ստացած փոխառությունները: Բանկնոսային շրջանառության նորրորդ օրինաչափությունը կապվում է նրանում, որ բանկիստներն էմիսիայի վարկային բնույթը և նրանց ազատ փոխանակումը սովուս չնա սպառնում էին բանկնոսային շրջանառության շախիթ և շրջանառության դրամի պահուսնի միջև եղած համապատասխանությունը: Այն պահանջով, որ առևտրային մուրճակների դումարը մեծանում կամ փոքրանում էր ապրանքաշրջանառության անին կամ կրճատմանը

ճամնառում, բանկնոսային էմիսիայի դինամիկան հիմնականում արասացղում էր ապրանքաշրջանառության դինամիկան: Իսկ նեխ այնուամենայնիվ շրջանառության մեջ ընկնում էին ավելցուկ բանկիստներ, սպա նրանք չէին կարող մնալ նրանում և արեքարզվել, քանի որ այդ բանկիստների տերերը ցանկացած պահին դրանք սովի դրամի չնա փոխանակումը Վարկադրամիտուս ունեին:

Այդպիսով, բանկնոսային շրջանառության սպեցիֆիկ օրենքն այն է, որ շրջանառության մեջ դանվող փոխանակելի բանկիստների թիվը ճամապատասխանում է շրջանառության և վճարման միջոցների պտույտի պահանջներին, որովճնա յուրաքանչյուր բանկիստ ճամդիստանում է նրա վրա նշված սովուս բանակության ներկայացուցիչը:

Վարկային դրամների դրամներ

Առաջին ճամաշխարհային պատերազմը ճասցվածանք թղադրամներ ման դոլարեցմանը և նրանց էմիսիայի բնույթի արմատական փոփոխմանը Չիոխանակվող բանկիստները սկսեցին բաց թողնել ոչ թե առևտրային մուրճակների զեղման միջոցով ապրանքաշրջանառության վարկավորման ճամար, այլ պետության ֆինանսավորման, մեծ ռազմական ծախսերի ճնա կապված նրա բյուջետային դիֆիցիտի ծածկման ճամար: Այդ նշանակում էր բանկիստների փաստացի վերածումը թղթադրամների:

Առաջին ճամաշխարհային պատերազմի ճնա մի շար կապիտալիստական երկրներում անցկացվեցին դրամական սեֆորմներ, որոնք վերանակզեցին սովուս մոնոմետալիզը, բայց կրճատված ձևով, բանկիստները սկսեցին փոխանակվել ոչ թե դրամի նեզով սեղով, այլ կամ մուսուս սովուս ճնա (Անգլիայում 1925 թ., Չրանսիայում՝ 1928 թ.), կամ ստաբիլիզյա վալյուտայի ճնա:

Դրամական այդ փոսեները շափարեց անկայուն զանգվեցին և փոշվեցին 1929—1933 թթ. ճամաշխարհային տեսուական նկատմամբ և նրա ճնանքների ճարգմաների նկրտը նրկողը ճամաշխարհային պատերազմը սկզվելու ժամանակ կապիտալիստական երկրներում շրջանառության մեջ էին զանվում փոխանակվող բանկիստները: Պատերազմի ժամանակ դրանք բացթողումը յաներեն օրտազրվում էր պետական ռազմական ծախսերի ծածկման ճամար: Լեոսուպե, վերածվելով թղթադրամի, բանկիստների սկսեցին նեթարկել թղթադրամային շրջանառության օրենքները:

Չիոխանակվող բանկիստները և թղթադրամները կարող են թուզարկվել ավելցուկային բանակությամբ, այսինքն նրանք պարբերաբար նեթարկվում են ինֆլյացիայի:

Պատերազմային և նրա նետանքերը

Պատերազմների ընթացքում և էկոնոմիկայի միոնքարկայման պայմաններում բուրժուական պետությունների ծախսերը, զիսավորապես ռազմականը, խիստ աճում են: Բայց ծածկել այդ աճող ծախսերը միայն ճարկերի մեծացման ճնապարգևով պետությունները սովորաբար չեն

1 K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. 1, стр. 444.

կարող: Հետևանքը լինում է այն, որ առաջում են բյուրոշտային խոշոր դիֆֆերանսներ, որոնց ծածկման համար բուրժուական պետությունները դիմում են օտարազգական միջնախիս օգնությունը, այսինքն օգտագործում են թղթարարամիտի բացթողումը: Փանկ որ պետություն ֆինանսավորման համար բաց թողնված թղթարարամիտի հումեմատ գաղութային լուծման անհրաժեշտ բանակությունը սեպալ ապրանքային զանգվածներ, շրջանառության մեջ առաջանում է դրամի ավելցուկ, սկսվում է ինֆլյացիան:

Ինֆլյացիան իրենից ենթակայացնում է շրջանառության ոլորտը յուրաքանչյուր ավելցուկ զանգվածով լցում, որն առաջացնում է զբանջ աբսերգիում և տանում է ղեկի ազգային եկամտի ու ազգային ճարտարական վերաբաշխման հոգուտ շահագործող դասակարգերի՝ ի ճաշի աշխատավորներին:

Ինֆլյացիայի կարևոր դրսևորումը՝ ապրանքների գների ընդհանուր բարձրացումն է: Մակայն աշխատուժի գինը, այսինքն բանվորների աշխատավարձը սովորաբար միևնույն է ավելի ուշ և ավելի փոքր աստիճանով, քան սպառման առարկաների գները, քանի որ դրամական աշխատավարձի բարձրացման բանվորները ստիպված են հասնել համատասակարգային պայքարի միջոցով: Սուր ինֆլյացիայի ժամանակաշրջաններում նմանաչ աշխատավարձի աճը կա է մնում բանվորների սպառման առարկաների գների աճից: Դա նշանակում է, որ ինֆլյացիան առաջ է բերում բանվորների և ծառայողների սեպալ աշխատավարձի անկում:

Ինֆլյացիայի մյուս սոցիալական հետևանքը մանրապահեմաբացողների սեպալ եկամտավերի փոխբացումն է: Դա սեղի է ունենում այն պատճառով, որ ինֆլյացիայի ժամանակ առաջին հերթին աճում են կապիտալիստական խոշոր արդյունաբերության արտադրանքի գները և միայն ավելի ուշ ու ավելի փոքր աստիճանով՝ արհեստավորների և դյուրաշինների աշխատանքի արդյունքի գները: Մանր բուրժուազիան կորուստ է ունենում ինֆլյացիայից նաև իր դրամական խնայողությունների արեղերկման հետևանքով: Ընդհակառակն, խոշոր բուրժուազիային ինֆլյացիան բերում է, որպես կանոն, շահույթների աճ, որոնք մեծանում են ինչպես բանվորների, այնպես էլ մանր արտադրողների ինֆլյացիոն թաղանթան հետևանքով: Ինֆլյացիայի ժամանակաշրջանում արդյունաբերական և առևտրական կապիտալիստները հարստանում են նաև փողային կապիտալիստների հաշվին, քանի որ փոխառվելու են իրենց այդ ժամանակ մարվում են արժեզրկված դրամներ:

Ինֆլյացիան կործանարար ներգործություն է ունենում կոնոմիկայի վրա: Այն պայմանավորում է կապիտալիստական արտադրության անհամամասնության ուժեղացումը: Գներն և շահույթներն ինֆլյացիոն

աճը սեղի է ունենում անհամաչափ Այն ընդգրկում է առաջին հերթին առավանակն արդյունաբերությունը և նրա հետ կապված ճյուղեր, որոնց արտադրանքի եկամտամբ պետությունը հարուցում է անօղ պահանջ, այն ապահովելով թղթա-դրամային էմիսիայի միջոցով: Այդ պատճառով էլ ինֆլյացիան սերտորեն կապված է կապիտալիստական էկոնոմիկայի միջխտարկագրման հետ: Սուր ինֆլյացիան առաջ է բերում առևտրի խանգարում: Այն մնում է ապրանքային սով, որովհետև առևտրականները կուտակում են ապրանքների պաշարներ պատակով գների հետադարձ բարձրացում, ուժեղացնում է սպեկուլյացիան: Վերադառնալ, ինֆլյացիան առնում է ղեկի վարկա-դրամային սխտեմի խանգարում: Թղթադրամների խիստ արեղերկումը կանխորոշում է վարկի կրճատում (քանի որ նրա ընդլայնումը ոչ շահավոր է դառնում վարկատուների համար), սակու մասնաչափան տեղավրացիան, այսինքն՝ նրա կուտակումը իբրև անձ (թղթարարամները պիտանի չեն գանձ ծառայելուն), իսկ որոշ զեպերում նույնիսկ դրամ-իրտային շրջանառությունից վերադարձ ղեկի ուղղակի ապրանքափոխանակություն: Հետևաբար, ինֆլյացիան կազմավորում է կապիտալիստական վերաբաղարության ամբողջ պրոցեսը: Կապիտալիզմի վալյուտա-ֆինանսական սխտեմի հատկապես խոր ճեղքանամ է հանդիսանում նրա ժամանակակից վիճակը և առաջին հերթին այդ սխտեմի առաջատար վալյուտայի՝ ամերիկյան դոլարի վիճակը:

Մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը ինֆլյացիոն սեղի կր ունենում ղեկրից ղեկ և ստանձնի երկրներում, որինակ, Յրոնսիայում՝ XVІІІ դ. վերջ բուրժուական հեղափոխության շրջանում, Անգլիայում՝ 1797—1817 թթ., նոր նա պատերազմները մղում Յրոնսիայի դեմ, ԱՄՆ-ում՝ իր անկախության համար 1775—1780 թթ. Անգլիայի դեմ նրա մզամ պայքարի ժամանակ և 1881—1886 թթ. քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ: Մակայն առաջին համաշխարհային պատերազմից սկսում ինֆլյացիոն կապիտալիստական երկրներում զարմավ զբեկ իրոնիկական և ընդգրկել այլ երկրներից շանքը, իսկ երկրորդ համաշխարհային պատերազմից ի վեր՝ ամբողջ կապիտալիստական աշխարհը: Ինֆլյացիայի առջի մաշտարների մասին է վկայում այն փաստը, որ 1937-ից մինչև 1955 թ. շրջանառության մեջ զանվող դրամի մասան ավելացել է Անգլիայում 8 անգամ, ԱՄՆ-ում՝ 7 անգամ, Յրոնսիայում՝ 74 անգամ, Իտալիայում՝ 254 անգամ, Ճապոնիայում՝ 1295 անգամ: Մինչդեռ արդյունաբերական արդյունքի արտադրությունը այդ նույն ժամանակաշրջանում անել է Անգլիայում 2 անգամ, ԱՄՆ-ում՝ 3,7 անգամ, Յրոնսիայում՝ 2,9 անգամ, Իտալիայում՝ 4,6 անգամ, Ճապոնիայում՝ 5,3 անգամ: Դրամի ավելցուկային բացթողումը նրանք արժեքավորման դիմումը գործում հանդիսացավ 1937—1956 թթ. մեծածախ գների ինդեքսը բարձրացել է ԱՄՆ-ում 2,3 անգամ, Անգլիայում՝ 2,9 անգամ, Յրոնսիայում՝ 40 անգամ, Իտալիայում՝ 56 անգամ, Ճապոնիայում՝ 272 անգամ: 1959—1959 թթ. ընթացքում զուրից գնորդանությունը ԱՄՆ-ում ընկել է 21% -ով, Ֆրանսիայում՝ 29% -ով, արևմտաեվրոպական մարկին՝ 22% -ով, Յրոնսիայում՝ 32% -ով, Իտալիայում՝ լիբրերը՝ 30% -ով, Ճապոնական իենները՝ 40% -ով:

ձեռքը և երկտրասան ինֆլյուզիայի արդի համաշխարհային կադիստրիկով նշմամբի, մասնավորապես նրա գրամական սխալների նշանավոր գրեթեամբներից մեկն է:

Երբ ինֆլյուզիան խոր խանգարման է հասցնում է կրեմաժիկան և ծնում է դուսակարգային հակասությունների սրում, որը վերածվում է գոյություն ունեցող կարգի համար վտանգի, ապա տիրապետող դասակարգի ինքը շահադրժակ է լինում նրա հաղթահարման և վալյուտայի կայունացման մեջ: Դա ձեռք է բերվում զանազան մեթոդներով:

Դրամի ղեկավարիչն է կոչվում դրամական միավորի մեջ մետաղական (ոսկու) պարունակության փոքրացումը: Առաջներում ղեկավարիչիաներն ուղեկցվում էին քղթագրամները մետաղով փոխարինումը վերականգնելով:

Նույնփիկացում է կոչվում արժեզրկված քղթագրամների անվավեր հայտարարումը: Նույնփիկացիայի մեթոդը օգտագործվել է Ֆրանսիայում 1797 թ. բուրժուական հեղափոխության ժամանակ տեղի ունեցած երկարատև ու սուր ինֆլյուզիայից հետո:

Նախկին վալյուտայի ռեստավրացիան (վերականգնումը) նշանակում է բոտ նոմինալի մետաղով քղթագրամների փոխանակման վերականգնումը: Այդպիսի մեթոդ օգտագործվում է հազվադեպ, երբ ինֆլուզիան չի հասել մեծ մասշտաբների:

Սակայն արդի կապիտալիզմի պայմաններում վալյուտաների ղեկավարիչները չեն ուղեկցվում ոսկով նրանց փոխարինումը վերականգնելու և չեն հանդիսանում ինֆլյուզիան հաղթահարելու միջոց: Ընդհակառակն, նրանք իրենցից ներկայացնում են դրամական շրջանառության, կապիտալիզմի ամբողջ վալյուտա-ֆինանսային սխալների ուժեղացող խանգարման գրեթեբոլոր Այդպիսի բնույթ ունեւր, օրինակ, ֆունտ-ստերլինգի և կապիտալիստական երկրների մի շարք այլ վալյուտաների ղեկավարիչիան 1967 թ., ինչպես նաև ամերիկյան գուլարի ղեկավարիչիան 1972 և 1973 թթ.:

ՀՈՂԱՅԻՆ ՌԵՆՏԱ: ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ԿԾ

§ 1. Կապիտալիստական ճողային ռենտան

Գյուղատնտեսության կապիտալիստական կարգը

Կապիտալիստական հասարակարգում կապիտալիստների շահագործողական դասակարգի կողմից գոյություն ունի խոշոր հողային սեփականատերերի շահագործողական գրասխարգ, որը նույնպես մասնակցում է հավելյալ արժեքի չարացման գործին: Ինչպիսիք է այդ տեղի ունենում:

Արտադրության կապիտալիստական եղանակը տիրապետող է դառնում գյուղատնտեսությունում արգեն այն բանից հետո, երբ նա հասնում է զգալի զարգացման արդյունաբերությունում: Թափանցելով գյուղատնտեսություն, կապիտալիստական շահագործում է արգեն վաղորդ ձևավորված հողային սեփականության ձևերի և դրանք վերափոխում է կապիտալիստական արտադրության պայմաններին համապատասխան:

Հողային սեփականության նախակապիտալիստական ձևերի և գյուղատնտեսության մեջ նախակապիտալիստական հարաբերությունների վերափոխման պրոցեսը, նրանում կապիտալիզմի զարգացումը բնութագրվում է անմիջական արտադրողների անշատունով հողից, գյուղացիների հողազրկմամբ և գյուղատնտեսական վարձու բանվորների գասակարգի ձևավորմամբ: Միաժամանակ տեղի է ունենում հողը նրա սեփականատերերից վարձակալող և վարձու բանվորների շահագործման միջոցով տնտեսութունը վարող կապիտալիստական ձեռնարկատերերի գրասխարգի ձևավորումը: Դրա հետ մեկտեղ տեղի է ունենում հողի սեռ օգտագործման բաժանում նրա սեփականությունից: Հողային սեփականությունը դառնում է հասարակ տիրույթ, որը հողային սեփականատերերին իրավունք է տալիս կկամուտ ստանալ վարձակալության տրված հողից: Ե... Արտադրության կապիտալիստական եղանակը, — գրել է Կ. Մարքսը, — այնքան է խզում հողային սեփականատիրոջ կապը հողի հետ, որ վերջինս կարող է իր ամբողջ կյանքն արդի Կոստանդնուպոլսում, մինչդեռ նրա հողային սեփականությունը գտնվում է

Շտանդնդիայում¹ Ալյախով, գյուղատնտեսության կապիտալիստական կարգի դեմարկման ժամանակ աշխտեղ չ'էր նայո ևն գալիս Երեք գրասենյակի, որոնք բոլոր միասին և մեկը մյուսի նկատմամբ կազմում են արդի հասարակության շնչը: Վարձու բանվոր, արդյունաբերական կապիտալիստ, հողային սեփականատերեր²:

Հողը վարկով վերցնող գյուղատնտեսական կապիտալիստները հողային սեփականատերերին են վճարում գյուղատնտեսական վարձու բանվորների կողմից ստեղծվող հավելյալ արժեքի մի մասը: Այդ հավելյալ արժեքի բաշխումը տեղի է ունենում կապիտալիստ-վարձակալողների և հողի սեփականատերերի միջև կատարի մրցակցային պայքարի պրոցեսում: Հողային սեփականատերերը օրոք իրենից ներկայացնում է կապիտալիստական ձևանարկատերերին վարձակալության արված հողից հողային սեփականատերի ստացած նկատի հիմնական մասը:

4. Մարքսը եղել է, որ անմեծ հողային սեփականատեր հավելյալ արժեքի ստացումը արդյունք է Ֆեոդալիզմի օրոք հողային սեփականատերի անհատի և զախա ստամբուլային բնամեթերների ձևով, իսկ կապիտալիստական հարաբերությունների պայմաններում որպես կապիտալիստական հասարակության մեջ հողային սեփական ալն ձևն է, որում հողի սեփականատերերը յուրացնում են գյուղատնտեսության մեջ անմեծականորեն արտադրողների աշխատանքի հավելյալ արդյունքը: Երբ բոլոր տեսակների սեփականատերի կողմից, որն է 4. Մարքսը,— նրա բոլոր տեսակների համար էլ ընդհանուր է այն հանգամանքը, որ սեփական յուրացումը անտեսական ձև է, որով իրապիտում է հողի սեփականությունը³։

Մական կապիտալիստական և ֆեոդալական հողային սեփականատերի շահագործողական բնույթի միասնությունը չի բացառում տարբերություններ նրանց մեջ:

Այդ տարբերությունները հետևյալում են: Ֆեոդալական հողային սեփականատեր, որն իր մեջ է ընդգրկում ամբողջ հավելյալ արդյունքը, իսկ երբեմն նաև նորոք գյուղացիների անհրաժեշտ արդյունքի մի մասը, հանդիս է դալիս հիմնականում բնաձևով, սկզբում աշխատավճարային սեփականատերի կողմից ստեղծված, այնուհետև միջրա-սեփականատերի կողմից ստեղծված: Ֆեոդալական սեփականատերը ձևը դրամական սեփականատերի (կամ դրամական բաժանի), որի մասնակի իր արժանեքները շուկայում վաճառելուց հետո գյուղացին ֆեոդալին էր տալիս որոշակի դրամական գումար: Գրամական սեփականատեր ֆեոդալական սեփականատերի վերջին

ձևն է և իրենով նշանավորում է ֆեոդալական տնտեսության քայքայումը արտաբերող-գրամային հարաբերությունների զարգացման ազդեցության տակ: Այն նպաստել է ֆեոդալական սեփականատերի սեփականատերի կապիտալիստականի, Հողը կապիտալիստական ձևանարկատերի համեմատ հողային սեփականատերը կողմից հավելյալ արժեքի յուրացվող մասը հանդիս է գալիս կապիտալիստական հողային սեփականատերին:

Ներքոյում կապիտալի դեմաց գյուղատնտեսական ձևանարկատերերի շահույթը չի կարող բոլոր կապիտալիստների համար ընդհանուր շահույթի միջին նորմայից ցածր լինել: Եթե գյուղատնտեսական արտադրության մեջ ներդրված կապիտալի շահույթի նորման ավելի ցածր լինի արդյունաբերական և այլ ձևանարկատերերի կողմից ստացվող շահույթի նորմայից, ապա կապիտալիստները չ'են գրազվի գյուղատնտեսությանը: Հետևաբար, հողային սեփականատեր, որը կապիտալիստ-վաճակալները վճարում են հողը օրտազործելու համար, միշտ շահույթից ավելի եղած հավելյալ արժեքի ավելցուկն է: Մասնավոր է կապիտալիստական հողային սեփականատեր, որն իր մեջ պարունակում է միայն հավելյալ արժեքի մի մասը, էական տարբերություններից մեկը ֆեոդալականից, որն իր մեջ էր ամբողջում ամբողջ հավելյալ արժեքը կամ ֆեոդալին անցնող նորոք գյուղացիների ամբողջ հավելյալ արդյունքը:

Կապիտալիստական հողային սեփականատերի արտաճանաչում է բուժառական հասարակության երեք դասակարգերի՝ վարձու բանվորների, կապիտալիստական վարձակալողների և հողային սեփականատերերի արտադրական հարաբերություններ: Ֆեոդալական հողային սեփականատերի կողմից ստեղծված հարաբերությունները հարաբերություններ են ֆեոդալական հողային սեփականատերի հարաբերությունները:

Նորոք գյուղացիները գտնվում էին անձնական կախման մեջ կալվածատերերից, և ֆեոդալների կողմից հողային սեփականատերի յուրացումը իրականացվում էր արտատնտեսական հարկազրման հիման վրա: Կապիտալիստական հողային սեփականատերի կողմից ստեղծված աշխատանքի կապիտալիստական շահագործման հարաբերությունների վրա: Կապիտալիստական հողային սեփականատերի կողմից ստեղծված աշխատանքի կողմից ստեղծված հողային սեփականատերի շահույթը է անհամար շահանշել հողի սեփականատերից, որոնք ունենալով վարձակալական վճարը հավաքող արժեքային ձևով միայն: Գյուղատնտեսական սեփականատերի կողմից ստեղծված հարաբերությունների մեջ են մտնում միայն հողի կապիտալիստական վարձակալողների հետ, և վերջիններին կողմից նրանց շահագործումը բողոքվում է աշխատանքի ստոր և վաճառքի գործարքում, նրանց աշխատանքի վարձատրման գործում կողմերի ձևական հավասարություն:

1 K. Маркс и Ф. Энгельс, Сов., т. 25, в. 11, стр. 167.
2 Նույն տեղը, էջ 168:
3 Նույն տեղը, էջ 168:

Կապիտալիստական երկրներում գոյություն ունի գյուղացիների հողատիրություն մասն արտադրողների բազմաքանակ դասակարգ, որոնք իրենց անտեսությունը վարում են մասնավոր սեփականության և անձնական աշխատանքի հիման վրա: Գյուղացիության բնույթը կապիտալիզմի օրոք երկակի է, Իրերի գրությունը գյուղացիները ու միայն սեփականատերերը են, այլ բազմաթիվ ու գյուղական բուրժուազիան կողմից գտնան շահագործման ենթարկվող աշխատավորներ:

Կապիտալիզմի զարգացմամբ տեղի է ունենում գյուղացիության շերտավորում, նրա դիֆերենցացում: Գյուղացիների մեծ մասը քայքայվում է, դառնում պրոլետար, իսկ գյուղացիության ոչ մեծ վերնախավը ճարտասանում և դառնում է կապիտալիստ: Տարբեր կապիտալիստական երկրներում գյուղացիության պրոլետարացումը տարբեր մասշտաբներ ենի: Առաջնագույնն աստիճանի այն հասել է Անգլիայում, որտեղ արդեն անտեսության կապիտալիստական ուղիով զարգացումն արագացնող XVIII դ. բուրժուական հեղափոխությունից 100 տարի հետո գյուղացիությունը, իբրև դասակարգ, գրեթե անհետացել էր:

Կապիտալիստական հողային ունեւան գտնվում է վարձակալական վճարի ձևով, որը կապիտալիստական վարձակալը վճարում է հողի սեփականատիրոջը: Լինելով վարձակալական վճարման հիմնական բովանդակությունը, սեւեւան, սակայն, նույնական չէ նրան: Բացի բուն սեւեւանից, որպես հողի վարձակալական վճար, վարձակալական վճարը հաճախ իր մեջ բնագրիում է հողի վրա ներդրված կապիտալի առկայք: Ինչպես նաև այդ կապիտալի ամորթիզացիան: Բացի այդ, վարձակալական վճարը գրույնների զեղումով հողային սեփականատերը կարող է լավան բարձր գրույնների զեղումով հողային սեփականատիրոջ միջին շահույթի մի յուրացնել: Գյուղատնտեսական ձեռնարկատիրոջ միջին շահույթի մի մասը, իսկ երբեմն նաև գյուղատնտեսական բանվորների աշխատավարձի մի մասը:

Ինչպես արդեն ասվել է, սեւեւան իրենից ներկայացնում է հողային սեփականության տնտեսական իրացման ձև, այսինքն մի ձև, որում վերջինս կարող է բերում հողատիրոջը: Սակայն սեւեւան ստացողը կրթման կարող է և լինել հողի իրավական սեփականատերը:

Հիպոթեկային պարտքերի՝ ժամանակ, օրինակ, քրավ դրված հողերից սեւեւան տոկոսի ձևով ստանում է այն քանակը, որը հանդիսանում է

Հիպոթեկան (հունարեն hypothekē—քրավ բառի) սեւեւան գույքի քրավ դիմաց արժեք փոխառություն է: Հիպոթեկային բանկերը կապիտալիստական երկրներում հողի արժեք փոխառությունն են ստանալու բարձր տոկոսներով, սեւեւան կառուցողների քրավով փոխառություններն են ստանալու: Պարտադրող հողը քրավ կառուցող մասն է միայն գյուղացիների ու ֆերմերների, Պարտադրող հողը քրավ կառուցող փոխառությունն ստանալու ժամանակ, իրավունք անորինելու իր հողը, սահմանակցում է: Մասն է միջին գյուղացիների քրավ դրված հողերը կամայկ-կամայց անջնակակցում է: Մասն է միջին գյուղացիների քրավ դրված հողերը կամայկ-կամայց անջնակակցում է: Մասն է միջին գյուղացիների լիակատար սեփականությանը:

է այդ հողերի սեփականատերը տնտեսական, իսկ իրավաբանորեն արժեքը հողամասի սեփականատերը մնում են գրեթե քրավ դրած ֆերմերները: Կապիտալիզմի զարգացման ընթացքում հիպոթեկային պարտքերի անունը վկայում է հողերի համակենտրոնացման մասին: հիպոթեկային բանկերի և սկզբնաբանական բնկերությունների տեղիումը մասնական, գյուղատնտեսական արտադրողների կողմից վճարվող սեւեւանի ծանրության ուժեղացման, մասն հողային սեփականատերերի քայքայման մասին:

Ռեւենուային հարկերությունները կապիտալիզմի օրոք առաջանում են ոչ միայն հողը գյուղատնտեսական արտադրության համար օգտագործելու հետ կապված: Ռեւենուան հանդես է գալիս նաև այն դեպքերում, երբ կապիտալիստների կողմից հողը վարձակալվում է կառույցների և շենքերի կառուցման, ընդդերմը մշակման և այլ ձեռնարկատիրական նպատակներ համար:

Կապիտալիզմի օրոք գոյություն ունեն հողային սեւեւանի երկու հիմնական ձևեր՝ դիֆերենցիալը և բացարձակը:

§ 2. Դիֆերենցիալ սեւեւան

Հողի՝ որպես տնտեսության օբյեկտի մտնուկալ կապված է գյուղատնտեսության մի շարք լիան է դիֆերենցիալ սեւեւան:

Դիֆերենցիալ հողային սեւեւանը գոյացնում է գյուղատնտեսության մի շարք լիան է դիֆերենցիալ սեւեւան: Սույն ձևը, ի տարբերություն արդյունաբերության, որպես արտադրության հասարակական հանդես է գալիս ոչ թե արտադրության միջին հասարակական պայմաններում ստացվող արդյունքի արտադրության զինքը, այլ նրա ամենավառ պայմաններում, այսինքն օրակով և տեղադրման տնտեսության ամենավառ պայմանները: Ինչպես նաև հողը հանդիսանում է գյուղատնտեսական արտադրության ամենակարևոր միջոցը, իսկ մշակման համար պիտանի հողի քանակը սահմանափակ է: Բերրիությունը և տեղադրման տնտեսության ամենավառ միջին հողերից ստացված արտադրանքը բավարարում է հասարակական պահանջը: Բավարարելու համար կեղ պատճառով էլ մշակման են ընդգրկվում ոչ միայն ամենավառ միջին բերրիություն ու տեղադրում տեղեղ հողատեսակները, այլև այդ տնտեսության ավելի վառ հողերը:

Հողի սահմանափակ լինելը և կապիտալիստական տնտեսություններով նրա քրավակց լինելը գրևտեղում են հողի, իբրև տնտեսության օբյեկտի մտնուկային մեջ: Հողային տեղամասերի շահագործման մեջ կապիտալ ներդրող ձեռնարկատերերը հողի տնտեսավարման յուրօրինակ մտնուկային ունեն: Յուրաքանչյուր հողատեր, որպես տնտեսավարժան

օրյակտ, գտնվում է որոշակի ձևանարկատիրոջ մտնույլ տնօրինության տակ, որը թույլ չի տալիս ուրիշ ձևանարկատերերի կապիտալների ներգրվելուն այնտեղ: Բայց ամենայնով է միջին բերքիություն է տեղադրում ունեցող հողերը սահմանափակ են և այդ պատճառով էլ միշտ կազմում են մշակվող հողերի միայն մի մասը: Հետևապես, հողի, իբրև անտեսնաժարման օրյակտի մտնույլիան ամենալավ է միջին հողերի վարձակալներին հնարավորություն է տալիս ստանալու զերշահույթ, որը և զավթվում է հողային սեփականատերի կողմից դիֆերենցիալ սենսայի ձևով, Այդպիսով, դիֆերենցիալ սենսայի գոյացման պատճառը հողի, որպես ռանտուարյան օրյակտի մտնույլիայի մեջ է քաճվում:

Գիֆերենցիալ սենսան, զրև է Կ. Մարքսը, սոյ ալլ ինչ է, քան հաճվելու շահույթ, որ գոյություն ունի արդյունաբերական արտադրության ամեն մի սրբուրում, ամեն մի կապիտալի համար, որը գործում է միջինից բարձր պայմաններում: Միայն հազարթումիան մեջ է այն ամբարպետգլուսում, որովհետև սենի աշխարհի հիմնավոր և (համեմատաբար) ամուր հիմք, ինչպիսիսն հողի գտնազան կատեգորիաների բնական բերքիության աստիճաններն են: Գոյություն ունի դիֆերենցիալ սենսայի երկու ձև՝ դիֆերենցիալ սենսա I և դիֆերենցիալ սենսա II:

Գիֆերենցիալ սենսա I հողային սենսա I-ի հիմքը կազմում է ամենազատ հողերի արդյունքի արտադրության զին, որը միաժամանակի հանդիսանում է արտադրության հասարակական զինը, և ամենալավ ու միջին հողերի արդյունքի արտադրության անհատական զին մինչ եզամ տարբերությունը: Այդ տարբերությունն էլ շինց յարացվում է հողային սեփականատերերի կողմից հողը գյուղատնտեսական ձևանարկատերերին վարձակալման հանձնելու զնայում:

Քննարկենք դիֆերենցիալ սենսա I-ի գոյացման մեխանիզմը հետևյալ օրինակում: Ընդունենք, որ հազմասար տարածություն ունեցող հողամասերը տարբեր բերքիություն ունենև Այդ պատճառով էլ հավասարամեծ կապիտալների ծախսման զիպքում նրանք տալիս են տարբեր քանակի արտադրանք: Գիֆերենցիալ սենսա I-ը գոյանում է ամենալավ և միջին բերքիության հողամասերում և բացակայում է ամենազատ բերքիություն ունեցող հողերում, որը երևում է ստորե բերվող սղյուսակից:

Գիֆերենցիալ սենսա I-ի գոյացման պայմանը հանդիսանում է ամենալավ և միջակ հողերի բարձր բերքիությունը: Իսկ այն սահղծվում է վարձու գյուղատնտեսական բանվորների աշխատանքով: Նրանց աշխատանքի ավելի բարձր արտադրողականության հետևանքով հողի ամենալավ և միջակ տեղամասերում գոյանում է լրացուցիչ շահույթ կամ

զերշահույթ, որը հողային սեփականատերերը յուրացնում են դիֆերենցիալ սենսայի ձևով: Հետևաբար, սենսա ստացողները՝ հողային սեփականատերերը գյուղատնտեսական կապիտալիստների հետ միասին մասնակցում են վարձու բանվորների շահագործմանը:

Հողամասեր	Կապիտալ ծախսանքը	Միջին շահույթը	Արտադրանք (գ)	I սենսա, արտադրության զինը		Արտադրության սենսա I սենսայից	Արտադրության սենսա II սենսայից		Գիֆերենցիալ սենսա I-ի բերքանուր գումարը
				Աճ հասարակ	հասարակ		Աճ հասարակ	հասարակ	
1	100	20	4	30	30	0	120	120	0
2	100	20	5	24	30	6	120	150	30
3	100	20	6	20	30	10	120	180	60

Գիֆերենցիալ սենսա I-ն առաջանում է ոչ միայն հողերի բերքիության տարբերության հետևանքով, այլև վանտասանման շուկաների, արանպարտության ուղիների և այլն նկատմամբ հողամասերի տեղադրման տարբերության հետևանքով: Այդ տարբերությունները ծնում են արանպարտային և այլ ծախքերի անհավասարություն արդյունքի մեկտրի հաշվով, որը պայման է ստեղծում ըստ տեղադրման դիֆերենցիալ սենսա I-ի գոյացման համար:

Գիֆերենցիալ սենսա II գոյանում նաև միևնույն հողամասում հաղորդակներին կապիտալ ներդնելու հետևանքով, այսինքն, միևնույն հողատարածություն վրա կապիտալի համակենտրոնացման զիպքում: Հաղորդակներին սղյալ հողային տարածությունում ներղզված հավասարամեծ կապիտալների ծախսումները կարող են տարբեր արդյունավետություն ունենալ: Այն պատճառով, որ գյուղատնտեսական արդյունքի արտադրության հասարակական զինը որոշվում է կապիտալի առավել քիչ արտադրողական ծախսումներով ստացված արդյունքի արտադրության զնով, կապիտալի առավել արդյունավետ ծախսումները սովորական միջին շահույթից բացի բերում են նաև զերշահույթ: Միևնույն վարձակալման պայմանագրի ժամկետի լրանալը այդ զերշահույթը մնում է վարձակալող-կապիտալիստի սեփականության տակ: Բայց վարձակալական նոր համաձայնության կնքման ժամանակ բարձրացված վարձակալական վճարի միջո-

ցով հողային սեփականատիրը յուրացնում է այդ գեղաշուշնը, որը և կազմում է զիֆիրենցիալ սենտա II-ը:

Պատկերաբաները զիֆիրենցիալ սենտա II-ի գոյացումը հետևյալ օրինակով ենթադրենք, որ ամենալավ բերրիություն ունեցող հողածափում (մեր նախորդ օրինակում նրորդը) կատարվել է 100 դուարի լրացուցիչ կապիտալ ներդրում: Այդ ներդրման շնորհիվ ստացվել է 7 ցենտաներ բերք, եթե 1 ցենտաների հասարակական գինը կազմում է, ինչպես նաև երբ, 30 դուար, ապա ամբողջ արդյունքի արտադրության հասարակական գինը լրացուցիչ ներդրումից կբարձրանա մինչև 210 դուար: Բայց նրա արտադրության անհատական գինը կազմում է միայն 120 դուար, Այդպիսով, կապիտալի ներկրող ներդրման հետևանքով ստացվում է լրացուցիչ շահույթ, որ հավասար է 90 դուարի, որն քիզում է զիֆիրենցիալ սենտա II-ի ձև:

Հնարավոր են զիֆիրենցիալ սենտա II-ի գոյացման դեպքեր նաև մշակվող հողերից ամենալատում: Չօգտագործվող, նույնիսկ ամենալատ առակի հողերի բացակայության դեպքում գյուղատնտեսական միջրբների առաջարկի նկատմամբ նրա պահանջարկի բարձրացումը կբոսող է հասցնել գինի արժեքի բարձրացման, որ նրա բավարարման համար լրացուցիչ կապիտալ ներդրումներ կիրականացվեն ամենալավ է միջակ հողերում, որոնք կաան ավելի մանկ արժեք ունեցող արդյունք, քան ամենալատ հողերի ավագ արդյունքները սկզբնական ներդրման հետևանքով: Այդ դեպքում գյուղատնտեսական միջրբների արտադրության գինը, որն ստացվել է լրացուցիչ ծախսված կապիտալների առավել փոքր արտադրողականություն ունեցողից, և ամենալատ հողերից կհական զիֆիրենցիալ սենտա բերել: Համայնման նրկույթներ կարող են տեղի ունենալ և այն մասնակց, երբ պահանջարկի գերազանցումն առաջարկին հասցնում է կապիտալի լրացուցիչ ներդրման մշակվող հողերից ամենալատում: Եթե այդ ներդրումները տալիս են ավելի ժամ արտադրանք, իսկ արտադրության հասարակական գինը մնում անփոփոխ կամ բարձրանում է, առաջանում է զիֆիրենցիալ սենտա II ամենալատ հողից ևս: Իսկ եթե ամենալատ հողերում լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների հետևանքով ստացվում է ավելի մանկ արդյունք, իսկ արտադրության հասարակական գինը բարձրանում է, ապա զիֆիրենցիալ սենտա ստացվում է ամենալատ հողերի այն մասում, որտեղ կատարվել էին սկզբնական կամ ավելի արդյունավետ կապիտալ ներդրումներ:

Պատմականորեն զիֆիրենցիալ սենտա II-ի գոյացման կապիտալ զիֆիրենցիալ սենտա I-ն է: Միաժամանակ զիֆիրենցիալ սենտայի ներկրող ձևը իրենից ներկայացնում է սակ նրա ստաբիլ ձևի այլ գրեկորումը, որովհետև թի մեկ և թե մյուս սենտան հավասարածեծ կապի-

տաների ներդրման դեպքում տարբի աշխատանքի արտադրողականության հետևանք են: Դիֆիրենցիալ սենտա I-ն արտահայտում է հավասարածեծ կապիտալների տարբեր արդյունավետությունը, որը պայմանավորված է տարբեր հողամասերի բնակյա բերքիության օգտագործման աստիճանի և նրանց սեղադրման տարբերությամբ: Դիֆիրենցիալ սենտա II-ն արտահայտում է միևնույն հողամասում կատարվող հաջողականքին ներդրվող հավասարամեծ կապիտալների արտադրողականությունում կամ այնպիսի տարբերությունները, որոնք պայմանավորվում են հողի տնտեսական բերրիության փոփոխմամբ:

Դիֆիրենցիալ սենտա I-ը կապված է գյուղատնտեսության էքստենսիվ զարգացման հետ, մշակման համար նոր հողերի բնագործման հետ: Դիֆիրենցիալ սենտա II-ը բնութագրված է գյուղատնտեսության ինտենսիվ զարգացումով, սկսածայի համակերպումնայնումը հողային միևնույն տարածությունում, մեկը մյուսի կողքին գտնվող հողամասերի մեջ նրա բաշխման փոխարեն»¹: Միաժամանակ զիֆիրենցիալ սենտա II-ը հողագործության կապիտալիստական ուսցիտնախղացման սահման է դնում, վարձակալողների համար ոչ ձևանում է դարձնում այնտեղ բարեկամումների կատարումը, որովհետև այդ ուսցիտնախղացման պատույններ վարձակալական պայմանագրի ժամկետը լրանալուց հետո սեցնում են հողային սեփականատիրոջ ձեռքը: Այդ պատճառով էլ հա-

¹ 4. Մարքս ընդգծում էր հողի բնական և տնտեսական բերրիության սերտ փոխադարձ կապը: «Սեղի կլիմայական և դրա նման այլ հանգամանքները.— գրել է նա,— բնական բերրիության տարբերությունը պայմանավորում է հողի վերին շերտի քիմիական կազմի տարբերությունը, առիթներ ընդերքի համար անհրաժեշտ սննդամթերք տարբեր պարունակությունը: Եվ այնպես 4. Մարքսը նշում էր, որ հողի բնական բերրիության օգտագործման աստիճանը որոշված է աղբյուրիային և հողագործության մեթոդային մակարդակով: «Այդ պատճառով.— գրել է նա,— թեև բերրիությունը հանդիսանում է հողի օրինակով հասանելի, տնտեսական այն պետականային մշտական մեթոդով է որոշ հարաբերություն՝ աղբիկատարայի բերիկտան և մեթոդային միջոցների զարգացման ավագ մակարդակի հարաբերությունը և այդ պատճառով էլ փոփոխվում է զարգացման այդ մակարդակի հետ միասին (K. Маркс и Ф. Энгельс, Соц., т. 25, ч. II, стр. 262): Բերրիությունը, գրել է 4. Մարքսը, սերտորեն կապված է արքի հասարակական հարաբերությունների հետ: Բնութագրվող աղբյուրով հողի տնտեսական բերրիությունը, 4. Մարքսը նշել է, որ տնտեսական բերրիության տնտեսական աղբյուրների արտադրողականության աստիճանը, ավագ զեղումը հողագործության ընդունակությունը անմիջականորեն օգտագործելու հողի բնական բերրիությունը, ընդունակությունը, որը տարբեր է զարգացման տարբեր աստիճաններում.— իրենից ներկայացնում է այնպես կոչված հողի բնական բերրիության նիշու պեղոյի հանգամանք, ինչպես նրա բերիկտան կազմ է և նրա մյուս բնական հատկությունները (K. Маркс и Ф. Энгельс, Соц., т. 25, ч. II, стр. 263):

² K. Маркс и Ф. Энгельс, Соц., т. 25, ч. II, стр. 227.

զատերերի և վարձակալողների միջև մշտական պայքար է գնում վարձակալման ժամկետների համար:

Գիֆերենցիալ ունեատի երկու ձևերի միջև գոյություն ունեցող ասարքերությունների կողմից նրանց հասույթ են մի շարք բնօրհանուր զծնու նախ և առաջ, դիֆերենցիալ ունեատի ինչպես առաջին, այնպես էլ կերկրորդ ձևի պատճառով հողի, իրեն տնտեսության օբյեկտի մտնուպուլիայի մեջ էլ նրանց գոյացման պայման է հանդիսանում հողագործության մեջ հավասարամեծ կապիտալների ներդրման զեպրում մշտապես անքն ասարքեր արտադրողականությունը: Ընկալում են նաև այն թե մեկ և թե միտու ձևերի աղբյուր է հանդիսանում գյուղատնտեսական բանվորների հավելյալ աշխատանքը և նրանց կողմից օտեղծված ավելցուկային հավելյալ արժույթ: Թե դիֆերենցիալ ունեատ Ի-ը և թե դիֆերենցիալ ունեատ II-ը գոյանում են գյուղատնտեսական միջրեքների արտադրության հասարակական և անհատական զեկերի մեջ եղած տարբերության հետևանքով: Վերջուպես, դիֆերենցիալ ունեատի թե առաջին և թե կերկրորդ ձևերը արտահայտում են կապիտալիզմ-վարձակալողների և հողային սեփականատերերի կողմից վարձու գյուղատնտեսական բանվորների շահագործման հարաբերությունները:

Այսպես կոչված «նողի բերրիության ճգնաժամ օրեներ» ընկալատությունը

բերրիության նվազման օրեներ», որն առաջին անգամ ձևակերպվել է ֆիզիոկրակար թյուրգոյի կողմից: Տվյալ օրեները էությունը հանդես է երան, որ որոշակի սահմանից հետո, կապիտալի յուրաքանչյուր հաջորդական ծախսումը հողագործության մեջ իրը հանդիսանում է ավելի նվազ արտադրողական, քան նախորդն էր: Ընդ որում բուրժուական տնտեսագետները աչքերը փակում են այն բանի վրա, որ կապիտալի լրացուցիչ ներդրումները փաստորեն նշանակում են ազդեցություն կապիտալի և տեխնիկայի առաջընթացը, որը պայմանավորում է հողագործության արդյունավետության բարձրացումը:

Մտացածին «նողի բերրիության նվազման օրեներ» հետ կապված էր նաև դիֆերենցիալ ունեատի մասին իրիարգոյի ուսմունքը: Վ. Ի. Լենինը Կ. Մարքսի մեծագույն ծառայությունը տեսնում էր նրանում, որ նա ունեատի տեսությունն ազատեց այդ շարքարտաթիվ այսպես կոչված «օրեների» հետ ամեն տեսակի կապերից: Ակարարային հարցը և «Մարքսի քննադատները» աշխատության մեջ Վ. Ի. Լենինն բնօրհան է, որ «դիֆերենցիալ ունեատի գոյացման համար անհրաժեշտ և բավական է հողի նկատմամբ կապիտալի տարբեր գործազրույթների տարբեր արտա-

դրողականության փոսարը: Ընդամին բուրժուիկն էական չէ, թե անջուրը կատարվում է լավագույն հողից զեպի վատագույնը, թե ընդհակառակն, ինչնում է արդյոք, թե բարձրանում հողի մեջ լրացուցիչ կերպով ներդրվող կապիտալների արտադրողականությունը: Իրականության մեջ սեղի ունեն այդ տարբեր զեպերի ամեն տեսակի կամբինացիաներ, և այդ կամբինացիաները ոչ մի միասնական ընդհանուր կանոնի ենթարկվելի է կարելի: Գյուղատնտեսության զարգացումն ամբողջովին ապացուցեց հարգալինիկյան ուսմունքի դրույթն այն մասին, որ գյուղատնտեսությունում են գոյություն ունի տեխնիկական առաջընթացը հնարավորություն և անհրաժեշտություն են և որ այն սեղի է ունենում իրականում:

Երբ խօսք է գնում բերրիության մասին, միշտ նկատ է առնվում արտադրողական ուժերից և արտադրական հարաբերություններից կախյալ ճեղք անեց տնտեսական բերրիությունը: «Չէ՞ որ «տնտեսանքի և կապիտալի լրացուցիչ (կամ՝ հաջորդական) ներդրումներ» բուն գաղափարը, — ելել է Վ. Ի. Լենինը, — բառ և ուշյան ներարումն է արտադրության էղանակների փոփոխում, տեխնիկայի փոխակերպումը: Ինչպես վկայում է պատմական փորձը, արտադրողական ուժերի զարգացումը սահմանափակված չէ բնության կողմից: Գյուղատնտեսության զարգացման մասին բազմակերպված մոլայաներ ամբողջովին հերքում են «նողի բերրության նվազման օրեներ», որի վրա հենվելով բուրժուական տնտեսագետները և սոցիալոգները փորձում են բացատրել աշխատավորության քածր կենսամակարդակը կապիտալիզմի օրքը:

ԱՄՆ-ում, օրեիակ, հիմնական սննդամթերքի՝ ցորենի բերքավորությունը, 1889-ից մինչև 1969 թ. աեկ է ավելի քան 2 անգամ, 1940-ից մինչև 1965 թ. գյուղատնտեսության մէ ԱՄՆ-ում ըրաղված մեկ մարդու հաշվով զարգատնտեսական մթերքերի արտադրությանը բարձրացել է ավելի քան 3 անգամ:

Այդպիսով, աշխատավորության գրույնան վաստարացումը կապիտալիզմի օրք իրականում հանդիսանում է ո՛չ թե հողի բերրիության նվազման մտացածին օրեների գործողության, ո՛չ թե «բնության ուժերի գործողության» հետևանքը, այլ այդ հասարակարգի սոցիալական կարգերի արդյունքը: Հողի մասնավոր սեփականությունը խոչընդոտում է գյուղատնտեսական արտադրության բազմանգամակի զարգացմանը: Կապիտալիստական գյուղատնտեսությունն զարգացումը սեղի է ունենում արտադրության պայմանների տեխնիկական կատարելագործման հետևանքով, բայց բուրժուական հասարակությունում այդ սղոցեպին ներհատակ ամեն տեսակի հակառակություններով: Ահա թե ինչու կապիտալիզմի մասնակի, ինչպես նշել է Վ. Ի. Լենինը, «մեծացել է ոչ թե անդի

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 5, էջ 148:

² Նույն աղբյուր, էջ 157—158:

արտագրության դժվարությունը, այլ բանվորների համար սենյոց ստանալու դժվարությունը, մեծացել այն պատճառով, որ կապիտալիստական զարգացումն ունեցրել բարձրացրել է հողալին ունեւանն և հողի գինը, գյուղատնտեսությունը համակենտրոնացրել է խոշոր ու մանր կապիտալիստների ձեռքին, էլ ավելի համակենտրոնացրել է միջնաեանները, գործիքները, փողը, առանց որոնց անհնարին է հաջող արտագրությունը՝ ևնչն իր զարն ապրած բարձրական սիտեմն է հանդիսանում և որովհետեւ այն արեւելիս հանցագործությունները մեղավորը, ինչպիսին է կապիտալիստական աշխարհում ապրող միլիոնավոր մարդկանց աղբարությունը:

§ 3. Բացարձակ ունեւան

Հողի մասնավոր սեփականության անհուսալի և բացարձակ ունեւանը
 Մշակվող ամենավատ հողամասերը, որպես կապիտալիստական սեփականություն, գիքերնեցիալ ունեւան չեն բերում (բացառությամբ վերը նշված դիքերնեցիալ ունեւան II-ի գոյացման մասնակի շեարձիր)։ Սակայն գյուղատնտեսական միջրդների պահանջը թելուցում է նաև ամենավատ հողերի մշակման անհրաժեշտությունը։ Այդ պատճառով զրանք ևս վարձակալվում են գյուղատնտեսական ձեռարկատերերի կողմից։ Իսկ հողային սեփականատերը, օգտվելով հողի մասնավոր սեփականության իրենց մեծուպիտայից, վարձակալական վճար են դանձում նաև ամենավատ հողատարածությունների օգտաշորման համար։ Բայց սկնհայտ է, որ ավյալ հողամասերը վարձակալող կապիտալիստական քերձիները կարող են, առանց միջին շահույթի համար վճարի, վճարել այդ վարձակալական վճարը միայն այն դեպքում, եթե գյուղատնտեսական միջրդներ գինը նրանց համար ապահովի միջին շահույթից բարձր ավելցուկ։ Հետևաբար, հողի մասնավոր սեփականության մեծուպիտայի հետևանքով գյուղատնտեսական միջրդների գները բարձրանում են ամենավատ հողերի արտագրության պայմաններով որոշվող արտագրության գներից։ Գյուղատնտեսական միջրդների վաճառելով կրանց արտագրության գինը գերազանցող գներով, ամենավատ հողերը վարձակալող կապիտալիստները ստանում են միջին շահույթից բարձր ավելցուկ, որը ունեւանի մեծով յուրացնում են մասնավոր հողային սեփականատերերը։ Այդպիսի ունեւան կրում է բացարձակ ունեւան անվանումը։

Հողատերին բացարձակ ունեւան են բերում վարձակալման ազդող բոլոր հոգային տարածությունները։ Քանի որ գյուղատնտեսական

միջրդների շուկայական գները կարգավորվում են ամենավատ հողամասի արդյունքի գնով, այդ արդյունքի գին մեջ բովանդակվող բացարձակ ունեւան մտնում է նաև ամենավատ և միջին հողերից ստացվող արդյունքների գների մեջ։ Այդպիսով, բացարձակ ունեւան իրենից ներկայացնում է մի յուրատեսակ սուբոր, որով մասնավոր հողային սեփականատերերը ներկայգում են ամբողջ հասարակությունը, օգտվելով հողի իրենց ունեցած մասնավոր սեփականության մեծուպիտայից։

Իսկ ինչպես է առաջանում բացարձակ ունեւան։ Ինչպես է այն գոյանում Արդյոք նրա գոյությունը չի՞ նշանակում արժեքի օրենքի գործողությունի խախտում։ Բացարձակ ունեւան կապիտալի արդյոք հանդիսանում է միջին շահույթից բարձր հավելյալ արժեքի ավելցուկը, որ գոյանում է գյուղատնտեսությունում կապիտալի առավել ցածր օրգանական կազմության հիման վրա։ Հայտնի է, որ հավելյալ արժեքը ստեղծվում է ոչ ամբողջ կապիտալով, այլ միայն նրա փոփոխում մասից, որն ավանտավորվում է աշխատուժի գնելու համար։ Այդ պատճառով էլ, քանի որ կապիտալի օրգանական կազմությունը գյուղատնտեսությունում ցածր է միջին հասարակականից, կապիտալի, սակեր յուրաքանչյուր հարյուր միավորը, գյուղատնտեսությունում փոփոխում կապիտալի ավելի մեծ մաս է պարունակում, այսինքն շարժման մեջ է դնում ավելի մեծ կենդանի աշխատանք, քան կապիտալի հարյուր միավորը արդյունաբերությունում։ Հետևանքը ինչում է այն, որ կապիտալի յուրաքանչյուր հարյուր միավորը գյուղատնտեսությունում ավելի շատ հավելյալ արժեք է բերում, քան արդյունաբերությունում։ Սակայն գյուղատնտեսական արտագրության մեջ ներգրված կապիտալի միջին շահույթը որոշվում է արդյունաբերության մեջ կապիտալիստների միջնուպիտային մեծացումից պայմարի հետևանքով զոչացող միջին շահույթով։ Հողի մասնավոր սեփականության բացակայության դեպքում միջին շահույթից բարձր հավելյալ արժեքի ավելցուկը, որ ստեղծվում է գյուղատնտեսությունում (այնպես աղ կապիտալի առավել ցածր օրգանական կազմության դեպքում)։ Կիրաբարաշխվեր բոլոր կապիտալիստների միջև։ Արդյունքը կլիներ այն, որ շահույթի միջին նորման կբարձրանար։ Բայց հողի մասնավոր սեփականությունը ղովարացնում է կապիտալների հարք արդյունաբերությունից գյուղատնտեսություն։ Այդ պատճառով էլ գյուղատնտեսական միջրդների վաճառում են ոչ թե արդյունքի արտագրության գնով, այլ արդյունքի արժեքին համապատասխանող գնով, արժեք, որը որոշվում է ամենավատ հողերի արտագրության պայմաններով, այսինքն արտագրության ընդհանուր գների բարձր։

Հետևաբար, գյուղատնտեսական միջրդների արժեքի ավելցուկը նրանց արտագրության գնի նկատմամբ (հավելյալ արժեքից միջին շահույթի նկատմամբ) չի գնում կապիտալիստների միջև բաշխվելու, այլ

51

1. Կ. Լեևին, Երգեր, հ. 5, էջ 141:

մնում է հողագործությունում և յուրացվում է հողատերերի կողմից բացարձակ և՛ն-տայի ձևով: Հողի բացարձակ և՛ն-տայի դոչացումը կարելի է ցուցադրել ստորև բերվող օրինակում

$$\left(\frac{m}{v} = 100 \text{ օ}^{\circ} \text{ի} \right) :$$

Կապիտալ 100 մլն- վորի միջին օրական կամ կազմվածքը	Հարցում տարածք	Միջին արժեք	Շահույթի միջին նորման (%) ներքև	Արտադր- ված գինը	Արժեքի և արտադրված գին միջին օրական տարբերությունը	Քաղաքակա սեռում
Արդյունաբերությունում և՛ն 80 ց + 20 փ	20	120	20	120	—	—
Գյուղատնտեսությունում և՛ն 60 ց + 40 փ	40	140	20	120	20	20

Այդպիսով, հողի բացարձակ և՛ն-տայի պատճառը հողի նկատմամբ մասնավոր սեփականության մոնոպոլիայի մեջ է: Այդ և՛ն-տայի գոյացման պայման է հանդիսանում կապիտալի առավել ցածր օրգանական կազմությունը գյուղատնտեսությունում, քան արդյունաբերությունում է, իսկ նրա աղբյուրը՝ վարձու գյուղատնտեսական բանվորների հավելյալ աշխատանքն է: Հետևաբար, ինչպես և զիջերտացելու և՛ն-տան, բացարձակ և՛ն-տան արտահայտում է կապիտալիստական ձևաբանական բնույթի և հողային սեփականատերերի կողմից վարձու գյուղատնտեսական բանվորներին շահագործման հարաբերությունները:

Հողի մասնավոր սեփականության մոնոպոլիան հողատերերին հնարավորություն է տալիս յուրացնելու գյուղատնտեսական միջոցների արտադրության գին նկատմամբ արժեքի ավելցուկը, առաջացնելով գյուղատնտեսական ալյուրների գեների գերազանցում կրանց արտադրության գին նկատմամբ: Քաղաքակա և՛ն-տայի առկայությունը պայմանավորում է գյուղատնտեսության արտադրանքի բնակացումը, որի համար առաջին հերթին հատուցում են աշխատավորական լայն մասունները:

Հողի ազգայնացումը ոչնչանում է հողի մասնավոր սեփականության մոնոպոլիան և խորհրվում է բացարձակ և՛ն-տայի բուն գոյությունը, պայմանավորում է նրա անհետացումը: Ինչ վերաբերվում է զիջերտացված և՛ն-տային, ապա հողի ազգայնացման դեպքում նրա առաջադր գանձում է բերձուական պիտույությունը: Եկյդ պատճառով էլ, — նշել է Կ. Մարքսը, — առցիկալ բուրժուան ...տեսականորեն գային է հողի

մասնավոր սեփականության մոնոպոլիան, որը նրան ցանկալի կլինի րպես սեփական սեփականության ձևով վերածելու բուրժուային դասակարգի, կապիտալի, ընդհանուր սեփականություն: Սակայն գործնականում նա սալքան քաջություն չունի, քանի որ հարձակումը... մասնավոր սեփականության մի ձևի վրա... շատ վտանգավոր կլինի նաև մյուս ձևի համար: Բացի այդ, բուրժուան ինքն իրեն ստիպարիացրել է՝ (այսինքն ձեռք է բերել հող):

Հողի մասնավոր սեփականության մոնոպոլիան բացասականորեն է անբարդանում գյուղատնտեսության զարգացման վրա: Հողատերերը սպասում են այդ ճյուղում ստեղծվող հավելյալ արժեքի զգալի մասը, ուն յուրացնելով և՛ն-տայի ձևով: Գրա հետևանքով, այն միջոցները, որոնք կարող էին զնալ գյուղատնտեսության զարգացմանը, դնում են ոչ արտադրողական, պորտաբուրձական սպառման համար: Բացի այդ, կապիտալիստական և՛ն-տայնաբանները Հողի գնման համար ծախսում են կապիտալների զգալի զուամբներ, զրանք արտադրության մեջ ներդնելու փոխարեն: Գա նույնպես արգելադրում է արտադրողական ուժերի անը գյուղատնտեսությունում: Վերջապես, վարձակալման կարճ ժամկետները չեն շահագործում կապիտալիստ-վարձակալողներին գյուղատնտեսության մեջ այնպիսի կապիտալի ներդրման, որոնք չեն հատուցվում վարձակալական պայմանագրի գործողության ժամանակաշրջանում, և բացի այդ, նրանց զրոյում են հողի գիշառչական օգտագործման:

Այդպիսով, հողի մասնավոր սեփականության մեծանշանը, կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների անբողջ սխտեմը, ետիանկապիտալիստական հարաբերությունների մնացուկների հետ միասին, ճանդիսանում են արդյունաբերությունից գյուղատնտեսության ետ մնալու հիմնական պատճառները կապիտալիզմի օրոք:

Այդ ետ մնալը արտահայտվում է ամենից առաջ գյուղատնտեսական արտադրության համեմատաբար ոչ բարձր համակենտրոնացման աստիճանում, այդ ճյուղում կապիտալի ավելի ցածր օրգանական կազմում, գյուղատնտեսության և արդյունաբերության զարգացման տարբեր անուղիքում: Արտադրողական ուժերի զարգացման ավելի ցածր մակարդակը գյուղատնտեսությունում անխցիլիքն և՛ն-տայն է քաղաքի և գյուղի միջև հակադրության առկայության հետ կապիտալիզմի օրոք:

Արգի պայմաններում զարգացած կապիտալիստական երկրներ գյուղատնտեսության մեջ այդ ճյուղի արտադրողական ուժեր գրեթե առաջինից թույլ են կատարել: Մի քանի սեպակ աճել է արգևորներին և գյուղատնտեսական մեթոդակեր պարզ, հանդիս էին պարտառաջություններն ու էրկտրաներիցայն ազատումը, առաջադի են ֆերմա-ֆարերի կաներ, 1947 թ., օրինակ, ԱՄՆ-ի վերաձևագոր սոյունաբերությունը վերջական ար-

Կ. Մարքս և Փ. Զոլաթե, Սօվ. Է. 26, 4, II, ժր. 39

բարձր արտադրողական կապիտալիստական ֆերմերների կողմից, մանր գյուղատնտեսների կողմից արդյունաբերական արտադրանքի համար վճարվող բարձր գները, նրանց շահագործումը աւետարական միջնորդների կողմից և այլ բաներ, հասցնում են գյուղացիների՝ իրենց աշխատանքով ստեղծված և իրենց զիջելիեցիալ ունեւայի նյութական ստրատանցիան (հիմքը, չուխյունը) ներկայացնող լրացուցիչ արդյունքի կորստին:

Քայքայված ունեւտ մանր գյուղացիական անտեսությունում չկա, որովհետև արտադրությունն այստեղ վարվում է միայն հանուն անհրաժեշտ կենսական պահանջումներին բավարարման: Գյուղացու համար գոյությունը չունեն սեւեւտությունը վարելու արնպիսի սահմաններ, ինչպես շահույթ կամ ունեւտ ստանալու անհրաժեշտությունն է: Այդ պատճառով էլ մանր գյուղացիները մշակում են նաև այն հողերը, որոնք արտադրության ծախսերի փոհհատուցումից և իրենց աշխատանքի նվազագույն հատուցումից զուտ ոչ ուր լրացուցիչ արդյունք չեն տալիս:

Կապիտալիզմի զարգացումը գյուղատնտեսությունում տանում է մանր գյուղացիական տնտեսությունների քայքայման և գյուղացիների կողմից հողի կորստյան: Ահա թե, ինչու և կապիտալիստական երկրներն գյուղատնտեսությունում հաղվում են բուզում միլիոնավոր գյուղացիներ, որոնք տնտեսությունը վարում են ոչ թե սեփական, այլ վարակալված հողերում: Այդ կապիցությունը անհրաժեշտ է աշխատավոր վարձակալներին խիստ սահմանափակ վարձակալող-ձեռնարկատերերից: Աշխատանքային վարձակալումը հիմնված է վարձակալողի սեփական աշխատանքի վրա (երբեմն նրա ընտանիքի անդամների աշխատանքի կիրառմամբ) և բնութագրվում է արտադրության համեմատաբար ոչ մեծ շահերով, որի արդյունքը հաճախ հաղվ է բավարարում ապրելու համար, որը բացառում է ոչ աշխատանքային կուտակումների հնարավորությունը: Աշխատավոր վարձակալները դաժանորեն շահագործվում են հողատերերի կողմից: Հողատերերի կողմից աշխատավոր վարձակալներից գանձվող ունեւտն իր մեջ ամփոփում է ոչ միայն նրանց աշխատանքի ամբողջ հավելյալ արդյունքը, այլև հաճախ անհրաժեշտ արդյունքի զգալի մասը: Ռենտայի այդ ձևն իրենից ներկայացնում է նախակապիտալիստական հողային ունեւտայի մնացուկ, որը կերպարանաբարվել է կապիտալիզմի պայմաններում, հարմարվելով գյուղատնտեսության մեջ կապիտալիստական շարժարտությունների զարգացմանը: Մանր վարձակալողների բուզմանը խափելու սովորությունը, որը վարում է սոսկ կիրառելի գյուղությունն ապահովող պարզունակ տնտեսությունը, հասկանալի է անտեսուպիս թույլ զարգացած և գաղութային երկրների համար:

Հողը մարդկային աշխատանքի արդյունք չէ և այդ պատճառով էլ որեւէ չունի Աշխատանքային զինված մյուս բոլոր ապրանքների նման իրենից ներկայացնում է առք և վաճառքի առարկա կապիտալիզմի որոշ լուկ ինչպես և որոշվում հողի գինը:

Վաճառելով հողամասը, նրա սեփականատերը, ըստ չուխյան վաճառում է նրանից ստացվող եկամտի, այսինքն ունեւտայի իրավունքը: Այդ պատճառով էլ ակնհայտ է, որ հողամասի սեփականատերն իր հողից բաժանվում է միայն այն դեպքում, եթե փոխարենը ստացած գումարը բավել զենելու կամ փոխատվության տալու դեպքում սովորական կերպի ունեւտային հաճախար եկամտու, եթե սովորական ձևով ստացված եկամուտը լինել հողամասի բերած ունեւտայից պակաս, սպա նրա սեփականատերը զիջվալ թե այն վաճառելու: Մյուս կողմից, հողամասի գնորդը, նրա սեփականատերը դառնալուց առաջ, իր ստանալիք ունեւտայի գումարը կհամեմատի այն սովորական հետ, որը նա կստանար, եթե գրամն սողակի բանկում պահված լինել: Հետևապես, հողի գինը որոշվում է գրամական կապիտալի այն մեծությունը կենելով, որը, բանկում գնելու կամ փոխատվության տալու դեպքում, սովորական ավելյալ մակարդակի պայմաններում, ավելյալ ունեւտային հաճախար եկամուտ կերեր: Այդպիսով, հողի գինը կապիտալացված ունեւտն է:

Հողամասի գինը որոշվում է՝ $\frac{R}{S} \times 100$ ֆորմուլայով, որտեղ R-ը ունեւտն է, S-ը՝ փոխատվական սովորական նորման: Բնչպես արդեն նշույն է, կապիտալիզմի որոշ գյուղություն ունի փոխատվական սովորական նորմայի ինչպես սեղանից, որը տանում է հողի գնի բարձրացման: Եթե, որինակ, բանկը սովանդատներին վճարում է տարեկան 5%, սպա 1000 դոլարի շահվող ունեւտ բերող հողային տարածությունը կարծես 20 հազար դոլար $\left(\frac{1000}{5} \times 100\right)$: Իսկ եթե փոխատվական սովորական գրամը ինչի մինչև 2%-ի, սպա հողամասի գինը կբարձրանա մինչև 50 հազ. դոլարի $\left(\frac{1000}{2} \times 100\right)$:

Հողի գինը բարձրանում է նաև ունեւտայի շահերի անման հետևանքով, որն աճում է հողագործության մեջ կապիտալի լրացուցիչ ներգրտման և ավելի վառ հողերի մշակման ուրրան ընդգրկելու հետևանքով: զիջելիեցիալ ունեւտ II-ի մեծացման հաղվին: Արդի կապիտալիզմի պայմաններում հողի գնի աճին նպաստում են նաև գյուղատնտեսական ձեւակալատերությանն աշակցելու պետական ժողովրդատական միջոցառումները:

խնայեա և արագորո՞թյան հնացած եղանակի ամեն մի մեջացել, ան-
զգայելորեն զեպի կործանումն է ընթանում: Եւ այսպէս պրոլետարն է՝:

Կապիտալիզմի զարգացումը գլոբալանտեսութիւնում տեղի է ունե-
նում երկու ուղիներով: Առաջին ուղին մինչևկալիտալիտատական հարաբե-
րութիւնների դանդաղ կերպարանափոխման մեջ է, կապիտալիտատական
սթանտաններին հարմարվող կալվածատեւորների քրործուակնացմանն
մեջ, Գլոբալանտեսութիւնում կապիտալիզմի զարգացման այդ ուղու
զեպում հողագործութեան կապիտալիտական կարգը դեռևս երկար ժա-
մանակ է պահպանում կենսաֆեոդալական գծերը, իսկ գլոբալիզմի մասն
շերտավորման և պրոլետարացման պրոցեսը ձգվում է շատ աւրիներ,
ընդունելով գլոբալացիների համար հատկապէս տանջալից ձևեր: Այդ
ուղիով էր ընթանում կապիտալիզմի զարգացումը Պրուսիայի գլոբալ-
անտեսութիւնում 1848 թ. հեղափոխութիւնից հետո: Ահա թէ ինչու
Վ. Ի. Լենինն այն անվանեց գլոբալանտեսութիւնում կապիտալիզմի
զարգացման սպրտական ւղի:

Գլոբալանտեսութիւնում կապիտալիզմի զարգացման մյուս ուղին
ալիքի է ընկնում այնտեղ կապիտալիտական հարաբերութիւնների
ավելի արագ զարգացմամբ և կապիտալիտական ֆերմերների դասա-
կարգի ավելի արագ ձևավորմամբ: Այդպիսի բնույթ, մասնավորապէս,
կրել է գլոբալանտեսութիւնում կապիտալիզմի զարգացումը ԱՄՆ-ում,
այստեղից էլ ծագել է գլոբալանտեսութիւնում կապիտալիզմի զարգաց-
ման «ամերիկյան» ուղի անվանումը: Այդ ուղիով է զարգացել գլոբալ-
անտեսութիւնը մի շարք կապիտալիտական երկրներում, որտեղ կալ-
վածատիրական հողատիրութիւնը և ճորտատիրական հարաբերութիւն-
ները վերացվել էին բուրժուական հեղափոխութեան կողմից:

Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանի գլոբալանտեսութիւնում
1861 թ. անֆորմից հետո հիմնականում ընթանում էր պրուսական ուղի-
ով: Կալվածատիրական տեսութեան բուրժուականացումը հետե-
նորման Ռուսաստանում բուխարզում էր ֆեոդալական ամուր մնա-
ցուկների պահպանմամբ, որն ընդունակ էր արհեստականորեն պահելու
այդ հելուզում պրոլետարացած գլոբալացիութեան զանգվածներին: Այդպի-
սի պայմաններում անկախահողութիւնը և աղքատութիւնը պետք է ըն-
դունենին հատկապէս սուր բնույթի:

Գլոբալանտեսութիւնում կապիտալիզմի զարգացման նշված երկու
ուղիներից ստացինի գերակշռութիւնը Ռուսաստանում չէր բացառում
բուրժուական ազդարարին կոլոլուցիալում նաև երկրորդ տիպի գծերի
գրեւորումը: Այդ ճանգամանքը նշել է Վ. Ի. Լենինը «Սոցիալ-դեմոկրա-
տիայի ազդարարին ծրագիրը 1905—1907 թթ. ռուսական աւազին հեղա-

փոխութիւնում» աշխատութեան մեջ: Եւ գրել է. «Եթէ Ռուսաստանի
հողագործական կենտրոնը և նրա հողագործական ծայրամասերը մեզ
ցույց են տալիս այն վայրերի, այսպէս ասած, տարածական և աշխար-
հարական բաշխումը, որտեղ գերակշռում է այս կամ այն տիպի ազ-
դարարին կոլոլուցիան, այսպէս կամ այն կոլոլուցիայի հիմնական
գծերը պարզորոշ երևում են նաև այն բոլոր վայրերում, որտեղ իրար
կողքի գոյութիւն ունի կալվածատիրական և գլոբալացիական տեսութե-
թիւնն»:

Քաղաքական տեսնապետները և ազ սոցիա-
լիտաները պնդում են, որ գլոբալանտեսութեան
բնական առանձնահատկութիւնների հետևանքով
խոշոր արտադրութեան արտեղ ստավիութիւն-
ներ շուրջ մանրի նկատմամբ Այդ պատմատող էլ

մանր գլոբալացիական տեսութիւնը իբր թէ ունի «կալվածութիւն» ու
կենտնակութիւն և հարողութեամբ զարգանում է: Մինչ իրականում,
ինչպէս ցույց է ավել Վ. Ի. Լենինը, խոշոր արտադրութիւնը մնական
տակնապետներ ունի մանրի նկատմամբ ոչ միայն արդուանարեութե-
թիւնում, այլև գլոբալանտեսութիւնում: Մանր գլոբալացիական տեսե-
ութիւնների նկատմամբ խոշոր կապիտալիտական գլոբալանտեսու-
կան արտադրութեան մնական ստավիութիւնների թիֆին են պատկա-
նում նրա տեխնիկական գերազանցութիւնը, որը կապված է նորագոյն
պրոտնոիական և զոտտեխնիկական մեթոդների կիրառման հետ, աշ-
խատանքի և արտադրութեան ավելի լավ կազմակերպումը, արդյունքի
մանրահանման և արտադրութեան անհրաժեշտ միջոցների ձեռք բե-
րման շահութարք պայմանները, վարակալորման արտնայալ պայման-
ները:

Կապիտալիզմի զարգացումն այդ հելուզում ուղեկցվում է խոշոր կա-
պիտալիտական տեսութեան բուրժուականացումը կողմից մանր գլոբալացիական տրե-
նտութիւնների արտամղմամբ: Սկապիտալիզմի հիմնական և պիտ-
վոր տենդենցը մանր արտադրութեան արտամղումն է խոշորի կողմից թէ
արդյունարեութեան և թէ հողագործութեան մեջ: Սակայն գլոբալ-
անտեսութիւնում խոշորի կողմից մանր արտադրութեան արտամղումը
միշտ չէ որ հստակորեն արտահայտվում ձև ունի: Այն չի կարելի հաս-
կանալ միայն անմիջապէս կատարվող էքսպորտի աղաքի իմաստով:
Այդպիսի արտամղմանը ինչպէս նշել է Վ. Ի. Լենինը, դասվում են նաև
այն քաղաքում, մանր հողագործների տեսութեան պայմանների
այն վատթարացումը, որը կարող է տեղի տարիներ ու ասույնալ աս-

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 13, էջ 302:

2 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 22, էջ 79:

1 Վ. Մարտ և Յ. Լենին, Ընտր երկեր, հ. 11, Հարպահայտ, 1954, էջ 546:

րիներ՝ Քայքայվող մանր ու միջակ գյուղացիական բնամիջոցները
լժան բանվորական ուժ են մատակարարում կալվածատերերին և կապի-
տալիստներին:

Կապիտալիստական արտադրությունը քայքայում էր գյուղացիներին
կապիտալիզմի ամբողջ պատմության ընթացքում: Բայց խոշոր
կապիտալիստական տնտեսությունների կողմից մանր գյուղացիական
տնտեսությունների արտազման պրոցեսը հասկացվեա ուժեղացավ վեր-
ջին տասնամյակներում այդ բնագավառում մեքենայացման առաջըն-
թացի կապակցությամբ: Արդեն մի քանի տասնամյակների ընթացքում
արդյունաբերականներին զարգացած դիմավոր կապիտալիստական եր-
կրներին գյուղատնտեսություն մեջ ներդրում է մեքենայական արտա-
դրությունը: Ինչպես և կապիտալիստական տնտեսության մյուս բնա-
գավառներում, տեխնիկական առաջընթացը գյուղատնտեսությունում
իրականացվում է աշխատավորական մատակարարի գրույթյան վառաթու-
րացման հաշվին: Գյուղատնտեսության մեջ մեքենայական արտադրու-
թյան ներդրումը առնում է մանր և միջին գյուղացիներին, ֆերմերներին
մասնաշակատ քայքայման և այդ ճյուղում կապիտալիստական ձեռ-
նարկությունների տիրապետության ուժեղացման:

ԱՄՆ-ում 1940-ից մինչև 1960 թ. ֆերմաների ընդհանուր թիվը կրճատվել է 6,1 մի-
լիոնից մինչև 3 միլիոնի: Միևնույն ժամանակ խոշոր կապիտալիստական տնտեսությու-
նները ծագում են 10 հազ. դոլարից ավելի արտադրյալն արտադրությամբ կապիտա-
լիստական ֆերմաների թիվը 1949 թ. 484 հազարից 1964 թ. քարթրոցի է մինչև 865 հա-
զարի, իսկ նրանց զբաղեցրած հողաարածությունը ավելացել է 186,4 միլ. հեկտարից
268,3 միլ. հեկտար (համապատասխանաբար՝ ֆերմաների ընդհանուր արածու-
թյան 24,8-ից մինչև 72,9%): 1949 թ. այդ կապիտալիստական ձեռնարկությունների
ավել են ամերիկյան ֆերմաների ամբողջ արտադրանքի 57,8%-ը, իսկ
1960 թ. 86,4%-ը:

Գյուղատնտեսական արտադրության համակենտրոնացման պրոցե-
սը կապիտալիստական ֆերմաներում, աշխատավոր գյուղացիության և
ֆերմերների տնտեսությունների քայքայումը նկատվում է կապիտալի
բոլոր երկրներում: Գրան նպաստում է նաև հողազործությունում կապի-
տալի օրգանական կազմավորման անի առանձնահատկությունը, որն ար-
տահայտվում է նրա փոփոխում մասն քայքայման փորձագծման մեջ, այ-
սինքն այժայ հողային արտադույթյան մշակման համար օգտագործվող
բանվորների թվի քայքայման կրճատման մեջ: Գյուղատնտեսության մե-
կապիտալի կուսակման շնչը առանձնահատկության հետևանքով են
գյուղատնտեսական արտադրությունից արտազրկվում գյուղացիների և
բանվորների մեծ խմբեր:

Կապիտալիզմի զարգացմամբ ուժեղանում է քաղաքի և գյուղի մի-
ջև եղած հակադրությունը: Առաջատար կապիտալիստական երկրների
գյուղատնտեսության մեջ տեղի ունեցող տեխնիկական ներաշրջումը չի
կարող հասցնել նշված հակադրության մեղմացման: Գրան խոչընդոտում
է նաև հողի մասնավոր սեփականությունը, որը հանդիսանում է կապի-
տալիստական գյուղի անհամաչափ զարգացումը սաստկացնող կարևո-
րագույն գործոն: Հողի մասնավոր սեփականությունը առավել կատա-
րելազործված տեխնիկայի կիրառությունն թույլ է տալիս միայն խոշոր
տնտեսություններում:

Փոխհարաբերությունների մեջ մտնելով գյուղատնտեսության հետ
կապված արդյունաբերության վերամշակող և այլ ճյուղերի միավորում-
ների հետ, խոշոր կապիտալիստական ֆերմաները և գյուղատնտեսական
ձեռնարկությունները ստեղծում են միջնուղային կոմպլեքսներ, Գրանց
շարքի են զգալիում նաև արարային-արդյունաբերական կոմպլեքսները,
այսին լայն զարգացում են ստացել արդի պայմաններում: Ազգային-
արդյունաբերական կոմպլեքսների կազմավորման օղիները և մեթոդ-
ները տարբեր երկրներում տարբերվում են իրենց առանձնահատկա-
կաններով: Մակայն խոշոր զեպներում նրանց էությունը գյուղատնտեսու-
թյունը խոշոր կապիտալի ավելի ու ավելի անող իշխանությանը ենթա-
կել է: ԱՄՆ-ում ազգային-արդյունաբերական կոմպլեքսները ընդ-
գրկում է ճյուղերի երեք խումբ. արտադրության անհրաժեշտ միջոցնե-
րով ֆերմերներին ապահովող ճյուղեր, ըսն գյուղատնտեսական ճյու-
ղեր: Գյուղատնտեսական միջրքեների վերամշակման, պահման, վաճա-
սանման և տրանսպորտավորման ճյուղեր: Ազգային-արդյունա-
բերական կոմպլեքսների, ինչպես և տնտեսության այլ ճյուղերի աշխե-
տավորները, հավաքաբանական ստեղծվում են խոշոր կապիտալի շահա-
գործումից, անկախ նրանից, թև իրենք աշխատում են գյուղատնտեսա-
կան կամ ոչ գյուղատնտեսական արտադրությունում:

Քաղաքի և գյուղի միջև հակադրությունների սոցիալական բովան-
գությունը կապիտալիզմի օրոք՝ սիրող զսասկարգների կողմից աշ-
խատավորության շահագործման հակամարտ հարաբերությունն է: Այդ
պատճառով էլ քաղաքի և գյուղի միջև հակադրությունը կապիտալիզմի
զարգացմամբ համեմատ սրվում է, որովհետև գյուղական աշխատավոր-
ների շահագործումը քաղաքային բուրժուազիայի, գյուղատնտեսության
ձեռնարկատերերի և հողային սեփականատերերի կողմից ուժեղանում է:

**ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼՆ ԳԵՐԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԾՐԱՄԱՍԵՐ**

Յուրաքանչյուր անհատական կապիտալի վերարտադրություն միա-
շխուզում է բազմաթիվ այլ անհատական կապիտալների վերարտա-
դրության հետ: Սրինակի, որպեսզի բամբակեղենի ֆաբրիկայում անընդ-
հատ վերսկսվի արտադրության պրոցեսը, ֆաբրիկատերը պետք է կա-
նոնավոր կերպով ստանա բամբակի գյուղատնտեսությունից, ածխա՝ ած-
խադրյունարտությունից, մանող մեքենաներ և մանածագործական
հաստոցներ՝ մեքենաշինությունից և այլն:

Անհատական կապիտալների ամբողջությունը՝ նրանց միանյութու-
թյան ու փոխադարձ կապի մեջ կազմում է հասարակական կապիտալը:
Սա անհատական կապիտալների մեխանիկական գումարը չէ, այլ վեր-
ջինների ամբողջությունը նրանց շարժման ու փոխմիասնության մեջ:
Հասարակական կապիտալի վերարտադրությունը քննության առնչվիս
կարևոր պարզմաներից մեկը հասարակական ամբողջական արդյունքի
իրացման պարզման է: Այդ պարզեմը լուծվում է համար անհրաժեշտ է
պարզել, թե ինչպիսի պայմաններ պետք է պահպանվեն՝ որպեսզի
սպասվվի արտադրված ամբողջ ապրանքային արտադրանքի իրացու-
մը կապիտալիստական հասարակությունում ինչպես արժեքով, այնպես
էլ բնամթերային-իրեղեն ձևով և զրանով իսկ սպասվվելու արտադրու-
թյան պրոցեսը վերսկսելու և բանվորների ու կապիտալիստների անձ-
նական պահանջույթները բավարարելու հնարավորությունը:

Հասարակական կապիտալի վերարտադրությունը վերլուծելու պրո-
ցեսում, իրացման ձևությունն ու կարևորագույն օրինաչափությունները
բացատրաբար համար 4. Մարքսը արտահայտում էր երկրորդական
կրեյթիվները, որոնք բարդացնում են հարցերի ձևության ըմբռնումը,
բայց տեղի են ունենում կրեյթիտ իրականություն մեջ:

Առաջին արտահայտումն այն է, որ նա կապիտալիստական հասարա-
կությունը պիտու է որպես միայն երկու զատակարգերից՝ վարձու բան-

վորներից և կապիտալիստներից բաղկացած հասարակություն, այսինքն՝
վերանում է արտադրության միջնակապիտալիստական ձևերից, որոնց
հետ կապված է մանր ապրանքարտադրողների (գյուղացիների և ար-
հեստավորների) գոյությունը 4. Մարքսը լիակատար հիմք ունի արքա-
տահանում վերջիններից, քանի որ պարզ ապրանքային արտադրու-
թյան մնացորդները զարգացած կապիտալիստական հասարակությու-
նում կատարում են երկրորդական դեր և որոշիչ ազդեցություն չեն գոր-
ծում իրացման պրոցեսի վրա:

Երկրորդ արտահայտումն այն ենթադրությունն է, որ ապրանքները
վաճառվում և գնվում են իրենց արժեքով, այսինքն՝ վերացումն այն
փաստից, որ ոչ միայն շուկայական գները, այլև արտադրության գները
չեզոքում են արժեքից:

Երրորդ արտահայտումը նշանակում է վերացում արտաքին անաղբից
և ամբողջ կապիտալիստական տնտեսության քննումը որպես միասնա-
կան ամբողջություն: Կապիտալիստական երկրները, արտահանելով մի
կտրի ապրանքներ, ներմուծում են այլ ապրանքներ: Ուստի արտաքին
անտուրք չի ազդում իրացվող ապրանքների արժեքի ընդհանուր գու-
մարի վրա:

Չորրորդ արտահայտումը վերացումն է բանվորների շահագործման
ստեղծանի բարեբաշտումից:

Հինգերորդ արտահայտումը վերացումն է կապիտալի օրգանական
կազմի անփոփոխության:

Նույն պատճառներով սա նա օրինաչափ է:

Սակայն, հարկավոր է նկատի ունենալ, որ կապիտալի օրգանական
կազմի անփոփոխ վերահսկող թուլագույնի է հետազոտության որոշ կտավում,
իսկ հետագայում այդ անը պետք է մտցվի վերլուծության մեջ, մի բան,
որ, ինչպես ցույց կտրվի ստորև, արևի Գ. Ը. Լենինը:

Հասարակական արդյունքի իրացման կարևորագույն պայմանները
մնում են նույնը, անկախ ան բանից՝ բարձրանալու են շահագործման
ստեղծանք և կապիտալի օրգանական կազմը թե ոչ: Ուստի իրացման
պայմանները վերլուծելիս նշված գործոնների փոփոխություններից վե-
րանալը միանգամայն օրինաչափ է:

4. Մարքսը եղևում էր նաև այն ենթադրությունից, որ ամբողջ կա-
պիտալը լրիվ չափով շրջանառություն է կատարում մեկ տարվա ըն-
թացքում, այսինքն՝ վերանում էր այն բանից, որ հիմնական կապիտալի
շրջանառությունը ընդգրկում է մի քանի տարի:

§ 1. Հասարակական ամբողջական արդյունքը և Գրաբաղկացուցիչ մասերը

Հասարակական ամբողջական արդյունքը և Գրաբաղկացուցիչ մասերը

Հասարակական ամբողջական արդյունքը բաղկացած է այն պարանթեզների մասառախից, որ արտադրվել է հասարակությունում սովյալ ժամանակաշրջանում: Ապրանքային կարգիչ մասում են նաև գին, մի կողմից, որպես բաժնատերի սպառողական արժեքների ամբողջություն, իսկ մյուս կողմից՝ որպես պարանթային արժեքների դամար¹:

Կապառախիսական հասարակության ամբողջական արդյունքը բաղկացած է բաժնեմասերի և երկր տարրի. հաստատուն կապիտալի, փոփոխյալ կապիտալի և հավելյալ աճմեթի: Ամբողջական արդյունքի արժեքի առաջին տարրը (C) արտահայտում է ածխյալ, առարկանյացած աշխատանքի ծախսումները: Երկր երկրորդ և երրորդ տարրերը՝ միասին վերցրած (V+M), կազմում են երկր արժեքը, որը հասարակությունում գտեղծվել է սովյալ աարվա ընթացքում, այսինքն՝ արտահայտում են կենդանի աշխատանքի ծախսումները:

ՔՆա-իսկին ձևով հասարակական ամբողջական արդյունքը բաղկացած է արտադրության միջոցներից և սպառման առարկաներից: Նյութական բարիքների առաջին խումբը ընդգրկում է հումքը, օժանդակ նյութերը, մեքենաները, գործիքները և այլն. երկրորդ խմբի մեջ մտնում են անձնական սպառման բոլոր առարկաները՝ անդամներինը, հագուստը, կոշիկները, պիսեանքի առարկաները և այլն: Հասարակական ամբողջ արդյունքի երկախի բաժանումը առաջին անգամ տվել է Կ. Մարքսը և կարևորագույն նշանակություն ունի հասարակական վերարտադրության պրոցեսը հասկանալու համար:

Հասարակական արտադրության երկու ստորաբաժանումները

Այն էությունը ամբողջությունը, որոնցում արտադրվում են հումք, օժանդակ նյութեր, մեքենատարրեր, գործիքներ և այլն, Կ. Մարքսը անվանել է հասարակական արտադրության առաջին ստորաբաժանում: Այն էությունը արտադրվում են անձնական պահանջ-մունքների բավարարող արդյունքներ, այսինքն՝ սպառման առարկաներ, Կ. Մարքսը անվանել է հասարակական արտադրության երկրորդ ստորաբաժանում:

Հասարակական ամբողջական արդյունքի հարկավոր է տարրերը այսպես կոչված հասարակական վերջնական արդյունքը, որը ընդգրկում է միայն այն արդյունքները, որոնք պիտանք են վերջնական սպառման համար (անձնական սպառման առարկաները, մեքենաները և այլն): Առարկաների մյուս միջոցները, բայց չի ընդգրկում հետագա վերաձևական ներկա հում նյութերը:

Հասարակական արտադրության երկու ստորաբաժանումները իրարից տարբերվում են անձնից առաջ նրանց արտադրանքի սպառման բնույթով: Ի ստորաբաժանումն արդյունքները հատկացված են արտադրողական սպառման համար, իսկ Ի ստորաբաժանումն արդյունքները՝ անձնական սպառման համար: Հասարակական արտադրության բաժանումները երկու ստորաբաժանումների կիրառելի է ամեն մի հասարակարգի նկատմամբ: Մակայն կապիտալիզմի պայմաններում Ի և Ի ստորաբաժանումները տարբերվում են նաև նրանց արտադրանքի օտոխալական դերով: արտադրության միջոցները բոտրության հասարակարգում հատկացված են ծառայելու իրեն կապիտալ և կենտրոնանում են կապիտալիզմի զարգացմանը: Մակայն, իսկ սպառման առարկաները հատկացված են ծառայելու որպես կենտրոն և բաշխվում են բաշխողների ու կապիտալիստների միջև:

Անհատ կապիտալիստի համար կարևոր չէ իր ձեռնարկությունում արտադրվող սպառողական արժեքի բնույթը, քանի որ նրան հետաքրքրում է սպառանքի մեջ մարմնավորված հավելյալ արժեքը միայն, որի համար և նա վարում է արտադրությունը: Մակայն հասարակական կապիտալի վերարտադրության համար ամենին էլ նշանակություն ունի չէ սպառողական արժեքների բնույթը, քանի որ ամբողջ հասարակության մասշտաբով օգտագործված հումքը պետք է փոխհատուցվի նոր հումքով, մաշված մեքենաները՝ նորերով և այլն: Այստեղ տեղի է ունենում առ միայն արժեքի փոխհատուցում, այլն արդյունքի բնանկի փոխհատուցում...»: Հասարակական կապիտալի վերարտադրությունը վերլուծելիս անհրաժեշտ է պարզել, թե ինչպես են փոխհատուցվում և վերարտադրվում հասարակական ամբողջական արդյունքի բոլոր բաղկացուցիչ մասերը բաժնեքի և բաժնեքի և բաժնեքի:

§ 2. Իրացան պայմանները կապիտալիստական պարզ վերարտադրության ժամանակ

54
Գարզ վերարտադրության ժամանակ Ի ստորաբաժանումների միջև որակի համամասնությունների

Գարզ վերարտադրության ժամանակ Ի ստորաբաժանումն արժեքի ամբողջ արտադրանքը սպառարժեքում է տարվա ընթացքում հասարակության մեջ սպառված հաստատուն կապիտալի փոխհատուցման համար, բաժնում այդ արտադրանքի մի մասը փոխհատուցում է Ի ստորաբաժանումն հաստատուն կապիտալը, իսկ մի մասը՝ Ի ստորաբաժանումն հաստատուն կապիտալը: Ուստի Ի ստորաբաժանումն տարեկան արտադրանքի արժեքը

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., том 24, стр. 444.

պետ է հավասար լինի երկու ստորաբաժանումների հաստատուն կապիտալի զուգարին: Եթե I ստորաբաժանման առեկտի արտադրանքի արտադրեք նշենք I W, իսկ ստորվա ընթացքում սպառված I և II ստորաբաժանումների հաստատուն կապիտալը՝ համապատասխանորեն IC և ICc, ապա իրացման վերոհիշյալ պայմանը կարտահայտվի հետևյալ բանաձևով.

$$IW = IC + ICc$$

II ստորաբաժանման արտադրանքը հատկացվում է բանվորների ու կապիտալիստների անձնական սպառման համար. այն իրացվում է մասամբ երկու ստորաբաժանումների բանվորների ներկայացրած պահանջարկի հաշվին և հավասար է նրանց աշխատավարձին, մասամբ էլ երկու ստորաբաժանումների կապիտալիստների ներկայացրած պահանջարկի հաշվին և հավասար է նրանց հավելյալ արժեքին: Հետևաբար, II ստորաբաժանման առեկտը առադրանքի արժեքը պետ է հավասար լինի երկու ստորաբաժանումների բանվորների ու կապիտալիստների եկամուտների զուգարին: Եթե II ստորաբաժանման տարեկան արտադրանքի արժեքը նշենք II W, I և II ստորաբաժանումների բանվորների տարեկան աշխատավարձը՝ IV և II V, I և II ստորաբաժանումների կապիտալիստների տարեկան հավելյալ արժեքը՝ I m և II m, ապա իրացման վերոհիշյալ պայմանը կարտահայտվի հետևյալ ֆորմուլայով.

$$IIW = I(v+m) + II(v+m)$$

Հասարակական ամբողջական արդյունքի իրացումը իր մեջ ընդգրկում է. ա) I ստորաբաժանման արտադրանքի մի մասի իրացումը իր իսկ ներսում. բ) II ստորաբաժանման արտադրանքի մի մասի իրացումը իր իսկ ներսում. գ) I և II ստորաբաժանումների արտադրանքի մի մասի իրացումը նրանց փոխադարձ փոխանակության միջոցով:

Պարզ վերաբառարտադրության ժամանակ I ստորաբաժանման ներսում իրացվում է նրա արտադրանքի այն մասը, որի մեջ մարմնավորվում է առավել ընթացքում սպառված I ստորաբաժանման հաստատուն կապիտալը (IC): Այդ զուգարով I ստորաբաժանման կապիտալիստները միմյանցից զենում են արտադրության միջոցներ՝ ծախսված հումքը, մաշված մեքենաները փոխհատուցելու համար և այլն:

II ստորաբաժանման ներսում իրացվում է նրա արտադրանքի այն մասը, որը իր մեջ մարմնավորում է այդ ստորաբաժանման բանվորների տարեկան աշխատավարձը և կապիտալիստների տարեկան հավելյալ արժեքը, այսինքն՝ II (v+m): Եւզված զուգարով II ստորաբաժանման բանվորները ու կապիտալիստները սպառման առարկաներ են զենում II ստորաբաժանման իսկ ներսում:

I և II ստորաբաժանումների արտադրանքը, որը չի իրացվում իրանցից յուրաքանչյուրի ներսում, ենթակա է փոխադարձ փոխանակման զրոյ երկու ստորաբաժանումների միջև: I ստորաբաժանման ներսում չի կարող իրացվել արտադրանքի մի մասը, որը հավասար է I(v+m), քանի որ բանվորների ու կապիտալիստների եկամուտները պետ է վերածվեն անձնական սպառման առարկաների, իսկ I ստորաբաժանման արտադրանքը բաղկացած է արտադրության միջոցներից: Պրա հետ մեկտեղ, II ստորաբաժանման ներսում չի կարող իրացվել արտադրանքի մի մասը, որը հավասար է ICc, քանի որ հաստատուն կապիտալը փոխհատուցելու համար պահանջվում են արտադրության միջոցներ, իսկ II ստորաբաժանման արտադրանքը բաղկացած է անձնական սպառման առարկաներից: Այսպեսով, I(v+m) և ICc փոխադարձաբար փոխանակվում են I և II ստորաբաժանումների միջև:

Ուստի պարզ վերաբառարտադրության ժամանակ իրացման զխաժոր պայմանն այն է, որ I ստորաբաժանման բանվորների ու կապիտալիստների տարեկան եկամուտների զուգարը պետ է հավասար լինի տարվա ընթացքում II ստորաբաժանման սպառված հաստատուն կապիտալին, զամ՝ I(v+m) = ICc:

Այս բոլոր պայմանները կարելի է ակնառու կերպով ցույց տալ թվական կոնկրետ օրինակով: Այսպիսի թվական օրինակ է Մարքսը ավել է Կապիտալի-ի II հատորի 20-րդ դլխում:

Պարզ վերաբառարտադրության սխեմա

$$\left. \begin{array}{l} I. 4000c + 1000v + 1000m = 6000 \\ II. 2000c + 500v + 500m = 3000 \end{array} \right\} = 9000$$

Տվյալ սխեմայի առաջին տողում արտահայտված է I ստորաբաժանման տարեկան արտադրանքի արժեքը, իսկ երկրորդ տողում II ստորաբաժանման տարեկան արտադրանքի արժեքը: Իրացման պրոցեսը տեղի է ունենում հետևյալ կերպ: I ստորաբաժանման կապիտալիստները կարիք ունեն 4000c զուգարի արտադրության միջոցների արժեքը: Ուստի նրանք միմյանցից զենում են 4000 զրամական միավորի արտադրության միջոցներ:

I ստորաբաժանման արտադրանքի մնացած մասը՝ 2000 զրամական միավոր զուգարով (1000v + 1000m), չի կարող իրացվել I ստորաբաժանման ներսում: Բանն այն է, որ իրի արժեքի տարրեր, IV-ն և I(m)-ը կազմում են բանվորների ու կապիտալիստների այն եկամուտները, որոնք հատկացված են անձնական սպառման համար, բայց նյութա-

հանորեն այդ 2000 դրամական միավորները մարմնավորված են հում-
քի, մեքենաների և արտադրության այլ միջոցների մեջ, որոնք պետական
չեն անձնական սպասման համար, Հեռակարք, I ստորաբաժանման
չև արտադրանքի 2000 դրամական միավորները (1000Վ+1000Մ) պետք է
փոխանակվեն II ստորաբաժանման համարժեք դումարի արտադրան-
քի հետ, որը կարող է օգտագործվել I ստորաբաժանման բանվորների ու
կապիտալիստների անձնական պահանջույթները բավարարելու
համար:

II ստորաբաժանման արտադրանքի մի մասը 1000 դրամական
միավոր գումարով (500Վ+500Մ) իրացվում է չենջ իր՝ II ստորաբա-
ժանման ներսում: II ստորաբաժանման բանվորները իրենց ստացած
աշխատավարձի 500 դրամական միավորով սպասման առարկաներ են
չկում: II ստորաբաժանման կապիտալիստներից, իսկ վերջիններս էլ
մեծյանցից սպասման առարկաներ են գնում հավելյալ արժեքի 500
դրամական միավորի շահով:

Սակայն II ստորաբաժանման արտադրանքի մնացած մասը, որը
հավասար է 2000 Շ-ի, չի կարող իրացվել իր իսկ ներսում, քանի որ նրա
արժեքը չի համապատասխանում սրահանջվող սպառողական արժեքին:
Ըստ արժեքի, այդ 2000 Շ-ն իրենից ներկայացնում է սպառված հաստա-
վան կապիտալ, բայց զրոնք նյութականորեն մարմնավորված են անձ-
նական սպասման առարկաների մեջ, որոնք չեն կարող փոխհատուցել
նախված արտադրության միջոցները: Հեռակարք, II ստորաբաժան-
ման արտադրանքի 2000 դրամական միավորները պետք է փոխանակ-
վեն I ստորաբաժանման համարժեք դումարի արտադրանքի հետ:

Եվ այսպես, I ստորաբաժանման ներսում արտադրանքի արժեքի
6000 միավորից իրացվում է 4000 Շ, II ստորաբաժանման ներսում ար-
տադրանքի արժեքի 8000 միավորից իրացվում է 1000 միավոր (500Վ+
500Մ): Վերջապես, I ստորաբաժանման (1000Վ և 1000Մ)-ը փոխա-
նակվում է II ստորաբաժանման 2000 Շ-ի հետ: Գրանից հետո արտա-
դրության պրոցեսը կարող է վերակազմվել անփոփոխ շահերով:

Պարզ վերարտադրության սխեման արտացոլում է հասարակական
չափանալի վերարտադրության բույր այն օրինաչափությունները, որոնք
ընդհանուր ձևով արված են վերևում: Պարզ վերարտադրության սխե-
մայի վերլուծությունից բխում են հետևյալ հետևությունները: 1) Հա-
մայի վերլուծության արդյունքի իրացումը ճնարվողը հնարավոր է հասարա-
տարական ամբողջական արդյունքի իրացումը: 2) Եթե հասարա-
տամասնությունների անկախության զեպրում միայն: 3) Եթե հասարա-
տամասնությունների անկախության զեպրում միայն: 4) Եթե հա-
րակական արտադրության համամասնականությունը խախտվում է, իսկ դա
անխուսափելի է կապիտալիստական արտադրության տեսեսության սյա-
նիտուսափելի է կապիտալիստական արտադրության տեսեսության սյա-

իրացումը չի կարող տեղի ունենալ նորմալ, և նեոկարք, խախտվում է
վերարտադրության ամբողջ պրոցեսը:

I և II ստորաբաժանումների միջև նշված համամասնություններից
բացի պետք է որոշակի համամասնություններ պահպանվեն յուրաքան-
չյուր ստորաբաժանման ներսում, արտադրության տարբեր շյուղերի
միջև: Հասարակական արտադրության համամասնությունների բազմա-
զանգվածային արդեն ինքնին խոսում է այն մասին, թե որքան բարձր ու
զժժվար է սպահնակի ապրանքների իրացումն ու վերարտադրության
պրոցեսի նորմալ ընթացքը կապիտալիզմի պայմաններում, որի համար
տրիպական են արտադրության տարբերակությունն ու անհամասնա-
կանությունը:

Հասարակական ամբողջական արդյունքի իրացման պրոցեսում
փոքր մասամբ շրջանառություն է կատարում կապիտալիստների ու
բանվորների միջև, մասամբ էլ՝ միայն կապիտալիստների միջև: Այս-
պես, I 1000 Վ-ն II 1000 Շ-ի հետ փոխանակվելու ժամանակ փոքր նախ I
ստորաբաժանման կապիտալիստներից անցնում է այդ կապիտալիստնե-
րի ձեռնարկություններում աշխատող բանվորներին, փոխանակվելով
նրանց աշխատուժի հետ: Ենթահետո I ստորաբաժանման բանվորները
այդ փոքր օպտագործում են II ստորաբաժանման կապիտալիստներից
սպասման առարկաներ գնելու համար: Վերջապես, նույն փոքրով II
ստորաբաժանման կապիտալիստները որոտագրության միջոցներ են
գնում I ստորաբաժանման կապիտալիստներից: Այլ կերպ է տեղի ունե-
նում I 1000 Մ-ի փոխանակումը II Շ-ի հետ: Եվ այդ զեպրում փոքր շրջ-
անառություն է կատարում I և II ստորաբաժանումների կապիտա-
լիստների միջև միայն:

Փողի շրջանառության ընդհանուր օրինաչափությունները կապիտա-
լիստական վերարտադրության պրոցեսում հետևյալներն են.

1) փոքր շրջանառության մեջ են գնում կապիտալիստները. միջ-
նորդավորելով ապրանքների իրացումը, դա նորից վերադառնում է այն
կապիտալիստներին, որոնք շրջանառության մեջ էին գրել այն.

2) շրջանառության համար անհրաժեշտ փողի քանակը զգալիորեն
լրակատ է իրացվող տարեկան արտադրանքի արժեքից, քանի որ փողի
յուրաքանչյուր միավոր տարեկան կատարում է մի քանի պտույտ:

§ 3. Իրացման պայմանները կապիտալիստական ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ

Ընդլայնված վերարտադրության հաստատությունը

Ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ I ստորարժամանակ արտադրանքը պետք է ոչ միայն փոխհատուցի սպառված հաստատուն կապիտալը, այլ, բացի դրանից, իր մեջ պարունակի արտադրության լրացուցիչ միջոցներ, որոնք հատկացված են երկու ստորարժամանակների հաստատուն կապիտալը մեծացնելու համար: Այստեղից հետևում է, որ ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ $IW > Ic + IIc$:

Գրա հետ մեկտեղ ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ չի կարող պահպանվել $I(v+m) = IIc$ հավասարությունը, որը պարտադիր պայմար է I ստորարժամանակի համար: Բանն այն է, որ ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ հավելյալ արժեքը կապիտալիստի անձնական սպառման նպատակների համար օգտագործվում է ոչ լրիվ չափով, նա բաժանվում է կապիտալիստի անձնական սպառման մասի (m_n) և կապիտալացվող մասի (m_k): Իր հերթին, հավելյալ արժեքի կապիտալացվող մասը (m_k) բաժանվում է լրացուցիչ հաստատուն կապիտալի (Δc) և լրացուցիչ փոփոխուն կապիտալի (Δv): I ստորարժամանակ կապիտալացվող հավելյալ արժեքի մի մասը, որը վերաժգում է այդ ստորարժամանակի լրացուցիչ հաստատուն կապիտալի, մնում է նրա ներսում և չի կարող իրացվել II ստորարժամանակի հետ փոխանակման կարգով: Հետևաբար, ընդլայնված վերարտադրությունը $I(v+m) = IIc$ հավասարության փոխարեն ենթադրում է $I(v+m) > IIc$ անհավասարությունը:

Վերապահեա, ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ չի կարող լինել և երրորդ հավասարությունը, որը բնորոշ է պարզ վերարտադրության համար, այսինքն՝ $IIW = I(v+m) + II(v+m)$: Բանն այն է, որ ընդլայնված վերարտադրության պայմաններում կապիտալացվող հավելյալ արժեքի մի մասը վերաժգում է լրացուցիչ հաստատուն կապիտալի, այսինքն՝ ծախսվում է արտադրության լրացուցիչ միջոցներ ձեռք բերելու համար և, հետևաբար, չի կարող փոխանակվել անձնական սպառման առարկաների հետ: Ուստի ընդլայնված վերարտադրության նախադրյալներից մեկը $I(v+m) + II(v+m) > IIW$ անհավասարությունն է:

Համաձայնությունները I և II ստորարժամանակների միջև ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ

Ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ I ստորարժամանակ արտադրանքը ծախսում է I ստորարժամանակ սպառված կապիտալը (Ic) փոխհատուցելու և այդ կապիտալի սեղ ($I\Delta c$) ապահովելու համար, II ստորարժամանակ սպառված հաստատուն կապիտալը

(II c) փոխհատուցելու և այդ նույն կապիտալի սեղ ($II\Delta c$) ապահովելու համար: Այստեղից հետևում է, որ $IW = I(c + \Delta c) + II(c + \Delta c)$, այսինքն՝ I ստորարժամանակ տարեկան արտադրանքի արժեքը հավասար է հաստատված արտադրության երկու ստորարժամանակների սպառված և լրացուցիչ հաստատուն կապիտալի գումարին:

II ստորարժամանակ տարեկան արտադրանքը ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ հատկացվում է I ստորարժամանակ նախկինում գրազված և լրացուցիչ բանվորների անձնական սպառման համար՝ $I(v + \Delta v)$, II ստորարժամանակ նախկինում գրազված և լրացուցիչ բանվորների անձնական սպառման համար՝ $II(v + \Delta v)$, երկու ստորարժամանակների կապիտալիստների անձնական սպառման համար ($II m_n + II m_k$): Հետևաբար, $IW = I(v + \Delta v) + II(v + \Delta v) + II m_n + II m_k$, այսինքն՝ II ստորարժամանակ տարեկան արտադրանքի արժեքը հավասար է հաստատված արտադրության նախկինում և լրացուցիչ փոփոխուն կապիտալի և կապիտալիստների կողմից անձնական սպառվող հավելյալ արժեքի գումարին:

Արտադրանքի իրացումը ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ սեղի է ունենում հետևյալ կերպ: I ստորարժամանակ ներսում իրացվում է նրա արտադրանքի այն մասը, որը փոխհատուցում է այդ ստորարժամանակի հաստատուն կապիտալը, և նրա այն մասը, որ պահանջվում է նրա հաստատուն կապիտալի սեղի համար, այսինքն՝ $I(c + \Delta c)$: II ստորարժամանակ ներսում իրացվում է նրա արտադրանքի այն մասը, որի հաշվին ապահովվում է նախկինում գրազված բանվորների, լրացուցիչ վարձված բանվորների և իրենց՝ կապիտալիստների անձնական սպառումը, այսինքն՝ $II(v + \Delta v + m_n)$:

I ստորարժամանակ արտադրանքի մնացած մասը, որը գումարական արտահանության հավասար է նախկինում գրազված, լրացուցիչ վարձված բանվորների աշխատավարձի $I(v + \Delta v)$, ինչպիսի նաև կապիտալիստների կողմից անձամբ սպառվող հավելյալ արժեքի մի մասի ($II m_k$) գումարին, չի կարող իրացվել I ստորարժամանակ շրջանակներում, քանի որ արտադրության միջոցները չեն կարող ծառայել բանվորներին ու կապիտալիստներին անձնական պահանջույթները բավարարելու համար: Գրա հետ մեկտեղ, II ստորարժամանակ արտադրանքի մի

մասը, որը դրամական արտահայտությամբ հավասար է նրա նախնական և լրացուցիչ հաստատուն կապիտալի զուամբին $II (c + \Delta c)$, չի կա-
 ռող իրացվել II ստորարժամանակ ներսում, քանի որ անձնական սպա-
 ման ապահովանքը պիտանելի չէն հաստատուն կապիտալը բնականօր փոխ-
 հատուցելու և մեծացնելու համար Արտադրանքի այն մասերը, որնք
 չեն իրացվում յուրաքանչյուր ստորարժամանակ ներսում, իրացվում են
 իրար հետ փոխանակման միջոցով:

Այսպիսով, բնդալանված վերարտադրության ժամանակ հասարակա-
 կան ամբողջական արդյունքի իրացման անհրաժեշտ պայմանը հետևյալ
 հավասարությունն է. $I (v + \Delta v + m_n) = II (c + \Delta c)$, այսինքն՝ I ստոր-
 արժամանակ նախակարգական և լրացուցիչ փոփոխուն կապիտալի և կա-
 պիտալիտանների կողմից սպասվող հավելյալ արժեքի զումարը
 պետ է հավասար լինի II ստորարժամանակ նախակարգական և լրա-
 ցուցիչ հաստատուն կապիտալի զումարին:

Բնդալանված
 վերարտադրության
 սեփական

Հասարակական կապիտալի ընդլայնված վերար-
 արդրության վերլուծւ շարքոված օրինաչափու-
 թյունները կարելի է ցույց տալ հետևյալ թվա-
 կան օրինակով՝ «կապիտալ»-ի II հաստարում

Կ. Մարքսը ընդլայնված վերարտադրության սեփական համար իբրև
 էլակետ վերցրել է հետևյալ մեծությունները.

$$\left. \begin{aligned} I. 4000c + 1000v + 1000m = 6000 \\ II. 1500c + 750v + 750m = 3000 \end{aligned} \right\} = 9000:$$

Ընդումին դայմանականորեն ենթադրվում է, որ I ստորարժամանակ
 հավելյալ արժեքը բաժանվում է երկու հավասար մասերի, որոնցից մե-
 կը ծախսվում է կապիտալիտանների անձնական սպասման համար, իսկ
 մյուսը փոխարկվում է կապիտալի կուտակման համար: Այդ ենթադրու-
 թյան համապատասխան I ստորարժամանակ 1000 m -ն բաժանվում են
 500 m_n -ի և 500 m_n -ի, իսկ այդ ստորարժամանակ կապիտալացվող հա-
 վելելյալ արժեքը (500 m_n), իր հերթին բաժանվում է լրացուցիչ հաստա-
 տուն կապիտալի և լրացուցիչ փոփոխուն կապիտալի՝ 4:1 համամասնու-
 թյամբ, այսինքն՝ 500 m_n -ն արժեքում են 400 c -ի և 100 v -ի:

Այսպիսով, I ստորարժամանակ արտադրանքը արտադրության երկ-
 րորդ տարուց առաջ իր մեջ ընդգրկելու է հետևյալ տարրերը.
 $I (4000 + 400)c + (1000 + 100)v + 500 m_n = 6000$: Այս արտադրանքից
 $4400c$ -ն իրացվում են I ստորարժամանակ ներսում և օդադրոթվում են
 սպասված հաստատուն կապիտալը (4000 c -ն) փոխհատուցելու և այդ
 նույն կապիտալը (400 c -ն) մեծացնելու համար: I ստորարժամանակ
 արտադրանքի մնացած մասը, որը զրամական արտահայտությամբ հա-
 վասար է 1600 (1000 v + 100 v + 500 m_n), չի կարող իրացվել I ստորարա-

ժաման շրջանակներում, քանի որ աշխատուժի վերարտադրության հա-
 մար նախկին և լրացուցիչ վարձված բանվորների համար պահանջվում
 են 1000 v + 100 v զումար անձնական սպասման ապահովանք, իսկ I
 ստորարժամանակ կապիտալիտանների համար անհրաժեշտ են նրանց
 կողմից անձամբ սպասվող հավելյալ արժեքի զումարի (500 m_n) սպա-
 ման ապահովանք, իսկ I ստորարժամանակ արտադրանքը բաղկացած է
 բանվորների և կապիտալիտանների անձնական սպասման համար ոչ պի-
 տանի արտադրության միջոցներից: Ուստի 1600 զրամական միավոր
 զումարի ամլյալ արտադրանքը պետ է իրացվի II ստորարժամանակ
 արտադրանքի հետ փոխանակելու կարգով:

Որպեսզի զա հնարավոր լինի, II ստորարժամանակը պետ է I
 ստորարժամանակը ներկայացնի 1600 զրամական միավորի շափի ար-
 տադրանքի պահանջարկ: Հետևաբար, II ստորարժամանակ կապիտա-
 լիտանները պետ է իրենց հաստատուն կապիտալը 1500 c -ից մեծացնեն
 ու հասցնեն 1600 c -ի: Այլ կերպ ասած, II ստորարժամանակ հավելյալ
 արժեքից 100 զրամական միավոր պետ է օդադրոթվի այդ ստորարա-
 ժամանակ հաստատուն կապիտալը մեծացնելու համար: Քանի որ ենթա-
 դրվում է, որ կապիտալի օդանական կազմը մնում է անփոփոխ (II
 ստորարժամանակ մեջ այն հավասար է 2:1), հաստատուն կապիտալի
 սեղ 100 զրամական միավորով կպահանջի փոփոխուն կապիտալի սեղ
 50 զրամական միավորով: Այդ 50 զրամական միավորը կարելի է վեր-
 ցրելի միայն հավելյալ արժեքից: Իրա հետևանքով II ստորարժաման-
 ակ կապիտալացվող հավելյալ արժեքը կհազմի 150 զրամական միա-
 վոր (100 Δv + 50 Δv), իսկ կապիտալիտանների կողմից անձամբ սպա-
 սվող հավելյալ արժեքը՝ 600 միավոր (750—150):

Եվ այսպես, արտադրության երկրորդ տարվա նախօրյակին II
 ստորարժամանակ արտադրանքը բաղկացած կլինի հետևյալ տարրերից.

$$II. (1500 + 100)c + (750 + 50)v + 600 m_n = 3000,$$

երկու ստորարժամանակների արտադրանքի իրացումը տեղի է ունե-
 կում հետևյալ կերպ: I ստորարժամանակ շրջանակներում իրացվում են
 4400 զրամական միավոր զումարի արտադրության միջոցներ, որոնցից
 4000-ը փոխհատուցում են սպասված հաստատուն կապիտալը, իսկ
 400-ը կազմում են հաստատուն կապիտալի ամբը: II ստորարժամանակ
 ներսում իրացվում են 1400 զրամական միավոր զումարի սպասման
 ապահովանք, որոնցից 750-ը ծախսվում է նախկին բանվորների սպա-
 ման համար, 50-ը՝ լրացուցիչ վարձված բանվորների սպասման և
 600-ը՝ կապիտալիտանների անձնական սպասման համար: I և II ստորա-
 րժամանակների միջև փոխադարձ փոխանակման որոտն են մտնում I
 ստորարժամանակ 1600 (1000 v + 100 Δv + 500 m_n) զումարի արտա-

գրանքը և II ստորաբաժանման նույնպես 1600 (1500c+100 Δc) գումարի արտադրանքը Քանի որ այն մեծությունները համարժեք են, իրար ցույց տեսնալով որ է գտնում:

Արտադրության առաջին տարվա ընթացքում թողարկված արտադրանքի իրացումից հետո արտադրության պրոցեսը վերակազմում է ընդլայնված հիմքի վրա, և երկրորդ տարվա վերջին նրանց արտադրանքը կկազմի (այն ենթադրությամբ, որ հավելյալ արժեքի նորման մնում է անփոփոխ)։

$$\left. \begin{aligned} I. 4400c+1100v+1100m &= 6600 \\ II. 1600c+800v+800m &= 3200 \end{aligned} \right\} = 9800,$$

Ինչպես երևում է սխեմայից, երկրորդ տարվա վերջին, առաջին տարվա համեմատությամբ, I ստորաբաժանման արտադրանքը մեծացել է 600 միավորով, II ստորաբաժանման արտադրանքը՝ 200 միավորով, իսկ հասարակական ամբողջական արդյունքը՝ 800 միավորով:

Ելնելով նույն նախադրյալներից, կարելի կլինեն շարունակել ընդլայնված վերարտադրության սխեման: Ընդլայնված վերարտադրության այն օրինակությունները, որոնք երևան են գալիս առաջին երկու տարիների վերլուծության ժամանակ, գործելու են նաև երեք տարվա, հինգ տարվա ընթացքում և այլն:

Այսպիսով, իրացման օրինակությունները կապիտալիստական ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ կարելի է համառոտակի ձևակերպել այսպես.

1. Հասարակական ամբողջական արդյունքի իրացման համար ընդլայնված վերարտադրության ժամանակ անհրաժեշտ են հետևյալ համաժամանությունները.

$$\begin{aligned} IW &= I(c+\Delta c) + II(c+\Delta c), \\ IIW &= I(v+\Delta v+m_0) + II(v+\Delta v+m_0), \\ I &= I(v+\Delta v+m_0) = II(c+\Delta c); \end{aligned}$$

2. Ընդլայնված վերարտադրությունը պահանջում է հասարակական արտադրության երկու ստորաբաժանումների փոխադարձ կապ՝ I ստորաբաժանման առջատար զինքի պայմաններում: Հենց I ստորաբաժանումն է ապահովում ընդլայնված վերարտադրության նյութական բազան, քանի որ նա արտադրության լրացուցիչ միջոցներ է մատակարարում արտադրության բոլոր մշտական մեջ է գտնվում I ստորաբաժանման նյութական արտադրության աճը կախման մեջ է գտնվում I ստորաբաժանման արտադրության աճից: Սակայն I ստորաբաժանումը, իր հերթին, ման արտադրության աճից: Սակայն I ստորաբաժանումը, իր հերթին, իր կարող ընդլայնված վերարտադրության իրականացնել II ստորաբաժանի կարող ընդլայնված վերարտադրության իրականացնել II ստորաբաժանումից մեկուսացած, քանի որ նա իր արտադրանքի մի մասը իրացնում է այն II ստորաբաժանմանը վաճառելու միջոցով և II ստորաբաժանում է այն II ստորաբաժանմանը վաճառելու միջոցով:

Մասնավորապես է պայտման առարկաներ, որոնք ապահովում են բանվորների ու կապիտալիստների անձնական սպասույթ:

3. Կապիտալիստական ընդլայնված վերարտադրությունը պայմանավորում է ներքին շուկայի աճը: Այդ աճը տեղի է ունենում այն պատճառով, որ ընդլայնված վերարտադրության ընթացքում, ա) մեծանում է հաստատուն կապիտալը և, հետևաբար, աճում է արտադրության միջոցների պահանջարկը, բ) մեծանում է փոփոխուն կապիտալը և, հետևաբար, աճում է բանվորների պայտման առարկաների պահանջարկը, գ) մեծանում է երկու ստորաբաժանումների կապիտալիստների կողմից անձնական սպասույթ հավելյալ արժեքը, որի հետևանքով աճում է կապիտալիստների պայտման առարկաների պահանջարկը:

§ 5. Կապիտալիստական արտադրության աճման օրինակափոխությունները

Արտադրության միջոցների արտադրության և կապիտալի օրգանական կազմի բարձրացման րացակառուցության ղեկավարում արտադրությունը երկու ստորաբաժանումներում էլ կանի հավասար տեմպերով: Ռեալ իրականության մեջ տեխնիկան զարգանում է, առաջընթաց է ապրում, իսկ կապիտալի օրգանական կազմը բարձրանում է: Տեխնիկական առաջընթացի պայմաններում արտադրության միջոցների արտադրության սեռույթը զերգաղտնում է սպասման առարկաների արտադրության սեմանը, որը հանդիսանում է ընդլայնված վերարտադրության օրենք: Դա նշանակում է, որ I ստորաբաժանման աճման տեմպերը գերազանցում է II ստորաբաժանման աճման տեմպերին:

Սպասման առարկաների արտադրության համեմատությամբ արտադրության միջոցների արտադրության զերգաղտնող (կամ առավելական) աճման անհրաժեշտությունը բխում է առարկայացած աշխատանքի և կենդանի աշխատանքի միջև եղած հարաբերակցության փոփոխումից: Մեքենական տեխնիկայի զարգացման և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հետ միասին յուրաքանչյուր ժամ կենդանի աշխատանքին բաժին է ընկնում արտադրության միջոցների մեջ առարկայացած ավելի ու ավելի մեծ քանակությամբ աշխատանք: Որքի խոսքով, արդյունքների արտադրության համար ժախտվող աշխատանքի ընդհանուր քանակի մեջ կենդանի աշխատանքի բաժինը պակասում է, իսկ իրանցիվային աշխատանքի բաժինը աճում: Դա ենթադրում է I ստորաբաժանման ավելի արագ աճում: II ստորաբաժանման համեմատությամբ, Այսպիսով, զարգացող մեքենական տեխնիկայի պայմաններում ընդլայնված վերարտադրության օրենքն է արտադրության միջոցների

արտադրության առաջանցիկ անձամբ սպառման ապրիկաների արտադրության համեմատությամբ:

Ստորաբաժանի գերազանցող անձան ժառն են վկայում, օրինակ, հետևյալ աշխատողները: 1947 թթ. ԱՄՆ-ում արդյունաբերական արտադրների ընդհանուր ծավալները 1447 միլիարդ դոլար էին, իսկ 1948 թ. 140 միլիարդ, ըստ որում ստորաբաժանների արտադրությունը անկ է վաղ մեծացել է 140 միլիարդ, ըստ որում ստորաբաժանների արտադրությունը 224 միլիարդ, նյութերի արտադրությունը՝ 135, իսկ սպառման ապրիկաների արտադրությունը՝ 121 միլիարդ:

Սպառման ապրիկաների արտադրության համեմատությամբ արտադրության միջոցների արտադրության առաջանցիկ անձան օրենքի գործողությունը դրսևորվում է ոչ թե կարճատև ժամանակահատվածներում, այլ երկարատև ժամանակաշրջանների ընթացքում: Չրա հետ մեկտեղ այդ օրենքի զիմ գործում են որչալի գործոնները: I ստորաբաժանան հետ ճյուղերում աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացման մաս ճյուղերում աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացման մաս ճյուղերում հաստատան կապիտալի տարրերի կմանցումը զանգուղանում է կապիտալի օրգանական կազմի անք (որը ետ է մեծում կապիտալի սեխեխկական կազմի անքը) և հաստատասխանաբար զանգուղանում է (բայց չի վերաբերում) I ստորաբաժանի մասնակիցներին արդյուն-նավթու և խնայողաբար օգտագործման հետևանքով նույն այդ ուղղու-թյամբ էլ գործում է արտադրության կապիտալատուրողության ու նյու-թաատուրության ինքնում:

Տեխնիկայի առաջընթացը և հիմնական կապիտալի ավելի արդյու-նավթու օգտագործումը պայմանավորում են արտադրության կապիտա-լատուրողության ինքնումը: Արտադրության կապիտալատուրողությունը բառարոգության ինքնումը: Արտադրության կապիտալատուրողությունը շահվում է թողարկված արտադրանքի արժեքի նկատմամբ հիմնական կապիտալի գումարի ճարարերությամբ: Օրինակ, ԱՄՆ-ում 1929 թ. մշա-կապիտալի գումարի ճարարերությամբ 46,9 ցինտ, իսկ 1963 թ.՝ միայն 23,5 ցինտ: Արտադրության կապիտալատուրողության նվազումը նպաս-տում է I և II ստորաբաժանումներին անձան տեմպերի միջև եղած ճեղք-վածքի կրճատմանը:

Արտադրության նյութատուրողությունը շահվում է արտադրանքի մեկ միավորի պատրաստման համար նյութերի ծախսումով: Արտադրու-թյան արդյունավետության բարձրացման և քանակովում է հումքի և նյու-թերի ծախսումների կրճատմամբ և քանակարժեք նյութերը ավելի կծա-խսելու նյութերով փոխարինելով: Այս բանը ետ որը շահվում կպատմում է I ստորաբաժանան անձան տեմպերի ճարարերական ինքնմանն ու I և II ստորաբաժանումների անձան տեմպերի միջև եղած ճեղքվածքի փոքրացմանը:

Սակայն նշված գործոնները չեն վերացնում արտադրության միջոց-ների արտադրության առաջանցիկ անձան: Օրենքի գործողությունը կառավարված ճարարի վնջում: Հնչյալնված վերարտադրության տեմպերի վրա ազդող կարևոր գործոն է կապիտալիտաական կուտակման անձան կուտակման նորման, այնինքն՝ կապիտալացվող ակճերի մաս ճյուղայ արժեքի բաժինը հավելյալ արժեքի մարող մասատի մեջ, կուտակման նորմայի բարձրացումը, մյուս հա-վասար պայմանների զիցքում, տանում է զիցի լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների մեծացում, որը, իր հերթին, պայմանավորում է արտա-դրության անձան տեմպերի ավելացումը:

Այս դրույվունը ցույց տանը հետևյալ օրինակով: Ընթացողները, թե հասարակական ամբողջական արդյունի արժեքը արտադրության առա-ջին տարվա վերջին կազմում է (մյուր ցու.) $450c + 50v + 100m = 600$; Ինքնոր, թե կապիտալի օրգանական կազմը մեծում է անփոխելու, իսկ կա-պիտալիտական կուտակման նորման հավասար է առաջին ղեկարում 50 տեղոսի, երկրորդ ղեկարում՝ 60 տեղոսի: Այդ ժամանակ առաջին ղեկարում կապիտալացվող հավելյալ արժեքի կազմը 50 m ($45\Delta c + 5\Delta v$), իսկ երկրորդ ղեկարում՝ 60 m ($54\Delta c + 6\Delta v$): Հասարակական արդյուն-քի արժեքը արտադրության երկրորդ տարվա ավարտին կհասնի առա-ջին ղեկարում՝ $495c + 55v + 110m = 660$, իսկ երկրորդ ղեկարում՝ $504c + 56v + 112m = 672$, Հետևաբար, արտադրության անի տարեկան տեմպը կկազմի առաջին ղեկարում 10 տեղոս, երկրորդում՝ 12 տեղոս: Այսպիսով, ուրեմն ավելի մեծ է կապիտալիտաական կուտակման նորման, այնինքն ավելի բարձր է հասարակական ամբողջական արդյունքի անձան տեմպը:

Ինչ վերաբերում է կուտակման բուն նորմային, ապա այն կախված է շատ հանգամանքներից, այդ թվում պարզությունին պայման չարի-րից, որի համար կապիտալիտաները ծախսում են հավելյալ արժեքի էլանակալի մասը (որքան ավելի մեծ է անարտադրողաբար սպառվող հավելյալ արժեքի բաժինը, այնքան ավելի փոքր է կուտակման նոր-ման), մրցապայքարի արտվյունից, որը կապիտալիտաներին ճրքում է ունեղանելու կապիտալի կուտակումը, պարանքների իրացման հեռա-եկարներից (որքան ավելի վառ են այդ հեռաեկարները, այնքան փոքր է կուտակման նորման):

Վ. Բ. Լենինը մեծ ավանդ ներդրեց վերարտա-դրության մարքայան տեսության հետագա զար-գացման և այդ տեսությունը սերիոզիան ենթար-կելու և խեղաթյուրելու փորճերի պաշտպանելու գործում: Կապիտալիտական վերարտադրության հարցերին Վ. Բ. Լենինը մեծ ուշադրություն է նվիրել իր շատ աշխատու-թյուններում, հատկապես՝ «Այսպես կուլված շուկաների ճարքի ատթվով»

Քյանք, ապա բոլոր ժամավոր տեղափոխումներում յուրացանչուր զբաղվածի մեկ ժամ-
վա արտադրանքը 1950—1969 թթ. ապիլայնի է 74 տոկոսով:

Ազգային կեանտի ✓ Ազգային կեանտի բաշխումը կապիտալիզմի
բաշխումը, օգտաբաշ-
խումը և զեղազորումը որով բնորոշվում է հետևյալ հիմնական գծերով.

առաջին, այլ բաշխման անուսպնիտական
բնույթով, քան որ ազգային կեանտուր բաժանվում է ամենից առաջ
աշխատավարձի, որ ստանում է վարձու բանվորների դասակարգը, և
հավելյալ արժեքի, որ յուրացնում են շահագործող դասակարգերը՝ կա-
պիտալիստներն ու Նոդատերերը. երկրորդ, կեանտուների բաշխման
աննպատակաբարձ անմամբ, որը արտահայտվում է ազգային կեանտի
մեջ բանվոր դասակարգի բաժնի նվազմամբ և բուրժուազիայի բաժնի
մեծացմամբ. երրորդ, ազգային կեանտի առավել մեծ բաժնի համար
առարկե շահագործող դասակարգերի ու խմբերի միջև մղվող պայքարով:
Այս պայքարը կապված է այն բանի հետ, որ հավելյալ արժեքը բաշխ-
վում է արդյունաբերական շահույթի, առևտրական շահույթի, փոխա-
ավական տոկոսի, Նոդային տեղումի: Հավելյալ արժեքի այս բոլոր տե-
ականերն ստացողները ձգտում են յուրացնել նրա Ներառվորին շափ
ավելի մեծ մասը:

Ազգային կեանտուր վերաբաշխելու ժամանակ երկնական (առաջ-
նային) կեանտուների մի մասի հաշվին, որանց թվին են պատկանում
աշխատավարձը, շահույթը և ռենտան, ձեռնարկվում են անհնցյալ
(եղբորդական) կեանտուները: Գրանց թվին են պատկանում ոչ արտա-
գրական ոլորտում զբաղված անձանց կեանտուները, ինչպես նաև պե-
տական բյուջեի կեանտուները (Անանցյալ կեանտուների զիսավոր ազ-
բյուրներից է ոչ արտադրական ոլորտի աշխատողների ծառայություն-
ները վարձատրությունը: Օրինակ, փաստաբանի կամ բժշկի Նտորաբը
գանձվում է բանվորների աշխատավարձից, կապիտալիստների շահույ-
թից կամ Նոդատերերի տեղումից՝ Նայած, թե ով է դիմում նրանց ծա-
այությունը և ով է վճարում այն:

Ազգային կեանտի վերաբաշխման զործում կարևոր դեր է կատա-
րում պետական բյուջեն: Հարկերի, փոխառությունների և ինֆլյացիայի
միջոցով բուրժուական պետությունը իր բյուջեի օգտին գանձում է
պետությունից, առաջին հերթին աշխատավոր զանգվածների, կեանտու-
ների մի մասը: Մյուս կողմից, պետական բյուջեի նամար մորիխից
վող միջոցներն մի մասը պետական ծախսերի միջոցով անցնում է
պաշտոնյաների, զինծառայողների, պետական մասակարարողների և
այլոց ձեռքը:

Հարկային բեռը շատ անհավասարաշափ է բաշխվում կապիտալիս-
տական հասարակության տարրից դասակարգերի միջև: Խոշոր բուրժուա-
զիան ձգտում է պետությունից ստանալ հարկային մեծ արտոնություն-

ներ և իր կեանտուների բավական մեծ մասը Քարցնում է հարկումից
իսկ, օրինակ, ԱՄՆ-ում, Անգլիայում և ԳՖՀ-ում աշխատավորների տե-
րին է բարդվում ուղղակի և անուղղակի հարկերի ընդհանուր զանարի
50 տոկոսից ավելին: Հարկերը ծառայում են որպես բանվոր դասակար-
գի լրացուցիչ շահագործման գործիք, քանի որ հարկերի միջոցով բուր-
ժուական պետությունը յուրացնում է վարձու բանվորների անհրաժեշտ
աշխատանքի մի մասը:

Կապիտալիզմի ժամանակ ազգային կեանտի օգտագործումը կախ-
նում է նրանում, որ գրա մի մասը մտնում է աննպական սպառման ֆոն-
դի մեջ, որից ծածկվում են ինչպես աշխատավորների աննպական սպա-
ման ծախսերը, այնպես էլ շահագործող դասակարգերի պարագիտային
աննպական սպառման ծախսերը. ազգային կեանտի մի մասը կազմում
է կապիտալիստական կուսական ֆոնդը, որը ծախսվում է բնդայնված
վերադարձության համար. վերջապես, ազգային կեանտի ոչ պակաս
մասը ծախսվում է անարտադրողական ուղղվածան ծախսերը ծածկելու
համար:

§ 7. Վերաբաշխության և ազգային կեանտի ժամանակակից բուրժուական տեսությունների քննադատությունը

Վերաբաշխության նկատման տեսությունը	Ջ. Մ. Քենյաի վերաբաշխության տեսության համաձայն, կապիտալիստական վերաբաշխու- թյան հակասությունները իր կարող են հաղթա- հարվել Նենց կապիտալիզմի շրջանակներում պահանջարկի և կապիտալ ներդրումների պետական կարգավորման միջոցով:
---------------------------------------	--

Քենյաի կարծիքով, վերաբաշխության մեջ վճռական դերը պատ-
կանում է ոչ թե արտադրությանը, այլ սպառմանն ու պահանջարկին:
Սպառումը...— գրել է նա,— ամեն մի տեսնական գործունեության
միակ նպատակն է: Աշխատանք ստանալու հնարավորությունները ան-
խոստափելիորեն ասմանափակված են ամբողջական պահանջարկի մաս-
շտարենքով: Ապրանքների կեանտում սպառողական և ինվեստիցիոն
(այսինքն՝ կապիտալ ներդրումների հետ կապված) պահանջարկի անբա-
վարարությունը ևր Քենյաը համարում ժամանակակից կապիտալիզմի
զիսավոր հիվանդությունը: Սպառողական պահանջարկի անբավարարու-
թյունը նա թխեցնում էր այն հավիտենական Նոգբրանական օրենքից, որ
մարդկանց սպանելու հակումը նրանց կեանտուներին ամանար զուգըն-
թաց պակասում է: Որքան ավելի խոշոր են մեր կեանտուները, — գրել
է Քենյաը, — այնքան, զբրախտաբար, ավելի մեծ է մեր կեանտուները

¹ Ж. М. Кейнс, Общия теория занятости, процента и денег, М., 1911,
1948, стр. 99.

ու մեր սպառման միջև եզած տարբերությունը՝ Իսկ ինվեստիցիոն պահանջարկի անբավարարությունը Քենյուր բացատրում էր այն բանով, որ կապիտալիստների մտք թուլացել է ներդրումներ կատարելու «հակուր», այսպես Նկատմամբ վստահ չլինելու, «իրացվելիություն գերազանցության (այսինքն՝ կապիտալիստ արտադրության մեջ ներդրելու փոխարեն դրամական ձևում պահելու հակումները) և փոխառված անդրախի բարձր մակարդակի հետևանքով Նվ չենց ամբողջական պահանջարկի անբավարարությունը, պնդում էր Քենյուր, ծնում է մասսայական գործազրկություն, իրացման զգվարություններ և ընդլայնված վերարտադրության ցածր տեմպեր ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում:

Վերարտադրության քենյույան տեսությունը անակ է ամենից առաջ մեթոդոլոգիական տեսակետից. այդ տեսության համար բնորոշ է իդեալիստական մոտեցումը անտեսական երևույթների նկատմամբ և փոխանակյուն կոնցրեյցիան:

Քենյույանները ամենազիջավորը համարում են սուրբեկտիվ հոգերանակյան զրգապատճառները և մարդկանց «հակումները»: Այսպես, Քենյուր կապիտալիստական արտադրության աճումը զգվարանող պահանջարկի սահմանափակություն վճակյան գործոններ էր համարում ոչ բովարար «հակումը զեպի սպառումը» և «ենրդումներ խթանել» անբավարարությունը: Մակչյն անտեսական պրոցեսներում վճակյան նշանակություն ունեն ոչ թե սուրբեկտիվ հոգերանակյան զրգապատճառները, այլ օրյեկտիվ անտեսական պայմանները: Սպառողական պահանջարկը կապիտալիզմի ժամանակ իրոք սահմանափակ է, բայց ոչ թե ինչ-որ հավիտենական հոգերանակյան օրենքի պատճառով, թե իրր գնալով թուլանում է «հակումը զեպի սպառումը», այլ ժողովրդական զանգվածների պրոլետարական ընկնակի հետևանքով: Վիվետոցիյան պահանջարկի սահմանափակությունը պայմանավորված է նաև օրյեկտիվ պատճառներով: Կապիտալիզմի զարգացման հետ արտադրության ամման տեմպերը ցածր են ոչ թե այն պատճառով, որ թուլացել է կապիտալիստների «հակումը» զեպի ներդրումները, կապիտալիստները ձեռնարկությունների մեջ ներգնելու փորք «հակումը» բացատրվում է կապիտալիստական վերարտադրության սրված հակասություններով:

Փոխանակչյին կոնցրեյցիան վերարտադրության քենյույան տեսության մեջ վառ կերպով արտահայտվել է այն բանում, որ այդ տեսու-

թյունը ընդլայնված վերարտադրության պրոցեսում վճակյան զերը վերահանարկի է պահանջարկի, Իսկ իրականում պահանջարկի աճումը երկրորդական երևույթ է և պայմանավորված է արտադրության աճմամբ: Նկնելով փոխանակչյին կոնցրեյցիայից, Քենյուր սուկոս նորման համարում էր կապիտալ ներդրումների ծավալի զլխավոր կարգավորիչը: Իսկ իրականության մեջ սուկոսի նորման այդպիսի զեր չի կատարում, և փոխառվական տակոսի ցածր մակարդակը միանգամայն համատեղելի է ներդրումների ցածր մակարդակի հետ, մի բան, որ, օրինակ, տեղի էր ունենում XX դարի 30-ական թվականներին:

Արատազոր լինելով մեթոդոլոգիական տեսակետից, վերարտադրության քենյույան տեսությունը օխու է ըստ էության և հակառակ է իրական փաստերին: Մասնավորապես, սխալ է այն պնդումը, թե իրր սպառողական պահանջարկի սահմանափակությունը հետևանք է այն բանի, որ եկամուտների զնալով ավելի մեծ մասը վերաժվում է խնայողություններին: Աշխատավորների ճնշող մասը սպառում է իր ամբողջ եկամուտը և հնարավորություն չունի խնայողություն կատարելու: Նաչավորում նրանց պահանջարկը սահմանափակ է Քենյույան տեսությունը առանձնապես րնգծում է կարծեյալ հակասությունը եկամուտների աճման և սպառման աճման միջև, բայց սրողում է իրական հակասությունը: կապիտալիստական արտադրության աճման և եկամուտների սահմանափակության, իսկ այդ պատճառով և աշխատավոր զանգվածների սպառման միջև: Այդ տեսությունը սխալ է մեկնարարում բուն սպառումը, իրար խառնելով պրոլետարիատի և բուրժուալիայի սպառումը: Այդ տեսությունը անտեսական իրական երևույթները արտացոլում է միակողմանիորեն և խեղաթյուրված ձևով: Իսկ ինչ վերաբերում է կապիտալիստական վերարտադրությունը խթանելու համար Քենյուի ստաշալված միջոցներին, այդ դրանք փաստորեն նշանակում են ինֆլյացիայի ջատագովում, քանի որ Քենյու ստաշարկում էր մեծացնել թղթադրամային մասսան՝ առկոսը իջեցնելու և արտադրության աճումը խթանելու համար: Դրանք նշանակում են նաև միլիտարիզմի ջատագովում, քանի որ Քենյուր քարոզում էր ամեն կերպ ավելացնել պետական ծախսերը, որոնց մեջ, ինչպես հայտնի է, ստաշին տեղը զրավում են ոսպական ծախսերը:

Ի տարբերություն այ ընչնակյանների, որոնք արգարացնում են ինֆլյացիան, ռեալ աշխատավարձի իջեցումը և ոսպական ծախսերի աճումը, ձախ քենյույանները (օրինակ, ԱՄՆ-ում՝ Է. Կալդրելիցը, Անդրյալում՝ Զ. Ռոբինսոնը) արտահայտվում են աշխատավորնք քարծրացնելու օտրին, զրա մեջ տեսնելով պահանջարկը մեծացնելու և ընդլայնված վերարտադրությունը խթանելու միջոցը: Նրանք անտեսում են, որ կապիտալիստներն ու բուրժուալական պետությունը կամովին ընեն հա-

1 Дж. М. Кейнс, Общая теория занятости, процента и денег, стр. 99
Եկամուտների և սպառման միջև եզած տարբերությունը, Քենյուի կարծիքով, կապում են խնայողությունները: Այն կերպ սասած, ըստ Քենյուի, եկամուտների մեծացումն հետ զրանք ավելի ու ավելի մեծ մասն է խնայում և ավելի փորք մասը՝ սպառում:

Մասնաշխի եկամուտները վերաբաշխել աշխատավորների օգտին և որ աշխատավարձը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է պրոլետարիատի գաղափարգաշխի համար պայքարը:

Ազգային եկամտի բուրժուական տեսությունների քննադատությունը

Բուրժուական տնտեսագետները սովորաբար ազգային եկամուտը բնորոշում են որպես «բարձրների ու ծառայությունների ամբողջությունը»:

Օրինակ, ամերիկացի տնտեսագետ Ս. Կուլենդեյի

խոսքերով, ազգային եկամուտը «բնորոշում է բոլոր ապրանքների ու ծառայությունների հոսքը դեպի վերջնական սպասողները», այդ թվում և այն «ծառայությունները, որ կառավարությունները մատուցում են վերջնական սպասողներին»: Ազգային եկամտի նման բնորոշման հիմնական արատն այն է, որ այստեղ իրար հետ շփոթված են արտադրական և ոչ արտադրական ոլորտները, հիմնական և անաշխույժ եկամուտները: Ազգային եկամուտը, որը արժեզում է հիմնական եկամուտների, ստեղծվում է նյութական արտադրության ոլորտում, իսկ անշահական կատարվում է նրա բաշխումն ու վերաբաշխումը: Ազգային եկամտի մի մասի վերաբաշխման շնորհիվ էլ ստեղծվում են անաշխույժ եկամուտները, որ ստանում են պաշտոնյաները, զինծառայողները, փաստաբանները և այլն:

Բուրժուական տնտեսագետները տարբերություն չեն դնում առաջնային (հիմնական) և երկրորդական (ածանցյալ) եկամուտների միջև, ազգային եկամտի մեջ մտցնում են ոչ միայն նյութական արտադրության ոլորտում ստեղծված արժեքը, այլև ծառայությունների բոլոր այն տարատեսակությունները, որ կատարում են ոչ արտադրական ոլորտում գտնված մարզիկ, այդ թվում և այնպիսի ծառայություններ, որոնք բուրժուական կապիված չեն արտադրության հետ: Ազգային եկամտի մի մասի տնտեսագործական օգտագործումը պաշտոնյաների, զինծառայողների, սպասարկող անձնակազմի և այլոց «ծառայությունները» վարձատրելու համար բուրժուական տնտեսագետները ներկայացնում են որպես եկամտի ստեղծում, զբաղով իսկ բուրժուա-զատազգվական նպատակներով խեղաթյուրելով ռեալ իրականությունը:

Ազգային եկամտի էության խեղաթյուրումը պայմանավորում է նրա շտափերի անշահի մեծացումը: Երբ բուրժուական տնտեսագետները ազգային եկամուտը հաշվարկելիս հիմնական եկամուտներին ավելացնում են նաև անաշխույժները, որոնք, ըստ էության, հանուրը են առաջիններից, ապա նրանք արհեստականորեն մեծացնում են ազգային եկամտի իսկական գումարը:

Ազգային եկամտի աղբյուրների հարցի վերաբերյալ բուրժուական քաղաքատնտեսությունը կանգնած է այսպես կոչված «արտադրության երեք գործոնների» տեսության դիրքերում, որն արդեն մեր կողմից քրք-

նարկվել է «Արտադրության երեք գործոնների» տեսությունը բուրժուական տնտեսագետները պրոպագանդում են նաև ներկայումս: Բայց նրանցից ոմանք ստացվա նման շարունակում են խոսել արտադրության երեք գործոնների մասին: Իսկ մյուսները կամ այդ գործոնների թիվը պակասցնում, հասցնում են երկուսի, հոգը համարելով կապիտալի տարատեսակություն (օրինակ, ամերիկացի տնտեսագետ Ջ. Եյակոպի-ը), կամ զբաղք թիվը ավելացնում, հասցնում չորսի, իրրեկ ինքնուրույն գործոն առանձնացնելով ձեռնարկատիրական նախաձեռնությունը (իսկ մի քանի տնտեսագետներ այդպիսի գործոն են համարում նաև պետությունը): Այսպես, ժամանակակից ամերիկացի տնտեսագետ Ջ. Էնթոնյոսը գրում է. «Սենն մի արտադրություն պահանջում է արտադրության բոլոր երեք (կամ չորս) գործոնները...»:

«Արտադրության երեք գործոնների» և ազգային եկամտի երեք աղբյուրների տեսությունը սնանկ է ամենից առաջ այն պատճառով, որ իրար հետ շփոթում է արտատեսակ երկուսները: Աշխատանքը մարդկանց արտադրական գործունեությունն է, որը տեղի ունի ամեն մի հասարակության մեջ, հողը բնության մի մասն է, իսկ կապիտալը սպիցիֆիկ արտադրական նարարելություն է, որը հատուկ է միայն բուրժուական հասարակությանը: Կ. Մարքսը, ծագելով Սևի լեռնահանական ֆորմուլայից, արել է. «Մարտական կարծեցյալ աղբյուրները...վերաբերում են միանգամայն տարբեր ոլորտների և նվազագույն նմանություն անգամ շունեն իրար հետ: Նրանք իրար եկամտամբ վերաբերում են մասավորապես այնպես, ինչպես նոտարական տուրքերը, ճակնդեղն ու իրաժեշտությունը»:

Ազգային եկամտի երեք աղբյուրների մասին ուսմունքը խեղաթյուրում է իրականությունը, քանի որ ազգային եկամտի մի մասի ստացումը շփոթում է զրա ստեղծման հետ: Բուրժուական հասարակության ազգային եկամուտը ստեղծվում է ոչ թե աշխատանքով, կապիտալով և հողով՝ համատեղ վերցրած, այլ միայն աշխատանքով: Ազգային եկամտի երեք աղբյուրների տեսության դատապարտաբան դերն էլ հենց այն է, որ փորձի թաքցնել շահույթի ու անշահի շահագործողական բնույթը և բուրժուական հասարակությանը հատուկ դատապարտաբան անտագոնիզմը սրողի շահերի կարծեցյալ ներքաշխույժումը:

Վ. Կ. Մարքս և Փ. Էնգելս, Սոց., Կ. 25, է. 11, սթ. 386

**§ 8. Կապիտալիզմի հակասարտ հակասությունները
և տնտեսական ճգնաժամերը**

ճգնաժամների հնարա-
վորություն ու անհու-
սափելիությունը կապի-
տալիզմի ժամանակ

Կապիտալիստական Այնտնիքյան ենթակա է զե-
րարտարությունը պարբերական ճգնաժամների
Տնտեսական ճգնաժամը կապիտալիստական
տնտեսության այնպիսի մի վիճակ է, երբ ապ-
րանքների արտադրությունը հասարակության մեջ
գերազանցում է զբանջ վճարուկան պահանջարկին, որի հետևանքով
ապրանքային մասսայի էիջ թե շատ եղանակալի մասը չի իրացվում և
հասարակական արտադրությունը անմանը հայտնուում է նրա անկողմը:

Ճգնաժամների արտադրանքի հնարավորությունը կա դեռևս պարզ ապ-
րանքային տնտեսության պայմաններում և կապված է փողի՝ որպես
շրջանառության միջոցի և վճարման միջոցի ֆունկցիաների հետ (տես
ՊԷ. V, § 5): Իսկ կապիտալիզմի պայմաններում այդ հնարավորությունը
արտադրության գրանցում է իրական: Ինչո՞ւ է դա բացատրվում:

Առաջին, կապիտալիստական տնտեսության մեջ, որտեղ հասարա-
կական աշխատանքի բոլոր արդյունքները արտադրվում են որպես ապ-
րանքներ, հասարակական ամբողջական արդյունքի շարժումը միջնոր-
դավորվում է փողի շրջանառությամբ Փ—Ա և Ա՝—Փ՝ անտերը առաքելը
անհատական կապիտալիստների շրջագոտույտի մեջ, փոխադարձաբար կապ-
ված են, և այդ պատճառով զբանջ խզումը որոշ օղակներում առաջ է
բերում խզում մյուս օղակներում և խախտում է իրացման պրոցեսը հա-
սարակության մասշտաբով:

Երկրորդ, կապիտալիզմի ժամանակ լայն զարգացում է առանում
ապրանքների ապափիկ վաճառքը, իսկ դրա հետ միասին նաև փողի՝
որպես վճարման միջոցի ֆունկցիան: Այնպիսի պայմաններում, երբ մեծ
թվով կապիտալիստներ միմեաների շղթայում, մեծ շարք կապիտալիստների
անվճարունակությունը հեշտությամբ կարող է առաջացնել այդ ամբողջ
շղթայի խզում և մասսայական սեանկացումներ:

Տնտեսական ճգնաժամների առաջացման պատճառը կապիտալիզմի
հիմնական հակասությունն է, այսինքն՝ արտադրության հասարակական
բնույթի և յուրացման մասնավոր կապիտալիստական ձևի միջև եղած
հակասությունը: Կապիտալիստական արտադրության հասարակական
բնույթը արտահայտվում է ամենեից առաջ աշխատանքի բարձր զարգա-
ցած հասարակական բաժանման և կապիտալիստական յուրացանչույթ
ձևանարկությունում մեծ թվով բանվորների համակենտրոնացման մեջ:
Կապիտալիզմի ժամանակ արդյունաբերությունը ամբողջական անջատ-
վում է գյուղատնտեսությունից և բաղկացած է միմյանց հետ կապված

բաժանված ճյուղերից: Հետևաբար, կապիտալիզմի ժամանակ աշխա-
տանքի հասարակական բաժանման հետևանքով արտադրության բա-
ժան-բաժան եղած բազմաթիվ պրոցեսները միաձուլվում են արտադրու-
թյան մեկ հասարակական պրոցեսի մեջ: Գրա հետ մեկտեղ, կապի-
տալիստական ձևանարկությունում համակենտրոնացած են վարձու բան-
վորների մեծ խմբեր, որոնք ապրանք են արտադրում համատեղ աշխա-
տանքով: Արտադրության հասարակական բնույթը արտահայտվում է
նաև շուկայի ընդլայնման մեջ: Կապիտալիզմի պայմաններում գործը չի
սահմանափակվում, անընդմեջ եղ շուկաներում ապրանքների վաճա-
նահանամար. ծաղում է նախ ազգային, իսկ ապա նաև համաշխարհա-
յին շուկա, որը իրար հետ է կապում բոլոր ճրկները:

Կապիտալիզմի պայմաններում արտադրության հասարակական
բնույթին զմեծ հանդիման կանգնած է նրա արդյունքների մասնավոր յու-
րացումը: Կապիտալիստական յուրացումը բնութագրվում է նրանով, որ,
նախ, նա արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականության վրա
խաբարձած յուրացում է, և, երկրորդ, վարձու աշխատանքի շահագործ-
ման միակ հիմնված յուրացում:

Կապիտալիստական յուրացման օրյեկտ են ինչպես արտադրության
միջոցները, այնպես էլ սպառման առարկաները: Բայց վերջիններս մի
մասը (աշխատուժի վերարտադրման համար անհրաժեշտ գոյություն մի-
ջոցները) փոխարկվում է բանվորների սեփականության, որոնք դրանք
ցնում են իրենց աշխատավարձով: Ինչ վերաբերում է արտադրության
միջոցներին, ապա դրանց իրացումից հետո էլ նրանք ամբողջապես
մնում են որպես կապիտալիստների սեփականություն:

Կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը՝ արտադրության պրոցե-
սի հասարակական բնույթի և յուրացման մասնավոր կապիտալիստա-
կան ձևի միջև եղած հակասությունը արտահայտվում է կապիտալիստա-
կան արտադրության և ժողովրդական զանգվածների սպառման միջև
եղած խոր հակասության մեջ: Կապիտալի կոստակումը և կապիտալիս-
տական արտադրության անումը, իրենց հետ շեն բերում ժողովրդական
սպառման համապատասխան անում, այլ ուղեկցվում են աշխատավոր
պակեզմաների դրույթան վրաստացումով: Կապիտալիստական վերար-
տադրության մեխանիզմը բանվորների անձնական սպառումը սահմա-
նափակում է նրանց աշխատուժի որպես ապրանք վերարտադրելու հա-
մար անհրաժեշտ գոյության միջոցների բանակով: Ավելին, ընդլայնված
վերարտադրության պրոցեսում գործում են այնպիսի գործոններ (և
գրանցից գլխավորը գործազրկությունն է), որոնք պայմանավորում են

1 Վ. Ի. Լենին, Երկր, հ. 1, էջ 210:

բանվորների անձնական սպասման եւ մնալը աշխատութի արժեքի համապատասխան շահերից:

Բանվոր զբաղակարգի սպասման սահմանափակությունը խորը զոտներ է ստեղծում ան ապրանքների իրացման ճանապարհին, որոնց քանակը ընդգայելած վերադարձություն հետևանքով գնալով ավելի է ուժեղ: Կ. Մարքսը գրել է. «Արտադրության կապիտալիստական եղանակի հակասությունն է. բանվորները, որպես ապրանք դեռողներ, կարևոր են շուկայի համար: Բայց կապիտալիստական հասարակությունը անընդհնդ ունի բանվորներին, որպես իրոնց ապրանքի՝ աշխատութի վաճառողներ: Գին միխիմուսով սահմանափակելը»¹: Ճանաչվի հետևից ընկնելով, կապիտալիստները ամեն կերպ սահմանափակում են բանվորների աշխատավարձը, որը զգալիորեն պակասեցնում է Ո ստորաբաժանման արտադրանքի վաճառահանման հնարավորությունները:

Կապիտալիզմի պայմաններում արտադրության և սպասման միջև եղած հակասության խորացումը պայման է սպասման տեսակների արտադրության համաձայնության արտադրության միջոցներէ արտադրության տառաջնիկ ամսան օրեկի գործողության հետ: Ենթադրույալն արտադրության միջոցների հաշվին արտադրության (հետևաբար և ներքին շուկայի) զարգանալը— գրում էր Վ. Ի. Լենինը,— պարտաբար է թվում և, անտարակուս, հակասություն է ներկայացնում: Քա իսկական օտարադրություն է՝ արտադրության համար, արտադրության ընդլայնումն է, առանց սպասումը համապատասխան շահով ընդլայնելու»²:

Կապիտալիստական Ֆարքիաններն ու գործարանները, որոնք հիմնված են մեթոդական տեխնիկայի և վարձու բանվորների համատեղ աշխատանքի վրա, ունեն մեծ կուսակուսներ և ընդունակ են արագ կերպով ընդլայնելու արտադրությունը: Արտադրության ընդլայնման շարժիչն այն է, որ կապիտալիստները ընկած են շահալիքի հետևից: Սակայն կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը ծնում է անհամապատասխանություն կապիտալիստական արտադրությունը անսահմանորեն ընդլայնելու տևողացի և ժողովրդական զանգվածների վճարունակ պահանջարկի սահմանափակության միջև: Բանվոր զբաղակարգի կողմից պահանջարկի և նրա սպասման շահերը սահմանափակված են բանվորների աշխատավարձի մեծությամբ: Ճիշտ է, կապիտալի կուսակման հետ միասին որոշ շահով աճում է և փոփոխում կապիտալը: Հետևաբար, բանվորների աշխատավարձի ֆոնդը, իսկ համապատասխանաբար և վճարունակ պահանջարկը, որ նրանք ներկայացնում են Ո ստորաբաժանման արտադրանքի նկատմամբ, բացարձակորեն մեծա-

նում է: Բայց հարաբերակներին, այսինքն՝ արտադրության աճման սահմանափակումը, այդ պահանջարկը կրճատվում է, որին զգալի շահով կուսասում է կապիտալի օրգանական կազմի բարձրացումը, որի հետևանքով փոփոխուն կապիտալը կազմում է ամբողջ կապիտալի գնալով ավելի փոքր մասը, իսկ աշխատավարձի ֆոնդը՝ արտադրվող արտադրանքի արժեքի գնալով ավելի փոքր մասը: Այսպիսով, կր կապիտալիստական արտադրության անուր հասնում է մեծ շահերի, Ո ստորաբաժանման արտադրանքը տնտեսագիտիկորեն զերպանցնում է վճարունակ սպասողական պահանջարկի ընդհանուր ծավալը, որի հետևանքով սկսվում է զերարտադրության ճգնաժամ: Բայց քանի որ Ո ստորաբաժանման կապիտալիստները, լրիվ շահով չիրացնելով իրենց ապրանքները, կրճատում են պահանջարկը արտադրության միջոցների նկատմամբ, գերարտադրությունը տարածվում է նաև Ո ստորաբաժանման վրա:

Այսպիսով, տնտեսական ճգնաժամերի մեջ ցայտուն կերպով արտահայտվում է անհամապատասխանություն կապիտալիստական հասարակության արտադրողական և սպասողական ուժի միջև: Կապիտալիզմի պայմաններում որքան ավելի շատ է զարգանում արտադրողական ուժը, այնքան նա ավելի շատ է հակասության մեջ ընկնում այն երկ հիմքի հետ, որի վրա խարսխվում են սպասման հարաբերությունները³:

Կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը արտահայտվում է նաև առանձին ձեռնարկարյուններում (իսկ մոնոպոլիստական կապիտալիզմի պայմաններում՝ նաև միաժողովուրդներում) արտադրության կազմակերպում և ամբողջ հասարակության մեջ արտադրության անարխիայի միջև: Անշարժված լինելով մասնավոր սեփականության և ստորաբանք արտադրելով տարբերակներին, կապիտալիստական տարբեր ձեռնարկություններ և արտադրության ճյուղեր զարգանում են անհավասարաչափ և անհամաձայնորեն:

Կապիտալիստական արտադրությունը վճարունակ պահանջարկի սահմաններից ավելի աճելու և արտադրության տարբեր ճյուղերի անհամաձայնական զարգացման հետևանքով առաջանում է անհամապատասխանություն շահագործման պայմանների և իրացման պայմանների միջև: Ընտանջանալը,— գրել է Կ. Մարքսը,— սահմանափակվում են միայն հասարակության արտադրողական ուժով, երկրորդները՝ արտադրության տարբեր ճյուղերի համամասնությամբ և հասարակության սպասողական ուժով»⁴: Կապիտալիստական արտադրության անման և

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 24, стр. 356.

² Վ. Ի. Լենին, երկեր, Ե. Տ. էջ 48:

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 25, ч. 1, стр. 268.

⁴ Այսին տեղը:

աշխատավորների վճարունակ պահանջարկի սահմանափակության միջև եղած անհամապատասխանությունը ծնում է նաև անհամամասնությունը և 11 ստորաբաժանումների միջև:

Այսպիսով, տնտեսական ճգնաժամների վճռական պատճառը կապիտալիզմի հիմնական նպատակներն էլ, Այն արտահայտվում է փոխադարձորակ կապված երկու ձևերի մեջ՝ կապիտալիստական արտադրության աճման և աշխատավորական մասնակների վճարունակ սպասարկական պահանջարկի հարաբերական կրճատման միջև եղած անհամապատասխանության ձևով և արտադրության տարրեր ուղղորտների ու ճյուղերի զարգացման անհամապատասխանության ձևով: Իր գրեթե բոլոր այս ձևերի միջոցով էլ կապիտալիզմի հիմնական նպատակները ծնում է տնտեսական ճգնաժամներ, շեղաբար, ճգնաժամները վերացնելու համար անհրաժեշտ է վերացնել արտադրության կապիտալիստական եղանակը՝ արտադրության պրոցեսի հասարակական բնույթի և յուրաքանչյուր մասնավոր կապիտալիստական ձևի միջև եղած՝ նրան հատուկ նպատակության նկատմամբ:

Ճգնաժամների պարբերականությունը: Արդյունաբերական ցիկլը և նրա փուլերը

XIX դարի երկրորդ քառորդից տնտեսական ճշգրտաժամները սկսեցին կրկնվել պարբերաբար, բիշեն շատ որոշակի ժամանակաշրջանների ընթացքում, որոնք կապիտալիզմի զարգացման հետ կրճատվում են: Սկզբում գերարտադրության տնտեսական ճգնաժամները իրարից բաժանվում էին 10—11 տարի ժամանակամիջոցներով (1825, 1836, 1847, 1857 թթ. ճգնաժամները): XIX դարի երկրորդ կեսին նրանք համախափ դարձան և սկսեցին կրկնվել յուրաքանչյուր 7—9 տարին մեկ (1857 թ. ճգնաժամին նաջորդեցին 1866, 1873, 1882 և 1890 թթ. ճգնաժամները): Իմպերիալիզմի դարաշրջանում ծագեց ճգնաժամների նոր պատերազմը տեղի ունեցան 1900 և 1907 թթ. ճգնաժամները, երկու համաշխարհային պատերազմների միջև ընկած ժամանակաշրջանում՝ 1920—1921, 1929—1933 և 1937—1938 թթ. ճգնաժամները (այսինչն՝ մոտ 25 տարում սեղի ունեցավ երեք ճգնաժամ)։ վերջապես, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ժամանակակից կապիտալիզմի միջնաբերդը՝ ԱՄՆ-ը, 25 տարում սպրդեց հինգ ճգնաժամ՝ 1948—1949, 1953—1954, 1957—1958, 1960—1961 և 1969—1971 թթ., 1957—1958 թթ. և 1969—1971 թթ., ճգնաժամները բնորոշեցին նաև կապիտալիստական մի շարք ուրիշ երկրներ:

Դեռարտադրության մի ճգնաժամից մինչև մյուս ճգնաժամն ընկած ժամանակաշրջանը իրենից ներկայացնում է արդյունաբերական ցիկլ: Այն բաղկացած է չորս հիմնական փուլերից՝ ճգնաժամ, զեպրեսիա, աշ-

խուժացում և արդյունաբերական վերելք: Այս փուլերից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձնահատկությունները:

Ճգնաժամը բնութագրվում է ամենից առաջ սարսերների զերբարտադրությամբ, դրանց գների շեղանկի անկումով, արտադրության չափերի զգալի կրճատումով, ֆիրմաների մասսայական սնանկացմամբ, գործազրկության աճմամբ և աշխատավարձի անկումով, վարկային սխտեմի քայքայումով:

1857 թ. ճգնաժամի ժամանակ մեծածախ գները ԱՄՆ-ում իջել էին միջին հաշվով 16 տոկոսով, իսկ 1929—1933 թթ. ճգնաժամի ժամանակ՝ գրեթե 54 տոկոսով: Գները անկումը պայմանավորում է շահույթի նոր մայրի իջեցումը, որը առաջ է բերում արտադրության չափերի կրճատում: 1929—1933 թթ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի ժամանակ կապիտալիստական արդյունաբերական պրոցեսի արտադրության կրճատվել էր 44 տոկոսով, 1957—1958 թթ. ճգնաժամի ժամանակ կապիտալիզմի դիտավոր երկրում՝ ԱՄՆ-ում, արդյունաբերական արտադրանքի թողարկումը պակասել էր 15 տոկոսով:

Ապրանքների մի մասի իրացման անհնարինությունը է մյուս մասի վաճառքը ցածր գներով իրենց հետ բերում են անուարկությունների մասսայական սնանկացումներ: Իր հերթին արտադրության կրճատումը տանում է զեպրեսիոն ճգնաժամի մեծում և աշխատավարձի իջեցում: Քե ճգնաժամների հետևեցող ինչպես է աճում գործազրկությունը, երևում է, օրինակ, այն փաստը, որ 1969—1971 թթ. ճգնաժամը ԱՄՆ-ում լրիվ գործազուրկների թիվը 2,9 մլն մարդուց հասցրեց 5,8 մլն մարդու:

Արդյունաբերական ճգնաժամը ծնում է գրամա-վարկային ճգնաժամ, որը երևան է դալին բանկիրից ավանդների արտահոսքի, վարկի շեղանկի կրճատման, սակուսի նորմայի արագ բարձրացման մեջ:

Տնտեսական ճգնաժամը սովորաբար շարունակվում է մեկից մինչև երկու տարի (միայն 1929—1933 թթ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը ի տարբերություն բոլոր նախորդ ճգնաժամների, սակց երեք արտույց ավելի), որից հետո նրան նաջորդում է զեպրեսիան: Վերջինս ճգնաժամից սարբերվում է ամենից առաջ այն բանով, որ դեռարտադրությունը դադարում է, աստիճանաբար վերականգնում է արտաբերների իրացումը, որով շափով կանց է առնում գների շեղանկի անկումը:

Ճգնաժամից անցումը զեպրեսիային կանխորոշվում է հետևյալ նախաձայններով: Ապրանքային գների անկումը, լինելով ճգնաժամի գրեթե անխուսելիք մեծը, միաժամանակ ծառայում է իրեն զրանից զրոս գալու գործուն: Քանի որ ապրանքների նկատմամբ պահանջարկի չափերը նախադարձ կախվածություն մեջ են գտնվում ապրանքային գների մակարդակից, ապա գների անկումը տանում է զեպրեսիոն պահանջարկի մեծացում և ապրանքային ավելցուկների աստիճանական ներծծում: Նույն

ուղղութիւնք էլ գործում է արտադրութեան շափերի կրճատումը, որը միաժամանակ է՝ հզնածամի արտաճարտութիւնն էլ, ն՛ գրանից զուր գալու գործուն Արտադրութեան կրճատումը պայմանաւորում է ապրանքների պահանջարկի պակասումը չուկայում և զերարտադրութեան աստիճանային հասկանալիութիւնը: Ապրանքային անկցուղիք որոշ շափով վերացվում է նաև ապրանքների մի մասի ուղղակի օշնջումն միջոցով: Ընդհանածուից զուրս գալու աշգրիտի միջոցը լայնորեն կիրառվում էր, օրինակ, 1929—1933 թթ. հզնածամի ժամանակ, երբ մի շարք երկրներում կապիտալիստները օշնջացնում էին ապրանքային պաշարները, որպէսզի կտուցեին գները անկումը և հասնեն դրանք բարձրացման ձգնաժամից զուրս գալու գործունեից մեկն էլ հաստատուն կապիտալի տարրերի արժեզրկումն է, արտադրութեան միջոցների գների անկումը: Երբ արտադրութեան միջոցների գները բնկնում են ավելի քան պատշաճորէն արտադրանքի գները, ապա ցա նպատակում է շահույթի նորմայի բարձրացմանը, որը կապիտալիստներին խթանում է ընդլայնելու արտադրութիւնը:

Ընդհանածուից զուրս գալը կապիտալիստները զգալի շափով իրականացնում են բանվորների դրութեանը վատթարացնելու հաշիւն: Աշխատավարձի կրճատումը ճգնումամի ժամանակ տանում է զեպի բանվորների շահագործման աստիճանի բարձրացում, որը նպատակում է շահույթի նորմայի անձանն ու, հետեւաբար, կապիտալիստական արտադրութեան ընդլայնմանը:

Գնպրեհալի զլխավոր առանձնահատկութիւնը արտադրութեան անկման զագարումն է: Գնպրեհալի ժամանակ արտադրութեան շափերը որոշ շափով մեծանում են: Ընդհանածուային միխիմումի համեմատութեամբ, սակայն, հասնելով միջնահամաձային մարքսիմումին Վարկային ուղորտում զեպրեհալան աշքի է բնկնում փոխաւովական կապիտալների աստատութեամբ և ստեղծի ցածր նորմայով:

Գնպրեհալին հաջորդող ցիկլն երկու փուլերը բնութագրվում են արտադրութեան նայի աստիճանական շիխումացումով, իսկ ապա թիւրքումն արագ (արդյունաբերական վերելք) անումով: Գա բացատրվում է հետևյալ կերպ: Գնպրեհալի փուլում զարգարում է գների շիխուակի անկումը, բայց դրանց մակարդակը հիշեսս մնում է ցածր: Այդ պայմաններում շահութեանը մեծացնելու համար կապիտալիստները պիտք է զգալիորեն իջնցնեն արտադրութեան ծախսերը, որի համար պահանջվում է մոդեռնացնել սեխներեկան, նորացնել հիմնական կապիտալը, այսինքն՝ հիւ սարքավորումները փոխարինել նոր, ավելի կտտարեւազորավածներով և կատուցել ավելի լավ սեխներկայով հազելված նոր ձեռնարկութիւնները: Կապիտալիստներին՝ հիմնական կապիտալը նորացնելու է զրգում նաև մրցապայքարի ուժեղացումը: Ընկեց հիմնական կապիտալի

նորացումն էլ ծառայում է իրրի վճռական գործուն զեպրեհալից անցնելու աշխուժացման, իսկ անսուհետ, երբ այդ նորացումը բնկնում է մասսայական մաշտարները,— արդյունաբերական վերելքին: Աշխուժացման ժամանակաշրջանում արտադրութեան շափերը հասնում են միջնահամաձային մարքսիմումին, իսկ վերելքի ժամանակ այդ շափերը զերազանցում են դրան և հասնում նոր մարքսիմումի՝ ավելալ ցիկլի սահմաններում:

Արտադրութեան արագ աճումը վերելքի փուլում իր հետ բերում է ապրանքների պահանջարկի մեծացում և ապրանքային գների բարձրացում: Արտադրութեան անձան մեկ այլ նետանքն է աշխատանքի արդյունաբերական պահանջարանակի մի զգալի մասի ներգրավումը արտադրութեան մեջ և զործարկութեան կրճատումը, որը, իր հերթին, նպատակում է աշխատավարձի բարձրացմանը: Արդյունաբերական վերելքը մնում է վարկային էքսպանսիա, այսինքն՝ վարկի շափերի նշանակալի մեծացում, ըստ որում վերելքի հետեւանքով առաջացած փոխաւովական կապիտալի պահանջարկի անձար պայմանավորում է ստեղծի նորմայի բարձրացումը:

Սակայն, արդյունաբերական վերելքի բննացումը պայմաններ են հաստեւանում նոր ճգնածամի սեպելու համար, քանի որ վերը շարազրված պատճառների բերումով, արտադրութեան անք անխոստափելիորեն դրսւ է զալիս վճարունակ պահանջարկի սահմաններից:

Ճգնածամերի պարբերակաւորութեան նյութական նգնանքների պարբերակաւորութեան նյութական նորացումը: Յարաբանելու ճիշտակեան ստանում է զեպի հիմնական կապիտալի մասսայական մաշտարի բարոշական մաշում, քանի որ գների շիխուակի անկման ժամանակ հին սարքավորումները չեն փոխհատուցում իրենց արժեքը: Մրցապայքարը և որքան կարելի է ավելի շատ շահույթ ստանալու նպտակը կապիտալիստներին զրգում են նորացնել հիմնական կապիտալը, որի շեռքիով սեղի է ունենում անցում զեպի աշխուժացման ու վերելքի փուլերը: Ընկեց այդ պատճառով էլ ամեն մի նոր ցիկլ նախորդից տարբերվում է արտադրութեան նյութատեխնիկական բազայի ցիկլի բարձր մակարդակով: Սակայն, հարկավոր է նկատի ունենալ, որ հիմնական կապիտալի պարբերական նորացումը ճգնածամերի պարբերականութեան նյութական հիմքն է միայն, այլ ոչ թե արտադրութեան վերելքները: Ըզնածամերով փոխարինվելու պատճառը, Պատճառը, փնջպես վերանում է պարզեցնել, կապիտալիզմի հիմնական նակասութեանն է:

Հիմնական կապիտալի նորացումը, որ սեղի է ունենում յարաբանելու ցիկլում, առաջ է բերում կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան հետագա խորացում և արտադրութեան անձում, որը դուրս է զալիս աշ-

խոտավոր զանգվածների վճարունակ պահանջարկի սահմանափակ շրջանակներին: Ուստի կապիտալիզմի պայմաններում անխուսափելի է աղքատներիական վերելքներին գերարտադրության ճգնաժամերի պարբերական նազդրումը:

Կապիտալիստական վերարտադրությանը հատուկ ցիկլային բնույթը պահպանելով է նաև ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում, բայց այս դեպքում աղքատներիական ցիկլը ատանում է մի քանի տասնձևահատկությունների, որոնք մենք կգնահատենք XXII դիվիզիոն:

Կապիտալիստական երկրների գյուղատնտեսու-

Աղքատային ճգնաժամերը և քրահ ատանձև-հատկությունները

րային, ինչպես նաև աղքատներական, ճգնաժամերի պատճառը արտադրության կապիտալիստական եղանակի հիմնական հակասության մեջ է:

Աղքատային ճգնաժամերի ծագումը սերտորեն կապված է կապիտալիստական էկոնոմիկայում սեղի սենցից կաուտցվածքային փոփոխությունների հետ: XIX դարի երկրորդ կեսին ԱՄՆ-ի գյուղատնտեսության մեջ սկսվեց անցում մեքենական արտադրության, որը հանցիցրեց այդ նյութում աշխատանքի արտադրողականության զգալի բարձրացման և գյուղատնտեսական միջրեքների գների իջնջման: Դրա հետ մեկտեղ նշված ժամանակաշրջանում ձևավորվեց համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսությունը: էժանագին հացահատիկի մասսայական արտահանումը օվիհանսի այն կողմից քայքայում էր Նվրոսայի հացահատիկային արտադրությունը, իսկ դա պահանջում էր փոփոխել գյուղատնտեսության կաուտցվածքը Արևմտյան Նվրոսայի երկրներում: XIX դարի վերջին բառորում մի շարք կապիտալիստական երկրները առաջին անգամ ապրելին աղքատային ճգնաժամ: Ավելի լայն մասշտաբով այդ ճգնաժամերը տեղի ունեցան առաջին և երկրորդ համաշխարհային պատերազմներից հետո:

Աղքատային ճգնաժամերը տարրերվում են աղքատներական ճգնաժամերից: Աղքատային ճգնաժամերի առաջին ատանձևահատկությունն այն է, որ դրանց սրտը միայն գյուղատնտեսությունն է: Աղքատային ճգնաժամի ժամանակ աղքատներիությունը կարող է զբաղեցնել ցիկլի տարբեր փուլերում, ներառյալ և վերելքի փուլը: Աղքատային ճգնաժամերի երկրորդ ատանձևահատկությունը նրանց ոչ ցիկլային բնույթն է: Աղքատային ճգնաժամերը սեղի են ունենում ժամանակ առ ժամանակ, ոչ կանոնավոր կերպով՝ Վերջապես, երրորդ ատանձևահատկությունը նրանց մեծ երկարատևությունն է և տարբերությունը աղքատներական ճգնաժամերի, որոնցից յուրաքանչյուրը սովորա-

բար շարունակվում է մեկ-երկու տարի, աղքատային ճգնաժամերը կրում են երկարատև բնույթ և տևում են երկու և ավելի տասնամյակներ:

Կապիտալիզմի պատմության մեջ սեղի են ունեցել երեք երկարատև աղքատային ճգնաժամեր: 1870—1890 թթ. եվրոպական գյուղատնտեսության ճգնաժամը, համաշխարհային աղքատային ճգնաժամը, որը բնորոշեց 1920-ական և 1930-ական թվականները, և ժամանակակից աղքատային ճգնաժամը, որը սկսվեց կապիտալիստական երկրներում կրկնորդ համաշխարհային պատերազմից հետո և շարունակվեց 1950—1960 թթ.:

Նկիլային աղքատային ճգնաժամ ունի հետևյալ ատանձևահատկությունները: Առաջին, երբ տեխնիկայի արձատվորումը գյուղատնտեսության արտադրության մեջ հանցիցրեց գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալի նշանակալի մեծացման, որը զուտ կազմ այդ արտադրանքի կեսամասը վերաբերում պահանջարկի չբավարարելիք: Երկրորդ, ժամանակակից աղքատային ճգնաժամը ձապվել է աշխարհի պայմաններում, երբ բուրժուական դեմոկրատիան տեղիքին է միջամտում է կենտրոնի, մասնավորապես գյուղատնտեսությանը: Կապիտալիստական դեմոկրատիան փորձում է աղքատային ճգնաժամերի դեմ պայքարել գյուղատնտեսական աղքատների ավելցակները դեմոկրատիան հաշվին գնելու միջոցով, այդ աղքատներին ցզեկը պահպանելու և սեզամ գյուղատնտեսական արտադրությունը սեզգրիկ արձանագրելու միջոցով: Սակայն սխտական կուրալորումը կապիտալիզմի պայմաններում ի վերջո չ է կանխելու և վերացնելու աղքատային ճգնաժամերը:

Աղքատային ճգնաժամերի երկրորդատևության և խորության կարևոր պահանջ է հողի մասնավոր սեփականության մոնոպոլիզմն: Աղքատային ճգնաժամերի ժամանակաշրջաններում շեշտակիորեն ընկնում են գյուղատնտեսական միջրեքների գները, իսկ վարձակալական վճարի դրույթները երկար ժամանակ մնում են նախկինում կնքված վարձակալական պայմանագրերով նախատեսված մակարդակին: Դրա հետևանքով հողային սննտան կլանում է գյուղատնտեսությունից ստացվող համախուռն կկամոթի գնալով աճող մասը: Օրինակ, ԱՄՆ-ում ունեւային բամբից ցորենի գնի մեջ 1929—1932 թթ. 30 տոկոսից բարձրացավ մինչև 50—54 տոկոս: Դյուղատնտեսությունից ստացվող կկամոտեները գնալով մեծացող բամբի հանումը ունեւային ձեւով մեծացան աղքատային է նրա արտադրողական ուժերի զարգացումը, զվարթացում էլըք աղքատային ճգնաժամից:

Կապիտալիստական վարձակալները փորձում են աղքատային ճգնաժամային ժանրությունը ցզել գյուղատնտեսական բանվորների ուժերին, իրենցնելով նրանց աշխատավարձը: Օրինակ, 1919-ից մինչև 1940 թվականը գյուղատնտեսական բանվորների մեկ ժամվա միջին վատար ԱՄՆ-ում պահանջ էլ գրեթե երկու անգամ: Սակայն, աղքատային ճգնաժամի ժամանակ վարձակալները ստիպված են լինում հողատերերին բարձր ունեւա վճարել ոչ միայն գյուղատնտեսական բանվորների աշխատավարձը իրենցնելու հաշվին, այլ մասամբ նաև իրենց շահույթը պակասիցնելու հաշվին և անգամ գյուղատնտեսության մեջ կատարած

կապիտալ ներգրտմանը կրճատելու հաշվին Այս հանգամանքը, այսինքն՝ բարձր հողային անեռային բերք, խոշորացրած է գյուղատնտեսության հիմնական կապիտալի մասնաշաղկան նորացումը, իսկ հետագայում, զգալիորեն անցարարյին ճգնաժամի հաղթահարումը և պայմանավորում նրա երկարատև բնույթը:

Աղբյուրային ճգնաժամի խորացման և նրա երկարատևության գործոն է հանդիսանում նաև բազմաթիվ մանր գյուղացիական տնտեսությունների ազդարարությունը, որոնք ստիպված են անցարարյին ճգնաժամի ընթացքում անզամ շարունակել արտադրությունը նախկին լափերով, որպեսզի հնարավորություն ունենան ազանովելու ապրուստը, վճարելու վարձավճարն ու հարկերը: Առաջի գերարտադրությունը գյուղատնտեսության մեջ հաղթահարում է զգալիորեն ավելի դանդաղ, բան արդյունաբերության մեջ, և անցարարյին ճգնաժամները շարունակվում են երկար ժամանակ:

Ճգնաժամների դերը կապիտալի կենտրոնացման և բազմորդ դասակարգի դրուսումնաբանությանը անցում

Ճգնաժամները կործանարար կերպով են ազդում ամենից առաջ մանր ձեռնարկությունների վրա, որոնց մեծ մասը սնանկանում են: Այսպես, ճերջնամամային երկր տարում (1930—1932) ԱՄՆ-ում սնանկացել է ավելի քան 86,5 հազ. ձեռնարկություն, Գերմանիայում՝ մոտ 48,9 հազար զվարճությունային մասերը ու միջին ձեռնարկություն: Իսկ խոշոր ձեռնարկությունները ճգնաժամների ժամանակ լինում են ավելի կայուն, բայց որում կապիտալիստական խոշոր ընկերությունները ճգնաժամային իրադրություններում են մանր ձեռնարկություններն ու ընկերությունները չնչին զնեում զնեիս համար Այսպիսով, ճգնաժամները ուժեղացնում են կապիտալի կենտրոնացումը, պայմանավորելով մանր ձեռնարկությունների կյանքում խոշորների կողմից:

Ճգնաժամների հետևանքով զգալիորեն վատանում է սրբանախառնի դրուսյունը: Նախ, ճգնաժամների ժամանակ էականորեն ուժեղանում է գործազրկությունը: Այն վիթխարի լափերի հասավ 1929—1933 թթ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի ժամանակ, երբ գործազուրկների բանակը կապիտալի 32 երկրներում անցավ 26 միլիոն մարդուց: Երկրորդ, ճգնաժամների ժամանակաշրջանում աշխատատեղի պահանջարկի կրճատման և միասնական նրա առաջարկի մեծացման հետևանքով շինվում է բանվորների աշխատավարձը: Երրորդ, ճգնաժամների ժամանակ կապիտալիստները գործազրկության աճումը օգտագործում են գրավելով բանվորների աշխատանքը վատացնելու համար: Վտարելով բանվորներին մի մասը, նրանք ձգտում են բարձրացնել արտադրության մեջ մնացած բանվորների աշխատանքի ինտենսիվությունը:

Ճգնաժամները և կապիտալիզմի հակաարտադրողական սրումը

Ճգնաժամները իրենցից ներկայացնում են կապիտալիզմի բուրջ հակասությունների խտացած արտահայտություններ և դրան հետ միասին նրանք ժամանակավոր բուն իրավումը: Ճգնաժամների մեջ վառ կերպով դրսևորվում է կոնֆլիկտը բուրժուական հասարակության արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների զարգացման միջև: Ճգնաժամների ժամանակ արտադրության միջոցների և աշխատանքի մասան մեծ շափով էլ օգտագործվում, արդեն ստեղծված նյութական բարիքների մի մասը ոչնչացվում է, չգործող արտադրությունները հնանում ու փչանում են, ձեռնարկություններից դուրս ենթանում բանվորները չեն կարող վերականգնել իրենց աշխատանքը: Այսպիսով, ճգնաժամները անհաստ կերպով սպառնցում են կապիտալիզմի գեղջուկական բնույթը, նրա անընդունակությունը՝ ապահովելու հասարակության արտադրողական ուժերի անկաշխանց զարգացումը:

Ճգնաժամները կապիտալիստների մղում են նորացնելու հիմնական կապիտալը և ամրապնդելու ձեռնարկությունները, սրբ անանում է զեպի արտադրության սրբոցեպի հետագա հանրայնացում: Գրան հետ մեկտեղ նրանք իրենց հետ բերում են արտադրության հասարակական միջոցների զնեյով ավելի ու ավելի մեծ մասի կենտրոնացում մի բուս ժամանավոր սեփականատերերի՝ խոշոր կապիտալիստների և կապիտալիստական մոնոպոլիաների ձեռքում: Հետագայում, լինելով կապիտալիզմի հիմնական հակադրական ձեռնարկ, ճգնաժամները կոպտանում են նրա երեսուց խորացմանը:

Տնտեսական ճգնաժամները օժեն նաև սոցիալական կարևոր հետևանքներ: Ճգնաժամների պատճառով ուժեղանում է մանր սեփականատերերի բայքայունը, աճում է հասարակության զրանակարգային բեռնացումը, վատթարանում սրբոցեպի գրությունը: Գրանով իսկ ճգնաժամները առաջ են բերում դասակարգային հակասությունների սրումը բուրժուական հասարակությունում:

Ճգնաժամների մեջ տեսնելով բուրջ ուպանային կապիտալիզմի, ժամանակակից բուրժուական սպիտությունները սեպել են փորձեր ձեռնարկել կանխելու դրանք՝ այսպես կոչված հակաճգնաժամային ծրագրեր իրականացնելու միջոցով: Այդ ծրագրերի մեջ մեծ դեր է հասկացվում պետական գնումներին, ապրանքների մասնավոր պահանջարկի պակասը ինչու-որ լափով լրացնելու համար սպետությունը էքեր է փետու դրանք խոշոր գումարներով:

Ճինչային տատանումներին հակազդելու նպատակով բուրժուական սպետությունը լայնորեն օգտագործում է ֆինանսական բաղաբանական մեթոդները: Այսպես, արդյունաբերական վերելքի ժամանակա-

չըջանում ապրանքների զերարտադրությունը թույլ շտալու համար նա բարձրացնում է տոկոսի նորման, կրճատում է վարկերը և այլն: Դրա հետ միկտեղ, ձգտելով արագացնել կըրք ճգնաժամից, բուրժուական պետությունը մեծացնում է իր ծախսերն ու կապիտալ ներդրումները, իջեցնում սուկուսային դրույքները և այլն:

Պետական միջոցառումները որոշակի ազդեցություն են ունենում ցիկլի ընթացքի վրա: Դրանք որոշ շահով կարող են թուլացնել ճգնաժամը և արագացնել կըրք գրանից: Սակայն բուրժուական պետությունների բոլոր հակաճգնաժամային և հակապիկային ծրագրերը սեննե շատ սահմանափակ նշանակություն: Բուրժուական պետությունը անընդունակ է վերացնելու կապիտալիստական վերարտադրության ցիկլային բնույթը: Թեև պետական շուկան աչքի է ընկնում ավելի մեծ կալուստությանը, քան մասնավորը, նա ի վիճակի չէ ապահովել հասարակական ամբողջական արդյունքի անխորտակելի իրացումը: Չ որ պետական պահանջարկը ընդգրկում է ոչ թե ամբողջ ապրանքային մասսան, այլ զլիսավորապես ռազմական արդյունաբերության և զրա հետ կապված էլուզիայի արտադրանքը: Բացի դրանից, պետական ղեկավարը վճարելու համար միջոցների կարևորաթույն աղբյուր են հարկերը, որոնք կրճատում են աշխատավոր մասունների վճարունակությունը: Փաստերն այնպիսին են, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո նա, կըր պետական միջամտությունը կապիտալիստական էկոնոմիկային հասել է ամենամեծ չափերի, նա մնում է ենթակա ճգնաժամների:

Տնտեսական եզմաժամերը ցուցաբերում են առադրության կապիտալիստական եղանակի պատմական սահմանափակությունը: Եթե մեկ սահմանում կերպով ցույց են տալիս, որ ժամանակակից առադրական ուժերը չեն տեղավորվում կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների շրջանակներում: Արտադրողական ուժերի աճը ցույց է տալիս, որ ապահովելու համար անհրաժեշտ է կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները հեղափոխական ճանապարհով փոխարինել սոցիալիստական հարաբերություններով:

Դրա հետ միկտեղ, ճգնաժամների ծանր դասերը աշխատավորական մասուններին սփռնեցնում են, որ իրենց ձեռք բերած սոցիալական նվաճումները կապիտալիստական կարից պայմաններում չեն կարող արմատապես բարելավել իրենց զրույթությունը: Այսպիսով, տնտեսական ճգնաժամները, մի կողմից, ակնհայտ կերպով ապացուցում են կապիտալիզմը ունեցանելու և սոցիալիզմին անցնելու օրյեկտիվ անհրաժեշտությունը, իսկ մյուս կողմից, նպաստում են աշխատավորների գիտակցության հեղափոխականացմանը և դրանով իսկ սուրբեկտիվ նախադրյալների նախապատրաստմանը՝ սոցիալիզմին անցնելու համար:

§ 9. Եզմաժամերի բուրժուական և մանրբուրժուական տեսությունների բնագատությունը

Անճամաժամակառույցայն տեսությունը

Գիտն XIX դարի առաջին կեսին ֆրանսիացի վոլգար տնտեսագետ Փ. Բ. Սևը հանդես եկավ մի պնդումով, թե իբր ապրանքների ընդհանուր գերարտադրությունը անհնար է, իսկ տնտեսական ճգնաժամներն ունեն մասնավոր բնույթ և առաջանում են արտադրության տարբեր էլուզիայի միջև եղած համամասնության խախտումից: Սևը փաստարկումը հանգում էր այն բանին, որ իբր փողը շրջանառության պրոցեսում խաղում է լուկ տեխնիկական, օժանդակ դեր, իբր ըստ էության ապրանքները փոխանակվում են ապրանքների հետ, և ուստի ապրանքների ընդհանուր ավելցուկ լինել չի կարող: Որոշ ապրանքների գերարտադրությունը, ըստ Սևի, պարտադիր կերպով նշանակում է մյուսների թերարտադրություն:

XIX դարի վերջին — XX դարի սկզբին անհամաձայնության տեսությունը բարդում էին ոտա բուրժուական տնտեսագետ Մ. Տուգան-Բարանովիչին և զեմանակի սոցիալ-դեմոկրատ Խ. Հիլֆերդինգը: Այն այժմ շրջանառության մեջ է նաև ժամանակակից բուրժուական քաղաքատնտեսության մեջ:

Այդ տեսություն հիմնական արտաները հետևյալներն են: Առաջին, երա կողմնակիցները եկում են ապրանքները ապրանքների հետ փոխանակելու մասին սխալ հայտադրալից: Իրականում ապրանքները վաճառվում և զեմում են փողով, այնպես որ պահանջարկը ամենևին էլ նախնական չէ առաջերկի հետ: Եզմաժամների ժամանակ վճարունակ պահանջարկն անբավարար է բոլոր ապրանքներին, այլ ոչ միայն դրանցից մի քանիսի նկատմամբ:

Երկրորդ, անհամաձայնակառույցայն տեսությունը անտեսում է վարձու աշխատանքի շահագործումը կապիտալի կողմից և արտադրության ու սպասման միջև եղած հակասությունը: Այդ տեսության ներկայացուցիչները պնդում են, թե իբր արտադրողները նույն շահով էլ սպասողներ են, իսկ սպասման շահերը որոշվում են արտադրության լափերով: Բայց իրականության մեջ շահագործման ճգնաժամից ընդհուր դասակարգի սպասումը որոշվում է ոչ այն արդյունքների քանակով, նա արտադրում է վերջինս սահմանափակված և զգալիորեն ավելի նեղ շրջանակներով (աշխատանքի արժեքով և առանձնապես զեմով), որի սպասումով վճարունակ պահանջարկը անխուսափելիորեն նա է մնում արտադրության անույթից:

Յրրորդ, և սա զլիսավորն է, անհամաձայնակառույցայն տեսությունը անտեսում է ճգնաժամների հիմնական պատճառը: Անհամաձայնությունը

Նր կապիտալիստական անսեռությունը մեջ իրոք գործություն անի, բայց դա կապիտալիզմի հիմնական հասարակության պրոցեսի հասարակական բնույթի և յուրացման մասնավոր կապիտալիստական և՛ի միջև եղած հակասության հետևանքներից մեկն է միայն: Կապիտալիզմի հենց այդ հակասությունն է ծնում անսեռական ճգնաժամային հասարակությունը կարելով կապիտալիզմի հիմնական հակասությունից, ավելի տեսության ներկայացուցիչները ժխտում են ճգնաժամների անխուսափելիությունը: Ընդունում են դրանք հողթմահատիկը հնարավորությունը կապիտալիզմի պայմաններում և զրանով իսկ փորձում են սքողել կապիտալիստական կարգի արմատական արտա-ներքի:

Քերականական և տարբերում

XIX դարի սկզբին: Նա հանդես եկավ պահանջարկի ու առաջարկի, արտադրության ու սպառման նյութականության մասին Սեյլի դոգմայի դեմ և հանդես այն հետևության, որ կապիտալիստական հասարակության մեջ աշխատավորների անբարարար սպառման հետևանքով անխուսափելի է ապրանքների ընդհանուր դերարտադրությունը: Միամտեղին պնդում էր, որ կապիտալիստական մեքենական արտադրության կարգացման հետ աճում է դրժագրկությունը, ընկնում է բանվորների աշխատավարձը, սեռական է մեքենայի մանր արտադրանքը և որ այդ ամենը տանում է դեպի ճգնաժամ: «... Սպառումը արտադրության անհրաժեշտ հետևանք է...» — գրել է Միստոնգին, — բնականապես, զրույթունն ունեցող սխտանի անխուսափելի հետևանքը հանդիսանում է շուկաների անխուսափելիությունը»:

Միստոնգինը հետո թերապապուման տեսությունը բարդում էր գերմանական բուրժուական տեսակետով Կ. Ռոդերիկուսը, որը ճգնաժամների սկզբնապատճառը համարում էր ազգային եկամտի մեջ աշխատատեղերի բաժնի անկումը: XX դարում թերապապուման տեսությունը դիրքերի վրա կանգնեցին Նանսը և Տարբեմը: Երբեք փորձում էին այն հրամայել որպես ճգնաժամների մարքսիստական տեսություն: Բայց թերապապուման տեսությունը մարքսիզմի հետ ընդհանուր ոչինչ չունի:

Թերապապուման տեսությունը մեթոդոլոգիական զլխավոր արտանայն է, որ հասարակական արդյունքի վերարտադրության մեջ որոշիչ գերը նա հասակացնում է ոչ: Թե արտադրությանը, այլ բաշխմանն ու

սպառմանը: Այս տեսության կողմնակիցները փորձում էին ճգնաժամների պատճառը գտնել արտադրության և սպառման միջև եղած հակասության մեջ: Թերապապուման տեսությունը հակադրելով ճգնաժամների մարքսիստական տեսությունը, Վ. Ի. Լենինը գրել է. «ճգնաժամների այն երկու տեսությունները...» — նրանց բոլորովին տարբեր բացատրություններ են ապխտ: Առաջին տեսությունը ճգնաժամները բացատրում է արտադրության և բանվոր զանակարգի սպառման միջև եղած հակասությամբ, երկրորդը՝ արտադրության հասարակական բնույթի և յուրացման մասնավոր բնույթի միջև եղած հակասությամբ: ... Առաջինը երևույթի արմատը տեսնում է արտադրությունից դուրս... երկրորդը՝ հենց արտադրության պայմանների մեջ»:

Մեթոդոլոգիական տեսակետից լինելով սնանկ, թերապապուման տեսությունը հակասում է իրականությունը: Ժողովրդական զանգվածների թերապապումը գոյություն է ունեցել դեռ սարկափարիական հասարակարգում և ֆեոդալիզմի ժամանակ, միևնույն գերարտադրության ճգնաժամներ իրենցից ներկայացնում են հենց կապիտալիզմի տարբերիլ գծերից մեկը: Եվ չի կարելի արտադրության կապիտալիստական եզանակի յուրահատուկ երևույթը՝ ճգնաժամները, բխցնել այնպիսի մի երևույթից, ինչպիսին է թերապապումը, որը հատուկ է արտադրության տարբեր անասուններտական եղանակներին:

Ճգնաժամների որս-նա-վայելից և տեսությունը

Այլ շարք բուրժուական տեսակետներ (անգլիացի անտեսագետ Ռ. Է. Լուուսին, դերմանա-տեսակետներ Ա. Գանթ, ամերիկացի տեսակետներ Կ. Գանթը և Բ. Միստը և ուրիշներ) ճգնաժամների հարցը մարքսիզմի վերերեքից բացատրում են այն բանով, որ էմիսիան բանկերը մերթ անկախ ընդլայնում են թղթադրամների լմխիսն, մերթ շեշտակերուն կրճատում Ուստի, պնդում են կրճատ, ճգնաժամներ կարող են վերացվել թղթադրամների լմխիսի պատշաճ կարգավորման միջոցով: Միևնույն խոսքով սաստ, կապիտալիստական արտադրության ցիկլային տատանումների պատճառը ծերերկայու-մբա ման դրամական սխտանում եղած կատարյալ անկարգությունն ու անխուսափելիությունն են:

Ճգնաժամների դրամ-վարկային տեսությունը եղնում է միանշանակ այն մեթոդոլոգիայից Առաջին, այն տողոված է փոխանակային կոնցիպցիայով: Նրա ներկայացուցիչները մտնական նշանակություն են ապխտ զրամական շրջանառությանն ու վարկին, անտեսելով արտադրության առաջնային դերը հասարակության տեսակետից կյանքի մյուս կողմերի նկատմամբ: Երկրորդ, այդ տեսությունը տողոված է

1 Ж. Сисмонди, Новые начала политической экономии, т. 1, СПбзгтн, 1937, стр. 319.

1 Վ. Ի. Լենին, Երկր, հ. 2, էջ 201.

իրեւելիզումով, բանի որ փորձում է կապիտալիստական էկոնոմիկայի օրհակադիմ հրեւոյթը՝ ճգնաժամակիր բացատրելու օտընելիտիվ սխալներով՝ դրամա-վարկային սխալ բաղաբաղկանութիւնով:

Ճգնաժամների դրամա-վարկային տեսութունը սնանկ է նաև այն պատճառով, որ նա խնայելիցութեամբ է անտեսական երևույթների պատճառա-հետևանքաչին կապը: Իրականում ոչ թէ դրամա-վարկային էմի-ճառա-հետևանքաչին կապը, որպէսզի նախնային ընդհանրացումն է մնում արդյունաբերական վերելք, այլ, ընդհանրապէս, վերջինս սխալ է առջ բերում վարկի ընդլայնում: Ոչ թէ փողի շրջանառութիւնն է վար-կի կրճատումն է պայմանավորում անցումը վերելքից՝ ճգնաժամի, այլ, ընդհանրապէս, ճգնաժամն է ծնում վարկի խիստ կրճատումն է շրջանա-ռութիւն մեջ եղած փողի մատակեր պակասում:

Ճգնաժամների դրամա-վարկային տեսութունը ունի բուրժուա-շա-տազովական դասակարգային կոթիւն. ճգնաժամների պատճառը նա բացատրում է ոչ թէ արտադրութեան կապիտալիստական եղանակի բնույթով, այլ դրամա-վարկային սխալներով վերաբնութիւնով և դրամով հռչակում կապիտալիզմի շրջանակներում թրուստ-վարկային սեփարմ-ների օգնութեամբ ճգնաժամները վերացնելու նախապայմանները:

Արդի պայմաններում, բուրժուական տնտեսա-էկոնոմիկայի շրջանում լայն առաժանում է ստա-գմաների շրջանում կապիտալիզմի գաղափարը: Գեյ անձնաճամ կապիտալիզմի՝ զաղափարը: Ենթադրելով կապիտալիզմի տնտեսական ներկայացուցիչներին թվիլն սկենզնաժամ կապիտալիզմի՝ տնտեսական ներկայացուցիչներին թվիլն էն պատկանում ընդունականները: Նրանք հնարավոր են համարում ևն պատկանում ընդունականները: Նրանք հնարավոր են համարում մի-ճառաժամները հաղթահարել էկոնոմիկայի պետական կարգավորման մի-ջոցով: Օրինակ, ամերիկայի քննչականներին առաջերորդ է. Լանսերը հանգես կկազմի առաջարկութեամբ՝ կապիտալիստական արտադրու-թեան շրջանի տատանումները վերացնել էփոխնառուցիչ ֆինանսա-կան բաղաբաղկանութեան օգնութեամբ: Այդ բաղաբաղկանութեան էտ-թիւնը նրանք համարում են այն, որ պետութեամբ արդյունաբերական վերելքի ժամանակաշրջանում պակասելի հարկերն է աղղղիտով ար-ճառաւորումից դուր հանի օճակելուրդային վճարումակ ուժքը, իսկ ար-տադրութեան անկումն սկսելու ժամանակ պակասելի պետական ծախ-սերն է դրանց միջոցով փոխնառուցի մասնավոր ներդրումների է սյա-հանշարկի պակասը:

Փոխնառուցիչ ֆինանսական բաղաբաղկանութեան միջոցով ան-ճառաւորում կապիտալիզմն ստեղծելու նախագիծը միանգամայն սնանկ է, բուրժուական պետութեան կկամուտներն ունեն անանցյալ, երկրոր-դ, կապիտալիստական պետութեան կկամուտներն ստանում է ազգային կկամա-րի մասը հանելու հաշիվին: Լարկերի փոքրացումը կարող է լուկ մա-տար մեծացնել հարկատուների մոտ մնացած կկամուտները, բայց ն կիճակի չէ «փոխնառուցիչը» աշխատավոր զանգվածներին վճարումակ

պահանջարկի կտ մնալը արտադրութեան անճալից, որ ծնում է կապի-տալիզմի հիմնական հակասութիւնը: Իրա հետ մտկոտ պետական ծախսերի մեծացումը նույնպէս չի կարող «փոխնառուցիչ» ընանկու-թեան վճարումակ պահանջարկի անբավարարութեանը և սպահովել հասարակական անբողջական արդյունքի անխափան իրացումը: Եթէ այդ ծախսերի անճում ծանկնունդ է հարկերի մեծացումը, այս ոչ մի «փոխնառուցիչ» մասին խոսք անգամ չի կարող լինել: Փոխնառու-թիւններ բաց թողնելու հաշիվին ֆինանսավորվող պետական ծախսերի անճում (իսկ քննականները հենց այդ էին ստացւելով) կապիտա-լիզմը չի բուժում ճգնաժամները, այլ մի նոր կազմավորածի սկզբում է մտցնում կապիտալիստական էկոնոմիկայի մեջ: Սկենզնաժամ կա-պիտալիզմն ստեղծելու նախապայման անվան սակ հաճախ թաքնված է լինում պետական (առաջին հերթին ռազմական) ծախսերի և ինքնա-գիւստի անճումն արտադրութիւնը:

Վերջին ժամանակներս բուրժուական քաղաքատնտեսութեան մեջ առաժանում է գտել «կապիտալիզմի անճնաժամ արարացման տնտե-սական նոր, տեխնոլոգիական» տարբերակը: Իրա կողմնակիցները Լ. Գի-րուլը, Պ. Գրոսկերը, Պ. Անչիգը և ուրիշներ պնդում են, թէ իր ժա-մանակակից ավտոմատիկ տեխնիկան ապահովում է կապիտալ ներ-դրումների և արդյունաբերական արտադրութեան մշտական բարձր մա-կարգայն. դրանով իսկ վերացնելով ճգնաժամների պարբերական հա-ջորդումը արդյունաբերական վերելքներին: Ընդամիջ նրանք հայտա-բարում են, թէ իր արգէն սկսված կապիտալ ներդրումները խոշոր ավտոմատիկ սարքավորումների մեջ չեն կարող գաղաբացվել կամ կրճատվել, իսկ կապիտալ ներդրումների այդ հարաճուն մասի ան-կախութեամբ ջիկլային տատանումներից իր կայունացումն է կա-պիտալիստական էկոնոմիկային:

Տվյալ տեսութեան արմատական մեթոդոլոգիական արտան սն է, որ նրանք փորձում են ստեղծել-տնտեսական երևույթների հանգիցնել զուտ տեխնիկական պրոցեսներին: Սակայն տնտեսական ճգնաժամները կապիտալիստական արտադրական հարաբերութիւնների ամբողջ սխա-լուն են, այլ ոչ թէ տեխնիկայի գաղաբացման արդունք: Ուստի տեխնի-կայում տեղի ունեցող ոչ մի փոփոխութեան չի կարող կապիտալիզմը փրկել անտեսական ճգնաժամներից:

«կապիտալիզմի անճնաժամ արարացման» տնտեսական բոլոր տարբերակների զատակարգային իմաստն այն է, որ փորձում են ստ-ղծի նրան հատուկ ներքին հակասութեանները, որպէսզի պահպանեն ու հաղկերճացնեն կապիտալիստական կարգը:

Վ Իմպերիալիզմի լենինյան տեսությունը որպես Կ. Մարքսի սոցիալ-տնտեսական ուսմունքի շարունակությունը և զարգացումը

Նախորդ գլխի ներսերում ձեռնվեցին արտադրության կապիտալիստական նշանակի ընդհանուր հիմունքները, պարզաբանվեցին այն օրինակաբանությունները, որոնք հատուկ են կապիտալիզմին՝ նրա զարգացման բոլոր ստadiumներում: Դասընթացի այս բաժինը ավարտված է կապիտալիզմի բարձրագույն և վերջին ստադիայի՝ իմպերիալիզմի պայմաններում նրա տնտեսական օրենքների գործողության վերլուծությամբ:

XIX և XX դդ. սահմանագծում, կապիտալիստական հասարակության զարգացման մեջ նրան ենկան նոր երևույթներ, որոնք իրենցով նշանավորեցին անցումը մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զարաշրջանին: Այդ նոր երևույթների վրա ուշադրություն են դարձրել և Ֆ. Էնգելսը՝ XIX դարի վերջի իր աշխատություններում և Վ. Ի. Լենինը՝ XX դարի սկզբին գիտաբանող աշխատություններում: Առաջին անգամ իմպերիալիզմի սխեմատիկ, իսկական գիտական ուսումնասիրությունը տվել է Վ. Ի. Լենինը 1916 թվականին՝ «Իմպերիալիզմը, որպես կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիա» գրքում և այլ աշխատություններում: Մինչև Վ. Ի. Լենինը տարբեր ուղղությունների տեսարանների մեծ մասը իմպերիալիզմը հանգեցնում էին գլխավորապես լույս գաղտնիստ չին զավթումների ընդարձակումը, անտեսելով նրա տնտեսական կարևոր առանձնահատկությունները: Նոր բնույթի ուսմունքի կապիտալիզմի կոնցեպցիաները, Վ. Ի. Լենինը իմպերիալիզմի սխեմայի ուսուցիչ դուրսը կոնցեպցիաները, Վ. Ի. Լենինը տեսության գիտական հիմքի վրա Մարքսիստական տեսությունը ցույց է տվել, որ յուրաքանչյուր դասակարգային-անտազոնիստական ֆորմացիա իր պատմության մեջ անցնում է երկու անտեսանելի ստադիա, այսինքն՝ այն դասակարգային, իր նրա տնտեսական հարաբերությունները նպաստում են

արտադրողական ուժերի զարգացմանը, և այն զարաշրջանը, իր արտադրողական ուժերի զարգացման ձևերից այդ հարաբերությունները վերածվում են դրանց կապանքների»¹: Կ. Մարքսը բացահայտեց այն ընդհանուր պայմանները, որոնց ժամանակ կապիտալիստական ֆորմացիան կթևակոխի կոնֆլիկտի զարաշրջանը: Կուսակաման օրենքով արամարանությունը, մասնանշում էր նա, նախ, անխուսափելիորեն կհանգեցնի կապիտալի մի շնչին թվով մաղնասների տիրապետության՝ հասարակության նկատմամբ. երկրորդ, առաջ կրեթի օբյուր ժողովուրդների ներհուսումը համաշխարհային շուկայի ցանցի մեջ, իսկ դրա հետ էլ՝ կապիտալիստական սեփական միջազգային բնույթը: Երրորդ, դրա հետևանքով, արտադրության հասարակական բնույթի և յուրացման կապիտալիստական ձևի միջև եղած հակասությունը կհասցնի ամենավերջին աստիճանի, երբ սկսվի արտադրության կապիտալիզմի գաղտնի արտադրություն, այն եղանակի համար, որն անել է նրա հետ ու նրա հովանու տակ»², և այդ ժամանակ անխուսափելիորեն հնչում է կապիտալիստական սեփականության ժամը, ինչպես Կ. Մարքսն էր ասում, սեփականազրկում են սեփականազրկողներին:

Այդ սիրերից Վ. Ի. Լենինը խորը և համակողմանիորեն ուսումնասիրեց այն փոփոխությունները, որոնք տեղի էին ունեցել կապիտալիստական սխեմայում»³: Կ. Մարքսի և Ֆ. Էնգելսի աշխատությունները լույս տեսնելուց հետո: Վ. Ի. Լենինը ցույց տվեց, որ ազատ մրցակցության հին կապիտալիզմին հաջորդել է մոնոպոլիստական կապիտալիզմը, և նա թևակոխել է իր պատմության նոր, բարձրագույն և վերջին ստադիան:

Իմպերիալիզմի լենինյան հետազոտության առարկան էր մոնոպոլիստական կապիտալիզմի սոցիալ-տնտեսական սխեման՝ իմպերիալիստական երկրների ֆինանսական օլիգարխիայի անսահման բնույթի սխեմայի, այդ սխեմայի օրինակաբանություններն ու հակասությունները, որոնք նրան կրթանման հասցրին:

Իմպերիալիզմի լենինյան տեսությունը կապիտալիզմի ընդարձակ այն տնտեսական հարաբերությունների շրջանը, որ ուսումնասիրում է կա-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 13, стр. 7.
² Կ. Մարքս, Կապիտալ, 5, էջ 296:
³ Վ. Ի. Լենինը իմպերիալիզմի մասին աշխատության նկատմամբ նախապաշարական ժամանակ կարգացել և կոնսոլիդացրել է 148 սիրք և 232 զարմ առարկան, սակայն, քրաեսերեն ու սերմաներեն լեզուներով Այդ կոնսոլիդացրել են Գրգուկյ Վճառի իմպերիալիզմի մասին սամբ հատորը. դրան հիմա էլ մեծ արեք անեն իմպերիալիզմը և դրա ուսումնասիրության լենինյան որաամտությունը հետազոտելու համար:

պիտանիքով մարքոքիսական քաղաքատնտեսությունը Կապիտալի և վարձու աշխատանքի միջև եղած հարաբերությունները դիտելով որպես արդի գաղաչք ընդ զինովոր տնտեսական հարաբերություններ, իմպերիալիզմի տեսությունը իր հետազոտության առարկայի մեջ է մտացնում նաև մոնոպոլիաների կողմից բուրժուական հասարակության մեացած բուրժուական դասակարգերի ու խավերի շահագործման հարաբերությունները, ֆինանսական օլիգարխիայի տիրապետության միջազգային հարաբերությունների ոլորտը, բուրժուական պիտության տնտեսական գործունեությունը, որը ուղղված է գոյություն ունեցող կապիտալիստական հարաբերությունների վերարտադրությունը և պահպանմանը:

Լենինյան «Իմպերիալիզմը, որպես Կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիա» դիրքը ուսումնասիրելու ժամանակ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ այն հյատարակված է կղև ցարական դրամներովյան դաման պայմաններում, Այդ պատճառով վ. Ի. Լենինը ստիպված էր լինում դիմել ակնարկներին, երբ, նշված պատճառներով, հնարավորություն չէր ունենում բացահայտորեն արտահայտելու իր միտքը: Ամենից առաջ դա վերաբերում է իմպերիալիզմի ժամանակ բանվոր դասակարգի քաղաքականության, ստրատեգիայի ու տակտիկայի հարցերին: Ի. Լ. Լենինի ավելի ուշ շրջանի աշխատություններում, առանձնապես կուսակցության երկրորդ ծրագրի մշակման հետ կապված նյութերում, պարունակվում են կարևոր դրույթներ, որոնք զարգացնում են իմպերիալիզմի տեսությունը և աշխատավորների համար դրանից բխող հետախոսությունները: Ժամանակակից պայմաններում իմպերիալիզմի տեսությունը զարգացնում և մշակում են կոմունիստական և բանվորական կուսակցությունները, որոնք հաշվի են առնում պրակտիկան և ժամանակակից աշխարհի տնտեսական կյանքի նոր երևույթները:

Իմպերիալիզմի Լենինյան տեսությունը բանալի է ապիտահայտ կապիտալիզմի զարգացման կարևորագույն առանձնահատկությունները՝ նրա զարգացման վերջին ստադիայում, բացահայտում է այն խոր հակասությունները, որոնք կապիտալիզմին հասցնում են կործանման, և մեթոդացնում է այն եղանակներն ու մեթոդները, որ կիրառում է իմպերիալիստական բուրժուազիան իր տիրապետությունը պահպանելու համար: Այդ տեսությունը վճռական դեր է կատարում ժամանակակից բուրժուական շատագրվական տեսությունները մերկացնելու գործում, ծառայում է որպես փորձված գեներ՝ իմպերիալիզմի ռեֆորմիստական և սեկիդիտիստական կոնցեպցիաների դեմ մղվող պայքարում:

Իմպերիալիզմի Լենինյան տեսությունը փայլուն հաստատում էր գոտավ արդի զարաչքանի հնդափոխական մեծ պրոցեսների մեջ, դա

րաչքան, որի հիմնական բովանդակությունն է անցումը կապիտալիզմից սոցիալիզմին ու կոմունիզմին՝ համաշխարհային մասշտաբով: Ժամանակակից պայմաններում այդ տեսությունը մի հզոր գեներ է մարքունիկայան կոմունիստական և բանվորական կուսակցությունների ձեռքին, որոնք ղիխավորում են բանվոր դասակարգը՝ իմպերիալիզմի դեմ և բոլոր աշխատավորների սոցիալական ազատագրության համար մղվող պայքարում:

ԱՐՏԱԿՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄ ԵՎ ՄՈՆՈԳՐԱԿՆԵՐԻ
ՃԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՃԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՕԼԻԳԱՐԽԻԱ

§ 1. Ինպերիայից մագնան օրինակափոխությունները և էությունը

Արտագրության համակենտրոնացումը մեծապիսիսների տիրապետության անսպասելի արագացումը հետևանք է

լավ կազմակերպումը, անսեսումը ընդհանուր ծախսերում, աշխատանքի բարձր արտադրողականությունը, վարկերից օգտվելու մեծ հնարավորությունները կազմում են խոշոր ձեռնարկությունների կարևոր առավելությունները և աստիճանաբար մեծացնում են նրանց զեղը արդյունաբերական արտադրության մեջ: Կապիտալիզմի հակասությունների պայթյունները, մրցակցային պայքարը, էկոնոմիկայի անկումների ու ճգնաժամերի հետևանքով զարգացման ընդհանուր անհամաշարժությունը անանկացնում էն առաջին հերթին մանր ձեռնարկությունները: Վերջիններս զենալով ազնի զմայարանում են օգտագործել նոր տեխնիկան, որը տեխնիկական հայտնագործությունների աճման շնորհիվ բարձրանում է ու թափանցում:

XIX դարի վերջին երևանում չափավոր — XX դարի սկզբին առանձնապես ինտենսիվորեն էր իրականացվում արտադրության տեխնիկական ու կազմակերպական կատարելագործումը զարգացած կապիտալիստական երկրներում:

Պողոտի ձուլման բեռներն (1856 թ.) և մարտիկայի (1874 թ.) կառավարիչ, ծծրաթթվի արտադրության ինտելեկտուալ մեթոդի (1861 թ.) հայտնագործումը, զինամեկնայի (1867 թ.), չոգիտությունների (1883—1885 թթ.), կերթիև արման շարժիչի (1885—1886 թթ.), էլեկտրակենտրոնական սարքավանքի մեջ հազարից և հարյուրի (1891 թ.), Գիգելի մատրի (1893 թ.) գյուտը և ուրիշ շատ հայտնագործությունները և գյուտեր XIX դարի վերջի արդյունաբերական արտադրության մեջ հասցրել են տեխնիկական վերափոխումների մի անընդմեջ շղթայի:

Հասավ մի ժամանակաշրջան, երբ կապիտալի ու արտադրության համակենտրոնացման ու կենտրոնացման զարգացումը ազատ մրցակցության հիման վրա հանգեցրեց նոր էական պրոցեսների: Հասարակական արտադրության հիմնական բաժինը կենտրոնացավ սակավաթիվ խոշորագույն ձեռնարկություններում, մոնոպոլիզացիոն նրանց կողմից: Մոնոպոլիան փոխարինելու եկավ ազատ մրցակցությունը:

Մոնոպոլիզացման օրինակով ցուցանելը, ինչպես նշել է Վ. Ի. Լենինը, խոշորագույն ձեռնարկությունների բարձր բաժինն է առանձին ճյուղի կամ երկրի արդյունաբերական արտադրանքի արտադրության ընդհանուր ծավալի մեջ, զբաղված բանվորների թվում և էներգիտիկական սարքավորումների ընդհանուր մասնաչափ: Արտադրության համակենտրոնացումը, որը հասել է զարգացման բարձր աստիճանի, առանձնապես անոգոր բնույթի է հազարում մրցակցությունը: Մի բանի տասնյակ վիժիտի ձեռնարկությունների ազնի հնչել է համաձայնության զալ իրար հետ, թան հակաական մեծամասնությունը մանր ձեռնարկությունները: Երբ արտադրության այս կամ այն ճյուղի արտադրանքի հիմնական բաժինը պատկանում է սակավաթիվ խոշորագույն ձեռնարկություններին, վերջիններս ընդունակ են արագորեն կազմակերպելու ապրանքների վերջիններս և զրանցում լցնելու շուկան: Արտադրության անչափ աճած մասշտաբների պայմաններում ազատ, անսահմանափակ մրցակցությունը կապիտալիստական վիժիտի կորուստներ է սպասում, որը նրանց զրուում է սակզե՛լու մոնոպոլիստական միավորումներ: Պարզելով արտադրության համակենտրոնացման և մոնոպոլիզացման միջև եղած պատճառական կապը, Վ. Ի. Լենինը գրել է... արտադրության համակենտրոնացման հետևանքով մոնոպոլիաի առաջացումն ընդհանրապես կապիտալիզմի զարգացման արդի ստադիայի ընդհանուր ու հիմնական օրենքն է՝:

Վ. Ի. Լենինը մոնոպոլիաների զարգացման մեջ նշում էր երեք կտուպ. առաջին կտուպը վերաբերում է XIX դարի 60—70-ական թվականներին, երբ ազատ մրցակցությունը հասել էր բարձրագույն աստիճանի, իսկ մոնոպոլիաները իրենցից ներկայացնում էին հազիվ նկատելի սաղմեր: Երկրորդ կտուպը ընդգրկում է 1873 թվականի անսեսական ճգնաժամից հետո ընկած ժամանակաշրջանը մինչև XIX դարի վերջը: Այդ ժամանակ մոնոպոլիաները ստացել էին համեմատաբար լայն ստարածում, բայց զեռ հրամանատարական բարձունքներ չէին գրավել կրոնոիկալում: Երրորդ կտուպը սկսվել է XIX դարի վերջի արդյունաբերական վերջին ժամանակաշրջանում և շարունակվեց 1900—1903 թթ. ճգնաժամից հետո, երբ արտադրության համակենտրոնացումը էլ ազն-

Վ. Ի. Լենին, Երկր, է. 22, էջ 259.

ի էր ուժեղացել և մտնողութիւնները վճռական նշանակութիւն տւն էին ձևեր բերել անտեսական կլանքում: Ըննց այդ էտապում էլ արդունամարինական կապիտալիզմը վերածվեց իմպերիալիզմի:

Մտնողութիւնների
տուրյունը արտա-
դրողայուն մեք:
Կրանց ձևերը

Մտնողութիւնի հիմնական հատկանիշը արտա-
տադրութիւն մեջ վերահսկողութիւնն է որոշա-
կի ապրանքների արտադրութիւն նշանակալի
մասի նկատմամբ, որը մտնողութիւնի թուլ է
արտադրողներից հումք գնել մտնողութիւնը բարձր գներով կամ մանր
արտադրողներից հումք գնել մտնողութիւնը ցածր գներով: Ին ինչպիսին է
այս կամ այն արտանքի հատարակական արտադրութիւն բաժինը, որը
թուլ է տալիս սահմանել նշված վերահսկողութիւնը, կախված է կոն-
րետ պայմաններից: Որքան ավելի շատ է փոշիացած ավալ ապրանքի
արտադրութիւնը մանր սեփականատերերի միջև, այնքան նրա արտա-
դրութիւն ավելի փոքր բաժին է անհրաժեշտ մտնողութիւնի զարգաց-
ման համար:

Մտնողութիւնի էությունը կարելի է բնութագրել երեք զլխավոր մո-
մենտներով: 1) արտադրութիւն նշանակալի բաժին համակենտրոնաց-
մամբ նրա ձևերում, որը ապահովում է արհապետող դիրքը անտեսու-
թիւն մեկ կամ մի քանի ճյուղերում, 2) որոշ սահմաններում շուկային
գններ թելադրելու հնարավորութիւնը: 3) մտնողութիւնը բարձր շահույթի յու-
րացմամբ՝ որպէս իր արհապետութիւն անտեսական իրացման: Այս-
պիսով, կապիտալիստական մտնողութիւն արտադրութիւն մեջ այս կամ
այն արշուճի արտադրութիւն և վաճառմանուն նշանակալի բաժին
զավորում է սակավարժի խոշորագույն ձեռնարկութիւններին, ֆիրմա-
ներին, միավորումներին կողմից, որը ապահովում է արհապետութիւնը
շուկայում և մտնողութիւնը բարձր շահույթի ստացումը:

Արտադրութիւն մեջ գոյութիւն ունեն մտնողութիւնների բազմազան
ձևեր: Պատմականորեն մտնողութիւնական միավորումների առաջին
ձևերը եղել են կոնվենցիաները, դիեզները, կորնքները, պուլները:
Գրանք կարճատև համաձայնութիւններ են մի քանի խոշոր ձեռնար-
կատերերի միջև՝ որոշակի արտանքների վաճառքի միասնական գներ
սահմանելու մասին: Մտնողութիւնների հետագա զարգացումը հանգեց-
րեց կարտելներին, սինդիկատներին, արհեստներին, կոնցեսիաների առա-
ջացմանը:

Կարտելը արտադրութիւն մեկ ճյուղի մի շարք ձեռնարկութիւններ
րի միավորում է, երբ դրա մասնակիցները պահպանում են արտադրու-
թիւն միջոցների և արշուճի իրենց սեփականութիւնը: Կարտելի
մասնակիցները իրենք են շուկայում իրացնում իրենց արտադրանքը:
Կարտելային համաձայնութիւնն օրինակ կարող են լինել կարտելի ան-
գլումների թվատաները արտադրանքի ընդհանուր թաղարկման մեջ, վա-

ճարքի գները, վաճառահանման շուկաների բաշխումը, շահույթների
բաժանումը և այլն: Այն դեպքում, երբ կարտելի մասնակիցները նա-
սահեղում են պայմանագրի պայմաններին, կարտելային համաձայնու-
թիւնը պայմանագրեր խախտողների համար սովորաբար նախատեսում
են խիստ տուգանքներ: Խոշոր տուգանքներ վճարելու ձևով:

Կարտելային համաձայնագրերը համայն պարունակում են այն-
պիսի կետեր, որոնք ուղղված են բանվորների գործադուլային շարժ-
ման և նրանց արհմիութենական կազմակերպութիւնների դեմ:

Կարտելը մտնողութիւնի շատ առաձգական և լայնորեն տարածված
ձև է: Վերջին ժամանակներս նրանց գործունեութիւն մեջ տեղի ունե-
ցան էական փոփոխութիւններ: ՈՒՅ XX դարի սկզբին սինդիկատ էին
խոշոր ձեռնարկութիւնների անհատ սեփականատերերի ստեղծած
կարտելները, այդ ժամանակակից պայմաններում գործում են կար-
տելներ՝ խոշորագույն տրեստների մասնակցութիւնով:

Կարտելները ամենից ավել լայն տարածում են ստացել Գերմանիայում: ԱՄՆ-ում
կարտելներ գիտ խախտաբարձական մասաների մքստ պայջար տալը բերել
կարճատև հաղթարևտային օրհնարութիւն, որը սղղված է իրավաբանորեն ձեռնարկում
կարտելային համաձայնութիւնների դեմ: Այդպիսի արևելքեցի առաջինը՝ Երմանի արե-
րը, հրատարակել էր դեռ 1890 թվականին: Բայց կապիտալիստները հերոսութիւնը շը-
րջում էին այդ օրհնքը, և ամենայն ստորագծով դուռն իրավաբանորեն չձեռնարկ-
ված կարտելները, որոնք կազմում են արտադրութիւն մտնողագրական մասնակցից
պրոցեսի կարտել գծերը մեկը կապիտալիստական շատ երկրներում: Անտար-արշու-
նորերական սուցիոցիաները, առտարական պայանները, արտադրութիւն աներեկան
կամ շուկայի պայմանները ուսանախորդ ընկերութիւնները համայն ծառայում են որ-
պէս նարտք բողոքում, որի հնա պրծում է կարտելը: Ներշնչում լայնորեն առաք-
ված են գներին լիբերութիւնն ձեռնարկները, որոնք մասնակիցները սահմանում
և փոփոխում են իրենց արտանքների գները, հնանկող բնագծով ձեռնարկութիւնն լիբերի,
արտանքների գները շարժմանը: Դրանով բացառում է մրցակցութիւնը գներ իրեցնե-
լու միջոցով և ապահովում է կապիտալիստութիւնն ամենաբարձր մակարդակը:

Սինդիկատը միասնակ արտադրանք արտադրող մի շարք ձեռ-
նարկութիւնների միավորում է, երբ պահպանվում է սինդիկատի մաս-
նակիցների սեփականութիւնը արտադրութիւն միջոցների նկատմամբ,
իսկ արտադրված արտադրանքը իրացվում է որպէս սինդիկատի սե-
փականութիւն՝ այդ նպատակի համար ստեղծված զրտանկային միջո-
ցով: Ի տարբերութիւն կարտելի, սինդիկատը խզում է առանձին ձեռ-
նարկութիւնների անմիջական կապը շուկայի հետ: Սինդիկատների
ստեղծումը սովորաբար տեղի է ունենում այն ճյուղերում, որոնք ար-
տադրում են մասսայական, միասնակ արտադրանք:

Ազատ մրցակցությունը այդպիսի հնարավորություն տալիս էր նրանցից մի քանիսին միայն, ԱՄՆեաբարձը շահւլիլ ստանալու միջոցը եղել է աշխատանքի շահագործման աստիճանի բարձրացումը, արտադրության կատարելագործումը, արտադրանքի որակի բարելավումը, արտադրության ծախսերի իջեցումը, իրացվող արտադրանքի ծավալի մեծացումը: Ազատ մրցակցությունը խթանում էր արտադրության տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի կատարելագործումը, արտադրության մասշտաբների բեզլայնումը:

Մոնոպոլ շահույթը հաճախ պայտհովում է ոչ միայն այդ միջոցներով: Մոնոպոլ գների սահմանումը, մրցակիցների ուղղակի վերացումը և այլն, այն մեխոլոներն են, որոնց օգնությամբ մոնոպոլ շահույթ են կորզում:

Ժամանակակից պայմաններում խոշորագույն մոնոպոլիտատական ձևանախոլությունների հատակ է շահույթի բարձր և կայուն նորման: Բացահայտ տարբերությունն զրուլություն ունի մոնոպոլացված ձևանախոլությունների և մոնոպոլիտատական միավորումների շահութաբերության մեջ: Նախ, մոնոպոլացված ձևանախոլության շահույթի մեծությունը սովորաբար 2—3 անգամ ավելի ցածր է, քան մոնոպոլիտատական միավորմանը, երկրորդ, միատեսակ չեն շահույթի նրանց նորմաները:

Մակայն զա ղեռ բավարար էջրդիտ պատկերացում էի տալիս իրական մոնոպոլային շահույթի մասին: Խոշորագույն ձևանախոլությունների կապիտալը, որպես կանոն, ձեռնվորվում է երեք աղբյուրներից. սովորաբար կառավարման ղեկի մոտ գտնվող ֆինանսական մագնատների ներգրծած միջոցներից, մանր սեփականատերերին վաճառված աղյցիաներից ստացվող գումարներից, փոխառությունների միջոցներով: Մոնոպոլ շահույթը ստացվում է մոնոպոլիտայի ամբողջ կապիտալից, բայց դրա մեծագույն մասը բաժին է ընկնում ֆինանսական մագնատներին: Մանր աղյցիաներ պատերազմը հիմնականում բավարարվում են զիվիզիանով, որը մոտ է փոխառության միջոցների դիմաց վճարվող փոխավարական տոկոսին:

Մոնոպոլ զերշահույթի պորբեմը ավելի հանգամանորեն քննության է առնված XX դիլումս:

Նոր երևույթներ արտադրության համակենտրոնացման բնագավառում

Փորձելով հերքել իմպերիալիզմի լինիլյան տեսությունը, բուրժուական որոշ տնտեսագետներ (Դ. Նատտերը, Պ. Մամոելյանը, Զ. Մոլդիլերը, Մ. Ադամսներ և ուրիշներ) պնդում են, թե ժամանակակից կապիտալիտատական տնտեսության մեջ արտադրության համակենտրոնացման պրոցես տեղի էր ունենում, և հետևություն են առնում, որ մոնոպոլիաների ծագումն ու զարգացումը իր պայմանավորված չէ արտադրության համակենտրոնացմամբ: Այդ բանը հաս-

տատելու համար նրանք տվյալներ են բերում մտեր և միջակ ձևանախոլությունների թվի աճման, իսկ կրթման նաև կապիտալիտատական լիտոնմիկանում նրանց ունեցած բաժնի մասին:

Մակայն իրականության մեջ արտադրության համակենտրոնացման պրոցեսը շարունակվում է. թեպետ նրա ձևերի մեջ տեղի են ունեցել որոշակի փոփոխություններ: Երբ տեղի էր ունենում սնցումը ազատ մրցակցության կապիտալիզմի դարաշրջանից մոնոպոլիտատական կապիտալիզմը, արտադրության համակենտրոնացման խիստ ուժեղացումը հանգիցրեց մոնոպոլիաների: Մոնոպոլիաների տիրապետության մասնակաակից պայմաններում ինքը՝ արտադրության համակենտրոնացումը գտանում է մոնոպոլիտայի արագաբյ կամ իրականացվում է վերջինիս շահերին համապատասխան և ենթարկված է այդ շահերին:

Մակայն մոնոպոլիաները ոչ միայն ակտիվորեն նպաստում են արտադրության համակենտրոնացման ուժեղացմանը, այլև անխուսափելիորեն ձևում են հակառակ տենդենց՝ համակենտրոնացման տեմպերի գանգաղում մոնոպոլիաների ընդգրծած էլոլացում: Այդ տենդենցի պատճառն այն է, որ մոնոպոլիաները բազմաթիվ խոշորագույն են ստեղծում արտադրողական ուժերի զարգացման ճանապարհին, գանգաղեցնում են տեխնիկական առաջընթացը: Այդ պատճառով էլ մոնոպոլիաների տիրապետության պայմաններում ճարավոր են թեև ստատարության համակենտրոնացման հետագա ուժեղացման ժամանակաշրջաններ, այնպես էլ հարաբերական կայունության և անգամ նրա զարգացման արգելիական ժամանակաշրջաններ:

Մոնոպոլիաները միշտ չէ, որ տնտեսական շահագրգռված են արտադրության հետագա համակենտրոնացման մեջ: Ժամանակակից դոլումսներում հաճախ հապարավոր մանր, իրավաբանորեն ինքնուրույն ձևանախոլություններ կատարում են խոշոր մոնոպոլիաների տառադրանքները, մասնագիտանալով մեկ-երկու դոտարների պատրաստման մեջ: Երանց թողարկում են կիսաարտադրանք, որը ինքնուրույն շուկայական նշանակություն չունի: Այդպիսի ձևանախոլությունները կորցրել են անմիջական կապը շուկայի, սպասուղների հետ: Փաստորեն մոնոպոլիտայի ձևորում համակենտրոնացած արտադրությունը նրա կողմից դրոավորյալ ցրվում է ձեականորեն անկախ մանր և միջին ձևանախոլությունների շրջանում: Հետևաբար, մոնոպոլիաներն ստեղծել են արտադրության համակենտրոնացման նոր՝ ձև, որը համապատասխանում է իրենց տիրապետության պայմաններին և կազմում է այդ տիրապետության սրահամի տարրերից մեկը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ընկած ժամանակաշրջանում արտադրության համակենտրոնացման պրոցեսը տեղի է ունենում գիտատեխնիկական հեղափոխության պայմաններում: Այժմ

կայտարարվում է անսովոր, որ ամբի ուշ զարգացրից աջ ստեղծարարական ռ. Հիֆերդինգը Այդ տեսության համաձայն, մոնոպոլիաները, աստիճանաբար վերացնելով մրցակցությունը, կայտարարվում են արտադրության անարխիայից և մրցակցաբարից:

Բարձրագույն անտեսանելի հայացքների հիմքում ընկած է մոնոպոլիայի և մրցակցության փոխադարձ կապի սխալ մեկնարանումը: Մոնոպոլիան ազատ մրցակցության հակադրությունն է, նրա բացառությունը: Մոնոպոլիան, ինչպես ցույց է տալիս փորձը, ամենին չի ունիացնում մրցակցությունը, այլ լուի փորձում է նրա ձեռքը, սրելով ու խոթացնելով մրցակցաբարը:

Մոնոպոլիայի և մրցակցության հակասական միասնությունը առաջին անգամ բացահայտել է Կ. Մարքսը «Պրակտիկ կապիտալ»- գրել է նա, — մենք գտնում ենք ոչ միայն մրցակցություն, մոնոպոլիա և դրանք անտեսանելի, այլ նաև դրանց սխիժիզը, որը ոչ թե ֆորտուա է, այլ շարժում: Մոնոպոլիան առաջացնում է մրցակցություն, մրցակցությունը առաջացնում է մոնոպոլիա: Մոնոպոլիաները մրցում են իրար դեմ, մրցակիցները դառնում են մոնոպոլիաներ... Մինթելը այն է, որ մոնոպոլիան կարող է գերմանալ միայն այն բանի շնորհիվ, որ շարունակ մտնում է մրցակցաբարի մեջ¹: Զարգացնելով այս դրույթը իմպերիալիզմի դարաշրջանի նկատմամբ, Վ. Ի. Լենինը բացահայտեց մրցակցաբարի ձևերի ու մեթոդների բազմազանությունը մոնոպոլիտական կայտարարվածի պայմաններում: «... Մոնոպոլիաները, — գրել է նա, — աճելով ազատ մրցակցությունից, չեն վերացնում այդ մրցությունը, այլ գոյություն ունեն նրանցից վեր ու նրա հետ կողք-կողքի՝ դրանով ստեղծելով մի շարք առանձնապես սուր և խիստ հակասություններ, բախումներ, ընդհարումներ»²:

Իրականությունը վկայում է, որ արտադրության մոնոպոլացումը, հազվադեպ բացառությամբ, չի հանգեցնում այս կամ այն ապրանքի ամբողջ արտադրության համակենտրոնացման՝ միակ կամ մի քանի մոնոպոլիաների ձևերում: Մոնոպոլիաների տիրապետության ժամանակ կարող են լինել զգալի քանակությամբ ասուտայիններ՝ ձեռնարկություններ, որոնք չեն մտնում մոնոպոլիայի մեջ, բայց ղեկավարն մրցակցաբար են մղում մոնոպոլիաների դեմ: Յուրաքանչյուր երկրում մոնոպոլիտաները մրցակիցների և հանդիպում են ի դեմս օտարերկրյա ընկերությունների, որոնք ձգտում են թափանցել ներքին, ազգային շուկան:

Մոնոպոլիտական կայտարարվածը ոչ թե վերացնում, այլ խորացնում, սրում է մրցակցաբարը: Իմպերիալիզմի ժամանակ երեցնուլային մրցակցությունը մղվում է, նախ, միատեսակ ապրանքներ արտադրող մոնոպոլիաների միջև Այդ պայթարի մեջ մտնում են նաև օտարերկրյա մոնոպոլիաները: Մրցակցաբարի պայթարի ձևը առանձնապես սուր բնույթ է ընդունում: Երկրորդ, մոնոպոլիաների ներսում պայթար է մրցում կայտարարի սեփականատերերի միջև՝ առավել շահավետ դիրքերի համար: Երրորդ, մոնոպոլիաների և լմոնոպոլացված ձեռնարկությունների միջև, որոնց արտադրում են միևնույն արտադրանքը: Վերջիններս այլևս չեն կարող հավասար պայմաններով մասնակցել մրցակցաբարին մոնոպոլիտաների դեմ և այդ պայթարը իրականացնել միևմոնոպոլիտական կայտարարվածի դարաշրջանի համար տիպական մրցեցնելով: Երբ ներշնչուլային մրցակցությունը մղվում էր առավելապես նոր տեխնիկա արձատավորելու և արտադրության ծախսերը իջեցնելու միջոցով: Իմպերիալիզմի դարաշրջանում մոնոպոլիաները զգալիորեն ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն կատարելագործելու տեխնիկան և արտադրության կամակերկրությունը: Բացի դրանից, նրանք իրենց արձատրության տակ ունեն մրցակցաբարի գրանցել, նրանցից միջոցներ, որոնք հասանելի չեն մանր և միջին ձեռնարկատերերի համար:

Չորրորդ, մրցակցաբար մղվում է նաև հենց իրենց՝ ոչ մոնոպոլիտական ձեռնարկությունների միջև, մասնավորապես արտադրության միջոցների բազմաթիվ մանր սեփականատերերի միջև: ԱՄՆ-ում 1967 թվականին կոնոմիսիայի բույր ճյուղերում կար 11 566 հազար մասնավոր ձեռնարկություն: Գրանց ճնշող մեծամասնությունը մանր ու միջին, ոչ մոնոպոլիտական ֆիրմաներ են: Նրանք ի վիճակի չեն գերիշխել ուրիշ նույնպիսի ձեռնարկությունների վրա: Նրանց միջև հնարավոր է միայն ազատ մրցակցությունը, որի վրա ազդեցություն են գործում մոնոպոլիաները:

Ազատ մրցակցությունը իմպերիալիզմի ժամանակ գոյություն ունի մոնոպոլիաների տիրապետության պայմաններում: Այդ մրցակցությունը բնորոշում է կայտարարիտական անտեսության մի չնչին բաժինը միայն, քանի որ լմոնոպոլացված սեկտորի տեսակարար կշիռը շատ փոքր է նրա մեջ: Մրցակցությունը անասմանափակ ազդեցություն է ունենում նաև տեխնիկական առաջընթացի վրա, քանի որ զիտադասպակ մոնոպոլիաներն են իրենց ձեռքում կենտրոնացրել գիտահետազոտական ապարարը և տեխնիկական կատարելագործումների հիմնական մասանը: Ազատ մրցակցությունը մանր և միջին ձեռնարկությունների միջև, որոնք ապրանքներ են վաճառում ու ձեռք բերում մոնոպոլիաներից, վերջիններս հնարավորություն է տալիս պարտադրել

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, стр. 106.
² В. И. Ленин, ВРЛ, с. 22, էջ 353.

իրենց համար ձևատու իրացման պայմաններ և շահագործել աուտայ-
գերենկերն:

Իմպերիալիզմը չի վերացնում նաև միջնուպային մրցակցությունը,
որը մզվում է կապիտալը պահատ եկամտաբեր ճյուղերից ափսի եկա-
մտաբեր ճյուղերը անզավոտելու միջոցով: Իմպերիալիզմի դարաշրջա-
նում շահույթի նորմայի հավասարեցումը տարբեր ճյուղերում տեղի է
սենկնում երկու հակադիր տեղեկեցիների գործողության միջոցով: Մի
կողմից, Անտարկտիկայի խոշոր շահիրը, նրանց տեխնիկական
սարքավորման բարձր արժեքը դժվարացնում են կապիտալիստի տե-
զափոխումները ճյուղերի միջև: Ելույթի «Նեարնակ» մոնոպոլիստները ևս
խտընդհատում են «օտար» կապիտալի ներթափանցմանը «իրենց» ճյու-
ղը: Մյուս կողմից, մոնոպոլիստների մոտ ազատ դրամական կուտա-
կումների առկայությունը, կապիտալիստական սեփականության ակ-
ցիոներական ձևի զարգացումը նպաստում են դրամական շատ միջոց-
ների արագ կենտրոնացմանը և դրանց վերածմանը արտադրական
կապիտալի, իսկ դա «եղանցնում է կապիտալի միջնուպային տեղափո-
խումը: Գիտատեխնիկական հեղափոխությունը և նոր ճյուղերի առաջա-
ցումը արագացնում են այդ:

Կապիտալիստական էկոնոմիկայում մեծ նշանակություն է ձևա-
բերում ճյուղերի մրցակցության մի առանձնահատուկ տեսակը՝ պայ-
քաբը սօսպառողի դուրսի համար, այսինքն՝ կրկին գնողունակ պահան-
ջարկի ընդհանուր ծավալի մեջ ճյուղի բաժինը մեծացնելու համար:

Իմպերիալիզմի գարաշրջանում մրցապայքարը ծայրահեղորեն
արվում է ոչ միայն ազգային, այլև համաշխարհային շուկայում: Մինչ-
մոնոպոլիստական ժամանակաշրջանում այդ մրցապայքարը տեղի
էր ունենում գերազանցապես պատրաստի ապրանքների վաճառահան-
ման շուկաների համար: Իմպերիալիզմի ժամանակ կատարի մրցապայ-
քար է մզվում հումքի աղբյուրների, վաճառահանման օտարերկրյա շու-
կաների և կապիտալի գործադրման ոլորտների համար: ✓

§ 3. Բանկային կապիտալի համակենտրոնացումն ու կենտրոնացումը: Բանկային մոնոպոլիստները և բանկերի նոր դերը

Բանկային մոնոպոլիստնե-
րի կազմավորումը և
միջնակային ձևերը

Բանկերի ամենազակա ֆունկցիաները եղել են
միջնուպային վարկեր ստանալու և վճարում-
ների կատարելու գործում, դրամական խնայողու-
թյունների և ազատ միջոցների վերածումը կա-
պիտալի, շրջանառության վարկային գործիքների կառա-
դրության համակենտրոնացումը նպաստել նաև բանկային կապիտալի
ափսի մեծ համակենտրոնացմանը: XX դարի սկզբին բանկային կա-

պիտալի համակենտրոնացումը արդյունաբերական տեսակետից դար-
ացած մի շարք կապիտալիստական երկրներում հասել էր նոր մա-
կարդակի, երբ ծագում են բանկային մոնոպոլիստներ և ձևավորվում է
կրանց անբաժան օտարակալությունը կապիտալիստական վարկի ոլոր-
տում:

Արդեն 1913 թվականին Քույթի 3 խոշորագույն բանկերը կենտրոնացրել էին Գեր-
մանիայի բանկերի բոլոր ավանդների 51 տոկոսը և իրենց հարած բանկերի հետ միա-
սին տեղադրում էին գերմանական բանկային կապիտալի ամբողջ զամայի 53 տոկոսը:
ԱՄՆ-ում այդ ժամանակ երկու հսկա բանկեր միայն՝ Մեթյուզեր և Ռոկվելլերի բանկե-
րը, տիրապետող դեր էին զբաղում վարկի ոլորտում:

Բանկային մոնոպոլիստների առաջացումը վարկի բնագավառում
գործող կապիտալի համակենտրոնացման և կենտրոնացման բարձր
աստիճանի օրինակով հետևանքն էր:

Բանկային կապիտալի մոնոպոլիզացման նյութական հիմքն է կազ-
մում արդյունաբերական արտադրության համակենտրոնացումն ու մո-
նոպոլիզացումը: Խոշոր արդյունաբերական ձևանարկությունները սկզբ-
նական շրջանում կարծր են ունեցել մեծ և, իրեն կանոն, երկարաժամ-
կետ վարկերի: Մանր բանկերը չեն կարողանում կատարել այդ դերը,
և դա արագացրել է շատ բանկերի միավորումը, նրանց կապիտալի
կենտրոնացումը և բանկային մոնոպոլիստների առաջացումը:

Բանկային մոնոպոլիստները բանկերի միավորումներ են, կամ բանկ-
ականեր, որոնք գերիշխում են բանկային զորմում և յուրացնում մո-
նոպոլի բարձր շահույթ: Բանկային մոնոպոլիստական միավորումների
հիմնական նենին են բանկային կարտելները, բանկային սինդիկատե-
րը, կամ կոնսորցիումները, բանկային տրեստները և բանկային կոն-
ցեռնները:

Բանկային կարտելները խոշոր բանկերի միջև կնքված համաձայ-
նություններ են, որոնք նպատակ են հետապնդում վերացնել մրցակ-
ցությունը իրենց միջև՝ միասնական դիվիդենդային բաղաբաղանդություն
վարկելու, տրամադրված վարկերի դիմաց միասնական տոկոսային
գրույթներ սահմանելու միջոցով և այլն:

Բանկային սինդիկատները, կամ կոնսորցիումները բանկերի միջև
կնքված համաձայնություններ են համատեղ խոշոր շահավառ ֆինանս-
ական գործառնություններ կատարելու մասին, այն է՝ արժևթղթերի
թողարկում և իրացում, առանձնապես մեծ վարկերի տրամադրում
և այլն:

Բանկային տրեստները մոնոպոլիստներ են, որոնք ծագել են մի բա-
նի խոշոր բանկերի սեփականությունը միավորելու միջոցով:

Բանկային կոնցենտրները ձևակերպորեն անկախ բանկերի միավորումներ են՝ կոնցենտր մնացած բանկերի ակցիոնների վերահսկիչ ծրագրեր իր ձեռքում ունեցող մեկ խոշոր բանկի ֆինանսական վերահսկողության տակ: Բանկային կոնցենտրների տարատեսակություն են այսպես կոչված սթանկային խմբերը՝ բանկերի ակցիոնների վերահսկիչ ընդունակությունը համար հատուկ ստեղծված մեկ ակցիոններական քննիչությունների կողմից: Հատուկ ստեղծված մեկ ակցիոններական քննիչությունների վերահսկողության տակ գործող բանկերի ամբողջությունը: Ակցիոններ պահող նման ընկերությունները բանկային գործում (բանկային հոլդինգ-կոմպանիաներ) լայն տարածում են ստացել ԱՄՆ-ում:

Բանկային մոնոպոլիաների առաջացումը էական փոփոխություններն առկա բանկերի և արդյունաբերական մոնոպոլիաների հարաբերություններում: Բանկային մոնոպոլիաները իրենց ձևերում կենտրոնացրին հասարակության դրամական ազատ միջոցների հիմնական մասնա: Դրանով իսկ նրանք հնարավորություն ստացան, հեղուցեցնելով կամ զմտարացնելով վարկերի արամադրումը արդյունաբերական մոնոպոլիաներին, ոչ միայն ակցիոնություն գործելու վերջիններին գործունեության վրա, այլև նրանք ամբողջապես որոշելու նրանց բախտը: Չհամեմատելի կերպով արդյունաբերական մոնոպոլիաների վարկավորումով, բանկային մոնոպոլիաները անմիջականորեն արմատավորվում են արդյունաբերության մեջ և զանազան արդյունաբերական ձևաերկույթունների տիրակիցներ: Բացահայտելով բանկերի այդ նոր դերը, Վ. Ի. Լենինը ցույց տվեց մոնոպոլիանական արդյունաբերական կապիտալի հետ մոնոպոլիտական բանկային կապիտալի սերտաձման պատճառները:

Արդյունաբերական և բանկային մոնոպոլիաների սերտաձմումը

Վարկի մոնոպոլացումը սակավաթիվ բանկերի կողմից արդյունաբերական մոնոպոլիաներին ստիպում էր ամբարակել կապերը խոշոր բանկերի հետ՝ նրանց ակցիոնները դնելու և այդպիսով վերջիններին վարկություններում և դիրեկտորատներում սեղեր սկզբ ընդունել միջոցով: Արդյունաբերական կապիտալիստները ակցիոններ թափանցել վարկի և վարկային մոնոպոլիաների՝ իրենց համար բոտարս զբոսորդ, այնտեղ գետեզել իրենց կապիտալների մի մասը և մասնակցել խոշորագույն բանկերի թաղարակաճությունը որոշմանը: Դրա հետ միասին տեղի է ունենում նաև հակառակ պրոցես՝ բանկային մոնոպոլիաների կապիտալի ներթափանցում արդյունաբերական մոնոպոլիաները: Վերջիններս արամադրելով հսկայական միջոցներ, բանկային մոնոպոլիաները ձգտում են, արդյունաբերական կորպորացիաների տեսնաստան և ֆինանսական գործունեության վրա անմիջականորեն ազդելու միջոցով, իրենց ապահովարել հնարավոր կորուստներից: Բայց բանկային մոնոպոլիաները ավելի հեռու են գնում. բարձր մոնոպոլ ար-

դյունաբերական շահույթի մի մասը յուրացնելու նպատակով նրանք գնում են արդյունաբերական մոնոպոլիաների ակցիոնները և դառնում գրանց տիրակիցներ: Դա բանկերին հնարավորություն է տալիս անմիջականորեն մասնակցելու արդյունաբերական մոնոպոլիաների ղեկավար օրգաններին: Բացի դրանից, խոշոր մոնոպոլիտ-բանկերը արդյունաբերական մոնոպոլիաների համար իրականացնում են նոր ակցիոնների ձևերի և դրանց իրացումը գրամական շուկայում, նշանակալի շահույթներ ստանալով գրանցից: Վերջապես, խոշոր բանկերը ակտիվորեն մասնակցում են նոր արդյունաբերական կորպորացիաների կազմակերպմանը, յուրացնելով բարձր հիմնադրի շահույթներ:

Այսպիսով, մի կողմից, բանկային մոնոպոլիաները գործել են արդյունաբերական մոնոպոլիաների ձևաերկույթունների տիրակիցներ. մյուս կողմից՝ արդյունաբերական մոնոպոլիաները գործել են բանկային մոնոպոլիաների մասնակիցներ: Բանկային և արդյունաբերական կապիտալների մագնասների շահերը միահյուսվում են: Այդպես ստառացավ արդյունաբերական և բանկային մոնոպոլիաների կապիտալների փոխներթափանցումը, սերտաձմումը: Մագից կապիտալի նոր տեսակը՝ ֆինանսական կապիտալը, որը ներթափանցել է տնտեսական ձևաերկույթության բոլոր ոլորտներ և իր շահերին է ենթարկել ամբողջ տնտեսական գործունեությունը:

§ 4. Ֆինանսական կապիտալ և ֆինանսական օլիգարխիա

«Արտագրություն համակենտրոնացում. սրանից առաջացող մոնոպոլիաներ, բանկերի ձուլում կամ սերտաձմում արդյունաբերության հետ»՝ ահա ֆինանսական կապիտալի ծագման ամբողջ պատմությունը և այս հասկացության բովանդակությունը: Լենինյան բնորոշման համաձայն, ֆինանսական կապիտալը մոնոպոլիտական արդյունաբերական կապիտալ է, որը ձուլվել է մոնոպոլիտական բանկային կապիտալի հետ:

Իմպերիալիզմի ժամանակ գոյություն ունեն կապիտալի բոլոր այն ձևերը, որոնք ծագել են ազատ մրցակցության դարաշրջանում: Արդյունաբերական կապիտալը գործում է արտագրության ոլորտում, առևտրականը՝ մեծածախ և մանրածախ առևտրի բեռավառում, փոխառվականը՝ մեծածախ և մանրածախ կապիտալի այս տեսակների մեկուսացումը արդեն չկա: Ֆինանսական կապիտալը իր ազդեցության ընդգրկում է արդյունաբերական կապիտալի բոլոր երեք ձևերի չլրատվությունը, այդ շարժումը ենթարկելով իր շահերին: Իմպերիալիզմի

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 22, էջ 262; 401

ժամանակ արդյունաբերական, բանկային և մյուս մտնողիկաները ներկայացնում են ֆինանսական կապիտալի գործունեության տարբեր ձևերը միայն Վ. Ի. Լենինի խոսքերով, չենց ֆինանսական կապիտալն է ստեղծել մտնողիկաների դարաշրջանը:

Վ. Ի. Լենինը բննագոտության ենթակինց ֆինանսական կապիտալի սխալ որոնջումը, որ տվել է Հիլֆերդինգը, վերջինս անտեսում էր ֆինանսական կապիտալի նյութական հիմքը՝ արտադրության համահենարանացումն ու մտնողիկացումը: Ֆինանսական կապիտալի այդպիսի մեկնարանումը ընկնալ՝ օպորտունիստական տեսությունների հիմքում, որոնք ֆինանսական կապիտալը դիտում են որպես մի երևույթ, որը հասուն է միայն շրջանառության ոլորտին, և հնարավոր են համարում վերացնել նրա տիրապետությունը՝ արտադրության միջոցների եկամտամբ կապիտալի մագնետների սեփականությունը պահպանելով: Հիլֆերդինգի ֆինանսական կապիտալի տեսության Վ. Ի. Լենինի բննադատությունը իր հրատարակումը չի կորցրել և այժմ:

Ֆինանսական կապիտալը կենտրոնացած է ֆինանսական օլիգարխիայի էությունը և նրա տիրապետության սեխանիզմը պերիսիդիզմը, որպես կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիան գրքում բացահայտեց այն մեխանիզմը, որի միջոցով ֆինանսական օլիգարխիան չլուրջեցում է հասարակական հարստության մեծագույն մասը և գրավում քաղաքական իշխանությունը երկրում, իսկ հասարակության մնացած դասակարգերն ու խավերը դառնում են ֆինանսական օլիգարխիայի խարկատունները և նրա չգործության ստեղծողները: Այդ մեխանիզմը բազմակողմանի է:

Ֆինանսական կապիտալի տիրապետության կազմակերպական ձևը ֆինանս-մոնոպոլիստական խումբն է, որը իրենից ներկայացնում է կապիտալի մեկ կամ մի քանի փոխադարձաբար կապված մագնատների վերահսկողության քան զանվող արդյունաբերական, բանկային, փարիային, ազահագրական, արանսպորտային, ստեարական և այլ ընկերությունների ամբողջություն: Ֆինանս-մոնոպոլիստական խումբը կապիտալիստական էկոնոմիկայի տարբեր ոլորտների մոնոպոլիանիքը միահյուսում է ազլին բարդ մոնոպոլիստական միավորման մեջ: Տրուստանչյուր այդպիսի խմբի բրգները չի սահմանափակվում իր երկրի շրջանակներով, այլ, իրեն կանես, դուրս է գալիս նրա սահմաններից:

Ֆինանս-մոնոպոլիստական խմբի կենտրոնում է գտնվում գրխամասային ձեռնարկությունը: Դա կարող է լինել խոշոր բանկ, արդյունաբերական տրեստ, ազահագրական կամ անցիաներ պահող ընկերություն: Գրխամասային ձեռնարկություննց աղբյուրության բարդ թվերը ձգվում են դեպի այդ խմբի մնացած մեծարկությունները: Գրխամասային ձեռնարկությունը մշակում է ձեռն նրանց ընդհանուր քաղաքականության հիմունքները, վերջամտնով իր ընդարձակ հասարության ֆիրմաների ամենօրյա գործունեությունը:

Ֆինանս-մոնոպոլիստական խմբի մեջ մտնող ձեռնարկությունների մեծ մասը խմբի զգուհ կանչված այս կամ այն մագնատի սեռատական սեփականությունը չէ: Նրանց իշխանությունը ստանվելուպես հիմնված է ակցիաների վերահսկիչ ծրարներին տիրելու վրա, որոնք բարձրը հազվադեպ է անցնում այս կամ այն ձեռնարկության ակցիաների ընդհանուր թվի 10 տոկոսնց, որը, սակայն, հնարավորություն է տալիս լիակատար վերահսկողություն իրականացնելու նրա եկամտամբ: Հիմա մրցակիցների համար բավական է ձեռք բերել ակցիաների այն մասը միայն, որը թույլ կտա թափանցել արդեն ստեղծված ֆինանսական խմբի մեջ և աղղղելը նախ. այդ դեպքում կազմակերպվում են նոր ֆինանսական խմբեր, որոնք արտահայտում են կապիտալի մյուս մագնատների շահերը:

Ընդդիմությունով գորաշրջանի սղբնական շրջանում տիպական էին գերազանցպես սրտանակնա ֆինանսական խմբեր, որոնք արտահայտում էին սրտանի կանի շահերը: Նրանք, որպես կանես, անում էին զեա ապա մրցակցության մամանակաշրջանում ձագած միանակա կապիտալիստական սեփականություննց և ստանալուաբար իրենց էին միացնում իրենց վերահսկողության ապ կարծ բազմաթիվ ձեռնարկություններ: Աղբյն հանպանակալը հանդերքը միայլ ազակիս առաջացմանը սրտանակնա խմբերի կառուցվածքում: Ընարավոր դարձավ որը կապիտալիստների ներթափանցողը զանց մեջ, որը և առաջացրե սրտանակնա ֆինանսական խմբերի սուղղում: ժամանակակից պայմաններում այդ սրտեցը անանմապես սովալալավ, որին մեծապես կպատում է մեկնըների ներգրավումը ձեռնարկությունների զեկավար կազմի մեջ, որպե մամանակի ընթացքում գտնում են ֆինանս-ոլիգարխիի խմբավորման մասնակիցը: Այդ պատմաավ ընտանկնա ֆինանսական խմբերի կազմի երեսն եկան այնպիսի ֆինանս-մոնոպոլիստական խմբեր, որոնք կազմում են սրտանի շրջանի բանկերին ու արդյունաբերողներին կալիքրա:

Վեաանկնա ֆինանսական խմբերի սուղղումն սրտեցը հիմք չի տալիս ֆինանսական օլիգարխիայի լրացման մասին անսուղղական հետախոյնների համար: Մտնողիստական կապիտալի զիկտատուրան իրականացնում են սրտը սրտանակնա խմբերը: Թն իշխող ընտրախմբի կազմը, փոփոխական է, չի փոխում այդ զիկտատուրա չալի լայնությունը:

Ֆինանս-մոնոպոլիստական խմբի տիրապետության մեխանիզմը գերազանցպես հիմնվում է սմանակցությունների սխառնիք և անանկան ունեայիս վրա:

66

1 Տե՛ս Վ. Ի. Լենին, նրվեր, Է. 22, էջ 296—297:

«Մասնակցությունների սխառմը» իրենից ներդրաչափում է մեկ բնկություն՝ կազմից մեր շարք այլ բնկությունների նկատմամբ վերահսկողություն անոր բերումը՝ նրանք ակցիաների վերահսկող ծրարները գեներալ միջոցով: Այս բանը կարելի է սեխմատիկ ձևով ցույց տալ հետևյալ օրինակով: Խմբի գլխամասային ձևնարկությունը, որը ունի 100 մլն դոլարի կապիտալ, այդ կապիտալը օգտագործում է որովհետև ձևնարկությունների ակցիաների վերահսկող: Ծրարը գներու համար նմի այդ նպատակով անհրաժեշտ է ձևոր բերել բաց թողնված ակցիաների 25 տոկոսը (իրականում սովորաբար պահանջվում է ակցիաների գրավորեն ափսիս փոքր բաժինը), ապա գլխամասային ձևնարկությունը գրավորեն ափսիս փոքր բաժինը, ապա վրտաստային ձևնարկությունը և՛ ձևոր է բերում վերահսկողություն շարք ձևնարկությունների նկատմամբ, որոնցից յուրաքանչյուրը նույնպես ունի 100 մլն դոլարի կապիտալ: Գլխամասային ձևնարկությունը, կամ մայր բնկությունը, որն անգամ սեննում է յուր դատար ձևնարկություն՝ 400 մլն դոլար արչաչափ կապիտալով նմի ենթադրելով: որ յուրաքանչյուր դատար ձևնարկությունը կվարվի նույն ձևով, ապա ֆինանսական խումբը վերահսկողություն է ձևոր բերում նա 16 թու ձևնարկությունների նկատմամբ (մեր օրինակում որանցից յուրաքանչյուրը նույնպես ունի 100 մլն դոլար կապիտալ)՝ 1600 մլն. զույր ենթահատար կապիտալով: Այսպիսով, ֆինանսա-մոնոպոլիտական խմբի գլխամասային ձևնարկության վերահսկողության տակ արդեն կլինի 20 ձևնարկություն և 2000 մլն դոլարի հավասար կապիտալ, վերահսկողությունը ձու ձևնարկությունների նկատմամբ էլ ափսիս է ընդգանում ֆինանսական խմբի իրական իշխանությունը:

«Մասնակցությունների սխառմի» հետ սերտորեն կապված է Եաննանկան ունիանը, որը արտահայտվում է այն բանում, որ ֆինանսական կապիտալի յուրաքանչյուր մագնատ սովորաբար ներդրավում է մյուս բնկությունների գերեկտորների և վարչությունների անդամների կազմի մեջ, բայտ որում խոշոր բանկերի գերեկտորները մտնում են արչյունարևրական մոնոպոլիաների վարչությունների կազմի մեջ և հակառակը: Կապիտալի մագնատների ազդակցական և հաստատված գործարար կապերը «սեննական ունիային» կարևոր կողմն են և էականորեն ընդգնում են այն ձևնարկությունների շրջանը, որոնք գտնվում են այս կամ այն ֆինանսա-մոնոպոլիտական խմբի ազդեցության տակ:

Բանկերի Եաննանկան ունիանը արդյունարևրության հետ լրացվում է կատավարության հետ մեկի և մյուսների Եաննանկան ունիայով, որն էլ Վ. Բ. Լենինը, շեղելով բուրժուական պետական ապարատի հետ ֆինանսական կապիտալի սերտանման վաղ օտադիան, Ժամանակակից պայմաններում ֆինանսա-մոնոպոլիտական խմբերը օգնելուում են

պետական քաղաքականությունը՝ ընդունելու հակահեղափոխական միջոցներ և անտեսական ծրագրավորում, որոնց նպատակն է խոշոր մոնոպոլիաների շահերի օգտին կարգավորել հասարակական կապիտալի վերարտադրության պրոցեսը և պահպանել կապիտալիտական կարգը: Այժմ ֆինանսական օլիգարխիայի գործունեությունը սերտորեն կապված է պետական-մոնոպոլիտական միջոցառումների սխառմի հետ:

«Մասնակցությունների սխառմը» և Եաննանկան ունիանը խոշորացուն ֆինանսական խմբի տիրապետության հիմնական, բայց ոչ միակ ձևերն են: «Կողմնակի» ֆինանսների տեխնիկական սպասարկումը, կարտելային համաձայնությունների կնքումը նրանց հետ, երկարամյակ ֆինանսական կապերը այդ ֆինանսների ձևնարկությունների հետ նրանց ներգրավում են ֆինանսական խմբի ազդեցության օլիգարխիայի մեջ: Ֆինանսա-մոնոպոլիտական խմբի սահմանները միշտ էլ շարժական են, և միշտ հեշտ չի լինում քաղաքացայտել նրա ազդեցության իսկական ոլորտը:

Ֆինանսական օլիգարխիայի նարատացման մեղադրները

«Մասնակցությունների սխառմը» և Եաննանկան ունիանը՝ ամբողջորդում են ֆինանսական մագնատների տիրապետությունը իմպերիալիտական երկրների կոնոմիկայում և քաղաքականության մեջ: Դրա հետ մեկտեղ դրանց հիման վրա ֆինանսական օլիգարխիան բազմաթիվ եղանակներ է ստեղծում հասարակության քուլտուրային կողոպտելու համար: Ֆինանսական օլիգարխիայի տիրապետության և հարստացման կարևոր գործիք է տարբեր տեսակի ակցիաների բացթողումը: Վերջիններս ստորաբաժանվում են «սովորական» և «արտոնյալ» ակցիաների, ձայնի իրավունք ամօղ և լավագ ակցիաների, ինչպես նաև «սոյուրուլ» ակցիաների, որոնցից յուրաքանչյուրը ապիս է մի բանի ձայն:

«Ֆինանսական կապիտալը,— գրել է Վ. Բ. Լենինը,— համակենտրոնանալով սակավաթիվ ձևերում և օգտվելով փաստական մոնոպոլիայից, վիթխարի և հարստուն շահույթ է կորզում հիմնադրությունից, ֆինոպլին թղթեր բաց թողնելուց, պետական փոխառություններից և այլն՝ ամբողջովին վերահսկող օլիգարխիայի տիրապետությունը, ամբողջ հասարակությունը հարկազրման ենթարկելով՝ հօգուտ մոնոպոլիաներին»: Իր կապիտալների համեմատաբար փոքր մասը ներդնելով այս կամ այն մոնոպոլիայի ակցիաների ծրարի մեջ, ֆինանսական մագնատը ստանում է ոչ միայն դիվիդենտ, ինչպես բոլոր սովորական ակցիոներները: Այդ կապիտալներով նրա ստացած նվաճումներն էլ կարելի է համարել խոշոր գրույթները գերեկտորական պաշտանների համար, և կարողացիաների վարչություններին, հօկող խորհուրդներին

1 Վ. Բ. Լենին, Նեգեր, Կ. 2, էջ 206:

Ճանաչելու համար և այլն: Կարգորացիաների վերնախափը գրույթներից բացի ստանում է հատուկ պարզենիզ գործունեության արդյունքների համար (բնուսներ, տանիքներ), որոնք հաճախ գերազանցում են այդ գրույթներին: Ֆինանսական մարմանների նկատմաների կարելիք արդյունք է դարձել բարձրագույն ղեկավարության պարզեանքում կրթությունների ակցիաներով ինքզմով զեով, դրանք ջանկացած մասնաձևի նա զեելու իրավունքով: Ֆինանսական մարմանների անձնական ծախսերի շատ զգալի մասը կատարվում է կրթությունների հաշվին և դրան է գրվում որպես արտաբյուջային ծախսեր:

Կապիտալի ժամանակ - ԱՄՆ-ի ֆինանսական շխտարիան մուտքի ինտենսիվությունը և կապիտալի մեղմանը միջադարձերի բնասիքներ են, որոնք իրենց նկարագրում են պահում դեռավոր զեքները կենտրոնացում և սրբում են պետության բարձրագույն մասեր: Այդ սխտարիանում ղեկավար զեք են կատարում Ռեֆլեկտները, Մարզաները, Ֆորդերը, Սեյրաները, Գյուպոնները, Գեաները, Հանսերը, Հյույները և արիները: Մեծուգիտական կուսակիան մեխանիզմը նրանց համար աղահավում է ոչ միայն սխտարության մասին որպես ընդգնանք, այլև անձնական հարստության մեծացումը: Այդ որոշակի ինտենսիվության մասին կարելի է դասել կապիտալի մի շարք խոշորագույն մարմանների անձնական կառուցվածքների ամեն մասին տվյալներից:

ԱՄՆ-ի ամենահարուստ ընտանիքների անձնական կապիտալների գումարը (միլիոն դոլար)

	XX դարի 20-ական թվականների կեսին	XX դարի 60-ական թվականների սկզբը
Ռեֆլեկտներ	1080	4000
Մարզաներ	90	340-260
Ֆորդեր	680	3700-3800
Սեյրաներ	450	4700
Գյուպոններ	239	5000

Անցյալի ֆինանսական շխտարիան տեղական է այն բանով, որ նրա մի զգալի մասը սերել է բանկիրների անձնական ընտանիքներից: Մրանց թվին են պատկանում Ռոչիլդերի, Լոպարների, Ռեյդիգերի, Երկերների, Սեմյունիների և այլոց ընտանիքները: Նրա մյուս մասը սերել է խոշորագույն Շոպյան տրանսպորտային (Բրեյնի, Նեյբոյ Բոկլյուրի ընտանիքի):

Ֆրանսիայի, Ինգլանդի և ամեն մի այլ անվտանգության երկրի, ֆինանսական շխտարիան ընդգրկում է հիմնադրամաս, որը նմանվում էր զեռ անցյալ դարում կամ ներկա դարի սկզբին, և նոր պլանտացիան, որը իր հարստությունը: Իրեն կանոն, զեզել է նրան համախոսության պատճառների ընդհանրացմանը, Ռոչիլդերի և պատկանում խոշորագույն ֆինանսական մարմաններ Մալլե-Մերգլի, Ռոչիլդերի և այլոց ընտանիքները: Արդյունաբերական բարձրագույն Ֆրանսիական ֆինանսական շխտարիանի կազմի մեջ են մտել վանդիկներ, Միլլենները, որոնք հարստացել են ստանի իրենի արտաբյուջային, զենքի խոշորագույն գործարանատերեր Շեյքերները, Ֆրանսիայի Հյուսիսի շաքարի խոշոր գործարանատերեր Ֆրեյդիկներ, և Քլանները, Քեյնլենդեր, որոնք դարձել են ֆինանսական մարմաններ, Բյուրի արդյունաբերական և տնտեսական բարձրագույն ընտանիքներից սերած Դոլիսաները, Կեյնլեն-

բը, Ելլաներիները: Նոր պլանտացիանի տեղի ներկայացուցիչներ են Մ. Բուսանի, Լոպարների-Դալիգ-Վելլենի, Ռիվոների և Վալուերների ընտանիքները, որոնք իրենց կարողությունները զեզել են դառափներ շահագործող:

Փոփոխություններ կապիտալի վարկային սխտանում - Ֆինանսական կապիտալի տիրապետության պայմաններում XX դարում Հսկան փոփոխություններ տեղի ունեցան ֆինանսական վարկային հիմնարկների կառուցվածքում և նրանց գործունեության բնույթի մեջ:

Ֆինանսական օլիգարխիան, Հեմվելով բանկերի վրա, զգալիորեն կատարելագործել է հասարակության բոլոր խավերի ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցները իր նկարում կենտրոնացնելու մեխանիզմը, ստեղծել է նրա նորանոր ներքին և արտաքին ինվեստիցիաների և մասնավոր ինվեստիցիաների բանկերի, վարկատու-ինստիտուցիաների ասոցիացիաների հզոր սխտանը, ապրանքում են ստացել ապահովագրական ընկերությունները, հիմնականում կյանքի և զույգի ապահովագրման հիմնարկությունները և մասնագիտացած այլ հաստատություններ: Ներկայումս նոր տեղի ֆինանսական վարկային հիմնարկների նկարում է կենտրոնացած ճավաքագրված կապիտալի խոշոր մասը: Ֆինանսական վարկային սխտանի կառուցվածքում տեղի ունեցած փոփոխությունների մասին որոշ պատկերացում է ապախ ստորև բերված աղյուսակը:

ԱՄՆ-ի ֆինանսական վարկային հիմնարկների ակտիվները

	1900 թ.		1929 թ.		1960 թ.		1967 թ.	
	մլրդ դոլ.	%						
Պետական վարկային հիմնարկներ	—	—	7,6	4,6	172,9	19,5	229,7	15,7
Մասնավոր բանկեր	10,6	56,0	76,2	45,5	264,2	29,6	486,3	31,8
Ապահովագրական, խնայողական հիմնարկներ, ինվեստիցիաների ընկերություններ	5,1	27,2	43,8	26,2	331,9	37,3	587,1	40,0
Մասնագիտացված վարկային հիմնարկներ	0,2	1,0	9,7	5,8	30,2	3,4	57,2	3,9
Թանկերի հավաստագրական բաժիններ (բանկերում գնանքված արժեթղթերի վարկային)	3,1	15,8	30,0	17,9	91,4	10,2	127,0	8,6
	19,0	100,0	167,3	100,0	880,0	100,0	1467,3	100,0

Ֆինանսական կապիտալի զարարչական ֆինանսա-վարկային հիմնարկների յուրահաստիությունն այն է, որ նրանք ընդունակ են նախարարվող բազմառեսակի միջոցները զարմեկ գործող կապիտալի մասնա:

Այդպիսի հիմնարկների թվին են պատկանում առաջին հերթին ապահովարական հիմնարկները Աշխատավորների կողմից այդ հիմնարկները ներդրված դրամական միջոցները նրանց սովորական չին բերում և ի սարքերով մտնելը մտածող կապիտալի չին կարող գուրա բերվել ավանդառաֆ հանդուգություններ Այդ միջոցները աշխատավորների այն ծախսերի գումարն են, որով նրանց զեւած են որոշակի կրօշիքներ՝ ապահովություն ձեռնմաստ մասնակ, աշխատանկարմաս, ունեցվածքի կորստի զեւգում և այլն Ավելայն ֆինանսա-վարկային հիմնարկների սեւաստի միջոցով նշված միջոցները վերածվում են կապիտալի, որը ծառայում է մեծապիւնաների շահերին և շեւղանում է նրանց իրական իշխանության մասշտաբները:

Ֆինանսա-վարկային հիմնարկները զարմեկ են կարևոր գործիք ֆինանսական օլիգարխիայի աարբեր խմբերի միջև ակրապետության ոլորտները ընդլայնելու համար մղվող պայքարում Տարբեր ֆինանսների ակցիաների տերերը հաճախ զարն պահում են այդ հիմնարկներում, վերջիններիս համանաբարելով այն ակցիաների կառավարումը և ներկայացուցչությունը ակցիաներների ժողովներում: Օգտագործելով այդ հասցածաները, բանկային մոնոպոլիաները հաճախ իրենց մտտ են կենտրոնացնում մրցակցող ընկերությունների ակցիաների խոշոր ծարրերը, աշխատելով նրանց ենթարկել իրենց ակցիոնությունը:

Վկասավարչական հիմնարկներում տնտեսական բնակատարությունը

Բարձրագույն տնտեսագիտականը, գրել է Վ. Ի. Լենինը, «այ թե մերկացնում, այլ սրբում և հանազարգում են օլիգարխիայի կառավարման «միխանիզմ», նրա հնարները, կրա շանմեղ և լեղացիք» եկամտաւների չափերը, նրա կապիտը պատվամեւանների հետ և այլն և այլն»: Անցած կիս դարում ֆինանսական կապիտալի շատագույններ հասան ընդունակ ֆինանսական կապիտալի իշխանության ուղղակիորեն միտմանը: Այդ նպատակին է մտաւում, մասնավորապես, Վկասավարչական հեղափոխության տեսությունը, որի քարտրով հանգես եկավ՝ ամերիկացի տնտեսագիտ Ջ. Բեքեհեմը: Հետագայում այդ տեսությունը ակտիվորեն զարգացրեց ամերիկյան բուրժուազիայի գաղափարախոս Ա. Բեքլին: Վկասավարչական հեղափոխության տեսության հիմնական դրույթների համաձայն, տնտեսության մեջ որոշիչ դերը ձեւանարկատերերից անցել է կառավարիչներին (մենեջերներին), որոնք ղեկավարում են մոնոպոլիտասական կորպորացիաները արգեն իր ոչ թե կապիտալիտաների շահերի օգտին, այլ հանուն ընդհանուր բարօրության: Եւսույթի հետեից ընկնելը, Բեքլինի խոսքերով, դադարել է

և կառավարիչ գործունեության շարժիչ խթանը լինելուց: Նշված տեսությունը կարելի է դիտել որպես ժողովրդական կապիտալիզմի տեսություն բազկայությունիւր մասերից մեկը:

Իրականության մեջ կառավարիչները կապիտալի մագնատների կամքի հլու հնաղանդ կատարողներ են և այդ պարտականություններից հաճանելը նրանց սպանում է ուղղակի կորսնելու իրենց բարձր վարձատրվող տեղը: Կա մենեջերների մի փոքր խումը, որոնք օւնեն անձնական խոշոր կարողություն և ակցիաների պատկանելի ծրարներ: Նրանք մտնում են ֆինանսական օլիգարխիայի կազմի մեջ: Այսպիսով, մենեջերների հիմնական խնդիրն է՝ ապահովել ֆինանսական օլիգարխիայի շահերը, բազմապատկել նրա հարստությունները:

Մարքսիզմ-լենինիզմը սովորեցնում է, որ արտադրության կառավարման էությունն ու բնույթը միշտ բնորոշվում են արտադրության միջոցների սեփականության սիրապետող ձեւով: Արտադրական գործունեության կառավարումը իրականացվում է միայն արտադրության միջոցների սեփականատերերի շահերի օպտին, անկախ այն բանից, թե տեմիջականորեն ով է զբաղված բուրք աշխատողների աշխատանքի կազմակերպմամբ, կարգավորմամբ և կոորդինացիայով: Բարձրագույն իշխանություն կապիտալիտական արդյունաբերության մեջ, ինչպես ընդգծում էր Կ. Մարքսը, կապիտալիտ արտերումն է: Այդ իշխանությանն էլ ենթարկված են կապիտալիտաների վարձած մենեջերների՝ արտադրության կառավարման բուրք գործողությունները: Արտադրության միջոցների կապիտալիտական սեփականության վերացումը և հասարակական սեփականության հաստատումը միայն կհանգեցնեն այն բանին, որ կառավարող անձնակազմը իր գործունեությունը ենթարկում է հասարակության բուրք անդամների շահերի իրագործմանը:

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄԸ: ԱՇԽԱՐՀԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՏԵՐԻՏՈՐԻԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ:

ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՍԻՍՏԵՄԸ

XIX դարի վերջին — XX դարի սկզբին մոնոպոլիստական, ֆինանսական կապիտալը գերաճեց առաջատար կապիտալիստական երկրներին ազդեցիկ շրջանակներ և իր ազդեցությունը ապրածեց աշխարհի մյուս շրջանների վրա: Այդ կապակցությամբ հետագա վերլուծության առարկա է դառնում «ֆինանսական կապիտալի կախումները և կապիտալի» միջազգային ցանցը: Իմպերիալիզմի լեխիշյան տեսությունը բացահայտում է այն ուղիներն ու միջոցները, որոնց օգնությամբ ֆինանսական կապիտալը որոշ երկրներից թափանցում է մյուսները, իրեն է ենթարկում տնտեսական թույլ դարձացած երկրները, շահագործման օբյեկտ է դարձնում կապիտալիստական աշխարհի բնակչության մեծ մասը: Եւ ուսումնասիրում է նաև տնտեսական հարաբերությունների ու հակասությունների, որ մնում է ֆինանսական կապիտալի միջազգային տիրապետությունը:

60

§ 1. Կապիտալի արտահանումը

Մոնոպոլիաների և ֆինանսական օլիգարխիայի տիրապետությունը պայմաններում խոշոր կապիտալիստները, ստանալով ամենաբարձր շահույթներ, կուտակում են զրամական կապիտալի հսկայական մասաները: Դրա հետ մեկտեղ մոնոպոլիաների զարգացումը զժվարացնում է նոր կապիտալների բաժանական շահույթների օգուտգործումը իմպերիալիստական երկրների ներքում: Զավթելով արդյունաբերության ամբողջական ճյուղեր, մոնոպոլիաները խոչընդոտում են օտար» կապիտալների ներթափանցումը իրենց մեջ՝ խուսափելու համար մրցակցայնորի սրտմից և շահույթի առկույթից: Հաճախ նրանք

կախիկից դադարեցնում են սեփական կապիտալների ներգրումը արտադրության մեջ, քանի որ ապրանքների թողարկման մեծացումը կարող է զժվարացնել դրանց վաճառահետևումը, իրենցին զենք և համարասարքանորեն կրճատել շահույթները:

Այսպիսով, մոնոպոլիաների զարգացումը իր հետ բերեց դրամական կապիտալի հարաբերական «ավելցուկի» գոյացում իմպերիալիստական երկրներում և այն արտահանելու անհրաժեշտություն: Այդպիսի կապիտալը «ավելցուկային» է «իր» երկրում մոնոպոլիաների համար բավարար շահույթների նրա կիրառման սահմանափակ հնարավորությունների տեսակետից:

Կապիտալի հարաբերական «ավելցուկի» գոյացման հետևանքով կապիտալը արտահանելու անհրաժեշտության հետ միասին հասունացել է նաև նրա արտահանման կենսավորությունը: XX դարի սկզբներին մի շարք հետամեջ երկրներ արդեն ստեղծել էին համաշխարհային կապիտալիզմի սխեման մեջ. կառուցվել կամ կառուցվում էին երկաթ-բողբոջային հիմնական մագիստրալները, որը հնարավորություն տվեց հումքը աճելի արագ հասցնել նավահանգիստները. Առաջատար երկրները զուրա մղվեց շոգեգնացիկի կողմից, շահույթների գարձան մասսայական բնույթի փոխազդումները հետազոտ տարածությունները:

Կապիտալի արտահանումը, ի տարբերություն ապրանքների արտահանման, ստացել է առանձնահատուկ կարեւոր նշանակություն, զարձակ է իմպերիալիզմի կարևորագույն անտեսական հատկանիշներից մեկը:

Այսպիսով, կապիտալի արտահանումը իմպերիալիզմի դարաշրջանում մոնոպոլիաների և ֆինանսական օլիգարխիայի կողմից մեծապայլաներում զբանց տիրապետության կենտրոնով գոյացող կապիտալի «ավելցուկի» արտահանումն է ուրիշ երկրներ, նպատակ ունենալով մեծացնել մոնոպոլ շահույթը, ամրապնդել մոնոպոլիաների տնտեսական ու բազմական զիբերը՝ արտախն շուկաների և իմպերիալիստական շահագործման ղյուրի բնղայնման համար մղվող պայքարում:

Հասարակական ամբողջական կապիտալի այն բաժինը, որը վերարտադրվում է որպես «ավելցուկային» կապիտալ, հաստատուն կապիտալ է: Այն կրճատվում է նպատակի ժամանակաշրջանում, երբ րեզուստվում է կապիտալի կուտակման պրոցեսը և աճում է արդյունաբերական վերելքի ժամանակաշրջանում՝ ինտենսիվ կապիտալազդայնման կապակցությամբ:

Սակայն տնտեսության կապիտալիստական սխեման հակասությունները կարող են միաժամանակ երկրում ծնել սեփական դրամական կապիտալի «ավելցուկ» և այդ «ավելցուկը» արտահանելու պահանջը:

1 Վ. Ի. Աեկե, երկր., է. 22, (չ. 216):

Այսպես, ԱՄՆ-ի վճարային բարեխիղճ գնահատմանը, որը ստաբիլի էր դիտարկվում արտասահմանում կրանց կատարած սպառված անարհեստական և այդ գնահատմանը պայմանավորված սակու մեծ արտահանքը կրկին 50—60-ական միլիանները վերջին ամիսներից կատարվող բաղադրանքի արտադրությանը անհրաժեշտ էր համարվում, շեղում այն ուղիս կառուցելու արտահանումը ԱՄՆ-ից և իրենակու նրա ներմուծումը, շեղում այն ուղիս, որ կրկին անի կապիտալի սեփական զինվորի ավելցուկը Այդ երկուսիցից, բանին, որ կրկին անի կապիտալի սեփական զինվորի ավելցուկը Այդ երկուսիցից, որոնք պայմանավորված են իմպերիալիստական կրկին ստեղծվող հակառակորդներով, լին փոխում մտնողիստական կապիտալիզմի համար բնագավառը որոշակիորեն՝ սովորականացնել կապիտալի գոյացումը:

Մտնողիստական կապիտալիզմի զարգացման հետ կապիտալի արտահանումը գնալով ավելի է դառնում խոշորագույն մտնողիստական միավորումների ֆունկցիաներ Օրինակ, ԱՄՆ-ի բոլոր արտասահմանյան ներդրումների ավելի քան 80 տոկոսը իրականացնում են 500-ից պակաս բնիկերով ընկերություններ:

Մասնավոր կապիտալի արտահանման հիմնական տնտեսական նպատակը մտնողիստական գերշահույթի ստացումն է և սկզբնցուկն կապիտալի գնահատումը որս գործման կրկնում կհանգեցնեն կապիտալների մրցակցության ուժեղացման և այնուհ զործող ամբողջ կապիտալի շահույթի նորմայի իջնումն: Կապիտալի արտահանումը կապիտալիզմի շահույթի նորմայի անկման տեղեկնեց կապիտալ արտահանող երկրների ներքում, Քացի դրանից, ամիսներով կապիտալը արտասահմանում բերում է զգալիորեն ավելի բարձր շահույթ՝ ուրիշ երկրների փողավորներին կոտորակու հաշվին: Առանձնապես շահավետ է կապիտալը գնահատել տնտեսապես կայելու երկրներում: Օրինակ, ամերիկյան մտնողիստները իրենց արտասահմանյան բոլոր ուղղակի կապիտալ ներդրումներից 1968 միլիաններն ստացել են մոտ 8 տոկոս շահույթ, իսկ Աֆրիկայում կատարած կապիտալ ներդրումներից՝ 22 տոկոս, Ասիայում՝ 27 տոկոս:

Կապիտալի արտահանումը բառակցի պատգամով է, բանի որ կապիտալը արտագործականորեն չի օգտագործվում երկրի ներքում, իսկ արտասահման, հատկապես թույլ զարգացած երկրները արտահանված կապիտալը ծառայում է որպես այդ երկրների շահագործման միջոց, արգելակում է նրանց ինքնուրույն զարգացումը:

Կապիտալի արտահանումը իրականացվում է երկու հիմնական տնտեսական ձևերով՝ ձեռնարկատիրական և փոխառվական:

Կապիտալ արտահանողը կարող է արտասահմանում հանդես գալ որպես ձեռնարկատիր, որը իր կապիտալը ներդնում է արդյունաբերության, վարպետի, առևտրական, արհեստագործական և այլ ձեռնարկությունները: Բոլոր դեպքերում, երբ նա ձեռնարկությունների տեր է արտասահմանում և անմիջականորեն շահագործում է ուրիշ երկրների աշ-

խտանավորներին, արտահանվող կապիտալը հանդես է դալիս ձեռնարկատիրական ձևով և կապիտալի տիրոջը բերում է ձեռնարկատիրական շահույթ:

Կապիտալի արտահանումը ձեռնարկատիրական ձևով իրականացվում է մտնողիստների կողմից արտասահմանում իրենց մասնակցողներ հիմնելու, իրականորեն ինքնուրույն գոյացող ձեռնարկությունների կազմակերպելու և ազգային ու օտարերկրյա կապիտալների մասնակցությամբ խառը ձեռնարկություններ ստեղծելու միջոցով:

Փոշույթյուն ունի կապիտալի ձեռնարկատիրական արտահանման երկու տարատեսակություն՝ ուղղակի և պորտֆելիստ ներդրումներ: Ուղղակի են կոչվում այն ներդրումները, որոնք ապահովում են վերահսկողություն արտասահմանյան ձեռնարկությունների նկատմամբ, պորտֆելիստն են կոչվում այն ներդրումները, որոնք ձեռնարկները բավարարել են այդ նպատակի համար:

Կապիտալ արտահանողը կարող է և կապիտալի ներդրման երկրում հանդես չգալ գործող ձեռնարկատիրոջ դերում: Համայն նա միայն իր կապիտալը փոխ է տալիս օտարերկրյացի ձեռնարկատիրներին կամ ուրիշ պետությունների կատարվող ձեռնարկություններին: Այս դեպքում կապիտալի արտահանումը իրականացվում է փոխառվական ձևով: Փոխառվական կապիտալը արտահանվում է փոխառությունների ձևով, մասնակցորեն ձեռնարկություն կատարվող ներդրումներ միջոցով, արտասահմանյան բանկերի ընթացիկ հաշիվներով կատարվող կատարվող ներդրումներ միջոցով: Փոխառվական ձևով արտահանված կապիտալը սուղուս է բերում:

Մասկան ուրիշ երկրների բանկերի ընթացիկ հաշիվներում կատարվող բոլոր ներդրումները չի կարելի համարել կապիտալի արտահանում: Բանն այն է, որ՝ մասնակցակից դարձնելով ստարածված է այնպիսի մի երկույթ, ինչպիսին է կապիտալի փոխառումը: Կապիտալի տեղաշարժը մեկ երկրից մյուսը, որը առաջացել է ոչ թե երկրներում այն զործողիստի գովառություններից և գերշահույթ ստանալու նպատակից, այլ նպատակ է դնում պահպանել կապիտալը, որին տնտեսական ու քաղաքական ցնցումներ են պատճառում, քաղաքական տնտեսական իմաստով կապիտալի արտահանում է:

Համայն զարգացող երկրների ավանդները իմպերիալիստական պետությունների բանկերում այդ երկրները կապիտալ արտահանելու ձև են: Օրինակ, տնտեսապես թույլ զարգացած երկրներ, փոխառություն ստանալով իմպերիալիստական տերություններից, սովորաբար սրված միջոցների նշանակալի մասը ծախում է այնտեղ՝ անհրաժեշտ ապրանքներ գնելու համար: Այդ պատճառով է նաև ստացած գումարը գնուցում է հենց վարկատու երկրի բանկի իր հաշվում: արդեպի հնարավորություն ունենա վճարելու կատարած գնումները: Միանգամայն ակեր-

Հայտ է, որ նման ներդրումները իմպերիալիստական երկրների բանկերում կապիտալի արտահանում չեն թույլ զարգացած երկրներին:

Կապիտալի արտահանման ձևերը նաև են նշանակալից ունեն: Երբեմն, կապիտալ ներմուծող երկրի նամար ամենին էլ միևնույնը չէ, թե այդ երկրում կոչումն արդյոք օտարերկրյա մոնոպոլիստների սեփականություն կամ արտահանված կապիտալը կհանձնվի պետության կամ սեղական ձևերակատարների անօրինությունը: Առաջին դեպքում կապիտալ ներմուծող երկիրը վճարում է ձևանարկատիրական եկամուտ, իսկ կապիտալի ներդրումների ուղղությունը, իբրև կանոն, օրհանում են օտարերկրյա մոնոպոլիստները՝ իրենց շահերին նամայատարում: Երկրորդ դեպքում կապիտալ ներմուծող երկիրը վճարում է փոխառվական տոկոս, իսկ կապիտալ ներդրումների ուղղությունը որոշվում է երկրի ներսում: Քաղաքական տեսակետից իմպերիալիստական մոնոպոլիստների սեփականության անկախությունը երկրում էստանդարտն է նշանակում է նամաշխարհային ռեակցիոնի կապը սեղական ռեակցիոն ուժերի հետ:

Ի տարբերություն իմպերիալիզմի դարաշրջանի սկզբնական շրջանի, երկրաշխարհային կապիտալի արտահանում են ոչ միայն մասնավոր մոնոպոլիստները, ինչպես նաև արտահանում իմպերիալիստական տերությունների կառավարությունները և ճատկապես այդ նպատակի նամար ստեղծված միջազգային, հիմնականում միջկառավարական կազմակերպությունները: Հետևաբար, ըստ արտահանվող կապիտալի սեփականության բնույթի տարբերում են կապիտալի արտահանում մասնավոր սեփականության ձևով, կապիտալիստական երկրների կառավարությունների սեփականության ձևով և միջազգային կապիտալիստական կազմակերպությունների սեփականության ձևով: Կապիտալի արտահանման վերջին երկու տեսակետակառավարությունները կապիտալի պետական-մոնոպոլիստական արտահանում են:

Արտահանումում գործող կապիտալի մասան կարող է մեծանալ ոչ միայն նրա արտահանման հաստիքն, այլև վերաներդրումների, այսինքն՝ կապիտալի զբոսադրման երկրում ստացված հավելյալ արժեքի մի մասի կապիտալային հետևանքով:

Մասնավոր կապիտալի արտահանման ճիմական ուղղությունները

Մոնոպոլիստները իրենց կապիտալը արտահանում են ոչ միայն տնտեսապես թույլ զարգացած երկրները, որոնք զբում են միջոցների պակաս, այլև արդյունաբերական տեսակետից զարգացած կապիտալիստական երկրները, որոնք ունեն կապիտալի սեփական ժալիզյուս:

1929 թվականի ամերիկյան ուղղակի ներդրումների 45 տոկոս էր միայն գնեղված էլեկտրաէներգիայի արտահանում: Արևմտյան նվազագույն և հետագայում, դրանց 55 տոկոսը զավում էր գաղութային և կախյալ երկրներում: Թեև նաև ինչպիսիք էլ վերջին դրամային խիստ փոխվեց, Արևմտյան նվազագույն և հետագային բաժնի նշված ներդրումների ընդհանուր ժամկետում անց մինչև 70 տոկոս, իսկ ստեղական թույլ զարգացած երկրների բաժնի ընդամենը կապիտալի արտահանման ուղղության փոփոխման դասնաներից մեկը կապիտալները կորցնելու վախ է ներկայիս զարգացող և կրազարգացող ազգային-արտադրական շարժման հետևանքով:

Չարգացած կապիտալիստական երկրները կապիտալի արտահանմանը նպաստող գործոնները են.

1. Եանույթի միջին նորմալի ազգային տարբերությունները: Իմպերիալիստական պետությունները, որոնք ունեն կապիտալի օրգանական կապի ազին բարձր մակարդակ, կարող են շահալիտ կերպով իրենց կապիտալը գնեղել ուրիշ պետություններում, որտեղ կապիտալի օրգանական կազմը ազին ցածր է և, հետևաբար, ըստ նյութի նորման՝ բարձր: Այդ կապակցությամբ կարևոր նշանակություն ունեն աշխատավորների մակարդակի ազգային տարբերությունները: Աշխատավորների ազին բարձր մակարդակ ունեցող երկիրը կարող է կապիտալը արտահանել այն երկիրը, որտեղ այդ մակարդակը ազին ցածր է, և ստանալ զերշահույթ: Հենց այդ հանգամանքն էլ ամերիկյան կապիտալները ձգում է զեպի Արևմտյան նվազագույն երկրները:

2. Արտադրական ուժերի զարգացման անհամապատասխանությունները: Կապիտալիստական տարբեր երկրներում սեփական կանաչները են նամաշխարհային պայմաններում այն մոնոպոլիստները, որը ստեղծություն ունի արտադրության տեխնիկայի, սեփախույթային կամ կազմակերպման մակարդակի ընդհանուր, կարող է շահալիտներ իր կապիտալները ներդնել ուրիշ զարգացած կապիտալիստական երկրներում:

3. Ազգային արտադրայինք արվող առավելությունները: Ամերիկյան կապիտալները Անգլիայում գնեղելու նամար կարևոր խթան էր այսպես կոչված կապիտալի պրեֆերենցիաների (նախապատվությունների) սխաները, այսինքն՝ Բրիտանական նամաշխարհային մեկ երկրից մյուսը ապրանքների ներմուծելու ժամանակ կիրառվող մարաշին փոխադարձ զեղջերի և արտոնությունների սխաները: Անգլիայում գտնվող ամերիկյան ձևանարկության ապրանքը:

Քանի որ մոնոպոլիստները, թափանցելով իմպերիալիստական ուրիշ երկրների շուկաները, հանդիպում են մարաշին բարձր խույրդոտների, նրանց նամար հանձնալ ազին ձևանում է լիտնո սեփական ձևանարկություններն ստեղծել տարողունակ ներքին շուկա ունեցող այդ

երկրներում, քան կրել ապրանքների փոխադրման ծախսերը, վճարված առքային տարբիրներ և այլն: Ժամանակակից պայմաններում ամերիկյան կապիտալիստները արժեքների արտադրության շուկային երկրները արտահանելու համար իրան է ծառայում այն, որ այդ երկրներում ամերիկյան կապիտալիստները ստեղծված ձեռնարկությունները վաճելում են ապրանքները առանց մարտատարբի շուկային մի երկրից մյուսը ներմուծելու արտաձեռնումը:

Կապիտալի արտահանումը և Կապիտալի արտահանումը պայմանավորում է տնտեսական նոր կարևոր հարաբերությունները մասնավորապես Կապիտալիստների և աշխատողների առջադրումը:

Տնտեսական որոշակի հարաբերություններ են ճաստատվում կապիտալ արտահանող իմպերիալիստական տերությունների և այդ կապիտալի գործադրման առաջինը՝ ճանկարացող, տնտեսապես թույլ զարգացած երկրների միջև, իրենց՝ իմպերիալիստական տերությունների միջև, որոնք փոխադրված կապիտալ են արտահանում և ներմուծում:

Բացահայտելով այն նորը, որ մտցրել է կապիտալի արտահանումը իմպերիալիստական տերությունների և տնտեսապես թույլ զարգացած երկրների տնտեսական հարաբերությունների մեջ, Վ. Ի. Լենինը գրել է. «Իաշտրիստների ու եվրոպական ժողովուրդների» — անվազն վերջինների մեծամասնությունն տնտեսական տարբերությունն առաջ այն է եղել, որ զարգացած երկրները ներքաշվում էին ապրանքների փոխանակման մեջ, բայց դեռևս ոչ կապիտալիստական արտադրության մեջ: Իմպերիալիզմը փոփոխեց այս բանը: Իմպերիալիզմը, ի միջև այլու, կապիտալի արտահանումն է: Կապիտալիստական արտադրությունը բուն զինում ավելի արագացված կերպով է անդափոխվում զարգացած երկրների և տնտեսապես թույլ զարգացած երկրների կապիտալի արտահանման մեջ գտավ այն գեղձը, որի օգնությամբ նա տնտեսապես հետամուտ էր կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները: Դա նշանակում է, որ կապիտալի արտահանումը կապիտալիստական շահագործման սխառնում ծնել է նոր էական գծեր:

Առաջին, կապիտալի արտահանումը զգալիորեն ընդլայնել է իմպերիալիստական տերությունների մոնոպոլիաների կողմից աշխատավորների շահագործման ոլորտը: Կապիտալիզմի արտադրական հարաբերությունները մոնոպոլիստական կապիտալիզմի իրենց յուրահատուկ ձևով տիրապետող հարաբերություններ են դարձել ամբողջ կապիտալիստական աշխարհում: Կապիտալի արտահանման միջոցով տնտեսապես թույլ զարգացած երկրների միլիոնավոր աշխատավորներ դարձել

են օտարերկրյա մոնոպոլիաների վարձու ծառայողները: Կապիտալիզմի զարգացման արդյունք զարգացած կապիտալիստ երկրներում ունի մի էական տնտեսական առաջնություն, այդ երկրներում կապիտալիզմը աճում է ոչ միայն և նույնիսկ ոչ այնքան ազգային հողի վրա (հայրենական կապիտալիզմի դրսևանումը հաշվին), որքան օտարերկրյա մոնոպոլիաների կողմից դրա արմատավորման հաշվին:

Երկրորդ, կապիտալի արտահանումը ընդլայնել է գաղութային տարրի աղբյուրները և մեծացրել դրա ծավալը հողատիրական իմպերիալիստների՝ ի հաշիվ օտարերկրյա մոնոպոլիաների գործարարներում և սյանաօսպիաներում վարձու բանվորների կողմից ստեղծվող հավելյալ արժեքի 50-ական թվականներին 25 զարգացած երկրներում մոնոպոլիստական կապիտալիստ պատկանող պլանտացիաներում գրաված էջ գյուղատնտեսական պրոլետարիատի մոտ 5 մլն մարդ:

Երրորդ, կապիտալի արտահանումը ուժեղացրել է տնտեսապես հետամուտ երկրների կախումը իմպերիալիստական տերություններից, այսինքն՝ դարձել է տնտեսական գործիք նրանց հետագա ստրկացման համար:

Չորրորդ, կապիտալի արտահանումը օգնում է զեպի արտաքին շուկաները սեղելու մոնոպոլիաների օպոկցիոնալ ապրանքները, Զեռնարկատիրական ձևով կապիտալ արտահանելու և օտարերկրյա ձեռնարկությունների կազմակերպելու ժամանակ սարքավորումները, որպես կանոն, արտահանվում են կապիտալ արտահանող երկրներից: Փոխափոխական կապիտալի արտահանման ժամանակ փոխափոխություններ առաջ գործարար պայմանավորվում է վարկատու երկրից վարկի հաշվին ապրանքներ գնելու պարտավորություններ, ինչպես նաև թույլ զարգացած երկրներին պարտավորող քաղաքական պայմաններով:

Կապիտալի արտահանումը տնտեսապես հետամուտ երկրների ժողովուրդներին շահագործելու և կողոպտելու, ինչպես նաև նրանց զարգացման կապիտալիստական ուղու վրա պահելու կարևոր միջոց է:

Կապիտալի արտահանումը փոփոխություններ է մտցնում իմպերիալիստական երկրների, ինչպես նաև հենց իրենց՝ մոնոպոլիաների փոխարարությունները: Այդ հարաբերությունների ընդհանուր բովանդակությունն է կատարի պայքարը առավել շահավետ շուկաների և կապիտալի գործադրման ոլորտների համար, այս կամ այն երկրի և աշխարհի շրջանների էկոնոմիկայում տիրապետություն հասնելու համար:

Կապիտալիստական երկրների տնտեսական զարգացման անհամապատասխան ճանգիցում է այն բանին, որ մրցապայքարում միշտ չէ, որ հաղթանակը բաժին է ընկնում միևնույն երկրին:

1 Վ. Ի. Լենին, Երկր, է. 23, էջ 454—455:

Ժամանակակից պատմական իրադրությունը առանձնահատուկ գծեր է հաղորդում նաև մասնավոր կապիտալի արտադրանքները: Իմպերիալիզմի սկզբնական շրջանում ֆինանսական օլիգարխիան իր կապիտալները ուղղում էր գաղութային և կախյալ երկրները, գլխավորապես արդյունահանող արդյունաբերության մեջ և մետրոպոլիսների համար գոյության համար միջնորդների արտադրության մեջ, այլ ոչ թե այն երկրներում, որոնց զարգացումը նպաստել այդ երկրների տնտեսական նկատմամբ նաստատմանը: Այժմ զարգացող դրոշմները ազատված երկրները, հենվելով օտջիախտական պետությունների տնտեսական օգնության վրա, կարող են դիմադրել մտնողլիտական կապիտալի ինկադրանքին:

Ժամանակակից պայմաններում մտնողլիտաները որոշ չափով ստիպում են դիմել զարգացած երկրներում արդյունաբերական ձեռնարկությունների և ժողովրդատնտեսական այլ օբյեկտների ստեղծմանը, որոնք ապահովում են ազգային տնտեսության կարիքները: Գրա հետևանքով փոխվում է նաև կապիտալի արտահանման ճյուղային կառուցվածքը:

XX դարի սկզբի գրեթե բոլոր ստորերկրյա կապիտալները գեներալում էին արեւմտական հետամնաց երկրների արդյունահանող արդյունաբերության մեջ և գյուղատնտեսական հումքի արտադրության մեջ: Ի սօրբերությունը՝ դրա, 1965 թվականին ԱՄՆ-ի մասնավոր ուղղակի ներդրումների ընդհանուր զուտարժեքը մոտ 1/4-ը գեներալում էր այդ երկրների մակող արդյունաբերության մեջ:

Մասնավոր կապիտալի արտահանման կարևոր տարատեսակություն է պատկանողների ու լիցենզիաների վաճառքը արտասահմանի մասնակալից պայմաններում ամեն մի կապակ գյուտ կամ հայտնագործություն կապված է կապիտալի խոշոր ներդրումների հետ: Այդ պատճառով պատկանողների ու լիցենզիաների վաճառքը արտասահման տնտեսական խմաստով հայկաթարդոր է կապիտալի արտահանմանը: Փա կապիտալի յուրատեսակ, «անկախություն» արտահանում է: Լիցենզիաների վաճառքի մասնակալ ստեղծելիս պայման է լիցենզիաբերի (լիցենզիան վաճառած ֆիրմային) լիցենզիան գնած մտնողլիտայի կապիտալին մասնակցելու իրավունքի վերապահումը: Այսպիսով, լիցենզիա արտահանողը ուրիշ երկրում ձեռք է բերում տեղականություն և նկատմանների իրավունքը:

Կապիտալի արտահանումը դարձել է վաճառահանման ստորերկրյա շահանքի գաղմկու հիմնական միջոց:

1967 թվականին ԱՄՆ-ը արտահանել է 31 մլրդ. զուտ զուտարժեքի արեւմտական, երբ ամերիկյան մտնողլիտաների արտահանական մասնակալները արտադրել ու վաճառել են մոտ 150 մլրդ. զուտ զուտարժեքի արտահանող երկրների արտահանումը նույն թվականի կազմել է 89 մլրդ. զուտարժեքի կապակ արտահանման մասնակալների արտադրանքը՝ մոտ 100 մլրդ. զուտարժեքի 170 մլրդ. զուտարժեքը, որից 240—250 միլիարդը, այսինքն՝ մոտ 15 տոկոսը բաժին էր ընկնում մտնողլիտաների արտահանման մասնակալների արտադրանքին:

Կապիտալի արտահանումը	Կապիտալի արտահանումը այն դեպքերում, երբ հումք և ինյերիալգոթի նախատրյունների արտադր
նա կլանում է երկրում զույցող կապիտալի	զգալի մասը, ընդունակ է ժամանակավորապես արգելելու նրա վարդաբույսը՝ մյուս պետությունների համեմատությամբ:
	Օրինակ, մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը Անգլիայում կազմավորված աղյուսերական կապիտալի մեծագույն մասը հասակացված էր արտասահմանյան ձեռնարկությունների համար: Միևնույն ժամանակ ըստ մետրոպոլիտայի կրոնոմիտայի զարգացման տեմպերը եղել են անշնչալ:

Երբ արտասահմանյան կապիտալ ներդրումները սկսում են բարձր շահույթ բերել, նրա հակառակ առճաքը կարող է գերազանցել և սովորաբար դերազանցում է կապիտալի ընթացիկ արտահանումից: Գրաևնոյ իսկ մեծանում է կապիտալի ասիլցյուրը արտահանող երկրում: Է՛լ ասիլի է սրվում ինյերիալիտական ակրույությունների պայքարը կապիտալի գործադրման ոլորտների համար՝ համաշխարհային շուկաներում:

Կապիտալի արտահանումը զարգացած կապիտալիտական երկրները այդ երկրների մտնողլիտաների համար սահմանափակում է ներքին շուկայում իրենց կապիտալները գործադրելու նախադրություններ և սրում է մրցակցայքարը նրա սահմաններում: Կապիտալի արտահանումը տնտեսապես թույլ զարգացած երկրները նպաստել է նրանց կենտրոնիկայի միակողմանի մասնակալացմանը՝ մետրոպոլիտաների համար անհրաժեշտ հանքային հումքի և զոյուտտնտեսական արտադրանքի արտադրության ուղղությամբ, որը հիմք ստեղծելով ինյերիալիտական ակրույություններից այդ երկրների տնտեսական երկարատես կախման համար:

Տնտեսապես հետամնաց երկրների ազգային եկուսումը զգալի մասը հասում է արտասահմանի ինյերիալիտական մտնողլիտաների շահույթների ձեռքով, որը կրճատում է այդ երկրների ներքին կուտակման հնարավորությունները և սրում է հակաույություններից այդ երկրների և կապիտալ արտահանող երկրների միջև: Գրա հետ մեկտեղ կապիտալի արտահանումը, նպաստելով կապիտալիտական ձեռնարկությունների

տեղծմանը, ընդլայնելով կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների գործողության ոլորտը, արագացնելով է պրոլետարիատի աճը անասնապետ հետամնաց երկրներում և նրա ներափոխական ջոկանների ձևավորումը:

Ավելյուցիո կապիտալի արտահանումը չի վերացնում կապիտալիստական վերարտադրության պրոցեսի հակասությունները և տանում է գեպի իմպերիալիզմի հակասությունների խորացում:

Կապիտալի արտահանման բուրժուական տեսությունների բեճադատությունը Բուրժուական քաղաքականությունը թաքցրելով է կապիտալի արտահանման իսկական պատճառները, նպատակներն ու նեոսեաները:

Կապիտալիզմի գաղափարախոսները պնդում են, թե կապիտալի արտահանման պատճառը ընկած է ոչ թե արտադրության ոլորտում, այլև բաշխման ոլորտում, թե կապիտալի արտահանումը իբր ազգային եկամտի մասը բաշխման հետևանք է միայն: Հետևաբար, նեոսեաներն են անում նրանք, կարելի է կապիտալիզմի հակասությունները վերացնել բաշխման ոլորտում ռեֆորմներ անցկացնելու միջոցով, պահպանելով ֆինանսական օլիգարխիայի սեփականությունը արտադրության միջոցների նկատմամբ:

Ցտարերկրյա կապիտալիստների առևտուրը գեպի տեռեստապետ հետամնաց երկրները, բուրժուական գաղափարախոսների կարծիքով, բարձրացնում է աշխարհի երկրների ընկալունակ կենսամակարդակը, նպաստում է բնական հարստությունների արտադրողական օգտագործմանը և անգահան ձեռնարկատերերի գործարար ակտիվության աճմանը, ծառայում է որպես կարևոր միջոց դիտասեխնիկական նվաճումները աշխարհի մի շրջանից մյուս շրջանը հաղորդելու համար: Իսկ իրականության մեջ մոնոպոլիստների նվաճումների արտադրության սեփականում ու սեփանորգիայի բնագավառում, որոնք հաղորդում են նրանց արտասահմանյան ձեռնարկություններին, զարձայն մտնում են նույն մոնոպոլիստներին, այլ ոչ թե նրանց շահագործած երկրներին, սեփականությունը:

Շահանակալից պայմաններում մոնոպոլիստների կողմից կապիտալի արտահանման զովարեստումը հաջողության քիչ հեռանկարներ ունի զարգացող երկրներում, որոնց քաջ հայտնի է օտարերկրյա կապիտալի շահագործողական ռոլլիները: Այսպիսի բուրժուական գաղափարախոսների բաները նպաստակ ունեն ապացույցի, որ արմատական փոփոխություն է տեղի ունեցել կապիտալի արտահանման դիրքի մեջ, քանի որ այժմ կապիտալը արտահանվում է սովորելն պետությունները: Կապիտալի արտահանումը սովորելն երկիրը կորստաբացիաների է փոցի շքրյառուտության մասին իր սեփական օրինակաբանությամբ, վալյուտային վերահսկողություններ և այլն, հայտարարում են բուրժուական անասնապետները, միանգամայն ցարքերվում է կապիտալի արտահանումից գեպի

գաղափարները: Մակայն սուվերեն երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ ձեռնարկական պետական սուվերենության առկայությունը զետես բավական չէ երկիրը օտարերկրյա կապիտալի ներմուծման կործանարար հետևանքներից պաշտպանելու համար:

Կապիտալի արտահանման բուրժուական տեսությունների զեմ մղվող պայքարը կապիտալիստական աշխարհում ֆինանսական օլիգարխիայի միջազգային տիրակալությունը մերկացնելու անհրաժեշտ գործիք է:

§ 2. Աշխարհի տեռեստապետ բաժանումը կապիտալիստների միոպուզցների կողմից

XX դարի սկզբին կապիտալի և արտադրության համալինարոնացումը հասել էր այնքան բարձր ստանդարտներ ու ձևերը տեսակների համաշխարհային արտադրության մի նշանակալի մասը արդյունաբերության մի շարք ճյուղերում ընկավ խոշորագույն մոնոպոլիստների մի փոքրիկ խմբի ձեռքը:

Յրիկա, գոյություն է ունեցել համաշխարհային շուկային կենտրոնախեղիկական արտադրած մատակարարող երեք հիմնական ընկերություն՝ (Շոգանտոր կենտրոնական ընկերությունը (սՔեներալ կենտրոն կոմպանի) ԱՄՆ-ում և Շոգանտոր կենտրոնական ընկերությունը (սՔեներալ կենտրոնական կոմպանի) Գերմանիայում: Նազմալիստական շուկայում երկրորդ էին երկու խմբեր՝ Ռոկֆելլերի նազմալիստական արտադրողական (սՔեներալ կոմպանի) և Վ. Ք. Անիկի արտահայտությամբ՝ ԵՄՊՈՒ կոմպի տերերը՝ Ռոստիլը և երկրը:

Գործունեության ոլորտով միջազգային մոնոպոլիստները կարելի է բաժանել երկու խմբի: Առաջին խմբին են վերաբերում այն մոնոպոլիստները, որոնք պատկանում են այս կամ այն երկրի կապիտալին. երկրորդ խմբին են վերաբերում այն մոնոպոլիստները, որոնք պատկանում են երկու կամ ավելի երկրների խոշոր կապիտալին՝ մոնոպոլիստների միջազգային միությունները:

Ընկերախիզմը անհրատափելի գարձրից ինտերնացիոնալ տրեստներին, մոնոպոլիստների միջազգային միությունների պայքարը ոչ միայն ապրանքների վաճառանունման շուկաների համար, այլև հումքի աղբյուրների համար: Ընկերախիստական տրեստները կանում են հումքի համաշխարհային արտադրության մեծագույն մասը, բայց հրանց մեծ մասը չունի հումքի սեփական նշանակալի աղբյուրներ: Կապիտալի արտահանումը, մասնաձյուղների կամ զուտոր ձեռնարկությունների ստեղծումը արտասահմանում ծառայել է ծառայում է իբրև հիմնական գործիք, որպեսզի մոնոպոլիստները թափանցեն ուրիշ երկրներ:

Ձգտելով ստանալ ամենաբարձր շահույթ, նրանք իրար հետ համաձայնություններ են կնքում համաշխարհային շուկաները բաժանելու մասին: Համաշխարհային շուկաների բաժանումը, կամ աշխարհի տնտեսական բաժանումը գտնուում է իմպերիալիզմի կարևորագույն դիմը:

1897 թվականին կար համաշխարհային շուկաների բաժանման մասին 40 միջազգային համաձայնություն, 1910 թվականին՝ 109, 30-ական թվականների սկզբին նրանք ընդհանուր թվով ամեն ու հասավ 320-ի: Այդ տարիներին միջազգային համաձայնությունների չլրանակներում կենտրոնացած էր համաշխարհային ապրանքաշրջանառության մոտ 40 տոկոսը:

Կապիտալիստների միջազգային միությունները, զբղւ էլ է Վ. Բ. Լենինը, գոյություն են ունեցել նաև մինչև իմպերիալիզմը. «... զանազան երկրների կապիտալիստների մասնակցությամբ զորոտղ ամեն մի ակցիոներական բեկերություն սեկալիտալիստների դիրքերի միջազգայնորեն կազմակերպված միությունն է: Իմպերիալիզմի հանրամտնոցը է ալլանս, որ առանկերում, մինչև XX դարը, չի եղել, այն է՝ աշխարհի տրեստների բաժանումը միջազգային տրեստների միջև, երկրների բաժանումը նրանց կողմից ըստ պայմանագրի, որպես վաճառահանման քնազավտոնների»: Այդ խոշորագույն մոնոպոլիաների կողմից համաշխարհային շուկաների բաժանման մասին համաձայնությունը Վ. Բ. Լենինը անվանել է գերմոնոպոլիա:

Ինտերնացիոնալ տրեստները սովորաբար բաժանում են այս կամ այն ապրանքի համաշխարհային կամ առանձին շրջանի շուկան: Համաշխարհային շուկաների բաժանման մասին պայմանագրերի ամենից ակտիվ տարածված ձևը կարտելային տիպի համաձայնություններն են: Հաճախ դրանք թաքնված բնույթ են կրում, կնքվում են «չենայնենական համաձայնություններին» ձևով:

Համաշխարհային շուկաների բաժանման մասին համաձայնությունների մի տարատեսակությունն են պատենտային կարտելները, այսինքն՝ մի քանի, սովորաբար սակավաթիվ, միջազգային տրեստների պայմանագրերը այս կամ այն ապրանքի արտադրության պատենտների կամ տեխնիկական կատարելագործությունների փոխադարձ փոխանակման մասին: Պատենտային կարտելը զործնականորեն փակում է «կողմնակիներին» մուտքը կարտելի մոնոպոլացրած գործունեության ոլորտը և հնարավորություն է տալիս առստպնական շահերով բարձրացնել գները:

Գերմոնոպոլիաների գլխավոր նպատակն է ստանալ մոնոպոլ բարձր շահույթներ: Երբ գերմոնոպոլիան հանդես է գալիս որպես այս կամ

այն ապրանքի վաճառող, մոնոպոլ բարձր շահույթների հանձնու հիմնական միջոցն է արտադրության շահերի կառավարումը և մրցակցության սահմանափակումը, որը ստեղծում է մոնոպոլացված ապրանքի տրեստական սով և ազանում է գների զգալի բարձրացում: Այն գները, որով, երբ գերմոնոպոլիան հանդես է գալիս որպես սեկալմակերպիչ՝ համաձայնության մասնակիցներին հումք մատակարարելու գործում, նրա մեկնողները նակալիր են. նա նպտում է ուժեղացնել մրցակցայնարը հումք մատակարարող երկրների կամ ձեռնարկությունների միջև՝ հոգատակ ունենալով մեծացնել հումքային նյութերի արտադրությունը և իջեցնել այդ նյութերի գները:

Համաշխարհային շուկայի ստեղծման համար հարկավոր է արտադրումը և կոնսումը կամեթ բաժանման սահմանափակություններ կիրառող համաշխարհային պատեալիստական միջոցները: Համաշխարհային շուկաների բաժանման նախարարային պատեալիստական միջոցները:

Համաշխարհային շուկաների բաժանման մասին, բայց դրանց իրացումը զնայով ավելի է բարդանում, քան որ ստեղծվում է երկրները զգալի բաժանվողությամբ ապրանքներ են արտահանում համաշխարհային շուկաները, որը գովարարեցում է միջազգային մոնոպոլիաների գործունեությունը:

Հանգստացնելու համար հասարակական կարծիքը, որը վրդովված էր այն բանից, որ միջազգային մոնոպոլիաները արակցություն էին ցույց տվել Ֆաշիստական ագրեսիային, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո դատական հետաքննություններ կատարվեցին ագրպիտի կարտելների մասնակիցներից մի քանիսի գործունեության նկատմամբ: Դա ստեղծում է մոնոպոլիաներին ժամանակակից պայմաններում խորապես քոչարդել համաձայնությունները համաշխարհային շուկաների բաժանման մասին: Համաձայնությունների սովորաբար թաքնված են լինում միջազգային կազմակերպությունների քոչի անի, որոնք, իբր, առևտրային նպատակներ չեն հետազոտում:

Գիտատեխնիկական հեղափոխությունը օբյեկտիվ նախադրյալներ ստեղծեց գիտատեխնիկական ինֆորմացիայի փոխանակումը ընդալանելու համար: Այդ հողի վրա գոյացած ձեռնարկատերերի բազմաթիվ միջազգային միությունները զառնում են կարտելային համաձայնությունների կազմակերպիչներ: Եվ իրենի միջազգային ինտատուտը, մեջտապես գործող «Բոտնավոր» մեծագույնը մշակող ձեռնարկությունների միջազգային կոնֆերանսը՝ և ուրիշներ, որոնք ստեղծվել են իրենց ապրանքների արտադրության և շուկայի վիճակի մասին ինֆորմացիա

Վ. Բ. Լենին, Երկր, հ. 26, էջ 195:

փոխանակելու նպատակով, իրականում իրականացնում են շուկայի կարողւնքում:

Ժամանակակից պայմաններում, երբ զեռալով բարդանում է արտադրության տեխնիկան և խորանում մասնագիտացումը, լայն տարածում են ստանում մեքենաշինական արտադրանքի ֆուդարկման հետ կապված մոնոպոլիաների միջազգային համաձայնությունները հանդիսանալիս կամ մեքենաների մասերի ու սարքավորումների արտադրությունը իրար միջև բաժանելու մասին: Դրանով իսկ սակավաթիվ ֆիրմաները մոնոպոլացնում են արտադրության կարևորագույն միջոցների ֆուդարկումը:

Նրկորոջ համաշխարհային պատերազմից հետո ընկած ժամանակաշրջանում գերմոնոպոլիաների զարգացման կարևոր առանձնահատկությունը հանգիստացան իմպերիալիստական պետությունների միջև համաշխարհային շուկաները բաժանելու մասին համաձայնությունները: Դրանք թվին են պատկանում «Անտոխի և պրոպատի եվրոպական միությունում» (ԱՊԵՄ), «Եվրոպական տնտեսական համագործակցությունը» (ԵՏՀ), «Ազատ առևտրի եվրոպական ասոցիացիան» (ԱԱԵԿ) և այլն: Ի տարբերություն սկիսակա գերմոնոպոլիաների, որոնց կազմակերպիչներն ու մասնակիցները մասնավոր մոնոպոլիաներն էին, համաշխարհային շուկաների պորոլեմների վերաբերյալ այդ համաձայնությունները ծագել են իմպերիալիստական երկրների կառավարությունների միջև հիերարխիկ պայմանագրերով (այս մասին ավելի մանրամասն տես XXIII գլուխը):

Համաշխարհային շուկաների բաժանման մասին միջազգային համաձայնությունների օգնությամբ կապիտալիստական մոնոպոլիաները փորձում են լուծել արտադրողական ուժերի զարգացման գնալով ուժեղացող ինտենսիվացիան բնույթի և մոնոպոլիստական կապիտալի ազդեցության նեղ սահմանների միջև եղած հակասությունը:

Միջազգային մոնոպոլիաների արևելիկ զերը

Միջազգային համաձայնությունների արագ աճումը 11 տնտեսագիտության տեսարան Կ. Կաուցիկին մեկնաբանում էր այնպես, թե իբր կապիտալիզմը թևակոխել է համաշխարհային շուկաների «սիրահոծար» բաժանման միջոցով իր տնտեսական հակասությունները խաղաղ պայմանում լուծելու մասնակաշրջանը: Ժամանակի ընթացքում, ստում էր Կ. Կաուցիկին, իմպերիալիզմը կվերանձի «ուլտրաիմպերիալիզմի», մրցայալքարը իմպերիալիստական մոնոպոլիաների միջև կվերջանա և կգա կալուն խաղաղության դարաշրջանը:

Կ. Կաուցիկու «ուլտրաիմպերիալիզմի տեսությունը» մարտիզմի խնդրաթյուրում է. այն հակասում է իրականությանը: Պատմությունը ա-

պացուցել է այն թեզիսի լիակատար անհեթեթությունը, թե իբր իմպերիալիզմի օրով կարող է սկսվել մի ժամանակաշրջան, երբ վերջնականապես կպայքարի համաշխարհային շուկաների բաժանումը և կեկավի կապիտալիզմի խաղաղ զարգացումը: Եուկաների համար մղվող պայքարի զարգարումը անհնար է մի շարք պատճառներով: Առաջին, մոնոպոլիաների զարգացման անհամաչափությունը, տվյալ սպարների նոր խոշոր արտադրողների երևան գալը հանդիսանում են շուկայի նոր վերաբաժանման անհրաժեշտությունը: Երկրորդ, գիտության զարգացումը և արտադրության նոր նյութերի առաջացումը նույնպես բացառում են համաշխարհային շուկաների բաժանման ավարտական հնարավորությունը: Նոր ապրուստների երևան գալը պայմանավորում է նոր համաձայնությունները համաշխարհային շուկաների բաժանման մասին: Երրորդ, հումքի նոր աղբյուրների հայտնաբերումը կամ հեղին պատումը փոխում են դրանց արգլունահանմամբ զբաղվող մոնոպոլիաների ուժերի հորարերակցությունը և հանրիսանում են հումքի շուկաների պարբերական վերաբաժանման պատճառը:

Այսպիսով, համաշխարհային շուկաների բաժանումը մոնոպոլիաների կողմից մի պրոցես է, որը ուղեկցում է իմպերիալիզմի ամբողջ պատմությանը: Այն ենթադրությունը, թե այն կարող է ավարտվել ինտենսիվացիոնալ կերպով կազմակերպված կապիտալի կողմից այնպահ «սիրահոծար» բաժանմամբ, տեսակետորեն բյուրոկրիան հեղին իմպերիալիզմի պաշտպանության մի եղանակ է: Հետևաբար, սխալ է նաև իմպերիալիզմի ջատագոյների այն պնդումը, թե իբր կարող է դադարել խոշորագույն մոնոպոլիաների պայքարը կապիտալիստական աշխարհի շահագործման բնագավառում գերիշխանություն ձեռք բերելու համար: Եուկաների համար մղվող պայքարի «խաղաղ» միջոցներից անցումը պայքարի զինված միջոցների աշխարհի նկատմամբ տնտեսական տիրապետության համար մղվող պայքարի ձեռքի լոկ փոփոխումն է Մոնոպոլիստական կապիտալի տիրապետության պայմաններում այդ պայքարը հնարավոր չէ վերացնել և արտահայտում է իմպերիալիզմի միջազգային հարաբերությունների լուծումը: Իմպերիալիստական պատերազմները, որոնց պատճառով մարդկությունը կրեց անշարի մեծ առտուպաները, տվեց տասնյակ միլիոնավոր մարդկային զոհեր և նյութական ու կուլտուրական անթիվ-անհամար ավերածություններ, ունեին տնտեսական միևնույն բնույթը՝ առաջատար տերությունների մոնոպոլիաների պայքարը համաշխարհային տիրապետության համար:

1 Վ. Լևին, երկր, հ. 22, էջ 324.

§ 3. Աշխարհի տերիտորիալ բաժանումը մեծ տերությունների կողմից և պայքարը նրա վերաբաժանման համար: Իմպերիալիստական տերությունների միջազգային քաղաքականությունը

Չաղտրային զավթումների քաղաքականությունը և աշխարհի տերիտորիալ բաժանման պայքարը

ժեղացմանը: Մոնոպոլիստական կապիտալիզմը արդեն զարգանալու էր բերկերի միջև աշխարհի տերիտորիալ բաժանման պայմաններում և հրր կարգադրման մոնոպոլիստական աստիճանին հասած մի շարք խոշոր երկրներ չեն ստացել զարգացման տերությունների «խեղճ» բաժինը:

1891 թվականին Նրանայի զավթից Քուճուր, 1892 թվականին Անգլիան սկսեց պայքարել նեֆտիտը 1894 թվականին Գերմանիան սեկեռիայի նեֆտիցը Շարան Աֆրիկան: 1890 թվականին Անգլիան և Գերմանիան պայմանագիր կնքեցին արևելյան Տրոպիկական Աֆրիկան բաժանելու մասին: 1885 թվականին Ֆրանսիան ստեղծեց Գվինեայի հյուսիս-արևելյան մասը, Մարալայան կղզիները: Անգլիական տերությունները XIX դարի վերջին սյառել էին ամբողջ աշխարհում Անտոլյան տերիտորիաների մեծ մասը ընդվզ գաղութային փոքր տերությունների՝ Իսպանիայի, Պորտուգալիայի, Հոլանդիայի, Ֆիլիպինների, Սինգապուրի փոքր տերությունների հետ: XIX դարի վերջերին արդեն բաժանված էին բոլոր սաղարտ գլխի, Քվադալի մեծը: XIX դարի վերջերին արդեն բաժանված էին բոլոր սաղարտ գլխի, այսինքն՝ այն երկրները, որոնց մոնոպոլիզմը բաժանանալով ուժ չեն ունեցել զավթներին հակառակման առաջ համար:

Անցումը մոնոպոլիստների տիրապետությանը շղչնւաքցրեց այն պատճառները, որոնք պայմանավորում էին իմպերիալիստական երկրների ձգտումը գաղութային զավթումների, ալլ, ինդոնեզիայի, ծնեց նորերը: Գրանց թվին են պատկանում՝ կապիտալի թավեցումը գոյացումը և այն արտահանելու անհրաժեշտությունը, արտադրության նոր տեսակների ծագման կապակցությունը հումքի հոր տեսակների նկատմամբ ծագած պահանջարկը և ներմուծվող հումքի սպասման աճումը, տերիտորիաների զավթումը սի միջի ալոոցս այն դեպքերի համար, եթե ավելի ուշ աշտեղ հայտնարիվեն հումքի աղբյուրներ, սարտանգիական տեսակետից հարմար, թվպետ տնտեսապես պակաս նշանակալի երկրների գրավումը՝ արդեն կավթում տերությունները պահպանելու համար: Տնտեսական պատճառներին բացի, կարևոր նշանակություն են ձեռք բերել նաև գաղութային զավթումների քաղաքականության միջուս պատճառները՝ թավեցումը, գործադուրի բնակչության մի մասը մետրոպոլիսաներից հեռացնելու ձգտումը, նպատակ ունենալով թուլացնել պրոլետարիատի դժգոհությունը համաշխարհային կապիտալիզմի կենտրոններում, որով:

ժողովուրդների շահագործմանը մասնակցելու միջոցով իրենց երկրների տնտեսության առանձին խավերին իմպերիալիզմի հետ կապելու ցանկությունը:

Պայքար աշխարհի վերաբաժանման համար և իմպերիալիստական պատերազմները

Կապիտալիստական երկրների տնտեսական ու քաղաքական զարգացման անհամապատասխանությունը և իմպերիալիստական պայքարում սար հակասություններ ծնեց իմպերիալիզմի սխտանի ուժերի հոր հարաբերակցությունների բաժանված աշխարհում գաղութների ու ազգեցության պայքարների հաստատված բաշխման միջև: Այդ պայմաններում տնտեսափոխի է անտազոնիզմի աճումը իմպերիալիստական այն տերությունների միջև, որոնց համար ձեռնուտ էր դարսակղրին կատարված աշխարհի բաժանումը, և նրանց միջև, որոնք ձգտում էին վերաբաժանել աշխարհը:

Իմպերիալիզմի առանձնահատկությունների ուսումնասիրումը Վ. Ի. Լենինին հանդեցրեց այն անհերքելի հետևությունը, որ իմպերիալիզմի քաղաքականությունը, որը բխում է նրա էկոնոմիկայի արձատական հիմքերից, համաշխարհային պատերազմների նախապատրաստման և անհնազեղծման քաղաքականությունն է՝ հանուն արդեն բաժանված աշխարհի վերաբաժանման: ԱՄՆ-ը, Գերմանիան և Ճապոնիան, որոնք ուշացել էին սաղարտ հողերի բաժանումից, այդ վերաբաժանման պայքարի նախաձեռնողները եղան:

Մոնոպոլիստական կապիտալիզմի գաղափարները սկզբը նշանավորեց երեք տարբեր պատերազմներով, որոնք համաշխարհային իմպերիալիստական պայքարի նախըզանցը հակահայտնեց ԱՄՆ-ը 1898 թվականին Իսպանիայի դիմ ձգած պատերազմում զրավեց նրա տերություններին մի նշանակալի մասը՝ Վեստ-Ինդիայում և Նուազ պիրենեոսում: Գերմանիան զավեց 1898—1902 թթ. ակզո-րուական պատերազմից՝ իր էրոպայեական սարերու համար Աֆրիկայի և Անտոլիայի Արևելի բրիտանական գաղութային տերությունների դրոսում: Ճապոնիան 1904 թվականին հարակիցը Ռուսաստանի մաս, նրանից կովեց Ամուրի ճակատային մասը և իր ազգեցության դրոսը ընդպայեց կիսազավթյալի Չինաստանում:

Աշխարհի վերաբաժանման համար միջոլ պայքարը տնտեսապես հետամնաց երկրների զավթումով միայն չի սահմանափակվում: Ըմպերիալիզմի համար, — գրել է Վ. Ի. Լենինը, — բնորոշ է ոչ միայն ագրարային, այլ հենց նույնիսկ ամենից ավելի արդյունասերիկան մարդկրն անճբարիայի նեթարկելու ձգտումը...: Պատմությունը համարել է կրպով հաստատեց այս խոսքերը:

Չնայելուս Գերմանիան իր աղետան փոքր Բոլոսպայի արյունաբերական տնտեսության զարգացած Էրկրները զավթելով: Ամերիկյան կապիտալիստային ներքավանցողը Արևմտյան Եվրոպայի երկրները ժամանակակից պայմաններում նոր ձևի տնտեսական անկեթարի անկենցի որսույումն է:

Վ. Ի. Լենին, Երկր, Տ. 22, էջ 357:

Իմպերիալիզմի դարաշրջանը միլիտարիզմի ու պատերազմների սանձադնրոժման ժամանակաշրջան հանդիսացաւ: Առաջին համաշխարհային պատերազմից երկու տասնամյակ հետո իմպերիալիզմը սանձադնրոց երկրորդ համաշխարհային պատերազմը: Այդ պատերազմից հետո սանդղանցիկ իմպերիալիզմի գոյութիւնը պատմական նոր պայմաններու Համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմի կազմավորումն ու դարգացումը, բանվորական շարժման վերելքը կապիտալիստական երկրներում, իմպերիալիզմի գաղութային սխտեմի փլուզումը և նախկինում ճնշված ժողովուրդների թնկարտույնը զարգացման ուղին, խաղաղութիւնը կողմնակիցների մասսայական շարժումը՝ այս ամենը հնարաղորտութիւն տվեց կանխել նոր համաշխարհային պատերազմը: Այդ հնարաղորտութիւնը ստեղծվել է սոցիալիզմի ու խաղաղութիւնը ուժերի ամենա շնորհիվ, բայց ամենևին ոչ իմպերիալիզմի ազդեցիկութիւնը պակասելու պատճառով: Ժամանակակից պայմաններում իմպերիալիզմն ուսովմանը շրջանների ազդեցիկութիւնը դրսևորվում է ամենից առաջ նկատելի մարտիրոսութիւն և միլիտարիզմի բարդացականութիւն մեջ: Ավելի թույլ երկրների բռնի անմիջական ստրկացմանը հարցրդեղու եկամ ճեղագրութիւններուց, որի նպատակն է ընդլայնել կապիտալիստական հարստութիւնները զարգացման ոլորտը, մտնողութիւնական շահադրժման մատարները:

Ժամանակակից միլիտարիզմը ուղղված է առաջին հերթին սոցիալիզմի երկրների և կապիտալիստական երկրների հեղափոխական ուժերի դեմ: Սպառազինութիւնների մրցավազը դարձել է իմպերիալիզմի ամենօրյա կացութիւնը:

Իմպերիալիզմի ազդեցիկութիւնը ընկած է նրա բնութիւն մեջ: Փոփոխվում են միայն դրա դրսևորման ձևերը: Սոցիալիզմի և խաղաղութիւն ուժերի ամուսը կաշկանդում է իմպերիալիզմի ազդեցիկ պլանները իրականացումը:

Տ 4. Համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսութիւնը սխտեմը

Համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսութիւնը կազմավորուց և կայունը

Իմպերիալիզմի դարաշրջանում ավարտվում է համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսութիւնը կազմավորման պրոցեսը: Ազգային սահմանները գերաճած, խոշոր արտադրութիւնը կազմում է նրա նյութական հիմքը, ֆինանսական

օլիգարխիան՝ տոնացատար դասակարգային ուժը: կապիտալի և ապրանքների արտահանումը, աշխարհի տնտեսական բաժանումը կապիտալիստների միութիւնների կողմից, աշխարհի տերտորիալ բաժանու-

մը իմպերիալիստական տերութիւնների կողմից կազմում են աշխարհի կոտամար ֆինանսական օլիգարխիաի տիրապետութիւնը ձևազորման ու հաստատման կարեորագոյն միջոցները:

«Կապիտալիզմը,— գրել է Վ. Ի. Լենինը 1920 թվականին,— գերաճել է դարձել գաղութները հարստահարելու և երկրաշեղի անկշտութիւնը հսկայական մեծամասնութիւնը մի բուն տարազովքը երկրների ձեռքով ֆինանսապես խեղդելու համաշխարհային սխտեմն»: Այդ ժամանակից անցած տասնամյակները դարձան կապիտալիզմի կործանման գորաշրջանը: Կապիտալիզմի սխտեմը գաղաթեք համաշխարհային, համադարիակ սխտեմ լինելուց: Կապիտալիստական տնտեսութիւնը ամբողջ երկրագունդը ընդգրկած ընդհանուր համաշխարհայինից վերածվեց համաշխարհային տնտեսութիւն, որի գործողութիւնը ոլորտը գլոպալիստական լինելու նեղացաւ: Այդ կապակցութիւնում փոփոխութիւններ տեղի ունեցան ֆինանսական օլիգարխիաի համաշխարհային տիրապետութիւն միտանելովում:

Համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսութիւնը իմպերիալիզմի միջազգային տնտեսական հարստութիւնների մի սխտեմ է, որը ծնունդ է առել խոշորագոյն իմպերիալիստական տերութիւնների ֆինանսական օլիգարխիաի տիրապետութիւնից և համապատասխանում է նրա դասակարգային շահերին: Համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսութիւնը իրարից անջատ ազգային տնտեսութիւնների գումարը չէ: Վերջիններս իրար հետ կաղված են օրէկկոփորեն պայմանավորված կաղիքով ու կախումներով: Այդ կապերի ու կախումների գոյութիւնը ազգային տնտեսութիւնների թվաբանական գումարը դարձնում է մի բարդ ու հակասական ամբողջութիւն՝ համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսութիւն սխտեմ:

Իմպերիալիզմի միջազգային տնտեսական հարստութիւնները

Համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսութիւնը երկրների միջև կապերը իրականացնում են կապիտալիստները, ապրանքների, աշխատանքի, սուր ու վալլուտային ռեսուրսների միջազգային շարժման միջոցով: Քանի որ կապիտալների, ապրանքների արտահանումը, աշխատանքային տնտեսների արտադրութիւնը պետութիւնների ազգային սահմաններից գոյու տեղի են ունենում յուրաքանչյուր երկրի էկոնոմիկայի ներքին հակասութիւնների պատճառով, իմպերիալիզմի միջազգային տնտեսական հարստութիւնները հանդիսանում են այդ հակասութիւնների մի յուրաքանակ հանգուց և դրանով իսկ դառնում ամբողջ կապիտալիստական սխտեմի թույլ օղակը:

Վ. Ի. Լենին, Երկեր, է. 22, էջ 246.

կապիտալի արտահանումը համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության արժատական առանձնահատկություններից մեկն է: Կապիտալիստական արտադրությունը արժատավորելով իրենց պատմական զարգացմանը հարկ էր հարկում կրկնելու, կապիտալի արտահանումը ծառայում է որպես այդ կրկնելու կապիտալիզմի ուղին ներգրավելու հիմնական միջոց: Կապիտալիզմի օրենքները տիրապետող են զառնում այն կրկնելու, որտեղ գերիշխել են տնտեսության միջկապիտալիստական ձևերը: Ամեն մի պղպղի կրկնելու վերածվում է համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության միասնական սիստեմի օղակի, մտնողափոստական կապիտալի վերարտադրության մեխանիզմի տարրերից մեկի:

Կապիտալի արտահանումից բացի, կապիտալիզմի միջազգային տնտեսական հարաբերությունները բնորոշում են նաև արտաֆին անտարք: Կապիտալիզմի միջոց էլ հասուցի է եղել այս կամ այն ապրանքի արտադրությունը ավելացնելու, այդ ապրանքը ազգային շուկայի սահմաններից դուրս շարժելու տեղիները: Այդ պատճառով կապիտալիզմի դարաշրջանը հանդիսացավ համաշխարհային առևտրի արագ զարգացման ժամանակաշրջան: 1720 թվականից մինչև 1800 թվականը համաշխարհային առևտրի ծավալը աճել է 3,5 անգամ, 1820-ից մինչև 1800 թվականը՝ ավելի քան 11 անգամ:

Մտնողափոստական կապիտալիզմը ոչ թե պարզապես մեծացրել է ապրանքների միջազգային շուքերը: Նա, մի կողմից, համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության ուղծծիրի մեջ ներգրավված երկրների մեծ մասի արտադրությունը մասնագիտացրել է համաշխարհային կապիտալիզմի կենտրոնների համար հանրային կամ գյուղատնտեսական հումքի մշակման ուղղությամբ, իսկ մյուս կողմից, արդյունաբերական արտադրության հիմնական մասնան կենտրոնացրել է իմպերիալիստական երկրներում: Այդ պատճառով զարգության շահագործման ենթարկված երկրների արտահանման մեջ արդի պայմաններում ևս ըզրգայի դեր են կատարում ոչ մեծ թվով այս կամ այն հումքային արդյունները:

Հումքի շուքերը ղեկի զարգացած կապիտալիստական երկրներ և արդյունաբերական ապրանքների հանդիպական շուքերը դեպի տնտեսային թույլ զարգացած երկրները զարժել են համաշխարհային առևտրի բնույթը դեմը: Միջազգային առևտրի մեջ զարգացած կապիտալիզմի երկրների դերի մասին է վկայում հետևյալ աղյուսակը:

Առանձն երկրների բաժինը կապիտալիստական աշխարհի արտահանման մեջ (տոկոսներով)

Երկրներ	1913 թ.	1928 թ.	1963 թ.	1970 թ.
ԱՄՆ	13,3	13,5	10,7	15,5
Անգլիա	13,9	10,1	8,1	7,1
Ֆրանսիա	7,2	3,9	6,2	6,5
ԳՏՀ	13,0*	10,0*	11,0	12,5
Իտալիա	2,6	2,4	4,4	4,8
Կանադա	2,4	4,2	5,0	5,7
Ճապոնիա	1,7	3,3	5,2	7,0
Ընդամենը	54,1	47,4	56,6	59,1

* Գերմանիա:

Ինչպես երևում է մտնողափոստական կապիտալիզմի յոթ գլխավոր երկրները, որնորում ապրում է կապիտալիստական աշխարհի բնակչության 1/4-ից պակաս մասը, իրենց մեծքում են պահում համաշխարհային առևտրի մաս 3/5-ը:

Համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության սիստեմում կարևոր դեր է կատարում աշխատուժի միջազգային արտադրությունը: Դրա զարգացման հիմքը զրված է եղել ղեկնա մինչև մտնողափոստական կապիտալիզմի ժամանակաշրջանում: Այն առաջացել է շատ պատճառների՝ տնտեսական, քաղաքական, կրոնական և այլն: Դրանցից հիմնականը կապիտալիզմի հատուկ հարաբերական զերբնակչությունն է: Այդ զերբնակչության ամեն մեծ մեծը՝ հոսուն, թաքնված, լծացած, կարող է մեկ վտարանդիների հոսանք, որոնք ուրիշ երկրներում փնտրում են իրենց աշխատանքը զործազրկելու և գոյության միջոցներ հայթայթելու:

Մտնողափոստական կապիտալիզմի պայմաններում աշխատուժի գաղթը համաշխարհային տնտեսության կապիտալիստական սիստեմի սահմաններում ժառանգել է որպես մտնողա շահույթ ապահովելու միջոցներից մեկը: Արտագաղթը ժառանգարում է համեմատաբար ավելի մեծ աշխատուժի ներգաղթը բանվորների ստանում են ամենից ցածր աշխատավարձ, ապրում են ամենափառ պայմաններում, որպես կրթությամբ և քանակությամբ միջոց կարող են հայրենագործվել: Արտահանման ժամ աշխատուժի առհասրը իրենցում է տեղական բանվորների աշխատավարձի մակարդակի: Մտնողափոստական կապիտալը այդ հանգամանքն օգտագործում է բանվորական շարժման մեջ պատակում:

մացնելու նամար: Քանզոր դատակարգի բոլոր շփոթանքների շահերի ընդհանրությունը բացահայտելով միայն կարելի է հասնել նրա շարքերի միասնությունին:

Իմպերիալիզմի գաղութային սխտանը համաշխարհային տնտեսության կապիտալիստական խարճային անտեսության կապիտալիստական սխտանի անսահմանատուկ մասն է: Գաղութներ գոյություն են ունեցել բոլոր անազգիստական ֆորմացիաներում, բանի որ անբխորհաներ զավթելու անընկեր ծնվել է նրանց ներքին հակասություններից:

Մարքեթ-լենինիզմի հիմնադրները տարբերում էին երկու տիպի գաղութներ: Գրանցից մեկը մեթոդալոգիայից սերածների բնականաբար են: Այդպիսի գաղութացման օրինակ է տայիս ԱՄՆ-ի, Ավստրալիայի, Նոր Զելանդիայի, Կանադայի պատմությունը: Վերաբնակիչները աշխատում էին սպառառ տերիտորիաները փոխարինել իրենց տնտեսական սխտանը: Վերաբնակիչների գաղութները շուտով դառնում էին աշխատանքային գաղութներ: Գաղութների մյուս տիպը այն երկրներն են, որտեղ հիմնական բնակչության մասսան ստրկացվում է շահագործվում է ստանդարդ գավթիչների կողմից: Այդպիսի գաղութների օրինակներ են տայիս Ասիայի և Աֆրիկայի երկրները: Իմպերիալիզմի համար բնորոշ են երկրորդ տիպի գաղութները:

Գաղութների առաջացման հիմնական միջոցը միշտ եղել է բացահայտ բնությունը, տերիտորիալ զինված զավթումները: Փաղաքական բնությունը եղել է ստրկացված ժողովուրդների տնտեսական շահագործման զինավոր գործիքը: Գավթիչները նրանց ստիպում էին հարկեր վճարել, աշխատել ստրկացնողների համար և այլն:

Մոնոպոլիտական կապիտալը սխտանից գաղութատիրության հիմքերը: Տերիտորիալ զավթումների մասշտաբները նա ընդլայնեց մինչև ամբողջ աշխարհի բաժանումը, մի բան, որ չէր կարող անել յախիկնում դուրբնուն ունեցած հատարակական-տնտեսական ֆորմացիաներից և ոչ մեկը: Ախտամանակ իմպերիալիզմը ստեղծեց շահագործման նոր միջոցներ, որոնք հիմնվում էին ստրկացնողների ու ստրկացվածների արևտեսական գաղութացման մակարդակների բնական տարբերության վրա: Այդպիսի միջոցներ էին առաջին հերթին սպարանքների և հատկապես կապիտալի արտահանումը:

Մետրոպոլիտաների տեխնիկային առաջավոր դրժարաններում արտադրված ապրանքների արտահանումը գաղութները արգելակում էր գաղութային երկրներում ավանդական ազգային արտադրության զարգացումը, որը չէր կարող մրցակցել արտասահմանյան գործարանային որդյունարներով: Հետո Մայր աշխարհի գծարանում էր սեփական ազգային արդյունաբերության ստեղծումը: Գրանով իսկ կապիտալիստական համաշխարհային տնտեսության տնտեսական մեխանիզմը համարվում էր պարզապես իմպերիալիստական տերությունների գաղութային զավթումը:

Կապիտալի արտահանումը հանգեցրեց այն բանին, որ գաղութային ու կարգալի երկրներում ստեղծվեցին ու զարգացան արտադրության տեղի ճյուղերը միայն, որոնք ապրանքներ են մատակարարում մետրոպոլիտաների կարիքների համար: Քե այդ ապրանքներից որքան կզնվե և ինչ գններով որոշում էին իրենք: Գաղութարարները էկոնոմիկայի միակողմանի մասնագիտացումը հանգեցրեց այն բանին, որ գաղութները սեփական սպառման համար անհրաժեշտ արդյունաբերական ապրանքները ստիպված էին օտարերկրյա մոնոպոլիտաներից գնել բարձր մետոպոլիտաներից: Այսպիսով, վերաարտադրության ամբողջ պրոցեսը գաղութներում, այդ երկրների ազգային նկատմամբ մակարդակը, բնակչության կյանքի պայմանները կախված էին մետրոպոլիտաների մոնոպոլիտական կապիտալից, որը և պայմանավորել է հետամնաց ժողովուրդների ինքնազարգացման անհնարները:

Չեռևարար, համաշխարհային տնտեսության կապիտալիստական սխտանը տնտեսական նախապարտով վերարտադրում էր գաղութային սարկության հարաբերությունները:

Դրա ակնառու օրինակն է Լատինական Ամերիկայի ժողովուրդների բարձր և տնտեսական Ամերիկայի երկրները իտալական և պորտուգալական գաղութարարների բարձրական իշխանությունը իրենցին էին սրանից մտա մեկ և կես հարյուրամյակ առաջ, 115 տարի սկզբին Մակայնի գաղութային ստրկացման տնտեսական մեխանիզմը, որը Լատին է համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսությանը, նրանց հաջողությունը: Վաղից երկար ժամանակի ընթացքում վերջ տալ հետամնացության ու իմպերիալիտական երկրներից անցած կախվածը:

Համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության սխտանի համար բնորոշ դրժավումը կապիտալիստական աշխարհի երկրների բաժանումը տնտեսական առաջավորների ու հետամնացների, Մարդացման մակարդակի խորը տարբերությունները, որոնք կային կապիտալիստական երկրների միջև իմպերիալիզմի գաղութային սկզբին, գարձել են զգալի համակարգի անդրադարձ:

Միավորված Ազգերի կազմակերպության ավյուններով, կեն տնտեսական հետամնաց երկրների հաջողիկ ապագայի ազգային կամարի ամենամյա 5 տարեկ առ, սպա իրենայան կարգալի տնտեսական զարգացման ժամանակակից մակարդակի հասնելու համար կարճաժամկետ 80 տարի և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին՝ 120 տարի: Ամենաբնական զարգացած երկրների համար այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է 200 տարի:

Իմպերիալիզմի լենինյան բնութագիրը տարբերում է գաղութային ստրկացման երկն են, որոնք տրիպական մոնոպոլիտական կապիտալիստական համաշխարհային տնտեսության տնտեսական մեխանիզմը համարվում էր պարզապես իմպերիալիստական տերությունների գաղութային զավթումը:

տալիզմի համար,— գաղութներ, կիսագաղութներ և կախյալ երկրներ Գաղութային ստրկացման ձևերի բազմազանությունը կազմված է այն միջոցների բազմազանությունից, որ այդ նպատակի համար իր տրամադրությունյան սակ ունի մոնոպոլիզատական կապիտալը:

Գաղութները այն երկրներն են, որոնցում հաստատված է ստրկացնողների բարգրավան իշխանությունը, որն ապահովում է այդ երկրներին անսահմանափակ անտեսական շահագործումը:

Կիսագաղութները այն երկրներն են, որոնք ձևակերպորեն քաղաքականապես անկախ են, բայց միջազգային անիրավահավասար պայմանագրերով կապված են իմպերիալիստական տերությունների հետ: Օրինակ, ԱՄՆ-ի և Պանամայի միջև կնքված պայմանագիրը՝ Պանամայի շրանցքը անցկացնելու համար վերջինիս տերիտորիայի մի մասը կախիչու մասին, Պանամայիի զրեց ամերիկյան իմպերիալիզմից հրաշքով վիճակի մեջ: Կիսագաղութների տերիտորիաներում օտարախոյա ռազմական բազաներ ստեղծվելու մասին պայմանագրերը հաճախ հետամուտք երկիրը զարննում են իմպերիալիզմի անտեսական կազմածին ու դաշտակալն գործիքը:

Կախյալ երկրները այն պետություններն են, որոնց ստրկացումն ու շահագործումը ձեռք են բերվում մոնոպոլիստական կապիտալի տերապետության անտեսական մեթոդներով:

Գաղութային ստրկացման այս ձևերը իմպերիալիստական տերությունների համար ապահովում էին ապրանքների վաճառահանման շուկաներ, հումքի աղբյուրներ, կապիտալների գործադրման ոլորտներ, ռազմա-ստրատեգիական պլանցողներ և բուսական համայնքի անզերվելու: Մոնոպոլիստական կապիտալիզմի գաղութային սխեման, որտեղ զերակշռում էին գաղութները, գաղութային ստրկության ամենավիթխարի սխեման էր, որը ընդգրկել է մեր մշտրակի ժողովուրդների մեծագույն մասը: Այդ սխեմանը ուղղակի հարկադրանքի վրա հիմնված շահագործումը բուրժուազմ էր անտեսական ստրկացման ձևերի հետ: Ժամանակակից ազգային ազատագրական շեղափոխությունը խորտակեց իմպերիալիզմի գաղութային սխեմանը: Գաղութային վիճակից ազատագրված ժողովուրդները այժմ ավելի վճռակատարն են հանդես գալիս մոնոպոլիստական կապիտալի կողմից արմատավորվող ստրկացման մյուս ձևերի դեմ:

Գաղութների դերը համաշխարհային կապիտալիստական անտեսության սխեմանում անփոփոխ չի եղել իմպերիալիզմի ամբողջ պատմության ընթացքում: Երկար ժամանակ գաղութները մետոպոլիստների մատակարարում էին լինում հանրային և գյուղատնտեսական հումք, կանում էին սպառման նշանակություն ունեցող ալիցուլի ապրանքներ, ալիցուլի կապիտալները և ալիցուլի բնակչությունը, իմպերիալիստա-

կան երկրներին ապահովում էին ստրատեգիական հարմար պլանցողներով և վերջնափուլի էժանագին մտով:

Պես մեր գարի 50-ական վճուհանների սկզբին ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի կազմավորվածներում էր անտեսական իրազբացած երկրներում հետախուզված կազմի բոլոր շաղարիների մաս 73 անգամ, ընկանք զանգ պաշարների 72 անգամ, երկաթուղիների 90 անգամ, քրոմի հանքի 90 անգամ, երկնիչ 87 անգամ, մալրիզի, վանադիումի, սնդիկի 100 անգամ, պղնձի 83 անգամ, արծնի 59 անգամ և այլն:

1913—1944 թթ. իմպերիալիստական տերությունների 44 մլրդ զույր գումարի ստրատահանակ կապիտալ ներդրումների ընդհանուր գումարից գաղութներում զեռնված է եղել 25,2 մլրդ զույրը, այսինքն՝ երանք ընդհանուր ժողովի մտավորական 1/3-ը:

Կապիտալի արտահանումը գաղութները նպատակն այնտեղ կապիտալիզմի և կապիտալիստական ձևերի կառուցման արմատավորումը: Տեստեսպես հետամուտք երկրներում նոր ծնունդ առնող բանվոր դասակարգը սերում էր ֆեոդոլայական և իմպերիալիստական շահագործման հետևանքով քաղաքում գյուղացիների շրջանից: Ազատակի աշխատավարձը և կենցաղի զգվարդույն պայմանները զարմեկ են գաղութային պրոլետարիատի շահագործման տիպական զգևոր:

Նրբ գաղութային երկրներին կոնտմիկայում ղեկավար գիրքերը երեսր ժամանակ գտնվում էին օտարերկրյա մետաղախուսական կապիտալի ձեռքում, ատանմտույն անբարենպաստ պայմաններ զորությունն ունեին արտագրության ոլորտում ազգային կապիտալի զորությունն ունեին համար: Տեղական բուրժուազական ձգտում էր իր կապիտալները ներդրել անտերի, վաշխատական գործանույթությունների, հող դնելու մեջ: Գրքումով իսկ նրա դերը ազգային արտագրական ուժերի զարբացման մեջ դառնում էր լափազանց սահմանափակ և բուրժուազիայի դասակարգը ձեռք էր բերում մի այնպիսի յուրատեսակ կատուզվածք, որում կերակրվում էին հյուսիսային արտագրության հետ լիպոյված խալիքը:

Գաղութարարները միշտ էլ չնչին գործանասություն են կազմեղ նշված ժողովուրդների համեմատությունը: Այդ պատահալով երանք կարի են զրում սոցիալական հենարանի՝ տեղական, այժմատական բրնակչությունից: Այդ դերը սովորաբար կատարում էին ֆեոդալները: Հատուղվում էր մի պարադոքսային դրություն, նրբ զարբացած կապիտալիզմը ու թե թաշալում, սչլ պահպանում էր անտեսության հետամուտք, միևնկապիտալիստական ձևերը իր գաղութներում:

Նրկու հակադիր սոցիալ-տնտեսական սխեմաների մրցությունն և, այժմ տեղի ունեցող գիտատեխնիկական շեղափոխության պայմաններում գաղութային տիրապետության սկսակից սխեմանը, անտեսական թույլ զարբացած երկրների նշանակությունը իմպերիալիստական տերա-

թյունների համար կրել են մեծ փոփոխություններ (աչս մասին ավելի մանրամասն տես XIX դրվեր):

Պաղարկապետության բուրժուական տնտեսայինները

Մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զարուժանին սխտանք կյանքի էր կրվել ֆինանսական կապիտալի անտեսական ու քաղաքական շահերի

հետևանքով: Այդ շահերի բնույթը, իմպերիալիստների՝ գաղութներում իրենց դիրքերը պահպանելու զրոյ պահանջները փոփոխություններ են կրում այն տեղաշարժների ազդեցության տակ, որոնք տեղի են ունենում ճամաշխարհային կապիտալիստական սխտանքում և սոցիալիզմի ճամաշխարհային սխտանքի հետ նրա դրակցությունն սլայմաններում:

Բուրժուական տնտեսաները թաքցնում են մոնոպոլիստական կապիտալի և զարուժանի ստրկության միջև եղած կապը, փորձում են սքողել զարուժանությունը դասակարգային կապիտալիզմի և նրա դրսևորման կոնկրետ ձևերը: Բուրժուական զարգացման պարադոքսների պեղումների համակարգ, իմպերիալիզմի դարաշրջանի զարուժանիական քաղաքականությունը կապիտալիստական շահագործողական կազմի հետևանք է, այլ բացառություն է մարդու անփոփոխ բնությունով, որը իբր շարունակ ձգում է ընդլայնել իր դրակցյալ մեկնակալ տարածությունը: Մակալն զարուժանությունը արմատները բնկած են բոլոր անտազոնիստական ֆորմացիաների դասակարգային բնույթի մեջ:

Բուրժուական զարգացման սխտանքները պնդում են, թե զարուժանությունը չեն շահագործել զարուժանի ժողովուրդներին և տնտեսական շահագործումը չեն եղել նրանց նկատմամբ տիրապետություն հաստատելու մեջ: Քայքայ փաստերը ցույց են տալիս, որ զարուժանի ժողովուրդների շահագործումը եղել է մոնոպոլիստական կապիտալի վերարտադրության էական ստորի: Այնուհետև, նրանց կարծիքով, զարուժանությունը իբր եղել է ստրկացված ժողովուրդների հարաբերականորեն արագ զարգացման միջոց, իսկ այդ ժողովուրդների քաղաքական ինքնուրույնության պահպանումը իբր նրանց կդատասպարտեր հետամնացություն: Իրականությունը, սակայն, վկայում է, որ իմպերիալիզմը երկար ժամանակով կանցրել է շահագործող երկրների զարգացումը:

Ճամաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության արմատական փոփոխումը, ինչպես նաև զարգացման արմատական փոփոխումը, որոնք բնորոշ են կապիտալիստական ամեն մի առաճմանատու գծերը տնտեսությանը, թեև նրանց զործողության ձևերը կարող են կանանորեն փոփոխվել: Արժեքի օրենքը, հավելյալ արժեքի օրենքը, աշխատավորների կարգավորող օրենքները բնորոշ են նաև ինտելեկտուալ տնտեսական հարաբերություններին: Կապիտալիզմի բնահանոր օրինաչափություններից բացի ճամաշխարհային կապիտալիստական տնտեսությանը հատուկ են նաև առանձնահատուկ օրինաչափությունները:

նոր, որոնք դրոժում են միայն կապիտալիզմի միջազգային հարաբերությունների ուղորդում:

Իմպերիալիզմի ժամանակ ճամաշխարհային կոնտրիկալի կարևոր առանձնահատկություններից մեկը կապիտալիստական աշխարհի արտադրական ուժերի համակենտրոնացումն է սակավարժ իմպերիալիստական պետություններում: Այսպես, 1913-ից մինչև 1970 թվականներին ժամանակամիջոցում յոթ դիմաժոր կապիտալիստական երկրներին բաժին էր ընկնում ամբողջ կապիտալիստական աշխարհի արդյունաբերական արտադրության մաս 45-ը:

Հարկավոր է նկատի ունենալ, որ նշված իմպերիալիստական երկրների մոնոպոլիստներին են պատկանում բազմաթիվ ձևերով կապիտալիստներ այդ պետությունների սահմաններից դուրս: Ուստի նրանց իրական բաժինը ճամաշխարհային կապիտալիզմի էկոնոմիկայում զգալիորեն ավելի բարձր է:

Ճամաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության մյուս կարևոր գիծը տնտեսապես յույլ զարգացած երկրների մեծ մասի բաժնի անկումն է համաշխարհային կապիտալիստական արտադրության մեջ, երեսուներեսական հետամնացության ավելացումը: Մեկ դար տառը բնակչության մեկ շնչին բնկեղ կեանսոց ԱՄՆ-ում երբ անգամ ավելի բարձր էր, քան տնտեսապես թույլ զարգացած երկրներում, հիմա այդ տարբերությունը մեծացել է մինչև 30—40 անգամ:

Ձարգացած կապիտալիստական երկրների բաժինը կապիտալիստական աշխարհի արդյունաբերական արտադրության մեջ (տոկաներով)

երկրներ	1913 թ.	1938 թ.	1970 թ.
ԱՄՆ	37	30,6	19,9
Անգլիա	15	15,7	7,1
ԳՅԷ	15*	12,0*	9,7
Ֆրանսիա	7	6,3	4,7
Իտալիա	3,1	3,2	3,7
Գերմանիա	—	2,5	3,2
Սովետիոն	1,9	4,8	9,4
Ընդամենը			
	79,0	81,1	78,7
Կապիտալիստական աշխարհը			
	100,0	100,0	100,0

* Գերմանիան:

Ճամաշխարհային կապիտալիստական տնտեսությանը հատուկ է կիմակալ իմպերիալիստական տնտեսությունների արտադրական ուժերի զորգացման անճամաչափությունը, որը տանում է գեպի որոշ եր-

կրքների ետնդում և դրանց հաշվին ուրիշ երկրների առաջադում և դրա հետ մեկտեղ իրենց մրցակիցների վրա հարձակվելու միջոցով կոզքած դիֆերը վերադարձնելու ձգտում: Ներկայումս գարգացման անհամաշարժությունը հանդեպրեց այն բանին, որ ԱՄՆ-ը առանձնացավ որպես կապիտալիստական համաշխարհային տնտեսության սիրապետող ուժ: Գրա հետևանքով ժամանակակից կապիտալիստական աշխարհում անխոստափելի է երկու տենդենց: Գրանցից մեկը կապիտալիստական երկրների ձգտումն է միավորելու իր ուժերը՝ կապիտալիզմը փոխելու համար և, հենվելով սոցիալիստական-մոնոպոլիստական կապիտալի հզորության վրա, ընդհանուր պայքար մղելու խաղաղության ու սոցիալիզմի դեմ, համաշխարհային հեղափոխության հետագա զարգացման դեմ: Մյուս տենդենցը անոգոք պայքարն է ամերիկյան կապիտալիզմի մոնոպոլիստիզմի դեմ:

Իմպերիալիստական տերությունների զարգացման անհամաշարժությունը և անանապան բույլ զարգացած երկրների բաժնի անկումը համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության մեջ տանում են ղեպի ամենատուր հակասություններ իրենց՝ իմպերիալիստական տերությունների միջև, ինչպես նաև կապիտալիստական աշխարհում ապրող ժողովուրդների մեծ մասի և այդ աշխարհը իր սիրակալության ոլորտը դարձրած ֆինանսական կապիտալի միջև: Այդ հակասությունները խորիցըլում են համաշխարհային կապիտալիզմի սխտեմը և արագացնում նրա կործանումը:

§ 1. Իմպերիալիզմը կապիտալիզմի հատուկ ստադիան է

Ամփոփելով իմպերիալիզմի տնտեսական հատկանիշները վերլուծությունը արդյունքները, Վ. Ի. Լենինը բնագծում էր, որ իր տեսանկյան լույսում իմպերիալիզմը մոնոպոլիստական կապիտալիզմ է: Այս համատար ընտրողում իր մեջ բնագրելում է այն ամենաէականը, որը բնութագրում է իմպերիալիզմի բնությունն ու բովանդակությունը, այսինքն՝ մոնոպոլիստների տիրապետությունը կապիտալիստական կոնսոլիդացիայից զլխավոր ոլորտներում: Բայց Լենինը չի սահմանափակվում այդ բան համատար, թեպետև բովանդակալից ընտրողումը և սալիս է իմպերիալիզմի տնտեսական լույսում ծավալուն ընտրողումը, որը պարտականում է նրա հիշյ զլխավոր դեները:

«1) արտադրության և կապիտալի համակենտրոնացումը, որը հասել է զարգացման ալյալիս բարձր աստիճանի, որ սակզծել է մոնոպոլիտներ, որոնք վճռական դեր են կատարում անտեսական կյանքում, 2) բանեկային կապիտալի ձուլումն արդյունաբերական կապիտալի հետ և այդ սֆինանսական կապիտալիս բազայի վրա հիմնված ֆինանսական օրկաբրիտալի սակզծումը, 3) ի տարբերություն սալրանքների արտահանման՝ կապիտալի արտահանումն առանձնապես կարևոր նշանակություն է ստանում, 4) առաջ են գալիս կապիտալիստների միջազգային մոնոպոլիտական մեություններ, որոնք բաժանում են աշխարհը, և 5) խաղաղագույն կապիտալիստական տերությունների կողմից ավարտված է աշխարհի տերիտորիալ բաժանումը: Իմպերիալիզմը կապիտալիզմն է զարգացման այն աստիճանում, երբ գոյացել է մոնոպոլիստների ու ֆինանսական կապիտալի տիրապետություն, ալրի բնկեող նշանակություն է ստացել կապիտալի արտահանումը, սկսվել է աշխարհի բաժանումը միջազգային տրեստների ձևերով և ավարտվել է աշխարհի ամբողջ տն-

դիտորհիւի բաժանումը խոշորագոյն կապիտալիստական երկրների կողմից»¹:

Այս բնորոշումը ցույց է տալիս, որ իմպերիալիզմը օտարացութեան նոր նկատման չէ, այլ կապիտալիզմի զարգացման ստադիան է: Ար շարք աշխատութեաններում Վ. Բ. Լենինը գրել է, որ իմպերիալիզմը «վերնաշինակն է հին, մինչմոնոպոլիստական կապիտալիզմի վրա և առանց այդ բազայի մոնոպոլիստական կապիտալիզմը ոչ մի տեղ զոյւթջուն չի ունեցել, գոյութիւն չունի և երբեք գոյութիւն չի ունենա: Մոնոպոլիստները իշխում են էկոնոմիկայում, իրենց ձեռքում են պահում նրա առաջատար ճյուղերը, բայց տնտեսութիւնը չի վարվում անխտր միայն մոնոպոլիստների կողմից, թէև ձեռնդրուցված ձեռնարկութիւններին տեսակաւոր բար կշիւր հասարակութեան մեջ արտադրող ու իրացվող ապրանքներին ընդհանուր մասաւում իմպերիալիստական երկրներում շատ մեծ չէ:

Մոնոպոլիստների տիրապետութիւնը չի վերացնում և լրիվ չի կարող վերացնել մանր ապրանքային տնտեսութիւնը և կապիտալիստական արտադրութեան անհատական ձևերը: Ինչպէ՞ իրականութեան մեջ «մատուցում» իմպերիալիզմ չկա: «Նշ թե զուտ մոնոպոլիստ, այլ մոնոպոլիստ փոխանակութեան, շուկայի, մրցակցութեան ու ճգնաժամների կողքին՝ ահա քննչանուր առմամբ իմպերիալիզմի էական առանձնահատկութիւնը»²:

Իմպերիալիզմի մասին լենինյան ուսմունքը պարունակում է իմպերիալիզմի պատմական տեղի բնորոշում: Իմպերիալիզմի պատմական տեղ ասելով մենք հասկանում ենք նրա դիրքը կապիտալիզմի նախորդ ամբողջ զարգացման և մարդկային հասարակութեան հետագա զարգացման, այսինքն՝ սոցիալիստական հեղափոխութեան նկատմամբ: Մինչմոնոպոլիստական կապիտալիզմի համեմատութեամբ իմպերիալիզմը կապիտալիզմի զարգացման բարձրագոյն ստադիան է: Միևնույն ժամանակ իմպերիալիզմը կապիտալիզմի վերջին ստադիան է՝ սոցիալիստական հեղափոխութեան նախաշաղկը: Վ. Բ. Լենինը գրել է, որ այդ իմաստով հասկացված իմպերիալիզմը անկասկած կապիտալիզմի հատուկ պատմական ստադիան է՝ «այդ առանձնահատկութիւնը հաւակ է՝ իմպերիալիզմը (1)—մոնոպոլիստական կապիտալիզմ է. (2)—պարագիտային կամ նեխովող կապիտալիզմ է. (3)—միևնույն կապիտալիզմ է»³:

Իմպերիալիզմի առանձնահատկութիւնները վկայում են այն մասին, որ լրիվ նախապատրաստված են սոցիալիզմի նյութական նախազրայները, և կապիտալիզմի բոլոր հակասութիւններին այնպիսի սրբման մասին, որի հետևանքով սոցիալիստական հեղափոխութեան անխո-

տափեկութիւնը ծառանում է որպէս սրբախտարիտար, բոլոր աշխատավորների հեղափոխական պայքարի սրահտիկ խնդիր:

Իմպերիալիզմի պատմական տեղի մասին Լենինի ուսմունքը կապիտալիստական կուսակիման պատմական տեղեկների մասին, կապիտալիզմի հեղափոխական խորտակման անխոտափեկութեան մասին Կ. Մարքսի ուսմունքի շարունակումն ու զարգացումն է:

§ 2. Իմպերիալիզմը մոնոպոլիստական կապիտալիզմ է

Իմպերիալիզմի պատմական տեղը որոշվում է ամենից առաջ այն բանով, որ նա մոնոպոլիստական կապիտալիզմ է, Սա իմպերիալիզմի աստիճանի առանձնահատկութիւնն է:

Վ. Բ. Լենինը նշում էր մոնոպոլիստի դրսևորման ամենից առաջ շորս դիտարութեան կողմից.

Առաջին, ապրանքների արտադրութեան ու իրացման վճարական բաժիւր իրենց ձեռքում կենտրոնացնող մոնոպոլիստների տիրապետութեան երկրորդ, հումքի աղբյուրների մոնոպոլ տիրապետում.

երրորդ, ֆինանսական ոլիգարխիայի տիրապետութեան հաստատում մամանակակից բուրժուական հասարակութեան տնտեսական և քաղաքական կայունում.

չորրորդ, գաղութները մոնոպոլ տիրապետում:

Մոնոպոլիստների դրսևորման այս զլխավոր տեսակները տանում են զեպի կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան արտասովոր սրում: Մոնոպոլիստների տիրապետութիւնը ուժեղացնում է արտադրութեան կապիտալիստական հանրայնացումը: Իմպերիալիզմի ժամանակ խորանում է աշխատանքի հասարակական բաժանումը և աճում են տնտեսութեան տարբեր ճյուղերի կապերը, որոնց թիւը գնալով աճելի է մեծանում: Հազարավոր ու տասնակի հազարավոր վարձու բանվորներ գործի են գնում աշխատանքի միջոցները խոշորագոյն մոնոպոլիստական ձեռնարկութիւններում և արտադրանքի զերհակող բաժիւր արտադրում են արդշունաբերութեան կարևորագոյն ճյուղերում:

Մոնոպոլիստների տիրապետութիւնը արտադրութեան հանրայնացումը հասցնում է կապիտալիզմի որոշ հարավոր մոնոպոլիստական ձեռնարկութեան կապիտալիզմի, Վ. Բ. Լենինի արտահայտութեամբ, կապիտալիստների, հակառակ նրանց կամքին ու գիտակցութեամբ, «խցկում է» մի ինչ-որ նոր կարգի մեջ, որը մի անցողական բրուն է մրցակցութեան լրիվ ազատութիւնից զեպի լիակատար հանրայնացումը:

¹ Վ. Բ. Լենին, Երկեր, Կ. 22, էջ 354:

² Վ. Բ. Լենին, Երկեր, Կ. 24, էջ 587:

³ Վ. Բ. Լենին, Երկեր, Կ. 23, էջ 130:

Արտագրութեան կապիտալիստական հանրայնացման պրոցեսում մեծ դեր են կատարում խոշոր բանկերը, որոնք իմպերիալիզմի մասնական վերածվել են հասարակութեան դրամական կապիտալի ամենազոր մոնոպոլիստների և ֆինանսական կապիտալի հանդուցային կենտրոններին: Ինչպես նշում էր Վ. Բ. Լենինը, խոշորագույն բանկերը անսասական կառավարման կարևորագույն պարարտի մի-մասն են:

Արտագրութեան հասարակական բնույթի զարգացման բարձր աստիճանը հրամայաբար պահանջում է արտագրութեան պլանաչափ կարգավորում հասարակական մասշտաբներով և դրանց վերահսկում միասնական կենտրոնից: Սա վկայում է այն մասին, որ հասարակութեան սոցիալիստական վերափոխման համար նյութական նախադրյալները ստանալու են: Սեռաբարձր ձևերով ավելի ու ավելի արագ առաջ գրեցնող և Մարքսի մահվանից հետո անցած կես դարի ընթացքում ասոանմանակ սակառու՝ խոշոր արտագրութեան, կապիտալիստների կարևորների, սինդիկատների և տրեստների աճման, այլև ֆինանսական կապիտալի չափերի ու զգորութեան հսկայական աճման մեջ արտահայտվող աշխատանքի՝ հանրայնացումը, — ահա սոցիալիզմի անխուսափելի վրա հասնելու գլխավոր նյութական հիմքը¹:

Սակայն արտագրութեան միջոցների մոտոնավոր սեփականութեան անկախութունը հնարակնություն է ի տալիս պլանային կերպով զարգացնելու ամբողջ հասարակական արտագրութունը: Արտագրութունը մասնատված է մրցակցող ձևերակնությունների միջև: Արտագրութեան և աշխատանքի բարձր կապակերպումը յուրաքանչյուր մոնոպոլիայի շրջանակներում գոյություն ունի արտագրութեան անարխիայի հետ կոչը-կոչքի՝ հասարակութեան մաշտաբով: Միևյուրավոր մարդկանց աշխատանքով սանդվիչով վիթխարի հարստացմանը յուրաքանչյուր մի փոքրիկ խումբ խոշորագույն մոնոպոլիստների կողմից: Միևչդե հանրայնացված արտագրութունը օբյեկտիվորեն պահանջում է արտագրութեան միջոցների հանրային սեփականություն և աշխատանքի սոցիալիզմի հանրային յուրացում՝ որպես բոլոր աշխատավորների սեփականություն:

Հետևաբար, իմպերիալիզմի զարգացման հասարակութեան արտագրողական ուժերը հասել են զարգացման այնպիսի աստիճանի, երբ նրանք այլևս չեն տեղավորվում կապիտալիստական արտագրական հարաբերությունների նեղ շրջանակներում: Վ. Բ. Լենինը գրել է, որ, եթե պայմանը, որ կազմում են կապիտալիստական արտագրական հարաբերությունները, չի համապատասխանում իր բովանդակութեանը՝ իմպերիալիզմի մասնակարգչական արտագրողական ուժերի մակարդակին ու

բնույթին՝ նա կարող է նեխել, համեմատաբար երկար ժամանակ մնալ ինքիստ միեմակում, բայց անխուսափելիորեն կվերացվի սոցիալիստական հեղափոխության պրոցեսում²:

§ 3. Իմպերիալիզմը պարագիտային, Գեյտլոգ կապիտալիզմ է

Կապիտալիզմի պարագիտիզմն ու նեխումը իմպերիալիզմի երկրորդ ասանձանհատկությունն է, որը բնորոշում է նրա պատմական տեղը ևլ յոյ առանձնահատկությունը իր բոլոր գրեհորումներով վկայում է այն մասին, որ իմպերիալիզմի մասնակարգչական կապիտալիստական արտագրական հարաբերությունները պատմականորեն սպասել են իրենց: «Մոնոպոլիստները, օլիգարխիան, տիրապետութեան ձգտումները պատմական ձգտման փորձերն, ավելի ու ավելի բազմաթիվ մասը կամ թույլ ազդերի շահագործումը մի բուռ ամենահարուստ ու ամենազորեղ ազգերի ձևերը,— այս բոլորն առաջացրել է իմպերիալիզմի այն զանազանոց գծերը, որոնք հարկադրում են իմպերիալիզմը բնորոշել իրեն պարագիտային կամ փոտղ կապիտալիզմ³»:

Կապիտալիզմի պատմականորեն առաջերմական միսիան այն էր, որ նա արտագրութեան պրոցեսին ավելց հասարակական բնույթի և ապահովեց արտագրողական ուժերի ավելի նշանակալի աճում: Ֆեոդալիզմի համեմատությամբ, Ազատ մրցակցութեան կապիտալիզմը բնոհանուր ամամբ զարգանում էր վերընթաց գծով:

Իմպերիալիզմին անցնելու հետ կապիտալիստական արտագրական հարաբերությունները կորցրեցին իրենց հարաբերականորեն առաջերմական բնույթը և արտագրողական ուժերի զարգացման դործնեցի վեծուկեցին հասարակական առաջնթացի մեծագույն արգելակի: Կապիտալիզմի պարագիտիզմն ու նեխումն զլխավոր պատճառն են հիմքը մոնոպոլիստների տիրապետությունն է: Ինչպես նշում էր Վ. Բ. Լենինը, մոնոպոլիստ իր գրեհորման բուր ձևերով արտագրութեան միջոցների մասնավոր սեփականությունն պայմաններում անխուսափելիորեն ծնում է ձգտում զեպի լծացում ու նեխում:

Այսպիսով, XIX և XX դարերի սահմանագծում կապիտալիզմը զարգում նեխված և պարագիտային: Այլ պրոցեսի զարգացումը բնութագրվում է հետևյալ հիմնական դրսևորումներով. մոնոպոլիստների տիրապետության պայմաններում տնիսիկական առաջընթացը արգելակելու անսասական հնարավորություն, անտիսենների և պետություն-ասնտիսենների խավի առաջացում, կապիտալի արտահանում, դադարթային ժողո-

¹ Վ. Բ. Լենին, Երկեր, հ. 21, էջ 76—77:

² Երկեր, Երկեր, հ. 22, էջ 406:

³ Երկեր, էջ 402:

վորդների կողպատում, բանվոր դասակարգի վերնախավի կաշառում և բանվորական արիստոկրատիայի առաջում, թաղարական սեպկանա-Ֆիդառեիստիկական առաջադիմության երկու տեղեկները իմպերիալիզմի ժամանակ

Մինչև սոցիալիստական կապիտալիզմի զարարչանում նոր տեխնիկայի արմատավորումը աշխատավորների շահագործման աստիճաններ մեծացնելու և կապիտալիստների շահույթը ավելացնելու գլխավոր մեթոդներից մեկն էր: Մրցակցությունը ձեռնարկատերերին մղում էր դեպի անխելական նորմալիզմի արտադրության մեջ:

Մանուգործիաների տիրապետության հաստատումը հանգեցնեց այն բանին, որ մանուգործները ներառվորություն ստացան իրենց շահույթները մեծացնելու ոչ միայն արտադրության մեջ տեխնիկական նորմալիզմի շնորհիվ, այլև նրանց օգնությանը, այլև մանուգործներն սահմանելու միջոցով: Այդ կապակցությամբ ծագեցին տեխնիկական առաջադիմությունը արգելակելու պայմաններ: Վ. Բ. Լենինը գրել է՝ «Մեր ժամանակում, մեկուկ ժամանակավորապես, սահմանվում են մանուգործի գներ, նույնչափով մինչև որոշ աստիճան չբանում են տեխնիկական, հետևաբար, և սահման մի այլ առաջադիմության զրգարածանունները, նույնչափով, այնուհետև, տնտեսական ներառվորություն է առաջ գալիս տեխնիկական առաջադիմությունն արհեստական եղանակով խափանելու»¹:

Մանուգործի գները, որոնք թույլ են տալիս սահանջ գերշահույթ, թուլացնում են նոր տեխնիկա արմատավորելու խթանները: Այդ տեխնիկայի կիրառումը ձեռնույն է մանուգործիաներին, եթե զրա հետևանքով շեշտակիորեն մեծանում է մրցակցի զրգարանների ծավալը՝ զրա անփոփոխ կամ թույլ բարձրացող պահանջարկի ղեկավարում: Դա սպառնում է իրենցին գները, իսկ հետևաբար, և պակասեցնել շահույթները: Նոր տեխնիկայի արմատավորումը արտադրության մեջ հանգեցնում է արդեն եզրած հիմնական կապիտալի արժեքի մաս, այսինքն՝ արմատավորումը կապիտալի մի մասի կիրառումը: Հարստանալու հետևից ընկնելով մանուգործիաները ներառվորություն ունեն ինչ-որ մի ժամանակահատվածում արգելակել տեխնիկական նոր հայտնագործությունների կիրառումը արտադրության մեջ:

Այս տեսակետից էական նշանակություն ունի գիտահետազոտական մեծ ապարատի կենտրոնացումը մանուգործիաների ձեռքում: Մանր և միջակ կապիտալիստներն անհրաժեշտ միջոցներ չունեն ինքնուրույն հետազոտություններ կազմակերպելու և թանկարժեք սարքավորումներ

ձեռք բերելու համար: Դրա հետևանքով խոշոր կորպորացիաները գառնուն են գյուտերի մեծ մասի սեփականատերեր: Իրանք կարող են սեփական շարժարտադրիաների հայտնագործություններն ու արտադրության կառավարչագործման պատենտները պահել զաղտնի, եթե շուկայում ներույթ չի սպառնում մրցակցությունը ստարերից կամ հայրենական մանուգործիաների կողմից:

Մանուգործիաները հաճախ գնում են տեխնիկական հայտնագործությունների պատենտները ոչ թե զրանք սեփական ձեռնարկություններում կիրառելու, այլ մրցակիցներին խանգարելու, որպեսզի վերջիններս չզրգարանեն այդ հայտնագործությունները:

Այսպես, ամերիկյան էլեկտրատեխնիկական «ձեռքիկեն սեկցիան» (նր ակերպած կազմակեր խոշորագույն կորպորացիան իր ժամանակ ձեռք էր բերել մի շատ կարևոր սարքի պատենտ, որ կառուցել էր կիրանտեխնիկայի բնագավառի հայտնի գիտնական և Վիլհելմ և զեյլ էր սահմանող սահման կապիտալիստական աշխարհի արմատավորման առաջադր մեթոդով: «Ջեներալ Էլեկտրա» (ՋԷԷ) արտադրության մեջ սպառողները է տեխնիկայի բնագավառում իր կողմից պատենտավորված հայտնագործությունների չ արժեք միայն նա հեղափոխական փոփոխություն նոր տեխնիկայի պատենտներ է գնում, որպես հանուն, ոչ թե որոշք արտադրության մեջ արմատավորելու համար, այլ մրցակիցներին այդ պատենտները իրենց մաս սպառողներին ներառվորությունից զրկելու նպատակով:

Մակայն տեխնիկական առաջադիմությունը արգելակելու սենցենցի հետ միասին իմպերիալիզմի որով գործում է նաև հակադիր սենցենցի՝ այն զարգացնելու տեխնիկայից: Մանուգործիաների տիրապետության պայմաններում այդ տեխնիկայի հակառակական փոխգործողության մասին նրանք էր Վ. Բ. Լենինը: Նախագործացնելով իմպերիալիզմի որով տեխնիկական առաջադիմությունը արգելակելու սենցենցի հետադարձացումը մեկնաբանում էր, նա գրել է. «Միայն կլինի կարծել, թե նրանում այդ սենցենցից ժխտում է կապիտալիզմի արագ աճումը. ոչ, իմպերիալիզմի զրգարչանում արդյունավորության ստանձին ճյուղերը, բուրժուազիական ստանձին խավերը, ստանձին երկրներն ավելի կամ պակաս ուժով երևան են հանում այս տեխնիկայից մերթ մեկը, մերթ մյուսը: Առաջադիմությամբ առած՝ կապիտալիզմն անշարի ավելի արագ է աճում, բան ստալ, սակայն այս աճումն ընդհանրապես ոչ միայն ավելի անհամալից է դառնում, այլև անհամալիցությունը երևան է զալիս մասնագործական հրատեղով, որ ներխուժ են նաև կապիտալիզմի ամենից ուժեղ և ցրկերներ...»:

¹ Վ. Բ. Լենին, Երկեր, հ. 22, էջ 462—463.

Արտադրողական ուժերը իմպերիալիզմի ժամանակ զարգանում են ամենարարժեք շահույթի հետևից ընկնելու, մրցակցայարքի, միջնադպրեարհիչառական հանցատույրյունների արտասովոր սրման, ներկայումս ծավալվող գիտատեխնիկական հեղափոխության ներգործության տակ: Ժամանակակից պայմաններում այդ պրոցեսի վրա առանձնապես կարևոր ազդեցություն է գործում համաշխարհային երկու հասարակական սիստեմների անտեսական մրցությունը:

Այսպիսով, արտադրողական ուժերի զարգացումը իմպերիալիզմի ժամանակ ընթանում է հակառակնորեն, երկու տենդենցի՝ գիտատեխնիկական առաջդիմության աճման ու կասեցման տենդենցի պայթյունում: Սակայն իմպերիալիզմը չի կարող լրիվ հաղթահարել նեխման տենդենցը, քանի որ դա մոնոպոլիաների տիրապետության արգասիքն է: Արդի ժամանակաշրջանում եւ արտադրության զարգացումը իմպերիալիզմի օրով դեպից ալվի է կա մեւս այն վիթխարի հնարավորություններից, որ յայտն են գիտությունն ու տեխնիկան: Այն ժամանակ, երբ այդ հնարավորությունները, ապաժ է կոնսերւատական է բանվորական կուսակցությունների 1969 թվականի միջազգային եռոչհրակցության փաստաթղթերում, պետք է ծառային բոլորի բարորությանը, կայտնալիզմը գիտատեխնիկական հեղափոխությունն օգտագործում է շահույթների մեծացնելու և աշխատավորների շահագործումը ուժեղացնելու համար:

Ներկայումս կայտնալիզմի նեխման ամենից ալվի վառ դրսևորումն էկոնոմիկայի ռազմականացման ուժեղացումը, սպասադիմությունների մրցակցայարք, որը հատուկ է առավել խոշոր իմպերիալիստական երկրներին: Նոր տեխնիկայի զարգացումը ստանում է ալվի ու ալվի ալլանդակ, միլիտարիստական բնույթ: Քրատտեխնիկական առաջդիմությունը առավելագույն օգտագործվում է ալվերման մասնաշաղկան միջոցներ ստեղծելու: Համար, էկոնոմիկայի ռազմականացման աճումը նշանակում է արտադրողական ուժերի վիթխարի վատնում: Ռազմական արտադրանքը հասարակական ամբողջական արդյունքի վիթխարի մասի անվերադարձ կորուստ է հասարակության համար:

Գամայների խափանումը: Փետրուարյան հեղափոխությունը:

Մոնոպոլիստական կայտնալիզմի նեխումը արտահայտվում է նաև հազարակության պարազիտային խավերի ու զրանց եկամտանների աճման մեջ:

Ազատ մրցակցության կայտնալիզմի զարաշրջանում արդյունաբերական կայտնալի սեփականատերերը անմիջականորեն կապված էին նյութական արտադրության հետ, հաճախ իրականացնում էին կազմակերպչական և կառավարչական ֆունկցիաներ: Նրանց պարազիտիզմն

այն էր, որ յարացնում էին հավելյալ արժեք և հարստանում պրոֆիտաբիլիտի անվճար աշխատանքի հաշվին:

Իմպերիալիզմի ժամանակ անշափ ուժեղանում է բուրժուազիայի պարազիտիզմը, ծագում են այդ երևույթի նոր կողմեր: Բուրժուազիայի նշանակալի մասը վերջնականապես խզում է կազմ նյութական արտադրության ոլորտի հետ: Մեծանում է անստիկների, այլիքն՝ արձեթիկները, սեղիաներից և փոխառություններից ստացվող եկամտաների հաշվին սպորդ կայտնալիստների խափը: Արտադրության կազմակերպումը և ձեռնարկությունների կառավարումը զնալով ալվի շատ հանձնվում են վարձու մասնազնտների ձեռքը: Մոնոպոլիստական բուրժուազիայի սրբալի մասը մտնում է ընկերությունների վարչությունների, վերահսկիչ խորհուրդների կազմի մեջ: Նրա գործունեությունը սակայն հանդում է ընդհանուր հակողության ու վերահսկողության, որպեսզի շարունակ մեծանան եկամտաները, ճիշտ բաշխվեն շահույթները, որոնց մեծագույն մասը բաժին է ընկնում խոշորադույն ակցիոներներին և այլն:

Մոնոպոլիստական բուրժուազիան ոչ միայն ինքն է վարում պարազիտային կյանք, այլև քնակություն ալվի ու ալվի նշանակալի մասին կորում է արտադրողական, հանրօգուտ աշխատանքից: Իմպերիալիստական երկրներում աճում է բանակում, օտարիկանության շարքերում, կայտնալիստներին սպասարկող բնակչության բաժինը:

Մոնոպոլիստականներին կորվածությունը արտադրությունից և երանց պարազիտիզմը էլ ալվի են աճում կայտնալի արտահանման շնորհիվ: Բուրժուազիայի այդ խափը ոչ միայն չի մասնակցում ձեռնարկատիրական գործունեությանը, հաճախ նա նույնիսկ չգիտե, թե որ երկրում և ինչ նպատակների համար է զգուսգործվում իր կայտնալի: Այստեղ առավել ակնհայտությունը երևան է գալիս պարազիտային բուրժուազիայի բացարձակ անօգտակարությունը՝ արտադրության պրոցեսի համար:

Իմպերիալիզմի ժամանակ անստիկների գրուվյան մեջ են ընկնում նաև ամբողջ պետություններ, որոնք արտահանում են կայտնալի և բզգալի շափով ապրում ուրիշ ժողովուրդներին ու երկրներին շահագործման հաշվին: Իր ժամանակ վ. Ի. Լենինը Ֆրանսիան բնութագրել էր որպես պետություն-անստիկի կլասիկ օրինակ: Այժմ այս բնութագրերը ամենից ալվի սագում է ԱՄՆ-ին՝ կայտնալիստական աշխարհի զլխավոր շահագործողին: Կայտնալի արտահանող իմպերիալիստական որոշ երկրներ գտնվում են պետություն-անստիկների գրուվյան մեջ:

Վասպիտայի արտահանման պարագիտային բնօրրը

Վ. Ի. Լևինը, բնութիւն անկելով մոնոպոլիտական կապիտալիզմի պարագիտային բնույթը, կեղծ անկել կիրակարեւորելով, որ սկսակապիտալ արտահանումը բառակրօսի աստիճանի պարագիտիզմ է՝, Գա նշանակում է, որ արտասահման արտահանված կապիտալից բացառելով հոսանքային շահույթները կցնցում են մոնոպոլիտների շահագրգռվածութունը սեփական երկրում արտադրութունը զարգացնելու գործում, գնալով աւելի են նպաստում ամուլիցուկ կապիտալի արտահանումը: Միևնույն ժամանակ գաղութներն ու կախյալ երկրները արտահանվող մոնոպոլիտական կապիտալը որոշում է նրանց էկոնոմիկայի այլանշակ, միակողմանի զարգացումը: Վասպիտայ արտահանող իմպերիալիտական երկրների պարագիտային շարտացումը գաղութային և կախյալ երկրների ժողովուրդներին գիշատիչ շահագործման ու կողոպտման ճաշվին, անտեսապէս թույլ զարգացած երկրները երկար ժամանակով դատարարում է անտեսական և կուլտուրական հետամնացութիւն: Բացի դրանից, կապիտալի արտահանումը ուժեղացնում է կապիտալ-սեփականութիւնը կապիտալ-ֆունկցիայից անջատելու պրոցեսը և արագացնում օտնտիրների իսկով անումը: Վասպիտայի արտահանումից ստացվող վիթխարի շահույթները մոնոպոլիտական բուրժուազիային հետարվորութիւն են տալիս ամուլիցնել թանկոր դատարարի վերնախավի կաշառումը: Ընդհանուր գծերով արանք են կապիտալի արտահանման անխուստփելի անտեսական հետեւեցնելը, որոնք թույլ են տալիս այն բռնաթաղարի որդիս բառակրօսի աստիճանի պարագիտիզմ:

Բանկոր դատարարի վերահսակի կաշառումը

Իմպերիալիզմի ժամանակ ներման ու պարագիտիզմի կարևորագոյն գրեթորումներից մեկն էլ բանվոր դասակարգի վերնախավի կաշառումն է: Եւման կաշառման անտեսապէս հետարվորութունը է իմպերիալիտների կողմից մոնոպոլի բարձր շահույթ ստանալու հետ: Իրենց սեփական երկրներում պրոլետարիատի հիմնական զանգվածների շահագործումը բարձրացնելու և անտեսապէս թույլ զարգացած երկրների ժողովուրդների շահագործումից ստացած գերշահույթի ճաշվին իմպերիալիտական բուրժուազիան կաշառում է բանվորների վերնախավին: Այդ կաշառումը իրականացվում է ամուլի բարձր աշխատավարձ սահմանելու, պարգևներ տալու, զեղչով բեկկարան վաճառելու, ձեռնարկութիւնների անցկիները արտոնյալ պայմաններով վաճառելու, իսկ երբեմն էլ ձրի հանձնելու, վարչական պաշտոնների անաչ բաշելու ձևով և այլու: Այդ ճանապարհով ստեղծվում է բանվորական արիստոկրատիայի մի միջնախավ, որը բուրժուազիան գլխավոր օտցիալական հենարանն է,

կրա գործակալը բանվորական շարժման մեջ: Բանվորական արիստոկրատիան և բուրժուազիան, ինչպէս նաև անը բուրժուազիան կարգը են տալիս բանվորական շարժման մեջ օպորտունիստական կուսակցութիւնների համար: Այդ կուսակցութիւններն անաչորդները բուրժուական պատկարաբախտութիւն են սերմանում բանվորական շարժման մեջ, կատակարում են այն, խանգարում են անաչորդական բուրժուական միավորվելու իմպերիալիզմի զեմ մղվող պայքարում:

Բանվորական արիստոկրատիան շպեթ է նույնացնել բարձր վարձատրվող բուրժուազիաների հետ: Այդ կատակորիայի աշխատավորների նշանակալի մասի աշխատավարձի այլ մակարդակը համառ ու երկարատև պայքարի արդուք է, այլ ոչ թէ մոնոպոլիտական բուրժուազիայի ստեղծած արհեստական արտոնութիւնների հետևանք: Ընդհանուր առմամբ որակալ բանվորները ժամանակակից պայմաններում նարտահանում են շատ կարևոր զեթ խաղալ հեղափոխական շարժման մեջ:

Վ. Ի. Լևինը, բացահայտելով օպորտունիզմի անտեսական պատճառներն ու օտցիայական արմատները, զրեց օպորտունիզմի բուրժուազիան անարտեսականութիւնների զեմ անհաշա պոլքար մղելու կարեորագոյն խեղդը որդիս իմպերիալիզմի զեմ մղվող պայքարի անհրաժեշտ պայման:

Քաղաքական ռեակցիա

Վասպիտայիզմի նկխումն ու պարագիտիզմը իմպերիալիզմի դարաշրջանում արտահայտվում է նաև հասարակական-քաղաքական կյանքի բուրժուազիականներում զեպի ռեակցիա տեղի ունեցող շրջագործի մեջ: Եթէ իմպերիալիզմի տընտեսական էութիւնն այն է, որ ազատ մրցակցութիւնի փոտարինելու է գալիս մոնոպոլիտների տիրապետութիւնը, ապա նրա քաղաքական էութիւնը բնուեղարւում է բուրժուական զեմնկարտայից զեպի քաղաքական ռեակցիան տեղի ունեցող շրջագործով: «Թէ արտաբին, թէ եերքի քաղաքականութիւնն մեջ,— որի է Վ. Ի. Լևինը,— իմպերիալիզմը հազանաբապէս ձգտում է զեմնկարտայի խախտումների, ռեակցիայի, Այդ իմաստով՝ անվիճելի է, որ իմպերիալիզմը ժխտումն է՝ ընդհանրապէս զեմնկարտայի, ամբողջ զեմնկարտայի...»:

Մոնոպոլիտական կապիտալը ձգտում է վերացնել աշխատավորների զեմնկարտական իրավունքները, որ համառ պայքարով նմանել են բանվոր դասակարգի մի շարք սերունդներ: Քաղաքական ռեակցիայի ուժեղացումը իմպերիալիզմի ժամանակ իր ամենից պակի վառ արտահայտութիւնն է գտնում հակաբեմնկարտական և ֆաշիստական վարչակարգերի մեջ:

Վ. Ի. Լևինը, Երկեր, հ. 29, էջ 122:

Վ. Ի. Լևինը, Երկեր, հ. 29, էջ 43:

Մանուկությանը արժանացնողները իր հետ ունակելի է բերում նաև զազափարատությունների և մշակույթի ընթացվածություն:

Իմպերիալիզմի պայմաններում կապիտալիզմի ներման պրոցեսի դրսևորման ձևերը սակարկողի շնն մնում: Փամանակի ընթացքում նրան են գալիս այդ պրոցեսի նորանոր ձևեր: Գրանցից մի քանիսը բնեության են առնվում կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի տեսության մեջ:

Մանուկությանական կապիտալիզմի պարպիտիզմն ու ներխուժումը վաշում է այն մասին, որ կապիտալիզմը պատմականորեն սպասել է իրեն, և որ նրան պետք է փոխարինելու գա մեկ ուրիշ, ավելի առաջադիմական կարգ՝ սոցիալիզմը:

§ 4. Իմպերիալիզմը մեռնող կապիտալիզմ է, սոցիալիստական հեղափոխության նախօրյակ

Կապիտալիզմի մանուկությանական ստագիայի խոր վերլուծության հիման վրա Վ. Ի. Լենինը հեռանկարներ արեց, որ իմպերիալիզմը մեռնող կապիտալիզմ է: Գեապիտալիստական իմպերիալիզմի դարաշրջանը հասունացած ու գերհասունացած է իր խորանակման նախօրին հասած, իր սեղը սոցիալիզմին պիջելու ըստի հասունացած կապիտալիզմի դարաշրջանն է: Լենինյան այս դրույթը, սակայն չի նշանակում, թե իմպերիալիզմը ինքն իրեն կվերանա, ավտոմատ կերպով կբախի կմատնվի:

Բուրժուազիան պատմական ասպարեզից չի հեռանա կամովին, առանց դրասակարգելու կատարել մարտերի, կապիտալիստական կարգի վերացումը տեղի է ունենում սոցիալիստական հեղափոխության շքնորհով: Ուստի Վ. Ի. Լենինը, իմպերիալիզմը բնորոշելով որպես կապիտալիզմի վերջին ստագիան, դրա հետ մեկտեղ նշում էր, որ իմպերիալիզմը սոցիալիստական հեղափոխության նախօրյակն է: «Թ՛խ՝ համաշխարհային կապիտալիզմի զարգացման շափագանց բարձր աստիճանը բնորոշողն է, ք՛հ՝ ազատ մրցակցության փոխարենում մոնոպոլիստական կապիտալիզմով, ք՛ն՝ բանկերի, ճմառանգի և կապիտալիստների միությունների կազմից ապարատ պատրաստելը առաջադրության պրոցեսը և մերիտենի բաշխումը ճանաչանքի կարգավորելու համար, ք՛ն՝ կապիտալիստական մոնոպոլիստների նեա կապված բանկության ու սյեռիկառուելի ենման աճումը՝ բանվոր դասակարգի նկատմամբ, նրա տեսնակելու ու րադակական պայաբի վիրիալի ղովառություններ, ք՛ն՝ իմպերիալիստական պատերազմի առաջ բերած առաքանքներ, ք՛ն՝ մատուցություններ, րայաշում ու վայրենացումը,—այդ ամենը կապիտալիզմի զարգացման այժմյան աստիճանը դարձնում է պրոլետարական, սոցիալիստական հեղափոխության՝»:

կապի զարգացման այժմյան աստիճանը դարձնում է պրոլետարական, սոցիալիստական հեղափոխության զարգացույթ»:

Իմպերիալիզմը կապիտալիզմի հակասությունները հասցնում է միևնույն ամենաճարակող ստիճանի: Իրա սղվում են հին հակասությունները, որոնք հասուկ են կապիտալիզմի ամբողջ դարաշրջանին, դրա հետ մեկտեղ ծագում է զարգանում նև նոր հակասություններ, որոնք իմպերիալիզմի ժնունդ են: Ամենից առաջ անշափ խորանում է կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը՝ արտադրության հասարակական բնույթի և շտրագման մասնավոր կապիտալիստական ձևի միջև եղած հակասությունը: Իմպերիալիզմի օրով ուժեղանում է անաստիճանը աշխատանքի ու կապիտալի միջև, խորանում են հակասությունները, մի կողմից, գաղութներն ու կախյալ երկրներն ճնշված ժողովուրդներն են, մյուս կողմից, մոնոպոլիստական բուրժուազիայի միջև, հակասությունները հենց իրենց՝ իմպերիալիստական տերուրությունների միջև: Այս բոլոր հակասությունների սրումը հենց կապիտալիզմը մոտեցնում է սոցիալիստական հեղափոխությանը:

Հակասությունների սրումը աշխատանքի ու կապիտալի միջև արտաշալում է բանվոր դասակարգի սոցիալ-տնտեսական դրույթյան վատթարացման և մոնոպոլիստական բուրժուազիայի հարստության մեծացման մեջ: Բարձրանում է բանվոր դասակարգի շահագործման աստիճանը, սրը կապված է, մասնավորապես, աշխատանքի ինստեյվությունից ուժան և աշխատավարձի նորազույն սխտեմների կիրառման հետ:

Բուրժուազիան պիտուսությունը, մոնոպոլիստների շահեից ենելով, միայնում է կապիտալիստների ու բանկերների փոխհարաբերություններին, անցկացնում է աշխատանքի պայմանների և աշխատավարձի այսպես կոչված կարգավորում: Այդ կարգավորումը կայանում է ամենից առաջ աշխատավարձը թառեցնելու, գործադուլները արգելելու, արհմիությունների իրավունքները սահմանափակելու մեջ: Մոնոպոլիստները պիտուսության օգնությամբ ուժեղացնում են հարձակումը աշխատավորների կենսամակարդակի և քաղաքական իրավունքների վրա: Ասակից աշխատավորները զնալով ավելի վճատկանորեն են պայքարում մոնոպոլիստների տիրապետության դեմ. տարիցտարի ավելանում է գործադուլավորների թիվը, աճում է քաղաքական ընույթ կրող գործադուլների ակտիվարար կշիռը:

Մոնոպոլիստները անողորբար շահագործում են նաև աշխատավոր զուղացույթները: Գյուղացիներին կողոպտելու հիմնական մեթոդն են սոցիալիստական ապարների մոնոպոլ բարձր գները և գյուղատնտեսական արտադրության արտադրանքի մոնոպոլ ցածր գները: Այնպես

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 29, էջ 134:

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 24, էջ 592—594:

աավոր զուղաղացիության շահագործման կարևոր միջոց են նաև բուրժուական պետությունների հարկային և վարկային սխեմաներ: Գյուղացիները պարտքային օտրկական կախման մեջ են քնկնում բանկերից, շինհարգանքում ծայրը ծայրին հասցնել, զրկվում են հողից, ունեցվածքից և համարում են պրոլետարիատի շարքերը: Մոնոպոլիաները շահագործում ու սնանկացնում են նաև արձեանավորներին ու կապիտալիստական մանր ձեռնարկատերերին:

Այսպիսով, ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում սրվում են հակասությունները մոնոպոլիստական բուրժուազիայի և ազգի ժրնացած բոլոր դասակարգերի ու խավերի միջև: «...Իմպերիալիզմը ընդհարվում է ֆեդիկական և մտավոր աշխատանքի մարդկանց, տարրեր սոցիալական խավերի, ազգերի, երկրների մարդկանց կենսական շահերի հետ»¹: Գրա պայմաններ է ստեղծում բանվոր դասակարգի ղեկավարությունը բոլոր դեմոկրատական ուժերը մեկ հզոր հակաիմպերիալիստական հոսանքի մեջ միավորելու համար:

Իմպերիալիզմի դարաշրջանում սրվում են հակասությունները մի փոքրիկ բուրժուական կապիտալիստական տերությունների և զաղութային ու կայսր կերպերի ժողովուրդների միջև: Ամեն տարի այդ երկրներում ստեղծված արժեքի հակալական մասը իմպերիալիստական մոնոպոլիաների ձեռքն է ընկնում կապիտալի արտահանումից ստացվող եկամուտների և անտեսապահ հետաձույց կերպերի հետ արդյունաբերական տեսակետից զարգացած երկրների անհամարժեք ավտորից ստացվող եկամուտների ձեռք: Գրա հետ մեկտեղ կապիտալի արտահանման հետեանքով զաղութային և կուրյալ երկրներում սկսում են զարգանալ կապիտալիստական հարաբերություններ: Այստեղ երևան են զարի պրոլետարիատը և կապիտալիզմի հատուկ դասակարգային հակասությունները:

Ազգային-սոցալազգրական շարժումը զաղութներում լուրջ սպառնալիք է դառնում իմպերիալիզմի համար: Գաղութներն ու կայսրյալ երկրները իմպերիալիզմի ուղեկողը դառնում են պրոլետարական հեղափոխության ուղեկող: Ժամանակակից պայմաններում իմպերիալիստական տերությունների և զաղութային երկրների ժողովուրդների միջև հակասությունների զարգացումը ստացել է որակական նոր քնույթ, այն արտահայտվում է իմպերիալիզմի զաղութային սխեմայի ուղղակի փլուզման մեջ:

Իմպերիալիզմի դարաշրջանում սրվում են հակասությունները ֆինանսական կապիտալի տարրեր խմբերի և վաճառահանման շուկաների, հումքի աղբյուրների, կապիտալի շահումարքը զործադրման ոլորտ-

ների համար պայքարի իմպերիալիստական տերությունների միջև: Արգի կտապում բեռնանում է արդյունաբերական և առևտրական մրցակցությունը, քնդալանվում է ֆինանսական և վալյուտային պատերազմը: Անում է մրցակցությունը Արևմտյան եվրոպայում... եվրոպայի կապիտալիստական երկրների և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների միջև Յուկաների և առավելագույն շահույթների համար ակտիվորեն ձակասամարտի մեջ է մտնում ճապոնական իմպերիալիզմը»²:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հողախնայակի հետևանքով հակասությունն առաջացավ մեծնող իմպերիալիզմի և նոր, առաջադեմական հասարակական կարգի՝ սոցիալիզմի միջև: Գնալով խորանում է համաշխարհային մասշտաբով գրանորվող հակասությունը իմպերիալիզմի և սոցիալիզմի միջև: Այս արժանական հակասությունը ներկայումս սրուում է արգի դարաշրջանի կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցնելու դարաշրջանի հասարակական բոլոր երևույթների գործադման քնույթն ու ստանձնահատկությունները:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հողախնայակի նետանումում և սոցիալիստական հեղափոխությունների հաղթանակը եվրոպայի, Ասիայի, Լատինական Ամերիկայի մի շարք երկրներում, սոցիալիզմի համաշխարհային սխեմայի կազմավորումը կապիտալիզմի մահացման մասին լինիչյան հետևության ամենահամոզիչ հաստատումն է: Կապիտալիզմի անխուսափելի կործանումը նրան հատուկ բոլոր հակասությունների ծայրահեղ արման հետևանքով պատմական օրբեկտիվ օրինակափոխություն է: Գրա հիմքում ընկած է անհամապատասխանությունը ժամանակակից կապիտալիզմի արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների միջև: Կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները պատմականորեն սպառնել են իրենց նրանց զույլությունը հակասում է հասարակության հետագա զարգացման պահանջներին, մարդկության ճնշող մեծամասնության արժանական շահերին: Համաշխարհային կապիտալիստական սխեմայի ընդհանուր ամամր հաստատել է սոցիալիստական հեղափոխության համար: «...Արգիլությունը փեկի իմպերիալիզմից՝ աճա այն միպան, որ բաժին է ընկել բանվոր դասակարգին, բոլոր հակաիմպերիալիստական ուժերին, արճե պայքարում են հանում խաղաղության, դեմոկրատիայի, ազգային անկախության և սոցիալիզմի»³:

¹ Իմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարի ինդիերները արգի կտապում և կամուխասական ու բանվորական կոսակցությունների, բոլոր հակաիմպերիալիստական ուժերի գործողությունների միասնությունը, շեշտադասակարգությունը, 1969 թ., էջ 24:

² Իմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարի ինդիերները արգի կտապում և կամուխասական ու բանվորական կոսակցությունների, բոլոր հակաիմպերիալիստական ուժերի գործողությունների միասնությունը, էջ 18:
³ Նույն տեղը, էջ 24:

**§ 5. Կապիտալիզմի տնտեսական և քաղաքական զարգացման
անհամաչափության օրենքը**

Կապիտալիզմի մոնոպոլիստական ստադիայի խոր վերուժումը հիման վրա Վ. Ի. Լենինը Նախնազորակց իմպերիալիզմի դադաշառնում կապիտալիստական երկրների տնտեսական և քաղաքական զարգացման անհամաչափության օրենքը:

Տնտեսական զարգացման անհամաչափությունը հատուկ է կապիտալիզմին՝ նրա զարգացման բոլոր ստադիաներում: «...Ամեն մի կապիտալիստական արտադրություն առհասարակ անհարին կլինի, եթե նա զարգանա բոլոր ոլորտներում միաժամանակ և հավասարաչափ»:¹ Կապիտալիզմի տնտեսական զարգացման անհամաչափությունը նշանակում է սարսեր երկրների ինչպես առանձին ձեռնարկությունների և ճյուղերի, այնպես էլ Նասարակական ամբողջ արտադրության զարգացման անհավասար անմիասնականություն: Տնտեսական զարգացման անհամաչափության պատճառը կանխորոշված է կապիտալիզմի արտադրական հարաբերությունների բնույթով, արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականությամբ: Տնտեսական զարգացման անհամաչափությունը անմիջականորեն առաջանում է կապիտալիստների՝ ամենարժեք շահույթի հետևից ընկնելուց, մրցակցությունից, արտադրության անարխիալից:

Իմպերիալիզմը ոչ միայն ուժեղացրեց կապիտալիզմի զարգացման անհամաչափությունը, այլև կական փոփոխություն մտցրեց այդ անհամաչափության բնույթի մեջ: Համաշխարհային մրցույթի ընթացքի փոխարեն կապիտալիզմի զարգացման անհամաչափությունը ձեռք բերեց թիօշրած և բնույթ, որը սուր բախումներ և նոր հակասություններ ծնեց իմպերիալիստական տերությունների միջև Փոփոխվեցին այդ օրենքի գործողությունը նշանակություն և ձևերը: Կապիտալիզմի ճակատագրի համար Իմպերիալիզմի դարաշրջանում կապիտալիզմի զարգացման անհամաչափությունը օրյնկյով հիմք հանդիսացավ իմպերիալիզմի շղթան նրա թույլ օղակներին մեկուս ճեղքելու և նախապես մի քանի և անգամ մեկ ներկում սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակի հարավորությունը համար:

Տնտեսական և քաղաքական զարգացման անհամաչափության օրենքի գործողության բնույթի փոփոխման վրա վճռական ազդեցություն ունեցավ ապա մրցակցության կապիտալիզմի վերածումը մոնոպոլիստական կապիտալիզմի, որը հանգեցրեց մոնոպոլիստների և ֆինանսական կապիտալի տիրապետության, մրցապայքարի սրման, կապիտալի ար-

տահանման և կապիտալիզմի հետագա զարգացմանը լայնությամբ ու խորությամբ:

Կիսովոր կապիտալիստական երկրների արտադրության մեջ տեղի ունեցած անխնդիրական խոշոր տեղաշարժերի հետևանքով կրճատվեց այդ երկրների անխնդիրական հարգացման մակարդակի մեջ անբյալում նրան հակառակ հանգեցվաքը: Տեխնիկայի արագ զարգացումը հանգեցրեց այն բանին, որ այն երկրները, որոնք ավելի ուշ են թևակոխել կապիտալիզմի ուղին, օգտագործելով տեխնիկական առաջգիտությունը արգեն պատրաստի արդյունքները, կարող էին սրբնթացորեն հասնել ու անցնել նախկինում հորադույն կապիտալիստական պետություններից: Հարգացման անհամաչափությունը, հետևապես, ընդունեց թուշրամե բնույթ:

Գնո XIX դարի 60-ական թվականներին արդյունաբերական արտադրության լավերով Անգլիան առաջի առաջ էր տեղի կապիտալիստական մյուս երկրներից: Ֆրանսիան երկրորդ տեղում էր, ԱՄՆ-ը՝ երրորդ, Գերմանիան՝ չորրորդ: Բայց արդեն 60—90 թթ., աչրիքի՝ իմպերիալիզմի ձևափոխման ժամանակաշրջանում, համաշխարհային արդյունաբերական արտադրության մեջ առաջին տեղը զորք կան ԱՄՆ-ը, երկրորդ տեղը՝ Անգլիան, երրորդը՝ Գերմանիան, իսկ Ֆրանսիան ետ մեջքն չորրորդ տեղը: 1900—1913 թթ. հետագա փոփոխություն տեղի ունեցավ իմպերիալիստական տերությունների տնտեսական ուժերի հարաբերակցության մեջ: ԱՄՆ-ը պահպանեց առաջին տեղը, Գերմանիան տեղում Անգլիայից, նրան մեղով երրորդ տեղը, չորրորդ տեղը զբաղեց Ֆրանսիան, հինգերորդ տեղը՝ ջարական Ռուսաստանը:

Իրենց զարգացման մեջ առաջ պոնկված այս կամ այն երկրի մոնոպոլիստական կապիտալի համար պահանջվում էին նոր շուկաներ ապրանքների ու կապիտալի արտահանման համար, հումքի աղբյուրներ: Սակայն աշխարհի տերերորիալ թամանում արդեն ավարտվել էր XX դարի սկզբին: Այդ պայմաններում անհամաչափ զարգացման օրենքի գործողությունը, որը մշտապես փոփոխում էր ուժերի հարաբերակցությունը կապիտալիստական տերությունների միջև, անխուսափելիորեն ստեղծում էր դեպի ամենասուր հակասությունների արագացում նրանց միջև: դեպի համաշխարհային պատերազմներ՝ արգեն թամանված աշխարհի վերաբաժանման համար:

Փաղուցային տրեյդների գոյություն ունեցող բաշխումը գաղտնի է իմպերիալիստական երկրների ուժերի նոր հարաբերակցությունը համապատասխանելուց, որը սուր հակասություններ ու բախումներ ծնեց կապիտալիստական առաջատար երկրների միջև: Այդպիսի հակասությունների արդյունք հանդիսացավ առաջին համաշխարհային պատերազմը: Դրա հետևանքով համաշխարհային արդյունաբերական արտադրության մեջ Գերմանիան ետ մեղվեց երրորդ տեղը: Սակայն նրան հարգվեց կարճ ժամկետում վերականգնել կորցրած դիրքերը: Գերմանիա-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 26, в. II, стр. 591.

յի արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը 1937 թվականին գրեթե հավասար է Անգլիայի ու Ֆրանսիայի արդյունաբերական արտադրանքի ծավալին՝ միասին վերցրած: Հիտլերյան Գերմանիան սանձազերծեց երկ-բորջ համաշխարհային պատերազմը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հետևանքով կրճատվեց արդյունաբերական արտադրությունը մի շարք կապիտալիստական երկրներում և զգալիորեն աճեց ԱՄՆ-ի արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը: Հետագա տարածված առաջին տարիներին ԱՄՆ-ը թողարկում էր կապիտալիստական աշխարհի արդյունաբերական արտադրանքի կեսից ավելին: Անգլիան այդ ժամանակ նոր էր զերիզանցել նախապատերազմյան մակարդակը, Ֆրանսիան և Իտալիան գտնվում էին մոտավորապես նախապատերազմյան մակարդակին, արդյունաբերական արտադրություն ծավալը Արևմտյան Գերմանիայում և Եաստրեխայում մոտավորապես երկու անգամ փոքր էր նախապատերազմյանից:

Հեղափոխության ժամանակաշրջանում հետագա էական փոփոխություններ տեղի ունեցան իմպերիալիստական երկրների տնտեսական ուժերի հարաբերակցության մեջ:

Իմպերիալիզմին անցնելու հետ միասին կապիտալիզմի լայնակի զարգացումը՝ առևտրի աճումը, կապիտալի արտահանումը, աշխարհի տնտեսական ու տերիտորիալ բաժանումը, աշխատանքի միջազգային կապիտալիստական բաժանման խորացումը, կապիտալիստական հարաբերությունների սխտեմմի մեջ ներքաշեց աշխարհի երկրներին մեծադույն ծառայող և համաշխարհային կապիտալիստական սխտեմում ընդհանուր առումով հասունացան օրյկետով նախադրյալները սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակի համար: Սակայն կապիտալիզմի զարգացման անհամաշխարհային օրենքի դրոժոզության հետևանքով այդ պայմանները ամեն մի առանձին երկրում հասունանում են ոչ միաժամանակյա:

Իմպերիալիզմի զարգացումում կապիտալիստական երկրների արնտեսական զարգացման անհամաշխարհային հետ սերտորեն կապված է հրաշք բազաբական զարգացման, այսինքն՝ կապիտալիստական աշխարհի տարբեր երկրներում բազաբական հակասությունների և պրոլետարիատի հեղափոխական պայքարի զարգացման անհամաշխարհայինը: Ե...Պրոլետարական հեղափոխությունը, — գրել է Վ. Ի. Լենինը, — բուլշեր երկրներում աճում է անհավասարաչափ կերպով, որովհետև բոլոր երկրները գտնվում են բազաբական կյանքի տարբեր պայմաններում, և մեկ երկրում պրոլետարիատը խիստ թույլատեղ է, իսկ մյուսում նա ավելի ուժեղ է՝:

Քաղաքական զարգացման անհամաշխարհայինը նշանակում է, որ պրոլետարական հեղափոխության բազաբական նախադրյալները տարբեր երկրներում հասունանում են տարբեր ժամանակ: Դրանք թվին են պրոլետարիատ: դասակարգային հակասությունների սրությունը և դասակարգային պայքարի զարգացման աստիճանը, պրոլետարիատի զասակարգային պրոլետարիատիստական, բազաբական կազմակերպվածության և հեղափոխական վճռականության աստիճանը, աշխատավորների ոչ պրոլետարական խավերի համախմբվածությունը նրա շուրջը, մարքոլինիայան կուսակցության՝ բանվոր դասակարգի հեղափոխական ամանապարհի ազդեցությունը:

Քաղաքական զարգացման անհամաշխարհայինը տնտեսական զարգացման անհամաշխարհային հասարակ հետևանքն ու արտացոլումը է, այլ ունի հարաբերականորեն ինքնուրույն նշանակություն: Դասակարգային հակասությունների սրությունը և պրոլետարիատի հեղափոխական շարժման զարգացումը ամենին չի որոշվում այս կամ այն երկրի կապիտալիստական զարգացման աստիճանով միայն: Դասակարգային հակասությունները կարող են զրսերովել ամենից ավելի մեծ սրությունը, պրոլետարիատի կազմակերպվածությունն ու հեղափոխական դիտակցությունը կարող են ավելի մեծ զարգացում ստանալ կապիտալիստական այն երկրում, որը շուրի տնտեսական զարգացման ամենաբարձր աստիճանն է:

Ազգուս էր, որիակ, Ռուսաստանում 1917 թվականին, որակ իմպերիալիզմի հակասությունները ամենից ավելի խոր էին և սոցիալիստական հեղափոխության սուրբայն նախադրյալները՝ ամենից ավելի հասունացած: Սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակը Ռուսաստանում իմպերիալիզմի շղթան նրա ամենաթույլ օղակում ներկուս հետանալը կզուլ:

Տնտեսական զարգացման անհամաշխարհայինը սրում է տնտեսական հակասությունները իմպերիալիզմի համաշխարհային շղթայի այս կամ այն օղակում: Քաղաքական զարգացման անհամաշխարհայինը բանվոր դասակարգի հեղափոխական պայքարի հաղթանակի հնարավորությունը իրականությունում է դարձնում համաշխարհային իմպերիալիզմի շղթայի այն թույլ օղակում, որտեղ հասունացել են հեղափոխության օրյկետով և սուրյկետով նախադրյալները, առաջացել է հեղափոխական իրապիություն:

4. Մարքոլ և Ֆ. Էնգելսը գտնում էին, որ սոցիալիզմի հաղթանակը տեղի կունենա բոլոր զիխավոր կապիտալիստական երկրներում միանգամից: Եվ այդ հետևությունը բխում էր մինչնոնպոլիստական կապիտալիզմի զարգացմանի ամբողջ իրապիությունից: Կապիտալիզմի սուտամաքրությունը շարունակելով պատմական նոր պայմաններում,

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 28, էջ 127:

Վ. Ի. Լենինը սահմանեց, որ ծագել է սոցիալիզմի հաղթանակի հնարավորությունը նախապես մի բանի կամ երկուսի մեկ, առանձին վերջրած կոմունալիստական երկրում: Մեկ երկրում սոցիալիզմի նախաօգնական հաղթանակի հնարավորության մասին Վ. Ի. Լենինի ուսմունքը տեսական խոշորագույն ավանդ հեղինակացավ մարքսիստական տեսության մեջ, բանվոր դասակարգի ճեղագիտական պայքարի անզնահատիկ գաղափարական զենք՝ իմպերիալիզմի դարաշրջանում:

Սոցիալիստական հեղափոխության լենինյան տեսությունը հակառակն նշանակություն ունի պրոլետարիատի հեղափոխական նախաձեռնությունները ծավալելու համար: Ուժեղացածի հարձակումը իր սիրական երկրի բուրժուադեմոկրատի վրա և ձյտել նվաճելու բազաբական իշխանությունը, այլ ոչ թե սպասել ճամաշխարհային մասշտաբով սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակին՝ այս է դործնական հետևություններ սոցիալիստական հեղափոխության լենինյան տեսությունից՝ ամեն մի առանձին երկրի բանվոր դասակարգի համար:

§ 6. Իմպերիալիզմի հակակենցնաց տեսությունների բնագիտությունը

Իմպերիալիզմի բուրժուական մեկնարկումները

Իմպերիալիզմի լենինյան տեսությունը ծագել է բուրժուական, ռեֆորմիստական և ռեիզիոնիստական կոնցեպցիաների դեմ մղվող պայքարում: Մինչև առաջին ճամաշխարհային պատերազմը իմպերիալիզմի հարցերին նվիրված բուրժուական գրականության մեջ պարզորոշ էր դարձել երկու ուղղություն: Առաջին ուղղության ներկայացուցիչները (Շուլցեն-Գեյդելբերգ, Լիֆման, Ռիստոն և ուր.) զարգացնում էին բուրժուա-չարսագովական հայացքներ իմպերիալիզմի նկատմամբ: Նրանք անշարի բարձր էին գասում մոնոպոլիստների սկզբմանկեղծույթը դերը կապիտալիստական էկոնոմիկայում, փառաբանում էին իմպերիալիզմը (ճատկապես իրենց երկրների իմպերիալիզմը), սրբողում նրա խոր և սուր հակասությունները, անտեսում կապիտալիստական արտադրության անարխիայի և անհամամասնականության ուժեղացումը, տնտեսական ճգնաժամերի խորացումը, դործարկության անձուր և այլն:

Սրկիտից ուղղության ներկայացուցիչները (Հորսան, Ագադ, Լանսբորոգ և ուր.) քննադատական դիրք էին գրավում իմպերիալիզմի նրկատմամբ, ցույց էին տալիս մոնոպոլիստական կապիտալիզմի որոշ հակասություններ: Բայց քննադատելով իմպերիալիզմը, նրանք ամբողջական պաշտպանում էին արտադրության կապիտալիստական եղանակը: Կոչ անելով մոնոպոլիստական կապիտալիզմից վերադառնալ ազատ մրցակցության կապիտալիզմին, նրանք պահանջում էին կապիտալիզմը

ամբարիչ նրա բազասական զմեղծից: Դա իմպերիալիզմի մանրբուրժուական քննադատություն էր:

Վ. Ի. Լենինը ցույց ավեց բուրժուական տնտեսագետների հայացքների տեսական սնանկությունն ու բազաբական ռեակցիոն բնույթը:

Իմպերիալիզմի նկատմամբ հայացքների երկու ուղղություն առանձնացան նաև աչ սոցիալ-դեմոկրատների շրջանում: Նրանցից ոմանք (Բենե-շտայն, Դավիդ, Կուսով և ուր.) բացահայտելն անցան իմպերիալիզմի շատագովների լազերը: Ինչպես և բուրժուական տնտեսագետները, նրանք փառաբանում էին իմպերիալիզմը, բանվոր դասակարգին խորհուրդ տալիս պաշտպանել կապիտալիստական կարգը: Գրանք իմպերիալիզմի ամենից ավելի ցինիկ ու բացահայտ պաշտպաններն էին:

Աչ սոցիալ-դեմոկրատների միջավայրի մյուս ուղղության ներկայացուցիչները II Ինտերնացիոնալի լիդեր Վ. Կաուցկու ղեկավարությամբ իրենց ձևաչեում էին իմպերիալիզմի հակառակորդներ, նույնիսկ պայքարի կոչ էին անում նրա դեմ, իսկ իրականում պաշտպանում էին կապիտալիզմը: Վ. Ի. Լենինը խոր և խիստ քննադատական ենթարկեց կաուցկիական հայացքները իմպերիալիզմի հարցերի վերաբերյալ, քանի որ որանք մեծ վտանգ էին ներկայացնում բանվորական ճամար:

Կաուցկին սրբողում և խեղաթյուրում էր իմպերիալիզմի իսկական էությունը: Նա պնդում էր, թե իմպերիալիզմը բարձր զարգացած արդունաբերական կապիտալիզմի արգասիք է և նրա էությունն է իբր որչան հնարավոր է զավթել մեծ թվով աղաքայալին մարդեր ու երկրներ: Իմպերիալիզմը, ասում էր Կաուցկին, բազաբականության մի առանձնահատուկ տեսակ է միայն, որը անմիջականորեն կապված չէ իմպերիալիստական էկոնոմիկայի՝ մոնոպոլիստների և ֆինանսական կապիտալի տիրապետության հետ: Ընդդրի էությունն այն է,— գրել է Վ. Ի. Լենինը,— որ Կաուցկին պրկում անընտանցատում է իմպերիալիզմի բազաբականությունը նրա էկոնոմիկայից, խոսելով աներբիտների մասին, իբրև մի բազաբականության մասին, որին ռերադասությունն է տալիս ֆինանսական կապիտալը, և այս բազաբականությունը հակադրելով մեկ այլ, իբրև թե հնարավոր բուրժուական բազաբականության, որ կարող է հիմնվել ֆինանսական կապիտալի հենց նույն բազայի վրա՝:

Իմպերիալիզմի բազաբականությունը կորելով նրա էկոնոմիկայից, Կաուցկին փաստորեն ճայանվում էր իմպերիալիզմի հետ հաշտվելու դիրբորում, քանի որ մոնոպոլիստների ադրեկայի բազաբականության

Վ. Ի. Լենին, Երկր, V, 22, էջ 359.
520 521

գծմ մղվող պայքարը, որը չի շոշափում նրանց տնտեսական տիրապետության հիմքերը, ինչպես նշում էր Վ. Բ. Լենինը, դատարկ ֆրակ է: Իմպերիալիզմի կառուցվածքի քննարկումը, որը անտեսում է նրա տնտեսական լուծվածքը, II Ինտերնացիոնալի կուսակցությունների օպորտունիստական բազմակամուխյան հիմքը հանդիսանալով:

Վ. Բ. Լենինը շարժախիչ քննադատության ենթարկեց նաև Կաուցկու մյուս ունիթորմիստական տեսությունը՝ «ուտորաբնույթալիզմի» տեսությունը: Կաուցկին պնդում էր, թե իբր կապիտալիզմի զարգացումը կհանգեցնի ազգային կապիտալիզմի միավորմանը և բոլոր տրեսների միանալուանը մեկ համապարփակ տրեստի մեջ, որի ստաշացմամբ կզարգանի պայքարը սուրբեր էքսերների իմպերիալիստների միջև, ամբողջ աշխարհը կկառավարվի ինտերնացիոնալ կերպով միավորված կապիտալի կողմից, կսկսվի «գերմոպերիալիզմի»։ «ուտորաբնույթալիզմը» փուլը:

Վ. Բ. Լենինը քննողծում էր, որ այն կարծիքը, թե միջազգային կարտելները թույլ են տալիս կապիտալիզմի որով հույսեր կապել պետությունների հաշտության հետ, տեսակետներն միանգամայն անհեթեթ է, իսկ գործնականորեն նշանակում է պաշտպանել իմպերիալիզմը, միազեկ պոլետարիատի դասակարգային գիտակցությունը: Վերադարձնել իմպերիալիզմը կաուցկիական տեսության հիմնական արտանայ է, որ նա անտեսում է կապիտալիզմի զարգացման անհամաշարժության օրենքը, որի գործողությունը հանցեցնում է միջազգային սուր բախումներ:

ՎՄարտ իմպերիալիզմն և «կապիտալիզմը» անալիզիսը

Հակալենինյան տեսությունների մի տարատեսակությունն էր նաև ՎՄարտ իմպերիալիզմի տեսությունը, որ ցանկանում էր Թվ(բ)Կ ժրպարի մեջ խցկել Բուխարինը: Այն տեսությունն էր լուծվումնայն այն էր, որ իբր մոնոպոլիստները ամբողջապես վերակառուցել են ամբողջ հասարակական տնտեսությունը և դրանով իսկ իմպերիալիզմի որով վերացրել ապրանքային արտադրության հակասություններն ու արտադրության անարխիսն: Վ. Բ. Լենինը խիստ քննադատեց այդ պնդումները, մատնանշելով, որ մոնոպոլիստական կապիտալիզմը Վերնալիզմ է հիմ կապիտալիզմի վրա, որ «մարտ իմպերիալիզմ» առանց կապիտալիզմի հիմնական բազայի երրեք գոյություն չի ունեցել և գոյություն չի ունենա: Զարգացած կապիտալիստական երկրներում անգամ ներկայումս խոշորագույն մոնոպոլիստների կողքին կապիտալում ունեն հասանելակ ու հարյուր հազարավոր մանր և միջին կապիտալիստական ձեռնարկություններ, ինչպես նաև միլիոնավոր արհեստավորներ ու մանր գյուղացիական տնտեսություններ:

Իմպերիալիզմի միակողմանի բնութագրությունը, որ սովել է Բուխարիքը, կարող էր զովակողմանի մանր ապրանքային արտադրողների նը-

կատմամբ, առաջին հերթին միջակ գյուղացիություն կկատմամբ, կուսակցության ճիշտ գծի մշակումը: Ուստի Վ. Բ. Լենինը վճռական ցնահատության ենթարկեց Բուխարինի նման հայացքները:

20-ական թվականների կեսերին երևան եկավ «կազմակերպված կապիտալիզմի» տեսությունը, որ առաջ էր բաշել Ի. Հիլֆերդինգը: Այն տեսությունը պաշտոնական հավանության արժանացավ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատների կուսակցական համաժամարում՝ 1927 թվականին: Օգտագործելով կապիտալիզմի մասնակի կայունացման իրադրությունը այդ ժամանակաշրջանում, այս տեսությունն կրողմակերպները պնդում էին, թե մոնոպոլիստները ապահովում են կոնոմիկալի անընդմեջ զարգացումը առանց ճգնաժամների ու ցնցումների, թե սկսվել է կապիտալիզմի հավիտենական ժողովման դարաշրջանը: Իրականությունը, սակայն, բավական շուտ հերքեց այդ սոցիալիստների շատազովական տեսությունը: 1929 թվականին ճաշից պամիստեր ու կործանարար համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը կապիտալիզմի պատմության մեջ:

Ժամանակակից բուրժուական տնտեսագետները իմպերիալիզմ անելով հասկանում են զավթողական բազաքսակամությունը: Նրանք բազաքսակամությունը ամբողջապես կարում են կոնոմիկալից և ձգտում են ազատցուցել, թե տարբերությունն լկա իմպերիալիստական բուրժուադալիստ մասնակակից զավթողական բազաքսակամության և անցած պատմական ժամանակների պետությունների արտաքին բազաքսակամության միջև: Իմպերիալիզմը իբր առաջացել է մարդկային հասարակության հետ միասին և գոյություն է ունեցել միշտ: Նույնաման ղրկք են գրավում նաև այդ սոցիալիստների տեսաբանները: Այսպես, լենյորդիստական Զ. Ստրեյնե «Կայսրության վերածնունդը» գրում պետում է, թե իմպերիալիզմը մեկ ժողովրդի նկատմամբ մեկ ուրիշի տիրապետության բազմադարյան ինտախուսում է մարդկաց ժոտ, որը մինչև հիմա անխզկիտերեն կապված է եղել բազաքսակամության հետ: Նա գրում է ասորենտանյան, հոմանական, իսպանական, բրիտանական, պապուանական և այլ իմպերիալիզմների մասին: Այսպիսով, ժամանակակից սոցիալ-դեմոկրատները իմպերիալիզմ են անվանում ամեն մի զավթողական բազաքսակամություն: Ավելին, բուրժուական տնտեսագետներից հետևող ունիթորմիստները հայտարարում են, որ ներկայումս տեղի է ունենում իմպերիալիզմի «ինքնավերացում», իմպերիալիստական տերությունները իբր կամովին ինքուրույնություն են տալիս զազովներին նման տեսություններ են զարգացնում ֆրանսիացի սոցիալիստ Լ. Լորան, արևմտազերմանական սոցիալ-դեմոկրատ Ի. Թայլերն և ուրիշներ: Նրանց զատակարգային իմաստը ակնհայտ է՝ արդարացնել ու

պարտուանէլ ժամանակակից իմպերիալիզմը: Գիտական տեսակետից դրանք ամբողջապես սնանկ են:

Իմպերիալիզմի բուրժուական և սեֆորմիստական տեսութանները անտեսում են իմպերիալիզմի տնտեսական էությունը: Իմպերիալիզմը մոնոպոլիստական կապիտալիզմ է, Այն չի կարելի հանգեցնել լոկալիզմի և քաղաքականության, զաղութների նվաճման: Ի դեպ ստատ, զաղութատիրությունն էլ որպես այդպիսին դեռ չի իջել պատմական ասպարեզից: Կապիտալիստական աշխարհում զոլութուն ունեն պաշտօններ և կիսազաղութներ: Բացի դրանից, կորցնելով քաղաքական տիրապետությունը զաղութային երկրներին մեծ մասի նկատմամբ, իմպերիալիստական տերությունները դրանցից շատերում պաշտպանում են իրենց տնտեսական դիրքերը, ուժգնորեն կիրառում նեոզաղութատիրության մեթոդները: Գաղութային պիստոնի խորտակումը տեղի է ունենում ոչ թե իմպերիալիզմի «ինքնավերացման» կարգով, ինչպես պնդում են բուրժուական զաղափարախոսները, այլ արգային-ազատագրական համառ պայքարի հետևանքով, անկախ այն բանից՝ ընդունում է նա արդյոք դիմում կամ ոչ դիմում պայքարի ձև՝ ընդդեմ իմպերիալիզմի:

Քանի որ իմպերիալիզմի ժամանակակից հակալենինյան շատ տեսություններ ծագել են կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի զարգացման հետ, դրանք քննադատական վերլուծությունը տրվում է հաշտող զուգահեռներում:

Բ. ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԿԱԳԻՏԱԿԻԶՄԻ ԺԳՆԱԺԱՄԸ

Գ Լ Ռ Ի Ս XVII

ԿԱԳԻՏԱԿԻԶՄԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺԳՆԱԺԱՄԻ ԷՌՈՒՅՈՒՆԸ:
ԱՅՇԽԱՐՀԻ ԳՆԱՆԿՏՈՒԸ ԵՐԿՈՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՍՏԵՄՆԵՐԻ ԵՎ ԳԱՅՔԱՐԸ ՆՐԱՆՏ ԿՐԻՏԵՎ

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի մասին ուսմունքը իմպերիալիզմի լենինյան տեսության բաղկացուցիչ մասն է, նրա շարունակությունը, կիրառված կապիտալիզմի անմիջական կրախի, սոցիալիզմի ձազման ու ձևավորման սկզբի պայմանների նկատմամբ: Վ. Ի. Լենինի աշխատություններում, նախնախնի, կոմունիստական և բանվորական կուսակցությունների միջազգային խորհրդակցությունների փաստաթղթերում և նյութերում բացահայտված են կապիտալիզմի ընդհանուր նշանաժամի էությունը, բնորոշ գծերը, ինչպես նաև նրա զարգացման պայմաններն ու դիալեկտիկան: Վ. Ի. Լենինը ելնում էր մոնոպոլիստների տիրապետության պայմաններում կապիտալիզմի բոլոր հակասությունների, և ամենից առաջ աշխատանքի ու կապիտալի, մետրոպոլիստների ու գաղութների, իրենց իսկ՝ իմպերիալիստական տերությունների միջև եղած հակասությունների արտասույթ լարումից: Ելված հակասությունների սրումը հանգեցրեց կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի առաջացմանը, որի նախապայմանները ձևավորվում են իմպերիալիզմի ամբողջ ստագիայի ընթացքում:

Իմպերիալիզմի բուն էության մեջ արդեն պարունակվում է նրա ընդհանուր ճգնաժամի անկասելիությունը: Իմպերիալիզմը բնութագրելով՝ որպես նեխվող, պարադոքսային, մենոզ կապիտալիզմ, Վ. Ի. Լենինը գրանով իսկ բույց տվեց այդ երևույթի ակունքները: Բացահայտելով կապիտալիզմի տնտեսական ու քաղաքական զարգացման անհամալայն փաթյան օրենքի զործողությունը նրա իմպերիալիստական ստագիայում, Վ. Ի. Լենինը՝ հետևություն արեց, որ սոցիալիզմի հաղթանակը հնարավոր է նախապես մի բանի կամ նույնիսկ մեկ կապիտալիստական երկրում: Այսպիսով, Վ. Ի. Լենինը սահմանեց, որ համաշխարհային կապիտալիզմի ճգնաժամը կըարդենքի պատմական որոշակի ժամանակագրությամբ:

Իմպերիալիզմի լինելույան տեսությունը սոցիալիստական հեղափոխության մարտիստական տեսության հետագա զարգացումն է: Կապիտալիզմի ընդհանուր ճանաչման մասին ուսմունքը ամենից պակելի անմիջականորեն է բնութագրում կապիտալիզմի վիճակը նրա հեղափոխական տասպաման՝ արդեն սկսված ու խորացող պրոցեսի պայմաններում:

§ 1. Կապիտալիզմի ընդհանուր ճանաչման էությունն ու կարևորագույն գծերը

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճանաչման էությունը

Կապիտալիզմի զարգացման իմպերիալիստական աստղայում սկսվում է մի ժամանակաշրջան, երբ տեղի է ունենում հեղափոխական անցում կապիտալիզմից՝ սոցիալիզմին համաշխարհային մասշտաբով:

Կապիտալիզմից անցումը սոցիալիզմին կազմում է պատմական մի ամբողջ դարաշրջան: Նրա սկիզբը Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հաղթանակն է, նրա ավարտը՝ կապիտալիզմի ուշնաչումը ամբողջ երկրագնդում: Արդի զարաշրջանը, սալված է Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության Մարզում, սերկու հակադիր հասարակական սխեմաների պայտարի զարաշրջանն է, սոցիալիստական և ազգային-ազատագրական հեղափոխությունների զարաշրջանը, իմպերիալիզմի կործանման, գաղութային սխեմայի վերացման զարաշրջանը, նորանոր մոլոդոլարյների՝ սոցիալիզմի ուղին անցնելու, համաշխարհային մասշտաբով սոցիալիզմի և կոմունիզմի հաղթանակի զարաշրջանը: Արդի զարաշրջանի գիտական բնութագրությունը կարևորագույն նշանակություն ունի հեղափոխական շարժման պրակտիկայի համար: Այն թույլ է տալիս մշակել պրոլետարիատի ճիշտ ստատիստիկան ու տակտիկան ֆինանսական օլիգարխիայի տիրապետության զեմ նրա մղած պայքարում, որովհետև զասակարգային ուժերի տեղաբաշխումը համաշխարհային հեղափոխական պրոցեսում:

Կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցնելու ենարալիզուրյունը օտեղծվել է արտազրոգական ուժերի ժամանակակից բնույթով ու զարգացման մակարդակով, արտադրության հակադրացման շունտված բարձր աստիճանով, պրոլետարիատի ու նրա ավանգարդի՝ մարքս-լենինիստական կուսակցությունների պիսավորած բուր ճակատմարտիստական ուժերի համախմբմամբ: Մարքսհեղուրեն սրվիլ են կապիտալիզմի բուր հակասությունները:

Էկոնոմիկայում և քաղաքականության մեջ ունեցած տիրապետությունը ֆինանսական օլիգարխիան օգտագործում է ամեն կերպ հարա-

տանալու համար, աշխատավորների շահագործումը հասցնելով ամենաբարձր աստիճանի, մարդկությանը պատճառելով տնտեսական աղետներ ու առավելակա ընդհարումներ:

Արտազրոգական ուժերի և բուրժուական արտադրական հարաբերությունների միջև եղած հակասությունը լուծելու ձևը համաշխարհային սոցիալիստական հեղափոխությունն է: Կապիտալիզմը հոմարակամ պատմական ասպարեզից չի իջել: Ես կատարել կերպով զիմարում է, նահանջում մարտերով: Հեղափոխական ուժերի հարվածների տակ կապիտալիստական սխեմանք քայքայվում է: Միևնույն ժամանակ մարքսիստական սխեմանք արդի զարաշրջանի հիմնական գիծն է աշխարհի պատակումը երկու հակադիր սոցիալ-տնտեսական սխեմաների, անհաշտ պայքարը նրանց միջև, որի ընթացքում սոցիալիզմը նվաճում է նորանոր դիրքեր, իսկ իմպերիալիզմը նահանջում է:

Մեկը մյուսի հետևից երկրների անջատումը նամաշխարհային կապիտալիստական սխեմանք, նամաշխարհային մասշտաբով ներպիտական անցումը կապիտալիզմից սոցիալիզմին կազմում է արդի պատմական դարաշրջանի գլխավոր բովանդակությունը: Եթե մինչմոնոպոլիստական կապիտալիզմի վերածումը իմպերիալիզմի նշանակում էր սոցիալիստական հեղափոխության նախօրյակի սկիզբը, ապա արդի զարաշրջանում կապիտալիզմի տասպայումը արդեն դարձել է պրոլետարիատի ու նրա զահանկիցների անմիջական հեղափոխական պրակտիկայի գործը:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճանաչմամբ անմիջականորեն օամբողջ մասշտաբով կապիտալիզմի կրախի և սոցիալիստական հասարակության ձննդղանա՝ ժամանակաշրջանն է, — որել է Վ. Ի. Լենինը: Համաշխարհային կապիտալիստական սխեմայի ընդհանուր ճանաչմամբ նշանակում է օշ թե պարզապես կապիտալիզմի մահացում, այլ այդ պրոցեսի ավարտում. աճում է այն երկրների թիվը, որտեղ արդեն տասպայվել է կապիտալիզմը: Իհարկե, իմպերիալիզմը հուսահատական փորձեր է կատարում վերականգնելու բուրժուական կարգերը: Բայց փմաներիալիզմը անգոր է վերադարձնելու իր կարգած պատմական նախնեությունը, նեա շրջելու ժամանակակից աշխարհի զարգացումը: Մարչությունը զարգացման մայրուղին որոշում են նամաշխարհային սոցիալիստական սխեման, միջազգային բավար զասակարգը, բուր նեղախական ուժերը:՝

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, 5. 27, էջ 144:
2 Իմպերիալիզմի զեմ մզմզ պայքարի ինդիսները արդի էտաղում և կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների, բուր հակաօլիգարխիստական ուժերի գործողությունների միասնությունը, էջ 8:

Չի կարելի իրար հետ շփոթել ստեղծական ճգնաժամ» և Եկադի-տալիզմի ընդհանուր ճգնաժամ» հասկացությունները: Յուրահանլուր ստեղծական ճգնաժամ նախորդ նշանակելի ժամանակից հետո կարե-տալիստական վերարտադրության մեջ կուտակված հակասությունների պայթյունն է և միաժամանակ զրոնց ժամանակավոր բուն լուծումը: Մինչև այժմ տեղի ունեցած տեսեսական բոլոր ճգնաժամերից կադի-տալիզմը էլը գտել է և ճգնաժամին հաշորդել են զեպրեսիայի, աշխու-ժացման և վերելքի փուլեր, իսկ վերջինը սովորաբար ավարտվում էր նոր ճգնաժամով: Հետևաբար, զերարտադրության տեսեսական ճգնա-ժամերը իրենցից ենթադրացնում են պարբերական երևույթ:

Կադիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը ամբողջ կադիտալիստական սիստեմի ճգնաժամն է: Այն ընդգրկում է տեսեսական ու պետական կարգը, քաղաքականությունը, գաղափարախոսությունը: Դա իմպե-րիալիստական տիրապետության ոլորտի կրճատման, սոցիալիստական և կապիտալիստական սիստեմների, ֆինանսական կապիտալի և միջազ-գային բանվոր դասակարգի, իմպերիալիզմի և համաշխարհային ազգա-յին-ազատագրական շարժման, մոնոպոլիաների և բոլոր հակաիմպե-րիալիստական ուժերի միջև եղած հակասությունների զարգացման պը-րոջան է: Կադիտալիզմի համար էլը չկա ընդհանուր ճգնաժամից: Ամ-բողջ համաշխարհային կապիտալիստական սիստեմի կործանումը ան-խուսափելի է: Այդ բանը տեղի կունենա ոչ այլ կերպ, քան մի շարք հեղափոխական հեղաշրջումների միջոցով, որոնց շարժել ուժերն են հա-մաշխարհային սոցիալիզմը, աշխատավոր զանգվածների գլխավորող միջազգային բանվոր դասակարգը, հասարկության բոլոր հակամոնոպո-լիստական խավերը:

Արդի գորաշրջանը բնութագրվում է կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամով, սոցիալիզմի սիստեմի զարգացմամբ ու ամժամբ, երկու հակազդի սոցիալ-տեսեսական սիստեմների պայքարի ծավալմամբ, հա-մաշխարհային կապիտալիզմից համաշխարհային սոցիալիզմին անցու-ժով:

Կապիտալիզմի ընդհա- նուր ճգնաժամի կարե- վորազույց գծերը

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի զրեւորում- ները բաժանալիս են: Գրանք կարելի է ամփո- սել նրա հետևյալ կարեւորագույն գծերով:

Առաջին գիծը աշխարհի պատկառումն է երկու ճակալի սոցիալ-տեսեսական սիստեմների՝ սոցիալիստականի և կապիտալիստականի և պայքարը զրոնց միջև: Ուժերի հարաբերակցության գնալով արագացող փոփոխումը հօգուտ սոցիալիզմի, ի վնաս կապիտալիզմի՝ կազմում է կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի կարեւորագույն գիծը:

Այդ պրոցեսի սկզբը զինջ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ ճեզգիտությունը: Սկսած այն ժամանակից, երբ ծագեց ու ամբողջեց-

վեց համաշխարհային սոցիալիստական սիստեմը, կապիտալիզմի զրու- լիզմը չի կարող որոշվել միայն նրա ներքին պրոցեսներով: Իմպերիա- մի զիրերը այժմ մեծ շափով կախված են սոցիալիստական սիստե- մի ուժերի վիճակից: Այսպիսով, կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը իր գրեւորումն է գտնում, մի կողմից՝ իմպերիալիզմի զիրերի թուլաց- ման, համաշխարհային կապիտալիստական սիստեմի տիրապետության պրոցեսի կրճատման ու զարգացման մեջ:

Ինչպիսիստական երկրների տեսեսական ու քաղաքական զարգաց- ման անհամաշխարհայինը անխուսափելիորեն հանգեցնում է պտտու- տան որոշ ժամանակամիջոցում երկու համաշխարհային սիստեմների կոչակցության: Մոնոպոլիստական կապիտալիզմը մերկրկացնում է իր բոլոր ուժերը՝ իր տիրապետությունը շարունակելու համար: Անազգո- տեմենի միջև կազմում է կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի գլա- տաշրջանի ճակատությունը:

Սոցիալիզմը հանդես է գալիս հասարակական աարբի կարգ ունե-ցող պետությունների խաղաղ գոյակցության օգտին: Սակայն երկու հա- կանակում է անընդհատ դասակարգային պայքար նրանց միջև:

Երկու համաշխարհային հասարակական սիստեմների հակամարտու- թյունը տեսեսական բնագավառում ընթանում է տեսեսական մրցության մեկու: Քաղաքակալ ընագավառում այդ պայքարը կայանում է նրանում, որ սոցիալիզմի երկրները մերկացնում են իմպերիալիստների ագրեսիվ պլանները, ձախողում զրանց իրականացումը, բաժանակողմանի օգու- թուն: ՄԱԶԵ-ը և մյուս սոցիալիստական երկրները հանդես են գալիս նոր մեղադրի ժողովրդական զանգվածների մեծ մասի պայքարի ավանդարդում: Գաղափարախոսության բնագավառում իմպերիալիզմի զեմ մյուս պայ- գայի փորձերը՝ զոնտագրելի ժամանակակից կապիտալիզմը, իմպե- րիալիզմը ներկայացնել իրեն մի կարգ, որին իր կարող է պատկանել սպազան: Բուրժուական քաղաքատեսեսության մարտ-լինիդան կու- սողմովորդներին զինում է իմպերիալիզմի զեմ, սոցիալիզմի և կրճուխիզ- ոյթի մար: Իմպերիալիզմի մեղքով պայքարը երկու հասարակական սի- ստեմների միջև ընդունում էր նաև ռազմական զինվորիտների մ, որոնք վերջին հաշվով տանում էին զեպի իմպերիալիզմի զիրերի թուլացում:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի երկրորդ գիծը իմպերիալիզմի գաղութային սխտեմի ճգնաժամն է և նրա փլուզումը: Իմպերիալիզմի զարաշրջանում ավարտվել էր աշխարհի բաժանումը իմպերիալիստական տերությունների միջև: Հաստատվել էր այդ տերությունների տիրապետությունը գաղութային և կախյալ երկրների ժողովուրդների վրա: Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը զրևորվում է այդ ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարի զարգացման, գաղութներիում իմպերիալիզմի դիրքերի թուլացման, իմպերիալիստական տիրապետությունից մեջված երկրների ժողովուրդների ազատագրման մեջ: Գաղութային սխտեմի խորտակումը կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի որոշ էտապում էլ ավելի է օրում իմպերիալիզմի քայր Տակաստությունների:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի երրորդ գիծը իմպերիալիստական եկեղեցի կլոնումիկայի ներքին ճակատայունների սրումն է, եւս ամկաստությունն ու նկմանում ավելացումը: Էկոնոմիկայի հակամարտ հակասությունների անոշ խորացումը կապիտալիզմի մըշտական տեղեկեցն է, ամենից սուաշ նրա սեփական զարգացման, սրտազուրկման միջոցների նրան հասուկ սեփականությունն արդի, եւս զատակարգային կառուցվածքի արգասիքը: Այս հակասությունները ծայրահեղորեն սրվում են կապիտալիզմի համաշխարհային սխտեմի ճգնաժամի, համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմի առաջացման ու զարգացման և իմպերիալիզմի գաղութային սխտեմի խորտակման կապակցությամբ: Մավելում է համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության ճգնաժամը. բարդանում է կապիտալիստական երկրների կողմից ապրանքների իրացումը համաշխարհային շուկայում, նորանոր գովաբություններն ու խոչընդոտներն է հանդիպում կապիտալի իմպերիալիստական արտահանումը, սկսում ավելի են խորհրդում վալյուտային հարաբերությունները, խարխլում է տնտեսական կապերի ամբողջ սխտեմը, սրոնց միջոցով իմպերիալիզմը շահագործում է տնտեսապես իրենից կախված երկրները:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի չորրորդ գիծը բուժուական քաղաքականության և գաղափարախոսության ճգնաժամի զարգացումն է: Ընդհանուր ճգնաժամը շնորհիվ է ոչ միայն կապիտալիզմի տնտեսական քաղաքական, նա տարածվում է ամբողջ վերնաշերտի ու նրա ասարքի վրա:

Կապիտալի երկրներում, ներքին խոր հակասությունների հետևանքով և համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմի հեղափոխող ազդեցության տակ ուժեղանում է պայքարը մտնողիտների և հակամտնողիտական ուժերի միջև: Այդ պայմաններում ֆինանսական օրգանիզման գիծում է աշխատավորների դեմ պայքարի նոր մեթոդների:

որոշ դեպքերում՝ քաղաքական ունեցիկն ամեն կերպ ուժեղացնելուն, բուրժուա-դեմոկրատական ազատությունները վերացնելուն և ֆալսիտական ուժերներ հաստատելուն, որիչ ղեկավարում՝ մտնողիկ ղեկումների և սոցիալական ղեմազորիակ տակախոյալին: Բուրժուական գաղափարախոսության ամբողջ սխտեմը ենթարկվում է կապիտալիստական կարգի պաշտպանելու, գաղութային կարգերը գովաբանելու խնդրին, սոցիալիզմն ու կոմունիզմը գրպարտելուն: Սակայն, շնայած դրան, նորանոր միլիոնավոր մարդիկ են կանգնում մարքսիզմ-լենինիզմի դրոշի երկրո:

§ 2. Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի էտապները

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը իր զարգացման մեջ անցել է երկու էտապ և այժմ գտնվում է երրորդ էտապում, Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի սկիզբը զրեցին ստացին համաշխարհային պատերազմը և Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը: Սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակը բացից սոցիալիստական հաստակարգի զոչության դարաշրջանը, վերջ զրեց կապիտալիզմի տիրապետությունը՝ որպես աշխարհի բոլոր երկրների ընդգրկող սխտեմի: Գա նշանակում էր իրապոսության արմատական փոփոխություն աշխարհում, համաշխարհային կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի, նրա առաջին էտապի ծաղումը:

Նրկրոյոչ համաշխարհային պատերազմի և նվլոյայի ու Ասիայի մի շարք երկրներում տեղի ունեցած սոցիալիստական հեղափոխությունների ընթացքում ծավալվեց կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի երկրորդ էտապը:

Սոցիալիստական հեղափոխությունների հաղթանակը նվլոյայի ու Ասիայի մի շարք երկրներում երրորոչ համաշխարհային պատերազմից հետո նոր էական փոփոխություններ մտցրեց համաշխարհային ուժերի ֆարարեարկցության մեջ, քանի որ սոցիալիզմը մեկ երկրի շրահանկներով օանմանափակված սխտեմից վերածվեց համաշխարհային սխտեմի, իսկ համաշխարհային կապիտալիզմի ուրորոք էլ ավելի նեղացավ: Նորացավ իմպերիալիզմի գաղութային սխտեմի ճգնաժամը և քաղաքից նրա քայրայանն օրոցեպը:

50-ական թվականների երկրորդ կեսից նոր կարևոր փոփոխություններ տեղի ունեցան երկու համաշխարհային սխտեմների ուժերի հարաբերակցության մեջ՝ հեզուտ սոցիալիզմի, որ պայմանավորեց կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի երրորդ էտապը:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի մի էտապից անցումը մյուս էտապին սրոշվում է սոցիալիզմի և իմպերիալիզմի ուժերի հարաբերակցության շնշուակի փոփոխմամբ՝ իզուտ սոցիալիզմի:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի առաջին և երկրորդ կտասյ-
ները սկիզբը պատմականորեն համընկավ առաջին և երկրորդ ամառ-
իարհանքի պատերազմների հետ: Սակայն նման զբոսաշրջայումից համե-
նեկն չի հետեում, թե կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի ամեն մի
կտասյ կորող է լինել միայն համաշխարհային պատերազմի հետևանք:
Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի երրորդ կտասյի առաջացումը մեկ
ունգամ ևս վկայում է այն պնդումների սեռականությունը, թե մարքեթիս-
տներն իրր կապիտալիզմի կործանումը կապում են պատերազմների հետ
և թե պատերազմներն անհրաժեշտ են կապիտալիզմի կործանումն ու
սոցիալիզմի հաղթանակը արագացնելու համար: Համաշխարհային հե-
ղափոխական պրոցեսը ամենեից ստաց կապիտալիզմի ներքին և արտա-
քին հակասությունների խոր արման, դասակարգային և ազգային-ազա-
տագրական պայքարի զարգացման հետևանք է:

Չի կարելի մեխանիկորեն, հասարակացած պատկերացնել կա-
պիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի կտասյների միջև եղած սարքերու-
թյունները: Նոր կտասյը բնութագրող սրտչ պրոցեսներ, թեև ոչ այնքան
զարգացած ձևով, զուգությամբ են ունեցել կապիտալիզմում: Մյուս
կողմից, առաջին և երկրորդ կտասյի համար տիպական երևույթները
կահպանվում են նաև այժմ:

**Կապիտալիզմի ընդհա-
նոր ճգնաժամի առա-
ջին կտասյը**

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի առաջին
կտասյը գրավում է առաջին համաշխարհային
պատերազմի և Հոկտեմբերյան սոցիալիստական
մեծ հեղափոխության ժամանակից մինչև երկ-
րորդ համաշխարհային պատերազմն ու Եվրոպայի և Ասիայի մի շարք
երկրներում սոցիալիստական հեղափոխությունների հաղթանակն ընկած
ժամանակաշրջանը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը իրենից ներկայացնում էր
խնչպես իր ավերիչ գործողությամբ բացառիկ համաշխարհային քաղա-
րական ու ուղղմական ճգնաժամ, այնպես էլ կապիտալիստական էկո-
նոմիկայի խոր ճգնաժամ, նրա անկում: Պատերազմը վիթխարի հարուս-
տություններ բերեց մոնոպոլիստներին և անասելի աղետներ՝ ժողովրդ-
դական զանգվածներին, շահագանց խորացրեց համաշխարհային կա-
պիտալիզմի բոլոր հակասությունները, այնքան թուլացրեց նրան, որ
իմպերիալիստական երկրները ի վիճակի չէին կանխելու սոցիալիստա-
կան հեղափոխության հաղթանակը աշխարհի ամենամեծ երկրներին մե-
կում՝ Ռուսաստանում: Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափո-
խության հաղթանակի կապակցությամբ աշխարհի պատակտումը երկու
հակասող հասարակական-տնտեսական սիստեմների՝ կապիտալիզմի
ընդհանուր ճգնաժամի առաջին կտասյի գլխալիքը, որոշիչ պիեդ հանդի-
սացավ:

Մեծ Հոկտեմբերը բացեց սոցիալիստական հասարակարգի գոյու-
թյան դասազույլը: Իմպերիալիզմը զուգարեն մտրողը աշխարհի գոյու-
րեց սիստեմ լինելուց: Այս ամենը եղանակում էր արմատական, որս-
կական փոփոխություն մի կողմից սոցիալիզմի համար պայքարող, իսկ
մյուս կողմից՝ իմպերիալիզմը պահպանելու համար նանդես եկող ուժե-
րի հարարերակցության մեջ:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հուժեղ ազ-
գայության ուակ պրոլետարիատի հեղափոխական կույրթներ տեղի ունե-
ցան Գերմանիայում, Հունգարիայում և ուրիշ երկրներում: Հետագայում
իմպերիալիզմին հաջողվեց ժամանակավորապես կանգնեցնել հեղափո-
խական ալիքը կապիտալիստական մի շարք երկրներում: Սակայն նա
բնորակաւ չէր խոչընդոտելու րանվոր դասակարգի դիմատուրայի հաս-
տատմանն ու զարգացմանը մեր երկրում, ՍՍՀՄ-ի վերածմանը հզոր են-
զուստրիալ տերությունների և համաշխարհային առաջադիմական զարգաց-
ման պատվարի:

Սոցիալիզմի և կապիտալիզմի տնտեսական մրցույթումը, որը ըս-
կրվել էր արգեն համաշխարհային կապիտալիստական սիստեմի ընդ-
հանուր ճգնաժամի առաջին կտասյում, վկայում էր սոցիալիստական
իսկանների արմատական առավելությունների մասին: ՍՍՀՄ-ում 30-ական
թվականների կեսերին կատուցվեց սոցիալիզմը:

1940 թվականի մտերը ՍՍՀՄ սոցիալիստական արտադրությունը 1913 թվա-
կանի համեմատությամբ անել էր 7,7 անգամ, այն ժամանակ, երբ ԱՄՆ-ում այն մե-
կում էր 91 տոկոսով, Անգլիայում՝ 21, Ֆրանսիայում՝ ընդամենը միայն 11 տոկոսով:
1917 թվականին համաշխարհային սոցիալիստական արտադրանքի մեջ սոցիա-
լիզմի բաժին էր ընկնում 3 տոկոսը էլ դոկոս, սպա 1937 թվականին այն հասավ
մտավորապես 10 տոկոսի:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի առաջին կտասյը բնութագրու-
վում էր իմպերիալիզմի զաղության սիստեմի ճգնաժամի սկսվելով:
Այն արտահայտվեց ազգային-ազատագրական շարժման ծավալման
մեջ, Գաղութային սիստեմի ճգնաժամի պատճառները բնկած էին մետ-
րոպոլիսների և զաղութների միջև եղած հակասությունների ընդհան-
րման մեջ: Գաղութային և կախյալ երկրներում ձևավորված պրոլետա-
րիատը, գյուղացիությունը, ինչպես նաև ազգային բուրժուազոյայի հետ
զուգակցած, պայքարի էր եղնում իմպերիալիստ-գաղութարարների տի-
րապետության դեմ:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը նպաստեց
ազգային-ազատագրական շարժման ուժեղացմանը: Նա հեղափոխական
պարտիի ընդհանուր հասանքի մեջ ներդրովեց զաղութային և կախյալ
երկրների ժողովուրդներին: Ազգային հարցի հաջող լուծումը ՍՍՀՄ-ում,

որը հանգեցրեց երկրի բոլոր սղգերի ոչ միայն բազարական, այլև տրե-
ականական անհավասարության վերացմանը, ոգնելուղ օրինակ հանդի-
սացավ միլիոնավոր ճնշված ժողովուրդների ազատագրական պայքա-
րում:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի առաջին նշանակալից հետևանք-
առաջինը հազիմանակեց Մոնղոլիայում: Առաջադիմական ելույթներ տե-
ղի ունեցան Հնդկաստանում, Կորեայում, սկզբից հեղափոխություն Չի-
նաստանում: Ազգային ազատագրական շարժման վերելք տե-
ղի ունեցավ Մարոկկոյում, Սիրիայում, Ինդոնեզիայում: Մի շարք զա-
ղուսթային և կախյալ երկրներում ստեղծվեցին մարքս-լենինյան կուսակ-
ցություններ:

Կապիտալիստական շահագործման սլորտի կրճատման և զաղուսթա-
յին աշխարհում ազատագրական շարժման վերելքի հետևանքով սրվեցին
կապիտալիզմի էկոնոմիկայի հակասությունները: Ուժեղացավ նրա ան-
կայունությունն ու նեխումը: Այսպես, 20-ական և 30-ական թվականնե-
րին մեծ ճեղքվածք գոյություն ուներ արտադրական ապարատի հնարա-
վորությունների և կապիտալիստական շուկայի տարողություն միջև: Եռու-
կայի պրոլեթմի սրունը հանգեցրեց ձեռնարկությունների խորնեկական
ֆերրեռնվածության առաջացմանն ու մշտական մասսայական զոր-
ծակալություն:

Կապիտալիստական էկոնոմիկայի անկայունության ուժեղացումը
արտահայտվեց այն բանում, որ համախափի դարձան ամսեսական ճեղ-
քաժամերը. դրանք տեղի ունեցան 1921—1923, 1929—1933 և 1937—
1938 թթ.: 1929—1933 թթ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը
ամենախորն ու կործանարարն էր կապիտալիզմի պատմության մեջ: ԱՄՆ-ում
արդյունաբերական արտադրությունը կրճատվեց 48 տոկոսով: Կապիտալիստական
աշխարհն ընդգրկեց իր սրությունը բացառիկ եր-
կրառան ազդարային ճգնաժամ: Միլիոնավոր աշխատավորներ, որոնց
հարվածը էր երկարատև գործազրկությունը, ընկան ազատություն մեջ: Չափազանց
սրվեցին սոցիալական բախումները: Խորացան հակասու-
թյունները իմպերիալիստական տերությունների միջև: Գեոմանիայի, Իտալիայի,
Ճապոնիայի, Եսպանիայի և այլ երկրների իմպերիալիզմը, որպեսզի կան-
խի պողևաժողովուրդի զմոհումից և վերահսկող անմիջական հեղափոխա-
կան պայքարի, կանգնեց ֆաշիզմի և միլիտարիզմի ուղու վրա:

Կապիտալիզմի ընդհա-
նուր ճգնաժամը երկ-
րորդ Լուսաբը
երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ
հետևաբար, հատկապես կապիտալիստական
սխառնից նվազումն ու Ասիայի մի շարք երկր-
ների անկախումից հետո, սկզբից կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի
երկրորդ նշանը, որը շարունակվեց մինչև 50-ական թվականների երկ-
րորդ կեսը: Նա ունի իր էական տարբերությունները:

Մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմը սոցիալիստական
սխառնուրդ գոյություն ուներ միայն ՍՍՀՄ-ում և, առանց կապիտալիզմի
ստացման տեղիներ, սոցիալիզմի կառուցման ուղին էր թևակոխել Արև-
զդուրական ժողովրդական Հանրապետությունը: Երկրորդ համաշխարհային
պատերազմով ժամանակաշրջանում և նրանից հետո կապիտալիստական
սխառնի բոլոր հակասությունները սրման օրինաչափ հետևանքը եղավ
իմպերիալիստական շղթայի ճակատային ճեղքում: Եվրոպայի ու
Ասիայի մի շարք երկրներում ժողովրդա-դեմոկրատական հեղափոխու-
թյունները վերահանգեցին սոցիալիստական հեղափոխությունների: Բան-
վոր գասակարգի դիկտատուրան զուրկ կկալ մեկ երկրի սահմաններին
և գտրվավ սեպ զոյություն ունեցող ինտերնացիոնալ ուժ: Սոցիալի-
զմը մեկ երկրի շրջանակներով սահմանափակված սխառնից վերածվեց
համաշխարհային սխառնի:

Նրև կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի առաջին Լուսաբում սոցիալիզմի երկր-
ների (ՍՍՀՄ և Մոնղոլիա) բաժին էր ընկնում երկրագնդի տեղաբաշխության 17 տոկոսը
և երկրների քաղաքում ևս տեղաբաշխության սոցիալիստական սխառնի
լուսան մաս մեկ երրորդը:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի այս նշանակալից
մրցությունը ծավալվում է արդեն երկու համաշխարհային սխառնների
միջև: Սոցիալիզմի առավելությունները արտահայտվում են էկոնոմիկա-
յին աճման ավելի բարձր տեմպերի մեջ, համաշխարհային արդյունաբե-
րական արտադրանքի մեջ սոցիալիզմի երկրների բաժնի աճի մեջ: 1950
թվականին այդ բաժինը կազմում էր ձառավորապես 20 տոկոս:

Իմպերիալիզմի զաղուսթային սխառնի ճգնաժամը սկսեց վերահան-
ցել սխառնի փլուզումն: Չինաստանը, Հյուսիսային Կորեան և Հյուսի-
սային Վիետնամը թոթափեցին զաղուսթային լուծը և խլցեցին կապիտալի-
ստական տնտեսության կապիտալիստական սխառնից: Լոք-
ցավ ժողովրդական զեմոկրատիայի ձևով, որը ուղի բացեց հասարակու-
թյան սոցիալիստական վերակառուցման համար: Այդ երկրները դարձան
համաշխարհային սոցիալիստական սխառնի մասը:

Մյուս նախկին զաղուսթային երկրներում (Հնդկաստանում, Ցեյլոնում
և այլն) ստեղծված պատմական պայմանների բերումով ազգային-ազա-
տագրական պայքարի զեկավարությունը ընկավ ազգային բուրժուազիա-
յին ձեռքը: Ազատագրումը զաղուսթային լուծից այստեղ ուղեկցվում էր
Այդ երկրները, թեև թոթափել էին զաղուսթային սխառնից կազմավորմանը:
Էին համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության սխառնումը:

Մավալված ազգային-ազատագրական պայքարը շարունակում էր քայ-
քայն գաղութատիրության բաղաբանական վերջապահման նոր երկրներում,
երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հետևանքները էական ազ-
դեցություն գործեցին իմպերիալիստական տերությունների էկոնոմիկա-
կան վրա: Են պիկի կրճատվեց համաշխարհային կապիտալիզմի տիրապե-
տության ոլորտը, բանի որ նա կորցրեց այն տերիտորիալ մի մասը,
սրտեղ կարող էր անբաժան կերպով տեղադրվել նախ և հիմա, իսկ մի շարք
նախկին գաղութներ ձեռք բերեցին քաղաքական ինքնուրույնություն:
ԱՄՆ-ում 1948—1949 և 1953—1954 թթ. տեղի ունեցան գերարտադրու-
թյան ճգնաժամեր: Մասնակի տնտեսական նկատմամբ տեղի ունեցան
1949 թվականին ճապոնիայում, Կանադայում, Ֆրանսիայում: 1951—
1952 թթ. դարևոր ընդգրկեցին Անգլան, Եվրոպան, Ֆեդերատիվ, Գանիան և
Հունաստանը: Ավագած դիտատեսիսիկական Նեղագիտությունը առաջաց-
րեց հիմնական կապիտալի մասսայական նորացում: Ուժեղացավ բուր-
ժուական պետության միջնատնային էկոնոմիկային: Հնդկանքի առ-
ժամը անց երկրներին և արտադրության ճյուղերի զարգացման անհա-
մաշխատիքները, սովեցին կապիտալիստական էկոնոմիկային կառուց-
վածքային փոփոխությունների հետ կապված հակասությունները, խորա-
ցավ անտադնեղմը աշխատանքի ու կապիտալի միջև: Շարունակում էր
ուժեղանալ կապիտալիստական էկոնոմիկայի խրոնիկական անկայու-
նությունը:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի երկրորդ էտապում մոնոպո-
լիստական կապիտալիզմի հետագա պարզաբարձրման վերահերումը առա-
վել վառ կերպով արտահայտեց իմպերիալիստական շատ երկրների և
ամենեց առաջ ԱՄՆ-ի էկոնոմիկայի ռազմականացման մեջ: Ռազմակա-
նացումը դարձավ այն գլխավոր միջոցներից մեկը, որ ամերիկյան մո-
նոպոլիստական կապիտալը օգտագործում էր արտադրության աճում
խթանելու և էկոնոմիկայի հակաճգնաժամային կարգավորման նպա-
տակով: Ռազմականացման մասշտաբների ընդլայնումը կապված է նաև
հետո զնաչող քաղաքական նպատակների հետ՝ սոցիալիզմի դեմ պատե-
րազմ սանձակերծելու միջոցով ուժերի հարաբերակցությունը փոխել
հզուտ կապիտալիզմի: Սակայն այդ ավանտյուրիստական պլանները
իմպերատոր կրակի մասնակցեցին:

Կապիտալիզմի ընդ-
հանուր ճգնաժամի
երրորդ էտապը
հարմար ղեկի այդ էտապը պայմանավորված էր սոցիալիզմի համաշխար-
հային սխտեմի տնտեսական դիրքերի հետագա ամրապնդմամբ, կա-
պիտալիզմի հետ տնտեսական խաղող մրցույթի մեջ ՍՄՀՄ-ի և սո-
ցիալիստական մյուս երկրների ձեռք բերած նվաճումներով:

Այս ժամանակաշրջանը առանձնահատուկ տեղ է դրավում համաշ-
խարհային սոցիալիզմի պատմության մեջ: Հենց այդ ժամանակաշրջա-
նում համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմի շատ երկրներ հիմ-
նականում ավարտեցին սոցիալիզմի ստեղծումը և անցան զարգացած
սոցիալիզմի կառուցմանը: Օգտագործելով սոցիալիստական կարգի առ-
ավելությունները, ՍՄՀՄ-ը լուրջ հաջողությունների հասավ ժամանա-
կակից զիտության ու տխնիկայի զարգացման գործում և առաջ քաշեց
կոմունիզմի նյութատեսիսիկական բաղալի ստեղծման խնդիրը:

Այդ պայմաններում կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի հիմնա-
կան գծերը ստանում են հետևյալ կոնկրետ արտահայտությունները:
Առաջին, սոցիալիզմի համաշխարհային սխտեմը դասնում է մարդկա-
յին նոստարախության զարգացման որոշիչ գործոն:

Երկրորդ, տեղի է ունեցում իմպերիալիզմի զարգացման սխտեմի
կրճատում: Այն տարածվել է ամերիկյան մայր ցամաքի և Լատինական
Ամերիկայի երկրների վրա: Իմպերիալիզմի օղակից զուրս ընկավ ամե-
րիկյան մայր ցամաքի արևելյան մի երկիր, ինչպես Կուբան: Արդյ պատ-
մական իրադրության մեջ ազգային-ազատագրական շարժման բնորո-
տանմանահատուկությունն է զարծել նախկին գաղութները պայքարը օտար-
երկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի տիրապետությունը վերացնելու
համար և մի շարք երկրների թևակոխումը զարգացման ոչ կապիտալի-
ստական ուղին:

Երրորդ, երևան եկան նոր գծեր ժամանակակից իմպերիալիզմի
զարգացման մեջ, որը ձգտում է հարմարվել հասարակական երկու սխ-
տեմների պայքարի պայմաններին, գիտատեսիսիկական Նեղագիտության
օգտանշեներին: Դրանցից ամենաբնորոշը եղավ պետական-մոնոպոլի-
ստական կապիտալիզմի զարգացման ուժեղացումը, որը հանդիսեց ոչ
միայն բուրժուալիզմի հակասությունների սրման, այլև նորերի առաջաց-
ման: ԵՊ՝ նախ և առաջ գիտատեսիսիկական Նեղագիտության կողմից
բուցվող անհաման Նաբազությունների և այն խոշորագույնի միջև
կգած հակասությունն է, որոնք կապիտալիզմը հարուցում է ամբողջ հա-
սարակության օղակից դրանք օգտագործելու ճանապարհին, զիտության
հայտնագործությունների մեծ մասը և նյութատեսիսիկական հակայական
ոկտոբրները ի սպաս զինելով ժամանակակից արտադրության հասա-
րակական բուրժի և նրա կարգավորման պետական-մոնոպոլիստական
բուրժի միջև եղած հակասությունն է: Դա՝ ոչ միայն աշխատանքի և
կապիտալի միջև կգած հակասության ուժեղացումն է, այլև ազգի գերա-
կույզ մեծամասնության շահերի և ֆինանսական օլիգարխիայի միջև

Լեզու՝ հակամարտության խորացումը¹։ Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զարգացումը շահերից կոնոմիկայի անկայունության տեղադրումը, զերարտարության և իմպերիալիզմի վալուտա-ֆինանսական սխտեմի ճգնաժամերը։

§ 3. Համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմի ազդեցությունը կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի խորացման վրա

Ենթերհիվ այն բանի, որ կապիտալիզմից անշտովեցին եվրոպայի և Ասիայի մի շարք երկրներ, սոցիալիստական հեղափոխությունը հաղթանակից Կուրայում, սոցիալիստական սխտեմը ընդլայնվեց և այժմ գրավում է աշխարհի տերիտորիայի մոտ 26 տոկոսը և կազմում է Նրա բնակչության գրեթե մեկ երրորդը։ Կապիտալիստական երկրներին եվրոպայում բաժին է մնացել տերիտորիայի 35 տոկոսը և բնակչության մոտ 52 տոկոսը, Ասիայում՝ տերիտորիայի 36 տոկոսը և աշխարհի բնակչության 55 տոկոսը։ Կապիտալիզմը կորցրեց բնական վիթխարի ռեսուրսներ, ներկայումս սոցիալիստական երկրներին բաժին է ընկնում նավթի համաշխարհային պաշարների 80 տոկոսը, ածուխի 60 տոկոսը, բոքսիտների ու երկաթաձևների 50 տոկոսը, մարգարտների հանքերի 90 տոկոսը։ Մոնոպոլիստական կապիտալիզմը առգին չի կարող համաշխարհային տնտեսության կապիտալիստական սխտեմից անջատված երկրներին օգտագործել որպես մոնոպոլ գնեթով ապրանքների վաճառահանման շուկաներ և որպես կապիտալիզմի գործադրման ոլորտներ՝ ամենաբարձր շահույթ կտրելու համար։

Իմպերիալիստական տերությունների տնտեսական էքսպանսիայի ոլորտը Հակահորեն կրճատվել է։ Արագ տեմպերով աճում է արդյունաբերական արտադրությունը համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմի երկրներում։ Մեծացել է ՍՄՇՄ-ի և սոցիալիստական մյուս երկրների բաժինը մեքենաների և այլ սարքավորումների համաշխարհային արտահանման մեջ։ Սոցիալիստական երկրները համաշխարհային շուկաներում հանդես են գալիս ոչ միայն որպես մի շարք ապրանքների մատակարարողներ, այլև գնորդներ։ Այս ամենը կաշկանդում է գների մոնոպոլիստական թելադրանքը համաշխարհային շուկաներում։

¹ Իմպերիալիզմի գնմ մղվող պայքարի խզղիները առջի կապում և կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների, բոլոր հակաիմպերիալիստական սովորաբար թվանշանների միասնությունը, էջ 20.

Մոնոպոլիզմի համաշխարհային սխտեմի աճումը և կապիտալիզմի ենթին հակաարտյունների օրում

Որ համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմը զուռնում է մարդկային հասարակության զարգացման որոշել գործոն, վկայում են այն խոշոր հաղթանակները, որ նա ձևոր է բերել կապիտալիզմի հետ տնտեսական մրցության մեջ։ Արտագնեցում են կապիտալիստական երկրները զգալիորեն զերարտարության և զարգացման ուղիները։

Իմպերիալիզմը հիմա էլ զեռ իր տրամադրության տակ ունի տնտեսական, քաղաքական ու ռազմական նշանակալի ուժ։ Նրա ազդեհիվ բուլիստական սխտեմի զերը միջազգային հարաբերություններում սոցիալիստական սխտեմի զերը միջազգային հարաբերություններում խիստ իմպերիալիստներին ազդեհիվ պլանների զեռ, խափանում իմպերիալիստական տերությունների փորձերը՝ լուրալ պատերազմների օգնությամբ պաշտպանելու նեխան վերջակարգերը։

Սոցիալիզմի համաշխարհային սխտեմի դիրքերի մարդկային գործունեության վճռական ոլորտում՝ նյութական արտադրություն մեջ պայմանավորված է ՍՄՇՄ-ի վիթխարի հաջողություններով, Սոցիալիստական երկրների և ամենից առաջ ՍՄՇՄ-ի նվաճումները լին սխտեմների միջև ուժերի հարաբերակցության արժանատի փոփոխում և հանդիսացան ազդեհիվ իմպերիալիստական պատերազմների կասեցնող գործոն։

Համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմի հաստատման շնորհիվ կապիտալիզմի տնտեսական օրենքները չեն կարող գործել աշխարհի այն մասում, որտեղ գոյություն ունի սոցիալիզմ։ Կապիտալիստական աշխարհի ներսում անգուց սոցիալիզմի սխտեմի հղորդության աճումը սահմանափակում է իմպերիալիզմի մի քանի կարևոր օրինաչափությունները գործողությունը։ Կապիտալիզմի մի քանի կարևոր օրինաչափություններ, ներքնապես հատուկ է բանվոր դասակարգի գործունեության թրուստումը։ Այդ օրինաչափությունները գործողությունը զեռ հանդիման լահագործման զեռ, Կապիտալիստական երկրների բանվոր դասակարգի պայքարը վրա վիթխարի ազդեցություն են ունենում սոցիալիզմի երկրի աշխատավորների հաջողությունները կոնոմիկայի, գիտության, կրթության, կրթության, սոցիալական ապահովության զարգացման գործում, նրանց կենսամակարդակի ընդհանուր աճը։ Իր տնտեսական ու քաղաքական իրավունքների համար բանվոր դասակարգի մղած խոշոր նպատակադրանքները խախտում են մոնոպոլիստների իշխանությունը։

արում են կապիտալիստական հասարակության հակասությունները և ուժեղացնում նրա անկայունությունը:

Համաշխարհային սոցիալիստական սիստեմը իր նվաճումներով գլխավոր ազդեցություն է որո՞ւմում ազգային-ազատագրական շարժման զարգացման վրա: Ազգային անկախություն նվաճած ժողովուրդների, ինչպես նաև պառլամենտի ստրուկտուրային անկախության հակառակորդները հակառակ կարևորագույն բաղկացուցիչ մասերից մեկն է:

Գաղութատիրության շղթաները թոթովուրդները հասել են իմպերիալիստական երկրներից անկախության տարբեր աստիճանի: Գրա հեն մեկնազ զաղութային գրութունից ազատագրված երկրները կանցնած են անհրաժեշտության առջև՝ ամբողջովի բուզարական սուվերենությունը, վերացնել զաղութարարների նկատմամբ իրենց նախկին բաղարական ենթարկվածության մնացորդները, ես մղել իմպերիալիստների փորձեր, որոնք սուզված են պառլամենտի ստրուկտուրը նոր ձև-վերով վերականգնելու նպատակով, վերացնել ֆորդիզմի կարգերն ու մեխնիկալիստական մուտ վերադարձիները, որոնց վրա հենվում է օտարերկրյա կապիտալիզմը, արմատախիլ անել զաղութատիրության անտեսական արմատները և տեսնական անկախություն ձեռք բերել մոնոպոլիստական կապիտալից:

Սոցիալիստական պետությունները մշտական աշակցություն են ցույց տալիս օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի գեմ զարգացող երկրների մղած պայքարին: Սոցիալիստական սիստեմի երկրների աջակցությունը մի շարք զարգացող երկրների հարավարևմտյան ասից զիմահայելու իմպերիալիստական տերությունների կողմից կազմակերպվող անտեսական բուլդադայի սպառնալիքին, կտորելու իմպերիալիզմի զիմաղրությունը էկոնոմիկայի պետական սեկտորի զարգացմանը: ՄՍՀՄ-ը և սոցիալիստական մյուս պետությունները աշխարհում են ցույց տալիս զարգացող երկրների հակաիմպերիալիստական պայքարին և նրանց զարգացմանը ոչ կապիտալիստական ուղիով:

Համաշխարհային սոցիալիստական սիստեմը հեղափոխական նվաճումների պահպանման ու ամրապնդման հուսալի երաշխիքն է: Նա բն-գունակ է արդյունավետ օգնություն ցույց տալու բոլոր առաջադեմ ուժերին՝ հակահեղափոխությունը արտահանելու ամեն մի փորձի գեմ մղող պայքարում:

Արդյի մամանակաշրջանում հեղափոխական շարժումը կապիտալիստական երկրների մեծ մասում բարձրացել է զարգացման նոր աս-տիճանի, ամրապնդվել են մարքս-ենիելյան կուսակցությունները: Այս ամենը խարխուլում է բուրժուական զաղափարախոսության, ուժորմիզմի և ուկիդիսիզմի ազդեցությունը բանվորական շարժման մեջ, նպատակ

է սոցիալիստական հեղափոխության սուրբելակիվ նախադրյալների հա-տանացմանը:

Կապիտալիզմի ընդ-հանուր ճգնաժամի հարցերի հակալեմին-գալ կոնցրետիաների բնկանությունը:

Բուրժուական անտեսակցուններն ու սոցիոլոգիկ-երը, իսկ նրանց հեռուից նաև ուժորմիստաններն ու ուկիդիսիստները ժխտում են կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամը: Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը, որը ստացին

անկամ ձեռքից համաշխարհային կապիտալիստական սիստեմի շղթան է հանդիսացավ Ռուսաստանի բուրժուա-կալվածատիրական կարգի ու համաշխարհային կապիտալիզմի հակասությունների օրինալի հետև-անկանությունը: Նրանք փորձում են ժխտել Հոկտեմբերյան հեղափո-խությունների հաղթանակը նվարդայի ու Անիլի մի շարք երկրներում մեկնաբանում են իբր որպես բուրժուականորեն առաջացրած, սուզի-տայն տաններով բեմված հեղափոխություններ: Իրականում, ինչպես ցույց տրվեց վերևում, այդ հաղթանակը նախապատրաստված էր կա-պիտալիզմի ներքին հակասությունների և այդ երկրների դասակարգային պայքարի սրմամբ:

Բուրժուական որոշ անտեսակցուններ իմպերիալիզմի զաղութային սիստեմի փուլումը երկրայինցնում են որպես սՄՍԿՎայի ցուվեր, մյուսները որպես շքազարմիրք երկրների կողմից պատուության կա-մովին պարզեց ձեռված ժողովուրդներից: Իրականում այդ փուլումը հա-մաշխարհային իմպերիալիստական տիրապետության հակասություննե-րի և այդ պրոցեսի վրա համաշխարհային սոցիալիստական սիստեմի անկեցած ներգործության հետևանք է:

Մղղղում համար բուրժուական կարգի քայքայումը, որը բնորոշ է կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի համար, զորքի են դրվում տար-բեր տեսությունների կապիտալիզմի օտրանաֆորմացիայի կապիտալի-զմի, որի նպատակը իբր ալլես շահույթը չէ, այլ օգնորդի պահանջ-մաների բառ ամենալի բավարարումը: Սոցիալական զիջումները պրոլետարիատին, որոնց մոնոպոլիստները ստիպված են զիմելու կապի-տալի աշխարհի դասակարգային պայքարի սրման և սոցիալիզմի եր-կրների հաշորությունների ազդեցության տակ, բուրժուական զաղա-փարախոսունները ներկայացնում են որպես զրատակարգային հաշտու-թյան, ամարդկային հարաբերությունների սիստեմի հաստատում:

Բուրժուական զաղափարախոսունները խեղձությունում են հասարակա-կան առաջադիմության օրբյեկտիվ օրինալիստությունները արդի դարա-լիստում, նպատակ ունենալով օտրանալիզմը, թե աշագան պատկանում

է ոչ թէ սօցիալիստական սխտեմին, ալ կապիտալիզմին: Բուրժուական գաղափարախոսները, որոնց քիչ թէ շատ բացա՛շտորեն կրկնում են ռեֆորմիստներն ու ռեիդիոնիստները, այդ հետևութեանն են հանգում սարքեր ճանապարհներով: Մի ճանապարհն է նրանց ձգտումը՝ անվաճարկելու սօցիալիստական էկոնոմիկայի զարգացումը, նսեմացնելու նրա հարողութունները, մյուսը՝ սօցիալիզմի զարգացումը ներկայացնել որպէս մի շարժում սօցիալիստական և կապիտալիստական սխտեմների միջև եղած հակադրութունը հաղթահարելու ուղղութեամբ, շարժում՝ դեպի դրանց մերձեցումը (այս մասին ավելի մանրամասն տես XXIV զրլուհը):

Նման տեսութունների սօցիալական նպատակը ակնհայտ է՝ ժողովրդական գանդվածներին համոզել, որ կապիտալիզմը, թէկուզև ձևափոխված, այսուհետև եւս գոյութիւն կունենա, իսկ սօցիալիզմը կվերասերվի. այսպիսով, կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամ գոյութիւն չունի, միջազգային սօցիալիստական հեղափոխութիւնը հետևանքներ չունի:

Բուրժուական գաղափարախոսները ժխտում են այն փաստը, որ անտագոնիստական հակասութիւնը երկու հակադիր սօցիալ-տնտեսական սխտեմների միջև արդէ դարաշրջանի հիմնական հակասութիւնն է:

Իրականում անտեսական մրցութիւնը երկու հակադիր հասարակական սխտեմների միջև սօցիալիզմի և կապիտալիզմի դասակարգային պայքարի ձևերից մեկն է միջազգային ասպարեզում: Սօցիալիզմի հարողութունները այդ պայքարում արագացնում են կապիտալիստական շահագործման վերացումը, իսպերիալիստական ճնշման բոլոր ձևվերի ունչացումը, արտաջնջում են կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի զարգացումը՝ մինչև նրա լիակատար ոչնչացումը:

72

§ 1. Մոնոպոլիստական կապիտալիզմի վերանումը պետական-մոնոպոլիստականը

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ելույթը

Մարքսիզմ-լենինիզմի հիմնադիրները կանխատեսում էին, որ կգա մի այնպիսի ժամանակ, երբ արտադրութեան միջոցները կվերածնեն ակցիոներական ընկերութիւնների շրջանակները, երբ դրանց պետականացումը բուրժուական իշխանութեան կողմից կդադանա անտեսալիստ անխտեմնական կապիտալիզմի հետևանքով: Մարքսը դիտում էր որպէս անհրաժեշտ կապիտալիզմի մի ամբողջական շարժում, որի մեջ նա ակցիոններիական կապիտալիզմից բացի, մտցնում էր նաև պետական կապիտալիզմը. բանի որ բուրժուական պետութիւնը իրեն պատկանող ձեռնարկութիւններում կիրառում է վարձու աշխատուժը և, հետևաբար, կատարում արդյունաբերական կապիտալիստների ֆունկցիաները: Յ. Էնգելսը գրել է, որ պետութիւնը, որպէս կապիտալիստական հասարակութեան պաշտանական ներկայացուցիչ, ստիպված է իր վրա վերցնել արտադրութեան զեկկապիտալումը²:

Վ. Ի. Լենինը սահմանեց, որ բուրժուական հասարակութեան զարգացումը ընթացել է ազատ մրցակցութեան կապիտալիզմից դեպի իմպերիալիզմը, մոնոպոլիստներից դեպի պետականացում: Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը բնութագրվում է մոնոպոլիստների ուժի և պետութեան ուժի միավորմամբ: Այդ միավորման նպատակն է՝ պահպանել ու ամրապնդել կապիտալիստական կարգը, մեծացնել մոնոպոլիստական բուրժուազիայի շահութիւնները, պայքարել սօցիալիզմի համաշխարհային սխտեմի դեմ, ճնշել հեղափոխական բանվորական և ազգային-ազատագրական շարժումը, ստեճարեթել զավթողական պատերազմներ:

¹ Տե՛ս Կ. Մարքս և Փ. Ենգելս. Սոց., տ. 24, սթր. 112.

² Կ. Մարքս և Փ. Ենգելս. Սոց., տ. 19, սթր. 221—222.

Պետական-մտնողությունական կապիտալիզմի մասին ուսմունքը ստեղծել է Վ. Ի. Լենինը նրան է պատկանում նաև պետական-մտնողությունական կապիտալիզմի դիտական տերմինը: Արդեն «Ժմպրիալիզմը, որպես կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիա» աշխատության մեջ է առաջադրանք գերն ու նշանակությունը բուրժուական ճառարկության կենտրոնիկայում: Հետագա աշխատություններում Վ. Ի. Լենինը վերլուծում է մտնողությունական կապիտալիզմի՝ պետական-մտնողությունականի վերածնելու պրոցեսը:

Պետական-մտնողությունական կապիտալիզմի մասին Վ. Ի. Լենինի ուսմունքը հետագա զարգացում ստացավ Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության նյութներում ու որոշումներում և միջազգային կոմունիստական շարժման փաստաթղթերում:

Պետական-մտնողությունական կապիտալիզմը ծագել է որպես կապիտալիզմի ներքին օրինակությունների բնական զարգացում, օրգանական նստվածություն՝ նրա վերջին իմպերիալիստական ստադիայում: Իսկ կապված է արտադրության հասարակական քնույթի և յուրացման մասնավոր կապիտալիստական ձևի միջև եղած հակասությունների ժայռահեղ սրման հետ:

Արտադրության կապիտալիստական եղանակին հատուկ է արտադրության համակենտրոնացման և կապիտալի կենտրոնացման հիման վրա արտադրության և աշխատանքի հանրայնացման անսահմանիստական ձևեր: Այսպիսով, արտադրության որոշիչ միջոցների սեփականությունը կենտրոնանում է մի փոքր խումբ կապիտալիստների ձեռքում: Այդ պրոցեսը բարձր աստիճանի է ճանաչում մասնավոր և պետական մտնողությունների բազայի վրա: Նա իր առավել լրիվ արտահայտությունն է գտնում պետական-մտնողությունական կապիտալիզմի ժամանակ:

Ժամանակակից պայմաններում կապիտալիստական քնդալնված վերարտադրությունը, մտնողությաների զնալով աճող շահույթի ապահովումը անհնար է առանց բուրժուական պետության միջամտությանը կենտրոնիկային: Այդ կապակցությամբ փորձվել են պետության մասնավոր մտնողությունական կապիտալի փոխհարաբերությունները:

Այժմ բուրժուական պետությունը իրենից ներկայացնում է անսահման հզոր ուժ: Նա համակենտրոնացնում է անսահման վիթխարհային ռեսուրսները և էկոնոմիկայի կառավարման օրգանները:

«Մտնողությունների սերտացումը պետության հետ» լենինյան արտահայտությունը բացահայտում է մտնողությունների և պետության մերձեցման թաղարական-անսահման իմաստը. մի կողմից՝ պետությունը մասնակցում է կապիտալիստական վերարտադրության պրոցեսին,

մյուս կողմից՝ մտնողությունները օգտագործում են այն՝ իրենց անսահման ու բազաբական հզորությունը մծծաբեկու համար:

Բուրժուական պետությունը կապիտալիստների իշխող գասակարգի կազմակերպությունն է: Եվ սրանով որոշվում է մտնողությունական կապիտալի և մտնողությունական բուրժուականի ընդհանուր շահերը պայտպետեղ բուրժուական պետության փոխհարաբերությունների բնույթը:

Պետական-մտնողությունական կապիտալիզմի աճումը բնութագրվում է ֆինանսական կապիտալի մագնետների նեո բուրժուական պետության բաճառախեճն լինվելիկները անհանկան ունիայի ուժեղացմամբ: Այդ ունիան իրականացվում է տարբեր ձևերով. կառավարական լինովրդիկները կարևոր պաշտոններ են զբաղում մտնողություններում, մտնողությունների ներկայացուցիչները ղեկավար պտտեղում են գանձում պետական ապարատում, խոշոր մտնողությունների տերերը պտտասահմանու պաշտոններ են զբաղեցնում կառավարության մեջ: Մտնողությունական միավորումների ներկայացուցիչների անմիջական մասնակցությունը կառավարական օրգաններին՝ պետական-մտնողությունական կապիտալիզմի բնորոշ դժբրոշ մեկն է:

Մտնողությունների ազդեցությունը բուրժուական պետության ու նրա թաղարականության վրա իրականացվում է նաև ուրիշ կանալների միջոցով, մասնավորապես մտնողությունների միությունների միջոցով, որոնք մտնողությունների ներկայացուցիչներին միավորում են ինչպես մեկ նյութի կամ մի շարք նյութերի շրջանակներում, այնպես էլ համազգային մասշտաբով: Մտնողությունների միությունների զուլու կանգնած են լինում մտնողությունական կապիտալի առավել խոշոր ներկայացուցիչները, որոնք միտմամենակ կառավարական տարրեր կոմիտեների ղեկավարներ են, կառավարության անգամներ: Շատ թե թիշ կորուսր կառավարական որոշումները, որպես կանոն, ընցունվում են մտնողությունների այդ կազմակերպություններում քննարկելուց և զրանց հաճանությունների արժանանալուց հետո միայն: Ամբողջ մտնողությունական կապիտալի շահերի օգտին գործող միասնական մեխանիզմի մեջ պետության և մտնողությունների նման միավորումից բացի երբեք են առաջանում է առանկին մասնավոր կապիտալիստական խմբերի կախում պետության անսահման ռեսուրսներից ու թաղարականությունից:

Պետական և մասնավոր ձևերակույթությունների փոխհարաբերությունների հատուկ է այն, որ զնալով աճելի են միահյուսվում մասնավոր և պետական մտնողությունները. թե առաջինները և թե երկրորդները պետական-մտնողությունական կապիտալիզմի անսահման մեքենայի առանձին օղակներն են:

Այսպիսով, մի կողմից, չի կարելի անտեսել պետության աճած դերը, իսկ մյուս կողմից, չի կարելի պետությանը վերագրել ինքնաբավ նշանակություն: Բուրժուական պետության և մոնոպոլիաների ուժեղացող սերտանումը, պետության հարաճուն միջամտությունը էկոնոմիկային՝ ի շահ՝ ամբողջ մոնոպոլիտական կապիտալի, պետության և մոնոպոլիաների միահյուսման նոր ձևերի առաջացումն էլ մոնոպոլիտական կապիտալիզմի վերանման է պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմի:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը սկիզբ դրեց մոնոպոլիտական կապիտալիզմի վերածանր պետական-մոնոպոլիտականի, որս միևնույնիսկ ուղղմանն առերթյալի ստեղծմանը: Այդ ժամանակ ուժեղացավ ֆինանսական կապիտալի համակենտրոնացման սրտեղը, աճեց պետական մոնոպոլիաների զեբը: Քննյով ավելի հանախակ երևում էր գտնում պետության միջամտությունը էկոնոմիկային:

1929—1933 թթ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը նպաստեց պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմի հետագա զարգացմանը: Անհրաժեշտ էր գործի զեկը պետության ֆինանսական ու տնտեսական օտարոնները՝ ազդ միջոցով փրկելու համար մասամբ բռնակերը, արդյունաբերական կոնցենտրեցը, կարգավորային ընկերությունների, որոնց կրակ էր սպասում: ԱՄՆ-ում երևան եկավ սնոր կորուստ, որը մի փորձ էր՝ ուժեղացնելով պետության միջամտությունը էկոնոմիկային, տնտեսական Հնգամամը՝ զարթ բերել ավերիկային կապիտալիզմը: Լիտվոլային Գերմանիայում պետերազմին կախապատասխան կապիտալիզմը ուժեղացավ պետության միջամտությունը էկոնոմիկային, նպաստելով սեկենյով ուղղմանը: Երկու պարզած տեղերով աճում էր պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմը, որը իր մեջ ընդգրկում էր, մի կողմից, պետության վերահսկողությունը էկոնոմիկայի նկատմամբ, հարկադրական կարողացումը, իսկ մյուս կողմից, պետական իշխանության առանձնահատկանիսների վերապահում ձևաերկությունների զեկավարներին:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակաշրջանում պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմի զարգացումը հասավ նոր աստիճանի: Այդ բանը ցրտերկեց արդյունաբերության մեջ պետական կապիտալ ներդրումների աճման, պետության հայտնի ուղղման ձևաերկությունների շինարարության, մոնոպոլիաների վարկավորման համար բաց թողնելով կառավարական փոխառությունները, մոնոպոլիաների սրվող հարկային արտույթությունների, պետական օրգանների տնտեսական վերահսկողության զեկապակ ձևերի մեջ՝ ուղղմանն արտադրանքի ստեղծումը արտադրումը, պետական չափան զարգացնելու համար: Տեղի ունեցավ պետական պարասի էլ ավելի սերտ միահյուսում բուրժուարիայի մոնոպոլիտական խմբերի հետ: Ստեղծվեց էկոնոմիկայի պետական կարգավորման մի բարդ, Հյուսիսամերիկյան սխեման: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմի զարգացումը արտազգամ:

Երկու հասարակական սիստեմների պայքարի և ծավալված գիտա-տեխնիկական Հեղափոխության ժամանակակից պայմաններում ուժեղացանում է կապիտալիզմի պետական-մոնոպոլիտական ընդլայնումը: Ավելի-քան ու ավելի լայնորեն են օգտագործվում անպայխի լծակներ, ինչպիսիք են պետության կողմից արտադրության և կապիտալի մոնոպոլիտական

կամակենտրոնացման խթանումը, նրա կողմից ազգային եկամտի ավելի ու ավելի մեծ բաժնի վերաբաշխումը, մոնոպոլիաներին առաձևական դասակարգերի տալը, արդյունաբերության և գիտական հետազոտությունների զարգացման ծրագրերի կառավարական ֆինանսավորումը, երկրի մոնոպոլիտ տնտեսական զարգացման ծրագրեր կառավելը, ինչպիսիք պետական իրահարացման քաղաքականությունը, կապիտալի արտահանման նոր ձևերը՝:

Այսպիսով, պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմի էությունը է բուրժուական պետության ուժի և մոնոպոլիաների ուժի միացումը միտանական մեխանիզմի մեջ՝ մոնոպոլիտական կապիտալի համար հարսուն շահույթ ապահովելու, բաժնյալական և զեմակալական շարժումները, ճեղչված մոլորվորների ազգային-ազատագրական պայքարը ճեղչելու նպատակով, համաշխարհային տեղախտական սխեմայի զեմանտակակ, Բաղակական և զարգացական պայքար մղելու, ազեկով պատերազմներ նախապատասխանելու և սանձազերծելու նպատակով:

Պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմի տակալան կապիտալիզմի զարգացման հիմքում ընկած է արտադրության զարգացման գործնական կապիտալիտական եղանակի ներքին հակասությունները, և ամենից առաջ նրա հիմնական հակասության՝ արտադրության հասարակական բնույթի և յուրացման մասամբ ձևի միջև եղած հակասության սրումը:

Մասամբ կապիտալիտական սեփականությունը նեղ շրջանակներ խոչընդոտ են հանցիսանում արտադրողական ուժերի ավելի քրիվ զարգացման համար: Անհատ կապիտալիստների մասնատված սեփականությունից անցումը այցիտներական ձևին, մոնոպոլիտական ակցիտներական ընկերությունների կազմավորումը նշանակում էր կապիտալիտական սեփականության մասնատրերի խոչընդոտում: Սակայն ժամանակակից արտադրողական ուժերը սահանջում են արտադրության ներառյալացման ավելի բարձր մակարդակ: Պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմի սիստեմը օբյեկտիվորեն ուղղված է կապիտալիտական արտադրական հարաբերությունները ժամանակակից արտադրողական ուժերի զարգացման սահանջներին հարմարեցնելու նպատակին: Բայց դրանով էլ ավելի են սրվում կապիտալիզմի անտագոնիստական հակասությունները:

Կապիտալիզմի հիմնական հակասության խորացումը որպես պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմի զարգացման գործնական զրուեր:

1 Ենվպերիտիզմի զեմ մղվող պայքարի խնդիրները արդի Հոսսյում և կոնտեռասակ ու բաժնյալական կառավարությունների, բուրժուական-մոնոպոլիտական ուժերի գործողությունների միասությունը, էջ 19:

վում է հետևյալում: Գիտատեխնիկական հեղափոխության պայմաններում մրցակցությունը և շահույթի հետևից ընկնելը անհրաժեշտ են դարձնում կիրառվող կապիտալի շափերի մշտական մեծացումը և արտադրության մասշտաբների անուժը: Ընտանացար, անիտասպիլելի և կարգիտալի հնաագա կենտրոնացումը ժամանակակից ձեռնարկությունների գործունեության համար: Ձեռնարկությունների ակցիոներական ձևը անցյալում և որոշ շափով նաև ներկայումս հնարավորություն է տալիս համակենտրոնացնել կապիտալը անուժելով վերորտադրության համար: Սակայն մասնականակից պայմաններում մասնավոր մոնոպոլիստական կապիտալի շափերը շատ հաճախ անբավարար են լինում նորագույն տեխնիկայի բազայի վրա արտադրությունը ընդլայնելու համար: Կապիտալի ընդլայնված վերարտադրությունը անհնար է դառնում ուսուցչ պետության մասնակցության: Իմպերիալիստական պետությունը մեծ միջոցներ է հատկացնում պետական հիմնարկներում գիտական աշխատանքներ կատարելու և մասնավոր գիտական հետազոտությունների աշակցությունն ցույց տալու համար: Արդյունաբերական արտադրության ընդլայնումը պահանջում է հումքի նոր աղբյուրներ: Եվ դարձյալ մոնոպոլիտներին օգնություն է հասնում պետությունը:

Մոնոպոլիտները զենքով ավելի ու ավելի շատ են պետության վրա դնում այսպես կոչված օրինֆրասարդուտրանս¹ անտեսության տարերը: Հյուղերի սպասարկող (ճանապարհների, կամուրջների, էլեկտրակայանների, կապի գծերի շինարարություն և այլն) ձեռնարկությունների կոմպլեքսը ստեղծելու և ընդլայնելու ֆունկցիան, առանց որի անհնար է ժամանակակից արտադրության գործունեությունը:

Մոնոպոլիտները ձգտում են պետության վրա դնել արտադրության և արևաստորի վնասաբեր, բայց իրենց համար անհրաժեշտ հյուղերը պահպանելու ծախսեր (ածխարկունքներություն, նավադեպոսություն, երկաթուղային տրանսպորտ և այլն): Պետությունը մասնավոր մոնոպոլիտներին գնում է վնասաբեր և ոչ շահույթաբեր ձեռնարկությունները և անգամ ամբողջ հյուղեր: Այդ ձեռնարկությունների շահագործման ծախսերը նա փակում է հարկուտուների ճաշվին:

Մոնոպոլիտների միջև սրված մրցավախքը համաշխարհային շուկայում առաջացնում է պետության անմիջական միջամտության անհրաժեշտություն, նրա ուղղակի մասնակցություն արտաքին տնտեսական սպարերում: Արտաքին շուկաներում մոնոպոլիտների մրցոճեակությունը բարձրացնելու համար պետությունը ձգտում է կատարելագործել էկոնոմիկայի հյուղային կառուցվածքը, խթանում է արտադրության և կապիտալի համակենտրոնացումն ու կենտրոնացումը:

Այսպիսով, ծագել է և գոյություն ունի տնտեսական կյանքին պետական միջամտության անխտափելիություն, իմպերիալիստական պե-

տության տնտեսական ռեսուրսների հարկադրական ներգրավում կապիտալիստական վերարտադրության պրոցեսի մեջ:

Պետական-մոնոպոլիստական պրոցեսների անուժը արթագնում է կապիտալիզմի ընդհանուր եզակամալի խորացմամբ: Պատմական զարգացման արդի էտապում, երբ սոցիալիզմը ամբողջ հաստատվել ու անկեղծորեն զարգանում է աշխարհի նշանակալի մասում, իմպերիալիստական երկրների կառավարող շրջանները մոնոպոլիտների ուժի և պետության ուժի սերտաձման մեջ են որոնում բոլոր ռեսուրսները մոլորելու հնարավորություններ, նպատակ ունենալով կոսեյսիկ համաշխարհային ասպարեզում ուժերի հարաբերակցությունը սոցիալիզմի օգտին փոփոխվելու պրոցեսը: Այնպիսի իրադրության մեջ, երբ բանվոր սասակարգի զինավորությունները աշխատավորների պայքարը կապիտալիստների առանձին խմբերի դեմ գրոհելուց հարձակման է անցնում պետական-մոնոպոլիստական տիրապետության ամբողջ սխտեմի դեմ, երբ աճում են հասարակության հեղափոխական վերակառուցման ձրոց ուժերը, մոնոպոլիտները պետության օգնությամբ իրականացնում են աշխարհի միջոցներ, որոնց նպատակն է աշխատավորական զանգվածներին պահել իրենց զաղափարական և քաղաքական վերահսկողության տակ:

Գաղութային սխտեմի փլուզումը սակզծել է նոր իրադրություն. իմպերիալիզմը զրկվից իր գրեթե բոլոր զաղութային տիրույթներից, իսկ արդեն ազատագրված երկրներում ազգային ազատագրության համար մղվող պայքարը վերաճում է պայքարի՝ ընդդեմ ինչպես ֆեոդալական, այնպես էլ կապիտալիստական շահագործողական հարաբերությունների: Մոնոպոլիտները պետական-մոնոպոլիստական միջոցառումների միջոցով ձգտում են զաղաքացի կրկնելու նոր ձևերով պահպանել իրենց տնտեսական ու քաղաքական տիրապետությունը:

§ 2. Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի հիմնական ձևերը

Մասնավոր-մոնոպոլիստական և պետական-մոնոպոլիստական սեփականություն	Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը խարսխվում է սեփականության իրար հետ միասնությունում և կապիտալիստական-մոնոպոլիստական սեփականությունը գրավում է օժանդակ, իսկ մի շարք դեպքերում ստորադաս գրու-
---	---

¹ Մասնավոր մոնոպոլիստական սեփականությունն սերմերը աշտոջ օգտագործում է միայն ոչ պետական մոնոպոլիտների սեփականությունը բերորչելու համար՝ ի հակադրություն պետական-մոնոպոլիստական սեփականության: Եվ մասնավոր մոնո-

թյունը Ազրայնքների հիմնական մասսան արտադրում են մոնոպոլիստական կորպորացիաներն ու պետական ձեռնարկությունները:

Բուստժուական պետության ուժեղացող միջամտությունը կհանձնիկային մի գործոն է, որը արագացնում է արտադրության և կապիտալիզմի մասնաճյուղի զարգացումն ու կենտրոնացումն այդտեղ: Դրան նպաստում են, մասնավորապես, շահավետ ռազմական պատվերների զեանդումը մոնոպոլիաների շրջանում, կառավարական նպաստներն ու արտոնյալ վարկերը մոնոպոլիստական միավորումներին: Միջպետական մոնոպոլիստական ինտելեկտուալը ևս ուժեղացնում է այդ պրոցեսը:

Պետության գերը առանձնապես նշանակալի է անտեսական ճգնաժամերի ու պատերազմների ժամանակաշրջաններում, երբ տեղի են առնում հարկադրական սինդիկացում, պետության կողմից թույլատրվող ընկերությունների միաձուլում, նրա կողմից տարբեր տեսակի մոնոպոլիստական միությունների ստեղծում: Արդի դարաշրջանում միջմասնավորության հակասությունների ուժեղացումը ևս լսթանում է պետության ակտիվ գործունեությունը արտադրությունը համակենտրոնացնելու ուղղությամբ:

Գիտատեխնիկական հեղափոխությունը անհրաժեշտություն է առաջանում նոր ձեռնարկություններ ստեղծելիս կատարել մեծ կապիտալ ներդրումներ: Պետության աջակցության արտադրության համակենտրոնացման պրոցեսը իրականացվում է տեխնոլոգիական տեսակետից հարակից ձեռնարկությունները միաձուլելու միջոցով և այսպես կոչված զելեկտրոֆիկացման՝ տեխնոլոգիական տեսակետից իրար հետ շփալված ձեռնարկությունները միավորելու: Ֆինանսական կապիտալի կողմից բազմաձուլող կոնցլոմերատներ ստեղծելու միջոցով:

Արդյունաբերական արտադրության մոնոպոլիացման հետ զուգընթաց իրականացվում է նաև բանկային կապիտալի համակենտրոնացում և կենտրոնացում: Դրա հետ մեկտեղ տեղի է ունենում բանկային հետագա միաձուլում, սերտաճում արդյունաբերական մոնոպոլիաների հետ: Ժամանակակից ֆինանսական խմբերը պետության հետ սերտաճած խաչորդային կապիտալատերերի միություններ են, որոնց ձևերում են կենտրոնացած արդյունաբերական, առևտրական, տրանսպորտային կորպորացիաները, ինչպես նաև բանկերը, ապահովագրական ընկերությունները, ինվեստիցիոն արեսները և այլն:

Ժամանակակից բուրժուական պետությունը անմիջական մասնակա-

ցություն է ունենում արտադրության պրոցեսի կազմակերպմանը, ինքը նաեղ պետում է ձեռնարկականը:

Արտադրության միջոցների կապիտալիստական սեփականության պետական ձևը ծագել է երկու հիմնական ճանապարհներով: Առաջին, պետական բյուջեի հաշվին ձեռնարկություններ կառուցելու շնորհիվ՝ զբոսապարտույն ռազմական նպատակների համար, ինչպես նաև կապիտալիստների տմրոջը դասակարգին սպասարկելու համար. պետական ինվեստիցիաների բաժինը հիմնական կապիտալի համաժողովուրդական կուտակման մեջ շարունակ աճում է: Երկրորդ, այն ծագել է առանձին ձեռնարկությունների և արդյունաբերության ամբողջ ճյուղերի ու արտադրող ազգայնացման, պետականացման շնորհիվ, ինչպես նաև պետության կողմից մոնոպոլիստական ձեռնարկությունների սկզբիաների մի մասը ձեռք բերելու միջոցով:

Չեռնարկությունների ազգայնացումը տեղի է ունենում, որպես կանոն, սեփականատերերի համար ձեռնարկության ցածր արտադրողականության հարցերում միայն այնպեսովը մասսաների ճնշման օգնությամբ և ունենում գրեթե բուրժուական մեծ մասամբ որպես սկզբնաժամ: Օրինակ, Ֆրանսիայում հիտլիայան սեպտեմբերի հետ մոնոպոլիստները համար իբրև սեփականության պետության հանձնվելին Ռեյոյի գործարանները:

Այն շափով, որչափով պետությունը արտադրության միջոցները անմիջականորեն իր ձեռք է վերցնում որպես սեփականություն, նա հանգիս է գալիս որպես ամբողջական մոնոպոլիստական կապիտալիստ: Պետականացումը ինչդեր է դնում՝ բարելավել մասնավոր մոնոպոլիստների գործունեությունը պետության հաշվին, բարձրացնել սնանկացման եզրին կանգնած կապիտալի մագնաների եկամտունները: Ազգայնացումը նպաստում է այն բանին, որ մասնավոր մոնոպոլիստների կապիտալները վնասաբեր կամ սակավ շահութաբեր ճյուղերից հոսուն շահութաբեր ճյուղեր:

Առանձին ձեռնարկությունների և կոնոմիայի մի շարք ճյուղերի սպայնացման, պետության կողմից նոր, մասնավորապես, ռազմական ձեռնարկությունների կառուցման, ապրանքների, այդ թվում և ռազմական ու տրանսպորտային նյութերի զեման շնորհիվ պետական սեփականությունը բուրժուական երկրներում կազմում է ազգային արտադրության ծանրակշիռ բաժինը:

Պետության բաժինը կապիտալ ներդրումների ընդհանուր զուտարի մեջ 70-ական թվականների սկզբին կազմել է. ԱՄՆ-ում՝ 29,2 տոկոս, ԳՅՄ-ում՝ 16,2 տոկոս, Ֆրանսիայում՝ 24,8 տոկոս, Եվրոպայում՝ ավելի քան 22,7 տոկոս, Իտալիայում՝ 36,1, Անգլիայում՝ 45,8 տոկոս: Պետական սեփականության սոսակաբար կշիռը սկզբնաբան կապիտալի մեջ արդյունաբերությունում և տրանսպորտում, պետական ավազներով, կազմում է. ԳՅՄ-ում՝ 18 տոկոս, Անգլիայում՝ 24, Իտալիայում՝ 28, Ֆրանսիայում՝ 24

պիտոսական, և՛ պետական-մոնոպոլիստական սեփականությունը կապիտալիստական սեփականության տարանջատություններն են: Տնտեսագիտական գրականության մեջ անհամար մոնոպոլիստական սեփականությունը անբժինի հետ միասին օգտագործվում է նաև շարժարարակ սեփականությունը տեղիքը:

տալիս ԱՄՆ-ում, որտեղ թեև բավական եշտեցածի է պետության սեփականությունը, պետական ձեռնարկությունների բաժինը մեծ չէ ետպահել աշխարհի էլյուզիում, ինչպիսիք են Լեհեցիական, արևմտաբուրգ, առջնահամարյան արդյունաբերությունը Ամերիկյան մետաղախեղանի Նորտիսթուն Երանջ Շնորհաբյուրյանը է առյուկ կառավարվել առանց պետականացնելու Կոնսոլիդացի մի շարք էլյուզիաներ Սալայի ամերիկյան Նոկա մետաղախեղանի անգամ զբոս է պետության տնտեսական օրկության կարգերը Եթեթ պետությանը զբոս էն իր Նալվին կառուցել ձեռնարկություններ, որտեղ Շնապայում իրենց են Նաևնվում շահագործման Շամար ԱՄՆ-ում այդ երեսվրջ ստացել է պետության է մետաղախեղանների պարտնջություննա, սրկեհրակցություննա անունը Արզակ, սասումային արդյունաբերության ձեռնարկությունները և կապի օրկելերական միջոցները, որտեղ սակզծվել են պետական միջոցներով, կառավարման ու շահագործման Շամար Նաևնվում են մասնավոր կորպորացիաներին:

Պետական սեփականությունը սերտորեն միանջուսվում է մասնավոր մոնոպոլիաների սեփականության հետ: Պետական ձեռնարկությունները մտնում են մետաղախեղանական կապիտալի ընդհանուր սխանեմի մեջ Այդ բանին նպաստում է ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր ձեռնարկությունների ակցիաներական ձևը: Պետությունը գնում է մասնավոր ձեռնարկությունների ակցիաները, իսկ մասնավոր գնումները մի շարք զեպրերում կարող են ձևեր բերել պետական կորպորացիաների ակցիաների ծրարները: Այդ կապակցությամբ պետությանը պատկանող ձեռնարկությունները և մասնավոր մոնոպոլիաները կարող են զարուսել պետական-մասնավոր խառը սեփականություն ունեցող ձեռնարկություններ:

Պետությունը մասնակցում է մասնավոր մոնոպոլիաների ինվեստիցիոն զործունեությանը նպաստներին, արտոնյալ վարկերին, նոր կապիտալ ներդրումների շամար Նարկերի իջեցման ձևով: Միտամանակ կա խոշոր գումարներ է ծախսում սեփական ձեռնարկությունները ընդլայնելու և մտքոնացնելու վրա: Որոշ երկրներում պետության բաժինը կապիտալ ներդրումների ընդհանուր գումարում Շասնում է 40 տոկոսը:

Սակայն բուրժուական պետությունը երկրի էկոնոմիկայում պետական սեփականության ավելացման օրոշակի սահմաններին զուրա չի գալիս: Կապիտալիզմի պայմաններում պետական սեփականությունը չի կարող զրանում սեփականության զերակզեղոց ձև, բանի որ զա չի Շամպատախարանում Ֆինանսական օրկարխոնի շահերին:

Ինչպես Նայտի է, մասնավոր մոնոպոլիտեսական և պետական սեփականության հետ միասին իմպերիալիզմի ժամանակ զրություն ունի նաև մասնավոր ոչ մոնոպոլիտեսական սեփականություն, որի տեղն ու եշանակությունը կախանորեն փոխվել են: Արտադրության Շամանկեությունացումը և կապիտալի կենտրոնացումը կապիտալիտեսական Նաարա կարգում Նաեզեցրին սոցիալ-տնտեսական խոռը փոփոխություններին:

Արտապեղ է մանր ու միջին ձեռնարկությունների արդյունա նվաճական պրոցեսը, թեև հրանց քանակը զեռ շատ նշանակալի է:

Պետությունը աշխարհ է արտադրության հետազո կապիտալիտեսական Նարախանամնր նաև կապիտալիտեսության մեջ: Կառուցանտեսական արտադրության Շամանկեությունացումը անխուսափելիորեն առաջ է բերում մանր ու միջին դյուրապեղական տնտեսությունների մասնաշախան սեանկացումը և վերացում: Բուրժուական պետության կողմից խրախուսվող արդյունաբերական մոնոպոլիաները դյուրապեղներին անակցցնում են արդյունաբերական ապրանքների բարձր գներով, բանկերը՝ վարկի ծանր պայմաններով: Մոնոպոլիաները զեում են գյուղատնտեսական արտադրանքը արհեստականորեն իջեցրած գներով, իսկ պետությունը գյուղացիությունը կողպատում է անշաքի ծանր Նարկերի օրկությունը: Խրոնիկական ինֆլյացիայի հետևանքով գյուղացիները կորցրելու են ինքազուրկունեղին մի մասը: Երաշխավորված գների կառուպարական սխտեմը դյուրապեղական մթերքների մանր ու միջին արտադրողների Շամար երաշխիքներ չի ստեղծում սեանկացումին:

Արտադրության և կապիտալի Շամանկեությունացումն ու կենտրոնացումը գյուղատնտեսության մեջ տեղի է ունենում կապիտալիտեսական խոշոր տնտեսություններ, ինչպես նաև գյուղատնտեսական արտադրանք զեղ, վերամշակող և վաճառահանող տարեր տեսակ կոոպերատիվ միավորումներ ստեղծելու Շանապարճով, որտեղ իմպերիալիզմի պայմաններում անխուսափելիորեն ընկնում են խոշորագույն մոնոպոլիաների վերահսկողությունը:

Ժամանակակից իմպերիալիզմը օգտագործում է այն հնարավորությունները, որ նրան տալիս է մոնոպոլիաների և պետության զեպայով սակի մեծ սերտանումը՝ դիտատեխնիկական հեղափոխության արդյունքերը մոնոպոլիտեսական բուրժուազիայի շահերի օգտին կիրառելու Շամար: ԱՄՆեպոլիաները դիտատեխնիկական առաջընթացի նվաճումները լայնորեն օգտագործում են իրենց դիրքերն ամրապնդելու, արտադրության զարգացման արդյունավետությունը բարձրացնելու ու տեմպերն արտազանելու, աշխատավորության շահագործումը և ձևշուրջ ստտուկացնելու Շամարը:

Պետության և մասնավոր մոնոպոլիաների տնտեսական Նարախությունները զարգանում են զերաշխանցապես շուկայական կապերի ձևով: Պետական պահանջարկը կախված է կենտրոնական կառավարության և իրխանության տեղական օրգանների ծախսերից: Այն իրազում է պետական պայմանագրերի (կոնտրակտների) և պետական կազմակերպությունների գնումների ձևով: Պետական պահանջարկի ծախսի մասին

ՎՍՄԿԿ ՄՄԿ Շամպարի էլյուզիան, էջ 19:

որոշ պատկերացում են տալիս ազգային եկամտի մեջ պետական ծախսերի տեսակարար կշռի վերարժեքայնացումը: 60-ական թվականներին վերջին ազգային եկամտի այն բաժինը, որը վերաբաշխվում է պետական բյուջեի միջոցով, կազմում էր. ԱՄՆ-ում՝ 33,1 տոկոս, Անգլիայում՝ 54,4, ԳՅՁ-ում՝ 45,5, Ֆրանսիայում՝ 52, Իտալիայում՝ 45,4, Ըսպանիայում՝ 26 տոկոս:

Պետությունը ապրանքաշրջանառության պրոցեսին անմիջականորեն մասնակցում է որպես գնորդ և որպես վաճառող: Աճում է պետական սպասարկը, Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո լայն տարածում է ստացել «աշխատանքը զանձատան համար», ապրանքների ու ծառայությունների պետական գնումները: Իմպերիալիստական պետությունը այժմ կապիտալիստական աշխարհի ամենախոշոր գնորդն է: Պետական կազմակերպությունները մոնոպոլիաներից գնում են հումք, կիրառական գիտություններ, սարքավորումներ և արտադրության այլ միջոցներ: Մի շարք երկրներում պետությունը գնում է գյուղատնտեսական արտադրանքի «աժևլցումները»:

Պետությունը նաև ապրանքների ու ծառայությունների խոշոր վաճառող է: Պետական ձեռնարկությունները մի շարք երկրներում մասնավոր ձեռնարկատերերին մատակարարում են անույն¹⁰ էլիկտրակայաններ, կառավարում են երկաթուղային փոխադրումներ, վաճառքի հանում պարենամթերքի, հանքային հումքի կուտակված պաշարները և այլն: Պետական ձեռնարկությունները մասնավոր ձեռնարկատերերին ապրանքներ են վաճառում իջեցված գներով, նրանց ծառայություններ են մատուցում այնպիսի տարիքներով, որոնք զգալիորեն աճելի ցածր են բնակչության համար հասկացված տարիքներից: Իսկ իրենց ապրանքները մոնոպոլիաները պետական ձեռնարկություններին են վաճառում բարձր գներով:

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը գործում է նաև միջազգային ասպարեզում: Այդ բանը, օրինակ, իր դրսևորումն է գտնում առանձին երկրների մոնոպոլիստական կապիտալի էքսպանսիայի ընդլայնման մեջ դեպի ուրիշ երկրներ:

Զարգացում է առանձին նաև միջազգային պետական-մոնոպոլիստական ինտեգրացումը, այսինքն՝ ստեղծվում են միջպետական մոնոպոլիստական տնտեսական բլոկներ: Մակայն իմպերիալիստական պետությունների այդ աճող ինտեգրացումը չի վերացնում ազգային մոնոպոլիաների պայքարը ներքին տնտեսական բլոկների ներքում:

Էկոնոմիկայի սոցիալիզացումը

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի բրենդը ցածրից մեկը էկոնոմիկայի սոցիալիզացացումն է և սոցիալիզմի թրջումը: Գործը մասնական կից պայմաններում վիթխարի շարժել են բնորոշելու հաղաղ ժամանակ շարունակ անող սոցիալիզմի էկոնոմիկայի առկայությունը, դրա հետ կապված սոցիալիզմի թրջումը կառավարական վիթխարի պատվերները, զինված ուժերը պահելու համար կատարվող ծախսերը և ստրատեգիական պաշարների ստեղծումը զարկել են բնորոշ կրեյթի մասնական կից իմպերիալիզմի համար: 70-ական թվականների սկզբին հիմնական կապիտալիստական երկրներում ձևավորվել էր սոցիալ-առաջընթացական կապիտալիզմը: Խոշորագույն մոնոպոլիաների միությունը պետական ապարատի զինվորականությունն էր:

Մոնոպոլիստական կապիտալը առավելագույն շահույթ կորզելու նըպատակով լայնորեն օգտագործում է սոցիալիզացումը: Գործի զինված սոցիալիզմ էկոնոմիկայի մեխանիզմը, պետությունը կապիտալ ներդրումների նոր ոլորտ է սպահնում մոնոպոլիաների համար, ֆինանսավորում է մոնոպոլիստական կորպորացիաներին, զեֆիցիտային հումք է մատակարարում նրանց, բարձր գներով գնում է նրանց ապրանքները և այլն: Այդ բանը առանձնապես դրսևորվում է իմպերիալիզմի հրահրած սոցիալական կոնֆլիկտների ժամանակ:

Պետական սոցիալիզմի պատվերները հսկայական զեք են կատարում խոշորագույն մոնոպոլիաների հարստացման գործում: Եստի, դա հսկայական զուսմարների պատվեր-համաձայնագրեր են, որ կառավարական օրգանները կնքում են զերբազանցապես սոսոցալիզացացումը: Ի տարբերություն երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նախորդած ժամանակաշրջանի, այժմ սոցիալիզմի պատվերները պատահական բնույթ չեն կրում՝ մոնոպոլիաները դրանք ստանում են անբնդմեջ: Երկրորդ, մոնոպոլիստական կապիտալը զեք է արտադրական և առևտրական ոխկից, պետությունը իր վրա է վերցնում ռիսկի գլխավոր բաժինը, օրը կախված է կոնյուկտուրայի հարավոր վատացման հետ: Երրորդ, պետությունը խոշոր կոնյուկտուրային հետ սոցիալիզացացումը կնքում է ոչ թե բացառապես առևտրական գործառնությունների միջոցով, այլ զարդանի գործարքներով, առավելագույն նպատակով պայմաններ ստեղծելով մի բոլոր սոցիալական մոնոպոլիաների հարստացման համար:

Ինչպես և սոցիալիզացացումն աճումը էկոնոմիկայի զարգացմանը տային է այլանդակ միակողմանիություն: Ինչպես և սոցիալիզացացումն աճումը են բնակչության հարկային բեռը, սոցիալական նպատակների համար կրում են աշխատուժի մեծ մասսա և տնտեսական նշանակալիք:

ներսրաներ, որոնք հասարակական այլ կարգում կարող էին օգտագործվել ժողովրդի շահերի համար:

Ազգային եկամտի մշակակրթական շրջանում գրեթե բացակայում էր կրթությունը: Պետական ֆինանսների օգտագործումը մոնոպոլիաների կողմից:

Ժամանակակից պայմաններում կապիտալիստական վերարտադրությունը ապահովող կարևորագույն գործոն է ազգային եկամտի նշանակալի մասի յուրացումը բուրժուական պետության կողմից, ֆինանսական հսկայական միջոցների պետականացումը:

Պետությունը գլխավորապես հարկերի օգնությամբ իր ձեռքում է կուտակում դրամական վիժվարների գումարները: ԵՄԾ մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմը պետական բյուջեի տեսակարար կշիռը զարգացած կապիտալիստական երկրները ազգային եկամտի մեջ կազմում էր 1/3-ից մինչև 1/4-ը, այս պատճառով աճել է մինչև 1/3—2/5-ի:

Ինդյուստրիալիստական պետությունը ակտիվորեն մասնակցում է վարկային հարաբերությունների. նա վարկ է ստանում պետական փոխառություններ բաց թողնելու միջոցով, իրեն պատկանող կամ իր վերահսկողության տակ գտնվող էմիսիոն բանկերի միջոցով՝ թղթադրամ բաց թողնելով, որոշել էր դրերի և գրավում բանկային զրոսում: Պետությունը իր ձեռքում է համակենտրոնացնում քնակալության խնայողությունները, սոցիալական ապահովագրության ֆոնդերը, որոնք բուրժուական հասարակական գումարներ են կազմում:

Մոնոպոլիաների արվող պետական նպատակներն ու վարկերը զգալիորեն մեծացնում են մոնոպոլիաների ֆինանսական միջոցները: Այդ նպատակներով է օգտագործվում նաև ինֆլյացիան, որը հնարավորություն է տալիս աշխատավորներին, ինչպես նաև մանր և միջին բուրժուազիայի միջոցները փոխանցել մոնոպոլիստական կապիտալի ձեռքը:

Մոնոպոլիաների ինքնաֆինանսավորման շահերը բավականին բարձր են և կազմում են բուրժուական կապիտալի ներդրումների 70—80 տոկոսը: Երկրորդների հիմնական մասը քաղվում է մոնոպոլիստական ձեռնարկությունների շահույթներից: Ինքնաֆինանսավորման նման բարձր մասնակցությունը քաղաքականության արդյունք է: Անփական միջոցները մոնոպոլիստներն ստանում են ոչ միայն աշխատավորներին շահագործելու հետևանքով, այլև պետական բյուջեի օգնությամբ բուրժուական պետության տրեստական քաղաքականության արդյունք է: Անփական միջոցները մոնոպոլիստներն ստանում են ոչ միայն վերաբաշխելու, բարձր հարկերի միջոցով աշխատավորներին կողոպտելու, հարկային սխառեմի միջոցով մանր և միջին ձեռնարկատերերի շահույթների մի մասը վերցնելու շնորհիվ: Մոնոպոլիաների լրացուցիչ եկամուտներ են քեռում կապիտալ ներդրումները խրախուսելու նպատակով պետության տված հարկային արտոնությունները:

Վերը, գերհասնողի հարկերի վերացումը: Այս տեսակետից առանձնապես կարևոր դեր է կատարում պետական ամորտիզացիոն քաղաքականությունը: Այսպես, ԱՄՆ-ում սարքավորումների վերականգնելու համար ծախսվող իսկական գումարները, որը հաշվումներով, կազմում են ամորտիզացիայի ֆոնդի մաս 60 տոկոսը, իսկ ամորտիզացիոն ֆոնդի մնացած մասը օգտագործվում է նոր կապիտալ ներդրումների համար: Կլանովիտայ պետություններում պետական կապիտալիզմի կապիտալիստական զրևարումներից մեկն էլ է կոնոմիսկարավորումը կալի կարգավորումն է: Այն քաղաքական է տարբեր երկրներում և տարբեր ժամանակաշրջաններում: Նրա ձևերը միատեսակ չեն: Հակացիկլային կարգավորում կայանում է նրանում, որ ցիկլային վերելքների ժամանակաշրջաններում կասեցնում են ներդրումները՝ վերահաս գերարտադրությունը կանխելու նպատակով, և ուժեղ թափ է են հաղորդում ներդրումների ճգնաժամերի ու զեպլեիստների ժամանակաշրջաններում, նպատակ ունենալով սահմանափակել արտադրության անկումը և արագացնել էլքը ճգնաժամից:

Արդյունաբերական վերելքի ժամանակաշրջանում, որը սովորաբար ավարտվում է նոր տնտեսական ճգնաժամով, պետությունը փորձում է արտադրության անօրը կասեցնող միջոցառումներով թուլացնել նրա հետևանքները: Այդպիսի միջոցառումների թվին են պատկանում հարկերի ավելացումը, ապրանքներ և ծախսությունների ձևերը բերելու համար պետական ծախսերի կրճատումը, ինչպես նաև վարկի տոկոսի հաշվարկային դրույթի բարձրացումը, որի հետևանքով պակասում է շահագործողությունը: Նոր կապիտալ ներդրումներ կատարելու մեջ է, հետևաբար իրենց պահանջարկը արտադրության միջոցների նկատմամբ:

Ճգնաժամերի, անկումների ժամանակաշրջանում իրականացվում է պետական զինումներն ու ծախսությունները մեծացնելու քաղաքականություն, կրճատվում են մոնոպոլիաների հարկերը, բյուջետային քաղաքականության օգնությամբ խթանվում են ժամանավոր ներդրումները, ինչպիսիք են առևտրի հաշվարկային դրույթները՝ կապիտալ ներդրումների թուլացնելու գործում մոնոպոլիաների շահագործողությունը ուժեղացնելու համար:

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը փորձում է ընթացիկ կարգավորումը լրացնել էկոնոմիկայի երկարաժամկետ ծրագրավորումով՝ երկարաժամկետ տնտեսական կանխատեսումների հետ զուգորդված, հույս ունենալով էկոնոմիկան դուրս բերել անկայունության վիճակից: Մշակվում են ներդրումների, արտահանման, ներմուծման, որակի աշխատուժի պատրաստման, գիտական հետազոտությունների անկախման, ճյուղերի համամասնության ևնպատակներին կարգավորման երկարաժամկետ ծրագրեր: Վերջին հաշվով այդ ծրագրերը ուղղված են մոնո-

պդիաների գործունեության համար առավել նպաստավոր պայմաններ ապահովելու նպատակին:

Տնտեսական ծրագրավորումը, որը արտադրության պրոցեսին պետական միջամտության բարձրագույն ձևն է, լայն տարածում է ստացել կապիտալիստական երկրներում: Այն դարձել է մասնավոր մոնոպոլիաների և պետության շահերի համաձայնեցման մեխանիզմ՝ նման համաձայնեցման կազմակերպական ձև են կառավարական համաձայնագրերը, որոնցով մոնոպոլիաները, պետական վարկերի, նպաստների դիմաց, իրենց վրա վերցնում են որոշակի պարտավորություններ, որ առաջադրել են կառավարական օրգանները, ելնելով մոնոպոլիստական կապիտալի ընդհանուր շահերից:

ՅՖՆ պետական սեկտորի համար կառավարական ծրագրերը պարտադիր են, նապ մոնոպոլիաների համար դրանք միայն սխեմիկատիվ են (Ջորջ շոտլանդիսթի յ դիտարկում), որը մոնոպոլիաներին հնարավորություն է տալիս սեղևկություն ստանալ պետական ծախսերի ու կապիտալ ներդրումների շահերի ու կառուցվածքի մասին, շուկայական կոնյուկտուրայի շարժման մասին, ընդունել այնպիսի որոշումներ, որոնք իրենց խոտանում են ամենից ավելի մեծ շահալիցներ: Մոնոպոլիաներին հանձնարարելով որոշ ընդհանուր նպատակներ, կառավարական ժըբպրիզը դրա հետ մեկտեղ գործողությունների ազատություն են տալիս մասնավոր մոնոպոլիստական ձեռնարկություններին:

Տնտեսական զարգացման ծրագրերը հողը մոնոպոլիաներին հնարավորություն են տալիս օգուաներ քաղել անտեսական կյանքին պետության միջամտությունից, մոնոպոլիաների համար ամենից ավելի բարձր շահալիցներ ապահովելու շահերից ելնելով, ավելի մեծ արդյունավետությամբ իրականացնել մոնոպոլիաների սերտանումը պետության հետ, կատարելադրածել վիճակագրության և կանխատեսումների պետական ծառայության գործունեությունը, այն օդաազրծելով իր սեփական շահերի համար, անտեսական հարցերի լուծումը ընտրովի օրգանների ստորինությունից վերցնել ու հանձնել վարչական օրգաններին՝ խոշոր մոնոպոլիաների համար ապահովելով գործողությունների ազատություն, թույլ չտալ, որ բանվոր դասակարգը մասնակցի տեստեսական կյանքի ղեկավարմանը:

Մրցարավորումը, ինչպես և ամբողջ պետական կարգավորումը, ու միայն չի վերացնում, այլ խորացնում է իմպրիալիզմի հիմնական և մյուս հակասությունները: Այդ հակասությունները արտահայտվում են մասնավորապես, առանձին մոնոպոլիաների շահերի բախման մեջ: Այլ մշտական բախումները ուժեղացնում են կապիտալիստական էկոնոմիկայի զարգացման տարերային, ոչ կանոնավոր բնույթը, ընդհանուր անկայունությունը: Կապիտալիստական էկոնոմիկայի սոցիալ-տնտեսական

հակասությունները սահմանափակում են պետական կարգավորման և ծրագրավորման հնարավորությունը ամբողջ հասարակության մասշտաբով: Մրցարավորումը կարող է որոշ ներգործություն ունենալ անտեսական կոնյունկտուրայի, արտադրության կառուցվածքային փոփոխությունների վրա, բայց նա կապիտալիստական էկոնոմիկան չի փրկում ցեղունիքից, գերարտադրության ճգնաժամներից, անկունիքից, աճման սեմալների շեշտակի իջեցումներից:

Պետական-մոնոպոլիստական կարգավորումը և ծրագրավորումը նըպասակ ունեն մոնոպոլիաների տիրապետությունից բխող անտեսական կրոնատները բարդե բեհակության լայն խավերի օւսին: Փամանակակիրց արտադրական ուժերի զարգացման ձեռք բերված մակարդակն ու բըրույթը պահանջում են արտադրության միջոցների սոցիալիստական հասարակական սեփականություն: Արտադրական հարաբերությունների կապիտալիստական սիտեմը ի վիճակի չէ ապահովել ամբողջ հասարակական արտադրության ներդաշնակ, դիտականորեն հիմնավորված, պըլանաչափ զարգացումը: Այդ բանը հնարավոր է միայն սոցիալիզմի ժամանակ:

§ 3. Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը և սոցիալիզմի ճակատարկյունների ստեղծումը

Սոցիալիզմի նյութական-տնտեսարարական-սոցիալարարտաձևավարումը

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը տնտեսարարական նախապատը հաստատում է Արտադրության հանրաշնացումը հասնում է կապիտալիզմի բազայի վրա հնարավոր աճնաբարձր աստիճանի: Դա վիչայում է այն մասին, որ կապիտալիստական հասարակության ներսում արդեն հաստանացել են սոցիալիզմի նյութական նախադրանքներ, առաջացել է պատմական կենսական անհրաժեշտություն՝ կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունները փոխարինել սոցիալիստական հարաբերություններով:

Պետականացումը ասնում է ղեպի հակասությունների հետագա սըրում արտադրական ուժերի և կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների միջև՝ ԷԱրտադրողական ուժերի պետական սեփականությունը,— գրել է Ֆ. էնգելսը,— ի լուծում կոնֆլիկտը, բայց իր մեջ պարունակում է նրա լուծման ձևական միջոցը, հնարավորությունը՝:

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զարգացումը հակասական պրոցես է: Մի կողմից, պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը կողմած է մոքիլիզացնելու բոլոր տնտեսական, քաղաքական և գա-

1 K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 19, стр. 223.
559

ըխախտության հորձոնները՝ երկարացնելու համար պատմության կողմից դատարարված կապիտալիստական հասարակարգի կյանքը, իսկ մյուս կողմից, օբյեկտիվորեն նախապատրաստում է և չի կարող չնախապատրաստել նյութական նախադրյալներ՝ ապագա սոցիալիստական հասարակարգի համար:

Կապիտալիզմի ճիմնա-Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ժա-
կան հակադրումը մանր և միջին ձեռնարկությունները էլ ավելի
խորք մղելու և դրանց մոնոպոլիստական կապիտալին ենթարկելու, ար-
տադրության համակենտրոնացումը ավելի անցնելու և կապիտալի
կենտրոնացումը ուժեղացնելու պրոցեսները: Իր քնույթնով արտադրու-
թյունը գնալով դառնում է ավելի հասարակական, միևնույն ժամանակ
աճում է մասնավոր կապիտալիստական սեփականության տիրապետու-
թյունը: Դրա հետևանքով պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի
զարգացումը ոչ թե բուլազից, այլ ունեղացից էինմակու հակաուս-
յունը արտադրության հասարակական բնույթի և յուրացման մասնա-
վոր կապիտալիստական ձևի միջև: Հասարակական արտադրության և
կապիտալիստական յուրացման միջև եղած հակասությանը հանդես է
գալիս օրպես անտադրելիզմ պրոլետարիատի և բուրժուազիայի միջև:

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը սրում է մրցակա-
րարն ու հակասությունները հենց կապիտալիստների դասակարգի ներ-
սում: Անողոր պայքար է մղվում հավելյալ արժեքի վերաբաշխման հա-
մար: Մոնոպոլիտաները, հենվելով պետության վրա, քայքայում են մանր
սեփականատերերին: Մոնոպոլիտաների առանձին հսկա միությունների
միջև պայքար է մղվում պետական ապարատի վրա ազդեցություն ձեռ
բերելու համար, մոնոպոլիտաների սովյալ խմբի համար շահավետ ստ
կան այն միջոցառումը իրականացնելու համար: Երանց միջև մրցակցու-
թյուն է տեղի ունենում ոչ միայն գներ համար շահավետ ստ
կան այն միջոցառումը իրականացնելու համար: Երանց միջև մրցակցու-
թյուն է տեղի ունենում ոչ միայն գներ համար շահավետ կառավար-
ական համաձայնագրերի համար:

Մշտական կոնֆլիկտալ գոյություն ունի ամենամեծ շահույթ ստանա-
լով՝ յուրաքանչյուր մոնոպոլիայի ձգտման և ամբողջ մոնոպոլիստական
բուրժուազիայի շահերի միջև: Այդ պատճառով հաճախ ընդհարումներ են
տեղի ունենում մոնոպոլիտաների և կառավարական օրգանների միջև՝
անտեսական քաղաքականության հարցերի, մասնավորապես, երանց
կողմից պիտույթների վաճառվող ապրանքների գների շուրջը:

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զարգացումը ուժե-
ղացնում է նա նեխումն ու պարսպոխիզմը: Պետական-մոնոպոլիստա-
կան սեփականության առաջացումն ու զարգացումը, արտադրության
միջոցների խոշոր սեփականատերերի հեռանալը արտադրության կա-

ռավարմանը անմիջական մասնակցություն ունենալուց և պետության ա-
ճած տնտեսական դերը էկոնոմիկայի կարգավորման գործում վկայում
են այն մասին, որ մոնոպոլիստական կապիտալիստներից բացարձակա-
պես հարկավոր չեն արտադրության ղեկավարման համար, և որ գնա-
լով ավելի է աճում նրանց պարսպոխիզմը:

Գնալով ավելի որոշակիորեն է դրսևորվում գիտատեխնիկական
հեղափոխության հետևանքով արտադրողական ուժերի հոստիկ գարգաց-
ման անհամառոտելիությունը կապիտալիստական սեփականության
հետ, գիտությունն ու տեխնիկան իր շահադրուսական նպատակներին ծա-
ռայեցնելու մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ձգտման հետ:

Տեղի է ունենում գառակարգային հակամարտությունների սրում.
անում է մոնոպոլիստական կապիտալի ճեշումը բնակչության ոչ մոնո-
պոլիստական բոլոր խավերի վրա: Պետական-մոնոպոլիստական կա-
պիտալիզմը աշխատում է նշված հակասությունները հաղթահարել պե-
տական սեփականության զարգացման, էկոնոմիկայի կարգավորման ու
ժրաբարձրման ուղիներում: Բայց զո միայն վերադարձնում է կապի-
տալիզմի հակասությունները բնզայնված հիմքի վրա:

Հակասության սրումը Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի
ու հասանցիկ և կապի- զարգացումը սրում է հակասությունը աշխա-
տանքի և կապիտալի միջև, Աճում է բանվոր դա-
սակարգի թվաքանակն ու բարձրանում նրա գերը նյութական արտադր-
ության մեջ, իսկ նրա գոյություն անապահովվածությունը, կախյալ
գոյությունը, քաղաքական իրավազրկությունը ուժեղանում են. քայքայ-
վում և աղքատանում են գյուղացիները, քաղաքային մանր բուրժուա-
զիան, ընկնում է բուրժուազիայի միջին խավերի տեսակարար կշիռը,
պատկանվում է ինքը՝ կապիտալիստների դասակարգը, նրա միջավայ-
րից առանձնանում է տիրապետող սեփական-մոնոպոլիստական օլիգար-
խիան:

Տեղի է ունենում կապիտալիստական հասարակության հետադու
բեռնաբանում միմյանց հակադիր երկու դասակարգերին: Այդ բանը արտա-
հայտվում է պրոլետարիատի և բուրժուազիայի միջև աշխատողների ամձան
մեջ՝ կապիտալիստական սեփականատերերի տեսակարար կշիռ պակ-
սելու պայմաններում, վարձով աշխատողները՝ բանվորները, ժառանգ-
ները, մասնավորակները, այժմ կազմում են բուրժուական հասարա-
կության ինքնազորը բնակչության ճեշող մասը: Այսպես, վարձու աշ-
խատանքի մարզկանց բաժինը ինքնազորը բնակչության մեջ զարգացած
կապիտալիզմի բոլոր երկրներում 1970 թվականի սկզբին կազմում էր
79 տոկոս (այն ստանալով է ձայնակների 61 տոկոսի և Անգլիայի 33
տոկոսի միջև):

ժամանակակից իմպերիալիզմը պրոլետարիատի շայն զանցյալսմանը հակադրում է ոչ միայն կապիտալիստական առանձին ձևերի և ստորադասերի, այլ պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ամբողջ սխառմանը։ Իրենց անմիջական շահերի համար աշխատավորների մղած դասակարգային պայքարը գնալով ավելի է ընդունում քաղաքական բռնություն, կենտրոնանում համազգային քաղաքականության պրոլետների շուրջը, շուտ է դալիս պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ամբողջ սխառմանի գեմ։ Պրոլետարիատը գլխավոր շարժիչ ուժն է՝ հակամոնոպոլիստական, համադեմոկրատական պայլառում։ Նա իր շուրջը միավորում է գյուղացիության, քաղաքային մանր բուրժուազիայի, ինտելեկտուալի նշանակալի մասին, որոնք օրելովիվորեն շահագրգռված մոնոպոլիստների տրադալետության վերացման մեջ։ Կարևորագույն քաղաքական, տնտեսական և գաղափարախոսական իրազարձությունները արդի կապիտալիստական աշխարհում ըլիովին հաստատեցին րանվոր դասակարգի նշանակությունը որպես մոնոպոլիստների իշխանության գերավոր և առավել զորեղ հակառակորդի, որպես հակամոնոպոլիստական բուրժուազիայի ձգողության կենտրոնի¹։

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի բուրժուական, ունեղոմասական և ունիզոնիստական կոնցեպցիաների բննադատությունը կարգը նրա ընդհանուր ճգնաժամի, երկու հասարակական սխառմաների տնտեսական մրցության, սոցիալիզմի համաշխարհային-պատմական հաղթանակների պայմաններում։

Ժամանակակից պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի շահագրգռումը գարձել է ավելի ներքին։ Դա կայանում է ամենից առաջ նրանում, որ պնդում են, թե իբր Հին կապիտալիզմին փոխարինել է «նեոկապիտալիզմը, որը տարբերվում է դինամիկությամբ և սոցիալական ներդաշնակությունը, և իբր պետական ներդրությունը կոնտրիկալի վրա հարմատախիթ է անում պատիվ կապիտալիզմի շարաշահումների ու թերությունների»։ Ըստ որում ժամանակակից իմպերիալիստական հասարակության բնույթի բեռնողման դիապազոնը բավական մեծ է՝ արհեստը ընդունելուց, որ դա աշխուսանանիվ կապիտալիստական հասարակությունն է, մինչև այն հայտարարությունը, թե նա սգերազանցել է սոցիալիզմը։

«Նեոկապիտալիզմի» տեսությունը (սկապիտալիզմ առանց կապիտալիստների», «եղողորդական կապիտալիզմ», «համընդհանուր բար-

րոլիան պետություն», «խառը կոնտրիկա»), բաղկացած է երեք հիմնական դրույթներից. կապիտալիստական սեփականության անհայտացում, կառավարման հեղափոխություն, սոցիալական համահարթում։

«Նեոկապիտալիստական սեփականության անհայտացման» թեզիսը «պայացուցվում» է երկու ճանապարհով։ Բուրժուական որոշ տնտեսագետներ պնդում են, թե կորպորատիվ սեփականությունը իբր նշանակում է նրա կոնկրետիզացում, մյուսները խոսում են դիֆուզիայի մասին, այսինքն՝ բնակչության շրջանում ակցիաներ տարածելու միջոցով սեփականությունը ցրելով կապիտալ դարձնելու մասին։ Մինչդեռ կորպորատիվ սեփականությունը կապիտալիստական Հիմքի վրա հանրաշնչացված սեփականությունն է, քանի որ դրա տերերը ֆինանսական կապիտալի մայնաստեղեն են։ Որոշ երկրներում, հատկապես ԱՄՆ-ում, կան դրույթ քանակությամբ մանր ակցիոներներ, բայց մեկ-երկու ակցիոն ունենալը գեո բանվորին կամ ծառայողին կապիտալիստ չի դարձնում և չի նշանակում սեփականության դիֆուզիա, որը առավել անմ կենտրոնացած է մի փոքրիկ խումբ մոնոպոլիստների ձեռքում։

«Կառավարման հեղափոխության» թեզիսը, որի համաձայն կորպորացիաների ղեկավարությունը կապիտալիստների ձեռքից անցել է մենեջերների, այսինքն՝ կառավարիչների ձեռքը, արտացոլում է այն փաստը, որ (ինչպես և կանխատեսել էին մարքսիզմ-լենինիզմի հիմնադիրները) բուրժուազիան ավելորդ տարր դուրս կկամ ժամանակակից արտադրողական ուժերի ղեկավարման համար։ Մենեջերները ձևերափոխություններ կառավարում են Հիմնական կորպորատիվ սեփականատերերի հանձնարարությամբ, կառուցելով մոնոպոլիստական կարիստակ կամբր։ Տվյալ գեպում նրանց մի փոքրիկ մասն են խոշոր կապիտալիստները նրանք չեն կարող անցկացնել ինչ-որ մի առանձին հակամոնոպոլիստական՝ ժողովրդի շահերի օտրոն քաղաքականություն։

«Սոցիալական հավասարեցման» թեզիսը կամ «հեղափոխություն քաղաքական մեջ» թեզիսը շրջանցում է իմպերիալիստական պետության կառավարչային բնույթն ու դասակարգային ֆունկցիոնները, փորձում է այն ներկայացնել իբրև ինտելիտուտ, որը իբր դործում է ամբողջ հասարակության շահերի օպտին, թաքցնել, որ միայն բանվոր դասակարգի համառ պայքարի հետևանքով, միայն սոցիալիզմի հաղողությունների սպեցիության տակ, միայն դասակարգային պայքար մասսայական հեղափոխական շարժման վերանելու վախից իմպերիալիստական պետությունների կառավարող շրջանները զիջումներ են անում սոցիալական թեազավառում։ Բայց այդ զիջումների հետևանքով ևս պրոլետարիները մեծ են պրոլետարիներ և դասակարգային ոչ մի համահարթում տեղի չի ունենում։

¹ ՍՄԿԿ ԼՅՄ համագումարի նյութերը, էջ 22։

Ըստ էության, բուրժուական դիրքերի վրա են կանգնած նաև ու-
Ֆորմիստները, պնդելով, թե իբր «արմատական փոփոխություններ» են
ստեղծված և կապիտալիզմի բնութիան և սոցիալ-դասակարգային կա-
ռուցվածքի մեջ, նրանք առաջ քաշեցին կապիտալիզմի բուն էությանը
հակասող մի դրուժի այն մասին, որ պետական ինվեստիցիոն քաղա-
քականությունը իբր թուլացնում է շահույթի խթանիչ գերը: Բուրժուա-
կան պետությունը, պնդում են նրանք, կոնզերվ է մոնոպոլիաներից
վերջ, որը որ նա ստեղծարարում է առանձին մոնոպոլիաների հարցում:
Առանձին ձեռնարկությունների, արդյունաբերության ճյուղերի ազգայ-
նացման և պետական կարգավորման կապակցությամբ ժամանակակից
կապիտալիզմը իբր «ներդադում է սոցիալիզմի մեջ, իբր հասնում է սո-
ցիալիստական նպատակներին, վերածում է սոցիալիզմի: Այսպիսով, պե-
տական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը, որ բուրժուական անտեսա-
զանները սկսելուց են որպես «մոզզվողական կապիտալիզմ», աչ սո-
ցիալիստիզմի դրչի սակ վերածվում է ապետական սոցիալիզմին:

Սոցիալ-դեմոկրատիկի գաղափարախոսները և աչ ուղիղիստներ-
ը կապիտալիզմի ապագան ներկայացնում են որպես կապիտալիզմի
հասարակ կերպարանափոխում սոցիալիզմի: Իսկ իրականում պետա-
կան-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը չի ներառում սոցիալիզմի, նա
միայն ստեղծում է սոցիալիզմի նյութական նախադրյալները:
Վ. Ի. Լենինը ընդգծում էր, որ «Նեղափոխության իրադրության մեջ, հե-
ղափոխության օրով պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը անմի-
ջակապես անցնում է սոցիալիզմին»: «Այնպիսի կապիտալիզմի (խոսքը
պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի մասին է) — ուրի» մո-
տիկությունը, սոցիալիզմի՝ պետք է պրոլետարիատի իսկական ներկա-
յացուցիչների համար սոցիալիստական հեղափոխության մոտիկության,
հեշտության, իրադրոնիկության, անհետաձգելիության փաստարկ լի-
նի, և ոչ կորեք այն բանի փաստարկը, թե պետք է հանգուցող վերա-
բերմունք ցույց առլ զեպի այդ հեղափոխության ժխտումն ու կապիտա-
լիզմի զրնակարգումը, որով զբաղվում են բոլոր ուֆորմիստները»:

«Ձախը ուղիղիստները ժխտում են պետական-մոնոպոլիստական
կապիտալիզմի բուն դրուժությունն ու զարգացումը նրանք նշում են այն
բանից, որ ժամանակակից կապիտալիզմը մնացել է աչնպիսին, ինչպի-
սին եղել է մեր դարի սկզբին: Քանի որ պետությունը (ստրկատիրական,
ֆեոդալական, բուրժուական) նախկինում ես այս կամ այն չափով
միջամտում էր տնտեսական կյանքին, նրանք հայտարարում են, որ էկո-
նոմիկայի կարգավորումը ժամանակակից բուրժուական պետության

կրգմից ինչ-որ նոր բան է: Այսպիսի ոչ պատմական մոտեցման ժա-
մանակ անտեսվում է մոնոպոլիստական կապիտալի տիրապետությու-
նը և նրա ուժեղացած սերտանումը պետության հետ, այն նորը, որ պե-
տական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զարգացումը մտցնում է զար-
գացած կապիտալիստական երկրների բանվոր դասակարգի պայքարի
մեջ՝ ընդգծել մոնոպոլիստական բուրժուայիայի տիրապետության:

Անհրաժեշտ է որակական խոր ասրբերություն անենիլ պետակա-
ն-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի և էկոնոմիկային պետական միջամե-
սության միջև, որ տեղի էր ունենում դեռևս կապիտալիզմի զարգացման
միևմոնոպոլիստական ստադիայում: Ազատ մրցակցության կապիտա-
լիզմի դարաշրջանում անտեսական կյանքին պետության նման միջամե-
սության հիմնական բովանդակությունն էր կապիտալիստական կո-
տսմիան պրոցեսի արագացումը, աշխատուժի շահագործման և հավել-
յով արժեքի մեծացման համար պայմանների ապահովումը, պետական
հողերի բաժանումը որպես մասնավոր սեփականություն, գաղափների
եկանումն ու կոդպատումը, պրոտեկցիոնիզմը, առանձին դեպքերում
պետական արդյունաբերական ձեռնարկությունների ստեղծումը, պետա-
կան նպաստներն ու էման վարկերը կապիտալիստներին և այլն: Բայց
պետության մասնակցությունը անտեսական կյանքին կրում էր էպիզո-
պիկ բնույթ:

Ակցիոներական կապիտալի հիման վրա մոնոպոլիաների առաջաց-
ման հետ միասին, ինչպես նշում էր Կ. Մարքսը, մշտական անհրաժեշ-
տության ծագեց անտեսական կյանքին բուրժուական պետության
միջամտության համար: Պետության վերին աստիճանի անմիջական
մասնակցությունը անտեսական կյանքին կապված է պետական-մոնո-
պոլիստական կապիտալիզմի առաջացման հետ: Պետական-մոնոպոլիս-
տական կապիտալիզմը զարգացել է, երբ աստատվել է մոնոպոլիստա-
կան կապիտալի տիրապետությունը, իսկ արատարության համակենար-
կացումն ու կենտրոնացումը հասել են բարձր աստիճանի: Մոնոպոլի-
աների ուժի և պետության ուժի միավորման հետևանքով վերջինիս մի-
ջամտությունը էկոնոմիկային կրում է մշտական բնույթ և ուղղված է
մոնոպոլիստական կապիտալի դիրքերի ամրապնդմանը, նպաստել ունի
պտհպանել պատմության կրպից դաստապարտված կապիտալիստական
կարգը և աղահովիլ բուրժուազիայի մոնոպոլ բարձր շահույթները: Իս
անհրատապենիորեն խորացնում է ժամանակակից կապիտալիզմի հակա-
ությունները: Պետական մոնոպոլիստական զարգացումը առանում է
զիպի կապիտալիզմի բոլոր հակասությունների օրում, զեպի հակամո-
նոպոլիստական պայքարի վերջը, — ընդգծվում էր ՄՄԿԿ XXIV համա-
կուտարում: — Այդ պայքարում որպես առաջատար ուժ հանդես է գալիս

1 Վ. Ի. Լենին, Երկր, հ. 26, էջ 199:
2 Վ. Ի. Լենին, Երկր, հ. 25, էջ 574:

բանվոր դասակարգը, որն ավելի ու ավելի է դառնում բնակչության աշխատավորական բոլոր խավերի ձողալսթյան կենտրոնը: Բանվոր դասակարգի, աշխատավոր մասսաների խոշոր հելույթները նախագուշակներն են դասակարգային նոր մարտերի, որոնք կարող են հանգեցնել հասարակական ֆունդամենտալ վերափոխությունների, աշխատավորների մյուս խավերի հետ դաշնակցած բանվոր դասակարգի իշխանության հաստատմանը¹:

**ԽՊՊԵՐԻԱՒԱԶՄԻ ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ՍԻՍԵՄԻ ՓՆՈՒՋՈՒՄԸ,
ԶԱՐԳԱՅՈՂ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԷՎՈՆՈՒՄԻՎԱՅԻ
ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՏՎՈՒՅՑՈՒՆՆԵՐԸ**

**§ 1. Գաղութային սիսեմի փլուզումը որպես կապիտալիզմի
ընդհանուր ճգնաժամի զարգացման դրսևորում**

Գաղութային սիսեմի ճգնաժամի վերաճումը նրա փլուզման

Իմպերիալիզմի զաղութային սիսեմի ճգնաժամը սկսվեց առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո և Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հետևանքով: Գրա հիմքում ընկած էր անապոստոսական հակասությունների խիստ սրումը մետրոպոլիսների իմպերիալիստական բուրժուազիայի և գաղութային ու կախյալ երկրների մոդավուրդների միջև: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը, որը հանգեցրեց առաջին սոցիալիստական պետության՝ ՍՍՀՄ-ի առաջացմանը, նշանակում էր մի շարք մոդավուրդների ազատագրում գաղութային-ազատագրական շարժման հուժկու վերելքի համար, որը ըստ կիրք որոնք իմպերիալիստական գաղութային սիսեմի փլուզմանը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից և ճիտիշյան կռալիցիայի դեմ առավամ հաղթանակից հետո իմպերիալիզմի զաղութային սիսեմի ճգնաժամը վերանցեց նրա փլուզման: Այդ պրոցեսը արտահայտություն կազմեց իմպերիալիստական սերուլիստների կողմից հիմնականում աշխարհի տերիտորիալ բաժանման, այսինքն՝ գաղութարարների ջոզաբական տիրապետության վերացման մեջ:

Փամական կարճ ժամանակամիջոցում վերացվելին տասնյակ և հարյուր ասիների ընթացքում ստեղծված գաղութային կայսրությունները, ճապոնիան, Քեղիսն և Իտալիան անբաշխվել կորցրեցին իրենց տիրուլիսները: Փլուզվեց աշխարհում ամենախոշոր Բրիտանական գաղութային կայսրությունը, գաղութներն մեծ մասի նկատմամբ ջոզաբական վերահսկողությունը կորցրեցին Ֆրանսիան, Քեղիսան, Երկրպագները: Գաղութային բաժանման մի քանի երկրորդական մասնակիցներ միայն (Մաուրիտիուս, Պարագուայիան) թիշ թե շատ սեփոփոխեց մեզ պահպանեցին իրենց տիրուլիսները: Իմպերիալիստական և աստիտական սեմիսերի անմիջական տիրապետության սույն (ներառյալ ՂՁՂ-ը և Ռոզեիան) մեծու է մաս 50 մլն. մարդ, այդ թվում բուն գաղութներում՝ 30 մլն. մարդ:

¹ «ՍՄԿԵ ՄՄԿՆ Համագումարի Ելուլիքը», էշ 255:

Իմպերիալիզմի գաղութային սխտեմի փուլումը և ինքնուրույն պետությունների առաջացումը Ասիայում, Աֆրիկայում և Լատինական Ամերիկայում, հետևանք է ազգային-ազատագրական հեղափոխության, որը առանձնապես լայնորեն ծավալվեց համաշխարհային մայրաքաղաքով 50-ական թվականների երկրորդ կեսին—60-ական թվականների սկզբին Ազգային-ազատագրական հեղափոխությունը, որը կապիտալիզմի ընդհանուր ձեռնածամի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմանների մեղմումն է, իր հերթին, խորացնում է այդ պրոցեսը: Գաղութային սխտեմի փուլուման հետևանքով էական փոփոխություններ տեղի ունեցան աշխարհի քաղաքական կառուցվածքում: Նոր երևույթներ երևան եկան նաև համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության զարգացման մեջ:

Իմպերիալիզմի գաղութային սխտեմի փուլումը

Գաղութային պետություններ	Գաղութների տերություն (լուս մ)		Գաղութների ընտելություն (մլն մարդ)	
	1915 թ.	1970 թ.	1915 թ.	1970 թ.
Մուր գաղութային տերություններ այդ թվում՝	38 563	4 068	671,5	29,8
Մեծ Բրիտանիա	15 713	90	431,8	5,8
Ֆրանսիա	12 419	151	76,4	1,7
ԱՄՆ	1 842	14	22,8	4,0

Գաղութային սխտեմի փուլումը որպես իմպերիալիզմի ենթին ճակատայունների արդյունք

Գաղութային սխտեմի փուլուման սոցիալ-տնտեսական խոր հիմքն է հանդիսանում հակասությունների արմը մի կողմից գաղութային ու կախյալ երկրների ճնշված ազգերի և ժողովուրդների և, մյուս կողմից, օտարերկրյա մոնոպոլիստական և պետական մոնոպոլիստական կապիտալի միջև: Այդ հակասությունը գաղութային ժողովուրդների՝ իրավահավասար ու ազատ զարգացման ձգտումի և համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության սխտեմում գաղութային էկոնոմիկայի իմպերիալիստական շահագործման միջև եղած կոնֆլիկտի արտացոլումն էր:

Իմպերիալիզմի գաղութային սխտեմի փուլուման պրոցեսում արվեց նրան հատուկ բոլոր հակասությունները՝ ազգային, սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, գաղափարաբանական: Ազգային հակասությունների արման պատճառն այն էր, որ գաղութների սահմաններում, որքան

է բաժանողը անցկացված լինեն դրանք, սկսեցին ձևավորվել նոր լիբերալական խմբեր ու ազգեր, որոնք զգում էին ազգային և առարկական խարականություն ճնշումը. սոցիալ-տնտեսական հակասությունների արմումը՝ քանի որ հասարակության տնտեսական կառուցվածքի փոփոխությունը գաղութային երկրներում իր հետ բերեց սոցիալական խոր տեղափոխություն՝ միևնույնպիսիության կարգաբանների բարձրացում և պրոլետարիատի, ազգային բուրժուազիայի և ինտելիգենցիայի նոր ձևավորում: Ընդհանրապես հակասությունների արմումը, քանի որ իմպերիալիզմի գեմ մղվող պայքարի ղեկավարումը երկրների մեծ մասում անցավ բուրժուա-դեմոկրատական, ազգային-հայրենասիրական, հակաիմպերիալիստական հիմքի վրա ստեղծված կուսակցություններին և կազմակերպություններին. գաղափարախոսական հակասությունների արմումը, քանի որ գաղափարախոսական ձևի մեջ արտացոլվեցին բուրժուա-հակասությունները, ինչպես նաև իմպերիալիզմի սոցիալիստական բրնդարմի տմենական հայտ խոչընդոտը օտարերկրյա քաղաքական սիրապետությունն էր. հենց դրա դեմ էլ ուղղվեց ազատագրական շարժման հիմնական ճարվածը:

Իմպերիալիստական սիրապետության տարածումը գաղութներում գործել է անհետաձգելի օրյակտիվ անհրաժեշտություն: Այն հետևանքով մարդու ազգացմամբ՝ որպես համաշխարհային քաղաքականության վեճական գործոնի:

Համաշխարհային սոցիալիզմի ազդեցությունը իմպերիալիզմի գաղութային սխտեմի փուլումը վրա

Գաղութային ու կախյալ երկրներում ազգային-պապատարական շարժման զարգացման վրա լուրջ ներգործություն ունեցավ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը: Ամենից առաջ ՍՄՄ ժողովուրդների տնտեսական ու քաղաքական ճողովությունների մեջ երևաց իմպերիալիզմի գաղութային սխտեմի համար օրինակի աչն ուժը, որի մասին խոսում էր Վ. Ի. Լենինը: Սոցիալիստների ժողովուրդների ազատագրական պայքարի պարտադանություններ և նշանակալի օգնությունը ցույց տվեց նրանց, Ռազմական, տնտեսական ու անխնդրական օգնություն է ցույց տրվել: օրինակ, մոնղոլ, աֆղան, թուրք, լին ժողովուրդների՝ իմպերիալիստական ագրեսիաները ետ մղեցին համար: Միջազգային կոմունիստական շարժումն անդամակերպում պաշտպանում էր շահագործվող ժողովուրդների շահերը: Այսպիսի, ԱՖրիկայի և Լատինական Ամերիկայի մի շարք երկրներում ստեղծվեցին կոմունիստական կուսակցություններ, որոնք կարեք դեր կատարեցին ազգային-ազատագրական պայքարում:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո համաշխարհային սոցիալիստական սիստեմի կազմ ձևուման շնորհիվ ստեղծվեց ուժեղի նոր հարաբերակցություն, որը հանգեցրեց իմպերիալիզմի շեշտակի թուլացման: Համաշխարհային կապիտալիզմի՝ որպես սոցիալ-տնտեսական սիստեմի ընդհանուր ճգնաժամը հետագա զարգացում ստացավ: Համաշխարհային սոցիալիստական սիստեմի ներդրումը ընդհանուր թվում էր խորտակման վրա արտահայտվեց և իրենց ազատագրության համար պայքարող ժողովուրդներին ցույց արված անմիջական օգնության մեջ և արդի տարրեր ձևերում (համաշխարհային ռեակցիայի հարված-մարտի ուժերի չափախուժը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում, պայքարը հակահեղափոխության արտահանման դեմ և այլն): Գաղութատիրության դեմ մղվող պայքարում կարևոր դեր կատարեց րանվորական և զենմիլրատական շարժումը իմպերիալիստական երկրներում: Վերջապես, անհրաժեշտ է նշել դեռևս զարգացող երկրներում և իրենց արդեն իսկ ներկայիս մեծ զանգվածի երկրներին վրա զարգացող հնչումից արդեն ազատագրված երկրներին ներդրումից յուրատեսակ շղթայաձև ռեակցիան: Ի՞նչ նախկինում ազգային-ազատագրական պայքարը զարգանում էր առավելագույն առանձին վերջրած երկրի շրջանակներում, բայց որում ազատագրական շարժման պլանավոր օջախների միջև ընկած էին ընդարձակ գոտիներ, որտեղ գաղութարարները համեմատաբար անվտանգ էին զգում իրենց, այսպես կրկնորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ազատագրական պայքարը ընդգրկեց ամբողջ գաղութային աշխարհը: Նա ոչ միայն բորբոքվեց որեմից արեմից գաղութային ու կախյալ երկրներում, այլև քաղաքական, տնտեսական, գաղափարախոսական, իսկ երբեմն նաև ռազմական նոր կապեր ստեղծեց նրանց միջև, որոնք ձևեր բերեցին որոշակի հակաիմպերիալիստական ուղղություն:

Իմպերիալիզմի տնտեսական դիրքերի խարխուղումը նախկին գաղութներում Գաղութային սիստեմի փլուզումը նշանակում էր հիմնականում ազգային-ազատագրական հեղափոխության կարևոր էտապի ավարտումը, որը հասցրեց գաղութային ժողովուրդներին քաղաքական ազատագրության: Իմպերիալիզմը ոչ միայն կորցրեց անմիջական քաղաքական վերահսկողությունը այդ ժողովուրդների նկատմամբ, այլև նախկին շատ գաղութներում ու կախյալ երկրներում կորցրեց տնտեսական կարևոր դիրքեր: Վա արտահայտվեց այն բանում, որ երկտասարդ պետությունները ձևերն անցավ իմպերիալիստական տերությունների և գաղութային ազմինիստրացիայի՝ այնտեղ եղած սեփականությունների նշանակալի մասը:

Թև ինչ նշանակություն ունի այդ հանգամանքը, կարելի է դատել այն բանից, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նախաշրջանի պետական կառուցումը բաժնեջամբ ածող ներքնական կապիտալիզմում կազմում էր Աֆրիկայի անգլիական գաղութներում մտ

34 ակոս, ֆրանսիական գաղութներում՝ 61 ակոս, ինդիական գաղութներում՝ 25 ակոս: Գաղութային-պետական սեփականությունը գործած նոր անկախ պետությունների անսևտոմյան պետական սեկտորի հիմքը:

Մի շարք երկրներում լուրջ վնաս հասցվեցին նաև օտարերկրյա մասնավոր մոնոպոլիաների շահերին: Զարգացող երկրներում խոշորագույն գաղութային ընկերությունները հետոյատերազմյան տարիներին վերացվեցին կամ զրկվեցին իրենց եկամուտների և ազդեցության նշանակալի մասից:

Բայց այդ ամենը ազգային-ազատագրական հեղափոխության առաջին հաղթական քայլերն էին միայն: Զարգացող երկրների մեծ մասում նա զեռ չի խորտակել իմպերիալիզմի արխայետություն տնտեսական հիմքերը, չի հաղթահարել նրա քաղաքական ու գաղափարախոսական ազդեցությունը, չի լուծել կարևոր ազգային-ազատագրական խնդիրներ, որ օրվելախիբորեն այդ երկրների առջև դրել է պատմական զարգացման ամբողջ ընթացքը:

Ազգային-ազատագրական հեղափոխության կարևորագույն հետևյալը եղավ Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի ավելի քան 100 նոր պետությունների առաջացումը, որոնք ընտրվագրվում էին սոցիալ-տնտեսական որոշակի զմեքում, նախ, նրանք առանձնահատուկ անբ զրազվեցին համաշխարհային տնտեսական ու քաղաքական կապերի մեջ. հանգրիսանալով համաշխարհային տնտեսության կապիտալիստական սիստեմի քաղկասցուցիլ մասը, զարգացող երկրների մեծ մասը չմտած իմպերիալիստական պետությունների սիստեմի մեջ: Երկրորդ, հասարակական վերարտադրությունը այդ երկրներում ձևավորվում է համախ տնտեսական իրար հետ շատ թույլ կապված տարրեր կազմումաների վերարտադրությունից: Երրորդ, զարգացող երկրներին հատուկ է սոցիալ-գառակորդային այնպիսի կառուցվածք, որը արտացոլում է նրանց կոնստիտյակի քաղակապության ընտրությունը:

Կապիտալիստական տնտեսության համաշխարհային սիստեմում մնացած զարգացող շատ երկրներում օտարերկրյա և ազգային կապիտալի սեկտորը զեկավար դիրքեր է գրավում նրանց կոնստիտյակյան: Սակայն այդ երկրների սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա ազդում են ոչ միայն կապիտալիզմի օրենքները, այլև արդի դարաշրջանի՝ համաշխարհային մասշտաբով սոցիալիզմին անցնելու գարաշրջանի, շնչահատեր օրենաչափությունները: Սկզբունքային հնարավորություն է ձագե՝ պատմական հետամնացությունը հաղթահարել սոցիալիստական օրինկտացիայի ճանապարհին, առանց անցնելու զարգացած կապիտալիստական հասարակության ստադիան: Այդ ուղին են ընտրել Ալժիրիայի և Անիայի մի ամբողջ շարք երկրներ: Զարգացող պետությունները

զիջելով նրան հետագա պրոցեսը, զրանցից մի բանիսի վերածումը կապիտալիզմի նրկրներին, իսկ մյուսներին վերածումը ոչ կապիտալիստական զարգացման երկրներին անտեսափելի է: Անկասկած է, սակայն, որ ներքին սոցիալ-տնտեսական կոտորելվածքի վերափոխումը և իմպերիալիստական պետություններից կախյալ գրութայն հաղթահարումը թյապահանջի երկարատև պատմական ժամանակաշրջան:

§ 2. Նեոգաղութատիրություն

Նեոգաղութատիրության
կտրուցն ու պա-
տանկերը

Գաղութային սխտեմի փուլումը երևան հանեց մի բանի նոր գծեր միջազգային իմպերիալիզմի ստրատեգիայում: Իմպերիալիզմի քաղաքական ստրատեգիայի և տակտիկայի այդ գծերը կանխորոշված էին այն էական փոփոխություններով, որոնք պայմանավորում են այժմ տեղի ունեցող գիտատեխնիկական հեղափոխությունը և պետական-մոնոպոլիտեսական կապիտալիզմի զարգացումը: «Տրադիցիոն» գաղութատիրության հին ձևերից, որոնք հիմնված էին ստրկացված ժողովուրդների պետական ինքնուրույնությունից զրկելու և արտատնտեսական ճնշման մեթոդներին լայն կիրառման վրա (տեղական բնակչության հարկադրական աշխատանքը, գաղութային տուրքեր, հարկային շահագործումը, սեփականությունից բռնի անհատույց օտարացումը) անցումը դիպի շահագործման նոր ձևերին ու մեթոդներին, որոնք հենվում են զլխավորապես բուն զարգացող երկրներում և ամբողջ համաշխարհային տնտեսության նեո պահպանված իմպերիալիզմի տնտեսական դիրքերի վրա, կազմում է նեոգաղութատիրության էությունը:

Նեոգաղութատիրությունը, որը առաջացել է որպես համաշխարհային էկոնոմիկայում և քաղաքականության մեջ տեղի ունեցող պրոցեսների օրինաչափ և անխտասպելի հետևանք, ճիշտ չէր լինի հանգեցնել փոփոխված պատմական պայմաններում իմպերիալիստական կառավարությունների և մոնոպոլիտեսիկ սպեցիֆիկ քաղաքական կուրսի: Դա իմպերիալիզմի և երխտաստղ ազգայն պետությունների անտեսական, Բաղաճական, ռազմական և այլ հարաբերությունների մի սխտեմ, և ուր հիմնված է վերջիններիս անտեսակց հետամնացություն և ճամայխաճանային կապիտալիստական տնտեսության մեջ նրանց անխալտ հավասար, կախյալ գրութայն վրա: Թե կապիտալիզմի օրյնկոմլեքրնեզգործ օրենքները, թե իմպերիալիստական կառավարությունների ու մոնոպոլիտեսիկ գիտահայնական քաղաքականությունը ծնում են մի անեղանց, որը պահպանում է թույլ զարգացած երկրներին հետամնացություն և կախումը:

Այն նպատակները, որ իրենց առև զնում են նեոգաղութատիրությանը, ամենին չեն հանգում նախկին գաղութներում և կախյալ երկրներում ներդրված կապիտալից բարձր շահույթներ ստանալուն միայն և անարթի կիրալը այդ կապիտալը տնօրինելուն: Նրանց դիպումը նպատակն այն է, որ այդ երկրները պահեն կապիտալիստական տնտեսության համաշխարհային սխտեմի շրջանակներում: Նեոգաղութատիրության գիտանցումը որոշիչ տեղ են դրավում տնտեսական, քաղաքական, ռազմական և գաղափարախոտական ճնշման միջոցները: Սոցիալական հետարան օրենկիս, նրանք ծանրության կենտրոնը ֆեոդալական և ցեղային վերախալից փոխադրում են ազգային բուրժուազիայի հետ համաձայնության վրա, տեղական պետական ասարատև կոտուպիսն օտարգործության վրա, ամենազլխավորը համարում են ազգային, գերազանցալիստանավոր տնտեսական, կապիտալիզմի զարգացումը, կապիտալիստական հարաբերությունների արմատավորումը նեոգաղութատիրությանի վերահեղաթյան ներքո:

Իմպերիալիստական բուրժուազիայի մի մասը շահագործված է ապտատարված երկրների էկոնոմիկայի և սոցիալական կաուուցվածքի որոշ ժողոտնացման մեջ, բայց զարգացման այնպիսի ուղիով, որը երալիստավորի գոյություն ունեցող միջազգային կապիտալիստական հարաբերությունների հիմքերի պահպանումը, վերահսկողությունը սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունների նկատմամբ, մասնավոր կապիտալիստական ձևանարկատիրության գերակշռությունը:

Իմպերիալիստական պետություններից տնտեսական կալիան շրջանները զեն լկտրած զարգացող երկրների հետամնացությունը իր արտաձայնությունն է գտնում արտադրողական ումերի զարդացման ցածր մակարդակի մեջ, տնտեսության ալլանդակ միակողմանի կոտուցվածքի, բազմակարգաթաձեռնության, բնամիջոցային արտադրության բարձր տեսակարար կշռի մեջ, աշխատավորների շահագործման արխայիկ ձևերի մեջ (վալիստաուական և առևտրական կալիտալ, անտայի կիսաֆեոդալական ձևեր):

Մտանախտության արտադրանքը միջրկայի շատ երկրներում կազմում է ազգային կալիտան արդյունքի 20-40 տոկոսը: Մտանախտությունը այտեղ ընդգրկում է մյակվող հոշերի մաս 70 տոկոսը և աշխատուժի 80 տոկոսը:

Պրիմիտիվ տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի, բնատնտեսության և արտալուսության արխայիկ ձևերի գերակշռությունը կանխորոշում է աշխատանքի արտադրողականության ժայրահեղ ցածր մակարդակը:

Ջարգացած կապիտալիստական երկրների արդյունադրության մեջ աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը 5-7 անգամ, իսկ գոյադատնտեսական մեջ՝ 20-25 անգամ ալելի բարձր է, քան զարգացող պետություններում:

ձերտ է, արդյունաբերական արտադրության անձան տեմպերը թույլ զարգացած երկրներում (1935—1970 թթ. տարեկան մեղին հաշվով 7,4 տոկոս) գերազանցած են զարգացած կապիտալիստական երկրների համապատասխան տեմպերը (5,3 տոկոս): Այդ տեմպերը ապահովվում էին արդյունահանող արդյունաբերության հատկապես կաթն-արդյունաբերության զգալի շարժով անձամբ:

Հասարակական վերջնական արդյունքի և ազգային եկամտի արտադրությունը բնակչության մեկ շնչի հաշվով տեղեկական զարգացման րեզուլտատները ցուցանել է: Զարգացած կապիտալիստական երկրների և զարգացող երկրների մեծ մասի համապատասխան սվյայների համարումը ցույց է տալիս այդ բնագավառում եւ եղած ճնշվածքի աճում՝ 10 անգամ 1950 թվականին և մոտավորապես 12 անգամ՝ 60-ական թվականների վերջին: Հնչյան ազատազրկված երկրների անտեսության ինդուստրացման գործում ձեռք բերված որոշ նվաճումներին և արտադրության ծավալի աճմանը, դրանց մեծ մասի եւ մնալը կապիտալիզմի դիտավոր կենտրոններից գնալով մեծանում է: Մի քանի երկրների միջև, և դրանց թվում առցիտիստական օրինատացիայի մի շարք պետությունների է հաջողվում էականորեն կրճատել այդ ճնշվածքը, կարելի է հաջողություններ ձեռք բերել հետամնացությունը հաղթահարելու գործում:

Նեոպոլիտանոստիական Զարգացող երկրների մեծ մասի տեղեկական շահագործման հիմնական կախումը իմպերիալիստական պետություններից ենթը արտահանում է ամենից առաջ տնտեսական շահագործման հարաբերություններ: Այդպիսի կախումը հնեվում է զբլ-կապիտալիստական համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության մեջ իմպերիալիզմի տիրապետող դիրքերի վրա՝ դիտավոր իմպերիալիստական տերությունների կողմից ապրանքների շուկայի, ծառայությունների, կապիտալի, արտադրության ժամանակակից միջոցների, գիտատեխնիկական փորձի ու պոտենցիաների մոնոպոլացման վրա, առանց որոնց անհնար է հաղթահարել տնտեսական հետամնացությունն ու հասնել տնտեսական անկախության:

Իմպերիալիզմի մոնոպոլիան այդ ոլորտներում սիտեմատիկաբար խարխելում է աղյուսիստական և զարգացող երկրների տնտեսական հարաբերությունների զարգացմամբ, բայց այդ մոնոպոլիան դեռևս վերացած չէ, քանի որ զարգացող երկրների տնտեսական կապերի բազմազան մասը բաժին է բեկնում իմպերիալիստական պետություններին: Ավելին, զարգացող այն երկրներում, որոնք հնատեղական, եռանդուն բաշխել են ձեռնարկում համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսությանից դուրս գալու համար, կապիտալիզմի օբյեկտիվորեն գործող օրենքները մնում են մի տեղեղեն, որը ուժեղացնում է նրանց անտեսական կախումը օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալից:

Համաշխարհային կապիտալիստական շուկան և այդտեղ տիրապետող մոնոպոլ գները կարևոր գործիքներ են, որոնց օրինակումը իրացվում է վերաբնորոգումում են իմպերիալիզմը ունեցած կախման և նրա կողմից զարգացող շատ երկրների շահագործման հարաբերությունները: Արտահանման հաշվին (զարգացող երկրների մեծ մասի համար ստատիկորեն վալյուտայի կարևորագույն արդյուր է) վճարվում է արդյունաբերական սարքավորումների, առարկի անհրաժեշտության շատ սպարանքների, պարենամթերքի ներմուծումը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո համաշխարհային սոստերի մեջ տեղի ունեցած փոփոխությունները զարգացող երկրների մեծ մասի համար անբարենպաստ էին: Նրանք բաժինը համաշխարհային կապիտալիստական արտադրանքանախման մեջ 1948—1970 թթ. ընթացքում 32 տոկոսից կրճատվեց մինչև 19,8 տոկոս: Ըստ որում վերջին տարիներին նկատվում էր արտադրանքի մի քանի տեսակների (թուրք, կակաո, շաքար, բամբակ, բուրդ և այլն) զերաբարգրություն, որոնց իրացումից կախված է այդ երկրների էկոնոմիկան:

Իմպերիալիստական կառավարություններն ու մոնոպոլիաները օգտագործում են տնտեսապես թույլ զարգացած երկրների արտաբերականորեն զիրքերի խոցելությունները, նպաստելով արհեստականորեն կրճատել պահանջարկը, սահմանել ներմուծման ծայրահեղ բարձր թվոտներ և մաքսային բարձր տարիճներ, իջեցնել մոնոպոլուտոր ապրանքների գները: Իրա հետևանքով համաշխարհային կապիտալիստական շուկայում գների շարժման մեջ նշմարվեցին երեսուսուրդ ազգային պետությունների համար երկակի րնուլթի անբարենպաստ անկայուններ, մի կողմից, այդ երկրների մատակարարած հումքային ու պարենային ապրանքների գների իջեցում, իսկ մյուս կողմից, իմպերիալիստական պետությունների արդյունաբերական ապրանքների գների բարձրացում՝ դրանց նկատմամբ պակասող պահանջարկի և դրանց արտադրության ու վաճառահանման բարձր մոնոպոլուցման հետևանքով: Գա մտազարեց իմպերիալիստական երկրների հետ զարգացող երկրների անտարի պայմանները:

Զարգացող շատ երկրներ իմպերիալիստական շահագործման ենթարկելու կարևորագույն գործիք է օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալը: Ընդհանուր առմամբ իմպերիալիստական երկրները ոչ միայն պահպանեցին, այլև զգալիորեն բնդայնեցին այն կապիտալի ծավալը, որ նրանք ներմուծել են նախկին զաղթային ու կախյալ երկրները՝ որոնց կողմից բազաբական անկախություն նվաճելուց հետո:

Օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի առհասրը զարգացող երկրները իրականացվում է երկու դիտավոր ձևերով՝ պետական և մատակարար կապիտալի ձևով: Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալը հա-

տատուն կերպով կարևորագույն տեղ է զբաղվել իմպերիալիստական պետություններից զինված զարգացող երկրները կատարվող կապիտալ արտադրանքի մեջ: Երևա բաժին է ընկնում նրա ընդհանուր մեծությամբ մոտ 2/3-ը: Այդ կապիտալի արտահանումը զգալիորեն աճեց իր մասշտաբով և կատարած դերով, ըստ էության, ձևաբերեց առաջատար նշանակություն: Դա մենագլխատական կապիտալիզմի՝ պետական-մենագլխատականի վերածնունդն է և բորժուական պետության տնտեսական դերի սովորաբար դրսևորումներից մեկն է:

Պետական-մենագլխատական կապիտալի արտահանման հիմնական տարատեսակություններն են ռեզուլթուները և փոխառությունները:

Միջուկայինը բաժնի իսկական ինստիտուտը տարբեր տեսակի ներդրումներ են, եպատաներ և օժանդակություններ, սեռական և ֆինանսական տեսակետի առանձին արտադր փոխառություններ: Մինչև 60-ական թվականների կեսերը բաժնեկալիտերը կազմում էր երկրորդ հիսրի վրա զարգացող երկրները ստացած փաստական-մենագլխատական կապիտալի մոտավորապես 2/3-ը: Վերջում առիթներին նրա բաժինը իջավ մինչև 60 տոկոս: Հաճախ բաժնեկալիտերը կատարում է յուրաքանչյուր բարեի դեր, քանի որ հանպարհ է հարմուր մասնավոր մենագլխատական կապիտալը բարձր շահութարժեք պայմաններով գնեցնում համար, երաշխավորում է շահագործման կառուցումները: Բայց էլ ավելի կարևոր է օգնության արտահանական ջրեր իմպերիալիստական տնտեսությունների դրաը: Չարգրանակելիս կապիտալիստական տնտեսության մեջ, իրախուսել երկուց զարգացումը կապիտալիստական ուղիով, ինչպես նաև, Նեարավորին չափ, պրո-իմպերիալիստական օրինակաբան օժանդակները կարող է զանազ և բազմազգ գաղթել է ունեց (մեկ իմպերիալիզմի մեջման համար, որը փորձում է որոշ լավով լրացնել կործանող գաղթույնի վերահսկողության կրտստը):

Վտանգոտ-մենագլխատական կապիտալի մի կարևոր մասը զարգացող երկրներ է մտնում անմիջականորեն կամ միջազգային կազմակերպությունների միջոցով արտադրվող փոխառությունների մեջով: Այդ փոխառությունները հաճախ օժենվում են եպատական ինյույթ և պայմանավորված են վարկառու երկրում պարենամիթեր, եպատականներ, ազգայան հանդերձանը փնկելով թրգուն կանոն, թույլ զարգացած երկրներին փոխառությունները արժամարկել կախման մեջ է դրվում նրանց կողմից այդ կամ այն բարձրագույն օգույմներ պայման: Այդ, որտեղ նպատակ է կրտստաբար պետությունները ավելի օժեղ կազմել կապիտալիստական սխառներ:

Մասնավոր մենագլխատական կապիտալի արտահանումը մտնում է որպես զարգացող շատ երկրներին շահագործման հիմնական միջոցներից մեկին: Թեև ծավալով մասնավոր մենագլխատական կապիտալի արտահանումը այդ երկրները դերում է պետական-մենագլխատականին, նրա նշանակությունը մեծ է զարգացող երկրների մեծ մասի կրտստիկայում: Իր տեսակաբար կըողում է համակենտրոնացմամբ նա հաճախ ազգային կապիտալից ավելի ուժեղ է:

Իմպերիալիստական պետությունը կորողնեցնում է պետական-մենագլխատական և մասնավոր մենագլխատական կապիտալի գործույն:

կոնյույնը, կառույցները է ապխա խոշոր մենագլխատներին, օգտագործում է իր արտադրության տակ եզած բարձրակարգ, իսկ երբեմն նաև առգվական լծակները՝ այդ մենագլխատների շահերի օգտին:

Օտարերկրյա մենագլխատական կապիտալի քայքայական ներգործությունը բուն տնտեսական բնագավառում արտահայտվում է, նախ, ազգային նկամաի մեծ բաժնի հասման մեջ՝ հօդուր իմպերիալիստական մենագլխատներին և պետություններին, ըստ որում այնպիսի ծավալով, որը զարգացող մի քանի երկրներում գերազանցում է արտահանմանից նոր ներհողոց մասնավոր կապիտալի ծավալները: 1970-ական թվականներին սկզբին զարգացող երկրների ընդհանուր պարտքը կապիտալիստական պետություններին հասել էր 60 մլրդ դոլարի, իսկ անհնարյա վճարումները՝ 6 մլրդ դոլարի: Երկրորդ, օտարերկրյա մենագլխատական կապիտալը, հատկապես ուղղակի ներդրումներին ձևով ըստացվող կապիտալը (եթե ազգային պետությունը չի կարող վերահսկել զրանց գործադրումը), հաճախ խորացնում է կրտստիկայի զարույթային կուտացվածքը, արտադրության նյութերի ոչ համամասնական զարգացումը: Երրորդ, հենվելով իր կրթերի վրա, նա դիմադրություն է դրույ ապխա արտադրության հասարայական ընույթի սովորացման առաջադեմական տեղեկների զարգացմանը, պայթար է մղում ազգացող երկրների ազգային տնտեսությունների պետական սեկտորի դեմ:

Մեջխալական բնագավառում օտարերկրյա մենագլխատական կապիտալը պաշտպանում է ազգային բուրժուալիայի, պետական բուրժուալիստայի պահպանողական խմբերին, հանդես է գալիս արմատական սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների դեմ: Փաղաքական բնագավառում նա շատ երկրներում կողմնորոշվում է սեակցիան, հակադեմոկրատական ուժերների կողմը, որտեղ նրա համար պայահում են բավարար կալույնություն և օժենն հակակոմունիստական ուղղություն, արմատավորում է կոտուցիա, բորբորում ազգային բախումներ:

Նույնպես ժամանակակից պատմական պայմաններում, ի տարբերություն զարույթային կապիտալի զարաշրջանի, կախայի, ԱՖրիկայի և Լատինական Ամերիկայի երկրների սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական զարգացումը որոշվում է ոչ միայն համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության օրինաչափություններով ու պահանջներներով և իմպերիալիզմի քաղաքականությունները, նրանց համար ծաղիկ է հնարափորությունը՝ ընտրել զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղին: Միջազգային բուրժուալիզմը դասակարգի և համաշխարհային սոցիալիստական սխառների վերածումը պատմական զարգացման հիմնական որոշիչ ուժի իր արտահայտությունը դասվում է միայն զարույթային սխառների փլուզման մեջ, այլև ապատահարված մի շարք երկրների կողմից սոցիալիստական փրկնառայիչ ընտրության մեջ:

**§ 8. Երիտասարդ ազգային պետությունների զարգացման երկու ուղիք:
Սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների զարգացող երկրներում**

Սոցիալ-տնտեսական կացությունները ազատագրված երկրներում

Մարզացող երկրների ճնշող մեծամասնության մեջ չկա արտադրության անբաժան կերպով տիրապետող եղանակ, բայց կա առաջատար սոցիալ-տնտեսական կացությամբ: Քաղաքական անկախություն նվաճելու նախօրյակին և դրան հաջորդած առաջին տարիներին ընդհանուր պատերազմի արեղծվում էր հետևյալ կերպ.

Գրեթե ամենուրեք նշանակալի դիրքեր էր պահպանում համալեռային կացությամբ: Մի շարք երկրներում, առանձնապես Աֆրիկայում, նա ճանպարհ է գտել տո՛՛նամ-ցեղային ձևով: Այս կացությամբ, որը հիմնված է համայնական սեփականության և քնտեսության վրա, գաղութատիրության ժամանակաշրջանում, իսկ մի շարք երկրներում զբոսացի բիշ աֆիկ շուտ, ենթարկվեց ապրանք-ստորագրությանը: Այսինքն ազդեցությանն ու սոցիալական շրտառվորմանը և սկսեց արտիճանաբար կերպարանափոխվել: Նա աղքեմ վերածել կամ առանձին պայքերում վերածում է մտեր ապրանքային կացությամբ, որը ենթակայացված է գյուղացիների և արհեստավորների տնտեսություններում, որոնք հիմնված են մասնավոր սեփականության և անձնակա աշխատանքի վրա, որիչ դեպքերում՝ ֆեոդալական կամ կիսաֆեոդալական կացությամբ, որը հենված է ֆեոդալական սեփականության և միջնկայտալիտալիտան ռենտայի տարրերի վրա: Այդ կացությամբների կերպարանափոխումն կրկնվում պատանական պայմաններին վրա խոր ազդեցություն է դրածում օտարերկրյա և տեղական կապիտալիզմը: Վերջապես, զարգացող երկրների մեծ մասում առանձնահատուկ տեղ է զբաղվել պետական սեկտորը՝ հասարակական-տնտեսական սեյնթիզիս կացությամբ, որը հենված է պետական սեփականության ուղիով քեթացող երկրներում նա զնալով ալեկի բացառաշատրեն ընդունում է պետական կապիտալիզմի գծերը, սոցիալիտական օրինաացիայի երկրներում աստիճանաբար ձևեր է բերում սոցիալ-տնտեսական նոր բովանդակություն, որը ընդգրկում է հակակապիտալիտալիտական տենդենցը:Վ

Զարգացող երկրների մեծ մասում քանակապես զերտեղչում են միջնկայտալիտալիտական կացությամբները: Կապիտալիտալիտական կացությամբները, որոշակի ներդրություն ունենալով այդ կացությամբների վրա, պարզել է առաջատար կացությամբ: Օտարերկրյա մտնողիտալիտական կապիտալը շահագրգռված է տնտեսության կապիտալիտալիտական ձևերի զարգացման մեջ, ինչպես նաև ամբողջական հետամնաց հասարակական:

տնտեսական կացությամբների պահպանման մեջ, որոնք նա միայն հարմարեցնում է իմպերիալիտալիտական շահագործմանը:

Բաշտակացությամբ և կոնտրիկայի վրա հիմնված հասարակության սոցիալական կառուցվածքը բացառիկ բարդ է. այն կազմում են գործադաս կապիտալիտալիտական երկրներում վաղուց անհետացած դասակարգերը և, բացի դրանից, բուրժուազիան և պրոլետարիատը որոշ չափով տարբերվում են Արևմտյան եվրոպայի երկրների և ԱՄՆ-ի համապատասխան դասակարգերից:

Ազատագրված երկրներ:

Մարզացող շատ երկրներում սակզծված սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքը և դասակարգային ասական զարգացումը ուժերի հարաբերակցությունը արդի ժամանակաշրջանում որոշեցին նրանց զարգացումը կապիտալիտալիտական ուղիով:Վ

Այդ երկրների առաջնիվացք զարգացման կապիտալիտալիտական ուղիով պարունակում է բուրժուական առաջադիմության որոշակի տարրեր այն չափով, որչափով ձևավորվում են ազգային խոշոր արտադրությունը և ներքին շուկան: Բայց նա միևնույն ժամանակ նշանակում է կապիտալիզմին հատուկ սոցիալական հակասությունների կուտակում: Այստեղ անխուսափելի են դուրսգալիտալիտական մասն բուրժուազիայի աղքատացումը, բանվոր դասակարգի ամենաազնային պրոցեսը, սոցիալական հակադրությունների աճումը: Ըստ որում այս ամենը տեղի է ունենում օտարերկրյա իմպերիալիտալիտական մտնողիտաների կողմից պահպանվող շահագործման պայմաններում, որը խոր կնիք է թողնում կապիտալիտալիտական կարգացման բոլոր ձևերի վրա:

Կապիտալիտալիտական ուղիով զարգացող երկրների մեծ մասի համար գործնականորեն անհնար է հաղթահարել տնտեսական հետամնացությունն ու կախումը իմպերիալիտալիտական երկրներից, քանի որ նրանք շարունակում են կորցնել ազգային եկամտի մեծագույն բաժինը և սահմանափակված են անստորևերի նշանակալի մասը իրենց տնտեսության օտրին տնօրինելու իրավունքում: Աճեն տեսակ ճգնաժամային երևույթների ու սոցիալ-տնտեսական հակասությունների սրումը այդ երկրների կարգացման բնորոշ գիծն են:Վ

Ազատագրված երկրներ:

Քաղաքական անկախության նվաճումը նշանակալիտալիտալիտական ուղիով կառուցված է, որ ազգային-ազատագրական հեղափոխություններում օրին

խությունները կատարել է շատ կարևոր, բայց միայն առաջին օրը, նա չի պայտել իր բոլոր խղիղները: Այդ հեղափոխությունը կոշված է իրականացնելու իրենց բովանդակությամբ զենվորատական մի շարք վերափոխումներ, այսինքն:

չարզելի դառնութային տնտեսական կառուցվածքը, վերացնել օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի տիրապետող դիրքը, հաղթահարել իմպերիալիզմի բաղադրական վերահսկողությունն զանազան բողոքի-ված ձևերով:

խարխուլ տեղական ուժերի տնտեսական դիրքերը, որոնք մնում են իմպերիալիստական տիրապետության սոցիալական բազան (ֆեոդալներ, ցեղապետեր, պրոլետարիատական բյուրոկրատական վերնախավը և այլն), արմատախիլ անել շահագործման միջնկապիտալիստական ձևերը, արխայիկ հարաբերությունների մնացուկները (կատալա-կան սխտեմը, ցեղային թշնամությունը):

դեմոկրատացնել հասարակական-բաղադրական կյանքը, ուժեղացնել աշխատավորների վերահսկողությունը պետական իշխանության օրգանների նկատմամբ, մտցնել դեմոկրատական ազատություններ և ամբարցնել զբաղեց երաշխիքները:

Այս հիմքի վրա միայն կարելի է ձեռք բերել տնտեսական արագ աճում, հասնել աշխատանքի արտադրողականության ժամանակակից մակարդակին և շեշտակիորեն բարձրացնել ազգային եկամուտը բնակչության մեկ շնչի հաշվով:

Ազգային-ազատագրական հեղափոխության զարգացումը վերնթաղ գծով նշանակում է շարժում ոչ կապիտալիստական ուղիով, որը նախադրյալներ է ստեղծում հետագայում սոցիալիզմին անցնելու համար՝ անհրաժեշտ նյութամասինիկական բազա ստեղծելուն զուգընթաց վերափոխել նաև հասարակության սոցիալ-գասակարգային կառուցվածքը: Այդպիսի վերափոխումներ սկսեցին կատարվել Աֆրիկայի և Ասիայի մի շարք երկրներում, որոնք հատարաբար են իրենց սոցիալիստական օրինատացիայի մասին:

Որոշակի պայմաններում նախկինում հետամնաց ժողովուրդների ոչ կապիտալիստական ուղիով զարգանալու սկզբունքային հնարավորությունը հիմնավորված էր մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների աշխատությունների և հաստատվել սովետական ազգային հարաբերությունների ու ՄժԷ-ի փորձով: Ընդհանրացնելով ՍՄՄ-ում սոցիալիստական շինարարության առաջին տարիների արդյունքները, Վ. Ի. Լենինը գրավում, որ մի շարք ժողովուրդների անցումը սոցիալիզմին, առանց կապիտալիզմի անցնելու, իրենից ներկայացնում է իմպերիալիզմի և պրոլետարական հեղափոխությունների զարաշրջանի հասարակական զարգացման օրինակով՝ օրինաչափությունը: Առաջավոր երկրների պրոլետարիատի օգնությամբ, մատնանշում էր Վ. Ի. Լենինը, հետամնաց երկրները կարող են անցնել սոցիալիստական կարգին քե զարգացման

որոշ աստիճանների միջոցով՝ կոմունիզմին, խուսափելով զարգացման կապիտալիստական օտարիայից¹:

Համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմի հարաճուն աղեցնությունը, իմպերիալիզմի դիրքերի թուլացումը, գաղութային սխտեմի խորտակումը ոչ կապիտալիստական ուղին հնարավոր դարձրին շատ երկրների ու ժողովուրդների համար: Փաղոթային դրությունից ազատարզված այն երկրներում, որոնց կապիտալիստական զարգացումը հասել է նարասկզբնական կամ միջին մակարդակին, նյութապես հնարավորություն կա բեղահասել այդ պրոցեսը և ընտրել սոցիալիստական օրինատացիան, որը հնարավորություն է տալիս ազատվելու համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության կախումից:

Հարգացման ոչ կապիտալիստական ուղին համապատասխանում է զարգացող երկրների աշխատավորների, բնակչության հսկայական մեծամասնության արմատական շահերին:

Գեմոկրատական խոր վերափոխումների իրականացումը զարգացող երկրներում չափազանց զվար է կապիտալիստական զարգացման ուղիում, և հետևաբար, այդ ուղիում ղոճարացած է նաև արդյունաբերական տնակետից զարգացած և հետամնաց պետությունների միջև տնտեսական զարգացման մակարդակների մեջ գրյություն ունեցող ճեղքվածքի հաղթահարումը: Հետևաբար, այն երկրները, որոնք իրք ձգում են հաղթահարել այդ ճեղքվածքը, բնականաբար դիմում են ատալադիմական նյութամասինիկական բազայի ստեղծման և սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքի վերափոխման ոչ կապիտալիստական մեթոդներին (պետական սեկտորի, պլանավորման զարգացում, ներխուժում կապիտալիստական սեփականության հարաբերությունների մեջ): Բուն ոչ կապիտալիստական ուղու առանձնահատկությունն այն է, որ բավականացում է կոնոմիկայի վերափոխման պրոցեսը պետք է գիտակցաբար տարվի այնպես, որ աստիճանաբար պայմաններ ստեղծվեն սոցիալիստական շինարարության անցնելու համար:

Ոչ կապիտալիստական ուղին, այսպիսով, իրենից ներկայացնում է առաջադիմական հասարակական ուժերի սոցիալիստական օրինատացիան և ներքին զարգացման բնագավառում, և միջազգային կապերի ոլորում: Ոչ կապիտալիստական ուղու անհրաժեշտ պայմանն է համաշխարհային սոցիալիստական սխտեմի երկրների հետ հարաբերությունների զարգացումն ու ամրապնդումը: Այն անհամառոտելի է հակակոմունիզմի հետ:

Հարգացման ոչ կապիտալիստական ուղին նույնական չէ անմիջականորեն սոցիալիզմին անցնելու հետ, որի համար ազատագրված եր-

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկր, Ե. 31, էջ 295:

կրկնորում դեռևս բավարար պայմաններ չկան՝ նա չի բացառում պետության վերահսկողության տակ անտեսության կապիտալիստական սկզբորի շատ թե՛ կրկնորում գոյությունը և ազգային ու օտարերկրյա կապիտալը ազգային անտեսության զարգացման, ինդուստրիալ ամենակ և արտադրության հասարակական բնույթի ուժեղացման շահերին սահմանափակ շրջանակներում օգտագործելը: Այս կապակցությամբ կարևոր է նշել, որ հետհեղափոխական Ռուսաստանի զգալիորեն ավելի պարզացած էկոնոմիկայի պայմաններում սեղանավ. Ի. Լևինը ընդգրծում է միջակա օղակներ որոնելու անհրաժեշտությունը, որոնք կարող են դյուրացնել անցումը նախապետականությունից, մանր արտադրությունից սոցիալիզմին՝: Իհարկե, պրոլետարիատի դիկտատորայի ժամանակ զգալիորեն ավելի ճշտ էր այսպիսի վերահսկողությունը օտարերկրյա և ազգային կապիտալի նկատմամբ: Բայց լեհինյան դրույթը ունի նաև ավելի լայն նշանակություն: Ոչ կապիտալիստական ուղիում երկարատև պատմական պրոցեսի ընթացքում պետ է զարգանան և նյութական-արտադրական նախադրյալները և դեպի սոցիալիզմ առաջընթացի գլխավոր սոցիալական հենարանը՝ պրոլետարիատը, և նրա զանակները՝ աշխատավոր դուրսագերիությունը:

Զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղին զերծ չէ իր զժվարություններից և հակասություններից: Բայց այդ ուղու վրա միայն հակազդության հեղափոխությունը կարող է հասցվել մինչև վճռական ավարտը, իսկ տեսնապես թույլ զարգացած երկրների հետագա զարգացումը կատանա ամուր բազա: Սխալ կլինեք թերահանգստել որոշ առաջադիմական վերափոխումների նշանակությունը առանձին երկրներում, որոնք զարգանում են հիմնականում կապիտալիստական օրինաացիայի շրջանակներում: Բայց զբաղք առավել արմատական բնույթ են ձևաբերել երկրասարդ այն պետություններում, որոնք ընտրել են զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղին:

Օտարերկրյա մոնոպոլիստների տիրապետության վերացման պրոցեսը

Տեսնական և բազաբան միջոցառումների այն սխեմները, որը ուղղված է օտարերկրյա կապիտալի դիրքերը սահմանափակելու, դուրս մղելու և վերացնելու նպատակին, իրենից ներկայացնում է սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների առանցքային ուղղություններին մեկը, քանի որ դա ամենից ավելի անմիջականորեն է կապված և իմպերիալիզմից տնտեսական անկախություն ձևաբերելու պայքարի: Երկրի սոցիալ-բազաբան ուժերի սահմանազատման, և՛ նրա արտաբերի բազաբան օրինաացիայի հետ: Թե որքան խոր, հեռուդրական ու արդյունավետ են այս ուղղությամբ ձևափոխված միջոցները,

կարելի է դատել այն բանից, թե ազգային-ազատագրական հեղափոխության առջին էտապին հասնել հակամարտագրալիստական տնտեսներին աստիճանի է վերանում հակակապիտալիստականի, որը կազմում է զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղու առանձնահատկությունը:

Այդ նպատակին հասնելու ամենից ավելի արմատական միջոցը օտարերկրյա մոնոպոլիստական սեփականության ազգայնացումն է: Արմատախիլ անկող օտարերկրյա կապիտալի սոցիալիզմին է հիմնել երկրի ներսում, օտարերկրյա մոնոպոլիստական սեփականության ազգայնացումը ամբարայնում է պետական սեփական դիրքերը զարգացող երկրների կոնոմիկայում: Ազգայնացնելով արտադրության հիմնական միջոցները՝ սնտեսական սխեմի զկկավոր բարձունքները՝ խոշոր արդյունաբերությունը, կենտրոնականները, տրանսպորտը և կապը, ինչպես նաև բանկերը, պետությունը իր ձեռքն է դրում ամբողջ տնտեսական զարգացման վրա ներգործելու կարևոր լծակները:

Սակայն օտարերկրյա մոնոպոլիստական սեփականության ազգայնացման ձևերը ու ժամկետները կախված են երկրի զարգացման կոնկրետ պատմական պայմաններից և դատակարարային ուժերի հարաբերակցությունից:

Մի շարք երկրներում օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի գործունեության երկարատև ժամանակաշրջանի առկայությունը, խիստ սրբաշիկ շրջանակներում նրա օգտագործումը ազգային զարգացման նըպատակներով, ենթադրում է դատակարարային պայքարի սուր և բազմազան ձևեր: Այդ կապակցությամբ առանձնահատուկ նկատառություն է կարելի օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի մտաքը թույլացնելու պայմաններին, նրա գործունեությանը վերահսկելու և օտանախափակելու հիմնական մեթոդների շարքը:

Զարգացող երկրների կառավարությունները իրենց արմատագրության ասի անեն նշանակալի միջոցներ՝ օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի գործունեությունը սահմանափակելու և նրան վերահսկելու համար: Գա հարկային, մաքսային ու վալյուտային բազաբանություններ է, ձևափոխություններ ստեղծելու համար լիցենզիաներ տալը (կամ վերացնելը), կոնցեսիոն համաձայնությունների պայմանները, որոնք ընդգրկում են, մասնավորապես, ազգային կազմերի պարտադիր նախապետատուրը, շահույթը արտասահման արտահանելու սահմանափակումները և այլն: Օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի զինադրություն է ջուրջ տալիս ազգայնացման նման միջոցառումներին: Սա դատակարարային և հակամարտագրալիստական պայքարի նոր ձևկատ է, որը կարևոր նշանակություն է ստանում:

Օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի նկատմամբ վերահսկողության արգելափակումները կախված է համապատասխան երկրների

1 Վ. Լ. Լևին, երկր, հ. 32, էջ 448:

կառավարությունների սոցիալ-քաղաքական օրինատարիչ, պետական ապարատի օրենսդրական և վարչական գործունեության մակարդակից, իսկ վերջին հաշվով՝ դասակարգային ուժերի հարաբերակցությունից: Օրինակի մեջ է, որ օտարերկրյա մոնոպոլիտական կապիտալի գիրքերը ամենից ամենը խորթված են սոցիալիստական օրինատարիչի երկրներում:

Կուտակման պրոբլեմը Իմպերիալիզմը անտեսական անկախության նը-վածումը վարձուրդ երկրների կողմից հնարա-վոր է միայն անտեսական հետամուտությունը հազիվհաս շահով, որի համար անհրաժեշտ է զգալիորեն բարձրացնել ազգային արտա-դրության աման անմպերը և վնասակարեն փոխել նրա կառուցվածքը:

Բնկալության մեկ ընչի հաշվով ազգային համախան արդյունքի աման անմպե-րը զարգացող երկրներում կազմել են 1950—1955 թթ. 2,8 օտիտ, 1955—1960 թթ.՝ 2,2 օտիտ, 1960—1965 թթ.՝ 2, 1966—1970 թթ.՝ 3,2 օտիտ: Փեկ արտադրության ան-ման ընդհանուր օտիտը մեծանց են զագաթային նվաճում ամանակաշրջակի համե-նատությունը, դրանք զու միակզամակ անբաղաբար են օտեսական հետամուտու-թյունը հազիվհասելու համար: Արտադրության ծավալի աման նման կամ դրանց մոտ անմպերի զեղքում զարգացող շատ երկրներ, որոնք ընթանում են կապիտալիստական ուղիով, զարգացած կապիտալիստական երկրները 1960 թվականի հասած մակարդակին կհասեն մեկ հարյուրամյակ հետո միայն և կամ դրանից ավելի ուշ:

Տնտեսական աման անմպերի բարձրացումը և անտեսության կա-ռուցվածքի փոփոխումը զգալի շահով բախվում են կուտակման դժվա-րություններին: Եվ կուտակման բացարձակ մեծությունը, և նրա նոր-ման զարգացող երկրներում դեռևս բողբոջող անբավարար են անտե-սական զարգացման պահանջների անհակահեղից:

1960 թվականին կուտակման ֆոնդը ԱՄՆ-ում կազմում էր 82,5 մլրդ դոլար, Լա-տինական Ամերիկայի երկրներում՝ միտակն վեցերան, 10 մլրդ դոլար: Առանձնապես սահմանափակ է կուտակման ֆոնդը ներքին արդյունքներից, խմպերիստատան երկր-ներում ներքին կուտակման տրաման համեմատ 20 և ավելի օտիտ, կապիտալիստա-կան ուղիով զարգացող երկրներում՝ 7—13 օտիտ:

Նույնիսկի ԱՄՆ-ի կողմից հանձնարարված տարեկան 5 տոկոսի շա-փով արտադրության ընդհանուր աճը ապահովելու համար զարգացող երկրների պայմաններում պահանջվում է ներդնել ազդային համախան արդյունքի անվազել 15—20 տոկոսը:

Կուտակման նորմայի ու մասնայի ամուրը զարդացող երկրներում ունի բավական որոշակի սահմաններ. նա սահմանափակված է համա-խան արտադրության համեմատ ծավալով և բնակչության մեծ մասի ապուման մալրատիանց ցածր մակարդակով: Մինչև կապիտալիստական անտեսական կացութամենքում կուտակումը, որպես կանոն, աւհասու-

թակ աննշան է: Միևնույն ժամանակ բնակչության աճի բարձր անմպը պահանջում է ազգային եկամտի զեղքով ավելի մեծ մասը հատկացնել գրեն արդեն ձեռք բերված կենսամակարդակը պահպանելու համար:

Կուտակման պրոբլեմը ամենից առաջ սոցիալական պրոբլեմ է. այն բանում, թե ինչպես են փորձում այն լուծել տարրեր երկրներ, որոշա-կիրեն դրսևորվում է նրանց կուտակությունների զատակարգային գիրքերը: Կուտակումը կարող է իրականացվել ինչպես մոնոպոլի-ստական սահմանափակելու հաշվին, այնպես էլ պարզադատային խմբե-րի կենտրոնները սահմանափակելու կամ բանադրավելու հաշվին. նա կարող է իրականացվել օտարերկրյա մոնոպոլիտական կապիտալի մուտքը անարգել թուլլաբարելու հիման վրա կամ անտեսական ու վար-չական միջոցառումներ հիման վրա, որոնք նրա գործունեությունը են-թարկում են համազգային նպատակներին: Զարգացման սկզբնական (տասններորդ կարևոր դեր կարող է խաղալ արդեն եղած անտեսների վերաբարձումը: Բայց դիմավորը ազգային արտադրության և եկամտի կայուն և բարձր ամուրը ապահովող պայմանների ստեղծումն է:

Հետամուտ կուտակման վերափոխման կենտ-րոնական օգակներից մեկը ինդուստրացումն է, տախիբն՝ արդյունաբերության դերի բարձրացումը մոնոպոլիտական արն-կեսության մեջ, զուրություն և ունեցող արդյունաբերական ձեռնարկու-թյունների մոդերնացումը և ներքին ստեղծումը, բոլոր մյուս շյուղերի (և ամենից առաջ դուրախտեսության) փոխադրումը ժամանակակից տեխնիկական հիմքի վրա:

Զարգացող երկրներում ամուր է հետաքրքրությունը սոցիալիստա-կան ինդուստրացման նկատմամբ, որը հնարավորություն է տալիս ու-սույունների մոբիլիզացման և պլանավորման նոր մեթոդների հիման վրա համեմատաբար սեղծ ժամկետում ստեղծել բարձր զարգացած ար-դյունաբերություն: Փորձը ցույց է տալիս, որ ի տարբերություն ՄՍՄ-ից, այդ երկրներից չորսբանայնուրը նպարտադիր չէ, որ ստեղծի համապար-փակ կումպլեքս՝ շեշտը դնելով ծանր արդյունաբերության վրա: Առաջին (տասներորդ) ինդուստրացումը սովորաբար տանում է դեպի առանձին ձեռ-նարկություններ և Հնուղերի ստեղծում, որոնք զուրություն ունեցող անտեսությունը բարձրացնում են տեխնիկական նոր աստիճանի:

Ինդուստրացումը զարգացող շատ երկրներում արդեն սկսվել է: Հնդկաստանում, Եղիպտոսում, Ալժիրում և այլ երկրներում շարք են մը-սած ժամանակակից տեխնիկայով հագեցված արդյունաբերական ձեռ-նարկություններ, այդ թվում Ժանր ինդուստրիայի ձեռնարկություններ: Գիտատեխնիկական հեղափոխության նվաճումների օգտագործումը հը-նարավորություն է ստեղծում արագացնել ինդուստրացումը, խուսափել

անխելական առաջադիմության որոշ միջակա ստադիաներից, որոնք անցել են ներկայիս զարգացած երկրները:

Սոցիալիստական օրինաացիայի երկրներում ինչուտորացման գործում հիմնական շեշտը դրվում է պետական սեկտորի զարգացման վրա, որի շրջանակներում այդ երկրների կառավարությունները ձգտում են կենտրոնացնել ժողովրդատնտեսական առաջատար նշանակություն ունեցող կորորտագույն մեծարևութիւնները: Իսկ կապիտալիստական օրինաացիայի երկրներում պետական բաղադրակազմությունը նպատակ ունի առավելապես ստեղծել այնպիսի հարկային, մարտային, վարկային ու տնտեսական այլ պայմաններ, որոնք ակտիվացնում են պետական և մասնավոր կապիտալի, ազգային և օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի գործունեությունը:

Հարգացող երկրների մեծ մասում ինդուստրացումը իր առաջին քայլերն է անում միայն և հանդիպում է լուրջ սոցիալաթիւններին, որոնք որոշվում են ոչ միայն կուսակազմի ֆունկցիոնալմանահիմնադրվածքով, այլև ներքին շուկայի նեղությամբ, կուլտուրական զարգացման և պրոֆեսիոնալ պատրաստության ցածր մակարդակով: Այս ամենը մի զգալի շահով որոշվում է մինչևպարտատնտեսական կացութեամբների հետադիմական ազդեցությամբ՝ դիսադրապիա դուրստնտեսության մեջ, ինչպես նաև օտարերկրյա մոնոպոլիստական կապիտալի կողմից ազգային հարստությունից հսկայական գումարների կորզումով:

Ագրարային ռեֆորմներ Սոցիալ-տնտեսական շատ պարզեմանիչ լուծույթներով հարստացվում է հրամայական անհրաժեշտություն՝ ագրարային արմատական վերափոխումներ կատարել հօգուտ դուրսագյուղացիների: Ոչ ինդուստրացումը, ոչ կուսակազմի պրոբլեմի ազդեցող լուծումը իրականանալի չեն՝ առանց խորապես ներխուժելու ագրարային հարաբերությունների մեջ: Ագրարային վերափոխումների պահանջը բխում է դուրստնտեսության մեջ տիրապետող արտադրական հարաբերություններից, որոնք կաշկանդում են արտադրողական ուժերի զարգացումը ոչ միայն դուրսում, այլև ամբողջ հասարակության մասշտաբով: Ագրարային բացի լուծման մեջ առավել մեծ լիակատարությունը միաշրջանվում են ազգային-ազատագրական հեղափոխության օրինակով ինդիաներն ու զարգացող երկրների բնակչության մեծ մասի անմիջական կարիքները:

Մահային, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի ագրարային կարգը շատ բազմապիսի է: Եվ, չնայած դրան, հնարավոր է առանձնացնել արտադրական հարաբերությունների հինգ պլաները՝ ձև, որոնց տարբեր դուրսդրումները հասուն են եղել զարգացող երկրների մեծ մասին՝ երբանայ ագտագրության պահին: Համայնական, ֆեոդալական և կրոնֆեոդալական, օտարերկրյա կապիտալի սեփականության վրա խարրսի-

վող հարաբերություններ (պլանտացիոն տնտեսություն), կապիտալիստական հարաբերություններ, որոնք հիմնված են ազգային կապիտալի սեփականության վրա, և շուկայի վրա կողմնորոշված մասի ապրանքային արտադրություն, որը հիմնված է անձնական աշխատանքի և մասնագոր սեփականության վրա: Տնտեսության այս մեկը տարբեր հարաբերություններ առանձին երկրների ագրարային կառուցվածքում իր կենտրոն է դնում ագրարային վերափոխումների բովանդակության, ձևերի ու մեթոդների վրա: Բայց, որպես կանոն, առանձնապես սուր է դրված տնտեսության առաջին երեք մեկերի վերացման կամ վերափոխման պրոբլեմը, որոնք ամենից ավելի ուժեղ են արգելակում զարգացումը: Վ

Սեռայական և կրոնֆեոդալական հարաբերությունները վերացվում են կալվածատերերի, ֆեոդալականացած ցեղային վերնախավի, տեղուհան կառավարիչների սեփականությունը քոնադրավելու կամ ես գնելու հիման վրա: Համայնական կարգի աստիճանական ձևափոխման միջոցով վերափոխվում է տնտեսության կոոպերատիվ ձևերի, որոնք հնարավորություն են տեղծում արտադրողական ուժերը զարգացնել տնտեսությունը համատեղ վարելու՝ խոր արմատավորված ավանդույթների հիման վրա: Օտարերկրյա պլանտացիաների վերացման պրոբլեմը լուծվում է օտարերկրյա կապիտալի նկատմամբ կիրառվող բնօրհանուր բաղադրականության շրջանակներում: Կրա լուծման ամենից արմատական մեթոդները մեկը հողի հանձնում է պետությանը կամ դուրստնտեսական բանվորների կողմնորոշմանը:

Ագրարային վերափոխումների բնագավառում ես պարզորոշ կերպով դրսեորվում է ազատագրված երկրների սոցիալական օրինաացիայի մեջ եղած տարբերությունը: Ոչ կապիտալիստական ուղիով ընթացող պետություններում հանգիստագրական ագրարային ռեֆորմները իրականացվել են ամենից ավելի հետևողականորեն և արդեն խարխուլ են ֆեոդալական հողատիրությունը, օտարերկրյա ագրարային ռեկոնստրուկցիաները ազգայնացվել են կամ դրվել վերահսկողության տակ, իսկ կոոպերացիան, որ պետությունը պաշտպանում է տնտեսապես ու կազմակերպորեն, նշանակալի զարգացում է ստացել:

Գյուղատնտեսության կապիտալիստական համակենտրոնացման պրոբլեմը ընայ ալտերնատիվը, դուրսում ոչ կապիտալիստական ուղիով զարգացող երկրների պայմաններում տնտեսապես ուսցիոնալ խոշոր արտադրության անցնելու միջոցն է ղառնում պետական տնտեսությունների ցանցի ստեղծումը (օտարերկրյա գաղութարարների և տեղական հողատերերի խոշոր տնտեսությունների բազայի վրա) և կոոպերացիայի զարգացումը: Տնտեսության համատեղ վարումը համապատասխանում է ցարգացող երկրների միլիոնավոր գյուղացիների արտադրական և սոցիալական փորձին: Իր երկակի բնույթի հետևանքով, համայնական

անտեսությունը, եթե նրա քաջքայումը չի հասնի բարձր աստիճանի, կարող է դառնալ անցողական ձև (ամբողջ էկոնոմիկայում կատարվող հեղափոխական վերափոխումների պայմաններում) դեպի հասարակական, սոցիալիստական սեփականությունը: Զարգացող մի քանի երկրներ արդեն կոտակակ են ղեկավարում կոոպերատիվ շինարարության օգտակար փորձ, որը ծառայում է որպես ոչ կապիտալիստական ուղիով ընթանալու կարևոր մեկուկ:

Պետության անտեսակց Տնտեսական անձան բարձր տեմպերի պահպանող զարգացող վտամբ, Նյուդային կառուցվածքի փոփոխությունները

Նր, ինչպես արագումը, արարարյին արմատական սեփարմաների իրականացումը, կուտակման միջոցների որոնումը, օտարերկրյա կապիտալի կողմից իրականացվող շահագործման սահմանափակումն ու վերացումը, համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության անբարենպաստ տևողությունների հաղթահարումը, ժողովրդի կյանքի նյութական ու կուլտուրական մակարդակի բարձրացումը՝ սրանք են այն կարևորագույն խնդիրները, որ պատմության ընթացքը օբյեկտիվորեն դրել է զարգացող երկրների առջև: Բուրդ աչա պրոբլեմները՝ հարկ կիրթի լուծել կոմպլեքս ձևով, բաղձի և հակառակակ սոցիալ-տնտեսական իրադրության մեջ: Այդ խնդիրների լուծման գործում կարևորագույն զեք պետք է կատարի պետությունը:

Մի կողմից նոր դասակարգերի կազմավորման և, մյուս կողմից, իմպերիալիստական շահագործման ղեմ պայտարի ուժեղացման արագ ընթացող պրոցեսների պայմաններում տեղի է ունենում հասարակության արագացած քաղաքական հասունացում զարգացող երկրներում և իրանց մեծ մասում՝ պետական իշխանություն սոցիալական բազայի տեղաշարժ դեպի այն սոցիալական ուժերի կողմը, որոնք ներգայացնում են հասարակական առաջադիմությունը: Այդ երկրների ժողովուրդների համար ամենինց ավելի լայն հեռանկարներ է բացում ազգային ղեմնկրատիայի պետությունը, որը հետևում է սոցիալիստական օրինեցացիային, Նեկում է զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղու համար պայքարող բուրդ առաջադիմական դասակարգերի ու խմբերի բլոկի վրա:

Պետության ներգործությունը տնտեսական պրոցեսների վրա այնքան ավելի լրիվ ու արդյունավետ է, որքան ավելի շատ է նա զարգանում ազգայնացման մեծամասնության շահերը արտահայտելու ուղղությամբ: Այդ երկրների էկոնոմիկայի զարգացումը ընդհանրապես չի կարող իրականանալ տարերայնորեն, պետությունը, որը հետևողականորեն վարում է հակաիմպերիալիստական քաղաքականություն և իրականացնում առաջադիմական սոցիալ-տնտեսական վերափոխումներ, վճարակն գեր է կատարում նրանց ձևավորման ու զարգացման գործում:

Գաղութային ճնշումից ազատագրված երկրների հակաիմպերիալիստական առաջադիմական զարգացումը, վերննթաց շարժումը ոչ կապիտալիստական ուղիներով ենթադրում է էկոնոմիկային պետության միջամտության ընդլայնում: Հետամնաց էկոնոմիկայի վերափոխումը, վճարակն հարձակումը օտարերկրյա մեծապրիտաների և իմպերիալիստական պետությունների դիրքերի վրա, մասնականից արդյունաբերության տեղընումը չի կարող իրականացնել ազգային մասնավոր կապիտալը, որը չափից դուրս սակավազոր է դրա համար: Այդ մասին է վերկայում զարգացող մի շարք երկրների օրինակը:

Գաղութային ճնշումից ազատագրված երկրներում տեղի է ունենում պետության սխտեմատիկ կակրվ մասնակցությունը ազգային արտադրողական ուժերի ընդլայնված վերարտադրության պրոցեսին՝ նրան մասնավոր բուրդ ուղղակի և անուղղակի մեթոդներով: Այդ դեպքում պետությունը հենվում է էկոնոմիկայի պետական սեփականության՝ սկեստական սեկտորի վրա, որը տարբեր երկրներում ընդգրկում է բանեկեր, ինֆրաստրուկտուրային խոշոր օբյեկտները, հողային տարածությունները, արդյունահանող և մշակող արդյունաբերության ձեռնարկությունները, արտաքին առևտրական ընկերությունները և այլն: Պետական սեկտորի կազմավորումն ու աճումը, պետության սոցիալական բնության համեմատ, տեղի է ունենում տարբեր ուղիներով. նախկին գաղութային ադամիստրացիայի սեփականության բուսագրավում, օտարերկրյա և տեղական կապիտալի ազգայնացում, ընդլայնված վերարտադրություն հենց պետական սեկտորի շրջանակներում, ռեսուրսների կուտակում պետական բյուջեի միջոցով:

Ազատագրված երկրներում տեղի է ունենում պետական սեկտորի տեկնաբար կշիռ բարձրացում էկոնոմիկայում: Այդ բանը առանձնապես օրոշակիորեն դրսևորվում է սոցիալիստական օրինեցացիայի երկրներում, որտեղ պետության ձեռքում է գտնվում արտադրական ապարատի ծանրակշիռ մասը: Քնն պետական ձեռնարկությունների բաժնիք զարգացող մյուս երկրների վերջնական արտադրանքի թողարկման մեջ համեմատաբար մեծ չէ (Հնդկաստանի ծանր արդյունաբերության մեջ 60-ական թվականների վերջին, օրինակ, մաս 14 տոկոս), պետությունը հակառակն դեր է կատարում առանձնապես կարևոր ժողովրդապետական օբյեկտների կառուցման գործում:

Պետական սեկտորի առաջադիմական նշանակությունն այն է, որ նա ներկայացնում է արտադրության հասարակական բնույթի համեմատաբար բարձր աստիճանը և հնարավորություն է տալիս իրականացնել վիսահողության մի շարք միջոցներ էկոնոմիկայի նկատմամբ՝ ի հակակշիռ մասնավոր տնտեսությունների տարբերի: Իրա շեղումով պետա-

կան սեկտորը կարող է զննական դեր կատարել ոչ կապիտալիստական ուղղով կենտրոնիկայի զարգացման գործում:

Այն երկրներում, որտեղ իշխանության գլուխ է սանցում հեղափոխական ուժերի բուհը, պետական սեկտորը զարգացրելով է ոչ միայն ազգային, այլև սոցիալական աշատազրույթյան նպատակներով, ձևոր է բերում ոչ միայն հակաիմպերիալիստական, այլև հակակապիտալիստական բնույթ: Նման պայմաններում այդ սեկտորի ընդլայնումը նշանակում է զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղու տեսնական ու օտջիալական բազայի ամրապնդում:

Տնտեսական զարգացման պետական պլաններ

Չարգացող շատ երկրներում կառավարություններ մշակում են տնտեսական զարգացման պլաններ, Սկզբնապես ծագելով որպես պետական ներդրումների ծրագրեր, որպես առանձին զերտանալիստիկաների պլանների միավորում, որը համաձայնեցված է պետական բյուջեի կենտրոնների և ծախսերի նախագծումների հետ, զարգացման պլանները սեփական աստիճանաբար ձևեր բերել համազգային բնույթ, այն է՝ զեկ նորշակի նպատակ ամբողջ կենտրոնիկայի մասշտաբով (որը, որպես կանոն, արտահայտվում է ազգային համախառն եկամտի, արտահանման, անտեսության ժամանակին սեկտորներում զբաղվածության մեծացման որոշակի առկոսի մեջ և այլն), սահմանել հիմնական ժողովրդատնտեսական համամասնությունները, նախատեսել արտադրության աճման անկանքը: Պլանավորումը ընդգրկում է տնտեսական զարգացման ծրագրի և զրա իրացմանն ուղղված միջոցառումների կոմպլեքսի մշակումը: պետական սեկտորում՝ անհրաժեշտ օնտուրների հայթհայթումը և դրանց անմիջական օգտագործումը: մասնավոր սեկտորի նկատմամբ՝ հարկային, մաքսային, վալյուտային միջոցառումները, մասնավոր կապիտալի գործունեության անմիջական կանոնակարգումը պլանի համաձայն:

Պլանավորման արդյունավետությունը կախված է շատ հանգամանքներից: Ժողովրդական տնտեսության մեջ պետական սեկտորի ունեցած դիրքերից, պետության սոցիալական բնույթից, ընդհանուր տնտեսական զարգացման ձևեր բերված մակարդակից, արտաքին պայմաններից, բուն պլանի որակից, համապատասխան կազմերի առկայությունից և այլն: Երպես կանոն, պլաններով նախատեսված ամենևին ոչ բոլոր ցուցանիշներն էին ձևոր բերվում սահմանված ժամկետներում: Այնուամենայնիվ, մի շարք երկրներում պլանային ցուցանիշները չկատարելու դեպքում անգամ պլանների իրականացման ընթացքում նախանձնված միջոցները ներգործություն ունենում էին կենտրոնիկայի առաջատար ճյուղերի զարգացման վրա, նպաստում էին նախկին ժողովրդատնտեսական համամասնությունների որոշ փոփոխմանը բարենպաստ ուղղու-

թյամբ, աշակցում էին օնտուրների մորիլիզացմանը: Զարգացող երկրների, հատկապես ոչ կապիտալիստական ուղղով ընթացող երկրների կենտրոնիկայի պլանավորման գործում ակտիվ օգնություն են ցույց տալիս սոցիալիստական երկրները, որոնք ունեն պլանային տնտեսություն վարելու մեծ փորձ:

Սոցիալիստական պետական երկրների կերպերում բնույթի կախումը

Նրանք ենթարկվում են նրանց անկախ ազգային պետությունների առաջացումն է, նրանց զեմոկրատական սոցիալական զարգացումն ու կենտրոնիկային պետության միջամտության իրողությունը, այս արտաքին պայմաններն են, ամենից առաջ, համաշխարհային սոցիալիստական օրտոնմի ազդեցությունը ժամանակակից պատմության ամբողջ ընթացքի վրա, որը կրում է համապարփակ բնույթ և արտահայտվում է հասարակական հարաբերությունների շատ պարաներում:

Սոցիալիստական և զարգացող երկրների տնտեսական կապերը պատմական հետամնացությունը հաղթահարելու գործում իրավահավասար, փոխշահավետ համագործակցության և աջակցության վրա հիմնված միջազգային տնտեսական հարաբերությունների տիպ են: Առանձնապես ներքա հարաբերություններ են հաստատվել սոցիալիստական երկրների և զարգացող այն երկրների միջև, որոնք ընտրել են ոչ կապիտալիստական ուղին: Հաջողել է լրջորեն թուլացնել նրանց կախումը համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսությունից ու նրա օրենքներից:

Զարգացող երկրների ձգտումը՝ տնտեսական անկախություն ձևոր բերել իմպերիալիզմից, հասնել սոցիալական վերակառուցման, օրյիկտիվորեն համապատասխանում է սոցիալիզմի շահերին: Մա նշանակում է, որ արագ զարգացող տնտեսական համագործակցությունը երկու խումբ երկրների միջև օնկ կայուն հիմք և լայն հեռանկարներ: Զարգացող և սոցիալիստական երկրների տնտեսական կապերի զարգացմանը նպաստում է նաև այն օրյիկտիվ հանգամանքը, որ սոցիալիստական երկրներում ստեղծված սոցիալական բազան նրանց թույլ է տալիս զարգացող երկրներն արտահանել մեծ թվով արդյունաբերական ապրանքներ, հատկապես արտադրության միջոցներ, որոնց սուր կարիքը զգում են այդ երկրները, ինչպես նաև համակողմանի տնտեսական օգնություն ցույց տալ նրանց: Մյուս կողմից, աճող համաշխարհային սոցիալիստական շուկան հարմարն պահանջարկ է ներկայացնում զարգացող երկրների արտահանվող ավանդական ապրանքների նկատմամբ: Վերջապես, այդ երկրների կապերի խորացմանն ու ընդլայնմանը նպաստում է սոցիալ-

ըրտական պետությունների էկոնոմիկայի զարգացման պլանայաչափ բընույթը, որի շնորհիվ տնտեսական Տարաբերությունների և համապատասխան պարտավորությունների սահմանը են կայուն ընդլայնվել: Գա զարգացող երկրների համար ունի մեծ նշանակություն, քանի որ թույլ է ապահովում ամբողջությամբ տնտեսական համամասնությունները, երկուսուսուցնել մտրոլ ժողովրդական տնտեսության վերակառուցում հեռանկարային հաշվով, վաճառահանման երաշխավորված շուկաների ապայությունը: Բնորոշ է, որ սովորական արտաքին առևտրական առաքումների և փոխառությունների մարման հաշվին մուծվող վճարների նշանակալի մասը զարգացող երկրները իրականացնում են մշակող արդյունաբերության նորասկսված ձևերի վրային արտադրանքով:

Համագործակցության ընթացքում կարևոր նշանակություն ունի տնտեսական ու տեխնիկական օգնությունը, օգնությունը կարգերի պատրաստման գործում, որ սոցիալիստական երկրները ցույց են տալիս զարգացող պետություններին: Սոցիալիստական պետությունների օգնությանը ավելի քան 60 զարգացող երկրներում կառուցվել կամ կառուցվում են ազգային տնտեսության մոտ 2500 օբյեկտներ: Արդյունաբերական և այլ օբյեկտների շինարարության ֆինանսավորման համար ՏՖՈ-ի անդամ երկրները հատկացրել են մոտավորապես 8 մլրդ ռուբլի: 1971 թվականին այդ օբյեկտների կեսից ավելին շահագործման էր հանձնվել: ՍՍՀՄ-ի հատկությունը զարգացող երկրներում կառուցվում է 115 ուսումնական առատություններ, որոնցից 70-ում 1980 թվականին արդեն սկսվել էին պարասպորտները: Անմիջականորեն շինարարական հրապարակներում սովետական մասնաճյուղերի սովորեցրել են ավելի քան 150 հազար որակյալ բանվորները ու վարպետները:

Սոցիալիստական պետությունների օգնությունը զարգացող երկրներին ազգային էկոնոմիկայի կառուցումը հիմնում է իր կարգում չի կարելի չափել միայն զրա ծավալով: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այդ օգնության նպատակային զերը (այն օգտագործվում է առաջատար ձևերով պետությունների և ճյուղերի սակզմման համար, որոնք փոխում են ազգային էկոնոմիկայի կառուցվածքը և դնում իմպերիալիզմի նրա անկախություն հիմքը, ռեզուրսների գերակշռող մասը ընկնում է պետական սեկտորի ձեռքը) և այն բացատրել արտոնյալ պայմանները, որոնցով արվում է նա (երկարատև ժամկետները և համեմատաբար ցածր տոկոսը, որոնք պայմանավորված են վարկերի մասին համաձայնություններով, սոցիալիստական երկրների օգնությանը կառուցված ձևերով պետությունները մնում են որպես այն երկրների ազգային սեփականություն, որտեղ նրանք կառուցվել են):

Բացի սոցիալիզմի երկրների անտեսական օգնության նշանակությունից այն երկրների համար, որոնց այն ցույց է տրվում, անհրաժեշտ

է հաշվի առնել զրա անուղղակի նշանակությունը բոլոր չարգացող երկրների համար: Այդ օգնությունը խախտում է իմպերիալիստական երկրների մոնոպոլիան կապիտալի, արտադրական սարքավորումների, գիտատեխնիկական դիտելիքների նկատմամբ: Ուստի սոցիալիստական երկրների օգնությունը զարգացող երկրների ստացած շահը ընդգրկում է նաև նրանց տնտեսական դիրքերի ամրապնդումը իմպերիալիստական երկրների հետ ունեցած հարաբերություններում:

Քարծր սեմպերով է աճում նաև ապրանքաշրջանառությունը սոցիալիստական և զարգացող երկրների միջև: ՍՍՀՄ-ի ապրանքաշրջանառությունը զարգացող երկրների հետ 1964—1971 թթ. ընթացքում մեծացել է 2 և ավելի անգամ: Սոցիալիզմի երկրների հետ առևտրական կապերի աճումը մի շարք կարևոր առավելություններ ունի զարգացող երկրներին, որոնք ամրապնդված են երկարաժամկետ առևտրական համաձայնագրերով և նպաստում են տնտեսական զարգացման պլանների կատարմանը կորտրադեստ երկրներում: Զարգացող երկրների համար առանձնապես բարենպաստ է ապրանքաշրջանառության նյութա-իրդին կառուցվածքը, առևտրական համաձայնագրերի հաշվարկների պայմանավորված շին փոխարկվող վալյուտայի ծախսումով: Սոցիալիստական երկրներում վերացվել կամ զգալիորեն իջեցվել են զարգացող երկրներից ստացվող ապրանքների մարտային գանձումները: Այսպեսով, տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը սոցիալիստական երկրներին հետ որոշ չափով թուլացնում է համաշխարհային կապիտալիստական կան երկրների մոնոպոլիան՝ որպես արդյունաբերական ապրանքների մասնակարողները և աշխարհի տնտեսապես թույլ զարգացած շրջանները: ՍՍՀՄ-ի և սոցիալիստական մյուս պետությունների համագործակցությունը զարգացող երկրների հետ ձեռք է բերում աշխատանքի կայուն մասնաման ընդլայնում, որը հակազդվում է իմպերիալիստական շահագործման սխեմանին՝ միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ոլորտում:

Իմպերիալիստական անրությունները ձգտում են զարգացող երկրները օգհպանել աշխատանքի միջազգային կապիտալիստական բաժանման սխեմանում: Նման շիննազգացումը մոնոպոլիաներն օգտագործող երկրներում կապիտալիստական հարաբերությունները ամրապնդելու և այդ երկրների ժողովուրդների շահագործումը սեղանակնելու համար: Իմպերիալիստական սխեմազրացումը, այսպեսով, տանում

է գեպի ազգային անկախությունն ձեռք բերած ժողովուրդների նոր ստորկացում:

Ձարգացող երկրները հասունացած սոցիալ-տնտեսական պրորիւմները լուծել և ժամանակակից խոշոր մեքենական արտադրությունն ստեղծել կարող են սոցիալիստական երկրների հետ մշտական ու համակողմանի փոխշահավետ համագործակցության ուղիներում միասին: Տնտեսական Փոխօգնության խորհրդի անդամ երկրների համագործակցության հետագա խորացման և կատարելագործման ու նրանց սոցիալիստական տնտեսական ինտեգրացման զարգացման կոմպլեքսային ծրագիրը այդպիսի համագործակցության լայն նախազորութիւններ է բացում զարգացող երկրների համար: Օդատարրծով աշխատանքի միջազգային սոցիալիստական բաժանման օգուտները, զարգացող երկրները կկարողանան լրիվ վերջ առլ միջազգային անիրաւիւհամալսար տնտեսական հարաբերութիւններին, բարձրացնել տնտեսական զարգացման անկարել և հասնել համակողմանի սոցիալական առաջադիմության:

ՀԱՎԵԼՅԱԼ ԱՐԺՆԵՐԻ ՕՐԵՆՔԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հավելլալ արժեքի օրենքը ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում ևս թափանցել է կապիտալիստական էկոնոմիկայի բոլոր կողմերը և որոշում է նրա զարգացման ամբողջ բնթացքը: Դրա հետ մեկտեղ այդ օրենքի գործողության մեջ կրեան են ևկել նոր մոմենտներ, որոնք և մենք բննության կանենք սվլալ գլխում:

§ 1. Հավելլալ արժեքի արտադրումը և յուրացման գրա ազդող նոր գործոնները

Հավելլալ արժեքի արտադրության և յուրացման մեխանիզմի վրա ազդող նոր գործոններից գլխավորներն են. ա) մոնոպոլիաների տիրապետության ուժեղացումը: բ) պետական-մոնոպոլիստական հարաբերութիւնների զարգացումը: գ) ժամանակակից գիտատեխնիկական հեղափոխության արդյունքների օգտագործումը կապիտալիզմի կողմից: դ) սոցիալիզմի համաշխարհային միտումի ազդեցութիւնը կապիտալիզմի զարգացման վրա: ե) դասակարգային պայքարի սրումը կապիտալիստական երկրներում:

Բացարձակ հավելլալ արժեքի արտադրութիւնը մերողների օտագործումը

Հավելլալ աշխատանքի ծարալը ժամանակակից պայմաններում ևս կապիտալիստներին դրոում է երկարացնելու աշխատանքային օրը: Մյուս կողմից, աշխատանքի շահագործման աճի գեւ բան-

ժօր դասակարգի մղած պայքարը, արժատական տեղաշարժերը դասակարգային ուժերի հարաբերակցության մեջ միջազգային ասպարեղում և կապիտալիստական երկրների զարգացման անկայունության ուժեղացումը կապիտալիզմի բնդհանուր ճղնածամի արգի էտապում բուրժուալիստի ստիպում են դիմել ղէշումների, կրճատել աշխատանքային ժամանակը:

ժամանակակից կապիտալիզմի համար բնորոշ է բուրժուական պետության ակտիվ միջամտությունը աշխատանքային հարաբերություններին, Այդ միջամտության գլխավոր խնդիրն է՝ ուժեղացնել շահագործումը, ճնշել բանվորական շարժումը, ամեն կերպ սահմանափակել աշխատանքի պայմանների բարելավման համար բանվոր դասակարգի պայքարի հնարավորությունները, Իրա հետ մեկտեղ հեղափոխական տրամադրությունների աճումից ունեցած վախը պետությանը ստիպում է իրականացնել բանվոր դասակարգի մասնակի պահպանները, որպեսզի մեղմացնի դասակարգային հակասությունների սրությունը, կանխի պրոլետարիատի անտեսական պայքարի մերձեցումը բաղաբանի և դրանով իսկ ապահովի մոնոպոլիաների տիրապետության պահպանումն ու ուժեղացումը: Բուրժուական պետության ուղիղակի մասնման ձևերից մեկը այն օրենքներն են, որոնք նորմավորում են աշխատաժամանակի տևողությունը: Արտադրատ այնպես է թվում, թե այդ օրենքները կոչված են ապահովելու բանվորների շահերը: Իրականում օրենսդրությունը կապիտալիստների թույլ է ապահովում աշխատանքի երկարացնել աշխատանքային օրը:

Ամեն 1938 թվականի օրենքով ֆեդերալ ենթակայության մեծարկություններում և հիմնարկներում մտղած է 46-ժամյա աշխատանքային շաբաթ, բայց Եստոնիայում և գաղափար դասախոսություններ Արցախ, արշտնախոսության սեղոնային էությունը համար պահպանված է աշխատանքային օրը մինչև 12 ժամի հասցնելու հնարավորությունը՝ առանց արտաժամ աշխատանքի վարձատրության: Չլուգանտեստության, Ակտաբայանարիության, մանրածախ առևտրի վրա այս օրենքը ընդհանրապես չէր տարածվում:

Կապիտալիստական մի շարք երկրներում թույլատրվում է աշխատանքային օրը երկարացնել արտաժամյա աշխատանքի օգտագործման ձևով: Բնակավայրեր արտաժամյա աշխատանքը վարձատրվում է բարձր լավով, այդ հավելումը չի հարկվում: Մասնաճյուղի անը, որ արտաժամյա աշխատանքում աշխատողը ծախսում է անհամեմատ ավելի մեծ լավով, քան նորմալ տեղաբնակյա աշխատողը շրջանակներում: Ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում ևս պրոլետարիատի ոչ պակաս ծանր տառապում է տեսչի երկար աշխատանքային օրը:

Այսպիսով, ժամանակակից պայմաններում հավելյալ արժեքի անը որոշ լավով Անոր է բերվում աշխատօրը ուղղակի երկարացնելու միջոցով: Սակայն ներկայումս գերակշռող նշանակություն ունեն կապիտալիստների հարստացման ուղիղ մեթոդները:

Մոնոպոլիստական կապիտալիզմի պայմաններում հարաբերական հավելյալ րում հավելյալ արժեքի ներման զգալիորեն բարձրացումը ժամանակակից պայմաններում անպատճառ է: XX դարի ընթացքում այն աճել է 2—3 անգամ: Քանի որ աշխատանքային օրը այդ նույն ժամանակամիջոցում քնդանուր առամամ փոքր-ինչ կրճատվել է, սակհայտ է, որ բուրժուազիայի հարստացման մեթոդները սխառեմում

կետով ավելի մեծ դեր է կատարում հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրությունը:

Ժամանակակից պայմաններում հարաբերական հավելյալ արժեքը ստացվում է աշխատանքային օրվա քնդանուր տևողության մեջ անհրաժեշտ ժամանակի բաժինը կրճատելու և հավելյալ ժամանակի բաժինը ավելացնելու միջոցով: Իսկ աշխատուժի վերաբաշխության համար անհրաժեշտ սպառման առարկաների արժեքի պակասեցման հետևանքով աշխատուժի արժեքի իջեցման արդյունք է: Բանվորների գոյության միջոցների արժեքի պակասեցումը, իր հերթին, աշխատանքի արտադրության հաստիքյան աճման արդյունք է այն էությունում, որոնք արտադրում են մասնաշահյան սպառման առարկաներ, ինչպես նաև այդ առարկաների արտադրության միջոցներ ստեղծող մյուսները:

Հարգազած կապիտալիզմի երկրներում տեղի ունեցող դիտարկումներին հակառակ հեղափոխությունը մոնոպոլիստական բուրժուազիան օգտագործում է պրոլետարիատի շահագործումը ուժեղացնելու համար:

Ձեռնարկությունների ամեն մի լայն տեխնիկական վերափոխում ավելցուկային հավելյալ արժեքի նոր մասսա է բերում համապատասխան ամբողջական կապիտալը ստանում է հարաբերական հավելյալ արժեքի: Քանի որ այդ կապիտալի առյուծի բաժինը բաժնեկրթում է մոնոպոլիստներին, այսպես նույն ճրանք էլ յուրացնում են հարաբերական հավելյալ արժեքի հիմնական մասսան:

Այդ պրոցեսը ընթանում է յուրահատուկ հակասական ձևով: Կան գործունեներ, որոնք աշխատուժի արժեքի վրա երկարորում են ոչ միայն այն իջեցնելու ուղղությամբ, այլև այն բարձրացնելու ուղղությամբ: Վերջինների թվին են պատկանում: ա) բանվոր դասակարգի պահպանումը: Բանք, որը վերցնում հաշվով որոշվում է արտադրողական ուժերի զարգացումը և կապիտալիստների ղեմ պրոլետարիատի մզած պայքարի հաջողությունների շնորհիվ բանվորների կողմից՝ նոլորական սպառողական արտադրանքի շրջանի օղեկցվող քնդանումը, այդ պայքարի սրումը և կրա հաջողությունը վճարական աստիճանով կապված են օտարաշխատանքի երկրների գոյության հետ: բ) աշխատանքի ինտանսիվացումը, որի հետևանքով պահանջվում են գոյության ավելի շատ միջոցներ՝ աշխատուժի վերականգնելու համար: գ) բանվորների որակավորման միջին մասնաճյուղի աճումը, որը կապված է արտադրության մեջ նորագույն տեխնիկայի կիրառման հետ: Սակայն, հարաբերական հավելյալ արժեքի աճման՝ կապիտալիզմին հատուկ տեղեկեցը պահպանվում է նաև ժամանակակից պայմաններում:

Կուտակված կապիտալի վիթխարի լավերը և արդի գիտատեխնիկական հեղափոխությունը մոնոպոլիստներին նախկինում չունեցած

հնարավորություններ են տալիս նոր տեխնիկան արտադրության մեջ արժատավորելու համար: Ավանդական խթանները, որոնք ընդհանրապես կապիտալիստներին և մասնավորապես մոնոպոլիաներին զրոյում են կիրառելու նոր տեխնիկան, այսինքն՝ ավելցուկային հավելյալ արժեքի հեռացնումը և մրցակցությունը, պահպանել են իրենց նշանակությունը: Երևան են եկել նաև նոր գործոններ, որոնք մոնոպոլիստական կապիտալիստի ստիպում են նորացնել արտադրության տեխնիկան: Գա առնելից առաջ տնտեսական մրցույթունն է սոցիալիստական և կապիտալիստական պիտանեների միջև: Զորեղով պաշտպանել իր զիրքերը այդ մրցության մեջ, մոնոպոլիստական պիտանությունը խթանող միջոցառումների միջոցով մասնավոր մոնոպոլիաներին շահադրուում է արժատավորելու նոր տեխնիկա: Գրա հետ մեկտեղ մոնոպոլի գները, ներքին շուկայի սահմանափակ տարողությունը, ձեռնարկությունների ֆերբենդացիությունը և նման այլ մամեմանները, որ ստեղծել է մոնոպոլիաների բուն էությունը, որոշում են գիտության ու տեխնիկայի ժամանակակից նվաճումների ու լրիվ կիրառումը կապիտալիստական արտադրության մեջ: Քնն մոնոպոլիստական ձեռնարկությունների տեխնիկական վերադիմումը կատարվում է մեծ թափով, տեխնիկայի պրտանցումը մակարդակի և կապիտալիստական ձեռնարկություններում դրա սեղալ կիրառումն մակարդակի միջև եղած ձեղքավածը հիմա ափելի մեծ է, քան եղել է մեր դարի սկզբին և երկրորդ համաշխարհային պատերազմից առաջ: Հոկայական բանակությանը պատենաներ մոնոպոլիաները պահում են դադարի և լին իրացնում, վախենալով հիմնական կապիտալի արժեզրկումից և մոնոպոլի գների անկումից:

Քանի որ խորանում են այն հակասությունները, որոնք խանգարում են լրիվ շափով օգտադրոնել պիտանության ու տեխնիկայի նորացումը նվաճումները հարաբերական հավելյալ արժեք ստանալու համար, կապիտալիստները աշխատում են բարձրացնել հավելյալ արժեքի ներսում քան վորները աշխատանքի լարվածությունը ամեն կերպ ուժեղացնելու միջոցով:

Աշխատանքի ինտենսի- Ազատ մրցակցության տիրապետության դարսվագծում դեր հավելյալ շրջանի կապիտալիստների համար աշխատանքի արժեքի արտադրութուն ինտենսիվացման գլխավոր միջոցները եղել են գործում հնդրողությունն ու վերահսկողությունը բանվորների աշխատանքի նկատմամբ, աշխատանքի գործարարային վարձատրությունը, մեկ բանվորի կողմից օպատարկվող մերենաների թվի ավելացումը, մերենաների շարժման արագության բարձրացումը: Այս մեթոդները հիմա էլ մասշտիվ են ամեն մի կապիտալիստական ձեռնարկա տիրոջ համար: Բայց ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում մոնոպոլիստական կապիտալը իր արժատարության տակ ունի բանվոր

ների աշխատանքի ինտենսիվությունը բարձրացնելու անհամեմատ ավելի լայն միջոցներ:

Արագացվում է կոնվեյերի շարժումը, որը բանվորներին ստիպում է բարձրացնել աշխատանքի ամենգը: Կոնվեյերային սխեմով պայմաններում մեկ բանվորի կատարած գործողությունները սերտորեն կապված են մյուսների աշխատանքի հետ, և ամեն մեկին զորոյում են արագ աշխատեի այն բանով, որ եթե նա ինչեցի իր աշխատանքի լարվածության աստիճանը, դա խափանումներ կատարացնել ամբողջ արտադրական պրոցեսում:

Եւշնորեն օգտազործվում են արտադրության մերենայացման ու արժատմասացման տեսակները, որոնք թույլ են տալիս հասնելու աշխատանքի ամենամեծ ինտենսիվության:

Կիրառվում է աշխատանքային օպերացիաների խրոնոմետրաթ, հաշվի առնելով բանվորի ամեն մի շրվածակ համար պահանջվող ժամանակը: Մտցվում են շարժումների նախապես մշակված նորմաների սխեմաները, որինակ աչ և ձախ ձևերի շարժումների՝ բանվորների համար պարտադիր սխեմաներ:

Կիրառվում են աշխատանքարժե օդարդակային բարձր ձևեր և այսպես կոչված «աշխատանքի տեսակների անալիտիկ գնահատման սխեմաները, որոնք նախատեսում են, որ աշխատանքի յուրաքանչյուր դասակարգված քրոչանել գնահատվի համապատասխան բաւով: Իսկ բանվորը պետք է լրտի բոլոր ուժերը, որպեսզի հասնի պահանջատես բալետի այնպիսի գրումարի, որը նրա համար սպահովի թեկուզ նվազագույն վատտադի:

Կազմակերպվում է մրցակցություն բանվորների և բանվորների բրդիգրների միջև աշխատանքի տեմպերը արագացնելու համար: Ձեռնարկություններում արժատարողվում է այսպես կոչված «տարրկային հարաբերությունների» միջուրտ: Այս բարձրչյուն տեմպիի տակ թաւում են բազմապիսի դեմազոգից եղանակներ, որոնց նպատակն է բանվորներին մասնակից դարձնել աշխատանքի ինտենսիվացման տարրեր մեթոդների մշակման ու իրականացման գործին:

Քանի որ աշխատանքի ինտենսիվության բարձրացումը տանում է գնել անհրաժեշտ աշխատանքի բաժնի պակասեցում և հավելյալ աշխատանքի բաժնի աճում աշխատանքային օրվա ընթացքում վատմվող աշխատանքի ամբողջ մասաչին մեջ, այսպ ստացվում է նույնպիսի արդյունք: Ինչ որ տեղի է ունենում հարաբերական հավելյալ արժեքի արտադրության ժամանակ: Մասկան օրպես աշխատանքային օրվա թաւեցված երկրորդայնան ձև, աշխատանքի ինտենսիվացումը նրա նորմալ մակարդակից բացի, նշանակում է բացարձակ հավելյալ արժեքի արտադրություն:

Մանոպոլիստները, կատարելագործելով արտադրության և աշխա-

տանքի կազմակերպումը, ղեկավարվում են ամենից առաջ առավելագույն հավելյալ արժեք ձևեր բերելու ձգտումով:

§ 2. Մոնոպոլ գների սխտանը

Ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում էական փոփոխություններ են տեղի ունեցել հավելյալ արժեքի օրենքի դրսևորումների ձևերի մեջ: Ինչպես ասված էր X դրևում, կապիտալիստական հարաբերությունները մակերեսում հավելյալ արժեքը Ջանդես է դալիս փոխակերպված ձևով, որպես շահույթ: Մինչևձեռնադրիտական կապիտալիզմի դարաշրջանում հավելյալ արժեքի օրենքը կոնկրետ կերպով դրսևորվում էր ժահույթի միջին նորմանի օրենքի ձևով: Մենոպոլիստական կապիտալիզմի ժամանակ այդ օրենքը հանդես է գալիս նախ և առաջ որպես մենոպոլ գերշահույթի օրենք: Այդ կապակցությամբ անհրաժեշտ է պարզել գների սխտանը ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում:

Մոնոպոլիաների տիրա- Մինչևձեռնադրիտական կապիտալիզմի ժամակապետությունը և մոնոպոլ նակ ապրանքների շուկայական գների, որոնք գների գոյացումը ատատանվում էին արտադրության գների շուրջը, պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցության համեմատ կազմվում էին ոչնչով շահահմանափակված մրցակցության ազդեցության տակ: Գրություններն այլ է իմպերիալիզմի պայմաններում: Ժամանակակից կապիտալիստական շուկայում գոյություն ունեն ոչ մոնոպոլ և մոնոպոլ գներ: Ոչ մոնոպոլ են այն գները, որոնցով ապրանքներ են վաճառում ոչ մոնոպոլիստական ձեռնարկությունները: Մոնոպոլիստ դրանք այն ապրանքներն են, որոնք արտադրվում են այնպիսի էությունում, որտեղ մոնոպոլացման աստիճանը համեմատաբար մեծ էլ:

Մոնոպոլ գները ժամանակակից կապիտալիզմի շուկայական գների սխտանում գրավում են գերիշխող տեղ: Դրանք բաժանվում են մենոպոլ բարձր և մոնոպոլ ցածր գներին: Մոնոպոլ բարձր են այն գները, որոնցով մոնոպոլիաները իրացնում են իրենց ապրանքները: Այդ գները միշտ ավելի բարձր են և արտադրության գներին, և ապրանքների արժեքներից: Մոնոպոլ ցածր են այն ապրանքների գները, որ մենոպոլիաները, որպես կանոն, գնում են մանր ապրանքարտադրողներից: Դրանք միշտ ավելի ցածր են համապատասխան ապրանքների հասարակական արժեքից: Մրցակցայնություն մոնոպոլիաները նրբումն զիմում են գների մանկրանք՝ մոնոպոլ բարձր և մոնոպոլ ցածր գների միջև եղած տարբերության շրջանակներում: Մոնոպոլ ցածր է նաև աշխատուժի գների, քանի որ, իրեն կանոն, կապիտալիստները ձգտում են աշխատավարձը պահպանել աշխատուժի արժեքից ավելի ցածր մակարդակի վրա:

Անհելով շուկայական գնի կոնկրետ ձև մոնոպոլիաների տիրապետության ոլորտում, մոնոպոլ գներ էականորեն տարբերվում է շուկայական փոխաբյույնները, որոնք թեկուզ միջնորդավորված են մոնոպոլիաների ազդեցությամբ, շարունակում են մեծապես կախված մնալ պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցությունից: Այդ հարաբերակցությունը ավելի է նաև մոնոպոլ գների վրա: Բայց մոնոպոլիաները, թեև ուղև որոշակի զմլարություններով, կարող են ընկնող պահանջարկի պայմաններում անգամ պահպանել իրենց ապրանքների բարձր գները: Կրպարում մենոպոլիստական ձեռնարկատերերին և հատկապես մանր ապրանքարտաձեռններում մենոպոլ գներ արժեք արժեքի այնպիսի դրամական արտահայտություն է, որի համար բնորոշ է ապրանքի գնի երկարատև ու կայուն շեղումը նրա արժեքից:

Պների մակարդակի վրա մոնոպոլիաների նկարդությունը մերթ-եմեր Մոնոպոլ բարձր գների սահմանում ձևեր է բերվում գները համապատասխան մակարդակով ֆիկսացնելու մասին մոնոպոլիաների պայմանաբար ֆիրմաները ստիպված են հետևել օլիգոպոլիստների և ապրանքների մասին սխտանը մոնոպոլիաների սահմանած գներով: Գների լիզելությունն նման սխտանը իրականացվում է նաև առանց մոնոպոլիաների համաձայնության, երբ գերիշխող դիրքը պատկանում է որևէ մեկ ընկերության, որը նման զեպումը զտանում է գները սահմանող միակ էլիգերը:

Մոնոպոլ գները բարձր մակարդակով պահպանելու համար սպառիչ են ստեղծում, նախ, մրցակցությունը կողմնակի ֆիրմաների կողմից, որոնք կապված չեն պայմանավորվածությամբ, երկրորդ, օտարմբ պահանջարկին, Կողմնակի ֆիրմաների հետ լիզել մրցակցայնություն մոնոպոլիաները գների մանկրման մեթոդից բացի օգտագործում են այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են նրանց զրկումը հումքի աղբյուրիաները գնելուց և այլն: Օտարերկրյա մրցակիցների զեմ կիրառվում հանջարկի նկատմամբ արգելվածն ապրանքի մեթոդները Պապոլիստները իրականացնում են ապրանքների առաջարկի սահմանափակման ուղղված հատուկ միջոցներ: Նրանք նախ և առաջ սահմանափակում են դրանց արտադրությունը, արգելակում տեխնիկական առաջընթացը: Բացի դրանից, զավթելով հումքի աղբյուրները, մոնոպոլաց-

ենեով տեխնիկական գյուտերի և գիտական հայտնագործությունների պատկանանքը և կիրառելով մրցակիցներին վրա ներդրածնու ուրիշ մեթոդներ, մոնոպոլիաները խոչընդոտներ են ստեղծում զեպի իրենց զբաղմամբ հյուսիսը նոր կոսմոսայինների առճուսքի զեմ, զիմարում են նոր ձեռնարկությունների կազմակերպմանը: Գները բարձր մակարդակով պահպանելու համար նրանք դիմում են ոչ միայն ընդլայնված վերաբառարության մասշտաբների սահմանափակման, այլև, եթե դա նրանց համար շահավետ է, նաև նրա ուղղակի կրճատմանը:

Ապրանքների առաջարկի սահմանափակումը մոնոպոլիաներն իրականացնում են նաև ապրանքների պաշարները շուկայից դուրս պահելու կամ նույնիսկ դրանք ուղղակի ոչնչացնելու և կամ ներքին շուկայից ավելի ցածր գներով արտասահման արտահանելու միջոցով: Միասնական կազմակերպիչի գործի են տալիս այսօրիկ վաճառքի միջոցով, ունկյանի օգնությամբ, պետության կողմից ներկայացվող արհեստական ոսպմական պահանջարկ ստեղծելու միջոցով և այլն:

Պետությունը և մոնոպոլիաները

Պետությունը և մոնոպոլիաները կարևոր գործոն է զարմել պետության տնտեսական բաղաբաղանդությունը, որը ներդրածում է զների վրա հօգուտ մոնոպոլիաների: Դա իրականացվում է տարբեր կզանակներով:

Առաջին, պետությունը մասամբ ինքը, համապատասխան օրենքներ հրատարակելով միջոցով, սահմանում է սովյալ հյուլի ապրանքների մոնոպոլ բարձր գներ: Այսպես, ԳՖՁ-ում կառավարական օրգանները շահագրգռված մոնոպոլիաների մասնակցությունը որոշում են ամխի և տղի գները:

Երկրորդ, մոնոպոլ բարձր գներ սահմանելու համար որպես կարևոր գործոն է ծառայում պետական պատերձների սեղաբաշխումը, երբ պետությունը մոնոպոլիաների համար երաշխավորում է նրանց պատվիրած ապրանքների բարձր գներ: Այս զեպում գները կազմվում են ոչ թե շուկայական մրցակցության միջոցով, այլ մոնոպոլիտական կորպորացիաների և համապատասխան կառավարական օրգանների միջև կայացվող պայմանավորվածությամբ: Նման զեպերում, որպես կանոն, իբրև գների հաշվարկման բազա վերցվում են սովյալ հյուլի ձեռնարկությունների արտադրության ամենաբարձր ծախսերը: Դրանց թվին են պատկանում ոչ մոնոպոլիտական սեկտորի ձեռնարկությունները, ինչպես նաև այն ձեռնարկությունները, որոնք թեպետ մտնում են մոնոպոլիտական ընկերությունների կազմի մեջ, բայց համեմատաբար հետամնաց են սեխնիկական զինվածությունը: Քանի որ մոնոպոլիաներն ունենում են արտադրության ամենից ավելի ցածր ծախսեր, գներ սահմանելու նման մեթոդը նրանց համար ապահովում է մոնոպոլ բարձր շահույթ:

Մոնոպոլիաների և պետության փոխհարաբերություններում գներ ընագավառում թելադրանքը (զիկտատը) պատկանում է մոնոպոլիաների, իսկ պետության զերբ սովորաբար հանգեցվում է լոկ մոնոպոլիաների սահմանած գների ստեղծելու և ընկնելու: Տեղի է ունենում մոնոպոլ գների պետականացում: Եթե շուկան որոշակի սահմանում է զբեում մոնոպոլ գների համար, ապա պետությունը հայտնի ձեպ ընդլայնում է այդ սահմանները, ֆիբսելով և հաստատելով մոնոպոլիաների համար շահավետ գների բարձր մակարդակ:

Պետական պատվերները ծառայում են իբրև գործոն ոչ միայն բարձր գներ սահմանելու, այլև դրանք այդ մակարդակում պահելու համար: Դա կապված է այն բանի հետ, որ պետությունը սիտանտատիկաբար ձեպ է բերում ազգային համախառն արդյունքի նշանակալի մասը, իսկ դա էականորեն բարձրացնում է ապրանքների ընդհանուր պահանջարկը:

Երրորդ, մոնոպոլիաների ապրանքների բարձր գներ սահմանելու նպատում է պետության բաղաբաղանդությունը ապրանքների արտահանման ու ներմուծման ընագավառում: Ապրանքների արտահանումը ներքին շուկայում զրանց առաջարկը սահմանափակելու միջոցներից մեկն է: Պետությունը իրախոսում է ապրանքների արտահանումը արտահանման պարզենների միջոցով, ինչպես նաև հատուկ նպաստներ վերադարձնելով այն զեպերում, երբ ապրանքնից արտաքին շուկաներն են նախ ժամանակ պետությունը պրոտեկցիոնիստական մարտային քաղաքականության միջոցով աշխատում է թույլ շույալ առաջարկի քաղաքական մեծ աճ գրոխց ապրանքների առճուսքի հատվին, Այս ամենը համապատասխան հյուլի մոնոպոլիաներին հարաբերություն է տալիս ներքին շուկայում պահպանել բարձր գները:

Պետությունը նպատում է ոչ միայն մոնոպոլ բարձր, այլև մոնոպոլ ցածր գներ հաստատելուն և պահպանելուն: Մասնավորապես, պետական ձեռնարկություններում արտադրվող ապրանքները (օրինակ, պետական ամխահանքերից արդյունահանվող ամուլիք, պետական էլիկտրակայաններում արտադրվող էլեկտրակայաներից) մասնավոր մոնոպոլիաների վաճառվում են արհեստականորեն ինքեցված գներով, իսկ զիմարկությունների վնասները պետությունը ծածկում է պետական բյուջեի հաշվին: Սա մոնոպոլ ցածր գների առանձնահատուկ, պետական ձեմ է:

Թեև ժամանակակից կապիտալիզմի համար տիպական է և զների նման պետական կարգավորումը, որի նպատակն է ապահովել մոնոպոլիաների ապրանքների բարձր գները, սրը զեպերում գների պետական կարգավորումը սահմանափակում է նրանց աճը: Դա տեղի է ունե-

նում այն ժամանակաշրջաններում, երբ ինֆլացիան ստանում է էկոնոմիկայի համար առանձնապես վտանգավոր շարժեր: Բայց գների նման կարգավորման ժամանակ կս մոնոպոլիաների համար ապահովված են գերշահույթները:

Մոնոպոլի բարձր է մոնոպոլի ցածր գների սահմանում տանում է գնպի արժեքի օրենքի դրսևորման ձևերի կերպարանափոխում: Մասնի որ մոնոպոլիաները որոշ շահով կարող են թիկաղղել գները, ապա գների ազատ խաղ շուկայում չկա: Մրցակցությունը, թևկուզե սրված, քնթախում է ամենևին ոչ ճավատար սկզբունքներով մոնոպոլիաների, շնորհապարզացված ֆիրմաների և մանր արտադրողների համար: Մոնոպոլիաների տիրապետությունը զգվարացնում է կապիտալի միջնուղային միգրացիան, քանի որ մոնոպոլիաները խանդարում են նոր կապիտալների առևտրի գնպի այն ճյուղերը, որտեղ գերակշռում է նրանց ազդեցությունը: Մոնոպոլացված ապրանքների գների շնորհան տեղությունում ու մակարդակը նրանց արժեքից ավելի նշանակալի են, քան մինչև մոնոպոլիտական կապիտալիզմի դարաշրջանում:

Մակայն մոնոպոլի գների շարժման հիմքը կս ապրանքային արժեքների շարժումն է: Մոնոպոլիաների տիրապետությունը թեև խարխում է, բայց չի վերացնում ապրանքային արտադրության հարաբերություններին սխանձը, որը շարունակում է գործել կերպարանափոխված ձևով, հետևաբար, շարունակում է գործել նաև արժեքի օրենքը: Մասնավորապես, երբ տվյալ ճյուղում էականորեն աճում են աշխատանքի արտադրողականությունն ու ինտենսիվությունը, ապա կրճատվում են կապիտալիստի արտադրության ծախսերը, իսկ դա իր հետ բերում է մոնոպոլի շահույթի բարձրացում:

Միջնուղային մրցակցության պրոցեսում տեղի է ունենում կապիտալի հոսք գնպի ավելի շահույթների ճյուղերը: Այդ ճյուղերում գերիշխող մոնոպոլիաների գիմարությունը զգվարացնում է, բայց չի կարող կանխել կապիտալի առևտրը գրսից:

§ 3. Մոնոպոլի գերշահույթը կապիտալիտական շահույթի ժամանակակից առանձնահատուկ ձևն է

Մոնոպոլիտական սեփականությունը և մոնոպոլի գերշահույթը

Ազատ մրցակցության դարաշրջանում, երբ տնտեսական էր կապիտալիտական սեփականությունը մասնավոր ձևը, շահույթի նորման կապիտալիտական տնտեսության յուրաքանչյուր ճյուղում օրինկտիվորեն ձգտում էր գնպի շահույթի միջին նորման: Ընդունվելով, գոյություն ունեցող ավելցուկային շահույթ, բայց առանձին կապիտալիտար կարող էր այն ստանալ որևէ էական տեխնիկական կատարելագոր-

ծույթում կիրառելու պայմանով միայն: Ըստ որում այդ շահույթը առանձին կապիտալիտի համար ունեց է պիզոդի, անցողիկ բնույթի: Նա կարող էր այն ստանալ այնքան ժամանակ միայն, քանի դեռ նրա կիրառումը տեխնիկական հայտնագործությունը զգալի տարածում չի ստացել ավել ճյուղում, Մոնոպոլիտական կապիտալիզմի պայմաններում կս գոյություն ունի նման շահույթ տեխնիկական նորարարությունների կիրառումից: Այդ շահույթը գոյանում է նաև ոչ մոնոպոլիտական ձևաարձանում են այն մոնոպոլիտական ձևաարձանություններում, որոնք ունեն հսկայական միջոցներ, և ուստի կարող են կիրառել գիտությունն ու տեխնիկային նվաճումները անպիտի մասշտաբներով, որոնք մասնակի չեն մանր և միջին կապիտալիտաների համար:

Սակայն տեխնիկական նորարարությունների կիրառման շնորհիվ ստացվող գերշահույթը չէ, որ առանձնահատուկ է կապիտալիտական սեփականության մոնոպոլիտական ձևի համար: Մոնոպոլիաները կարող են գերշահույթ ստանալ նաև առանց նոր տեխնիկայի կիրառման: Մոնոպոլիտական սեփականության համար առանձնահատուկ է այն գերշահույթը, որը իրենից ներկայացնում է մոնոպոլիաների ձևաարարություններում միջոցների վճարական մասսայի, գիտատեխնիկական գյուտերի ու հայտնագործությունների, հումքի աղբյուրների ու ռեսուրսների, հաղորդակցության միջոցների, դրամական կապիտալի, ապրանքների վաճառահանման համակարգի անարդյունավետության արդյունք:

Մոնոպոլիաների բնդիտներ շահույթը սպեցիֆիկ մոնոպոլի գերշահույթից բացի իր մեջ բնդգրկում է նաև միջին ավելցուկ և լրացուցիչ (ավելցուկային) շահույթը, որը ստացվում է տեխնիկական հայտնագործությունների կիրառման շնորհիվ: Մոնոպոլի բարձր գները հավատար են $C + V + P_1 + P_2 + P_3$, որտեղ $C + V$ -ն՝ արտադրության - ծախսերն են, P_1 -ը՝ միջին շահույթը, P_2 -ը՝ լրացուցիչ (ավելցուկային) շահույթը, իսկ P_3 -ը՝ մոնոպոլի գերշահույթը: Իրենց տնտեսական պրակտիկայում մոնոպոլիաները, իհարկե, չեն սահմանադատում շահույթի այս ձևերը: Նրանք ձգտում են ստանալ որքան կարելի է շատ շահույթ՝ անկախ նրա ձևերից: Թայց մոնոպոլիաների հենց բնույթովն օրոշում է ոչ թե բնդհարապակ շահույթի, այլ մոնոպոլի գերշահույթի կորզումը, իսկ առանց այդ գերշահույթի յուրացնելու կապիտալիտաները տնտեսապես շահագրգռված չլին լինի մոնոպոլիաների գոյության մեջ:

**Մանուկիաների գերա-
նայի արդարները**

Դեռ մինչև արտադրության միջոցների մոնոպո-
լիստական տիրապետությունը կային կապիտա-
լիստներ, որոնք արդյունաբերողի գործանկե-
թյանը համատեղում էին վաճառականի ֆունկցիաների հետ, կապիտա-
լի սեփականությունն էր հողի սեփականությունը և հարստացում էին
հավելյալ արժեքի ոչ թե մեկ, այլ երկու կամ բոլոր ձևերի հաշվին:

Այն, ինչ մինչև մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զարաշրջանում
իրենից ներկայացնում էր պատահական երևույթներ, իմպերիալիզմի ժա-
մանակ գարձավ օրինաչափություն: Բուրժուազիայի մոնոպոլիստական
վերահսկողի ներկայացուցիչները իրենց ձեռքում տնտեսական վիթխա-
րի ռեսուրսներ համահեծանորեն ցնցելու շնորհիվ սկսեցին իրենց կապի-
տալները ներդնել էկոնոմիկայի տարբեր ոլորտները՝ արդյունաբերու-
թյան, արևակայարտի, առևտրի մեջ, ծառայությանի ոլորտում, բան-
կային և ապահովագրական գործի մեջ և, վերջապես, գյուղատնտեսու-
թյան մեջ: Գրանով իսկ մոնոպոլիստական բուրժուազիայի նկատմաները
ընդգրկում են հավելյալ արժեքի բոլոր ձևերը:

Մոնոպոլիստների յուրացրած արժեքը իր մեծությունը գուրու է գա-
լես մոնոպոլիստական ձևանարկություններում արտադրող հավելյալ
արժեքի սահմաններից, նա ընդգրկում է հետևյալ տարրերը.

1. Հավելյալ արժեքի ավելցուկը, որը ստեղծվում է մոնոպոլիստների
ձևանարկություններում այն բանի հետևանքով, որ այնտեղ աշխատանքի
արտադրողականությունը, իսկ այդ պատճառով էլ շահագործման աստի-
ճանք ավելի բարձր է, քան ոչ մոնոպոլիստական ձևանարկություններում:

2. Աշխատանքի ա մեկի մի մասը, որ մոնոպոլիստները վերցնում են
բանվորներից՝ նրանց աշխատանքը աշխատանքի արժեքից ավելի ցածր
գնով վարձատրելու միջոցով և նրանց սպառման առարկաներ վաճառե-
լու միջոցով՝ այնպիսի դեպքում, որոնք զերբաղանցում են այդ առարկա-
ների արժեքն ու արտադրության գինը: Աշխատանքի արժեքի մի մասի
յուրացումը մոնոպոլիստների կողմից երևան է դալիս աշխատանքի արժե-
քի և մոնոպոլիստների վճարած աշխատավարձի մակարդակի միջև եղած
ճնդրվածքի մեջ, ինչպես նաև սպառման առարկաներ արտադրող մոնո-
պոլիստների ձևանարկություններում աշխատանքի արտադրողականու-
թյան գինամիկայի և այդ ապրանքների գների գինամիկայի միջև եղած
տարբերության մեջ: Աշխատանքի արտադրողականությունը աճում է, և
հետևաբար, ինչու է սպառման առարկաների արժեքը: Բայց մոնոպո-
լիստները անընդհա մ բարձրացնում են դրանց գները:

3. Այն հավելյալ արժեքի մի մասը, որը արտադրվում է ոչ մոնո-
պոլիստական կապիտալիստական ձևանարկություններում, բայց յու-
րացվում է մոնոպոլիստների կողմից շրջանառության ոլորտի միջոցով
իրենց ապրանքները բարձր գներով այդ ձևանարկություններին վաճառե-
լու և նրանց արտադրանքը արհեստականորեն իջեցված գներով գնելու
միջոցով:

4. Քաղաքի և գյուղի մասը արտադրողների հավելյալ արդյունքի և
անհեռանշա արդյունքի մի մասի արժեքը՝ այդ հավելյալում են մոնոպոլիս-
տները շրջանառության ոլորտի միջոցով՝ այդ արտադրողներին բարձրաց-
րած գներով ապրանքների վաճառելու և իջեցված գներով նրանց արտա-
դրանքը գնելու միջոցով: Մա հատկապես վերաբերում է գյուղացիների
հիմնական մասույցի կողմից արտադրվող ապրանքների արժեքին:

5. Այն արժեքը, որը ստեղծվում է մոնոպոլիստների կողմից արտա-
հանվող կապիտալի գործադրման երկրներում: Նկատի է առնվում այդ
արժեքի հետևյալ տեսակները.

ա) այն հավելյալ արժեքը, որը արտադրվում է կապիտալի գոր-
ծադրման երկրներում մոնոպոլիստների կողմից ստեղծված ձևանարկու-
թյուններում: Մոնոպոլիստները լայնորեն օգտագործում են այն հանդա-
մանքը, որ կապիտալ ներմուծող երկրներում աշխատավարձը ավելի
ցածր է, քան այն արտահանող երկրներում: Աշխատավարձը առանձնա-
պես ցածր է տնտեսապես թույլ զարգացած երկրներում:

բ) այն հավելյալ արժեքի մի մասը, որը արտադրվում է կապիտալ
կիրմուծող երկրների տեղական ձևանարկատերերին պատկանող ձևա-
պիտանքներում: Օտարերկրյա մոնոպոլիստները հաճախ իրենց կա-
պիտալները ներդնում են այդ ձևանարկությունները, այդպիսով յուրաց-
նելով այնտեղ ստեղծվող հավելյալ արժեքի մի մասը:

գ) կապիտալ ներմուծող երկրի մանր արտադրողների հավելյալ ար-
գյունը և անհրաժեշտ արդյունքի մի մասի արժեքը, որը անհամարժեք
փոխանակության միջոցով գալիսում են օտարերկրյա մոնոպոլիստների
յուրահաստիքային ոլորտի միջոցով:

Այսպիսով, մոնոպոլի բարձր շահույթը կուտակում է այն եկամուտ-
ների բոլոր ձևերը, որ մոնոպոլիստական բուրժուազիան ստանում է էկո-
նոմիկայում ունեցած իր տիրապետության և իմպերիալիստական, դա-
գուսթային և տնտեսապես կախյալ երկրների բնակչության ճնշող մեծա-
մասնությունը շահագործելու շնորհիվ:

Արդյունաբերական մոնոպոլիստների ստացած զերբաշույթից բացի
մոնոպոլիստական բուրժուազիան գերշահույթ է ստանում նաև ֆինանս-
ական զանազան գործառնությունների միջոցով: Այսպես թվին են պատ-
կանում էմիտին և հիմնադիր շահույթները, որ մոնոպոլիստները յու-
րացնում են արժեթղթերը բաց թողնելուց: Մոնոպոլիստական բուրժուա-
զիան հարստանում է իր երկրի բանվոր դասակարգի և աշխատավորների
ոչ պրոլետարական խավերի, ինչպես նաև ուրիշ երկրների բանվոր
դասակարգի և աշխատավորների ոչ պրոլետարական խավերի շահա-
գործման հաշվին: Անտազոնիզմ գոյություն ունի ոչ միայն մոնոպոլիս-

տական բուժօգնության և պրոֆեսորիատի միջև, այլև նրա ու բոլոր աշխատավորների միջև Այս ամենը օրջկտրվ հիմք է հակամոնոպոլիտական լայն հակա ստեղծելու համար:

§ 4. Ծանոյրի միջին նորմայի օրենքի գործողության յուրահատկությունը ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում

Ծանոյրի միջին նորմայի օրենքի գործողությունը բարդացնող գամենները

Մոնոպոլիտական կապիտալիզմի գորաշրջանում շահույթի միջին նորմայի օրենքի գործողությունը բարդանում է հատուկ հանշամանքներով, որոնք պայմանավորված են մոնոպոլիտների տիրապետությամբ Այդ հանգամանքներից դիտավորները հետևյալներն են Ծանույթի նորմայի տարբերությունները այժմ որոշվում են ոչ միայն, իսկ համախ հաս ոչ այնքան կապիտալի օրգանական կազմի տարբերություններով, որքան արտադրության ալ կամ այն ճյուղում մոնոպոլիտների տիրապետության աստիճանով: Մոնոպոլիտական Առևտրափոխանների շահույթի նորման զգալիորեն աճելի բարձր է, քան ոչ մոնոպոլիտական Առևտրափոխանների: Ուստի այն ճյուղերում, որտեղ արտադրությունը աճելի մեծ շափով է կենտրոնացված մոնոպոլիտների Առևտրափոխաններում, շահույթի նորման սովորաբար ցուկի բարձր է, քան արտադրության մոնոպոլացման վերոր աստիճան ունեցող ճյուղերում:

Տնտեսական ռեսուրսների վճարական մասը մոնոպոլիտների Անջում համակենտրոնացած լինելու հետևանքով նրանք կարող են ոչ միայն կորզել, այլև հաստատուն կերպով պահպանել իրենց ստացած շահույթի աճելը: Փա նշանակում է, որ մոնոպոլիտների տիրապետությունը խոչընդոտում է կապիտալիտական ամբողջական շահույթի նշանակալի մասի ներկրավմանը ճյուղերի միջև դրա հավասարեցման ընդհանուր պրոցեսի մեջ:

Մոնոպոլիտների տիրապետությունը էականորեն խախտում է շահույթների հավասարեցման մեխանիզմը, բարդացնել է միջնյուզյուզի մրցակցությունը: Գովարացել է շահույթի ցածր նորմա ունեցող ճյուղերից դեպի շահույթի աճելի բարձր նորմա ունեցող ճյուղերը կապիտալի հոսքի պրոցեսը:

Եթե օվայլ ճյուղում մի քանի հզոր մոնոպոլիտներ հրամանատարական էրը են քրավել, ապա, մրցակցելով միմյանց հետ, նրանք միամտանակ գործում են համատեղ, որպեսզի խոչընդոտ հանրատեսակ նոր Առևտրափոխանների ստեղծմանը սկզբնականի՝ ֆիբմաների կազմից ալջ թվում և անկախ ֆիբմաների, օրոք փորձում են ուրշ ճյուղերից

անցնել այդ ճյուղը: Այդ բանն արվում է նոր դյուտների ու հայտնագործությունների պահանջները զավթելու միջոցով, ինչպես նաև կողմնակիներին հումքից, վառելիքից, էլեկտրաէներգիայից զրկելու մասին կամ գրանք բարձր գներով բաց թողնելու մասին համապատասխան հումքային, վառելիքային և ալլ ընկերությունների հետ պայմանագրով բաժնույն Անք բերելու միջոցով: Ճնշում է գործողությունը բանկերի վրա, որպեսզի վերջիններս վարկ չտրամադրեն նոր մրցակցող Առևտրափոխաններին:

Փա հետևանքով կերպարանափոխվել է շահույթի միջին նորմայի օրենքի գործողությունը: Գլխավորն այն է, որ այդ օրենքի գործողությունը կենտրոնակից մոնոպոլիտական սեկտորում որոշ սահմաններում աստեղանակում է ոչ մոնոպոլիտական սեկտորում նրա ունեցած գործողությունից:

Մոնոպոլիտները և նորմայի օրենքը

Ազատ մրցակցության ժամանակաշրջանում շահույթի միջին նորմայի օրենքի գործողությունը չէր նշանակում յուրաքանչյուր օվայլ պահին բոլոր ճյուղերի համար շահույթի միատեսակ նորմայի սահմանում: Մոնոպոլիտների տիրապետության ժամանակ մոնոպոլիտական տարրեր միավորումների շահույթի նորմաների միջև եղած տարբերությունները պատում են բավական նշանակալի ու երկարատև:

Կապիտալի հոսքի համար մոնոպոլիտների ստեղծած բազմակիս խոչընդոտները շին վերացնում նրա միջնյուզյուզի սեղաշարքը: Մոնոպոլիտների տիրապետությունը հակառակ ձևով է ազդում կապիտալի միգրացիայի վրա. մի կողմից, նա զանազան խոչընդոտներ է ստեղծում կապիտալի հոսքի համար, իսկ մյուս կողմից, ստեղծում նոր խթաններ ու Անք՝ մի ճյուղից մյուսը նրա տեղափոխման համար:

Մոնոպոլիտների կապիտալացվող շահույթի մեծությունը այնքան է աճում, որ թույլ է ապին այն ներգնել արտադրության տարրեր ճյուղերը, երբ արտադրության օվայլ ճյուղում տիրապետող մոնոպոլիտները օգտագործում են իրենց ուժը, որպեսզի խանցարեն կողմնակի ֆիբմաներին՝ մուտք գործելու իրենց շահին ոլորտը, այսպ. մյուս մոնոպոլիտները կարող են լինել ոչ պակաս գործող, որպեսզի հաղթահարեն խոչընդոտները և ներխուժեն շահույթի բարձր նորմա ունեցող ճյուղը: Կապիտալի միգրացիան շահույթի համեմատաբար ցածր նորմա աճող ճյուղերից դեպի շահույթի բարձր նորմա ունեցող ճյուղերը որոշվում է այն բանով, որ մոնոպոլիտները մշտապես ընկած են շահույթի աճելի բարձր նորմա ստանալու հետևից:

Ապում են կապիտալի միգրացիայի նոր Անքը: Մոնոպոլիտական հոսքը ընկերությունները համախ բաց են անում իրենց համար անհրա-

կապիտալի օրգանական կազմի աճումը և շահույթի նորմայի անվանակ սահմանվելը օրենքի գործողության ասանկանալու պարագային

Գիտությունն ու տեխնիկայի նորագույն նվաճումները կիրառումը արտադրության մեջ իբր հեռու բերում է այն առարկայացված աշխատանքի քանակի մեծացում, որ բաժին է ընկնում կենդանի աշխատանքի ամեն մի միավորին: Արտագրության ամրամասնում տարածման կապակցությամբ տեղի է ունենում կապիտալի տեխնիկական կազմի աճում, իսկ այդ հիմքի վրա բարձրանում է նաև նրա օրգանական կազմը: Փանի որ կապիտալի օրգանական կազմը աճում է, շահույթի ընդհանուր նորման պետք է ընկնի: Բայց արտադրության կապակցությամբ շահույթի և ընդհանուր նորման օրգանական կազմի — աճումը: որը տեղի է դառնում է կապիտալի օրգանական կազմի — աճումը: որը տեղի է դառնում զգալիորեն ավելի դանդաղ, քան կապիտալի տեխնիկական կազմի աճումը: ԱՄՆ-ի մշակող արդյունաբերության մեջ 1913-19-ի Վարաբերակցությունը 1939—1966 թթ. ընթացքում 6,7 : 1-ից աճել է ճանաչել է 8 : 1-ի:

Շահույթի նորմայի անկման տեղեկացի օրենքի գործողության առաջնահատուկությունները էկոնոմիկայի մոնոպոլիստական սեկտորում պայմանավորված են այն բանով, որ շահույթի նորմայի անկմանը հակազդող գործոնները այստեղ գործում են առանձնահատուկ ուժով: Ահազդող օրենքի շահագործման աստիճանը և, հետևաբար, հավելյալ արժեքի խառնուրդի շահագործման բարձր են մոնոպոլիստական ձեռնարկություններում: Տեխնիկական շարժումները արմատավորումը արտադրության մեջ, դրանք մոնոպոլիստական ձեռնարկություններում ավելի արագ, քան նրանում է դեպի հավելյալ արժեքի նորմայի բարձրացումը: Այսպես հավասար պայմաններում դեպի շահույթի նորմայի բարձրացում է շեշտ մոնոպոլիստիկան են զավթում մամանակակից գիտությունն ու տեխնիկայի կարևորագույն նվաճումները:

Տեխնիկական առաջադիմությունը արագացնում է կապիտալի պարտաբար, որը հակազդում է շահույթի նորմայի անկմանը: Բայց այդ բանը տեղի է ունենում ձեռնարկությունների տնտեսական բավարար մանկարկության պայմաններում: Պարզ է, որ, օրինակ, ապրանքների վաճառահանման, վարկերի ստացում և այլ իմաստով, նման մաներալիստություն ունեն նախ և առաջ մոնոպոլիստները: Հաստատուն կապիտալի խնայողականության ստացվող օգուտները ևս բաժին են ընկնում գերազանցապես մոնոպոլիստներին, որովհետև նրանց պատկանող խոշոր ձեռնարկությունները ավելի հեշտ կարող են ապահովել արտադրական կարողությունների, հումքային նյութերի, վաճառքի, էլեկտրաէներգիայի խնայողական օգտագործումը և այլն:

Արդյունաբերական տնտեսության բարձր զարգացած և թույլ զարգացած երկրների միջև արտաքին առևտրում կատարվող ոչ համարժեք գոտանակումից զարնայալ շահում են մոնոպոլիստները: Նրանց հարստանում են ոչ միայն այն բանից, որ տնտեսական թույլ զարգացած երկրներում իրենց ապրանքները վաճառում են արժեքատակներին ուժեղացած գներով և իշխող գներով դեռևս այդ երկրներում արտադրվող ապրանքները, այլև այն բանից, որ այդ երկրներում տեղաբաշխում իրենց ձեռնարկություններում ապրանքները արտադրում են արտադրության ցածր ծախսերով, իսկ համաշխարհային շուկաներում դրանք վաճառում բարձր գներով:

էկոնոմիկայի մոնոպոլիստական սեկտորում շահույթի նորմայի անկման տեղեկացի հակազդող զորք գործում է պետության մասնակցությունը մոնոպոլիստական գերշահույթի ապահովմանը, մասնավորապես, մոնոպոլիստներին նրա ցույց տված աջակցության այնպիսի ձևեր, ինչպիսիք են հիմնական կապիտալի ամրապահման արտոնյալ պայմանների ստեղծումը, ապրանքների պետական գնումները մոնոպոլիստներին՝ բարձր գներով:

Մոնոպոլիստների կողմից գերշահույթի սխտեմատիկ կորցումը նըրահանում է, որ շահույթի նորմայի անկման տեղեկացի և դրան հակազդող տեղեկացի հարաբերակցությունը դատավորում է վերջինիս օգտին: Այդ պատճառով մոնոպոլիստների շահույթի նորման շարունակ գտնվում է բարձր մակարդակում:

Շահույթի նորմայի անկման տեղեկացի օրենքի նվաճում առանձնահատուկությունները սրում են կապիտալիստական ամբողջ վերադարձության հակառակությունները: Այն մոնոպոլիստական սեկտորում, որտեղ շահույթի նորմայի անկման տեղեկացի ուժը ավելի զորեղ է դրան հակազդող գործոնների ուժից, այդ օրենքը իրականացվում է կործանարար կերպով: Ունեղանում է մոնոպոլիստների և ոչ մոնոպոլիստական ձեռնարկությունների տնտեսավարման պայմանների անհավասարությունը, որը արտահայտվում է մանր ու միջին ձեռնարկատերերի բազմաթիվ սնանկարության մեջ, մոնոպոլիստների կողմից դրանց կապիտալների կլանման մեջ:

Սկի մոնոպոլիստները կարողանում են իրենց ձեռնարկություններում փակասորեն արգելակել շահույթի նորմայի անկման տեղեկացի, սպա, բնականաբար, նրանց ձեռքում արտադրության վիթխարի ճամբակետությունները գնալուց բուռն կերպով աճում է շահույթի մասնակցությունը: Այնպիսի կորստբացիաների շահույթը հարկերը վճարելուց առաջ 1940 թրվականին կազմում էր 10 մլրդ դոլար, 1950 թվականին՝ 43, 1960 թրվականին՝ 50, 1969 թվականին՝ 91 մլրդ դոլար:

Համաշխարհային երկու պետականների պայքարի և բարձրագույն կրթության պահպանման կրթության համակարգի պահպանման պայքարի ազդեցությունը շարունակվում է:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի խորացումը, երկու համաշխարհային պետականների ուժերի հարաբերակցության փոփոխությունները հողում սոցիալիզմի օրակարգում դրել են կապիտալիստական պետության բուն գոյության հարցը: Դա սակայն էլ մոնոպոլիստների իրենց շահույթների որոշ մասը հարկերի ձևով սալ պետությունը՝ որպեսզի ապահովվի մոնոպոլիստական կապիտալի ընդհանուր շահերը:

Աշխատավորների ֆունդի, սոցալման հասարակական ֆունդերի աճում սոցիալիստական երկրներում կապիտալիստական պետությունների բանվորներին պայքարի է ողջնշում հանուն աշխատավորների և սոցիալական կարիքների համար պետության ժախսերի ավելացման:

Պետության մասնակցությունը մոնոպոլիստական զերշահույթի ապահովմանը տանում է դեպի բանվորների դասակարգային պայքարի սրում ընդդեմ կապիտալիստների: Աշխատավորների շատ գործազույններ ծագում են պետական-մոնոպոլիստական այնպիսի միջոցառումների կապակցությամբ, ինչպիսիք են դեղերի բարձրացումը պետության կողմից՝ զրանց սկզբնականներում կարգով, ձեռնարկությունների փակումը արտադրության «վերակառուցման» պետական «պլանների» համաձայն: Ազգային ենամտի նշանակալի բաժնի համակենտրոնացումը պետության ձեռքում դասակարգային սուր պայքարի առարկա է դարձնում պետության ֆինանսական գործունեությունը: Պետական ձեռնարկությունների համար զբաղված բանվորները անմիջականորեն շահագործվում են մոնոպոլիստական ամբողջական կապիտալի կողմից, որը մարմնավորված է պետական սեփականություն մեջ:

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի պայմաններում բանվորների պայքարը ընթացում է ոչ միայն առանձին կապիտալիստների և անցիոնների և ընկերությունների մեջ մարմնավորված «սոցիալազմ կապիտալի» դեմ, այլև մոնոպոլիստական ամբողջական կապիտալի դեմ, որի ներկայացուցիչն է հանդիսանում ժամանակակից բուրժուազիզմի պետությունը: Զեռնարկատերերի և բանվորների միջև տեղի ունեցող կենսաֆիզիկական վերաճում են կոնֆլիկտների պրոլետարիատի և մոնոպոլիստական պետության միջև: Դրանով իսկ բանվոր դասակարգի սեռական պայքարը անդնշում ունի վերաճելու պայքարի՝ ընդդեմ պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի, որը առանձնապես վառ

կերպով արտահայտվում է համազգային մասշտաբի գործազույնների ծագումով: Դա իմպերիալիստական պետությանը ստիպում է միջամտել աշխատանքի ու կապիտալի հարաբերություններին, երբեմն սահմանափակել առանձին մոնոպոլիստների շահույթները, երբեք կապիտալիստական կարգը պահպանելու և ամրապնդելու շահերից:

Մոնոպոլիստների զերշահույթի գոյացումը պրոլետարիատի, դուրսացումից, արհեստավորների և մյուս մանր սեփականատերերի, ժամայինների և ինտելիգենցիայի մեծ մասի շահագործման միջոցով եղանակում է, որ մոնոպոլիստական շահագործումը կազմում է բոլոր առարկյունական ուժերի մասնակցությամբ հակամոնոպոլիստական լայն կապիտալի ձեռնարկման անստակահ հիմքը: Փանի որ մոնոպոլիստների և կապուստների կարևոր աղբյուր է հանդիսանում սեռական պետության ունի տնտեսական հիմք՝ բոլոր հակամոնոպոլիստական ուժերը համաշխարհային իմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարի լայն նախաձեռնող մեջ միավորելու համար: Հակամոնոպոլիստական կոալիցիայի ավանսորդում է ընթանում պրոլետարիատը՝ կոմունիստական կուսակցությունների գլխավորությամբ:

Կապիտալիստական կուսակցական ընդհանրական կուսակցական ընդհանրական շահարկում օրենքը նշանակում է կապիտալիստական շահարկում օրենքը ծագումնակից պայմաններում արտադրություն և ստացել է բերում անսպասելիստական հակաույթունների խորացում բանվոր դասակարգի և բուրժուազիայի միջև: Մոնոպոլիստների տիրապետությունը կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի դարձաբերում ուժեղացնում է այդ օրենքի գործողությունը:

Գնալով ուժեղացող մրցակցությունը և գիտության ու տեխնիկայի անարդյունավետ գաղափարում անում են զույգ կուսակցական կապիտալիզմի աճի նահաբանաշար նվազագույն մեծություն անում: Գնալով նեղանում է այն կապիտալիստների շրջանը, որոնք ընդունակ են ինքնուրույն կերպով իրականացնել կուսակցում: Այն մասնիչն է դառնում միայն մոնոպոլիստական բուրժուազիային, որը ստացողովում է պետության տնտեսական օժանդակները: Միջին բուրժուազիան զնալով ավելի մեծ կախման մեջ է ընկնում մոնոպոլիստներից: Ամենուրեք է ֆինանսական կապիտալիզմի կողմից միջին և մանր ձեռնարկատերերի սեփականազրկման պոզիցիոնը: Առանձնապես ծանր է բաղադր և զույգ մանր ապրանքարտադրողների գոյությունը, որոնց մոնոպոլիստները դասապարտում են մասսայական սեռականացման: Արդյո կերպով անում է բնակչության պրոլետարիատականացումը:

ժամանակակից դիտատեսիներիկական հեղափոխության պայմաններում կապիտալիստական արքայազնում զգալիորեն մեծանում է վարձու աշխատողների բանակը, որը կապված է հավելյալ արժեքի արտադրության ընդլայնման հետ: Դա տանում է դեպի բուրժուազիայի դասակարգի և կապիտալիստական աշխարհի բնակչության ճնշող մեծամասնության սոցիալ-անասական դրուժյան հակադրության խորացում: Բայց վարձու աշխատանքի մարդկանց թվաքանակի արագ աճումը չի նշանակում բանվոր դասակարգի «տարալուծում», «միջին խավի» ձևավորում՝ առանց շահագործողների ու շահագործվողների, ինչպես փորձում են այդ պրոցեսը ներկայացնել բուրժուական գաղափարախոսները:

Գիտատեսիներիկական հեղափոխությունը տանում է դեպի արդյունաբերական պրոլետարիատի դերի աճում՝ արտադրատեսիներիկական և սոցիալ-անասական առաջընթացում: Նա անհրաժեշտություն է առաջացնում բարձրացնել բանվոր դասակարգի հանրակրթական և պրոֆեսիոնալ մակարդակը, օբյեկտիվորեն պայմանավորում է մտավոր աշխատանքի բաժնի մեծացումը նրա ամբողջ արտադրական գործունեության մեջ: Բայց միաժամանակ գիտատեսիներիկական հեղափոխությունը պրոլետարիատին բերում է ոչ թե բարօրություն, այլ էլ ավելի է վատթարացնում նրա ընդհանուր սոցիալ-անասական դրուժյունը կապիտալիստական հասարակության մեջ, Առավելագույն շահույթ ստանալու նպատակով ավելի կատարյալ տեխնիկայի կիրառումը և աշխատանքի կապիտալիստական ռացիոնալիզացիան՝ աանում են դեպի աշխատանքի չափից ավելի մեծ ինտենսիվություն, մասսայական արտադրական տրավատիզմի և պրոֆեսիոնալ լուրջ հիմնդրությունների, որոնք բարձրացնում են բանվորների սոցիալությունը:

Մտնուդիստական և հասակակց պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը ծնում է պրոլետարիատի դրուժյան վատթարացման նոր պայմաններ: Գրանց թվին են պատկանում, մասնավորապես մոնոպոլիստների կողմից, սպառողական ապրանքների զենքի բարձրացումը աշխատավորի «ստեղծման» պետական քաղաքականությունը, հարկերի և ինֆլյացիայի աճումը, որոնք կապված են սպառազինությունների մրցակցավազրի հետ: Արտադրության մոնոպոլիստական ռացիոնալիզացումը և ավտոմատացումը աշխատավորների մի զգալի մասին դատապարտում են գործադրկության: Պրոլետարիատի կազմակերպվածության և մարտունակության աճումը նրան հնարավորություն է տալիս դասակարգային համառ պայքարի շնորհիվ ձևոր բերել բուրժուազիայի մասնակի տնտեսական աշխատավորների, աշխատանքի պայմանների, սոցիալական և պանությունների տեսակետից:

Ինչպես նշվեց կոմունիստական և բանվորական կուսակցությունների միապայային խորհրդակցությունում (1969 թ.), առավել զարգացած կապիտալիստական երկրներում անգամ «միլիոնավոր մարդիկ կրում են գործազրկության և կարիքի առաքարները, անվտանգություն են զգում վաղվա օրվա նկատմամբ: Հակառակ «եկամուսներին» մեջ հեղափոխության, սոցիալական պարտությունների» վերաբերյալ պնդումներին, կապիտալիստական շահագործումը ուժեղանում է: Աշխատավորի ավելացումը շատ ետ է մեռն աշխատանքի արտադրականության աճի և նրա ինտենսիվացման տեմպերից, սոցիալական կարիքներից, նա անհամարաբեղի է մոնոպոլիստների շահույթների հան հետ»:

Չնայած անասական պայքարի առանձին հաջողություններին, բանվոր դասակարգի դրուժյունը կապիտալիստական աշխարհում ընդհանուր ստանդարտ վատանում է: Եարունակում է վատթարանալ մանր գյուղացիության դրուժյունը, զգալորանում են բնակչության միջին խավերի մի պզուլի մասի դրուժյան պայմանները:

Կապիտալիստական սխտեմի ընդհանուր ճիղճածամի արդի դարաչրքուն պայմաններում մոնոպոլիստական բուրժուական կանգնած է պրոլետարների դասակարգին դեմ-հանդիման: Անչափ բարձրացել է նրա քաղաքական-բարոյական հեղինակությունը հասարակության մեջ, Անում են նրա թվաքանակն ու կազմակերպվածությունը, իր պատմական միայնի գրտակցումը՝ գլխավորել հիմնադրույթիստական կուլիցիան և կապիտալիստական աշխարհը ազտազրկել ֆինանսական օլիգարխիայի տիրապետությունից և վարձու ստրկության ամբողջ սխտեմից: Կապիտալիզմի միջնաբերդում բանվոր դասակարգը, ինչպես որ վերջուսին հաստատանցին վերջին ժամանակների իրադարձությունները, հեղափոխական պայքարի, դեմոկրատական հակափոխադրությունական ամբողջ շարժած գլխավոր շարժիչ և մորթիլիզացնող ուժն է:

¹ Ինչպես արդեն զեմ մղվող պայքարի խեղդերից արդի (տապում և կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների, բուրժուական կապիտալիստական ուժերի) ընդդրությունների միասնությունը, «Հայաստան» հրատարակություն, 1969 թ., էջ 10-11:

² Եսյե Կեղը, էջ 30:

ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԳՅՈՒՂԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ ԱՂՔԱՏԱՅՈՒՄԸ ԻՄՎԵՐՏԻՄԵՆՏԱԿԱՆ, ԳԱՂՈՒԹՅԱԻՆ ԵՎ ԿԱՆՅԱԼ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

Իմպերիալիզմի դարաշրջանի ագրարային հարաբերությունների անկենդանի ավելի բնորոշ գիծն այն է, որ մանուպոլիաները գերիշխող դերակր են գրավում գյուղատնտեսության մեջ: Զարգացած կապիտալիստական երկրներում աեղի է ունենում աշխատավոր գյուղացիների ու ֆերմերների արագ զուրս մղում կապիտալիստական խոշոր ձեռնարկատերերի կողմից: Գաղութային և կախյալ երկրներում գյուղացիությունը կրում է կալվածատերերի և մոնոպոլիստական բուրժուազիայի կրկնակի ճնշումը: Մոնոպոլիստական կապիտալը, որը սերտաձև է հողային խոշոր սեփականության հետ, պետության օգնությամբ անցկացնում է «հողի բնական մոնոպոլիստական օգտում»: Մոնոպոլիստներն ու խոշոր հողատերերը միլիոնավոր ֆերմերների և գյուղացիների ջրում են հողից, գյուղի աշխատավոր խավերի անանկացմանը նպաստում են խրոնիկական ագրարային ճգնաժամները:

§ 1. Ագրարային հարաբերություններն ու աշխատավորների դրությունը իմպերիալիստական երկրների գյուղատնտեսության մեջ

Ագրարային հարաբերությունները իմպերիալիստական երկրներում

Իմպերիալիզմի դարաշրջանում կապիտալիստական գյուղատնտեսության արտադրողական ուժերի մեջ կատարված տեղաշարժերը խոր կկիչ են թողնում ագրարային հարաբերությունների վրա: Այդ բանը առանձնապես նկատելի է առաջատար իմպերիալիստական երկրներում, որտեղ տեղի է ունենում գյուղատնտեսության ինտենսիվ կապիտալիստական զարգացման պրոցես, ուժեղանում են կապիտալի համակենտրոնացման ու կենտրոնացման, ավելի ու ավել

ի խոշոր ձեռնարկություններում գյուղատնտեսական արտադրության կենտրոնացման պրոցեսները: Զարգացման որոշ աստիճանում գյուղատնտեսական արտադրության համակենտրոնացումը օրինակով նախագրայիներ է ստեղծում գյուղատնտեսական մոնոպոլիաների առաջացման համար:

Քայց գրանից զեռ շատ առաջ գյուղատնտեսությունը դառնում է բանագործման օրչեկտ արդյունաբերական, առևտրական ու բանկային մոնոպոլիաների կողմից, որոնք գերիշխող դերակր են գրավում էկոնոմիկայի՝ դրան հարող ճյուղերում, շրջանառության և վարկի ոլորտներում: Մոնոպոլիաները, օգտագործելով հնարավոր բոլոր միջոցները, շահագործում են գյուղատնտեսական անմիջական արտադրողներին՝ վարձապատճարող տնտեսական բանավորներին, գյուղացիներին և մանր ֆերմերներին, յուրացնելով նրանց աշխատանքի հավելյալ արդյունքի զգալի մասը կամ ամբողջ արդյունքը:

Մոնոպոլիստական կապիտալի կողմից գյուղատնտեսության աշխատավորների շահագործման հաւաքեւոպրայունները գնալով ավելի մեծ շահով առտանայալում են ռենտային հաւաքեւոպրայունների մեջ: Մոնոպոլիստական կապիտալը ձեւափոխում է հողային խոշոր սեփականության թնայլք: Անհատական խոշոր հողային սեփականությունը իմպերիալիստական երկրներում տեղը պիշում է մոնոպոլիստների, բանկերի, աէցիաներական ընկերությունների հողային սեփականությանը: Գյուղատնտեսական աէցիաներական ընկերությունների, իօրտեկային բանկերի միջոցով ու ալլ ճանապարհներով ֆինանսական կապիտալը սերտաձև է հողային սեփականության հետ: Գնելով գյուղատնտեսական հողերը, մոնոպոլիստական բուրժուազիան դրանք վարձով է առալիս ֆերմերներին կամ կալվածակալում է մոնոպոլիստական տիպի գյուղատնտեսական ձեռնարկությունները: Գրա հետևանքով տեղի է ունենում հողային ռենտային միաձուլում մոնոպոլ շտայլքի հետ:

Հողային սեփականության սերտաձուլը ֆինանսական կապիտալի հետ, որը հանգեցնում է մոնոպոլ շահայլքի հետ հողային ռենտային միաձուլմանը, նույնպես տեղի է ունենում այն բանի հետևանքով, որ նպատակները իրենց կապիտալները ներդնում են արդյունաբերական, բանկային և այլ մոնոպոլիստների աէցիաների մեջ: Խոշորագույն հողային սեփականատերերը դառնում են աէցիաներական ընկերությունների սեփեր կամ տիրակիցները, որոնց զբաղվում են գյուղատնտեսական արտադրանքի գեաւոլով, վերամշակմամբ, փոխադրամբ կամ վաճառահանմամբ:

Կալվածատիրական-ժառանգական տիպի անհատական խոշոր հողային սեփականության վերածումը մոնոպոլիաների կողմից փողով

ձևեր բերվող հողային սեփականություն, չի վերացնում հակասությունները գյուղատնտեսական ձեռնարկատերերի և հողային սեփականատերերի միջև, իմպերիալիզմի պայմաններում ևս ունեան արտահանում է գյուրի աշխատավորների շահագործման հարաբերությունները գյուղատնտեսական ձեռնարկատերերի և հողային սեփականատերերի կողմից, որոնք իրար մեջ են բաժանում անմիջական արտադրողների աշխատանքով ստեղծված հավելյալ արժեքը: Փոխվում է միայն շահագործման հարաբերությունները կրող ուժերի սոցիալական դեմքը, քայքայ իրենք՝ այդ հարաբերությունները իմպերիալիզմի ժամանակ ևս մտնում են որպես կապիտալիստական գյուղատնտեսության անփոփոխ հիմքը:

Ժամանակակից ագրարային հարաբերությունները չի կարելի հասկանալ՝ առանց հաշվի առնելու պետական-մոնոպոլիստական կապիտալի զիջը: Գյուղատնտեսական արտադրությունը և գյուղատնտեսական սպառանքների շուկան սկայգավորող, ինչպես նաև նպաստներով պայմանավորված, վարկավորման, հարկման և այլ բնագավառներում կիրառվող տարրեր միջոցառումների օգնությամբ բուրժուական պետությունը ամեն կերպ նպաստում է մոնոպոլիստների ներթափանցմանը գյուղատնտեսական արտադրության ոլորտը և ագրարային հարաբերությունների կապիտալիստական զարգացմանը:

Գյուղատնտեսության պետական-մոնոպոլիստական սկայգավորումը իրականացվում է ամբողջ միջոցառումների ձևով, որոնք ուղղված են այս կամ այն արտադրանքի արտադրության բնույթիմանք կամ կրճատմանը, գյուղատնտեսական արտադրանքի շուկայի և գյուղատնտեսական սպառանքների արտաքին առևտրի ծավալի փոփոխության և գյուղատնտեսական կապիտալիստների արտաքին առևտրի հարանքը, սկայգավորումը բնագավառում է միջոցառումների անցկացումը հողային հարաբերության և հողագործարման բնագավառում, պետության նվաճումների կիրառությունը և հողագործարման օգնությամբ, գյուղատնտեսական սպառանքության բուրժուական կողմերի գերաբարձր օտնը պրակտիկայում, գյուղատնտեսական սպառանքության օրենսդրական միջոցառումները:

Գիտատեխնիկական առաջդիմությունը և աշխատանքի արտադրականության աճումը արդյունաբերական տեսակետից զարգացած կապիտալիստական երկրները գյուղատնտեսության մեջ մտնում են գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրության գների անկման տեղեկեցնող Սակային հողային սեփականությունը, վարձակալման պայմանագրերում ֆերմաների օգնությամբ, խոշորացում է շուկայական գների անկմանը: Նույն նպատակին են մտադրվում պետական-մոնոպոլիստական միջոցառումները գյուղատնտեսական արտադրանքի շուկայական գները պահպանելու ուղղությամբ: Գրա հետևանքով մեծանում է արտադրության գների և շուկայական գների միջև եղած տարբերությունը, համապատասխանաբար աճում է նաև խոշոր հողային սեփականատերերի յուրացրած սև տալի գումարը:

Ֆինանսական կապիտալի տիրապետությունը, գյուղատնտեսական ֆերմերի իրականացումը իմպերիալիստական պետության կողմից ամրանում են զիջի մանր ու միջակ գյուղատնտեսության զնայով ավելի մեծ մասի սեռականացում: Ե՛կզհետևոր շուկային բնոգրված Արևմտյան եվրոպայի երկրներում, ինչպես նաև արիջ կապիտալիստական երկրներում, կիրառվում է ագրարային կառուցվածքի բարելավման քաղաքականություն, որի նպատակն է գյուղատնտեսությունից զուրս մզիլ միլիոնավոր գյուղացիներին ու ֆերմերներին: Բուրժուական կապիտալիստները փորձում են այդ հակագյուղացիական քաղաքականությունը արագալացնել սակայն հավետ մանր գյուղացիական արտադրությունը գյուղատնտեսական կապիտալիստների ու մոնոպոլիստների քայքայ արդյունավետ արտադրությունը փոխարինելու անհրաժեշտությունը:

Գյուղացիությունը աճող զիմպերիստներ մոնոպոլիստական պետության քաղաքականությանը, քաղաքի աշխատավորների աշակցությունը՝ վոլիտը նրա մասսայական ներկայությունը իմպերիալիստական կապիտալիստներին ստիպում են մանրել: Որոշ երկրներում նման մանրեցում գտնուում են հանդիսանում գյուղատնտեսության մեջ վարձակալական ու աշխատանքային հարաբերությունների օրենսդրական կայացվածման, գյուղատնտեսական կոոպերատիվներին օգնություն ցույց տալու միջոցառումները և այլն: Գործնականում այդ միջոցառումները սակավ արդյունավետ են, քանի որ դրանք թևակոչված են զեմոպոգրիական կապիտալներով, այլ ոչ թև զյուրի աշխատավորների շահերի մասին իսկապես հոգատարությամբ: Մի քանի երկրներում գյուղատնտեսությանը քայքայ օրվող ֆինանսական օգնությունը դրեթև ամբողջապես բաժին է ընկնում խոշոր սպառանքատարողներին, այլ ոչ թև իրք դրա կախիքը անկողններին: Քանի որ գոտացիայի գումարը, որպես կանոն, որոշվում է իրազմով արտադրանքի ծավալով կամ ցանքատարածությամբ, խոշոր տնտեսություններն ստանում են պետական միջոցների հիմնական մասը: Այլ պատճառով մանր և միջին գյուղացիական տնտեսությունների սրտեկացման ու քայքայման հարաձուռ մասշտաբների պայմաններում սովորում են խոշոր ու խոշորագույն կապիտալիստական տնտեսությունների թիվը, գյուղատնտեսական արտադրության համակենտրոնացումը այդ տնտեսություններում:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հաջորդած ժամանակաշրջանում զարգացած կապիտալիստական երկրներում զնայով ավելի մեծ նշանակություն է ձեռք բերում ինդուստրիալ տիպի գյուղատնտեսական ինտենսիվ արտադրությունը, որը սերտորեն կապված է արդյունաբերական և առևտրական մոնոպոլիստների հետ: Նման տիպի գյուղատնտեսական ձեռնարկությունները պահանջում են կապիտալի նշանակալի երկրումներ՝ ոչ մեծ հողատարածությունների պայմաններում:

Դրանք հաճախ դառնում են սննդի, համակցված կերերի և այլ արդյունաբերական մոնոպոլիաների մասնավորապես: Դրանց մրցակցությունը ևս հանգեցնում է գյուղատնտեսության համապատասխան էությունների մանր ապրանքարտադրողների սնանկացման:

Ոչ մեծ թվով ապրանքային խոշոր կապիտալիստական ֆերմաների և մանր և միջին գյուղացիական տնտեսությունների մասնային նկատմաների մակարդակի հարաճուն նեղրվածքը խոշոր և մանր գյուղատնտեսական արտադրության միջև եղած հակասությունների օրման արտահայտություններից մեկն է:

Մոնոպոլիստական կապիտալի կողմից աշխատանքի գրգռող քաղաքական շահագործման սեպուհերը

Մոնոպոլիստական կապիտալի կողմից գյուղատնտեսության աշխատավորների շահագործման ամենից ավելի տարածված մեթոդը գյուղացիների գեմ զեմ կամ վանառած արտադրանքի, արդյունաբերական և գյուղատնտեսական աղբյուրների զեմերի միջոցով է: Արդյունաբերական և առևտրական մոնոպոլիաները գյուղացիներին ապրանքներ են վաճառում մոնոպոլ բարձր գներով, գյուղատնտեսական արտադրանքը գնելով արժեատականործին իջեցված գներով:

Արդյունաբերական և գյուղատնտեսական արտադրանքի գների միջև եղած նեղրվածքը աճում է էկոնոմիկայի գյուղատնտեսությանը հարթ էությունների գյուղատնտեսական մեքենաշինության, քիմիական համակցված կերերի, սննդի և արդյունաբերության այլ էությունների, ինչպես նաև գյուղատնտեսական և պարենային ապրանքային մեծածախ և մանրածախ առևտրի մոնոպոլիզացման առաժեշտի բարձրացմամբ:

Պյուլցեցիներն ու մանր ֆերմերները շահագործվում են նաև բանկերի, արանսպորտային մոնոպոլիաների, էլեկտրոնների, սառցարանների, մսի, պահուցանոցների սերերի կողմից: Անմիջականորեն գյուղատնտեսական արտադրանք արտադրողների և զրա վերջնական սպառողների միջև ընկած է կապիտալիստական գիշատիչների մի խիտ ցանց որոնք հարստանում են քաղաքի ու գյուղի աշխատավորներին կողոպտելով Այդ պատճառով էլ գնվում կրճատվում է գյուղացու և աշխատավոր ֆերմերի բամբեք պահեստային միջոցների վերջնական գնի մեջ:

Գյուղատնտեսության մեջ անմիջական արտադրողների շահագործման ուժեղացմանը նպաստում է այն, որ մոնոպոլիաները տիրում են նաև գյուղատնտեսական արտադրության ոլորտին: Խմպերկալիստական երկրներում գյուղատնտեսական արտադրության մեջ մոնոպոլիստական կապիտալի ներթափանցման, նրա մոնոպոլիացման բնորոշ ձևն է օտարաշահյալ ինտեգրացումը, որը իրենից ներկայացնում է այս կամ այլ գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրման մեջ մասնագիտաց-

վորակցիների ու ֆերմերների ենթարկումը մոնոպոլիաների շահերին: Վերջապահ ինտեգրացման ժամանակ գյուղատնտեսական անմիջական արտադրողը ոչ միայն տնտեսապես կախման մեջ է ընկնում «ինտեգրացող» մոնոպոլիայից, այլև տեխնոլոգիական տեսակետից ենթակայացնում է արտադրական պրոցեսի օպակներին մեկը միայն: Փաստորեն գյուղացիներն ու ֆերմերները զառնում են սինտեզացնող մոնոպոլիայի վարձու բանվորները, որոնք պարտավոր են կատարել իրենց պարտադրված համաձայնագրի պայմանները:

Մոնոպոլիստական շահագործման են ենթարկվում նաև գյուղատնտեսական վարձու բանվորները, որոնք շրջանում շատ կան սնանկացած գյուղացիներ ու ֆերմերներ, ինչպես նաև բեռաների անդամներ: Նրանք գտնվում են զգալիորեն ավելի ծանր դրության մեջ, քան արդյունաբերական բանվորները, նրանց աշխատավարձը ավելի ցածր է, իսկ աշխատանքի պայմանները ավելի ծանր, քան արդյունաբերության մեջ: Բանվորների գյուղատնտեսության մեջ հաճախ կազմակերպված լին արհմիությունների մեջ, ուստի նրանք համար կամին զբոժվում է պայքարել նեոտերիատերերի կամայականության դեմ: Որպես կանոն, նրանց վրա չի տարածվում սոցիալական և աշխատանքային օրենսդրությունը, ներքին շուկան գործազրկության նպաստ, փոխհատուցում արտադրական արտաձևտիցի գեպրում: Արտադրության ինդուստրիայում հանգեցնում է գյուղատնտեսության մեջ վարձու բանվորական ձեռքերի պահուցարկի բացարձակ կրճատման: Այդ պատճառով էլ գյուղատնտեսական բանվորների թիվը ժամանակակից պայմաններում երբեմն կրճատվում է ֆերմերների ու գյուղացիների թվից ավելի արագ:

Պյուլցեցիների փախուստը գյուղերից քաղաքներ է վիճակի չէ պահանջելու: Թաքնված գերբնակչության ծանրությունը գյուղատնտեսության մեջ: Աճում է գյուղացիների կախումը վարձու աշխատանքից: Մանր գյուղացիները չեն իրենց փոքրիկ հողակտորներից օպակավել գյուղական միջոցները և ստիպված են վաճառել իրենց աշխատուժի: Սնանկացող գյուղացիները դառնում են բարրակներ խոշոր հողատերերի մոտ փոքրիկ հողաբաժնով, դառնում են հողագործ բարրակներ և վերապրեն զուրս վճարվում գյուղատնտեսությունից:

Պյուլցեցիների և ֆերմերների մասսայական սնանկացման կարևորագույն պատճառներից մեկը ազդարարին ճգնաժամներն են: Բուրժուական կառավարությունները մոնոպոլիաների և կապիտալիստական ֆերմերների ճնշման սակ ազդարարին ճգնաժամերի ամբողջ ծանրությունը պետք է գյուղատնտեսության աշխատավորների ուսերին: Իսկ խոշոր ապրանքարտադրողների համար ազդարարին ճգնաժամները նոր նպաս-

տավոր հնարավորություններ են ստեղծում բալթյաված գյուղացիների ու ֆերմերների հողերը շինել գեներով գեներու համար:

«Ընտանեկան ֆերմայի»
տեսության **բճանադա-**

Քուրծուական ջառագողները փորձում են բողար-

ու պրոնտորակահացման իրական կերպով տե-
ղի ունեցող պրոցեսները, օգտագործելով բընտանեկան ֆերմայի տե-
սությունը, նրանք պեղծ են, թև ժամանակակից կապիտալիստական
գյուղատնտեսության մեջ իր տեղի է ունենում վարձու աշխատանքի
վրա հիմնված գյուղատնտեսական ձևոնարկությունների գուրս մղում
բընտանեկան ֆերմաների» կողմից, թև բընտանեկան ֆերմաները որ-
պես աղլիք առաջադիմական ու շահույթարբ ձևեր կուշված են փոխարի-
նելու նաև գյուղատնտեսական արտադրության աճանդական մանր գյու-
ղացիական ձևերին:

«Ընտանեկան ֆերմայի» տեսությունը ժմարը գյուղացիական արե-
տեսության կայունության տեսության մի արատեսականությունն է, Այս
տեսության կողմնակիցները փորձում են ապացուցել, որ մանր գյուղա-
ցիական տնտեսությունը ոչ թև գուրս է մղվում խոշոր կապիտալիստա-
կան արտադրության կողմից, այլ ձևափոխվում է աղլիք առաջադիմա-
կան տնտեսության, որը կիրառում է գյուղատնտեսական մեքենաներ և
ժամանակակից ագրոտեխնիկական մեթոդներ:

«Ընտանեկան ֆերմայի» տեսության ջառագողական էությունն այն
է, որ բուրժուական տնտեսագետները միավորում են տնտեսության
սկզբունքային տարբեր տիպեր՝ և՛ կապիտալիստական ֆերմաները, և՛
աշխատավոր ֆերմերների տնտեսությունները: Իր սոցիալական զասա-
կարգային բնությունից զրկված բընտանեկան ֆերմաների ձևով կապի-
տալիստական տնտեսությունների զարգացումը նրանք փորձում են ներ-
կայացնել որպես առաջադիմություն գյուղացիության աշխատավորական
խավերի դրության մեջ, Իրականում այդպես տնտեսությունները ամե-
նեին շին կորցնում շահագործողական բնույթը: Ֆերմայի տիրող կապի-
տալը առավագ նման իրենից ներթալանցում է կուտակված հավելյալ
արժեք, իսկ յուրացող էկամուտը հանդիսանում է վարձու բանվորների
ստեղծած հավելյալ արժեք: Կապիտալիստական, կուտակային բընտանե-
կան ֆերմաների բարգավաճումը ոչ միայն չի բացատում, այլև նեթա-
զրում է գյուղատնտեսության աշխատավորական խավերի բնտանե-
կան ֆերմաների սնանկացում:

Քուրծուական տնտեսագետական զրկանություն մեջ բընտանեկան
ֆերմայի տնտեսությունը տարբեր երկրներում տարբեր զուանվորում է
ստանում: Անգլիայում, օրինակ, նա հանդես է գալիս որպես բշահույթա-
բեր տնտեսությունների տեսություն, ԱՄՆ-ում՝ բարդունավառ բընտա-

նեկան ֆերմայի, ԳՖՁ-ում՝ սեկայուն բնտանեկան տնտեսության տե-
սության ձևով:

§ 2. Ագրարային հարաբերությունները և գյուղացիության աղքատացումը զարդային և կալպալ երկրներում

Գյուղատնտեսության արտադրողական ուժերի զարգացման մակար-
գակը գաղութային և կալպալ երկրների մեծ մասում շափաղանց ցար է:
Ագրոտեխնիկական բնութագրվում է պրիմիտիվ մեթոդներով, որոնք թիչ
լուսիվ են փոխվել անցած ժամանակներից: Եկոնոմիկայի եկամամք
իր տիրապետությունը հաստատած օտարերկրյա կապիտալը գիտակցու-
բար արգելադում էր առաջադիմական տեխնիկայի արմատավորումը
գյուղատնտեսական արտադրության մեջ, ձգտում էր պահպանել հողա-
յին հարաբերությունների հետամնաց սխառնք: Այդ երկրների աշխա-
տավոր բնակչության ճնշող մեծամասնությունը դատապարտված է կե-
տարաբց զղտության, քանի որ արտադրողական ուժերի զարգացման
յուքը մակարդակը գյուղատնտեսության մեջ թույլ չէր տալիս լուծելու
պարենային պրոբլեմը:

Գաղութային հարաբե-
րությունները զաղու-
կատացվածքի Պամար բնորոշ դիվ է հողային սե-
փակաւորյան հումակնեւորոնացումը մի փոքրիկ
երկրներում խոտը հողատերերի և իմպերիալիստական մա-
նուղյալաների ձևում:

Այդ երկրներում ծաղկում է իմպերիալիստական մոնոպոլիաների
պլանտացիոն տնտեսությունը, որտեղ հաղարավոր մարդիկ աշխատում
են վերակացուների ու կուտակարիչների վերահսկողության տակ: Հողա-
յին պրոբլեմի ծալանահի սրույթում և աղքատային հակայական գերեւա-
լային պայմաններում հողային տիրույթների գրայի տարածու-
թյուններ և կոնցեսիաներ շին օգտագործվում, մշակվող հողը հաճախ
կազմում է գյուղատնտեսական օգտագործման համար պիտանի հողերի
ընդե մասը միայն: Հողային մեծ մասսիվներ դանվում են օտարերկրյա
սարդունարիտական մոնոպոլիաների ձեռքում, որոնք շահագործում են
գյուղութային ու կալպալ երկրների բնական հարստությունների՝ երկա-
թահանքերը, էսվթահանքերը, գունավոր մետաղների հանքերը և այլն:
Խոշոր հողային սեփականությունը համակենտրոնացումը կալվածա-
տերերի ու մոնոպոլիաների ձեռքում զաղութային ու կալպալ երկրներում
հանգիցրեց գյուղացիական ստրկական պարլեյային տնտեսության և
սուվյալ վարձակալության տատննապես լայն արածմանը կառիֆուն-
գիաների ուղղակի հետևանքը հանգուացան այսպես կոշված մինիֆուն-

դիաները՝ գյուղացիների, հիմնականում վարձակալների փոքրիկ հողա-
կադրերը, որոնց մշակամեր նրանք փորձում են ապահովել իրենց ըն-
տանիքների պարտաբար:

Վարձակալության միտյանց հետ սերտ միահյուսված բազմաթիվ
կապիտալիստական ու միևկապիտալիստական ձևեր կարելի է բաժնա-
նել երեք հիմնական խմբերի, չնդի վարձակալությունը վճարման սահ-
մանված շահով (փողով կամ բնավարձով) բնավարձակալություն, որը
բնութագրվում է վարձակալի էլ ավելի մեծ կախումով հողի սեփականա-
տիրոջից, որը հաճախ զավթում է արգյունքի մեծագույն մասը որպես
վճար հողի դիմաց, աշխատանքավոր, որի դեպքում հողատիրոջ օգ-
տվելու համար իբրև վճար է ծառայում հողատիրոջ համար կատարվող
աշխատանքը: Վարձակալության վերջին երկու ձևերը սեփական են
աշխատանքը: Վարձակալության վերջին երկու ձևերը և հողային սեփականա-
վարձակալների ամենաշքավոր խավերի համար է հողային սեփականա-
տերերին առահանմանարևակ հնարավորություններ են տալիս շահա-
տերերին անհաստատելիս: Ըստ էության բնավարձակալը և աշխա-
տանքավոր վարձակալը իրենցից ենթակայացնում են սարկացած գյուղացու
տիպ, որը զրկված է հողային սեփականությունից և սրի բարեար մարդը-
ջապես կախված է հողատիրոջից: Գաղութային և կախյալ երկրների մեծ
մասը օրենսդրությունը մանր վարձակալներին լի ապահովում նրանց ի-
րավունքների անհրաժեշտ իրավական պաշտպանություն:

Վայնի տարածում է ստացել ենթավարձակալությունը: Հողի սեփա-
կանատիրոջ և անմիջական արտադրողի՝ գյուղացու միջև ընկած է կի-
տաֆետոցային անտառ ստացողների՝ ենթավարձակալների մի ամբողջ
պիտանիքու: Հողը միևկապիտալիստական ռենտա վճարող գյուղացի-
ներին ստրկական վարձակալության տուր աշխատավորների կալվածա-
տիրական շահագործման հիմնական ձև է:

Կալվածատերերից բացի գյուղացիության լայն զանգվածների շա-
հագործողներ են ավտորականներն ու վաշխատուները: Վաշխատուների
Ֆունկցիաները հաճախ իրենց ձևերն են կենտրոնացնում կալվածատերե-
րին ու անտարականները: Անում է գյուղացիների պարտքը, որը առա-
ջանում է նվազագույն կենսական պահանջվածքները բավարարելու հա-
մար միջոցների պակասից:

Կապիտալիզմի զարգացումը գյուղում լի թևակնացնում է գյուղացիու-
թյան գրությունը, բանի որ անցումը անտալարության կապիտալիստա-
կան ձևերին ուղեկցվում է հողից վարձակալների մասսայաբար բշխում:
Գյուղացիները տատաղում են գյուղատնտեսության մեջ կապիտալիզմի
և զարգացումից, և՛ կապիտալիստական հարաբերությունների անբավա-
րուր զարգացումից: Երկրների այդ խմբի տնտեսական հետամնացու-
թյունը գյուղատնտեսական արտադրությունից դուրս մղվող աշխատա-

փորների համար բացառում է գյուղատնտեսությունից զույր իրենց աշ-
խատուի կիրառում գոնելու հնարավորությունը: Երազագրկությունը
ստարերկրյա և տեղական շահագործողների հանդեպ, սովոր, հիվանդու-
թյունները, մանկական բարձր մահացությունը, կյանքի միջին ցածր տե-
վողությունը՝ այսպիսին է գաղութային ու կախյալ երկրների աշխատա-
վորների վիճակը:

Գյուղատնտեսական Գյու-
ղատնտեսական պողո-
տախտախ դրապոնը
Իմպերիալիզմի գաղաշրջանում գաղութային և
կախյալ երկրների մեծ մասում ձևավորվել է
բազմաբանակ գյուղատնտեսական պրոլետա-
րիատ՝ մշտական, սեզոնային և քուղ բանվոր-
ները: Հրազվածության անընդհատ շահերի կապակցությամբ նրանց վա-
սակները, որպես կանոն, չեն բավարարում կենսական պահանջվածք-
ները: Միևնույն ժամանակ աշխատանքի պայմանները խոշոր հողատե-
րերի կալվածքներում և հատկապես պահատացիներում չափազանց
ծանր են:

Պլանտացիաները կապիտալիստական ձևերգրությունների գաղու-
թյան ձև են գյուղատնտեսության մեջ, որը բնութագրվում է բանվոր-
ների շահագործման կապիտալիստական մեթոդների հետ միևկապիտա-
լիստական մեթոդների պահպանմամբ ու կիրառմամբ: Պլանտացիանե-
րի համար բնորոշ են ուրիշ ձևերգրությունները տեղափոխվելու բան-
վորների ազատության սահմանափակումը, բազմաժամյա հոգնեցուցիչ
աշխատանքը վերակացուների հակողության առև, բանվորների ու նը-
րանց ընտանիքների ստրկացումը կենտրոնացված, պարտքերով և այլն:
Պլանտացիաների բանվորների աշխատավարձը, որպես կանոն, տնտե-
սության մյուս մյուզերի բանվորների աշխատավարձից ավելի ցածր է,
իսկ աշխատանքային օրը ավելի երկար: Պլանտացիաների բանվորնե-
րի մեջ մեծ տոկոս են կազմում կանայք ու երեխաները, որոնք ստա-
նում են զգալիորեն ավելի ցածր աշխատավարձ, քան տղամարդիկ:

XX դարի 50-ական թվականների կեսերին անգլիական կողմից
Հարավ Արևելյան Ասիայի երկրներում ունեւ 1,6 մլն. հեկտար կառու-
կի է թելի պլանտացիաներ: Աֆրիկայի երկրներում նվորական ինդե-
րալիստական կապիտալը ուներ այդ ժամանակաշրջանում 20 մլն. հեկ-
տար անտառային կոնցեսիաներ: ԱՄՆ-ի մոնոպոլիաները ունեն միլիո-
նավոր հեկտարներ կառույկի, թելի, սուրճի, բամբակի, բանանի պլան-
տացիաներ, անտառային կոնցեսիաներ, շաբարդեղեղի պլանտացիաներ
ամերիկյան մալրցամարի, Աֆրիկայի և Ասիայի երկրներում:

Իմպերիալիստները ձգտում են գաղութային շահագործման պլան-
տացիան ձեռ պահանակ նուև այն բանից հետո, երբ նախկին գաղութ-
ները նվաճել են ինքնուրույն, անկախ զարգացման իրավունքը: Գրգ հա-

մար նրանք փորձում են ամբուպնդի գյուղատնտեսության զարգացման մոնոպոլիստը բնույթը, որը, ինչպես հասնել է, տանում է դեպի այդ երկրների էկոնոմիկայի սերտ կոխում իմպերիալիստական տերություններից:

Իմպերիալիզմը ձգտում է նախկին գաղութներն ու կիսագաղութները պահել համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության սխտանում, նրանցում ամբուպնդի անիրավահավասար դրությունը: Տնտեսական ու քաղաքական ներգործության բուրյ հնարավոր մեթոդների օգնությամբ իմպերիալիստները փորձում են այդ երկրները պահպանել որպես իրենց ագրարային-հումքային կցորդը:

Գաղութային դրությունը աշատագրված երկրների գյուղատնտեսության արտադրողական ուժերի զարգացմանը նպաստում է կուսպերսոնին: Կուսպերսոնային զարգացումը բարձրացնում է գյուղացիական դասակարգի ինքնագործունեությունը, ամբուպնդում է նրանց շահերի բնօրինակային և շահագործող դասակարգերի դեմ մղվող պայքարում այդ շահերը համատեղ պաշտպանելու անհրաժեշտության գիտակցումը:

Ներդաշտում գյուղատնտեսության մեջ կոոպերատիվ ընկերությունների ամենից ավելի տարածված տիպերի թվին են պատկանում:

Վաստահանման կոոպերատիվ ընկերություններ, որոնք կազմակերպում են այդ ընկերությունների գյուղատնտեսական արտադրանքի վաճառքը: Եստ երկրներում կոոպերատիվների վաճառահանման քրեմինությունը զարգացվում է գյուղացիների աշատարածված վերածակման հետ և կոոպերատիվ սեպեմենտին արդյունաբերական աշատարներ մասնակցություն ֆունկցիաների հետ:

գեմա-մասնակցության կոոպերատիվ ընկերություններ, որոնք կազմակերպում են հանրային պարտաւայութների, ֆունկցիաների, վաճառքի և այլ արտադրանքի համակցության ու առատորդ կոոպերատիվ աղտակների տնտեսությունները:

վաճառքի ընկերություններ, որոնք կոոպերատիվ բեզդրված տնտեսությունները ապահովում է փոխադարձ վաճառքի Այս ընկերությունները առանձնապես բնորոշ են առ երկրներ համար, որտեղ բավական թույլ է ագրանբարտադրողների հիմնական մասային քիմիական բաղաւ:

մեկնային համատեղ օգտագործման կոոպերատիվներ, որոնք զբաղվում են նաև մի շարք այլ ֆունկցիաների կատարմամբ, սրինակ, հողի համատեղ մշակմամբ, արտագրանդի վեյումակմամբ և այլն:

Բացի կոոպերատիվների թվաբնված հիմնական տիպերից, նախկին գաղութներն ու կիսագաղութները գյուղատնտեսության մեջ կան կոոպերատիվ կազմակերպությունների ամպլոսի տիպեր ու մներ, որոնք բնորոշ են ակալամթիվ երկրների, իսկ երբեմն նաև տասնների երկր համար (սպատարկան կոոպերատիվներ, հողի համատեղ վարմակալության կոոպերատիվներ, խոհագրան ընկերություններ, փոխադարձ ապահովագրության ընկերություններ և այլն):

Այն երկրներում, որոնց համար բնորոշ են համայնական հարարիությունների զգալի մնացուկներ, կոոպերացիան լայն հեռանկարներ է

բացում գյուղատնտեսության մեջ հասարակական հարարություններին արմատական փոփոխությունների համար:

§ 3. Գյուղատնտեսության աշատագրողների պաշարը մոնոպոլիաների ու խոշոր հողատերերի ճնշման դեմ կապիտալիստական երկրներում: Կոնունիստական և բավորական կուսակցությունների ագրարային ծրագրերը

Գյուղատնտեսության զարգացումը կապիտալիզմի պայմաններում բնութագրվում է արտադրության կապիտալիստական եղանակի անտոգոնիստական հակասությունների սրմամբ և իրենց կենսական շահերի համար գյուղացիների մղած պայքարի ուժեղացմամբ: Քայքայիլով գյուղացիներին, նրանց զարմնելով պրոլետարներ ու կիսապրոլետարներ, կապիտալիզմը դրսևով իսկ խոտուկում է այդ երկրների մեծ մասի հասար իրենց սեփական երկրում ինքնուրույն տեր լինելու հնարավորության պատարները: Սա, իր հերթին, նպաստում է գյուղի ուշխառավորների մարտական ոգու բարձրացմանը, զարգացնում նրանց դասակարգային ինքնագիտակցությունն ու կազմակերպվածությունը:

Գյուղացիության պայքարի զեկավարելի բանվոր գասակարգը՝ կոմունիստական կուսակցության գլխավորությունը, որը մշակել և գիտահետոքին հիմնավորել է բուրյ աշխատավորների կազմաբախտությունների՝ մարքոսիզմ-լենինիզմը: Բանվոր դասակարգի և գյուղացիության գալիելը աշխատավորների հաղող պայքարի շլիտվոր պայմանն է:

Վ. Ի. Լենինը բազմիցս մասնանշել է բանվոր գասակարգի ու նրա կուսակցության կողմից գյուղացիական գանգվածների պայքարի զեկավորման մեծ նշանակությունը, այդ աշխատանքի կազմակերպման հետ կապված զմբարթությունները և այդ զմբարթությունները հաղթահարելու համար, գյուղացիությունը հեղափոխության կողմը կազմելու համար բուրյ ուժերը գործաղելու անհրաժեշտությունը: Վաղուկապիլիզմի կողմից տասնևնասպես խիտա ընկնվածության, մասնատվածության, հաճախ կիսամոլորանգարյան կայմման պայմաններում դրված գյուղատնտեսական աշխատավոր մասսաների հեղափոխական պայքարի համար կազմակերպելու և դասախրաքակելու հեղափոխական զմբարթությունը կոմունիստական կուսակցություններին պահանջում է հատուկ ուշադրություն նվիրել գրեթեպուլային պայքարին գյուղում, պահանջում է մեծ աշակցություն թույլ ապ և բազմակողմանի կերպով զարգացնել գյուղատնտեսական պրոլետարների ու կիսապրոլետարների մաստայական գործաղույնները:

Վ. Ի. Լենին, Երկր, Ե. 31, էջ 188.

Աշխատավոր գյուղացիությունն ունի հեղափոխական մեծ հնարա-
փորություններ, մասնակցում է իր պրոտեստիզմի դեմ, ժողովուրդների ազ-
գային ազատագրության համար, երիտասարդ պետությունների անկա-
խության ամրապնդման համար մղվող պայքարին: Կոմունիստները ու-
խում են իրենց գործունեությունը գյուղացիական զանգվածների
շրջանում, նրանց մեջ տարածում են սրբախառնական դադափարախո-
սությունը:

Հողային ունեւորի մասին և գյուղատնտեսության մեջ կապիտալիզ-
մի զարգացման մասին մարքսիզմ-լենինիզմի ուսմունքը կամունիստա-
կան և բանվորական կուսակցությունների ազդարարյին ծրագրերի տեսա-
կան հիմքն է:

Այդ ծրագրերը պարզ սցյուռներ են պարունակում գյուղացիական
հարցի լուծման ուղիների մասին՝ հաշվի առնելով տնտեսական դրու-
թյան և ներքաղաքական իրադրության բառնականատեսությունները յու-
րաբանչյուր երկրում: Պայքարի ընդհանուր լուրջում, որի շուրջը կոմու-
նիստական և բանվորական կուսակցությունները համախմբում են գյու-
ղատնտեսության աշխատավորներին, հետևյալ պահանջն է. «Հողը նը-
րանց, ովքեր այն մշակում են»: Կոմունիստական և բանվորական կու-
սակցությունների ազդարարյին ծրագրերում կան այնպիսի պահանջներ,
սակցությունների ազդարարյին ծրագրերում կան այնպիսի պահանջներ,
ինչպես վարձակալած կամ ամալի հողը իբրև տնտեսական բանվորների
բերելու իրավունքը գյուղացիներին և գյուղատնտեսական բանվորների
համար, վարձակալների իրավունքների օրենսդրական պաշտպանությու-
նը, վարձավճարների, հարկերի, մանր հողատերերին տրամադրված
վարկերի տոկոսների իջեցումը, պետական օգնություն գյուղացիներին ու
կոմունիստական կուսակցությանը, մոնոպոլիստների գործունեության սահմա-
նափակումը կոմունիստական կուսակցությանը, սոցիալական օրենսդրության
սահմանումը գյուղատնտեսության վրա, գյուղատնտեսական բանվորնե-
րի աշխատավարձի, աշխատանքի պայմանների ու աշխատուժի անհո-
ղության օրենսդրական կարգավորումը, գյուղացիներին և վարձակալ-
ներին զբաղեցրած հողերից վճարելու, գյուղատնտեսական բանվորների
կամախական արձակուրդների անխույստարնությունը և այլն:

Կոմունիստական և բանվորական կուսակցությունները անհրաժեշտ
են համարում հետեղականորեն իրականացնել ազդարարյին «հեթոմեհեթ»
և սոցիալական կարգավորված օրգանների վերահսկողություն ստի-
կան պահպանմանը և բանվորական կուսակցությանը:

Հողի համար մղվող պայքարը իր բնույթով համադեմոկրատական
շարժման կարևոր բաղկացուցիչ մասերից մեկն է, որի ընթացքում գյու-
ղի աշխատավորները բանվոր դասակարգի ղեկավարությամբ համոզ-

վում են, որ անհրաժեշտ է իրականացնել արժատական սոցիալ-տնտե-
սական փերափոխումներ, որոնք գյուղացիներին փրկում են ազդարար-
ությունից, քայքայման ապառնալից, կապիտալիստական շահագործու-
մից:

«Գիտակից պրոլետարիատը... դրել է Վ. Ի. Լենինը.— բոլոր ուժե-
րով պաշտպանում է գյուղացիական պայքարն ամբողջ հողի համար և
իրավասար աշխատության համար, բայց նա նախագրողացնում է գյու-
ղացիներին ամեն տեսակ կեղծ հույսերից: Գյուղացիները պրոլետարիա-
տի օգնությամբ կարող են զեն շարտել իրենց վրայից կալվածատերերի
ամբողջ իշխանությունը, կարող են կատարելապես վերջ դնել կալվածա-
տիրության հողատիրությանը և կալվածատերական-լինովիտական սի-
ստեմին: Գյուղացիները նույնիսկ կարող են վերացնել հողի մասնա-
վոր սեփականությունն առհասարակ: Բոլոր այդպիսի միջոցները հակա-
յական օգուտ կերեն և գյուղացիությանը, և բանվոր դասակարգին, և ամբողջ
ժողովուրդին: Բանվոր դասակարգի շահերը պահանջում են ամե-
նահամարաչափ կերպով պաշտպանել գյուղացիական պայքարը: Բայց
կալվածատերերի ու լինովիտների իշխանության ամենապահակատար
ստուգումը զենուս ամենեկին չի խախտի կապիտալի իշխանությունը: Իմ
միայն այնպիսի հասարակություն մեջ կուլովի պրոլետարիատի և բուր-
ժուազիայի վերջին մեծ պայքարը, պայքարը սոցիալիստական կառույց-
վածքի համար, որտեղ չի լինի կալվածատիրական ու լինովիտական
իշխանությունը»:

Վ. Ի. Լենինը ընդգծում էր, որ անհնար է գյուղի ազդատության
պրոլետար լուծել համադեմոկրատական ազդարարյին հեղափոխման շրջա-
նակներում, որը հողային հարցը լուծում է խոշոր հողատերերից բան-
գործվող հողերը գյուղացիների մեջ բաշխելու միջոցով: Ես մասնա-
կատում էր, որ աշխարհում ոչ մի օրենքի կիմակի էլ սենյակներու տեսա-
վաստությունն ու շահագործումը գյուղում, քանի դեռ մնում է մանր
գյուղացիական տնտեսությունը շուկայի համար ունեցած իր ստուգոր-
թության, իսկ փողի ուժը իր ձեռքում է պահում կապիտալը: Միայն խո-
շոր, հասարակական պլանային տնտեսության կազմակերպումը, առում
էր Վ. Ի. Լենինը, քաղաքի ու գյուղի սոցիալիստական բուրժուազիայի
սեփականությունը աշխատավորներին հասնելու պայմանով, ի վերջին
է վերջ դնելու ամեն մի շահագործման և, հետևաբար, լուծելու ազդա-
տության ու անհավասարության վերացման պրոլետար գյուղում:

Կապիտալիզմի երկրներում բնակչության բոլոր խավերի նկատ-
մամբ մեծագույնստական կապիտալի ճնշման ուժեղացումը հանդիսանում
է այն բանի, որ բուրժուական հասարակության հիմնական զստակա-

1 Վ. Ի. Լենին, Երկր, է. 10, էջ 258:

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՎԵՐԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁԵԱԼԱՏՅՈՒՆ.
ԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

գալին հակասության՝ աշխատանքի ու կապիտալի միջև եղած հակասության սրման հետ խոչնդանում ու սրվում է հակասությունը մի բուն մոնոպոլիստների և ժողովրդի բոլոր խավերի միջև: Նպաստավոր պայմանները են ստեղծվում բոլոր ուժերը հակամոնոպոլիստական հիմքի վրա միավորելու համար՝ էկոնոմիկայի կարևորագույն ճյուղերի ազգայնացման ու կոտավորման դեմոկրատացման համար, արմատական սարքառային ռեֆորմների անցկացման համար մղվող պայքարի լոզունգներով: Սխալվոր դասակարգի շահերի հետ, գյուղացիության, քաղաքային միջակ խավերի ու մտավորականության շահերի մերձեցումը, նրանց հարաճուն համագործակցությունը առնում են ղեկի մոնոպոլիստների կոտավորման ստեղծական բազայի նեղացում, որում են նրա ներքին հակասությունները և նպաստում ժողովրդական լայն զանգվածների մարտիկացմանը պայքարելու մոնոպոլիստների, իմպերիալիզմի դեմ¹:

§ 1. Գիտատեխնիկական հնգափոխությունը և կապիտալիստական վերարտադրության հակասությունների սրումը

Գիտատեխնիկական հնգափոխությունը առաջ բերեց կոտուցվածքային նոր տեղաշարժեր կապիտալիստական երկրների էկոնոմիկայում, առանձին էյուզերի աճման տեմպերի և սեռակարգը կշռի փոփոխություն:

Նյութական արտադրության ոլորտում աճում է արդյունաբերության սեռակարգը կշիռը և ընկնում գյուղատնտեսության բաժինը, շնչյած փոքրիկ խնդուստրացմանը: Արդյունաբերության մեջ ամենից ավելի առաջ զարգանում են արտադրության նոր ճյուղերը: Ամբողջ տնտեսության մեջ մեծանում է ոչ արտադրական ոլորտի բաժինը:

էկոնոմիկայի առանձին ճյուղերի աճման տեմպերի հարաբերակցությունը որոշվում է շուկայի պահանջարկի անհավասարաչափ փոփոխմամբ, արտադրանքի միջանց փոխարինող տեսակների միջև եղած մրցակցությամբ, պետության կողմից պահանջարկի արհեստական ըստեղծմամբ և այլ գործոններով: Կոտավորական հաղմական պատվերները որոշում են, օրինակ, սպառազինությունների արտադրության և տեխնիկական հետազոտությունների ապահովման հետ կապված ճյուղերի զարգացման բարձր տեմպերը:

էկոնոմիկայի ճյուղերի անհամաչափ զարգացումը չի կարելի դիտել լիկ որպես հասարակ տարրերություն նրանց աճման տեմպերի մեջ: Կապիտալիզմի ժամանակ որոշ ճյուղերի առաջընթացումը և ավելի արագ զարգացումը անխուսափելիորեն կապված է մյուս ճյուղերի աճի դանդաղեցման, լճացման, իսկ երբեմն նաև աստիճանական անկման հետ, մասսայական խրոնիկական զործադրկության հետ:

Ավիացիոն արդյունաբերության, բնօտար ավտոտրանսպորտի զարգացումը բարձրորակ անդրադարձ էրկապիտալին արտադրողի վրա, գունավոր մետաղների և դրստիկ մասաների արտադրության արագ աճումը հանդերձ սե մտադրողի կողմից զարգացման և անզամ լճացման, սինթետիկ մանրամիկ արդյունաբերու-

¹ Եմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարի խնդիրները արդի էություն և կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների, բոլոր հակամոնոպոլիստական ուժերի գործողությունների միասնությունն է: էջ 39:

թրան երևան գալը հանգեցրեց ավանդական ուղևորի արտագրության նշանաձևին և այլն

Տեխնիկական առաջադիմությունը ստանում է դեպի մասը ձևեր կատարելի արագ բաշխում և աշխատավորական զանգվածների նյութական գրույթյան վատացում։ Վերջին հաշվով նույնպես արդյունքների են հասցնում նաև պետության կիրառած միջոցառումները, որոնք խթանում են կոնստիտուցիոն առանձին ճյուղերի աճումը։ Որքանով որ նման խրախուսումը իրականացվում է ազգային եկամտաբեր վերաբաշխելու միջոցով, անբանով, արտոնությունները որոշ, ամենից առաջ ազգային, էջուղերի համար նշանակում են կուսակաման պայմանների հարաբերական վաթաբարացում մյուս ճյուղերում, որոնք նպաստ չեն ստանում պետությունից, բայց որպես կանոն, աշխատում են մասնատյական սպառողի համար։

Թեև ընդհանուր առմամբ նյութական արտադրությունը գիտատեխնիկական հեղափոխության պայմաններում աճում է համեմատաբար արագ, սակայն նա աճման ամենաերթով գիշտում է ոչ արտադրական ոլորտին։ Վերջինիս և բացարձակ շահիբեր, և բաժնեը մեծանում են կոնստիտուցիոն մեջ։ Այս ոլորտը, ինչպես հայտնի է, իր մեջ ընդգրկում է առևտուր, բանկային և ապահովագրական գործը, պետական ապագատուր, էներգազային սպասարկման ճյուղերը, ժողովրդական կրթությունը, առողջապահությունը։

Ոչ արտադրական ոլորտի բացարձակ աճումը և նրա տեսակարար կշռի մեծացումը կոնստիտուցիոն առաջացել են, նախ, մոնոպոլիաների աճման և պետական մոնոպոլիտական կապիտալիզմի զարգացման հետևանքով, երկրորդ, մանրաձեռն առևտրի և կենցաղային սպասարկման զգալի բնդալանման շնորհիվ՝ սպառողական այրանքների շուկայի պահանջարկի աճման հետևանքով. ապրանքների վաճառահանման զգալի վարությունների ավելացումը պայմանավորում է ոնկյանի համար կատարվող ծախսերի աճումը, երրորդ, ժողովրդական կրթության և առողջապահության աճմամբ, քանի որ դա կապիտալիստ աճահարձեղ է աշխատուժի բնդալանված վերարտադրության համար. շորորոշ, գիտական հետազոտությունների բնդալանման հետևանքով, որոնց արդյունքները օգտագործվում են արտադրության մեջ։

Գիտատեխնիկական հեղափոխությունը էականորեն ազդում է արտադրանքի ֆունդամենտալության և կապիտալատարողության անկման վրա։ Ֆունդամենտալության փոփոխությունը արտացոլում է կապիտալի տեխնիկական ազդման մեջ ուղեի ունեցող տեղաշարժերը, իսկ հաշվի առնելով հիմնական կապիտալի աստիճանական էությունը՝ մյուս հավասար պայմանների դեպքում՝ կապիտալի որդանակական կազմի փոփոխությունը։

Գիտատեխնիկական հեղափոխության ազդեցության սակարտագրանքի ֆունդամենտալության անկմանը նպաստող գործոնների թվին են պատկանում.

1. Աշխատանքի արտադրողականության աճումը։

2. Արտադրական կարողությունների մեկ միավորի արժեքի անկումը՝ արտադրության միջոցների արտադրության մեկնուղների կատարելագործման և զրանց արտադրողականության աճման հետևանքով։

3. Հիմնական կապիտալի տեխնոլոգիական կառուցվածքի փոփոխությունը։

Հիմնական կապիտալի տեխնոլոգիական կառուցվածք առկա հետևանք է նրա արտադրողական (աշխատանքի գործիքներ) և պատիվ մասի (շենքեր, կառուցվածքներ) մի և նաև հարաբերակցությունը, վերջին ստանալիս կարողանալ ներդրումներ ավելացնել զինավորական մեծանակների ու սարքավորումների նորացման հաշվին և ավելի քաղցը խոստով նոր արդյունաբերական շինարարության հաշվին Արգոն, հիմնական կապիտալի աճով մասի բաժինը ԱՄՆ-ի կոնստիտուցիոն 1925—1966 թթ. ընթացքում 22,6 անգամից անկ հասել է մինչև 51 անգամ։ Փակի որ աշխատանքի արտադրողականությանը դիտարկության կազմով է անվոր ֆունդամենտալությանը, ապա դա նպաստել է ամբողջ հիմնական կապիտալի արդյունավետության աճմանը։

4. Էկոնոմիկայի էյուզային կառուցվածքի փոփոխությունը։ Պակասել է արդյունահանող արդյունաբերության տեսակարար կշռը և աճել մշակող արդյունաբերության, հատկապես արտադրության նոր ճյուղերի բաժինը։

Արտադրանքի ֆունդամենտալության անկումը բնութագրում է հասարակական աշխատանքի խնայողությունը, բայց կապիտալիզմի ժամանակ գիտատեխնիկական հեղափոխությունից բխող այդ կարևոր հետևանքները դառնում է մի գործոն, որը արգելակում է կուսակաման, խոշորացրած ստեղծում բնդալանված վերարտադրության համար։ Սա է արդի կապիտալիտական վերարտադրության էական հակասություններից մեկը։

Արտադրանքի ֆունդամենտալության և կապիտալատարողության տեխնոլոգիական աճում է դեպի հիմնական կապիտալի տարրերի շուկայական պահանջարկի հարաբերական պակասում, բայց որում դա ավելի մեծ լավով անդրադառնում է արտադրական շինարարության վրա և ավելի քաղցը չափով՝ սարքավորումների վրա։ Արտադրության ծավալը կարող է մեծանալ, իսկ կապիտալ ներդրումները կարող են զանգվել նախկին մոնոպոլիզմի վրա և կամ նույնիսկ կրճատվել։ Հիմնական կապիտալի պահանջարկի պակասումը անդրադառնում է կապիտալիտական վեր-

արտագրության ամբողջ ընթացքի վրա, ծնունդ է նրա աճման տեմպերի դանդաղման տեղեկացնել:

Փոնդաճատության արագ աճման հետևանքով նույնիսկ համեմատաբար ոչ մեծ կապիտալ ներդրումների պայմաններում նկատվում է արտագրական կարողությունների կազմ ուժեղացում: Դրա հետ մեկտեղ արտագրության ու սպասման միջև եղած հակասության խորացման հետևանքով սրվում է իրացման պրոբլեմը, որին նպաստում է նաև տնտեսության կապիտալիզացիայի սրտանիկ գործընթացի վաթսրացումը սոցիալիզմի հետ տնտեսական մրցության մեջ և մրցապայքարի արումը համաշխարհային կապիտալիստական շուկայում: Իրացման պրոբլեմի սրումը անհնար է դարձնում արտագրական կարողությունների լրիվ օգտագործումը: Արտագրության աճման տեմպերի բարձրացման ժամանակաշրջաններում անգամ արտագրական կարողությունների բեռնվածությունը հազվադեպ է անցնում 90 տոկոսից. սովորաբար նա միշին հաշվով կազմում է 75—85 տոկոս, իսկ առանձին ժամանակաշրջաններում և առանձին էլուզիերում՝ 40—50 տոկոս: Առաջնում է կապիտալիստական ձեռնարկությունների արտադրական կարողությունների մշտական բերեցվածություն:

Արագացնելով աշխատանքի արտադրողականության աճումը, դիտատիխնիկական հեղափոխությունը ուժեղացնում է աշխատուժը արտագրությունից զուրա մղելու կապիտալիստական հասկումները: Միջին հաշվով աշխատանքի արտադրողականության աճումը բիլ շափով է միայն ետ մնում արտագրության ծավալի մեծացումից, իսկ առանձին ժամանակներում նաև անցնում է դրանից: Դրա հետևանքով աշխատուժի պահպանչարել նյութական արտագրության էլուզիերում կրճատվում է հարարեղականորեն, իսկ առանձին, երբեմն երկարատև ժամանակաշրջաններում նաև բացարձակորեն: Այսպես, ԱՄՆ-ում մշակող արդյունաբերության մեջ զբաղվածությունը աճման լիակատար քանակությունը ներառվել է 20-ական թվականներին և 1953—1963 թթ. ընթացքում: Միևնույն ժամանակ բանվորական ուժի ընդհանուր թվաքանակը շարունակ աճում է նրա բնական վերարտադրության շնորհիվ: Հետևաբար, մշտական, խրեկական գործազրկության անկեղևը ուժեղանում է:

30-ական թվականների գործազրկության ընդհանուր թիվը զարգացած կապիտալիստական երկրներում հասել էր մի քանի տասնյակ միլիոնի: 1970 թվականին այն կողմից էր մոտ 70 մլն. մարդ, ըստ որում կապիտալիզմի շատագուցվերը ե՛ման գրոթիլոնը անվանում են շրթի գրազնամայրուս:

Աշխատավորների համար ամենից ակնի ծանր գրոթիլոն է ստեղծվում սթրուկտակ գեղարեալախե էլուզիերում և շրջաններում, որտեղ կենտրոնացած են արդյունաբերությունը հին էլուզիերի էնտրոփոլությունները Փարիզից դուրս գալ լճացումից, ծննդիցաները ետացում են սարգվորումները, ինչպես արտագրության ծախսերը: Չե-

տրիֆունկները գտնում են շահաձախի, բայց արտագրանի թուղարումը անում է անցող. առանյակ ու հարյուր հազարավոր բանվորներ դուրս են եկավում արտագրության Դրանք են հանքարդերներ, գողցատարածներ, անդրադարձները, էրկաթուղայինները երանիկական գործազրկությունը ամենից ասուց հավաքում է այն մարդկանց, որոնք կրցցել են որսկավորումը, ինչպես նաև այն անհանց, որոնք պտտվում են խորակալության կենթակից ազգային ու աստայական փորձամասնություններին:

Արտագրական կարողությունների մշտական բերեցվածության և խրեկական գործազրկության տեղեկեցը, որը առաջացել է կապիտալիզմի բեցանուր եզեճամի պայմաններում, վկայում է կապիտալիստական վերարտադրության պրոբլեմի խոր կազմավորման մասին, ժամանակակից կապիտալիզմի նկխման ու պարագիտիզմի ուժեղացման մասին:

§ 2. Գլխավոր կապիտալիստական երկրների ներքին շուկայի առանձնահատկությունները արդի էտապում

Հասարակակից կապիտալի վերարտադրության հիտատնիխիկական հեղափոխումը և ներքին շուկայի փոփոխությունները կապիտալիստական շուկայի տարողության փոփոխումը, իսկ վերջինս կախման մեջ է գտնվում կենսակիցի ստորաբաժանումների և էլուզիերի միջև եղած հարարեղականություններից, վերջնական արդյունքի հիմնական տարրերի պահանջարկից:

Կիտատնիխիկական հեղափոխությունը հանգեցրեց արտագրության նոր էլուզիերի առաջացմանն ու արագացած զարգացմանը, զգալիորեն ետատեց միջնուղային արարեբափոխանակությանը, այսինքն՝ հասարակական վերարտադրության I ստորաբաժանման ներում կատարվող փոխանակության մեծացմանը, աշխատանքի միղցնելի, հումքի և նյութերի մատակարարումների մեծացմանը I ստորաբաժանումից II ստորաբաժանում: Այս պրոցեսները ասուց բերեցին միջուկ արդյունքի (հետագա վերաձևակման կենթակա և վերջնական սպասման համար շօգտագործող հասարակական ամբողջական արդյունքի մի մասի), իսկ հետևաբար և էլուզիերի համախան արտադրանքի ծավալի կախան անում:

Առայնս միջնուղային հոսքերի ընդլայնումը շուկայի վիճակը որոշող ասաջատար գործոն չէ: Վերջինս տարողությունը կախված է ամենից ասուց վերջնական պահանջարկից, որը, իր հերթին, բաժանվում է կապիտալի ներդրումների, անձնական սպասման, պետական սպասման, արտահանման: Առանձին-առանձին քննությունը անհնար վերջնական պահանջարկի տարրերը:

Վերևում առկայից, որ ժամանակակից կապիտալիզմի կոնոմիդային հաստիք է արտադրանքի ֆունկցատարողության և կապիտալատարողության անկման տեղեկեցրել: Ուստի այլ հավասար պայմաններում պետք է ընկեր նաև կրտսեղանակում, այսինքն՝ կապիտալ ներդրումների բաժինը վերջնական արդյունքի մեջ: Բայց ծագել են այդ տեղեկեցրել հակադրող գործունեություն:

Կապիտալատարողության անկումը անմիջականորեն անդրադառնում է միայն արտադրական կրտսեղանակում նորմայի վրա: Միեզրդև շինարարության, մեքենաների ստրագիգորումների ընդհանուր պահանջարկը չի սպառվում լոկ արտադրական շինարարությունում և արտադրական սարքավորումներով: Վերջին տասնամյակներին զգալիորեն ընդլայնվել է հասարակական այն արդյունքի բաժինը, որը ծախսվում է ոչ արտադրական ուղիով՝ շինարարության ու ստրագիգորումների համար ներկրող համաշխարհային պատերազմի ժամանակից ի վեր առանձնապես մեծացել է ռազմական օբյեկտներին, ճանապարհներին, վարչարան շենքերին պետական շինարարությունը, ինչպես նաև պետության հաշվին շենքերի ու կառուցվածքների ստեղծումը, որոնք հետագայում շահագործում համար հանձնվում են մասնավոր մոնոպոլիաներին:

Գիտատեխնիկական առաջադիմության արագացումը տանում է գիշի սարքավորումների բարդական մաշվածության ժամկետների կրճատում, հետեարար, հին սարքավորումների ալվիի հաճախակի փոխարինում նորերով և խճընդոտում է կրտսեղանակում նորմայի անկմանը անմիջականորեն արտադրության ոլորտում:

Անձնական սպասման սարանքների շուկան որոշվում է բնակչության զբաղվածության մակարդակով և եկամուտների մեծությամբ: Ժամանակակից կապիտալիզմին հաստիք է նյութական արտադրության մի զբաղված բանությունների թվի հարստեղանակ, իսկ երբեմն քաղաքական հրճատման տեղեկեցրել: Այս տեղեկեցրելն զեմհանգիման կանգնած են որոշ գործունեներ, որոնք գործում են անձնական սպասումը ընդլայնելու ուղղությամբ: Այսպես, ալվինում է զբաղվածությունը ոչ արտադրական ոլորտում: Աճում է սոցիալարար աշխատանքի ալվիի բարձր պարձատրություն ունեցող ծառայողների ու ինձնեկրտ-տեխնիկական աշխատողների քաղաքակց թիվն ու տեսակարար կշիռը: Բանվոր դասակարգի կազմակերպվածության բարձրացումը, գործադուլային մարտերի աճում, համաշխարհային սոցիալիզմի աճող պղնցություն պայմաններում ախատավորներին հնարավորություն տվիցին հասնելու աշխատավոր բարձրացման:

Ջարդացած կապիտալիզմի երկրների մեծ մասում պրոլետարիատի գոտարագային համառ պայտարի շնորհիվ ընդունվել են սոցիալական սպահովագրության, սրծարագրության, մերության նպաստների ծրարներ: Այդ բանը տեղի ունեցավ զիսավորապես երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո: 50-ական և 60-ական թվականներին աշխատավորների անձնական եկամուտների աճումը ընդլայնեց սպասողական սարանքների, այդ թվում է երկարատև օգուտգործման սարանքների պահանջարկը, որոնք զարգացած կապիտալիստական երկրների մեծ մասում առաջ մասսայական տարածում չեն ունեցել:

Մ ստորարածումն արտադրանքի պահանջարկի ձևավորման պրոտում է կական զեբը է կատարում սպասողական վարկը: Արտադրության և սպասման միջև եղած հակասության սրումը, իրացման զգվարթյունների աճումը առաջ բերեցին բնակչությանը աղանքների ապահիկ վաճարի մեծացում: Երկարատև օգուտգործման առարկաները զերպզանցական վաճառվում են սպասողի: Ապահիկ վաճառքի ֆինանսավորումը իրականացվում է վարկալից սխտանի օնտրոնների հաշվին, այսինքն սպասողական կապիտալի և վրտակված անձնական խնայողությունների հաշվին: Գրամական ֆոնդերի մասնակի վերարաշխույթումը թույլ է տալիս օտեղծել բնակչության իրացուցիչ վճարունակ պահանջարկ, որը նպաստում է արտադրանքի իրացման արագացմանը և սպասողական սարանքների տեսականիի նորացման ժամկետների կրճատմանը: Առանց սպասողական վարկի, հասարակական արդյունքի մի նշանակալի մասի վաճառքը երկարալում անհնարին կլինի:

Սպասողական վարկը կապիտալիզմի պայմաններում պատգործվում է որպես աշխատավորների լրացուցիչ շահագործման միջոց: Այն աբվում է վախաստական սակարկով: ԱՄՆ-ում սպասող վաճառքի զեբումը զանձնող տարեկան սակար կազմում է միջին հաշվով 12 տոկոս, այն ժամանակ, երբ արդյունաբերական վարկերի զեբումը զանձնում է 5-6 տոկոս:

Սպասողական վարկի աճմանը զուգընթաց գոյանում է բնակչության վիթխարի պարտք: Երբ այդ պարտքի վճարումները զերպզանցում են անձնական եկամուտների որոշակի մասը, սպասողի է ունենում աշխատավորների վճարունակ պահանջարկի կրճատում: Հետեարար, բարագողական վարկի աճումը և նրա ազդեցությունը անձնական սպասման սարանքների պահանջարկի մեծացման վրա ունի որոշակի սահմաններ:

Ռազմակառուցման և պետության ֆինանսական բազմաբաղկավորության ազդեցությունը շուկայի տարրերում վրա

կապիտալիստական շուկայի վիճակը ոչ պակաս չափով կախված է նաև պետական սպառումից: Ապրանքների և ծառայությունների գնումները պետության ու նրա հիմնարկների կողմից ներկայումս կազմում են զարգացած կապիտալիստական երկրներին համախառն արդյունքի մինչև 20 տոկոսը: Ժամանակակից բուրժուական պետությունը սպառազինությունների, սարքավորումների, շինանյութերի, հումքի, վառելիքի և պարենային սպառումների խոշոր գնորդ է: Պետական սպառման աճումը նպաստում է շուկայի տարրերից մեծացմանը:

Դրա հետ մեկտեղ պետությունը հարկային սխեմայի միջոցով ամբողջ տնտեսությունը կորզում է հսկայական միջոցներ, որոնք օգտագործվում են ռազմական ծախսերը ծածկելու, ֆինանսական օլիգարխիայի պարագլխային պահանջներն էր բավարարելու և այլ նպատակների համար: Այս խնամատու պետությունը հարաբերականորեն, իսկ երբեմն էլ բացարձակորեն պակասցնում է վճարունակ պահանջարկը և նպաստում շուկայի տարրերից կրճատմանը:

Առանձնահատուկ դժվարություններ են ստեղծում կոոնոմիկայի ազդանախնայումը, սպառազինությունների գնումների աճումը: Հսկայական տարրերություն կա էկոնոմիկայի վիճակի վրա բուրժուական պետության ռազմական ու քաղաքացիական ծախսերի ունեցած ազդեցության միջև: Պետության հաշվին ճանապարհների, բնակարանների, դպրոցների, հիմնագործների շինարարությունը ուղղակի կամ անուղղակի նպաստում է աշխատուժի և նյութական քարիքների հետազոտ քնդայնված վերարտադրության համար պայմանների ստեղծմանը: Իսկ պետական միջոցների օգտագործումը սպառազինությունները դնելու, ռազմական բազաներ կառուցելու և ռազմական այլ նպատակների համար իրենից ներկայացնում է հասարակական արդյունքի մի մասի լրակատար բացառում վերարտադրության հետագա պրոցեսից: Դա նյութական և աշխատանքային սեուրաների վիճիարկումն էլ պատճառ է հանում սպառազինության պարզապես իր առավել վառ արտահայտությունն էլ գտնում սպառազինությունների մրցավազքի մեջ, որը այժմ դարձել է կապիտալիստական էկոնոմիկայի անբոփոխ տարրը:

Սպառազինությունների մրցավազքի ուժեղացումը ուղեկցվում է աշխատավորների հարկային բեռի մեծացման հետ, քանի որ սպառազինության ծախսերը ծածկվում են հիմնականում հարկերի հաշվին: Դրա հետ մեկտեղ էկոնոմիկայի ռազմականացումը ստանում է դեպի ինֆլյացիոն Ռազմական պատվերները ստեղծում են ավելի բարձր պահանջարկ, որը իրականում, չի կարող բավարարել արտադրության գոյություն ունեցող

սեուրաների պայմաններում: Ետևյալում տիրող լարված դրությունը մտնողիաներն օգտագործում են զինքը բարձրացնելու համար: Դրա հետևանքով տեղի է ունենում փոքր արժեզրկում, առևտրական հաշվեկշիռ վատացում, վալյուտային սուր դժվարություններ:

Իմպերիալիզմի ազդեցով քաղաքականությունը առաջ է բերում սպառումի արժեքի բարձրացում, /քաղաքացիական արտադրության միջոցը հյուղերի ճեղքում/ կործանարար կերպով է ազդում վերարտադրության պրոցեսի վրա կապիտալիստական երկրներում:

Այսպիսով, կապիտալիզմի համար բնորոշ ներքին շուկայի առաքուլիցան ընդլայնումը տեղի է ունենում սուր կոնֆլիկտների ու հակասությունների պայմաններում, որոնք կազմված են գիտատեխնիկական հեղափոխության զարգացման հետ և կապիտալիստական պետական միջամտության հետ:

§ 3. Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո մասնակալաշրջանի տնտեսական ճգնաժամերը և մասնակալից ցրկի ստանձնահատուկությունը

Անտապտերազմյան տնտեսական ճգնաժամը

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո կապիտալիստական էկոնոմիկան ապրեց մի շարք խոշոր նշանաժամի ցրկումներ: Ընտապտերազմյան առաջին տարիների վերջերս Երևար լանդի Արդեն 1948 թվականի աշնան ԱՄՆ-ում տեղից հետապտերազմյան առաջին տնտեսական ճգնաժամը: Մեկ տարվա ընթացքում արդյունաբերական արտադրությունը կրճատվեց 10 տոկոսով: Իրեն մեծացավ գործազրկությունը, լրվեց գործազրկների թիվը հասավ 3,7 մլն, մազորը կառույցները և կառույցները անկումը կազմեց 17 տոկոս, ըստ որում մշակող արդյունաբերության մեջ կառույցները ներդրումները բնական 21 տոկոսով: Կապիտալ ներդրումների կրճատումը լուրջանվեց Երևար տարի, արդյունաբերական շինարարության անկումը՝ մոտ չորս տարի ճեղքումը կրում էր վառ արտահայտված ցրկային բնույթ: Արդյունաբերական նպատակ ուղեկցվում էր զուգահեռատնտեսական միջոցների սուր գերարտադրվածքի և էկոնոմիկայի նկատմաների անկումով:

Կառաջյալում տնտեսական ճգնաժամը հարվածից արդյունաբերական արտադրության, իսկ Արմատյան նվազագին երկրները մեծ մասում նա ընդգրկեց արտադրական տնտեսությանը: Համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո առաջին անգամ սկսեցին բնական ապրանքների գները արտաքին շուկաներում, վտառյան վաճառատնտեսականները, 1949 թվականի աշնանը ըսնվեց միջազգային վալյուտային սուր ճեղքում, որը ընդգրկեց կապիտալիստական երկրները մեծ մասը: Անդիայի կառույցները նույն անուղեկից ուժի պարսեակությունը իջեցրեց 30 տոկոսով: Այնուհետև արժեքներից կապիտալիստական մյուս երկրները մեծ ընթացքով վալյուտաները:

Այսպիսով, արդյունաբերական և զուգահեռատնտեսական նշանաժամը ԱՄՆ-ում զուգահեռվում էր առևտրական ու վալյուտային նշանաժամի հետ: Արմատյան նվազացում, Այնուհետև, լատինական Ամերիկայում՝ ճեղքումը սակայն շրջադարձը ԱՄՆ-ի ֆինանսական գրունջում, Դույսերի գերերը մեծում էին կառույցները վերաբերում է Արմատյան

ապ ներդրումները արդյունաբերության մեջ: Արդյունաբերական արտադրության ծավալը 1967 թվականի կեսերին պակասել է 2 տոկոսով: Սակայն Հեռազգայում արտադրության և կապիտալ ներդրումների անկումը դադարեց 1966—1968 թթ. առավելակ աբարտարության շնորհիվ անձան կապուլտուրայում:

60-ական թվականների կեսերի ԱՄՆ-ի տնտեսական ճգնաժամի առանձնահատկությունն այն էր, որ այն հատուկում էր Վիետնամում ԱՄՆ-ի իմպերիալիզմի կազմակերպած ինտերվենցիայի կապուլտուրայում առավելակ ծախսերի խիստ մեծացման կերպով: Թագավան արտադրության մեծացումը կանխեց արդյունաբերական պայմաններում: Թագավան արտադրության մեծացումը կանխեց արդյունաբերական պայմաններում: Թագավան արտադրության մեծացումը կանխեց արդյունաբերական պայմաններում: Թագավան արտադրության մեծացումը կանխեց արդյունաբերական պայմաններում:

Իմպերիալիզմների կողմից պատերազմի ծավալումը Վիետնամում, ցիվիլիան զբաղավորությունների հետ միասին ստացուցրեց ԱՄՆ-ի վնասարդյուն հաշվարկի վիճակի շեղանակի վնասարդյուն: Միաժամանակ ԱՄՆ-ում վերականգն արտադրության ճգնաժամային անկումը: 1970 թվականի վերջին արդյունաբերական արտադրության ճգնաժամային անկումը ցածր էր 1969 թվականի կեսերի մակարդակի: Գործազրկությանը կապակց մոտ 6 մլն. մարդ:

Ազդեալի շափեր ընդունեց ուժով արտադրողը ԱՄՆ-ից: ԱՄՆ-ի կապուլտուրայում արտադրողը ընդունեց զուրկ փոխանակումը ուժով հետ ուրիշ երկրների կենտրոնական բանկերի համար: Վերապիկ նաև ԱՄՆ-ի դրամական շրջանառության վնասարդյունը: Վերջին հաշվով ԱՄՆ-ը ստիպված էղավ պաշտոնագրես խառնակել իր վնասարդյունը: Վերջին հաշվով ԱՄՆ-ը ստիպված էղավ պաշտոնագրես խառնակել իր վնասարդյունը: Վերջին հաշվով ԱՄՆ-ը ստիպված էղավ պաշտոնագրես խառնակել իր վնասարդյունը:

Թամանակակից կապիտալիստական ցիվիլիզացիան հետազոտության ցիվիլիզացիան զարգացման քննությունը ցույց է տալիս, որ տնտեսական ճգնաժամների պարզաբանությունն պահպանման ղեկավարում փոխարինությունները տեղի ունեցան կապիտալիստական վերարտադրության ցիվիլիզացիան բնույթի մեջ: Այդ ճգնաժամների ժամանակաշրջաններում արդյունաբերական արտադրության և կապիտալ ներդրումների անկման բացարձակ շափերը կրճատվեցին 20-ական և 30-ական թվականների ճրկանաժամների համահամարությամբ: Պակասեց արտադրության անկման տեղափոխությունը: Սակայն արտադրության ճգնաժամներ ու անկումներ անդի էին ունենում ավելի ծանախ, քան երկրորդ համաշխարհային պատերազմին նախորդած ժամանակաշրջանում: Վարկալին-Ֆինանսական արտադրում ճգնաժամային երևույթները անևեց ավելի ուժեղ արտադրության վում էին միջազգային հաշվարկները բնագավառում, ավելի փոքր շափով՝ բանկային զործանություններում: Տեղի ունեցան նաև բորսայական ճգնաժամներ, բայց միշտ չէ, որ դրանք անդի էին ունենում արդյունաբերության ճգնաժամների հետ միաժամանակ: Վառ կերպով արտա

ծայվածք այն, որ կապիտալիստական տարրեր երկրներում ճգնաժամները չլին համընկնում:

Հեռուպատերազմային կապիտալիստական վերարտադրության ընթացքի վրա յուր ազդեցություն ունեցավ երկրորդ համաշխարհային պատերազմում: Այն զգացվում էր ընդհանուր միջև 50-ական թվականների կեսերը: Մեծ դեր կատարեց արդյունաբերության մի շարք էությունների վերաբեռնումը Արևմտյան Սլոնայի երկրներում և Ճապոնիայում: Այս գործոնը ևս անցողիկ բնույթ ունեի: Գրա հետ մեկտեղ կապիտալիստական ցիվիլիզացիան վրա ազդում են մի շարք մշակական գործոններ, որոնց նշանակությունը գնալով մեծանում է: Դա դիտատնիսիկական հեղափոխությունն է, տնտեսության մոնոպոլացման անումը, պետության տնտեսական դերի բարձրացումը, պրոլետարիատի պայքարի ուժեղացումը իր կենտրոնական իրավունքների համար, էկոնոմիկայի զարգացման առանձնահատկությունները նախկին պետության աշխարհում, երկու համաշխարհային հասարակական սխտեմների տնտեսական մրցությունը և պայքարը:

Դիտատնիսիկական հեղափոխության շնորհիվ երեսն կլան և քսան գործազուտ ապրելիս արտադրության նոր էություն ու տեսակներ: Երբ էությունը, որպես կանոն, ավելի պակաս շափով են կենսակա ճգնաժամների, քանի որ որոշ, բավական երկար ժամանակ արագ և կայուն կերպով անում է նրանց արտադրանքի պահանջարկը: Միևնույն ժամանակ մշտա էությունը ընկնում են ճգնաժամի մեջ:

Ճգնաժամային ժամանակաշրջաններում կապիտալ ներդրումների թվումն էր առաջնություն էր գործում սարքավորումների լայն մոնոպոլացումը, որը կապված է նրա բարդական մաշվածությունն արտադրման հետ: Քանի որ կապիտալ ներդրումների պահանջ մնում է ներտնտեսային և այդ ժամանակ, կապիտալ ներդրումների շափերը կրճատվում են ավելի քիչ, քան միջպատերազմային ժամանակաշրջանի ճգնաժամային տարիներին: Բճարի, դա կախված է ոչ միայն ռեալ կապիտալի կուտակման պահանջից, այլ նաև կապիտալ ներդրումները ֆինանսավորումը հնարավորություններից, այսինքն՝ դրամական կապիտալի կուտակումից:

Ճգնաժամների պատկերի փոփոխման գործում էական դեր կատարեց արտադրական պետության տնտեսական գործունեության ընդլայնումը: Երեսնական սպառումը, կապիտալ ներդրումներ, նպաստները պետական շափի հաշվին և այլն ճգնաժամների տարիներին անպիտի ավտոմատ կրճատման շնն ենթարկվում, ինչպես մասնավոր ֆիրմաների գնումները նաև ներդրումները, և ծառայում են որպես ճգնաժամային անկումների համար մի յուրանակակ մեղմիչ: Պետական ներդրումների և գնումներ

րի ծրագրերը կազմվում են մի շարք տարիների համար և, որպես կանոն, ճշգրտամեթոդի տարիներին դիպի կրճատման կողմը դրանց մեջ ճշր, զբոտումներ չեն մտղուում:

Իրականացնելով հակաճգնաժամային կարգավորման քաղաքականությունը, բուրժուական պետությունը այդ նպատակների համար օգտագործում է սոցիալական ապահովագրության միջոցները, նախատեսելով և արտադրանքի գնումների, վարկային ու ֆինանսական միջոցառումների իրականացում, ստեղծում է գործարար կոնյունկտուրային կանխատեսման սխեման, միջոցներ է ներդնում վերահաս ճգնաժամի մասին հայտնական նախազգուշացման մեթոդիկայի մշակման մեջ: Լինելով հակասական, անհետևողական և ընդհանուր առմամբ սակավ արդյունավետ, պետության այդ գործունեությունը այնուամենայնիվ որոշ ներդրումություն ունենում է ճգնաժամերի ընթացքի վրա: Այսպես, ինչեցնելով կենտրոնական բանկի հաշվարկման դրույքը, կառավարությունը ձրոտում է բարելավել վարկի պայմանները, Ինչեցնելով շահույթից գանձումը հարկերը, նա հնչնացնում է կապիտալ ներդրումների ֆինանսավորումը: Ընդլայնելով գնումները, պետությունը մասամբ փոխհատուցում է մասնավոր պահանջարկի անկումը: Մասնավոր մոնոպոլիաների ֆինանսական դրությունը ամրապնդելու գործում ոչ պակաս զեր են էյատարում հարկային արտոնությունները՝ արագացած ամրապնդցիայի, նորագույն տեխնիկայի արձատավորման, տարբեր ուղղակի և անուղղակի նպատաների համար և այլն: Պետությունը առանձնապես ուշադիր ճետեում է վարկային սխեմանի փինակին, աշխատում է որոշակի շրջանակների մեջ պահել բուրժուական առկուլացիայի թափը և թույլ չտալ բանկային և բորսային կրպիներ, որոնք կարող էին արդյունաբերական արտադրության անկումը վերածել մի աղետալի շղթայաձև սեպկցիայի սրբ ընդգրկեր վերաբրտադրության ամբողջ պրոցեսը:

Անցյալում կապիտալիստները ճգնաժամերի ժամանակ և որան նախադասը երբեք չեն օգտվել պետության նման օգնությունից, սրբոսայիմ:

Գասակարգային պայքար և ցիկլը

Բանվոր զասակարգի պայքարի հաղղությունները որոշ չափով խոչընդոտում էին ճգնաժամի ժամանակ ապառաղական ապրանքների պահանջարկի անկումը: Օրինակ, տարածում են գտել արհմիությունների և Աննապարների միջև կնքվող կոլեկտիվ պայմանագրերը, որոնց մեջ ետխատեվում է նոսիմալ աշխատավարձի աճումը մի շարք տարիների համար: Ըճգնաժամերի ժամանակաշրջանում գա որոշ չափով կասեցնում է աշխատավորների կկամուտների ինչոցումը: Նույն ուղղությամբ է գործու

թրթագուրկների մի մասին որոշ ժամանակով դրամական նպատաներով ապահովումը: Բայց, որպես կանոն, մոնոպոլիաները սպառման առարկաների գները բարձրացնում են նաև ճգնաժամային տարիներին: Այդ պատենուով էլ նման միջոցառումները չեն կանխում ճգնաժամային տարիների աշխատավորների սեւը կկամուտների բացարձակ անկումը: Ճնանական ճգնաժամերը սոցիալական խոր ցնցումներ են առայացնում իմպերիալիստական երկրներում, արագացնում են կապիտալիզմի պարտությունը սոցիալիզմի հետ տնտեսական մրցության մեղը: Մասի իմպերիալիստական կառավարությունները հատուկ միջոցներ են ներտարկում էկոնոմիկայի անմասն տնմպերը բարձրացնելու, հատուկ Որդու կանոն, ճգնաժամերի ժամանակաշրջանում նրանք փորձում են միջուկեց հետ կորդիկացնել տնտեսական քաղաքականությունը, անցկացնել համառոտ միջոցառումներ տնտեսական կոնյունկտուրան կարողորկելու համար և այլն: Լակատությունը կապիտալիզմի և սոցիալիզմի միջև անցնցնում է ցիկլային պրոցեսների բուրժուական պետության միջամտության ընդլայնմամբ, պետական միջոցառումների մշակմանը, որոնց նպատակն է աստիճանաբար հարթիլ տնտեսական ցիկլը և հաղթահարել տնտեսական անկայունությունը:

Կայանք վկայում է նշված միջոցառումների աննշան արդյունավետության մասին: Այժմ իմպերիալիստական պետությունը նույնքան հետու է գրված նպատակին հասնելուց, որքան այն ժամանակաշրջանում, երբ եա նոր էր սկսում ակտիվ գործողություններ էկոնոմիկան կարգաստեղծելու համար:

Կլամավորվող կապիտալիզմի մասին և կոնսումեր վերացնելու անհնարինությունը

Չնայած բոլոր ջանքերին, բուրժուական պետությունը և մոնոպոլիաներին չհաղղվեց վերացնելու վերաբրտադրության ցիկլայնությունը, պերիտապրոտային ճգնաժամերը, Բուրժուական պետությունը իր զասակարգային՝ բույլի հետխանքով է փնակի չէ վերացնելու տնտեսական ճգնաժամերի գլխավոր հիմքը՝ բուրժուական միջոցների մասնավոր կապիտալիստական սեպկուկանությունը: Ավելին, կապիտալիստական կարգի պաշտպանությունը, մասնավոր կապիտալիստական սեպկանությունը անձեռնմխելիության երաշխավորումը բուրժուական պետության գործունեության գլխավոր նպատակն է:

Իմպերիալիզմի զարգացման հետ զուգընթաց տեղի է ունենում արտադրության հասարակական բնույթի առաջընթաց ուժեղացման պրոցես: Ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում այն արտահայտվում է ձեռնարկությունների չափերի խոչորացման, աշխատանքի հատուկական բաժանման արագացման ու խորացման և ձեռնարկությունների մասնագիտացման մեջ: Մոնոպոլիստական կապիտալիզմի պայման

ներում արտադրության հասարակական բնույթի ուժեղացումը հանդիս-
րեց առանձին ձեռնարկությունում արտադրության կազմակերպման մա-
կարդակի բարձրացման, արտադրական-վաճառահանման խոշոր կոմպ-
լեքսների մասշտաբներում, ինչպիսիք են մոնոպոլիստական միավորում-
ները, արտադրության և փոխանակության կազմակերպման մակարդակի
բարձրացման: Մոնոպոլիստների միջև կարտելային և այլ համաձայնու-
թյունները նոր տարր են մտցնում այդ պրոցեսի մեջ, որը նշանակում է
առանձին կապիտալիստական մոնոպոլիստների գործողությունների կոոր-
դինացում:

էկոնոմիային բուրժուական պետության միջամտության ընդլայն-
ման հետ արտադրության և փոխանակման կազմակերպումը ընդգրկում
է նաև պետական սեկտորը: Արտադրության կարգավորման ուղղությամբ
պետական միջոցառումները աստիճանաբար միահյուսվում են առանձին
մոնոպոլիստների ծրագրերի, ինչպես նաև նրանց համատեղ գործողու-
թյունների հետ, որոնք առաջացել են կարտելային և այլ կապերի հետ-
վանքով: Այսպես ծայրեց էկոնոմիայի պետական-մոնոպոլիստական
ծրագրավորումը, որը բերոր է ամենից առաջ Արևմտյան Եվրոպայի եր-
կրքերի և Ճապոնիայի համար:

Մակայն, քանի որ պահպանվում է կապիտալիստական սեփակա-
նության տիրապետությունը, անհասան է մնում արտադրության ար-
դյունքների յուրացման մասնավոր կապիտալիստական բնույթը, ամբողջ
հասարակական արտադրության մասշտաբով շարունակում է իշխել ան-
արխիան: Արտադրության և փոխանակման կազմակերպումը ժամանա-
կակից կապիտալիզմի պայմաններում անխուսափելիորեն մնում է որ-
պես մասնակի, սահմանափակ, ապրանքա-կապիտալիստական արտա-
դրության անարխիային հակառոջ երևույթ:

Բուրժուական պետությունը ի վիճակի չէ ամբողջապես տիրույ-
վերադրողության պրոցեսին: Այդ մասին է վկայում պետական ծրա-
գրավորման պրակտիկան, օրինակ, Ֆրանսիայում և Ճապոնիայում, որ-
տեղ հինգ կամ ավելի տարիների համար մշակվում են պետության
և մոնոպոլիստների գործողության համաձայնեցված ծրագրեր: Մա պետա-
կան-մոնոպոլիստական ծրագրավորման առավել զարգացած սիստեմ
է: Բայց այստեղ ևս փաստորեն ծրագրավորման սահմաններից դուրս է
մնում ոչ մոնոպոլիստական սեկտորը, և այն կարգավորման ընդհանուր
շրջանակների մեջ դնելու փորձերը ցանկալի աղշյունքներ չեն առյու-
թել: Վերաբերում է մոնոպոլիստներին, ապա նրանք մասնակցելով գուր-
զացման ծրագրերի կոնտրոլ թվերի մշակմանը, ղեկավարվում են ամե-

կից առաջ ոչ թե հասարակության շահերով, այլ սեփական շահերով,
այսինքն՝ ո՛նաչ էկոնոմիստության և շահույթի դինամիկայով: Բացառու-
թյան կարգով են միայն հանդիպում այն դեպքերը, երբ պետական ծրա-
գրեր համապատասխանում է բոլոր մոնոպոլիստական խմբերի շահերին:
Որպես րանոն, շուկայի կոնյունկտուրան լինում է ավելի լավ կամ ավել-
ի վատ, քան նախատեսված է ծրագրով: Առաջին դեպքում մոնոպոլի-
ստները արտադրությունն ու կապիտալ ներդրումները մեծացնում են ավե-
լի արագ, քան ծրագրված է, իսկ երկրորդ դեպքում՝ ավելի դանդաղ:

Լավ կոնյունկտուրայի տարիներին ծրագրի այսպես կոչված ոգերա-
կատարումը համապատասխանում է կապիտալիստական կուտակման
օրենսդրելի օրինաչափություններին և այդ պատճառով նախորդում է վատ
կոնյունկտուրայի ժամանակաշրջանին, երբ ծրագրեր սփրակատարվում
և: Պետական-մոնոպոլիստական ծրագրավորումը լավ ձևափոխում է,
բայց չի վերացնում կապիտալիստական վերաբաշխողության հատուկ
իշխանիքը: Եկոնոմիայի ցիկլայինությունը հաջրահարելու հա-
մար բուրժուական պետությունը պետք է մոնոպոլիստներին զրկեր կու-
տակումների իրենց հայեցողությամբ օգտագործելու հնարավորությունից,
իսկ զա նշանակում է ոտնձգություն անել մասնավոր սեփականության
սիրապատկության դեմ:

Բուրժուական պետությունը չունի շուկայական կոնյունկտուրայի
փոփոխությունները ժամանակին կանխատեսելու հնարավորություններ
և զարգացման անցանկալի տեղեկեցները կանխելու միջոցներ: Կապի-
տալիստական տնտեսության մեջ անտարկան գաղտնիքի հետևանքով
հնարավոր չէ ապահովել վիճակագրական այնպիսի տեղեկությունների
ստացումը, որոնք անհրաժեշտ են էկոնոմիայի իրօք արդյունավետ
կարգավորման համար:

Նույնիսկ այն դեպքում, երբ կանխատեսումը համընկնում է իրա-
կանության հետ, բավարար չեն այն միջոցները, որոնց կարող է դիմել
պետությունը: Հատկին է, որ ցիկլի նյութական հիմքը հիմնական կապի-
տալի շարժումն է: Ժամանակակից կապիտալիստական էկոնոմիայում
մեծ նշանակություն ունեն տնային անտեսության ֆոնդերը, որոնց պար-
երիական նորացումից կախված է երկարատև օգտագործման սպառողա-
կան ապրանքների պահանջարկի տատանումը: Ընթացորեն, թե կանխա-
տեսումը ցույց է տալիս ապրագրությունների և երկարատև օգտագործման
սպառողական ապրանքների պահանջարկի առաջիկա կրճատում: Պե-
տությունը կարող է մեծացնել սեփական շինարարության շահերը, լրա-
ցուցիչ պատվերներ նաև արտարանքի նշան ծեսակների թողարկող
մոնոպոլիստներին, հարկային արտոնություններ առ կապիտալ ներ-
գրումների համար, թեթևացնել սպառողական ապրանքների ապուխի

վճարների պայմանները, մեքենաշինության և երկարատև օգտագործման սպասողական ապրանքների արտադրող նյութերում փոխհատուցելի արտադրության կրճատումը ուրիշ ապրանքների պահանջարկը միծայցնելու միջոցով: Քայքայ նա չի կարող գնել չիրացված ամբողջ արտադրանքն ու սարքավորումները, ստիպել կապիտալիստներին սարքավորումները փոխել դրանք տեղադրելուց անմիջապես հետո, իսկ սպառողին՝ գնել երկարատև օգտագործման նոր ապրանքների՝ համանման ապրանքներ ձեռք բերելուց անմիջապես հետո:

Շատ զեպքերում բուրժուական պետությունը չի կարող թիլ թի շատ արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկել տնտեսական ցիկլը կարգավորելու համար: Հարկերի, փոխառվական տոկոսի հաշվարկային կտրվել բարձրացումը կամ իջեցումը և մյուս միջոցառումները սովորաբար հանգիստում են մոնոպոլիստական բուրժուազիայի առանձին խմբերի դիմադրությանը, որոնց դրանք ձեռնուռ չեն: Բնավ միշտ չէ, որ հնարավոր է գործադրությունների կտրորդնացումը կապիտալիստական տարբեր երկրներին կառավարությունների միջև: Խանգարում են միջիմպրիալիստական հակասությունները: Քայքայ քանի որ վարդապետը է համաշխարհային շուկան, ու մի կրկի չի կարող իրեն զեծել պահել տնտեսական կրկնակետության վատացման վտանգից, էթն մյուս երկրներում նման միջոցներ չեն իրականացվում:

Վերջապես, միշտ չէ, որ հուկանգնածամասին պետական քաղաքացիականության որոշակի միջոցների կիրառումը կարող է համապատասխանել բուրժուազիայի համադասակարգային շահերին: Արդյունաբերական վերելքի պայմաններում իջնում է գործազրկության մակարդակը, բանվոր դասակարգը, որպես կանոն, ձգտում է ավելացնել աշխատավարձը: Քայքայ կապիտալիստները շահագրգռված են գործազրկության ավելացման, աշխատավորների կենսամակարդակի իջեցման մեջ և միշտ չէ, որ ձգտում են կանխել ճգնաժամը: Ոչ մեծ ճգնաժամը նրանք պիտում են որպես հարձակում աշխատավորների կենսամակարդակի վրա:

Համայն աշխարհի «բարյունառություն» կատարվում է կոնոմիկայի մեջ կոնյունկտուրայի բեկումն նկատվելուց դեռ շատ առաջ: «ԵՊՖլյացիոն» միջոցները բուրժուազիան ներկայացնում է որպես պայքար ինֆլյացիայի և վճարային հաշվեկշիռի ճգնաժամի դեմ: Իսկ դրանց իսկական բովանդակությունն է հարձակումը աշխատավորների դեմ, իսկ արդյունքը՝ կոնոմիկայի լճացում կամ ճգնաժամային անկում:

«Պանախորժող կապիտալիզմ» տարբեր տեսակ բուրժուական տնտեսությունները ծառայում են զատազոլման նպատակի՝ արգարացնել բուրժուական պետության հակաժողովրդական տնտեսական քաղաքականությունը:

Կապիտալիստական կոնոմիկայի անկումնապրոցը

Գերարտադրության պարբերական ճգնաժամերից բացի գոյություն ունեն նաև մի շարք այլ օրակերպի պրոցեսներ, որոնք խարխուլում են կապիտալիզմի էկոնոմիկան՝ նրա ընդհանուր ճգնաժամի ժամանակաշրջանում: Ինչ պրոցեսներից մեկը առանձին երկրների, շրջանների էկոնոմիկայի, նյութերի զարգացման անհամապատասխանությունն է:

Կապիտալիստական էկոնոմիկայի անկալունության ուժեղացման վրա մեծ ազդեցություն է ունենում արտադրական կարողությունների վերբեռնվածության տեղեկացը, որը արտահայտվում է կապիտալ ներդրումների լճացման երկարատև ժամանակաշրջանների, անտեսական կոնյունկտուրայի ընդհանուր անաշխուժության և մասսայական տնական գործազրկության մեջ: Աշխատանքի արտադրողականության աճումը բարձրանալու հետևանքով ուժեղանում է աշխատունի դուրս մղումը արտադրությունից: Նյութական արտադրության մեջ առաջանում են զբաղվածության բացարձակ կրճատման երկարատև, մինչև 10 տարվա հասնող ժամանակաշրջաններ և դրան ուղեկցող մասսայական խրոնիկական գործազրկության ժամանակաշրջաններ:

Մշտանալի դրսեորվում է գյուղատնտեսության գերարտադրության, արդարային ճգնաժամերի հասանցման տեղեկացը: ԱՄՆ-ում և մյուս գյուղացած կապիտալիստական երկրներում գյուղատնտեսությունը ապրում է գերարտադրության երկարատև ճգնաժամերի Պետական մտնուպոլիտանական կարգավորումը, որը տարածվել է գյուղատնտեսության վրա, ստանում է դեպի ցանքատարածությունների հարկազրկման կրճատում, զեպի գյուղատնտեսական միջերեքների լճաճառված ավելցուկների մեծակենտրոնացում պետական պահեստներում, զեպի պետական դեմպիներ կազմակերպում արտաքին շուկաներում, զեպի այդ ավելցուկների օգտագործում որպես իմպրիալիստական պետության արտաքին քաղաքականության գործիք:

Ժամանակակից պայմաններում կապիտալիստական էկոնոմիկայի անկալունությունը առանձնապես ակնառու կերպով դրսեորվում է գրամական շրջանառության կազմավորման, ինֆլյացիայի, վճարային հաշվեկշիռների, վայրտանների անկալունության մեջ: Մոնոպոլիստների տարպետության աճումը, պետության հետ մոնոպոլիստների սերտանման ուժեղացումը, տնտեսական զարգացման անհամապատասխանությունը հանցիցրին ուկու ստանդարտի ճգնաժամին և կապիտալիստական երկրների գրամական շրջանառության խոր կազմավորման: Իսկու շրջանառության կամ ուկու հետ փոխանակվող թղթադրամների շրջանառության զեպում գեղերի նման մի բարձրացում, էթն դա վնասված չի կեղի արտադրության հասարակական ծախրերի աճումով, ժամանակի ընթացումը հան-

գեցնում էր հակառակ արդյունքի՝ զենքի իջնցման և ապրանքային ու դրամական շրջանառության միջև ճիշտ համամասնությունների վերականգնման: Կապիտալիստական մոնոպոլիաների աճման հետ զուգընթաց ապրանքային արտադրանքի զնալով ավելի մեծ մասն է սկսել իրազմել մոնոպոլիաներով: Մոնոպոլիաների սխառնով երկար ժամանակով ուսույցված գրամական շրջանառության հետ համատեղելու սուկու վրա հիմնված գրամական շրջանառության հետ համատեղելու փորձը սնանկ դուրս եկավ: Հետևանքը եղավ կապիտալիզմի գրամական սխառնի խոր ցնցումը և ուկու ստանդարտի կրաբը: Դա տեղի ունեցավ XX դարի 30-ական թվականներին:

Մաքից դրամական շրջանառության նոր սիպ, որը ավելի է համապատասխանում մոնոպոլիաների սխառնին: Դրա համար բնորոշ էն աճյալ երկրի սահմաններում թղթադրամները ուկու հետ ազատ փոխանակելուց հրաժարվելը (այս իրավունքը սահմանափակ շրջանակներում պահպանվել էր միայն օտարերկրյա քաղաքացիների ու կազմակերպությունների համար): Թղթադրամների բացթողման որոշումը ըստ պետության պահանջմունքի, այլ ոչ թե ուկու ավաճովված լինելու մեծությանը: Ուկու պաշարը դարձել է համաշխարհային փողի ուղևոր և սկսել է օդաօդործվել միայն որիշ երկրների վճարումներ կատարելու համար: Նման սխառնը հարաբերական հավասարակշռության մեջ պահպանելու համար պահանջվեց մտցնել ներմուծման պաշտպանողական մաքսատուրքեր և կազմակերպել պարաներների դեմպինգ:

Էկոնոմիկային պետության միջամտության քնդալնումը և դրան ուղեկցող պետական ծախսերի աճումը մոնոպոլիաների համար ստեղծեցին ապրանքային արտադրանքի մի նշանակալի մասի կալուն և հարուճուն պահանջարկի աղբյուր: Այդպիսի պայմաններում սկսեցին անբնական բարձրանալ մոնոպոլիաները:

Այսպիսով, ժամանակակից ինֆլյացիոն պրոցեսը սնվում է երկու աղբյուրով: Մի կողմից, մոնոպոլիաների բարձրացումը առաջ է բերում դրամական շրջանառության աճման պահանջ. նոր թղթադրամների բաց թողումը հետին թվով ամրապնդում է զենքի բարձրացումը: Մյուս կողմից, աճող պետական ծախսերը առաջանում են շրջանառության մեկ մտեղ թղթադրամների ավելացում, որը մոնոպոլիաներին հնարավորություն է տալիս համեմատաբար հեշտ բարձրացնել զենքը:

Ժամանակակից բուրժուական պետությունը կիրառում է յայպես կոչված շափափոր, սկստյալովված ինֆլյացիայի քաղաքականություն, կոր թուլատրում է մինչ 5-6 տոկոսի զենքի ապրանքի աճում: Դա ձեռնում է ամենից առաջ մոնոպոլիաների: Գների աճումը թույլ է տալիս սխառնափոխաբար կրճատել բանվոր դրամաբեղին արված գիշումների ռեալ արժեքը: Մոնոպոլիաները ապահովում են իրենց կեանքի թվաների արտադրանքի զենքի ավելի արագ աճումը՝ արտադրության ծախսերի աճ:

Մյուս համեմատությամբ, որը երանց հնարավորություն է տալիս կորզել մեծ շահույթներ մեղաժամային անկողների ժամանակաշրջաններում ինֆլյացիայի հեղաշարում է մեկույց զենքի պահպանումը: Բայց միևնույն ժամանակ սխառնափակ ինֆլյացիայի ստեղծումը մեծ մասում էկոնոմիկայի մեջ նեոսոցիալիստական գրամական կապիտալը, ամենից առաջ բանկերի, ապահովագրական ընկերությունների և այլ հիմնարկների ակտիվներ, էնթարկիվ է արժեզրկման: Վարկերը վերադարձում են բանկերին արժեզրկված: Անբարձանք զենքի սխառնափակ աճումը առաջ է բերում սպառողական արտադրանքի պահանջարկի հանկարծակի երևառումներ:

Միշտ չէ, որ հաղողում է փորձագրերից ինֆլյացիայի Այստեղից իրենց վնասվումը դրամական կապիտալը արժեզրկում, մեկույցիաները դրամական միջոցները զեւկում են արքադրամների և հումքի պաշարների մեջ, որտեղ ինքն նպաստակցելով զենքի էլ ավելի նշանակալի աճմանը: Պետությունը, ավելացնելով ծախսերը օդաօդական նպաստակների ու աքրեիզ արտաքին քաղաքականության համար, որպես կանխ, հաշվի չի տանում դրամական շրջանառության օրենքները, առաջ բերելով ինֆլյացիայի ինֆլյացիայի ուղեկցումը: Արժեքների համար անբարենպաստ հետևանքներով:

Ինֆլյացիայի շափազանց անկալուն է դարձնում վալյուտայի և դեմարայի հաշվեկշիռի դրոմբումը: Վարպավորվածն ինֆլյացիայի զեւկումը անկող զենքի աճումը տարբեր երկրներում տեղի է ունենում անհավասարաչափ. միշտ ճի կան երկրներ, որտեղ զենքը աճում են համեմատաբար ավելի արագ: Ապրանքների արտահանումը այդպիսի երկրներից զմվարանում է, և, հակառակը, արագանում է դրանց ներմուծման աճումը: Բանքի որ մյուս երկրների կապիտալիստները շատպում են իրենց արտադրողը վաճառել ավելի թանկ զեւկումը: Դրա հետևանքով վատանում են առեղբայական ու վճարային հաշվեկշիռները, տեղի է ունենում սուկու արտահոսք, սպասանալիքի սակ է ընկնում վալյուտայի կալյունությունը:

Վճարային հաշվեկշիռի վատացմանը նպաստում է նաև պետական ծախսերի աճումը: Թաղմական ծախսումների աճումը առաջ է բերում սվալ երկրի վալյուտային ծախսերի անիջական մեծացումը արտահանումից: Երա վճարային հաշվեկշիռի թուլացումը: Պետությունը նպաստում է ներքին շուկայում պահանջարկի մեծացմանն ու հումքի, վառարիքի և այլ ապրանքների ներմուծմանը, որից սվալարաբար կախված է արժեքի զեւկացած կապիտալիստական երկրի արտադրությունը: Ներմուծման մեծացումը ամենակի չի փոխհատուցում արտահանումը, հասկապիս երբ տեղի է ունենում ազգական ծախսերի աճում, բանքի որ արտադրությունների մրցավազքը առաջ է բերում արտադրական կարգաթվաների շեւղում, որանք կարող էին օդաօդործվել արտահանումը մեծացնելու համար:

Մյուսնք են կապիտալիստական երկրների վճարային հաշվեկշիռների մյուսական անկալյունություն և ներկայիս շափազանց սուր միջազգային վալյուտային ճգնաժամի պատճանները: Վալյուտային ճգնաժամը, իր

հերթին, հակառակ ներգործություն է ունենում վերարտադրության վրա, ինչպեսևրժ նրա աճման տեմպերը, անվտանգության մթնոլորտ ստեղծելով ապագայի նկատմամբ, կազմավորելով միջազգային առևտուրը:

Միջազգային վալյուտային ճգնաժամի նշանակալի սրումը առաջացրած կոնկրետ գործոնները հետևյալներն են: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, օգտվելով կապիտալիստական աշխարհում ունեցած իր հեգեմոնիայից, ԱՄՆ-ը կապիտալիստական մյուս երկրների պարտադրեցին թղթն դրարը՝ որպես միջազգային հաշվարկների վալյուտա ոսկու հետ հավասար: Երանք ունեին ոսկու մեծ պաշար (1949 թվականի վերջին՝ կապիտալիստական աշխարհի ոսկու պաշարների ավելի քան 70 տոկոսը), և ապահովում էին օտարերկրյա բանկերի կողմից ներկայացվող զուլարների փոխանակումը ոսկու հետ: ԱՄՆ-ը օգտագործում էին իրենց վալյուտայի առանձնահատուկ դերը կապիտալիստական աշխարհում և զուլարներով վին վճարում քաղաքականության հետ կապված ծախսերը:

Գրա հետևանքով ոչ միայն ԱՄՆ-ի ներսում, այլև արտասահմանում ծագեց զուլարի վիթխարի ինֆլյացիա: Ենթադրվում է, որ ներկայումս ԱՄՆ-ի սահմաններից դուրս կա մինչև 1000 մլրդ զուլար: Այդ պայմաններում վճարային հաշվեկշիռի վատացումը և ոսկու պաշարների շեշտումը պակասումը ԱՄՆ-ին ստիպեցին զարգացնել զուլարների փոխանակումը ոսկու հետ, զուլարը կորցրեց կալունությունը համաշխարհային շուկայում, և ԱՄՆ-ը երկու անգամ պաշտոնապես զեմվալյացիայի ենթարկեցին այն՝ ոսկու նկատմամբ: ԱՄՆ-ը ձգտում են զուլարի արժեքի ուժը օգտագործել իրենց առևտրական հաշվեկշիռը բարելավելու, արտահանմանը զարկ տալու և համար և իրենց կապիտալիստական պարտեյրներից պահանջում են զեմվալյացիայի, ալիսն՝ զուլարի նկատմամբ իրենց վալյուտայի կուրսը բարձրացնելու: միջոցով օգնություն ցույց տալ իրեն և Բայց մյուս երկրները դրանում շահագրգռված չեն: Գուլարը շարունակում է արժեքիվել, զուլար ունեցողները հակալական կորուստներ են կրում:

Քաղաքակն է միջազգային հաշվարկների ամբողջ սխտանը, որը միմյան է ոսկու և զուլարի իրավահավասարության վրա: Եխտ կերպով արվում է պաշարը շուկաների համար: Վալյուտային ստորոջ կարգավորելու ուղղությամբ առաջատար իմպերիալիստական տերությունների կողմից համառոտ զեմուսական-մանուգործիստական միջոցների կիրառումը զրահան արգելադրեց չի տալիս և վերջին հաշվով տանում է դեպի տեսակական, սոցիալական ու քաղաքական անտազնեիզմների խուլացում:

ԿԱԳԻՏԱԼԻԶՄԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՆՎԱՍԵՂԱՓՈԹՅԱՆ ՈՒԹԵՂԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱ ԱՆՎԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄԸ

Ինպիսիպիզմի գար- Վ ժամանակակից կապիտալիզմի տեսեսական ան-
գայմամ անհամապա- կայունության կարևորագույն դրսերումներից
փորձեց սրումը ժամա- մեկը և կապիտալիստական կարգի խարխուման ու
նակակից պայանհնդում քաղաքականությունը կարգի խարխուման ու
անհամաշխարհային ուժեղացումն է:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճրնամամի զարգացման հետ զուլարիթաց
օրյակաթիվ պայմանները հանգեցնում են կապիտալիզմի զարգացման
անհամաշխարհային հետագա սրման: Սոցիալիզմի համաշխարհային
սխտանը զեալով ավելի է դառնում մարդկության զարգացման օրոշի
գործուն: Գրա հետևանքով խորանում և սրվում են հակասությունները
երկու համաշխարհային սոցիալ-տեսեսական սխտանների միջև: Իմ-
պերիալիզմը զրկվեց Երկրի տերիտորիայի նշանակալի մասում ունեցած
իր արևադարձայինաց, կորցրեց իր գրկին բոլոր դարաթային տերություն-
ները: Թեալ հնարավորություն դարձավ համաշխարհային ոսպմական
կնիֆիզիկաների կանխումը խաղաղության և սոցիալիզմի ուժերով: Գրա
հետևանքով փոփոխվում են իմպերիալիստական տերությունների միջև
հակասությունների դրսերման ձևերը:

Գիտատեսիսիկական հեղափոխությունը, կապիտալիզմի հակասու-
թյունների դրսերման ձևերի խորացումն ու փոփոխումը պայմանագու-
րում են ժամանակակից պայմաններում կապիտալիզմի զարգացման
անհամաշխարհային օրկների գործողության առանձնահատկությունները:
Կապիտալիստական էկոնոմիկայի թուլքաձև զարգացման օրկկաթիվ
նյութական հիմքը բնկավ և կապիտալիզմի բնության մեջ՝ նրա իմպեր-
իալիստական անաղիսում և տանձնուպես վառ կերտով դրսերովում
է դիտատեսիսիկական անաղիզմության տեմպերի մեջ:

Տեղաշարժերը դիտության և տեսնելիայի մեջ առբերել երկրներում տեղի են ունենում անհամաչափ: Ուստի կապիտալիստական որոշ երկրներում անիրատափելի են անման, առաջընթաց թրիշների ժամանակաշրջաններ, այն ժամանակ, երբ մյուս երկրներում նկատվում են թիշ թե՛ շատ երկարատև լնացման ժամանակաշրջաններ: Սրանով է բացատրվում այն, որ տասնձինի երկրներ Նանկարծ առաջ են ընթանում և նույնքան արագ ետ են մղվում մյուսները: Եթե առաջ այսպիսի պրոցեսները շարունակվում էին երկար ժամանակ, ապա այժմ իմպերիալիստական երկրների տնտեսական ուժերի հարաբերակցությունը փոխվում է արագ, անման և անկման ժամանակաշրջանները հաջորդում են միմյանց մեկ-երկու տասնամյակների սահմաններում:

Կապիտալիզմի զարգացման անհամաչափության ուժեղացման կարողությունը գործոններից մեկն են դարձել արտադրության մոնոպոլացման անճուրդ և գլխավոր կապիտալիստական երկրների էկոնոմիկային պետության միջամտության ընդլայնումը: Էկոնոմիկայի պետականացման ու ֆինանսական վիճարկ ռեուրյունթի արտադրության ծավալը մեծացնելու և համաշխարհային շուկաների համար մղվող պայքարի նպատավոր պայմաններ ստեղծելու համար: Անցյալում մասնավոր կապիտալը ստիպված էր լինում տասնամյակներով ուժեր կուտակել, կատարատվելով արընթաց առաջ պրիվիլեյ, այժմ պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը, օգտագործելով դիատոնիսիկական հեղափոխության պտուղները, նույն նպատակին է հասնում համեմատաբար ավելի կարճ ժամկետներում:

Քննենք գլխավոր կապիտալիստական երկրների անհամաչափ զարգացման կրճատ ընթացքը վերջին տասնամյակներում:

Առաջին և երկրորդ համաշխարհային պատերազմների միջև ընկած երկու տասնամյակների ընթացքում տեղի էր ունենում ամերիկյան իմպերիալիզմի ուժերի անման պրոցեսը, դերմանական և ճապոնական իմպերիալիզմի արագ առաջընթացում: Միաժամանակ տեղի է ունենում անգլիական ու ֆրանսիական իմպերիալիզմի ետ մնալու պրոցեսը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հետեանքով ԱՄՆ-ի հզորության անճումը հասավ իր զուգահեռակետին: ԱՄՆ-ը ոչ միայն ամրապնդեց իր առաջատար դերը համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության մեջ, այլև, օգտվելով իր գլխավոր ախոնյանների ուժերի խիստ թուլացումից, իր համար ժամանակավորապես ապագովեց այնպիսի մոնոպոլ գրություն, որ չի ունեցել անգամ Անգլիայի կապիտալիզմը իր ամենաբարձր ծաղկման ժամանակաշրջանում:

1929—1948 թթ. ընթացքում ԱՄՆ-ի տեղից կապիտալիստական աշխարհի արգյունարանային արտադրության մեջ 44 տոկոսը անց, հասավ 55,8 տոկոսը, Անգլիայի բաժինը մնաց ժողովրդագրական ետևը՝ 12 տոկոս: Ֆրանսիայի տնտեսարար կիցը կապիտալիստական աշխարհի արգյունարանային արտադրության մեջ 6 տոկոսը կրճատվեց մինչև 4,5 տոկոս, Արևմտյան Գերմանիայից (ԳՅՀ-ի սահմաններում)՝ 3-ից մինչև 4,2 տոկոս, Ճապոնիայից կազմեց ընգամենը 1,3 տոկոս:

Հետադարձադրյալն առաջին տարիները ԱՄՆ-ի տիրապետության գաղափար էր կապիտալիստական աշխարհում: Երևումը սկզբից համաշխարհային կապիտալիստական արտադրության մեջ նրա բաժնի կրճատման ժամանակաշրջանը:

ԱՄՆ-ի տնտեսարար կիցը համաշխարհային կապիտալիստական արտադրության մեջ 60-ական թվականների սկզբին կրճատվեց մինչև 44 տոկոս, այսինքն՝ վերադարձավ 1929 թվականի մակարդակին: Միևնույն ժամանակ անց ԳՅՀ-ի և Ճապոնիայի արդյունաբերական արտադրության ծավալը, ԳՅՀ-ի բաժինը համաշխարհային կապիտալիստական արտադրության մեջ մեծացավ մինչև 10 տոկոս, ճեթպոնացիայով արժեքը Գերմանիայի հետապահարգյալն մակարդակը, Ճապոնիայի բաժինը մեծացավ մինչև 5 տոկոս: Համեմատաբար արագ էր անճում Ֆրանսիայի և Իտալիայի արդյունաբերական արտադրությունը, որոնք շույառ դրան շարժացան լիովին վերականգնել այն դիրքերը, որ երեսը զբաղեցնում էին երրորդ համաշխարհային պատերազմից առաջ և միայն ժողովրդական: Անգլիայի էկոնոմիկայի զարգացման անմեղքը զեղանգ էին, նրա բաժինը համաշխարհային կապիտալիստական արգյունարանային արտադրության մեջ 60-ական թվականների սկզբին ընկավ մինչև 9 տոկոս:

60-ական թվականներին կանց առավ ԱՄՆ-ի տնտեսական անճան հարաբերական անկումը: ԱՄՆ-ի արդյունաբերական արտադրության անճան ունգվերը սկսելին գերազանցել իմպերիալիստական մյուս երկրների մեծ մասը զարգացման տեղիցը:

1962—1968 թթ. ընթացքում ԱՄՆ-ի արդյունաբերական արտադրության ծավալը անց 42,5 տոկոսով, իսկ Արևմտյան եվրոպայի երկրներում՝ միայն 28 տոկոսով: Դրան հետևելով ԱՄՆ-ի բաժինը համաշխարհային կապիտալիստական արգյունարանային արտադրության մեջ կազմեց 46,6 տոկոս, արևմտաեվրոպական երկրների բաժինը՝ 33,5 տոկոս: Այդ ժամանակաշրջանում ԱՄՆ-ի համեմատությամբ ավելի քարտ տեղադրով կարգավոր էր միայն Ճապոնիան, նրա տնտեսարար կիցը համաշխարհային արգյունարանային արտադրության մեջ շարժեցվում էր անկը: 1970 թվականին արգյունաբերական արտադրության ու մատայնությունների ընդհանուր ծավալով և արգյունաբերական արտադրության մակարդակով Ճապոնիան զարեվել կապիտալիստական աշխարհի երկրորդ տիրությունը, այդ տեղից ետ մղելով ԳՅՀ-ին:

Մեջադարձաբի որումը իմպերիալիստական երկրների միջև, զարգացման անհամաչափության ուժեղացումը մեծ ենթորթություն են ունենում իմպերիալիստական բաժնի տնտեսական ուժերի հարաբերակցության վրա: ԱՄՆ-ի դիրքերը համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության մեջ 70-ական թվականների սկզբին խախտվեցին: 1960 թվականին հիմնական արևմտաեվրոպական երկրների և Ճապոնիայի ընդհանուր արգյունաբերական արտադրանքի ծավալը կազմում էր ԱՄՆ-ի մակարդակի 49 տոկոսը, իսկ 1971 թվականին այն անց մինչև 81 տոկոս:

Որև հնուպատերազմյալն առաջին տարիներին կապիտալիզմի զարգացման անհամաչափության ուժեղացման գործում վճռական նշանակություն ունեի պատերազմից ավելիված տնտեսության վերականգնումը

Արևմտյան նվաճողայի երկրներում և Ճապոնիայում, ապա հետագայում այդ պրոցեսի վրա հակառակն ներգործություն ունեցավ ժավալվող դիտատանխնդիրական հեղափոխությունը: Մինչ այդ ԱՄՆ-ում արդեն ստեղծվել էր պոլյունարերովյան նոր էլյուզերի ճնշող մասը, իսկ Արևմտյան նվաճողայի երկրներում և Ճապոնիայում դրանք չկային: Ժամանակակից նվաճողայի երկրներում և Ճապոնիայում դրանք չկային: Ժամանակակից նվաճողայի երկրներում և Ճապոնիայում դրանք չկային: Ժամանակակից նվաճողայի երկրներում և Ճապոնիայում դրանք չկային:

Արևմտյան նվաճողայի երկրների տնտեսական աճման տեմպերի մեկնացմանը նպաստեց էկոնոմիկայի պետական-մոնոպոլիտական լայն կարգավորումը և ծրագրավորումը: Զարգացման պետական ծրագրերը նպաստեցին կուսակցության ֆունկցիոնալ կենտրոնացմանը և նրա օգտագործումը՝ նոր էլյուզերի առավելագույն զարգացման ու հետի վերաառաքումը: ՉՖՃ-ն և Ճապոնիան հայտնվեցին ամենից առաջ նպաստավոր դրությունում մեջ: Այս երկրները հնարավորեցին ունենի մի շարք տարիների ընթացքում կուսակցան գործնականորեն իրենց ամբողջ ֆունկցիոնալ էկոնոմիկայի խաղաղ էլյուզերը զարգացնելու համար, օգտվելով ԱՄՆ-ի ֆինանսա-վարկային օգնությունից, մյուս երկրների գիտություն և տեխնիկայի նվաճումներից: Այս երկրներում արագ կերպով վերստանգծվեց գիտատանխնդիրական բազան և արդյունաբերության մեջ լայնորեն արմատավորվեցին այն նորամտությունները, որոնք համեմատաբար դանդաղ էին շարժվում մյուս երկրներում:

Բացի դրանից, ՉՖՃ-ն և Ճապոնիան ազատ էին զաղուֆներում գործեր պահելու և այնտեղ իրենց տիրապետությունը պահպանելու փորձերի վրա կատարվող ծախսերից, այն ժամանակ, երբ այդ բնույթի կաշահանքում էր Անգլիայի էկոնոմիկան և մինչև 50-ական թվականների վերջը՝ Փրանսիայի էկոնոմիկան:

60-ական թվականների առաջին կեսին, ինչպես արդեն ասվեց, բուկանց ԱՄՆ-ի արդյունաբերական վերելքի նոր ժամանակաշրջանը, որը կապված էր գիտատանխնդիրական բուռն առաջընթացի հետ: Այդ ժամանակաշրջանին են վերաբերում էլեկտրոնային-հաշվողական տեխնիկայի լայն տարածումը, ատոմային էլեկտրակայանների մասսայական չինարարության սկիզբը և այլն: Արտագրության արագացած աճմանը նպաստում էր պետական-մոնոպոլիտական նպաստների ընդլայնումը արդյունաբերությանն ու գիտատեխնիկական առաջադիմությունը: Գրեհոմանքով ԱՄՆ-ը արդյունաբերության տեխնիկական մակարդակի նորից հասնվեց արևմտանվաճողական երկրների առջև:

Մշտական փոփոխությունները տնտեսական ու տնտեսական հեղափոխության մեջ արտահայտվում են վաճառահանման արտաքին շուկաների, հումքի աղբյուրների, կապիտալի գործադրման ու շուկաների համար իմպերիալիստական տնտեսական քաղաքականության մեջ: Այդ պրոցեսները օրգանապես փոխադարձաբար կապված են, իմպերիալիստական պետությունների արտաքին քաղաքականության մեջ, և դրա հետ մեկտեղ նա պայմանավորվում է ֆինանսական կապիտալի շահերի մշտական մեծացմամբ ու պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիստի աճմամբ, ավելի երկրի տնտեսական պոտենցիալի կուսակցմամբ:

Իմպերիալիստական երկրների տնտեսական մրցակցության սրությունը որոշվում է ոչ միայն նրանց տնտեսական զարգացման թեթևամեծությամբ, այլև այն ոլորտի միանգամ և նշանակությամբ, որի համար մղվում է պայքարը: Վերջին ստանալով կրթական-տեխնիկական օգնությունների արտաքին առևտուրը աճում էր արտաքինության ծավալվող պայլի արագորը վկայում է արտաքին շուկայից կապիտալիստական էկոնոմիկայի աճող կախման մասին, առանձին երկրների տնտեսական աճման համար արտաքին քաղաքականության մասին: Վերջին տասնամյակներում միջազգային փոխանակության այն զլխավոր մասը բաժին է ընկնում իրենց՝ իմպերիալիստական երկրների փոխադարձ առևտրին:

Համաշխարհային սոցիալիզմի աճման հետ գուրընթաց ընդլայնվում են տնտեսական կապերը հակադիր հասարակական-տնտեսական սրությունների ունեցող երկրների միջև: Փոխվել են նաև իմպերիալիստական մոնոպոլիստների գործունեության պայմանները զարգացող երկրներում: Այդ հանույր համար նկատում է միջլուծարկիստական տնտեսական մրցակցության առաջադիմությունը: Գաղութային կախյալությունների վերացումը օտարերկրյա մոնոպոլիտական կապիտալին ստիպում է թափանցել իմպերիալիստական մյուս երկրների ազդեցության ոլորտը: Գնալով պակասում են մրցակիցների արագ հա մղելու և նոր շուկաներ զավթելու հնարավորությունները: Բայց աճում է նաև այդ պայքարի սրությունը, քանի որ նոր շուկայի ձեռք բերումը անխուսափելիորեն տեղի է ունենում մրցակցի զուրկ մղելու հաշվին:

Միջլուծարկիստական պայքարի սրմանը նպաստում է նաև շուկաների և ազդեցության ոլորտների զավթելու մեթոդների զինանոցի ընդլայնումը ամենից առաջ պետության տնտեսական ուժը օգտագործելու միջոցով: Վաճառահանման շուկաներում դա պետական նյութական

գերազանցապես իրենց ներքին կապիտալ ներդրումներով, ի տարբերություն արտաքին առևտրից, այստեղ թիչ թիչ շատ էական զիրքեր չգրավեցին: Ուստի պաշարեր կապիտալի արտահանման բնագավառում միեւնոյն հիմա հիմնականում ընթանում է մի կողմից ամերիկյան մեծագործականների և մյուս կողմից անզլիական սո Ֆրանսիական մեծապոլիտիկաների միջև: վերջիններս հետ միասին հանդես են գալիս բնօրինական, հայաեղական և շվեյցարական մոնոպոլիաների:

Փոխառավական կապիտալի արտահանման մեջ ևս առաջնությունը պատկանում է ԱՄՆ-ին: Մակայն կապիտալիստական մյուս պետությունների վարկային կախումը ԱՄՆ-ից, որը բնորոշ էր երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հաջորդած առաջին տարիների համար, արդեն անցել է անցյալի գիրկը: Եր վճարային հաշվեկշիռ ճգնաժամի պատճառով ԱՄՆ-ը ստիպված է վարկեր վերցնելու համար դիմել էր մրցակիցներին:

Ամերիկյան մոնոպոլիաների գերակշռությունը արդյունաբերական կապիտալ ներդրումների բնագավառում սահմանափակվում է զիտավորության կանաչադալով և կառնետական Ամերիկայի երկրներով: Ասիայում, Աֆրիկայում և Յկանոսիայում ամերիկյան ներդրումները, բացառությամբ միայն Միլաձավոր Արևելքում, ամենուրեք ևս են մնում անզլիական, Ֆրանսիական, իսկ մի շարք գեպերում նաև մյուս պետությունների ներդրումներից: Անզլիայի ու Ֆրանսիայի արտահանման ներդրումները գիշում են ամերիկյան ներդրումներին, բայց մի բանի անզամ գերազանցում են ԳՖՇ-ի և Ճապոնիայի արտաքին կապիտալ ներդրումները: Մի շարք պայման տակ որում ԱՄՆ-ի համար առաջին տեղի պահպանմանը նրա պատում են արտաքին վարկերը, տնտեսական օգնությունը որը երկրներին: վերջին տասնամյակից տարում ընկավ ԱՄՆ-ի բաժինը սպառնքելի համաշխարհային արտահանման մեջ, իսկ ամերիկյան արտահանման շահ մասնաճյուղերի արտադրած արտադրանքը խիստ մեծացավ: Մշակող արդյունաբերության արտահանման ձեռնարկությունները, որոնք պատկանում են ամերիկյան մոնոպոլիաներին, թողարկում են երկու անգամ ավելի շատ ապրանքներ, քան ամերիկյան արդյունաբերողները արտահանում են դրանք ԱՄՆ-ից: Նույն այդ պատճառով է վերջինի և Ֆրանսիայի նշանակալի արտաքին կապիտալ ներդրումները անհավասար, չնայած ամերիկյան, արևմտադերմանական ու Ճապոնական ապրանքների ներթափանցմանը այնտեղ:

Միջմոլորակային առևտրական մրցակցության սրումը արտահանումում վալյուտային ոլորտում ուժերի հարաբերակցության խիստ փոփոխման մեջ: Անցյալում այդ փոփոխությունը տեղի էր ունենում համեմատաբար

կանգաղ: Այժմ առանձին երկրների դրոյությունը համաշխարհային վալյուտային ոլորտում զարձակ է չափազանց անկայուն: 1949 թվականին ԱՄՆ-ի բաժինը դրամական ոսկու (այսինքն՝ դրամական շրջանառություն մեջ օգտագործվող ոսկու) համաշխարհային պաշտոնական ուղիղվելում հասել էր 71 տոկոսի: Դա ԱՄՆ-ի ոսկու փառապակալելու և կապիտալիստական մյուս երկրների ոսկուց «լզարկու» ժամանակաշրջան էր: 60-ական թվականների կեսերից դրոյությունը խիստ փոխվեց, ԱՄՆ-ի բաժինը ոսկու համաշխարհային պաշարներում ընկավ միայն 30 տոկոս: Արևմտյան եվրոպայի ոսկու պաշարները ընդհանուր առմամբ, ընդհակառակն, աճեցին, մի քանի տասնամյակների ընթացքում առաջին անգամ գերազանցելով ԱՄՆ-ի ոսկու պաշարը: Հատկապես մեծացան ԳՖՇ-ի և Ֆրանսիայի ոսկու պաշարները: խիստ կրճատվեց Անզլիայի ոսկու պաշարը:

Վերջին ժամանակներս տեղի ունեցավ ԱՄՆ-ի դիրքերի հետագա թուլացում վալյուտայի ոլորտում՝ չնայած արտադրության համեմատաբար արագ աճմանը և արտաքին առևտրական դիրքերի կայունացմանը: Ոսկու պահուստը 1968 թվականին հասցրեց ԱՄՆ-ի վճարային հաշվեկշիռի երկարաժամ ճգնաժամին: Ամերիկյան իմպերիալիզմը արտասահմանում կատարում է տնային ծախսեր, որոնք չեն համապատասխանում նրա տնտեսական հնարավորություններին: Դրանց նշանակալի մասը կապված է տնտեսական էքսպանսիայի և ազրեիվ արտաքին քաղաքականության ֆինանսավորման հետ: Վալյուտային հարաբերությունները վրա կործանարար ազդեցություն են ունենում նաև ինֆլացիան: ԱՄՆ-ում, որը տանում է դեպի դուրսի սխտանատեղ արժեզրկում:

60-ական թվականների կեսերից վալյուտային հարաբերությունների մեջ նոր մտնեց հանդիսացավ մի շարք կապիտալիստական երկրների, և մասնից առաջ Ֆրանսիայի, ակտիվ քաղաքականությունը, որը անմիջականորեն ուղղված էր զույարի դիրքերի խաթրվմանը, էր ունեցած դրոյությունի ռեզերվների լիվիզացումը Ֆրանսիայի կողմից և դրանց փոխանակումը ոսկու հետ նպաստեցին զույարի դիրքի խաթրվմանը՝ որպես կապիտալիստական աշխարհի զլիավոր վալյուտաներից մեկի:

Վալյուտայի շուկայում մղվող պայքարը կապված է նաև համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության մյուս ոլորտներում ձգվող պայքարի հետ: Ոսկու աղետալի արտահանքը ԱՄՆ-ից ամերիկյան կապիտալիստների ստիպեց միջոցներ ձեռնարկել կապիտալի արտահանուղի սահմանափակելու համար: Թեև զույարը առաջվա նման մնում է զույարի կապիտալիստական աշխարհի առաջատար վալյուտան, ԱՄՆ-ի զույարային դիրքերի թուլացումը տանում է դեպի նրա էքսպանսիայի թուլացում՝ կապիտալների շուկայում:

Պարզոր աշխարհի
անտեսական վերաբա-
սման համար և
ինչպիսիքախաղանակ ին-
տելիգրամը

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին նա-
խորդած ժամանակաշրջանում կապիտալիստա-
կան աշխարհի տնտեսական վերաբաժանումը
տեղի էր ունենում միջազգային մոնոպոլիտա-
կան համաձայնությունների ձևով, առավել մեծ
առաժանում ուներ կարտելային ձևը: Աշխարհի տնտեսական բաժանման
համար մղվող պայքարը արտահայտվում էր կարտելային համաձայնու-
թյունների պայմանների փոփոխման, զրանց կազմալուծման և միջազ-
գային մոնոպոլիտական նոր գործարքների կազմակերպման մեջ:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի արդի էտապում փոխվել են
աշխարհի տնտեսական բաժանման համար մղվող պայքարի օբյեկտիվ
պայմանները: Սոցիալիզմի համաշխարհային սխեմանի ամրապնդումն
ու զարգացումը հանդիսանում էր ինչպիսիքախաղանակների կողմից աշխարհի տրե-
տեսական բաժանման ոլորտի նշանակալի կրճատմանը: Սոցիալիզմի
ազդեցության ուժեղացումը թուլացրեց միջազգային մոնոպոլիտների
զիրքերը աշխարհի նաև այն մասում, որտեղ դեռ պահպանվում էր կապի-
տալիստական կարգը: Մի շարք գաղափարող երկրներում ստեղծվում էր
հակաիմպերիալիստական առետրա-անտեսական դաշինքներ, որոնք
կանգնած են մոնոպոլիտների կարտելներին դեմ-հանդիման: Փետտական
սեկտորը մի շարք այդպիսի երկրներում օգտադործվում է որպես իմպե-
րիալիստական էրապանսիայից պաշտպանվելու և տնտեսական կախու-
մից ազատագրվելու գործիք:

Փոխվել են նաև միջազգային մոնոպոլիտական համաձայնություն-
ների ձևերը: Այդ փոփոխությունների առաջացի են ամենից առաջ դե-
մոստախիբիկական արագ առաջընթացը, ներքին շուկաների մոնոպոլիզա-
ման անձան, պետության տնտեսական ֆունկցիաների ընդլայնման շը-
նորհիվ:

Վերադարձված գիտատեսեինիկական մակարդակի բարձրացման հետ
զուգընթաց համաշխարհային շուկայում զնալով աճելի է մեծ տարածում
սկսեցին գտնել համաձայնությունները պատեոնոմների փոխանակված
մասին, տեխնիկական օգնության մասին, որոնք հետևում ամենից հա-
ճախ թարմված է լինում պայմանավորվածությունը առանձին պարանե-
րների, հատկապես արտադրանքի նոր տեսակների, մասնառահանման շու-
կաների բաժանելու մասին: Արտադրության միջազգային մասնակե-
րացման և կոոպերացման խորացումը կյանքի կուէց կարտելային հա-
մաձայնության այնպիսի մի տիպ, որը կարգավորում է մոնոպոլիտների
միջազգային արտարական կառույցը: ✓

Քաղաքային կոնցենտրների զարգացումը անհրաժեշտ դարձրեց ամեն
մի խոշոր մոնոպոլիային մասնակցությունը զգալի թվով կարտելային

գործարքների՝ շուկաների նկատմամբ վերահսկողության կոնկրետ առ-
պեկտների վերաբերյալ: Համապարփակ «կառույց» կարտելները իրենա,
իրավահանրեն ձևակերպված կազմակերպական կառուցվածքով, ազդե-
ցության ոլորտների, արտադրության քվոտաների, զինքի և այլնի մասին
մանրամասն պայմանավորվածություններ, նոր պայմաններում բավարար
լավով արդյունավետ, շարժունակ դուրս լեկան: Գրաչ հետ մեկտեղ նոր
շինարարության լայն զարգացումը հանդիսացեց տնտեսական բաժանման
այնպիսի ձևի տարածմանը, ինչպես համաձայնությունների տարբեր
երկրների մոնոպոլիտների կողմից ձևանարկությունների համատեղ կա-
ռուցման և համատեղ շահագործման մասին:

Վերանայնացված բուրժուական պետության միջամտության ընդլայն-
ման հետ նրանք եկան միջպետական մոնոպոլիտական համաձայնու-
թյուններ, որոնք մասնակիցները իրենք՝ պետություններ են: Ազդեցու-
պես այդպիսի համաձայնությունները ծայղի կեն զուտառտնտեսական
պարաներների շուկաները կարգավորելու համար: Հետագայում դրանք
տարածվեցին արդյունաբերության վրա, ամենից առաջ այն էլուրի
վրա, որոնք կապված են հնուքային նյութերի և կրաֆորքիկատների
արտադրության հետ: ✓

Կապիտալիստական աշխարհի տնտեսական բաժանման պետական
ձևերի զարգացումը վկայում է այն մասին, որ մասնավոր մոնոպոլիտ-
ների պայքի է վիճակի լին հին մեկոնցերով բավական արդյունավետ
կերպով ապահովել իրենց տիրապետությունը համաշխարհային շուկա-
ներում: Աշխարհի բաժանման պետական-մոնոպոլիտական ձևերի կի-
րուման մեջ արտահայտվում է նաև իմպերիալիզմի աճած քաղաքական
անկալունությունը, կարտելային գործարքները պետական, «համազգա-
յին» շահերով բողարկելու փորձը:

Կապիտալիստական աշխարհի տնտեսական բաժանման և վերաբա-
ժանման նոր ձևերի առաջացումը չի նշանակում մասնավոր մոնոպո-
լիտների ազդեցության կրճատումը համաշխարհային շուկաներում: Ընդ-
հակառակը, վերջիններիս նկատմամբ մոնոպոլիտական վերահսկողու-
թյան առիճանը աճել է, էթն մոնոպոլիտների զիրքերը համեմատե-
րյ մոնոպոլիտական ձևանարկությունների գրուլթյան հետ: Ոչ մոնոպո-
լիտական ձևանարկությունները այժմ հաճախ բռնի կերպով մտցվում են
միջազգային մոնոպոլիտական գործարքների մեջ: Կարտելների զորու-
նեության պայմանները ամրապնդված են պետական ակտերում, դրանք
պարտադիր են բուրդի, այդ թվում է ոչ մոնոպոլիտական ձևանարկու-
թյունների համար:

Միջազգային ֆինանսական օլիգարխիայի ներքում մշտական պայ-
քար է մղվում շուկաների և ազդեցության ոլորտների վերաբաժանման

Համար. այդ պայմարը առաջացել է մոնոպոլիստական կապիտալիզմի դարձրացման անհամապատասխան օրենքի գործողության հիման վրա ուսմանի հարաբերակցությունը մշտական փոփոխման հետևանքով: Հետագա արտադրական առաջին տարիներին ԱՄՆ-ը, օգտվելով կապիտալիստական աշխարհում իր ունեցած գերակշիռ դիրքերից, համառոտն պահանջեց, որ վերացվի այն կարտելների մեծ մասը, որոնց ինքը մասնակցում էր, բայց տեր չէր և սահղծնց նոր կարտելներ, որոնցում հաստատվեց ԱՄՆ-ի կապիտալի ղեկավար դերը:

Նորագույն միջազգային մոնոպոլիստական միավորումներում, որոնց մասնակցում են արևմտաեվրոպական երկրները, ամերիկյան մոնոպոլիստները կամ բուլղարիկները կամ իտալացիները չեն, կամ խաղում են երկրորդական դեր: Անգլիայի մոնոպոլիստները գնալով ավելի են բնօրյախեռում կոնտակտները այդ միավորումների հետ, վախճալով, որ գործը կզգվի համաշխարհային շուկաներից: Արևմտաեվրոպական մոնոպոլիստների հովանու ներս կարտելների աճումը օրյախիզորեն խաթկում է ԱՄՆ-ի դիրքերը և դեռավ է ազդեցություն ունենում վերաբաժանման հարցը: Ստեղծված կարտելների համար ոչ պակաս սպառնալիք է անպայման մոնոպոլիստների միջազգային դիրքերի արագ աճումն ու ամրապնդումը: Ոչ վաղ անցյալում ճապոնական տրեստներն ու կոնցեռները բավարարվում էին օտարերկր մոնոպոլիստների հետ կնքած համաձայնություններով սեխնիկական օբյեկտներում ստացողների և պատանտների գնողների պատիվ գերելու: Այժմ նրանք պահանջում են, որ արձանագրվի իրենց աճած դերը համաշխարհային շուկաներում:

50-ական թվականների երկրորդ կեսին ԱՄՆ-ի տեսակարար կշիռը անկումը համաշխարհային արդյունաբերական արտադրության մեջ և միջազգային առևտրում առաջացրեց երկրորդ համաշխարհային պատերազմից անմիջապես հետո կնքված մի շարք համաձայնագրերի վերադասումը և կարտելային նոր համաձայնությունների ստեղծում, որոնց կենտրոնը գործան, որպես կանոն, Արևմտյան Եվրոպայի երկրների մոնոպոլիստները, որոնք խմբավորվում են արևմտաեվրոպական ու ֆրանսիական կոնցեռների շուրջը: Գրա հետևանքով առաջացան արևմտաեվրոպական երկրների բազմաթիվ էլիտային միավորումներ ու ստացողների ֆինանսավորման միասնական կենտրոններով և վաճառահանող բնդհանոր օրգաններով:

50-ական թվականների երկրորդ կեսից զարգացում ստացավ կապիտալիստական երկրների տնտեսական միավորման նոր ձևը՝ ինդուստրիալիստական ինտերգրացիան: Այդպիսի միավորման տեղեկնքը առավել քիչ կերպով գրեհորվեց 1957 թվականին արևմտաեվրոպական վեց եր-

կրների՝ Ֆրանսիայի, ԳՖՀ-ի, Իտալիայի, Բելգիայի, Հոլանդիայի և Լյուքսեմբուրգի ԵՈՒՀՆանոր շուկային ստեղծման մեջ: Փոքր ինչ ավելի ուղ կազմվեց Անգլա սառնարի եվրոպական ստացիայիան, որի մեջ մքտան յոթ երկրներ՝ Անգլիան, Եվրոպան, Նորվեգիան, Գերմանիան, Ավստրիան, Եվենցարիան և Պորտուգալիան: Այս կազմակերպությունները սովորական մաքսային միությունների չեն, որոնք ստեղծվում էին առաջնորում ևս ԵՈՒՀՆանոր շուկային՝ մասնակից պիտությունների առևտրում մաքսատուրքերը վերացնելու հետ միասին միասնականացվում է հարկային քաղաքականությունը, մտցվում է գյուղատնտեսական արտադրության կարգավորում, պայմաններ են ստեղծվում կապիտալների ու աշխատուժի ազատ տեղափոխման համար, կտրղեկացվում են պետական տնտեսական ծրագրավորումը, արտաքին քաղաքականությունը երկրների նկատմամբ: Ինտեգրացիոն պրոցեսների ղեկավարումը իրականացնում են համատեղ տնտեսական միջոցառական օրգանները: Այս միջազգային պետական-մոնոպոլիստական միավորման գործունեության ավելի ուղ էտապում նկատվում է ձգտում հասնելու քաղաքական ինտեգրացման առանձին ձևերի:

Արևմտաեվրոպական մի շարք երկրների ԵՈՒՀՆանոր շուկան՝ ամենից առաջ միջազգային պետական-մոնոպոլիստական դաշինք է, որը ստեղծվել է երկամ երկրների ֆինտեսական օրիգարիտալի շահերի համար և նպատակ ունի ամրապնդել նրա դիրքերը՝ աճող համաշխարհային սոցիալիզմի, դաշլության կալյուրությունների փլուզման հանդեպ: Այդ դաշինքի նպատակը նաև այն է, որ ամբապնդի արևմտաեվրոպական մոնոպոլիստների դիրքերը ամերիկյան ու ճապոնական մոնոպոլիստների դեմ մղվող մրցայալաչարում:

Արևմտաեվրոպական երկրների ինտեգրացման նախագծերի իրականացումը հնարավոր դարձավ ոչ միայն այդ երկրների կառավարող յրեսների գրասակարգային ստրատեգիայի որոշ բնգնադրության հետևանքով: Տնտեսական ինտեգրացման տեղեկնքը թաքնված է ժամանակակից արտադրողական ուժերի բուն էության մեջ: Գիտատեխնիկական ճեղգախուրությունը հանդեպըց այն բանին, որ արտադրողական ուժերը կ'ավելի մեծ շափով, բան առաջ, գերաճեցին առանձին պետությունների շրջանակները և պահանջում են տարբեր երկրների կոնսոնիկայի պիլի սերա մերձեցում: Ուժեղացել է արտադրության միջազգային մասնագիտացման և կոպերացման, դիտատեխնիկական առաջադիմության նվաճումների միջազգային փոխանակման պահանջը:

1 1973 թվականի հունվարի 1-ից ԵՈՒՀՆանոր շուկային մեջ մտան Անգլիան, Գալիան, Իտալիան:

Տեստեսական կապերի ինտերնացիոնալացման առաջադիմական տենդենցը մամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում դրսևորվեց մանուգործատական կապիտալի չարանուն միջազգային միահնչուման անաստորիստորին հակասական ձևով:

Մտքային ազգային պատենշները փոխադարձ առևարի մեջ խորն-գոտ դորձան անտեսական կապերի դարգացման համար: Ներքին շուկաների սահմանափակվեյան պատճառով միշտ չէ, որ կարելի է կազմակերպել լայն մասշտաբի մասսայական արտադրություն արևմտաեվրոպական առանձին երկրների շրջանակներում: Այս բանը Արևմտյան Եվրոպայի երկրների մոնոպոլիաներին զրկեց կարևոր առավելությունից ԱՄՆ-ի մոնոպոլիաների դեմ նրանց մղած մրցակցայարարում, մոնոպոլիաներ, որոնք աճել էին ամերիկյան լայն շուկայի բազայի վրա: Փոխադարձ առևարի մեջ մտքային պատենշների վերացման հետ ընդլայնվեցին Արևմտյան Եվրոպայում խոշոր մոնոպոլիատական միավորացման ու կենտրոնացման արտադրումը օրինակավորան Նպաստեց մրցակցայարարի կարևոր դորձոն հանդիսացող գիտատեխնիկական առաջադիմության տեմպերի բարձրացմանը:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի խորացումը էական փոփոխություններ մտքային միջազգային առևարում և կապիտալների շուկայում: Վատացան օտարերկրյա մոնոպոլիատական կապիտալի ներգրծումների պայմանները անտեսապես թույլ զարգացած երկրներում, որին նրա պատանցին ազգային-ազատարական շարժման վերելքը և օտարերկրյա մանուգործաների սեփականություն ազգայնացումը մի շարք երկրներում, ինչպես նաև օտարերկրյա կապիտալ ներգրծումները և շահույթները արտասահման փոխադրելու սահմանափակումները, որ մտքերը են ԱՖրիկայի, Ասիայի, Ատանական Ամերիկայի երիտասարդ շատ պետություններ: Ուժեղացել է փոխադարձ առևարական փոխանակումն ու կապիտալների միգրացիան զարգացած կապիտալիստական երկրների միջև: Այս ուղղությամբ էր դորձում նաև անտեսապես թույլ զարգացած երկրների կողմից մատակարարվող բնական հումքը սինթետիկով փոխարինելու անդենցը:

Ներկայումս կապիտալը արտահանվում է զերազանցապես (մասնաբաժնի) զարգացած կապիտալիստական երկրները: Եթե առաջ արտահանվող կապիտալի գետնալման գլխավոր ողորդը արդյունահանող արդյունաբերությունն էր, ապա հիմա նրա հիմնական օբյեկտն են մշակող արդյունաբերության զանազան ճյուղերը: Գրտ հետևանքով տեղի ունեցած արդյունաբերական տեսակետից զարգացած երկրների ինդուստրիալ

հիմնական ճյուղերում, ինչպես նաև բանկային ոլորտում դորձող խոշորացման մոնոպոլիաների կապիտալների աճին սերտ միահնչուման:

Ինտելեկտուալ պրոցեսների մեջ ակնառու կերպով արտահայտվում են պետական-մոնոպոլիատական կապիտալիզմի հատուկ մեղմպերիստատական հակասությունները, կոնսերվատայ Արևմտյան Եվրոպայի առաջատար տերությունները սանեղծեցին արտոնյալ առևարա-անտեսական բուլի Եվրոպական վեց երկրների իմպերիալիստական ինտելեկտուալ առաջ բերեց պատասխան միջոցառում՝ մյուս երկրների աղտաստերի գրտու կազմավորման ձևով: Այսպես Արևմտյան Եվրոպան Թ-ական թվականների վերջին պատակովեց միմյանց հետ մրցակցող երկու ստեղծար-տեսական բուլիների, որոնց միջև լուրջ պայքար ծավալվեց այդ սեպտեմբեր Ենգլենդի և Արևմտյան Առաջին համար, Ներկայումս փորձ է արվում սանեղծելու աճելի լայն ինտերգրացիա, որի մեջ մտնեին Արևմտյան Եվրոպայի արդյունաբերական տեսակետից զարգացած բոլոր երկրները:

Այլում են միջինասերիալիստական հակասությունները նաև Ենգլենդի շուկային ներսում: Վեճի գլխավոր առարկան այդ դաշինքում կոնսերվացի չարցի է:

Դեռ աչ սոցիալ-դեմոկրատական արևմտաեվրոպական երկրների ճգնալ տիպի միավորումների մեջ տեսում էր միասնական համաշխարհային տրեստի կազմավորման, օուլտրաիմպերիալիզմիս առաջացման անկեցը: Այս առիթով կապիտալիզմի զարգացման անհամաշխարհային արևելքի գործողության վերլուծության և միջիմպերիալիստական հակասությունների արման կապիտալիզմի արմ. Ի. Լենինը մատանաշում էր, որ աշխարհը անտեսապես բաժանող մոնոպոլիտատական կապիտալիստերեսցիոնալ միավորումը հնարավոր է ոչ միայն մասնավոր միջազգային մոնոպոլիաների ձևով, այլև կապիտալիստական ամբողջ պետությունների համաձայնություններին ձևով: «Այս իմաստով, — գրում էր նա, — հնարավոր են և Եվրոպայի Միացյալ Նահանգները, որպես Եվրոպական կապիտալիստների համաձայնություն... ինչի մասին Միայն այն մասին, թե ինչպես միասին սոցիալիզմը ճնշեն Եվրոպայում, միասին սոցիալենե կողդուսած գաղտները...»:

Միջիմպերիալիստական հակասությունների աճողը ցույց է տալիս Ենգլենդի հանուր համաշխարհային տրեստի մասին օուլտրաիմպերիալիզմի տեսության անհիմն լինելը: Մոնոպոլիստական կապիտալիզմի պայտաներում անտեսական ինտելեկտուալիստական չի կարող գուրս գալ այն նեկրոտակետերից, որ նրա համար սանեղծել է մրցակցայարար, և ասանում

է գնդի իմպերիալիստական տերութիւններէ մրցակցութեան ուժեղացում:

Իմպերիալիզմի
նպատակները
արտայայտելու

Միջիմպերիալիստական մրցակցութեան անուր ներկայումս տեղի է ունենում այնպիսի պայմաններում, երբ զարաշրջանի զխաւիր Հակասութիւնն է Հանդիսանում երկու Հակադիր սոցիալական տեսակէտները՝ սոցիալիզմի և կապիտալիզմի միջև եղած Հակասութիւնը:

Համախարհային սոցիալիզմի դիրքերի ամրապնդման ու ընդլայնման հետ զուգընթաց իմպերիալիստական բուրժուազիան անում է ամեն բան, որպէսզի ստեղծի դասակարգային շահերի ընդհանրութեամբ միավորված իմպերիալիստական տերութիւններէ միասնական հեղափոխութեան արմատավորման հարցում առաջին տասնամեկերորդ Համաշխարհային պատերազմին հաջորդած առաջին տասնամեկերորդ միջուկային իմպերիալիզմի առաջին ռազմատու շրջաններ իրական միջուկային իմպերիալիզմի առաջին ռազմատու շրջաններ իրական միջուկային կապիտալիստական աշխարհի հակադիմադրատական և հակասոցիալիստական կենտրոնի ֆունկցիաները: Մտեղծվից Հյուսիս-Ատլանտիան ռազմա-քաղաքական բլոկը, որը միավորում է իմպերիալիստական երկրներէ մեծ մասին:

Իրա հետ մեկտեղ պնդումով ավելի է ուժեղանում հակադիր պրոցիսս իմպերիալիստական պետութիւններէ միասնութիւնը խախտում է ներսին և զրոյից: Տեսնական և քաղաքական զարգացման անհամաչափութեան օրենքի գործողութեան և միջիմպերիալիստական մրցակցութեան ծաղկումն հետևանքով կապիտալիստական լազիրում մեկ կենտրոնի փոխարեն, որը պսոթութեան ունէր ընդհուպ մինչև 50-ական թվականներէ կեսերը, ստեղծվից երեք կենտրոն. 1) Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, որոնց հարում է Կանադան. 2) Արևմտյան Եվրոպան, որը, շուտով ներքին հակասութիւններին, ընդհանուր տումբ կանգնած է ԱՄՆ-ի գեմ-հանդիման. 3) Ճապոնին, որը առօրեանս քաղաքական փորձում է իր շուրջը միավորել հազարավոր տիպիսեանի ավազանի կապիտալիստական երկրները, նույնպէս օրյակիտիտի կանգնած է ԱՄՆ-ի գեմ:

Տեսնական մրցակցութիւնը այս երեք իմպերիալիստներէ միջև ունում է լայն մրցապայքար է տեղի ունենում ԱՄՆ-ի և Արևմտյան Եվրոպայի երկրներէ միջև Այդ պայքարում ամերիկայան մոնոպոլիաները փորձում են օգտագործել իրենց արդիւնաբերութեան տեխնիկական գերազանցութիւնը և կապիտալի արտահանման հսկայական սեռտրոնները նրանք ձեռնարկութիւններ են սնում Արևմտյան Եվրոպայում և փորձում են այդ տեղիներէ արդիւնաբերութիւնը կախման մեջ դնել ԱՄՆ-ի Արևմտյան Եվրոպայի երկրներէ վրա կախված վտանգը ստեղծում է երկրանց գիմնու իրենց ուժերը միավորելու նոր միջոցներէ, մասնավոր

պէս՝ ընդլայնելու դիտատեխնիկական համարործակցութիւնը, ստեղծելու ավելի խոշոր մոնոպոլիստական միավորումներ, գիմնու պետական քաղաքականութեան միջոցներէ, որոնց նպատակն է թույլ տալու ամերիկայան կապիտալին թափանցելու արտադրութեան մի քանի առաջատար էջերը և Ֆինանսավորել այն ձեռնարկութիւններն ու էլուզիեր, որոնք ամրապնդում են արևմտակարգական մոնոպոլիաների դիրքերը արտաքին շուկաներում:

Իմպերիալիստական մրցակցութեան կարևոր կենտրոն է Ճապոնին: Երբ դիրքերի թռչումն ուժեղացումը տեղի ունեցավ վերջին տասնամյակներէ՝ էժան աշխատութի մեծ սեղերվների առկայութեան շնորհիվ, արտադրութեան մեջ դիտատեխնիկական շնորհիվ մասնավորապէս իյեկնդիաների ու պատճենների լայն ներմուծման հիման վրա, տեսնական զարգացումը արագացնելու պետական-մոնոպոլիստական լծակների ակտիվ կիրառման, ռազմական ծախսերի համեմատաբար ոչ մեծ մակարդակի լիւրճիվ: Արդիւնաբերութեան և արտաքին տեսութի անմասն անկողնով մտայնեան էականորեն առաջ է անցել իր մեծացած մրցակիցներէ: Ենթկայումս նա զորս է եկել երբորդ տեղը՝ արտահանման ընդհանուր ծավալով է երկրորդ տեղը՝ համախառն արդյունքի և կապիտալիստական աշխարհի ուսիւ-վաչուտայի տեղիներէ շափով: Երա հետևանքով ավելի սուր են դարձել ամերիկայան և Ճապոնական մոնոպոլիաների բախումները ինչպէս այդ երկրներէ ներքին շուկաներում, այնպէս էլ միջուկային շուկայում: Նրանց մրցապայքարում կիրառվում են զենքի գիմպիւնգային իշեցում, մտքալին բարձր պատենչներ ստեղծում և այլ միջոցներ:

Ստեղծանում է նաև իմպերիալիստական տերութիւններէ ռազմա-քաղաքական մրցակցութիւնը: Իմպերիալիզմի բնութիւնը մեծացել է նախկինը, իսկ հետաքրքր, պահպանվել է տերիտորիալ էքսպանսիայի նոր ձևումը: Բաց արմատական փոփոխել են այն պայմանները, որոնք տեղայնում թելադրում էին կապիտալիստական երկրներէ պայքարը աշխարհի տերիտորիալ վերաբաժանման համար: Սոցիալիստական պետութիւններէ ճշգր սխառնի զլխավորած խաղաղութեան ուժերի վիթխարհում մարդկութեան պատմութեան մեջ առաջին անգամ ստեղծեց Հրեակարգութիւնը՝ Տասարակութեան կայնիք քաղաքակր ճամաշխարհային պատերազմները:

Աշխարհի տերիտորիալ վերաբաժանման համար մղվող պայքարի զլխումներէ փոփոխման վրա ներգործութիւն ունեցավ իմպերիալիզմի արդիւնային սխառնի խորտակումը: Անցյալում պատերազմներէ իմպերիալիստական տերութիւններէ միջև նշանակալի լափով պատերազմներ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԲՈՒԹՈՒԱԿԱՆ, ՌԵՖՈՐՄՈՍԱԿԱՆ ԵՎ ՌԵՎՈԼՅՈՒՍԱԿԱՆ ՏԵՍԱՌՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔՆՆԱԳԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

էին գաղութների վերաբանման համար: Այժմ նախկին գաղութների և կիսագաղութների ճնշող մեծամասնությունը նվաճել է բազմազան անկախություն, և ինպիսիայիտական սերբությունների ազմական բեղհարմաները չեն կարող հանգեցնել այն բանին, որ տնտեսական թույլ գարգացած երկրները մեկ «տիրոջ» մեռքից հանձնվեն մյուսի ձևեր: Գրա հետ մեկտեղ սոցիալիստական պետությունների աշակցությունը գարգացող երկրներին ձայնողման է դատապարտում իմպերիալիզմի փորձերը՝ ազմական ուժով վերստին գաղութային ձևերի պարտագրել բազարական ինքնուրույնություն ձևեր բերած պետություններին:

Իրազմա-բաղաբական մրցակցությունը դրոյություն ունի նաև ազմական ինպիսիայիտական բյուկների ներքում, որոնց ուղղված են սոցիալիզմի երկրներին և ազգային-ազատագրական շարժման դեմ: Այդ մրցակցակցությունը տեղի է ունենում ամենից առաջ կապիտալիստական աշխարհում և նրա ստունձին սեգիտներում բաղաբական և ազմական հեղինակային համար:

Մոնոպոլիստների և ֆինանսական օլիգարխիայի տիրապետությունը համաշխարհային կապիտալիզմի կենտրոններում հանգեքրեց նախկին հակասությունների սրման և նոր ներքին հակասությունների առաջացման: Մոնոպոլիստական կապիտալի տիրապետությունը դարձել է պրոլետարիատի շահագործումը ուժեղացնելու կարևորագույն գործոն: Պրոլետարիատի շահագործման ուժեղացումն ու նրա դրոյության վառթարացումը աանում են դեպի վարձու աշխատանքի ու կապիտալի միջև կառգաակարգային անտագոնիզմի սրում: Մոնոպոլիստական կապիտալիզմի դարձրանը հակասություններ ծնեց ֆինանսական կապիտալի և հասարակության մնացած բոլոր դասակարգերի ու խավերի միջև, որոնց հաշվին հարստանում է ֆինանսական օլիգարխիան:

Մոնոպոլիստական բուրժուազիան աշխատավորների ու պրոլետարական զանգվածներին շահագործման է ենթարկում ամենից առաջ մոնոպոլ գների մեխանիզմի միջոցով: Մոնոպոլիստների ճնշումից տատապում են մանր ու միջին մեծարկատերերը:

Այսպիսով, մոնոպոլիստական կապիտալի շահերը սուր բախման մեջ են մտնում իմպերիալիստական երկրների բնակչության գերակշիռ մասի շահերի հետ: Գնալով ալիլի է բեղլայնվում բնակչության լայն զանգվածներին միասնական հակամոնոպոլիստական հակառի մեջ համախմբելու օրելկալիվ հիբբը:

§ 1. Ժամանակակից բուրժուական բաղաբատնտեսական ընդհանուր բնույթալիքը

Ժամանակակից բուրժուական բաղաբատնտեսական շահագործման թուկային

Ժամանակակից բուրժուական բաղաբատնտեսական շահագործման թուկային իր գլխավոր խնդիրը տեսնում է կապիտալիզմի գաղափարախոսական պաշտպանության և կոմունիզմի գեմ մղած պայլարի մեջ, պանայանելու համար գործնական հանձնառուականեր մշակելու մեջ:

Բուրժուական տնտեսագիտները բոլոր միջոցներով փորձում են ադգորացնել կապիտալիստական շահագործումը և մոնոպոլիստների տիրապետությունը, անվանարկել մարքոլիզմ-լենինիզմը, կոմունիզմը: Կապիտալիզմի շատագրվելի համար կապիտալիստական կարգի պաշտպանությունը առանձնապես հրատապ դարձավ արգի դարաշրջանում, երբ կյանքը հերքեց բուրժուական պրոպագանդայի գլխավոր թիգիսը ժամանակակից կապիտալիզմի շխխանականության ու առաջգիմականության մասին: Կապիտալիզմի շտագրվությունը բուրժուական բաղաբատնտեսության հիմնական նպատակն է նրա բոլոր տարանտակություններով:

Աշխատավորներին հեղափոխական պայքարից շեղելու համար բուրժուական տնտեսագիտությունը առաջ է բաշում «կապիտալիզմի սրանսիրումայիտի», այն «ժողովրդական կապիտալիզմի», «համընդհանուր բորելիցություն պետության», «ինդուստրիալ հասարակության», «մեծ հասարակության» վերածնելու տեսությունների և այլն: Միաժամանակ նա օրոպազանդում է կոնցրալիստների սոցիալիզմի վերաներման» մասին, սոցիալիզմը ինչ-որ մի խառը էկոնոմիկային», սոցիալիզմի և կապիտալիզմի «հիբրիդի» վերածվելու մասին:

Այսպիսով, խնդալիստներով կապիտալիզմի և սոցիալիզմի բնությունը, բուրժուական տնտեսագիտները աշխատում են սրողել երկու համաշխարհային սոցիալ-անտեսական սիստեմների արմատական հա-

կազմութիւնը և ապացուցել, որ Հեղափոխական անցումը կապիտալիզմից սոցիալիզմին օրջնկալով անխտաբախելիութուն չէ:

Բայց բուրժուական գիտնականները չեն սահմանափակվում կապիտալիզմի զարգացումից հետոյից հետոյից հետոյից պաշտպանութիւնը: Երանք զնալով ավելի մեծ ուշադրութիւն են նվիրում տնտեսական քաղաքականութեան և կոնկրետ էկոնոմիկայի հարցերին: Ամերիկյան տնտեսագետ Լ. Չանսենը, ընդգծելով այդ հանգամանքը, նշում է, որ սպարակտիկ պրոբլեմները դարձն են տնտեսական վերլուծութեան զլխավոր նպատակը: Ժամանակակից բուրժուական քաղաքատնտեսութեան պրակտիկ հանձնարարականները սերտորեն կապված են կապիտալիզմի զարգացման հետ: Սակայն պաշտպանութեան հետ և հետապնդում են ընդհանուր նպատակ փրկել ու ամրապնդել այն:

Բուրժուական տնտեսագիտական լարված ուշադրութեանը պրակտիկ հանձնարարականները մշակելու նկատմամբ կապված է ժամանակակից ինտելիկտալիզմի ձգտման հետ՝ հարմարվել այն պայմաններին, որոնք ստեղծվել են պետական-մոնոպոլիտական կապիտալիզմի զարգացման հետևանքով, գիտատեխնիկական հեղափոխութեան պահանջներով, երկու համաշխարհային սոցիալ-տնտեսական սիստեմների պայքարով:

Ներկայումս արտադրութեան հասարակական բնույթը հասն է այնպիսի մակարդակի, որ ծագել է այն կարգավորելու հրամայական պահանջ. կապիտալիզմի հակասութիւնների զարգացումը, արտադրանքի իրացման զովարակութեան մեծացումը, գործազրկութեան աճումը՝ այս ամենը հանգեցնում է այն քանին, որ բուրժուական տնտեսագիտաները ավելի ակտիվորեն են զբաղվում պետութեան տնտեսական քաղաքականութեան ծրագրերի հիմնավորմամբ: Երկու համաշխարհային սիստեմների տնտեսական մրցութիւնը և այդ մրցութեան մեջ սոցիալիզմի դիրքերի ամրապնդումը հուշնպես նրանց ստիպում են զբաղվել այնպիսի պրակտիկ պրոբլեմներով, ինչպիսիք են տնտեսութեան աճման տեմպերի արագացումը, նրա կառուցվածքի փոփոխումը և այլն:

Բուրժուական տնտեսագիտաներն ու ռեֆորմիստները այդ կապիտալիզմի հիմնավորում են «տնտեսական գիտութեան զեղեղնոցիզացիայի», «օրջնկալով մոտեցման» թեզիսը եւզ իրականում կոնկրետ պրոբլեմների մշակումը նրանք կատարում են շատազովական տեսութեանների հիման վրա և ամբողջապես ենթարկված է կապիտալիզմի հիմքերը պահպանելու խնդրին:

Ժամանակակից բուրժուական քաղաքատնտեսութեանը բուրժուական զարգացումը սոցիալիզմին օրջնկալով անխտաբախելիութուն չէ:

Ժամանակակից բուրժուական քաղաքատնտեսութեանը բուրժուական զարգացումը սոցիալիզմին օրջնկալով անխտաբախելիութուն չէ:

Գծով: Այս կապակցութեամբ ծագել են զանազան զարգացող ու հասանքներ, ինչպես նաև մշակվում են տնտեսական քաղաքականութեան տնտեսական կարգավորման զանազան ծրագրեր ու մեթոդներ: Բուրժուական տնտեսագիտական տեսութեանների մեջ կարելի է առանձնացնել երկու հիմնական ուղղութիւններ՝ սկարգավորվող կապիտալիզմի տեսութեան և «ձեռնարկատիրութեան պատմութեան» տեսութեան ուղղութիւնները: Գրանց հիմքում ընկած են արտեր հաջաքների բուրժուական պետութեան տնտեսական զեղի վերաբերյալ: Գրա հետ մեկտեղ նրանք ունեն ընդհանուր գծեր՝ թե առաջնները և թե երկրորդները: Գրազարգում են հասարակայն օգտակարութեան, «արտադրութեան զործնելիք» և այլ տեսութեանները: Կերելի ժամանակներս նշատվում է նշված ուղղութիւնների մերձեցման տեղեկնց, քանի որ «ձեռնարկատիրութեան պատմութեան» զարգացմանը նա սկսել են խոստովանել, թեպէս սահմանափակ մասշտաբով, էկոնոմիկային պետութեան միջամտութեան անհրաժեշտութեանը: Միամտանակ տեղի է ունենում հասանքների դիֆերենցիացիա հիմնական ուղղութիւնների ներսում, որը պայմանավորված է բուրժուազիայի առանձին խավերի և մոնոպոլիտական խմբերի միջև եղած հակասութեաններով: Բուրժուական տնտեսագիտաների շրջանում կան տնտեսագիտական մտքի նաև այնպիսի ներկայացուցիչներ, որոնք հասկանում են կապիտալիզմի քաղաքատնտեսական տնտեսութեանը և հանդես են գալիս մոնոպոլիտական կապիտալի տիրապետութեան սիստեմի հիմնավորված քննադատութեամբ:

Ժամանակակից բուրժուական քաղաքատնտեսութեան մեջ առանձնահատուկ տեղ են զբաղում այն տեսութեանները, որ առաջ են քաղաքատնտեսագիտական երկրների տնտեսագիտաները: Այդ տեսութեաններում քաղաքատնտեսութեան մեջ կարգավորման տնտեսական հասամոնցութեան պատճառները և այդ հետամոնցութեանից զուրա զուր ուղիները, պարզապատկերվում է ինտելիկտալիտական զարգացմանը հարմարապատեան քննադատութեամբ:

Տնտեսական հետազոտութեանների ուղարկ ընդլայնումը, վերլուծութեան մասնատրիկական մեթոդների արմատավորումը, մի ամբողջ շարք պրակտիկ խնդիրներ լուծելու անհրաժեշտութեանը նպատեցին բուրժուական տնտեսագիտաների մասնագիտացմանը առավել հրատապ պրոբլեմների ուղղութեամբ: Գրանց թվին են պատկանում էկոնոմիկայի աճման տեմպերի պրոբլեմը, գիտատեխնիկական տարագիտութեանը սո-

ցիալ-անտեսական հետևանքները, երկու համաշխարհային հասարակական սխտանների տնտեսական մրցույթները, սոցիալիզմի էկոնոմիկան, իմպերիալիստական իտաղրացիան, զարգացող երկրների էկոնոմիկայի առանձնահատկությունները:

§ 2. «Կարգավորող կապիտալիզմի» տեսությունների բնագագատությունը

Ժամանակակից բուրժուական ջաղարատնտեսության մեջ առաջատար դերը պատկանում է «կարգավորվող կապիտալիզմի» տեսություններին, որոնք պարունակում են պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի գաղափարախոսական հիմնավորումը և ընդգրկում են էկոնոմիկայի պետական կարգավորման միջոցների մշակումը:

Վարդավորվող կապիտալիզմի» տեսությունների համար բնորոշ է այն, որ նրանք ընդունում են մարդկանց ոչ լրիվ զբաղվածությունը և նյութական ուսուրանների անբավարար օգտագործումը կապիտալիզմի պայմաններում, էկոնոմիկայի անմասն տեմպերի անկայունությունը: Այս տեսությունների կողմնակիցները գտնում են, որ կապիտալիստական էկոնոմիկայում չկան ավտոմատ կերպով գործող ուժեր, որոնք ընդունակ են ապահովելու էկոնոմիկայի կայուն հավասարակշռությունն ու աճումը: Տնտեսական զարգացման մեջ հիմնական տեղը նրանք հատկացնում են պետությանը, որը պետք է խթանի մասնավոր կապիտալ ներդրումները և մեծացնի պետական ծախսերը: Տնտեսական վերլուծության մեջ զիջավոր նշանակությունը տրվում է աշխատանքի կոչված մակրոտնտեսությանը, որը կայանում է ժողովրդատնտեսական մեծությունների (ազգային եկամուտ, նրա բաշխումը, հասարակական ամբողջական պահանջարկ, կուսակույտ, խնայողություններ) հետազոտության մեջ:

«Կարգավորվող կապիտալիզմի» տեսությունների առավել հայտնի ներկայացուցիչներն են անգլիացի տնտեսագետներ Զ. Մ. Փեյնսը, Ռ. Հարրոջը, Դ. Ռոբինսոնը, ամերիկացի տնտեսագետ Լ. Հանսենը, Ֆրանսիացի տնտեսագետ Ծ. Պիլրուն:

Զ. Մ. Փեյնսի «Կարգավորվող կապիտալիզմի» մասնաճյուղի տեսությունները արդյունք են հանդիսանում Զ. Մ. Փեյնսի հայացքները: 1936 թվականին

տույս առնակ նրա «Զբաղվածության, առկոսի ու բողի ընդհանուր տեսությունը» գիրքը, որը գրվել էր 1929—1933 թթ. համաշխարհային արտադրության ճգնաժամի՝ կապիտալիզմի ամբողջ պատմության մեջ ամեն

հարուստ և կործանարար ճգնաժամի, անմիջական ազդեցության տակ: Փեյնսը ստիպված էր խոստովանել, որ կապիտալիստական վերարտադրության մեխանիզմը շուկայի տարերային ուժերի ներգործության տակ մեռնում է գործազրկություն և արտադրության անկումներ, որոնք սպառնալից են կապիտալիզմի գոյության համար:

Այս երևույթների պատճառը Փեյնսը տեսնում է ոչ թե կապիտալիստական արտադրական հարաբերությունների բնույթի մեջ, այլ սուբյեկտիվ՝ «նշգրտական գործոններում՝ «սպառման հակումի» և «խնայողության հակումի» մեջ: Ըստ այնպիսի, որ մարդկանց անձնական օպտիմալ հակումը պահպանում է նրանց եկամտաների անմասն համեմատ, որ «հիմնական նշգրտական օրենքի» գործողության հետևանքով մարդիկ խնայում են իրենց եկամտաների նշանակալի մասը, իսկ խնայված միջոցները «առամար են միայն ծախվում արտադրության ընդլայնման համար: Այսպեսզի այդպիսի է հետևություն. խնայողությունների անմասն օպտիմալ է ղեկի ապրանքների պահանջարկի անկումը և ղեկի արտադրության ընդլայնումը: Ուսի Փեյնսի ուշադրության կենտրոնում գրվեց ներքո քննարկմանը պարբերելը, նրա կարծիքով, զիջավոր գծավորությունը ինվեստիցիան ապրանքների իրացման մեջ է, արտադրական պահանջարկի պակասի մեջ, որը ասանում է ղեկի ավելցուկ կարողությունների գոյացումը և գործազրկության ավելացումը:

Փեյնսի տեսության գրույթներում արտացոլում են գտել իրական փաստերը, այսինքն՝ իրացման պարզեցումը կապիտալիզմի ընդհանուր էկոնոմիկայի զարաշրջանում, գործազրկության աճումը, կապիտալի հարաբերական ավելցուկի առկայությունը: Բայց քննության առնելով այդ պրոպոզիցիան ու երևույթները, Փեյնսը վերանում էր արտադրության կապիտալիստական մեխ, որոնց արժանանքը որոնելով «նշգրտական խնայողություն»:

«Նշգրտական օրենքը», որի գործողությունը այնքան մեծ նշանակություն էր տալիս Փեյնսը, իրականում գոյություն չունի: Բանդորներին երբ ժամառ հնարավորություն չունի ինայնչու, քանի որ նրանք աշխատավորներ թափական չէ անհրաժեշտ պահանջարկների անգամ թափառելու համար: Իրենց սպասումը էլ ավելի մեծ լափով սահմանափակու հաշվի են նրանք ստիպված են վատտակի մի մասը հա գցել՝ սակավատ «ամար»՝ գործազրկության ղեկարմը: Բայց դա «նշգրտական օրենքի» գործողության արդյունք չէ, այլ կապիտալիզմի սոցիալ-տնտեսական պայմանների հետևանքով ծնված երևույթ:

Ինչ վերաբերում է մոնոպոլիստական բուրժուազիային, ապա նրանք ստանում են այնպիսի վիճիտակի եկամուտներ, որոնք հնարավորություն են տալիս առավելագույն լափով թափարարել նրա անձնական

պահանջմունքները, իրականացնել կուտակում և, բացի դրանից, անհեղձ հարաբերականորեն ավելցուկ կապիտալ, որը բարձր շահութարկ կիրառում չի կարող գտնել:

Մատնանշելով շուկայական կապիտալիստական էկոնոմիկայի թերությունները, Քլեյնը գտնում էր, որ դրանք կարելի է վերացնել տնտեսական էյանքին պետության ակտիվ միջամտության օգնությամբ: Պետությունը, նրա կարծիքով, պետք է իր վրա վերցնի մասնավոր ներդրումների խթանումը և մեծացնի իր մթնոլորտը՝ պահպանելով մասնավոր պահանջարկի փոփոխությունը նպատակով: Հենց պետության տնտեսական քաղաքականությունը, Քլեյնի կարծիքով, պետք է ապահովի «բիվ գրազվածությունն ու կապիտալիզմի անճշմարտացի գարգացումը Արտադրության կարգավորման նրա առաջարկած մոդելի մեջ գլխավոր դեր է խաղացում էր պետությունը, որը պետք է շրջանառության մեջ կցայտցիչ փոշի բաց թողնելու (ինվլյացիայի) միջոցով ազդի փոխառվածական տոկոսի իջեցման վրա, որը, անվիլացի տնտեսագետի կարծիքով, կհանգեցնի շահույթի աճմանը և, որպես հետևանք, կխթանի ներդրումները արտադրության մեջ Արտադրության աճումը, իր հերթին, կհանգեցնի ազգային եկամտի մեծացում, գործազրկության վերացում և արդյունավետ պահանջարկի (սպառողական ու արտադրական) ընդլայնում:

Քլեյնը մուլտիպլիկատորի¹ ֆորմուլայի օգնությամբ մաթեմատիկորեն արտահայտեց ներդրումների մեծության, զբաղվածության ու եկամտաևերի աճի միջև եղած կախումը:

Իրական կապիտալիզմում ունեն ազգային եկամտի աճման, զբաղվածության ու սպառման աճման միջև, հասարակական արտադրության ճյուղերի և ստորաբաժանումների միջև, երբ մեկ ճյուղում արտադրության ընդլայնման համար կատարվող կապիտալ ներդրումների աճումը տանում է զեպի զբաղվածության ու եկամտաևերի մեծացումը մյուս ճյուղերում: Սակայն մուլտիպլիկատորի մեջ այդ իրական կապիտալիզմում առաջնային ազդեցությունը ձեռով: Մասնավորապես, մուլտիպլիկատորի մեծությանը, իսկ հետագայում, և ազգային եկամտի աճումը որոշվում է միայն սահարակության սպառման հակումով:

Մենչևիկ կապիտալիստական արտադրության մեծացումը անմիջականորեն սպառման աճումից կախված չէ: Կապիտալիստական արտադրության և սպառման կապը արտահայտվում է միայն վերջին հասցով: Իսկ կապիտալիստական արտադրության անմիջական նպատակն ամենամեծ շահույթի կորզումը: Հենց այդ նպատակն է կուտակված

խթանը: Ծիշտ այդպես էլ կապիտալիզմի պայմաններում արտադրության աճումը չի տանում զեպի սպառման համապատասխան մեծացում, «Հասարակության սպառման հակումը» հակազդության մեջ մեխանիկորեն միացվում են աշխատավորների սպառումը և կապիտալիստների սպառումը, թեև արարիք են այդ դասակարգերի սպառման թեղյակն ու զինամիկան: Մուլտիպլիկատորի ֆորմուլայի արտահայտված է կապիտալիզմի անտադրերատական հակասություններից և կապիտալիստական վերարտադրության դասակարգային բնույթից:

Կապիտալիստական էկոնոմիկայի կարգավորման կոնկրետ մեթոդները, որ առաջարկել է Քլեյնը, սնանկ գտք եկան Առաջին պլանի վրա գնելով տոկոսի կարգավորումը, նա եկան էր այն բանից, թե ներդրողի վարքագիծը կախված է իբր շահույթի նորմայի և տոկոսի նորմայի միջև Պղած հարաբերակցությունից, «ազդի առնելով այդպես կոչված իրացվելությունից զերպագրումը», այսինքն՝ դրամական առավել իրացվելի մեծ հարստություն սննեկույց ցանկությունը: Նման կարգավորման օժանկությունը կայանում է նրանում, որ նա տոկոսի նորման կտրում է շահույթի նորմայից և տոկոսի մակարդակը որոշում շրջանառության մեջ միայն միողի քանակով, որ նշանակում է փոխառվածական կապիտալը չբախվել փողի հեռ:

Քլեյնը արստրահում էր նաև կապիտալի օրգանական կազմի փոփոխությունը: Նրա առաջարկած կապիտալ ներդրումների խթանումը կապիտալիզմի հիմքերի պահպանման պայմաններում չի կարող հասցնից արտադրության լրիվ վերացմանը:

Քլեյնի հետեորդները փորձում են նրա տեսությունը ներկայացնել իրի ճեղափոխությունը քաղաքատնտեսության մեջ: Նրա առաջարկած զբոնական առաջընթացությունները այնքան օգտադրվում էին կապիտալիստական մի շարք երկրների տնտեսական քաղաքականության մեջ, որոնց ընչնական քաղաքականության արդյունքները շարժարացրին բուրժուական տնտեսագիտակների ու քաղաքագետների անկնկալությունները: Այդպիսով ամբողջ հետպատերազմյան ժամանակաշրջանի ընթացումը արդարեամ տեմպերը եղել են չափազանց ցածր, իսկ ԱՄՆ-ի էկոնոմիկայի գարգացումը բնութագրվում էր համախափի ճնշմամային անկումներով:

Քլեյնի հակառակորդները, այսպես կոչված «ձեռնարկատիրության պատմության» դադափարախոսները հանդես եկան նրա տեսության վրա բնեղադրություններով: Ամերիկացի տնտեսագետ Գ. Հեյլիտը հրատարակեց մի շարք աշխատություններ, որոնց մեջ պնդում էր, որ այս պահին, ինչ Քլեյնի տեսության մեջ ճիշտ է, նոր չէ, իսկ այն ամենը, ինչ պնդել է, ճիշտ չէ: Քլեյնի հետեորդները ստիպված եղան ընդունել

¹ Մուլտիպլիկատորը — գործակից է, որը ցույց է տալիս եկամտի աճի հարաբերությունը ներդրումների աճի նկատմամբ:

Տրյա տեսության թեորությունները, Ամերիկացի տնտեսագետ Ս. Հարրիսը ԱՄՆ-ի 1953—1954 թթ. արտադրության ճգնաժամային անկումից հետո գրում էր, որ Քենյաթ իր տեսության մեջ զգի նախատեսել բազմաթիվ ազմխենթությունով զովարություններ, այսինքն՝ ինչպես ոչ միայն հասնել լրիվ զբաղվածության, այլև մշտապես պահպանել այն, ինչպես որոշել այն մակարդակը, որից հետո ինֆլացիայի վնասը կդերազանցի նրանից ստացվող օգուտները, մինչև ինչ աստիճան կարելի է մեծացնել պետական պարտքը, որպեսզի պետական ֆինանսները չհասնեն լիակատար սնանկացմանը:

Նեոդեմալակամություն:
«ՏՏՏ» տեսության ամենաօտարությունները

50-ական թվականներին Երկրորդ կեսին Քենյաթ տեսության բնագաղտությունը պրոցեսում ծագեց նոր ուղղություն՝ նեոբեյնսակամությունը, կամ տնտեսական ամենաօտարությունները: Այս ուղղության ներկայացուցիչները տնտեսական քաղաքականությունը գրվածովը նպատակը համարում են ոչ թե լրիվ զբաղվածության հասնելը, այլ Լեոնտիվայի ամսան կայուն և բարձր տեմպերի ապահովումը: Այսպիսով, նրանց կարծիքով, կարելի է լրծել նաև զբաղվածության պրոբլեմը:

Տնտեսական զարգացման տեմպերի պրոբլեմը առաջին պլանի վրա քաշելը անմիջականորեն կապված էր այն բանի հետ, որ հասարակական երկու սխտեմների տնտեսական մրցության մեջ սոցիալիստական սխտեմը հասել է մեծ հաջողությունների, քնդաշնված վերարտադրությունը իրականացնելով ավելի բարձր տեմպերով, քան կապիտալիզմը: Բուրժուական տնտեսագետները ստիպված էին հատուկ ուշադրություն դարձնել տնտեսական ամսան տեմպերի մակարդակը որոշող փոխադարձ կապի և գրանց անկախությունը պայմանավորող հանդուսներին վերլուծության վրա: Նրանք փորձում էին ստեղծել վերարտադրություն ընդհանուր տեսություն, որը պիտանի լինի կոնյունկտուրային զանազան պայմանների համար:

Նեոբեյնսականները կենում էին մուլտիպլիկատորի տեսությունների քայքայ մուլտիպլիկատորի զործողությունը դիտում էին որպես անընդուն պրոցես: Գրա հետևանքով հետևությունը արվեց, որ սուպլաման հակուսմի համընդհանուր բարձրացումը ձիշտ նույնպես կբարձրացնի եկամուտը բազմապատիկ չափով, ինչպես այդ տեղի է ունենում ներքուսկների մեծացման դեպքում¹:

Միվայ հետևության սխալականությունը ակնհայտ է այն պնդումից թե սուպլաման հակուսմի համընդհանուր բարձրացումը, այսինքն՝ ինչ

պես արտադրական, այնպես էլ ոչ արտադրական ամեն կարգի ծախսերի սկսելը վերջիվերջ տանում է դեպի եկամտաների անում: Հայտնի է, որ սղոյային եկամուտը ստեղծվում է ամենհին և ոչ բուր տեսակ ծախսություններից, այդ թվում և ոչ պետության, ստաթիկանության և այլնի ծախսություններից: Արտադրական ծախսումները միայն կարող են տանել պեպի նրա մեծացում:

Նեոբեյնսականները չապացուցեցին մուլտիպլիկացիոն արդյունավետության անընդհատությունը և ստիպված էին խոստովանել, որ որոշ ժամանակ հետո նման արդյունավետության զործողությունը զաղարում է. սկսվում է արտադրության լճացում և նույնիսկ անկում: Անկման պատճառը նրանք տեսնում էին այն բանում, որ յուրաքանչյուր ժամանակաշրջանում տեղի է ունենում քարտաճող ծախսերի հոսանքում: Գա իբր, առաջացել է այն բանից, որ ստացված եկամտի մի որոշ մասը խնայվում է, այլ ոչ թե ծախսվում: Մուլտիպլիկացիոն արդյունավետությունը ավարտվում է, երբ զնոդունակ ուժի ամբողջ նախաևզբնական անումը քչանում է, այսինքն՝ խնայողությունների գումարը հավասարվում է նախաևզբնական ներդրումների մեծության հետ: Այսպիսով, է-կոնտիկայի ցիկլային զարգացումը նեոբեյնսականները դիտում են ոչ թե որպես կապիտալիզմի հակատությունների արդյունք, այլ որպես քչբացող ծախսերի, կամ անող խնայողությունների արդյունք:

Միտմամանակ նեոբեյնսականները փորձում են քաղաքացի նաև արտադրության շնչաակի վերելքները, որոնք գերազանցում են արդյունավետ պահանջարկը, նրանք տնտեսական ամսան վերլուծությունը սկսել են իրականացնել ոչ միայն մուլտիպլիկատորի, այլև ակսիլերատորի եզրությունը: Լ. Հանսենը և մյուս նեոբեյնսականները պնդում են, որ արտադրության միջոցների ամբողջական պահանջարկը, որը առաջացել է եկամտաների ավելացումից, անում է ավելի մեծ չափով, քան սպասման առարկաների պահանջարկի մեծացումը: Այդ ներույթի պատճառները բուրժուական տնտեսագետները տեսնում են, նախ, սարքավորումների պատրաստելու ժամկետի ակտույան մեջ (սարքավորումների նկատմամբ պահանջարկի առաջացման ու գրանց պատրաստման միջև բնկած ժամանակամիջոցում լրավարարված պահանջարկը մղում է գեպի սարքավորումների չափից դուրս շատ արտադրում): Երկրորդ, սարքավորումների օգտագործման ժամկետի երկարատևության մեջ (սարքավորումները մաշվում են աստիճանաբար և փոխհատույցվում ամսամաս): Այդ պատճառով նոր ներդրումներին ավիանում են ամոր-

¹ Ակսիլերատոր, արագացուցիչ է կոչվում ներդրումների ակն հարաբերությունը կլուտի ակն եկամտամբ:

¹ Э. Хансен. Экономические дилеммы и национальный доход. Изд-во иностранной литературы, 1959, стр. 241.

տիրացիոն ճառագայտմանը, որը նույնպես բարձրացնում է արտադրության միջոցների պահանջարկը:

Այսպիսով, պատրաստի արտադրանքի, և առաջին հերթին սպառման առարկաների պահանջարկի անելյան աստանուններն անգամ, նեոքենյանականների կարծիքով, առաջ են բերում արտադրության միջոցների պահանջարկի խիստ փոփոխություններ:

Ակտիվությունից տեսության մեջ հալվել չի աճելով արտադրական կարողությունների թերեհովածությունը, որը բնորոշ է կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի ժամանակաշրջանի ճամար: Այդ պատճառով պատրաստի արտադրանքի հարստուն պահանջարկը միշտ չէ, որ պահանջում է զգալիորեն ավելացնել արտադրության միջոցների արտադրությունը:

Մուստիվիկատորի և ակսելերատորի մասին ուսմունքը ընկած է աստիտական անման ժամանակակից բոլոր նեոքենյանական տեսությունների հիմքում: Մուստիվիկատորը, ինչպես պնդում են նեոքենյանականները, առաջացնում է եկամտի, զբաղվածության և սպառման աճում, իսկ ակսելերատորը խլիանում է նոր ներդրումները, որոնք իրենց հերթին, շարժման մեջ են դնում մուստիվիկատորը:

Տեսական անման զլեավոր գործոնը նեոքենյանականները ճամարում են ներդրումները կամ, ուրիշ խոսքով, կապիտալի կուտակման նորման: Երանք ներդրումները բաժանում են անանցյալների, կամ ինդուկտացվածների, որոնք առաջացել են սպառման անման հետևանքով (ակսելերատորի գործողությունը), և ավտոնոմների, որոնք պայմանավորված են անխնդրական առաջընթացով, պետության քաղաքականությանը, բնակչության անմամբ: Աման բաժանումը որոշ չափով արհեստական է, քանի որ իրականում ավտոնոմ ներդրումները կախված են ոչ միայն այդ գործոններից, այլև կապիտալիստական վերարտադրության ընդհանուր ընթացքից, շահույթի նորմայի շարժումներից:

Նեոքենյանական տեսություններում կուտակման պրոբլեմը քննության է առնվում խնայողությունների հետ փոխադարձ կապի մեջ: Եթե ներդրումները հավասար են խնայողություններին, ապա կուտակիկան զմուստությունների չի կրում: Իսկ խնայողությունների զերազանցումը ներդրումներից հանգեցնում է ձեռնարկությունների թերեհովածությունից և գործազրկության անման Ընդհակառակ, ներդրումների պահանջարկի զերազանցումը խնայողություններից առաջ է բերում գների աճում: Երեսուցությունների և կուտակման միջև եղած ճամամասնությունների թնարկումն ինքին որոշ հետաքրքրություն է ներկայացնում: Մակալ

և նեոքենյանականները այդ երկրորդական կապերի օգնությամբ փորձում են բացատրել հիմնական պրոբլեմները, որը արմատային սխալ է:

Ենկելով իրենց տեսական դրույթներից, նեոքենյանականները փորձում են բացատրություն տալ տնտեսական անման զրույթյուն ունեցող տնտեսիկին: Այսպես, Լ. Հանսենը գտնում է, որ ԱՄՆ-ում երկրորդ ճամաշխարհային պատերազմին հաջորդած ժամանակաշրջանում արտադրության անման տնտեսիկի զանգվածն պատճառը մասնավոր կապիտալ ներդրումների և սպառողական պահանջարկի վրա ազդող ավանտում ակտիվ գործողության թուլացումն է: Երա կարծիքով, ԱՄՆ-ի ամբողջ տնտեսական սիտատը նպաստում է խնայողությունների անմանը, այն ժամանակ, երբ ինվեստիցիոն ներաւորությունները ընդլայնվում են զանգված: Այդ բանը տեղի է ունենում սպառողական պահանջարկի պակասի հետևանքով, որը առնում է զգալի արտադրական կարողությունների թերազատործում, ինչպես նաև ծառայությունների ոլորտի ընդլայնման հետևանքով, որովհ կապիտալիստարտադրությունը ավելի ցածր է, քան նյութական արտադրության ոլորտում:

«Տեսական անման» տեսությունների ներկայացուցիկները (Թ. Լարսոն, Ե. Գոմար) արտադրության մեծացումը բննում են միայն մեկ գործոնից՝ կապիտալի կուտակումից ունեցած կախման մեջ: Աճման ենկապիկ տեսությանը կողմնակիցները մատենաշում էին, որ նեոքենյանականները անտեսում էին այնպատանքի և այլ գործոնների դերը, որոնցից կախված է արտադրության աճումը:

Այդ քննադատության աղբյուրություն տակ նեոքենյանականները փորձում են կուտուցել նոր մոդելներ, որոնցում տնտեսիկայի կատարելագործման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, կապիտալ ներդրումների կուտուցվածքի նպատակահարմար փոփոխման միջոցով սպահովվում է կապիտալիստական արտադրության անման բարձր տեմպը: Բայց այստեղ ևս երանք անտեսում են կապիտալիզմի ներքին ճակատությունները, որոնք բացասաբար են ազդում անման տնտեսիկի վրա և բացառում արտադրության անընդմեջ, կայուն մեծացումը:

Կուտումիկայի կատավարման գործական մեթոդների մշակման հետ փային սկարգավորվող կապիտալիզմի տեսությունները հետապնդում են նաև զարգափարախոսական նպատակներ, փորձելով բողարկել պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի հակաօրոյրդական էությունը:

§ 3. «Ձեռնարկատիրության ազատության» տեսության բննադատությունը

Ձեռնարկատիրության ազատության շատագործությունը

Այդպիսի համաշխարհային պատերազմից հետո տնտեսական վերելքի պայմաններում բարենորոգյալ տնտեսական առեղծվածից ազատ մրցակցությունը փոստաբանող տնտեսության վերածննդի համար Այն կապակցությունները, որ լրիվ զբաղվածություն են տնտեսական կայունության հաստատության, նեյու քեյնսական քաղաքականությունը ցանկալի արդյունքներ չտվեց, ընդհանրապես կարողացավ ազատության կողմնակիցները ուժեղացրին իրենց ազդեցությունը Այս տնտեսության ականավոր ներկայացուցիչները են ամերիկացի տնտեսագետներ Մ. Ֆրեդմանը, Գ. Նելզոնը, Դ. Միլզենը, անգլիացի տնտեսագետներ Լ. Ռոզերնը, Դ. Միլդը, արևմտազբոսականացի տնտեսագետներ Կ. Օլիվերը, Լ. էրհարթը, ֆրանսիացի տնտեսագետ Ժ. Ռյուսթը:

«Ձեռնարկատիրության ազատության» տեսությունը ներկայացված է մի շարք հոսանքներով՝ այսպես կոչված ետեղիական և նեոլիբերալ հոսանքներով, որոնց էությունը է այն պնդումը, թե շուկայական ազատ տնտեսությունը հիմն էլ շարունակում է մնալ կենսունակ և կարող է կատարելագործվել որոշ ուսմանների իրականացման միջոցով: Այս հոսանքների ներկայացուցիչները կապիտալիզմի հակասությունները հաստատանք են արժանացնում են ոչ թե նրա զարգացման օրինաչափ հետևանքի հետ, այլ արտասանական գործունեության գործողության հետ, որոնք իրը խոչընդոտում են շուկայական կյանքի կայուն նորմալ գործունեությունը:

«Ձեռնարկատիրության ազատության գաղափարախոսների մոտ գերակշռում է միկրոտնտեսական մոտեցումը կյանքի կայուն վերլուծության, այսինքն՝ որպես հիմք նրանք վերցնում են ոչ թե մոլորկալ տնտեսական ցուցանիշները, այլ առանձին ֆիրմաների գործունեության, առանձին ապրանքների գների հետազոտությունը և այլն: Պետության տնտեսական դերը նրանք հանգիցնում են միայն ձեռնարկատիրության համար բարենորոգյալ պայմաններ ստեղծելուն: Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի աճման պայմաններում ետեղիականության նեոլիբերալները, հնարավորություն տունեղումով միտել պետության տնտեսական դերը, այն դիտում են լուր որպես ձեռնարկատիրության ազատությունը պաշտպանելու գործիք:

Կլորնոմիկալիս պետության միշտատության դեմ մոնոպոլիստների գաղափարախոսների ծայրերը ամենից առաջ նպատակ են հետապնդում վերացնել այն գիշերները, որ բուրժուական պետությունը ստեղծված է անկախ շահապետների՝ գործադուրային շարժման վերելքի հետևանքով, այսինքն՝ վերացնել առանց այն էլ աննշան մախարհ գործադուրից:

Մյուս և սոցիալական ապահովագրության, նպաստների, առողջապահության համար և այլն:

Ձեռնարկատիրության ազատության շատագործությունը

«Ձեռնարկատիրության ազատության» կողմնակիցները ձգտում են հիմնավորել պետության էլ ազդեցության մեծ գաղափարումը մոնոպոլիստների շահերի համար, Այսպես, արևմտագերմանական նեոլիբերալիզմի ներկայացուցիչները պնդում են, որ ԳՖՆ-ում ստեղծված է սոցիալական շուկայական տնտեսություն, որի հիմքում ընկած է պետության կողմից պաշտպանվող ազատ մրցակցությունը: Այդ տեսության բնորոշ գծերն են ԳՖՆ-ում մոնոպոլիստների տիրապետության ժխտումը, դասազրկությունը սոստեսական թույլ խմբերին ցույց տալու օգուտության՝ մասին, ազգային եկամուտը պետության կողմից վերջինների օգտին վերադարձնելու մասին, բրանդերների ապարդիտացումն՝ մասին՝ նրանց սեփականության տերը գործելու միջոցով, կապիտալիստական ցիկլի ընդհատման մասին: Նման պնդումները նպատակ են հետապնդում՝ թողարկել պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ուժեղացումը անունը:

Նեոլիբերալները հասկանում են, որ ազատ մրցակցությունը չի կարող զարգանալ ավտոմատ կերպով, քանի որ գոյություն ունի արտադրության և մոնոպոլիստական խոչընդոտման տեղեկները: Ուստի պետությունը, նրանց կարծիքով, պետք է շարունակ պաշտպանի ազատ մրցակցությունը, այսինքն՝ իրականացի միջոցառումներ պաշտպանելու համար կապիտալիստական սեփականությունը և հետևի մրցակցության պահպանելու պահանջները: Ի հաստատունն այն բանի, որ ԳՖՆ-ում պետությունը պահպանում է նեյց աշխարհի քաղաքականություն, սոցիալական շուկայական տնտեսության կողմնակիցները վկայակոչում են 1958 թվականի օրենքը, որը արգելում է կարտելների կազմումը:

Արևմտագերմանական պետությունը ներկայացնելով որպես դասակարգից վեր կանգնած անաչառ արբիտր, նեոլիբերալները փորձում են ցուցարկել նրա դասակարգային էությունը: Իրականում բուրժուական պետությունը, որը սերտաձև է մոնոպոլիստների հետ, գործում է նրանց շահերի օգտին, որի մասին են վկայում պետական բյուջեի դասակարգային բնույթը, հակարանվորական օրենսդրությունը և այլն: Ասենք վերջապես օրենք էլ անձնանխելի թողն էրգծ կազմ մոնոպոլիստները և ըստ էության թուլատրեց նոր մոնոպոլիստների ստեղծումը:

Աշխատանքի ու կապիտալի միջև եղած հակասությունից բացի, օտնականակից կապիտալիզմին հատուկ է խոր հակասությունը մոնոպոլիստների և ազգի մնացած բոլոր խավերի միջև: Այդ հակակցությունը մոնոպոլիստների բացահայտ շատագործումը չի կարող բխլ թե շատ նշանա-

կալի հաջողության հույս անենալ բնակչության շրջանում: Ուստի, դիմելով կապիտալիստական մեծարդիաների դեմազդովի քննադատությանը, նեոլիբերալները, որպես կանոն, ամենահզոր ու վտանգավոր սոցիոսպիրիտաներն են անվանում արհեստակցական միությունները:

60-ական թթ. վերջին 70-ական թթ. սկզբին ԳՅԸ-ում տեղի ունեցած արդյունաբերական արտադրության աճման օժանդակը անկումը, և տնտեսական զգվարությունների աճումը հանգեցրին իրենց իսկ՝ բուլժոնակական տնտեսագիտության կողմից նեոլիբերալիզմի քննադատության ուժեղացման: Նրանցից շատերի պնդմամբ, մրցակցությունն ապաստվածը գործնականում չի կարի ձեռք բերել տնտեսական հզորությունը խոշորագույն ձեռնարկությունների ձեռքում կենտրոնանալու հետևանքով: Նեոլիբերալիզմի դեմ ստեղծված օպոզիցիան վկայում է այն մասին, որ փորձեր են արվում գտնելու տնտեսական զգվարությունները հաշվառահարկու արդյ միևնույնի:

§ 4. Պետական-մոնոպոլիստական և մերթիմույն կարգավորման մեթոդների մշակումը

Էկոնոմստրիկա

Եկոնոմստրիկա կապիտալիզմի և «ձեռնարկատիրության ազատության» կոնցեպցիաները ծառայում են իրրև տնտեսական հիմք բուրժուական տնտեսագիտության հակառակորդությունների համար տնտեսական բազաբակետության բնագավառում, ինչպես նաև ձեռնարկություններում անսեսական ծառայությունը իրականացնելու գործում: Դրանց վրա է հիմնվում նաև էկոնոմստրիկան, որը տնտեսական պրոցեսների ռուտինապիրելու համար օգտագործում է մաթեմատիկան ու վիճակագրությունը: Էկոնոմստրիկա ծառայում ու զարգացումը կապված է, նախ, արտադրության հասարակ տնտեսական բնույթի գարգացման, ձեռնարկությունների խոշորացման, վաճառքի պրոբլեմի սրման հետևանքով տնտեսական պրոցեսների բարձրացման հետ, երկրորդ, էկոնոմիկայի զարգացման և խոշորագույն մոնոպոլիստների գործունեության կարգավորման գործնական խնդրների կապումն մեջ տնտեսական հաշվարկների դերի աճման հետ: Էկոնոմստրիկանը քաղաքատնտեսությունը մեկնաբանում են միայն որպես պիրիտություն տնտեսական երևույթների շարժման մասին», այսինքն՝ այն ստիչում տնտեսական երևույթների շարժման մասին», այսինքն՝ այն հանգեցնում են լոկ երևույթների բանական կողմի շարժմանը, անտեսելով նրանց որակական բնութագիրը, սոցիալ-տնտեսական բովանդակությունը:

Էկոնոմստրիկան բնագրվում է հետազոտությունների հետևյալ տրուսները.

1) դեների վերլուծությունը, պահանջարկի ու առաջարկի ազդեցությունները:

2) արտադրանքի ստեղծման գործում առանձին գործողների դերի հետազոտությունները այսպես կոչված արտադրական ֆունկցիաների հիման վրա: Այս հետազոտությունները կատարվում են ներթիմույնի պրակտիկորման շրջանակներում, բայց փորձեր կան դրանք օգտագործելու համարան արդյունքի և ազդային եկամտի վերլուծության մասանակ:

3) ցիկլի և տնտեսական աճման մաթեմատիկական մոդելների մշակումը:

4) միջշուրջային կապերի տնտեսական-մաթեմատիկական հետազոտություններ (այսպես կոչված «ծախսումներ-թողարկում» հաշվարկները):

Այս բոլոր հետազոտությունների մեջ կիրառվում են դիֆերենցիալ և ինտեգրալ կոնեյացիոն հաշվարկներ, զծային հանրահաշիվ, զծային և ոչ զծային մրադրավորում և այլն:

Էկոնոմստրիկայի մեջ կարևոր տեղ է զրավում բնական և արժեքային վիճակագրական ցուցանիշների շարքերի մաթեմատիկական մշակումը: Սոցադործվում են շարժական միջակների միթոդները, ամենափոքր բառակուսիների, զարգացման զեքը որոշող հավասարությունների կզանակը, կոնեյացիոն հաշվարկումների միթոդները:

Ցետակաճ-մարքմատիկական մոդելներ

Մոդելները տնտեսական մեծությունների միջև եղած կապերի մաթեմատիկական արտահայտություն են: Գոյություն ունեն կապիտալիստական էկոնոմիկայի բազմաթիվ ամենատարբեր մոդելներ. դրանց մեջ տարբերում են մասնակի և բնօրհանուր, ստատիկ և դինամիկ, միկրոտնտեսական և մակրոտնտեսական:

Մոդելները տարբերվում են արտաբաղկիցայի աստիճանով և այն նշպատակներով, որ հետապնդում են դրանց կազմողները: Որոշ տնտեսագետներ փորձում են ստեղծել այնպիսի մոդելներ, որոնք կարող են օգտագործվել դիմումը երևույթները բացատրելու համար: Մյուսները իրենց մոդելները համարում են որպես հյուշատարգիտ այն բանի, թե կարող է արդյոք էկոնոմիկան զարգանալ ինչ-որ որոշակի պայմաններում: Մեկնաբանի մոդելները («Մ. Միդդի, Ռ. Սոլոուի մոդելներ») տնտեսական աճումը պայմանավորում են այնպիսի գործոններով, որոնք զտվում են առաջարկի կողմում և հիմնված են այն ենթադրության վրա, որ լրվելը զրոյվածության զեպյում կապիտալ ներդրումները պետք է հավասար լինեն ինտյուդությունների զումարին: Դրանք ունեն արտադրական իունկցիաների մե, որոնց մեջ մաթեմատիկական արտահայտություն են գտնում արտադրության գործոնների որոշ տեխնիկա-տնտեսական փոխադարձ կապերը:

Նեոկլասիկները փորձում են արտադրական ֆունկցիաները օգտագործել շատագրավական նպատակներով՝ արդարացնելու համար բարտադրական գործունեների արտադրողականության» վուլգար տեսությունը։ Գրա կատարվում է հետևյալ կերպ։ Եթե արտադրանքը մի շարք արտատվող Օ-ն ֆոգարկվող արտադրանքն է, L-ն՝ աշխատանքը, K-ն՝ կապիտալը և Q-ն՝ հողը (բնական ուստրոսները), ապա որոշ շահագանջ պարզաբանում պայմաններում արտադրության ֆորմուլան կարող է արտահայտվել հետևյալ կերպով.

$$O = \frac{\Delta O}{\Delta L} \times L + \frac{\Delta O}{\Delta K} \times K + \frac{\Delta O}{\Delta Q} \times Q:$$

Ֆորմուլայի համաձայն, արտադրանքի ֆոգարկումը հավասար է արտադրության յուրաքանչյուր գործունի մեծության և աստվելագույն արդյունքին՝ արտադրյալին։ Գրանցվելով էլ արտադրության առանձին գործունեների ազդեցությունը արտադրանքի աճի վրա։ Բուրժուական տեսանկյունից հիմնական խնդիրն է՝ ապացուցել, որ ամեն մի գործունե իրը հավասար շահի իր պահանջ է ներդրում արտադրանքի արժույթի ստեղծման մեջ, հանդիսանում է նրա ստեղծման, իսկ հետևաբար, մեկն սպասման, իրավահավասար մասնակիցը։ Այսպիսով, փորձ է արվում հերքելու արժեքի մարքեթայական տեսությունը, որի համաձայն արժեքը ստեղծվում է միայն աշխատանքով։

Տեստական-մաթեմատիկական մեթոդների մշակման գործում նոր մոտեցում է տեստական անմասն բաղմաստակաոր մոդելների ստեղծումը (օրինակ, անդլիցի անտեսագիտություն, Մատրիքի մոդելները), որոնք զուգահեռվում են հաշվեկշիռային աղյուսակների հետ, մասնավորապես զանգված են հաշվեկշիռի հետ, որը էկոնոմիկայի առանձնահատկությունների-ֆոգարկում» հաշվեկշիռի հետ, որը էկոնոմիկայի առանձնահատկությունների միջև գոյություն ունեցող կապերը արտացոլելու մի փորձ է։ Վերին կազմվում է շահամասաձև հաշվեկշիռային աղյուսակի ձևով, որի մեջ յուրաքանչյուր ճյուղ ներկայացված է երկու անգամ՝ որպես արտադրող և որպես սպասող։ Հորիզոնականում ցույց է տրվում յուրաքանչյուր ճյուղի արտադրանքի և ծառայությունների ֆոգարկումը և բաշխումը, իսկ ուղղահայացում՝ տվյալ ճյուղի ծախսումները, որոնք բաշխումը, իսկ ուղղահայացում՝ տվյալ ճյուղի արտադրանքը։ Տեստական իրենցից ներկայացնում են մյուս ճյուղերի արտադրանքը։ Տեստական ձևման բաղմաստակաոր մոդելների մշակումը նպատակ ունի՝ արտացոլել կառուցվածքային տեղաշարժերը էկոնոմիկայում և հիմք տալ տեստական Թարգրավորման և ճյուղային կառուցվածքի փոփոխությունների հաշվարկման համար։

Տեստական-մաթեմատիկական մոդելների մշակումը վկայում է այն մասին, որ բուրժուական տեսանկյունից

կոնկրետ արտադրական խնդիրների լուծմանը, և այդ բնագավառում ներքին հասել են որոշ գրական արդյունքներին։ Ավստրիական Եստացիոնար հասարակության մոդելից, կրանք անցան տեստական անմասն մոդելին՝ Հարթոլ, օրինակ, Քեյնսի մոդելը լրացրեց արտադրանքի ֆոգարկման փոփոխությունների համեմատ հիմնական կապիտալի մեջ կատարված ներդրումների վերլուծությանը, Բուրժուական տեսանկյունից, սկզբում արտադրանքի և կախիկական ստացողությունից, ազդային հկամտի բաշխումից և նպաստալ-արտադրանք համաստեղծության փոփոխությունից, հետագայում այդ գործունեները մտցրին մոդելների մեջ։ Տեստական-մաթեմատիկական ապառն մոդելներում քննելու էր արտադրության մեկ գործունե։ Հետագայում գծային Թարգրավորման հիման վրա գրանջ մեկ մտցրել նաև ուրիշ գործունեներ։

Բուրժուական տեսանկյունից մշակված մոդելների նշանակությունը վերջին հաշվով չի կարող չբողձել այն բանով, թե ինչպիսին է ներդրումը տեստական, մեթոդաբանական հիմքը։ Գրանք կառուցվում են աստվելագույն օգտակարություն, արտադրության գործունեություն և «կապիտալիզմի անհանգստացման» տեսությունների բազայի վրա, անտեսում են կապիտալիզմի անտագոնիստական հակասությունները, նրա օրինակալությունները։ Սոցիալ-տեստական այնպիսի կարևոր գործունեներ, ինչպիսին են զբառակարգային պայքարը, կապիտալի կուտակման մեծություն, աշխատուժի արժեքի վրա ազդող գործունեները և այլն, առհասարակ ոչ մի արտաստեղծություն չեն գտնում բուրժուական դիտողականների տեստական-մաթեմատիկական մոդելներում։

Կապիտալիզմի զարգացմանը հարմարություններ էրևում են այն բանից, որ կապիտալիստական հարաբերությունները իրր ամենալավագույնին են, իսկ սոցիալ-տեստական միջավայրը մնում է անփոփոխ, ուստի կարելի է արտադրանքից զրանից։ Նման հակադրական արտակերպաները բուրժուական տեստականների մոդելները պիտանոյին զարձեռում կապիտալիստական հասարակությունում տեղի ունեցող սեպ պրոցեսները միշտ արտաստեղծում համար։

Կանխատեսում

Բուրժուական տեստականները տեստական-մաթեմատիկական մոդելներն ու հաշվարկները սպասարժեքում են տեստական կանխատեսումներ մշակելու համար, որոնք նպատակ ունեն ապահովել կայուն տեստական աճումը, լրիվ բղբաղղվածությունը, կանխել ինֆլյացիան և այլն։ Կանխատեսումները լինում են երեք տիպի՝ երկարաժամկետ (10—25 տարի), միջին ժամկետային (3—5 տարի) և կարճաժամկետ (1 տարի)։

Պրոցեսների մշակման նկատմամբ օգտագործվում են երկու տարբեր մոտեցումներ։ Առաջինը հիմնված է միկրոտեստական վերլուծու-

նը, արտահանման համար աշխատող մոնոպոլիաների մրցունակության ջրծրագրամներ, Բայց այդ միջոցառումները ամենից առաջ աանում են բնակչի մոնոպոլիաների շահախնդիրներին, պակասեցնում են սիսիը նրանց համար, որի հետ կապված են կապիտալ ներդրումները նոր էլուզիբում:

Իրա հետ մեկտեղ արագացած ամբողջացման և կրթությունների արվող հարկային արտոնությունները ուժեղացնում են էլուզիբի զարգացման անհամաչափությունը և անհամամասնությունները նրանց միջև: Ամբողջացման հատկացումների աճումը չի փոխառությունը ինքնաձևատիցիոն պահանջարկի ընդհանուր կրճատումը թվում է, որ հիմնական կապիտալի ծառայության փաստացի ժամկետը կառոժ, որ հիմնական կապիտալի ծառայության փաստացի ժամկետը կառոժ է մնալ անփոփոխ: Դա նշանակում է, որ հիմնական կապիտալի տարրերը ինչ-որ մի ժամանակաշրջանի ընթացքում չեն նորացվում և գործում են որպես բնության անվճար ուժեր: Ամբողջացիոն հատկացումների աճումը պակասեցնում է մացուր խնայողությունների պահանջարկը, որը նպաստում է կապիտալի դեբիտացվածությանը:

Զարգացման ծրագրեր

տեսագիտական հիմնադրամներ, որ պետության կառուցվող միջոցառումները բավական չեն հավասարակշռված ու կանոնավորող միջոցառումներ բավական չեն հավասարակշռված ու կանոնավորող միջոցառումներ իրականացնելու համար: Անդլիացի ու ամերիկացի անտեսագիտները գնալով ավելի հաճախ են գաղափարներ արտահայտում պետական բյուջեատալիս պահանջարկի արևելաարևելա-վրումների երկարատեմական պահանջարկ, պետության հաշվին իրականացվող հասարակական աշխատանքների, ծառայությունների ոլորտի զարգացման անհրաժեշտության մասին: ԱՄՆ-ի կառավարությանը զարգացման երկարամեակա ծրագրերի իրականացման անցնելու հյո է անում է. Հանսելը: Տեխնիկայի և խոշոր արտադրության զարգացման պայմաններում պլանավորման անհրաժեշտության մասին է գրում նաև Զ. Գիլբրիտը:

Բուլժոնական տեսնագիտները փորձում են ապացուցել, որ պլանավորումը պայմանավորված չէ արտադրության միջոցների սեփականության արկով և որ պլանային տնտեսությունը իբր հնարավոր է մասնավոր սեփականության հիման վրա նրանց մշակած ծրագրերը բեզգրկում են գոյություն ունեցող տնտեսական գրության վերլուծությունը և այն նպատակների որոշումը, որոնց անհրաժեշտ է հասնել: Տեսնական ծրագրերի պարունակում են երկու տիպի առաջադրանքներ. 1) տնտեսագիտները ազդեցությունը ձևավորելու համար, որոնք պարտադիր են հատարման համար. 2) առաջադրանքներ մյուս բոլոր էլուզիբի համար, որոնք ունեն հանեներարական բնույթ: Մրագրերում գործնականորեն

չկան ցուցումներ, թե ինչ միջոցներով կարելի է հասնել նշված նպատակներին, իսկ ծրագրերի կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը կրում է անուղղակի բնույթ: Ազգայնացումը ձևավորությունների նկատմամբ անգամ, որտեղ թվում էր, թե կոտավարությունը կարող է զինտասովորել առաջադրանքները, գործնականում այդ բանը տեղի չի ունենում, քանի որ պետական նկատմամբ վերահսկողությունները իրենց գործունեության մեջ սերտորեն կապված են մասնավոր կապիտալի հետ:

Զարգացման ծրագրերի բաղկացուցիչ մասն է կազմում այսպես կոչված տեխնոլոգիայի բաղաբաղանդությունը, որի կոմպլեքսը բուրյան պետությունը փորձում է ուղղակի ներգործություն ունենալ ազգային կազմի բաշխման վրա, իսկ զրա միջոցով՝ սպասման ու կուտակման, ինչպես ավելի ընդհանուր և ներդրումների, աշխատավարձի և շահագրքի միջև եղած համամասնությունների վրա: Գեոստ Բեյնես կր առաջարկություն այնի զրամական աշխատավարձը «սակեցնելու» մասին՝ կանխելու համար նրա աճումը ըլրիվ զրաղվածության պայմաններում և թույլ շտալու տկայիտալ ներդրումների խթանների խախտում: ԻնՖլյացիայի և գների աճման պայմաններում այդ բաղաբաղանդությունը նշանակում է ազգային նկամի վերաբաշխում հողատ խոշոր բուրժուազային:

Կապիտալիստական ծրագրավորումը չի կարող վերացնել կապիտալիստական էկոնոմիկայի արմատական արտաները: Ես չի վերացնում կապիտալիզմի տնտեսական օրենքների տարերային բնույթը: Ես հույսով հետևելը ընկնելը, մրցակցությունը հաճախ կապիտալիստների ստիպում է գործել պետական ծրագրերում նշված ուղղության հակադիր ուղղությամբ:

Կապիտալիստական էկոնոմիկայի կարգավորման և ծրագրավորման միջոցների մշակումը վիճարկում է տնտեսական բաղաբաղանդության վրա բուլժոնական բաղաբաղանդության պարզացման մասին: Բուլժոնական տնտեսագիտները ակտիվորեն աշակցում են կապիտալիզմը պահպանելու և ամբողջելու միջոցների որոնումները, նրանք ձգտում են հիմնավորել ժամանակակից պետական-մոնոպոլիստական միջոցառումները, աշխատելով բողոքելու նրանց զրամակարգային ուղղությունը:

Բուլժոնական բաղաբաղանդության պրոպագանդա ըկապիտալիզմի տրանսֆորմացիայի զանազան տեսությունները կոչված են թաքցնելու կապիտալիզմի տնտեսագիտական հակասությունների աճումը, կար հայտնաբեր ձևավորել խորացումը, բողոքելու մոնոպոլիստների բնույթը ու ճնշումը: ԵՄՆոպոլիստական բուլժոնագիտն ամերիկյան փորձում է այն պատարնք սերմանել, թե իբր այն անհեր, ին-

Հաստատարական
Ուղարկությունը մասին
տեսապես

Բուրժուական շատ անտեսագետներ պնդում են, թե իբր վերաբառադրության պրոցեսին պետության միջամտություն ունեցող մասն կապիտալիստները զբվվել են կոոտոմիկարում կապիտալիստները, ըստի որ իբր մասնավոր սեփականությունը վերացել է, իսկ սեփականության հարաբերությունները կրել են արժույթի փոփոխությունները Այդ հիման վրա ծագեց ղեկավարարման հեղափոխության տեսությունը: Վարձու կառավարչներին, շակաս հեղափոխության տեսությունը, բուրժուական ընկերությունների ղեկավարության ֆունկցիաները, բուրժուական անտեսագետները պատկերում են որպես «ծողվողի վառահեղինք»: Եղված տեսության կողմնակիցների կարծիքով, կառավարչները ղեկավարում են արգեն ոչ թե շահույթի շարժառիթով, այլ ժողովրդի, հասարակության շահերով:

Իրենց հերյուրանքը արդարացնելու համար բուրժուական անտեսագետները օգտագործում են կապիտալ-սեփականությունը կապիտալ-ֆունկցիայից անջատվելու փաստը, որի մասին զբն է դեռ Կ. Մաքսը: Ակցիոնիստական ընկերությունների զարգացման հետ իրականում գործով կապիտալիստը անօրինում է օրինիկը կապիտալիստը, իսկ խոշոր կապիտալիստը անօրինում է օրինիկը զանազան և միայն զբաղական կապիտալիստների սեփականատերերը զանազան են միայն զբաղական կապիտալիստները: Իմպերիալիզմի պայմաններում, երբ ձևափոխություններ են սկսվում անտեսագետների ղեկավարումը, կապիտալիստ սեփականության անջատումը կապիտալիստ գործառնությունից հասնել է միջոցների շահերի:

ժամանակակից գիտատեխնիկական առաջընթացությունը և արտադրության հասարակական բնույթի ուժեղացումը նպաստում են ինժեներներին, տեխնիկներին, տնտեսագետներին ղեկի բարձրացմանը տնտեսության կառավարման գործում: Այդ հիման վրա բուրժուական գաղափարախոսները փորձում են աշխույժել, թե իբր կապիտալիստ-սեփականատերերը կորցրել են իշխանությունը արտադրության նկատմամբ, ակցիոնիստական ձևափոխությունները ներկայացնում են որպես համաժողովրդական, սեփականության ձևի հարցը նենդափոխելով կառավարման ձևի հարցով: Իրենցիս ձևափոխությունների կառավարման ձևը որոշվում է արտադրության տիրապետող եղանակով:

Բուրժուական անտեսագետները կանխամտածված կերպով խճճում են կառավարչների դասակարգային պատկանելության հարցը: Իրականության մեջ գոյություն չունի կառավարչների հատուկ դասակարգ, որը իբր փոխարինել է բուրժուազիայի դասակարգին: Եթե նկատի ունենանք կառավարչական դասակարգի ամենատարբեր օղակները, այսինքն՝ եր-

բանց, ովքեր մասնակցում են նյութական արտադրության պրոցեսին, ապա այդ մարդիկ պատկանում են վարձու աշխատողներին և առանում են աշխատավարձ, նրանք օժտված չեն ձևափոխության գործունեության օղակներում մասին որոշումներ ընդունելու, շահույթի բաշխմանը մասնակցելու: Ֆունկցիաներով: Ինչ վերաբերում է բարձրատեսակ կառավարչներին, ապա նրանք պատկանում են մոնոպոլիստական բուրժուազիային: Նրանց հակապական կամառուները հավելյալ արժեքի կոնկրետ ակերթը ներկեն: Կառավարչական հեղափոխության տեսությունը կոշված է բաղադրելու ֆինանսական օլիգարխիայի տիրապետությունը և նրա շահույթների անտեսը:

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի բողոքական գաղափարախոսական եղանակները մեկն էլ համաընդհանուր բարբոթության պետականության տեսությունն է: Այս տեսության կողմնակիցները իր վրա է վերցրել բոլոր բաղաբացիների համար անող և արձանի կենսամակարդակ ապահովելու պատասխանատվությունը, թե բյուրեղի միջոցով պետությունը իբր կամառուները վերաբաշխում է աղքատների օգտին, որի հետևանքով հարուստներն ու աշխատողները գնալով աճելի շահ են դուրս պղծում միջակ կկամառուներ ունեցող միջին դասակարգերի կողմից: Այսպես, ամերիկացի տնտեսագետ Պ. Մամուլանը գտնում է, որ սոցալիզմն արդյունքի գնալով աճելի մեծ է դեռում կողմնակից պատման համար: Եվ ազգային արդյունքի գնալով աճելի անող մասն է հարաբերականորեն հարուստներից հանձնելում հարաբերականորեն աղքատներին:

Այս տեսությունը բուրժուական պետությունը պատկերում է որպես վերգաղափարաբան, որը գործում է ամբողջ հասարակության, նրա բոլոր դասակարգերի, միջնախավերի ու խմբերի շահերի օգտին: Միևնույն ժամանակում նա բուրժուազիային, առաջին հերթին մոնոպոլիստական բուրժուազիային, դասակարգային տիրապետության օրդան է: Այդ պատճառով էլ նրա բաղաբանությունը կրում է դասակարգային բնույթ: Աշխատավորների դասակարգային պայքարի ճնշման տակ բուրժուական պետությունը երբեմն ստիպված է լինում որոշ զիջումներ տանել: Բայց զա չի փոխում բուրժուական պետության բաղաբանությունը հիմնական ուղղությունը, բովանդակությունն ու դերը:

Հարկերի ձևով բնակչությանից դանձվող միջոցները հիմնականում մտնում են մոնոպոլիստների սեփները՝ սոցալիստական պատվերների ղեկավարելու, նպաստներ արժանացրելու ժամանակ և այլու:

Համազխի կերպով այդ մասին է վկայում ինգլիսալեզուական երկրների պետական շտաբների կառուցվածքը, որպես կիսմասնակց առկա է 7-րդ բաղձացած ևս քսակ-բյուրեղիցի գանձվող հարկերը: 1870 թվականին ԱՄՆ-ի աշխատավորների գանձված շտաբերը կազմեցին Ֆեդերալ կառավարության կիսմասնակց 57 սովոր, Ֆանկլերի ու հարկերը կազմեցին Ֆեդերալ կառավարության կիսմասնակց 34 սովոր Ժամանակ է ամեն տեսակ հար-նասույզի աշխատավորի միջին համար 28 սովոր Ժամանակ է ամեն տեսակ հար-կերը վճարելու վրա: Իսկ ԱՄՆ-ի պետական բյուրոն միջոցներ առաջին հերթին ծախ-կերը պարտադր պահելու համար: Բողոքի ազդական ծախսերը կազմում են բյուրոն ծախ-սերի մասի ավելի քան 50 տոկոսը: Իսկ ինչ վերաբերում է առաջագումարյան, կրթու-թյան և սոցիալական կարիքների համար կատարվող ծախսումներին, այս գրանց բա-ժանը առանձնում է 7-10 տոկոսի ամենակեսում: Այստեղից միանգամայն ակնհայտ միջ-առանձնում է 7-10 տոկոսի ամենակեսում: Այստեղից վերաբերում են հա-ն, որ ինգլիսալեզուական պետությունները ազգային կիսմասնակց վերաբերում են հա-ն գրա ինգլիսալեզուական պետություններին և է վրա աշխատավորների շահերի, որոնց սեղ-գրա ինգլիսալեզուական պետություններին և հարկերի հետևանքով:

Որ իրականություն մեջ կիսմասնակցի վերաբարձրումը բանվոր դա-տակարից օտարն չի կատարվում, վկայում է նրա բաժնի պակասումը ազգային կիսմասնակց: Այսպես, եթե զարգացած կապիտալիստական երկրներում այդ բաժնիքը անցյալ դարի կեսերին համար էր մոտավոր-ապառին 50 տոկոսի, այս ասած այն իջել է մինչև 30-40 տոկոս:

Կապիտալիզմի մասնակց հարուստների ու ազգայինները ոչ մի սեկանդաների հավասարեցման մասին խոսք չի կարող: Ան-գրանցը հարուստների ու ազգայինների միջև ոչ թե կրճատվում, այլ խո-րանում է: Գծվար է թաքցնել այն ազդեցությունը, որ կապիտալիզմի միջոցով հարուստների կիսմասնակցի և աշխատավորների կիսմասնակցի միջև Գլխավոր, Ռուստուն և բարձրագույն ուղիք տեսնազաններ փոր-ձում են ԱՄՆ-ը ներկայացնել: Որպես մի բանախաղակա առատություն հասարակություն, ԱՄՆ-ում իբր դրություն ունեցող ճառատությունը ապացուցելու համար Գլխավոր վկայություն է ազգայիններին, մասնա-վորապես պարենային ապրանքների առատությունը: Իսկ փորձում է ա-վորապես պարենային ապրանքների առատությունը հարուստների և պարենային, որ կապիտալիստական արտադրության նպաստիչ ոչ թե շա-հասցի ստանալն է, այլ աշխատավորների պահանջումներին բավարա-րումը:

Նշված պնդումների սեանկությունը երևում է այն բանից, որ վերջին առթիվներին ԱՄՆ-ի կառավարությունը պաշտոնապես առաջ է քաշել ազ-րատության դեմ պայքարելու ծրագիր: Ինքը՝ այդ պարունակի զրկվածը պատահական չէ և վկայում է այն մասին, որ ԱՄՆ-ում առատությունը գոյություն ունի ոչ բոլորի համար: Նույնիսկ ամերիկյան պաշտոնական ավանդներով, ԱՄՆ-ում կա 35 մլն. մարդ որոնք ապրում են շրջավորու-թյան եզրին:

Երկրաբանական հետազոտություններ

Գիտական հետազոտության պայման-ներում բուրձնահանա տնտեսականները առաջ քաշեցին այսպես կոչված քաղցրահամ տնտեսական տնտեսությունները, որոնք պարունակում են փոր-ձեր: Նրանական սոցիալ-տնտեսական երևույթները բացատրելու անմի-ջակցությամբ տեխնիկայի բնագավառում տեղի ունեցող փոփոխություն-ներում:

Այդ տնտեսությունների հեղինակների կարծիքով, տեխնիկական առա-ջադեմությունը ու խոշոր մեքենական արտադրության աճումը կապիտա-լիստական զարգացած երկրները հասցրել են «ինգլիսալեզու հասարա-կության», որը բնութագրվում է արդյունաբերության բարձր մակարդա-կով, քաղաքների առաջատար դերով, միասնական ներքին շուկայով, աշ-խատանքի խորացած պրոֆեսիոնալ բաժանմամբ, բնչանույ կրթության լայն զարգացած սխեմայով, բնիչանույ իրենազանք», առաջին հերթին «հաջողության հանակում» ձգտումն ավարտվում է:

Ինչպես երևում է, բնորոշումը բացառված է հասարակության սո-ցիալ-տնտեսական կարգի որակական բնութագրությունը, որը բուր-ձնահանա զարգացած երկրներին հնարավորություն է տալիս «ինգլիսա-լեզու հասարակությունը» ներկայացնելու: Որպես միասնական մոդել բոլոր երկրների համար, իրականում այդ մոդելը լցված է դրա կապի-տալիստական բովանդակությամբ: Արտադրության միջոցների սեփական-ության բնույթը վերլուծելու փոխարեն հեղինակները բավարարվում են այն պնդմամբ, որ ապրանքների ու ծախսվողների արտադրությունը կիսարժեքավոր է խոշոր կապիտալիզմի մեջ:

Երկրաբանական հետազոտությունը նրա զարգացածությունը բնու-թագրում են նաև կոնսերվացի, ներքին և արտաքին թաղանթանության բնագավառում պետության ակտիվությունը ուժեղացմամբ: Իրականում խոշոր պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ուժեղացման մա-տին է:

Բուրձնահանա տնտեսականների կարծիքով, «ինգլիսալեզու հասարա-կության» մեջ պահանջվում են այն դասակարգերն ու սոցիալական խմբերը, որոնք հիմնված են աշխատանքի բաժանման վրա: Դրա հետ մեկտեղ նրանք պնդում են, թե նոր հարստությունները են զարգանում կապիտալիզմի և կառավարողների միջև: Հասարակությունը մի-թայում է կիսապատասխարողների և կիսապատասխարողներից բաղ-կացած մի սխեմայի: Այստեղ ցայառն կերպով արտահայտվում է հա-սարակության բաժանում դասակարգերի մարդկանց բոս պրոֆեսիոնա-կեր, զբոսումների բաժանումով և նեղափոխելու և բուրձնահանա հա-սարակության դասակարգային կառուցվածքը և դասակարգային ան-սոցիալիզմը թաղանթակա ձգտումը:

չարգացման ուղղակի և անմիջական արդյունքով, Իսկ կապիտալիզմի և սոցիալիզմի սպեյրֆիկ առանձնահատկությունների, երկու արարքը հասարակական-անտեսական ֆորմացիաների զարգացման անտեսական օրինաչափությունների վերլուծումը նա ավելորդ է համարում:

Տիխինկան ու սեխնոլոգիան, նրա կարծիքով, ինքնին ծնում են անտեսական նոր գծեր, որոնք բնորոշ են գարձնի ժամանակակից կապիտալիզմի համար: Գրանցից կարևորագույնը պլանավորումն է: Տիխինկայի մեջ տեղի ունեցած փոփոխությունները, պնդում է Գելբերգյուր, հանգեցրին խոշորացում կորպորացիաների՝ ինքուստրիալ սիստեմի հիմքի կազմավորման. այդ նույն փոփոխությունները այնուհետև տանում են զննի կորպորացիաների միացում պետության հետ: Այսպես և առաջնորդում ենք ինքուստրիալ հասարակությունը՝ գիտատեխնիկական անաչաղությունն արդյունքն ու արտահայտությունը:

Գելբերգյուր կոնցեպցիան ուղղված է ամենից սուաշ իմպերիալիզմի լինելնյան անտեսական զնն: Մոնոպոլիաները, նրանց տիրապետությունը ամերիկացի տեխնոազնաբ ընկերում է անհնիկալից՝ անկախ կապիտալիտական արտադրական հարարևություններից: Վ. Ի. Լենինը, ինչպես հայանի է, ցույց է ավել, որ մոնոպոլիաների տիրապետությունը չափազանց սրում է կապիտալիզմի հակասությունները: Գելբերգյուր մտահանությունն այլ է. կորպորացիաները, իբր, վերացնում են մրցակցությունը, ասելով զննի սլանային անտեսություն:

Բուրժուական անտեսագիտող փորձում է տեխնիկայով, նրա զարգացմամբ բացառելի նաև ժամանակակից կապիտալիզմի սոցիալական հերևությունները: Նա զատակարարալին ներդրանակության բարձրի է: Նրա կարծիքով, կորպորացիաների ղեկավարության մեջ սեալ իշխանություն ունեն արժեն ոչ թե կապիտալի սեփականատերերը, այլ «տեխնոստարուկատարան», որը բաղկացած է ինժեներներից, գիտնականներից և ազմաներտարատերներից: «Տեխնոստարուկատարան», ինչպես ձգտում է այն ներկայացնել: Գելբերգյուր, հրաժարվել է ստավելագույն շահույթի սկզբունքից և գործում է ամբողջ հասարակության շահերի օգտին: Ինչպիսիք անտեսական մեջ ինտելիգենցիան ամենից իրենից մի միաստական ամբողջություն էր ներկայացնում: Գելբերգյուր մտո տեխնոստարուկատարալին հետև փուտորեն թաքցված է ֆինանսական օլիգարխիան՝ նա ինքն էլ այն ուն է, այն «ելիտան», որը իշխում է ժամանակակից կապիտալիզմի էլիտանիկայի և քաղաքակնություն մեջ:

Խոսելով սեր ինքուստրիալ հասարակության սոցիալական կառուցվածքի մասին, Գելբերգյուր գրում է սերո դասակարգի»՝ սաբուտակ օձերգավորներին անաչաքման մասին, որոնց թվին նա գասում է նաև

որակյալ բանվորներին, նրանց համարելով «տեխնոստարուկատարալին» շարունակությունը: Գիտատեխնիկական հեղափոխության սոցիոլոգիական սակ որակյալ բանվորների թվին կրճատման հետևանքով հետևությունն է արվում սրանվոր դասակարգի նվազող իշխանության մասին», «արհմիությունների, որպես սոցիալական ուժի նշտակության շեշտակի անկման» մասին, «ընդհանուր սոցիալական նպատակներին» հասնելու գործում տեխնոստարուկատարալին սերո դասակարգին շահերի մերձեցման մասին:

Գելբերգյուր խեղափոխված մեկնարանում է տալիս «սրանվոր դասակարգ» հասկացությունը, որան վերաբերելով միայն ֆիզիկական աշխատանքի մարդկանց: Մինչդեռ գիտատեխնիկական հեղափոխության պայմաններում բարձրանում է մտավոր աշխատանքի տեսակարար կշիռը բանվորների արտադրական գործունեության մեջ: Որակյալ բանվորների թվին ամձան հետ միասին ավելանում է գերազանցապես մտավոր աշխատանքով զբաղվող վարձու աշխատողների թվը:

Վարձու աշխատողների թիվ վերխորք աճումը և բանվոր դասակարգի թվաքանակի մեծացումը կապիտալիտական երկրներում համոզել կերպով հերքում են քննարարալի հասարակության տեսարանը: Հետախոնների բանվոր դասակարգի անհասցման մասին Այսպես, վարձու աշխատողի մարդկանց բաժին ինքնագործ բնակարանային մեջ ԱՄՆ-ում 1946 թվականի կազմում էր 77,7 տոկոս, իսկ 60-ական թվականների վերջին՝ 92,0 տոկոս, ԳՖՆ-ում՝ համապատասխանորեն 67 և 83 տոկոս, Իսրայելում՝ 65,2 և 77 տոկոս, Անգլիայում այդ բաժինը 1955 թվականին կազմում էր 89,1 տոկոս, իսկ 60-ական թվականների վերջին՝ 93,5 տոկոս:

Փաստերը ցույց են տալիս, որ գիտատեխնիկական հեղափոխությունը ոչ միայն չի դադարեցրել արտադրության միջոցներից անմիջական արտադրողի անջատման պրոցեսը, այլ ընդհակառակն, ուժեղացրել է այն: «Ինքուստրիալ հասարակություն» տեսության դրույթը դասակարգային ներդրանակության մասին հերքվում է ինքուստրիալ տեսակետից զարգացած կապիտալիտական երկրներում գործադուլային շարժման վերելում և դասակարգային սլանային քաղաքական ձևերի ծավալմամբ:

60-ական թվականների վերջին բուրժուական գրահանություն մեջ օտարծում էր գտնի «Ինդուստրիալ հասարակություն» տեսությունը մի ուրիշ տարատեսակ՝ «Տեխնոլոգիատարիալ հասարակություն» տեսությունը: Լեոնիդուստարիալ հասարակությունը բուրժուական անտեսագիտողների փոզումների համաձայն, ամենից սուաշ ծառայությունների մի հասարակություն է, որտեղ բնակչության կեսից ավելին զբաղված է նյութական արտադրության ոլորտից դուրս: Այն բնութագրվում է նաև նրանով, որ արդյունաբերական ֆիրմաներն ու կորպորացիաները կորցնում են իրենց լիովնար գերը, աշխատանքի արդյունավետությունը զարգարում է անաշխուհի խնդիր լինելուց, գնալով ավելի է նվազում շուկայի գները, էկո-

ծնողական ձևեր է բերում «Համաձայնեցված բնույթ», բարձրանում են ներազդացման տեմպերը, ապահովվում է համընդհանուր բարեկեցությունը, բնակչության մեկ շնչին ընկնող եկամտի բարձր մակարդակը, հասարակության կառավարումը անցնում է գիտնականներին:

Այս կոնցեպցիայի հիմքում ընկած է հասարակության բնութագրման նկատմամբ նույն մոտեցումը՝ բացառապես տեխնիկայի դերբերից, որը վերցվում է արտադրության կզանակից կտրված: Իրականության մեջ նյութական արտադրության մեջ և ծառայությունների ոլորտում ըզմեջ նյութական արտադրության մեջ և ծառայությունների ոլորտում ըզմեջ բազմամենի թվի հարաբերակցության փոփոխումը վերջինիս օգտին ամենևին չի նշանակում անցում հասարակության ինչ-որ մի նոր տիպի, ամենևին չի նշանակում անցում հասարակության նյութական և ծառայությունների հարաբերակցության փոփոխումը համարժեցությունը: Համարժեցությունը չի նշանակում անցում հասարակության նյութական և ծառայությունների հարաբերակցության փոփոխումը համարժեցությունը: Համարժեցությունը չի նշանակում անցում հասարակության նյութական և ծառայությունների հարաբերակցության փոփոխումը համարժեցությունը: Համարժեցությունը չի նշանակում անցում հասարակության նյութական և ծառայությունների հարաբերակցության փոփոխումը համարժեցությունը:

Բոլորովանական տեսնապետների շրջանցում են այն հարցը, որ ծառայությունների ոլորտի անույն կապիտալիզմի վերաբերյալ: Չնայած ծառայությունների ոլորտի նշանակության շարունակությունը, հիմա էլ առաջատար դերը պատկանում է նյութական արտադրության ոլորտին: Բոլորովանական տեսնապետների շրջանցում են այն հարցը, որ ծառայությունների ոլորտի անույն կապիտալիզմի վերաբերյալ: Չնայած ծառայությունների ոլորտի նշանակության շարունակությունը, հիմա էլ առաջատար դերը պատկանում է նյութական արտադրության ոլորտին:

Վերաբերյալ հասարակության տեսությանը ուղղակի ազդեցություն է արտադրության ոլորտի անույն կապիտալիզմի վերաբերյալ: Չնայած ծառայությունների ոլորտի նշանակության շարունակությունը, հիմա էլ առաջատար դերը պատկանում է նյութական արտադրության ոլորտին:

Մարկուզեի կոնցեպցիայի հիմքում ընկած է գիտատեխնիկական հեղափոխության հետևանքով կապիտալիզմի «ինքնաուժման» զարգացումը: Նրա կարծիքով, արտադրության ավտոմատացման անույն և դրա հետ կապված գործարարությունը անանում են ղեկավարության կողմից և պարզապես անարգանքի ապաման հետագա ընդլայնում: Տեխնիկական առաջընթացի արագացումը, որը կլշ՝ մասնավոր շահույթի նորմայի անկումը: Դրա հետ մեկտեղ կիրառան հակատիվները հասարակական պահանջարկների և գոյություն ունեցող կարգի պայմաններում դրանք բավարարելու անհարկությունն են:

Մարկուզեի, սակայն, ինքնաբավ է դարձնում իրականության որոշ գծերը: Նա չէր լուրջ կարծիքով հակառակ գործող գործոնները, իսկ զբաղված արդյունքում են շահույթի նորմայի անկումը: Մարկուզեի կեղծությունն է, թե տեխնիկական առաջընթացն արդյունքները ավտոմատ կերպով կրախի կհասցնի կապիտալիզմի ինդուստրիալ սխեման: Բայց կապիտալիզմը խախտող գիտությունը նա տեսնում է ոչ թե բանավոր գիտելիքի մեջ, ոչ թե կապիտալիստական արտադրական շարքերում գործող գործողների բուն սխեման մեջ, այլ ինտելիգենցիայի, ուսանողության շրջանում, իսկ բանավոր գիտելիքը կարծես կորցրել է իր հեղափոխական դերը: Այսպիսի հետադարձությունները հիմնավորելու համար առաջ է բաշխում երկու փաստարկ: առաջին, կենտրոնի աշխատանքի բանին կրճատումը արտադրական պրոցեսում, «կապիտալ օծիքներ» գոյա մղումը արտադրության ընթացքում, «կապիտալ օծիքներ» ինտելիգենցիայի գոյություն ունեցող օժիմի մեջ», որի ևս վնասն է իր ևս, է, որ բանավորները օգտվում են սպառման նույն անարգանքից, ինչ որ կապիտալիստները, որի կապիտալիզմում շրջանում են զրգահանականը գոյություն ունեցող կարգի դեմ նրանց նյութի համար:

Բանավոր գիտելիքի հեղափոխական դերը պայմանավորված է ընդհանր առաջ ոչ թե սպառման արագացման շարժման ոլորտով, այլ արտադրության մեջ նրա ունեցած դերով, այն բանով, որ նա նյութական բարեկեցության գիտելիք արտադրողն է, որին շահագործում է բուրժուազան: Իր առաջատար մեջ ղեկ սկզբից բանավոր գիտելիքը հասարակական վճարակն ունի, որը ընդունակ է ոչնչանցելու կապիտալիզմը, ստեղծելու սոցիալիստական հասարակական կարգ: Բուրժուական հասարակության Մարկուզեի բնեղատուրության մեթոդաբանական պատկերն է, որ այդ հասարակության խոցելու նա համարում է ոչ այնքան ինտելիգենցիայի և ծառայության ոլորտաբանական հասարակական կարգը, որքան գիտատեխնիկական առաջընթացի հետևանք: Դրանով իսկ նա բուրժուական կարգի վրայից վերցնում է պատասխանատվությունը գի-

սական կախումը պահպանելու համար իմպերիալիստները օգտագործում են նեոգաղտնափոխության զանազան մեթոդները:

Միևնույն ժամանակ բուրժուական գիտնականները ստիպված են քննության անել երիտասարդ ազատագրված երկրներին զարգացման փունջարիին, մշակել տնտեսական աճման այնպիսի մոդելներ, որոնք պարզարիին այդ երկրներին՝ թևակոխելու օչ կապիտալիստական զարգացման ուղին: Հաճախ նշում են զարգացող երկրներին անզարգացած և անմասն երկու հնարավոր տիպ. առաջինը անցումն է անզարգացած և անմասն երկու հնարավոր տիպ. առաջինը անզարգացած էրկրորդը՝ զարգացած էրկրներին պահպանելուց զեպի զարգացածը, երկրորդը՝ զարգացած էրկրներին պահպանելուց զեպի զարգացածը: Այս դրույթներին ավելի խոր ուսումնասիրություններ չի նախատեսում: Այս դրույթներին ավելի խոր ուսումնասիրություններ ցույց է տալիս, որ խոսքը ամենինն արտադրության եղանակի արմատական փոփոխությունների մասին չէ: Մտքի աշխատանքի փոփոխությունները արտադրության անախի է հերթին պետք է հաստատունների փոփոխությունները արտադրության անախի է հերթին պետք է հաստատունների փոփոխությունները ստեղծող սեփականություններին, կանաչ անտեսվարող ստեղծող սեփականություններին:

Ինչ վերաբերում է տնտեսական հետամնացությունը հաղթահարելու ուղիներին, այս որոշ բուրժուական տնտեսագետներ հանդես են գալիս մասնավոր ձեռնարկատիրությունը ընդլայնելու օգտին, դավաճանում են մրցակցության ազատությունը: Պետության միջամտությունները կրճատվելու նրանք դիտում են որպես տնտեսական զարգացման հիմնական խթանների խարխուլում, որպես սոցալական զեմոկրատիայի քայքայում: Անտեսարկատիրության ազատության մասին դատողությունները սրտում են օտարերկրյա կապիտալի ձգտումը զեպի առանց վերահսկողության տնտեսվարության:

Ուրիշ տնտեսագետներ գտնում են, որ շուկայական մեխանիզմը հ մասնավոր ձեռնարկատիրությունը ի վիճակի չէ համեմատաբար կարճ ժամկետներում ապահովելու անցումը հետամնացությունից զեպի առաջադիմություն, ուստի անհրաժեշտ է պետության մասնակցությունը տնտեսական կյանքին:

Իմպերիալիզմի գաղափարախոսները իրենց հանձնարարականներում չեն նախատեսում ազգայնացում, պետական սեփականություն ընդլայնում, չեն բարձրացնում պետության դասակարգային բնույթի համապատասխանաբար նրա տնտեսական քաղաքականությունը դատարանում:

կարգային բնույթի հարցը՝ նրանք փորձում են պետության միջամտությունը կրճատելու ուղիով մոնոպոլիստական կապիտալի շահերը ապահովելու համար:

Նույն գիրքերումը գրեթեբոլորով է նաև ինդուստրացման հարցի նկատմամբ: Փանի որ ինդուստրացման պաշտպանը ժողովրդականություն է վայելում զարգացող երկրներին ժողովուրդների շրջանում, իմպերիալիզմի գաղափարախոսները ստիպված են նշել դրա անհրաժեշտությունը Մակայն նրանք հանդես են գալիս այսպես կոչված «բնական ինդուստրացման» օգտին, դրա օակ հասկանալով հումքի նախապական վերամշակման, թիթև ու անդի արգելումաբերության զարգացումը նման առաջադիմությունները հիմնավորվում են նշված նյութերի օակի բարձր շահութաբերությամբ: Բայց այդպիսի «ինդուստրացում» իրականում նշանակում է հրաժարում մայր արդյունաբերության՝ առկայի կրճատվելու հիմքի, զարգացումից: Բուրժուական տնտեսագետները շահութաբերությունը հասկանում են նեղ կապիտալիստական իմաստով, որը հակասում է կրճատվելու կառուցվածը, նրա ուղղությունը վճատակաորեն փոխելու խնդրին: Բայց զարգացող երկրների առկա ծառայած է հենց տնտեսության բազմակողմանի ինդուստրացման խնդրը: Ռեակցիոն ինդուստրացման տեսությունը նպատակ է հետապնդում՝ պահպանել աշխատանքի իմպերիալիստական բաժանման սխեմանը տեխնիկական տեսակետից ստացվող և հետամնաց երկրների միջև:

Էկոնոմիկան ռաբուստայի շրջաններից զուր բերելու համար, բուրժուական տնտեսագետների կարծիքով, անհրաժեշտ է մի նախակողմնական հրում, որը միտժամանակ խթան կտանգծեր նոր կապիտալի կազմավորման և ներքին շուկայի ընդլայնման համար: Նմանօրինակ հրում պետք է հանդիսանան կապիտալի միտժամանակյա ներդրումները փոխադարձաբար կապված մի շարք նյութերը, որոնք միմյանց համար ծառայում են որպես վաճառահանման շուկա: Դա կհանգեցնի աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման և կրճատների աճման: Հարցը զեմ է առնում կապիտալի պակասին: Եվ բուրժուական տնտեսագետները ստացելով են ուժեղացնել կապիտալի արտահանումը իմպերիալիստական պետություններին:

Օտարերկրյա կապիտալի ներմուծումը զգույն ազդեցություն է ունենում երիտասարդ պետությունների կրճատվելու վրա, արագացնելով կապիտալիզմի զարգացումը: Նա ծառայում է որպես այդ պետություններից հարստությունները զուրա կորզելու միջոց, խնդրատում է նրանց ազգային արդյունաբերության զարգացմանը, տնտեսական սեկտորական նվաճմանը:

Հարգացող երկրներում կուսակման պրորիժի լուծման առավել արդյունավետ ուղին սոցիալ-տնտեսական խոր վերափոխումների իրականացումն է՝ օտարերկրյա մոնոպոլիաների սեփականության ազդաշահացումը, ազմատական աղբյուրային ռեֆորմների անցկացումը, ինդուստրիալիզացիան և այլն: Այսպիսով կուսակման ընդլայնված վերաբարձրացումը Գրանք ուղի կհարմար արտադրողական ուժերի զարգացումն է համար և այսպիսին կատարվեն ընդլայնված վերաբարձրացումը և կալուստի տեղի ունենալու ապահովելու համար: Այս միջոցառումների ամենատարագ իրականացումը հնարավոր է միայն ոչ կապիտալիստական զարգացման ուղիում:

§ 7. Փամանակակից ռեֆորմիստական և ռեզիդուիստական տնտեսագիտական տեսությունները

Աչ սոցիալիստական և լիբերալիստական տեսությունները

Ռանկոյ դասակարգի հեղափոխական տեսությանը, յապինին՝ մարքսիզմ-լենինիզմի գեմ միջվող պայքարում բուրժուազիան օգտագործում է աչ սոցիալիստական և լիբերալիստական տեսությունները: Ժամանակակից աչ սոցիալիստների զարգիտարական նախորդները (է. Բենդուտան, Կ. Կուսցիկ, Ռ. Հիլքերինգ, Ս. Բաուեր) մարքսիզմի գեմ պայքար էին մղում նրա ձևական ձևանման հիման վրա, հանգեա էին գալիս մարքսիզմը նորացնելու գրոշի տակ, միաժամանակ մերժելով նրա հիմնական գրույթները դասակարգային պայքարի մասին, սոցիալիստական հեղափոխության մասին, սոցիալիստական տեսության ու տակտիկայի փոխարեն նրանք պաշտպանում էին օպորտունիզմը, այսինքն՝ համաձայնեղականությունը բուրժուազիայի հետ, պրոլետարիատի դասակարգային շահերի նկատմամբ բուրժուազիայի շահերին:

Սրկիրոզ համաշխարհային պրոլետարիզմից հետո աչ սոցիալիստները XIX դարի ռեզիդուիստների հետնորդները, ինչպես նաև լիբերալիստների լիզիդուները իրենց տեսությունները բացահայտորեն հայտարարեցին որպես «հակամիջոց ընդդեմ մարքսիզմի»: Սակայն, գեմադրական նորասակներով նրանք շարունակում են օգտագործել սոցիալիստական հրազեխոչքան, սոցիալիստական պետակներ կոչենել ժամանակակից կապիտալիզմին:

Աչ սոցիալիստները և լիբերալիստները պրոպագանդում են մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զարգիտարախոսների նորագույն տեսությունները՝ զուգահեյցում իրենց նախորդների՝ II ինտերնացիոնալի սկզբունքներից հետո: Հոգմաների հետ, իրենց շանքերը կենտրոնացնում են այն բանի վրա, որ գունազարգես ժամանակակից կապիտալիզմը: Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը նրանք պատկերում են

որպես պրոլետարիատի սոցիալիզմ: Այսպես, լիբերալիզմի գաղափարախոս Գ. Մարեշին, խեղաթյուրելով Կ. Մարքսի ուսմունքը, պնդում է, թե իբր կապիտալիզմի տնտեսական օրենքները պետության, կուսակցության, արհմիությունների նման ինստիտուտների ենթարծումը: Ենթարծումը տակ փոխում են իրենց բնավայրը, որի հետևանքով կապիտալիզմը դառնում է համաշխարհային բարորայիստական պետություն:

Անդրիական լիբերալիստների հոգհարազատ թվաց ամերիկացի բուրժուական տնտեսագետ Ա. Բերդիի գաղափարը, որը պնդում էր, թե իբր կրոնադարձիաներում անդի է ունենում «կապիտալիզմի կրկնակիզացում», իսկ ինքը՝ կապիտալիստը դառնում է «անհայտացող գրոշոն»: Լիբերալիստները հայտարարում են, թե բանի որ կուսակցական ֆունկցիաները անցել են ժողովրդի վտանգիտների պրոֆեսիոնալ կուսակցականներին: Աչ սոցիալիստների և լիբերալիստների դասադրությունը ժամանակակից կապիտալիզմի «տրանսֆորմացիայի» մասին ալվարում են այն հետևությունը, որ կապիտալիզմը աստիճանաբար տարիսայնորեն վերանում է սոցիալիզմի:

Սրկիրոզ համաշխարհային պետերազմից հետո աչ սոցիալիստները և լիբերալիստները առաչ քաշեցին «գեմոկրատական սոցիալիզմի» տեսությունը՝ վերջինս հակադրում է ՄՍՄԿ-ի և սոցիալիստական մյուս երկրների սոցիալիզմին և պատկերվում է որպես բուրժուական հասարակության բոլոր դասակարգերի համադեմոկրատական շարժում: Սոցիալիզմի սահմանները, պնդում են լիբերալիստները, ընդլայնվել են, սոցիալիզմը դարձրել է մեկ դասակարգի գործը լինելուց, սոցիալիզմին անցնելու մեջ շահագրգռված են համապարպիստ բուրժուական հասարակությունը բոլոր դասակարգերը: Նման պնդումները կոչված են պայքարելու մարքսիզմի իբր սնանկությունը, հնացածությունը:

Աչ սոցիալիստական տեսարանները ժամանակակից բուրժուական պետությունը հայտարարում են վերդասակարգային, համաշխարհային բարորայիստական պետություն» և անհրաժեշտ են համարում պահպանել այն՝ օրենսդրատական սոցիալիզմի հասարակությունը անցնելու ժամանակ: Այսպիսով, սոցիալիստական հեղափոխությունը կատարելուց հետո բուրժուական պետական սերման շարդիտ անհրաժեշտություն մասին մարքս-լենինյան կարևորագույն, կանխով ստուգված գրույթի փոխարեն առաչ է քաշվում այսպես կոչված «մաքուր գեմոկրատիային», օրենսդրատիստ բուրժուական համար կուսական պայմաններում:

Սրկիրոզ համաշխարհային պետերազմից հետո աչ սոցիալիստական կուսակցությունների ընդունած բոլոր ծրագրային փաստաթղթերը:

գրքերում նա փորձում է էնգելսիեն հակադրել Մարքսին, իսկ էնեյնիեն՝ Մարքսին և էնգելսիեն, սոցիալիզմի պրակտիկան՝ առաջնայնը, ինչպես նաև մարքսիզմը իշխեցնել միևնույն ամենատիրական լիբերալ հոսանքի մակարդակին, լենինիզմը ներկայացնել որպես գուտ առական երեւոյթ:

Քննութեանը ժամանակակից կապիտալիզմը, Ֆրիւրը օգտագործում է արդի սոցիալական գորգացման մեջ ինտելիգենցիայի առանձնահատուկ դերի մասին թեզիսը: Ըստ էության, նույնպիսի դերք է գործում նաև Ֆրանսիացի ռեզիզիոնիստ Թ. Գարոդին, որը չի ընդունում բանվոր դասակարգի դերը՝ որպես հեղափոխական պրոցեսի հեղմունի: Իրականում բանվոր դասակարգը, մարքս-լենինյան կոմունիստական ու բանվորական կուսակցութիւնները գլխավորութեամբ, ինչպես ստալ: հիմա եւ սովետադաշտին դիր է կատարում սոցիալական ազատագրութեան համար մղվող պայքարում, իր շուրջը համախմբելով բոլոր նշբանաց, ուժեր պայքարում են իմպերիալիզմի դեմ՝ հանուն խաղաղութեան, դեմոկրատիայի ու սոցիալիզմի:

«Սոցիալիզմի մեծ շրջագործըս գրեւմ Գարոդին ենթադրում է, թէ ժամանակակից գիտաւեներկական հեղափոխութիւնը կլուծի բուրժուական հասարակութեան բոլոր սոցիալական հակասութիւնները առանց դասակարգային պայքարի և այդ հասարակութիւնը կհասցնի սոցիալիզմին: Գարոդին անտեսում է արտագրական հարաբերութիւնները ակտիվ դերը և փաստորեն շրջանցում է կապիտալիստական արտագրական հարաբերութիւնները սոցիալիստականով փոխարինելու անհրաժեշտութեան հարցը: Իրա հետեւանքով նա հրաժարվում է սոցիալիստական հեռանկարից և առաջարկութեամբ է առում մտածել կապիտալիզմը քարելազելուս մասին: Աջ ռեզիզիոնիստները պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմը նույնացնում են սոցիալիզմի հետ, ժխտում են պրոլետարիատի զիկատուութայի անհրաժեշտութիւնը:

Ենդաթշուրելով ժամանակակից կապիտալիզմի էութիւնը, ռեզիզիոնիստները քաղաքում են նաև բուրժուական քաղաքանտեսութեան խոր մզնոթմամբ: Երանք ստալ է են քաշել մի թեզիս կապիտալիզմի շուտագրման դիրքերից հեռանալու մասին, այն մասին, թէ ժամանակակից բուրժուական տեսանկեւները իբր տալին են կապիտալիստական կարգի գիտական վերլուծութիւնը և ուտի անհրաժեշտ էր Կ. Մարքսին լրացնել Ջ. Մ. Քեյնսով: Իսկ իրականում ժամանակակից բուրժուական տեսագիտները նպատակ են հետապնդում պահպանել կապիտալիզմը: Կ. Մարքսը ուսմանը Քեյնսի տեսութեանը միացնելու

փորձը իրականում նշանակում է մարքսիզմը ենկափոխել բուրժուական տեսութիւններով:

«Ջախ ռեզիզիոնիզմ,

Աջ ռեզիզիոնիզմից բացի մի քանի կումունիստական ու բանվորական կուսակցութիւններում երևան է էկլի նաև «ճախ ռեզիզիոնիզմը»: ՈՒրան էլ իրարից տարբեր լինեն մարքսիզմ-լենինիզմից դեպի աջ կամ «ճախ» շեղումները: Գրանք, վերջին հաշիվով, համարաբար և վնասակար հետեւանքներ են ունենում: Թուացնում են կումունիստական կուսակցութիւններին մարտունակութիւնը, քայքայում բանվոր դասակարգի հեղափոխական դիրքերն ու հակամիտրիստական ուժերի միասնութիւնը:

Կումունիստական, բանվորական և ազգային-ազատագրական շարժմանը առանձնապէս մեծ վնաս է հասցնում մարիզմը, որը իրենից ենդակացնում է անուրիզմի, սորոզիզմի, շովինիզմի և նացիոնալիզմի մի էկլիկտիկական խառնուրդ:

«Ջախ ռեզիզիոնիզմի կարևորագույն գաղափարական-տեսական աղբուրդ գոգմատիզմն է: Նա խեղաթելում է մարքսիզմ-լենինիզմի հիմնադրիներին առաջ քաշած դրույթները սակըմագործական բնույթը, որոնք մեխանիկորեն փոխադրում են արդի պայմանները: Գոգմատիզմը արտահայտվում է հասարակութեան տեսական կյանքի փոփոխութիւնները արտացոլող նոր մշտարտութիւններն ու նոր դրույթումները բնկալելու անընդունակութեան մեջ: ՕՇին Ֆրոմուտյաների կրկնութեանը այնտեղ, որտեղ դրանք արդեն իրենց պատուկ են, նոր պրոբլեմներին նորովի մոտենալ չկատարանոր կամ շլացնակաւոր... լրացուցիչ հնարավորութիւններ են ստեղծում մարքսիզմ-լենինիզմի գնեազան ռեզիզիոնիստական խեղաթելումներ տարածելու համարը: Ժամանակակից գոգմատիզմի բնորոշ գծերն են նրա կեզմ հեղափոխականութիւնը, «ճախ» ֆրոնտիստութիւնը, մանրրոտական սովետալուրիզմը:

էնեյնիզմի հետ մարիզմի անհամառակելութիւնը արտանշատվում է արդի դարաշրջանի բնույթի գնահատման մեջ:

Մեր դարաշրջանի գլխավոր հակասութիւնը՝ կապիտալիզմի և սոցիալիզմի միջև եղած հակասութիւնը, որը որոշում է մարքսիզմի հասարակութեան վերլծմաց շարժման գլխավոր տեղեկեցնելը և վճռակաւորն ազգում կապիտալիստական աշխարհի մնացած հակասութիւն-

1 Լ. Բ. Թեմեն, Հանուն կոմունիստների համախմբութեան ամբողջական, հետեւ հակաբոլորիստական պայքարի նոր վերջիք, «Հասարակական հրատարակչութիւն», 1968, էջ 38:
2 «ՍՄԿԿ ՅՄԿ համագործարկ Ելուցիւրը, էջ 187:

Բուրժուական տնտեսագետների «ոչ մի խոսքին չի կտրելի հավա-
տալ, հենց որ խոսք է բացվում քաղաքատնտեսության ընդհանուր տն-
տեսության մասին»¹: Նրանց դասակարգային դիրքորոշումը բացառում է
արտադրության կապիտալիստական հզանակի զարգացման օրենքների
իսկական գիտական վերլուծությունը: Բուրժուական գիտնականների ու-
սումնասիրությունները կարող են որոշ հեռաբերքովուն ներկայացնել
միայն վիճակագրական նյութերի, մաթեմատիկական անալիզի որոշ մե-
թոդների, տնտեսության տեխնիկա-տնտեսական տեղաշարժերի մասին
էյուդային և հասուկ կկոնոմիկաների տվյալների օգտագործման տեսա-
կետից:

Քաղաքատնտեսության դասագիրքը շարադրում է տնտեսագիտա-
կան տեսության հիմունքները, տեսական զրույթներն ու հետազոտման
ընթացը, որոնք ստուգված են պրակտիկայում և կազմում են գիտության
նվաճումը: Գիտության հայտնագործած տնտեսական կատեգորիաներն
ու օրենքները կյանքի վերափոխման փորձված զենք են:

Մարքսիզմ-լենինիզմը մի գիտություն է, որի կենսականությունն ու
նշմարտագիտությունը հաստատվել է պատմական պրակտիկայով: Նրա
մեթոդը՝ դիալեկտիկական մատերիալիզմը չի հանդուրժում մաքի լճա-
ցում և պահպանում է սեղան իրականության մշտական վերլուծություն:

Ինչպես նշվում էր ՍՄԿԿ XXIV համագումարում, սոցիալիզմի ու
կոմունիզմի շինարարության, համաշխարհային հեղափոխական շարժ-
ման փորձի խոր ընդհանրացումները տրված են ՍՄԿԿ կենտկոմի պլե-
նումների որոշումներում, Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղա-
փոխության 50-ամյակի և Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի, Կ. Մարք-
սի և Ֆ. էնգելսի ծննդյան 150-ամյակի առթիվ հրատարակված կուսակ-
ցական փաստաթղթերում: Մեր կուսակցության կողմից եղբայրական
կուսակցությունների հետ միասին ամշակվել են սոցիալիզմի համաշ-
խարհային սխտեմի զարգացման սկզբունքային հարցերը, ուսումնա-
սիրվել արդի կապիտալիզմի զարգացման նոր երևույթները²:

Չրա հետ մեկտեղ ՍՄԿԿ XXIV համագումարի փաստաթղթերում
նշվում էր, որ ժամանակակից կապիտալիզմի կոնոմիկայի զարգաց-
ման մի շարք նոր տեղեկացման նոր են նշմարվել և նոր է սկսվել զը-
յանց տեսական խոր ուսումնասիրությունը: Դեռ բավարար չափով
ուսումնասիրված չեն կապիտալիզմի օրինաչափությունների վրա սո-
ցիալիզմի ներգործության պրոբլեմի ասպեկտները: Չի կարելի ժամա-
նակակից կապիտալիստական աշխարհում տեղի ունեցող պրոցեսները
րիվ հասկանալ զարգացման սպեցիֆիկ օրինաչափությունների հիման

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկր, հ. 14, էջ 460:

² ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը, էջ 278:

վրա միայն: Վերջիններս կերպարանափոխվում են արտադրողական ուժերի անման, սոցիալիզմի հանրմանակների ազդեցության տակ, որոնք հակադաս են ներգործություն են ունենում կապիտալիստական երկրների էկոնոմիկայի, բաղադրականության և միջազգային հարաբերությունների վրա:

Այդ կապակցությամբ անհրաժեշտ է ուժեղացնել ամբողջ համաշխարհային կապիտալիստական սիստեմի մասշտաբով և կապիտալիստական լուրջաբանչուր երկրի ներքում զսասակարգային պայքարի բնատուրի վրա համաշխարհային սոցիալիզմի ներգործության հետադրությամբ Այդ ներգործությունն ունի այնքան բացմազան ձևեր, որ, դրանցից վերանայով, չի կարելի հասկանալ զսասակարգային պայքարի բնույթը ժամանակակից կապիտալիստական հասարակությունում:

Գիտական լուրջ պորբով է ժամանակակից համաշխարհային զարգացման երկարատևական կանխատեսումների համակողմանի ու խոր մշակումը: Համաշխարհային-պատմական առաջադեմության, համաշխարհային հեղափոխական պրոցեսի անխուսափելի զարգացման մարտչունիան կոնցեպցիային կապիտալիզմի զարգացման մարտչունիան հակադրելի իրենց կանխատեսումները, որոնք հիմնված են կապիտալիստական շահագործողական կարգը պահպանելու և մարտչունիան լիատեսական շահագործողական կարգը պահպանելու վրա: Դրանք կարելի է բաժանել սոցիալական առաջընթացը կասեցնելու վրա: Դրանք կարելի է բաժանել երկու տիպի նախ դրանք այն տեսություններն են, որոնք փորձում են պայքարել սոցիալիզմի ու մարդկանց հավասարության անհարկեղծությունը՝ մարդու բիոլոգիական բնության անփոփոխության հետևանքով: Դրանք վրա հիմնված պրոգնոզները երկու են այն բանից, որ հասարակությունը հիերարխիականորեն հավիանակալու բաժանված է տիրապետող էլիտայի և դրան ենթակա բնակչության ճնշող մեծամասնության առջ էլիտայի և դրան ենթակա բնակչության միջև: Դրանք վրա հիմնված պրոգնոզները երկու են այն բանից, որ հասարակությունը կապիտալիզմի շրջանակներում, սեռաբնույթի բարոյություններից, կապիտալիզմի կանխատեսումներում նախատեսվում է առանց հասարակության որևէ արևատական վերափոխման: Երանք բացառում են սոցիալիստական հեղափոխության հնարավորությունը և կոչված են ստասաներին ներշնչելու բուրժուա-աֆիդիլիստական կատարանքներ, սպառնալից զսասակարգային պայքարի անպատակությունը: Երանք բացառում են սոցիալիստական առաջադեմության պայմաններում ավտոմատ կերպով ապիտակ մարդու համար անհրաժեշտ բոլոր բարիքները:

Բուրժուա-զատազոլական կանխատեսումների մերկացման ներգործում միջոց է դառնում այժմ համաշխարհային տնտեսական ու քաղա-

րական զարգացման մարտչունիան կանխատեսումը, ինչպես նաև նրա կոնկրետացումը բոլոր մարդկային տնտեսության էյուլոգի, բոլոր տեսակի երկրների ու շրջանների:

Կեռ ուսումնասիրելու շատ բան է մնացել համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության մեխանիզմում, որը խոր փոփոխություններ է կրել իմպերիալիզմի գաղութային սիստեմի փլուզման կապակցությամբ: Գաղութային գրոմիլյունից աշտուսողից շատ երկրներ արտագրության պատմականորեն ձևավորված իրենց կատարվածքի հետևանքով դեռևս գտնվում են աշխատանքի միջոցառային կապիտալիստական բաժանման իշխանության տակ և ենթարկվում են նրա օրենքներին: Մնացել կապիտալիստական համաշխարհային տնտեսության շրջանակներում, այդ երկրները գործնականորեն չեն կարող լուծել իրենց արտադրական պրոբլեմները: Իմպերիալիզմի ու նեոզաղութատիրության գեմ մեջ իրենց պայքարում նրանք այդ կամ այն շափով հույսներ դնում են սոցիալիստական երկրների սպեկցիության վրա: Նրանց զարգացման օրինաչափությունները շատ յուրատեսակ են և պահպանում են հետագա խոր ուսումնասիրություն:

Արդի զարաշրջանում կական տեղաշարժեր են կատարվում կապիտալիզմի զարգացման երկրների էկոնոմիկայի կառուցվածքում: Այդ առաջադեմի բնույթում պահպանվում է զգալի աշխատանք նոր շրտչանքների ակաական բնույթանքացման ուղղությամբ: Զարգացած կապիտալիստական երկրների էկոնոմիկայում նոր շատ երևույթներ, որոնք կապված են գիտատեխնիկական հեղափոխության, իմպերիալիստական ինտելեկտուալ պրոցեսների և նեոգաղութատիրության քաղաքականության հետ, գիտական հետազոտությունների առարկա են:

Որակական նոր գծեր են ձևեր բերել կապիտալիստական մոնոպոլիաները, Դրանց մեջ մարտնավորված է ոչ միայն բանկային, աղյուստերեական, այլ նաև ակտուարական մոնոպոլիաների սերտաճումը: Միևույն ժամանակ տեղի է ունեցել մոնոպոլիաների ուժի և պիտույան ուժի միացում պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի միանական մեխանիզմի մեջ: Առաջադեմ պետական-մոնոպոլիստական միավորումների նոր ձև՝ իմպերիալիստական ինտելեկտուալ: Երկայական առարային տնտեսության շրջանակներում՝ կապիտալիստական զարգացման երկրներում գործում է էկոնոմիկայի պետական-մոնոպոլիստական կարգավորման սիստեմը, որի բարձրագույն ձևերից մեկն է զարմել ծրարավորումը: Միանգամայն բնական է, որ պահանջվում է համակողմանորեն ուսումնասիրել բոլոր այդ պրոցեսները, որոնք տեղի են ունենում առավել զարգացած կապիտալիստական պետություններում՝ ԱՄՆ-ում, Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում, մայսոնիայում: Անհրաժեշտ է այսու-

Կապիտալիզմի մարքս-լենինյան քաղաքատեսեստությունն մեզ պարտեակվում են հեղափոխական պայքարի տնտեսագիտական հիմնավորման և տեսական հիմունքները, և գիտական մեթոդը: Մարքսիզմ-լենինիզմի հիմնադիրները, մշակելով բանվոր դասակարգի հեղափոխական տեսությունը, ելնում էին կապիտալիզմի զարգացման օրենքերով օրինաչափությունների վերլուծությունից, որոնք որոշում են նրա անհաղթահարելի տնտեսագիտական հակասությունները:

Կապիտալիզմի ղեմ հեղափոխական պայքարի տնտեսագիտական հիմնավորումը խարսխվում է նրա անտագոնիստական հակասությունների ամբողջ սխտանի ուսումնասիրման վրա: Այդ հակասությունների արժանաչորը ընկած են արտադրության հենց կապիտալիստական եզարժանեցման և արտադրության ուժերի զարգացման մեջ, որոնք սուր հանակի մեջ, արտադրողական ուժերի զարգացման և արժանեցման հակասության մեջ են գտնվում կապիտալիստական բազիսի ու վերնաշենքի հետ: Մարքս-լենինյան քաղաքատեսեստությունը բացատրում է անտեթիսական մուգար գեոտրիքից: Նա իր բոլոր հետազոտությունները ստանում է մինչև քաղաքական հետևությունների, զրանք կապում է հասցեում է մինչև քաղաքական հետևությունների, զրանք կապում է հասցեում է մինչև քաղաքական հետևությունների անհատի ազատության բարձրասարակության ստեղծում և մարդկային անհատի ազատության բարձրասարակության ստեղծում և մարդկային անհատի ազատության բարձրասարակության ստեղծում: Նրա վերլուծության վերջնական նպատակն է հասցույցն անհատի անհատական պարզացման օրինաչափությունների բացատրումը, այլև նրա հեղափոխական վերափոխումը:

Ուժերի հարաբերակցությունը ժամանակակից աշխարհում և պատմական իրադրությունների ամբողջ ընթացքը ցույց են տալիս համաշխարհային մասշտաբով կապիտալիզմի սոցիալիզմին անցնելու անհամեմատելի արագացումը: Քաղաքատեսեստությունը կրված է ու առաջ համաշխարհային հեղափոխական պայքարի ստրատեգիայի ու տակտիկայի տնտեսագիտական խոր հիմնավորումը նրա բոլոր մեկուկուսված Մարքսիզմ-լենինիզմի հիմնադիրները, առաջնակարգ նշանակություն ունեցող համաշխարհային սոցիալիստական հեղափոխության տրեսեստագիտական հիմնավորմանը, հասարակական նոր կարգի վերջնական հաղթանակի կարևորագույն պայմանն էին համարում աշխատանքի արժեքի բարձր արտադրողականության հասնելը, քան կապիտալիզմի օրով օրվա մրցույթները ծառայում է որպես պատմական փորձություն սոցիալիստական և կապիտալիստական կարգի այդ մրցության մեջ: Այդ մրցության ընթացքը զղալի չափով կախված է մարքսիզմ-լենինիզմի բազայի վրա սոցիալիստական երկրների համախմբումից, սոցիալիստական

պայանային տնտեսության առավելությունների ուցիտեալ ու արդյունավետ օգտագործումից:

Էկոնոմիկայի զարգացման միջազգային ասպեկտները ժամանակակից արտադրողական ուժերի զարգացման տեղեկեցների կապակցությամբ զնայով ավելի մեծ նշանակություն են ձեռք բերելու սոցիալիզմի և կապիտալիզմի մրցության մեջ: Ընդգծելի առանձնապես կարևոր է դանում իմպերիալիզմի հիմնական միջնաբերդերում հեղափոխական ուժերի պայքարի գիտականորեն հիմնավորված ծրագրերը:

Պետական-մոնոպոլիստական կապիտալիզմի զարգացման դիտարկումներն են, որ առաջնորդվում են սոցիալիզմի մոնոպոլիստների շահերը, նա միաժամանակ առաջ է բերում արտադրության հասարակական բնույթի ուժեղացում, բազմապատկում է սոցիալիզմի նյութական նախադրանքները և բնագրանակում հակամոնոպոլիստական շարժման սոցիալական բազան: Այնպիսի այդ տեղեկեցների ուժեղացման անխտապիկությունից, հոմոնիստական կուսակցությունների ծրագրերը տալիս են իրենց երկրներում սոցիալիստական հեղափոխության զարգացման ուղիների տրեսեստագիտական հիմնավորումը: Կապիտալիստական երկրների մարքս-լենինյան կոմունիստական կուսակցությունների փաստաթղթերում մարմնավորվում է մարքս-լենինյան քաղաքատեսեստության գիտական հետևությունների ստեղծագործական կիրառումը հեղափոխական պայքարի պրակտիկ հարցերի լուծման գործում:

Կապիտալիզմի մարքս-լենինյան քաղաքատեսեստության նոր խնդիրն է դարձել՝ ուսումնասիրել զարգացման հիմունքները և զարգացման տնտեսական պրոբլեմները, զարգացման հետևողականների վերացման գիտականորեն հիմնավորված ծրագրերի մշակման գործում նրանց ազդեցությունը ցույց տալը: Այդ երկրներում դեռևս չի ձևավորվել բավականաչափ բազմաքանակ ու կազմակերպված բանվոր դասակարգ և շատ նշանակալի է մանրերոտական միջնաբերդը, ուսումնասիրելի հակափոխադրողական արտադրություններն են եղանակը հարուցումը: Գեոպոլիտիկայի սոցիալիզմի համա օգտագործում են «ազգային» սոցիալիզմի զանազան տեսակները տարածելու: Մակայն գիտական սոցիալիզմի զարգացմանը այստեղ ևս գեոլոգի ավելի լայն տարածում են գտնում:

Ցուրաբանչուր առանձին երկրում հեղափոխական պայքարի գիտականորեն հիմնավորված տնտեսական ծրագրի մշակման համար բանալի է ձևառաջում այդ պայքարի ազգային և ինտերնացիոնալ խնդիրները նրա զուգակցելու կարողությունը: Մարքսիզմ-լենինիզմի ուժն այն է, որ նա Ա. Լ. Լենինի խոսքերով ասած, հարազրույթուն է առաջ տարաբանչուր երկրներ կոմունիստական մոտեցում անհնայով, հետազոտել, ուսում-

նկու համար: Երրորդ, բաղաբառնախոսության զիտական մեթոդը ենթադրում է արտադրական հարաբերությունների զարգացման բնագագամական պրոցեսի օբյեկտիվ վերլուծության օրգանական միասնությունը զասակարգային, կուսակցական հասակ դիրքորոշման հետ, որը արտահայտվում է սոցիալիզմի և կոմունիզմի ուղիով մարդկության զարգացման համար պայքարող հասարակական ուժերին ամեն կերպ աջակցելու և նրանց կողմում ակտիվորեն պայքարելու մեջ:

Վ Լ Ի Ի Ե I. ՔԱՂԱՎԱԿԱՌՔՅՈՒՄԻ ԱՆՍԻՍՏԱՆԻ ԵՎ ՄԵԹՈԴԸ 3

§ 1. Հասարակական արտադրությունը և նրա վերը մտղային հաստատվությունը զարգացման գործում

Հնյութական արտադրությունը մարդկային հասարակության կյանքի հիմքն է: Աշխատանքի պրոցեսը և նրա նշանակալից մասնակցությունը—Հասարակական արտադրությունը և նրա կրկու կողմերը՝ արտադրողական ուժերը և արտադրական հարաբերությունները— Արտադրողական հարաբերությունների էությունը:

§ 2. Հասարակության արտադրության, բոլորման, փոխանակության և պահուման միջև

§ 3. «Տնտեսական հարաբերություններ» հասկացության բառնական ու սեփականական ազգայնականների փոխանակության

§ 4. Արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների դիտարկելիական միասնությունը Հասարակական-տնտեսական փոփոխության

Արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների միասնությունը—Արտադրողական հարաբերությունների և հասարակության սոցիալական կառուցվածքը—Քաղաքական-տնտեսությունը և պետության տնտեսական դերի ստանձանքությունը:

§ 5. Քաղաքականությունը մեթոդը

Մասերի միասնական դիտարկելիայի մեթոդի կիրառումը բազմաբանականության մեջ:—Վիտական արտադրողականի:—Վերլուծություն (անալիզ) և սինթեզ:—Որակական և քանակական վերլուծություն:—Տրամաբանական և պոստիվական մեթոդների միասնությունը:—Հասարակական պրակտիկական և նրա դերը:

§ 6. Տնտեսական կառուցողականներ և տնտեսական օրենքներ

Տնտեսական կառուցողականները:—Տնտեսական օրենքները և նրանց օբյեկտիվ բնույթը:—Ապեցիֆիկ և բնոցանուր տնտեսական օրենքները:

§ 7. Քաղաքականության գաղափարային և կուսակցական բնույթը 33

< Ա Տ Վ Ա Յ Ի

ՄԻՆՉԱԿՐՏԱԿԱՌՔՅՈՒՄԻ ԱՆՍԻՍՏԱՆԻ ԵՎ ՄԵԹՈԴԸ

Վ Լ Ի Ի Ե II. ՆԵՆԱԿՐՏԱԿԱՌՔՅՈՒՄԻ ԱՆՍԻՍՏԱՆԻ ԵՎ ՄԵԹՈԴԸ 36

§ 1. Արտադրողական ուժերի զարգացումը բնույթը պատասխան արդյունքների առավելագույն յուրացման ժամանակաշրջանում

Աշխատանքի գործիքների զարգացումը:—Մարդկանց արտադրողական նմանությունների զարգացումը:—Պարզ կոոպերացիան և աշխատանքի բնական բաժանումը:

§ 2. Արտադրողական հարաբերությունները բնույթը պատասխան արդյունքների առավելագույն յուրացման ժամանակաշրջանում

Արտադրողական խմբերը:—Արտադրամիջոցների սեփականության մեջ:—Քաղաքական հարաբերությունները:

§ 3. Վերտապաղպ տնտեսությունը գոյացման ժամանակաշրջանը

Արտադրողական ուժերի հետագա զարգացումը:—Փոխանակության զարգացումը:

- § 2. Գիճերեցիկի սենսա
 Հողի որդես տնտեսության օրինակ մտնություն և ցիճերեցիկի սենսան:— Գիճերեցիկի սենսա II.— Այսպես կոչված, հողի բերրության կազման օրինակ ընտրատու-
 թյունը: 275
- § 3. Փայտանոթի սենսա
 Հողի մասնավոր սեփականության մտնություն և բացարձակ սեն-
 սան: Անտան շինարարական տեղամասերի նամար և արդյունառու-
 լուց արդյունաբերությունում:— Անտան մասը գյուղացիական սեփ-
 ականությունում: 283
- § 4. Հողի դիմը սույն կապիտալացված սենսա
 292

§ 5. Կապիտալիզմի գործազուրկ դրոշմաձևությունում
 Գյուղատնտեսության մեջ կապիտալիզմի գործազուրկ երկու ուղիներ:
 — Մասը գյուղացիական տնտեսության սեփականության սեփական
 ընտրատուությունը: 292

Գ Լ Ի Ե XIII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՈՏԱԿԱՆ ՎԻՍԻՏԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԾԵՍԱԿԱՆ ՀՅՈՒՄԱՆԻՏԱՐԳՈՒՄ

- § 1. Հասարակական ամբողջական առյուծեմը և նրա բաղկացուցիչ մասերը
 Հասարակական ամբողջական առյուծեմը և նրա կառուցվածքը:— Հո-
 սարակական առտադրության երկու ստորաբաժանումները: 294
- § 2. Իրացման պայմանները կապիտալիստական պարզ վերառադրու-
 րյան մասնակի
 I և II ստորաբաժանումների միջև սրջակի նամատնություններ-
 ի անհրաժեշտությունը:— Փարզ վերառադրության սխեման: 299
- § 3. Իրացման պայմանները կապիտալիստական լեղայնված վերառա-
 դրույան մասնակի
 Ընդլայնված վերառադրության նախադրանքները:— Համաձայնու-
 թյունները I և II ստորաբաժանումների միջև ընդլայնված վերառ-
 ադրության մասնակի:— Ընդլայնված վերառադրության սխեման: 401

§ 5. Կապիտալիստական առտադրության անձան օրինակությունները
 Առտադրության միջոցների առտադրության առաջնական անձան-օրին-
 քը:— Կուսակցական նորմայի ազդեցությունը կապիտալիստական առ-
 տադրության անձան անձակի վրա:— Վերառադրության մարքայան
 տնտեսության գաղափարը Վ. Բ. Լենինի կողմից:— Խորհրդիկների լու-
 կարի տնտեսական ընտրատուությունը Վ. Բ. Լենինի կողմից:— Ենթադ-
 մարքայաներին ընտրատուությունը Վ. Բ. Լենինի կողմից: 409

§ 6. Կապիտալիստական հասարակության ազգային կնամարք
 Ազգային կնամար լուծվումը, արդյունքները և անձան գործունեությունը:
 Ազգային կնամար բաղկումը, վերաբերվումը և օգտագործումը: 417

§ 7. Վերառադրության և ազգային կնամարի ժամանակակից բարձրու-
 ձան տնտեսությունների ընտրատուությունը
 Վերառադրության ընթացակարգի տնտեսությունը:— Ազգային կնամարի բար-
 ձրանական տնտեսությունների ընտրատուությունը: 419

§ 8. Կապիտալիզմի հակամարտ հակառակությունները և անստանալի հզան-
 ձաները 426

Ճիշդամտերի նարազությունը և անհասարակությունը կապիտա-
 լիզմի մասնակի— ճիշդամտերի գարբարակությունը: Աղքատ-
 նաբերական ջիզը և նրա փուլերը:— Ճիշդամտերի գարբարա-
 կանության նյութական շիճը:— Աղքատիկների ճիշդամտերը և նրանց
 առանձնահատկությունները:— Ճիշդամտերի զերը կապիտալի կնա-
 տեսության և բաները գաղափարի գրությունը կապիտալիզմի գոր-
 ձանում:— Ճիշդամտերը և կապիտալիզմի հակառակությունների սրումը: 426

§ 9. Ճիշդամտերի բարձրանական և մարքայանական տնտեսությունների էջն-
 նագրատությունը 427

Անձամասնականության տնտեսությունը:— Քերտապաձան տնտեսու-
 լուց:— Ճիշդամտերի գրածագաղախի տնտեսությունը:— Անձանձամ
 կապիտալիզմի մասնակակից տնտեսությունները: 427

ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄԸ ԿՈՒՍՏԱՆԻԶՄԻ ԲԱՐՁՐԱՎՈՐՈՒՄ ԱՏԱԿՈՒՄ Է

Իմպերիալիզմի լինիլյան տնտեսությունը սույն և, Մարիտի սոցիալ-
 տնտեսական ուսմունքի շարունակությունը և գաղափարը 442

Ա. ՄՈՒՆՊՈԼԻՍԱՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍՏԱՆԻԶՄԻ ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կ Լ Ի Ե XIV. ԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԸՄՍԱԿՆՆԵՐՆԱԳՈՐԾ ԵՎ ՄՈՒՆՈՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԶԻՆԱՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍՏԱԿ ԵՎ ԶԻՆԱՍՏԱԿԱՆ ՈՒՅԻՆՈՒՄ

§ 1. Իմպերիալիզմի ծագման օրինակությունները և լուրջումը
 — Առտադրության համակենտրոնացումը մտնությունների սիրադասու-
 րյան առաջնական կյանքական շիճը (I— Մեծագրիտանի լուրջումը
 առտադրության մեջ, նրանց ներքին:— Մեծագրիտանիկ կոստադր մո-
 նոպոզի զերջնալուրջ (I— նոր երկուրիկեր առտադրության համակեն-
 տրոնացման շնչաշարունակում:— Առտադրության կենտրոնացման ժամ-
 նակակից մակարդակը: 446

§ 2. Ինտերպիան և յեպակցությունը 455

§ 3. Բանկային կապիտալի համակենտրոնացումը և կենտրոնացումը:
 Բանկային մեծությունների և բանկերի ետ գերը 458

Բանկային մեծությունների կազմավորումը և ճիճնական ներքին:— Աղ-
 ջյունաբերական և բանկային մեծությունների սեքունանցը: 461

§ 4. Ֆինանսական կապիտալ և ֆինանսական սիգորիտիս
 Ֆինանսական սիգորիտիս լուրջումը և նրա սիրադասության մե-
 լանակը:— Ֆինանսական սիգորիտիսի հարտացման մեթոդները:—
 Կապիտալի ժամանակակից մակարդակը:— Փոփոխությունները կա-
 պիտալիզմի վարիտային սխեմանում: Ֆինանսական կապիտալի սիր-
 ուղտության պայմաններում:— Եվապարչական ներգախիտայինա տն-
 տեսության ընտրատուությունը: 461

**Գ Լ Ի Ե XV. ԿՈՒՍՏԱՆԻ ԿՈՒՍՏԱՆԻԶՄԸ, ԱՆՍՈՐՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՏԵՐԻՏՈ-
 ՐԻԱԿ ԲԱՑԱՆՈՒՄԸ, ԿՈՒՍՏԱՆԻՍՏԱԿԱՆ ՏՆՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԸՄՍԱԿԱՆՈՒՄ
 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՍՏԱԿԱՆ**

§ 1. Կապիտալի առտանունումը
 Կապիտալի առտանական պատճանկերը, լուրջումը և ներքին:— Մար-
 նավոր կապիտալի առտանական ճիճնական ուղղությունները:— Կա-
 պիտալի առտանական նեանքները:— Կապիտալի առտանունումը 470

այգին — Յարերկրյա մանուշակների արտադրության վերացման պարբերություն — Կուսակման պարբերություն — Ընդարարացում — Աղբարային սկզբունքներ — Պետության ստեղծման գերը զորացող երկրներում — Տնտեսական զորացման գիտական պլաններ — Սցենարայինական սխեմաներ երկրների և զարգացող երկրների նամազորմանը օրինակներ

9 1 0 1 6 XX. ՀԱՊԱՆՈՒԿԱՆ ԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԻ ԳՈՐԾՄԱՐԻՐՔՆԱՆ ԱՌԱՅՆԱԶԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱՆԻՆ ԿԱՌՏԱՆԱԿՄԱՅ ՊԵՏԱՎԱՆՔՈՒՄ

595

§ 1. Հավելյալ առժամի արտադրության և յուրացման վրա ազդող նոր գործոնները

Թացարանի նախկին արժեքի արտադրության մեթոդների պատկերասրահ — Հարարեղանակի նախկին առժամի ժամանակակից պայմաններում — Աշխատանքի ինտենսիվացման գերը նախկին արժեքի արտադրության պարունակ

§ 2. Առնչող գների սխեմաներ

Մետաղայինների արտադրությունը և մանուղի գների զույգացումը — Գների մագրոզիկի վրա մետաղիների կերպարման մեթոդները — Պետությանը և մետաղի գները

§ 3. Առնչող գերշուռուր կապիտալիստական շահույթի ժամանակակից առանձնահատուկ նեն Է

Մետաղիտառական սկզբնականությանը և մետաղի գերշուռուրը — Մետաղիտառական գերշուռուրի ազդույթները

§ 4. Շահույթի միջին ետմայի օրենքի զրեզուդուրյան յուրահատկությունը ժամանակակից կապիտալիզմի պայմաններում

Շահույթի միջին ետմայի օրենքի զրեզուդուրյան բարդացող զոր-
մանները — Մետաղիտառական և շահույթի միջին ետմայի օրենքը —
Շահույթի ընդհանուր միջին ետմայի ժամանակակից կապիտալիզմի
տարր — Կապիտալի օրհանգի կազմի անօրից և շահույթի ետմայի
անկման ակնզների օրենքի զրեզուդուրյան առանձնահատկություն-
ները — Համաշխարհային կրիտի սխեմաների պայթյուրի և բարձրագու-
յան երկրների պրոլետարիտի գաղափարային պայթյուրի ազդեցու-
թյունը շահույթի մեծության վրա — Կապիտալիտառական գիտական
ընդհանրական օրենքը ժամանակակից պայմաններում

—

600

604

608

§ 3. Գյուղատնտեսության աշխատանքների պայթյուր մանուղիների ու խաչը հողատերերի նկատման զիջ կապիտալիստական երկրներում: Կուսակալական և բանվորական կապիտալիզմների պարտային ծառայերը

639

9 1 0 1 6 XXII. ԿԱՌՏԱՆԱԿԱՆ ՎԻՐՈՒՄՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՅՆԱԶԱՏՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՏԱՆԱԿՆԻՆԻՐՄ

623

§ 1. Գիտատեխնիկական ներգործությունը և կապիտալիստական վերածարության նուկարությունների առումը
Կուսակալական սկզբունքներ — Տնտեսարարության և կապիտալիստարարության ակնզներ

§ 2. Գիտալոր կապիտալիստական երկրների ներքին շահույթի առանձնահատկությունները առի կուպում

Գիտատեխնիկական ներգործությունը և ներքին շահույթի փոփոխությունները — Կուսակալական և գիտության Ֆինանսական բարդացուցիչական ազդեցությունը շահույթի տարագրության վրա

627

§ 3. Երկրայ կուսակալիտալիստական գաղափարային հաշտման ժամանակաշրջանի ստեղծական հեղձմանը և ժամանակակից ջիկի առանձնահատկությունները

Հնարարական ստեղծական զգումաները — Ժամանակակից կապիտալիստական ջիկի առանձնահատկությունները — Գուսակալական պայթյուր և ջիկի — Գիտալորական կապիտալիզմի մասին և հզեամանը վերաբերյալ անհարկության մասին — Կապիտալիստական կրոնական ակնզներ

641

9 1 0 1 6 XXIII. ԳՈՐԾՄԱՐԻՐՔՈՒՆ ԶՐԱՊՈՒՅՄԱՆ ԱՆՀԱՊԱՆՔՈՒԹՅԱՆ ՈՒՓՈՒՂԱՑՈՒՄ ԵՎ ԵՐԱ ՀԱՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՈՒՐ

655

Իմպերիալիզմի զարգացման անհարկության արտադրության ժամանակակից պայմանները — Իմպերիալիզմի ակնզների արտադրական մրցակցությունը — Պայթյուր աշխարհի ստեղծական վերաբարձման նամայ և իմպերիալիստական ինտերպրացումը — Իմպերիալիզմի նախապայմանների արտադր

9 1 0 1 6 XXIV. ԺԱՄԱՆԱԿԱՆ ԲՈՒՐՔՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՌԱՅՆՈՒՄՆԱԿԱՆ ԵՎ ՈՒՓՈՒՂԱՑՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔՆՆԱՐՄԱՑՈՒՅՆՈՒՐ

672

§ 1. Ժամանակակից բուրժուական Լազարտնտեսության ընդհանուր բնույթից

Ժամանակակից բուրժուական բարդացուցիչական ֆունկցիաները — Ժամանակակից բուրժուական բարդացուցիչական շինմանակն ուղղությունները

§ 2. Երազարմաղ կապիտալիզմի սեռությունների բնագագադրանք
Ջ. Մ. Քեյնի սկզբունքային կապիտալիզմի սեռությունները — Լեոնինականությունը սեռական առարկությունները

676

§ 3. Հնամուկապիտալիստական ազատության սեռությունը բնագագադրանք
Չեկոսլովակիստական ազատության բարդացուցիչները — Տնտեսական պետության գերի նկատմամբ

682

§ 4. Պետական-մանուղիստական և ներքինային կարգավորման մեքուրների մշակումը

9 1 0 1 6 XXI. ԿԱՌՏԱՆԱԿԱՆ ԶԱՐԿՐԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԳՅՈՒՂԱՑՈՒԹՅԱՆ ԱՊԵՏԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌՏԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌՏԱՆԱԿՆԻՆԻՐՄ

618

§ 1. Աղբարային հարաբերություններն ու աշխատանքների զրությունը իմպերիալիստական երկրների գյուղատնտեսության մեջ

Աղբարային հարաբերությունները իմպերիալիստական երկրներում — Մետաղիտառական կապիտալիզմից աշխատանք զյուզգիտության շահագրավման մեթոդները — Ընտանական ֆերմայի ստեղծության ընդհանրությունները

§ 2. Աղբարային հարաբերությունները և դյուրացիության ողջամասցումը գյուղային և կոլեկտիվ երկրներում

623

Աղբարային հարաբերությունները գյուղային և կոլեկտիվ երկրներում — Պատանական Գյուղատնտեսական պրոլետարիտի գրությունը

էկեւստորիկաւ—Տնտեսական-ժամկետական ժողովներ—Կան-
խտանամուծ—Ռուսթուական պետութիւնների միջոցառումները կը-
նամիկայի կարգավորման ուղղութիւնում—Հարգացման ծրագրեր:

§ 5. «Կապիտալիզմի տրանսֆորմացիայի» տեսությունների քննադատու-
թյունը

696

«Կապիտալիզմի դեմոկրատացման» տեսությունը—«Կառավարչական և-
գափախութիւն» ժամկետական անասփելը—«Նշանակաւոր բարորութիւն»
պետութիւնը—«Բնագումարիւմ Հասարակութիւն» տեսությունը—«Նշա-
նարական կարգացման անասփելներ» տեսությունը—«Նոր ին-
քուստրիալ Հասարակութիւն»—«Բնագումարիւմ Հասարակութիւն» տե-
սութիւնը «Նախ անգիկայ» տարրերը—«Գնեվերդեյեիայի» տեսու-
թյունը:

§ 6. «Ինդուստրիալ ռեզիւմե» պետությունների տնտեսական կարգացման
տեսությունների քննադատութիւնը

770

§ 7. Ժամանակակից ռեֆորմիստական և սեկիւլարիստական տնտեսագի-
տական տեսությունները

774

Սը սոցիալիստական և լեյբորիստական տեսությունները—Սը սեկ-
իւլարիստների տնտեսագիտական տեսությունները—«Նախ անգիկա-
լիզմ» ժամկետ:

723

ՊԵՐՔԱՐԱՆ

ՔՐԷՐԱՐԱՆՆԵՐԻ ԳՆՈՒՄՆԵՐԸ

ԱՐՏԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՊԵՏԱՆՈՍՏԱՆԱՆ ԵՂՆԱԿԱՆ

Քաղաքացիական ԽՈՒՄԱՐԱՐՈՒՄԻ Ե ԵՐԷՆԱԿԱՐԳ ՃԱՆԱԳԻ-
տական կրթութիւն մեթոտորիան կողմից որպէս զատկերք
տնտեսագիտական բարձրագոյն ուսումնական Հաստատութիւնների
ու ֆակուլտետների Համար:

Գասարեի գիտվոր խմբագրի

ՍՍՏ ԳՅ ԿԵՂԵՆԻՆԿԱ ՄԵՍԻՅԱՆԿԻ Ա. Մ.

«Նախատան» Հրատարակչութիւն, 1978

- Քարգմանիներ՝ Գ. Մ. Կարաշան—I—VII դրոյներ
- Ա. Ա. Կալիկյան—VIII—XII դրոյներ
- Հ. Մարտիրոսյան—XIII—XIV դրոյներ
- Խմբագրիներ՝ Ա. Շ. Պարոտյան—I—XII դրոյներ
- Գ. Ա. Ղարիբյան—XIII—XIV դրոյներ
- Նկարիչ՝ Հ. Ս. Տախոյան
- Գեղ. խմբագրի՝ Գ. Մարտիրոսյան
- Տէլ. խմբագրի՝ Կ. Մ. Մարտիրոսյան
- Վերահսկող սրբագրիչ՝ Ա. Ս. Սիբուրյան

Политическая экономия
(На армянском языке)
Издательство «Айастан»
Ереван — 1975

Հանձնված է շարժման 23/ХІІ 1974 թ. Ստորագրված է արտադրության
8/Х 1975 թ. ՔուդՄ՝ N 1 60X30/16, նրան 43,0 ձամ., ազ. 47,00 ձամ.,
Պատվեր 151, Տպարանակ 20000, Դիմը՝ 1 ս. 19 կ.:

«Հայաստանի հրատարակչություն, Երևան—9, Տեղյան 91:

2002 Միջխորհրդային սովետի հրատարակչությունների, գրիչաֆիլի և գրքի
սենարի գործերի պետական կոմիտեի Հակոբ Մնատրոսի անվան գրիչաֆիլի
կառ, Երևան—9, Տեղյան 91: